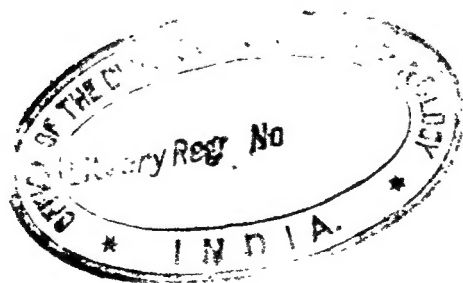
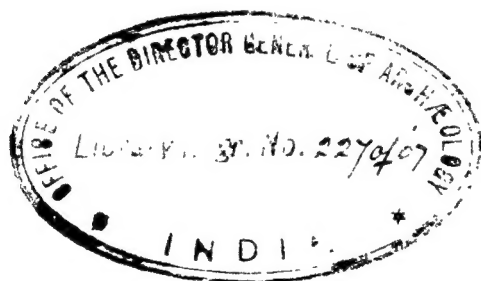

22

LE MAHÂVASTU

SOCIÉTÉ ASIATIQUE

COLLECTION D'OUVRAGES ORIENTAUX

SECONDE SÉRIE

महावस्तु अवदानं

LE MAHÂVASTU

TEXTE SANSKRIT

PUBLIÉ POUR LA PREMIÈRE FOIS

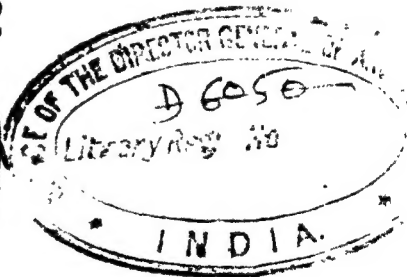
ET

ACCOMPAGNÉ D'INTRODUCTIONS ET D'UN COMMENTAIRE

PAR É. SENART

TOME PREMIER

9302

BSa.2

Mah. Sen

PARIS

IMPRIMÉ PAR AUTORISATION DU GARDE DES Sceaux

À L'IMPRIMERIE NATIONALE

M DCCC LXXXII

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No.....9302.....

Date.....5-8-57.....

Call No.....B. Sa. 3.....

Mah/Sen

PRÉFACE.

L'Inde présente, dans le long développement que sa littérature nous permet d'embrasser, un champ fécond de créations et d'évolutions religieuses; elle a été le théâtre d'un large épanouissement linguistique, remarquable à la fois par sa régularité, sa variété et son étendue.³ C'est surtout par ce double aspect que la science contemporaine est attirée vers elle. Les précieux enseignements de son histoire religieuse et de son histoire linguistique sont faits pour retenir l'esprit; ces recherches très spéciales sont mieux que la satisfaction d'un goût singulier, elles promettent quelques lumières nouvelles sur le mécanisme du développement intellectuel et moral. L'attention des travailleurs a été d'abord fascinée un peu exclusivement par les monuments les plus anciens, par les antiquités védiques, et par les résultats immédiats, très brillants, très compréhensifs, que l'étude en assurait à la mythologie et à la philologie comparatives. Dans les derniers temps on s'est tourné avec quelque préférence vers une période plus récente. De plus en plus se révèle le vif intérêt de cet âge moyen de l'Inde, où nous pouvons entrevoir une activité religieuse si intense et si générale, où la littérature, brisant le vieux moule sacerdotal, mettant en honneur les langues vulgaires, s'est créé des instruments nouveaux, où, débordant des limites d'une caste privilégiée, elle commence à refléter plus fidèlement la vie et les idées nationales dans leur ensemble. L'avènement des idiomes populaires et des religions populaires, ou, plus exactement, leur

première manifestation pour nous dans les documents de cette époque : voilà ce qui en fait à nos yeux la haute importance. C'est qu'ils autorisent l'espoir de reconstituer, dans quelques-uns de ses éléments, un passé dissimulé par le niveau arbitraire des théories et des prétentions brâhmaniques, de déterminer avec un peu plus de netteté les sources des développements plus modernes. Grâce à eux, peut-être pourrons-nous quelque jour faire circuler de nouveau la vie et le mouvement dans ce corps immense de traditions qui, simulant toutes une antiquité, une immutabilité uniformes, donnent aisément l'illusion de l'immobilité et de l'inertie.

Le Buddhisme, ses doctrines et ses livres, ses écoles et ses dialectes, occupent une place éminente dans cette période si curieuse de l'histoire de l'Inde. Grâce à sa tradition plus claire et mieux unifiée, à sa langue plus régulière et d'allures plus correctes, grâce surtout à quelques souvenirs historiques plus précis et mieux coordonnés qu'il a entraînés avec lui, le buddhisme méridional a, dans les dernières années, joui d'une faveur et, si je puis dire, d'une popularité trop exclusives. Je n'entends pas lui en contester le bénéfice, je ne prétends pas établir ici, dans ses traits définitifs, quelle est la relation entre les grandes divisions du buddhisme. Il faudrait d'abord rectifier et élargir les termes trop étroits dans lesquels on a accoutumé de poser le problème. Un point est clair : les conclusions décisives ne pourront sortir que de l'étude parallèle des documents d'origines diverses. Rien qu'à ce titre, le buddhisme du nord, pour conserver la dénomination consacrée, a des droits indiscutables à l'attention la plus curieuse. L'étude en a trop langui depuis que Burnouf fut enlevé si malheureusement à sa vaste et glorieuse entreprise. La seule contribution notable apportée depuis à la connaissance directe des monuments indiens du buddhisme sep-

tentrional, a été la publication du *Lalita Vistara*, achevée aujourd'hui par la distribution longtemps différée du dernier fascicule. Personne n'est plus disposé que moi à reconnaître bien haut l'éminent service que nous a rendu par ce travail le savant Bâbu Râjendralâla Mitra, et le prix infini qu'a eu et que garde cette *editio princeps*; la nouveauté du travail en explique assez les imperfections. Il faut pourtant avouer qu'elle ne nous a pas mis en possession d'un texte vraiment critique; elle ne répond pas pleinement aux besoins de l'étude philologique et grammaticale. D'ailleurs qu'est-ce qu'un livre pour représenter toute une vaste bibliothèque, si variée d'âge et d'origine? Qu'est-ce qu'un guide unique pour nous diriger dans ce labyrinthe d'idées, de doctrines et d'idiomes?

Dans l'état présent des questions qui se rattachent au bouddhisme du nord, aucun travail n'a paru promettre sur elles plus de lumières que la publication du Mahâvastu. Cet ouvrage est, à part quelques courts fragments, entièrement inédit. Il avait cependant fixé l'attention de Burnouf, qui l'a cité à plusieurs reprises, et qui le considérait comme « une des compilations les plus anciennes que nous ait conservées la collection du Népal ». Il ajoutait que « l'indication seule contenue dans le titre » qui l'attribue à une école définie et à une secte connue (la branche des Mahâsâṃghikas, dite des Lokottaravâdins), « lui assure une grande valeur et une incontestable antiquité¹ ». Nous apprenons d'un autre côté par des autorités chinoises que le *Mahâvastu* est le livre qui, pour les Mahâsâṃghikas, représente l'*Abhinishkramaṇa Sûtra* des Dharmaguptas et le *Lalita Vistara* des Sarvâstivâdins². Il est fort utile, au point de vue de la relation des sectes entre elles et de leur histoire littéraire, de pou-

¹ *Introduction à l'histoire du Bouddhisme*, p. 452-453.

² Wassiljeff, *Der Buddhismus*, p. 123. Beal, *Romantic Legend of Sâkyâ*, p. v.

voir comparer trois écoles différentes dans un ouvrage aussi important que devait être pour chacune d'elles le manuel principal de la vie du Buddha.

Il est surprenant que Burnouf, frappé de cette particularité, n'en ait pas remarqué une seconde qui ne contribue pas moins à rehausser la valeur de notre texte. Il s'étonnait de ne pas rencontrer dans la collection népalaise, de représentant avoué du *Vinaya*¹; or précisément le *Mahāvastu* se donne en termes exprès comme appartenant au *Vinayapiṭaka*; il constitue, à ce titre, une curiosité, unique peut-être, dans ce qui nous est accessible de la littérature des buddhistes septentrionaux.

Une autre source d'intérêt, et non la moindre, pour cet ouvrage, c'est la langue dans laquelle il est rédigé. Elle se rattache étroitement, on le sait, au dialecte des Gâthâs, ainsi nommé parce qu'on ne l'avait rencontré jusqu'à présent que dans des textes métriques. Ici au contraire, il est employé dans la prose aussi bien que dans les vers, et ce fait condamne d'abord les thèses qui en voudraient expliquer par des nécessités prosodiques toutes les irrégularités et toutes les incohérences. Il n'est pas besoin de faire sentir l'importance capitale que prend, pour la solution des problèmes qui se rattachent à la rédaction et à la langue des écrits buddhiques, la possession d'un ouvrage étendu, rédigé surtout en prose, et fournissant de nombreux éléments de comparaison avec le seul texte analogue, les Gâthâs du *Lalitavistara*, qui fût jusqu'ici connu.

Je ne prétends pas exagérer l'importance intrinsèque des récits qui composent ce recueil; on sait de reste, que la littérature buddhique est rarement récréative. Il est clair que, pour la plus grande partie des légendes relatives à la vie du Buddha, notre livre ne présente guère, quant au fond, de nouveautés im-

¹ *Introduction*, p. 37-38.

portantes; le style dans lequel elles y sont relatées en constitue l'intérêt dominant. Mais ces légendes ne forment qu'une faible portion de l'ouvrage. Le texte du présent volume, qui dépasse sensiblement le quart de l'ensemble, n'entame pas encore la vie de Çākyaṃuni. Autour de ce noyau se sont groupés des récits divers de caractère et d'origine, des exposés théoriques, comme le chapitre des dix Bhūmis, surtout (particulièrement dans les volumes à suivre) nombre de Jātakas, contes ou fables, qui intéressent une branche essentielle de la littérature populaire, et qui fourniront une matière nouvelle à des comparaisons instructives.

Je n'insiste pas plus longtemps sur les motifs qui m'ont décidé à entreprendre cette publication et qui l'ont recommandée à l'accueil de la Société asiatique, pour inaugurer une deuxième série dans sa collection d'auteurs orientaux. Il faut espérer que le livre se défendra lui-même auprès des lecteurs et des travailleurs patients auxquels il s'adresse. Cette confiance m'a soutenu et continuera de me soutenir dans un labeur assez pénible et assez ingrat. La tâche est par moments épineuse, quand il s'agit de débrouiller et de présenter sous une forme vraisemblable et lisible un texte quelquefois difficile et fréquemment corrompu. Burnouf, un juge irrécusable, avait été frappé de son obscurité. Ce nom revient sans cesse dans des études qu'il a inaugurées et qu'il a d'abord menées si loin. J'aime à mettre sous ses auspices un travail qui procède d'une des œuvres principales auxquelles sa gloire demeure attachée.

La présente édition est fondée sur les six manuscrits suivants, les seuls dont l'existence en Europe me soit connue :

B, manuscrit de la Bibliothèque nationale, fonds Burnouf, numéro 91; 410 feuilles numérotées; mais il en contient réel-

lement 413, quatre feuilles de suite portant le numéro 108. Caractères devanâgarî du Népal. Copié en l'an 920 de l'ère népalaise (1800 de J.-C.¹), comme on le voit par la suscription finale qui donne quelques détails sur l'auteur et le lieu de la copie.

श्रीमन्नेपालिके वर्षे विन्दुस्तनग्रहगते ।
मासे आषाढे शुक्लपक्षे² पूर्णिमातिसंगमे ॥
उत्तराषाढसंयुक्ते³ योगे इन्द्रसमागमे ।
रविवासरसंयोगे⁴ तस्मिन्नेव शुभे दिने ॥
श्रीनन्दाचार्येण स्वार्थं लिखितोऽयं सुभाषितः ।
श्रीमन्महामुनेर्भक्त्या संपूर्णमगमच्छुभं⁵ ॥

ग्रन्थप्रमाणं श्लोक २५००० ॥

संवत् ९२० आषाढमासे शुक्लपक्षे पूर्णमास्यां तिथौ उत्तराषाढनक्षत्रे⁶ इन्द्रयोगे सादित्यवासरे ॥

ललितपत्तनमहानगरे⁷ यशोधरमहाविहारावासितवज्राचार्यकुलिशश्रीनन्दवेदेन⁸ स्वहस्तेन लिखितं शुभं ॥

शुभमस्तु सर्वदा ॥

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं⁹ लिखितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा शोधनीयं महाबुधैः ॥

शुभमस्तु सर्वदाकालं ॥

A, manuscrit de la Société asiatique de Paris, 415 feuilles de 11 lignes par page. (Il y a une erreur dans la pagination et

¹ Wright, *Hist. of Nepal*, p. 34.

² B ° षाढशुक्ले पू °.

³ B उत्तराषा °.

⁴ B स्वेवा °.

⁵ B ° मत्सहामुने भ ° र्भगमा °.

⁶ B ° उत्तराषाढानक्षत्रे °.

⁷ Wright, *Hist. of Nepal*, p. 15 et suiv.

⁸ B "दे ज्ञशो ° कुलिसश्री°.

⁹ B यादृशां पु ° तादृशी लि °.

la feuille 110 doit être transposée). Toute cette fin qui vient d'être citée d'après B y manque et n'est remplacée que par ces mots :

शुभमस्तु सर्वदा ॥ श्रेयोस्तु सर्वजगतां ॥

Il n'est donc pas daté. C'est la seule copie écrite en caractères devanâgarî ordinaires. Sa parenté avec B est étroite. Je citerai, quoiqu'il ne soit pas encore compris dans le présent volume, un passage qui est décisif à cet égard. Au folio 201 *a-b* de B, il manque à deux reprises quelques syllabes, le papier ayant été rongé accidentellement; mais elles n'y manquaient pas à l'origine; le pied des lettres est encore parfaitement visible. A marque une lacune (par un trait —) précisément pour ces deux passages et pour les groupes manquant dans B. De même, folio 109 *a-110 a*, B a un long passage en double, erreur matérielle qui s'explique par la répétition accidentelle d'une feuille entière de l'archétype; A partage cette faute. Il est donc certain que A a été copié sur B ou du moins sur un exemplaire dérivé lui-même de B.

N, manuscrit numéro 94 du fonds Burnouf à la Bibliothèque nationale; 352 feuilles; caractères devanâgarî du Népal. Les deux feuillets qui suivent le feuillet 34 sont transposés dans le numérotage. A partir du feuillet 38 *b*, l'écriture en devient beaucoup moins soignée, et paraît même être d'une autre main. Il n'est pas daté: il se rapproche sensiblement, en somme, des deux précédents. Il est pourtant caractérisé par une tendance souvent peu éclairée, à corriger et à *sanscritiser* le texte qu'il reproduit.

C, manuscrit appartenant à l'université de Cambridge, écrit

en caractères népalais et provenant de la précieuse collection dont M. Wright a publié un index à la suite de son *History of Nepal*. Il compte 272 feuilles de 12 à 15 lignes par page; il n'est pas daté, et ne porte d'autre suscription que celle-ci :

ग्रन्थप्रमाणं श्लोक २२५३८ ॥ शुभं ॥

On verra qu'il se distingue par un certain nombre de traits, omissions, additions, au reste sans importance, du groupe formé par les trois copies qui précèdent; en revanche il se rapproche étroitement de la suivante.

M, manuscrit appartenant à M. Minayeff. 442 feuilles de 12 à 14 lignes par page, en caractères devanâgarî du Népal. Il ne se distingue du précédent que par de légères variantes orthographiques purement accidentelles. Tous deux récemment rapportés du Népal, ils sont d'une valeur égale et peuvent presque toujours faire foi l'un pour l'autre. Il est évident qu'ils ont une source commune.

L, manuscrit de la Société asiatique de Londres, comprend 360 feuilles de 11 lignes par page, en caractères népalais. Il est daté dans la suscription suivante :

स्वस्ति नेपालिके वर्षे भुवनशक्तिद्विजिह्वके^१ ।
मासे आवणे^२ कृष्णे च दुर्गातिथिरविवासरे ॥
संपूर्णं मन्ददेवेन लिखापितं पुस्तकं इदं^३ ।
श्रीमन्नहामुनेर्मत्तया^४ संपूर्णमगमच्छुभं ॥

^१ L "भुवपाश" ह्रका ।

^२ L "वषा कृ".

^३ L "पूर्णं न" पित पुस्तकमिदं.

^४ L "मुने भ".

शुभमस्तु जगतां ॥   ॥ संवत्सरे ९३३ आवणे कृष्णे नवसि (?) रविवासरे^१
संपूर्ण^२ चोयधुनकादितजुनो शुभं ॥

Suit une ligne conçue probablement en langage vulgaire; je la transcris sans la comprendre :

पुनर्भाषा ॥ जया ॥ यहितितोल् क्वाथवाहाया श्रीवजाचार्य जयानन्दन
सुवर्णमूल्य वियाडो फक्राया ठं (?) कायाजलो ॥   ॥ धूते पुस्तकसुनानं
लोभयाय मद ॥ शुभं ॥

Cette copie tient une place en quelque façon intermédiaire entre les deux groupes précédents et n'ajoute que rarement aux lumières qu'ils nous fournissent l'un ou l'autre.

En somme, tous ces manuscrits, malgré les particularités du détail qui en rattachent plus spécialement entre eux quelques-uns, sont très semblables les uns aux autres. Ils s'accordent dans un grand nombre de fautes matérielles certaines et ne se distinguent guère que par la variété des erreurs accidentelles. Ils ne présentent aucune trace de recensions multiples, et ce fait, étant donnée la composition du livre, si lâche et souvent si incohérente, prouve à n'en pas douter que l'archétype commun, la source unique à laquelle tous remontent en dernière analyse, ne saurait être très éloignée. Il existe au Népal, d'après une obligeante communication de M. Cowell, un manuscrit ancien de notre livre; il est entre les mains d'un brâhmane qui n'a pu être amené à s'en dessaisir en faveur de la Bibliothèque de Cambridge. Il est probable que, comme le suppose mon savant ami, toutes nos copies en tirent uniformément leur origine.

^१ L "वण कृष्ण" वित्रार स".

^२ L "पूर्ण चो".

classique¹. A côté des confusions dont la responsabilité retombe sur l'imperfection de l'alphabet employé, il en est un plus grand nombre qui sont imputables à l'incurie des scribes. Il est, le plus souvent, impossible de distinguer avec certitude entre *u* et *û* (après une consonne), entre ष et ष, व्रु et क्रु, ज्य et ह्य, सु et म्र, ल्य et भ्य; les indications, même les plus consciencieuses, relativement à ces groupes, ne peuvent jamais avoir qu'une autorité limitée. Je signalerai encore les lettres ou ligatures suivantes comme prêtant, quoiqu'à un moindre degré, à des confusions assez fréquentes : च et ड, ढ et ट, श et ण, शु et ण्ड, नु et न्त, स et म, च et व, त et न, न et र, छ et ञ, य et य, शु et ग, भ et त, न्य et ल, दु et ह, ष et ध, टु et क, ल et ल, दृ et ह, ँ et ॐ. Je n'indique que les plus ordinaires; il n'est guère possible d'être complet dans cet ordre de détails. Dans chaque cas particulier, les besoins du sens guident la lecture. L'embarras est plus grave dans les détails orthographiques qui intéressent la grammaire.

Toutes les questions théoriques et générales doivent être réservées pour une autre place; je ne veux m'expliquer que sur quelques particularités délicates et sur les principes qui m'y ont dirigé. Nous sommes ici en présence d'une langue irrégulière et instable, mélange singulier de formes diverses d'âge et d'origine; nous n'avons aucune règle reconnue pour nous guider dans leur emploi, sur lequel les variations des manuscrits répandent la plus grande incertitude. La difficulté n'est pas sérieuse quand il s'agit de formes qui sont régulières soit du point de vue sanscrit, soit du point de vue pâli-prâcrit. Le mélange intime de ces deux sources caractérise essentiellement notre dialecte, quelle que soit la véritable explication du fait; il est donc tout naturel d'y

¹ J'en ai fait autant pour distinguer les groupes ढ et ह्र entre lesquels nos manuscrits ne font point de différence.

trouver côte à côte des formes comme *अब्रवि* et *अब्रवीन्*, des nominatifs du neutre pluriel en *ā* et en *āni*, etc. Je n'ai même pas craint, malgré la facilité avec laquelle peut tomber l'anuvāra, de conserver les accusatifs du masculin pluriel en *ā*, à la façon prācrite, même dans un voisinage immédiat de l'autre forme, la plus ordinaire. J'ai moins encore hésité à admettre dans la quantité les mêmes fluctuations qui se manifestent dans la déclinaison prācrite et pālī, par exemple dans des formes de l'instrumental pluriel en *uhi* et *ūhi*, *ihi* et *īhi*, etc. Le contrôle des passages versifiés démontre le caractère douteux de ces voyelles. D'autres cas ne sont pas plus embarrassants : ce sont ceux où de deux formes consacrées par les manuscrits, l'une s'appuie sur le pālī, l'autre se rapproche d'autres dialectes prācrits ; je cite les cas obliques du singulier et le nominatif pluriel des féminins en *i*, *ū*, où nous rencontrons tour à tour *iyā*, *īyo*, etc., à l'instar du pālī, et *īyā*, *īyo*, etc., qui se rapportent au prācrit *īd*, *īo*, etc. Le premier devoir, pour l'éditeur d'un texte de cette nature, est de respecter scrupuleusement les singularités mêmes qui en déterminent le caractère, et de ne jamais substituer sans raison positive ses vues personnelles à l'autorité des manuscrits. A coup sûr la condition actuelle des sources proteste contre l'introduction d'une unité et d'une conséquence rigoureuses dans la grammaire et dans l'orthographe. Quelque part que l'on soit amené à faire, dans la constitution présente des textes, aux remaniements secondaires, il est trop évident que nous ne saurions en discerner les couches successives au point de restituer l'état primitif.

L'analogie demeure, dans toutes les circonstances, notre guide nécessaire. Notre perplexité augmente en présence des cas où nos textes présentent avec quelque conséquence des formes étrangères soit par l'étymologie, soit par l'orthographe, aussi

bien au sanscrit classique qu'aux idiomes populaires qui nous sont connus. Tel est, par exemple, l'accusatif du pluriel masculin qui, à côté de la forme prâcrite en *â*, déjà rappelée, et de la forme régulière en *ân*, offre très ordinairement, et même le plus ordinairement, l'orthographe *âm* (quelquefois résolue en *âm* devant une voyelle); tels aussi les nominatifs du singulier comme भगवान्, très fréquemment écrits भगवां, etc. C'est un trait propre au prâcrit et au pâli de changer en anusvâra l'*n* final; mais alors la voyelle précédente est toujours écrite brève. Est-ce une raison suffisante pour ne pas admettre que notre dialecte puisse se tenir en quelque sorte à mi-chemin, au moins par l'orthographe, entre la forme classique et la forme populaire? Je ne le pense pas, et j'ai voulu que, sur ce point encore, mon texte demeurât le miroir fidèle de la tradition. Dans le locatif en *smin*, au contraire, le nombre des cas où les manuscrits ont conservé l'*n* final est si faible, et la diffusion de cette désinence dans toute la déclinaison nominale si spécifiquement prâcrite, que je me suis cru autorisé à écrire invariablement l'anuvâra. En général, je me suis, dans tous les cas douteux, attaché aux règles d'une critique conservatrice, estimant que l'excès même de la prudence était ici moins à redouter que la présomption.

C'est ainsi que, dans le sandhi, pour les syllabes finales, pour l'*m* final en particulier, j'ai laissé coexister des incohérences qui ne se pourraient supprimer qu'en remaniant profondément la condition actuelle des textes. Les éditeurs de textes pâlis se trouvent souvent assez embarrassés pour choisir entre l'*n* dental et l'*ṇ* cérébral; l'hésitation est encore bien plus fréquente dans un texte comme le nôtre; nous n'avons souvent, dans la divergence des manuscrits, aucun moyen sûr de décider s'il convient de laisser la prépondérance à la pratique

du pâli ou aux règles classiques. Faut-il écrire प्रणष्ट ou प्रनष्ट, प्रणेतर् ou प्रनेतर्? La même incertitude se présente dans beaucoup de cas relativement à l'emploi de l'*s* dental et de l'*ś* palatal, वस ou वश, संका ou शंका. Comment distinguer dans chaque cas particulier si nous sommes en présence d'un prâcritisme qu'il faudrait soigneusement retenir, ou d'une faute matérielle qu'il faudrait corriger? En l'absence d'une règle insaisissable, je me suis généralement rapproché plutôt de l'usage correct, sauf dans les cas où l'unanimité des manuscrits assure à leur orthographe anormale l'autorité d'une ancienneté au moins relative. Il ne m'a pas paru nécessaire de conformer strictement, en dehors du témoignage des manuscrits, l'écriture des désinences à leur valeur prosodique, la prononciation pouvant fort bien garder vis-à-vis de l'orthographe la même indépendance que dans tant de systèmes graphiques, et les manuscrits ne me semblant apporter contre cette indépendance aucune indication décisive. On bouleverserait l'état traditionnel du texte si l'on voulait écrire en *i* tous les locatifs singuliers dont l'*e* final est compté pour une brève, en *u* tous les nominatifs dont l'*o* final ne compte que pour une *mâtrâ*, etc. Nous ne pouvons revendiquer un droit aussi étendu. Dans un seul cas, quand une syllabe nasalisée est mesurée longue devant une voyelle initiale, j'ai régulièrement, à l'imitation du pâli, écrit l'anuvâra, même quand les manuscrits portaient sa résolution en *m*. L'inconséquence est telle relativement au maintien ou à la résolution de l'anuvâra final, que je n'ai pas cru, en agissant ainsi, excéder les limites d'une liberté très modérée.

L'avagraha est, dans nos copies, d'un emploi bien irrégulier et, semble-t-il, bien arbitraire. Son introduction maladroite et incohérente paraît déceler une origine toute secondaire (cf. des orthographes comme बुद्ध्यती° pour °द्ध्य अती°, °द्ध्यती°). Ce

n'était pas à mes yeux une raison valable pour l'éliminer absolument du texte. J'ai pris pour principe de ne le point employer là où les manuscrits ne m'en donnaient pas l'exemple, mais de le supprimer seulement dans les cas certainement fautifs ou du moins par trop opposés à l'analogie et à la règle sanscrite; il fallait bien la prendre pour point de départ dans un détail d'orthographe qui a complètement disparu des textes pâlis et prâcrits. En revanche j'ai condamné sans hésitation, si curieuses qu'elles puissent être d'ailleurs, les applications sporadiques d'un sandhi pédant dans son ignorance, des liaisons comme **काश्चपरवाच, सन्धिपुरयं**, etc., qui n'ont jamais pour elles qu'une autorité faible et divisée.

En face des cas où l'orthographe de notre texte oppose l'anuvâra à un *n* sanskrit, se placent les cas inverses où elle substitue un *n* à un anusvâra obligatoire dans la langue classique. Je veux parler de l'emploi de l'*n* dental devant *s*, par exemple dans **मान्स** pour **मांस**. Ici encore je me suis conformé à l'usage prépondérant des sources. C'est dans la troisième personne du pluriel des aoristes que cette irrégularité paraît le plus fréquemment. Ces formes présentent cette particularité qu'elles sont très ordinairement écrites *etsu*, *etsuh*, etc. Je n'ai pas pensé devoir pousser jusqu'au maintien de cette désinence le respect de la tradition. L'analogie des formes pâlies et prâcrites en *eṃsu*, *iṃsu*, *aṃsu*, est, à mon avis, décisive, surtout si on les rapproche des cas, assez nombreux après tout, où nos manuscrits écrivent de même, cas où, cela va sans dire, j'ai suivi leurs errements. Me fondant d'autre part, sur l'extrême ressemblance graphique, surtout dans l'alphabet ancien, de l'*n* et du *t* dental (cf. l'inverse **मात्स** pour **मान्स**, etc.), je ne vois dans cette orthographe *tsu*, *tsuh*, qu'une erreur qui confirme l'habitude ancienne d'écrire, devant *s*, *n* au lieu de l'anuvâra. Il est plus que

probable que cette pratique n'est pas sans lien avec le phénomène du sandhi védique qui consiste dans l'insertion d'un *t* entre un *n* final et un *s* initial.

Il est un point encore sur lequel j'ai osé me mettre au-dessus du témoignage des manuscrits. Ils flottent souvent, dans la désinence du locatif singulier, entre *esmiṃ* et *asmiṃ*; la première forme est sans fondement étymologique; divers exemples du Lalitavistara, où l'*e* est séparé de *smiṃ* par l'avagraha, tendent à démontrer qu'elle repose uniquement sur une prétendue restitution sanscrite, tentée par des scribes peu éclairés : dans la dernière syllabe, ils ont cru reconnaître le pronom *asmiṃ*, ajouté au locatif en *e*. Au reste, l'*e* du devanāgarī népalais (après une consonne) se distingue faiblement; cette circonstance a pu favoriser la diffusion de la forme erronée en *esmiṃ*; je l'ai entièrement exclue de mon texte.

Ces exemples suffiront à faire comprendre les règles de prudence que je me suis tracées¹. Ce serait poursuivre une chimère que d'espérer rétablir le texte tel qu'il aurait pu sortir d'une première notation critique et savante. Sans doute nous avons le droit de chercher à voir plus loin et plus haut à travers les incertitudes et les ignorances de la tradition; mais, quant au texte dans son ensemble, nous ne pouvons prétendre restituer qu'une récénsion en quelque sorte historique et éclectique; elle restera fortement pénétrée peut-être de l'alliage que l'inexpérience et le

¹ Je citerai encore un cas particulier : je me suis, dans l'orthographe सत्त्व, बोधिसत्त्व, pour सत्त्व, बोधिसत्त्व, conformé à la pratique constante des manuscrits; il est évident que la seconde orthographe est, du point de vue étymologique, la seule correcte. La première, au moins en ce qui concerne notre ouvrage, reçoit de son emploi invariable et unanime une consécration historique que j'ai cru devoir respecter. J'ai pourtant écrit régulièrement सत्त्व quand le mot est pris dans sa signification abstraite de « essence, bonté », de même que j'ai doublé le *t* dans les infinitifs comme दत्ता.

pédantisme des rédacteurs primitifs, des scribes après eux, y ont nécessairement introduit.

L'état même de la tradition me forçait à être, dans la restitution générale du contexte, un peu moins timide que dans les questions grammaticales. On verra combien de passages nous sont arrivés corrompus, surtout dans les vers. A ce sujet, on peut instituer une comparaison instructive entre les parties métriques que l'ouvrage nous a conservées en plusieurs répétitions. J'espère n'avoir mérité nulle part le reproche de témérité ; mais je n'ai pas épargné ma peine pour présenter au lecteur un texte lisible, sachant bien que les écrits de cette nature ne sont réellement difficiles que lorsqu'ils sont altérés.

Dans ces conditions, une traduction intégrale eût été à la fois longue, fastidieuse et insuffisante. Inutile pour une bonne partie du texte, elle n'eût rendu pour d'autres que des services incomplets ; les difficultés grammaticales et philologiques exigent des rapprochements, des citations ; les passages obscurs, les leçons incertaines veulent être discutés et interprétés. Le Commentaire, rejeté par des nécessités typographiques à la suite du texte, est destiné à satisfaire à ce double besoin, sans s'engager dans des considérations générales, sans s'écarter de l'explication directe du texte qu'il accompagne. Je me suis appliqué à n'y laisser de côté aucune obscurité, non que je me flatte de les avoir toutes éclaircies ; mais je les ai toutes honnêtement abordées, sauf à avouer en plus d'un cas mon ignorance.

L'Introduction a pour objet unique de fournir du texte qu'elle précède une analyse exacte et minutieuse ; ce sera, je pense, le complément utile d'un livre si faiblement composé. Elle se réfère à l'édition par page et par ligne ; en s'y reportant, on suivra pas à pas la marche de l'ouvrage ; on sera au besoin averti de

ses incohérences. Elle doit, dans mon esprit, avoir une utilité particulière pour les personnes qui, sans être familières avec les études indiennes, s'intéressent à la littérature populaire des fables et des contes. Notre texte en contient un assez bon nombre; les uns sont nouveaux, les autres offrent une version nouvelle de récits connus d'ailleurs. J'ai donné plus d'étendue au résumé de ces parties, de façon à faire sentir au lecteur attentif tous les traits marquants de l'original, tout ce qu'il peut espérer y recueillir utilement pour des comparaisons ultérieures. J'ai été bref pour les parties descriptives et lyriques dont l'intérêt réside surtout dans les détails linguistiques et qui ne s'adressent qu'aux philologues. D'une façon générale, je m'assure que, en rapprochant les éclaircissements et les interprétations partielles contenus dans l'Introduction et dans le Commentaire, aucun des lecteurs auxquels s'adresse une publication de ce genre, ne regrettera l'absence d'une traduction complète.

Mon travail resterait incomplet s'il n'était accompagné de l'étude des questions principales qui se rattachent au *Mahāvastu*. J'aurai à considérer la composition générale de l'ouvrage, à grouper les indices chronologiques qui sont de nature à nous éclairer sur la date du livre, ou du moins, de quelques-unes de ses parties. J'aurai surtout à tracer le tableau de cette langue bizarre qui en fait la plus grande curiosité. Le mémoire consacré à cet examen ne pourra paraître qu'avec le dernier volume; la commodité des références, la nécessité préalable d'une constitution définitive du texte tout entier, rendent ce retard inévitable. Un index étendu terminera la publication.

Il me reste à souhaiter qu'elle ne paraisse pas, dans son ensemble, trop indigne de l'hospitalité généreuse que lui accorde la Société asiatique. Puisse-t-elle répondre aux encouragements

qu'elle a rencontrés de la part des savants et des institutions qui, par leur libéralité ou leur intervention obligeante, en ont rendu l'exécution possible. Je ne puis mieux finir qu'en adressant mes remerciements à la Bibliothèque nationale, à la Société asiatique de Londres, à la Bibliothèque de l'Université de Cambridge, à M. Minayeff, qui ont bien voulu mettre leurs manuscrits à ma disposition, à M. Lefmann qui a consenti à se séparer en ma faveur, plus tôt qu'il n'en avait dessein, du manuscrit de Londres, à MM. Rost et Cowell dont la bienveillance n'est guère moins connue que le savoir. Je n'oublierai pas ici le nom de l'initiateur éminent de ces études, le vénérable M. Hodgson; son zèle et ses heureux efforts, s'ils remontent déjà loin, n'en ont pas moins de droits à la reconnaissance et à l'admiration de ceux qui en recueillent les fruits.

INTRODUCTION.

Invocation « au grand Buddha », c'est-à-dire Çākya-muni, et « à tous les Buddhas passés, futurs et présents » (p. 1, l. 1).

Il y a quatre *bodhisattvacaryā*, carrières ou degrés du Bodhisattva : la *prakṛiticaryā*, où se manifestent les qualités natives; la *prañidhānacaryā*, où se produit la résolution d'atteindre à la Bodhi; l'*anulomacaryā*¹, où se pratique une conduite conforme à ce vœu; l'*anivartanacaryā*, où se poursuit la préparation sans qu'il reste aucun risque de déchéance.

Invocation de plusieurs Buddhas sous lesquels Çākya-muni a poursuivi, dans ces différents stages, sa carrière de Bodhisattva (— 2, 11).

« Commencement du *Mahāvastu*, partie du Vinaya-piṭaka, de la recension de la branche des Mahāsāṃghikas, dite les Lokottaravādins du Madhyadeça. »

Les quatre espèces d'*upasaṃpadā*, ou ordination. A propos de l'*upasaṃpadā* par soi-même, récit de la prédiction faite à Çākya-muni, par le buddha Dīpaṃkara, de son futur état de Buddha (— 2, 3). Vertus pratiquées depuis lors par Çākya-muni, jusqu'au moment où finalement il atteint l'intelligence parfaite (— 4, 10).

¹ Il est malaisé, faute d'un commentaire développé, de préciser les nuances qui distinguent les deux derniers termes de cette classification. En en donnant l'interprétation qui me paraît la plus vraisemblable et qui s'appuie sur un passage ultérieur (p. 63), je dois avouer que les termes *kuṣālaprañidhānaṃ* et *anulomaprañidhānaṃ*, employés dans les lignes suivantes, impliquent peut-être une période où s'accumulent les mérites nécessaires pour faire naître le premier vœu de la perfection, et une période où ce vœu se reproduit en présence de buddhas *successifs*, et conformément (*anulomaṃ*) à la conduite qui a précédé. — Nous allons trouver, quelques pages plus loin, une nouvelle énumération de ces *caryās*; elle est introduite absolument comme s'il n'en avait pas été question précédemment. Il est assez clair en effet, par la nature même du contexte, que la présente énumération y est secondaire, qu'elle est amenée seulement par l'énumération de Buddhas sous lesquels Çākya-muni aurait passé par ces degrés.

Tout ceci ne représente évidemment qu'une sorte de préambule fait de morceaux incomplets et assez dépourvus de suite.

Visite de Maudgalyâyana aux Enfers (4, 12 et suiv.).

Le Buddha étant à Grâvasti, dans le jardin d'Anâthapiṇḍada, Maudgalyâyana entreprend une fois de plus de parcourir les Enfers : le *Saṃjīva* (5, 2-7), le *Kālasūtra* (5, 7-10), le *Saṃghāta* (5, 10-12), le *Raurava* (5, 12-14), le *Mahāraurava* (5, 14-6, 3), le *Tapana* (6, 3-13), le *Pratāpa* (6, 13 et suiv.). On nous montre les êtres qui en sortent plongés dans deux enfers secondaires, le *Kukkula* et le *Kuṇapa*; ils en sortent encore pour subir de nouvelles tortures (7, 3 et suiv.) qui sont décrites, sans que les noms des principaux enfers non encore énumérés se trouvent prononcés à leur tour. Maudgalyâyana accourt ensuite révéler aux quatre assemblées le spectacle dont il vient d'être témoin; il en tire un sujet d'exhortation. Un grand nombre de créatures, hommes et dieux, demeurent plongées dans l'admiration (8, 10-16).

«Telle est la description abrégée; je vais décrire en détail (les lieux de supplices). Le Buddha contemple ce monde-ci et l'autre, le va-et-vient des êtres, le cercle des morts et des naissances; il connaît par sa réflexion les fruits que les actions portent pour les êtres, et les lieux où ils mûrissent pour chacun. Il a, en connaissance de cause, lui Gautama pour qui rien n'a d'obscurité, dont la vue pénètre toutes choses, dénommé les huit enfers» (9, 1-7). On voit que nous avons ici une version toute nouvelle et tout à fait indépendante du cadre de celle qui précède. — Description générale des huit enfers (9, 8-10, 8); description particulière du *Saṃjīva*, avec ses annexes, le *Kukkula* et le *Kuṇapa* (10, 9 et suiv.), du *Kālasūtra* (12, 15), du *Saṃghāta* (13, 11), du *Raurava* (14, 5), du *Mahāraurava* (14, 9), du *Tapana* (14, 15), du *Pratāpana* (15, 7), de l'*Avīci* (15, 13).

Suit (16, 8-26, 17) une nouvelle description des Enfers, en prose cette fois; elle paraît tronquée en plusieurs parties. Elle s'attache spécialement à répartir les différents crimes entre les divers lieux de supplice : le *Saṃjīva* (—17, 7); le *Kālasūtra* (—20, 12), le *Saṃghāta* (—22, 9), le *Raurava* (mutilé, —23, 6), le *Mahāraurava* (—24, 7), le

Tapana (—25, 13), l'*Avici* (—26, 17). Il n'est pas question du *Pratâpana*. Cette troisième version termine le « Chapitre des Enfers » (27, 1).

Maudgalyâyana fait « la visite des animaux » (27, 2-28, 2). Témoin de toutes les misères que subissent les êtres qui renaissent dans des matrices d'animaux, il en rapporte le tableau aux quatre assemblées, et les exhorte en conséquence à ne point commettre le mal.

Maudgalyâyana fait aussi « la visite des Pretas » (—29, 17), et la « visite des Asuras » (—30, 15), qui se terminent de même. — Suit la « visite aux Devas Câturmahârajâkâyikas » (—31, 15). Témoin de leurs avantages et de leurs plaisirs, il les voit ensuite renaître dans des conditions malheureuses; il fonde sur cette instabilité une exhortation identique aux précédentes. De même pour les Devas Trâyastriṃśas (—33, 2), pour tous les autres Devas, Yâmas, Tushitas, etc., jusques et y compris les Devas Çuddhâvâsakâyikas (—33, 17).

Le Buddha est à Râjagriha, sur le mont Gridhrakûṭa, exerçant le ministère et jouissant des prérogatives qui lui appartiennent en propre¹ (—34, 14); c'est à ce moment que Maudgalyâyana, s'avisant qu'il est trop tôt pour aller à Râjagriha mendier sa nourriture, résout de faire une visite aux Devas Çuddhâvâsakâyikas (34, 14). Un des Devas, pour démontrer combien est extraordinairement longue la préparation à la bodhi (35, 10-14), raconte alors l'histoire suivante: Dans la ville de Vasumata vivait jadis un Bhikshu nommé Abhiya qui n'était point affranchi de la passion; dans le même temps s'y trouvait le chef des marchands Uttiya, patron zélé des Bhikshus, et en particulier du moine Nanda. Jaloux des soins dont son confrère était l'objet et de la part d'Uttiya et de la part de sa fille mariée dans la même ville, Abhiya répandit des bruits calomnieux sur les relations de Nanda avec cette

¹ On remarquera combien cette mise en scène du Buddha en tête de récits qui se rapportent à Maudgalyâyana est artificielle et mal reliée à l'ensemble. Plus haut (4, 12 et suiv.), ce début (*nidâna*) est simplement indiqué en raccourci, bien que ce soit le premier cas où il se présente dans l'ouvrage. Plus bas (54, 9), il prend la forme même des commencements de sûtra. Ce ne sont là évidemment que des additions secondaires destinées à donner à des récits qui couraient sous une forme moins arrêtée, le prestige d'une plus grande ancienneté et d'une autorité plus haute.

dernière (—37, 4). Pris ensuite de remords, Abhiya résolut d'aller confesser sa faute au buddha Sarvābhīhū. Muni de l'argent que lui donnent Uttiya et d'autres marchands, il achète pour en faire présent au Buddha un parfum précieux (—38, 6). Après avoir offert au docteur de la nourriture et lui avoir rendu toutes sortes d'honneurs, il prononce le vœu de devenir un Buddha tel que lui, et Sarvābhīhū lui promet en effet qu'il le deviendra sous le nom de Ākyaṃuni (—40, 5); la terre tremble, les Devas se renvoient des uns aux autres l'heureuse nouvelle, les Enfers mêmes s'apaisent et s'illuminent (—42, 4). Ici se place une nouvelle *praṇidhi*, répétition en vers de la précédente. « Quand il eut fait ce présent, il formula le vœu (sacramentel): Puissé-je un jour être . . . », avec une répétition de la prophétie qui l'exauce (—44, 4). Les deux marchands à qui il a acheté le parfum souhaitent alors d'être dans cet avenir ses deux principaux disciples; et la fille d'Uttiya, après avoir rendu hommage au Buddha, souhaite, en punition de la calomnie lancée contre elle par Abhiya, de le poursuivre à son tour d'une accusation imméritée, dans chacune des renaissances qu'il traversera avant d'arriver à la Bodhi¹ (—45, 1). L'histoire finit à la façon d'un jātaka, par l'identification avec des personnages existants de chacun des personnages du conte² (—45, 15).

Le Buddha expose à Maudgalyāyana depuis quelle innombrable série de kalpas il a reçu la prophétie de sa future grandeur (46, 1-5). Les quatre bodhisattvacaryās [cf. ci-dessus] (46, 6):

¹ Ce n'est pas là, du reste, la seule irrégularité de ce récit. On se souvient qu'il est mis d'abord dans la bouche d'un deva et adressé à Maudgalyāyana; cependant, tout à coup, le Buddha (35, 13) y est directement interpellé; et à la fin, c'est Ākyaṃuni lui-même qui est censé raconter le fait (45, 3); il parle du Deva à la troisième personne (45, 13 et suiv.).

² Il est singulier en soi et exceptionnel dans les écrits buddhiques de voir une bonne œuvre servir de fondement, de point d'attache à une série de mauvaises actions. La seule explication que j'en voie, c'est que ce jātaka, assez dépaycé ici, a eu primitivement pour but et pour origine le désir d'expliquer (à la façon buddhique) une histoire à laquelle, sous sa forme présente, il ne fait pas d'allusion directe, l'histoire bien connue de la calomnie lancée contre Ākyaṃuni par cette femme de Grāvastī qui se disait grosse de ses œuvres. (Cf. Spence Hardy, *Manual of Buddhism*, p. 275.)

La *Prakṛiticāryā*, qualités naturelles et vertus des Bodhisattvas (— 47, 12).

La *Pranīdhicāryā* (47, 13); première *pranīdhi* de Çākyaṃuni sous un Buddha Çākyaṃuni (— 48, 17). Jadis vécut le Buddha Samitāvin; en ce temps-là Çākyaṃuni était un roi Cakravartin (— 49, 8); il rendit ses hommages au Buddha, lui fit présent d'un palais fait de substances précieuses, puis il exprima le vœu de devenir Buddha (— 50, 12). Samitāvin, reconnaissant qu'il se passera cent mille kalpas avant que s'élève un nouveau Buddha, se détermine et détermine ses Çrāvakas à demeurer jusque-là dans le monde (— 52, 2). Dans le temps de la destruction du kalpa, ils passent parmi les Devas Ābhāsvaras; au moment de la rénovation, ils reparaissent sur la terre; de même le Bodhisattva qui, devenu de nouveau roi Cakravartin, renouvelle ses présents; et ainsi de suite pendant mille kalpas (— 53, 2); deuxième (— 54, 3), troisième, quatrième et cinquième *pranīdhi* du Bodhisattva (— 54, 7). Ceci termine soi-disant le «sūtra des nombreux Buddhas¹» (— 54, 8).

Le Buddha est à Rājagṛiha, sur le mont Gridhrakūṭa; Maudgalyāyana, s'apercevant qu'il est trop tôt pour aller mendier sa nourriture à Rājagṛiha, se décide à faire une visite aux Devas Çuddhāvāsakāyikas et reçoit leurs hommages. Ils lui révèlent combien est rare l'apparition d'un Buddha dans le monde, et le long temps qu'exige sa maturation, puis ils disparaissent² (— 55, 11). Plein de cette pensée, Maudgalyāyana retourne miraculeusement à Rājagṛiha, et, sa tournée faite, revient aux pieds du Buddha à qui il raconte son aventure (— 57, 3). Le Buddha renchérit sur la déclaration des Devas, et il énumère

¹ Ce passage ne mérite ni le nom de sūtra — il n'en a pas la formule initiale —, ni le titre de «bahubuddhaka», puisqu'il n'y est question que d'un seul Buddha dans des manifestations successives; les deux s'appliqueraient bien plus naturellement au paragraphe qui suit (54, 9-63, 14) et qui ne reçoit ni l'un ni l'autre.

² Tout ce début est essentiellement identique à un passage précédent (34, 15-35, 14); il faut avouer qu'il est beaucoup plus à sa place ici, où il se lie bien à la suite de l'exposition. Comp. du reste la version chinoise dans Beal, *Romantic Legend of Śākya Buddha*, p. 3 et suiv.

à Maudgalyâyana une série de nombreux Buddhas de noms divers sous lesquels il a dû successivement répéter le vœu d'atteindre à la Bodhi et de qui il en a reçu la promesse (— 62, 15). Le passage relatif à la *Pranidhicaryâ*, se termine par une histoire du Buddha Ratna, qui n'est que la répétition en raccourci du récit qui a précédé, relatif au Buddha Samitâvin (— 63, 10).

L'*Anulomacaryâ* (63, 11-12); on verra que notre texte doit ici avoir une lacune.

L'*Avivartacaryâ* (63, 13-14), qui correspond à l'*anivartanacaryâ* de la première énumération.

Commencement du chapitre des dix Bhûmis (63, 16). — Quand Çâkyamuni fut entré dans le Nirvâṇa, la terre se mit à trembler; ce que voyant, Kâçyapa en rechercha et en reconnut la cause; il se mit aussitôt en route, sans consentir à user de ses facultés magiques, pour venir adorer les pieds du Docteur (64, 8-65, 14). Les Mallas, ne pouvant parvenir à mettre le feu au bûcher, apprennent par Aniruddha le motif de ce prodige. Arrive Kâçyapa qui prend occasion de ce spectacle pour proclamer l'inanité et l'instabilité de l'existence; il adore les pieds du Buddha qui d'eux-mêmes sortent et se dégagent du bûcher pour recevoir son hommage (— 67, 16); ils ont perdu leur splendeur ordinaire, ce qui est expliqué par les larmes dont les a inondés et ternis la douleur des dieux et des hommes (— 68, 16). Après l'adoration de Kâçyapa, le bûcher s'enflamme spontanément (— 68, 20). Cinq cents arhats délibèrent alors de ne pas survivre à leur maître; Kâçyapa leur représente qu'ils se doivent à la conservation de sa Loi, et les exhorte à la « réciter ensemble et d'accord » pour assurer son maintien parmi les hommes (— 70, 7). On décide de tenir l'assemblée près de Râjagriha, dans la grotte dite du Saptaparṇṇa, sur le versant septentrional du mont Vaihâra, où l'on se transporte miraculeusement (— 71, 3). Les dieux font retentir les tambours célestes, et Kâçyapa explique le prodige en rappelant les actes décisifs accomplis par le Buddha pour le bien des êtres (— 72, 17). Les dieux, entendant ce discours, l'approuvent et le confirment en chantant à leur tour les louanges du

Buddha (—74, 19). Maudgalyâyana ordonne alors à Kâçyapa de faire examiner par des arhats les doutes et les incertitudes qui pourraient exister dans l'esprit de l'assemblée; Kâçyapa en charge plusieurs de veiller à tout ce qui intéresse la tenue du concile (—76, 1).

Sur l'invitation de Kâçyapa, Kâtyâyana expose « les degrés de la carrière (*caryâ*) des Buddhas ». Il y a dix *Bhûmis*, terres, c'est-à-dire degrés, des Bodhisattvas; elles sont ainsi nommées : Durârohâ, Baddhamânâ, Pushpamaṇḍitâ, Rucirâ, Citravistarâ, Rûpavatî, Durjayâ, Janmanideça, Yauvarâjyabhûmi, Abhishekabhûmi (—76, 18). Kâçyapa demande à Kâtyâyana de marquer exactement comment les Bodhisattvas se mûrissent pour ces diverses étapes, comment ils retombent d'un degré acquis, comment ils s'élèvent à un degré supérieur, quelles sont leurs dispositions intérieures, comment ils attirent les êtres, comment ils répandent des aumônes, etc. (—77, 12). Kâtyâyana répond qu'on ne peut « mesurer les Bhûmis des Bodhisattvas en disant qu'elles comportent tant de kalpas; elles sont infinies; seulement on établit dans le cercle des transmigrations des Bodhisattvas ces divisions idéales, et on les distingue comme autant de terres; de là le nom de Bhûmi. Mais, objecte Kâçyapa, si une bhûmi en particulier est indéfinie (*aprameyâ*), comment est-il possible de concevoir isolément (*grahaṇam*) toutes les autres. Kâtyâyana répond par la comparaison des kalpas : le Buddha enseigne qu'ils sont indéfinis, et pourtant il enseigne aussi que la promulgation de la loi a lieu successivement dans un grand nombre de kalpas (—8, 10).

Première Bhûmi. — (78, 11). Les Bodhisattvas y sont encore des hommes ordinaires (*prithagjana*); les huit « manières d'être » qu'ils y observent : le détachement, la compassion, le zèle infatigable, l'absence d'orgueil, l'étude de tous les çâstras, l'héroïsme, l'adieu au monde, la fermeté (—79, 8). Les douze causes en vertu desquelles un bodhisattva arrivé à la deuxième Bhûmi déchoit, « retourne en arrière » (—80, 2). Sur la question de Kâçyapa, Kâtyâyana expose l'immensité des mérites que s'acquiert celui qui pour la première fois fait naître en

lui le désir de devenir un Buddha (— 80, 16). Kâçyapa veut savoir si les Bodhisattvas « en marche pour cet état où il n'y a pas de retour en arrière » forment leur première prañidhi quand ils « ont accumulé des actes de vertu », ou dès qu'ils « ont amassé des racines de vertu » : Kâtyâyana répond qu'il ne suffit pas d'avoir rendu honneur à des Tathâgatas, ni à des millions de Pratyekabuddhas, mais qu'il faut avoir accumulé de grands actes de vertu pour élever son esprit au vœu de la bodhi (— 82, 6). Sur la demande de Kâçyapa, Kâtyâyana décrit la « fermeté d'héroïsme » des Bodhisattvas « destinés à ne pas retourner en arrière » (— 82, 17). Sur une nouvelle question de Kâçyapa, Kâtyâyana raconte les prodiges qui accompagnent la première manifestation du désir de la Bodhi dans un Bodhisattva : tremblement de terre, splendeur miraculeuse, promesses de protection de la part des dieux (— 83, 10). Enfin Kâtyâyana expose à Kâçyapa quelles sont les actions méritoires (littér. *difficiles*) qu'accomplissent les Bodhisattvas de la première Bhûmi : abandon de tout ce qu'ils possèdent et de leur propre corps, pardon des outrages, etc. (— 84, 10).

Seconde Bhûmi (84, 11). — Interrogé par Kâçyapa sur les dispositions d'esprit des Bodhisattvas qui passent dans la seconde Bhûmi, Kâtyâyana répond que c'est le dégoût de l'existence qu'ils conçoivent d'abord (— 85, 2) ; il lui énumère ensuite les inclinations de ces mêmes Bodhisattvas, elles sont : bonnes, tendres, douces, vives, grandes, variées, profondes, indépendantes, irrésistibles, incomparables, relevées, nobles, inébranlables, nettes¹, pures, fermes, dégagées de tout appui étranger, satisfaites, tournées vers la grande personnalité², infinies ; puis il définit chaque classe par un çloka (— 89, 7). Kâtyâyana

¹ Je ne trouve pas de terme plus satisfaisant ; mais il rend insuffisamment les nuances de *akṛtrima*. Le mot, d'après le çloka qui le paraphrase, paraît marquer la *netteté* des aspirations des Bodhisattvas qui n'entendent pas s'arrêter en chemin à des moyens termes artificiels tels que la perfection égoïste des pratyekabuddhas, et qui vont à leur but sans *déguisements* et sans feinte.

² Le terme sanscrit *pudgalādhyāyaka* est moins explicite ; d'après le çloka, il faut consi-

expose alors les vingt-huit causes par lesquelles les Bodhisattvas de la deuxième Bhûmi sont exposés à retomber de la troisième (— 90, 7). Stances finales qui visent le nom de cette bhûmi en parlant de « l'héroïsme difficilement accessible (durâroha) » des Bodhisattvas (— 90, 19).

Troisième Bhûmi (91, 1). — Kâtyâyana expose à Kâçyapa que le renoncement est la disposition d'esprit des Bodhisattvas qui passent dans la troisième Bhûmi (— 91, 7). A l'appui, il énumère une série de cas où des Bodhisattvas (et plus exactement le Buddha Çâkyamuni dans ses existences antérieures de Bodhisattva) ont fait abandon de leurs royaumes, de leur chair, de leur liberté, de leur vie, etc., en vue d'obtenir ne fût-ce qu'une seule stance pour leur édification (une stance « bien dite ») (— 95, 16). Sur la question de Kâçyapa, il dénombre les quatorze causes par lesquelles les Bodhisattvas de la troisième Bhûmi retombent, au moment d'atteindre la quatrième (— 96, 16). — Kâçyapa veut savoir de quel bonheur jouissent les Bodhisattvas qui élèvent pour la première fois leur esprit à l'ambition de la Bodhi, et quels êtres participent à cette joie et à ce bonheur; Kâtyâyana répond par la peinture du bonheur soudain qui s'étend à tous les êtres jusques au fond des enfers (— 97, 20). — « Alors le deva Trâyastrîmça Nâmatideva, qui était Bodhisattva, s'approchant avec toutes les marques de respect du lieu où il vit qu'était Bhagavat » se mit à le louer dans des stances où il décrit en détail la naissance de Bhagavat¹ (— 100, 12).

Quatrième Bhûmi (101, 1). — Kâçyapa demande à Kâtyâyana « quelles actions les Bodhisattvas qui persévèrent inébranlables dans

dérer *pudgala* comme désignant ici spécialement la « personnalité » par excellence, celle d'un Buddha; et cette intention est d'autant moins surprenante que les épithètes de *mahâ-pudgala*, *apratipudgala*, etc., sont plus fréquemment appliquées aux Buddhas.

¹ Je n'ai pas besoin de faire remarquer combien cet épisode est ici déplacé; outre qu'il n'a aucun lien véritable avec la description de la troisième Bhûmi qui seule est en cause, il contredit directement les données initiales sur le lieu et les circonstances de la scène. La suite va du reste nous offrir bien d'autres anomalies du même genre.

leur voie (*avirarttikatāye saṁsthihanti*) accomplissent pour avancer vers le but (littér. pour ne pas demeurer en place, *asthānatāye*). Kātyāyana énumère diverses actions, les unes mauvaises qu'ils évitent, les autres bonnes, que pratiquent ces « grands hommes », par quoi « ils parcourent les dix Bhûmis, s'inspirant de leur compassion pour le monde » (— 102, 11). — « Les Bodhisattvas inébranlables, demande Kācyapa, passent-ils ou non par les misères auxquelles sont exposés d'une façon générale tous les êtres ordinaires? Suivent-ils ou non les voies inférieures où tombent généralement les êtres ordinaires? Non, répond Kātyāyana, ces « Bodhisattvas » inébranlables jamais en aucune façon, en aucun temps et sous aucun prétexte, se trouvant dans les sept Bhûmis¹, ne vont en enfer, ni ne sont pauvres ni faibles ». Il énumère les positions élevées qu'ils occupent seules et les avantages dont ils sont toujours entourés. Tout au plus s'ils ont, par des outrages adressés à un ārya, mérité l'avîci, vont-ils dans un « enfer individuel » (*pratyekaniraya*) (— 103, 11)². « Dans les sept Bhûmis » aucune faute n'est capable d'entraîner les Bodhisattvas en enfer; les démérites qu'ils ont accumulés antérieurement à leur résolution de devenir Buddha sont tous, une

¹ On pourrait croire qu'il faut entendre « les sept dernières Bhûmis », de la quatrième à la dixième, ce qui expliquerait la place qu'occupe ici cette observation, au début de la quatrième terre. Mais la distinction qui précède (102, 6 et suiv.) des Bhûmis en deux classes l'une comprenant les sept premières, l'autre les trois dernières, et l'insistance avec laquelle le texte revient un peu plus loin sur la seconde de ces divisions ne permet de comprendre ici et plus bas (104, 1) que les sept premières Bhûmis.

² Ici se place une phrase (103, 11 — 104, 1) qui se lie fort mal au contexte : « Mais dans toutes les dix Bhûmis, ils sont des hommes munis de tous les membres principaux et secondaires, ayant tous les sens au complet. Et le Bodhisattva qui prive de la vie un Bodhisattva, un Çrāvaka, un Çrotaāpanna ou un être qui se prépare à la dignité de Pratyekabuddha, va en enfer. » Tout ceci n'a pas de sens. Le premier membre de phrase est au moins inutile, ce qui s'applique aux sept premières bhûmis s'appliquant *a fortiori* aux trois dernières. Le second est directement contraire à ce qui vient d'être dit et à ce qui va être répété immédiatement après, à savoir que aucun crime ne peut mener en enfer les Bodhisattvas des sept premières Bhûmis (à plus forte raison ceux des trois dernières) ou du moins seulement dans des enfers particuliers et spéciaux. L'incohérence est ici bien forte, même pour un ouvrage buddhique, et je pense que nous pouvons sans témérité admettre une interpolation allant de अथ खलु गतीन् ॥ ३ ॥ नच्छिन्ति.

fois leur esprit fixé, entièrement « couverts, comme un troupeau de gazelles par une grande montagne », et « si le Bodhisattva (quoique ayant pris pied dans la carrière à titre d'« inébranlable ») n'a pas encore atteint l'esprit de prañidhi, cet esprit est nécessairement mûri (amené à maturité) en lui dans une des six naissances qui suivent, quelque douleur que ce progrès puisse impliquer » (— 104, 6). — Kāṣyapa veut savoir quelles exhortations adressent les Buddhas aux Bodhisattvas inébranlables qui quittent le monde pour la vie errante. Kātyāyana répond qu'ils les prêchent par des récits sans comparaisons, par des jātakas, leur enseignent l'aumône, etc. (— 105, 3). — Sur la question de savoir d'où partent (*kutaḥ prabhṛtikāni*) les jātakas révélés par le Buddha, Kātyāyana répond qu'ils vont jusqu'à cette huitième Bhūmi¹. (— 105, 8). — Kātyāyana déclare ensuite que c'est à partir de la huitième Bhūmi que les Bodhisattvas sacrifient tout ce qu'ils possèdent², qu'ils exécutent des sacrifices pénibles; c'est à partir de la huitième Bhūmi qu'ils doivent être l'objet de la *pūjā* (culte d'honneur) (— 105, 14). Suit le développement en vers (— 107, 7). — Kāṣyapa, demandant de quelle façon les Bodhisattvas inébranlables, quand ils sont Ca-kravartins, exhortent et traitent les hommes, en l'absence de Buddhas, Kātyāyana répond qu'ils prêchent les trois kuṣalakarmapathas et qu'ils offrent aux hommes toutes sortes de dons et de plaisirs (— 108, 3). —

¹ J'entends par là que, suivant ce passage, les récits racontés par le Buddha sur ses existences antérieures de Bodhisattva, remonteraient tous à la période à partir de laquelle il était entré dans la huitième bhūmi. Cette remarque, attirée sans doute par la déclaration précédente où les jātakas sont cités, est assez surprenante ici, dans la quatrième Bhūmi; l'expression même (« cette huitième bhūmi », *mām aṣṭamīm*) augmente cette singularité, puisqu'elle paraîtrait impliquer que nous sommes au milieu de l'exposition de la huitième terre. La déclaration suivante de Kātyāyana se rapportant aussi à cette même étape des Bodhisattvas, il semble que nous ayons ici un fragment déplacé. Dès le début de ce paragraphe (102, 6 et suiv.), la répartition des terres en deux classes allant l'une de la première à la septième, l'autre de la huitième à la dixième, n'a guère de titre non plus à figurer dans la quatrième, mais bien dans la huitième Bhūmi.

² Je ne me charge pas de mettre cette affirmation d'accord avec les descriptions qui précèdent relativement aux premières Bhūmis. Les Indous ne sont pas, on le sait de reste, très sévères ni très précis dans leurs classifications.

Il expose ensuite par quelles actions les Cakravartins obtiennent chacun de leurs sept Ratnas (— 109, 17). — Comment les Bodhisattvas qui ont atteint la quatrième bhûmi retombent-ils à la cinquième? De sept manières, répond Kâtyâyana (— 110, 10).

Cinquième Bhûmi (110, 14). — Quelle est la disposition d'esprit dans laquelle les Bodhisattvas passent de la quatrième Bhûmi à la cinquième? Ils voient, répond Kâtyâyana « toute existence brûlée par la passion, la haine, la folie, et en conçoivent une disposition d'esprit pleine de désespoir et de dégoût » (— 110, 18). — Sur la question de Kâçyapa, Kâtyâyana lui cite alors avec l'indication de leur gotra, du nombre de leurs disciples, de la dimension de leur *gloire*, de la durée de leur vie, une série de Buddhas adorés par Bhagavat dans la cinquième Bhûmi¹ (— 120, 3). — Puis Kâtyâyana expose les quatre manières dont les Bodhisattvas, arrivés à la cinquième Bhûmi, retombent à la quatrième (— 120, 14).

Sixième Bhûmi (121, 1). — Kâtyâyana enseigne à Kâçyapa que les Bodhisattvas arrivent à la sixième Bhûmi avec cette pensée que « le tourbillon du monde possède bien peu d'attraits, qu'il est infiniment pénible » (— 121, 5). — Il lui apprend que « un Buddhakshetra (un monde de Buddha) comprend soixante et un grands Chiliocosmes », et que « un upakshetra en est le quadruple » (— 121, 12). Quelques kshetras seulement possèdent (actuellement) un Buddha, des quantités infinies de kshetras en sont privés (— 122, 7). — Kâtyâyana explique ensuite à Kâçyapa pourquoi il ne naît jamais deux Buddhas ensemble dans un même kshetra : il est dans la nature même d'un Buddha d'accomplir dans son entier l'œuvre difficile de sa charge ; il n'en pourrait naître deux à la fois qu'autant qu'un seul ne suffirait pas à sa fonction ; cette insuffisance répugne à l'idée que l'on se doit faire des Buddhas ; tous remplissent jusqu'au bout leur mission (— 123, 2). Sur la demande de

¹ Voir la note *in loco*.

Kâcyapa, Kâtyâyana lui cite un nombre de kshetras parmi ceux, en quantité innombrable, qui sont répandus dans l'espace; puis il développe cette idée que le nombre des Buddhas coexistant à un moment donné défie tout calcul (—126, 4). — Mais, objecte Kâcyapa, s'il existait tant de Buddhas et qu'un seul mène au Nirvâna un nombre infini de créatures, bientôt ils auront achevé d'y conduire tous les êtres. Kâtyâyana réplique par le nombre immense de prithagjanas qui existent suivant l'affirmation du Buddha (—126, 15). — Comment les Bodhisattvas qui ont dépassé la sixième Bhûmi retombent-ils à la septième? Kâtyâyana répond : De deux manières (—127, 9).

Septième Bhûmi (—127, 13). — Quelle est la disposition d'esprit des Bodhisattvas qui passent à la septième Bhûmi? Leur esprit s'applique à se dompter soi-même (—127, 18). — Kâcyapa demande quelle est en action, en parole et en pensée la manière d'être des Bodhisattvas inébranlables, à partir de la première Bhûmi¹. Kâtyâyana lui apprend que, dès la première Bhûmi, les Bodhisattvas respectent la vie de tous les êtres, en prêchent le respect et louent ceux qui le pratiquent en dépit même des incitations d'amis mal inspirés. Après les sept (premières) Bhûmis, concevant de la compassion pour les êtres qui se lamentent, ils s'attachent inviolablement à la pratique de la morale (*çîla*), abandonnent leur royaume ou quelque haute position qu'il puissent occuper, quittent ce monde pour embrasser la vie monastique, et prêchent avec insistance le respect de la vie (—128, 11). — Jadis le Buddha, étant dans la septième Bhûmi, parut dans la personne du roi Kuça. Devadatta, à cette époque un roi local du nom de Jathara, lui demanda avec menaces sa reine Apratimâ, la même qui devint par la suite Yaçodharâ, pour en faire sa femme. Informée par

¹ Encore une question étrangement placée au milieu de la septième Bhûmi. Faut-il croire à une faute et corriger *prathamâyâm* en *saptamayâm*? *Prathama*, on le verra est répété par deux fois. D'autre part, la correction expliquerait bien mieux la gradation que je trouve dans les mots *paraîṁ saptaṁ*. : à coup sûr, elle expliquerait mieux la présence ici de ce passage.

Kuça, la reine fit son affaire de punir l'insolent; elle le réduisit en effet à l'état de prisonnier dans le harem même du roi. C'est alors, au moment même où elle le tenait sous ses pieds, lui reprochant sa folle présomption, que Kuça se laissant attendrir par ses plaintes, intercédâ pour lui et lui sauva la vie (— 131, 4). — Autre histoire de Bhagavat qui, étant le Nâga Ugra et pouvant réduire en cendres le charmeur qui avait perdu sa formule magique, lui laissa la vie (— 131, 11). — Autre histoire de Bhagavat qui, étant lion, blessé d'une flèche empoisonnée par un chasseur (Devadatta) refuse de se venger et le laisse vivre (— 132, 5). — Bhagavat, étant chef de caravane, sauve la vie à Devadatta qui, sous prétexte de guider la caravane, l'avait jetée dans une embuscade de brigands (— 132, 14). — Bhagavat, étant roi, consent à pardonner à sa femme coupable et déjà menée au lieu du supplice (— 133, 4). Telles sont les actions des Bodhisattvas inébranlables (— 133, 6). Suit une énumération de qualités et de vertus des Bodhisattvas; elle se termine par un distique qui déclare qu'il est aussi impossible à tous les êtres ensemble d'aller au fond des vertus des Buddhas, qu'à tous les oiseaux d'atteindre les limites du ciel (— 134, 16). Ils connaissent et révèlent tous les médicaments, toutes les sciences, toutes les écritures, toutes les mines de métaux et de pierres précieuses, tout ce qui est utile aux hommes (— 135, 15). — Quelle est, demande Kâçyapa, la disposition d'esprit des Bodhisattvas qui passent de la septième Bhûmi à la huitième? Kâtyâyana lui répond qu'il naît en eux un « esprit doué d'une grande compassion ¹ » (136, 5).

Huitième Bhûmi (136, 8). — Kâçyapa demande à Kâtyâyana de lui apprendre les noms des Buddhas sous lesquels Bhagavat, tandis qu'il était dans les sept premières Bhûmis, a acquis des mérites. Le

¹ Ce dernier paragraphe est mal placé ici; conformément aux précédents des autres Bhûmis, il devrait ouvrir le chapitre de la huitième au lieu de clore l'exposition de la septième. C'est un autre fragment à joindre à ceux qu'il nous a paru reconnaître plus haut comme devant appartenir à ce chapitre de la huitième Bhûmi lequel, comme celui de la neuvième, n'existe plus ici, on va le voir, que nominativement.

commencement de l'énumération demandée remplit tout le reste du chapitre de la huitième Bhûmi (—139, 2).

La continuation en occupe de même tout le chapitre de la neuvième Bhûmi (139, 4—141, 16).

Dixième Bhûmi (142, 1). — Kâcyapa demande à Kâtyâyana de célébrer les admirables, merveilleux et incomparables privilèges des grands êtres qui, « après avoir dépassé la neuvième Bhûmi et avoir parcouru la dixième ¹, désirent quitter le Tushita et descendre dans le sein d'une mère. Kâtyâyana énumère comme participant à ces merveilleux privilèges : la descente du Bodhisattva dans le sein de sa mère ; le séjour qu'il y fait ; sa naissance, sa mère elle-même ; sa sortie du monde ; les forces, la connaissance et l'intelligence dont il est doué (=142, 9). — La descente dans le sein d'une mère : comment le Buddha, du haut du Tushita, conçoit le désir de descendre parmi les hommes ; comment, ayant choisi sa mère, il fait part de sa résolution aux Devas qui se décident à le suivre en grand nombre (—144, 1). — Le séjour dans le sein de sa mère : comment le Buddha s'y tient miraculeusement, comment les Devas y rendent au Bodhisattva toutes sortes d'honneurs, etc. En réalité, les Buddhas ne sont pas produits par leurs parents, ils sont produits par leurs propres vertus et leur naissance est miraculeuse (*upapâduka*) (—145, 4). — Récit en vers de la démarche de Mâyâ près de Çuddhodana avant sa conception miraculeuse ; comment sur son lit elle est entourée des soins et des chants des Apsaras (—147, 5). — Qualités morales et extérieures de la mère

¹ La dixième Bhûmi n'est pas moins sacrifiée que les deux précédentes. De ce fait il convient de rapprocher plusieurs passages précédents où il est question collectivement des sept Bhûmis, qui ne sont jamais désignées comme les sept premières, et qui, au contraire, sont, une fois au moins, désignées absolument comme « les sept Bhûmis ». On en peut, ce semble, conclure avec quelque vraisemblance que notre texte serait fondé primitivement sur une théorie des Bhûmis qui n'en distinguait que sept, et qu'il aurait été depuis, dans la forme plus encore que dans le fond, remanié pour s'adapter, plus ou moins heureusement, à une nouvelle théorie qui comportait dix Bhûmis et qui est devenue classique

du Bodhisattva, les honneurs que lui rendent les filles des dieux (—147, 13). Quand le Bodhisattva descend dans son sein, elle n'éprouve aucune douleur; à partir du Tushita, les cinq *nīvaraṇas*¹ sont supprimés pour les Bodhisattvas, quoiqu'ils ne soient pas encore en possession de la royauté de la loi. — Au bout de dix mois, ils paraissent par le côté droit de leur mère (—148, 3). Récit en vers du départ de Mâyâ pour le Lumbinivana, et de la naissance du Buddha (—150, 8). — Les Devas *Çuddhāvâsas* sont seuls capables de tirer l'horoscope d'un Bodhisattva qui entre dans sa dernière existence; récit en vers de la visite à Kapilavastu des huit mille dieux *Çuddhāvâsas* déguisés en brâhmanes qui adorent le jeune Bodhisattva² (—153, 3). — Les Bodhisattvas apportent en naissant la connaissance de tous les arts humains (153, 4-5). — A partir du Tushita, les Bodhisattvas renoncent aux plaisirs des sens. Pourquoi cela? Kâtyâyana répond par les mérites antérieurs, les considérations et les vertus qui les en éloignent. Comment naît Râhula? Il descend directement du Tushita dans le sein de sa mère; sa naissance est merveilleuse sans être pourtant, comme celle des Cakravartins, de ces naissances appelées *anupapâduka*³ (—154, 3). — La sortie du monde: récit en vers du départ du Bodhisattva quittant Kapilavastu avec Chandaka (—157, 13).

Les Buddhas sont doués d'une foule de vertus⁴ (157, 17). Kâtyâyana énumère et définit les cinq vues du Buddha: la vue de la chair

¹ Childers, *sub verbo*, donne des cinq *nīvaraṇas* ou «obstacles» deux listes dont la seconde se retrouve dans Burnouf, *Lotus*, 474; ni l'une ni l'autre ne paraissent bien convenir à la suite des idées dans notre contexte; il est possible qu'il fasse allusion à une autre énumération qui d'ailleurs m'est inconnue.

² Le récit tourne court à la fin, et les Devas venus tout exprès pour tirer l'horoscope du prince se contentent de l'adorer. (Cf. du reste ci-dessous, p. xliii et la note.)

³ Dans cette thèse, comme dans les déclarations antérieures, nous avons des traces sensibles de la doctrine particulière à la secte des Lokottaravâdins; on va la voir tout à l'heure se manifester expressément.

⁴ Cette transition très brusque, qui se rattache assez vaguement du reste à l'énumération de la page 142, sert d'introduction, comme on va le voir, à une série de développements assez incohérents.

qui lui permet de pénétrer sans obstacle à tous les points quelconques de l'espace; la vue divine, analogue à celle des dieux et des génies, mais plus puissante, qui s'applique aux choses immatérielles (*manomayāni rūpāni*); la vue de la sagesse, plus puissante chez le Buddha que chez tous les autres pudgalas; la vue de la loi qui consiste dans la possession des dix forces; la vue du Buddha qui consiste dans la possession des dix-huit lois indépendantes (*āvenika dharma*) (— 160, 16).

— Kācyaapa demande si « cette description des dix bhûmis appartient à Bhagavat, ou [d'une façon générale] à [tous les] buddhas parfaitement accomplis¹ ». Kātyāyana répond: « Un jour, Bhagavat résidait à Vārāṇasī, au rishipattana, dans le bois des gazelles, entouré de vingt-huit centaines d'arhats; là, Bhagavat, analysant les dix-huit lois du Buddha (les *āvenikas dharmas*), pour montrer comme la vue intellectuelle des Buddhas parfaitement accomplis ne connaît pas d'obstacles dans le passé, proclama les dix Bhûmis. C'est en prenant pour type Çākyaamuni, le Buddha parfaitement accompli, que sont exposées les dix Bhûmis (— 161, 7). — Description en vers de quelques-uns des mérites accumulés par le Bodhisattva et des avantages qui en découlent pour lui (— 163, 10). — « Le Buddha parfaitement accompli récita, pour célébrer ses propres vertus, le chapitre de la loi appelé *Buddhānusmṛitī* (commémoration du Buddha); à la fin, le vénérable Vāgīca

¹ On verra par l'appareil critique qu'il règne un désordre sensible dans la tradition de ce passage. La traduction que je propose est la seule que j'en puisse tirer et qui donne un sens bien lié et conforme aux idées buddhiques. La question de Kācyaapa se pourrait interpréter de deux façons : soit, comme je fais : « Cette description des dix Bhûmis expose-t-elle le cas particulier de Çākyaamuni ou celui de tous les Buddhas en général? » ou bien : « Cette description est-elle une doctrine propre à Çākyaamuni ou appartenant également à tous les Buddhas? » La seconde interprétation serait contraire à toutes les idées des buddhistes qui admettent invariablement une identité parfaite de légende, d'attributions et d'enseignements entre tous les Buddhas. Et l'observation est d'autant plus importante à rappeler que la réponse, à son tour, pourrait convenir à la seconde question, si on la traduisait : Bhagavat a enseigné les dix Bhûmis; c'est depuis le Buddha Çākyaamuni qu'elles ont été décrites. On remarquera pourtant que tout l'enseignement était censé dériver directement du Buddha. Une pareille assertion serait sans objet. Il est sensible d'ailleurs que la question a pour but d'expliquer l'introduction dans ce chapitre de récits empruntés à la légende personnelle de Çākyaamuni.

loua le Buddha en sa présence »; suivent des stances en l'honneur du Buddha (—167, 14). Puis le mètre change et les strophes, peut-être mises dans la bouche des devas (158, 16-18), proclament que, en toutes choses, le Buddha est « supérieur au monde » (*lokottara*)¹, et que dans tous les points où il semble partager les besoins ou les infirmités humaines, il faut reconnaître de sa part une simple condescendance par laquelle il se met à la portée, à l'unisson de ce monde (*lokānuvartanā*) (—170, 10). Les soixante qualités de la voix du Buddha (—172, 17). — Comment les Buddhas prêchent la loi : « O Bhikshus, les choses périssables, je ne les représente pas comme impérissables », et ainsi de suite dans une série d'antithèses de forme analogue. « En effet, les Buddhas disent la vérité, ils parlent à propos, ils disent ce qui est, etc. » (—173, 16). — Jadis, le jour même que le Buddha fit tourner la roue de la loi, le deva Tushita, nommé Çikharadhara, vint l'adorer à Vârāṇasī, au řishipatana; suivent des strophes à la louange du Buddha qui commencent par louer sa voix (—176, 4). — Autres louanges, en prose d'abord (—176, 8), puis en vers (—177, 12) du Buddha.

Les Buddhas produisent pour le bien des êtres des *paropahāras*, c'est-à-dire (voyez la note *in loco*) qu'ils leur apparaissent sous les traits d'autres personnages. On va raconter ces miracles (177, 13 et suiv.). — Le roi du Kālīṅga, Abhaya, professait qu'il n'y a pas de récompense dans l'autre monde pour les bonnes actions et pour l'aumône en particulier; il répandait ce principe, protestant qu'il n'y renoncerait que si son père, à qui ses vertus avaient dû mériter le svarga, s'il en existait un, en revenait tout exprès pour lui en garantir la réalité. Le Buddha, prenant la figure et l'apparence de son père, lui apparut alors dans son palais, et lui reprocha ses funestes doctrines. Abhaya, épouvanté et éclairé, crut et demanda au docteur de diriger toute sa conduite (178, 9-180, 10). — La reine Kusumā, femme

¹ Nous avons ici un de ces passages caractéristiques qui marquent un ouvrage buddhique au coin d'une école et lui prêtent souvent aux yeux des intéressés son plus grand intérêt et sa valeur décisive. (Cf. la remarque de Wassiljew, *Buddhismus*, p. 2, 66, etc.)

de Kusumbha, avait des parents accablés de vieillesse et d'infirmités; ils lui demandèrent de les délivrer de la vie; elle se résolut à mêler du poison à leur nourriture. Saisi de compassion pour elle, le Buddha substitue à ses parents des sosies créés par lui. Étonnés de leur voir prendre impunément les mets empoisonnés, Kusumâ les questionne. Ils lui annoncent qu'elle recevra la réponse du Buddha lui-même à qui rien n'est caché, moyennant que le roi, entouré de son gynécée, l'invoquera de son palais, demandera la faveur de le voir et fera acte de foi en lui. Le roi s'empresse de suivre ces instructions. Le docteur annonce alors à ses disciples qu'il va aller convertir Kusumâ et leur ordonne de le suivre; grâce à leurs facultés magiques, maître et disciples arrivent l'instant d'après dans la ville de Kusumâ. Adoré par elle et son entourage, il lui enseigne que l'avici est le lot de qui tue ses parents; il le lui fait entrevoir, grâce à sa puissance surnaturelle, puis il la rassure, la prêche et la convertit avec douze kotis de créatures (— 184, 18). — Un chef des marchands de Bénarès, du nom de Dhruva, professait que c'est un acte infiniment méritoire à qui a des parents vieux et infirmes, de leur donner la mort dans les flammes après un dernier repas qui réunit toute la famille. Le Buddha lui fait apparaître des milliers de Râkshasis menaçantes, munies d'armes de tout genre, qui lui font honte d'une pareille doctrine et se préparent à lui ôter la vie. Épouvanté, il leur demande grâce et les veut prendre pour refuge. Les Râkshasis le renvoient au Buddha qui vit dans le jardin Gandhamâdana, dans la ville de Ratnakholaka. Invoqué par le marchand avec toute sa parenté, le Buddha lui apparaît, le prêche et le convertit (— 188, 11). — Il régnait dans une île un roi du nom de Taru; il se figurait que c'était une action louable, récompensée dans les existences subséquentes, d'inviter des mendiants ou des brâhmanes et de les laisser ensuite souffrir de la faim; il répandait cette doctrine parmi ses sujets séduits. Le Buddha créa cinq mille Bhikshus qu'il fit apparaître dans cette île. Le roi, les voyant, les invite dans son palais. Mais le lendemain, quand ils y sont entrés, il les fait enfermer. Pendant dix semaines, il les laisse sans nourriture, et les retrouvant tou-

jours vivants, il leur demande qui ils sont, s'ils appartiennent à la race des dieux. Ceux-ci lui apprennent l'existence du Buddha à Bénarès et lui conseillent d'invoquer son apparition. Le Buddha arrive en effet à travers les airs avec ses auditeurs et reçoit les adorations des Bhikshus d'abord, puis de Taru lui-même; il lui reproche sa coupable opinion et lui fait obtenir, ainsi qu'à beaucoup d'autres, le « premier fruit » (— 192, 11).

Épilogue du chapitre des Bhûmis (192, 12 et suiv.). — Suit une suscription d'après laquelle « l'enseignement qui a pour titre le *Daṣa-bhûmika* (le livre des dix Bhûmis) a été prononcé sur le Gridhrakûṭa dans l'assemblée des cinq cents Arhats » (193, 8-11).

Ici commence l'histoire de Dipaṁkara (193, 13). — Elle est adressée à Maudgalyāyana¹. — Il y a un nombre incommensurable de kalpas, régnait un roi Cakravartin, nommé Arcimat (— 193, 20); sa capitale était Dipavati, dont il est fait une description détaillée² (— 196, 18); sa première femme était Sudîpâ (196, 19-20). — A un certain moment, les Devas Çuddhāvāsas virent que dans douze années le Bodhisattva Dipaṁkara descendrait du ciel des Tushitas. Avertis par eux les Pratyekabuddhas entrèrent dans le Nirvāṇa. Les mêmes Devas, prenant un déguisement, préparèrent les brâhmanes en leur enseignant les Vedas, les Mantras et les Signes du grand Purusha, à tirer l'horoscope du Buddha futur (— 197, 9). Le moment venu, le Bodhisattva procède au quadruple examen du temps, du pays, du dvîpa, de la famille où il convient qu'il naisse (— 197, 10-12). Le Bodhisattva peut naître soit dans la caste des kshatriyas, soit dans la caste des brâhmanes. Les soixante qualités dont doit être pourvue la famille où naît le Bodhisattva (— 198, 11). Le Bodhisattva se livre au « grand préparatif »; ce terme paraît

¹ Au moins dans toute la première partie jusqu'au vyākaraṇa de Megha; dans la suite, le nom de Maudgalyāyana ne reparait plus. Ce n'est pas la seule incohérence à signaler dans la suite du récit. Il est naturel de penser, à défaut d'indication contraire, qu'il est mis dans la bouche du Buddha; c'est lui qui raconte de même à Maudgalyāyana, au chapitre suivant, l'histoire de Maṅgala; et pourtant il y est question (230, 19) de Çākyaṃuni à la troisième personne, tandis que les vers de la fin sont adressés directement à Çākyaṃuni lui-même.

² La description typique d'une ville de Cakravartin.

s'appliquer à la résolution que prennent en grand nombre les devas de renaître dans les seize contrées du Madhyadeça pour aider à la mission du Buddha futur (—198, 16). Le Bodhisattva reconnaît que le roi Arcimat est digne d'être son père, et la reine Sudipâ de devenir sa mère; car indépendamment de toutes ses qualités, elle est destinée à mourir dans dix mois et sept jours; or la mère du Bodhisattva doit nécessairement mourir le septième jour après la naissance de son fils. Il ne faut pas que, après l'avoir enfanté, elle aille contre ses enseignements en s'abandonnant aux plaisirs des sens (—200, 4). Récit en vers: Le Bodhisattva se résout à descendre sur la terre; les devas chantent ses louanges, sa splendeur incomparable, les bienfaits qu'il va répandre sur les hommes (—201, 3).

Sudipâ vient trouver Arcimat: elle veut passer la nuit seule dans le palais Çataraçmi. Le roi ordonne qu'on l'orne et le prépare avec toute sorte de magnificence. La reine déclare au roi sa volonté de vivre dans la continence et d'observer les onze çilas; elle est approuvée par le roi et se rend avec ses femmes dans le palais qui lui a été préparé (—202, 18). — A peine étendue sur son lit, elle est entourée par la foule des dieux. Les filles des dieux accourent, l'admirent et prédisent qu'elle doit enfanter le grand bienfaiteur des hommes (—204, 3). Les Râkshasas, les Yakshas, les Nâgas, etc. font la garde dans toutes les directions; les devas se tiennent dans le ciel, attendant la naissance du Bodhisattva (—204, 15). Les devas lui rappellent qu'il est temps de s'incarner; il annonce en effet sa descente, et à ce moment même sa mère voit en songe un éléphant à six défenses d'une beauté et d'un éclat merveilleux entrer dans son sein (—205, 4). — C'est le jour de la pleine lune du mois pushya que le Bodhisattva descend dans le sein de sa mère (—205, 9). Au moment de quitter le Tushita, il produit une lumière qui éclaire tout le Buddhakshetra, dont les Devas s'émerveillent et dont ils se découvrent la cause les uns aux autres (—205, 21). Le Bodhisattva les exhorte à quitter leurs demeures pour le suivre dans sa mission; il descend dans le sein de sa mère, ayant pleine conscience, et au moment où il disparaît du ciel.

les devas l'accompagnent de leurs louanges (— 206, 14). Tremblement de terre inoffensif et joyeux (— 207, 6); le Bodhisattva entre dans sa mère, « semblable à un nuage blanc ayant la forme d'un éléphant à six défenses » (— 207, 10). — La reine vient raconter son rêve au roi qui, ayant consulté les devins, apprend d'eux que sa femme enfantera un fils qui sera ou Cakravartin, s'il reste dans le monde, ou Buddha s'il embrasse la vie religieuse (— 208, 5). Des dieux et des génies de tous les ordres affluent pleins du désir de voir le nouveau-né et de faire la garde autour de lui; Brahmâ prédit les hautes destinées d'un fils conçu sous les auspices d'un songe comme celui de la reine; les dieux proclament qu'il sera un Buddha (— 210, 12). — Merveilleux effets pour la reine de la présence du Bodhisattva dans son sein (— 213, 5). Comment le Bodhisattva se tient les jambes croisées du côté droit de sa mère qui le voit elle-même resplendissant comme une statue d'or (— 213, 15). Les dieux entourent et adorent le Bodhisattva et sa mère sans se permettre aucune conversation dissipée ou profane (— 215, 9).

A la fin du dixième mois, Sudîpâ annonce au roi qu'elle souhaite de se rendre au jardin appelé le Padmavana, le Parc aux lotus. Le roi ordonne de l'orner en conséquence; les devas s'associent à ces préparatifs; ils remplissent le ciel, portant des parasols, des fleurs, des étoffes précieuses. Le roi s'y rend avec le harem (— 216, 19). — Arrivée au jardin, la reine se promène avec ses femmes sur l'étang dans des barques richement ornées. Comme elle est prise du désir d'aborder, une île surgit soudainement au milieu des eaux, la reine y descend et s'y tient debout, le bras appuyé sur une branche, tandis que les Apsaras et les devas s'empressent autour d'elle, prévoyant la naissance imminente du prince (— 218, 9). — A ce moment, le Bodhisattva paraît par le côté droit de sa mère, sans lui faire aucun mal; car c'est ainsi que naissent les futurs Buddhas (— 218, 20). Aussitôt né, le Bodhisattva fait sept pas, sept seulement, car les Devas accourent bien vite et le prennent dans leurs bras, et il « pousse le grand éclat de rire »; c'est que, en considérant l'univers, il ne voit personne qui l'égale en

sagesse, personne qui ressente comme lui le poids des liens de la transmigration; il rit aussi de la prédiction des devas qui voient en lui un futur Cakravartin, tandis qu'il sait, lui, qu'il sera un Buddha omniscient (—220, 6). Pendant qu'il fait les sept pas et promène son regard sur l'univers, un parasol et un éventail le suivent d'eux-mêmes; les devas les premiers le portent dans leurs bras à sa naissance: l'éclat qu'il répand obscurcit toutes les lumières terrestres; et, comme on cherche de l'eau pour le baigner, deux bassins apparaissent spontanément remplis, l'un d'eau froide, l'autre d'eau chaude (—220, 6). — Sa mère n'éprouve aucune souffrance; au moment de la naissance, un bois de santal apparaît dans l'espace qui sépare les dvīpas; les Devas s'empres- sent d'aller adorer le nouveau-né (—221, 13). — Suit une courte répétition en vers (—223, 3).

Arcimat ordonne de mener l'enfant adorer une certaine déesse; les quatre Lokapālas portent la litière où il repose; mais la déesse proteste qu'un être de son rang n'est pas fait pour lui rendre hommage: «s'il adorait un être quel qu'il fût, la tête de cet être éclaterait infailliblement en sept morceaux» (—223, 18). — Le roi veut faire tirer l'horoscope de son fils. Aussitôt huit mille devas Maheçvaras viennent eux-mêmes au palais pour remplir cet office. Annoncés par le gardien de la porte qui à plusieurs signes pressent leur nature divine, et introduits auprès du roi, ils demandent à voir l'enfant et à examiner les signes de sa future destinée. Dès qu'ils l'aperçoivent, ils se prosternent et l'adorent; puis ils félicitent le roi d'avoir un fils doué des trente-deux signes, qu'ils énumèrent en abrégé¹ (—227, 3). Suit l'imposition du nom: les brāhmanes choisissent celui de Dīpaṅkara (—227, 7).

Quand il a atteint la jeunesse, son père lui donne des palais et

¹ La fin de ce récit est curieuse au point de vue de la composition; aussitôt après l'introduction de l'enfant, il tourne court; non seulement le style n'a plus rien de l'abondance du commencement, mais les prétendus brāhmanes n'annoncent même pas au roi l'avenir de son fils; ils constatent seulement la présence des trente-deux signes, qu'ils énumèrent en vers mnémoniques qui par eux-mêmes et isolés seraient tout à fait intelligibles. Du reste, cette singularité se retrouve exactement dans la répétition de ce passage, appliqué cette fois à Siddhārtha

l'entoure d'un nombreux harem. Un jour que le prince s'est rendu avec ses femmes au padminavana et qu'il se promène en barque avec elles, il les voit endormies, et ce spectacle éveille en lui des impressions de dégoût et l'idée d'un cimetière» (—227, 18). A ce moment paraît au milieu de l'étang un lotus gigantesque; le Bodhisattva s'y asseoit les jambes croisées, le lotus se referme alors et forme un pavillon; le Bodhisattva perd le costume caractéristique des hommes qui vivent dans le monde et apparaît revêtu du costume religieux: il entre successivement dans les quatre dhyânas (—228, 10), puis parcourt les différentes phases qui aboutissent à la prise de possession de l'intelligence parfaite (—229, 11). Suivent les miracles qui accompagnent régulièrement soit l'obtention de la Bodhi, soit la prédiction d'une Bodhi future (—230, 11). — Il reçoit les adorations des dieux qui le couvrent d'une pluie de fleurs divines, et promet, à la prière de Brahmâ, de faire tourner la roue de la loi. A l'aurore, il se met en route, brillant comme le soleil et remplit cent yojanas des rayons de sa gloire (—231, 5).

Au cours de ses pérégrinations, il se rapproche de Dipavatî, entouré de soixante mille Bhikshus. Arcimat, qui l'apprend, fait préparer et orner la route et se rend à la tête de quatre-vingt mille feudataires à la rencontre de son fils (231, 16).

Il y avait un savant brâhmane qui instruisait cinq cents disciples, et parmi eux deux amis, Megha et Meghadatta. Megha, grâce à son application et à sa pénétration, eut bientôt terminé ses études; il s'éloigna de l'Himâlaya en quête de l'argent dont il demeurerait redevable à son maître. Il reçut un jour cinq cents purâṇas. Muni de cette somme, il se dirigea vers Dipavatî, curieux de voir une ville de Cakravartin. Il y arrive au milieu de tous ces préparatifs. Il en demande la cause à une jeune fille belle et vertueuse qui entre justement dans la ville, une cruche d'eau et sept lotus à la main. Prakriti (c'était son nom) lui apprend que toute cette pompe est en honneur de l'entrée du Buddha Dipaṃkara (—233, 2). Megha lui demande alors comment elle a acheté ses lotus: elle lui répond qu'elle en a acheté cinq pour cinq cents pu-

râṇas, que les deux autres lui ont été donnés gratuitement. Puis à sa requête, elle consent à lui revendre moyennant cinq cents purāṇas les cinq lotus dont il veut faire hommage à Dīpaṅkara, mais à une condition, c'est qu'il la prendra pour femme et qu'il en sera de même dans toutes ses existences suivantes; elle promet d'ailleurs qu'elle ne l'empêchera pas de poursuivre la Bodhi à laquelle il lui déclare qu'il aspire (— 233, 14). Suit une répétition en vers d'une partie de la conversation (— 234, 5). Description de l'entrée de Dīpaṅkara dans la ville et de tous les prodiges qui l'accompagnent (— 237, 6). — En voyant le Buddha, Megha conçoit la résolution de devenir buddha lui aussi (— 237, 19). Plein de joie, il jette vers Dīpaṅkara ses cinq lotus qui, avec ceux de Prakṛiti, se soutiennent miraculeusement en l'air, formant comme une gloire autour du visage du Docteur; c'est un de ces miracles que le Buddha produit pour la joie et la conversion des créatures (— 238, 9). — Alors naissent dans Megha de nobles et généreuses pensées; il se met aux pieds de Dīpaṅkara et manifeste son vœu de devenir Buddha (— 239, 3). Dīpaṅkara lui prédit en effet que, dans un nombre infini de kalpas, il sera Buddha à Kapilavastu sous le nom de Çākyaṃuni (— 239, 17). Miracles qui se produisent aussitôt (— 240, 20). Court résumé en vers de l'entrée de Dīpaṅkara et de sa prédiction à Megha (— 241, 18); il est suivi d'une seconde version métrique de ce vyākaraṇa, qui ne fait aucune allusion aux circonstances spéciales dont il est encadré dans notre récit (— 243, 4).

Megha envoie alors à son maître (cf. la note *in loco*) cinq cents autres purāṇas, et raconte à son ami Meghadatta tout ce qui lui est arrivé, l'exhortant à venir avec lui et à s'attacher à Dīpaṅkara. Meghadatta refuse en disant qu'il ne possède pas encore tout le veda, et Megha entre seul dans la vie religieuse (— 243, 12). Ceux qui rencontrent de pareils amis (tels que Megha), conseillers de sagesse et de vertu, finissent toujours, après avoir adoré un nombre infini de Buddhas et de Pratyekabuddhas, par jouir des plus grands biens divins et humains et par atteindre la Bodhi (quelle qu'ait pu être d'abord leur

résistance aux bons avis. C'est ce qui se voit par l'exemple de Meghadatta¹ (—243, 15).

Meghadatta, en entendant le nom du Buddha Dīpaṃkara, ne se dit pas : J'y vais courir; il en prit texte seulement pour reprocher à Megha son trop grand empressement à courber la tête. Corrompu par de mauvaises amitiés, il se laisse aller à une série de cinq crimes (—243, 18). Il aime une femme mariée, et comme sa mère cherche à l'en détourner, il la tue; il est repoussé par sa maîtresse à qui il raconte en riant son forfait. Il s'éprend alors de sa belle-mère, et sur son conseil tue son propre père pour la pouvoir épouser. Mais poursuivi par l'indignation de sa famille, il se rend dans d'autres lieux où il espère être inconnu; il y voit arriver un bhikṣu que soutenaient les siens; craignant d'être dénoncé par lui, il l'assassine. Enfin devenu Bhikṣu, il divise le saṃgha et fait au Buddha d'alors une blessure avec effusion de sang (—244, 18). — Après avoir expié ces crimes par un séjour infini dans les enfers, il naquit sous la forme du poisson monstrueux Timitimiṅgila, long de plusieurs yojanas, Çākyaṃuni étant Buddha. Le marchand Sthapakarūṇi ayant pris la mer avec cinq cents compagnons passe à l'endroit où le monstre tourmenté par la faim attend une proie, la gueule béante. Il va les engloutir quand le vénérable Pūrṇa arrive à travers l'espace et exhorte les marchands à invoquer le Buddha. En entendant ce nom, le Timitimiṅgila se ressouvient du nom du Buddha Dīpaṃkara qu'il a entendu, il y a un nombre infini de kalpas, de la bouche de Megha; il épargne les voyageurs, meurt de faim et renaît à Grāvastī dans une famille de brāhmanes (—246. 2). Il reçoit le nom de Dharmaruci, et, devenu grand, se fait bhikṣu. Trois fois le jour, quand il le vient saluer, le Buddha lui dit: Il y a longtemps. Dharmaruci; il y a bien longtemps. Dharmaruci! — En effet, répond-il, il y a longtemps, Bhagavat; il y a bien longtemps. ô Sugata! Les Bhikṣus demandent l'explication de cette phrase au Buddha qui alors leur raconte toute l'histoire, depuis Dīpaṃkara,

¹ Telle est du moins la suite qui me semble la plus naturelle dans ce passage passablement obscur et altéré (Voy. le Commentaire.)

et ajoute que, en ce temps-là, c'était lui qui était Megha et Dharmaruci Meghadatta (— 246, 13). Récit en vers : Comment Dharmaruci s'étant approché du Buddha, ils échangèrent l'exclamation citée tout à l'heure. Le Buddha en demande l'explication à Dharmaruci lui-même qui lui raconte l'aventure qui lui est arrivée étant Timitimiṅgila et la renaissance qu'elle lui a valu (— 247, 18). Suit en quelques vers une sorte de moralité (— 248, 4) : « Si ce Timitimiṅgila, pour avoir entendu le nom du Buddha, en tira un si grand fruit, comment, ô Bhagavat, entendu aujourd'hui encore ne donnerait-il pas le salut? . . . »

Histoire de Maṅgala, adressée de même à Maudgalyāyana. Maṅgala est le Buddha qui paraît immédiatement après Dīpaṅkara : énumération de sa triple assemblée de disciples, de ses parents, de ses principaux auditeurs, de son arbre : description de sa ville d'Uttara (— 249, 18). Ākṣyamuni dans son existence d'alors l'adora et lui offrit une paire de vêtements en exprimant le souhait de la Bodhi : il reçut de lui la promesse qu'il serait Buddha sous le nom de Ākṣyamuni (— 250, 4). — Rédaction en vers (— 252, 18).

Le *Chatravastu*, « histoire des Parasols ». — Il y avait dans l'Himālaya une Yakṣiṇī qui, en mourant, envoya ses mille fils à Ārāvastī pour y chercher leur subsistance. Ils y produisirent une maladie terrible, capable de tout détruire dans un pays. Les habitants de Vaiṣālī appellent tour à tour pour conjurer le mal Kāc̣yapa Pūraṇa, Maskarin Goṣālīputra, Kakuda Kātyāyana, Ajita Keçakambala. Saṃjayin Verattīputra, Nirgrantha Jñātiputra, tous sans succès ; mais d'anciens habitants de Vaiṣālī, montés au rang des dieux, leur conseillent de faire venir le Buddha (— 254, 13). En conséquence, on dépêche à Rājagriha un Licchavi du nom de Tomara qui va trouver le Buddha au bois de bambous dit le Kalantakanivāpa ; comme il ne peut percer la foule pour arriver jusqu'au docteur, il lui adresse de loin des stances, et aussitôt un passage s'ouvre et lui permet d'aller exposer sa prière (— 256, 12). Le Buddha le renvoie à Bimbisāra qui lui a demandé de demeurer à Rājagriha, et dont il faut obtenir la permission. Tomara

va porter son message au roi; on finit par convenir que le roi accordera au Buddha la permission demandée, moyennant que les Licchavis lui prépareront sur leur territoire un cortège et une marche pareils à ce que fera le roi dans son domaine (—258, 5). Aussitôt le roi fait faire par des officiers tous les préparatifs de la route (—258, 16). Le Buddha part de Rājagriha avec Bimbisāra; description du cortège (—258, 21). Préparatifs et cortège des Licchavis pour la réception du Buddha (—261, 16). Le Buddha, après un dernier enseignement donné sur une rive du Gange à Bimbisāra et aux brâhmanes du Magadha, jette les yeux sur les Licchavis qui l'attendent sur l'autre rive et compare la pompe qu'ils ont déployée à la pompe des devas Trāyastriṃśas (—262, 20). — Quatre ponts de bateaux ont été jetés par Bimbisāra, par les Licchavis et par les Nāgas Kambala et Aṣṭatara qui font dans le Gange leur demeure (—263, 2). — A ce moment, un perroquet vient au nom de Goçṛimṅī inviter pour le lendemain le Buddha et ses disciples; il reporte à Goçṛimṅī l'acceptation de Bhagavat (—263, 8). — Au moment où le Buddha traverse le fleuve, les auteurs de chacun des ponts croient également qu'il se sert de celui qu'ils ont construit (—263, 13). Énumération des parasols en nombre infini que tiennent au-dessus du Buddha, pour lui faire honneur, les Devas et génies de tout ordre (—265, 19). Bhagavat fait apparaître sous chaque parasol un Buddha, de telle sorte que chacun croit que le Buddha s'est assis sous son parasol à lui, à l'exclusion des autres (—266, 6). Tout le ciel resplendit de la présence de ces Buddhas innombrables; les dieux et les hommes poussent des cris d'admiration; les Devas rendent hommage à Bhagavat et répandent une pluie de fleurs (—267, 4); et le Buddha explique aux Bhikshus que cette pompe est l'effet des mérites anciens accumulés par lui, que s'il n'était devenu Buddha, il aurait régné en qualité de Cakravartin autant de fois qu'ils voient de parasols dans le ciel (—267, 9). — Bhagavat, s'adressant au vénérable Vāṣiṣṭha, l'invite à se remémorer une aventure passée du Tathāgata. Celui-ci raconte alors (en vers) l'histoire d'un Buddha passé; le brâhmane son père, s'associant aux hommages qui

lui étaient rendus après son nirvâna, mit un parasol précieux sur son stûpa; cette action lui valut d'échapper pendant quatre-vingts saṃvartakalpas et autant de vivartakalpas aux naissances mauvaises (*durgati*), d'être Cakravartin parmi les hommes, le premier parmi les Devas, jusqu'à ce qu'il devînt lui-même Buddha et entrât dans cette voie qui est la même pour tous les Buddhas. A cette époque, Çâkyamuni était le brâhmane en question, et Vâgiça était son disciple (—269, 9). Bhagavat reprend la parole pour exalter les mérites que l'on acquiert en rendant un culte au Buddha (—270, 10)¹. — Le Buddha ayant traversé le Gange et touchant la frontière de Vaïçâlî, tous les mauvais génies, cause du fléau, fuient devant lui (—270, 11-12). — Mâra, à l'approche de Bhagavat, remplit d'êtres vivants la route préparée et nettoyée par les Licchavis, et il fait apparaître devant lui un mendiant nommé Kuṇḍala qui lui conseille de retourner sur ses pas pour ne pas compromettre tant de vies. Mais Bhagavat lui déclare que «le contact des Tathâgatas est doux comme celui d'un vent léger; le corps des Buddhas excellents ne saurait produire la mort. . . . » (—271, 9). — Une fois assis avec ses disciples, Bhagavat apprend aux Licchavis qu'il a été invité d'abord par Goçrîṃgî par l'intermédiaire d'un perroquet à voix humaine; et comme ils s'étonnent de cette merveille, le Buddha leur répond par l'histoire des trois oiseaux (—271, 18).

Jadis régnait à Bénarès un roi du nom de Brahmadatta: son royaume était puissant, son harem nombreux; mais il n'avait pas de fils. Apprenant par ses officiers qu'il y avait dans l'Himâlaya des rishis sages et puissants, il résolut de les aller consulter sur le moyen de s'assurer un héritier (—272, 6). Ayant fait halte en chemin, il vit trois oiseaux s'envoler du tronc creux d'un çâlmali. Piqué par la curiosité, il fit explorer la cavité; on y découvrit trois œufs que les oiseleurs lui apprirent être l'un un œuf de hibou, un autre de çârikâ, le troisième de perroquet. Pour les conserver et les faire éclore, ils conseillèrent

¹ Il est surperflu de faire observer combien ce passage interrompt mal à propos la suite du récit. L'interpolation en a été causée par le Parasol qui y joue un rôle.

de les envelopper de coton en les oignant de miel et de beurre clarifié (— 273, 5). Le roi continua sa route jusqu'à l'ermitage : accueilli par les rishis, il leur fit connaître le but de sa visite, et en reçut d'abord la promesse qu'il lui sortirait des fils des trois œufs qu'il venait de recueillir. Émerveillé de leur double vue, le roi rentra à Bénarès (— 273, 18). Les trois œufs s'ouvrirent en leur temps : les trois oiseaux furent soignés et nourris ; ils étaient intelligents, doués d'une voix humaine. Le roi reconnaissant leur sagesse les interrogea sur les devoirs de la royauté et demeura charmé de leurs réponses à tous trois (274, 6). — Rédaction en vers qui constate simplement que le « roi Brahmadatta eut trois fils qui étaient des oiseaux ». Connaissant leur intelligence, il décide de les interroger sur les devoirs d'un roi (— 274, 12). Réponses du hibou (— 277, 15), du çarika (— 280, 3), du perroquet (— 281, 22). Le roi promet de suivre leurs utiles avis. Suit la formule finale des jâtakas versifiés où Bhagavat déclare que c'était lui-même qui, à cette époque, était le perroquet, Çariputra le çarika, Ânanda le hibou : Brahmadatta n'était autre que Çuddhodana (— 282, 12). Le passage qui suit est évidemment secondaire ; c'est une interpolation, assez maladroite d'ailleurs, mais destinée à donner à la fable précédente un dénouement. « Alors le Bodhisattva, dépouillant sa condition de perroquet, devint un prince et enseigna les dix actions vertueuses. » Suit une énumération des dix vaçitâs ou forces surnaturelles, mise dans la bouche du prince ; il la termine en exaltant les mérites des Buddhas et des Bodhisattvas. Un dernier vers constate la conversion, à la fin du jâtaka, de quatre-vingt-quatre mille créatures (— 283, 6).

Tous les génies funestes sont mis en fuite par la seule présence du Buddha à la frontière de Vaiçâlî ; la population marquant son étonnement, Bhagavat déclare que ce n'est pas la première fois qu'il met ainsi en fuite des génies malfaisants (— 283, 13).

Histoire du rishi Rakshita. Jadis régnait à Kâmpilya un roi Brahmadatta : le fils de son Purohita, nommé Rakshita, se retira dans l'Himâlaya pour y vivre dans la solitude en rishi : il y obtint, grâce à ses efforts persévérants, les quatre dhyânas, les cinq connaissances et

une puissance merveilleuse telle que, assis dans son ermitage, il touchait de sa main le disque du soleil et de la lune : par la force de ses austérités, il tenait dans sa dépendance tous les dieux, jusqu'aux Brahmakâyikas. Un fléau surhumain ayant éclaté à Kâmpilya, le roi eut recours à Rakshita qui, appelé par des envoyés, chassa par sa seule apparition tous les êtres malins, bénit Kâmpilya et y prêcha les dix commandements (— 284, 13). Suivent les Svastyayanagâthâs, sorte de formules d'exorcisme, amenées en cette place uniquement par la présence dans le refrain des mots *Rakshita* et *Svastyayana* (— 286, 12). Dans ce temps-là, Bhagavat lui-même était le rishi Rakshita, Bimbisâra le roi Brahmadatta (— 286, 19).

Ce n'est pas le seul cas analogue (286, 20-21). Jadis régnait à Bénarès un roi puissant et sage : il avait un éléphant merveilleux qui possédait la vertu par sa seule présence de délivrer les lieux où il passait de toute calamité et de tout fléau. Une maladie extraordinaire s'étant déclarée à Mithilâ, dans le Videha, le roi envoya à Bénarès un brâhmane pour demander l'éléphant que son propriétaire lui donna généreusement avec tous les ornements dont il était couvert. En ce temps-là Bimbisâra était le roi de Bénarès, Çâriputra, le roi de Mithilâ. Tomara le brâhmane, et Bhagavat l'éléphant (— 288, 10).

Autre cas analogue : histoire, toute semblable à la précédente, du buffle du roi d'Ânga ; il met un terme à une épidémie qui désolait Râjagriha. Bimbisâra était dans ce temps-là le roi d'Ânga, Kâtyâyana le roi de Râjagriha, Tomara le brâhmane et Bhagavat le buffle (— 290, 7).

Bhagavat arrive enfin à Vaiçâlî ; il récite sur la ville des strophes de bénédiction (*svastyayanagâthâs*) (— 295, 14).

Le Buddha est reçu chez Goçrîmgi qui lui donne le Bois de çâlas. Les Licchavis, pour faire participer chacun à une œuvre si méritoire, mettent du riz en commun et nourrissent ainsi pendant une semaine le Buddha et sa suite (— 296, 4). Vers qui célèbrent la splendeur de Bhagavat, supérieure à toute splendeur (— 297, 10). Ils sont suivis d'une strophe narrative : « Bhagavat émit une splendeur pure, douée des dix qualités, puis connaissant leur disposition favorable pour la

doctrine de salut, il instruisit les rois kshatriyas et leur montra la loi comme s'il l'eût tenue dans la main ». Le tout se termine en ces mots : « C'est ainsi que le vénérable Ânanda célébrait Bhagavat ». Il y a donc ici une lacune, puisqu'il n'a pas été question d'Ânanda antérieurement, et aussi une incohérence évidente, puisque la dernière strophe rentre dans la marche générale du récit, et n'a pas de sens dans la bouche d'Ânanda. »

Bhagavat prêche les Licchavis et convertit un nombre immense de créatures. Les Licchavis de Vaiçâlî montrent alors leur satisfaction par la libéralité de leurs dons (297, 16-18). Ici sont intercalés des vers qui décrivent l'empressement du peuple à préparer des aumônes pour le Buddha et à accumuler ainsi des mérites; puis ils exposent les récompenses d'une pareille conduite; ils se terminent par un encouragement et un éloge mis dans la bouche de Bhagavat (— 299, 18). Les Licchavis donnent successivement au Buddha divers vihâras et ârâmas (300, 18). Fin du Chatravastu.

Histoire de Mâlinî. — « Puisse l'assemblée excellente (du clergé), gardienne du trésor de l'enseignement, divisé en neuf parties, du roi de la loi à la gloire infinie, demeurer longtemps dans la plus grande prospérité, inébranlable comme le Meru » (300, 20-301, 2). Un jour un Pratyekabuddha vint mendier dans un village; mais il n'y recueillit aucune aumône; comme il en sortait, il rencontra un villageois qu'il avait croisé à son entrée, allant au travail des champs. Voyant que le vase du Pratyekabuddha était vide, il s'en indigna et invita le saint homme à venir prendre chez lui de la nourriture. Puis, rentrant dans le village, il s'arrêta à un carrefour, et ameutant par ses cris la population, il lui fit honte de son avarice (— 302, 4). Il invita le Pratyekabuddha pour toute sa vie, et chargea sa fille de prendre soin de sa subsistance (— 302, 11). Le Pratyekabuddha étant entré dans le nirvâṇa, le villageois brûla son corps et lui éleva un stûpa. Dans la suite le vent ayant détaché des guirlandes qui l'ornaient, la fille du villageois en refit une dont elle entoura tout le monument; la voyant briller, quelque temps qui s'écoulât, de toute sa fraîcheur native, ses

dispositions pieuses redoublèrent : elle souhaita de renaître dans toutes ses existences subséquentes, la tête ornée d'une pareille guirlande (— 303, 2). Elle parut d'abord ainsi au nombre des Apsaras (303, 3-4), puis, comme fille du roi Kṛikin à Bénarès, où elle reçut à cause de ce privilège le nom de Mālinī. Là elle sut se faire aimer non seulement de son père, mais de toute la cour (— 303, 9). Rédaction en vers, de 303, 10 - 305, 8; ils contiennent une version parallèle de ce qui vient d'être résumé, et à partir de 305, 9, reprennent la suite du récit : Kṛikin commande à sa fille de nourrir avec zèle les brâhmanes; docile à cet ordre, Mālinī veille à tous les besoins de vingt mille d'entre eux; mais elle se détache d'eux en les trouvant accessibles à la passion et à l'orgueil. Du haut de son palais, elle aperçoit un jour des disciples du Buddha. Frappée de leur aspect, elle envoie une de ses femmes les inviter à entrer (— 306, 4). Elle les fait asseoir sur des tapis préparés et les sert de sa main. Ils lui parlent du Buddha leur maître, elle les charge de l'inviter lui-même en son nom (— 307, 3).

Le récit reprend ici en prose. Les disciples portent l'invitation de la princesse au Buddha Kāçyapa; l'acceptation lui est transmise par les messagers qui ont accompagné les disciples (— 307, 13). Le lendemain, Kāçyapa fait, à la tête de vingt mille auditeurs, son entrée dans la ville et dans le palais, au milieu des prodiges. Il est servi avec ses disciples par la princesse, et repart après l'avoir prêchée (— 309, 3). Les vingt mille brâhmanes qui recevaient régulièrement leur nourriture au palais, irrités de cette faveur accordée au Buddha et à ses disciples, convoquent une grande assemblée de brâhmanes qui décide de faire mourir Mālinī. Des messagers sont expédiés au roi pour exposer leurs griefs et la partialité de sa fille. Kṛikin, revenu en hâte à Bénarès, est assailli par les récriminations des brâhmanes qui lui demandent de leur livrer la princesse; intimidé par leur puissance, il cède dans la crainte de se perdre avec elle en refusant; à leur requête, il envoie chercher Mālinī et la leur livre au milieu de la désolation publique (— 310, 19). Mālinī supplie alors les brâhmanes, en reconnaissance de ses bienfaits passés, de la laisser vivre une semaine pour qu'elle

puisse faire des aumônes et d'autres bonnes œuvres. Les brâhmanes y consentent, espérant qu'ils seront l'objet de ces largesses (— 311, 18). Mais rentrée au palais, elle demande à son père, qui la lui accorde, la permission d'inviter pour une semaine le Buddha et ses auditeurs. Kâçyapa accueille l'invitation qui lui est faite (— 312, 7). Pendant ces sept jours, le Buddha instruit le roi et son harem, cinq cents princes, les officiers du palais, les chefs de l'armée, tous les habitants de la ville (— 313, 4). Les nouveaux prosélytes refusent de consentir à la mort de Mâlinî à qui ils doivent leur conversion; ils se rendent avec elle vers les brâhmanes pour leur déclarer que, eux vivants, ils ne la feront pas mourir. Effrayés, ceux-ci font dire au roi de rendre la liberté à la princesse; ils se vengeront sur leur vrai ennemi, Kâçyapa et sa suite (— 313, 15). Mais tous les sicaires qu'ils expédient successivement avec ordre de les défaire du Docteur sont convertis par lui, jusqu'à ce qu'il ne reste plus que quelques milliers d'hommes voués à l'erreur (— 314, 5). Touchés de leur malheur, les néophytes leur envoient des exhortations, leur conseillent de se réunir à eux et d'adorer le Buddha; mais des milliers de Buddhas ne réussiraient pas à ramener ces brâhmanes. Armés de bâtons, ils se dirigent vers Kâçyapa, qui appelle la déesse de la Terre et lui ordonne de les punir comme des esclaves coupables. Menacés de la branche de palmier que brandit la déesse, ils sont pris d'épouvante et périssent de male mort (— 317, 2).

Histoire de Ghaṭikâra et de Jyotipâla. — Elle commence par la formule des sûtras : Voici ce que j'ai entendu. Un jour, Bhagavat arriva au village de Mârakaraṇḍa, chez les Koçalas, et s'y arrêta dans un bois. Un soir, se levant et sortant, il considéra tous les points de l'horizon et se prit à sourire, tout en se promenant. Ânanda, témoin du fait, le rapporta aux autres bhikshus qui, sur son conseil, vinrent avec lui demander au Buddha la cause de ce sourire. Bhagavat leur ayant expliqué que les trois derniers buddhas s'étaient arrêtés et assis en ce même lieu, Ânanda y étendit en hâte son vêtement plié en quatre, et invita Bhagavat à s'y asseoir, afin que quatre Buddhas aient joui de

ce lieu (317, 4 - 318, 19). Alors, après avoir reçu les hommages des religieux, Bhagavat leur offrit de leur raconter une histoire édifiante relative à sa vie antérieure et ayant trait à ce village de Mārakaṇḍa — 319, 7).

Du temps du Buddha Kāçyapa, ce village était un village de brâhmanes, nommé Veruḍiṅga. Il s'y trouvait un potier appelé Ghaṭikāra, serviteur de Kāçyapa. Il avait pour ami un jeune brâhmane de noble extraction, son compagnon d'enfance et de jeux, Jyotipāla. Or Kāçyapa, accompagné de sept mille Bhikshus, se rapprocha du village de Veruḍiṅga et s'arrêta dans un bois. Ghaṭikāra apprend la nouvelle et la communique aussitôt à Jyotipāla en lui proposant d'aller adorer le Docteur; ayant essuyé un refus, il cherche quelque moyen détourné d'entraîner son ami, et lui propose d'aller se baigner la tête dans un étang, Sumukā, qui se trouve dans la même direction; cette fois Jyotipāla consent (— 320, 15). Après l'ablution, Ghaṭikāra renouvelle sa proposition de se rendre près de Kāçyapa; Jyotipāla refusant de nouveau, il le prend à la gorge; l'autre se débarrasse de son étreinte et veut s'éloigner; il le prend par les cheveux, et alors Jyotipāla jugeant qu'il doit y avoir une bonne raison à un pareil traitement infligé à un homme de sa naissance par un homme de race si inférieure, consent enfin à le suivre (— 321, 12). Arrivé près du Buddha, Ghaṭikāra lui présente son ami à convertir et à instruire; mais aux premières exhortations, Jyotipāla répond qu'il ne peut s'engager à observer les cinq çikshāpadas. ayant vengeance à tirer d'un homme violent et colère qui n'est autre que le potier Ghaṭikāra. «Cet homme, dit-il, me prend par les cheveux au moment où je viens de me baigner la tête, puis il me dit: Allons voir et adorer le bienheureux Kāçyapa». Ici il y a évidemment une lacune dans notre texte; il continue immédiatement : «Qu'il soit fait comme tu souhaites, potier Ghaṭikāra; je m'engage à l'observance des cinq çikshāpadas». Il est nécessairement tombé tout un passage où Jyotipāla achevait de raconter l'aventure, et où Ghaṭikāra, après avoir donné une satisfaction ou fourni des explications à la colère (probablement feinte et ironique) de son ami, l'engageait à ne

pas marchander son obéissance au Buddha. C'est alors que Jyotipâla pouvait répondre : « Qu'il en soit comme tu désires, etc. ». Le Buddha prêcha alors les deux amis qui partirent après lui avoir rendu hommage (— 322, 9). Un peu plus tard, Jyotipâla demanda à Ghaṭikâra pourquoi, connaissant comme lui la loi du Buddha, il n'entrait pas dans la vie religieuse; à quoi celui-ci répondit qu'il restait dans le monde pour soigner ses vieux parents qui n'avaient pas d'autre appui. Mais Jyotipâla conçut lui-même la résolution de renoncer au monde; Ghaṭikâra l'emmena près de Kâçyapa qui le fit ordonner, et peu de temps après se mit en route pour le pays de Kâçi (— 323, 11).

Kâçyapa arriva avec ses disciples près de Bénarès au rishipatana, dans le bois des gazelles. Le roi Kṛikin l'apprenant l'envoya saluer et inviter en son nom; puis, ayant reçu la réponse favorable du Buddha, il fit ses préparatifs, et le lendemain venu, fit prévenir le Docteur, auquel il vint faire un accueil magnifique sur le seuil de son palais. Il voulut le faire jouir le premier d'un pavillon tout neuf, l'y servit de sa propre main et y fit servir les Bhikshus chacun par sept serviteurs (— 325, 12). Après le repas, le roi s'asseyant aux pieds du Buddha lui demande de passer le varsha à Bénarès; il y fera construire un vihâra magnifique. Par trois fois le Buddha refuse, au grand désespoir de Kṛikin qui, tout en pleurs, lui demande s'il a quelque serviteur plus accompli que lui (— 326, 7).

Kâçyapa lui répond affirmativement: c'est Ghaṭikâra le potier qui habite dans le royaume même de Kâçi, au village de Veruḍiṅga; il lui plaît par toutes ses vertus, par son respect des êtres vivants qui l'empêche de creuser la terre; car il se sert pour ses poteries de celle qu'il trouve remuée par les souris ou fouillée par les eaux; par sa libéralité; il dépose sur la grande route les vases qu'il fait; qui en a besoin les prend, ne laissant en paiement que leur contenu en pois ou en fèves (— 327, 5). Un jour que Kâçyapa mendiait dans ce village, Ghaṭikâra étant absent, ses parents invitèrent le Buddha à aller prendre au grenier le riz qu'il souhaiterait. Quand il le sut à son retour, le potier en conçut une joie qui remplit pendant une semaine tout son être

(— 327, 21). Une autre fois, ayant besoin d'herbes pour couvrir une hutte, Kâçyapa fit, en l'absence de Ghaṭikâra, arracher, pour s'en procurer, la couverture neuve de son atelier. Averti du fait, Ghaṭikâra conçut de la confiance que lui avait marquée le Buddha une joie qui le pénétra pendant un mois entier. «Eh bien! ajoute Kâçyapa, Ghaṭikâra n'aurait jamais conçu de mauvaise humeur comme tu le fais, ô roi, parce que je n'ai pas consenti à passer le varsha à Bénarès» (— 329, 9). Kṛikin, charmé de posséder un sujet si vertueux, lui envoie des présents; quant à Kâçyapa, après avoir instruit le roi, il repart (— 329, 15).

Après le repas, Kâçyapa ordonna aux Bhikshus de s'asseoir, déclarant que lui-même ne se relèverait pas avant que ses sept mille auditeurs eussent l'âme délivrée sans retour de toute souillure (— 329, 20). En ce moment, Jyotipâla conçut la pensée de devenir Buddha (— 330, 10). Kâçyapa, connaissant sa pensée, le fit appeler et lui demanda s'il n'avait pas en effet eu cette idée. Sur sa réponse affirmative, le Buddha lui conseilla de donner au saṃgha un siège d'or et une paire de vêtements, et, cela fait, il lui prédit qu'il serait Buddha (— 332, 14). Miracles qui suivent cette prédiction répétée par les dieux (— 333, 18). Alors Kâçyapa prêche les Bhikshus en s'élevant successivement en l'air de sept tâlas, puis redescendant successivement et reprenant son siège sur la terre (— 334, 19). Se levant ensuite, Kâçyapa annonce à ses auditeurs que les sept mille Bhikshus présents sont délivrés sans retour de toute souillure; quant à Jyotipâla, il est destiné à la Bodhi (— 335, 4). Bhagavat termine ce récit, en déclarant à la joie de ses auditeurs, que c'était lui qui alors était Jyotipâla (— 335, 7). Fin du Jyotipâlasûtra.

Ici commence un nouveau vyākaraṇa de Jyotipâla qui fait double emploi avec celui qui précède. Jyotipâla ayant préparé de la nourriture, ayant acheté pour cent mille pièces un keçara, en fit l'offrande à Kâçyapa et au Saṃgha, avec un trône d'or et une paire de vêtements, puis il exprima le vœu de devenir Buddha. Kâçyapa lui fit une prédiction conforme. Jyotipâla suivit alors Kâçyapa, nettoyant sa rési-

dence, lui servant sa boisson, et instruit par lui (335. 9-336, 16). Répétition nouvelle, primitivement en vers (— 337, 12). Revenu, après une vie sans tache, à l'existence parmi les Devas, sous le nom de Çvetaketu, il brille entre tous par ses qualités de tout genre. C'est qu'en effet il a suivi la vie religieuse sous quarante mille Buddhas; il en a adoré un grand nombre, et un nombre plus grand encore de Pratyekabuddhas et de Çrâvakas (—337, 20). Nombre infini de Buddhas sous la direction desquels Bhagavat a mené une existence pieuse pour mériter «l'extinction de l'être» (*bhavanirodha*), c'est-à-dire sa mission présente. Et encore tous les Buddhas que l'on énumère ne forment relativement qu'un faible nombre, en comparaison de tous les Buddhas innommés sous lesquels Bhagavat a poursuivi sa carrière (—338, 11).

Commencement du Râjamañça, de l'histoire des rois, c'est-à-dire des rois d'où Çâkyamuni tire son origine. Les êtres retirés dans le ciel Âbhâsvara lors de la destruction de l'univers reparaissent à sa reconstitution. Ils étaient à ce moment doués d'une lumière propre, incorporels, ils montaient dans l'espace, goûtaient un bonheur parfait, ne se nourrissaient que de leur joie, se mouvaient à leur gré. Il n'existait encore ni lune, ni soleil, ni étoiles, ni jours, ni nuits, ni saisons. La terre apparut comme une source; elle était d'un goût et d'une couleur agréables. Un être en goûta et la trouva à son gré; tous les autres l'imitèrent; ils se nourrirent de cette liqueur solidifiée, et leurs corps devinrent lourds et matériels; ils perdirent toutes leurs qualités premières, d'éclat, etc. (338, 13-339, 18). Le soleil, la lune et les étoiles parurent, et avec eux, les jours, les nuits et les saisons (—340, 6). Ils vécurent ainsi longtemps; ceux qui en mangeaient davantage prenant une moins belle couleur, les autres en conçurent un orgueil qui fut puni par la disparition de ce «jus de la terre». Il parut alors une sorte de terre ayant la couleur du miel. Après s'être lamentés de la disparition du premier suc, les êtres prirent cette nouvelle nourriture. Il en alla de même que pour la première. Elle fut à son tour remplacée par la vanalatâ (liane des forêts). remplacée ensuite elle-même par

un riz sans cosse et sans *kaṇa*¹, d'une odeur agréable; coupé le soir, il se retrouvait le matin tout poussé; coupé le matin, il se retrouvait mûr le soir. Quand les êtres en mangèrent, les différences de sexe apparurent; les passions s'éveillèrent; les rapports sexuels s'établirent entre les êtres. Ceux qui en furent témoins leur jetèrent des bâtons, des mottes de terre, de la poussière. D'où l'origine du rite, maintenant incompris, qui consiste à jeter, dans les cérémonies du mariage, un bâton, une motte de terre. Les êtres convaincus de violence, humiliés et honteux, s'éloignèrent, renoncèrent à leurs plaisirs pour un jour, deux jours au plus et firent pendant ce temps des maisons pour cacher leurs faiblesses (—343, 3). Les êtres se mirent successivement, à l'exemple l'un de l'autre, à s'approvisionner de riz pour plusieurs repas, puis pour plusieurs journées. Alors parut au riz la cosse et l'enveloppe, il ne poussa plus spontanément du soir au matin (—343, 20).

Les êtres à ce moment se réunirent et tinrent conseil, se rappelant les uns aux autres la série de leurs déchéances successives; ils prirent et exécutèrent la résolution de diviser et de délimiter pour chacun son champ de riz (—346, 7). Un être eut alors la pensée d'épargner son riz en en prenant dans le champ du voisin; un autre le vit, et reçut de lui la promesse de ne pas recommencer; il le reprit pourtant par trois fois sur le fait; à la troisième, il finit par le frapper d'un bâton. C'est ainsi qu'apparut d'abord le mal sur la terre, avec le vol, le mensonge, la violence (—347, 15). Les êtres se réunirent de nouveau et choisirent pour rendre la justice et marquer les parts dans les champs le premier roi, Mahāsammata (—348, 7).

Descendance de Mahāsammata; un de ses rejetons fut le roi Ikshvāku, nommé Sujāta, à Ġāketa. Il eut cinq fils et cinq filles, et d'une concubine, Jentī, un autre fils du nom de Jenta. Le roi ayant accordé un vœu à Jentī, elle lui demanda de bannir ses cinq fils et d'assurer le trône à Jenta (348. 8 - 349. 13). A cette nouvelle, tout le peuple est désolé; encouragé par le roi lui-même, il suit en foule

¹ Childers traduit *kaṇa* : « the red clothing which underlies the husks ».

les princes dans l'exil (—350, 3). Accueillis d'abord par le roi de Koçala qui les congédie ensuite par crainte de leur popularité (= 350, 13), ils vont s'établir dans l'Himâlaya, dans une forêt de çakoṭas, non loin de l'ermitage du ṛishi Kapila; des marchands qui passent par cette région servent d'intermédiaires entre eux et l'intérieur du pays (—351, 2). Les princes, pour ne pas compromettre la pureté de leur race, épousent les sœurs les uns des autres. Le roi Sujàta l'apprend par ses officiers, et après s'être éclairé de l'avis des brâhmanes, il proclame que les princes « ont pu » agir ainsi : d'où leur nom de Çâkyas (—351, 14). Les princes prennent la résolution de fonder une ville; ils en demandent la permission au ṛishi Kapila qui leur en fournit l'emplacement, à condition qu'ils établiront leur palais sur le site de son ermitage; la ville en reçut le nom de Kapilavastu (—352, 8). Descendance des rois de Kapilavastu jusqu'à Siṃhahanu, père de Çuddhodana et de ses trois frères (—352, 14).

Un chef des Çâkyas eut une fille belle à miracle, qui fut tout à coup atteinte de la lèpre. Après que tous les remèdes eurent été essayés inutilement, ses frères l'emmenèrent dans la région de l'Himâlaya, et creusant une caverne, l'y enfermèrent avec des vêtements, de la nourriture et de l'eau. Grâce au calme de l'air, à la chaleur, la jeune fille s'y trouve soudainement guérie (—353, 4). Un tigre sentant la chair humaine vint gratter l'entrée et en enleva la terre; le ṛishi Kola qui habitait un ermitage voisin étant passé par là et voyant le bois qui maintenant fermait seul l'entrée, l'écarta, découvrit la jeune fille et s'en éprit. Seize fois elle lui donna des fils jumeaux. Quand ils eurent grandi, leur mère, après les avoir renseignés sur leur famille et ses usages, les envoya à Kapilavastu (—354, 15). Là ils se firent reconnaître par leurs parents qui, heureux de leur bonne mine, et satisfaits de leur origine (le ṛishi Kola n'étant autre qu'un roi de Bénarès qui avait abdiqué en faveur de son fils), leur donnèrent des femmes et des terres. Ils furent la souche des Koliyas (—355, 13). — Ici finit l'histoire de l'origine des Çâkyas¹ et des Koliyas.

¹ Voy. la note in loco

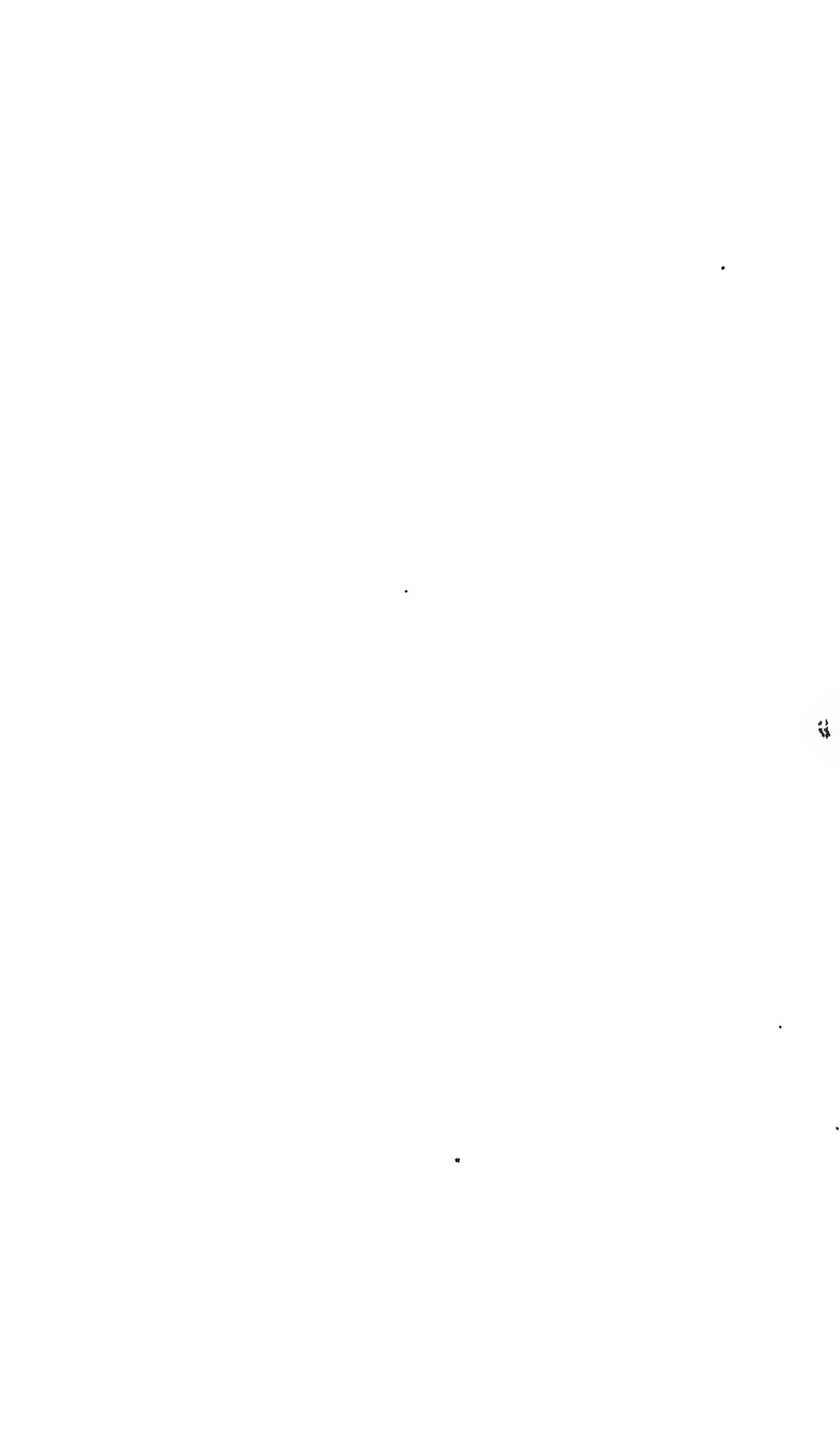
Origine et mariage de Çuddhodana et de Mâyâ. — Un noble Çākya du nom de Subhûti, habitant le pays de Devadaha et marié à une Koliyâ en eut sept filles, dont Mâyâ et Prajâpatî. D'autre part, le roi Siṃhahanu eut quatre fils dont Çuddhodana. Devenu roi, celui-ci fit chercher une femme douée de toutes les qualités; on lui désigna Mâyâ comme réalisant cet idéal; il finit par l'obtenir de Subhûti en prenant à la fois ses sept filles; il mit dans son harem Mâyâ et Mahâprajâpatî; quant à leurs sœurs, il les maria à ses frères (355, 15 - 357, 2).

Les Devas Çuddhâvâsas avertissent les Pratyekabuddhas de disparaître; dans douze ans, le Bodhisattva descendra sur la terre. A un demi yojana de Bénarès vivaient cinq cents Pratyekabuddhas; s'élevant dans les airs, ils entrèrent dans le nirvâṇa, et leurs corps consumés par les éléments de feu qu'ils avaient en eux retombèrent à terre; d'où le nom de řishipatana, donné à ce lieu. Mais auparavant, chacun d'eux prononce une stance des Khadgavishâṇagâthâs; elles se terminent toutes par un refrain où le Pratyekabuddha est comparé au rhinocéros (*khadgavishâṇa*) (357, 3 - 359, 17).

Dans ce bois du řishipatana vivait jadis Rohaka, roi d'un troupeau de mille gazelles qui à sa mort fut divisé en deux moitiés pour chacun de ses fils, Nyagrodha et Viçākha. Le roi de Bénarès Brahmadata venait sans cesse chasser dans cette forêt; non seulement il y tuait des gazelles pour sa table, mais un bien plus grand nombre allait mourir blessé dans les taillis. Les deux chefs se dirigèrent vers le roi pour lui faire des représentations: le roi ordonna de les laisser approcher librement; ils lui proposèrent pour l'avenir, s'il voulait renoncer à chasser, de lui envoyer chaque jour une gazelle qui irait d'elle-même dans ses cuisines. La convention fut conclue, le roi donna des ordres en conséquence, et les deux chefs des gazelles firent part à leurs sujets de l'arrangement; on décida que chaque troupeau fournirait une victime de deux jours l'un, et l'on tira au sort l'ordre dans lequel chacune des gazelles irait successivement aux cuisines du roi (359, 18 - 361, 19). Un jour le tour était au troupeau de Viçākha, à une gazelle qui se trouva être pleine: elle demanda un sursis en faveur des deux petits

qu'elle portait, mais dans son troupeau aucune gazelle ne voulut consentir à anticiper son départ. Elle s'adressa alors à Nyagrodha qui lui assura la vie, et comme dans son troupeau aussi bien que dans l'autre chacun refusait de partir avant son tour, il se sacrifia et se mit lui-même en chemin (—363, 15). Il arrive à la ville où il éveille la compassion et l'admiration du peuple qui court avertir le roi, persuadé que tout le troupeau y a passé, et que si le chef vient lui-même, c'est qu'il en est le dernier survivant. Mais le roi des gazelles, amené devant Brahmadatta, le détrompe et lui explique la cause de sa venue. Le roi, plein d'admiration, se récrie et accorde spontanément la vie et la sécurité à toutes les gazelles (—365, 16). Nyagrodha étant de retour, la gazelle qu'il a sauvée refuse de le quitter et de retourner à son troupeau (365, 20—366, 2); Çakra, pour tenter le roi, multiplie dans le pays les gazelles en nombre énorme. Mais, quoique assailli par les plaintes des habitants de la campagne, le roi refuse constamment d'aller contre sa promesse. Depuis lors, le bois reçut le nom de Mṛigadâya, à cause du don (*dâya*) fait aux gazelles (—366, 8).

LE MAHÂVASTU

महावस्तु' अवदानं

ओं नमः श्रीमहाबुद्धायातीतानागतप्रत्युत्पन्नेभ्यः सर्वबुद्धेभ्यः ॥

महावस्तुये आदि ॥ चत्वारिमाणि बोधिसत्वानां बोधिसत्वचर्याणि ॥ कत-
मानि चत्वारि ॥ प्रकृतिचर्या प्रणिधानचर्या अनुलोमचर्या अनिवर्तनचर्या ॥
नमो अपराजितध्वजाय तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय । यस्यान्तिकेऽनेनैव भग-
वता शाक्यमुनिना प्रथमं कुशलमूलान्यवरोपितानि राज्ञा चक्रवर्तिभूतेनादौ प्रकृ- 5
तिचर्यायां प्रवर्तमानेन ॥ नमोऽतीताय शाक्यमुनये तथागतायार्हते सम्यक्संबु-
द्धाय । यस्यान्तिकेऽनेनैव भगवता शाक्यमुनिना प्रथमं कुशलमूलप्रणिधानं कृतं
वणिकश्रेष्ठिभूतेनादौ प्रणिधानचर्यायां प्रवर्तमानेनाहो पुनरहमनागतेऽध्वनि बुद्धो
भवेयं तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो यथायं भगवाञ्छाक्यमुनिर्ममापि शाक्यमुनिरिति
नामधेयं विस्तरेण यावत् ममापि कपिलवस्तुनगरं भवेदिति ॥ नमः समिताविने 10
तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय यस्यान्तिकेऽनेनैव भगवता शाक्यमुनिनानुलोमप्र-
णिधानं कृतं राज्ञा चक्रवर्तिभूतेन अनुलोमचर्यायां प्रतिष्ठितेन [कतमा निवर्तन-
चर्या] ॥ नमो दीपंकराय तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय । येनायं भगवान्प्रथमत
एवं व्याकृतः । भविष्यसि त्वं माणवकानागते ध्वनि अपरिमितासंख्येयाप्रमेयेहि
कल्पेहि शाक्यमुनिर्नाम तथागतो हं सम्यक्संबुद्ध इति । विस्तरेणोदीरयिष्यं दीपंक- 15

1. A °namo 'titā° BCML °ddhāya ॥ 'titā°. — 2¹⁻². BNACML °stune ādi bandhānimā°
— 4¹. NL °mo 'parā° CM °mo bhagavate apa° BACML °tāyā 'rha° NCML °saṃmya°. —
4². N °ryāyāṃ vartita°.

6. BA °mo atitā° CML °tāyārhaṭe saṃmya° BNC °ddhāya yasyā°. — 7. B °mañ mū-
lapra° (qui parait corrigé sec. manu en °mañ kuṣalapra°) °tañ veçikaçre° BNCML °çresh-
ṭibhū° M °hañ anāga° CM °gate dīva° C °to 'hañ saṃmya° N °to 'rhan samya° CML °saṃmya°
N °gavā chākya° A °vān chākya° BACML °vāñchākya munir iti nā° A °yāvan mamā° CM °stu-
mahānaga°. — 10. A °savitā° ML °tāyā 'rha° CM °rha saṃmya° N °rhaṭa samya° CML
°saṃmya° N °yasyā 'ke 'nenai° M °yasyā 'nti° BNACL °ninā° 'nulo° M °nina anulo° NA °rājā
cakra° N °bhūtenānulo° M °bhūtene anu° L °tena° 'nulo° BNACML °shṭhitena (BC °nā°)
katamā (BNA °mō) niva (ML °ni aniva) rānaca (BNA °rttaca) rya°.

13¹. N °gatārha° M °gatāryārha° L °tāyā 'rha° CML °saṃmya°. — 13². CM °kṛito ENL
°kṛitaḥ bhavi°. — 14. C °kānāṃgate° aparami° M °mitā asaṃkhye° CM °yā 'pramehi
kalpe° N °gato 'rhañ° CML °saṃmya°. — 15. L °rayikhyāṃ di° B °shyaṃ ॥ dipaṃ°
N °paṃkarevātumi me°.

रवस्तुनि मेघमाणवव्याकरणं ॥ अतः प्रमृत्यनिवर्तनचर्यायां दीपंकरस्य तथागतस्य
तस्योत्तरेणापरिमाणेहि तथागतेहि अनुव्याकृतो बुद्धो भविष्यसीति ॥ ततः पञ्चा-
त्सर्वाभिभुवापि भगवतानुव्याकृतं ॥ भविष्यसि त्वं अभिजि भिच्चोऽनागते ध्वनि
शतसहस्रकल्पे शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्ध इत्येवमादि विस्तरेणोदी-
रयिष्यं अभिजिभिबुव्याकरणं ॥ नमो विपश्चिने तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय ॥
नमो क्रकुत्संदाय तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय ॥ नमः काश्यपाय तथागताया-
र्हते सम्यक्संबुद्धाय । येन भगवता अयमेव भगवांश्चाक्यमुनिरनुव्याकृतो युव-
राज्ये चाभिषिक्तो । भविष्यसि त्वं ज्योतिष्पालानागते ध्वनि ममानन्तरमेव शाक्य-
मुनिर्नाम तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्ध इति विस्तरेणोदीरयिष्यं ज्योतिष्पालस्य भिच्चो-
व्याकरणं ॥

एवं नमोऽतीतानागतप्रत्युत्पन्नेभ्यस्संबुद्धेभ्यः ॥

निदाननमस्कराणि समाप्तानि ॥

आर्यमहासांघिकानां लोकोत्तरवादिनां मध्यदेशिकानां पाठेन विनयपिटकस्य
महवस्तुये आदि ॥

15 चतुर्विधा उपसंपदा स्वामुपसंपदा एहिभिबुकाय उपसंपदा दशवर्गेण गणेन
उपसंपदा पंचवर्गेण गणेन उपसंपदा च ॥ तच्च स्वामुपसंपदा नाम उपसंपत्ता

1. L °bhṛiti ani° N °bhṛityevavarttenaca° BACM °tyavivarta° B °caryāṇyāṇ° BNACML
gatasya pratyottare(B °ce)ṇāpa° L °kṛito tathāgatehi bu° N °shyasi iti C °shyasiti. —
2. B °savābhstāvāpi° N °sarvābhstāvāpi° L °bhunāpi° BL °vatā °nuvyā° NC °vato °nu-
vyā° B °kṛitāṃ bhavi°. — 3. AL °tvam abhi° BN °tvaṃ bhikṣho° C °gate rha saṃmya°
M °gate'rhaṃ saṃmya° N °rhan samya° CML °saṃmya° B °yishyaṃ || abhi° CM °kshur-
vyāka°. — 5. L °tāyā °rha° CML °saṃmya° BCML °ddhāyāḥ.

6¹. L namaḥ kra° M °tāryārhante saṃmya° L °tāyā °rha° CML °saṃmya°. — 6². C °kā-
cyeṇāpa° BM °cāpāyā ta° L °yārḥata saṃmya° ML °saṃmya°. — 7. CM yena ayam e°
NA °vato °yam e° L °vato ayam e° N °gavā chākya° L °gavāṃ chākya° C °gavāni chākya° BACML
°yuvārā° N °jye vābhishi° L °jye nābhishi° B °shikto bhavi°. — 8. B °shyasi || tvaṃ
BA °tvaṃ joti° CM °jyotipālo nāga° B °tishyālo nāga° AL °shpālo nāga° B °dhvani samāna°
NC °mamānta° M °mamāntera° NA °to rhan samya° CL °to rha saṃmya° M °saṃmya° BAML
°dishyāti | jyo° N °dirayishyati | jyo° C °disshyānti || jyoti° B °jyotishyāla° N °shpālāsya
bhikṣho° L °shpālo nāma bhikṣho° CML °kṣho vyāka°.

11. A °tyupanne° NL °bhyas sarvabu° CM °bhyas samyaksaṃbuddhe° BNA °ddhebhyo
nidā°. — 12. N °rāni sa°. — 13. L °vādināṃ pāthēna° C °nayatika°. — 15. BCML
caturvidā upa° N °upadā syāmupa° L °kṣbukāye upa° B °padā | daṇa° BNACML °da-
cābuddhena gaṇe° BACML °nena upasaṃpadā ca N °paṃcābuddhena gaṇe°.

16. CM °svāmamu° N °saṃpanā bha° BNACML °bhyaṣaṃ saṃ° N °bodhiya° B °le da°.

भगवन्तो भ्यासे बोधीय मूले ॥ दश कुशला कर्मपथा ये हि समादाय वर्तन्ति ते बोधाय समासन्नतरा भवन्ति ॥ तत्रापि च सो प्रतिविशिष्टो ॥ तेनैव बुद्धवैनेय-
ताये व सुहृत्पिप्वेतासु चरितेन दीपंकरमुपागमिय पटिपाटिया प्राणकोटीषु दृष्टा दर्शनीयं समन्तप्रासादिकं प्रसादनीयं आवकसंघपरिवृतं तस्य स्पृहाचिन्तमुत्पाद्ये ।
साधु स्वाद्यदहं लोकमेव अभिमूय लोके लोकार्थचरो लोकस्वास्त्य हिताय जायेयं ॥ 5
ज्ञात्वा समुदागमं संबोधी नियतं च तस्य प्रणिधानं आत्मसमताये समासतः स्वयंभूसमताये व्याकाशीत् ॥ बुद्धो मविष्यसि त्वमनागते ध्वन्यपरिमाणे शाक्वकुले शाक्वसुतो देवमनुष्याणामर्थाय ॥ सो व्याकृतो भगवता पुरुषोत्तमताये पुरुष-
सिंहेन अग्रपुरुषः सुपुरुषः पुरुषोत्तमचारिकामचरि ॥ सो बोधिसत्वचर्या सत्त्वानां हितसुखं गवेषन्तो संसरति बोधिसत्त्वो लोकार्थं आत्मनो र्थं च । सो यं किञ्चिदेवं 10
दानं श्रीलं समर्थं चोपवासं सेवति अमात्सर्यवन्तो लोकस्य हितं गवेषन्तो । दानं च प्रियवाद्यं च तथार्थचर्या समानसुखदुःखता संयद्बुद्धिहि जिनो चतुर्हि परि-
कल्पये सत्त्वां ॥ न तस्य अभूषि किञ्चिदपरित्यक्तं यं अस्ति सन्निहितं । दृष्ट्वा न च याचनकं भूयोऽस्य मनो प्रसादित्वा चक्षूणि च मान्सानि च पुचदारं धनं च धान्यञ्च आत्मा च जीवितं च भूयोभूयो परित्यक्ता ॥ एतेन उपायेन बहूनि जातीन्युत्तम- 15

1. B °karmayathā° L °varianti te° B °tanti || te° N °nti ta bodhā°. — 2¹. A °pi ca svo prati° C °pi ca sã prati° NA °çishte. — 3². BACML tenaiva môdāñvenatāyai va° N °te-
naiva maddivenatāyai va sakriteshve° BCML °va sakriti° B °tena | dipaṃ N °karaṃ upā°
BNACML °mijotipotiṭa prā (CM °ṭiprā)° L °mi potipotiṭa prā° B °prānakātistu | dṛi° C °prā-
çako° A °driṣṭiyo darṣa° M °driṣṭo da° C °driṣṭiya da° BNACML °ntaprasā° prama(N °me)-
da° B °niyaṃ | çrā° N °cittāñm utpā° B °u.yāye. — 5. B °dhu smād yadya° ML °kār-
thañ catvāro lo° BAC °kārtha catvāro lo° N °kārthi catvāro lo° BNACML °ro lokapālasya
yosmiñ hitā° L °ro lokapālasya yesmiñ ditāya°.

6. BACML °gama sañ° B °dhiāñ || ātma° BNACML °tmasamādāyi samāsataḥ° sa-
matāyi (NL °pi) vyā° L °kārshi buddho°. — 7. L °dhvani °pari° BNACML °rimāne çā°. — 8. C °matāya puru° L °tāyena puru° BAL °grapurushaḥ supurushotta° CM °grapu-
rushaḥ purushotta°. — 9. NAL °caryañ satvā° CM °caryā satvā° BAL °shante | sañ°
N °nto sansariti° CM °satva lokā° NACML °kārthe ātma° B °kārtha āsanorthe ca N °tmano
°rthe ca C °tmanorthe ca AML °tmanorthe ca. — 10. N °eva dānañ° C °samāye co° BACML
°vati | amatsaryya° L °amasaryya° BNACML °ryyavatā lo° L °ryyacelo lo°.

11. L °priyamāyādyā° BACML °yavadyaṃ ca tathārthasamācāryānasu° BNACML °duḥ-
kha sañgra° N °stubhi jino caturbbhi pari° CM °catuhi pari° BNACML °parikarmaye
sa° CM °satvān L °satvā. — 13¹. B °ktañ | yañ hitaṃ dṛi°. — 13². N °sṭhāna va yā°
C °na ca jocānakāñ° M °na ca jācana° A °bhūyasya° BNACML °prasidi° BACL °ditva||
ca° M °ditvañ || ca° BNCML °cakshuṇi° B °māmsā° B °tradānañ dha° M °dārañ ra
dha° L °ātmāñ ca bhūyo bhūyaḥ pari° C °tañ ca bhūyo pari° B °tyakte° ACML °tyaktañ.
— 15. BACML °yutāçata° L °yutāni çata° ACML °ñi sansa° L °tvāñāñ° rtho ci° BACML

- तसहस्राणि संसरति बोधिसत्त्वो सत्त्वानामर्थं चिन्तयन्तो यथातथ कालञ्चो समय-
यञ्चो पुत्रलपरापरञ्चताकुशलो समयममिकांचमाणो तुषितकायं उपागमेसि ।
तुषितभवने भवन्तुदो भवो अनित्यो ति भावयन्तो सुगतो चरिमं भवमुपागमि ॥
भगवाच्चविप्रमोचाये एकतिलकोलमचो परमकृशो दुष्करन्तपो अचरि । परमश-
5 रीरपीडो जानन्तो न एष मार्गो ति विप्रमोचाय नदीकालसमये नदीये नैरञ्जनारे
स्नायित्वा अयपुरे गयसाह्वये निषीदे सिंहो वा असंचत्तो । पुरिमे यामे अण्डं
दिव्यं चतुर्योनिशो विशोद्यत्वा सत्त्वानामागतिगतिं विविधां भगवां अभिज्ञासि ॥
यामे मध्यमसिं पूर्वनिवासं अनुस्सरसि इतरेषां आत्मनो च पूर्वं च निवासवार्
नङ्गप्रकारं अभिज्ञासि ॥ यामे च पश्चिमसिं यं ज्ञेयं पुष्पदम्यसारधिना सर्वन्तरे-
10 कक्षणे स्वयम्भूसमतां समनुबुधे ॥

इति श्रीमहावस्तुनिदानगाथा समाप्ता ॥

भगवान्सत्यस्सुद्धो यदर्थं समुदागतो तदर्थं अभिसंभावयित्वा आवस्तीर्य वि-
हरति जेतवने अनाद्यपिण्डदस्सारामे शास्ता देवानां च मनुष्याणां च विसरेण
निदानं कृत्यं ॥

- 15 अथायुष्माकहामौद्गत्यायनो ऽभीक्ष्णं निरयचारिकां गच्छति ॥ तत्र सत्त्वां

*nām artho ci° BACML °cintyanto° BNACML °thā tasmīñ kāla° L °samayejño° C °samaye-
pu° A °puñgala° NCM °puñgala° L °puñgavaparā° CM °ṣalā sama° N °samayem a° B °shi-
tañ kāyañ° NACML °shite kāyañ° M °upaga°.

3. L °shite bha° C °vane bhūva° BNACML °do bhavañ | ani° BA °nityāni bhāveyañto°
CM °nityanu bhāveyañto° L °nitya bhāveyañto° N °nityāni bhāva° B °gami bhaga°. —
4¹. N °gavāñ bha° A °kshāya || eka° B °kshāye || eka° ran taye aca° NACML °ran tape aca°. —
4². B °pitā jā° ACML °piḍā jā° N °piḍāñ jā° L °mārgē ti° C °rgo ni vi° BNL °kshāy-
na° BNAL °kāle sa° C °diya nai° N °di nai° ACML °snāpitvā° B °tvā | a° N °re mayo-
gāhva° BACML °gayegāhva° BAL °shida siñ° b °siñhe vā° L °sañstrasto°.

6. NACML °me vāme° BCML °anayo di° A °anayor divyañ° N °anayo di° B °kshur
manigho cisādheta° NA °kshur manigho visodhe° CM °ksbu manigho vi° L °kshurama-
nigho vi° BACML °tigami | vivi° N °tigati vivi° CM °vividha bha° BNAL °vividhañ bha°
N °gavāñ abhi°. — 8. N yome° BNACML °madhyamekasmīñ° L °smarāmi° N °rati pa-
reshāñ° BACM °si taveshañ° BACML °tmani ca° N °tmani ca nivā° BACML °pūrve ca°
BACL °prakālañ a° M °prakālam abhi°. — 9. BNACML °ccimesmañ° BACM °smañ ya
jñeyañ° L °smañ ja jñeyañ° BNACML °shasiñhasā° B °thinā || sarva° L °sarvāntam e° malā
sa° C °budhya°.

11. BNAC °crinidānavastugāthā° BNL °māpta CM °māptañ. — 12. CML °sañmya°
N °samupāga° rtham abhi° C °rtha abhi° BNACML °vatiyañ° BCL °rati || yetava° M °ti
yatava° NL °vane °nātha° BNCML °ndasyāra° BNAL °shyānāñ ca° BNACML °kṛitvā° B °tvā
athā°. — 15¹. NL °manigalā° N °yano divyacakshu °bhī° A °ravacāri° B °cchati ta°. — 15².

पश्यति अष्टसु महानरकेषु प्रत्येकषोडशोत्सदेषु अनेकविधानि नैरयिकानि दुःख-
सहस्राणि समनुभोन्तो ॥ अहं च आयुष्मान्कोलितस्थविरो चरन्तो नरकचा-
रिकां अद्राचीत्सत्वा नरकेषु अनुभवन्ता बह्व दुःखा संजीवे निरये ऊर्ध्वपादा
अधोशिरा वासीहि च परशूहि च बीयन्ता । अपरे पि परस्परं प्रदुष्टमनसं-
कल्पा आयसेहि नखेहि पाटेन्ति तीक्ष्णानि च असिपत्राणि हस्तेषु प्रादुर्भवन्ति 5
येहि परस्परं गात्राणिच्छिन्दन्ति न च कालं करोन्ति यावत्सानं पापका कर्मा न
परिचीणा ॥ कालसूत्रे महानरके अद्राचीत्सत्वा कालसूत्रेण सूचिताङ्गा निहतबी-
यन्तां परशूहि पि विपाटीयन्तां करपत्रेहि विपाटीयन्तान् ॥ तच्चितपटितो च
सानं कायो पुन बह्यति असाता वेदना वेदयन्ति न चैवं कालं करोन्ति कर्मोपस-
म्भत्वात् ॥ संघति पि महानरके अद्राचीत्सत्वसहस्राणि पर्वतेहि पीडयन्ता 10
आदीप्तसंप्रज्वलितसज्योतिभूतेहि शोणितनद्यो च प्रसवन्ति भूयो च तानि पर्व-
तानि ते च संक्रमन्ति न चैवं तावत्कालं करोन्ति कर्मोपसम्भत्वात् ॥ अद्राची-
देकान्तरीरवे सत्वसहस्रियो ताम्रमयघनेषु आदीप्तसंप्रज्वलितसज्योतिभूतेषु धूम-
समाकुलेषु प्रविष्टा दुःखसहस्राणि अनुभोन्ता ॥ महारौरवे आदीप्तसंप्रज्वलिते

C taca sa° B°ti | a° N°rake pratye° BNACML°tyekam° sho° B°ḍaḥṣṭa° N°deshu°neka°
BNACML°kavividhā° L°duḥkhāsa° A°nubhānto.

2. BNACML°āha ca° A°rikām adra° C°ardrākṣhi° BNACML°bhavatā bahu duḥ° BACML°
°sajivāya narayam ūrdhapā° L°saṃjivāya narayam ūrdhahapā° N°saṃjivāya narakāyaṃ ūr-
ddhapā° BACML°padam adho° vāsihi° NAL°kṣhiyātām B°kṣhiyātām ayane pi°. —
4. B°ayane pi° L°apare hi para° BNACML°pradrashtūṃ mana° pātentā ti° N°ṭentā kara-
patreha vipātayantām takṣhitapatitām ca tikṣhṇā° C°kṣhṇāni va asi° N°sipatṭāni° L°patrā-
haste° B°vanti | ye° N°vanti | yāhi° B°gāttrāni° N°gāttrūni° AC°gāttrūni° M°gāttrūni°
CM°ca kāraṃ ka° BACML°karitī yā(BACML° | pā)va° N°karoti | yāvat na mānasam pāpa°
BACML°va na sānaṃ NM°karmo na° BNACML°kṣhīṇo.

7. CM°sūtraṃ ma° C°drākṣhit || sa° BM°kṣhit || sa° BML°trena sū° BNML°sū-
traṃ svāsvā (N°svāva° L°svāṃsvā°) nihitakṣhi° C°kālasūtraṃ svāsvā nihitāmṣhi° M°ya-
tām | pa° C°yantaṃ pa° BNAC°rasūhi° L°hi ca piḍayantām kara° B°ṭiyanta | ka°
NACML°ṭiyantā ka° BNACML°patroha vi° BML°pātayantām ta° C°vivātayantām ta°
A°pātayantām N°pātayantā. — 8. N°garjitapatitā ca° A°trikṣhitapaṭihito° L°takṣhiptapa°
BNACML°ca svānaṃ A°kāyā pu° L°kāyaṃ pu° N°pumā ruhyaṭi° BA°na ruhvati°
L°asānta ve° BNA°caiva kā° C°rontirmmopa°. — 10. ML°saṃghāto pa ma° BNAC
saṃghāto pa (A°ya) ma° BNACML°kṣhit sahasrā° piḍayantā° B°prahvasa° ACML°pra-
jvarasa° N°litaṃ sa° B°sajoti° A°sajāti° NCM°sajotibhū° L°sajyotibhū° BNACML°hi
piḍayanto ṣo° L°prasravanti° BAM°bhūyā ca° BACML°kramati° N°kragati° BNAC°caiva
tāva° A°roti ka°.

12. M°ekanta° BNACL°ekanta° BNACML°ve saha° L°hasrayo tā° BNACML°mra-
mayegha° BNAL°litāsa° CM°lito sajyotibhū° B°sajātibhū° A°sajotibhū° N°sajotibhū°
BACML°teshu samā°. — 14. L°ve ādipta ādipta° CM°lito sajyo° B°sajātibhū° NA°sa-

सज्योतिभूते अपिखिं संप्रचिन्नानां महारावं रवन्तानां च शब्दो घक्रवाडमहाच-
क्रवाडेहि पर्वतेहि प्रतिहन्यते येहि चतुर्हि महाद्वीपेहि जम्बुद्वीपपूर्वविदेहअपरगो-
दानीयउत्तरकुक्षु मनुष्याणां श्रोताभासमागच्छति ॥ अद्राक्षीत्तपने अनेका

- सत्वसहस्रियो एकान्तकदुःखवेदना वेदयन्तां पार्थिं उपादाय यावदधिककाटिका
5 अयोकुट्टनेहि कुट्टीयन्ता अपराणि च दुःखसहस्राणि समनुभवन्ता न चैवं ताव
कालं करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ तस्मिं महानरके आदीप्तसंप्रज्वलिते सज्यो-
तिभूते अनेकायो सत्वसहस्रियो उपपन्ना दुःखा वेदनां वेदेन्ता ॥ तस्मिं महानरके
समन्तायोजनशक्तिके पूर्वाय भिन्तीय अर्चिसहस्राणि उत्पत्तित्वा पश्चिमाये भिन्तीये
प्रत्यहन्यन्ति । पश्चिमाये भिन्तीये अर्चिसहस्राणि उत्पत्तित्वा पूर्वाये भिन्तीये प्रत्य-
10 हन्यन्ति । दक्षिणाय उत्पत्तित्वा उत्तराय प्रत्यहन्यन्ति । उत्तराय उत्पत्तित्वा
दक्षिणाय प्रत्यहन्यन्ति । भूमौये उत्पत्तित्वा तले प्रत्यहन्यन्ति । तलातो उत्पत्तित्वा
भूमौ प्रत्यहन्यन्ति । तायो सत्वसहस्रियो समन्ततो परिपतन्ति न चैवं तावत्कालं
करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् । प्रतापस्मिं महानरके पर्वता प्रज्वलिता आदीप्ता
सज्योतिभूता । नैरयिकेहि सत्वेहि शूलोपेतैहि तानि पर्वतानि परिचारितानि ॥
15 एदृशानि दुःखानि समनुभवन्ति न चैवं ताव कालं करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥
अतो महानरके मुक्ताः कुक्कुलने वगाहन्ति । ते च तत्र कुक्कुले दह्यमाना यो जना

jotibhū° CM °bhūto agni° N °te asmīa sañ° BNA °ptānañ ma° CM °ptāna ma° L °ptā
sānañ mahārauravañ bhontā tañ ca ṣa° B °hārācañ cavantānañ ca° A °hārauravañ van-
tānañ ca° NCM °vantāna ca° N °mahāvāde° BNACM °nyante ye° L °nyantehi ye° N °turbhi
ma° A °jambūdvī° B °raṣodā° L °raṣodāni° CM °kuru manu° BNAML °cchanti.

3. NCML tvasāha° L °ntakeduḥ° BNA °vedantāñ pāshni u° BNAL °yāvadhipāṭikā°
C °yovādhipāṭikā° M °yovadhipāṭikā° N °kuttenehi kuttīyantā° B °yantā | apa° L °yantāñ
| apa° N °vanto na° L °ntāñ | na caiva nāmañ kā° BNA °caiva nāma kā° CM °vañ nāma
kā° B °nti koma° A °nti kamo° N °rmopista° A °staptatvāt.

6. NA tasmin mahā° CM °nara ādi° B °sajātibhū° NA °sajotibhū° L °tvasāha° BNCM
°upāpannā° N °duḥkhāñ vedanāñ ve° CM °danā vede° A °vedantā ta° L °vedayantā ta°
B °dentā ta°. — 7. NAL tasmin mahā° B °mantayo° L °janasati° A °tika pū° N °tikā pū°
M °ke shūrvā° BACML °ya bhūtti° N °ya bhūttāya° L °māya bhi° BACM °ye bhūttiye°. —
9. BACM °ye bhūttiye° N °ye bhūttiye° BACM °ye bhūttiye° N °nyati. — 10¹. N °ṇāya
u° pratiha°. — 10². NL °ṇāye pratyā°.

11¹. CM bhūmiye°. — 11². NA °pratyāha°. — 12. L tāye sa° A °satvesaha° N °ha-
srayo° L °sriye sa° N °tāva kālañ ML °caivañ kālañ C °cairva tāva° BACM °kamopa°
BAC °bdhatvā°. — 13. BACML °rvate pra° diptasa° N °rvatā ādiptā saṃprajvalitā sa°
BNA °sajotibhū° CM °bhūto B °tā nai°. — 14. BNACML nairakehi° CM °lopatehi°
A °rivāritāni N °ritā B °tāni e°. — 15. BNA °caiva nāma kā° CM °caivañ nāma kā°
L °caiva tāvat kā°.

16¹. NL °mānājo ja° N °janāgrāni pra° BNA °caiva kā°.

प्रधावन्ति न चैवं कालं करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ कुकुलातो मुक्ताः कुणपं अव-
गाहन्ति । तच्च द्रष्टुं हि प्राणकेहि अयोमुखेहि खज्जन्ति न चैवं कालं करोन्ति
कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ कुणपातो मुक्ता नरकोत्सदा द्रुमाणि रमणीयानि च वनप्रा-
न्तानि पश्यन्ति तेन सुखार्थिनो तानि वनप्रान्तानि धावन्ति । तत्रापि सानं कुलला
च गृध्रा च काकोलूका च अयोमुखा आर्द्रवृक्षे वा वर्जयित्वा मान्सानि खादन्ति । 5
यं तेषामस्थीनि अवशेषाणि भूयो पि मान्सच्छवि मान्सशोणितमुपजायति न चैवं
कालं कुर्वन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ ते तेषां पक्षिणां भीता अलेने लेनसंज्ञिनो
असिपचवनं नरककुक्षं च प्रविशन्ति ॥ तत्रापि संप्रविष्टानां वातानि उपवायन्ति
यैस्तानि असिपत्राणि पतन्ति तीक्ष्णानि । तेषां सत्वानां गात्राणि प्रत्याह्वयन्ति
नैवं सानं कश्चित्वाये प्रदेशो यो अक्षतो भवति अन्तमसतो बालायकोटिनिष्क्रम- 10
माचो पि न चैवं कालं करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ ते क्षता च शयाना हृदिरस्र-
क्षितशरीरा वैतरणीं नदीं अवगाहन्ति सत्वा कठिनां चारुनदीं याव सानं दृष्टि-
तानि अंगानि प्रतिविध्यन्ति न चैवं कालं करोन्ति कर्मोपस्तब्धत्वात् ॥ ततो पि सानं
नरकपाला आयसेहि अङ्कुशेहि उड्डरेत्वा नदीतीरे आदीप्ताये भूमिये संप्रज्वलि-

1. BACML °ktāḥ kūṇa° BNACML °gāhenti. — 2. C °prāṇahi prāṇake° A °prāṇike°
L °kharjīti na cai° N °caiva kāla karo° L °ronti karonti ka°. — 3. BACML kūṇa° N ku-
navāto mu° BNACML °mukto nara° BACML °rakosadā° II °sadā . . . māṇi° A °sadā d . .
māṇi° N °sadaddrumāni° L °ntāni ca pa° AL °rthina tā°. — 4. BNACML °pi sārām ku°
C °grīdhā ca° N °dhra° va koko° M °kolu° BACML °ārdavrikshe vā va° N °ārdavrikshe
vā va° BNAL °tvā mātmani khā° CM °tvā ātmani khā°.

6. L eteshā° N °teshām avaṇe° BACML °asthīni avaṇeshanti bhū° N °yopi mātsa-
ṇṇi° B° mānsā kvaci mā° A °mānsā kvacin mā° L °mānsā kvacit mā° C °mātsāni kvacitt mā°
M °mānsāni kvacit mā° N °pitaṁ upa° BNAC °caiva kā° L °laṁ karonti. — 7. BNACML na
teshām° BCML °pakshīṇo titā ale° A °kshīṇo tā ale° N °kshīṇe titā ale° BNACML °ale-
na lenasajji(CM °saji)na a° N °patraṁ va° BN °kakushtaṁ ca° N °rakaṁ kushtaṁ ca°.
— 8. N °vādyanti° C °yai tāni° M °yāiḥ tāni° BAM °aṇipa° B °tanti | tikshṇāni te°. —
9. CML °pratyaha° BA °naivā sāna ka° N °naisha sāna ka° CML °naivā sānaṁ BACML
°vanti | anta° BNA °antaṇas tato bā° L °antaṇaḥ tato bā° CM °antaṇaḥ vā (C °ras vā) tāyako°
BNAML °koṭoni° C °koṭāni° L °nishkramātopi° BA °nikramātro° CM °kramāto pi° N °kra-
yamā° BA °caiva tā° N °caiva tyeva kā° L °kāraṁ karo°.

11. BNACML °ṇayane ru° BA °dhirasrakshi° C °dhire srakshi° M °dhire mrakshi°
BACML °kshito ṇa° N °kshite ṇa° N °dim upagā° C °di avagā° BAML °apagā° BNCML °gā-
henti | sa° N °nti | tatvā kathināṁ° L °kshāroua° BAL °dim upagāva sāna ṇakshatāni°
CM °dim upagāva sāna ṇakshatāni° N °dim upagāhenti tattāni kathināṁ kshārouaḥ yāva
sānāṅga kshatāni° BANCML °dhyati na° BNA °caiva tāva kā°. — 13. N °rakapārakapālā°
CM °kapārā a° kuṇṇo n° N °urddha° B °dhanetvā° L °firaṁ ā° CM °bhūmiye° L °tasajyo-
tibhū° L °āvishṭha(?)ddhantā | eva° BNACML °vidhantā | eva° C °vaṁ āha M °vaṁ āha.

- तसतेजोभूताये आविद्धानां एवमाह ॥ अहह भो पुरुषाः किमिच्छथ ॥ ते एवमा-
हन्तुः ॥ परिबुभुक्षिता स्त्र संपिपासिता स्त्र ॥ ततो सानं नरकपालाः अयोविष्कं-
भनेभि मुखं विष्कंभयित्वा आदीप्तसंप्रज्वलितसतेजोभूतेहि अयोषण्डं धमेन्ति मुखं
स्त्रकं विवरयित्वा आदीप्तानि संप्रज्वलितानि सतेजोभूतानि अयोगुडानि मुखे
5 संप्रक्षिपन्ति ॥ तं मुञ्जन्तां भवन्तो ॥ ताम्रलोहं च सानं विलीनकं पाययन्ति ॥
पिबन्तां भवन्तो ॥ यो सानं धममान एव ओष्ठं दहति ओष्ठं दहित्वा जिह्वां दहति
जिह्वां दहित्वा तालुकं दहति तालुकं दहित्वा कण्ठं दहति कण्ठं दहित्वा अन्तं
दहति अन्तं दहित्वा अन्तगुणमादाय अधोभागेन गच्छति न चैवं तावत्कालं
करोन्ति कर्मोपसृज्यत्वा ॥
- 10 एवं स्वविरो महामौद्गल्यायनो अष्टसु महानरकेषु सत्वा दुःखसहस्राण्यनु-
भवन्ता दृष्टानहो छच्छन्ति जेतवनमागत्वा चतुर्णां परिषदां विस्तरेणारोच-
यति ॥ एवं सत्वा अष्टसु महानरकेषु षोडशोत्सदेषु विविधानि दुःखसहस्राणि
प्रत्यनुभवन्ति । तस्माज्ज्ञातव्यं प्राप्तव्यं बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं कुशलं
कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं कर्म करणीयं ति वदेमि ॥ एवं
- 15 स्वविरस्य महामौद्गल्यायनस्य श्रुत्वा बहूनि प्राणिसहस्राणि देवमनुष्याणां अद्भुतं
प्राप्नुवन्ति ॥

1¹. B ahattoḥ pu° A ahahoḥ pu° N ahañ bhoḥ pu° CM aha bhoḥ pu° L aho bho mahā-
puru° B °tha te°. — 1². N °hañsu B °nsuḥ pa. — 2¹. BNACL °ribhukshi° M °ribhūmkshītā°
BNAL °kshītā sma sapipā° CM °sapipāsi sma N °kshītā sma | ca pipāsito smi B °sma ta°. — 2². N °to mānañ CM °pārāḥ | ayobhishkañ° L °pārā ayo° N °ptasāñsārūpa° L °bhū-
tena ayo° NACML °yoca(BCM °ce)ṇḍaṁ cabho(BAL °bhe)nti° BNCM °khasvaraṁ cittaṁ
vayitvā° A °khasvaraṁ citraṁ vayitvā° L °khasvaraṁ cittaṁ vedayitvā° N °litā satejotibhū°
BNCL °mukha sañ° CM °kshiptā BA °pantā L °panto tāmrālo°. — 5¹. BN tañ bhūjānta
bha° A tañ bhūmjānto bha° C tañ bhūjānte bha° M °bhūmjānte bha° B °vante. — 5².
N °loha va sārāṁ vintlakaṁ° BNACML °pāyanti pi°.

6¹. BAL pibanta bha° NM °pibanto bha° C °pibanto bhavanto bhavanto B °vanto yo°. — 6². BNAL yo manāṁ dhvamamānam eva° C °nañ madhyamamānañ evaṁ a° M °nañ
madhyamamānam evaṁ° BNCL °oshṭāṁ da° oshṭāṁ da° A °va oshṭāṁ dahitvā° M °vañ
oshṭāṁ dahitvā° L °dahetvā ji° tāluṁ da° tāluṁ da° BM °kañṭha dahi° NC °kañṭhañ dahi°
BNCML °antra daha° BNL °antra dahi° C °antra dehi° M °antrañ dehi° C °gena va
ga° BNA °caiva tā° N °tāva kā° BNA °karoti° BCM °kamopa° N °rmopistabdhavāt L °tvāt.
— 10. BNACML °mauṅgalyā° NA °vanto dṛi° L °vanti dṛi° N °shtvāneho° BNA °kṛic-
chanti° B °catuṇṇāṁ pa° N °turnṇā parisharṇāṁ vi° BACML °ṇām āroca°.

12. BNCM °shu soda° N °hkhāni sa°. — 13. NCM °smāt jūā° NL °sañbodha-
vyañ° A °lañ varttavyaṁ° L °lañ vṛittavyaṁ° B °carya na° NC °caryā na° A °carye
na° C °vā lo kiñ° A °niyeti vadeshi. — 14. BNACML °mauṅgalyā° BNL °bahuni° N °shyā-
ṇām adbhū°.

एवं समासतो नरकवर्णः ॥ विस्तरतो प्युपवर्णयिष्यामि ॥

इमं लोकं पारलोकं सत्वानामागतिं गतिं ।
 च्युतिउपपत्तिसंसारं संबुद्धो स्वयमद्दसा ॥
 आवज्जन्तो सफलतां कर्मणां प्राणसंश्रितां ।
 यथास्थानं विपाकं च स्वयमवबुध्ये मुनिः ॥
 सो अभिज्ञाय आख्यासि नरकानष्ट गीतमः ।
 प्रत्यक्षधर्मा भगवां सर्वधर्मेषु चक्षुमां ॥
 संजीवं कालसूचं च संघातं च द्वौ च रौरवौ ।
 अथापरा महावीची तपनो च प्रतापनो ॥
 इत्येते अष्टौ निरया आख्याता दुरतिक्रमा ।
 आकीर्णा रौद्रकर्मभिः प्रत्येकषोडशोत्सदा ॥
 चतुःकला चतुर्द्वारा विभक्ता भागशो मिता ।
 उन्नता योजनशतं समन्ताच्छतयोजनं ॥
 अयःप्राकारपरिचिह्ना अयसा प्रतिकुञ्चिताः ।
 तेषामयोमयी भूमिः प्रज्वलिता तेजसायुता ॥
 सदायसफालास्फारा आवसथा दुरासदा ।
 रोमहर्षणरूपा च भीष्मा प्रतिभया दुःखा ॥

5

10

15

1¹. CM °varṇo L °varṇah. — 1². L °stareṇo pyu°. — 2. N imaṃ lokaṃ satvā° A °loka pālalokaṃ sa° BL °lokaṃ pālalokaṃ M °tvānām āgataṃ ga° N °nām āga° L °nām āgatiṃ C °gatiṃ gati N °tim upapa°. — 3. BNACML °sāra saṃ° NAL °yam adṛiṇā CM °yam addaṇāṃ. — 4. B avadhyaṇto sahalatā ka° NA avadhyaṇtā sa° tā ka° CM °avadhyaṇtā sahalatā ka° L avadhyaṇto sa° tā ka° N °karmaṃ pra° BNAL °ṇasatām CM °ṇasaṃcatāṃ. — 5. N °sthāna vipākaṃ svayam eva° B °viyā sva° AL °vipākaṃ svaya° CM °yam eva° BNACM °budhya mu° L °buddhya mu°.

6. N abhi° khyāti na° NCML °gauttamah. — 7. N °dharmo bha° BA °gavāṃ sarva°. — 8. CM °saṃghātāṃ ca raura° L °ghātam ca raura° N °ghātāṃ dvau ca rau°. — 9. N °thāpara ma° CML °vici ta° A °panau ca° panah° N °pana. — 10. A °kramāḥ N °kramāṃ.

11. CM °kiṇṇa raudra° BNACML °tyekaṃ sho° A °daṇṭsa°. — 12. B °catuḥ... āla° N °tudvārā° L °tuhdvārā° BNL °bhaktāḥ hāgayāmitā A °bhaktāḥ hāmāyāmitā CM °bhaktā hāgatāmi. — 13. N °tā jojana° B °janaṃ ayaḥ°. — 14. C āyapra° M āyaṃpra° BA °ric-chiptā° BNACML °ptā āya° N °yasāḥ pra° C °kukshitā M °kubjitā. — 15. N teshāṃ ayo° CM °bhūmih pra°.

16. BNACML kadāyātaphalā(CM °la)spā(B°smā)rā(C°ro)ā° N °rā āyasa ato dūrā° A °vasa ato du° CML °vasāto du° B °vasa ato irāsa°. — 17. BNACML °rūpa bhishmā° ACML °bhaya du° B °duḥkhā maha°.

- महद्भयंकरा सर्वे अर्चिश्चतसमाकुला ।
 एकैको योजनशतं आदाये संप्रमासति ॥
 यत्र सत्त्वा बहू रौद्रा महाकिल्बिषकारका ।
 चिरं कालं पतप्सन्ति अपि च वर्षशतान्यपि ॥
 5 अयोमयेहि दण्डेहि स्थूलनरकपालकाः ।
 हनन्ति प्रत्यभिवाणि ये मोन्ति कृतकिल्बिषा ॥
 तेषामहं कीर्तयिष्यामि गिरायमनुपूर्वशः ।
 औतुमादाय सत्कृत्य मृणोच्च मम माषतः ॥
 संजीवे सत्त्वा निरये ऊर्धपादा अधोशिराः ।
 10 प्रलंबयित्वा तक्षन्ति वासीहि परशूहि च ॥
 ततो नखेहि तीक्ष्णेहि आयसेहि स्वयंमुहि ।
 अन्यमन्यं विवादेन्ति क्रुद्धा क्रोधवशानुगाः ॥
 असिनो चापरा तेषां तीक्ष्णा हस्तेषु जायिष्य ।
 येहिच्छिन्दन्ति अन्योन्यं प्रदुष्टमनसारका ॥
 15 तेषां सीदन्ति गात्राणि शीतलवातज्वहता ।
 सर्वाङ्गज्वलनसोषां पूर्वकर्मविपाकतः ॥
 एवं शास्ता यथाभूतमभिज्ञाय तद्यागतो ।
 संजीवमिति आस्त्रासि आवासं पापकर्मणां ॥

1. CM bhayaṁ° BNAL rā || sa° CM °rāḥ sa° B °mākulā ekai°. — 2. B °çataṁ | ādā° NL °dāya saṁ M °dāce saṁ B °sati yatra°. — 3. CM °tvāḥ ba° L °bahu rau° B °dra | mahā° shantālakā viraṁ° ACM °kālakā. — 4. B viraṁ vālo pa° ACML ciraṁ vālo pa° N ciraṁ vāla prata° L °ppati | a° B °nti | a° BL °tānyepi ayoma°. — 5. BNA °mayohi° BA °dapdahi | sthū° CML °pārakāḥ B °kāḥ hananti°.

6. BA °trāṁsa yo bho° N °trātmā yo° C °trāmbha yo° M °trāṁsa yo° L °trāṁso yo° N °yo bhānti kṛi° BA °kṛitāṁkalpitā CML °kṛitakalpita° N °lvishāḥ. — 7. BNA teshāṁhaṁ°. — 8. BNACML °çriṇo° A °shathaḥ CM °shatha. — 9. BAL °jivatva nira° N °jivākhye ca nira° CM °jivatvaṁ ni° L °ye urddha° çirā. — 10. BNAML °tvā tākshanti° C °tvā tokshanti° BNACM °nti cāsi° L °nti cāsi°.

11. BNCML °yaṁbbūhi. — 12. C °nyamanye vi° CM °vivādyanti° N °nti dhrudhā kro° CML °krudhā krodhavasān° B °gāḥ asi°. — 13. BACML °sinā cāparā° N °sinā vāyasā te° BAL °kshṇe ha° N °kshṇaṁ ha° CM °kshṇa ha° C °jātiha. — 14. BNACML °chidyanti° B °sānake ACML °sānako N °sāneko. — 15. BNAL °trāni° L °sītolo vādito uha BA °taro vādito uruḥ N °taro vātito ūhaḥ CM °talo vārto uhaḥ.

16. BNA °ṅgaṁ jaraṇas te° CM °ṅgajvarana° L °ṅgaṁ jvarāṇas te°. — 17. L °taṁm abhi° C °yas tathā° AL °gataḥ. — 18. BNACML °va iti° BL °rmaṇo ACM °rmaṇaḥ N °rmiṇo.

संजीवातो च निर्मुक्ता कुक्कुलमवगाहिषु ।
 हन्यमाना समागम्य दीर्घमायतविस्तरं ॥
 ते खु तत्र प्रधावन्ति योजनानि अनेकशो ।
 दह्यमाना कुक्कुलेन वेदेन्ता बद्धदुःखकं ॥
 कुक्कुलातो च निर्मुक्ताः कुणपमवगाहिषु ।
 दीर्घपदातिविस्तीर्णं ते विध्वंसितपौरुषा ॥
 तमेनं छण्णप्राणका अपितीच्छन्मुखा खरा ।
 क्वं भित्तान खादन्ति मान्सशोणितभोजनाः ॥
 कुणपातो च उत्तीर्णा द्रुमा पञ्चन्ति शोभना ।
 हरितान्पचसंक्रान्नास्तानायान्ति सुखार्चिनः ॥
 तमेनं कुलला गृध्रा काकोला च अयोमुखा ।
 आर्द्रवृक्षे व वर्जित्वा खादन्ति बधिरचतां ॥
 यदा च खादिता भोन्ति अस्थीनि अवशेषिता ।
 पुनस्तेषां क्विमान्सं बधिरं चोपजायते ॥
 ते भीता उत्पतित्वान् अखेना खेनसंश्रितो ।
 असिपचवनं घोरं हन्यमाना उपागमि ॥

5

10

15

1. A °vātacca ni° BNA °mukto ku° CM °ktoḥ ku° L °ktaḥ ku° BA °kkum ava° CM °gā-
 hati B °hishu hanya°. — 2. BACML °yatevi° CML °stare BA °stara teshu°. — 3. BNACML
 teshu ta° BACM °prapācanti° L °prapācyanti °çaḥ B °ço dahya°. — 4. B °nā kukukku°
 BNA °vedantā° CML °vedayantā ca ba° A °ntā ca bahu° BAL °bahuduḥkhaṁ° N °duḥ-
 khakaiḥ. — 5. BNA °kuṇataṁ anugrāhitha dirgha° CM °kūṇapaṁ anugrāhitha L °kūṇa-
 pam anugrāhitha.

6. BNAML dirghapadaṁtavi | sti° C dighapadantivistirṇa te° A °rṇṇan to vi° N °rṇṇan ta°
 B °rṇṇan te vidvaṁṣatepaurupaṁ A °vidvaṁṣatapaurūpaṁ N °vidvaṁṣatapaurupaṁ CML
 °viddhaṁṣatapauruṣaṁ B °rupaṁ tam ena°. — 7. BA tam ena kramaṣoṇaki ti° N tam ena
 kramaṣo cakti ti° CM tam eṇa kramaṇo (M °ço) agni° L tam ena kramase naki ti° BACML
 °kharo cha°. — 8. L chaviṁ | chaviṁ° N chavi bhi° BNACML °bhitvāna° M °nti sānsa°
 B °māṇṣoṇitabhāja° C °mātsaço° L °tabhājanā°. — 9. ML kūṇa° BA °candrastirṇā° N °caṇḍa-
 tikṣhṇāṁ dru° L °ca ustirṇāḥ dru° N °māṁ pa° L °bhanaṁ. — 10. BNACML °ritāṁ
 patra° N °yenti° CM °saṁchinnaṁ tārayanti° L °nnāḥ tāṁ nayanti° A °channāṁs tān ayaṁti
 su° BN °channās tān aya(N °ye)nti su° C °rthināṁ.

11. M tam emāṁ ku° BNACML °lalā vṛikkā (CM °kvā) kāko° L °kolau ca° AL °mu-
 khāḥ B °khā ārdra°. — 12. CML ādravri° BNACML °kshe ca va° L °varjjetvā° BNACML
 °tvā svāda° L °ramrakṣhitāṁ N °kṣhatā°. — 13. NCM °shitāḥ. — 14. CML °chaviṁ mā°
 M °māṁsaṁ. — 15. CML te ca bhi° BNAL °bhitvā upelitvā° CM °bhitvā upentitvā°
 BNACML °na ale(C °re)nātmeneṣaṁ L °saṁjñitā.

16. L °na ghorāṁ N °gholaṁ kṣhanyamā° BA °raṁ kṣhanyamā° CM °nyemā°.

- ततो चता च आर्ता च बङ्गरुधिरसञ्चिता ।
 असिपत्रवना मुक्ताः यान्ति वैतरणीं नदीं ॥
 तेन तामवगाहन्ति तप्तां चारोदकां नदीं ।
 तेषां च अङ्गमङ्गानि चतानि प्रतिविध्यत ॥
 5 ततो ऽङ्गुशेहि विद्वित्वा आयसैः यमपौरुषाः ।
 उत्तिपित्वा नदीतीरे मुञ्जवेन्ति अयोगुडां ॥
 ताम्रलोहं च शुल्वं च आपायेन्ति विलीनकं ।
 तमेषामन्त्रमादाय अधोभागेन गच्छति ॥
 एतानि पापकर्मन्ता नरकां प्रतिपद्यिष्य ।
 10 अन्नत्वन कुशलं कर्म वाममार्गानुसारिणः ॥
 ये च पापानि कर्माणि परिवर्जन्ति योनिशः ।
 एकान्तकुशलाचारा न ते गच्छन्ति दुर्गतिं ॥
 तस्मा द्विरूपपर्याया कर्मा कल्याणपापका ।
 पापानि परिवर्जित्वा कल्याणं आचरे शुभं ॥
 15 कालसूचिं नरके आर्द्रवृक्षे व वर्जिताः ।
 सूचयित्वान तेषाङ्गा वासीहि परशूहि च ॥
 ततो अयोमया पञ्च दीर्घकालसुतापिता ।
 दहन्ता पीडयन्ता च गात्रेषु परिवेष्टिता ॥

1. BA °kshato va ártto ca° N °kshato ca ándrá ca° CM °kshato ca á° BNACML °bahá-rudhi°. — 2. CM °yántirvatara° M °raniñ na° N °rañi na°. — 3. N °tām̐m ava° M °gá-henti ta° B °ptāngaroda° N °dakiñ nadiñ. — 4. B °shām̐ aṅga° BA °aṅgamañni ksha° CM °shām̐ (M °shām̐) aṅgamani ksha° L °shām̐ aṅgamani kshetá tani ca pra° N °shām̐ má aṅgamañgami ksha° BAL °pratibadhyatá N °pratibadhyatām̐ CM °pratibadhatani ca. — 5. A tatoñku° CM °viddhatvá° A °vichitvá° sair ya° L °sai ya° CML °rushaiḥ B °shāḥ u°.

6. BACM ukshipi° N ukshipitvá° bhujāvanti° L °bhuñjāñveti a°. — 7. BACML °ca suplām̐ ca áyācanti° N °ca sutaptām̐ áyācenti°. — 8. B °tam eshá yantra° ACML °shām̐ yantra°. — 9. CM °rmāñi na° N °tipādyathe BAM °dyithe. — 10. L °nuçári° BACML °riṇāḥ.

11. A °varjenti° M °varjenti°. — 12. CM °kāntaḥ ku° C °gachati du° N °rgati. — 13. BACML tasyá durūpapa° N °smá durūpapa° BNA M °rmām̐ ka° CM °lyānapá° C °pá-pakām̐ BNAML °pakām̐. — 14. B na yacivarji° AL na pariv° CM na karma pariv° C °ácaro çu° L °ácareya çubhañ bhawe. — 15. A °tre °smin na° CML °tresmiñ na° L °ádravarjeshu va° BAL °vriksheshu varjitvá sūtra° N °kshe vá varjivá.

16. BNACML °na tasyāṅga° BNA °ṅgañ vá° C °ṅga cāsi° M °ṅgañ cāsi° L °ṅga vá° B °hi ca tato°. — 17. BACML °mayo pa° N °paṭṭá di° M °patro di° M °rgḥakolaçatá° C °laçatāpi° BACM °pitāḥ. — 18. BL °pidaya° M °yanto ca gá° B °veshṭhita A °veshṭhitha N °veshṭhicetha CML °veshṭṭitha.

दहित्वा पीडयित्वा च अयोपत्रा विघट्टिता ।
 आवृंहितं क्विमान्सं रुधिरं च प्रसारये ॥
 ततो पाष्णीहि पाटेत्वा याव अधिष्ठकाटिकां ।
 कालसूत्रसिं नरके बद्ध अपि संघट्टति ॥
 भैरवे अन्धकारसिं वार्ता यत्र न दृश्यति ।
 धूमसंघातसिं तसिं नरके ओसरन्ति च ॥
 ते च तत्र प्रधावन्ति योजनानि अनेकशः ।
 अन्धमन्त्रं आक्रमन्ता बध्रेषु परमन्त्रशः ॥
 एवं शास्ता यथाभूतं अभिज्ञाय तथागतः ।
 कालसूत्रं हृदं वचे आवासं पापकर्मिणां ॥
 संघातसिं च नरके महता पर्वता अधो ।
 तेषामन्तरिकं सत्त्वा मृगवशो प्रवेशिता ॥
 ते पि शैला समागम्य सत्त्वानां कर्मप्रत्यया ।
 पीडयन्ति बद्ध प्राणां अभिस्त्रान्निमानिव ॥
 पीडितानां च गात्राणां बद्धं स्रवति शोणितं ।
 शरीरसंभ्रमे चापि पूयनखो प्रवर्तित ॥

5

10

15

1. BNA °tvā ayo° L °tvāna a° N °paṭṭā vi° BA °patrā vighaṭṭati L °patrāṇi ghaṭṭati N °vipaṭṭati. — 2. BNACML āvriṃhato cha° CML °viṃ mā° BNACM °mānsa ru° BNA °raṃ vā praçālaye CML °raṃ vā prasāraye. — 3. BNAML °to pārthibi° C °to pāthibi° BA °pāṭitvā varceaneti kri° N °hi pāḥi pāṭitvā varvraṇeti kri° C °pāṭitvā varceanehi kri° M °pāṭitvā varceanahi kri° L °pāṭitvā vacaneti kri° BACM °krikotikāṃ L °krikotikāṃ. — 4. NAL °sūtresmiṃ° huṃṇi api° BACML °hūn api° C °api haṃṇitito BNAML °saṃhan-
 tito. — 5. BCM °ravā a° AL °ravo a° B °kālasmiṃ° AL °kālesmiṃ° BNA °vāṭṭā ya° L °vātā ya°.

6. B °ghāte ca saṃte ca ta° A °ghāte ca te ca ta° NL °ghāte ca ta° CM °ghāte ca ta° N °nti naḥ BA °ranti nagate ca tatra°. — 7. L nagare tatra pra° CM tatra ca pravāhayanti° BNAL °pravāhanti° M °kaṣaḥ. — 8. BN °badhrashu° CM °shu ca para° ACML °badheshu° BNAML °mantīṇo C °mantriṇo. — 9. A °tam abhi°. — 10. A °vakshye ā°.

11. NAL °ghātesmiṃ° CM °ghātesmiṃ° BNA °smiṃ nara° L °ke°dho mahataḥ parvataḥ CM °hatāṃ parvatān adho BA °rvatādho N °tād adho. — 12. CM °shānanta° BACML °rikāṃ satvāṃ° N °rikāṃ satvā° B °srigave praviçitayo A °mrigave praviçitaye N °mrigavān pravi-
 çitayo C °mrigaveyo praviçitāḥ M °mrigavemo praviçitāḥ L °mrigaveye ca praviçitāḥ. — 13. C °gamā sa° B °yā piḍa°. — 14. C °skaṃṇodha° BNC °nibhāntike A °nibhontike M °nibhāntikeḥ L °nivāntike B °like piḍi°. — 15. BNA °ḍitaçā gātrāṇāna bāhuṃ çravati° CM °ḍitāçca gātrāṇāṃ bāhuṃ çravanti ço° L °ḍitaçātrāna bāhuṃ çariraṃ çravanti çoṇi° B °taṃ çari°.

16. L saṃbhramaṃ ca pūte ca nadiyo ca pra° BNA °saṃbhramaṃ pūte pi na° CM °saṃ-
 bhramaṃ pūte api na°.

- आयसासु च द्रोणीषु अयोमुश्लकोटिषु ।
 सुमन्ति प्रत्यभिचाणि अपि वर्षशतं बज्रं ॥
 एवं शास्ता यथाभूतं अभिज्ञाय तथागतः ।
 संघातमिदमाख्यासि आवासं पापकर्मिणां ॥
 5 रौरवसिं च नरके ओरुद्धा जनता बज्र ।
 अभिसिं प्रज्वलितसिं शब्दं कुर्वन्ति भैरवं ॥
 यदा च अभिर्निर्वाति अथ तूष्णीमवन्ति ते ।
 पुनरभिसिं प्रज्वलिते निर्मादन्ति महत्स्वरं ॥
 10 द्वितीयो पि च आख्यातो रौरवो रोमहर्षणः
 निरन्तकूलनरको गभीरो नसमुत्तरो ॥
 तत्र दण्डं गृहीत्वान् स्थूलनरकपालका ।
 सुमन्ति प्रत्यभिचाणि अपि वर्षशतं बज्रं ॥
 एवं शास्ता यथाभूतं अभिज्ञाय तथागतो ।
 रौरवं इति आख्यासि आवासं पापकर्मिणां ॥
 15 तपनसिं च नरके तप्तलोहो समुद्यतः ।
 निःस्वनन्ते च संतप्ता अपिस्तन्वसमा दुःखा ॥
 तत्र पापसमाचारा ओरुद्धा जनता बज्र ।
 पचन्ति पापकर्मान्ता ये भोन्ति हतकिल्बिषाः ॥

1. B *ayasasu* ca° N *ayasā*° A *ayomu* ca° CM *āyasosu*° BNA °*candroṇishu*° CM °*candro-*
nishu° L °*yasesu* ca *dronishu*° B °*shu sula*°. — 2. BNACML *sutanti*° N °*tyemitreshu* a°
 BAM °*mitreshu* a° C °*miteshu*° L °*mitrā* ca a° BNACML °*ṣatānyapi* L °*ṣatāni* ca. — 3. BL
 °*taṃ praviskarma ta*° A °*taṃ pravītkarma ta*° N °*taṃ pratiskarma ta*° C °*taṃ pravītkar-*
mas tathā° M °*taṃ praviskarmas tathā*°. — 4. CML °*ghātam i*° C °*dañim ā*° BNA °*khyāmi*
 ā° BNML °*ṇaṃ*. — 5. BAML °*ravesmiṃ*° N °*ravesmiṃṣ* ca na° A °*ruddhāṃ ja*° BAL °*na-*
nāṃ bahuṃ N °*nanā ba*° CM °*natāṃ bahuṃ*.

6. CML °*litesmiṃ*. — 7. B °*gni nairvāti*° A °*gnir nairvāti*° CML °*gni naivāti*° N °*gni*
nirvāti° BACML °*ti ayaṃ tushṇi*°. — 8. BAL °*gniṃ pra*° CM °*gniṣca pra*° N °*ninadanti*
mahasva° M °*hansvaraṃ*. — 9. M °*tyā pi*° BN °*pi va ā*° L °*pi ākhyā*° CM °*rshaṇo*. —
 10. CM °*rantarakula*° BAL °*kulanarake ga*° N °*kula*° kograṃ ga° *sauttare* AL °*ttare*.

11. N °*tvāstu sthula*° BACML °*pārakā B* °*kā subha*°. — 12. CM °*ṣubhanti*° L °*ṣobhanti*°
 BNAL °*mitrā ca api*° N °*pi ca varshaṣatāṃ ba*°. — 13. BAM *etaṃ ṣā*° N °*bhūtam abhi*°
 A °*gate* N °*gataḥ* CM °*gataṃ*. — 14. C °*kamināṃ*. — 15. BACML °*panesmiṃ*° N °*panā-*
smiṃṣca na° C °*triptalo*° BCM °*loha mayādyataḥ* A °*loha mayodya*° N °*loha mayāpyaga* L °*lo-*
ha mayādyatha.

16. BCML °*svaraṃte na ta*° A °*svaraṃte na saṃta*° N °*svasaṃte na ta*° CM °*ptāṣca* a° L °*ptā* ca
 a° CML °*ndhaduḥkḥā samā* N °*samākulā*. — 17. C °*tritra*° BNACML °*pāpaṃ sa*° M °*śasācā*°
 BNA °*nanāṃ ba*° CML °*natāṃ bahuṃ* N °*bahuṃ*. — 18. CM °*rmāntā ākhyāmi* (M °*si*)

तां पक्वमात्रा संखिन्ना खादेन्ति सुनखा बद्ध ।
 प्रवृद्धकाया बलिनो मान्सशोणितभोजना ॥
 यदा च खादिता भोन्ति अस्त्रीनि अवशेषिता ।
 अथ तेषां क्विमान्सं बधिरं चोपजायति ॥
 एवं शास्ता यथाभूतमभिज्ञाय तथागतः ।
 तपनमिदमाख्यासि आवासं पापकर्मणां ॥
 प्रतापनस्त्रिं नरके तीक्ष्णशूला अयोमुखा ।
 महतो अपिस्त्रिंशस्य पर्वतो मयभैरवः ॥
 तच्च पापसमाचारा आवृता जनता बद्ध ।
 अखन्ति पापकर्मान्ता मक्का कटल्लगता यथा ॥
 एवं शास्ता यथाभूतं अभिज्ञाय तथागतः ।
 प्रतापनन्ति आख्यासि आवासं पापकर्मिणां ॥
 ततो अवीची नरको एकान्तकटुको दुःखो ।
 महन्तो तपोसंतप्तो अर्चिसंघगणावृतः ॥
 अयोगुडा हि अपिस्त्रिंशं यथरिव संतापिता ।
 एवं अवीची नरको हेष्टा उपरि पार्श्वतो ॥
 जातवेदोसमा कायाः तेषां नरकवासिनां ।

5

10

15

pāpakarmināṃ (M °tām) || tapanesmiñca narake taptalohamayādyataḥ | tatra pāpaṃ samā
 ka(M °sa ka)rmāntā ye ca bhonti°.

1. BNACML °sañsvinnā° CM °khādyantā su° BAL °dentā su° N °dentā ṣuṇa° hun
 L °khāñ bahuñ. — 2. N °kāyo ba° BL °tabbhāja° N °janañ CM °janāḥ. — 3. L °asthiñ a°
 BAL °shītāḥ. — 4. ML °viñ mā° C °viñ mātsaṃ rūdhi° CML °yate. — 5. BA °tañm abhi°
 ML °tañ abhi° C °yas tathā° M °yas tañthā°.

6. C °panasmiñ idaṃm ā° M °panesmiñ idam° BACML °khyātañ ā° A °karmināñ. —
 7. B °tāpasmiñ° NA °tāpanesmin na° CM °tāpasmiñ ca na° L °tāpesmiñ mahānara° CML
 °cūlo a° A °khaḥ. — 8. N °to °gni° CM °skadhasya° B °rvato tatra pā° N °rvato pi tatra ca |
 CM °rvatehi samākulā | L °rvate bha°. — 9. L °cārā ādravṛikshā ja° BACML °natāñ ba°
 NL °huñ CM °hūñ. — 10. BA anveti pā° N manyanti° CM anyepi pāka° L anyanti° BAN
 °pakārmotāñchā° BCM °karmantā° L °karmmacchā° BACML °kabhalla° CM °lla yathā gatā.

11. BA etañ ṣā° BC °tañ sabhi° VAL °tam abhi° C °gatañ. — 12. BN °pana ti° ACML
 °paneti° N °rmmañāñ. — 13. NM °avici na° C °aviciñ na° L °avici na° BACM °rake e°
 L °rake duḥkhā e° N °kānto kaṭu° L °kāntakaṭukā BACM °ṭukā duḥkhā N °duḥkhinaḥ. —
 14. N °mahānti tāpo° BAL °hanti tāpo° CM °hantis tāpo° L °hanti tāpasāñ° BACL °taptā a°
 NC °vritā ML °vritāḥ. — 15. N °hi °gni° BNACML °thādiva satā°.

16. C evaṃm avi° M evam avi° CML °vicinarake he° N °avici na° heshṭhopari° taḥ A °pār-
 ṣveto B °ṣvata jāta°. — 17. BA gātadhesa° N jātañ dheyasa° C jātavadhesa° M °jātarva-
 dhesa° L yātavandhesa° B °yāḥ | te° sināñ paṇya°.

पश्यन्ति कर्मदृढतां न तस्याङ्गोति नो गतिः ॥

ते च तत्र प्रधावन्ति दृष्ट्वा द्वारमपावृतं ।

अपि निष्क्रमणं यस्या अस्ति मोक्षगविषिणं ॥

येषां च पापकं कर्म अविपक्वं पुरा कृतं ।

5 न ते लभन्ति निर्गन्तुं निरयात्कर्मप्रत्यया ॥

एवं शास्ता यथाभूतं अभिज्ञाय तथागतः ।

अवीचिमिति आख्यासि आवासं पापकर्मिणां ॥

- संजीवं नाम ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति । इह सपत्ना ये वा मोन्ति सापत्नका वा वैरिणः चेचवैरिका वा वस्तुवैरिका वा वप्रवैरिका वा प्रतिराजानो वा चौरा वा संयामगता अन्धमन्थसिं सापत्नानि चित्तानि उपस्थापयित्वा कालं कुर्वन्ति तस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमाचमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रोपपत्ता अन्येषां पि पापकानामकुशलानां कर्माणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन तच्चीयन्ति ॥ येहि इह जीवन्तो प्राणका तच्छिता भवन्ति वासीहि परशूहि कुठारीहि तस्य कर्मस्य 15 विपाकेन तच्चीयन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां शीतको वायु उपवायति ॥

1. N °cyan karmāṇa dṛiḍhanti° BA °rmāna (A °ṇa) dṛiḍhatām° CM °rmā dṛi° L °rmāmānām dṛiḥṭām na° BAL °na bhasmām bhoti no° N °na bhasmān bhoti no° CM °nabhesmiñ nāmavasthitā BA no masthi N °no mahi L °no sthitaḥ. — 2. N °prarvashanti dṛi°. — 3. A °yasyā a° NL °yasya a° C °yasya ami mo° BNAML °api mo° shiṇo. — 4. BNACML °rma āvi° C °pakva pu°. — 5. N °yān karma°.

6. BAML °etañ cā° NA °tam abhi° N °gata. — 7. C °mi ti āvāsañ°. — 8¹. BNACML °jivakasya karma°. — 8². C °kena upapadyitha | tatra satvā iha sampannāyo vā bhonti vairiṇaḥ || iha sapa° BAL °nti ca | iha° N °nti yo iha°. — 8³. BACML °sapatniyeyo vā° N °sapanviyeyo vā° B °bhonti bhonti sā° A °vā bhonti sā° CM °vā bhavanti bhonti sā° L °bhonti bhavanti sā° BNACML °sāpannakā° CM °ṇaḥ | kshe° L °ṇaḥ | vastunaḥ vairikā vācpravairikā vā prati° BAC °trañ vairi° NACML °vācpravai° BNCML °rājano° B °no vā vairā vā° CML °no vā rauravo vā° C °vā sagra° BACML °gatā | a° N °gatā vā | a° L °gato vā a° CM °smiñ sopannānām ci° BAL °pannānām ci° N °sāpannāni° BACML °sthāyitvā° N °kāle ku° B °to | tatra° BNACML °nti || evañ khalu punah (A °nar) vividhāni pāpakanām akucalanām dharmānām vipākato tatra (A °katas tatra) satvā upapadyanti || evañ°.

11. A °puna ā° CM °punar ādhi° CML °tram evañ ta° BACML °tadupapatti tatro° N °tan tadupapati°. — 12. BNAC tatropapa° CM °pannāḥ a° NA °nyeshām api° L °lānām ka° C °tyanabha° B °nti ka°. — 13¹. N tasya° BCL °tankriyanti ye° AM °tatkriyānti N °tatkriyanti. — 13². B °jinto prā° N °tachikā bha° B °nti | vā° CML °nti | cāsi° BACML °kuthāri° BL °tankriyanti ka° A °tatkriyanti ka° N °tatkriya° CM °tankriya°. — 15. B °kato | to° A °katah || te° M °vāyutḥ u° N °vāyum u° BNACML °vāyanti ye°.

येहि इह निवापकभोजनानि दत्तानि भोन्ति शृगालमहिषाण शूकराण कुक्कुटान पोषितानि मांसार्थाय वधिष्यामि त्ति तस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां . . . . . हस्तेषु नखा जायन्ति दण्डा वा आयसा ॥ यथा इह आयुधयानानि दत्तानि भोन्ति एवं यूयं इमेहि आयुधेहि इत्यनामं ग्रामं वा नगरं वा निगमं वा हनध्वं मनुष्यां वा तिरच्छानगतां वा तस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां हस्तेषु दण्डा वायसा जायन्ति असिनो च ॥ केनैष संजीवो ॥ तत्र तेषां नैरथिकानां एवं भवति संजीवं कालसूत्रभूतिकं तेनैष संजीवनिरयो ॥

कालसूत्रं नाम ॥ सो नरको याव आयुधहस्ता याव सज्योतिभूतो ॥ तत्र तां नैरथिका निरयपाला आर्द्रवृत्ते वा वर्जित्वा कालसूत्रवशेन तच्चन्ति अष्टांशे पि षडंशे पि चतुरंशे पि ॥ अन्येषां दानि पार्णि उपादाय यावत्छकाटिकातो यथा इक्षुगण्डिका एवं छिन्दन्ता गच्छन्ति अन्येषां पुनः छकाटिकादुपादाय यावत्पार्णि यथा इक्षुगण्डिका एवं छिन्दन्ता गच्छन्ति ॥ ते तथाभूता अतिमात्रं दुःखा वेदना वेदन्ति न च पुनः कालं करोन्ति यावं न तत्पापकं कर्म क्षीणं भवति ॥

1. BNAML °nivāsato bhoja° C °nivāseto bhoja° BNACML °nāni sarvāṇi bhonti | çri° CM °gārama° BCML °shāna çu° N °shā çu° A °shān çûkarān kukkutān doshitā° B °kacāṇa° CML °karāna ku° BNCML °na doshitā° BNL °ni māmā(L °nyā)dhvatāya (N °ye) va° A °mā-mādhvatāya° CM °mām ādhvatāya° BNAL °vahishyāmanti ta° CM °vahishpāmanti tasya° A °kataḥ || teshām° BN °kado te° M °katoḥ te° BNCML °jāyati° B °yati āṅgā vā° NA °ti āṅgo vā° CM °yati āṅga vā° L °āṅge vā°. — 3. BNACML °yudheyānāni° B °bhonti | evaṁ° A °yaṁ hi āyu° BA °tūhānāma grā° CML °nāmā grā° N °garam vā° hanaṁ-dhvaṁ° C °shyā vā tirucchāna° BA °tirakvāna° N °tirakāna° L °tiraskānagataṁ vā° N °tasya kasya vi° A °kataḥ || te° B °to | te° C °daṇḍo vā° CML °vā āya° BNCML °sito ca ke° A °si-tā ca.

6¹. A °jive. — 6². C °naicayi° N °nām evaṁ° L °nām satvānām evaṁ° BNACML °vanti saṁ° BNACL °jiva kā° BAL °traṁ bhūtiṁ te° N °tre bhūmiṁ te° CM °traṁ bhū° BA °vanirayaṁ kā° N °jivānam api sa saṁjivanirayaṁ CM °vanirayaṁ L °vanīyam. — 8¹. N °sūtre na° AML °sūtro nāma B °traṁ | nāma so°. — 8². NCM °yāvad āyu° II °yubāha° A °yunāha° CML °yudbāha° N °yuvo ha° BA °hattāyā° L °hatāyā° N °stāpāda sa° BA °yāda sa° CML °yāda çajyo° BA °sajotibhū° N °sajotibhū° CM °jyotibhū° BACML °bhūto. — 8³. N ta-traiva nai° BACML °tra taṁ nai° CM °pārā ā° BA °lā arddhavarī° BNACML °sūtraṁ vaçe° BACML °talanīti° N °tatsanti° C °ashlāçe shi ca° N °shlāñçe pi catu° B °shadāñçe° M °pi shāñdāñçe dvi ca° C °caturañçe shi B °pi anye°. — 10. N °dāmi pāshṇi u° C °pārshṇi u° M °ya dāvatkri° N °vakrikoti° BAL °tkrikoti° CM °tkrikoti° kshugaṁḍi° A °clim-dakā ga° BNACML °gacchati a° BNAL °shām parikrikoti° CM °shām krikoti° upā° C °pārshṇi ya° M °pārshṇi ya° B °chanti te°.

12. BNACML °teshām bhūtvā a° ACM °adhimātraṁ° L °tvā °dhimā° BNA °vedanti° CML °vedayanti° N °yāvat na tat pāpāṁikaṁ° C °na pākaṁ tat karmma° M °na pāpakaṁ tat karmma° L °karmaṁ kshi° A °kshiyāṁ bha° CL °bhavanti.

- कस्य कमस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह बद्धा भवन्ति हस्तिनिम-
डादिभिः कर्मकारापिता वा भवन्ति एतकानां हस्तानि हिन्द्य पादानि हिन्द्य
एतकानां नासा एतकानां स्नायुमान्सं उत्पाट्य एतकानां बाहु एतकानां पृष्ठि-
मान्सं उत्पाट्य पंचवारं वा दशवारकं वा तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपप-
द्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमाचमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रोपपत्ता अन्येषां पि
पापकानामकुशलानां कर्मणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ तत्र ते नैरयिका निरयपालै-
स्ताड्यमाना परिमाथ्यमाणाः सुमस्सू ति आईसु ॥ ते संभीता बह्वनि प्राणसह-
स्त्राणि यथा नैवजीवानि एवन्तिष्ठन्ति ॥ अथ यमपालानां पट्टानां तप्तानां संप्र-
ज्वलितानां सज्ज्योतिर्मूतानां बह्वनि पट्टसहस्राणि पुरतो वैहायसा गच्छन्ति ॥
तेषां दानि आगच्छतां शब्दं करोन्ति । एतानि आगच्छन्तीति ॥ तानि तेषां
आगत्वा प्रत्येकं गात्राणि परिवेष्टन्ति ॥ तत्र तेषां क्वचिं निर्दहन्ति चर्मं पि मान्सं
पि स्नायुं पि निर्दहन्ति यथा सर्वं पि निर्दग्धं भवति ॥ अथ तेषां आवृंहितं
तच्छविमान्सलोहितं व्यवदह्यति ॥ ते तथामूता अधिमात्रं दुःखा वेदनां वेदयन्ति
न च पुनः कालं करोन्ति याव सानं तं पापकं कर्म व्यन्तीकृतं न भवति ॥ एवं
खलु पुनः आधिपतेयमाचमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रोपपत्ता अन्येषां पि पापकानाम-

1¹. N tasya° B °dyanti yehi°. — 1². B °vanti | ha° BNACML °haḍini° A °karmakā-
yāpi (?) C °pito vā° BAML° nti | ettakānaṃ ha° N °etatkānaṃ° C °kānaṃ hakāstāni° N °chi-
ndapādāni chindapādāni chindatha etadakānaṃ nā° BNAL °nāṇa° CM °nāṇāni° N °etatkā-
nāṃ snā° BACML °tpādettha° B °tha | e° N °etatkānaṃ° bā° L °bāhuṃ e° N °etatkānaṃ°
prishṭhimāṃsaṃ° ACML °prishṭimā° CM °māsaṃ u° L °paṇṇaṃ vā° B °cavālaṃ vā° CM
°cavāraṇaṃ vā° NL °ṇavāraṃ vā° C °sya nipāke°. — 5¹. L °punar ādhi° BNACML °dhipate-
mātra° N °mātraṃ e° NL °m evaṃ° BNACML °tatopapattiṃ ta°. — 5². C gatopa° BNML
tatopa° CL °pannaḥ anye° N °shām api° M °pāyaka° NCM °karmāṇaṃ°.

6. BAN °pālā tādya(A °dya)mā° CML °pārā tādyamā° BA °ṇaḥ satham(A °ṭham)sūti ārhasu
N °ṇaḥ ṇathamṣūti ā° C °ṇaḥ ṇatramṣutiṃ āhaṃsu M °ṇaḥ ṇathamṣuti āhaṃsu L °ṇaḥ ṇatham-
sūtika āhasu BA °su te°. — 7. BNACML °te taṃbhi° N °bhito bahū° CM °haṇṇāni° BNA
°yathādya jāvanāni° CM °yathādya yāvaṃ jānāni° L °yathādya yāvanāni° BNA °shṭhanti yathā
ya°. — 8. BNACML yathā ya° BML °mapārānaṃ° C °mapārānaṃ° BNA °sajotibhū° CM
°satejotibhū° BAL °to vethāya° BNACML °gacchati°. — 10¹. BACML °gacchantāṃ ṇa°
N °gachante ṇa° karoti°. — 10². CM °tāni gacha° BN °āmaccha° A °āyacha° C °chatti
B °titi tāni°. — 10³. AC °veshṭhanti.

11. BACM °chavṭiṃ nirda° N °chavīni° L °chavīni° carmaṃ pi nirdahanti mān-
saṃ° AM °carmaṃ shi mā° N °camām api mānsam api° C °māsaṃ pi° A °mānsaṃ shi
snā° N °snāyum api° AM °snāyūṃ shi ni° NACML °yayā sa° BNACML °sarvanti ni°
BA °nidagdhaṃ° ML °vanti°. — 12. BNA °āvrihi° L °āvrimhita taccha° BNAM °hita
taccha° C °hitacha° CM °chavimā° BNCML °mānsaṃ lohi° CM °vyapadahyāti N °hyati iti.
— 13. N °karoti yā° B °ronti | yā° L °vat sātaṃ° N °sānaṃ va pāshaṃkaṃ° vyantūkri°
vanti°. — 14. N °mātraṃ e° BNA °m enaṃ° CM °m evaṃ° BNAL °tatopa° CM °tatopatte

कुशलानां कर्मणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह जीवन्ता प्राणा अनेकशो घाताविता भवन्ति येहि इह याचनकेहि वा पण्डकेहि वा सर्वदण्डेहि वा दुःशीलेहि वा प्रव्रजितेहि ची-
वराणि वा कायबन्धनानि वा परिमुञ्जितानि भवन्ति तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमाचमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रो- 5
पपन्ना अन्येषां पि पापकानामकुशलानां कर्मणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ अन्येषां दानि पार्ष्णि उपादाय यावच्छकाटिकातो वध्री विदारेन्ति ॥ अन्येषां दानि छकाटिकातो उपादाय यावपार्ष्णि वध्री विदारेन्ति ॥ अन्येषां दानि छका-
टिका उपादाय यावकटीयो चीरकवध्राणि करोन्ति ॥ ते तद्याभूताधिमात्रां वे-
दना वेदयन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेनात्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह एक- 10
वार्षिका वा कारापिता चीरकवार्षिका कारापिता वा तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ यो निरये अन्यकारधूमसंघो परितो सो धूमो तीक्ष्णो

ta° B °tteh ta°. — 15. BNACML °tatopapannā° BNAL °nnānām° a° CM °nnānā° a° N °nyesh-
shām api° CM °pāpakām aku° BNA °lāpām° karmā° N °rmanā° vi° B °vanti° kasya°.

1. M °vipākanām° ta° N °nti° evaṁ° khalu° punaḥ° ādhipate° yehi° iha°. — 2. CM yehi° satvām°
iha° L yehi° ji° BACM °jivitām° prā° N °jivatām° prā° L °jivitā° prānā° CML °prānām° ane°
N °ghātavitā° L °ghātāyitā° BNAL °bhavanti° | yotre(N °tra)hi° vācānatehi° vā° dāṇḍakehi° CM
°vanti° | yatrehī° vācānakehi° vā° dāṇḍehi° vā° sa° N °sarvāda° L °rvadāṇḍakehi° vā° pravaji°
BNACML °tehi° vā° ci° N °rāpihi° vā° L °nti° kasya° CM °karmasā° vi°. — 5¹. BAML °ādhipēya°
C °mācam° evaṁ° BAML °tram° evaṁ° BNACML °tatopa° CM °patte° B °tteh° tatro°. —
5². CML tatopa° C °patnā° a° L °nnāh° a° N °nyeshām° api° M °pi° pakonā° C °pāpakonām° a°
NL °karmāṇām°.

6. BA °dāpi° pā° CM °pārshñi° n° yāvaṁkri° L °yāvatkrikoti° N °vatpārshñi° vadhrite° kri-
mikoṭikāto° upā° (1. 8) BACM °krikotikāto° vadhine(A °na)nti° L °kāto° vadhineshyanti°. — 7. N
°krimikoṭi° CML °krikoti° BA °krikānikā° CM °yāvaṁpā° N °vatpārshñi° L °vatpārshñi°
vadhriyate° dā° C °pārshñi° va° M °pārshñi° va° BNM °vadhrite° dā° AC °vadhite° dā°. — 8.
N °nyeshām° idā° BNA °dāni° (N °niṁ) pārshñi° upādāya° yāvakriko(N °yāvatkridhamiko)ṭikāto°
ne(N °re)nti° kri° CM °dāni° pārshñi° upādāya° yāvatkrikotikāto° upādāya° yāvatkrikotikāto°
(M °tā) nenti° kri° L °dāni° pārshñi° upādāya° yāvatkrikotikāto° cira° BACM °krikotikā° N
°krimikoṭiko° yāvatkrimiko° CM °dāya° yāva(C °dāya° va)krikotiyo° BNAL °cirakah° (B °kvah)
ci° L °civarakava° BAM °dhrāni° ka° N °dhvāni° ka° CL °vadhāni° ka° N °karoti°. — 9. CM
°bhūtā° dhimā° BAL °trām° te° ve° C °trām° ta° ve° M °tra° te° ve° N °trāṁste° ve° L °nā° ye-
daya° B °nti° ka°. — 10¹. N tasya° CM °kena° tatra° N °kena° 'tra° BNACML °tra° gatvā°. —
10². L °iha° e° N °dha° rakavā° BACM °erashavā° L °eshavā° M °rāyitā° ci° L °tā° vā°
cira° CM °cirakevā° BM °vāsivā° kā° NA °vāsi° kā° C °vāsikā° vārā° L °vāsikā° vā° kārā° N °pi°
vā° ta° CM °vā° kasya° ka° B °nti° yo°.

12. M yā° ni° L ye° ni° BNAC °raya° a° M °rayā° a° N °kārastamasām° L °kāredhū° M °itā°
so° C °dhūmā° tī° L °dhūmro° tī° CM °chavi° bhī° L °vīm° bhītvā° ca° N °chavi° bhītvā° carma

- कटुको भयानको क्विं भित्त्वा चर्म भित्त्वा मान्सं भित्त्वा स्नायुं भित्त्वा अस्थिं
भित्त्वा अस्थिमर्जं मान्साद्यतिनिर्घाति ॥ सर्वे काया मूर्धन्ता तत्र संप्रचियन्ति ॥
ते तत्र अनेकानि योजनशतानि अन्वाहिण्डन्ता अन्यमन्यं आक्रमन्ता पटिसुभन्ति ॥
ते तथाभूता अधिमात्रा वेदनां वेदेन्ति न च पुनः कालं करोन्ति याव सागं तं
5 पापकं कर्म व्यन्तीकृतं न भवति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥
येहि इध रन्ध्रेषु वा गुत्तीषु वा कारासु वा बन्धेषु वा साहिकानां वा किंपुरुषकानां
वा उन्दुरूणां वा विडालानां वा अजगराणां वा विले धूपं कृत्वा द्वारा रक्षिता
भवन्ति मधुकरा वा धूमेन बाधिता भवन्ति तस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उप-
पद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः विविधानां पापकानां अकुशलानां कर्माणां विपाकतो
10 तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमात्रमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रो-
पपत्ताः अन्धेषां पि विस्तरः ॥ केनेदं कालसूत्रं ॥ तत्र नैरयिकान्निरयपाला
आर्द्रवृषे वा वर्ज्जत्वा कालसूत्रवशेन तच्चन्ति तेनैव कालसूत्रनिरयो यथाकर्तव्यो ॥

bhitvā snā° BACM °bhitvā carma bhitvā mā° L °carmañ bhitvā mā° CM °tvā māñisañ bhi°
BAL °nsañ bhi(L °bhi)tvā snā° BNACML °snāyūñ (N °yu) bhi(L °bhi)tvā asthiñ (NCM
sthi) bhi(L °bhi)tvā asthima(NL °tvā ma)rjañ (N °rja bhitvā asthimajja C °rjja L °rjjañ
bhitvā) mānsā° L °nsādyānini° BNCM °nirjāti II °ti sarve°.

2. CM sarvakā° BNACL °kāyañ mū° M °kāyañ murcha° N °mūchanto ta° BACML
°rchanto ta° NACML °kshipanti. — 3. L tatrāne° N °ni amvāhi° M °ni anpohi° BNAL
°ṇḍantā te a° CM °ṇḍantā te(C °tai)ca anyā° CM °mantā pattisu° L °mantā patisu° CM
°subhavanti B °nti te°. — 4. M °trā vadanā vadanti° C °danā ve° BACL °vedanti° N
°vedayanti° L °lañ kurvanti° B °ronti | yā° L °yāvat sātañ pāpa° BA °kama vya° M °kar-
mañ vya° BACML °vyantikritañ ca bhava° L °vanti. — 5. N tasya° NCM °pākato° B
°to | ta° A °taḥ || ta° B °dyanti yehi°.

6. L °iha adhvashu° N °ita ra° BACM °dba adhvashu° N °radhvashu° ttishu kāra°
BNACML °rāsa vā° B °kānām vā ntañpurukānām° N °nām vā tañpurushānām vā°
AL °nām vā tañ(A °ntañ)purushakānām° CM °nām ca ntañpurushakānām° BNL °vā
unduru(N °udūru)kānām vā u° N °undūrukānām vā vi° CM °undūru(M °ru)ñām° BACML
°lānām vā° N °ajagatānām vā vi° CM °dvārāpi ra° N °dvārāni ra° BNA °nti | madhū-
(N °dhuni)vāte ākāra° (B °ra) dhū° CML °nti | dhū(C °dhu)ma(L °mra)vāte ākāra° (L °ra)
dhūmena (L °mrena)° BNACML °na badhitā sañbha°. — 9. ACM °punar vi° NC °pa-
kānām akuṣa° L °nām tatopapannāḥ anyeshām pi tatra satvā upapannā satvā° BCML
°dyanti | evaṁ kṣala punaḥ vividhānām (L °dhāni) pāpakānām a(CL °nām a)kuṣa-
lānām karṇāgām vipākato(CM °kāto) tatra (L °nām tatopapannās tatra) satvā upapa-
dyanti. — 10¹. CM °tram evaṁ ta° BNACML °tatopa° C °papanteḥ II °tṭeḥ ta°. —
10². BNACML tatopa° A °pannā anye° N °śhām api° M °śhām shi vi° CML °vistaro B
°starah ke°.

11¹. B °trañ tatra°. — 11². C na ca naira° N teshā nairakāyikā° BNACML °yikāḥ
naira° BL °pārā ā° N °pātva ā° L °ādravri° BNACM °ārdre (N °ādrā) ca (A °va) vṛikshe°

संघातो नाम ॥ सो नरको पर्वतान्तरिकसंस्थितो आयसो आदीप्तसंप्रज्वलितो
सज्योतिभूतो अनेकानि योजनशतानि आयतो ॥ तत्र तेषां नैरयिकानां निरय-
पाला आयुधहस्ता उद्देशेन्ति ॥ ते दानि भीताः तं पर्वतान्तरिकं प्रविशन्ति ॥
तेषां दानि पुरतोऽपि प्रादुर्भूतो । ते दानि भीताः प्रतिनिवर्तन्ति । तेषां दानि
पृष्ठतोऽपि प्रादुर्भवति ॥ ते दानि शैलाः परस्परं समागच्छन्ति । तेषु दानि 5
आगच्छन्तेषु शब्दं करोन्ति एतागच्छन्ति एतागच्छन्तीति ॥ ते समागता यथा इक्षु
एवं पीडयन्ति ॥ ते दानि शैला वैहायसमभ्युन्नच्छन्ति ॥ ते तेषां हेष्टा अनुप्रवि-
शन्ति । यदा अनुप्रविष्टा भवन्ति बहूनि प्राणिसहस्राणि ते दानि शैला सन्निवि-
शन्ति यथा इक्षुगण्डा एवं पीडेन्ति लोहितनदीयो प्रसन्दन्ति ॥ अस्थिसंकलिकाः
परिवर्ज्यन्ति निर्मात्सा स्नायुसंयुक्ताः ॥ तथामूता वेदना वेदेन्ति न च पुनः कालं 10
करोन्ति याव सानं न तं पापकं कर्म व्यन्तीकृतं भवति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन
तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह कीटकमर्दनानि वा कारापितानि भवन्ति तत्त-
मर्दनानि वा असिपत्रे वा देवानां तथैवा जीवन्तका एवं प्राणका पचयष्टीहि पी-
डिता भवन्ति लिखा वा यूका वा सांकुशा वा नखेहि पिडिता भवन्ति तस्य कर्मस्य
विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमाचमेतं तत्रोपपत्तेः । 15

CM °varjatvā °sūtreva° BNACML °vasena° CM °takshenti° N °kshati te° C °tenaiva kā°
BNA °sūtro nira° L °sūtre nira° CM °sūtram nira° NM °kartavyā C °kartavyāḥ B °vyo
saṁghā°.

1¹. B °nāma so nara°. — 1². C °rvatonta° A °rikaṁ praviṇanti° (I. 3) BN °rikaṁ
saṁ° BNCML °rikaṁ saṁsthi° BML °sthitā° N °sthitāḥ ॥ āya° B °sajotibhū° NCM °sajoti°
L °bhūteḥ a° CM °āyaso L °āyase B °to tatra°. — 2. N °teshā nai° C °shāṁ nāmra° CM
°rakāyika° BL °rayikāyikā° BCML °yudhā hastā° BN °ddeṇanti° | C °ddeṇe dāni°. —
3. M te dāni cailāḥ° (I. 5) L °bhitās taṁ pa° N °bhitāḥ parva° BCL °tondari° C °ntarika°
saṁsthitāḥ āyaso ādipta saṁprajvalitā pravi°. — 4¹. N neshāṁ° to agni prā° C °to °gnir
prā° N °durbhavati B °bhūto ta dāni°. — 4². BAL ta dāni° B °nti teshāṁ°. — 4³. N °to
agnih prā° C °bhavanti. — 5¹. BACML °spara sa° C °gachati B °gacchanti teshu°. —
5². N °ṇabdo ka° C °karoti | e° BACML °etāṁ ga° A °ronti etāṁ gachantiti ॥ te° BCL °nti
etāṁ ga°.

6. CM °piḍanti. — 7¹. C °yasaṁ abhyu° BAM °sam atyudga° L °sam atyuṅgaccha°. —
7². L teshāṁ° N °visanti B °ṇanti yadā°. — 8. CM yathā anu° A °ṇi ta dāni° C °dāni
sailā saṁnighisanti° gaṇḍe evaṁ pidyanti° N °piḍanti° M °pidyanti° A °ndati. — 9. BAL
°sakalikāḥ° CM °santarikāḥ° BN (et L?) °rivahyanti° A (et L?) °rivajyanti° CM °riva-
rijjanti° M °nirmāsnā snāyu° B °ktāḥ tathā°. — 10. BNACML tathā sūtram (L °trāṁ
bhavanti) veda° N °vedanāṁ vedanti na° BA °nā vedanti° CML °nā vedayanti° CM °punar
kā° B °karonti | yā° CM °yavat sā° L °yavat sātam taṁ pa° BNACM °naṁ taṁ pa°.

11. C °na tetra sa° N °dyanti ॥ evaṁ khalu punaḥ ādhipateyamātram etāṁ tatropapattes
tatropapannāḥ yehi°. — 12. N °lakāma° BCM °mardanoni° BAN °devājan ta° L °devā-
yān ta° BACML °ntakena e° N °ntake e° B °yashṭinti pi° AN °ṇke yatrashashṭinti pi°

तत्रोपपन्नाः अन्येषां पि पापकानामकुशलानां कर्माणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ ता
अस्त्रिसंकलिकायो आयसाहि द्रोणीहि आदीप्ताहि संप्रज्वलिताहि सज्योतिभूताहि
आयसेहि मुशलेहि आदीप्तेहि संप्रज्वलितेहि सज्योतिभूतेहि अयोपाते यथा पंच
वर्षशतानि भवन्ति ॥ ते तथाभूता एवं दुःखां तीव्रां वेदना वेदयन्ति ॥ कस्य कर्मस्य
5 विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह जीवन्तका प्राणका शक्तीहि विज्जिता
भवन्ति वा गदासिहि बाध्यन्ते वा येहि संप्रज्वलितेहि सजीवानि प्राणकानि व्या-
पाय उदूखले मुशलेहि संक्लिष्टा भवन्ति तस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उपप-
द्यन्ति ॥ केनैष संघातो ति वुच्चति ॥ तत्र बैरयिका सत्त्वाः संघातमापद्यन्ते तेनैष
निरयो संघातो ति वुच्चति ॥

10 .....तत्र ते बैरयिका बह्वनि प्राणसहस्राणि प्रत्येकप्रत्येकं वा घरकेहि
ओद्धा क्षिन्नैर्यापथा गच्छन्ति ॥ तेषां हस्ते अपि प्रज्वलति । यथायथा अपि
प्रज्वलति तथातथा शब्दं करोन्ति । यथायथा अभिर्निर्वति तथातथा तुष्णीम-
वन्ति ॥ ते तथाभूता अधिमात्रां वेदना वेदयन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र
सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह अचाणा अनभिसरणा कर्मकारापिता भवन्ति नेह-

CM °ṇake yatrāyashṭinti piḍito bha° L °ṇake yatrāyashṭinti pi° N °piḍā bha° BACM °bhava
li° L °bhava rikshā B °kshyā vā° N °ksho vā° BNAL °yukā vā° saṅkuṇṇā (A °ṇo°) vā° CM
°yuktā vā° saṅkuṇṇā° B °hi pi praṇṇito bha° NACM °piccito (N °tā°) bha° L °piccīto bha°
M °nti kasya°. — 15. L °punar ādhi° N °traṇṇi evaṇṇi tatropapannā anye° CML °taṇṇi tatopa°.

1¹. BACML °pattas tatopa° N °anyeshāṇṇi api° L °kānāṇṇi akuṇṇā° N °karmāṇāṇṇi°. —
1². BNACML tāṃ asthi° BNA °saṅkalikāyā āya° CML °saṅka(CM °santa)rikāyā āya°
B °yasa dōṇihi° NACML °yasa droṇi° B °sahyotibhū° NA °sajyotibhū° C °satajjobhū° M °sa-
tejjobhū° CML °bhūtehi° BNAML °hi mūṇṇā° BNA °sajyo(B °hyo)tiḍbhū° BNACML °tehi āyapāte
yathā paṇṇā° L °tehi āyase pātehi yathā paṇṇā° B °vanti te°. — 4¹. N °duḍḍhā tivrā ve°
CM °duḍḍhāṇṇi tivrāṇṇi° L °tivrāṇṇi katukāṇṇi vedanāṇṇi ve° NL °vedanāṇṇi ve°. — 4². CM
tasya° B °dyanti yehi°. — 5. BNACML °kā santi(L °nti)hi° NC °vijjhā° BNACML °vanti
| āga° B °gadhrasi° N °gadhrasi° Bā° AC °gadhosihī° ML °gadhesihī° BNACML °hi
vā(L °hi nivā)pe(N °ye)nti niryāhi saṇṇi° N °litāhi saṇṇivahi vāsi prā° BACM °saṇṇivāsi prā°
L °saṇṇivāmi prā° BNACML °kāṇi vā(N °ni vā)nānyā u° BA °dūshale° CM °dūshare mu°
L °dūshalehi mu° A °lehi saṇṇikā bhava° BNACML °saṇṇikā bhava° L °saṇṇikā bhava° N °nti
| bhavanti tasya° L °nti kasya ka° B °dyanti tenai°.

8¹. BNACML tenai° CM °ghāto vivu°. — 8². N °m āyādiyanti L °tom ā° B °pādi-
riyānti | A °diriyānti || CML °pādiyāntāḥ BNACL °naiva ni° M °naivāṇṇi ni° N °ghāte ti°
vuccayati | CML °vuccati°. — 10. L °prāṇisa° ni pratyekaṇṇi vā° BNACML °ruddha chi-
nnairiyā° BNACL °cchati.

11¹. L °ste °gni prajvarati°. — 11². NL °thā °gni° CM °jvalite tathā° NC °karoti°. —
12. NCM °thā °gni ni° L °thā °gni° BA °nivānti° CM °rvānti° L °rvāpentī°. —
13¹. BNACML °thātathā adhi° NAL °danāṇṇi veda° C °vedayanti°. — 13². BNACML tasya°
A °karma vi°. — 14. BNACML ye iha° B °ha dānā āna° AL °ha trāṇā a° CM °ha gātrā-

दाघा वा कृता भवन्ति वनदाघा कृता भवन्ति रन्ध्रेषु वा गुत्तीषु वा कारासु वा वन्धेषु वा साहिकानां वा किंपुरुषाणां वा उन्मुह्याणां वा विडालानां वा अजगराणां वा विलेषु अपिं दत्वा द्वाराणि रचितानि भवन्ति मधूनि वा ताम्बूलानि वा अग्निना बाधितानि भवन्ति तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमात्रमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रोपपत्ताः अन्धेषां पापकानामकुश- 5 लानां कर्माणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ . . . . .

महारौरवो नाम ॥ सो नरको संचितो आयसो आदीप्तो संप्रज्वलितो सज्जो-
तिभूतो अनेकानि योजनशतानि आयतो ॥ तत्र तेषां नैरयिकानां निरयपाला
मुन्नरहस्ता उद्देशेति ॥ ते दानि भीता अथेकत्वा धावन्ति अथेकत्वाः पलायन्ति
अथेकत्वा न पलायन्ति अथेकत्वा कुत्रापि अवसङ्गन्ति अथेकत्वा न अवसङ्गन्ति 10
अथेकत्वा अनुशङ्क्यं संज्ञापयमानाः प्रत्युद्गच्छन्ति ॥ ते दानि नरकपाला कस्य
दानि यूयं अत्र संज्ञापयमाना प्रत्युद्गच्छेति तां प्रहरन्ति यथा दधिघटिका एवं
शीर्यन्ति विशीर्यन्ति ॥ ये च धावन्ति ये च न धावन्ति ते तद्यामृता दुःखां खरां
कदुकां वेदना वेदेति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह

ṇām ana° CML °bhīmarāṇā° BACML °karmakāraṇā kāra° N °karmaṇā kālāpi° B °nti
devādādgā vā dattā bha° N °nti khadādyā vā dattā bha° ACML °nti devadāghā vā dattā bha°
BNAC °nti varadādyā (N °dyā vā) kṛitā° LM °nti varadā° BAL °nti ashtaśhu° N °nti ash-
teshu° CM °ashtaśu vā° L °vā gūttishu° B °vā bandhreshu° CM °vā badheshu vā māhi°
B °nām vā teshu(?)rukā° NL °nām vā tyamburukā° A °vā temburukā° CM °vā tombu-
rukā° BACML °kānām vā u° N °kānām vā u° BN °unduruṇām° CM °undūruṇām° BNAUL
°lānām aja° B °gacapaṇām° N °garānām vā° CM °kshitā bhava° B °nti | ma° BNL °madhuni°
C °madhurni vā° M °madhuniṃ vā° BACML °vā ombukāni° N °vā ombuvāni° BAL °gninā°
namdhitā° N °nā namshitā° CM °gninām adhitā° L °nti kasya ka° A °karmavipā°.

4. L °yamāmetraṃ ta° N °tram evaṃ ta° CM °tatopapatte ta° L °tatoprapatteḥ ta°. —
5. CML tatopa° A °iteḥ || anye° BNACML °karmāṇām pra° BA °pratyunn°.

7¹. BACML °rauravā nā(L °nām)ma nara°. — 7². BACML narako (L °kaṃ) saṃ°
BCML °āyase ā° A °āyase adipte saṃ° B °sahyotibhū° NA °sajyotibhū° A °āyate CM °ni
āyaso L °ni āyase B °āyato tatra°. — 8. L °yaparā mu°. — 9. A °dāmi bhi° C °bhita
apye° A °bhītā apyekatyāḥ palā° M °katyā palā° L °parāya° BAL °na parāya° C °na pa-
roya° B °nti | apye° L °katyāḥ ku° BNA °kutrami a° V °sarppaṇṭi° BACML °sappanti°
B °nti | a° BA °tyāṃ na° L °tyāḥ na° L °vaṇakāyanti° CM °sappanti° V °sarkkanṭi° L °tyā
°nuṇa° CM °tyā nānuṇa° B °ṇahā saṃ° NACML °ṇakā saṃ° L °mānā pratyugaccha°.

11. CM °parā ka° L | parās tasya dāniṃ yu° BNACML °saṃpadya(A °ya)ṇā° L °tyuga°
BNACML °cchanti bhītā prahāraṃ (N °ra) denti yathā° L °ghaṭakā° BACML °vaṃ cireyaṃ vi°
N °cīrsha vi° NCML °viṣīrya° N °ryati° M °ryāṃnti°. — 13. L ye ca dhāvanti te tānbhū°
BA °te tānbhūtā° CM °te tāmbhūtā° N °te tāsutān du° L °katukām° BACML °vedānā ve°
N °vedanām ve° BA °vedanti | NL °vedayanti°. — 14¹. V tasya° L °vipakato teshām sa-
tvānām cīrshāṇi piccīyanti (p. suv. l. 3) C °tatraṃ sa°. — 14². BNACML °sūryāni (AL °m)

चन्द्रमसूर्याणि आवरित्वान् बन्धनानि छतानि भवन्ति प्रवेशयित्वा ओसिरन्ति
एतय यूयं मा चन्द्रमसूर्यं पञ्च तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥
कस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां सत्त्वानां शीर्षाणि पिच्छीयन्ति ॥ येहि इह जीव-
न्तकानां प्राणकानां शीर्षाणि पिच्छितानि भवन्ति अहीनां वृश्चिकानां शतघ्नीनां
5 तस्य कर्मस्य विपाकेन तेषां शीर्षाणि पिच्छीयन्ति ॥ केन तं रौरवं ॥ तत्र ते
नैरयिका रोदन्ता न शक्नोन्ति अबिति वा तातेति वा बान्धवानुपेतुं ॥ तेनेदं
रौरवन्ति संक्षितं ॥

तपनो निरयो ॥ तत्र ते नैरयिका ओरुद्धा बहूनि प्राणिसहस्राणि तिष्ठन्ति ॥
ते दानि आर्द्रवृचे वा वर्जित्वा खादन्ति ॥ यदा दानि भवन्ति निर्मान्सा अस्थिसं-
10 कलिका ओरुद्धा स्नायुयुक्ता ते दानि संमूर्क्षित्वा सहवेदना प्रपतन्ति ॥ अथ तेषां
कर्मविपाकतो शीतलको चातो उपवायति ॥ तेन तेषां हविमान्सलोहितं उपजा-
यति ॥ अथ ते पुरतो प्रवेशेन्ति ते तथाभूता ॥ कस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा
उपपद्यन्ति ॥ येहि इह अद्वारका घरा प्रतियत्ता भवन्ति तेषां भित्तियो लिप्ता-
पत्तियायं(?) भवन्ति जीवन्तका प्राणका तत्रापि वा कर्तरिकाहि प्रशस्ता भवन्ति
15 तस्य कर्मस्य विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ तत्र कस्य कर्मस्य विपाकेन खज्जन्ति ॥
येहि इह जीवन्तका प्राणका खादापिता भवन्ति सिंहिहि व्याघ्रेहि द्वीपिहि अच्चेहि

acaritvā ca ba° B°vanti | pra° L°tvā oṣi° B°ranti | enthe yū° M°sirenti | etthaṃ yuyāṃ
mā° A°etthe yū° CL°etthaṃ yū° N°itthaṃ yū° L°yaṃ ā ca° M°ndramasū° L°tha kasya
ka° M°tvāḥ upa° N°dyanti || evaṃ khalu punaḥ ādhipateyamātram evaṃ tatropapattes
tatropapannāḥ anyeshāṃ pāpakānāṃ akuṣalānāṃ karmāṇāṃ pratyānubhavanti || .

3¹. N tasya° C°karmavipā° L°satvā ṣi° N°picciyanti. — 3². CM°ṇakāṇāṃ ṣi° BNACML°
piccitā° L°picciyatāni° B°vanti | a° CML°nāṃ satadānāṃ ta° BNA°ṣatadānāṃ ta° BA°ṇi
cciya°. — 5¹. BNACML tena° ravaṃ tatra°. — 5². B°kā rauda° CML°ṣaknoti° BNA°aṃ-
ceti° BNACML°ti vā vā(M°ti vā pi)tāreti vādha(CM°vāndhavā)ti ope° B°petuṃ te°.

6. CM tenaṃdaṃ° BNACML°ravantā saṃpiha (L°pīḍa) rauravo nira° (I. suiv.). —
8¹. BNACML rauravo nira° B°nirayo tatra°. — 8². B°shṭhanti te dā°. — 9¹. BNACML°ārdre
vri° NCM°varijjatvā° L°varjjevā°. — 9². BACML°sthikali° CML°yuktāḥ te° BACML°
samucchitvā° L°samucchritvā°, — 10. BNACML°karmato vipā° vāte upavāyanti B°vā-
yanti tena°.

11. CM°chavi mā° C°mātsaṃlo° BNAML°saṃ lohi° A°jāyanti. — 12¹. N atha pura°
NL°veṇanti°. — 12². C°kena taca sa°. — 13. BNACML°ha ādvā° gharo pratipattā° CML°
bhittiyō° N°littāpa° CM°yo ristāpa° L°liptāpattiya° BNACML°jivitake prāṇake ta° L°jivita-
kena prāṇakena ta° BACML°tatrahī vā° N°tatthāhi vya ka° BA°karttashṇikāhi prasattā
bha° N°karttallikāhi° CL°vā tarikāhi° M°vā katarikāhi° NCML°praçaktā bha°. —
15. N tatra karma° A°karmavipā° BA°khayyanti yehi° N°kharyyati° CML°khejyanti.

16. CM°khādītā bha° B°vanti | siṃ° CM°vyāgrohi° N°riçohi tara° L°kshuhi kasya°
N°kharjja°.

तरक्षुहि तस्य कर्मस्य विपाकानि खञ्जन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां शीतको वातो उपवायति ॥ येहि इध निवापकभोजनानि दत्तानि भवन्ति मृगाणां महिषाणां सूकराणां कुक्कुटानां खूलमात्सर्याय वधिष्यामि न्ति तस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां शीतको वातो उपवायति ॥ केनैष तपनो ॥ नैरयिका दह्यन्ति तेनैषो तपनो नाम नरको आयसेहि शूलेहि सन्तप्तेहि समन्ततो हि अनुप्रवारितो ॥ तत्र ते नैरयिका केचि एकशूलेनायुता पच्यन्ति केचि द्विहि केचि यावद्दशहि शूलेहि आयुता पच्यन्ति ॥ यदा दानि एकं पार्श्वं पक्वं भवति विस्तीर्णमथ द्वितीयेन पार्श्वेन ॥ अप्येकस्या नैरयिका अधिमात्रत्वात्पापकानामकुशलानां कर्मणां विपाकतो स्वयमेव अनुपरिवर्तयन्ति ॥ ते तथाभूता अधिमात्रां वेदना वेदयन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ येहि इह जीवशूलिका कारिता भवन्ति एडकाथो ते तस्य कर्मस्य विपाकतो तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनः आधिपतेयमात्रमेतं तत्रोपपत्तेः । तत्रोपपत्ताः अन्येषां पि पापकानामकुशलानां कर्मणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ . . . . .

... केनैष अवीचि नाम ॥ तस्य पुरस्मितातो कुड्डातो अर्चियो पश्चिमे कुड्डे प्रति-

1. A °pākato upa° L °çītalako vā° CM °vātā upa° NCM °pavāyanti | BA °pavyupanti | L °pavyupasanti. — 2. BACM °indha ni° L °indhananivā° CM °nivāyako bho° BNAL °pako bho° N °ttānti bha° B °vanti | mri° L °mahishā° B °shānām kukkutañām sthū° NA °çūkarā° BNA °sthūlāmā° L °sthūlānām mā° BNAL °rthāyaiva° BACM °shyāminti | tasya° L °shyāminti | kasya° N °shyāmanti ta° L °çītalako upa° BNACM °tako upa° NC °vāyanti. — 4¹. BNAML keneshām ta° C °naishām tayano B °no nai°. — 4². BACL nairakāyikām da° M °rakāyikanām da° N °rayikām da° C °dahyati te° BACML °naishām ta° B °panā vāsa(?) nara° N °pano vāma° ACM °no vāta na° L °no vātā na° N °āyasohi sūle° BC °sehi sūlehi° CML °mantatehi a° NAL °vālito B °pravāsito ta°. — 5. CM trate nai° BNA °kā koci eko çū° CML °kā kvacid eko çū° BNACML °çūle ā° CM °yudhā capa° L °yudhā pa° BNA °nti koci° CML °nti kvacid dvi(C °dva L °dve)hi° BNA °hi koci° CML °hi kvacid jāva° L °vadaça° B °hi sūle° A °hi mūle° CM °hi mūçale° CML °yudhā pa°.

7. BACM °pārçva pa° N °pārçve pa° CML °vanti vi° M °stirṇṇem atha° N °yeṇā pā° B °rçvena apye°. — 8. N °apyekavatyām nai° L °tyāḥ nai° BNACM °kā | adhi° L °kā 'dhi° BA °mātrayāt pā° LM °trayā pā° C °mātrañ yā pā° CM °yam evaṁ anu° rtanti. — 9¹. N te tatra tathā° A °bhūtādhi° M °dhipātrañ° N °danām ve°. — 9². CM tasya°. — 10. BNACML iha° CM °rito bha° BNACM °ḍakayo° B °te tavesya ka° N °yo te ca tasya tasya ka° A °yo va te tasya ka° CM °yo tava tasya ka° L °yo te tava kasya ka°.

11. A °trañm etañm° L °trañ evaṁ ta° A °tañm topa° BCML °tatopa° B °teli ta°. — 12. BNCML °tatopa° NA °shām api°. — 14¹. BA keneshā° L keneshām avici nāma N °vici nara-kanāma B °ma tasya°. — 14². B tasya vuttasya arci° N tasya kutrasya arci° A tasya kuttasya arci° L tasya kṛitasya arci° CM tasya kumbhasya arci° N °arccisho pa° C °me kutre pra° BACML °nyati | paçci° N °kuḍḍeto° L °kuḍḍoto° N °rcishoyo pu° NL °kuḍḍeto° BACML °uttarato kuḍḍā(L °ḍḍe)to pra° N °yo uttarato kuḍḍato arci° L °kuḍḍeto° B °nyanti | utta°.

- हन्वन्ति पश्चिमातो कुडुतो अर्चियो पुरस्त्रिमे कुडु प्रतिहन्वन्ति दक्षिणातो कुडुतो अर्चियो उत्तरे कुडु प्रतिहन्वन्ति उत्तरातो कुडुतो अर्चियो दक्षिणे कुडु प्रतिहन्वन्ति । भूमिये उत्पत्तिता अर्चियो तले प्रतिहन्वन्ति तला निपतितायो अर्चियो भूमिये प्रतिहन्वन्ति सर्वोऽर्चीहि सो नरको प्रतिबद्धो ॥ तत्र ते नैरयिका बह्वनि
- 5 प्राणसहस्राणि यथा काष्ठानि एवं विचित्रं पच्यन्ति ॥ ते तथाभूता दुःखां तीव्रां खरां कटुकां वेदना वेदयन्ति न चैवं तावत्कालं करोन्ति यावत्सागं न तत्पापकं कर्म बन्धीकृतं भवति ॥ एवन्तं पूर्वं मनुष्यभूतेहि अभिसंस्कृतं अभिसमादिधित्वा नियतं वेदनीयं ॥ एवं खलु पुन आधिपतेयमात्रमेतन्नचोपपत्तेः । तत्रोपपन्ना अन्ये-
षां पि पापकानामकुशलानां कर्माणां विपाकं प्रत्यनुभवन्ति ॥ कस्य कर्मस्य विपा-
10 केन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ ये इह मातृघातका वा भवन्ति पितृघातका वा अर्हन्तघातका वा तथागतस्य वा दुष्टचित्ता दधिरोत्पादका वा सर्वेषामपि ईदृ-
शानामकुशलानां कर्मपथानां विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ एवं खलु पुनर्वि-
विधानां पापकानामकुशलानां कर्माणां विपाकेन तत्र सत्त्वा उपपद्यन्ति ॥ तेनैव
अवीचि इति वुञ्चति ॥ तत्र ते नैरयिका अवीचिं कटुकां तीव्रां खरां वेदना
15 वेदयन्ति नो यथान्येषु नरकेषु नरकपाला भीता कर्माणि कारापेन्ति शीतको वातो
उपवायति यथा अन्यत्र न एवं तत्र ॥ अत्र खलु अवीचिं महानरके दुःखां तीव्रां
खरां कटुकां वेदना वेदयन्ति तेनैव अवीची नाम महानरको ॥

3. CML bhūmiye° BNACML °tpattito arci° B °nyanti | ta° CML °bhūmiye° BNA °miyo
pra° B °savavicihi° N °sarvācihi° A °savāvicīhi° CM °sarvāvici° L °sarvāvicīhi° AL °baddhā.
— 4. NA °thā koshṭhāni° CML °thā koshṭhāni° B °kāśṭhāni° BNACML °vicitra° pa° B °cyanti
te°. — 5. BACML °bhūtāni du° C °ṇkāni vedayanti° NA °danāni ve° BNACL °caiva tā°
N °tāva kālāni° yava sāna° BCM °t sānaṁ tat pā° L °t pāpāni ka° M °karmaṁ nya°
L °vyantikri° CML °bhavanti.

7. BNCML ayan tāni° A ayaṁ te pu° N °pūrvaṁ ma° bhūtohi° L °bhūtenābhi° C °bhi-
maṁskri° B °skṛitāni a° BACML °bhisaṁmodayitāni ni° L °bhisaṁmodayitva tāni ni°
N °samādayitāni ni° BAL °niyatave° BN °vedaniyaṁ || L °vedayitāni. — 8¹. NCML °punaḥ
ā° C °mātraṁ e° N °tram evaṁ ta° CM °tatopa° tatopa° B °tṭeṭ ta°. — 8². L tatopa°
BACML °panno | a° N °pannoḥ aneshāni api pāpakānyam aku°. — 9. N °pākantena°. —
10. BAM °ghātako vā° N °ghāṭrikā° CL °ghātako vā° A °pitṛighātako vā° CML °ghātako vā°
NCM °vā bhavanti arha° L °vā °rhanta° B °ntaghātako vā° CM °ghāṭakā vā° L °ghātako vā°
CM °vā bhavanti ta(C °ti)thā° BACML °citto ru° N °citta ru° B °rushiro° CM °rushitopa°
A °daka sarve° B °kā vā | sa° CM °shāni pi° BCM °pi idri° BNCML °thānaṁ vi°.

12. NCML °punaḥ vi° L °dhāni pā° C °kānāni aku° N °kānāni aku° N °karma-
ṇāni. — 13. CM °ci nāmeti vu° NCML °vucyati. — 14. CM tatra nai° BNA °viciṁ ka°
CM °ciṁ duḥkhāni ka° N °vrāni kaṭukāni ve° NA °danāni ve° CM °nti tenaishā (M °sho)
yathā° pāra bhi° N °bhito kārayanti° BAL °karmaṇāni° BNACML °vātā upa° N °vāyanti | ya°
B °ti | yathā° L °thā °nya° BNA °na eva ta° CML °naivaṁ ta°. — 16. N °vicikāni duḥ°

इति श्रीमहावस्तुअवदाने नरकपरिवर्ते नाम सूत्रं समाप्तं ॥

आयुष्माकमहामौल्यव्यायनो अभीक्ष्णं तिरच्छानचारिकां गच्छति ॥ सो पश्नति
तिरच्छानयोनीषु सत्वा उपपन्ना विविधा दुःखानि प्रत्यनुभवन्तो ॥ आयुष्मां
कोलितो खविरो चरन्तो तिरच्छानचारिकां अद्राक्षीत्तियग्योनिषु सत्वां परमदुः-
खिता शुष्कार्द्राणि तृणानि मुखुल्लोचकं परिमुञ्जतां शीतोष्णानि च पानीयानि 5
पिबन्तां न च साधं माता प्रश्नायति न पिता न धाता न भगिनी न गृह न
गृहस्थानीयो न मित्रञ्चातिसालोहितं ॥ अन्यमन्यं खादन्ति अन्यमन्यं प्रीणन्ति
पिबन्ति अन्यमन्यं घातेन्ति अन्यमन्यं विसुमन्ति ॥ ते तमातो तमं गच्छन्ति अपा-
यातो अपायं गच्छन्ति दुर्गतिहि दुर्गतिं गच्छन्ति विनिपातातो विनिपातं गच्छन्ति
विविधान्यपि दुःखसहस्राणि प्रत्यनुभवन्ति कृच्छ्रेण तिर्यग्योनिषु उच्छहन्ति ॥ सो 10
तं तिर्यग्योनिषु महन्तं आदीनवं दृष्ट्वा जेतवन् गत्वा चतुर्णां पक्षाणां विस्तरेणा-
रोचयसि ॥ एवं ये ते सत्वा तिर्यग्योनीषु उपपन्ना विविधानि दुःखानि दुःखसह-
स्राणि प्रत्यनुभवन्ति कृच्छ्रेण तिर्यग्योनिषु उच्छहन्ति ॥ तस्मा ज्ञातव्यं प्राप्तव्यं

ACM atha kha° L 'tha khalu tatra aviciñ ma° A °khalu tatra a° BACML °rakāñ duḥ°
N °rakāñ duḥ° L °ḥkhañ kha° AN °danāñ ve° M °naishā a° CML °viciñ nā° L °rake.

1. BNA samāptāñ narakaparivartāñ nāma sūtrāñ ॥ L °vastune nara° CL °rtanāma°
L °trañ parisa°. — 2°. L athāyu° BNML °mauiga° N °ḥāyeno° L °no °bhi° BACML °echā-
nucā° N °chanti° B °echati so°. — 2°. C °paçyeti° rachatā yo° L °yonishu° NCM °nnāḥ
vi° L °vividhāñ duḥ° CM °dhāni duḥ° NC °vanti | B °vanto ā°. — 3. M °shman ko°
N °shma ko° A °shmaññ ko° BACML °liko stha° L °viraçcara° C °ro vara° chātacā°
AL °kshīt tīrya° N °gyonishu° N °duḥkhitāñ çu° BN °shkādrāni bhṛi(N °tri)ṇā° A °shkā-
drāni tri° CML °shkādrāni tri° L °mushullo° B °llovakañ° N °ribhūñjatāñ si° BACML
°rivrajantāñ° L °pāñjāni ca pi° BL °trajāti° CM °sārohi°.

7. L °nyañ ghātanti anyamanyāñ çobhanti | tena mā° N °nyañ shāñdanti° C °danti
anyamanyāñ ço° pibabanti° B °banti | anya° BACML °ghātanti° N °nyañ pātanti° nyañ vasu°
CM °nyañ çushyanti°. — 8. BA te namā° NCML te namātro ta (N °ta)° BNACML °echati āpā°
L °yātottamañ ga° BNACML °to āpā° B °nti | du° CM °gatihi° B °nti | vi° BAL °vinipāto
vini° N °nipātito vi° CM °nti | vinipātāñ vinipāto gacha° N °pātā ga° B °nti | vi° BACML
°dhāñnya° B °nti | kri° uccaha° NL °ucchvaha°. — 10. L °shu ādi° C °dinañvañ° L
°luṇṇāñ° C °turṇā pa° N °parshadāñām°.

12. CM evañ ete° yonishu° L °yonishūpapa° khāni saha° N °vantoh ॥ āyu° (p. suiv.
I. 4) B °vanti | kri° AL °ṇa tīrya° L °gyoni uccvasahanti | B °uccahanti | . —
13. BACML so tañ ti(A °ti)ryagyonishu ta° BA tasyā jñā(B °syā . . . o)ta° L °tasmāñjñā° bodha-
vyañ° A °ptavyañ abhi° CML °sañbhodhavyañ° C °cārya ca na° L °cāryañ ca na ca vā°
BAM °cāryañ ca na ca na vā° C °loke ci kiñci° BA °pāpa kara° L °pañ karma ka°.

बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं करणीयन्ति
वदामि ॥

- आयुष्माच्चहामौन्नत्याद्यनो अभीष्टं प्रेतचारिकां गच्छति ॥ सो पश्यति सत्त्वां
प्रेतलोके उपपन्ना विविधानि दुःखसहस्राणि प्रत्यनुभवन्तो ॥ आयुष्मान्कोलितो
5 स्थविरो चरन्तो प्रेतचारिकां अद्राक्षीत्येतलोकसिं प्रेतां परमदुःखितां महाकायां
सूचीमुखं सन्निरुद्धकण्ठां सततमभ्यवहरन्ता तृप्तिं नाधिगच्छन्तां ॥ किं पुनः अन्न-
तपुष्यातो येन किञ्चित् लभन्ति दुर्वर्णा दुर्दर्शना दुर्गन्धा दुरुपेता अत्येशास्त्रा
प्रतिकूलदर्शना नपका अप्रतिच्छन्ना क्षुत्पिपासासमर्पिता उच्चारप्रस्त्रावखेटसिंहा-
णिकापुञ्जबन्धिरं संपिपासन्ति ॥ तेषां कर्मविपाकातो वातो वायति अस्ति पानी-
10 यन्ति अस्ति पानीयन्ति अस्ति कूरं अस्ति ध्यागू ति ते तं घोषं श्रुत्वा नदीयो च
पर्वतां च लंघयित्वा गच्छन्ति एतय वयं खादिष्यामः एतय वयं भुंजिष्यामः एतय वयं
पिबिष्यामो ति ॥ तथा ते पूर्वं आशां कृत्वा निराशा भवन्ति ॥ तेषां नास्ति ना-
स्तीति वातो वायति ते तं शब्दं श्रुत्वा निराशा तेनैव अवकुञ्जा प्रपतन्ति ॥ प्रेती
गाथां भाषते ॥

- 15 पंचानां वर्षशतानां अयं घोषो मया श्रुतं ।
पानीयं प्रेतलोकसिं पश्य याव सुदुर्लभं ॥

3¹. BCL °mauṅga° A °chanti. — 3². N °satvān pro° BACML pannāḥ vi° A °duhsaha°
CM °duḥkhāni saha° N °ntoḥ ॥ ā° B °nto ā°. — 4. BACML °liko stha° BNACML °carati
pro° N °rikā a° CM °rikām a° AL °lokesmiñ° C °smiñ° pratām° N °pretā pa° tān ma°
CM °yāñi suci° BACML °kañṭha sa° L °kañṭha sa° B °m atyava° CM °m asyāva° A °harato tṛi°
L °rantām tṛi° CML °nābhiga° N °chanti | B °ntām kiñ°.

6. C °puna akṛi° BACML °labhati° N °labheti° BL °duvarṇṇo du° N °duvarṇṇā° ACM
°rvarṇṇo du° BV °dudarṇa° B °dugandhā° NCML °durūpe° BNACML °petām alpaçākhā (N
°khyā) pra° CM °tikula° N °tikudarṇa° L °kūlo da° BNACML °ṛṇa na° BNA °pāsasa° CM
°pāçasa° L °pāsītasa° BACML °pito u° L °uccāvapra° BCM °pramṛava° N °prasāva° AM °ṇikā-
puccaru° C °kāpuccarūḍhi° L °kūpūyaru° BNACML °rañ tāñ pinārthe(N °nādhe)nti. —
9. L °vipākām vāyati° N °pākato° CM °vātā vā° (LA omettent la répétition de : asti pāniyanti)
C °pāyanti | ayasti pā° BACML °yanti | asti (C °sti) kurum (CML °ru) ayogū° N °sti
kurum asti khāgu ti te tam° A °tām ca saṃgha° N °laṃghitvā° BNACML °cchati ॥ e° M °etthañ
va° C °yañ pi bhuñi° N °bhuñjishyā° CM °bishyāmeti | L °shyāmah | iti.

12¹. L tathā rūpāñ te pū° NC °pūrva ā° NL °āsām kṛi° N °rāsā bha° L °rāçām kṛivā
bha° B °nti teshām°. — 12². BACML °ti tāvo vā° N °rāsā tataiva° CM °çāmetaiyañ a°
B °te taiva° L °te teva a° BNA °apaku° BN °prayata°. — 13. N °shati B °shate pañ°. —
15. N °tānām aya° çruto B °çrutām pā°.

16. BNACML pāñiyañ° AML °lokesmiñ° pa° N °kasmin pa° NCML °yāvat sudu° BACML
°dullabhañ°.

अपरा प्रेती गाथां भाषते ॥

पञ्चानां वर्षशतानामयं घोषो मया श्रुतो ।
कूरो ति लोके प्रेतस्त्रिं पञ्च याव सुदुर्लभं ॥

अपरा प्रेती गाथां भाषे ॥

पञ्चानां वर्षशतानामयं घोषो मया श्रुतं ।
ख्यागूति प्रेतलोकस्त्रिं पञ्च याव सुदुर्लभं ॥

5

अपरा प्रेती गाथां भाषे ॥

नदीमुपेन्ति तृषिता सिकता परिवर्तति ।
कायामुपेन्ति सन्तप्ता आतपो परिवर्तति ॥

अपरा प्रेती गाथां भाषति ॥

10

धिग्जीवितं आजीविषु यमन्तस्त्रिं नदामय ।
विद्यमानेषु भोगेषु प्रदीपं न करोथ व ॥

सो तं प्रेतलोके महन्तं आदीनवं दृष्ट्वा जेतवनमागत्वा चतुर्थीं पर्षदानामनेकप-
र्यायेण विस्तरेणारोचयति ॥ एवं सत्वा प्रेतलोके उपपन्ना विविधानि दुःखसह-
स्राणि प्रत्यनुभवन्ति । तस्मात् ज्ञातव्यं प्राप्तव्यं बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं कुश-
लञ्च कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं कर्म करणीयन्ति वदेमि ॥ स्थवि-
रस्य श्रुत्वा अनेकप्राणसहस्राणि देवमनुष्याणां अमृतं प्रापुषेन्सु ॥

1. CM aparāṁ pre° C °gāthā bhāshante | N °bhāshyate B °shate pa°. — 2. L °gho-
shaṁ ma° NCML °çrutaṁ. — 3. BACML kuro° N °karo° CML °yavat sudullabhaiṁ. —
4. M aparāṁ pre° N °gāthā bhāshate B °bhāshe pa°. — 5. N °tānāṁ a° M °tānāṁ a°
N °çruto B °taṁ dvāgū°.

6. B dvāgū° AML °lokesmiṁ° CML °yavat sudu° BML °dulabha° C °dullabhaiṁ. —
7. N °bhāshate. — 8. BACML °upeti tri° N °upemi tri° CM °shitāni riktikāṁ pa° BNA °tā
riktikāṁ pa° L °tā riktītāṁ pa° N °varttayati L °varjati BA °vattanti chā°. — 9. BNACML
°upeti sa° M °ātappe parivarttāṁti || N °rttayati. — 10. L °preti gā° B °gāthā āṁ bhā°
A °gathāṇāṁ bhā°.

11. N °shu yem a° L °yamāntamasmiṁ° BNACML °smiṁ (N °smi) nadematha vi°. —
12. CM °pradipo na° tha ca || BNAL °pratipaṁ° tha ||. — 13. CML °hāntāṁ C °dinaṁvaṁ°
BNACML °vanaṁ ā° CM °turnā pa° B °pashadā° N °dānāṁ a° L °nāṁ ane° C °rocanti
BNAM °cayanti. — 14. NCML °pannāḥ vi°. — 15. B tasmātu jñāta° C °smā jñāta° L °smāj-
jñāta° bodhavyaṁ° CML °saṁbodhavyaṁ° M °rttavā ku° BNA °laṅca varttavāṁ | bra°
C °caryā na° L °ryyaṁ ca na ca° karmmaṁ ka° CM °karayanti va° A °raṇiyeti || stha°.

16. L °prāṇisa° BNAL °ṇāṁ prāṇetsu || CM °ṇāṁ prāpu(C °pa)netsuh.

आयुष्मान्महामौल्ययानो अभीक्ष्णं असुरचारिकां गच्छति ॥ सो पश्नति
असुरपुरे असुरां प्रवृद्धमहाकाया उग्रदर्शना व्यापादबहुला असुरेषु च्यवित्वा
विनिपातेन्ता ॥ आयुष्मान्कोलितो खविरो चरन्तो असुरचारिकामद्राचीत्सुरेषु
व्यापादेन सुदुःखितां पंच असुरगणान् ॥ तेषामेवं भवति । वयं हेष्टा उपरि
5 देवा ॥ ततः कुप्यन्ति व्यापयन्ति अभिष्यन्दन्ति कोपं च रोषं च अग्रत्ययं च आवि-
ष्करोन्ति ॥ ते चतुरङ्गबलकायं सन्नहित्वा हस्तिकायं अश्वकायं रथकायं पत्तिकायं
सन्नहित्वा देवगुल्यानि प्रभवन्ति यदिदं करोटपाणयो नाम यच्चा मालाधारा नाम
यच्चाः सदामत्ता नाम यच्चाः । एतानि देवगुल्यानि भञ्जित्वा देवेहि चायस्त्रिंशेहि
संयामेन्ति ॥ ते खु देवानां चायस्त्रिंशानां छतपुष्पानां महेशाख्यानामन्तिके चि-
10 त्तानि प्रदूषयित्वा कायस्य मेदात्परं मरणादपायदुर्गन्तिविनिपातनरक्षेषूपयन्ति ॥
सो तं असुराणां महान्तमादीनवं दृष्ट्वा जेतवनमागत्वा चतुर्णां पर्षाणां विस्तरेण-
मारोचयति ॥ एवं सत्वा महासमुद्रे असुरपुरे विविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्ति ।
तस्माज्ज्ञातव्यं बोद्धव्यं प्राप्तव्यं प्रतिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च किञ्चिद्धीके पापं
कर्म करणीयन्ति वदामि ॥ खविरख श्रुत्वा बहूनि प्राणसहस्राणि देवमनुष्याणा-
15 ममृतं प्रापयन्ति ॥

आयुष्मान्महामौल्ययानो अभीक्ष्णं चतुर्भारारजिकेषु देवेषु चारिकां गच्छति ॥
तच्च पश्नति चतुर्भारारजिकदेवां छतपुष्पां महेशाख्या दीर्घायुष्कां वर्णवन्ता सुखव-

1¹. BL °mauṅga° N °maugalyā° kshṇam asu° chanti. — 1². BNACML °surāṁ (N °rān) no(C °nām M °nā)viddha° L °surānām nodviddha° BC °shu cavi° A °shu vavi° BA °pātanta° ॥ N °pān-
taṁtā | L °pāpanta°. — 3. CM °shmā ko° N °shmām ko° L °liko stha° CM °to chavi°
NAML °drākshīt sare° C °drākshāt sare° B °nām aiva bha° NACML °nām eva bha°. —
4¹. BNACML °eva (L °vañ) bhavanti. — 4². B °devā tataḥ°. — 5. NCL tato ku° A °bhi-
syanda° L °shyadanti° BACML °nti kepañ° L °shañ cāpra° N °roti.

6. BNACML °ṅgavarakā° A °ṅgavarakoyañ° C °kāyām patti° B °janti | ya° L °rotapā-
niyañ nā° CM °pānayo° dāyaksho mā° kshoh sadā° N °sadā nāma° CM °kshāḥ. — 8. C °ni
bhajitvā° N °trāyatrimṇe°. — 9. A te shu de° BNCML te teshu de° C °striṁṇonām° A
°krītepu° CM °nām anti° L °nām santi° B °ke vittā° pradusha° N °pradushiyitvā° nād ayoje
du° A °tinipā°.

11. C °tūrṇā pa° L °parshadām vi° N °reṇāroca° L °yanti ॥ B °ti e°. — 12. BNACML
°mudreshu a° BA °bhavānti | C °vantīm. — 13. CM °smā jñā° A °smād jñā° N °smāt jñā°
vyañ prāptavyaṁ boddhavyaṁ kartavyaṁ vartavyaṁ bra° CML °bodhavyaṁ° L °ptavyaṁ
abhisāñ° CM °sāmbodhavyaṁ kuḥalām ca kartta(C °katta)vyañ° C °caryā na ca°. —
14. A °prāṇisa° BAL °shyānām a° C °shyāñ amṛi° M °nām amṛi°.

16. BNCML °mauṅga° L °no °bhī° N °rājikadevānām kṛita° (l. suiv.). — 17. L °hārākāde°
CM °jikāde° BNACML °devānām kṛi° BACML °nyānām ma° CM °khyānām di° BA °yushka-
kañ va° N °yushkañ va° CML °yushkānām va° A °vantām su° NCML °vanto su° CM °sya lā-
bhino° BN °vastrānām vastrānām di° A °strānām ābha° N °bharanātum a° B °nām āgre°.

ऊलां लामी दिव्यस्यायुषः वर्णस्य सुखस्य ऐश्वर्यस्य परिवारस्य लाभिनो दिव्यानां
रूपाणां शब्दानां गन्धानां रसानां प्रष्टव्यानां दिव्यानां वस्त्राणां दिव्यानां आभर-
णानां । अयतो आभरणानि आबद्धानि पृष्ठितो दृश्नन्ते पृष्ठितो आबद्धानि अयतो
दृश्नन्ति क्वाया पि सानं न दृश्नति स्वयंप्रभा अन्तरीचचरा येनकामंगमा प्रभूत-
भक्षा प्रचुरान्नपाना दिव्येषु रतनामयेषु विमानेषु दिव्येहि पंचहि कामगुणेहि सम- 5
र्पिता समंगीभूता क्रीडन्ता रमन्ता प्रविचारयन्ता ॥ संपत्तिं स्वविरो विपत्तिप-
र्यवसानं पश्यति ॥ स्वयंप्रभा ततो चातुर्महाराजिकेषु चवमाना नरकेषूपपद्यन्ति
तिरच्छेषूपपद्यन्ते प्रेतेषु असुरेषु कायेषु उपपद्यन्ति ॥ स्वविरो दानि देवानां चातु-
र्महाराजिकानां तां विपरिणामदुःखतां दृष्ट्वा अहो कृच्छं ति जेतवनमागता
चतुर्णां पर्याणां विस्त्रेणारोचयति ॥ एवं सत्वा कुशलस्य कर्मस्य विपाकेन चातु- 10
र्महाराजिकेषु देवेषूपपद्यन्ति ॥ ते तत्र दिव्यानि संपत्ती अनुभवित्वा ततो चव-
माना नरकतिरिच्छप्रेतासुरेषु कायेषु उपपद्यन्ति । देवा पि अनित्याः अध्रुवाः
विपरिणामधर्माणो ॥ तस्माज्ज्ञातव्यं प्राप्तव्यं बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं कुशलं
च कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं कर्म करणीयन्ति वदामि ॥ स्ववि-
रस्य श्रुत्वा बह्वि प्राणसहस्राणि देवमनुष्याणाममृतं प्रापयन्ति ॥ 15

आयुष्माच्चहामौघ्रस्त्रायनो अमीच्छं चायस्त्रिंशेषु देवेषु चारिकां गच्छति ॥
तत्र पश्यति चायस्त्रिंशं देवां कृतपुष्पां महेशाख्यां दीर्घायुष्कां बलवन्तां सुखवज्रलां

3. BAC agre tena ābha° NM °gra tena ābha° L °gra tenābha° BNAC °prishṭite dri°
M °shṭita dri° L °shṭime dri° BNAM °prishṭate ā° C °prishṭhate ā° L °prishṭime ā° N °chāvā
mi sã° BNACML °na driṇyanti sva° CML °riksheca° B °rāyaikā° NACML °rāyeka° N °ksbā pu-
nyanna° B °prayurā° ACML °prapurā° M °nnaprānañ di° N °pāna di° BACL °pānañ di°
BC °nāmyeshu di° AML °yeshu di° N °divyohi° C °ṇchiñ sa° BACML °samanvagiḥbhū°
N °manvañgi° praticā° B °yantañ sañ°.

6. C °ro cipa° CML °pattiñ pa° M °ryacasā° BACM °ṇyanti B °nti sva°. — 7. N tato
cā° kemu cya° M °keshu ghava° keshupa° N °shūpapañnodya° BACM °dyanto ti° BA °tinacche°
N °dyate pre° NL °yeshūpa° L °dyante. — 8. L °rināma° BNAL °shṭvā āho° B °ti ūga(?)
tavanam° CM °turnṇā pa° N °rññāñ pārshā° BNACM °renāro° L °reñāñ āro° C °yanti. —
10. LM °vañ matvā° N °shūpashanti.

11. N tatra te di° BACML °sāmpatti a° CM °tataḥ cya(M °ḥ vya)va° L °ricchāpretāsu-
reshūpapa° N °yeshū upa°. — 12. A °pariṇā° L °rināma° N °rmāññāḥ ॥ B °ḥo ta°. — 13.
A °smād jñāta° NCM °smāt jñāta° NL °bodhavyañ L °sañbodbhavyañ BNACML °lañ ca
vartta° C °caryyana ca° A °pañ karañi° B °dāmi stha°. — 14. N °bahuni° CM °prāñisa°
BL °srāni de° M °nāñ amṛi° C °mṛite prā° L °prāyanti.

16. C °shmān mähā° BCML °mauñga° N °mauga° L °no °bhi° BNACML °veshu vā cārikāñ
ca ga° B °ti tatra°. — 17. C °ṇyanti | trā° N °ṇyati strāya° L °striñṇeshu deveshu vā cārikāñ ca
gacchati | tatra paṇyati trāyastrimṇā° BNACML °ṇānañ devānañ kri° A °punyānañ maho°
L °punyā maho° BACM °dighāyu° N °yuhkāñ ba° C °yushkā ba° BA °vattāñ L °vantañ su°

- लामी दिव्यस्यायुषः बलस्य सुखस्य ऐश्वर्यस्य परिवारस्य दिव्यानां रूपाणां शब्दानां
गन्धानां रसानां स्पर्शानां वस्त्राभरणानां कामगुणानां स्वयंप्रभा अन्तरीचेचरा
सुखस्थायिनो येनकामंगमा प्रभूतमचा प्रचुरान्नपानाः दिव्येषु रतनामयेषु विमानेषु
अष्टसु च महाउद्यानेषु वैजयन्ते नन्दापुष्करिणीपारिपात्रे कोविदारं महावने पाद-
5 पक्षे चिचरथे नन्दने मिश्रकावने अपरेषु च रतनामयेषु च विमानेषु दिव्येहि
पंचहि कामगुणेहि समर्पिता समङ्गीभूता क्रीडन्ता रमन्ता परिचारयन्ता । शक्रो
पि देवानामिन्द्रो वैजयन्ते प्रासादे अशीतिहि अप्सरसहस्रेहि परिवृतः दिव्येहि
पंचकामगुणेहि समर्पितो समङ्गीभूतो क्रीडन्तो रमन्तो प्रविचारयन्तो ॥ स्वविरो
तां देवानां चायस्त्रिंशानां तादृशीं समृद्धिं दृष्ट्वा दिव्यां संपत्तिं दृष्ट्वा सुदर्शनं च
10 देवनगरं दृष्ट्वा सप्तरतनामयं सुदर्शनस्य देवनगरस्य तं विधानं दृष्ट्वा सुधर्मां च
देवसभां सर्ववैदूर्यमयीं योजनसाहस्रिकां दृष्ट्वा यच्च देवा चायस्त्रिंशाः शक्रो च
देवानामिन्द्रो सन्निषत्सा सन्निपतिता देवकरणीयेषु बाह्यतो देवसभायां दृश्यन्ति
देवा पि चायस्त्रिंशा सुधर्माये देवसभाये निषत्साः सर्वं सुदर्शनं देवनगरं पश्यन्ति ॥
एवं स्वविरो सर्वा चायस्त्रिंशानां देवानां समृद्धिं दृष्ट्वा जेतवनमागत्वा चतुर्णां
15 पर्षाणां विस्तरेणारोचेति ॥ एवं सत्त्वा कुशलस्य कर्मस्य विपाकेन देवेषु चायस्त्रिं-
शेषूपपन्ना दिव्यायो संपत्तीयो अनुभवन्ति ॥ तं पि अनित्यमध्रुवं विपरिणाम-
धर्मि ॥ ततो च्यवमाना नरकतिरिच्छप्रेतेषु उपपद्यन्ति ॥ तस्माच्छातव्यं प्राप्तव्यं

CM °hulo lā° divyāsyā° C °pariparivā° N °pānām° A °strāṇām ābha° N °strāṇām ābha° L °strā-
ṇābhā° prabhāntari° N °prabhāva antarikshaca° BNACML °gamānām pra° M °prabhūḍabha°
L °pracūrā° C °pānām | di° N °nte nadipushka° NL °shkarant° N °ṇipāṇiyātre° B °riyātre°
C °ne parū° A °rushyeke° C °nāma teshu divye° N °yeshu vimā° BA °divyāṇhi° L °rpito sa°
CML °manvagi° L °bhūto kri° C °kriḍāntā° M °kriḍaraga rama° N °yaṇtām° B °yaṇtā ca°.

6. N °sādike a° NCL °vṛito di° M °vritā di° CL °vyehi kāma° CML °samanvagi° BAC
°cāranto stha°. — 8. N °vānām trāyastriṇṇā° mṛiddhiṇṇā dṛi° M °divyā saṇṇ N °vyāṇṇ
sapattiṇṇā° CML °ptaratnāma° N °devagaṇasya° C °dṛiṣṭā sudha° AC °dharma ca° C °bhāṇṇ
savaiḍū° M °bhāṇṇ savaiḍuryya° BNAL °sarvavaiḍū° C °vaiḍuryyāma° M °sṭvā patra° NCML
°devās trāya° A °cakraṇṇa de° BNCML °nnisharṇṇo sa° BNACML °ūto de° cyaṭi de° CL
°pi trayastriṇṇā° A °dharmāya de° BNCML °nnisharṇṇāḥ° BN °sarvasu° ACML sarve su° N
°rṇana de°.

14. L °striṇṇāṇṇām° C °turnṇā pa° N °rshadyāṇām° L °renorocayati. — 15. CM °ṇeshu
upa° ML °pannāḥ di° N °pattiyo°.

16. BNACML anitya° CM °tyāṇṇ akru(M °bru)vana vi° L °m akruvaṇṇ vipariṇāmādhār-
miko ta° CM °dharmāḥ. — 17¹. L °tataḥ cya° ML °ricchāpre° NCML °teshūpa° N °pa-
dyenti || B °nti ta°. — 17². A °smāḍ jñāta° N °smāt jñāta° C °smā jñāta° NL °bodha-
vyaṇṇ A °ddhavyam abhi° M °vyaṇṇ abhi° NL °bodhavyaṇṇ A °ddhavyaṇṇ karttavyaṇṇ
bra° C °ddhavyaṇṇ kattavyaṇṇ BCML °ḥalaṇṇ (CM °laṇṇ ca) varttavyaṇṇ N °laṇṇ vaktavyaṇṇ
M °loka kiṇṇ L °kiṇṇilloke pā° CM °pāpa ka° L °ṇiyaṇṇ va°.

बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं कर्तव्यं कुशलं कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं कर्म करणीयन्ति वदेमि ॥

आयुष्माब्धहामौद्गत्यायनो भीष्मं यामतुषितनिर्माणरतिपरनिर्मितवशवर्तिब्रह्मकायिका याव शुद्धावासां देवां चारिकां गच्छति ॥ सो पश्यति शुद्धावासकायिकां देवा कृतपुण्या महेशास्त्रां दीर्घायुष्कां वर्षवन्तां सुखबहुलां स्वयंप्रभा अन्तरीचावचरा प्रीतिभवा सुखस्थायिनो येनकामममा विगतरागा देवार्हन्तो अनारापरिनिर्वायी अनावर्तिकधर्मा अस्मिं लोके अव्यवकीर्णा सर्वबालपृथग्जनेषु ॥ स्थविरो तान्तादृशीं समृद्धिं देवानां दृष्ट्वा जेतवगमागत्वा चतुर्णां पर्षाणां विस्तरेणारोचयति ॥ एवं सत्वा कुशलस्य कर्मस्य विपाकेन देवेषु देवानां संपत्तीयो नुभवन्ति । तं पि अनित्यं दुःखविपरिणामधर्मं ॥

सर्व आदीनवं लोकं सर्व लोकं आदीपितं ।

सर्वं प्रज्वलितं लोकं सर्वलोकं प्रकम्पितं ॥

अचलं अप्रकम्पितं सपृथग्जनसेवितं ।

बुद्धा धर्मं देशयन्ति उत्तमार्घस्य प्राप्तये ॥

तस्माज्ज्ञातव्यं प्राप्तव्यं बोद्धव्यं कर्तव्यं कुशलं कर्तव्यं ब्रह्मचर्यं न च वा लोके किञ्चित्पापं कर्म करणीयन्ति वदेमि ॥ स्थविरस्य श्रुत्वा अनेकानि प्राणसहस्राणि देवमनुष्याणां अमृतं प्रापयन्ति ॥

3. BNCML °mauṅga° N °no abhi° L °no °bhi° yāvatu° M °tanimāṇa° A °rmitavartti° CM °yāvāṁ ṣu° L °yāvat ṣu° B °va suddhā° N °devā ca°. — 4. L °devān kṛi° N °devāṁ kṛi° NL °puṇyāṁ ma° CM °ṣākhyāṁ di° yushkā varṇṇavarṇṇa° BACML °bahuli sva° L °huliyāṁ sva° CM °prabhānta° CML °rikshe °vaca° L °bhaktā su° vā °rhanto° BACML °nto tatro- (B °trā)panirvā° N °nto tatra parivāyi° C °vartti asmiṁ° A °kavarmā° L °rmān asmiṁ° N °rmā °smiṁ° BNACML °rṇāḥ sa° L °sarvaṁbāla° C °rvavāsathṛigagja° B °thakshaneshu stha°.

8. B °sthavire tā° A °vira tā° L °virā tādri° CM °viran tāṁ tādriṣi° (M °devai)sa° L °driṣiṁ devasa° N °turṇā parshā°. — 9. BN °kuṣasya° C °lasya saka° L °lasya vipā° NACML °shu devasampa° CM °pattiyo° L °yo °nu°. — 10. NA tam api° N °nitya du° CM °hkhapari° C °dharma B °dharmaṁ sa°.

11. L sarva ā° BNAM °rvaṁ ādipi° (M °pi)taṁ lo° C °rvaṁ ādishaṁ lo° ādipitaṁ B °pitaṁ saṁpra°. — 12. BNACML saṁprajva° M °kaṁ ādipitaṁ saṁprajvalitaṁ lokaṁ sarvalokaṁ pra° C °kaṁ prakāṁprakāṁpi°. — 13. CM acaraṁ a° B °thakshanasevitaṁ buddhā°. — 14. NAML °ddho dha° N °dharma de° BACL °desaya° BNACML °yati u° L °playet tasmā°. — 15. NM °smāt jñāta° A °smād jñātavyāṁ bo° NL °bodhavyāṁ° L °dha- vyaṁ abhisāṁbodhavyāṁ ka° CM °laṁ ca ka° BNAL °laṁ vartta° C °vyaṁ na ca brahma- caryya lo° M °caryyaṁ lo° BNA °ca vo lo° L °pāpakarma°.

16. N °rastha ṣru° BACL °devāma°.

- मगवान्तम्यक्संबुद्धो यदर्थं समुदागतो तदर्थमभिसंभावयित्वा राजगृहे विहरति गृध्रकूटे पर्वते शास्ता देवानाञ्च मनुष्याणां च सत्कृतो गुरुकृतो मानितो पूजितो अपचितो लामाययशोयप्राप्तः लामी चीवरपिण्डपात्रशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्काराणां तत्र अनुपलिप्तो पद्ममिव जले पुष्पभागीयां सत्त्वा पुष्पेहि निवेशेन्तो फलभागीयां सत्त्वां फलेहि प्रतिष्ठापयन्तो वासनाभागीयां सत्त्वां वासनयामवस्थापयन्तो अमृतवर्षेण देवमनुष्या संविमजन्तो प्राणसहस्राणि अमृतमनुप्रापयन्तो अनवराजजातिजरामरणसंसारकान्तारनरकादिदुर्गसंसारकान्तारग्रहणदारुणातो महाप्रपातातो उद्धरित्वा चेमे स्थले शमे शिवे अभये निर्वाणे प्रतिष्ठापयन्तो आवर्जयित्वा अङ्गमगधां वज्जिमल्ला काशिकीशलां चेतित्वत्समत्स्यां शूरसेनां कुरुपंचाला शिविदशार्णा च अश्वकचवन्ती ज्ञानेषु पराक्रम्य स्वयंभूदिव्येहि विहारेहि आनिजेहि विहारेहि सान्तयेहि विहारेहि बुद्धो बुद्धविहारेहि जिनो जिनविहारेहि जानकी जानकविहारेहि सर्वज्ञो सर्वज्ञविहारेहि चेतोवशिप्राप्तो च पुनर्बुद्धो भगवन्तो येहि येहि विहारेहि आकांचति विहरितुं तेहि तेहि विहारेहि विहरति ॥ अथ सो आयुष्मात्सहामौद्गल्यायनो कात्स्यस्यैव निवासयित्वा राजगृहं नगरं पिण्डाय प्रक्रमि ॥ अथ खल्वायुष्मतो महामौद्गल्यायनस्य अचिरप्रक्रान्तस्य एतदभूषीत् ॥ अतिप्रागेव खलु तावदेतर्हि राजगृहे नगरे पि-

1. CML "saṃmya" NC "dartha sa" C "tadartha a" L "rthañm abhi" M "rthañ a" A "gri-ddhakū" L "kūte pa" N "shyānām ca" BCM "māṇito" CM "bhāgreyaçogreprā" NL "prāpto lā" C "ndapatra" M "pātreça" N "parikārā" CML "tatranu" BNACML "nulipto" jalena pu-
nya" N "niveçanto" N "bhāgiyā satvā pra" B "tishtāpa" CM "giyānām sa" C "vasthapa"
BNACML "mṛitamalpakena de" L "shyānām sañ" N "nushyām samvibhasanto" L "payanto
'nava' jātijanakomalām cetivartmyamatsyamānsasurasenām kuru || jarā" N "raṇesañ"
BNACML "narakavidu" N "rgasansāra" BM "sārarkā(B "rka)ntā" C "grahaçadā" CM "to
urddhari" L "sthale same çime a" B "tishtāpa" N "tisthāpa" CM "varjyitvā" BNACML "ga-
dhañ va" A "vajrīma" BNL "vajima" N "mallakā" NACML "komalām" B "kosalām" BAL
"cetivartmyamyama" N "tivalyama" CM "tivarisa(M "rtma)mānsyamānsām sura" BA "tsyamān-
syām sūrase" L "tsyamānsām surase" N "tsyām sura" B "kuru | pañ" A "ruyañcā" CML
"ruyañvā" L "cārā sivi" BACML "lā sivi" B "darçarṇṇā" C "daçanivañ aça" M "darçānaivañ
aça" BNAL "rṇṇā va aça" BNACML "çvakia" BNACML "aventi jñā" L "vantiaventi jñā"
B "jñāreshu" (ou "jñāneshu") CML "jñāneshā parā" N "jñāneshā parā" A "jñāneshū
parā" BACML "rākramā sva" N "kramo sva" vyehi vihārehi brāhmañhi vihārehi āni" C
"niñjahi" rehiñ sā" N "sātatyā" M "ntatyahi" CM "ddho buddhehi vi" A "hi jina || ji" NL
"lovasiprā" BNACML "prāptā ca" L "buddhā bha" BACML "bhavanto" CM "nto yehi rehi
vi" BNACML "ranti | . — 14. BCML "mauṅga" N "maugalyā" BNC "no kalpasyai" AM "no
kālpasyai" CM "syaivañ ni" N "prakāmi | . — 15. B atha lvāyu" BNCML "mauṅga" N "yā-
yanaya aci" M "avira" BNA "bhūshita ati" L "bhūshite" CM "bhūshitābhīprāḡ. — 16. CML
"bhīprā" B "prāḡ | e" BNACML "evañ kha" N "tāva eta" CM "d etarahiñ" NAL "tarhi rā"

एषाय चरितुं यन्नूनाहं येन शुद्धावासो देवनिकायो तेनपसंक्रमेयं । चिरं मे शुद्धावासं देवनिकायं उपसंक्रान्तस्य ॥ अथ खल्लायुष्माब्धमहामौद्गल्यायन पद्वी-
तिहारेण ऋद्धीये येन शुद्धावासं देवनिकायं तेन प्रक्रामि ॥ अद्राचुः सम्ब्रज्जत्वा
शुद्धावासकायिका देवपुत्रा आयुष्मन्तं महामौद्गल्यायनं दूरतो येवागच्छन्तं दृष्ट्वा
च पुनर्येनायुष्माब्धमहामौद्गल्यायनो तेन प्रत्युन्नतासुः ॥ एत्थ एत्थ आर्यो महामौ- 5
द्गल्यायनो । स्वागतमार्यमहामौद्गल्यायनस्य अनुरागमार्यस्य महामौद्गल्यायनस्य ।
चिरस्य पुनः आर्यो महामौद्गल्यायनो पर्यायमकार्षीत् यदिदं इह आगमनाय ॥
अथ खलु ते संब्रज्जत्वा शुद्धावासकायिका देवपुत्रा आयुष्मन्तो महामौद्गल्यायनस्य
पादौ शिरसा वन्दित्वा एकमन्ते स्थिता ॥ तत्र अन्यतरो शुद्धावासकायिको देव-
पुत्रो आयुष्मन्तं महामौद्गल्यायनमेतदवोचत् ॥ आश्चर्यमिदमार्य महामौद्गल्यायन 10
अद्भुतमिदमार्य महामौद्गल्यायन यावहुः खसमुदानीया अनुत्तरा सम्यक्संबोधिः
यदिदं कल्याणं शतसहस्रेण ॥ अथ खलु भगवन्तो शुद्धावासकायिको देवपुत्रो
आयुष्मन्तं महामौद्गल्यायनं अध्वमापि ॥ कल्याण शतसहस्रं अभियो नाम भिक्षु
सरागो अभूषि सदोषो समोहो ॥ तेन खलु पुनः मौद्गल्यायन समयेन वसुमतं

A "ritun nū" nikāya te" CML "nikāye te". — 1. BACML viroca me cū" NL virocate cū"
L "kāye upa" A "kāyam upa" N "krāntāsyē ||. — 2. M "yushmāñ mahā" C "yushmāñ
mahā" BNML "mauñga" NCML "yano pada" BNA "vivihā" CML "vithivihā" N "pa ri-
ddhiyena yena" CML "iddhi yena cū" BA "ddhiyena yena" L "prakrami || N "pra-
kāmi |. — 3. CM "drākshīt sañba" BACML "vāsakā devaputro ā" BNML "mauñga"
BNACML "to yenāga" C "drīshīt ca" NL "punañ yena" BNML "mauñga" C "pratyaḡatā"
BACML "tānsuñ B "nsuñ e".

5. BNACML etta e" BAL "etta ā" N "ette ā" C "ettaptā ā" M "ettakā ā" CML "ārya
mahā" N "āryā mau" BNCML "mauñga" B "yano svā". — 6. N svāgatam āgatam āryya"
L "gatañm āryya" B "m āryamau" NACML "m āryasya ma" BNCML "mauñga" CM omettent
anurāgam" nasya N "nurāgalam ārya" BNL "mauñga" B "sya ci".

7. L "punar āryyo" M "āryyama" C "āryye ma" N "āryamāhā" BNML "mauñga" C "yanā
pa" N "no parshāya" B "kāreshita ya" NL "d idamñ iha" BNAL "nāyā ||. — 8. L "te bahu"
ACM "hulo cū" A "hāgaudga" BNCML "mauñga" C "sā vaditvā" M "manteñ sthi". —
9. C "anyetaro" M "anyamātarō" C "ddhāsakā" L "kāyikā de" C "ko dava" BNCML "mauñga"
BA "yanam otad a" B "vocata ||.

10. BNML "mauñga" C "tam ida mau" ML "āryya mau" BNCML "mauñga" N "lyāya
yāva" C "yāva duḡkhā sa" BNAL "d duḡkhā sa" N "dāneyo a" CML "ttarā (L "rām) sañmya"
BC "kalyāñāñ" L "kalyāñāñ ca" A "kalyāñāñāñ" N "kalpāñāñ ca". — 12. L "gavāñ so"
C "van sā cū" L "vāsākāyikā de" CM "yushmamāntañ" BNCML "mauñga" B "mauñgayanāñ"
a" A "yanāñ a" N "nañ ādhya" B "bhāshi ka". — 13. BACL kalyāna" BNACML "srañ ||
abhiyo ca bhikshu" B "bhūshi | sa" N "sadāde samo" BACML "dosha sa" N "mohā L "moha
B "moho te". — 14. M "puna mau" C "nar moñgalā" BNML "mauñga" CM "yano sama"

- नाम नगरं अभूषि च्छुद्धं च स्वीतं च क्षेमं च सुमित्रं च आकीर्णजनमनुर्थं च सुखित-
जनमनुर्थं च बहुजनमनुर्थं च प्रशान्तदण्डमरं सुनिगृहीततस्करव्यवहारसंपन्नं ॥
वसुमते खलु पुनर्मौद्गल्यायन महानगरे उत्तियो नाम श्रेष्ठी अभूषि कृतपुण्यो महे-
शाख्यो आद्वो महाधनो महाभोगो प्रभूतस्वापतेयो प्रभूतधनधान्यकोशकोष्ठागारो
5 प्रभूतजातरूपरजतविचोपकरणो प्रभूतहस्त्यश्वगवेडको प्रभूतदासीदासकर्मकरपौ-
रुषेयो भगवतो सर्वाभिमुख शासने अद्वाप्रसन्नो बुद्धधर्मसंघमङ्गलो नन्दादीनां
भिचूषामभिप्रसन्नो ॥ अथ खलु मौद्गल्यायन नन्दो च भिबुः अभियो च भिबुः
उत्तियस्व श्रेष्ठिस्व गृहमुपसंक्रमेयुः ॥ नन्दो मौद्गल्यायन भिबुः तस्मिं श्रेष्ठिकुले
सत्कृतो अभूषि गुरुकृतो मानितः पूजितः अपचितः न तथा अभियो भिबुः ॥
10 उत्तियस्व खलु पुनः मौद्गल्यायन श्रेष्ठिस्व धीता वसुमते महानगरे अन्यतरस्व
गृहपतिमहाशालस्व मार्या अभूषि । सा मौद्गल्यायन नन्दस्व भिबुस्व अतीवामि-
प्रसन्ना अभूषि ॥ अथ खलु महामौद्गल्यायन अभियो भिबुः नन्दं भिबुं ईर्ष्यापन्न-
तेन अभूतेनाब्रह्मचर्यवादेन अनुध्वंसति ॥ अब्रह्मचारी नन्दो भिबुः पापधर्मा
असंयतो प्रतिच्छन्नपापकर्मान्तो । उत्तियस्व श्रेष्ठिस्व धीतुः सार्द्धं विप्रदुष्टो ॥ तं

M °yena casu° C °ye vañsu° A °sumañtañ° B °ca subhikshe ca° L °kshañ cāki° A °su-
khitajanamanushyañ ca praçānta° BNACML °damara suni° M °skarevya° N °skarañvya°
L °vadārasampa° M °vaborasañpa° N °vabhārañsañ° B °pannañ va°.

3. B °mate ॥ kha° NM °nar mahāmau° BNCML °mauñga° B °lyā mahā° A °dgalyo mahā°
CM °yano mahā° A °gara u° BNAL °uttiyo° CM °çreshti° a° B °bhūshi | kri° BNL °khyo
ādyo° BNAL °hābhāgo° BNACML °svāpatayo° A °tadhanyadhā° CM °dhānyo ko° BNACML
°koṣṭhāgāra pra° M °jātarupa° L °karaṇa pra° M °hastyāçvāga° C °styāçvāga° L °styāçvājaga°
CM °paupushe° L °sheya bha° A °bhībhavasya CM °bhībhūsyā° L °prasanne | bu° BNACML
°buddho (N °ddhā) buddha° C °buddharma° BNACML °nandābhi(C °ti)bhūtāñ(N °tān) bhi°
ML °bhikṣhṇāp a°.

7. BNCML °mauñga° N °yanañ na° A °yane na° CML °yano na° M °nandā ca° BNACML
°abhiyo° BNAL °uttiryasya° BNML °çreshtisyā° C °çreshti gri° A °çreshtasya° B °meyuḥ
nando°. — 8. BNML °mauñga° N °kshuḥ tasmiñ° BNCML °çreshtiku° L °kṛito °bhū°
ML °mānito pū° C °mānito apa° M °jito apa° CML °pacito na° NCML °abhiyo° B °kshuḥ
utti°. — 10. L uttiya° BNCML °mauñga° C °lyāyana abhiyo bhi° (L 12) L °lyāyana ut-
tiyasya çre° B °lyāyana nando bhikṣuḥ (effacé?) çre° BNML °çreshtisyā° A °çreshtasya°
BAM °sumatī ma° N °sumatī ma° M °nyatamasya° BAML °hāsāryasya° N °hāsāla°.

11. BML sa mau° BNML °mauñga° M °lyāyena na° L °sya abhivābhiprasannā °bhū°. —
12. N °lu mau° BNML °mauñga° BNA °yaṇa a° L °yano a° CM °abhiyo° NAC °kṣuñ
ishyāpra° M °kṣuñ irshyā° BAC °bhūtenobra° NML tena brahma° BACML °caryāñvādēna
ānu°. — 13. CM °dharma a° L °dharma a° B °anusañya° BNACML °karmantā(M °ntāh) | .
— 14¹. L uttiya° BNL °çreshtidhi° A °çreshtidhi° CM °çreshtidhi° L °pradushtāñ B
°shto tañ°. — 14². B tañ sajitañ° NAM tañ sejitañ° C tañ sañjitañ° çrotañvyañ°
CM °ddhātavyaṇ anye° N °manyatsu | BACML °nyetsuḥ ॥ .

सेवितं वसुमते महानगरे यं महाजनकायेन श्रोतव्यं श्रद्धातव्यं मन्वेन्सुः ॥ अथ
खलु महामौद्गल्यायन नन्दं भिक्षुं वसुमते महानगरे ब्राह्मणगृहपतिका उत्तियो च
श्रेष्ठी न भूयो तथा सत्करितव्यं गुरुकर्तव्यं मानयितव्यं पूजयितव्यं मन्वेन्सुः यथा
पूर्वं । लभ्यं सत्पुरुषा प्रत्यागच्छन्ति अकुशलेन कर्मणा विप्रतिसारी भवन्ति ॥ अथ
खलु महामौद्गल्यायन अभियस् भिक्षुस् एतदभूषि ॥ नन्दो भिक्षु वीतराजो 5
विगतदोषो विगतमोहो अरहो महामागो सो च मये ईर्ष्याप्रकृतेन अभूतेनाज-
ह्वचर्यवादेन अनुध्वंसितो ॥ मया बज्रं अपुष्यं प्रसूतं ॥ यन्नूनाहं नन्दं भिक्षुं
क्षमापयं भगवतो च सर्वाभिमुखं अन्तिके अत्ययं देशेयं ॥ अथ खलु महामौद्ग-
ल्यायन अभियो भिक्षु नन्दं भिक्षुं क्षमापयामास भगवतो च सर्वाभिमुखं अन्तिके
अत्ययं देशेति ॥ अथ खलु महामौद्गल्यायन अभियो भिक्षुः येन उत्तियो श्रेष्ठि- 10
स्तेनोपसंक्रमित्वा उत्तियं श्रेष्ठिमेतदवोचत् ॥ इच्छेयमहं गृहपति भगवतो सर्वाभि-
मुखं सन्धावकसंघस्य अधिकारं कर्तुं देहि मे अर्थमात्रं ॥ अदासि महामौद्गल्यायन
उत्तियो श्रेष्ठि अभियस् भिक्षुस् प्रभूतं हिरण्यं सुवर्णं तदव्ये पि गृहपतिमहा-

1. N atha khalu mauṅgalyāyana abhiyasya bhikshusya etad abhūshi naṁdo bhikshu vīta-
rāgo vīgatadosho vīgata-moho araho mahābhogo so ca maye īrśyāprakṛiteṇa abhū pūrvam
labhyaṁ satpurushā pratyāgacchanti akuṣaleṇa karmaṇā viprasāri bhavanti || atha khalu mau-
BNCML °mauṅga° BA °lyāya nandaṁ N °yana bhi° L °hapatikā uttiyo° BNACML °yo cre°
BCML °creshtī nā° A °creshtī na° N °creshtīra na bhū° BNAL °bhūyā ta° C °bhūyās tathā°
M °bhūyāt tathā° N °satkartavyaṁ gu° BACML °manyetsuh ya° N °nyetsur yathā abhūtenā°
(1. 6) C °pūrva B °pūrvam la°. — 4¹. BACML °pratyaga° C °gacchati a° BCML °calaṇa ka°
BACML °karmāṇāṁ vi° BAL °viprasāri° CM °vipratīśā bhava°. — 4². BCML °mauṅga° L
°yano a° BACM °abhiyasya° A °bhikshusya e° M °eted a°. — 5. BNACML °hābhogo° CM
°go ca maye° B °manye i° CM °ye īrśyaparakṛiteṇa° AL °kritane a° BACML °abhūshi te° M
°tenobra° BNACML °hmacaryāṁvā° BAC °na apudhvam° N °sitah B °sito ma°.

7¹. BAL maya ba° NGM maye ba° ML °prabhūtaṁ | B °sūtaṁ ya°. — 7². N yenivāhaṁ
na° A yannūnohaṁ BAL °nande bhi° CM °nandā bhi° A °bhikshu ksha° L °māpayaṁ
C °māperaṁ | bha° II °peyaṁ | bha° NA °bhībhūtasya° M °bhībhūsyā° C °bhībhūsu a° L
°bhībhūsyānti° BACML °atyaya de° N °tyapa de° BNM °deçayaṁ | . — 8. BNCML
°mauṅga° BAML °yaṇa a° BACML °abhiyo° BACM °bhikshuṁ na° L °bhiksuḥ yena uttiyo
creshtis tenopasaṁkramitvā uttimaṁ creshtim etad avoca || iccheyam ahaṁ grihapati bha-
gavato sarvābhībhūsyā° N °ndaṁ bhikshu ksha° B °māsa | bha° BACM °vato sya sarvā° A
°bhūtasya° C °bhūsyāntike° BA °atyaṁ de° NL °atya de° M °atyaya deçayaṁ | C °de-
çayati | . — 10. N °lu mau° BNCML °mauṅga° M °lyāyena a° AM °abhiyo° A °uttiyo° L
°itiyo bhikshu saçrāva° (1. 12) BNACM °creshtis te° C °tenāpa° N °saṁkrāmi° BACM
°uttimaṁ cre° N °tinaṁ cre° BNC °creshtim e° M °creshtim e°.

11. BACM °bhībhūtasya° BNA °adlakā° C °raṁ katuṁ de° L °kartu de°. — 12. Cadasī°
BNCML °mauṅga° M °yane utti° BNL °creshtī a° A °yo çrā(?)shī a° C °creshtī a° M °cres-
shīhi a° A °kshusha pra° L °prabhūta hi° C °varṇṇa tadanyehi grī° M °anyaṁ hi grī°.

- शालाः ॥ अथ खलु महामौद्गल्यायन वसुमते महानगरे दुवे गन्धिकमहत्तरका
अभियस्य भिबुस्य अभिप्रसन्ना अभूषि ॥ अथ खलु महामौद्गल्यायनभियो भिबु
शतसहस्रहस्तो येन ते दुवे गन्धिकमहत्तरका तेनोपसंक्रमित्वा दुवे गन्धिकमहत्तरकां
एतद्वोचत् ॥ इच्छामि वासिष्ठाहो इमस्य शतसहस्रस्य केशरं । परिहरियाहं
5 भगवतो सर्वाभिभूय सञ्चावकसंघस्य अधिकारं करोमि ॥ परिहरेत्सुः महामौ-
द्गल्यायन ते दुवे गन्धिकमहत्तरका शतसहस्रकेशरं ॥ अथ खलु महामौद्गल्यायन
अभियो भिबुः भगवन्तं सर्वाभिभू सञ्चावकसंघं प्रभूतेन खादनीयभोजनीयआस्वा-
दनीयेन सन्नपयित्वा संप्रचारयित्वा मुक्ताविं धौतपाणिं अपनीतपाचं विदित्वा
तेन शतसहस्रकेशरेण भगवन्तं सर्वाभिभू सञ्चावकसंघं ओकिरेसि अध्योकिरेसि
10 प्रकिरेसि ओकिरित्वा अध्योकिरित्वा अभिप्रकिरित्वा एवं चित्तं उत्पादेसि ॥
अहो पुनरहं पि अनागतमध्वानं भवेयं तथागतो अरहो सम्यक्संबुद्धो विद्याचर-
णसंपन्नो सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्त्रा देवानां च मनुष्याणां
च यथायं भगवां सर्वाभिभू एतरहेसि ॥ एवं द्वाविंशत्तहापुरुषलक्षणेहि समन्वा-
गतो भवेयं अशीतिहि अनुव्यंजनेहि अनुविराजितशरीरो अष्टादशवेणिकेहि बुद्ध-
15 धर्मेहि समन्वागतो दशहि तथागतबलेहि बलवां चतुर्हि वैशारद्येहि विशारदो

1. BNCML °mauṅga° BCML °rako a° NA °raká (A °ko) abhikshusya° BCML °abhiyo
bhi° N °nná abhibhúshi° . — 2. BNCML °mauṅga° B °yana °bhi° C °yano °bhi° M °yaná
°bhi° L °yano °bhiyo° BNACML °hasrasya ye° C omet gandhi °duve L °ttarako te° N °sañ-
krāmi° M °ttarekām e° BNACL °rakām e°. — 4¹. CM °vāśiṣṭāho° BA °vāsishṭoho° L °vā-
sisṭāho° A °hasrakeṣa° M °hasrasya nteṣarañ° L °keṣalañ B °rañ pa°. — 4². CL °ha-
reyāhañ° M °harayāhañ° BA °hariyahañ° N °hariyettañ bha° A °bhūtasya° CM °śya ṣṛāva°
B °romi pa°. — 5. BACML °retsuḥ | ma° N °retsu mau° BNCML °mauṅga° L °lyāyanas
te du° L °hasrañ ke° N °ṣara | .

6. N °lu mau° BNCML °mauṅga° N °yanabhi° L °yano° bhi° NA °rvābhibhūtañ sa°
L °rvābhibhuñ sa° C °kasaghañ° BNACML °janiyaāsvā° A °rpavitā bhu° C °rpavitā
mañpra° BNL °pravāra° A °bhutkāvi dhūta° L °bhuptkāpi dhau° N °bhuptkāvi dhota°
CM °bhuktāvi dhau° B °bhuktāvi dhau° BAL °ñiñ avanita° BNACML °hasrasya keṣa°
L °bhibhuñ sa° A °okirasi° C °okiresi adhyokiritvā° L °adhoki° adhoki° BAM °tvā adhyoki-
litvā° C °adhyokiritvā evañ° N °prakaritvā° BAL °cittāñ u° CM °cittān utpā° N °uppā-
desi° | C °tpādosi° | .

11. BNACML aho paṇyañ aho jānāga(CM °maḥ AL °ma) tam adhvā° L °thāgataḥ a°
M °arahā sañmya° N °arahañ sañmya° CL °sañmya° CM °buddhañ vi° CML °pannaḥ su°
V °gavān sarva° A °rvābhibhūta e° CM °rvābhibhūr eta° L °bhibhur etadarahesi° | N °ra-
basi° | . — 13. CL °triñṣanmahā° N °rushalaṇehi° CM °kṣaṇairhi sa° L °kṣaṇaihi sa°
A °nehiñ sa° CM °manvāto° BA °gata bha° BNACML °ṣarirā a° L °daṣaṇeṇike° N °daṣa-
bli ta° C °balahi° A °balavāñṣ catu° N °caturbhi vai° dyehi suvisāra° A °bhibhūta e° CM
°bhibhūr eta° L °bhibhu eta° CM °tadrahesi° | L °tarahimrahesi° | .

यथार्थं भगवान्सर्वाभिभू एतरहेसि ॥ एवं च अनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तयं अप्रवर्तितं
अमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह
धर्मेण एवं च समयं आवकसंघं परिहरेयं यथार्थं भगवां सर्वाभिभू एतरहेसि ॥ एवं
च देवमनुष्या श्रोतव्यं श्रद्धातव्यं मन्येत्सुः यथा वेदं भगवतो सर्वाभिभू एतरहि ॥
एवं तीर्णौ तारेयं मुक्तो मोचयेयं आश्वस्यो आश्वसिं परिनिर्वृतो परिनिर्वापयेयं 5
तं भवेयं बज्जनहिताय बज्जनसुखाय लोकानुक्कम्पाय महतो जनकायसार्थाय
हिताय देवानां च मनुष्याणां च ॥ अथ खलु महाभीमब्रह्मायन भगवां सर्वाभिभू
अभियस्य भिक्षो इदमेवक्यं प्रणिधानं विदित्वा एतद्वोचत् ॥ भविष्यसि त्वं
अभियज्जनागते ध्वनि शतसहस्रकल्पे शाक्यमुनि नाम तथागतोऽहंस्तस्यकसंबुद्धो
विद्याचरसंयत्तो सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्त्रा देवानां च 10
मनुष्याणां च यथाप्यहमेतर्हि द्वाविंशतीहि महापुरुषसङ्गणेहि समन्वागतो अग्नी-
तिहि अनुव्यंजनेहि विराजितशरीरो अष्टादशेहि आवेष्टिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वा-
गतो दशतथागतबलेहि बलवां चतुर्हि वैशारदेहि सुविशारदो यथापि अहं एत-
रहि ॥ एवं च अनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्यसि अप्रवर्तितं अमणेन वा देवेन वा
मारेण वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण । एवं च समयं आवकसंघं परिहरि- 15

1. L °vañ cānu° C °cakra pravarttāyeyañ° N °pravatteyañ° ACML °çravaṇena° B °mā-
rena va° BACML °vā brāhmaṇā vā° C °puna loka° N °samayañ çrā° CML °samagrañ saçrā°
C °saṃgha pari° B °reyañ | ya° BAC °gavañ sa° M °gavañ sarvā° L °gavañ sarvā° A °bhi-
bhūta e° L °bhibhu e° CM °etadrahesi | BA °etarahisi | N °rahasi | . — 3. N evañ de°
CM evañ va de° BAL °çrotavyā çrāddhā° NM °çrotavyā çra° CM °tavañ anye° L °tavaṃ
manye° BNACML °nyetsuḥ | ya° ANM °thā cedañ° C °vatoḥ | sarvātibhū° L °bhibhusya°
B °bhūvasya° A °bhūtasya° N °bhūyasya° N °etadrahi L °etarahiñ CM °etarahim eva° B
°rahi evañ°. — 5. C °va ti° CML °tārayeyañ° B °reyañ | mu° C °yeyuñ ā° BNAL °yañ
aṇva° NA °çvastā āṇva° C °çvastā āṇvastā āṇva aṇvasāyeyañ° M °çvastā āṇva āṇvasāyeyañ° L
°parivṛito° C °payeyañ | bhava° hitoṇ° L °hitāyā bahujanahitāyā bahujanahitāyā bahuja-
nasu° BA °kampāyair maha° CML °kampāya ma° C °mahatā ja° CML °janakasyārthā° CM
°hitāyā sukhāya de° N °shyānā ca.

7. N °lu mau° BNML °mauṅga° CM °yano bha° NM °gavañ sa° A °bhibhūta a° L °bhi-
bhu a° N °bhiyabhiḥsho° M °rūpārū pra° N °dhāna vi°. — 8. C °vishya tvañ° gatadhva°
M °munih nā° L °munir nāma° NC °to rha saṃya° L °to rhañ saṃmya° L °shadañmya°
NL °myaçāra° N °rathi çā° C °thiḥ sāsā° B °stā dedevā° N °shyānāñ ca° C °shyāñā ca°
BNCM °pyabañm e° M °tarahi dvā° CL °tarahiñ dvā° C °samatvāga° N °vyañjanaihi° daçahi
āveṇike buddha° daçahi tathāgatoḥi balehi balavañ catu° A °yathā ahañ° L °yathapyabañ°
M °aham eta° CML °rahiñ | .

14. L °vañ cānuttarāñ dha° N °varttatañ çra° BACML °rttitañ dharmā çra° NACML
°çravaṇena° A °loka sa° B °rmeṇa evañ°. — 15. C °samañgrañ° CM °grañ saçrā° N °sañ-
gha pari° B °shyasi | ya° tarhi evañ°.

- यसि यथायहमेतर्हि । एवं च ते देवमनुष्या श्रोतव्यं श्रद्धातव्यं मन्येन्सुः यथापि मम एतरहि । एवं तीर्णो तारयिष्यसि मुक्तो मोचयिष्यसि आश्वस्तो आश्वसयिष्यसि परिनिर्वृतो परिनिर्वापयिष्यसि यथापि अहं एतरहि । तं भविष्यसि बद्धजनहिताय बद्धजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय
- 5 देवानां च मनुष्याणां च ॥ समनन्तरव्याकृतो च पुनः महामौद्गल्यायन अभियो भिक्षुः सर्वाभिभूना सम्यक्संबुद्धेन अनुत्तराये सम्यक्संबुद्धाय अथायं त्रिसाहस्रमहासाहस्रो लोकधातुः कं पे प्रकं पे अतीव षड्विकारं । पुरस्तिमा दिशा उन्नमति पश्चिमा दिशा ओनमति पुरस्तिमा दिशा ओनमति पश्चिमा दिशा उन्नमति दक्षिणा दिशा उन्नमति उत्तरा दिशा ओनमति दक्षिणा दिशा ओनमति उत्तरा
- 10 दिशा उन्नमति मध्यातो ओनमति अन्तेषु उन्नमति मध्यातो उन्नमति अन्तेषु ओनमति ॥ भूम्या च देवा घोषमुदीरयेन्सुः शब्दमनुश्रावयेन्सुः ॥ एषोऽभियो भिक्षुः भगवता सर्वाभिभूना सम्यक्संबुद्धेन अनुत्तराये सम्यक्संबोधये व्याकृतो तं भविष्यति बद्धजनहिताय बद्धजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ भूम्यानां देवानां घोषं श्रुत्वा अन्तरीक्षेचरा
- 15 देवा चतुर्महाराजिका देवा चायस्त्रिंशा देवा यामा तुषिता निर्माणरतयो परनिर्मितवशवर्तिनो देवा याव ब्रह्मकायिका देवा घोषमुदीरयेन्सुः शब्दमनुश्रावयेन्सुः ॥

1. L °çrovavyaṃ BNACML °manyetsuḥ L °mamaitararhiṃ N °tarhi CM °rahiṃ. —

2. BACML °tārayishyasi (C °mi) | āçvā(B °āsvā A °āsva L °açva)sto L °parivrito B °pa-yishyasi | yathā N °thāpi °ba M °thāpyaha L °ham evam etararhiṃ N °tarhi B °hiṃ bhavi°.

— 3. BACML bhavi° L °janakasyārthā B °shyānāṃ ca sama°. — 5. A °krite ca° M °to ya pu° NCML °punar mahā° BNCML °mauṅga° L °yano °bhi° L °bhibhunā° N °bhibhūyanā° C °bhibhūtānāṃ sa° NCML °saṃmya° N °buddhenā anu° BACML °ttarāyāṃ sa° N °ttarāya sa° NL °saṃmya° BA °ddhāyā a° hasrema° NL °hāsahasre lo° CM °dhāto ka° N °tīvarshadvī° BNACML °kāra pura°.

7. N °unnamanti pa° L °onnama° L °onnama° BNA °onamati paçcimā unnamati | dakshi° N °uttarā çā o° B °onamati | dakshi° L °onnamati | uttarā diçā onnamati dakshiṇā diçā unna° N °ṇā çā o° rā çā u° CM °ṇā diçā unnama° çā ona° A °ttare di° B °unnamati | ma° L °to onnama° B °unnamati | ma° L °shu unnamati || .

11¹. BNAML bhūmā ca° N °diretsuḥ çā° BACML °dirayetsuḥ çā° BNAML °çrāvayetsuḥ || C °çrāvayatsuḥ | . — 11². N °sho bhi° M °sho abhi° NACML °vato sa° L °bhibhunā° N °bhibhūnā anutta° CML °saṃmya° BACML °ttarāyai sa° BCML °saṃmya° N °bodhiye° BM °bodhayai vyā° B °bhavishyati | ba° C °lokonu° BACML °janakasyārthā° N °shyānāṃ ca B °ṇāṃ ca bhū°. — 14. BNA bhūmānāṃ AL °antarikshacarā° L °devāçcatu° devās trāya° N °yastriṃçā yāmā tu° CM °devāḥ yāmā II °devā yātā bhushi° N °nirmānāra° C °nirmārata° CM °ratayaḥ pa° AB °parinirmi° NCML °mitavasavartti° BNACML °devā (CM °vāḥ) ghoshāṃ çrutvā brahma° udīrayetsuḥ çā° BACML °çrāvayetsuḥ e° N °çrāvetsu.

एवं मार्था अभियो भिच्चु भगवता सर्वाभिभूना अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये व्याकृतो
तं भविष्यति बज्जजनहिताय बज्जजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनकायस्वा-
र्याय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च अप्रमेयस्य उदारस्य च महतो
अवभासस्य लोके प्रादुर्भावो अभवि । या च ता लोके लोकान्तरिका अन्धकारा
अन्धकारार्पिता तमिस्रा तमिस्रार्पिता अघा असंविदिता असंविदितपूर्वा यच्च इमे 5
पि चन्द्रमसूर्या एवं महर्जिका महानुभावा आमया आमां नाभिसंभुणन्ति आलोकेन
वा आलोकं अकाले अपि तेनावभासेन स्फुटा अभुन्तुः ॥ ये पि तच्च सत्त्वा उपपन्ना
ते पि अन्यमन्यं संजल्येषु ॥ अन्ये पि किल भो इह सत्त्वा उपपन्ना अन्ये पि किल
भो इह सत्त्वा उपपन्ना अन्ये पि किल भो इह सत्त्वा उपपन्ना ॥ एकान्तसुखसमर्पि-
ता च पुनस्तत्त्वणं तत्सुहृते सर्वे सत्त्वा अभुन्तुः ये पि अवीचिखिं महानरके उपपन्ना 10
अतिक्रम्य येव देवानां देवानुभावं नागानां नागानुभावं यक्षाणां यक्षानुभावं ॥
ध्यामानि च अभुन्तुः मारभवनानि निस्सेजानि निरभिरम्यानि । क्रोशिकानि

1. C °māryā a° L °rshā °bhi° kshur bhaga° C °kshuh° bhaga° L °bhibhunānutta° C °nāma
anuttarāyāñ sa° B °rāyāñ sa° A °rāya sa° NCML °sañmya° B °bodhayai vyā° BACML °vyā-
kṛitāñ bhavi° M °kañpāye ma° CML °janakasyārthā° C °hikāyā° CM °khāya lokānukañpāya
devā° B °mahato... vabhā° NACML °to °vabhā° CM °bhāsa(C °bhāva)yasya lo° B °bhā-
satya ca lo° NA °bhāsasya ca lo° BNACML °durbhāvētsuh (N °tsu ||) bhūmi (L °mi CM
°myāñ) yā ca°. — 4. BACML °loke prādurbhāve(L °rbbhāve)tsuh | bhūmi(CML °m)ya
ca tā loke lo° BACML °lokattarikā° N °lokottari°kā° BNACML °rikā andhakārā (L °lā) pi (N
°yi) tatvā (C °tvā ta) tamasā tamasāpi(N °yi L °pita CM °yita)tvā a° BNACML °agho asañvi-
ditvā(N °tā) asañ L °aghañ agho sañviditvā asañviditvā asañ CM °pūrvāya ime° BA °rvā
yata ime° N °rvā yate ime° L °rvā yatana ime° M °masuryo evañ BNACML °rddhiko ma°
C °ābhaya ā° L °yā āsā sañ BNACML °yā ābhāsañ na(N °na sa)bhu° L °bhumanti° C °nti
ālokañ ākā° CM °kāle pi° N °tenābhāsena sphutā abhuñsu CM °abhutsuh B °nsuh ye°.

7. BACML ye pi te tatra° BNAML °upasañpannā° C °pannāñ te pi anyāñ sañña° BNA
°nyamānya sañña° M °anyemānyañ C °jalpe anye° B °shu anye°. — 8. CML °pannāñ a°
pannāñ a° CM °pi iha° CML °pannāñ B °pannā ekā°. — 9. N °punañ tattatksha° BL °s
tañkshaññāñ AC °ñāñ tanmu° BN °tmūhurttañ CM °tatmuhurttañ BNACML °sarva
sa° N °abhuñsu ACML bhuñsuh ye° NC °avici° L °vicismiñ N °smin mahā° krammya e°
BA °kramyamevañ de° NCML °evañ de° BACML °evañ devānubhā° AC °bhāvañ nāgānu-
bhā° BL °nāgānā nāgānu° B °kshānā yakshā° NACL °kshānāñ ya° B °bhāvañ dhyā°.

13¹. BNACML dhyānāni° B °ca aṇaṇsuh || mā° AL °abhuñsuh° N °bhuñsu mā° C °bhu-
tsuh mā° A °mācabbava° C °nimittejāni° N °myānti B °myāni kro°. — 13². CML °koṇi°
L °khañḍāpi pra° BA °prayatetsu || dvi° NCM °tetsuh dvi° L °tetsuh yoja° C °dvikrosikā° tri-
kāci° M °trikro° pi ca trikoṇikāni pi ca | kha° BA °prayate° N °tetsu yo° BACML °tetsuh yo°
L °yojanāni pi° BNACML °yojanakāni° BA °prayate° BACML °tetsuh dve° N °patetsu ca
yojanakāni pi ca khañḍāni prapatsu dvepañca° BNACML °yojanakā° L °pi ca prapa° BNACML
°patetsuh | .

पि च खण्डानि प्रपतेन्सुः द्विक्रोशिकानि पि च त्रिक्रोशिकानि पि च खण्डानि प्रप-
तेन्सुः योजनिकानि पि च खण्डानि प्रपतेन्सुः द्वेपंचयोजनिकानि पि च खण्डानि
प्रपतेन्सुः ॥ मारो च पापीमां दुःखी दुर्मनो विप्रतिसारी अन्तःशस्त्रपरिदाघजातो
अभूषि ॥

5 अनुगीतगाथा ॥

सो तं दानं दत्त्वा प्रणिधेसि लोकनायको अस्य ।
देवमनुष्याचार्यो आर्य धर्म प्रकाशेयं ॥
धर्मोक्तां विधरेयं पराहणे धर्मभेरीं सपताकां ।
उच्छेयं धर्मकेतुं आर्यं शंखं प्रपूरेयं ॥
10 एवं च मह्यं अस्त्रा प्रकाशना देशना च धर्मस्य ।
एवं च बह्व सत्त्वा आर्ये धर्मे निवेशेयं ॥
एवं च मे श्रुतेन्सुः देवमनुष्या सुभाषितं वाक्यं ।
एवं च धर्मचक्रं प्रवर्तये वज्रजगहिताय ॥
छच्छापन्नैः सत्त्वैः जातिजरापीडितैर्मरणधर्मैः ।
15 भवचक्रकेः अपाया प्रज्ञास्कन्धं निवेशेयं ॥
संजीवे कालसूत्रे संघाते रौरवे अवीचिम् ।
षड्गु मतीहि विकीर्णा भवसंसारात्मनोचेयं ॥

3. M °pāpimān° N °pāpiyān du° NL °antaça° CM °hçalyopa° B °rid... jā° A °ridajā°.

6. L °prañiyasi° BA °prañiyasi lo° CM °prañiyasi lo° N °prañidhasi lo° BNACML °sya de°.

— 7. C °cāryā ā° NCL °āryadha° M °aryye dha° CM °dharma pra° BACML °kāçesi dha° N °çemi | dha°.

— 8. L dhalmokām vihareyā parā° C dharmotkām vihareyā parā° BNAM °lkām vihareyā (A °yo) pa° BNACML °bheri (N °ri) sapatākām | . — 9. BN ucchreyeyām°

ACML uchrayeyām° C °ketu ā° BNACML °āryasaṃghām (CM °gha) pūrayeyām. —

10. CM °kāçenā° BNML °nāyā deçanā° A °nāyo deçanā° C °nāyā deçenā ca° B °rmasya eva°.

11. CM °bahu sa° BNCML °āryadha° BN °dharma ni° L °dhasya ni° BACML °nive- çaya || N °niveça ca. — 12. BNACML °vañ me° N °çrutsu de° BACML °çruṇetsuḥ de°

C °nushyām çubhā° N °shitavā° G °vākyam evaṃ° M °vākyam evaṃ° B °kyañ evaṃ°. —

13. BACML °varttanā bahu° N °varttayā bahu° BNACML °lāya bahujanasukhāya kṛi°. —

14. BNA °kṛicchāpa° N °pannai sa° C °chrāpaṃnnais satvai° M °pannais satvai° CM °tvair jā° L °piḍatai° CM °piḍitām mara° B °rmaiḥ bha° N °dhamaiḥ bha° CM °dharmair bhava°.

— 15. BACML °kshuko a° N °kshukai a° BNACML °apāye prajñāśka(C °jñāśa)ndho (N °ndhā) niveçeyāḥ (L °ya) || .

16. BNACML °jivakā° M °lasutraṃ saṃ° BACL °sūtraṃ saṃ° N °saṃghaṭe rau° vici °smiñ B °smiñ sha°. — 17. BNACML °hi vinikīṛṇo bhava° B °saṃsān pramo° NAML °sārān pramo° C °pramocayām BNAL °moçya na°.

नरके पक्कविपक्का अपायप्रपीडितां मरणधर्मा ।

अल्पसुखदुःखबहुलां भवसंसारत्प्रमोचेयं ॥

अर्थं चरेयं लोके देवमनुष्याणां देशिय धर्म ।

एवं विनेय सत्तां यथा अयं लोकप्रयोतो ॥

एवं अहं लोकमिमं चरेयं

5

यथा अर्थं चरति असंगमानसो ।

चक्रं च वर्तेय अनन्यसादृशो

सुसत्कृतो देवमनुष्यपूजितो ॥

प्रणिधिं च ज्ञात्वा सुसमुन्नतो जिनी

सर्वेहि हेतूभि उपस्थितेहि ।

10

अखण्डअच्छिद्रमव्रणं वियाकरे

अर्थदर्शी मतिमां ॥

बुद्धो तुवं होहिसि लोकनायको

अनागते कल्पशतसहस्रे ।

कपिलाद्भये अयिवदनसिं शकियो

15

तदा अयं प्रणिधि विपाकमेवति ॥

अथ सागरावलिमही प्रकम्पते च दिवि देवसंघेषु ।

व्याकरणं तस्य युतिमतो अभुज्जमि अभुज्जतं घोषं ॥

1. AL °rako pa° CM °rakañ pa° BNACML °pakshavipakshā° C °ḍināñ ma° B °dharma a°. — 2. BNACL °sārāñ pra° C °mocayañ BNAML °mocayeyañ | . — 3. BC atha ca° NA artha ca° B °care palalo° ACM °care paralo° L °careya paralo° N °careya lo° BNAL °lokasya de° CM °kasya sadeva° BNACL °deçaya dha° M °deçaye dha° C °dharimma | B °rmañ e°. — 4. N °vinaye sa° CM °yathāyañ NL °thā °yañ N °pradyeti M °pradyotā. — 5. BNACML evam(N °vañim) abam ihañ ca° L °yathāyañ CM °ti ayañ samāna° B °naso ca°.

7. C cakrañ vattayañ ana° BML °ca varttaya ana° BAL °nyaçāḍṛi° BNACML °ço sa sa- (C °ma)lkrī° CM °to devamanushyā (M °shyah) pūjito pra°. — 9. CM °dhiñ ca kṛitvā° BACML °tvā sa sa° BM °satmudga° BCM °dgatā ji° N °dgatāñ ji° A °dgakshino° L °dga- jino° BAM °sarvāñhi he° N °sabhi he° C °sarvāhi° L °sarvābhi° CML °tubhir upa° BNACML °pathi(NL °sthi)tāhi acchi°.

11. BNACML °vyākāre °rçe matimāñ°. — 13. BNACML buddhottamāñ bhavishyasi | lo° CM °yake anā° L °ko °nāga° B °gata ka° sre kapi°. — 15. N °ye rishibbhavana° C °ṛi- ddhipattanesmiñ M °shlipattanesmiñ BAL °shivadanesmiñ C °smiñ sāki° BNAL °tayā ayañ CM °tayo ayañ N °pākam asyeti || BACM °kam esyati || .

17. BNACM atha sa nagarāvale mahi° L atha sa nagarāhvaye mayi° BNACM °mahi param- pare ca° L °hi varañvare ca° || °gheshu vyā°. — 18. BNACML °rañam asmiñ dyuti° L °ti- manto °bhyyu° BM °to atyudga° C °to atyuñgami° N °to abhyuñgatañ gho° BML °atyudga° C °atyuñgatañ N °abhyuñgatañ°.

एष अभियो भगवता अत्यन्तसुभाषितगीतध्वजेन ।
सर्वाभिमुना मुनिना विद्याकृतो होहिसि जिने त्वं ॥
तं हितसुखाय होहिसि सत्रहसुरासुरस्य लोकस्य ।
हायिष्यति असुरकायं नरमरुसंधो विवर्द्धन्ति ॥

- 5 अथ खलु महामौद्गल्यायन ते दुवे गन्धिकमहत्तरका अभियस्य अनुत्तराये
सम्यक्संबोधये व्याकरणं श्रुत्वा दृष्ट्वा तुष्टाः प्रमुदिताः प्रीतिसौमनस्यजाता एवं चि-
त्तमुत्पादेन्सुः ॥ यदा अभियो भिबुः अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धो भवेय
तदा वयमेतस्य अग्रश्रावका भवेयाम अग्रयुगो मद्रयुगो यथायं भवति सर्वाभिमुख
श्रावकयुगो एको अग्रो प्रज्ञाये एको अग्रो ऋद्धीये ॥ अश्रोषीत् महामौद्गल्यायन
10 उत्तियस्य ऐष्ठिस्य धीता अभियो भिबुर्भगवता सर्वाभिमुना अनुत्तराये सम्यक्सं-
बोधये व्याकृतो ॥ अथ महामौद्गल्यायन उत्तियस्य ऐष्ठिस्य धीता तं भगवन्तं
सश्रावकसंघं सत्कृत्वा गुरुकृत्वा मानयित्वा पूजयित्वा अपवाचित्वा एवं प्रणिधि-
मुत्पादेसि ॥ मम अभियेन भिबुणा ईर्ष्याप्रकृतेन अभूतो अभ्याख्यानो दिवो ॥
यस्या भगवतो सर्वाभिमुख सश्रावकसंघस्य अधिकारं कृत्वा कुशलमर्जितमह-
15 भेतेन कुशलमूलेन यजयच्च अभियो भिबुस्तत्पथेय तत्तत्तत् नं अभूतेन अभ्याख्यानेन

1. BNAL esham a° CM esho a° vato a° L °vatā abhyanta° C °bhāshitañ gi° N °bhāshitāgi°
B °jena sarvā°. — 2. ACM °bhībḥunā° BN °bhībḥunā aninā° C °nā shvāshvākri° M °nā
shvākri° BNAL °nā vyākri° BNACML °to bhaviṣhyasi | jino ji(N °di)tañ hi°. —
3. BNACML hitasukhā ho° BNA °hohiti sa° CML °hohiti sa° B °kasya hā°. — 4. N °hoyi-
shyati a° BACML °shyati | asu° N °asurañ kā° BACM °vivadhanti | L °vivaddhamiti°. —
5. N °lu mau° BNCML °mauṅga° CM °abhiya° L °sya 'nutta° B °ttarāyai sa° L °ye sañ-
mya° B °dhayaṃ vyā° tvā drishtvā tu° NACML °hrishṭa tu° C °timaumanajā° BNACM °jāto e°
L °jātāh e° BACML °tpādetṣuḥ | N °detsu ॥ .

7. BNACML yathā a° M °abhiyo° B °bhikṣuḥ | a° N °kshur anu° C °tarāyāñ sa° BAL
°sañmya° L °bodhim abhisāñbodhim abhi° BACML °sañbodhe bhaveya | tadā° CM °tasyā-
gragrā° BNACML °vako bhava° A °bhībḥutasya° L °bhībḥusya° N °yugo eko 'gro riddhiye
CM °ekāgro° L °agra pra° C °jñāye eko' gro prajñāye e° L °ko 'gra riddhiye BAC °ddhiye
a°. — 9. BNL agrosḥi° CM °aḥlosḥi° A °shin mahā° N °shīt mau° BNCML °mauṅga°
M °yano u° BNACML °uttiya° BACML °creshṭisya° CML °abhiyo bhikṣuḥ bhaga° BACML
°vato sarvā° NAL °bhībḥunā a° CML °ye sañmya° C °dhaya vyā°.

11. BNCML °mauṅga° L °yano u° BCML °creshṭisya° CM °gava sacra° CM °pacārayitvā°
L °pacāpayitvā°. — 13. M °kshunā i° BACL °nā irshyā° CM °tenābhū° AC °to atyākhyā°
L °to ityākhyā° N °bhyā 'vyāno° CML °khyānā di° CM °dinnā B °dinno yan ma°. —
14. N yan manayā bha° L °bhībḥusya° BNACML °tvā kuṣālamūlañ tad aba° C °haste(?)tena°
M °kuṣālemūle° C °yatra ābhiyo° BNACML °dyeyāñ | ta° L °tatra abhiyo bhikṣur abhūte°
BNA °tatra na abhi° CM °tatra nābhū° N °bhūttena° A °na atyākhyā° N °khyātena° A °na
atyāci° ACML °kshepañ yā° BAML °prāpto si° N °prāptaḥ | C °prāptā.

अभ्याचिचेयं यावत्परमसंबोधिप्राप्तं ॥ सिया ति पुनर्महामौद्गल्यायन एवमस्य
 स्यात् । अन्यो सौ तेन कालेन तेन समयेन भगवतो सर्वाभिमुख अभियो नाम
 श्रावको अभूषि ॥ न एतदेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य हेतोः ॥ अहं महामौद्गल्यायन
 तेन कालेन तेन समयेन भगवतो सर्वाभिमुख अभियो नाम श्रावको अभूषि ॥
 सिया ति पुनः महामौद्गल्यायन एवमस्य स्यात् । अन्ये ते तेन कालेन तेन समयेन 5
 वसुमते महानगरे दुवे गन्धिकमहत्तरका अभुन्सुः ॥ न खल्वेतदेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य
 हेतोः ॥ यूयं ते शारिपुत्र महामौद्गल्यायन तेन कालेन तेन समयेन दुवे गन्धिक-
 महत्तरका अभुन्सु ॥ तं युष्माकं मूलप्रणिधिं ॥ सिया ति पुनर्महामौद्गल्यायन
 एवमस्य स्यात् । अन्या सा तेन कालेन तेन समयेन उत्तियस्य श्रेष्ठिस्व धीता अभूषि ॥
 ..... ॥ तेनैषा तीर्थिकांगना प्रणिधानेन यवयव उपपद्यामि तत्रतत्र 10
 अभूतं अभ्याख्यानं देति यावत्परमसंबोधिप्राप्तस्य ॥ सिया ति खलु पुनर्महामौद्ग-
 ल्यायन एवमस्य स्यात् । अन्यो सो तेन कालेन तेन समयेन वसुमते महानगरे
 उत्तियो नाम श्रेष्ठि अभूषि ॥ न खल्वेतदेवं द्रष्टव्यं ॥ एषो सौ महामौद्गल्यायन
 शुद्धावासकायिको देवपुत्रो तेन कालेन तेन समयेन वसुमते महानगरे उत्तियो
 नाम श्रेष्ठि अभूषि ॥ एतेषां कल्याणां शतसहस्रं स्मरति धर्मं समनुस्मरति ॥ 15

इति श्रीमहावस्तुअवदाने अभियवस्तुं सानुगीतं समाप्तं ॥

1. N °punah mau° M °punah mahā° BNCML °mauṅga° CM °yano evañm anyañ syā°
 BA °m anyañ syā° NL °m anyā syā° BACML °syād yo sau° . — 2. N yo sau° BACML yo sau°
 A °bhibhūtasya° NL °bhibhūsyā° B °bhūshi etad e° . — 3¹. BG etad ° ML naitad e° . —
 3². NCM °hetor ahañ° . — 3³. N °hañ mau° BNCML °mauṅga° A °bhibhūtasya° L °bhi-
 bhūsyā° B °bhūshi yāti° . — 5¹. BNACML yāti° B °ti | pu° ML °punar mahā° BNCML
 °mauṅga° C °evañ ma° L °vañ anyā syāta CM °asyāsyāt | . — 5². BACML anyo so tena°
 N anyo 'sau tena° L anyā sau tena° C °lena sama° N °mate nagare° BACML °ttarako a°
 N °abhuñsu° CM °abhūshi B °abhunsuḥ na kha° .

6¹. C °khalve drashta° M °khala drashta° . — 7. BACML °cāliputra° N °tra mau° BNCML
 °mauṅga° ACML °rako a° CM °abhūshi | N °bhuñsu || AL °bhunsuḥ || . — 8¹. L te yu-
 shmā° CM °kañ kuḥalamū° N °ñidhi B °dhiñ si° . — 8². N °punar mau° BNCML °mauṅga°
 C °yanañ eva° N °evañm anyā syāt | BA °m anyā smād anyā° CML °m anyā syād a° — 9. C
 °anyo so te° ML °nyā so te° BCML °creshṭīsyā° N °shṭhiyasyā° . — 10. BACML °naishāñ ti°
 C °tithikāgaṇā pra° B °rthikāgamā pra° AML °rthikāgaṇā pra° BA °nena yatra upa° L °nena
 yatropapa° CM °tra yatropapa° BNACML °padyesi | ta° CM °tatrābhū° L °tra °bhūtañ°
 A °tañ atyākhyā° B °deti | yā° N °ptasyāñ B °sya si° .

11. N sayā° B siyā ti | kha° N °punar mau° BNCML °mauṅga° CM °lyāya eva° L °evam
 anyā syād anyo° . — 12. C anye so° A °tenarkāle° BACML °creshṭī a° B °bhūshi na° . —
 13². C eshañ sau° N °esha so mauṅga° BNML °mauṅga° BNAM °vāsokā° L °vāsākā° ML
 °yikā de° L °putrā te° C °lenā samayena suma° BCML °creshṭī a° . — 15. BNACML °kal-
 pā(BA °lyā)nāñ (BACML °nāñ) smarati(L °si) cāta° BAC °dharma sama° .

16. N samāptañ mahāvastu sonugitañ || BACML °hāvastuñ sā° L °ne mahāvastuñ sā° .

इतो भो महामौद्गल्यायन अपरिमितासंख्येया कल्पा यं मया बोधाय प्रणि-
हितं ॥ अप्रमेयास्तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धाः पूजिता नो चाहं व्याकृतो ॥
चीणि मौद्गल्यायन पुष्पनामकानां शतानि मया पूजितानि नो चाहन्तेहि व्याकृतो ॥
अप्रमेया असंख्येया कल्पा संधाविता संसरिता अप्रमेया च संबुद्धा पूजिता नो चाहं
5 तेहि व्याकृतो ॥

चतस्रः इह महामौद्गल्यायन बोधिसत्वचर्याः ॥ कतमाश्चतस्रः ॥ तद्यथा प्रक-
तिचर्या प्रणिधानचर्या अनुलोमचर्या अग्नितर्तनचर्या ॥

कतमा च महामौद्गल्यायन प्रकृतिचर्या ॥ इह महामौद्गल्यायन बोधिसत्वप्रक-
तिरेवं ॥ भवन्ति मातृक्षाः पितृक्षा ग्रामस्था ब्राह्मणाः कुलज्येष्ठापचायकाः दश
10 कुशलां कर्मपथां समादाय वर्तन्ते परेषां च देशयन्ति दानानि देय करोध पुष्पा-
नीति तिष्ठन्तां च बुद्धां पूजयन्ति आवकांश्च नो च तावदनुत्तराय सम्यक्संबोधये
चित्तमुत्पादेति ॥

पूजयन्ति प्रथमं तथागतं
गौरवेण महता महायशं ।

1. N itsau mauṅga° B ito so mahā° ACML ito sau mahā° BNCML °mauṅga° M °yano
apari° L °yana °pari° BAL °kalpe yaṃ° N °kalpo yaṃ° CM °kalpa yaṃ kalpā saṃbodhito
samsarito mayā° B °hitaṃ a°. — 2. BACML °meyās te tathā° M °gatorhantaḥ° C °gatāyā-
rhantaḥ° L °tā °rhantaḥ° CML °ntaḥ saṃmya° NA °buddhoḥ pū° CM °buddho pū° CML
°jito no° N °tā nā cā° L °no vāhaṃ° B °kṛito tri°. — 3. M triṃṇi° BNCML °mauṅga°
L °lyāyana bodhicaryāḥ° (l. 6¹) M °cāhaṃ te° BNACML °nte vyā° B °kṛito a°. — 4. BCM
°meyam asaṃ° A °meyasaṃkhye° N °meyam asaṃkhye° BNACML °khyeyāṃ ka° N °kalpāṃ
saṃ° CM °kalpāṃ(C °pān) saṃbodhito samsari° BNA °saṃbodhito sansa(N °saṃsa)ri° BNA
°rito a° CM °ritāḥ a° C °meyā va saṃ° N °buddho pū° BNACML °jito no° C °no haṃ te°
CM °te vyā° N °kṛitaḥ | .

6¹. C cataccā i° M catasro i° N °mahamaṇ° BNCML °mauṅga° M °yano bo° BNACML °bo-
dhicaryāḥ kata°. — 6². L °tasro B °sraḥ tadya°. — 6³. CM °caryāḥ pra° caryāḥ a° caryāḥ
vivarta° BNA °ryā vivarta° L °ryā niva° CML °caryāḥ | . — 8¹. BACML katamaṅga ma°
L °tamaṅga ma° N °mā ca mau° BCM °mauṅga° L °mauṅga° CM °yano pra° B °ryā iba.
— 8². N iba mau° BCML °mauṅga° BNACML °satvāḥ prakṛitīm evaṃ (N° va) bha°. —
9. L °jñā pitṛi° NM °pitṛijñāḥ ṛā° M °ṛāvanyāḥ brā° L °brāhmaṇā ku° A °kulejye° BNL
°kulejyesṭhāpa° CM °kulejyesṭhāpa° BL °pavāya° L °yakā da° BA °mādāvarta° CM °detha
punyāni karo° C °rotpati tishṭha° M °rotheti tishṭha° CM °tishṭhanti | taṃ ca° B °tish-
ṭhati taṃ ca° L °tishṭhati paṃca° A °tishṭheti paṃca° N °sbṭhantaṃ ca° BNACML °bu-
ddhaṃ pū° ACML °vakaṅga° B °vakaṅgi no° N °vat anutta° CM °ttarāṃ saṃmya° L
°ttarāyaṃ saṃmya° N °saṃmya° L °tpādyanti | .

13. BNACML prathamāṃ° BACML °gataṃ gau° N °gata gau° BACML °veṇa (L °na)
mahāya° N °veṇa mahāprasannaiva° BACML °hāyasaṃ nai° L °yaṇaṃ.

नैव ताव जनयन्ति मानसं
 अयपुद्गलगतं नरोत्तमा ॥
 पूजयन्ति वशिभूतकोटियो
 पूर्वमेव वशिपारमं गता ।
 नैव ताव जनयन्ति मानसं
 ज्ञानसागरतराय नायका ॥
 ते च प्रत्येकबुद्धकोटियो
 पूजयन्ति परमार्थपुद्गला ।
 नैव ताव जनयन्ति मानसं
 सर्वधर्मविदुताय पण्डिता ॥

5

10

इयं महामौद्गल्यायन प्रकृतिचर्या ॥

कतमा च महामौद्गल्यायन प्रणिधिचर्या ॥ इतो महामौद्गल्यायन अपरिमिता
 असंख्येया कल्पा यं शाक्यमुनिर्नाम तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो लोके उदपादि
 विद्याचरणसम्पन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुण्ड्रदम्यसारथिः शास्त्रा देवानां च
 मनुष्याणां च ॥ शाक्यमुनिस्त्र खलु पुनः महामौद्गल्यायन कपिलवसुं नाम नगरं 15
 विस्तरेण ॥ तदाहं त्रेष्ठि अभूयि ॥ व्यागूपानं कृत्वा बोधाय प्रणिहितं ॥

ते यदा विपुलपुण्यसंचया
 भोन्ति मावितशरीरमानसा ।

1. CM naivan tā° BACML °tāvajjana° L °nti dānāni detha māna° B °sañ | a° NA °gra-
 puṇḍgala° L °puṇḍgala° CM °puṇḍgavaga° BNACML °ttamañ pūja°. — 3. CM °koṭṭyo pū°
 BN °pūrvam e° M °m evañ va° L °vasipāra° M °param ga° C °pāramitāñ ga° ML
 °gatāḥ | . — 5. CM naivañ tā° BACML °tāvajjana° nti dāna° BNL °sāgaravataraṇāya nā°
 A °sāgaravatāraṇāya nā° CM °sāgaravatāraṇāyakā L °yakās te ca°.

7. C °tyekañ bu° BNACML °buddhāko° CM °koṭṭyo° BAL °thapuṇḍgalā nai° NG °tha-
 puṇḍgalā M °puṇḍgalo. — 9. CM naivañ tā° BACML °tāvajjana° ACM °sarvedharma°
 CM °ṇḍitāḥ | .

11. CML imañ ma° N iyañ mau° BCML °mauṇga° M °yano pra°. — 12¹. CML kata-
 mācca ma° N °ca mau° BML °mauṇga° CM °caryāḥ | . — 13². N ilo mau° BCML °mauṇga°
 N °mitā° saṃkhyeyo kalpo yañ BACML °kalpe yañ CML °nāmas tathā° C °gatārhañ ML
 °gato rhañ° BNL °myaṇṇarathih° B °ṇaṃ ca ṇāya°. — 15. N °muṇḍiyyasya° punaḥ mau°
 BNACML °mauṇga° CM °nāma mahānaga° N °nāmañ naga°.

16¹. BNACML tadahañ creshṭi a° N °bhūmi B °shi dvāgupa°. — 16². B dvāgupa°
 A gvāgū° N yvāgupa° NL °dhāya prañi° A °pratibhitañ B °bitaṃ te ya°. — 17. L te vipula°
 BNACML °puṇḍāsāṃcayāsātiñ avi(N °sādiñ bhāvi)nāṇa° CM °ṇariroma° B °nasā te°.

ते उपेत्य वररूपधारिणी
 बोधये उपजनेन्ति मानसं ॥
 यं मया कुशलमर्जितं पुरा
 तेन मे भवतु सर्वदर्शिता ।
 मा च मे प्रणिधी अवसीदतु
 यो यमेष प्रणिधिः प्रवर्ततु ॥
 यो ममं कुशलमूलसंचयो
 सो महा भवतु सर्वप्राणिहि ।
 यच्च कर्म अशुभं कृतं ममा
 तं ममैव कटुकं फलं भवेत् ॥
 एवं अहं लोकमिमं चरेयं
 यथा अयं चरति असंगमानसो ।
 चक्रं प्रवर्तेय अनन्यसादृशं
 सुसत्कृतं देवमनुष्यपूजितं ॥

5

10

- 15 व्यागूपानं प्रथमं अदासि लोकोत्तरस्य बुद्धस्य शाक्यमुनिनो भगवतो कल्याणं
 इतो असंख्ये ॥ प्रथमा प्रणिधि तदा आसि ॥
 इतो महामौल्यव्यायन अपरिमिते असंख्ये कल्पे समिताविर्नाम तथागतो हं स-
 म्यक्संबुद्धो लोके उदपादि विद्याचरणसंपन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदन्यसा-

1. C °riṇau bo° B °riṇo vedhāya n° ACML °bodhāya u° N °bodhāye° BNACML °pajā-
 nenti°. — 3. N °kuḥalenārji° BACML °lam ārji° N °purā dena° BNAL °sarvavaçitā | M
 °sarvañvaçitā | C °sarvañvaçito | . — 5. BNACML sā ca me° ṇidhir ava° L °vasida°
 BNACML °dantu yūya(M °yañ)m e° CM °evañ pra° BCML °pravarantu yo ma° NA °pra-
 carantu.

7. BNACML °mama ku° B °ḥalasūlañsañ° L °ḥalasañca° ACM °mūlañsañca° CM °sañi-
 cayañ so° BACML °so bhava° B °ñihi yacca°. — 9. CML °maivañ ka° C °phala bhavet.

11. BNAML ekam a° C ekam añhañ lo° NML °lokaṃ imañ ca° BA °lokaṃ imañ ca°
 C °kesmiñ mañ vare° BNACML °thāyañ°. — 13. C °varttayañ a° M °varttayañ a° L °va-
 rtitāya a° BNAL °sādriçañ° CM °susañskritañ° L °satkṛitañ°. — 15. B dvā(?)gū° A gṛvā-
 (?)gū° BNACML °adāmi lo° CM °muninā bhaga° N °ito hi asañ° C °sañkhyaya° ML °khyeya
 B °khyeya pratha°.

16. CML °thamo pra° CM °ñidhis tadā°. — 17. CM ato ma° N °ito mau° BNCML °mau-
 ḡga° CML °yano apa° C °sañkhye° AL °khyeya ka° BA °lpe sañmitā° CM °tāvi nā°
 CML °nāmas tathā° N °gato °rhañ sañmya° CM °to rha sañmya° L °to rhañ sañmya°
 vidyāccara° C °ranalḥ suga° L °panno suga° BM °nnalḥ sarāto° BNAL °myaçāra° N °shyā-
 nāñ ca.

रथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ तेन खलु पुनस्समयेन बोधिसत्त्वो राजा
 अभूषि चक्रवर्ती चातुर्द्वीपी विजितावी सप्तरत्नसमन्वागतो धार्मिको धर्मराजा
 दशकुशलकर्मपथसमादायवर्ती ॥ इमानि सप्त रत्नानि अभुङ्क्षुः तद्यथेदं चक्ररत्नं
 हस्तिरत्नमश्वरत्नं मणिरत्नं स्त्रीरत्नं गृहपतिरत्नं परिणायकरत्नमेव सप्तमं पूर्णं चास्य
 पुत्रसहस्रं अभूषि शूराणां वीराणां वराङ्कशूषिणां परसेव्यप्रमदकानां ॥ सो 5
 इमानि चत्वारि द्वीपानि सम्यक्चिदं जम्बुद्वीपं पूर्वविदेहं अपरगोदानीयं उत्तरकुक्षं
 सागरगिरिपर्यन्तामखिलामकण्डकामदण्डेनाशस्त्रेणानुत्पीडेनादण्डेन धर्मेणैमां
 पृथिवीमभिजित्वा अध्यावसति ॥ अथ खलु महाभौन्नख्वायन राजा चक्रवर्ती
 समिताविस्त्र सम्यक्संबुद्धस्य सन्नावकसंघस्य सर्वेण प्रत्युपस्थितो अभूषि चीवरपि-
 ण्डपाचशयनासनग्लानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारेहि सप्तरत्नमयं च प्रासादं कारयेसि 10
 सुवर्णस्य रज्यस्य मुक्ताया वैदूर्यस्य स्फाटिकस्य मुसारगत्स्य लोहितिकायाः चतु-
 रशीतिहि सत्तसहस्रेहि एकमेकस्य सत्तं आवद्धहिरस्यकोटिहि निर्मितो उपाधस्य ।
 चतुरशीति कूटानगरसहस्राणि कारयेसि चित्राणि दर्शनीयानि सप्तानां रत्नानां
 तद्यथा सुवर्णस्य रज्यस्य मुक्ताया वैदूर्यस्य स्फाटिकस्य मुसारगत्स्य लोहितिकायाः ॥
 तावन्नक्षणां च महाभौन्नख्वायन प्रासादं कारयित्वा राजा चक्रवर्ती समिताविस्त्र 15
 सम्यक्संबुद्धस्य निर्यातेसि एवं च प्रणिधेसि ॥ अहो पुनरहमनागतमध्यामं भवेयं

1. AL °punah sa° CML °vartti ca° CM °cātudvipēçvaro vi° BA °vijivi sa° L °nvāgatah
 dhā° BL °dhāmiko° L °rājadaça° pathā sa° BA °mādvartti | CM °vartti | . — 3. N °abhuṃsu |
 ta° B °nsuḥ | ta° N °karatnaṃ eva° CML °karatnaṃ evaṃ sa° C °pūrṇa ca° A °ṛṇaṃ
 vāsyā° CM °çūlānāṃ vi° N °çūlānāṃ° M °rāṅgāmīrā° N °pināṃ pa° B °kānāṃ so°. —
 5. C mo imā° L sa imā° NCML °sāyathidaṃ° C °jambuddhipaṃ° N °haṃ avara° NCML °kuru
 sā° BAL °madāṇḍanāça° CM °ṇā° nutpi° A °ṇā° nupīdanodaṇḍe° B °trepā° nayitenā° C °tpī-
 denodaṇḍe° M °ḍenoda° L °ḍenādharmenā māṃ° C °dharmenā māṃ° BAM °rmenā māṃ° N
 °rmenemāṃ° BNAC °māṃ prithivī° L °māṃ prithivī° C °m abhijitvā° BAML °m abhijitvā°.

8. N °lu mau° BNCML °mauṅga° C °kravattī sa° N °tāvisya° C °sya māṃmya° ML °sya
 saṃmya° B °bhūshi | ci° BA °trasayanāçana° N °traçaryāsana° L °riskārāhi° BNACML °tna-
 mayāṃ ca taṃ prāsā° B °kārayesi | suva° BACML °musāgalva° L °tikāyāçcatu° BNACML
 °sahasrehi ekaikā ca (N °kā va CM °kā ra) sta(M °ste)mbharūpāni caturaçiti stambhasahas-
 rāni eka° BNA °baddhāṃ hi° CML °baddhā hi° C °hiraṇṇako° M °raṇyeko° BAM °ni-
 mito u° BNACML °uparddhasya ca°.

13. C °rayeçi || ci° B °yesī | ci° L °niyāni sa° BNM °ratnānāṃ | ta° AC °tnānāṃ ta°
 L °tnānāṃ ratnānāṃ° B °rūpyamuktā° C °sya yuktā° L °sya sphaṭika° N °sya susāra° CML
 °musāgalva° N °lohitakāye B °ye tā°. — 15. CM yāva° N tāvalakṣhaṇāṃ ca mau° BNCML
 °mauṅga° M °sāde kā° BML °vartti sa° NCML °saṃmya° B °ryātesi | e° C °evaṃ prāpi° BA
 °ṇidhosi aho° L °ṇidhānaṃ āsi°.

16. BNA °gatem adhvā° CM °gate° dhvā° B °veyaṃ | ta° CM °to rhaṃ° L °saṃmya° vi-
 °dyaçcara° C °purushasyadasyasā° N °myaçara° A °thātīdāṃ° N °gavā sami° BNA °mitāreta°

तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसंपन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्य-
सारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च यथापीदं भगवान्समिताविरेतरहिं द्वात्रिं-
शतीहि महापुरुषलब्धोहि समन्वागतो अशीतिहि अनुव्यंजनेहि उपशोभितशरीरो
अष्टादशवेणिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वागतो दशहि तथागतबलेहि बलवां चतुर्हि
5 वैशारब्धेहि सुविशारदो यथायं भगवान्समितावी सम्यक्संबुद्धो एतरहिं एवञ्च
तीर्णो तारयेयं आश्वस्तो आश्वसयेयं परिनिर्वृतो परिनिर्वापयेयं । तं भवेयं बज्र-
जनहिताय बज्रजनसुखाय लोकानुकंपाय महतो जनकायस्यार्थाय सुखाय हिताय
देवानां च मनुष्याणां च ॥ एवं महामौद्गल्यायन तथागतस्य अयं प्रणिधिः ॥

एवं अहं लोकमिमं चरेयं
यथा अयं चरति असंगमानसो ।
चक्रं प्रवर्तेय अन्यसादृशो
भवेयमहं देवमनुष्यपूजितो ॥

10

अथ खलु समिताविनो सम्यक्संबुद्धस्य एतद्भूषि ॥ किं नु खलु मयि परिनिर्वृते
इमेहि च आवकेहि परिनिर्वृतेहि इमस्मिं धर्मास्थाने नरहिते इतो केतवस्स नु
15 खलु कासस्स बुद्धो भगवान्लोके उपपदिष्यति ॥ एकस्मिं कल्पे जाद्राशीत् ।

L °mitāvi eta° CM °tāvinaitara° N °rahi dvā° C °samatvāga° N °gatohi aṭṭhi° M °gatā aṭṭhi°
B °daṇvapaṇi° N °daṇvapaṇi° C °samatvāga° CM °gataḥ da° N °daṇvapaṇi° ta° C °balaṇvā° NAM
°lavāṇ ca° N °caturbhi vai° CM °catuḥ vai° L °turhi viṇṇado° BA °ṇṇadyeḥi° C °suvisā-
rado° CM °rado tirṇṇo tā(C °to)rayati mukto mocayati ācvaso ācvasayeyyaṇi° BNAL °rado
tirṇṇo tārayati mukto mocayati ācvaso ācvasayati parinirvṛi(L °nivṛi°)to parinirvāpayati
| aho punar ahaṇi api (B °r ahaṇi . . . i A °r aham api N °r ahaṇi °pi L °r ahaṇi pi)-
anāgate(NL °ta)m adhvānaṇi bhavaya (N °yaṇi) ta(L °sta)thāgato (NL °to') rhaṇi sa(L.
°saṇi)myaksaṇibuddho dvātriṇi(BNL °ddho triṇi)ṇṇadyeḥi (L °tihi N °tihi mahā)purushala-
kaṇeḥi mahā (N °kṣahi samanvāgato aṭṭhi) anuvyaṇjaneḥi upaṇṇāṇaṇi ashtādaṇe(N
°ṇa)hi āveṇikehi bu(A °daṇeḥi bu)ddhadharmehi samanvāgato (N °taḥ) daṇeḥi (N °bhi)
tathāgatabalehi (N °bale) balavāṇ caturhi vaicāradyeḥi suvisā(NL °ṇa)rado yathā° N °thā
°yaṇi° A °vān savitā° L °saṇiṇya° N °tararhiṇi° e° N °tarhiṇi° e° rayeḥi mukto mocayeyyaṇi
ā° L °parivṛito°.

6. C °janehitā° M °kaṇṇāpe ma° BCML °janakasyā° C °rthāya hitāya sukhāya de° B °ṇāṇi
ca mahā°. — 8. BACML mahāmau° N °mauṇa° BCML °mauṇa° CM °yano ta° L °gataṇ-
sya° N °ayam api pra°. — 9. BNAML evam ahaṇi C evaṇiṇi ahaṇi° A °maṇi vareyaṇi°
L °yathāyaṇi° N °yathā°yaṇi° B °ti | a° naso ca°.

11. BNAL °kraṇi varite° CM °varttaya° A °driṇo yamahaṇi° CM °veyaṇi ahaṇi°. — 12. CM
°tāvine sa° CML °saṇiṇya° L °ddhasyaṇi°. — 13. L °nivṛite° A °hi ṇṇā° L °ṇṇāvekehi mayi
parinirvṛite imehi ṇṇāvekehi pa° N °ime °smaṇi° khyānanta° C °nentarhite° L °hito i° BACML
°lu kolasya° N °gavāṇi lo° BNACML °upapaddiṇyati (M °ṇyāṇti) | L °upadriṇyati || . — 15. N
°kasmin kalpe°.

दिहि कल्येहि नाद्राचीत् । कल्यसहस्रेण बुद्धं लोके पश्यति ॥ अथ खलु महामी-
 द्रस्त्रायन समिताविस्व सम्यक्बुद्धस्य महता कारुणेन समन्वागतस्य सत्त्वेषु महा-
 कारुणं ओक्रमि ॥ पंच च बुद्धकार्याणि अवशं कर्तव्यानि ॥ कतमानि पंच ॥
 धर्मचक्रं प्रवर्तयितव्यं माता विनेतव्या पिता विनेतव्यो बौद्धवैनेयका सत्त्वा विनेतव्या
 युवराजा अभिषिचितव्यो ॥ एषो ममाख्येन बुद्धो लोके भविष्यति यथा एतर्हि ५
 अहं तथा एष अजितो बोधिसत्त्वो ममाख्येन बुद्धो लोके भविष्यतीति अजितो
 नामेन मैत्रेयो गोत्रेण बन्धुमायां राजधान्यां ॥ यं नूनाहं कल्याणां शतसहस्रं
 तिष्ठेहं ॥ अथ खलु समितावी सम्यक्बुद्धो भिन्ननामन्तेसि ॥ इह मह्यं रहोगतस्य
 एकस्य प्रतिसंखीनस्य अयमेव रूपो चेतसो परिवितर्को उदपादि ॥ किं नु खलु
 मयि परिनिर्वृते इमेहि च आवकसंघेहि परिनिर्वृतेहि इमस्मिं धर्मास्थाने अन्तर्हिते 10
 इतो केतकस्य नु कालस्य बुद्धो लोके उपपदिष्यति ॥ एकस्मिं कल्ये नाद्राचीत् ।
 द्विहि कल्येहि नाद्राचीत् । त्रीहि कल्येहि नाद्राचीत् । कल्यशतसहस्रेण बुद्धं
 लोके पश्यामि ॥ पंच मे बुद्धकार्याणि अवशं कर्तव्यानि यो च सो सत्त्वो युवरा-
 जाभिषिचितव्यः सो दीर्घायुकेहि देवेहि उपपन्नो ॥ यं नूनाहं कल्याणां शतसहस्रं
 स्थातुमिच्छाम्यहं इच्छ्य भिन्नवो कल्याणां शतसहस्रं स्थातुं को वा मया सार्धं 15

1. A omet dvihi° kshīt | L kalpe° N dve kalpe° BCM dvehi ka° N° kshīt | trihi kalme
 nādrākshīt || . — 1². CM °srehi bu°. — 1³. N° lu mau° BNCML °mauiga° M °lyāyena°
 CM °tāvīsa° BNAL °tāvi sa° BCML °sañmya° M °mahātā kā° B °ñañ ojami pañca°
 L °odga(?) ou °oja)si. — 3¹. L °ca ca mahābuddhakāryāni a° M °buddhekārvāni° B °kā-
 ryāñni° BACML °vaṇṇaṃ (C °ṇṇa) karma (ML °rmañ) ka(BA °va)ṛita° L °rttavyaṇṇ | . —
 3². B °pañca dharma°. — 4. BL °tā vinevā pi° A °tā vinedhyā pi° BNACML °tavyā bau°
 L °tavyā buddhā° BA °baudhavaī° N °vaineiyikā° C °tvā vineta yuva° B °tavyā | yuva° L
 °shīñcīta° BNACML °tavyā | . — 5. BNAL °loko bhavi° CM °shyasi | ya° B °ti | ya° N
 °ti | yaḥ e° BNACML °tarhi (M °tararhiñ) tathāgatena ajito° C °shyatiiti° B °titi | aji°
 NACL °treya go° C °māyāñ jadhdā° N °dhāntyaṇṇ | .

7. CM °srañ sthātuñ i(M °tuñ ti)shthe° CML °shtheyaṇṇ | . — 8¹. ML °vi sañ-
 mya° BACML °bhikshuṇāma° B °si iha°. — 8². C ida ma° L °hogatesi e° N °sañlīlasya° CM
 °yam evaṃrū° M °rūpa cetasā pa° N °po catasro pa° BNA °paritarkā u° CML °tarkā u°. —
 9. M °lu mapi pa° A omet parinirvrite° sañghehi N °nirvṛita ime° L °sañghapari° C
 °rma ākhyā° BNACML °khyānte a° L °khyāntehi anta° A °kasva nu° CM °kasyā nu° N °nu
 khalu kā° BACML °kālakasya° upadīyati | N °upaddīyati | .

11. N °smin kalpe° L °kshid dvihi°. — 12¹. CML dvihi° N °nādrākshīt trihi° L °kshīt
 kalpaṇata trihi° C °kshīt kalpa° B °kshīt trihi°. — 12². M trihi° N °trihi nādrā°. — 12³.
 BNACML °paṇyati pa°. — 13. CM yañca me° N pañca mañ bu° BNACML °avaṇṇa
 kartta° CM °satvā yu° shīñcitavyā | so° N °tavyo | so° B °tavyaḥ | so° L °diryuke° C °devehi
 devehi u° B °nno yañ. — 14. N° yañ nu° BAML °lpānā ca° N °sthātuñ icchā° BNACML
 °myahañ bhiksha° C °sāradha sthā° M °syatuñ | .

- खास्यति ॥ तच्च महासौम्यकायण चतुरशीतिहि मिश्रशतसहस्रेहि सो लोको उन्मृ-
हीतो सर्वेहि बलवशीभावप्राप्तेहि ॥ वयं मगवं खास्यामः वयं सुगत खास्यामः ॥
अथ खलु समितावी सम्बक्संबुद्धो ते च श्रावका चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठेन्नुः ॥
सर्वतकालसमये मनुष्या कालगता आमाखरे देवनिकाये उपपद्यन्ति राजापि काल-
गतो आमाखरे देवनिकाये उपपद्यति भगवाच्चिबुसंघेन सार्धं आमाखरं देवनिकायं
गच्छति ॥ विवर्तनीयकालसमये संस्थिते लोकसन्निवेशे सत्वा आयुःत्रयाय आमा-
खरादेवनिकायतो च्यवित्वा इच्छत्वमागच्छन्ति ॥ बोधिसत्त्वोऽपि आमाखरादे-
वनिकाया च्यवित्वा इच्छत्वमागत्वा राजा भवति चक्रवर्ती चातुर्द्वीपो विजितावी
याव इमानि चत्वारि महाद्वीपानि धर्मेणैव अभिनिर्जित्वा अध्यावसति ॥ यदा
मनुष्या परिमितायुक्ता भवन्ति जराव्याधिमरणा च प्रज्ञायन्ति तदा भगवान्समि-
तावी सश्रावकसंघो जम्बुद्वीपमागच्छति ॥ आगत्वा सत्त्वानां धर्मं देशयति ॥ तथैव
राजा चक्रवर्ती समिताविस्त्र सम्बक्संबुद्धस्य सर्वेण प्रत्युपस्थितो जीवरपिण्डपाचश-
यनासनगलानप्रत्ययभेषज्यपरिष्कारेहि ॥ सप्तरत्नमयं प्रासादं तादृशमेव कारा-
पयित्वा भगवतः सम्बक्संबुद्धस्य निर्यातेसि ॥ एतेन उपायेन कल्पशतसहस्रं समि-
तावी सम्बक्संबुद्धो क्षितो सश्रावकसंघो कल्पशतसहस्रं बोधिसत्त्वेन उपस्थितो
सर्वत्र च कल्पे सप्तरत्नमयं प्रासादं तादृशमेव कारापयित्वा निर्यातेसि समिताविस्त्र

1. N tatra mau° BNCML° mauṅga° N° yanañ ca° NACML° srehi sa lo° BNA° lokā cod-
gri(N° ṅgri)hi° CM° loke codgri° L° ko codgri° BNACML° hītā sarve° BNA° balavaçitābhā° C
° tavañibhā° N° prāptohi° B° plehi va°. — 2. CM° gavan athāsya° L° gavan athāsyaṃmah° ॥ .
— 3. CML° vi saṃmya° BNAM° kā cirañ di° BA° tishthatsuh sañ° NCML° shṭhatsuh. —
4. BNL° saṃvaritattikāla° A° saṃvarttikāla° CM° saṃvattetikāla° NCM° ye mānushyā° L° nu-
shya kā° BAM° gato ā° L° gato abhā° C° gate ā° BNACML° kāye rājā° N° rājādīm kā° L° svare
pi deva° B° gacchati viva°.

6. M° saṃsthita lo°° nivoça sa° C° nivoçe° N° nive satvā° NCL° svarā deva° CM° nikāyā
cya° L° nikāyayato° BNAL° yato cavittā iccha° L° āgati° BNACM° agacchati bo°. — 7. C
° svarā deva° CM° kāyāc cya° N° kāyā āvitvā° C° kravattī cā° L° varitī cā° M° rōvipā vi°
CM° yāvad imā° L° yāca imā° CM° tvāri dvi° dharmaṇaivañ a° L° nirminitvā° NA° nirji-
tvā° CM° jñitvā°. — 9. L° nushyāyushkā bha° N° rimiyushkā° BNACML° maraṇaṃ ca°
B° gavāñ sami° AC° jambūdvī°.

11. C° āgatvānāñ dharmāñ A° çayañti B° yati ta°. — 11. CM° tathaivañ rā° M° rāji
ca° L° savitā° NL° tāvisya° NCML° sya saṃmya° BAL° saṃbuddha sa° N° dḍhasya saçrāva-
kasaṃghasya sarve° sthītā ci° B° sthito | ci° N° traçaryāsana° BCML° sanagrāna° B° kā-
rehi sapta°. — 13. N° dṛiçañ eva° CM° m evaṃ kā° N° kārādayitvā° L° tvā niryātesi | sa-
mitāvisya saṃmya° CM° gavato sa° ML° saṃmya° C° saṃsyaksam° CM° ryāntesi | . —
14. BACML° hasra sa° L° savitā° BACML° saṃmya° L° sthitaḥ sa° N° dhisatvona° CM° sat-
vāna° BNCML° upāsthito° CM° m evaṃ kārā° NCML° sya saṃmya° BNACML° dḍhasya-
nutta°.

सम्यक्संबुद्धस्य ॥ अनुत्तरां सम्यक्संबोधिं प्रार्थयमानो प्रासादशतसहस्रं रत्नमयं
अहं चक्रवर्ती सन्नो समिताविनो अदासि ॥ कल्याणि इतो असंख्ये

सो तं दानं दत्वा प्रणिधेसि लोकायको अस्मां ।

देवमनुष्याचार्यो आर्य धर्म प्रकाशेय्यं ॥

एवं च मह्यं अस्मा प्रकाशना देशना च धर्मस्य

एवं च बज्रं सत्त्वं आर्ये धर्मे निवेयेय्यं ॥

एवं च मे श्रुणुषुः देवमनुष्या सुभाषितं वाक्यं ।

एवं च धर्मचक्रं प्रवर्तये बज्रजनहिताय ॥

धर्मोत्थां विचरेयं पराहणे धर्ममेरीं सपताकां ।

उच्छेयं धर्मकेतुमार्यं शंखं प्रपूरेयं ॥

कृच्छ्रापन्ने लोके जातिजरापीडिते मरणधर्मे ।

भवचक्षुके अपाया प्रज्ञास्फुटं निवेयेय्यं ॥

संजीवे कालसूत्रे संघाते रौरवे अवीचिनि ।

षट्पु गतीषु विकीर्षी भवसंसारात्मनोचेयं ॥

नरके पक्कविपक्कां अपायप्रपीडितां मरणधर्मी ।

अल्पसुखदुःखबहुलां भवसंसारात्मनोचेयं ॥

1. CM *tārāyaṃ sa° B *dhiṃ prāprārtha° M *mānā prā° BNACML *sādaṃ ṣata° M *cakraṃva° C *vatti sa° L *tāvino°. — 2. ACML kalpesmiṃ° N *smiṃ sthito sarvatra ca kalpe ito° NL *ito° saṃ° BNACML *khyeyaṃ so° B *dhesi lokanāyako | a° BNACML *asyā deva°. — 4. L *nushyanāyako manushyā° M *cāryā ā° CML *ārya dha° C *dharma pra° A *kācayyā || BNCML *kaṣeyyā | . — 5. M vevaṃ° C *abhyā pra° CML *kācānāya dharma° BNA *kācānā ca dharma° B *sya e° CM *rmasyaivaṃ ca°.

6. N *bahū satvaṃ° L *bahutvaṃ satvaṃ° CML *āryadha° N *veṣayyā° || C *veṣeyā || BAML *veṣeyyā | . — 7. BACML *ṣṛṇetsuḥ de° N *ṇetsu de°. — 8. L *dharmaṃca° BACML *cakra pra° N *vartteyaṃ ba° BACML *varttaneyaṃ° BNACML *tāya bahujana-sukhāya dha°. — 9. B *dharmotkāṃ vi° BA *vicaḷeyaṃ° NCML *vicareyaṃ° B *paraha-ṇeyaṃ dha° NACML *ṇeyaṃ dha° N *bheriṃ sa° CML *bheri sa° CML *tākāṃ B *tākāṃ u°. — 10. NA uchreyeyaṃ° BCML *ucchrayeyaṃ dha° BNAM *dhamake° CL *m āryadhar-maṇaṃ° BAM *ryaṃ dharmaṇaṃ° N *ryaṃ dharmasāṃkhaṃ prapūreyeyaṃ B *yeyaṃ kri°.

11. BNAC kricchāpa° M *loka jā° L *ḍitena mara° B *rme bha° C° dharma. — 12. BNAM *ke āpāye pra° C° ke āyāme pra° L *apāye pra° B *skandhā ni° ACM *skandho ni° NL *skandhe ni° B *veṣeyaṃ sa°. — 13. M *jiva kālasutra saṃ° C *sūtraṃ saṃ° M *raurava a° B *smiṃ sha°. — 14. L *gatishu° BNACML *vinikirṇe bhavaṃsārāṇaṃ pramocaye-yaṃ | . — 15. C° rake pakvaṇ apā° L *ke pakvavipakvaṃ apā° M *pakvaṇ apāpapa° C° tāṃ meraṇa° N *dharmāṇaṃ alpesu° BACML *dharmāṇi alpesu°.

16. BNACML alpesukha(NAC°khe)duḥkhebahule bha° BNL *rān pra° BNACML *moca-yeṃsaṃ | .

अर्थं चरेयं लोके देवमनुष्याणां देशिय धर्म ।
एवं विनेय सत्वा यथा अयं लोकप्रदीतो ॥

द्वितीयो प्रणिधि तदासि ॥ अशीतिं चन्दनविमानानि अदासि लोकोत्तरस्य
बुद्धस्य गुह्यो ॥ अहं भगवानस्मां इतो असंख्ये ॥ तृतीयो प्रणिधिः तदासीत् ॥
5 सप्तरतनमयानां गुहानां अशीति सहस्राणि अर्को राजा अदासि पर्वतनामस्य ॥
चतुर्थी तदा प्रणिधिः आसीत् ॥ षड्वर्षाणि चरति अनित्यसंज्ञानिमित्तकामेहि
रतनेन्द्रेणानुशसितो ॥ पंचमा प्रणिधिः तदा आसीत् ॥

इति श्रीमहावसुअवदाने बज्रबुद्धसूचं समाप्तं ॥

एवं मया श्रुतमेकस्मिं समये भगवां राजगृहे विहरति स्म गुधकूटे पर्वते ॥ अथ
10 खत्वायुष्मास्महामौद्गल्यायनो कास्त्वमेव निवासयित्वा पाचचीवरमादाय राजगृहं
नगरं पिण्डाय प्रक्रमि ॥ अथ खत्वायुष्मतो महामौद्गल्यायनस्य अचिरप्रक्रान्त-
स्त्वैतदभवत् ॥ अतिप्रागस्तावदेतरहिं राजगृहं नगरं पिण्डाय चरितुं । यं नूनाहं
येन शुद्धावासं देवनिवासं तेनोपसंक्रमेयं ॥ अथायुष्मास्महामौद्गल्यायनः तब-

1. NL artha ca° L°deçayeya dharmañ | BNA°deçeya dha° CM°deçeyañ dha° C°dharma.
— 2. C°vinaya sa° N°satvām ya° BACML°satvānām yathāyañ N°yathā°yañ BA°loke
pra° N°dyotañ | . — 3¹. BNACML°tīya prañidhiñ ta(N°da)da(NA trā)si | . — 3². L
açiti ca° BACML°guruṇā | N°ṇām. — 4¹. BACM°gavatosmiñ i° N°gavato kalpesmiñ
i° L°gavato°smiñ i° L°khyeya BNACM°khyeyāñ tṛi°. — 4². N°tīyā pra° L°tīyāñ pra°
CM°ṇidhiñ tadāsi | . — 5. CL°ratnāma° N°tanāma° BNAL°guhāṇaṃ a° CM°hānaṃ a°
N°ṇi añkā rā° CM°ṇi akko rā° BNACM°adāyi pa° BACML°parvato nā° N°rvatā nāmasya
buddhasya B°masya ca°.

6¹. M°turtha tidā° NL°ṇidhir āsit || . — 6². BNACML°caranto anitya° N°nimitte-
kāme° BNACML°çastā pañca°. — 7. B°camo pra° NACML tadāsit || . — 8. M°bahū-
vṛddhasutrañ N°bahubuddhakañ sūtrañ. — 9¹. BCML°samaya bhaga° ACML°gavān
rāja° B°sma || gri° M°griddhaka° C°griddhakūtaparva° L°kūte pa° B°rvate a°. —
9². L°khatha kha° BCML°mauṅga° L°yana kālyasyaiva ni° grihañ piṇḍā° M°ṇḍāye pra°
NCML°prakāmi || .

11. L°khalyāyu° BACML°yushmān mahā° BNCML°mauṅga° BA°sya cira° N°syācira°
L°syā°cira° BAL°prakāntasyai° CM°ntasya eta° — 12¹. M°gas tāprad e° BM°tararhi rā°
NA°tararhi rā° L°tarhiñ rā°. — 12². BACML°nāhañ cūddhā° N°vāsa de°. — 13. BCML
°mauṅga° N°yanas tadya° CM°yano | ta° ML°lavāñ puru° M°sañmiji° BNACML°jito
bā° C°pramāra° BNAL°rayen prasā° BNACL°ritaṇṇa bā° M°riteṇṇa bā° B°huñ sañ-
mingayet || e° A°sañmijayet° M°padevi° BNAL°vivihā° CM°vithivihā° N°bhyuṅgama°
L°ddhāvādeva° NCM°ddhāvāse° deva° BNCM°pratyāsthā° B°sthātā adra°.

थापि नाम बलवान्पुषः संमिजितं बाहुं प्रसारयेत्प्रसारितं च बाहुं संमिजयेत्
एकक्षणेन पदवीतिहारेण राजगृहाद्विहायसमम्युन्नम्य शुद्धावासदेवनिकाये प्रत्य-
स्थात् ॥ अद्राक्षीत्शुद्धावासकायिका देवपुत्रा आयुष्मन्तं महामौद्गल्यायनं दूरत
एवागच्छन्तं ॥ दृष्ट्वा च पुनर्येनायुष्मान्महामौद्गल्यायनस्येनोपसंक्रमित्वा आयुष्मतो
महामौद्गल्यायनस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते अस्थासि ॥ एकान्ते खित्वा 5
च ते संबद्धत्वा शुद्धावासकायिका देवपुत्रा आयुष्मन्तं महामौद्गल्यायनं गाथाभिर-
ध्यभाषसि ॥

कल्याण शतसहस्रं संघावित्वा न बोधिपरिपाकं ।
सुचिरस्वनन्तरतनो बुद्धो लोकसिं उपपन्नो ॥

इत्थं वदित्वा न ते संबद्धत्वा शुद्धावासकायिका देवपुत्रा आयुष्मतो महामौद्गल्या- 10
यनस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते अस्थासि । एकान्ते खित्वा अन्तर्हिता ॥
अथ खत्वायुष्मतो महामौद्गल्यायनस्यैतदभवत् ॥ एवं दुर्लभा बोधिर्यत्र हि नाम
कल्याणं शतसहस्रेण ॥ अथ खत्वायुष्मान्महामौद्गल्यायनस्यैषा बलवान्पुषः
संमिजितं बाहुं प्रसारयेत्प्रसारितं वा बाहुं संमिजयेत् एतकेन षण्णवीतिहारेण
शुद्धावासतो देवनिकायातो अन्तर्हितः राजगृहे नगरे प्रत्यस्था ॥ अथायुष्मा- 15

3. B °kshīt | çu° L °devanikā devaputro ā° A °yushmañ ma° BCML °mauñga° N °yana
dū° L °yañam dūratañ evā° B °cchantañ dri°. — 4. N °punañ yenā° C °puna yenā°
BCML °mauñga° C °kraminā āyushmanto ma° N °śhunato mato mahā° BNCML °mau-
ñga°. — 5. BACML ekānta sthī° L °putro ā° N °śhumañta mahā° BCML °mauñga° C
°bhir edhya°.

8. AC kalpāṇa ça° M kalpāñ ça° BNACM °hasrañ (BA °sra) sañ(N °çañ)vidhātvā
sañsa(CM °sansa)ritvāna° L °hasrañ viñdhyatvā sañsaritvāna° BL °tvāna vāñipari° CM
°tvāna vāñipari° A °tvāna vāsipari° N °tvāna vācipari° B °pākañ suci°. — 9. BACML
°rasyānantara° CML °lokesmiñ° N °sminnutpannañ | A °smin utpanno || BCML °ut-
panno || . — 10. NAML °vanditvā° N °na ta sañba° CM °vāsākāyi° BA °putrā çuddhāvāsa-
kāyikā devaputrā ā° BML °mauñga°.

11. BNACL ekānta sthī° BAML °sthito anta° N °sthītā anta° C °sthito ahitā | L °tarhitā | .
— 12. BML °mauñga° M °bhavet || . — 13. CML °dullabhā° NCM °boḍhi yatra° BA
°lpañāñ ça°. — 13. BNML °mauñga° L °yanañ tadya° CML °lavāñ puru° L °śhañ sanmññi°
BNA °rayen prasā° CM °ritañ vā° B °hāñ sanmññijyet | e° CM °hāñ sasmiññijyet e° L
°sanmññijyet e° NA °samiññijyet e° BNACML °ekena ksha° CL °vithihāro° CM °nikāto a°
CML °rhto rā° M °gara pratyā° NCM °tyasthāsi | L °sthāt || B °sthā athā°. — 15. BML
°mauñga° M °pāye ça° N °pacābhakta piñḍa° BACML °dbhakta piñḍa° B °tikāntaḥ° CM
°krānto pātrañ civa° L °praviçama° A °pratiṇāma° BACML °prakṣhārayi° M °gavās te°
NCL °gavās teno° BA °oprasañ° N °āñkrāmitvā bhaga° BACML °tvā tasya me bhaga° CM

- ब्रह्मामौल्लङ्घयन्तो राजगृहे नगरे पिण्डाय चरित्वा पञ्चाङ्गत्तो पिण्डपात्रप्र-
तिक्रान्तः पाचचीवरं प्रतिश्रामयित्वा पादौ प्रक्षालयित्वा येन भगवांस्तेनोपसंक्र-
मित्वा भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते व्यषीददेकान्ते निषण्णश्च पुनः
आयुष्माब्जब्रह्मामौल्लङ्घयन्तो भगवन्तमेतद्वोचत् ॥ इहाहं भगवन्काव्यस्यैव निवा-
5 सयित्वा पाचचीवरमादाय राजगृहं महानगरं पिण्डाय प्रक्रमि ॥ तस्य मे भगवन्
अचिरप्रक्रान्तस्यैतदभवत् ॥ अतिप्रागस्तावदेतरेहि राजगृहे महानगरे पिण्डाय
चरितुं । यं नूनाहं येन शुद्धावासं देवनिकायं तेनोपसंक्रमेयं । चिरं मे देवनि-
कायं शुद्धावासं उपसंक्रान्तस्य ॥ अद्याहं बलवां तद्वथा पुरुषः संमिजितां बाहां
प्रसारयेय प्रसारितां वा बाहां संमिजयेत् एतकेन वषावीतिहारेण राजगृहद्विहा-
10 यसमम्बुद्रस्य शुद्धावासे देवनिकाये प्रत्यस्त्रासि ॥ अद्राचीत् मे भगवन्संबङ्गलाः
शुद्धावासकायिका देवपुत्रा दूरत एवागच्छन्तं दृष्ट्वा च पुनर्येनाहं तेनोपसंक्रमित्वा
मम पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते स्थासु । एकान्तस्थिता संबङ्गला ते शुद्धा-
वासकायिका देवपुत्रा मम गाथाये अर्धभाषेरन् ॥

कल्याण श्रुतसहस्रं संधावित्वा न बोधिपरिपाकं ।

15

सुचिरस्त्रनन्तरतनो बुद्धो लोकसिं उपपन्नो ॥

इत्थं वदित्वा ते संबङ्गलाः शुद्धावासकायिका देवपुत्रा मम पादौ शिरसा

*vato pā° B °cira vandi° ACML °shided ekā° N °shidade e° BNL °sharṇaṇṇa° CM °sharṇo ca
pu° CML °punar āyu° N °yushmāñ mahā° BNCML °mauṇṇa° B °eta vocat ॥ .

4. B °gava kālya° NL °gavañ kā° CM °syaivañ nivā° M °varapādāye rā° ṇḍāye prakra°
B °krami tasya° . — 5. N tasye me° C °gavana aci°.

6. CML °tarahiñ rā° M °ṇḍāye cari° B °tuñ ॥ yañ° . — 7¹. N °vāsakāyikā devanikāyā
teno° . — 7². N cirañ me °uddhāvāsañ devanikāyam upa° C °kāyāñ ṇu° B °ntasya cāhañ° .

— 8. BNACML cāhañ° N °hañ tadyathā balavāñ puru° M °balavāñ ॥ tadya° CML °purusha
sañmi° BACL °jito bāhañ° M °mitiñto bā° N °samiñjita bāhuñ prasā° CM °to bāhañ
sammiñjiyet | (C °yeta) etta° BAL °hām sañmiñ(L °sanmiñ)jito prasā° BNAL °yeyañ
prasāritāñ bāhañ° N °hām samiñja° L °sanmiñja° A °ebhu(?)kena° L °etukena° CML °vi-
thihā° N °sam abhyugamya° vāsañ deva° B °sthāsi a° . — 10. L °kshin me bhagavañ
sañ° C °uddhovā° rataḥ eva° dṛisṭā ca° NCM °puna ye° M °yenārhañ te° N °kramya-
tvā° pādaū vandi° CML °ekānte asthāñ(ML °sthā)sub(L °su) B °ekānte sthāsekā° NA(?)
°sthāsu.

12. NM ekānte sthi° A °sthito sañ° CM °hulāḥ te ṇu° BL °dhyabbāsharan | C °sherana | .

— 14. NA kalpāṇa ṇa° BAL °srañ sañbodhisatvāna° CM °srañ sañ(C °sa)bodhisatvāñ
bo° N °srañ bodhisatvāna° BACML °rasya na ca me te bu° N °rasya na ca maitre bu° ACML
°lokesmiñ° N °nnaḥ B °nno ithañ° .

16. L °(thañ veditvā° BNACM °thañ vanditvā° N °tvāna ta sañ° vāsakā deva° CM °dau
vanditvā prakrami | .

वन्दित्वा प्रक्रामि ॥ तस्य मे भगवन्नेतदभवत् ॥ यावद्दुःखसमुदागीया अनुत्तरा
संबोधिर्धियं हि नाम कल्याणां शतसहस्रेण । यं नूनाहं येन भगवांस्तेनोपगमित्वा
भगवन्तमेतमर्थं परिपृच्छेयं । यथा मे भगवां व्याकरिष्यति तथा न धारयिष्यामि ॥
इह भगवां किमाह ॥ एवमुक्ते भगवानायुष्यन्तं महामौद्गल्यायनमेतदवोचत् ॥
परीत्तकं खलु पुनर्महामौद्गल्यायन शुद्धावासकायिकानां देवपुत्राणां शतसहस्रं ॥ 5
अप्रमेयेहि महामौद्गल्यायन कल्येहि असंख्येयेहि अप्रमेयेहि तथानतेहि अर्हणेहि
सम्यक्संबुद्धेहि कुशलमूल्यान्ववरोपितानि आयतिसंबोधिं प्रार्थयमानेहि ॥ अमि-
जानामि खलु पुनरहं महामौद्गल्यायन त्रिशद्वज्रकोटियो शाक्यमुनिनामधेयानां
ये मया सन्नावकसंघाः सत्कृता गुरुकृता मानिताः पूजिता अपषिता राज्ञा चक्र-
वर्तिभूतेन आयतिसंबोधिमभिप्रार्थयमानेन च मे ते बुद्धा भगवन्तो व्याकरिन्सुः ॥ 10
भविष्यसि त्वमनागतमध्वानं तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो विद्यावरणस्पदो सुगतो
लोकविद्वन्ततरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ अमिजा-
नान्यहं खलु पुनर्महामौद्गल्यायन अष्ट बुद्धशतसहस्राणि दीपकरनामधेयकानां ये
मया सन्नावकसंघाः सत्कृता गुरुकृता मानिता पूजिता अपषिता चक्रवर्तिभूतेन
आयतिं संबोधिमभिप्रार्थयमानेन च मे ते बुद्धा भगवन्तो व्याकरिन्सुः । यथा 15
प्रथमे परिवर्ते तथा सर्वत्र कर्तव्यं ॥ भविष्यसि त्वमनागतमध्वानं ॥ अमिजाना-

1¹. CML °gavan eta°. — 1². C yāva duḥkha° BNA °hkhāmudāni° BACML °niyā ca punar ya(CM °naḥ ya)tra hi° N °niyā ca punar bodhir yatra° sreṇe yañ° B °sreṇa yañ°. — 2. C caññ nū° M yaññ nuna° N °nāhañ bhaga° CM °gavāns teno° L °gavān tenopasaññ-kramitvā°. — 3. C °gavān vyāka° L °tathā tañ dhā° C °shyāmiḥ | . — 4¹. BA °gavan ki° CML °gavañ kim ā°. — 4². C evaññim ukte° BNCML °mauṅga°. — 5. N °punar mau° BCML °mauṅga° C °yana mahāmauṅgalyāyana ṣu° BNACML °kāyikā (N °ka) deva° N °trāṇāñ jñānañ yad idañ kalpānāñ ṣa°.

6. NL °pramehi° BA °meyahi° N °hi mau° BCML °mauṅga° L °yano ka° CML °khyehi apra° CM °pramehi ta° N °arbatehi° CML °hi sañmya° M °lamulāneyvaro° BNACML °tāni ādisambo° C °bodhiye prā° M °bodhiya prā° NL °bodhi prā° BA °bodhi prā°. — 7. C °nāpi | kha° B °nāmi kha° BACM °ahan mahā° N °ahañ mau° BCML °mauṅga° A °yanañ triñ° L °yanas triñ° C °triñṣabuddha° BNACM °munirānāma° N °dheyāññāñ ye° CM °mayā grāva° NACM °tkṛto gu° ACM °krito mā° L °nitā pū° CM °nito piṇṇatā apacāyito rā° L °citāḥ rā° CM °āyatiñ saññ° L °ca me buddho bha° BACML °karetsuḥ bhavi° N °karitsu || .

11. ACML °gatem adhvā° C °to rha sa° ML °to rhañ° L °sañmya° dḍho hañ vidyā° BAM °sampaṇṇa su° NL °pannaḥ su° C °mpatna su° BNCML °myāṣara°. — 12. N °punañ mau° BNCML °mauṅga° CM °yano a° A °pañkaraññā° M °tkṛto gu° to mānito pū° N °nitāḥ piṇṇatā a° L °jitāḥ apa° M °jitoh a° to ca° N °pacāyitā rājñā cakra° L °citāḥ ca° tena me te buddhā° (I. suiv.) C °āyatisaṇṇmodhi° N °m abhiprā° BNACM °nena me te° M °bhavanto° N °retsū | BACML °retsūḥ | .

16¹. M °vishyāsi° L °shya tvam a° M °tvam anyega° N °gatem adhvā°. — 16². N °hañ mau° BCML °mauṅga° L °yano pa° B °tāni yamotta° nāñ sarvatra°.

- म्यहं महामौल्लव्यायन पंच बुद्धशतानि पद्मोत्तरनामधेयानां ॥ सर्वत्र कर्तव्यं ।
मविश्वसि त्वमनागतमध्वानं ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन अष्ट बुद्धसह-
स्राणि प्रथोत्तरनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन त्रयो बुद्धकोटीयो
पुष्पनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन अष्टादश बुद्धसहस्राणि
5 मारध्वजनामधेयानां यत्र मया ब्रह्मचर्यं चीर्णं आयति बोधिं प्रार्थयमानेन च मे
ते बुद्धा मगवन्तो व्याकरेवुः ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन पंच बुद्धशतानि
पद्मोत्तरनामधेयानां ये मया सन्नावकसंघाः सत्कृताः ॥ अभिजानाम्यहं महा-
मौल्लव्यायन नवति बुद्धसहस्राणि काञ्चपनामधेयानि ॥ अभिजानाम्यहं महामौ-
ल्लव्यायन पंचदश बुद्धसहस्राणि प्रतापनामधेयानि ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्ल-
व्यायन द्वौ बुद्धसहस्रौ कौण्डिन्यामधेयौ ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन
10 चतुरशीति प्रत्येकबुद्धसहस्राणि ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन समन्तगुप्तं
नाम तथागतमहन्तं सम्यक्संबुद्धं ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन बुद्धसहस्रं
जम्बुध्वजनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन चतुरशीति बुद्धसह-
स्राणि इन्द्रध्वजनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन पंचदश बुद्धस-
हस्राणि आदित्यनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन द्वाषष्टि बुद्ध-
15 शतानि अश्वोत्थनामधेयानां ॥ अभिजानाम्यहं महामौल्लव्यायन चतुर्विंशति बुद्धान

1. C °rvatraḥ ka° B °vyañ bha°. — 2. N °hañ mau° BNML °mauñga° CML °yano a°
N °aśṭṭha bu° dyotenā° BACML °dyotonā°. — 3. N °hañ mau° BNML °mauñga° L °yana
aśṭṭāda° (1. 4) C °koṭiyo° BAM °pushyaññā°. — 4. N °hañ mau° BM °mauñga° N °yanā-
śṭṭhāda° BACML °dhvajonāma° C °caryya cirṇa ā° CM °bhavanto° N °retsu ॥ BACML
°retsuḥ abhi°.

6. N °hañ mau° BML °mauñga° M °padmotara° C °yānā ye° B °yānāñ | ye° L °yānāñ
yañ ma° AC °mayā cṛāva° B °tkṛitāḥ abhi° CM °tkṛitār abhi° L °tkṛitā gurukṛitā mānitā
pūjītāḥ abhi°. — 7. N °hañ mau° BNML °mauñga° CM °yano na° C °na cavati° M °cāyapenā°
CML °yānām | . — 8. N °hañ mau° BML °mauñga° CM °yano pañ° M °pratāpenāma°
CM °yānām | . — 9. C °myaha ma° L °hañ bhagavan mahā° N °hañ mau° BML °mauñga°
BAC °lāyāṇa dvan° M °kaunḍinānāma°. — 10. C °myaha ma° N °hañ maudgayaṇa ca°
BML °mauñga° CM °yano ca° BA °ṣṭi buddhapratyekasaha° C °srāñḥ | .

11. N °hañ mau° BCML °mauñga° BNACML °gupto nā° L °mas tathā° BAML °gato
rhañ sa° N °gato rhan samya° C °gato rha sañmya° BNACML °buddhaḥ | . — 12. N °hañ
mau° BNML °mauñga° BNACML °dhvajonāma° L °dhvajāññā°. — 13. C °myaha mahā°
N °nañ mau° BML °mauñga° C °tur aṣṭi bu° L °dhvajonāma°. — 14. C °myaha mahā°
N °hañ mau° BML °mauñga° C °yānā | . — 15. C °myaha mahā° N °hañ mau° BML
°mauñga° NACML °shashṭhi bu° CML °buddhasa(C °ṣa)hasrāṇi nanāñ(L °nā)nāma° BA
°tāni nanāññāma° N °tāni nanāma°.

16. N °hañ mau° BNML °mauñga° N °catuṣṣashṭhi bu° A °catuṣṣashṭhi bu° L °rsha-
shṭhi bu° CM °rshashṭi sahasrāñ buddhāñ sami° L °buddhā sami° BA °saunitānāma° CML
°tāvināma° BNAML °vānañ | .

समिताविनामधेयानां ॥ सुप्रभासो नाम महामौद्गल्यायन तथामतोऽहं सम्यक्सं-
 बुद्धो यच्च मेवेयेण बोधिसत्त्वेन प्रथमं कुशलमूलान्वयरोपितानि राज्ञा वैरोचनेन
 चक्रवर्तिभूतेन आयतिं संबोधिं प्रार्थयमानेन ॥ सुप्रभासे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन
 तथामतभूते चतस्रः चतुरशीतिकोटिवर्षसहस्राणि मनुष्याणामायुषः प्रमाणमभूषि
 अन्तरा च उच्चावचता आयुषः ॥ सुप्रभासस्य खलु पुनर्महामौद्गल्यायन तथाव- 5
 तस्यार्हतः सम्यक्संबुद्धस्य चचः सन्निपातामूत् । प्रथमो आवकसन्निपातो वसवति
 कोटीयो अभूषि सर्वेषां अर्हन्तानां चीणाश्रवाणामुषितव्रतानां सम्यग्गच्छाविमु-
 क्तानां परिचीलभवसंयोजनानामनुप्राप्तस्वकार्याणां । द्वितीयो आवकसन्निपातो
 चतुर्णवति कोटियो अभूत्सर्वेषामर्हन्तानां चीणाश्रवाणामुषितव्रतानां सम्यग्गच्छा-
 विमुक्तानां परिचीलभवसंयोजनानां अनुप्राप्तस्वकार्याणां । तृतीयो आवकसन्नि- 10
 पातो द्वाणवति कोटियो अभूषि सर्वेषामर्हन्तानां चीणाश्रवाणामुषितव्रतानां
 सम्यग्गच्छाविमुक्तानां परिचीलभवसंयोजनानां अनुप्राप्तस्वकार्याणां ॥ अथ खलु
 महामौद्गल्यायन राज्ञो वैरोचनस्य तं भववन्तं सुप्रभासं दृष्ट्वा उदारहर्ष उदारवे-
 गप्रीतिप्रामोदं उत्पद्ये ॥ सो तं भववन्तं सत्रावकसं च दश वर्षसहस्राणि सत्करेसि

1. L abhijānāmyaham mahāmauṅgalyāyana suprabhāso nāma tathāga° BNM °bhāsau
 nā° C° bhāmau nā° N° ma mau° BML °mauṅga° CM °to rhañ sañmya° L °gātānām arhatā
 sañmya° CM °satvona pra° B° pitāni || rājñā°. — 3. N° punar maudga° BML °mauṅga°
 M° lyāyena° L° yanas tathā° BNACML °gata cata° CML °tasro ca(C° cañ)tura° L° yushi pramā°
 N° māṇaṁ abhū° L° mānam abhūt | antaracca u° A° rā va u° BNACML °āyul° su°. —
 5. BAM °bhāsya kha° N° punar mauṅgalyā° BML °mauṅga° B° rhateñ sañmya° CM °rhate
 sa(M° sañ)mya° L° rhata sañmya° N° ddhasyā tra° B° ddhasya | tra° L° pātām abhūn pra-
 tha° NCM °pāto bhū° BNACM °bhūtā pratha°.

6. BNACML °thama ṣṛā° CM °kasaṣannipā° BA °pā sharṇṇava° N° pātā sha° BNAL
 °sharṇṇava° CM °shaṇnavati° AL °koṭiyo° N° koṭṭiye a° L° yo °bhūshi° NC °rveshām arha°
 M° sbāñm arha° C° vāṇāñm ushi° L° vānāñm ushi° CM °tānāñ mañ (M° sañ)myagjñānā
 vimu° BNAL °nāñ sañmya° N° jñānimu° L° jñānāñ vimu° M° kshinabha° B° rthānāñ
 dvi°. — 8. BACML °ṣṛāvasaṁ M° pātā ca° L° catunava° CM °koṭiyo° N° yo °bhūt | sa° L°
 °abbūshi || sa° B° bhūt | sa° L° ṣṛavānām ushi° BNACM °ṇāñm ushi° ML °nāñ sañmya°
 C° nāñ sañāgajñānāñ suvimu° M° jñānā suvi° NL °jñā suvi° L° nānām anuprā° N° nānāñ
 abhūprā° B° rthānāñ tri°. — 10. A tṛtiya ṣṛā° BNCML triti° CML °pātaḥ dvā° L° koṭiyo°
 B° bhūshi | sa° NM °rveshāñm arha° L° rveshāñ rha° N° rhatānām C° ṇācraṇām u°
 L° vānām u° CM °tānāñ sañmya° NML °jñāsuviu° C° jñānasuviu° L° muktacittānā sva-
 kārthabhavaṣaṁ N° nānām anuprā° L° nuprāptānāñ.

12. N° lu mau° MNBL °mauṅga° ACM °rājñā vai° L° rocanesya bhaga° C° tañ bhañga°
 dṛiṣṭā u° BACML °udānaba° dāna(A° ra)ve° BL °tipramo° M° modyem utpa° C° dyam
 utpa° B° tpadyo so° N° tpadya. — 14. L° gava ṣaṣṛā° BACM °tkarosi° L° tkaromi gu° N°
 °tkaromi māne° BACM °gurukarosi° L° gurukaromi mā° CML °mānayeṣi pū° N° pūjosi° C°
 °pūjayeṣi° M° pūjayeṣi arcayeṣi aparāyasi | L° aparāyayeṣi | .

- गृहकरेसि मानेसि पूजेसि अयचायेसि ॥ सत्कृत्वा गृहकृत्वा तां च समितिमनु-
गृह्णन्तो तं च आवकसंघमनुगृह्णन्तो तं चायुःप्रमाणमनुगृह्णन्तो एवं चित्तमुत्पादे-
सि ॥ अहो पुनरहं भवेयमनागते ध्याने तथागतोऽहं सम्यक्संयुजो विद्याचरण-
संपन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च
5 यद्यायं भगवान्सुप्रभासो एतरहि । एवं सर्वाकारसंपन्नं सर्वाकारप्रतिपूरं धर्मं
देश्येयं यद्यापीह भगवान्सुप्रभासो एतरहि । एवं समग्रं आवकसंघं परिहरेयं
यद्यापि भगवान्सुप्रभासो एतरहि । एवं च मे देवास्य मनुष्याश्च श्रोतव्यं श्रद्धातव्यं
मन्वेन्सुः यद्यापीह भगवतो सुप्रभासस्य एतरहि । तं भवेयं वज्रजनहिताय वज्रज-
नसुखाय लोकानुक्ताय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनु-
10 ष्याणां च ॥ एवं चाह महामौद्गल्यायन अतो च भूयो अन्वं ॥ चतुरचत्वारिंश-
त्कल्पसंप्रस्थितस्य खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मैत्रेयस्य बोधिसत्वस्य पश्चात्ताये बोधये
चित्तमुत्पादितं ॥ अपराजितध्वजो नाम महामौद्गल्यायन तथागतोऽहं सम्यक्सं-
युजो यो मये सत्प्रावकसंघो वर्षसहस्रं सत्कृतो गृहकृतो मानितो पूजितो प्रचितो
राज्ञा कृढधनुना चक्रवर्तिभूतेन आयति संबोधिं प्रार्थयमानेन महन्नेहि च पंचेहि

1. C °rukṣitvāṁ ca sa° L °rukṣitvā mānaitvā taṁ ca sa° B°NAM °tvā taṁ ca° N °ca
saṁmi° B°NACML °grihnanto° C °nto taṁ cṛāvaka° CM °saṁghaṁ cātyuḥpra° B°NAL °gri-
hnanto° N °māṇām anu° B°NACML °grihnanto° L °citta samutpādemī ॥ — 3. CM aho
rahaṁ punar bhava(M °va)yam a° M °m anāta °dhvāne ta° C °m anāte °dhvāne ta° L °gataṁ
adhvāne tathāgato rhaṁ sa° CM °gato °rha saṁmya° N °gato °han samya° C °panno su°
M °pannā su° B °lokaḥvid a° B°NL °myaṣārathiḥ° CM °rathi cā° C °gavan su° L °bhāse e°
rahiṁ B °hi e° CM °rahim evaṁ°. — 5. L evaṁ sarvākāraprati° B°NACML °panno sarvā°
C °tipurūṁsha dha° M °tipuraṁ dha° C °dharma de° CM °deṣayeyāṁ° B °yaṁ | ya° BA
°gavāṁ supra° L °prabhā e° C°ML °rahim e° B °rahi e°.

6. NCML °vaṁ ca sama° CM °magraṁ ca cṛā° L °graṁ saṣṛā° L °gavāṁ su° CM °bhāso
bhagavān etarahiṁ B °hi e° L °rahim evaṁ°. — 7. C °devaṣca ma° L °crotavyaṁ manye°
B°ACML °nyetsuḥ ya° N °nyetsu ya° C °yapidaṁ° L °gavan supra° NCML °tarahi B °hiṁ
taṁ bha°. — 8. B°NAML °veyā ba° C °veyo ba° L °bahuso etarahim evaṁ ca samagraṁ ca
cṛāvakaṣaṁghaṁ parihareyaṁ | yathāpi bhagavan suprabhāso etarahim evaṁ ca me devaṣca
manuṣyaṣca crotavyaṁ cṛaddhātavyaṁ manyetsuḥ yathāpidaṁ bhagavato suprabhāṣasya
bahujanahitāya ba° CM °janakasyārthā°. — 10°. B°AML °cāhaṁ ma° N °cāhaṁ mau° C
°cāhe ma° B°NML °mauṅga° A °to va bhūyo° B°NA °yo anno catu° L °anye. — 10°. CM
caturo ca° B°NAL caturaṁ ca° cātakaḥpa° L °kalpaṁ saṁ° N °punah mau° B°NML °mauṅga°
B °tvasya yaṣcā° A °tvasya dya(?)cā° CM °cāt tāye° L °cāt tāpe bo° B °tāyai bodhāyai ci°
AL °bodhāya ci° CM °bodhāye ci° L °utpāde ॥ .

12. C °jitaṁdhva° A °jo nāsa ma° N °nāma mau° B°NCML °mauṅga° L °yanas tathā°
M °gato rhaṁ° N °gato °rhan samya° C °to rha sa° L °rhaṁ saṁmya° C °ddho haṁ yo
ma° A °(kṛitā gu° CM °jito upaci° C °bodhi prā° N °nena | ahaṁtehi° CM °nenārhan-tehi°
BA °nenā maha° L °nenāṁ arhan-tehi° C°ML °paṁcāhi° B °cehi ishya° CM °tehi atichā°.

दुष्ययुगशतेहि अमिच्छादितो । परिनिर्वृतश्च च स्तूपं कारितं योजनमुच्चत्वेन यो-
जनमभिनिवेशेन ॥ एषा च महामौल्यञ्जायन प्रणिधि सततसमिता अमूषि ॥
यस्मिं समये सत्त्वा भवेन्तुः अलेना अचाणा अशरणा अपरायणा उत्सदलोला
उत्सददोषा उत्सदमोहा अकुशलान्धर्मा समादाय वर्तेन्तुः योभूयेन च अपायप्र-
तिपूरका भवेन्तु तस्मिं काले तस्मिं समये अहमनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुध्येह । 5
तं भवेय वज्जजनहिताय वज्जजनसुखाय लोकाणुकपाय महतो जनकायस्वार्थाय
हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ दुष्करकारका महामौल्यञ्जायन तथा-
गतार्हन्तो सम्यक्संबुद्धा लोकस्वार्थं चर्यां चरन्ति ॥ इदमवोचन्नगवानात्तमनो
आयुष्माच्चमहामौल्यञ्जायनो भगवतो भाषितमभ्यनन्दत् ॥

शाक्यमुनिनामकानामुपस्थितास्त्रिंश कोटियो जिगानां ।

10

अष्टशतसहस्राणि दीपंकरनामधेयानां ॥

षष्टिं च सहस्राणि प्रबोतनामधेयानां . . . . ।

तथ पुण्यनामकानां चयो कोटियो वादिसिंहानां ॥

अष्टादश सहस्राणि मारभजनामकानां सुगतानां ।

यच्च चरे ब्रह्मचर्यं सर्वज्ञतामभिधापाय ॥

15

पूजयि पंच शतानि पद्मोत्तरनामकानां सुगतानां ।

1. B °veçena eshām ca°. — 2. BNACML eshām ca° N °ca mau° BNML °mauṅga°
BNACML °ṇidhiṃ sa° C °tataṃsami° L °mitām abhū°. — 3. N °yasmin sama° L °satvāḥ
bha° BACM °vetsuḥ a° N °vetsu a° L °vetsuḥ araṇā atrā° NCM °çalanā a° BL °ṇā utsada-
rorā | utsa° A °ṇā utsadayera | utsa° CM °ṇā utsadalorā utsa° N °ṇā utsadarāgā utsada-
mohā utsadadoshā aku° C °mohākuça° BAM °çalanā dha° NCL °çalanām dha° BAML °rtte-
tsuḥ yo° N °rttetsu | yo° BACML °bhūtena° N °apāmaprati° L °pāyaparipūra° CML °ve-
tsuḥ | ta° BNA °vetsu || ta° N °tasmit kāle° NCM °tasmin sama° BA °maye arham a° L °ye
°rham a° CM °ye arham anu° L °ttarāyām saṃmya° C °ttarā saṃmya° bodhim abhisam̐bu-
dhim abhisam̐budhye° N °bhisaṃbuddho °haṃ L °bhisaṃbuddhehaṃ B °dhyehaṃ taṃ bha°.

6. N bhveyaṃ ba° L °veyaḥ ba° CML °janakasyārthā° B °ṇām ca dushka°. — 7. N °kā
maudga° BAML °mauṅga° L °yanas tathāgato °rhan samya° B °thāga °rhanta sa° A °gato
°rhaṃta sa° C °gato °rha sa° M °gato °rhaṃ sa° N °rhantaḥ sa° BNACM °buddho lo° L °bud-
dha lo° BAC °syārtha caryāyām cara° N °syārthāya caryāyām cara° BACML °caryāyām ca-
ranti | . — 8. A °voca bhaga° BNML °gavānnāta° NAM °manā āya° BML °mauṅga° N °yanah
bha° A °tam atyana°. — 10. BNACM °munirāma° BNACML °çat koṭi(B °ṭi)yo° N °yo janā°.

11. L °paṇkaro mā° BACML °karanāmasahasrāṇi° (I. suiv.) N °yānām sha°. — 12. CML
°dyotonā° BNACML °yānām ya°. — 13. BNAM yathā pu° C yathā yushponā° L yathā
yushmannāma° M °pushponā° N °shpanākām trayo° CM °koṭiyo°. — 14. N ashthāda° CM
°dhvajonāma°. — 15. NCML °ryaṃ bhagavān sarva° BA °ryaṃ bhagavāṃ sa° N °lākhyāya | .

16. C pūjiyaṃ paṃ° NM °pūjiyi° A °yi shaṃca°.

- कीर्णस्त्रिंशत्तन्नामकानामपराणि द्वि सहस्राणि ॥
 अपरिमितासंख्येया प्रत्येकजिनान कोटिनयुतां च ।
 पूजयि बुद्धसहस्रं जम्बुध्वजनामधेयानां ॥
 चतुरशीति सहस्राणि इन्द्रध्वजनामकानां सुगतानां ।
 5 नवतिं च सहस्राणि काश्रपसहनामधेयानां ॥
 पंचदश बुद्धसहस्राणि प्रतापनामकानां सुगतानां ।
 पंचदश च सहस्राणि आदित्यनामधेयानां ॥
 द्वाषष्टिं च शतानि सुगतानां अन्योन्यनामधेयानां ।
 चतुषष्टिं च सहस्राणि समितावीनामधेयानां ॥
 10 एते च कोलितशिरी अन्ये च दशबला अपरिमाणा ।
 सर्वे अनित्यताय समिता लोकप्रबोता ॥
 यानि च बलानि कोलित तेषां महापुरुषचक्रवराणां ।
 सर्वे अनित्यताय कालं न उपेन्ति संख्यां च ॥
 बालानानित्यबलं सुदारुणं सत्कृतस्य अनन्तरं ।
 15 वीर्यारम्भो योजितो अनित्यबलस्य विघाताय ॥

इतो मीनस्त्रायन अपरिमिते असंख्येये कल्पे रत्नो नाम सम्यक्संबुद्धो अभूषि
 तथागतो ह्ये सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसम्पन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्य-
 सारथिः शक्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ अहं तदा राजा चक्रवर्ति अभूषि ॥
 ततो मयैतस्य भगवतो रतनवतो चतुरशीति कूटागारसहस्राणि कारितानि चि-

1. L °nyakānākānām apārā° BACL °parāni dvi° N °paroṇi dhisaha°. — 2. C aparami°
 BNACML °mitam asaṁ A °khyedyā pra° L °khyeyāṁ pra° M °jinān ko° BNAL °ṭiniyutā°
 BNACML °tān apūja°. — 3. C °dhvajenā° L °dhvajonā° M °yānām dvāshasṭhiṁ° (l. 8).

7. AL °daça saha° C °daça ca sa°. — 8. NL °shasṭhi ca° CM °shasṭhiṁ ca°. —
 9. N caturshasṭhiṁ ca° ML °shasṭhiṁ ca° N °samtāvināma°. — 10. L °ṭiri anye° BNAM
 °ri | a° N °rimānā B °ṇa sa°.

11. CM °mitāvi lo° C °lokekāpra° BACML °dyoto yā°. — 12. B °balāni || ko° BNACML
 °lakshana va°. — 13. A °tyatoya kā° N °upeti saṁ BNACML °saṁkhyā ca jñā°. —
 14. BNACML °tvā ani° N °ṇaṁ saṁkṛita° M °ṇaṁ saṁkṛita° C °ṭkṛita ananta° B °raṁ vi°.
 — 15. L °ryālabha yokshipraṁ° BNACML °rambha yokshipraṁ ani° BA °tyataba° CM
 °tyatāba° L °tyatāya bala° B °vidyātāya ||.

16. N itaḥ mau° BML °mauṅga° C °yano apa° M °yano °pari° A °na arimi° BACML °mi-
 tam asaṁ N °mitasaṁ CML °khyeya ka° B °ratno(?) nā° L °ma saṁmya° gato °rhaṁ°
 CML °panno su° L °gato vid anu° N °myaçārathih° nushyāṁ ca° L °ṇaṁ cāhaṁ ta° R °nāṁ
 ca ahaṁ°. — 18. L °tadā cakra° NM °vartti a°. — 19. CML °mayeta° N °mayā ta° CL
 °ratnava° C °rūpyasya amuktā° BAL °muktā vai° C °dūryyāsyā° N °kasya susā° BACML °mu-
 sāgalya° B °kāyāḥ tā°.

त्राणि दर्शनीयानि सप्तानां रत्नानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य स्फाटिकस्य
मुसारगन्धस्य लोहितिकायाः ॥ तानि मया तस्य भगवतो निर्यतेत्वा बोधाय
अनुप्रणिहितं ॥ न तावद्बुद्धा भगवन्तो परिनिर्वायन्ति यावद्युवराजा अनभि-
षिक्तो भवति । एषो मम अनन्तरं बुद्धो लोके भविष्यति । यथैतर्हि मया
मैत्रेयो व्याकृतो एषो ममानन्तरं बुद्धो भविष्यतीति ॥ सो भगवां चतुरशीतिहि 5
श्रावकसहस्रेहि सार्धं चतुरशीतिसंवर्तविवर्तस्थितो संवर्तमाने लोके भगवाश्चतुरशी-
तिहि श्रावकसहस्रेहि सार्धं आमास्वरं देवनिकायं गच्छति विवर्तमाने लोके इहा-
गच्छति इह धर्मं देशयति । अहं मूयो राजा चक्रवर्ती भवामि । चतुरशीति-
कूटागारसहस्राणि कारापयित्वा भगवतो रतनवतो निर्यतेमि ॥ इयं महामौद्ग-
ल्यायन प्रणिधिचर्या ॥

10

कतमा च अनुलोमचर्या ॥ इह महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वो महासत्त्वो बो-
धाय अनुलोमताये स्थितो भवति ॥ इयं महामौद्गल्यायन . . . . .

. . . . . अविवर्तचर्या ॥ विवर्तन्ति संसरन्ति विवर्तचर्या ॥ अवैवर्तयि-
बोधाय भवन्ति अविवर्तचर्या ॥

अत्र दशभूमिको कर्तव्यो दीप्यकरवस्तु च ॥

15

नमोस्तु बुद्धानां नमोऽर्हतां ॥ दशभूमिकस्यादि

वत्ते अप्रतिम धर्मदर्शनं

२. M °niryyāntetvā° L °ryāntetvā bodhāyam ann° A °praçidahi° M °ñidbhiṭaṇṇi | . —
3. CM na tā buddho bha° L °d budhā bha° BNACML °nirvāpayanti° N °yāva yuva° A °vad
yavarā° CM °rājo a° ACML °anubhi°. — 4°. N eshaḥ ma° CM °mamāntaraṇṇi° B °shyati
yatthai°. — 4°. C °thaitahiṇṇi ma° L °thāivatarhiṇṇi ma° M °rhi mamā mai° A °kṛitā e° B °ntarā
bu° N °ntaraḥ bu° A °ntaro bu° CML °ntare bu° BA °vittiti. — 5. L °cīti ṣṣā° N °kaṣaṇ-
ha° BNACML °srehi catu° C °tisamvarttasthito° M °tisamvarttavivarttesthi° BACML °māno
lo° L °cīti ṣṣā° N °vakaṇṇisaḥa° C °sārdḍha ābhā° CM °svaraṇṇi de° BNACML °ti nivaritṭa°
BACML °varttalo° N °rttatvā loke° BNA °dharma deṣa°.

8°. CML °vartti bha°. — 8°. C °rāyayitvā° L °ratnavato° B °temi(? ou °si?) | NAM °temi
| C °tesī | L °teti | . — 9. N iyaṇṇi mau° BML °mauṇṇa° C °yaṇa pra° L °yano pra°.

11°. L °anuroma°. — 11°. N iha mau° BCML °mauṇṇa° N °sthitā bhava°. — 12. N iyaṇṇi
maṇḍalyāyana anulomacaryā | katamā ca mau° BML °mauṇṇa° C °dgalyaṇa vivarttanti saṇṇi°
(1. 13) M °yaṇa vi° BNAL °yaṇa vi° M °rttanacaryyā° B °ryā vi°. — 13°. BN °varttenti°
L °vartteti saṇṇi° BA °nti sansara° CM °varttanaca°. — 13°. CML °varttikā bo° N °dhāye
bha° L °vaṭi avai° BNACML °avaiva° CM °vartti ca°. — 15. BACML °bhūmako° N °rttavayah || .

16°. C namo bu° L namastu° A °ddhānā na° NML °rhatānāṇi B °rhatāṇi deṣa°. —
16°. BACML °bhūmaka° BACML °kaṣāṇi vartte (L °rtta)° N °kaṣāṇi vavartte°. — 17. BNACML

- नैककल्पशतसंचितात्मनां ।
 ममयो दश जिनां श्रीमतां
 यैर्विकुर्विषु सदा पण्डिता ॥
 मानदर्पमदमोहमोचिता
 सर्वशः समियमार्दवान्विता ।
 गौरवं जनिय सर्वदर्शिषु
 श्रूयतां जिनवरस्व शासनं ॥
 निर्वृते कनकराशिसन्निभे
 शास्त्रनन्दिजनने तदागते ।
 कपि मेदिनि सशैलकानना
 सागरांबरधरा सपर्वता ॥
 कम्पितं परमरोमहर्षणं
 भूमिकंपमगुहृक्ष दाहणं ।
 काश्चपो धृतगुणायपारगो
 चित्तमभ्युपगतः तदा अभूत् ॥
 किं नु अय धरणी सपर्वता
 सागरांबरधरा वसुधरा ।
 कम्पते परमदाहणस्वरं
 नूनं निर्वृतिं गतसाधगतः ॥
 सो च दिव्यनयनसाधानतं
 देवकिन्नरवरेहि वन्दितं ।

varite a° L varita a° C° pratidharma° L° rmadeçayañ nai° BACM° daçañañ nai° BNAL° naiva
 ka° CM° naivañ ka° CML° çatañ sañ B° tmanañ bhū°.

2. CM° ça yojanāñ çrī° BNAML° matā yai° C° mato yaur vi° A° yair vishu sa°.

4. L° darpāma° BNACML° mohapañḍitā sarvaçah (CML° savaço) samtyāmārda° C° rddavām-
 tviṭā M° rddavāmvi° B° nviṭā gau°.

6. BNCML° vañ jāniyaḥ sa° A° vañ jāniyaḥ sa° NAM° shu çruya° BC° sya sāsa°.

8. L° rvyṛitena ka° BNACML° rāci(C° mī)suvrate çā° N° çākya na° C° nandini saçailā° (l. suiv.)
 NML° janena tathā° AM° gato. — 10. BNAML° medini sa° BNAL° çailavanakāna° CM°
 çailāvanakā° BN° kânana sāga° C° kânarām | sāgarām vasundharā | M° dharām vasun-
 dharā | N° rā sarvatā | L° rvato B° rvatā kampa°.

12. BNACML° kampate pa° CM° ramadāru saparvatā kampate parama(C° mo)roma°.

14. BA° cirttam a° N° gataḥ abhūt || CM° taḥ tedā a° BA° tadā aabhūt ||.

16. CM° rañi sapa°. — 18. C° nūnañ nivṛitañ gato tathā° M° gato tathā° N° thāga-
 tañ | . — 20. BA° nayanen tathā° BNACML° gata deva°.

दृष्ट्वा सर्वभववन्धनान्तकं
 निर्वृतं यमकशास्त्रान्तरे ॥
 न खलु मे समुचितं तथागतं
 च्छब्धिमे समनुगन्तु गौतमं ।
 पद्मिरेव वदतां वरं मुनिं 5
 द्रष्टुमप्रतिमं प्रव्रजाम्यहं ॥
 सो च मत्त खरमाणो सूरी
 काश्चपो मथितमानसो भिक्षुः ।
 भिक्षुभिर्बहुभिश्चत्तमो परि-
 निर्वृतभुवमनुपूर्वभागमि ॥ 10
 तस्य च प्रणिधिरासि उत्तमा
 काश्चपस्य जिनपादवन्दने ।
 तौ..... चरणौ महामुने
 मूर्ध्निना उपनिपीड्य वन्दितुं ॥
 संगृह्योक्त्वां विपुलां अथ चतस्रो 15
 मल्लका उपगता वसवन्तः ।
 वीजितां परममल्लविनीतां
 दग्धङ्क्तां अभिप्राणमयेन्सुः ॥
 तैश्चितामभिमुखं उपनीता
 तैः पराक्रमबलै रथशूरैः । 20

1. ML °çya te sa° BACML °nirvṛite yama° BNACML °makasāla° L °makasāramanta°.
 — 3. L °me sañcitañ M °cittañ ta° CM °piddhiye °gantuñ gau° L °ganta gau° NCM °gau-
 ttamañ | . — 5. BACML shadbhir e° N shadbhir e° CM °r evañ va° L °vadetatāñ vara
 mu° BAL °muni dra° BNACML °drashtam apra° BNACML °mañ prajāmya°.

7. BNACML °matvā tvaritamānasaḥ (CM °so) çūri° L °çyapaḥ pathi° BNACML °po pathi°
 A °bbiksha B °bhikshur bhikshu° L °bhiksho. — 9. A bhikshabhir utta° BCML °kshu-
 bhir utta° BNACML °rvṛitabhūmim anu° A °nupūva gautami | BNCML °pūrva gauta(NCM
 °tta)mi | .

11. BA °ñir āçi n° NCML °r āçi utta° BAL °pasya ca jina° NCM °pasya va jina° L °ndanā.
 — 13. CML °muni mu° CM °mūddhnino upa° L °mūddhninā° NA °paripīḍya° C °pari-
 pīḍya°. — 15. BNACML °grihya colkāñ L °grihyalkāñ B °pulāñ || a° C °vipulī | atha°
 BNAM °mallā upa° C °malvā upa° L °mallāñ upa° BAML °gato bala° L °vanto N °vantaḥ B
 °vantaḥ vi°.

17. N vāñcitāñ CM vicitrāñ pa° BAL vicitāñ pa° BNACML °ulkam abhi° BA °prā-
 ñemaye° L °bhīpāñairapetsuḥ BACML °yetsuḥ N °yetsu. — 19. BNACML °mukhām apani°
 BAL °nitāñ taiḥ pa° NCM °nitāñ taiḥ L °laiḥ ratha° BNACML °çūlaiḥ | .

निर्वृता च . . . सा समकालं
 प्राप्य वारिपरिषेकमिवोल्का ॥
 संशयं विमतिमध्यमुपेत्य
 मल्ला दिव्यनयनं अनिरुद्धं ।
 5 गौरवा नतशिरा सुविनीता
 प्रपन्नम् . . . इदं परिपृच्छे ॥
 को नु हेतुरिह प्रत्ययो च को
 येनिमा जिनसुता उपनीता ।
 निर्वृतिं उपगता सहसोल्का
 10 ब्रूहि कारणमिहार्यं यथावत् ॥
 देवता खलु प्रसन्ना काश्चपे
 तस्य एष खलु ऋद्धिभावना ।
 नैव ताव ज्वलनो ज्वलिष्यति
 याव नागतो अग्रपारगः ॥
 15 तस्य चैष प्रणिधिः समृध्यति
 काश्चपस्य धुतधर्मधारिणः ।
 तौ क्रमौ दशबलस्य श्रीमतः
 वन्दितुं हि शिरसा महामुने ॥
 सो च भिषुगणसंपुरस्कृतः
 20 काश्चपो धुतरजो जिनात्मजः ।
 प्राञ्जली जिनचितामुपागतो
 गौरवा प्रणतशीर्षमानसः ॥

1. L °ca çà samakālaiḥ prā° BNACML °volkāṁ | . — 3. CM °dhyamam upe° B °upaitya° BNACML °divyaṁ naya° B °ddhaṁ gau°. — 5. BA °ravāta samudāvinītā° N °ravāt samudāgamyā vint° CML °ravāt samudāvinī(CM °ni)tā°.

7. C °ko yena imā° M °yena imāṁ ji° L °sūtān upanī° B °nitā° nirvṛi°. — 9. L °rvṛiti samupaga° CM °hasotthā kruhi kā° A °lkā kruhi° BL °lkā bruhi°.

11. L °khalu puna prasa° CM °cyapo tasyaiva kha° BNA °khalu riddhi°. — 13. BCML °tāvajjvala° BNACML °yāvan(N °va)nāga(CM °grā)to grapā(CM °to pā°) BA °pālagah CM °pālagō. — 15. BNACML tasya naisha° BACML °nidhi samṛi° N °nidhi samṛi° BACML °pasya ca dhuta° N °sya dhuta° L °riṇa | .

17. CM °mato va° N °muneḥ. — 19. CM °gaṇo saṁpuraskṛito kā° L °skṛitāṁ kā° BACML °cyapa dhu° N °cyapasya dhu° L °dhutadharmaṛajo° N °tmajo | .

21. C prāñjali ji° M °jalim ji° BNA °jalim ji° L °jali ti ji° BNACML °jinapitā° BNACML °ravānataçiramā° L °ravāntaçiramā° CM °nasāḥ | L °nasā | .

दृश्य तं प्रवरूपधारिणं
 काष्ठसंचयगतं तथागतं ।
 धिग्भवानिति गिरामुदीरयी
 दर्शितप्रकृतिभावलक्षणां ॥
 को नु सो भवमुपेत्य प्राणको
 यो न मृत्युवशमात्रमिष्यति ।
 यत्रयं ज्वलनकांचनोपमो
 निर्वृतो शिखिरिवेन्धनं विना ॥
 कृत्व अंजलिपुटं महायशो
 पादतो जिनवरस्य काश्चपो ।
 मूर्ध्निना निपतितो महर्षिणो
 पश्चिभं इदं नमस्यते मुने ॥
 तौ च चक्रवरलक्षितौ क्रमौ
 देवदानववरेहि वद्वितौ ।
 निःसृतौ तथ विदार्थ तां चित्तां
 देवयक्षभुजगानुभावितौ ॥
 तौ क्रमौ शिरसि सन्निपातिय
 पाणिभिः समनुगृह्य चा मुने ।
 आलपे श्रुतिधरं महर्षिणं
 अन्तिकावचरः काश्चपस्तदा ॥

5

10

15

20

1. BAL °çyantam pra° CM °çyante pra° N ° tam dṛiçya tam pra° BNAC °kāshtasañ° BACML °cayamatañ gatañ | talhagatañ dig bha°. — 3. BNACML dig bhavā ° rām udāra° L °rayi darçi° N °yi darçitañ pra° BNACML °kshañam | . — 5. BNACML °nu sā bha° BA °bha-vasupe° L °bhagavasupe° N °vasūpe° L °tya prañā° BNACML °ñanta yo na° C °mrityava° CML °vasam ā°.

7. L °jvalantāñvano ° rvyitā çī ° dhanā vanā° BNACML °dhanā vinā. — 9. L kiñ tvañja° CM kṛitvā añja° N °jaliñpu° BAM °putāñ ma° C °puḷo ma° NL °puḷāñ ma° CM °yaçye pa° kāçyepo | .

11. CM mūrddhvanā° BNAL °mūrddhanā° N °nā tipatī° BNACML °rshinā pa° dañ nayanasya tañ mune (N °neh) | . — 13. L tau cakrava° N °kravalarakshi° M °kshināu kra° C °kramo de° B °mau | de°. — 15. CM °tathā vi° NL °ryya tañ | deva° N °ksha-bhuñjañgānu° BAL °bhāvato tau° N °bhāvatau.

17. C kramo çī° CM °nnipati° C °tidya pā° N °titā yāpi° B °nugarhyeva (? ou °garjyeva?) mu° N °nugarhya va mu° ML °nugarjyeva mu° A °nugarjyeva mu° C °nugajyeva mu° N °munoh | . — 19. BNACML ālaye çru° N °mahirshi° BNACML °rshināñ a° CM °caro kā° C °kāsyapa° B °tadā kiñ°.

किं त्विमौ श्रुतिधर क्रमौ मुने
 ध्यामतामुपगतौ न सुप्रमौ ।
 ब्रूहि कारणमशेषमाहुय
 येनिमौ न नयनाभिनन्दिनौ ॥
 एतं श्रुत्व श्रुतसंचयधरो
 काश्चपं इदमुवाच पण्डितो ।
 अश्रुवेगदुषिता व शोचतां
 रोदितेहि मथिता हिमौ क्रमौ ॥
 तेनिमौ क्रमवरौ महामुनेः
 रोदनेन जनताभिपीडितौ ।
 नो विभान्ति मुनिनो यथा पुरा
 एवमेतदनुपपन्न सुव्रत ॥
 सो निपत्य शिरसा पुनःपुनः
 तौ क्रमौ प्रवरचक्रलचणौ ।
 करतलेहि अभिपीडयेत्मुने
 शास्त्र गौरवपराय बुद्धिये ॥
 वन्दितौ च धुतधर्मधारिणा
 तौ क्रमौ गुणधरेण शास्त्रजो ।
 लोकनाशचितकाष्ठ तेजसा
 वायुवेगविधुतेन दीप्यति ॥

1. C kilvimau° A kiñ timau° L kiñ tamau° BAML °dhyāyatā° N °dhyāgatā° C °dhyānu-
 paga° M °dhyāyatān upa°. — 3. BACL kruhi ká° NM bruhi ká° BNCML °ṇam açokam
 áhvaya yenimau (B °mrau) naya° A °ṇam açokam áhvaya yatimau naya° C °yanobhi° BAM
 °nanditau | . — 5. L evañ çru° BNACML °çrutvā çrutañ (N °ta) sañcayadhara° BA °çya-
 pañm ida° L °çyapañm ida°.

7. B °vega... hitā va° C °vegadūshitā° NAML °vegahrishitā° BAL °tā va socetau | ro-
 (B ° | rá)di° N °tā va sevitau | ro° CM °tā va socatau ro° C °rohitehi° BNACML °tehi prama-
 dāhi° L °tehi prathadāhi° CM °dāhi tau kramau | L °dāhimau B °kramau te°. — 9. BNACML
 temitau kra° L tamitau kra° C °mune ro(?)da° L °mune | ro° M °mune ra | da° B °neḥ |
 ro° C °janatāhipt° N °bhinipi°.

11. BNACML °bhāti mu° L °m etanupa° BNL °vrata | ACM °vrato | . — 13. CM so
 nupetya° BA °sā punaḥ tau° CL °sā punas tau kra° M °sā puras tau kra° C °tau kramo pra°.
 — 15. BNACML taler abhi (BNA °bhi C °hi)pi(A °pi)da° L °tarer abhi° N °yen mune° ACM
 °yet sune° A °buddhiyo.

17. BNACML °dharmaçari° BCM °riṇo tena ca gu° NAL °ṇā tena ca gu°. — 19. CM
 °nātho ci° BNACML °vidhūteva di° L °vidhūtam eva di° BACML °dishyati | .

दह्यमाने जिनचन्द्रशरीरे

पंच तानि वशिभूतशतानि ।

मन्त्रयन्ति सहिता समुपेत्य

निर्वृतीसमयकाले संगीतिं ॥

निर्वृतो प्रवरलक्षणाधारी

यो नु शास्तु ससुरासुरनेता ।

को गुणो इह चिरंपरिवासे

वयमप्यद्य विजहामस्य देहं ॥

सर्वथा सुपरिनिष्ठितकार्याः

प्राप्य अच्युतमशोकमननं ।

सर्वभावभववीतिगता स्म

एष निर्वृतिमुपेम इहैव ॥

एवमुक्ते धृतधर्मविशुद्धो

काश्यपो ब्रुवि तदा वशिभूतां ।

न खु भवद्भिरनुपादिविमुक्ति

निर्वृती समनुगम्य इहैव ॥

तीर्थिका च बह्निधानुगताश्च

क्रैयुरप्रतिमशासनदीपं ।

धूमकालिकमिति अमणस्त्र

एतदेव च तु रक्षणियं नो ॥

लोकनाथ बहवो नरसिंहा

5

10

15

20

1. C dihyamā° rīre yañca° L° vaçibhū°. — 3. L āmantrayati sa° N yantraya° BNACML °hitām upetya° BACM °rvṛiti sa° L °rvṛitau sa° BNACML °samayā(N°ya)kālasamañgā-(N°magi ACM°mañgi)ti nirvṛi°. — 5. BNA °dhāri yo nu çā° CM °dhāriṇo nu çā° L °dhā-rito nu çā° BNAL°çāstā | sa° CM °çāstāḥ sa° ranatām L°neka N°neto B°netā ko gu°.

7. L to gu° BNAL°guṇāḥ iha° CM °guṇā iha° BNACML °vayañ pi khāḍya vi°. — 9. C °thā bhūpari° BA °rimishtita° CL °rimishti° L °tasakā° BNACML °prāptam anyuta° B °ntam sarva°.

11. CL °vithiga° L°esho nirvṛiti samupeta i° CM °haivañ. — 13. C evañm ukte° L °dharmaadhara suvi° BNACM °dharma suvi° BNACML °guddham kā° bravit(CM °vit) tadā° L °vaçibhū° B °tāmni khalu°. — 15. B ni khalu bha° NACML na khalu bha° BNCML °pā-ḍāya vimu° A °pādāya vimu° CML °rvṛitū sa° N°nugāṃva° B °haiva ti°

17. BNACML °kā vahidā(C°hur a)nuga° BNCML °ca krāya° A °ca krāḍyur a° BNACML °ma sācana° L °mā sāsana°. — 19. A dhuma° CML °çravaṇa° CM °d evañ ca° BA °ra-kshīṇiyatā lo° N°rakshīṇiyatā L°rakshīṇiyatā CM °kshāṇiyatām.

21. NCM°sūñho | ye° L°sūñhiḥ | ye° A°canaga° CM°gatā ma° L°hāmuniçh° B°rā te hi°.

ये चनागत महामतिशूरा ।
 ते हि नो उपपदेयुद्धया
 यदि न संकलिये शासनं शास्तुः ॥
 तेन अप्रतिहताः सुसमग्राः
 गायथा सुगतशासनमग्र्यं ।
 यथ हृदं सुपरिगीत यथार्थं
 चिरतरं नरमरुषु विरोचे ॥
 एवमस्तु इति ते वशिभूता
 काश्रपस्थ वचनं प्रतिपूज्य ।
 चित्तमस्युपगता क्व इदानीं
 देशि धर्मधरसंगणना स्नात् ॥
 रन्ध्रकाननवने सुसमृद्धे
 मागधस्थ मगधाधिपतिस्त्र ।
 पुरवरे भवतु राजगृहक्षिं
 सप्तपर्णश्चभिधानगुहायां ॥
 पर्वतस्थ वैहायवरस्थ
 उत्तरक्षि तीरे वरपार्श्वे ।
 विविधपादपे शिलातलमूमेः
 मागे यं भवतु धर्मसमास्था ॥
 ते च ऋद्धिवशिभावबलस्था

१. C °nopapa° BNAL °upavade° BNACML °yur anuda° B °grā | yadi° BAML °saṁkali-
 (M °ri)ya(L °kā A °dya) mānasa cāstunām (M °nā) | C °saṁkariya mānamo cāsturo | N °ye
 sāsana cāstunām | . — 4. N teca esha prati° BACML tena esha prati° N °sumamagrāḥ
 BNACML °gāyatha suga(BA °ya)to(N °lā)na cā(BNA °sā)sa°.

6. BACML °riṇṇa yathā° C °thārtha nirata° BNACML °marushu° L °rocale || . —
 8. BNACML °astviti° N °vaṇbhū° L °paṇya va° BA °tiyujyaṁ ci° NML °pūjyaṁ. — 10. C
 °ttan apyu° BML °m apyūpaga° B °ihānīm° A °ihānām de° C °idāni de° M °dāniṁ de° L
 °dharaṁsaiga°.

12. M °vana su° A °vane sasamri° C °susavṛiddhe° B °patisya pura°. — 14. B °vare |
 bhava° BACML °grihesmiṁ° N °grihe °smin sapta° BNACML °parṇa(A °rṇṇu)riṣṭiv-
 (N °le)nagu°.

16. N °tasya haihāyava° M °hāyecarasya° CL °hāyacarasya° BNAML °uttare(L °re va) ca
 ti(NM °ti)re° C °uttare ca va° BNACML °va(A °ca)ca(N °va)pā° B °rṇve vivi°. — 18. B
 °dhayādape° C °dhavādape° A °dhapāpādape° BNACML °lātale bhū° L °lātare bhū° BA
 °bhūme tale yaṁ bha° CM °bhūme tape bhava° N °bhūme taḍe yaṁ bhava° L °bhūme
 taḍe yaṁ bha° BNACML °syāt | . — 20. N °ca riddhi° BNA °cibhava° CM °cibhavanasthā°

उन्नताः खगपथे जिनपुत्रा ।
तत्त्वणान्तर . . . . . प्रपत्नाना
मानसं सरो यथा हंसयूथो ॥
ते प्रतिष्ठिता नगायवरस्थ
पार्श्वे तद्वनमुपेत्य निषला ।
शासने च सुगतस्थ सुगीति
देवदुन्दुभिगणानि नदेन्सुः ॥
ते च दुन्दुमिन नादं नदन्तं
श्रुत्व शासनकरा सुगतस्थ ।
भूमिकम्पमनुदृष्ट्वा च घोरं
काश्रपं धुतरजं इदमूचुः ॥
किन्तु भोः धुतधरा समकंपि
मेदिनी ससरिता ससमुद्रा ।
देवदुन्दुभिरवाश्रमनोच्छा
दिव्यमाल्यविकिरणं च भवन्ति ॥
तानुवाच धुतधर्मसमंगी
काश्रपो जिनसुतां वशिभूतां ।
एते सन्निपतिता मरुसंधा
श्रुत्व शासनवरं सुसमग्र्यं ॥
ते समयवरलक्षणाधारी
गौरवात्प्रमुदिता मरुसंधाः ।
पूजां अप्रतिमकस्य करोन्ति

3

10

15

20

L °çibhavatuvarasthâ° B °stha.tatoḥ kha° N °sthâ utagatâḥ° L °dgato kha° putro | .

2. BNACML °ntara prapali(BA °lām)na mānasañ (CM °nasâ) saro patha hañsayûthâ-
nām | . — 4. CM °nagāyava° BNACML °nisharṇṇâ çâ°.

6. L sâçane° B °gite | deva° M °dandubhirevâçca ma° (L 14) BAL °nadetsuḥ te ca° N
°detsu | . — 8. N °nâda nada° L °dañ nandantañ° BNACL °çrutvâ çâ° A °tasyâ. —
10. BACL °driçya ghorañ° BACL °çvapa dhuta° V °çvapa dhûtaraja ida°.

12. CL °ntu bho dhu° N °bhoḥ dhûtadhuṇâ sa° BA °dhutadhuṇâ sa° N °kampa medi° C
°ritām sa° drāna | . — 14. M °bhirevâçca° CM °jñâ didiyya° BNACML °vikaraṇaçca° BA
°çca saññamañgi | NM °cca samañgi | C °çca sañgi | L °çca sasamañgi || .

16. C °rimasañgi° A °sutām caçî° N °sutâ va° BNACML °çrutvâ çâ° L °navarām su°
B °gryām te sa°. — 20. BNAC °kshaṇadhari dhau(N °gaṇ)ra° L °padhara dhaura° M °pa-
dhariñ dhaura° BNACML °ravān pramu° B °sañghāḥ pūjām a°.

22. BACML pūjām apratimasya karo° V pūjā karontim apratimasya çâsa° B °ṇuyur sarva°
N °magrañ | .

शासनं शृणुयु सर्वसमग्र्यं ॥
 सो हि नैकमवकल्पशतेहि
 हितसुखाय नरदेवगणानां ।
 एवमभ्युपगतो चिररात्रं
 5 मोक्षयिष्ये हं प्रजाः परिमुक्तः ॥
 सो क्षमित्व परमार्थमशोकं
 सर्वभावभवदुःखनिरोधं ।
 काशिपुर्या नरदेवहितार्थं
 वर्तयिष्यि वरचक्रमञ्जुतं ॥
 10 पंचकेहि सह तेहि मुनीहि
 मरुगणां विनयवादिनां वरो ।
 सत्वकोटिभयुतानि नायको
 जातिजन्ममरणात्समुद्धरे ॥
 सो विमोक्षयि भवामिनिन्दिनो
 15 तोषयं नरमरु नरसिंहो ।
 मथिय सर्वपरवादि सांप्रतं
 निर्वृतो तु भगवां निरपेक्षो ॥
 एत श्रुत्व वचनं मनोरमं
 काङ्क्षपक्ष धृतधर्मधारिणो ।
 20 देवसंचा मुदिता जमे स्मिता
 व्याहरन्ति वचनं मनोरमं ॥
 साधु साधु धृतधर्मकोविदा

2. B °naikatavaka° BNACML °catehi tañ su°. — 4. A evam atyupaga° NL °yishya hañ pra° L °prajā pari° CM °muktāḥ | .

6. A °tḥam āçokañ° BAL °ḥkhañniro° BNACL °rodhāñ ká° M °rodhá. — 8. BNACML káçipúryyāñ nara° C °tārtha vartta° L °varacañkrama° BNACML °kram abhūshi | L °kramabhūmi || . — 10. BNACML evañ kehi munthi° L evan tehi munihi° CML °vara satva° B °varo satva°.

12. A °nāyakañ | jā° B °ko | jā° BACL °tījatmama° L °ṇa sa samu° C °ṇāt sumu°. — 14. CM so vikshayi° N °bhavāhinandi° BNAL °ndini tosha° CM °ndini santosha° N °shayan nara° BNACML °ramaru nara° BNA °sāñbā | .

16. BACML pathiya° N marthiya° C °tañ nivrite tu° BNAML °rvrite tu bha° A °pekshe | . — 18. CML evañ çru° BCML °çrutvā va° CM °cana mano° A °norasañ ká°. — 20. BNA °sañgho mu° L °sañgha mu° M °cana mano° CML °noharañ | .

22. C sādhu sādhu ta° N °dhu dhūta° L °karo °nanya° M °karo ana°.

शास्त्रु शासनकरा अनन्यथा ।
भाषसे गुणमनन्तबुद्धिनो
जेतवने नरमरु सुतोषिता ॥
सो हि देवमनुजान उत्तमो
सो हि अयपुरुषो महामुनिः ।
सो हि निःशरणमुत्तमं प्रभुः
दृष्टदर्शनो हिताय प्राणिनां ॥
तेन स्कन्धा तडिबुद्धोपमा
फेनपिण्डकमिव प्रभास्वरं ।
देशिता दशबलेन जानता
यस्त्रियं गुणकथा प्रवर्तते ॥
छणसर्पशिरसन्निभास्तथा
काम अयपुरुषेण देशिता ।
शस्त्रबद्धविषकुम्भसन्निभा
यस्त्रियं गुणकथा प्रवर्तते ॥
तेन दृष्टमचक्षं परं सुखं
दृष्टिभिः परमसाधुदृष्टिभिः ।
तं अमत्सरवता प्रकाशितं
संविभागवचिना यद्वृत्तं ॥
उन्नते दिनकरे यथा किमि

5

10

15

20

2. N bhāshaye gu° A °shaçe guṇa° C °gunam a° BNACML °ddhiniḥ je° N °naraguru su° BACML °maru su° N °toshri(?)tā BCM °shito | . — 4. CM °nujām uttama so° B °mo hohi agra° N °hi ayañ puru° B °niḥ so hi°.

6. CM saraṇa° A so bhi niḥ° BNAL° nihsaraṇa° BNACML °shṭadeçe hitā°. — 8. N tenā ska° BNACML °skandha deçi sa(NCM °sañ)buddhadopa° A °mā sphena° BA °ṇḍaka datvi pra° N °ṇḍava datvi pra° CM °ṇḍaka danvi pra° L °ṇḍaka deti pra° BNACML °prabhāvalā deçi°. — 10. BACML °lena deçitā (CM °ta) jāna° B °natā | ya° N °yasyeyañ° L °yasmiñ yañ guṇa°.

12. A °shṇaparyyasiraçirasañnibhā° BC °rppaçiraçirasa° N °rppaçirasi sa° L °rppasiraçi sa° M °çirasirasa° CM °kāmāgra°. — 14. CM sastaru° N °çastramuchavi° BNACML °visa-kumbha° C °bhāyañ çriyañ guṇa° L °yasmiñ yañ guṇa° BNACML °kathā prabhā pra-(A °ghra)varṭta°.

16. L °acarañ parañ° NCM °paraśu° BNACML °sukha dṛiṣṭi° L °sādhudṛiṣṭibhis tam amatsa° B °bhiḥ tañ°. — 18. L °tsarivatā° BNACML °rucitā jagad adbhutañ | . — 20. L °kara yathā kimiti nishpra° CM °thā kiñ nishpra° N °thā ki nishpra° BACML °shprabhā bhava° C °no va bhrā° L °jate | .

निष्प्रभो भवति नो च धाजति ।
उन्नते जिनदिवाकरे तथा
निष्प्रभा परगणी असंयता ॥
ऋद्धिपादबलपारमिं गतो
ईश्वरो जिनबलेन चक्षुमां ।
लोचनं भगवतस्य पञ्चथ
निर्वृतो कनकबिम्बसन्निभो ॥
धिग्भवां सरदश्चसन्निभा
वालिकानगररूपसन्निभा ।
यत्र नाम कुश्लान संचयो
निर्वृतो परमबुद्धिसागरो ॥
हेतुकारणश्रुतेहि नायको
नर्दते पुरुषसिंहनर्दितं ।
भवमनन्यमरणं निरीक्ष्य
तस्य उक्तमन्तरं न विद्यते ॥
दिव्यपुष्पवरमण्डितं नभं
शोभते सुगतवर्णभाषणे ।
दिव्यचन्दनरसानुवासितं
शोभते अमृतगन्धिकं नभमिति ॥

20 अथ खत्वायुष्मात्सहामौद्गत्यायनो आयुष्मन्तं महाकाश्यपमामन्त्रयति ॥ व्य-
वस्थापय जिनपुत्र वशिभूता ये परिषायां संशयगतानि मानसानि विजानेयुरि-

2. L uṅgate° BNACML °kare nish(NCM °nih)prabhā° L °ragatī a° BNCM °asaññiyatā A °asayyatā. — 4. N riddhi° NCM °davarapāra° C °ramiga° NACL °gatā | iṅva° M °gatāḥ | iṅva° B °gatā iṅva° CM °jinavaro cakshu° BA °nabalo rakshu(A °ksha)mām NL °balo cakshu° N °kshumā B °mām laksha°.

6. BACML lakṣhaṇām bhaga°. — 8. BNACML °saradabhra° N °bhrasonabhā° L °bbā cārikāna° CM °vārikāna°. — 10. BNACML °ṣalo na sañ° L °cayaḥ nirvṛitau para° B °garo hetu°.

12. BNACML °ko nandate pu° hanārditaḥ | . — 14. BNACML bhavamanyema° kshya etasya uktasya a(L °ana)nta°.

16. C °pushpañvara° BNACML °nabhan te su(A °sa)gate(N °ta) va° M °varṇṇaṇāḥ bhā° B °bhāṣaṇo divya° AC °bhāṣaṇe | NL °bhāṣaṇo. — 18. L °gandhitaḥ nabha°. —

20. BML °mauṅga° CM °yana ā°.

21. BNACML °parishāyā (CM °ye) sañña(CM °na)gatā° M °nasāri vi°.

ति ॥ अथानिरुद्धं उपालिं च स्थविरं च अलकुण्डलभट्टियं सुन्दरनन्दं च काश्यप
उवाच ॥

अवलोकेथ जिनात्मजाश्चित्तानि या परिषायां ।
संशयं च परिपृच्छ यस्य यच्च तथा भवेदिति ॥
साधूति ते प्रतिश्रुत्वा जिनशास्त्रविशारदाः ।
पश्यन्ति परचित्तानि करे वामलर्के यथा ॥
प्रलम्बबाहुं वशिभूतं काश्यपो इदमब्रवीत् ।
गृध्रकूटस्य शिखरे निर्मिणे वसुधां लघुं ॥
अष्टादश सहस्राणि परिषायां समागता ।
यथा सर्वाभिजानेया ऋद्धिं संजनया तथा ॥
विचिन्तयूतं वशिभूतं काश्यप इदमब्रवीत् ।
गङ्गोदकमया मेघा निर्मिणे गगने लघुं ॥
विविधगन्धपुष्पाश्च उपवायन्तु सर्वतः ।
मानुषाणामामगन्धा च शीघ्रमनरहापय ॥
हर्यश्चं नाम वशिभूतं काश्यप इदमब्रवीत् ।
तथा उत्पादय शीघ्रं समाधिं सुगतात्मज ।
यथा गृहीणां द्रव्याणि न गच्छेयुः परां गतिं ॥
वरुणं नाम वशिभूतं काश्यपो इदमब्रवीत् ।
अरतिदंशमशका मनुष्याणां निवर्तये ॥

1. L athani° pāli ca° N° pālañ ca° CL° sthaviṇaṃ ca° C° alaṃku° M° ṇḍalaṃ bba° C° bba-
tṭiyaṃ L° nandanaṃ ca kà°. — 3. BNACML° lokayatha° ttāni pari° BNAL° shāyā saṃ°. —
5. N sādhu te ti pra° NL° radā | CM° rado | B° dāh paçya°.

6. L° paramacittā° M° cittāri ka° L° re cāmala°. — 7. BNACML° bāhur yathābhūtaṃ°. —
8. L° gṛidhakū° N° gṛiddhakū° M° dhraṇṭasya° L° çikhale° BNA° nirmimāṃ vasu°
CML° rmitāṃ vasu°. — 9. N aṣṭhāda° C° daça sataṣaḥ°. — 10. A° sarvāhijā° N° ya
riddhiṃ saṃjānayan tathā || NCM L° saṃjānayaṃ tathā BA° saṃjānayaṃ tathā tathā vici°.

11. BA tathā vici° NCL yathā vici° M° ntacutaṃ va° NA° çyapo ida° L° kāçyapam idam
abavit tathā° (I. 16) puis° gatātmajaḥ gaṃgo°. — 12. AC gaṃgādaka° CM° riniṇe ga° L° nir-
mite ga° BA° gamane° CM° lahum ||. — 13. BNACML° vāyatu sa° L° savaçah ||. —
14. ACM manushānām ā° BNACML° gandhāca çī° BAL° hāyana || CM° hāyana ||. — 15. BA ha-
taryakṣaṃ NCM bataḥ yakṣaṃ L° hatayakṣaṃ AL° vaçibhū° M° nāma teçibhū°
NCM° çyapam idam a° L° bravit || yathā gṛihī°.

16. CM° gatātmajo | BAL° gatātmajaḥ |. — 17. L° gṛihitāṃ dra° M° vyāni na° N°
parāgatāṃ || BACM° gatāṃ |. — 18. BACML° nāma yathābhū° N° bhūtaṃ kà° CM
° çyapam ida°. — 19. A aratiṃ daṃ° CML° rati daṃ° BNAL° daṃsamasaḥ kà° CM° daṃsa-
maça° N° rṭlayet |.

अजकर्णं वशिमूतं काश्चपो इदमब्रवीत् ।
बुधां पिपासां व्याधिं च मनुष्याणां निवर्तय ॥
साधूति ते प्रतिश्रुत्वा काश्चपस्त्र जिनात्मजाः ।
यथाज्ञप्तानि स्थानानि यथोक्तं परिजायिषु ॥

5

ततः काश्चपस्त्रविरः कात्यायनमुवाच स ।
समुदीरय महात्मानां चरितं धर्मराजिनां ॥
एवमुक्ते महाप्राज्ञो कात्यायनकुलोद्गतः ।
उवाच चर्या बुद्धानां काश्चपस्त्रानुपृक्ततः ॥
श्रुयतां भो जिनसुता बुद्धानां सर्वदर्शिनां ।
चर्या चरणशुद्धानां यथावदनुपूर्वशः ॥
दश खलु भो जिनपुत्रा बोधिसत्त्वान् भूमयो ।

10

..... भवन्ति कतमा दश ॥
दुरारोहेति प्रथमा भूमी समुपदिशते ।
द्वितीया बद्धमाना नाम तृतीया पुष्पमण्डिता ॥
चतुर्थी रुचिरा नाम पंचमी चित्तविस्तरा ।
षष्ठी रूपवती नाम सप्तमी दुर्जया स्मृता ॥
अष्टमा जम्बुनिदेशो नवमी यौवराज्यतो ।
दशमी त्वभिषेकातो इति एता दश भूमयः ॥

15

1. BA °karnṇaṁ nyama vaçi° CM °karnṇa nya vaçi° N °vaçibbhū° L °rṇṇaṁ nya vasibbhū° CM °çyapam ida°. — 2. CM kshudhāpipā° L °pāçā vyā° B °vyāyīm ca° CM °rttaye | L °rttayah | . — 3. NM sādhu ti te° NCM °tmajā | L °tmajah | . — 4. BNAM yathājñākāni° L °thājñākā° C °jñākānāni yathoktaṁ° AC °ktaṁ pratijā° CM °jāgritha | . — 5. BNA tata kā° CL tato kā° M Tate kā° C °kāsyapasthaviro kā° M °ca sah.

6. CM °hātmanāṁ ca° L °ritāṁ dha° B °jināṁ | . — 7. C evaṁ u °prājña kā° N °dgato L °dgatāh. — 8. N °caryyān bu°. — 9. C °jināṁsūtā° A °sūtāṁ bu° C °daçināṁ | N °rvvaçinā L °rçitāṁ | . — 10. N cayā cara° L °ryā vara° BNACML °thāvid anu°.

11. B atha (effacé) khalu° AL khalu° BNACML °putra bodhisatvānāṁ bhū° B °yo bhava°. — 12. B bhavanti | kata° A °kamā daça || L °daça || . — 13. CM °robhiti° CML °bhūmi sa° CM °padriçyate | . — 14. CM °baddhabaddhamānā (C °tā) tṛi° N °mā nāma° A °nā nāmā tṛiti° L °nāmaḥ tṛi° BN °ma | tṛiti° BNACML °ṇḍitā nāma(L °maḥ) || . — 15. B ca-turdhi ru° A °turdhā ru° CM °turdhi ru° B °nāma || paṁ° M °staro nāma || BACL °starā nāma (L °maḥ) || .

16. NM shashtī rū° B °nāma | sapta° L °nāmaḥ | sa° CM °dujjayā° CML °yā nāma (L °maḥ) || . — 17. BN °jatmani° A °jatmaṇide° CM °nmaṇide° L °deçaḥ na° B °deço | na° BACML °rājyāto | N °jyātā || . — 18. BNA °shekāyā | i° L °shekāyā i° NACML °ity etā° A °tāddaça° CM °mayo || .

एवमुक्ते तु गाथाभिः काश्चपो ऽब्रुवि पण्डितः ।
 कात्यायनमतो त्वर्थे वाक्यमप्रतिमं इदं ॥
 भूमीनां परिणामानि यथावदनुकीर्तय ।
 यथा च ते विवर्तन्ते संसरन्तो महायशा ॥
 यथा चापि संवर्तन्ते सत्त्वसाराः तथा वदे ।
 यथैवाध्याश्या तेषां भवन्ति तां उदाहरे ॥
 यथा च परिकल्पेन्ति सत्त्वा सत्त्वसमन्विता ।
 यथा च देन्ति दानानि तत्सर्वमनुकीर्तये ॥
 तथा च दृष्ट्वा संबुद्धा भाषन्तो च मनोज्वलं ।
 संक्षोत्पादं तथा ब्रूहि काश्चपो इदमब्रवीत् ॥
 इदं ते वचनं श्रुत्वा वशिभूता उपस्थिता ।
 गौरवेण महासत्त्वा संबुद्धानां महात्मनां ॥

5

10

एवमुक्ते कात्यायनो काश्चपमुवाच ॥ न खलु भो जिनपुत्र शक्यं बोधिसत्त्वानां
 भूमीः प्रमातुं एतककल्या वा अनन्ता भवन्ति । सर्वं संसारो बोधिसत्त्वानां
 खण्डसंज्ञया भूमिरिति परिकल्पितं तेन भूमिरिति स्मृता ॥ एवमुक्ते आयुष्मा- 15
 नानन्द आयुष्मन्तं कात्यायनमुवाच ॥ यदि भो जिनपुत्र एका भूमि अप्रमेया

1. CM °cyapo idam abravīt (C °ta) | paṇḍi° L °po paṇḍita bravīt || kā° BNA °po 'bravīt pa°. — 2. C °tyartha vā° BAL °timeshvidaṁ | CM °timashvidaṁ | N °timathidaṁ ||. — 3. BACML bhūmīnāṁ° BACM °kirttayā | L °kirttitāḥ |. — 4. BAL °nte san-sara° BA °yaço |. — 5. BN yathā ca vivarttante° A yathā ca te vivarttante sansaranto mahā-yaçā | yathā ca vivartta° CM yathā cāhaṁ vivarttante° L yathā cemāṁ vivarttante° CM °sārās tathā°.

6. BAL °dhyāçaya te° CM °dhyāyate teshāṁ° A °nti tom udā° BNL °tām udā° CM °tām udā° C °dāre N °udāharaḥ. — 7. BAL °rikarppanti° CM °ritarppanti° N °rikaṁpeti sa° C °samatvitā |. — 8. CM °thā va denti° NL °thā va danti° BAL °sarvaṁ anu° N °rttaya ||. — 9. N °yathā ca° buddhāṁ bhāshanto mano° L °shante ca ma° BACML °janāṁ N °janā B °janāṁ saṁ°. — 10. A sajñātpā° BACML °thā kruhi° N °thā brūhi°.

11. L idan taṁ va° A °cana çrutvā° NL °vaçibhū° L °bhūtān upa° CM °sthitāḥ |. — 12. L upasthitā gauraveṇa saṁbu°. — 13. L °cyapo idam abravīt || N °cyapaṁ uvāca CM °vāca saḥ ||. — 13°. BACML °putro ça° N °putrā ça° BNACML °bhūmīḥ pra° B °mā-tuṁ | etta° B °ettako kalpā° NAL °ettakā ka° CM °ettakaṁ kalpānāṁ vā° BACM °vā antato veti sarvaṁ° NL °vā antato ceti sa°. — 14. N sarva saṁ° C °sarva saṁ° N °sāre bo° CM °ṇḍasaṁkhyā bhūmi° N °jñāyā bhūmir iti smṛitā ||. — 15. M °yushmaṁtaṁ° CM °ya-naṁ uvāca.

16. M °bhūmir apra° C °idāni pariṇeshā° B °riśeshānāṁ bhū° NL °riśeshā° A °śhānāṁ bhū° BNA °bhūmināṁ° C °shyati | BNA °shyanta iti° ML °shyanteti ||.

कथमिदानीं परिशेषाणां भूमीनां ग्रहणं भविष्यति इति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्का-
त्यायनो आयुषमन्तमानन्दं गायामिर्ध्वभाषे ॥

कल्पो यथा अपरिमितः प्रकाशितः
प्रजानता अवितथवादिना स्वयं ।
कल्पेषु च भवति बह्वसु देशना
इदं नु भो पुरुषवरस्व शासनं ॥
भूमिस्तथा अपरिमिता प्रजानता
प्रकाशिता स्वयमनिवृत्तबुद्धिना ।
प्रवर्तते तथ परिशेषभूमिषु
सामान्यसंकेतानां निरूपणं ॥

प्रथमायां भो जिनपुत्र भूमौ वर्तमाना बोधिसत्त्वा पृथग्जना इति प्राप्तफला
भवन्ति इति दक्षिणीयाश्च लोकानां विरोचेन्ति भवन्ति चात्र

त्यागेन त्यागसंपन्ना बोधिसत्त्वा महायशाः ।
लोकां च अभिरोचन्ते चन्द्रमानुरिवांशुमां ॥

15 प्रथमायां भूमौ बोधिसत्त्वानां वर्तमानानामष्ट समुदाचारा भवन्ति ॥ कतमे
अष्ट ॥ तद्वथा त्यागः करुणा अपरिखेदः अमानो सर्वशास्त्राध्ययिता विक्रमं
लोकानुच्चा धृतिरिति ॥ भवन्ति चात्र

1. A °yushmāñ kā° NCM °shmantāñ āna° L °nanda gā° BAL °adhyābhāshe | . —

3. CM kalpañ yathā° L °tā° pari° A °mitaḥ prajāna° CL °kācīto pra° M °kācītā pra° B °natā
(ou ta?) abhitathāva° L °natāḥ abhitathāva° ACM °tā abhita° BNACML °dinā vayan kalpe° L
°dināñ vayanñ. — 5. BNA kalpeṣu ca° CM °lpeṣu ca° L °lpeṣu ve bhava° BNACML °ha-
hushu de° L °ṣanām idañ°.

7. L bhūmi tathā °pari° A °prakāsītā BNACML °yam abhinirvṛtta(M °tte L °ta)bu° B
°ddhinā pra°. — 9. BNACML °ṣe(C °ṇe)śāsu bhūmi °ketāni rū(A °tā rū)pāñām (N
°nām) pra°.

11. L °thamā bhū bho ji° M °māno bo° NM °satvo pṛi° N °rocyanti bha° B °centi | bhava°
L °cātra te tattha pariṣeśāsu bhūmishu tyā° CM °pannāḥ bo° AC °yaçā. — 14. BNACML
lokān abhi(A °hi)ro° CM °rocyante° BACML °rimāñçu°. — 15¹. M °tvānā vartta° BNA
°mānānām asamu° CML °mānānām samu° BNACML °dācaranti ||. — 15². C °shtas tathā°
M °astas tadya° N °ashthā.

16. C tatthā | tyā° M tadyathā | tyā° BAL °dyathi tyā° BNML °karaṇā° C °rishedaḥ°
L °rikhoti dharāṇi prathamāya mahatvāt || aparikhedah° M °mānā sa° C °ṣāstradhya° L °yi-
tāni vikramalokā°. — 17. BC °cātre te sañ° BNACML °hati | bha° BCML °bhavatām°
A °bhavata sadhūnānyasanti BVCML °tām ma(B °sa)dhurānyasanti ṣanai gu°.

ते संविभागरूपयः कर्णायमाना
दुःखसंहती भगवतां मधुरस्वराणां ।
वचनैः गुणैश्च परितोषमुपेति धीराः
एवं चरन्ति धरणी प्रथमाये सत्वा ॥ .
शास्त्राणि यानि प्रसरन्ति असारकानि
एता विचार्य जनता अनुरागवुद्धी ।
निष्क्रम्य तं तृणसमं च विचार्य लोकं
तीव्रां वेदेन्ति वेदना कुशलं चिनोन्ति ॥

5

एकेन कारणेन बोधिसत्त्वा विवर्तन्ति द्वितीयायां भूमौ ॥ कतमेन एकेन ॥
भवेषु आस्वादसंज्ञिनो भवन्ति ॥ द्विहि कारणेहि बोधिसत्त्वा विवर्तन्ति द्विती- 10
यायां भूमौ ॥ कतमेहि द्विहि ॥ कामगुणेहि अभिलाषिणश्च भवन्ति कुशीदाश्च ॥
पुनस्त्रिभिराकारैर्बोधिसत्त्वा द्वितीयायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ कतमेहि त्रिहि ॥
सृहालवश्च भवन्ति उत्तासबज्जला दुर्बलाध्याशयाश्च ॥ षड्विराकारैः बोधिसत्त्वा
प्रथमायां भूमौ स्थिता द्वितीयायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ कतमेः षड्विः ॥ न च
अनित्यसंज्ञाबज्जला विहरन्ति । आघातबज्जलाश्च भवन्ति । दृधवैराश्च भवन्ति । 15
स्थानमिद्वज्जलाश्च भवन्ति । लोककार्यपरायणाश्च भवन्ति ॥ ये भो जिनपुत्र

3. BACL ṣanaiḥ gu° NM ṣanair gunai° M °toṣha alpanti dhi° BNA °sham utpanti dhi-
(N °dhā)rah° C °m utpatti dhi° L °m utpatanti dhi° BNACML °thamāyā mahatvā (B °tvā-
ta A °tvātā NCM °tvāt°) ॥ — 5. NC ṣrāstrā° BNA °pramranti a° CML °prasravanti° BNACML
°kāni tāni vi° BNCM °janebhyo nu(CM °bhyo °nu)rā° A °janetyo nu° L °janebhyah° anurā°
BNACML °buddhi nishkra°.

7. BNACML nishkra(L °shkrā)mino triṇa° CM °ṇasaṃca(C °va)mañ ca vi° BNACML
°lokāñ ti° BNAL °tivrāñ denti° BNACML °nti vaneca(AN °ra)itā kuṣalañ (BA °la) ceti ॥
— 9°. B °kena bha°. — 10°. CM °āṣvādasāñ N °svādesāñ M °dasāñgino° L °da-
sāñgino°. — 10°. B °varttanti | dvi°.

11°. BNACML katamāhi dvīhi kā°. — 11°. N °gunābhilāṣi° B °vanti | kuṣi°. —
12°. NCM °nas tribhir ā° N °kālair bo°. — 12°. N °mehi trahi CM °mehis trīhi B °trīhi spri°. —
13°. CML °hāraṇa° B °vanti | utrāsa° BNA °utrāsa° L °utrāsāmba° B °hulā | durba°
CM °hulāḥ durbalāṣcadhyāṣa°. — 13°. BNAL °satva pratha° CM °satvo pratha° sthito | dvi°
BNACML °yāyāñ trītiyāyāñ bhū° N °vanti ॥ — 14°. L °tamair shadbhi° BNACML °dbhir
na ca°. — 15°. L °vailāṣa bha° B °vanti styā°.

16°. A ... nami° CM styāṇapaddheba° L styānavidvashabahu° BNA °middheba° B
°vanti loka°. — 16°. CM ye hi bho° L ye ca bho° CM °putro bodhisatvo vi° BNA °vart-
tetsu vi° CML °varttetsuḥ vi° A °nti vivarttashyanti° CM °daṣeḥi ākāreḥi vi° L °kāraiḥ vi°
A °vivarttatsu vi° BN °vivarttetsu vi° CML °vivarttetsuḥ vi° BNACML °vivarttayishyanti
°nāte bhūya°.

बोधिसत्त्वा विवर्तेन्सु विवर्तन्ति विवर्तिष्यन्ति सर्वे ते इमेहि द्वादशभिराकारैर्विवर्तेन्सु विवर्तन्ति विवर्तिष्यन्ति नातो भूय इति ॥

- एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ इमे भोजिनपुत्र बोधिसत्त्वा विवर्तिष्याश्च अविवर्तिष्याश्च ये प्रथमं चित्तमुत्पादयन्ति सम्यक्संबुद्धा भवेम इति केतकं पुण्यं प्रसवन्त इति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्कात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपमुवाच ॥ पञ्च भोजिनपुत्र यो दद्यात् जम्बुद्वीपं सप्तरत्नसंचयं दशबलानां अतो बह्वतरकं पुण्यं प्रसवति बोधायै प्रणिधेन्तो । यश्च भोजिनपुत्र चत्वारो द्वीपां दद्यात् रत्नाचितां दशबलानां अतो बह्वतरकं पुण्यं प्रसवति बोधायै प्रणिधेन्तो । यश्च भोजिनपुत्र दद्यात्त्रिसाहस्रां बह्वरत्नधरां महागुणधराणां अतो बह्वतरकं पुण्यं प्रसवति बोधायै प्रणिधेन्तो । यश्च भोजिनपुत्र गंगानदी-
वालुकासमा लोकधातुयो अनेकरत्नाचितपूर्णा लोकनाथान् पूजयेत् अतो बह्वतरकं पुण्यं प्रसवति बोधायै प्रणिधेन्तो । यश्च भोजिनपुत्र सागरवालुकासमा लोकधातुयो बह्वविधरत्नाचिता पूर्णा अग्रपुत्रलान् पूजया दद्यात् अतो बह्वतरकं पुण्यं प्रसवति बोधायै प्रणिधेन्तो ॥

किं कारणं न ह्येते प्राकृतपुरुषाणां भवन्ति संकल्पाः ।

बह्वजनहिताय यच्च ते जनयन्ति मनोरथां वीराः ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपः आयुष्मन्तं कात्यायनमब्रवीत् ॥ ये पुनर्भो जिन-

31. L °kte āyushmā kātyāyana āyushmantañ mahākācyapam uvāca BA °yushmā mahā° CM °cyapo ā° M °yushmaññtañ° C °yanas uvā°. — 32. L yaçca bho ji° CM °putro bo° ACL °satvo vi° NL °varttayāçca° CM °varttaniyāçca anivartti° N °varttayā° M °rttikāçca° A °yāçcā pratha° NCML °çca pratha° B °çca | pratha° BNACML °thama citta° CML °nti sañmya° AML °buddho bha° BNACML °bhavāma° C °ti kevattakañ punyañ pravati iti | M °savanti iti ||. — 5. C evaññ ukte° NL °yanar āyu° BACM °shmenta mahā° N °hākāyam uvā°.

6. BNACM yaçca bho° L ime bho° N °yo avaivarttiyo (p. 82, l. 19) BCL °dyā jāññbu° M °dyā jāññbudvi° B °lāññāñ | ato° C °taraññkañ CML °bodhāya pra° BACML °prañidhyanto|. — 7. BACML °putro ca° L °tvāra dvi° B °dadyāt | ra° L °dyād ratnā° C °citañ dāça° L °balāññāñ° B °nāñ | ato ba° C °taraññkañ pu° B °savati | bo° CML °dhāya pra° BACML °ñidhyanto|. — 9. M °putro dadyā° CM °hasrā ba° BL °dharāñ mahā° A °dharāññ mahā° B °rāññāñ | ato° C °dharāññāñ ato° L °taraññkañ pu° M °dhāyañ prañi° CML °ñidhyanto|. — 10. CML °vālukosamā° BA °mā lodhātuyo | ane° CM °tnārcitañ pu° L °tnārcita pu° CM °nāthena pūja° B °yet | ato° L °hutarañ punyañ praçravanti bo° CML °dhāya prañidhyanto|. 12. ML °dhātuyo | ba° CM °huvividhara° BACM °ratnārcitā° L °citapū° CM °pūñña agrāpu° BACML °puññalā° L °pūjāye dadyā° B °dyāt | ato° BAM °kañ pūññañ° CML °dhāya pra° CM °ñidhyamñto|. — 15. A na jyete°.

16. A °hitāya dyatra° M °te jenaya° C °rathā dhirā | M °rathā dhirāñ || L °thāñ dhirāñ ||. — 171. L °cyapa ā° ntañ mahākātyāya°. — 172. C °rttikātāye pari° M °rttikātōye pari°

नपुत्र बोधिसत्वा अवैवर्तिकायाै परिणामेति किन्तु खलु तेषामुपचितकुशलपु-
खानां प्रथमा प्रणिधिरूपयति आहोस्विदुपचितकुशलमूलानामिति ॥ एवमुक्ते
आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपं गाथाभिरध्यभाषति ॥

पूजयन्ति प्रथमं तथागतां
गौरवेण महता महायशा ।
नैव ताव जनयन्ति मानसं
अयपुद्गलगतं नरोत्तमा ॥
ते च प्रत्येकबुद्धकोटियो
पूजयन्ति परमार्थपुद्गलां ।
नैव ताव जनयन्ति मानसं
सर्वधर्मविदुताय पण्डिताः ॥
पूजयन्ति वशिभूतकोटियो
पूर्वमेव वशिपारमिं गता ।
नैव ताव जनयन्ति मानसं
ज्ञानसागरतराय नायकाः ॥
ते यदा विपुलपुष्पसंचया
भोन्ति भावितशरीरमानसाः ।
ते समेत्य वररूपधारिणां
बोधये उपजनेन्ति मानसं ॥
यं मया कुशलमूलमर्जितं
तेन मे भवतु सर्वदर्शिता ।

AL °katāye pari° L °khalu punas teshāñm upa° B °punyānāñ | pratha° BL °dyati |
ahosvi° CM °dyanti | ahosvi° A °ti abhosvi° C °mūlānāñm iti | M °lānāt iti | L °lānāñm iti | .

१. AL °śhmanta mahā° A °thāhir adhya° . — 4. BACML °gatañ gau° L °na mahā mahā-
yaçā | .

6. CM naivañ tā° BACML °tāvajanaya° A °nayañanti mā° C °mānañsañ° A °grapuñ-
ñgala° B °puñgala° CML pungavaga° M °nacottamā . — 8. CM °koṭiyo° BA °puñgalāñ |
C °rthapuñgavāna | M °rthapuñgavān | L °puñgavāñ | . — 10. C naivañ tā° BACML
°tāvajanaya° CM °ḍḍitā | .

12. AL °vaçibhū° M °m evañ va° C °m evañ vaçipārañmim° . — 14. CM naivañ tā°
BACML °tāvajjana° CM °jñānāsā° BAL °jñāsāga° BACML °garavatārāya° BA °ya nāpakāñ |
L °ya nāpagāñ .

16. ACML °cayo bhavanti bhā° B °cayā bhavanti bhā° . — 18. BACML °bodhiye° . —

20. BACML yo ma° BAL °çalam upacitañ tena° CM °mūlam upacitañ tena° C °rvadaçitā | .

मा च मे प्रणिधि तच्चिरंतरो
 एवमेष प्रणिधिः प्रवर्ततु ॥
 यच्च मे कुशलमूलसंचयो
 सो महाभवतु सर्वप्राणिभिः ।
 यच्च कर्म अशुभं हतं मया
 तत्फलं कटुकं निस्तराम्यहमिति ॥

5

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमेतदुवाच ॥ कथं च
 भो जिनपुत्र बोधिसत्वा दृढविक्रमा भवन्ति ये ते अवैवर्तिका भवन्ति ॥ एवमुक्ते
 आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं काश्यपं गाथाभिरध्यभाषे ॥

10

येनान्तरेण परमार्थविदुर्भवामि
 तं अन्तरं यदि अवीचिगतो वसामि ।
 तं अभ्युपेमि न च तं प्रतिसंह्रामि
 सर्वज्ञताये प्रणिधिं इति निश्चयो मे ॥
 जातीजरामरणशोकउपद्रवांश्च

15

त्यक्तुं प्रभुः न हि विवर्तयि मानसानि ।
 दुःखसंहति जगतो अर्थकरो प्रजानाम्
 इत्येतं विक्रमबलं पुरुषर्षभानामिति ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमब्रवीत् ॥ यं पुनर्मो
 जिनपुत्र अवैवर्तियो बोधिसत्त्वो प्रथमं चित्तमुत्पादयति कतमेषां तदा अज्ञुतानां

1. BACM má ca ye pra° M°dhi vajjinantaro° BA°dhi tajjirantaro° CL°tājjanantaro°
 CM°rttatuñ. — 3. CM yasya me ku° BACML°bhavatu | prāṇi° II°bhīh yacca°. —

5. BACML yacca yacca ka°kaṭukā ni° M°nisterā° C°myahan ti || .

7¹. M°avam u° CM°yushmāñ mahākācyapo ā° L°cyapar āyu° M°yushmañntañ ma°.
 — 7². CM kathañ ca jina° kramācca bhava° L°kramā bhavanti || . — 8. BA°hākārttyāyana
 ā° C°yana ā° M°tyāyena°. — 10. CM°mi tañ ananta° L°mi tam anta°.

12. A tañ atyupe° C°tam atyumemi° M°tam abhyu° L°pema na ca° M°mi nañ ca tañ°
 CM°tihañsagāmi sa° BC°tāyai pra° BAM°nidhih iti° CL°nidhi iti°. — 14. BACML jā-
 tija° B°ṇasokupadra° ACM°ṇasokau° BAML°tyaktañ prabhu° CM°prabhu na° BACML
 °na vivartta° CM°rttaya māna° M°nasoni | .

16. BACML°gato rtha° nām itye(M°tya)te vikra° CM°kramavarañ puru°. —
 18¹. CM°shmañ mahākātyāya āyu° L°cyapar āyu°. — 18². BA°yo puna° CM°ye puna bho°
 L°ye puna°varttiko yo bodhi° BNACML°thamaci° CM°cittotpa° B°dayati | ka° BNACML
 °katamemūñ ta° CM°durbhū(M°rbhu)tānāñ prādurbhāvo° N°prādurbhāvo°.

धर्माणां प्रादुर्भावो भवति ॥ एवमुक्ते आयुष्माच्चहाकात्यायनो आयुष्मन्तं महा-
काश्यपं गाथाभिरर्घ्यभाषति ॥

सनगरनिगमसरिता रणति वसुमती प्रभूतरत्नवती ।
प्रभवति यदा प्रथमतो प्रणिधानं जगत्प्रधानानां ॥
दिवसकरसदृशतेजश्चाभासो विकसते दिशः सर्वाः ।
यदा पुरुषसिंहताये आद्यप्रणिधिः समुद्भवति ॥
सुरवरगणाश्च उदयाः परंपरानभि गिरामुदीरेन्ति ।
एष नरसिंहताये प्रणिधेति अनन्तवूढयो ॥
अस्त्राभिः रक्षितव्य एष हि जगतोर्थ अतितेजस्वी ।
चिनोति शुभं शुभकरो इदमाश्चर्यं तदा भवति ॥

5

10

एवमुक्ते आयुष्मां काश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे भो
जिनपुत्र अविवर्तिका बोधिसत्वा केवत्तकानि तैः प्रथमायां भूमौ स्थितैः दुष्कराणि
कृतानीति ॥ एवमुक्ते आयुष्माच्चहाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपं लोकानु-
वाच ॥

भार्यां प्रियां हृदिसुखांश सुतां शिरांसि
नेत्राणि चामरणवाहनविस्तरांश्च ।
दत्त्वा न विश्रममुपेन्त्यथ दैन्यतां वा

15

1. C *evaṃ u° yushmāṃ ma° N° yushmāṃ mahā° ML° yana ā° M° yushmāṃtaṃ*
CM° bhāshe | . — 3. C° *garam nīgamasacitā ra° M° gamasavitā ra° BACML° mati pra° rat-*
nāva(M° ca)taṃ | . — 4. BNACML° *nīdhi (CM° dhiḥ) ja° CML° jaganpradhā° BNAL° dhā-*
nināṃ diva° CM° dhānināṃ. — 5. BNA° *sakasadṛi° BNCML° jaṣca ābhā° A° jaṣca āhāso°*
L° *diṣa sa° C° sarvāna | M° sarvān | B° rvāḥ yadā°*.

6. N° *siṃtāye° BACL° siṃhātā° M° siṃhotāye° BNACML° tāye adya° BNAL° dhi samu°*
BNAML° *bhavanti sura°*. — 7. B° *nāc. yu(?)da° N° nācūda° AM° nācūda° C° nāc-*
coda° L° nāḥ | cūda° BNACML° parābhi giri(L° rā) m u° BA° dīrarenti | N° dicaranti |
CML° *dīrayanti |*. — 8. C *egho na° M° esho na° C° siṃhātā° BNACML° ntavuda° BNAM°*
dagrāḥ asmā° C° dāgrā L° dāgrār asmā°. — 9. N° *bhi rakshitavyo e° BAL° tāvyaḥ | e°*
CL° *esho hi° M° eshāṃ hi° B° gatartham ati° NACML° gatartham ati° BACML° tejāni cino°*
N° *tejoni*. — 10. CM° *caryya tadā°*.

11¹. C° *shmān kācya° M° shmān mahākā° BACM° cyapar āyu° N° cyapaḥ ā° CM° yu-*
shmaṃtaṃ. — 11². CL° *tra avaiva° C° vatthikā° M° tvā kava° BNACML° kevatā (CM° to)*
pāci (CM° si) taiḥ pra° AML° sthitau du°. — 13. A° *yushman ma° BNAL° cīlokānt uvāca |*
M° *n uvoca ||*. — 15. NC° *bhāryā pri° B° yām dū(?)dhu° M° dīnukhām° NL° cīrānsi°*
C° *rāsi° L° trāni cā° M° nī cobha° B° rāṇeca datvā°*.

17. BNA° *datvā na bhavissasam upatvatha° CML° datvā na bhavismayasam upetyatha*
(L° *rtha) dāi° CM° deṇva° L° tān abhimu° rshabhā te*.

सर्वज्ञतामभिमुखाः पुरुषर्षभास्ते ॥
 आर्धर्षिता च वधवन्धनताडनेभ्यो
 रौद्रेनैरैरशुभकर्ममतिप्रवणैः ।
 तानेव दृष्ट्वा परमार्दवमैवचित्ता
 5 शृङ्खलाभि वाग्भिरनघाः समुदाचरन्ति ॥
 दृष्ट्वा च याचनक मानप्रमादुपेतं
 हर्ष परं प्रतिलभन्ति महामनुष्याः ।
 दत्त्वा च वर्धितगुणात्तमना भवन्ति
 पञ्चान्तपो न तु तपन्ति तपोनिराशा इति ॥

10 इति श्रीमहावस्तुश्रवदाने प्रथमा भूमिः समाप्ता ॥

ततश्च काश्चपस्थविरः महाकात्यायनमब्रवीत् ।
 निर्दिष्टा प्रथमा भूमि महासत्त्व मनोरमा ॥
 द्वितीयां संक्रमन्तानां भूमिं नरवरात्मजा ।
 किं चित्तं बोधिसत्त्वानां जायते समनन्तरं ॥
 15 के च अध्याशया सन्ति द्वितीयायां जिनात्मज ।
 भूमिनां बोधिसत्त्वानां यथाभूतमुदीरयेदिति ॥
 ततः कात्यायनः स्थविरः काश्चपमिदमब्रवीत् ।
 निर्देशं बोधिसत्त्वानां कीर्तयिष्ये मनोरमं ॥

2. B °ādarçita vadha° NAL °ādarçitā vadha° CM ādaçitā vadha° L °ndhatādane° M °ndha-
 natodane° N °bh̥yo rodrai° L °drai narai° C °narañ açu° BL °çubhañ ka° C °karmatipra°
 BM °pravaraññaiḥ tñ aiva° N °vaññaiḥ ॥ AC °varṇṇeḥ L °varṇṇais tñ aiva°. — 4. BNACML
 tñ aiva dṛisṭā pa° BNAL °mādravamai° CM °mādrava(M °ya)mai° L °cittāḥ çla° BNM °ttā
 çlekshṇā° M °vādbhir ana° BNACM °r anadyāḥ samu° L °r anadyā samu° C °dāranti | .

6. BNACML °mānapratimatyu(N °tyupe)tañ (C °te) harshapa(L °va)rañ prati° N °pra-
 tilaṁti m̐a° B °shyāḥ da°. — 8. BNACML datvā° BNACM °varddhigu° BNACML °guṇava-
 çātmanāñ bhava° BA °çcātāpappatu patanti° N °çcānnatashyatu patanti° CM °çcāt tāprappatu
 patanti° L °çcāt tāpeyaṁtu° patanti° NACM °tayoni° CM °rāsā iti ॥ . — 10. N iti prathamā
 bhumih° BACML °mā bhumih° BAC °māptāḥ ॥ L °māptāḥ ॥ .

11. NACML °virah kātyā°. — 12. BNAL nirdṛisṭā pra° C nirdṛisṭvā pra° M nirdḍa-
 sṭvā pra° CM °ramāḥ | . — 13. BNA °bhūmi nara° CM °bhūmi nara° M °tmatāḥ | C °tma-
 jāḥ | . — 14. BNACML °jāyante sa°. — 15. BACML kena cādhyā° N kecādhyā° BAML
 °tmajāḥ | .

16. N °diraye iti ॥ . — 17. C °vira kāçya°. — 18. C nirdeça bo° L °tvānāñ jāvale
 sananantarañ | M °vishva mano° B °manāramāñ | NAM °ramāñ | .

द्वितीयां संक्रमन्तानां प्रथमतो नुजायते ।

अरती बोधिसत्वानां भवेष्विति न संशयं ॥

बोधिसत्वानां भो जिनपुत्र द्वितीयायां भूमौ वर्तमानानां इमे अध्याशया भवन्ति । तद्यथा कल्याणाध्याशया भवन्ति स्निग्धाध्याशयाश्च भवन्ति मधुराध्याशयाश्च भवन्ति तीक्ष्णाध्याशयाश्च भवन्ति विपुलाध्याशयाश्च भवन्ति विचित्राध्याशयाश्च भवन्ति गम्भीराध्याशयाश्च भवन्ति अपर्यादिन्नाध्याशयाश्च भवन्ति अनुपहताध्याशयाश्च भवन्ति असाधारणाध्याशयाश्च भवन्ति उन्नताध्याशयाश्च भवन्ति अरुणपणाध्याशयाश्च भवन्ति अनिवर्ताध्याशयाश्च भवन्ति अक्रत्रिमाध्याशयाश्च भवन्ति शुद्धाध्याशयाश्च भवन्ति दृढाध्याशयाश्च भवन्ति स्वभावाध्याशयाश्च भवन्ति तृप्ताध्याशयाश्च भवन्ति पुद्गलाध्याशयाश्च भवन्ति अनन्ताध्याशयाश्च भवन्ति ॥ 10

कथं भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः कल्याणाध्याशयाः भवन्ति ॥ उच्यते ॥

बुद्धे धर्मे च संघे च न काञ्चन्ति कथं चन ।

इति अध्याशयस्तेषां कल्याण उपदिशते ॥

कथं भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः स्निग्धाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

अङ्गेषु शिबमानेषु मनस्तेषां न कुप्यते ।

एवमध्याशयस्तेषां स्निग्धमृदूपदिशते ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः मधुराध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

1. C dvitīyo saṃ° BNAML °tiyo saṃkra° NAML °thamāto (M °tā) nu°. — 2. CM aratīṃ bodhisatvāṃ bhava° CML °ṣayaḥ | . — 3. N °tvānā bho° A °nām bhā jina° BNA °dvitīyāṃ bhumau° A °ṣayo bhava°. — 4. Dans cette phrase B a le signe | après bhavanti toutes les fois, à l'exception de la première. BNACM °kalyānā(M °ṇā)dhyāṣayo (N °yoṣca) bha° L °ṣayāṣca bhavanti snagdhā° N °snigdhādhyaṣayāṣca bhavanti asādhāraṇādhyaṣayāṣca bhavanti | ti° L °dhurādhyaṣayāṣca° gaṃbhi akritidhyāṣayāṣca° (L 8) C °nti | gaṃbhirā° BNACM °nti paryā° BNAM °vanti | āsādhā° BNACM °nti | paryā° CM °varttādhyaṣayāṣca bhavanti | akirttidhyāṣca° BAL °akritridhyāṣca° BCM °nti | puṇḡalādhya° A °nti | puṇḡalādhya° L °nti | puṇḡarādhya° °anantadhyāṣca°.

11¹. N °dhare bodhi° M °dharo bodhi° CM °satvā kalyā° NCML °ṣayā bhava°. — 12. N buddhe buddhe dba° ML buddha dharma° ghe ca kām° BVAC °ghe ca ra kām° BNACML °kshati ka° B °cana iti°. — 13. B iti | adhyā° L °lyāna upa° CM °lyānam upadriṣyate | . — 14². B °cyate aṅgeshu°. — 15. BNML °pyante | A °pyanto.

16. L °dhyāṣaya teshāṃ° BNAL °mṛidupa° GL °padriṣyate || M °dūpaṣyate || . — 17¹. N °tadhara bo° L °tadhamadharā° A °satvā na° M °dhyāṣayo bha°. — 17². B °cyate a°.

अन्तःकुशलकर्माणि सेवन्ति पुरुषोत्तमाः ।
एवमध्याशया मधुरा भवन्ति धृतबुद्धिनामिति ॥

कथं भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः तीक्ष्णाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

बुध्यन्त्याशयसंयुक्ता लोके लोकोत्तरे तथा ।

5 एवमध्याशया तीक्ष्णा भवन्ति शुद्धकर्मणामिति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा विपुलाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

सर्वभूतान् हितार्थं संचिनोन्ति शुभं ब्रह्म ।

एवमध्याशया विपुला भवन्ति परमर्षिणामिति ॥

कथं भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा विचित्राध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

10 विचित्राणि मनोज्ञानि देन्ति दानान्ब्रह्मसत्तराः ।

एवमध्याशया विचित्रा भवन्त्युत्तमदर्शिनानामिति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अपर्यादित्राध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

अपर्यादित्रचित्तास्ते प्रतिवेधपराक्रमाः ।

एवमध्याशयस्तेषामपर्यादित्र उच्यते ॥

15 कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अनुपहताध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

न ते शक्वन्ति संहर्तुं दुष्टचित्तेन केनचित् ।

एवमध्याशयस्तेषां न जातु उपहन्यते ॥

1. BNAML antashku(M °hku'laka° C antakuṣa ° ṇi savanti°. — 2. L °dhyācāyo madhurādhyācāyā bhavanti madhurabuddhi° BNACML °nti dhurabuddhi°. — 3¹. L °satvā ti° N °bhavati | M °bhavaṃti | . — 3². B °cyate budhya° CM °cyante. — 4. C °dhyantācāya° M °dhyanto dhyācāya° C °ke lottare° L °lokattare°. — 5. C evaṃm adhyā° NCML °cāya ti° CM °karmāṇā° N °rmmānām iti | .

6¹. L °dhutadhara bo° CM °satvāḥ vi°. — 6². B °cyate sarva°. — 7. CM sarvabhūtā-dhyācāya sarvabhū° BNACML °bhūtāhitā° BACML °cinoti ṣu° N °cinvanti ṣu°. — 8. CM evaṃm adhyā° N °cāya vipu° M °yā nipu° CM °pulācāyā bhava° L °nti maramamaharshi° N °rshinām i°. — 9¹. NAL °tham ca bho dhu° B °satva vi° CM °satvāḥ vi° L °satvo vi°. — 9². B °cyate vi°. — 10. BAC °trāṇi mano°.

11. C evaṃ dhyācā° L °cāye vi° N °dhyācā vici° B °cāya vi° BNACML °bhavatuyuttaradar-
canānā(CM °nānām) m iti | . — 12¹. CM °satvāḥ apa° BAL °cāyo bhava°. — 12². B °cyate
apa°. — 13. N °pratishedha° BNACML °dhavikramāḥ (C °kramā) | . — 14. C °teshām
apa°. — 15¹. C °tvā anupa°. — 15². B °cyate na ta°.

16. BA na ta cakva° N °saṃhattuṃ du° C °harttu du°. — 17. A °dhyāsaya°.

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा असाधारणाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते

यं नान्यः प्रणिधिः कश्चित् एवं सत्वस्वोपजायते ।
सर्वसत्वसुखार्थाय तदसाधारणं विदुरिति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा उन्नताध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

अपरतीर्थिकमतं श्रुत्वावज्ञा प्रतिष्ठते ।
उन्नताध्याशयास्तेन नरसिंहा भवन्ति ते ति ॥

5

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अरूपपणाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

न कामगुणभोगार्थं संचिन्वन्ति शुभं विदूः ।
ततश्चारूपपणास्तेषां भवभ्यध्याशया सदेति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अनिर्वर्तियाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥ 10

कामैः ते नावकीर्यन्ते बुद्धत्वे कृतनिश्चयाः ।
तेनानिर्वर्तियास्तेषामध्याशया इति स्मृताः ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अरुचिमाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

वशिप्रत्येकबुद्धानां न स्पृहेन्ति कथं चन ।
एवं चारुचिभो भवति तेषामध्याशयः सदेति ॥

15

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः शुद्धाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

1¹. CM °satvāḥ asā° C °bhavati. — 1². B °cyate yo nā°. — 2. CM ye nānyaḥ° M °ṇṭh ka° L °ṇiṇiḥ ka° M °ccid evaṃ° L °ccid aivaṃ° M °satvāsyō° A °tvasyāpajā°. — 3. NAML °tad āsā° C °tad āsāraṇaṃ vi° B °dhāraṇa vi°. — 4¹. CM °satvār unna°. — 4². B °cyate dupara°. — 5. BN dupara° CML °para° A tīrthi° BNACML °mataṃ teshāṃ cṛutvā° N °śthante ॥ .

6. C °vantiyati | M °vantiyati | . — 7¹. B kathaṃ bho° L °satva akṛi°. — 7². B °cyate na kā° C °cyatete. — 8. L °saṃcinvati ṣu° BNACML °viduḥ | . — 9. BNACML °çayā maheti. — 10¹. L °satvo ani° BNACML °varttyadhyāca°. — 10². B ucyaṭe kā°.

11. L kāmāis te nā° BA °çcayas tenā° N °çcayās te° CM °çcayāḥ | L °çcayā. — 12. BNA °rttiyas te adhyā° CML °varttayās teshāṃ adhyā°. — 13¹. L °kṛitimiā° A °dhyāsayā°. — 13². B °cyate vaçi°. — 14. N vaṇipra° A °vaṇipatyē° C vaṇikpratyeke° L vaṇikapra°. — 15. N eva cā° L °kṛitimo° M °bhaventi te° BNACML °śhām aṣayaḥ sante- (N °sade)ti | .

16¹. BACML bho dhuta° L °satva ca° BNACML °cuddhācavā°. — 16². B °cyate lābha°

लाभसत्कारमुत्सृज्य परमार्थाभिकांचिणो ।
शुद्ध अध्याशयस्तेषामित्येवमुपदिश्यते ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा दृढाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

न संहरन्ति वीरियं धर्मे लोकेरभिद्रुता ।
एवमध्याशयस्तेषां दृढा सन्ति महर्षिणामिति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः स्वभावाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

मूर्च्छितास्ते न भुञ्जन्ति परान्नान्यवसुता ।
स्वभावाध्याशयस्तेषामेवमार्थं प्रशंस्यते ति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः तृप्ताध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

नात्र प्रस्यन्दन्ति कामेषु निष्क्रम्याभिरताः सदा ।
एवमध्याशयो तृप्तो बोधिसत्वे प्रशंस्यते ति ॥

कथं च भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः पुद्गलाध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

स्वयंभूस्वर्दृष्टित्वमभिकांचन्ति पण्डिताः ।
पुद्गलाध्याशया भवन्ति चैवमप्रतिमा ध्रुवाः ॥

1. M °tkāras utsri° A °m ārtābhikāñ° BNAL °kshiṇa ॥ — 2. N °cuddhasvādhyā° BACML °cuddhācāya° ACML °teshāmñ itye° L °tyeva anivarttyam upa° CM °padriṇyate | BNA °dishyate ॥ — 3¹. BNACML °driḍhācāyā°. — 3². B °cyate na sañ°. — 4. N ra sañ° BNACML °nti vīryañ dha° C °nti vīrya dha° lokai abhi° M °lokaiñ abhi° NCM °drutāñ | . — 5. CM °çayā santi driḍhās teshāmñ maha° L °çaya santi teshāmñ driḍhā maha° N °teshā driḍhāñ sa°.

6¹. L °tvā svabhāvadhyā°. — 6². B °cyate mñ°. — 7. BACM mñrecchitos te° L °rechito tena° BNACM °na bhujanti° CML °nnānyevañ(L °va)çrutā° BNA °vaçrutā svabhā°. — 8. BA °s teshāmñ eva° CML °s teshāmñ eva(M °vañ)m ā° CM °prasañçate° L °prasañcyate°. — 9¹. CML °tvās triptā° N °tvāñ dhyācāyā triptā bhava°. — 9². BNACML °cyate te nātra°. — 10. N °syandati kā° CM °ratā sadā ॥ BNAL °sadā ca eva°.

11. C evaññm adhyā° CM °çayā triptā bo° L °triptā bo° BCM °satvo pra° A °satva pra° N °tveñ pra° BNA °prasasyate (N °nte) ti | CML °prasa(L °ça)çyate°. — 12¹. BNA °ca putradharma° L °bho jinaputradharma° BACML °puṅgalya(M °lā)dhyā°. — 12². B °cyate sva°. — 13. BNACL °yaññbhusarva° C °daçi aññbhikāñ° BA °rçitvaññm abhi° NML °rçitvaññm abhi° N °bhikāksha° BNACML °kshati pa° B °ñḍitāñ pu° C °ñḍitāñ | M °ñḍitā | . — 14. BAL puṅgalā° CM puṅgalā° N °çayāçcaiva bhavantyaprañti° BA °caiva apra° CML °dhirivā | .

कथं च भो धुतधर्मधर बोधिसत्वा अनन्ताध्याशया भवन्ति ॥ उच्यते ॥

न प्रार्थयन्ति महाभोगानदानगुणसंपदा ।

अनन्ताध्याशयाश्चैवं भवन्ति पुरुषोत्तमा इति ॥

सर्वेहि एतेहि विंशज्जिः सर्वधर्मविशारदा ।

समन्विता सत्पुरुषा शुभैरध्याशयैर्वरा इति ॥

5

इमेहि खलु भो धुतधर्मधर बोधिसत्वा विंशज्जिरध्याशयैः समन्वागता भवन्तीति ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ कतिहि भो जिनपुत्र आकारेहि बोधिसत्वा द्वितीयायां भूमौ वर्तमानास्तृतीयायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायनो आयुष्मन्तं महाकाश्यपमुवाच ॥ अष्टा- 10
विंशज्जिः भो धुतधर्मधर कारणेहि बोधिसत्वा द्वितीयायां भूमौ वर्तमानाः तृतीयायां भूमौ विवर्तन्ते ॥ कतमैरष्टाविंशज्जिराकारैः ॥ तद्यथा ज्ञानगुरुकाश्च भवन्ति । सत्कारगुरुकाश्च भवन्ति । कीर्तिसोकपराश्च भवन्ति । शृङ्गाश्च भवन्ति । विषमेण च वृद्धिं कल्पयन्ति । गुरुकोपनभाषणपराश्च भवन्ति । त्रिषु रतनेषु न च चित्रिकारवज्रला वितरन्ति । दक्षिणीयेषु बोधिसत्त्वचरितं च न पर्येषन्ति । यतश्च 15
बोधिसत्त्वचरितभूमिं प्राप्नुवन्ति तां न पूजयन्ति । अतिरेकपूजायै प्राप्यं च भारं न उपादियन्ति । अप्राप्यं च भारं उपादियित्वा वितरन्ति । आकीर्णविहारेण च नार्तीयन्ति । मात्स्यवस्त्रालंकाराभरणानुलेपनधराश्च भवन्ति । अल्पगुणप-

1¹. CM "satvānantā". — 1². B "cyate prārtha". — 2. BNACML prārthaya° bhogān na dā° AL "padām" | . — 3. N "ṣayaṣṣai° BNAL°ṣaiva bhava". — 4. B sarvair atair viṃṣa° C sarvair etaur viṃṣa° NAL sarvair etair viṃṣa° M sarvair etair viṣa° B "ṣāladā" | . — 5. N "vitāḥ sa° A "ṣubhair adhyā° C "ṣayai vāmra° L "ṣayā iti" | .

6. C "dhutadhara bo° A "bhavānti" | CM "vanti iti" | . — 8¹. C evaṃ ukte° M "kte āyushmān mahākātyāya° BAL "kāṣya āyu° N "āśmantaṃ". — 8². BACML "putro ā° BNAL "tiyāyāṃ ca bhūmau° L "rttanti || katamair ashtā° (1. 12). — 10¹. C evaṃ ukte° M "yana āyu". — 10². CM "dbhir bho dhu° N "bhūmau vivartamānāḥ tri° CM "yāyāṃ bhūmau varttante | B "rttante kata".

12¹. L "dbhiḥ ākā° C "kārai". — 12². L "vanti kirtti° (1. 13²). — 13¹. N kirttiḥ abdaḥ lo° C "ṣlokāpa". — 13². A ṣa...ṣa bha° B "vanti viṣhame". — 13³. CM vṛishame". — 14¹. BNACML "kopaṇabbā". — 14². M tripu 1a° L "ratneshu° CM "neshu ca ci° N "citrikāra° BNACML "hulā viranti" | . — 15¹. L "cari ca na° C "parvāshanti | M "paryāshanti" | . — 15². M "ritāṃ bhūmiṃ BNACML "nti tāṃ na pū".

16. BNACML "bhāraṃ ca na utpādayanti" | . — 17¹. CML "bhāraṃ ca u° BNA "upāḍiṣayi° CM "upāḍiṣatā vista° L "upadārṣayi". — 17². L "hāre ca nā° C "reṇa va nā". — 18¹. BNACML mālyāvastrā° B "laṃkālābha° CM "laṃkālena ca bhāra° C "dharoḥ ca° L "bhavati" | .

रितुष्टाश्च भवन्ति । अभीष्टं लोकरमणीयामिरताश्च भवन्ति । न च सर्वधातू
अनित्या संकल्पयन्ति । स्वेन च वर्णरूपेण परमभिमन्यन्ति । न च विपरीतद-
र्शनत्वागं करोन्ति । न च यथोद्दिष्टं पदव्यञ्जनं परिपूर्णं करोन्ति । देशनामत्स-
रिणश्च भवन्ति । अपाचदर्शिनश्च भवन्ति । पात्रे च न प्रतिपादयन्ति । कठि-
नसन्तानाश्च भवन्ति । असमीचकारिणश्च भवन्ति ॥ ये केचि भो धृतधर्मधर
बोधिसत्त्वा द्वितीयायां भूमौ वर्तमाना तृतीयायां भूमौ विवर्तन्ति सर्वे ते इमेहिर-
ष्टाविंशच्चिराकारैर्विवर्तन्ति ॥

तत्रेदमिति उच्यते ॥

इत्येषा द्वितीया भूमिं बोधिसत्त्वानमुच्यते ।
नानाकुशलकोशानां लोकार्थसुखचारिणां ॥
ये हि दोषेहि संयुक्ता विवर्तन्ति तथाविधा ।
ये चैवं परिवर्तन्ता न विवर्तन्ति पण्डिताः ॥
दुरारोहां धुरधीराः प्रतिपद्यन्ति शूरतां ।
तां च लोकानुकम्पार्थं बद्धदुःखा चरन्ति ते ॥
ते ते देवमनुष्याणां पूज्याः सर्वे तस्यागताः ।
तथा हि विविधं दुःखं उपेन्ति ज्ञानपूर्वकं ॥
नानाधातुमिमं लोकमनुवर्तन्ति पण्डिताः ।
तेन तेषां गता कीर्तिं लोके समदमानुषे इति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने द्वितीयभूमिः समाप्ता ॥

1¹. CM *abbikshṇaṃ*° BNACML °*kṣṇaṃ ca loka*°. — 1². BNACML °*rvadhātu nityā*°. — 2³. BNACML °*ṛṇanarā*(C °*ra?*)*gaṃ ka*°. — 3¹. L *na ca dṛiṣṭaṃ pa*° BACML °*thodṛiṣṭaṃ pa*° N °*thoddishṭhaṃ pa*° CL °*pūṇṇa ka*°. — 4¹. CM °*darṇaṇa*ca°. — 4². BACML *ka-thina*° CM °*saṃtāna*ca° L °*saṃtā*ca bha°. — 5¹. A °*mikshyakā*°. — 5². A *dye ke*° B °*keci te* | *dhuta*° NA °*keci to dhu*(A °*shu*)*tadha*° CML °*kecid dhutadha*° NL °*mānāḥ tṛiti*° CM °*mānās tṛiti*° B °*rttanti* | *sarve*° BNACML °*sarveṇa ime*° C °*mehi asbtā*° N °*r ashtbāviṃ*° BNAL °*kārai viva*°.

8. A *tatraidam i*° B °*cyate itye*°. — 9. BACML °*eshāṃ dvi*° L °*tiyāyāṃ bhū*° M °*bhūmī bo*° BCM *tvānām u*° BNACML °*cyante nā*°. — 10. A °*ṇale koṇā*° L °*lakauṇalā*° rthaṃ *sukha*°.

11. N °*hi deshihi saṃ*° *vivatanti*° C °*vidhāya* | . — 12. C *yeṇaivaṃ pa*° BNACL °*riva-rttentā na*° C °*ntā na*° *vivatentā na vivartta*° BNA °*vivarttenti pa*°. — 13. C °*rorhā dhu*° B °*dhirāḥ* | *prati*° BAM °*ratā taṃ ca lo*°. — 14. BNACML *taṃ ca lo*° C °*lokonunukaṃ*° BNA °*pārthaṃhi dukkhī* (N °*hkhām*) *ca*° C °*pārthabi du*° M °*pārthehi du*° L °*pārthaṃ hitādu*° CML °*dukkhī ca*°. — 15. L °*pūjyā sarve*°.

17. BA °*lokaṃṃ anu*° CML °*lokaṃ anu*°. — 18. CM °*loke ṇamanu*(M °*nunū*)*she i*° BAL °*samanumā*°. — 19. N *dvitīva*° CM °*tivā bhū*° L °*bhūmiḥ sa*° C °*ptāh* | .

एवमुक्ते आयुष्मात्तहाकाश्रपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ द्वितीया
भूमितो तृतीयां भूमिं संक्रमन्तानां बोधिसत्वानां नरवरात्मज कीदृशं जायते चि-
त्तमिति ॥

ततः कात्यायनस्थविरः काश्रपमिदमब्रवीत् ।
श्रुयतां बोधिसत्वानां सन्विचित्तमनुत्तमं ॥
त्यागे प्रवर्तते चित्तं बोधिसत्वानमावुसो ।
तृतीयां संक्रमन्तानां द्वितीयातो जिनात्मज ॥
सुखेन्ति सर्वसत्वानां संस्थितानि नरेश्वराः ।
तं च नात्मसुखार्थाय नापि बोधेः कथं चन ॥
क्रिणन्ति पुत्रदारेण एकगथां सुभाषितां ।

5

10

साधुना बोधिसत्वेन राज्यं कारयता पुरा ।

वनगहनं बलमहनं गिरिगहनानि त्याग्यहणानि ।

विषमाप्रतिसन्निषलवनानि तु मनुष्यगहनानि ॥

15

तृणगुल्मकण्डकलताकुलानि वृक्षगहणा गहनानि ।

शठनिकृतिपैशुन्यानि तु मनुष्यगहनानि ॥

..... भण्डिना ब्रूहि ब्राह्मण ॥

1¹. C evaṁm ukte° N °cyapa ā° CM °cyapo ā° L °cyapar āyu° M °shmanmañ mahākātyā°
A °tyāyam uvā°. — 1². C °tiyāyā bhū° CM °miñ sakrama° N °mantānām ca narava° L
°tvānām mahāsatvānām ca nara° BACM °nām ca narava° N °cittam itī | . — 4. CM °yanaḥ
sthavīro kācyapam idaṁm abra°.

6. BC tyāga pra° N tyāge varṭta° BA °tvānam āyushaḥ | N °nam āśhaḥ C °nam onushaḥ |
M °nam ānushaḥ | L °nam ānusha ॥ . — 7. L tṛitīyā sañ° BNACML °tmajah | . —
8. N °nām sasthi° A °sañskṛitāni° CM °çvaro | L °çvarā. — 9. BNACML tāni nātma°. —
10. BNACML kṛiṇenti pu°.

12. L °rayate pu° BN °purān | A °punān | CM °punaḥ | . — 14. BAL °nagraha° CM
°nagrahaṇaṁ ba° N °balaṁmahananaga° CM °lagraha° L °baragrahaṇaṁ gīrigrahaṇaṁ yā°
ABNCM °rigaṇanaṁ tyā° BNA °gagahanāni vi°. — 15. BNACM °śhamapatisa° L vidha-
mayatisaṁni° B °shanne vanāri tu° N °sharṇṇe va° A °shande va° CM °sharṇṇa(M °āñ°)-
va° L °shañṇe va° BACML °shyagraha°.

16. BA °kshagrahanyaga° N °kshagahanāni ṇa° CML °kshagrahanyagrahaṇāni ṇa°. —
17. L ṇaṭhāni° BACML °paiṇṇvā° BA °shyagrahanāni gaha° N °shyagahanāni gaha° CML
°shyagrahaṇāni grahaṇāni ba°. — 19. BA bhañṇḍina° BNCL °nā kruhi° A °nā krahi° M °nā
bruhi°.

..... बोधिसत्वेन एका गाथा सुभाषिता ।
 बोधिसत्वेन सा क्रीता परमार्थामिकांक्षिणा ॥
 अहितुष्टिकातो हस्तातो यत्नात्क्रीतं सुभाषितं ।
 यावज्जीवन्ते अमुथां पेलायां दुष्कृतं कृतं ॥
 ब्राह्मणो अभ्युपगम्य ऋषिदेवं नरेश्वरं ।
 इदमुवाच प्रीतात्मा अस्ति एषा सुभाषिता ॥
 तस्य मूल्यं तव शीर्षं त्यक्त्वा शीर्षमित्यब्रवीत् ।
 ब्रूहि ब्राह्मण शीघ्रं मे गाथामेतां सुभाषितां ॥
 यदि अपि किञ्चिदशुभं समुदाचरन्ति
 संबोधिसत्त्वचरितान्बभूवुः ॥
 तैलप्रदीप इव सूर्यमरीचिच्छन्नः
 न भ्राजते विपुलपुष्पबलाभिभूतं ॥
 सुकूपं नाम भूमिपतिं राक्षसो इदमब्रवीत् ।
 अस्ति सुभाषिता गाथा क्रेया यदि क्षिणासि तां ॥
 तस्या मूल्यं कुमारं च देवीं त्वां चैव भक्षयेत् ।
 गृह्यतां यदि ते कृत्यं गाथा हि धर्मसंहिता ॥
 सो ब्रवीद्राजा सुकूपो निःसंगो धर्मगौरवात् ।
 गृह्यतां दीयतां गाथा युक्तं भवतु मा चिरं ॥

1. L °shito | N °bhāshi satvena sā kri°. — 2. BNA °krito pa° CM °na sākshito pa° L °sā kriḍo pa°. — 3. B abhibhūḍi° ACML abhitauḍi° BNA °yatnān kritāṁ CM °yatnā (M °tnāṁ) kṛitāṁ L °yatnā kṛitāṁ subhā° M °kritāṁ sabhā°. — 4. M prāvaṁjīva° C yāvaṁjīva° L °jīvan tam āmishyaṁ pelā° BM °n te amishyaṁ pelā° AC °n te āmishyaṁ pa(C°pai)-lāyaṁ° N °n te āmīpya palāyi du°. — 5. BNCML °ṇo bhyupa° A °ṇo tyupa° L °bhyupamāga° N °mya rishide°.

6. C °vāca prāṁtyātmā° M °prityātmā° BA °eshi subhā° NCML °esha subhā°. — 7. C °va ṣirsha tyā° BNACL °tyaktuṁ ṣi° M °tyaktuṁ ṣirsha° L °ṣirshe ti abra° BNA °iti abra° CM °ity ābra°. — 8. BNACL kruhi brā° M °bruhi brā°. — 9. BNACML yady api kiṁ° B °ñcid udaḥubhaṁ° BAL °saṁbodhiṁ satva° CM °saṁbuddha satva° ritānmahikāṁ° BNACML °kshamānāḥ |.

11. NM °iva surya° NCM °cchanno na° N °na bhājate° C °na cājate° CML °nyacarābhībhū° BNACML °bhūtaḥ ||. — 13. N sūrupaṁ nā° B sarūpo nāma° AL surūpo nāma° CM °surūpo bhūmīpatiṁ° L °bhūmīṁ patiṁ°. — 14. C °shitā gā kreyā° BACML °yadi kṛiḥāsi tāṁ |. — 15. L tasmā mūlyaṁ M °syā mulyaṁ° BAL °devi tvāṁ° CM °devai tvāṁ°.

16. CML °gāthābhi dha° BNACML °hitāṁ |. — 17. BNACML °rājā niḥsaṁge dha° CM °dharmaṁ etaṁ ca gaura° L °dharmaṁ gauravaṁ puṇaḥ BCM °ravān | A °ravānā. — 18. B °dipatāṁ gā°.

तचेमां गाथां सुभाषितां राक्षसो अब्रवीत् ॥

परिदेवितकंपनेषु अनिष्टसंयोगप्रियहीनेषु ।
उषितं नरकेषु वरं न च कुपुरुषसंश्रयनिकेतः ॥
अमात्यं संजयं नाम पिशाचो इदमब्रवीत् ।
स्वकं मे हृदयं देहि शृणु गाथां सुभाषितां ॥
स्वकन्ते हृदयं देमि ब्रूहि गाथां सुभाषितां ।
पिशाचमब्रवीद्वीरो संजयो विगतव्यथो ॥

5

तचेमां गाथां सुभाषितां पिशाचोऽब्रवीत् ॥

न जातु तृणकाष्ठेहि ज्वलनः शाम्यते ज्वलन् ।
न जातु उपभोगेभ्यः तृष्णा कामेषु शाम्यति ॥
श्रेष्ठिं वसुन्धरं नाम दरिद्रो इदमब्रवीत् ।
इयं सुभाषिता गाथा सर्वस्वेन तु दीयते ॥

10

बोधिसत्वोऽब्रवीत् ॥

सर्वस्वं ददामि एषां ब्रूहि गाथां सुभाषितां ।
एतं सन्तः प्रशंसन्ति धर्मेषु यत्सुभाषितं ॥

15

तचेमां गाथां सुभाषितां दरिद्रोऽब्रवीत् ॥

आकीर्णान्यपि शून्यानि बालिशानि यत्र जन्तवः ।

1. L subhāshitāṁ tatremāṁ gāthā rākṣa° CM °māṁ subhāshitāṁ gāthā rakṣa° BNA °gāthā subhā° BA °shitāṁ ca rākṣa° N °kṣhaso 'bravit | BAC °kṣhasim abravīt | M °kṣhasiṁ idam abra° L °kṣhasi idam abravīt svakan te° (1. 6). — 2. BNA parade° CM paradaivi° BA °vitaṁ pareshu a° CM °vitam apareshu a° N °vitaṁ tareshu a° C °nisṭāṁ saṁ° N °ni-shthasaṁ° BNACM °saṁyoge priya°. — 3. BNACM ushita nara° CM °na ca puru° C °ru-shaṁcraṇa°. — 4. BACM amātyasaṁja°. — 5. BNACM °shitāṁ bodhisatvo (A °tvā) 'bra-(C °tvabrah)vit || svakan te°.

6. BNCL °mi kruhi gā° A °mi krabi gā° M °mi bruhi gā°. — 7. B °vyatha | N °vyathah | ACML °vyathā | . — 8. CM tatra imāṁ subhāshitā gāthā piṣāco idam abravīt | L subhāshitāṁ tatremāṁ gāthāṁ piṣāco idam abra°. — 9. BNACML na tu tṛi° L °tṛinācca kā° BAC °kāśṭhehi° L °jvaranaḥ cā° CM °lano cā° L °jvaran. — 10. A °getyaḥ tṛishṇā° M °kāmyeshu°.

11. BNAL cṛeṣṭhi° va° CM cṛeṣṭhi° va° BACML °ndharā nāma° N °ma draridro°. — 12. N °shitāṁ gā° C °savasve° A °diyato. — 14. CM °svaṁ ca dadā° L °svaṁ ca dā° NCML °dāmyesha kruhi gā° BA °dāmesha kruhi gā° N °gāthā subhā°. — 15. BAM etan samantaḥ° N etat santaḥ° L etat samantato pra° C °samantaḥ° BACM °prasamāntaḥ°.

16. L subhāshitāṁ imāṁ gāthā daridro idam abravīt | BNA tatremāṁ° CM °māṁ subhāshitāṁ gāthāṁ daridro idam abravīt | N °tāṁ draridro°. — 17. N °pi ṇyā° L °bāriṇā° C °cā ya janta° L °ntava | .

राजानं नागभुजं नाम तद्दासो इदमब्रवीत् ।
चातुर्वीपिन राज्येन शक्यं प्राप्तुं सुभाषितं ॥

बोधिसत्वोऽब्रवीत् ॥

चातुर्वीपि च ते राज्यं देमि चिप्रमुदीरय ।
एतां सुभाषितां वाचां मा विलम्ब ब्रवीहि मे ति ॥

5

तच्च इमं श्लोकं सुभाषितं तद्दासोऽब्रवीत् ॥

लोमोत्पाटनतुल्यमाङ्ग विदुषः प्राज्ञस्य या विक्रिया
तस्मा ज्ञानबलं समेतिय पुनर्दोषां समूलां नया ।
क्षित्त्वा दोषविवर्जितेन मनसा संभाति संघः शुचिः
भाति लोकगुरुः सतामनुगतोऽनिचिप्रभारो शुचिरिति ॥

10

एवं सुभाषितार्थाय प्रपति पतितः पुनः ।
भूयः सुभाषितार्थाय पोतस्त्वक्तो महार्षवे ॥
भूयो अक्षीणि त्यक्तानि श्रुत्वा गाथां सुभाषितां ।
अभिस्तुत्ये पुनः पतितः श्रुत्वा गाथां सुभाषितां ॥
बहूनि एवमादीनि दुष्कराणि जिनर्षभाः ।
सुभाषितानामर्थाय प्रतिपद्यन्ते महायशा ॥

15

1. BNACML *rājā nāgabhujo nāma tadāso*. — 2. A *cādarvī* (*ou cātradvi*?) N *cātu-dvipe* CM *°dvipeṇa rā* BNACML *°rājyena ṣa*° N *°ṣakya prā*° A *°prāktuṃ su*°. — 3. NCM *°tvo 'bra*°. — 4. CM *°demi kshi*° C *°kshipraṃni udi*° M *°kshiyāṃni udi*° C *°rayan* | . — 5. BNAML *ekāṃ su*° C *ekā su*° BNACML *°braviti me*° L *°bravid iti* || .

6. BNA *tatra ima lokāṃ su*° CM *tatremāṃ subhāṣitāṃ* | *lokāṃ tadā*° L *tatremāṃ lokāṃ su*° *tadā dāso*° BNACML *°tadāso*° CML *°so idam abra*°. — 7. A *lomespātana*° L *romolpātana*° BNACML *°āhur vidu*° L *°dusha prā*° CM *°sya yā kriyā*° BAL *°vikriyā*° BNACML *°yā kasyā jñānabalaṃ sametya punar* (N *°naḥ*) *doshāṃ samūlāṃ ma*(N *°na*)*yā cchitvā*°. — 9. BAML *°manasa sāmānī saṃ*° N *°manasa sāmānī saṃ*° C *°manasa mānānī saṃ*° BNACML *°saṃgheḥ ṣu* (A *°su*)° L *°saṃghe ṣu*° BAC *°cināḥ bhā*° M *°ṣucitāḥ bhā*° L *°cināḥ bhoṭi*° CM *°lokegu*° BACML *°satāṃni anu*° A *°nugagatā ni*° L *°nugagato*° BNCML *°gato ni*° L *°bhāvaḥ ṣu*° BNA *°bhāraḥ ṣu*°.

11. CM *°prapate*° C *°te yati*° CM *°tite pu*°. — 12. BNACML *°rthāya yota*° BL *°tas tya(?)kte ma*° A *°tas svakte ma*° C *°ta tyakte ma*° M *°tat tyakte ma*° *°rṇnavaṃ*. — 13. BA *bhūyo 'kshīṇi* tya° CM *bhūyo 'kshī*° N *bhūyo kshīṇi*° L *bhūyo 'kshani* tya° B *°ṣrutvāṃ gā*° C *°śhitā* | . — 14. C *agniskadhe pu*° NL *°skandha pu*° L *°tite ṣu*° BACML *°shitāṃ* | . — 15. N *°rāṇi nararshabhāḥ* | CM *°rāṇi narshabhoḥ* | L *°rshabhoḥ* | .

16. BAL *°śhitāṃ arthā*° CM *°śhitā* | M *°lām* | *cārthā*° L *°prapātyante ma*° NM *°yaṣāḥ* | .

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्भौ
जिनपुत्र बोधिसत्वाः तृतीयायां भूमौ वर्तन्ते कथं चतुर्थायां भूमौ विवर्तन्ति इति ॥
एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपमुवाच ॥ चतुर्दशभिर्भौ
धुतधर्मधर आकारैर्बोधिसत्वाः तृतीयायां भूमौ वर्तमानाः चतुर्थायां भूमौ विव-
5 तन्ते ॥ कतमेहि चतुर्दशेहि ॥ अचर्वकद्यूतक्रीडानुयोगमनुयुक्ताश्च भवन्ति ।
अत्यभीक्ष्णं विवेकं सेवन्ति । राज्यं च कारापयमाणा लोभेनाभिभूता अचान्तर-
विजितवासिनां सर्वस्वहारिणो भवन्ति । अपराधं च अननुयुज्या वधमात्सेपय-
न्ति । बध्नांश्च न संगोपायन्ति । पुरुषांश्च वधयन्ति । विप्रतिपन्नाश्च भवन्ति ।
न च भोगयाचायां संविभजन्ति विद्यमानेषु विभवेषु । प्रव्रजित्वा च सम्यक्संबु-
10 द्धानां भाषतां वा बाहुश्रुत्यं न पर्याप्नुवन्ति । पुरा प्रणिधित्वा च बाहुश्रुत्यं न
देशयन्ति । आमिषप्रतिबद्धांश्च सेवन्ति न धर्मप्रतिबद्धा । न चाभीक्ष्णं बुद्धवर्णं
भाषन्ति । सम्यक्संबुद्धांश्च लोकसमताये देशेन्ति । न च सम्यक्संबुद्धां लोकोत्तरा
इति बोधयन्ति ॥ इमेहि भो धुतधर्मधर चतुर्दशभिराकारैः बोधिसत्वाः तृती-
यायां भूमौ वर्तमानाश्चतुर्थायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ ये हि केचिन्ने धुतधर्मधर
15 बोधिसत्वाः तृतीयायां भूमौ वर्तमानाः चतुर्थायां भूमौ विवर्तन्तेऽनुः विवर्तन्ति विव-
र्तिष्यन्ति वा सर्वे ते इमेहि चतुर्दशेहिराकारैर्नातो भूय इति ॥

1¹. C evaññim ukte° CM °yushmāñ mahākātyāyano āyushmantañ (M °shmañ) mahākā-
cyapam u° L °cyapar āyu°. — 1². CM tṛitīyehi (M hi) dhutadharmaadhara ye punar bodhi°
A °nar bhā jinaputre bo° CM °satvās tṛitī° N °satvoḥ tṛi° BNACML °varttante | catu° CM
°mau varttanti iti || N °rttanti | . — 3¹. CM evaññim u° yano ā°. — 3² L °catudāḥa°. CM
°dāḥehi bho dhu° C °kārai bodhi° CM °satvā tṛi° L °satvās tṛitī° C °vattamā°. — 5¹. N °ca-
tudaḥe. — 5². L °vaññamādyuta° BNACML °kadyuta° BAC °gam anukta°.

6¹. BACML atyatikṣhañ° B °vanti rā°. — 6². CM °kālāpa° BACML °mānā lo° N °māno
lo° B °bhūtā | atrā° BNACML °ntareṇa vi° A °svabhāriṇo°. — 7. M °rādha ca ananupujyā°
C °ca anunuyu° BACML °dhamokṣhapaya° N °dhamākṣhapaya°. — 8¹. BNACML badhyāḥca°. —
8². ACML °rushāḥca° L °vadhriyanti°. — 9¹. C °ca bhoñga° BNACML °gamātrā° BNAML °bha-
jyanti | vi° C °bhajyanti vibha° L °māneshu bhaveshu B °veshu vra°. — 9². CM °jītvā sañ-
mya° BAL °sañmya° shato vā° N °shatā vā° CM °shate vā° BNACML °vā bahu° L °ṣru-
tañ na°. — 10. BNACML paryā pra° C °ca bahu° BNML °ṣayati | A °ṣacati | .

11¹. C ā tishapratibā° B °sevanti | na° baddhāna cā°. — 11². BACL na catikṣhañ°
V na vābhī° M nāñ catikṣhañ° C °varṇa bhā° M °varṇe bhā° B °shañti samya°. —
12¹. N na ca samya° CML sañmya° BACML °buddhāḥca° NACML °loke sama° BAL °samaya-
tāye° CM °samayētāye°. — 12². BCML °ca sañmya° BNACML °ttaram iti ca bodha°. —
13. CM ime ca bho° L °catuḥi dāḥehir ā° B °rdaḥahir ā° CM °rdaḥehi āk° NCM °kārai bo°
L °kārai bodhi° tvās tṛitī° A °bhūmā varttamānā°. — 14. A ye bhi ke° N °keci bho dhu° C
°vattamāñ° BNL °mau vivartatsuh vi° AC °mau vivartatsuh vi° M °rttetsu vivarttayish-
yanti° BNACL °rttavi(C °ya)shyanti° B °nti vā | sarve° N °rdarābhiri āk°.

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्भो
जिनपुत्र बोधिसत्वा अवैवर्तिष्या प्रथमं चित्तमुत्पादयन्ति बोधाय केवरूपेण सुखेन
युज्यन्ति केवत्तकाश्च सत्वा सुखसातसंगता भवन्तीति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाका-
त्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपं गाथाभिरध्दमाषि ॥

सर्वसत्त्व सुखसातसंगता ॥
संभवन्ति यदचिन्त्यमद्भुतं ।
जायते यद् मनो महर्षिणां
बोधिमार्गपरिभावनात्मकं ॥
सप्तरात्रमिति निश्चयाच्च ये
ये पि ते निरयदादृणास्तथा ।
ये च प्रेतभवनेषु प्राणिनो
ते भवन्ति सुखिताश्च नाम ॥
सप्तरात्रं न च्यवन्ति प्राणिनो
बोधिसत्त्वकुशलानुकंपया ।
बुभुधे च वसुधा ससमुद्रा ॥
सप्रभो भ्रमति मेघमलकः ॥
भूमि सन्धिषु अयं प्रवर्तते
निश्चला नभसि नात्र संशयः ।
तेषु सर्वशुभकर्मराशिनां
तेजसा भ्रमति सर्वसंततं ॥

1¹. C evaṃm ukte°. — 1². C °puna bho° A °punar bhā ji° BACML °vartitāyā (C °yām)
pra° M °thama citta° C °nti bedhā° BCML °khena pūjyanti° A °khena puja° BNA °jyanti
kettācatakā° CM °kevattā(M °tto)cavatakā° L °jyanti | kevattā ca kevattakācca° CM °kha-
saṃgatā vanti iti | . — 5. CM °khaṇṭasam° BNACML °gataṃ saṃbhavati (M °nti) | yad a°
B °dbhutaṃ jāya°.

7. BNACML jāyate | prathamato maha° N °rgapārabhā° C °tmaptaṃ B °tmakaṃ sapta°.
— 9. C saptaṃ saṃrātra° B °tram iti | ni° C °niṣcapite nira° M °ṣṣayā ye pi te° BNAL °ṣṣa-
yācca ye pi° L °pi ta nira°.

11. BNACML °pretavane° CM °ṇina te° B °vanti | su° nāma yā sapta°. — 13. BNACML
yā sapta° na caranti°. — 15. A kshutyate ca° C °samamudrā° L °mudrāḥ sa° CM °drā
sarpavato bhra° BNAL °bho tra(L °tra)mati° BA °stakeḥ | NCML °stake | .

17. BAL bhumi sa° CM bhūmi sa° C °sandhunayaṃ° L °ndishu prāṇino te bhavanti |
sukhitācca nāmāyā saptarātraṃ | na caranti prāṇino bodhisatvakuṣālanukampā | kshubhyate
ca vasudhā sasamudrāḥ tesu° (I. 19) BNAM °ndhishur ayaṃ pra° BNACML °niṣṣayo
nabhasu rātra saṃcraṇaḥ | . — 19. M °ṣubhaṃ karma° BNACML °ṣino (C °nā) tejaśā
bhavanti (N °vati) sa° L °tatiṃ ॥ .

अथ खलु नामतिदेवो नाम चायस्त्रिंशको बोधिसत्त्वो भूतो एकांसमुत्तरासङ्गं
छत्वा येन भगवन्तो दृष्टो तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमभिस्तुतः संमुखं वशीभूत-
गणस्य इमैः स्त्रिकैः ॥

यस्य रूपं हेमामासं तरुणरविअविहतवपुं विराजिततेजसा
5 द्वाविंशस्त्रिः पूर्णैः पूर्णं कुशलचरपुरुषकथितैः सुलक्षणलक्षणैः ।
शीलेनाग्र्यं संपूर्णामं धरणिनगगुरुतरबलं बलौत्तमधारिणं
ते वन्दे शान्तं ते दान्तं . . . स्मृतिविनयकुशलं सुरासुरसत्कृतं ॥
दीर्घं कालं चिचाचारो कुशल अतिविपुलफलदो भवत्तयकाञ्चया
स्याध्येर्नानैः मैत्रीपूर्वैर्बहुविधजगितकुशलैः शमामिमुखो मुनिः ।
10 त्वत्कावासं नित्यं विद्वानसुरसुरमहितं सुखितं सत्त्वप्रतिबोधने
इत्वाकूनां वंशोज्झूतो धरणितलमवतरि यशःस्थितो अचलाधृतिः ॥
मायाया देव्याः कुचिस्त्रिं प्रविशिशु स कुमुदसदृशो वरो गजरूपवां
एवं . . . लोकालोकः तुषितवरभवननिलबं विहाय इहागतः ।
सत्त्वां मत्तां अन्धां दृष्ट्वा विभतिपद्मविषमपतितां समुद्धरितुं प्रजाः

1. M °devā nāma° CML °bhūtaḥ e° L °ekāṇiṇam utta° BACML °ttarāṇsaigaṇi (C °ṇga) kṛitvā° BNA °gavato dra(?)shīrā(?)n tenā° CM °gavato drishtvān tenā° L °gavato drishtvās tenā° CM °praṇāmya bha° M °gavantaṇiṇm abhi° CM °stuto saṇi° L °stuta saṇi° CM °vaṣibhū° BNACML °imai ḥlo° B °kaiḥ yasya°. — 4. M °paṇi hamābhāmaṇi te °ruṇa° B °bhāsate °ruṇa° ACL °saṇi te °ru° BNACML °ṇaravihata° A °savayurṇi vi° C °pūrṇṇe pū° M °pūrṇṇe pūrṇṇa ku° L °pūrṇṇai pū° BNACML °pūrṇṇa (N °rṇṇaṇi) kuḥalacanapuru° CM °rushaiḥ kathī° A °kshaṇḇh.

6. BNACML °ḥilevāgyaṇi° rṇṇāyaṇi dhara° C °dharanināmāguru° BNAML °ṇināgagu° BACML °rūtaḥaba° C °baram̐ balo° L °barotta° BNACML °ttamaṇi(C °ma)vāri° CM °rinaṇi L °rinan te va° N °ṇaṇi taṇi vande° BNACML °ḥanta (N °ntaṇi) dānta smṛi° BAL °vinayena kuḥa° N °vinayana kuḥa° CM °vinaye kuḥalaṇi satkṛitasūrasuraṇi | . — 8. BNACML dirghakālaṇi cittācāryaṇi (C °rya) kuḥa° L °lam iti vipu° BNACML °ladaṇi bha° N °yakākshaya° BACML °kshayaḥḥa ḥlāghyai° BAC °ḥlāghyai tānaiḥ° N °ḥlāghai dānai° M °ḥlāghau tānai° L °ḥlāghyaiḥ tānai° BNACML °maitryāpū° AL °pūrve bahu° CM °pūrve bavi° BN °pūrvai bahu° BACM °kuḥalah samā° N °kuḥalah ḥayābhi° L °kuḥala samābhīmukha munih | . — 10. BNACM tyaktāvāsaṇi° L tyaktāvāsaṇi° BNACML °vidvāsaṇi (CM °nsa) surapurama° sukhataḥa satvāṇi prītibodhayamāna ikshvā° M °ikshvākunāṇi vaḥobhūto° L °kunā vaṇiḥo° C °kunāṇi vaṇiḥobhūto° BACML °raṇitaḥa° BNACML °vatari yaḥaḥsthitō ca° A(?)C °calodhri° M °lādhatih BNAL °dhrītir māyā°.

12. BNACML māyā devyāṇi kukshipraviḥishu (N °dhu) kumuda° C °varā ga° CM °pavān evaṇi° L °pavān aivaṇi° N °evaṇi kā lokā° BACML °lokaḥs tushi° BNA °ihāgaḥ satvāṇi°. — 14. N satvān mattāṇi° BNA °ttāṇi dvadvāṇi drishtvā° CM °ttāṇi dvāṇi dvāṇi dṛi° L °ttāṇi dvāṇi dvāṇi dṛiḥa° ACM °matiyattha(M °thā)vi° BACM °shamayatitāṇi° L °vishaya-

तस्मिन् काले रत्नाकीर्णा विविधनिधनिचयभरिता चचाल वसुधरा
तं शास्त्रेन्द्रं चारिवाद्यं स्मृतिनिभृतमधिगुणचितं अवन्दि महामुनिं ॥
प्रासादाये देवी माया सुरपतिप्रवरभवने वा सुखैः प्रविचार्यते
नृत्यैर्गीतैर्लास्यैर्वाद्यैः श्रवणहृदिनयनसुभगैः सुरेश्विव देवता ।
सा देवी राजानं खिन्नं वदति वनवरं महिषते ब्रजेयं यदिच्छसि
लुम्बोद्यानं पुष्पाकीर्णं मधुमधुरपरमृतकृतं मनोहृदिनन्दनं ॥
गत्वा तस्मिन् स्त्रीभिः सार्धं प्रविचरति मुदितसुखिता वने वनलोचया
सा चोद्यानं पर्यष्वन्ती तरुणलतकिशलयधरां ददर्श च लुम्बिनीं ।
तस्याः शाखां . . . गृह्णान परमरतिसुखमुदिता सलीलश्रवस्थिता
सा तत्र शाखां रचन्ती जनयि जिनमजितमनसं महामुनिमुत्तमं ॥
शीतोष्णे च द्वे वारिधारे प्रवरकुसुमभरिते जिनं यत्र स्नपयिषु तं
देवा जायन्तं जातमात्रं नृपतिं सुरभुवनमहितं त्रिलोकमहेश्वरं ।
सानुक्रोशं लोकातीतं शरणमिह दिवि च भुवि च अरामरणात्मकं
अप्राप्तं तं भूमौ धीरं कमलदलसदृशनयनं सुरासुरनन्दनं ॥
दृष्ट्वा तुष्टा देवा सर्वे चिदश्रममृतिमवगच्छुता प्रतिस्थिहिषुर्वनं

5

10

15

matitān samu° A °jāḥs tasmīn° BNACML °kirṇe vivi° CML °cacāra va° CM °vasudharām |
tañ° NL °ndharāḥ | tañ° N °cākyandrañ° BAML °ritryādyāñ smṛi° C °ritrādyāñ smṛi°
BNACML °guṇaṁ ci° BNAL °tañ vivandhi mu° CM °tañ vivan(M °va)dhi ta mu°
BNACML °muniñ muniñ (L °ni) prāsā°.

3. A °deviñ mā° BACML °pati vara° N °ti balabhava° BAM °bhavananeha sukhaiḥ° N
°bhavana garbha sukhaiḥ° C °bhavaneha sakhaiḥ° L °bhavaneha sukhai° N °nṛitair gi°
CL °nṛityai gitai° C °gitai lāsyai° L °gitaiḥ lācyair vā° M °gitair lāvādyaiḥ° L °naṣubha-
gaiḥ°. — 5. BNACML sā rājānañ khinno vadati | vanacaramaha(M °caraha)rshito (C °no
M °nā) vraje° L °yadiccha° BNACML °si lāmbo(B ?)dyā° BAML °shpāvaki° BNACML °kirṇ-
namadhu° BNAL °parabhṛitaruṇaṁ mā° CM °parabhṛimṅgas taruṇaṁ mā°.

7. CM gatvā sribbhiḥ° BNA °pravacara° CM °pravacarara° L °pracara° B °rati | mudi°
BNACML °sukhivane vana° B °lōlayā | sā° BNA °dyānañ (N °na) padbhyā(A °dbhyāñ)nti taru°
CM °nañ padbhyāntis taru° L °nañ padbhyāñs taru° BACML °nalatāki° N °natakīca° L °yadhu-
rām° C °dharā dada° CM °dadarṇa alha° L °dadarṇātha° M °tha khalumbi° CM °mbiniñ | . —

9. L tasyā cākhañ° C tasyaḥ cā° BNACML °grihya para° CM °timukha° BNACML °salilavas-
thi° A °sariravasthi° L °tā cariravasthitāḥ | sā° B °sthitā | sā° BNACML °cākha laksha° L °cākha
raksha° BNACML °keshanti janayo ji° N °ttamaḥ.

11. BNAL °shne va dve vā° BNACML °vāridhāre varakusumābhaya° jinañ | te jayantañ
(L °nta) janimā(CML °jananīmā)tra° N °tra ṛipatiñ° BNA °surabhumahi° CM °vaṇamahi°
N °hiti tri° CM °hitāñ tañ tri° B °lokamahitañ (mahitañ efface ?) mahe° A °cvara | . —

13. BNACML sonu° bhuvi ca jarā° B °ntakam | aprā° BNAL °prāpta tañ° CM °prāpte tañ°
sadṛiṇa° A °nañ surosura° BNACML °suravanda°. — 15. L hrishta tu° BNACML °devā deva (L
°vas)tridaṇam a(B °ca)a bhi(A °hi) bhāvā(L °vañāñ cyavitvā (A °vilvā) pratisthi(AL °shthi)shu

- इत्वाकूनां वंशोद्भूतो धरणितलमवतरि यशस्थितो अचलाधृति ।
 विक्रमांश्च सप्त पूर्णं मृगवृषराजामतिरिव रसमानीकं
 ज्येष्ठो ज्येष्ठो लोकायो हं न च मम पुन जरमरणा हतो भवुपद्रवः ॥
 क्वचं दैवं रत्नाकीर्णं स्फटिकरुचिरकुसुमचित्रं सिताभ्रसितप्रभं
 5 हस्ता मुक्तं स्थाये सामं समभिच्छदि नृपतितनयं विहायसे उत्थितं ।
 वालैश्चोयैः शंखाजामैर्मृदुभिरुपचितमनुपमं दिवौकसनिर्मितं
 उच्चैर्दण्डं मुक्ताश्चेतं भमति मणिकनकविद्यतं सुचामरवीजनं ॥
 दुन्दुभ्यो चा मेघोन्नादा पवनखगगणपरिगा नदन्ति महत्स्वराः
 पुष्पोघाद्या दिव्या खट्वा मरुमि जिनवलवरमुखे सचन्दनचूर्णिताः ।
 10 संतोषातीशययुक्तेभिः सुरमरु जयति सुखकरो रसे रवणीशतैः
 बुध्वासन्ना नानारत्ना उदधिमुवि तलसलिलयोस्तथागततेजसा इति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने तृतीया भूमिः समाप्ता ॥

vratam | ikshvā° CML°kūnām vañ(CM°va)ço° BA°nām vaço° CM°dharanīta° M°talanīm ava°
 I.°taram ava° BNACML°vatari ya° CM°yaçosthitaçcarādhri° BNAL°sthito calā° C°dhitim | .

2. BNACML çitoshe ca dve (BNA°dve vā |) vārivāre vanakusumabhaya° jīnām snapayīm-
 (CML°tīm)su tam vikra°NA°kramiçca sa° L°kramiñçca sa° CM°kramam ca sa° pūrṇa
 mṛiga° M°vṛishabharā° ACM°rājamati° L°rāmati° B°nikam | jyeshtōh çreshtā lo° NA°jye-
 shthō çreshtā lokā° CM°jyeshthe (M°shto) çreshtō lo° L°jyeshtho çreshtōh lokāçreshtō hañ na°
 BNA°lokāgre hyaham na° CM°kā grihyaham na° BNAL°ham na mama pu° CM°ham na ma
 puna° BNACML°punah jarāmaranā (CM°nām) kṛitā bhavati upadra° L°dravāh | . —
 4. BNACML cchatram cainam ratnā° L°tnāvaki° BNACML°kirṇam (C°rṇa) spha(NML°
 sphu)taruci(C°vi)rakusumasi(M°maḥ si)tabhra(M°tātra B°tā.ra)si(BNAL°mi)to pra-
 bhām | ha° L°mukto sthāpaye cāryam sama° CM°sthāpe cāryam sama° BNA°ye cāryam
 sama° BNACML°mabhipa(A°ya)ti nripatiñ (C°ti) nayanām | sadehasamutthitam bā°.

6. L bāraicço° BNA°çcograi sañkhā° CM°graiñ sañkhā° L°grai samkhyākshobhair
 mṛidu° BNACML°khākshābhāi mṛidu° N°dubhiḥ upa° pamt di° A°divokasa° BNAL°sa-
 nūmitam | u° BNA°uccam trastro mūrttiçcoto tam tra(A°bhra)mati° L°uccais trastro mūrttiç-
 cotaḥ tan tramati° CM°uccais ta(M°s tra)sto mūrttiçva(M°çve)to tam bhrama° C°nika-
 navinavikri° M°nikanavikri° C°kṛitam sarāmara° L°ravijam | . — 8. A dundutyām ca
 megho° BNAL°ndubhyām ca megho° CM°ndubhyām ca mogho(C°po)nnodā° L°ghonodā°
 BVA°ghonnodā° NACML°dā yavana° A°kharā ga° BNACML°rigā nadayati ma° L°rigāyam
 nadamti° B°svarāh | pu° BNACML°ghāçca di° L°ghā ca di° BNACML°divyau sprishtā°
 A°maruḥ ji° BNACML°jinavaramu° BNA°khe saccanda° B°ññitāh sañ°. — 10. BNAL
 saññitajātīyayuy(L°çayuy)kena su° CM°saññitāsaññuktena su° BL°ramanu ja° L°janayati°
 B°yati | sukha° BC°kare nase ra° NAML°kare rase ra° BNAC°se racaniçca° L°se rajaniçca°
 M°vaniçca° BNA°kshutpāçvāsannā° CML°kshutpi(CM°tpi)pāsām (L°pāsāsañ) nānā°
 V°nānā nāratnā° L°nānā uda° BNA°dhi duvataraśalilo(A°sarīro)s tathā° CML°dhi duvatēlāsa-
 (L°taraçca)lilos tathāçatateja° M°jasān iti | . — 12. C°bhūmih sa° CM°samāptah | .

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाशपो आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्भो
जिनपुत्र बोधिसत्वा अविवर्तकताये सन्निहन्ति केवत्तकानि कर्माणि अस्त्रानताये
समुपचरन्ति इति ॥

ततः कात्यायनस्त्रविरो जिनशास्त्रविशारदः ।
काश्रपं धुतधर्माणं गाथाभिरध्वभाषत ॥
यानि कर्माणि सेवन्ते बोधिसत्वा विज्ञानथ ।
अस्त्रानताये न सेवन्ते यानि तानि विज्ञानथ ॥
मातरं पितरं चैवाप्यरहन्तं तथैव च ।
जीविता न विरोपेन्ति बोधिसत्वा महायशाः ॥
संघं च ते न भिन्दन्ति न च ते स्तूपभेदका ।
न ते तथागते चित्तं दूषयन्ति कथं चन ॥
न ते पापानि सेवन्ति विपरीताये पुष्टिथे ।
अत्थं कृतं न नाशेन्ति किं मम पुनर्यं वज्र ॥
संसारता च संसारे न ज्ञातु इष्टिपूर्वके ।
प्रतिरज्यन्ति धर्मार्थे पुष्टे वा ज्ञानपूर्वके ॥
यस्य वृक्षस्य छायायां सीदन्ति च शयन्ति च ।
न तस्य पचहिंसा च न घातेन्ति च रोषिताः ॥
दश कर्मपथां कुशलां सेवन्ति पुष्टोत्तमा ।

5

10

15

1¹. CM °shumān mahāmaudgalyāyano āyu°. — 1². CL °ye puna bho jina° CM °avaivartti°
N °tāye satsihiha° B °hanti | ke° BNACML °kevaritakā° BNAC °tāye na samu° M °tāye na
tāye na samu°. — 4. CM tato kā° N °virā ji° C °rado B °radaḥ kā°. — 5. C kāsyapañ°
BNACML °dharmaḍharadharma° L °rmāna gā° CM °bhir abhāshataḥ |.

6. L °satva vi° CM °natha | mātarāñ° (l. 9). — 7. BNAL asthānanto na seva(A °ve)-
te sāni tā°. — 8. CM °caivañ yo pyarhañta(M °te)n tathai° L °caivam apyarhanta tathai°
BNA °pyarhañtañ°. — 9. BN °ropeni bo° A °ropeti bo° CM °ropesi bo° yaçā L °ropyanti°
yaçā. — 10. BNACML sañghe ca° L °bhinanti° na ca tena stū°.

11. L °gatañ cittañ° CM °ttañ dukheyānta ka° BNAL °dusheyānta ka°. — 12. AL °ri-
tāya pri° BNAL °prishtiye | CM °prishtiye |. — 13. C alpaki° CM °punaḥ yañ bahuñ
(M °hu) |. — 14. BNACML °dṛishta(C °shte)pūrvakañ |. — 15. BN praturujya° A °ti-
ruhyanti dha° CML °tipujya° CM °nti dhamārthe° BNA °punyo vā jñā° L °punya vāñ jñā°
B °rvako | NA °rvakā | CML °rvakañ |.

16. BNACML °sya kshamyā(L °kshañmā)yañ asantsi ca santi ca |. — 17. CML
°sya yatra° B °trabhiñsana ghā° NA °hiñsana ghā° L °hiñsanti na ghā° CM °ghāṭenti
va ro°. — 18. B deçaka° NA darçaka° CM daçā kuçalāñ karmaphathāñ seva° N °pathā ku°
BNAL °ttamāñ | CM °ttamañ |.

न च मत्तं प्रयोजेन्ति परस्व देहघातकं ॥
कर्मसंनिश्रिताः सन्तः कौतूहलविनिःश्रिताः ।
आपत्सु न विषीदन्ति न च मोदन्ति वृद्धिषु ॥
कायकर्म वचीकर्म मनोकर्म तथैव च ।

3 अध्याशयाश्च परिशुद्धाः दानपारमिता च या ॥
अष्टमीप्रभृतिं भूमीं गता ते अनिवर्तिता ।
एकांशेन शुभं कर्म सेवन्ते लोकपूजिताः ॥
प्रथमां च उपादाय भूमीं यावच्च सप्तमी ।
व्यामिश्रं कर्म सेवन्ते भूमीष्वेतासु जनोत्तमा ॥
10 एवमादीनि कर्माणि सेवमाना महानराः ।
लोकानामनुकंपार्थं पूरेन्ति भूमयो दशेति ॥

एवमुक्ते आयुष्मां महाकाश्रयो आयुष्मन् महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनः
भो जिनपुत्र बोधिसत्वा अवैवर्तिका सामन्ते पृथग्जनताये अपायां यान्ति आहो-
स्विदं नेति । सामन्ते पृथग्जनताये अवरावराश्च गतियो गच्छन्ति आहोस्विदं
15 नेति ॥ एवमुक्ते आयुष्मां महाकात्यायन आयुष्मन् महाकाश्रपमुवाच ॥ ये
इमे भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अवैवर्तिकधर्मा ते सप्तसु भूमिषु न कथंचित्किंचि-
त्कदाचित् यदृच्छ्या निरयं पि गच्छन्ति तिर्यग्योनिं वा गच्छन्ति दरिद्रा वा भवन्ति

1. BNACML °mantra prayojanti° BNAL °ghātakaṁ ॥ . — 2. L °tās santah° CM °santo kan° N °kautuba° CML °viniṣṭitāh. — 3. BNACML °vishāda°. — 4. BNA kāryaka° M °karmā vaci° CM °rmas tathai° L °rman tathai°. — 5. BNAL °ca yāh | .

6. BNACML °śhṭamiṁ pra° C °bhṛiti bhū° CML °bhūmiṁ yadā te° BNA °miṁ yadā te° L °te avavarttikā | . — 7. CM °ṣubha ka° L °karmaṁ se°. — 8. CM prathamāṁ ca° BNAL prathamāṁ camupā° CM °bhūmi yāṁvacca° L °bhūmiṁ yā°. — 9. BNACML °mish- vendra sugatotta° BNA °tlaraṁ | CML °ttamaṁ | . — 10. BNA emādi° N °karmaṇi se° L °kamāṇi° naraḥ ॥ B °naraḥ lo°.

11. CM °kaṁpātham pū° M °pūrayanti° C °daṇam iti | M °daṇa iti ॥ . — 12¹. C evaṁm ukte° CM °śhmān mahā° C °śhmaṁntam mahā°. — 12². BCML yena pu° N yena bho pu° A yena bho āyushmāṁ punaḥ° CML °punar bho ji° C °bosatvā° L °samanante pri° CM °mantena pri° BNACML °pāyaṁ yānti° BCML °nti aho°. — 14. BNACML sammate pri° tāye vanācca(A °ṣva)ṛā° L °ca yatiyo° BNACML °nti aho° C °hosvīṁdaṁ. — 15¹. N evaṁm ukte mahā° A °kte mahā° ML °śhmān mahā° C °yushmāntam mahākācyā° L °ṣyapaṁm u°. — 15². B °rttika | dharmā° AL °rttiko dha° M °ttikā dha° C °ttikāya (?) dha° M °dhar- māś te sa° C °saptabhū° BA °bhūtiśhu° BNACML °shu katham° L °rayam api ga° CM °chanti tiryagyonim° B °vā gacchanti | da° L °drā va gacchanti durbalo vā ॥ CM °jā vā bhavanti.

दुर्बला वा ॥ अथ खलु ब्राह्मणा भवन्ति प्रत्येकब्राह्मणा वा इन्द्राश्च उपेन्द्राश्च
यक्षाधिपतयश्च यक्षाश्च नागाश्च नागराजानश्च गन्धर्वा गन्धर्वाधिपतयश्च चक्रव-
र्तिनश्च प्रादेशाश्च राजानः अग्रामात्याश्च श्रेष्ठिनश्च जनपदप्रधानाश्च राजपुत्राश्च
श्रेष्ठिपुत्राश्च अग्रमहिषीपुत्राश्च नायकाश्च सर्वशौर्यवीर्याश्च भवन्ति बलसम्पन्नाः च
भवन्ति उल्लोकनीयाश्चवलोकनीयाश्चामिवन्दीयाश्चादेयवाक्याश्च बह्वजनप्रियाश्च 5
बह्वजनकान्ताश्च बह्वजनमनापाश्च संकीर्तनीयाश्च प्रह्लादनीयाश्च महाधनाश्च महा-
विभवाश्च महापरिवाराश्च महोत्साहा महतेजाश्च भवन्ति ॥ यदि केचित्कर्षचि-
दार्यापवादहेतोः सप्तसु भूमिषु वर्तमाना अवीचिं महानिरयं गच्छन्ति अथ खलु
प्रत्येकनिरयं गच्छन्ति । प्रेतेषु अत्यन्तकायेषु नोपपद्यन्ति । असुरेषु नोपपद्यन्ति ।
बुद्धतिर्यग्योनिं न गच्छन्ति । उत्तरकुरुषु नोपपद्यन्ति । स्त्रीत्वं न गच्छन्ति । 10
विपण्डकत्वं न गच्छन्ति ॥ अथ खलु सर्वासु दशभूमिषु पुरुषा भवन्ति सर्वाग्र-
त्थंगोपेताः अविकलेन्द्रिया ॥ यस्य बोधिसत्त्वो बोधिसत्त्वं जीविताद्व्यपरोपयति
सम्यक्संबुद्धश्रावकं वा श्रोतापन्नं वा ये वा सत्त्वा प्रत्येकबुद्धत्वाय विनिष्ठास्तथा रूपं

1. L °ṇā vā bhava° N °vanti pradhānāṇca rā° (I. 3) C °yakshāṇca nāgarājāna° CM °gandha-
vāṇca gandha° CML °ndhavādhi° BNA °patayaṇcakra° L °ṇca prāsādeṇāṇca rā° CM °deṇāṇca
rājānaḥ grāmā° BNACML °creshtina° L °padadhānā° rājaputrāṇca °gramahishyāpu° NACML
°creshtipu° B °creshtiputrāṇca nāya° NACML °trāṇcāgramahishyāpu° BNACML °ryyavaryāṇca°
B °vanti | ullo° L °yāṇca °ksho° yāṇca °bhiva° BNAL °vandaniṇṇā(L °ṇca)de° CM °yāṇcāde-
vākya° A °mahātsāhā° CML °hotsahāṇca ma°.

7. CM °thañ ci kadācid ā° BNACML °cid āyāpa° L °aviciñ° gacchati || a° B °echanti ||
atha° C °chati | . — 9¹. BNACML yadā preteshu° kāyenopa° CM °nopadyanti. — 9². *Phrase*
omise dans L. CM °nopadya°. — 10¹. M °gyoni gacha°. — 10². BNA utte ca kuru°
CM uttame ca ku° L °ntlara ca kuru° CM °kuleshu no° B °padyanti stri°. — 10³. CM °stri-
tvañ gacha°.

11¹. L °ṇḍakamītvam na°. — 11². BNACML atha khalu pratyekanirayañ ga-
cchanti | yadā kiñcit (NM °cin) preteshu (L °t pretanirayeshu gacchanti || atha khalu
sarvā°, I. 12) atyantakāyenopapa(CM °nopa)dyanti | asureshu nopapa(CM °nopa)dyanti
(A *omet cette phrase*) | kbudratiriyagyonim (NACM °ni) na gacchanti uttaca(CM °tta-
raṇca)kurushu nopapadyanti stritvañ na gacchanti vipaṇḍako(A °kā CM °ka)tvam
na gacchanti | atha (CM °ada) khalu sarvā° CM °su darābhū° BNACML °rusbo bha°
M °rvādgapra° C °pratyāñgo° L °karedriyā B °ndriyā yāṇca°. — 12. BNACML yāṇca
bodhisatvo nirayañ vā gacchati (CM °nti) | kadācit (M °cid) āryāpavādaheto vā (NA °he-
tuto vā CM °hetur vā L °hetoh) bodhi° A °tvo bodhitvañ ji° L °yanti || sañmya°
BNACML °yati | sañmyaksamābodhibuddha° L °ksamābodhibuddha° grova° A °kañ vā(?)tāpa°
BNACML °pannañ bhavati (CM °nti) | cāriṇaṇ ji(CM °ri ji)vitād vyaparo(C °vyavalo
M °vyavyavaro)payitvā ye vā (L °nā) satvā° VA °nishtās ta° CML °nishtā tathā° BNAL °pu-
ṇḍalañ C °puṇḍavañ jivi° M °pudgavañ ji° L °tād vaparo° CM °d vyavaro° NL °ga-
cchanti | .

पुद्गलं जीविताद्व्यपरोपयित्वा निरयं गच्छति ॥ यं बोधिसत्त्वाः सप्तसु भूमिषु
प्राणातिपातं वा करोन्ति अदत्तं वा हरन्ति सर्वपरिपूर्णं वा अकुशलकर्म न समर्थं
बोधिसत्त्वं निरयं नयितुं ॥ यानि च कर्माणि बोधिसत्त्वैः पुरतो प्रणिधानस्यो-
पचितानि अकुशलानि तानि च प्रथमचित्तोत्पादाय आवृतानि तिष्ठन्ति यथा
5 महता शैलेन मृगसंघो ॥ असंप्राप्तस्य प्रणिधिचित्तं द्वितीयतृतीयचतुर्थपंचमषष्ठस-
प्तमासु जातिषु विपच्यति अन्तशो शीर्षपरितापेनापि ॥

एवमुक्ते आयुष्माद्यहाकाशप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्भो
जिनपुत्र बोधिसत्त्वा अवैवर्तिका सम्यक्संबुद्धानाराधयित्वा अगारस्था अनगारियं
प्रव्रजन्ति ते तथागताः केवरूपेण ओवादेन ओवदन्तीति ॥

10 ततः कात्यायनस्त्विरः काश्रपं इदमब्रवीत् ।

दृष्टान्तेहि विविक्ताभिः कषामिरनुपूर्वशः ॥

बोधिसत्त्वचरितं महापक्वं

जातकापरमतेषु कोविदा ।

देशयन्ति दमदानसंवरं

15 बोधिसत्त्वपरिषाय ईश्वरा ॥

यो महाजनहिताय सेवते

कर्ममप्रतिसमं नरोत्तमः ।

इत्थेव तं च मतिमां तथागतो

बोधिसत्त्वपरिषाय भाषति ॥

20 सो प्रभुः भगवतो प्रवुच्यति

ज्ञानपूर्वकमुपेति दुष्करं ।

1. CM °pātakaṃ vā° BA °pātam vā karo° C °vā ntaro° B °ronti | ada° ranti | sarva°
M °sarvaṃpū° BAL °pūrṇam vā aku° N °pūrṇaṃ vā aku° CM °pūrṇa vā° BNAML °kar-
maṇa sama° C °karmaṇa sama° BNACML °niraya nayi°. — 3. B °cittāni | aku° BNACML
°cittotpādāya āvri° B °yathā | maha° L °marhatā° B °saṃgho a°. — 5. B °cittaṃ | dvi°
C °tritiyapaṃca° N °tūrthaṃpaṃ° shashtasa° BNACML °pacyanti | a° CM °cīrshaṃpa°
NA °tāyenāpi ॥ .

7¹. BM °kte mahākācya°. — 7². BNACML yena puna° CML °kā saṃmya° BNACML °bu-
ddhānāṃ rāgayitvā° CML °sthānagā° CM °na ovandanti (M °nti) ti | . — 10. BNAL °kātyā-
yasthavi° NACML °vira kācya° L °kācyaṃ ida°.

11. BNAL drishtā(L °shṭvā)ntaviktā° CM °drishtānto viviktā°. — 12. B °taṃ sahāya-
kaṃ jā° L °hāpāṃka jā° M °rameteshu°. — 14. L daracayanti madadāna° BNACML °na-
samvara bo° paryāya iccharā | .

16. M °pratimaṃ oaro° B °ttamah ityena taṃ°. — 18. BNACML ityena taṃ ca°. —

20. BNACML te prabhuḥ° BNM °to pramucya° ACL °vato vimucya°.

तस्य लोकि सदृशो सुदुर्लभो
बोधिसत्व इति शासने जिनः ॥

एवमादिकं भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धा बोधिसत्वपर्षायं धर्मं देशयन्तीति ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्रप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमिदमुवाच ॥ यानी-
मानि भो जिनपुत्र जातकानि जिनभाषितानि इमानि कुतः प्रभृतिकानि विज्ञेया- 5
नीति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपमिदमुवाच ॥
यानीमानि भो धृतधर्मधर जातकानि जिनभाषितानि इमां अष्टमां भूमिं प्रपद्य-
न्तीति ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्रप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमिदमुवाच ॥ कुतः
प्रभृति भो जिनपुत्र बोधिसत्वाः सर्वस्वपरित्यागांश्च परित्यजन्ति दुष्करपरित्यागां- 10
श्चेति ॥ एवमुक्ते महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपमुवाच ॥ अष्टमां भूमिं
प्रभृति भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः सर्वस्वपरित्यागांश्च परित्यजन्ति दुष्करपरित्या-
गांश्च कुर्वन्ति इति ॥ अष्टमां भूमिं प्रभृति भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः सम्यक्संबु-
द्धपूजया पूजयितव्या इति ॥ तत्रेदमुच्यते ॥

अष्टमां प्रभृति भूमिं बोधिसत्वा जिनात्मज ।

15

सम्यक्संबुद्धा इति द्रष्टव्या अतः प्रभृत्यनिवर्तिन्याः ॥

अतः प्रभृति ध्यानानि गभीराणि लभन्ति ते ।

1. BNA °sya lauki sa° ML °sya laukikasa° C °lokikasa° BNAL °driçā su° BNAL °rlabhā bodhi° CM °rlabhāḥ bo° BNACML °tva iti bodhisatva çāsa°. — 3. CM evam ādini to (M °bho) jinaputrasya sa(M °sañ)mya° BNAL °dikā bho° BNA °dharasya samya° L °ra sañmyaksañ-ksañbu° C °ksañbodhi° M °buddho bo° BNACML °tvacaryāyañ dha° C °dharma deça°. — 4¹. C evañm ukte° M °kāçya āyu° BNA °yushmañ mahākātyā°. — 4². CM °bho dhuta-dharmadhara jāta° BNCML °kāni ciñhneyāni° A °kāni viñhneyātī°.

6. C evañm u° CM °kte mahākātyā° N °shma mahākātyā° M °yushmañntañ° N °m idañm u°. — 7. BNA °bhūmi prayantīti ॥ CM °bhūmiñ prapadyanti iti | L °bhūmiñ preyaecchanti iti ॥. — 9¹. N evañm u° CM °çapar āyu° A °yushmañntañ° N °m idañm uvāca ॥. — 9². CM °bhṛito jina° L °tyāgāñ ca pa° BNACML °tyajati | dushka°.

11². C °bhūmi pra° CML °bhṛitiñ bho° B °tyajantīti | dushka° BNAL °tyāgāñ parityā-gāçca ku° CM °dushkaraparityāgāñç ca parityāgā ku° BNACML °kurvata iti | L °rvatañm iti. — 13. C °sṭāmyāñ bhū° A °bhūmi pra° C °bhṛitiñ bho° CML °satvā sañmya° N °ddhapujayā puja° CM °pūjayaya pūja° CML °tavyam iti ॥. — 14. A tatraidam° B °cyate asṭa°. — 15. BNACML °bhṛitiñ bhū° tmajàḥ sa°.

16. ACML sañmya° BNAL °ksañbodhi iti° CM °ksañbodheti dra° B °sṭāvyā | atah° BNACML °bhṛiti añi° yāḥ atah°. — 17. BNA atah yādhyāni ga° L ata prabhṛiti anivartikā atopādhyāni ga° CM °bhṛiti yādhyāni ga° BVM °rāṇi lañbhanti° A °ṇi lañbhañti°.

अतः प्रभृति उत्तमं ज्ञानं तेषां प्रवर्तते ॥
 अतः प्रभृति भाषन्ति वाचां ज्ञानपुरोगमां ।
 अतः प्रभृति कुक्छत्ता आरुं मुञ्चन्ति पण्डिताः ॥
 अतः प्रभृति या शुद्धा तां जातिमनुयान्ति ते ।
 अतः प्रभृति यं शुद्धं तद्रूपमनुभवन्ति ते ॥
 अतः प्रभृति यं लिङ्गं इच्छन्ति भवन्ति तथा ।
 अतः प्रभृति यं देवं इच्छन्ति भवन्ति तथा ॥
 अतः प्रभृति तीर्थिका वा भवन्ति भवसूदनाः ।
 अतः प्रभृति कुक्छन्ति कामां शंसन्ति निर्वृतिं ॥
 अतः प्रभृति भूयिष्ठा भवन्ति वदतां वराः ।
 शिष्या देवातिदेवानां संबुद्धानां यशस्विनां ॥
 अध्येष्यन्ति ततः परेत्य बुद्धिधर्मप्रकाशनेः ।
 धर्मं देशयथ प्राज्ञा प्रतिगृह्यन्ते ऋषिध्वजं ॥
 अतः प्रभृति विनयन्ति अर्हत्वे सुबहुं जनं ।
 अतः प्रभृति विनयन्ति शैबभूमौ बहुं जनं ॥
 अतः प्रभृति अनुबद्धा देवा यथा सगुह्यकाः ।
 बोधिसत्त्वं महासत्त्वं यावत्प्राप्ता स्वयंभुता ॥
 अतः प्रभृति तद्रूपं अग्र्यं सदेवके लोके ।
 अतः प्रभृति वर्णां पि तेजोकीर्तयशोबलं ।

1. BNACML °tāpta jñānaṁ. — 3. BNA atha pra° L °atas prabhṛi° BNAL °ti ve-
 cchattā° C °ti vacchattā° M °ti cecchattā° C °āyu muñcanti°. — 4. BNACML °yā cṛaddhā°
 BNAL °jātiṁ ma° CM °jātiṁ anu° N °mamujāntike BACM °nujāntike atah° L °anusma-
 raṁjāntike. — 5. BNACML °ti yā cṛaddhās tad rā(B °?u C °d dha)pa(BC °ya)m anu-
 (N °ama)bhava°.

6. CM °vanti | . — 7. L atha pra° NAL °devaṁ iccha° BCM °devaṁ iccha° CM °vanti | .
 — 8. CM °danā | . — 9. A °kāma cāsanti° CML °kāma santi° BN °mām cāsanti. —
 10. L ato pra° BNAL °yishṭā bha° L °datām varah | .

11. L ato prabhṛiti cīshyā° CM °devāntidevā°. — 12. C ādhyashanti tatraprabhyaḥ
 bu° BNAML adhyeshanti ta° M °tato pa° BNCML °parebhya (M °bhyah) bu° L °dharme-
 pra°. — 13. M dharma deṣa° BNAL °tha prajñāṁ pra° CM °tha prajñā° BNACML °gri-
 hnatha°. — 14. CM n°ont pas cette ligne. BNAL °rhatveshu bahuja°. — 15. BNACML °nti
 cāikshābhū° CM °bhūmiṁ ba° BNACML °bahuja°.

16. BNAL °nubuddhā de° CM °nubuddhāḥ de° L °hyakā. — 17. L atah prabhṛiti
 bodhisatvaṁ yāva° BNACML °yāvan prāptā° BNA °svayantutāḥ C °yamdbhutāḥ | L °yam-
 bhuvah | . — 18. B °tadṛupaṁ C °tad rupaṁ BNACML °agravāṁ sade° A °lokai | . —
 19. L °varṇe pi° CML °cavarah | BVA °bala | .

लोकेन विषमं भवति बोधिसत्त्वानमुत्तमं ॥
 अनुत्पादाच्च बुद्धानां पंचामिज्ञा भवन्ति ते ।
 नैकगम्यमनुवर्णयन्ति कामेषु दोषदर्शिनः ॥
 अतः प्रभृति देवाश्च असुरा ब्रह्मणा सह ।
 गुणैः तेषां अनुरज्यन्ता आगच्छन्ति कृताञ्जली ॥
 वशीभूतान या चेष्टा बोधिसत्त्वान तादृशी ।
 अष्टमाभूमिं या चेष्टा भवन्ति तादृशी तथा ॥

5

एवमुक्ते आयुष्माब्महाकाक्षप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे भो
 जिनपुत्र बोधिसत्त्वा अवैवर्तिकाः चक्रवर्तिराज्यानि कारयन्ति केवरूपं धर्मं देश-
 यन्ति सत्त्वानां अनुत्पादे च बुद्धानां केवरूपेण संयहेण सत्त्वा संगृह्णन्ति केवरूपां च 10
 जनतां उपेक्षन्ति इति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाक्षप-
 मुवाच ॥ ये इमे भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वा अवैवर्तिका चक्रवर्तिराज्यानि
 कारयन्ति ते सत्त्वानामेवं धर्मं देशयन्ति ॥ दशकुशलकर्मपथसमायुक्ता सत्त्वाना-
 मनुदर्शयन्ति ॥ मा भवन्तु प्राणिवधमदत्तहरणं रक्षितव्यानि परदाराणि अनृतपि-
 शुनपक्षयमवज्जप्रलापमिध्यावापादमिध्यादर्शवानि वर्जयितव्यानीति देशेति ॥ 15
 हिरण्यसुवर्णस्य धनस्य अग्रतो निवेशनस्य राग्रयो उपस्थापयित्वा एवं च वदन्ति

वैकलियं यस्य येन इतो स गृह्णतु धनं ।

1. BNA °vishahaṁ bha° L °vishasaṁ bha° C °tvānaruttamaṁ | . — 3. M shkramya anu°
 C °shkramyā anu° L °varttanti° A °rçitah | . — 4. BNACML °vācāsura° BNAL °rā brāhmaṇa
 saha gu° CM °brahmā saha. — 5. B guṇaiḥ | te° BNACML °rakshantā ā° A °tāmājālīn |
 BN °jalīn | CML °jalīn | .

6. BNACM °bhūtasya yā° L °bhūtaṣṣa yā° CM °yā cetvā bo° L °satvā tā° L °satvā tā°
 CML °driçīn | . — 7. BNACM ashtabhū° L °bhūmi yā ceshthā bha° CM °cetvā bhavanti
 yāva (M °ca) tā° BNACM °tādriçīn || L °çtin tatthā || . — 8°. CML °rttikāçcakra° BN °rtti-
 rājyā° N °kārati ke° BACML °rayati keva° C °çanti sa° B °yanti | satvā° N °pāde va | bu°
 B °de ca | bu° BNAL °kevalarūpe° L °satvāḥ saṁgrābeti | ke° BNACM °grihnanti | ke°
 A °kecarū° BNACML °tām upe° CM °kshayanti iti || N °kshante iti || .

11. C °yushmaṁtaṁ ma°. — 12. CM °dhutadhara bo° B °yanti | te sa° CM °tvā-
 nām evaṁ°. — 13. CM daçakarmakuçalapa° L °pathām samā° CM °samādāya ya°
 BNACML °yuktaṁ sa° L °tvānām anu°. — 14. BNACML °bhavanta prā° M °vanta prāni°
 BNACML °rāni amṛita° AM °tapinda (M °ṇḍa) napaḥ L °sham abadha pra° BNCML °lāpo-
 bbhidhyā° A °lāpohidhyā° CM °vyāniti | de° L °vyāni iti || de° B °nti | de° N °deçanti
 B °deçenti hira°.

16. L °rṇṇadhana° nīketanasya rā° BNACM °nīkeṇanasya rā° B °yitvā || evaṁ°
 BNACML °vadati vaikalayāṁ yasya° L °yasya tena 1° BNACML °grihṇantu dhanam dharma°.

धर्मलब्धा मम भोगा मा भवन्तो विषीदथ ॥
अहं मात्स्यं च गन्धं च धूपं चूर्णं मनोरमं ।
ददामि मा विषीदन्तु भवन्तो रम्यतामिति ॥

एवमुक्ते महाकाश्रप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ केवरूपैः कर्मभिर्बोधि-
5 सत्त्वानां चक्रवर्तिराज्यानि कारयमाणानां सप्तरत्नानि भवन्ति ॥ एवमुक्ते आयु-
ष्माश्च महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपं गाथाभिरध्यभाषे ॥

यथ लभति मनुजवृषभो चातुर्वीर्यो प्रभूतधनकोशो ।
सप्त रतनानि राजा अहं इदमुदीरयिष्यामि ॥
तद्वत्परविमण्डलनिभं प्रवरदशशतारसंचयमनोच्छं ।
10 चक्ररतनं नरवरो पुरिमकुशलसंभवं लभति ॥
परिचारविधिसंयुक्तं ददाति दानमनवद्यसंकल्पे ।
अजितजयमप्रतिहतं तेन नरवरो लभति चक्रं ॥
हिमनिचयकुमुदवर्णं सप्ताङ्गप्रतिष्ठितं महानागं ।
अनिलबलतुल्यवेगं हस्तिरतनमद्भुतं लभति ॥
15 दुर्गेषु च विषमेषु च संक्रममरिसूदनो प्रतिष्ठपिथ ।
तेन खगपथेगामिं मज्जवररतनं . . . लभति ॥
तद् मृगनीलं सुवर्णमनिलज्वकेशरिं समुद्यतपादं ।
प्रतिलभति तुरगरतनं सुकृतकुशलसंचयो राजा ॥

1. BAL °vishayidatha | N °vipayidatha | CM °vishayidatha | . — 2. BNACML °ndhañ dhūpañ° L °dhūpañ ca cū° ramañ ca | . — 4¹. N evañm u°. — 4². L °rmabhi bo° BNACML °mānānāñ°. — 5. N °cyashañ gā° bhāye | .

7. BNA yathā lati ma° CL °thā rati ma° M °thā cati ma° BNACML °dvipi prabhūtalako- (L °tako)çām(M °ṇām) | . — 8. M °ratnāni rā° BNACML °rājāmahamiham udirayāmi | . — 9. L staru° A °ruṇaṇṇavi° L °nibhañ daçaça° BNACML °çaçatarasañ° A °noṇṇāñ. — 10. BNACML cakram ra° CM °ratnañ na° çalaçubhañ la° BA °çalaçubhavañ la° N °çalaçu- bhañvañ la° L °çalaçubhagañ la° BNACML °labhanti pari°.

11. BNACML parivāra° L °ravividha° A °yuktāñ da° B °ktañ | dadā° BNAL °ti dāna- vadya° CM °ti dānam adyasañ° B °kalpe aji°. — 13. M °ptādgapra° L °tisthitañ°. — 14. CML °lavaratulya° L °stiratnañm adbhū° B °tanañ(m effuē?)m adbhū° NA °tanañm adbhū° CM °tanañ adbhū°. — 15. BNACML °vishayeshu° CML °kramañ ari° M °danañ pra° L °piyañ | .

16. BNAL °pathagāmiñ° L °ratnañ la° N °labha. — 17. BACML tadā nilañ (CML °la) bhṛiṅga (B °bhṛigañ A °bhṛiṅgañ) suva° N tadā nāñlañ bhṛiṅgañ suva° BNA °varṇṇaṇṇ ani° CML °rṇṇa ani° CM °lajacake° BNACML °keçariñ (A °ri) samudgata(C °tañ)padañ | . — 18. L °turaṅgara° CML °ratna sukṛi° BNA °tana sukṛi° N °takūçala° L °çalañ sañca° B °rājā nava°.

हयनवरेहि परिवही मातापितरं गुरुं तथाचार्यं ।
तेन कुशलेन राजा अश्वरतनं अद्भुतं लभति ॥
मणिरतनमनुपमवर्णं वैदूर्येण शीरमनुपसंपन्ना

.....
लभति प्रमदां मनापां रतनवरमनन्तबलवीर्यैः ॥
पूर्वभवे हि निवासे स्वदारसन्तोषसंयमाभिरतो ।
आसीच्च नराधिपती स्त्रीरतनं तेन सो लभति ॥
आढ्यं विविधधनवरं प्रभूतनिधिनिचयसंचयोपितं ।
गृहपतिरतनमुदार प्रतिलभति महावशी राजा ॥
विविधधनसंचयानां दाता गुरुषु गुरुगौरवोपेतो ।
तेन स गृहपतिरतनं प्रतिलभति प्रभूतधनकुशलं ॥
नयनयज्ञं मेधाविं व्यक्तं नायकध्वजं चातुर्वीपं ।
परिणायकरतनवरं प्रतिलभति महीपतिः विरतो ॥
मार्गगतो प्रणष्टानां हतहतनयनानां देशयि मार्गं ।
तेन परिणायकवरं लभति रतनं उत्तमनायकं ॥
एतैर्धुतधर्मधरा कर्मैहि समुत्थितानि रतनानि ।
तेन च एव जरेद्धो धर्मेण महीं प्रशासयति ॥

3

10

15

1. BNACML navarehi° L naravarehi° CM°parivahi mā° L°parikrubi mā° BNACML°guru
tathā° C°cārgyañ | . — 2. M teca ku° L°ratnam adbbu° BNACML°tanam adbbu° CM°la-
bhyati | . — 3. CML°ratnom anopa° BNACML°m anopamavarṇavaiḍā° A°ḍūryaṁṇa cī-
rama° M°ḍūryaṇa cīrama° L°ḍūryaṇarīrama° C°ḍūryeṇa cīrama° B°pannā labha°. —
5. B°labhati | pra° L°madā manā° ratnava° M°varam anta° L°ntavaravīryaṁ AC°vīryeḥ | .
6. L pūrvañ bhavadbhiḥ ni° B°bhavadbhi(?) ni° M°bhavadbhi ni° NA°bhavahi ni°
C°bhavadbhi rivāsa sya° M°vāse mādā° B°rato āsi°. — 7. BNAM āsiṇca na° C°narāshipa°
CML°pati stri° L°ratnañ tena° A°tanañ kena°. — 8. BNAL ādyañ vivi° CM āryyañ
vivi° BNAML°bhūtāni° BNACML°nidhiñ nicaya° C°sañvayope°. — 9. L°tīratnam u°
BNACML°hāvañṇo rājā | . — 10. L°nāñ dānā gurushu gauravāpetāñ | CM°ravāñpe°
BNACML°petāñ | .

11. BNACML tena rājā griha° L°ratnañ prati° II°bhati | prabhū° ṣalañ nayana°.
— 12. BNACML°medhāvi nāyakañ(CML°ka)dhvajañ ca(L°jañ di)po pari°. —
13. BNACML°ratanañ vara prati° L°ratnañ varañ BNACML°tiḥ vira° L°ti | vira°
BM°ratā mārga°. — 14. BNAM°rgagataḥ pra° L°pranashṭā° CL°nāñ hatanaya° N°nāñ
haḥhata° M°nāñ hatanavanā° BNACML°deçayati mārgaṁ | . — 15. L°ratnam utta°
BNACML°ttamañ nāya°.

16. BNACML etehi dhuta° BNACL°dhara karme(G°rma)hi° M°dhara bodhisatvāḥ°
(p. 110, l. 4) L°ratnāni B°tanāni tena°. — 17. BNAC tena te narendra dharme° L na
te narendra dharme° A°pranāsayati || .

एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकाक्षप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे हि
 भो जिनपुत्र बोधिसत्त्वाः प्रथमचित्तमुत्पादयन्ति ते कतिमिराकारैस्तुर्थ्या भूमौ
 वर्तमानाः पंचमायां भूमौ विवर्तन्ते ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकात्यायन आयुष्मन्तं
 महाकाक्षपमेतदुवाच ॥ ये इमे भो धुतधर्मधर बोधिसत्त्वाः प्रथमचित्तोत्पादा
 5 सप्तमिराकारैस्तुर्थ्या भूमौ वर्तमानाः पंचमायां भूमौ विवर्तन्ते ॥ कतमेहि सप्तहि ॥
 भिक्षुणीदूषकाश्च भवन्ति । पुरुषदूषकाश्च भवन्ति । पण्डकदूषकाश्च भवन्ति ।
 मन्त्रबलेन चापि परस्व असन्तं रोगमुत्पादयन्ति । सुशीलवन्तांश्च शीलाश्र्यावयन्ति ।
 अहिरीकाश्च भवन्ति । अनोचापिणश्च भवन्ति ॥ ये केचिज्ज्ञो धुतधर्मधर बो-
 धिसत्त्वाः प्रथमं चित्तमुत्पादयन्ति ते इमेभिः सप्तमिराकारैस्तुर्थ्यायां भूमौ वर्त-
 10 मानाः पंचमायां भूमौ विवर्तन्ति ॥

इत्येषा भूमिरुपदिष्टा चतुर्थी सुगतात्मज ।

रमणीया बोधिसत्त्वानां ये ते बोधिपरायणा इति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने चतुर्थी भूमिः समाप्ता ॥

एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकाक्षपो आयुष्मन्तं महाकात्यायनमेतदुवाच ॥ भो जि-
 15 नपुत्र बोधिसत्त्वा अववर्तिका चतुर्थीभूमितो ये पंचमां भूमिं संक्रामन्ति तेषां कतमं
 सन्धिचित्तं भवतीति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाक्षप-
 मुवाच ॥ आदीप्तां सर्वभवां पञ्चन्ति रागद्वेषमोहिभ्यः । अश्ररखं निरानन्दं
 सन्धिचित्तं चतुःपंचमानन्तरं भवतीति ॥

एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकाक्षप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्नो

1². BNAL °cittaññm utpā° B °dayanti | te° C °tīhir ākā° BN °catutthiyāñ bhū° C °mānā
 pañca°. — 3. N evaññm ukte°. — 4. L °satvo pratha° BNAL °pādaī sapta° CM °pādair
 sapta° turtthiyā bhūmau°. — 5. CM °saptehi || N °ptadbbi.

6². B °vanti pa°. — 7¹. C °paraspara asa° BNA °ntaññ rāgatvā dayanti | CM °ntaññ ro(C°vā)-
 gatvā darçayanti (M °yati) | L °ntaññ rāgayitvā dayanti | . — 7². BNL suçīle ca tāññca ci°
 CM suçīlatāññca ci° A °vatāññca° L °çca cīlād vyāyanti | . — 8¹. BNACML abhīrikā° B °vanti
 ano°. — 8². CML °pinaçca bha°. — 8³. CM °satvā pra° CML °prathama citta° B °dayanti |
 te° A °mehiñ sa° CM °mehi sapta° L °bhis sapta° A °nāñ pacamā° M °varittati | .

11. BNACML ityeshāñ bhū° dishtā sa caturthi bhūmi sugatātmajā rama°. — 12. A °rāyanā
 iti || . — 13. BNAL iti mahā° CM °bhūmi sa° BNA °ptāñ || . — 14¹. N evaññm u° L °cyapar
 āyu° M °cyapa āyushmaññtāññ°. — 14². M °putra satvā° L °rttikāçcatu° mito pañca°
 BNACML °mito pañcamāñbhūmito pañcamāñ° B °manti | teshāñ°.

16. BL °kātyana a° N °kāçyapa āyu° (l. 19) CM °kātyāya āyu°. — 17¹. L °ye punar bho jina-
 putra ādi° sarvaññ bha° M °bhavāñ paçya° CM °çyati rā°. — 17². M °açaraññāññi°
 BACML °cittē catu° BA °camonanta° CM °camaññanta° L °camaññanta° C °vatiti. —
 19¹. C evaññm ukte, etc. (l. 16-18 *répétées*). — 19². L °punah bho dhutadharmadhara

जिनपुत्र सम्यक्संबुद्धेन भगवता पंचमायां भूमौ सम्यक्संबुद्धाः पूजितास्तेषां सम्यक्संबुद्धानां कानि नामानि गोचाणि केवत्ता आवकसन्निपाता केवत्तिका प्रभा केवत्तिकमायुःप्रमाणमिति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्ब्रह्माकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपं गाथाभिरध्यभाषि ॥

शाक्यमुनि नाम जिनवरो अभूषि वशिमूतकोटिपरिवारो ।

5

व्यामप्रभो गिरिघनो कनकगिरिनिभो निहतशत्रुः ॥

षड्वर्षसहस्राणि आयुः पुरुषोत्तमस्य तत्कालं ।

नामं तस्य यशत्रतो अभूषि अतिसुन्दरो बुद्धो ॥

गोत्रेण गौतमो सौ अयं च भगवान्तदासि श्रेष्ठिसुतो ।

द्यागूदानं दत्त्वा बुद्धप्रमुखे कृता प्रणिधिः ॥

10

यं मये कुशलमुपचितं संस्मिष्य संघे अर्हन्ते दत्त्वा ।

तेन परमार्थदर्शी भवेयमखिलं ममं पुण्यं ॥

अन्तिमवतरणगामी सुन्दरो सुदर्शनो नाम नरसिंहः ।

भारद्वाजसर्गोचो प्रभा च दशयोजना तस्य ॥

वशिमूतानां कोटी परिवारो तस्य सत्त्वसारस्य ।

15

दशवर्षसहस्राणि आयुः तद् मारदमकस्य ॥

sañmya° CM° sañmya° BNACML° vata° (L° to) prathamāyāñ bhūmau (L° miñ) sa(ML° sa-
m)mya° C° mau samyaksañbuddhānāñ kani° M° ddhāñ pūjās teshāñ sañmya° kani namā°
BACML° kevakā çrā° N° kevantā çrā° BNACM° çrāvaka° sanni° L° çrāvakāni nāmāni gotrāpi
sanni° B° pātā | ke° CM° pātā | kevatikām āyuh° BNA° kevatikā° kevatikam° L° vattikā°
vattikām āyuh°.

3. N° kāyana āyu° BNACML° kācyapa gāthā° A° thāhira°. — 5. BNACML° munir nāma°
BNA° bhūto ko° CM° koṭiparivārah |.

6. BNACML° vyoma° L° prabhā çirigha° BNACML° nakavarṇagiri° truḥ sha°. — 7. B° ma-
sya | tatka° BNACM° tkāla nā°. — 8. CM° nāttasya ya° BNA° nāma ta° C° çaprabho abhū°
L° çaprabho° bhū° B° bhūshi | ati° BNACML° ndarā buddho go°. — 9. CML° gauttamo°
BNA° tamāsau | ayañ BNACM° gavān adāmi çre° L° gavāñ vandāmi çre° BNAL° çreshti-
suto pyagu° CM° çreshtisato. — 10. BNACM° pyagudānañ || dhiñ yañ ma°.

11. A° ya mayā ku° BNCML° mayā ku° CML° çalamūlam u° BNAL° sañsmishya sañ°. —
12. A° na pacamā° NACML° mārthe darci° BNA° bhava akhi° CM° bhavet | akhi° L° bhaved
akhi° BNACML° khilam ayañ pu° BNA° puñyam antava° L° puñyam anantava° CM° puñya-
vantava°. — 13. BNCML° ntavanatāraṇagāmi su° A° ntavatātāraṇagāmi su° BNA° ndarā
vyāma || suda° CML° ndarā vyomaḥ | (L° ma) su° L° rṇanā nāma° CM° siñho. — 14. BL° bhā-
radhājā° CM° dvājagotro° N° sagottro tasya pra° BACML° tro tasya pra° BNACML° bhā yo-
(CM° jo)janakoṭipa°. — 15. BNACML° koṭipari° BA° satvamārasya da° CM° sāra.

16. L° yuḥ tatra māra° CM° yuḥ tamadamamārakasya.

राजा च चक्रवर्ती अभूषि धरणीधरो ति नामेन ।
 सो तं जिनं सुदर्शनं सशिष्यसंघं इदमुवाच ॥
 सर्वं हितोपधानं अहं ति देमीति पण्डितो अवची ।
 एवं च भवेयमहं प्रणिधेसि परं प्रणिधि राजा ॥
 जरामरणस्य सागरगतां अलीनो जनतां तारिष्यं ।

.....
 अनुपहतकुशलमूलो अभूषि भगवां नरेश्वरो नाम ।

गोत्रेण च वासिष्ठो आमा दशयोजना तस्य ॥
 वशिभूतानां कोटी परिवारो तस्य द्वादश आसि ।
 नव च वर्षसहस्राणि मनुजान तदा अभूष्यायुः ॥
 राजा च चक्रवर्ती अभूषि अपराजितो ति नामेन ।
 सो दशबलं नरेन्द्रं प्रसन्नचित्तो इदमुवाच ॥
 सप्तरतनाङ्गुलिचा इमां अनेकरतनसम्पत्तीयो ।
 शीति चतुरुत्तरा तव विभू विहारानहं देमि ॥
 सो तं दानं दत्त्वा तस्मिं नरेश्वरके अनुप्रणिधिं ।
 प्रणिधेसि एवं भवेयमधिगच्छेयं जिनबलानि ॥
 विजयो नाम अमात्यो अभूषि पूर्वं जिनः सुप्रभो नाम ।

1. BNACML rājā cakra° CML °vartti abhū° L °raṇīdha° B °raṇīmīdhga(?)ro° A °nāmanā.
 — 2. BNA °saṇisaṃghaṃ° CM °ṣishyaṃsaṃghaṃ idam u°. — 3. BNACML sarvabhitopa-
 (A °tāya L °topra)dhā° BNAL °dhānam abhaṃ° BNACML °haṃ vidhetiti ॥ paṇḍi° A °ṇḍitā
 avici BN °to avici evaṃ° L °to °bravid evaṃ° CM °to avicim evaṃ°. — 4. BNAL °veya praṇi°
 CM °veyaṃ praṇi° B °dhesi | paraṃ° L °si varaṃ pra° C °si paṇcaṃ praṇi° CM °ṇidhiḥ
 rā° B °rājā jarā°. — 5. B °garama(? corrigé en °garaga°?)to lino° N °garamato lino°
 A °garamagato li° CML °gato li° BNACML °natādhikāreyyaṃ ॥ — 7. C °gavānāṃ nare°
 B °nāma gotre°. — 8. BNACML °vāṇishto ā° jana tasya va°. — 9. BNACML vaṇi(C °ṇi)-
 bhūtako° BCML °koṭipari° CM °vāraḥ tasya° ṣavarsha tasya ca BNAL °ḍaṇa tasya nava°. —
 10. CM navavarsha° BNACML °jānāṃ tadā° L °dā °bhūshyā° CM °bhūr (M °bhūn) āyu-
 shaṃ ॥ BNAL °shyāyushaṃ ॥ .

11. BNACML rājā cakra° BNAL °vartti abhū° CM °vartti aparā° A °nāmanā CM °nāma-
 naḥ. — 12. CM °ḍaṇavara nare° L °bala nare° BNA °citta ida° CML °cittam ida(M °dām)m
 uvā°. — 13. M sakaratnāḍgaci° BNACML °ratnāṅga° A °trā imā° BNACML °mā(L °mām)m
 anenālā(L °lo)pattiyō ṇi(CML °ṇi)li°. — 14. L ṇiti ca° BNACML °turottarā° BNACML °vi-
 bhūvā viḥā° L °vibhavā vi° NL °hārām ahaṃ° BA °hārās aha demi so° C °hārām ahed desi
 M °hārām ahad demi. — 15. A so traṃ dā° BNACML °datvā° C °ṇidhi pra° B °dhiṃ pra°. —
 16. BNACML °ṇidheti (CM °dhyanti) | so ham api svayam adhigache ji° L °barāni
 B °lāni vija°. — 17. M °nāma abhūshi° BNACML °bhūshi jinaḥ (M °na L °no) supra°
 B °nāma gotre°

गोत्रेण काश्यपो सौ प्रभा च दशयोजना तस्य ॥
तस्य च शिष्यसंघो अष्टादश कोटी धूतरजानां ।
विंशन्नराण आयुः वर्षसहस्राणि तत्कालं ॥
सो वन्द्य जिनवरं तं विजयो निमन्त्रयी भवनिर्घातिं ।
अधिवासयति दशवलो अथ विजयो हर्षितो आसि ॥
अग्रेण प्रणीतेन च अधिगतस्वादेन मद्ध्यमोज्येन ।
सन्तर्पयित्वानुगतं प्रणिधेसि तदा अनुप्रणिधिं ॥
सो हमपि भवेयमेवं नरवरमहितो नरमरुण हितकरो ।
तेनापि नायकवरो दशवलो भवे वादिशार्दूलो ॥
आसीत्पूर्वं बुद्धसंथागतो रतनपर्वतो नाम ।
गोत्रेण गौतमो ऽसौ प्रभा च दशयोजना तस्य ॥
विंशत्तनुष्यकोट्यो परिवारो आसि दान्तचित्तानां ।
वर्षसहस्राणि विंशं आयुः तदासि मनुष्याणां ॥
राजा च चक्रवर्ती अभूयि तत्कालमच्युतो नाम ।
जिनक्रमाणि निपीडिय इदमवचि वरं नरमरुणां ॥
प्रासादसहस्राणि मह्यं नरनागा चतुरशीतिं ।

5

10

15

1. CM °bhā va daça° L °jana ta° M °tasyā. — 2. M dasya va çi° BNAL tasyā ca° L °çishyāmsaṅghar ashtā° A °saṁdo | ashtā° BNACML °koṭi dhutara° B °jānāṁ viçanna°. — 3. BNA viçanna° CML viṁṣat narā° BNACML °rāṇā(A °nām)m āyuh° C °pi yatkā° L °tkaraṇāṁ | . — 4. BNACML so vandaya jinavarāṇāṁ vi(C °pi)ja° BNAL °ntrayi bha° L °bhaven nirghā° CM °trayi bhavel ghālitaṁ | . — 5. L °balaḥ | atha° B °balo | atha° L °harshitarāçi BNACML °to āçi agre°.

6. L °na cādhiga° BNACML °bhakshabhojyena san°. — 7. BNA santapiyitrā° CML °tvā °nuga° CM °dhesiṁ tadā° C °ṇidhi B °ṇidhiṁ su aham a°. — 8. BNA su aham a° CML suḥ aham a° C °narasahi° ML °varasahi° BNACML °hitaṁ naramaru(CL °rū)ṇāṁ hitakari (t, °karī) | . — 9. BNCML °daçavaro bha° BNACML °bhaveyaṁ vā° BN °vādisārdulo | CML °çārdūro. — 10. M °sit purva buddha° BNAL °pūrva buddha° C °pūrvad buddha° CL °ratnapa° B °ma go°.

11. BNACML °gauttamo° CM °mo sau° N °mo °so pra° C °bhā va daça° CM °janās tasya L °janas tasya B °tasya triṁṣa°. — 12. L °çan manu° B °kogho pa° CM °koṭya pa° BNACML °vāro āsi(CML °sid) dānta° M °ntacintacittā°. — 13. L °srāṇi vidhiṁ manu° BNACML °srāṇi vidhiṁ(CM °dhi)shu manushyāṇāṁ rājā°. — 14. BNACML rājā cakra° CM °vartti abhū° B °nāma jina°. — 15. BNACML °kramān nipi° L °kramā nipi° BNACML °idam avavi caraṁ° CM °idam evaṁ vica° L °idam eva vicaraṁti nara° CM °raṁ nacamarū° A °rūṇā B °rūṇāṁ prāsā°.

16. BN °mahya (ou jya?) nara° A °majye naranā° BNACML °naranāga catu° B °ci-tiṁ tā°.

तानि समलंकृतानि सशिष्यसंघस्य अहं देमि ॥
अधिवासनां विदित्वा राजा . . . . . प्रीतमनो ।
अनुप्रणिधिं प्रणिधेसि पुरतो वरलक्षणधरस्य ॥
कुशलेन अनेन अहं कुशलोपचितवराणां चरितानां ।
दुरन्तकवीर्यकर्मी भवेय नाथो अनाथानां ॥

5

गगनतलविमलचित्तो संबुद्धो कनकपर्वतो नाम ।
अभूषि नरतामहितो कौण्डिन्यो नाम गोत्रेण ॥
तस्य शुभकर्मजाता शरीरप्रभा अभू योजनानि षट् ।
पंच वशीभूतानां कोटीयो च परिवारी ऽस्य ॥

10

दश षड्वर्षा आयुं तदा अभूषि मनुजानां च चतुर्दश सहस्राणि ।
वर्षाणां सप्तचिंश वर्षसहस्राणि इत्येव ॥
आसि तद् चक्रवर्ती राजा प्रियदर्शनो ति नामेन ।
सप्तरतनद्युतीमान् चातुर्द्वीपः पृथिविपालो ॥
सो कनकवर्णपर्वतं संबुद्धं क्रमवरेषु निपतित्वा ।
याचति साम्राज्यगणो मुक्ताहारान्तपुरो प्राह ॥
मम नगरनिगमभरितं राज्यं चतुरो महाधनद्वीपाः ।
तान्तव इदामि वीरा सशिष्यसंघस्य निरपेक्षः ॥

15

1. A °samasamkṛitā° BNACML °saṁghasyāhaṁ de°. — 2. A °rājā pita° BNACML °ta-mānaso anu°. — 3. L °nupra° to varasya laksha° BNACML °kṣhaṇāṁdhara°. — 4. N kūṣa° A °lena ane ahaṁ° BNACML °loparaci(C °cit)lavā(AL °cā)racaritā°. — 5. BNACML °ntakaravi° CM °nāthā anā°.

6. CML gaganata° L °talevima° B °nāma abhū°. — 7. BNAM abhūṇna° C abhūta | nara° M abhūt | nara° BACML °naranāmahi° N °naranyamahi° A °trenā ta°. — 8. BNACML °jāta prabhā | (CM °bhāh |) abhū yo(L °bhā °bhūd yo)ja°. — 9. CM °vaṣiḥṣito ko° BNAL °bhūta-koṭi° CM °koṭiyo pari° BNACML °vāro tasya ḍaṣa° L °vāro yo ca. — 10. M ḍaṣa varsha ā° BNACL °ḍvarsha ā° CM °āyus tathā° L °āyun tathā °bhūshi° B °tathā | abhū° BN °srāpi varshā°.

11. CML °triṁṣad varsha° °tyevaṁ. — 12. BNACML āsit tadā cakra° CM °varitti rājā° C °rṣaṇo ji nā° B °mena sapta°. — 13. N sakarata° M °ratnadyuti° L °dvipo prithi° BNACML °thivipālo so kana°. — 14. L °sau kanakā° BNAL °kanakaparva° M °varṇṇaṁ parva° N °rvata saṁbu° BNACML °kramabaleshu ni° C °nipatitā M °nipatāti B °titvā yāca°. — 15. BNACML °tyagaṇo muktā° BN °hārontapu° A °hārontaṁpuro° CML °hāro-(L °rā)ntahpuro° B °purā prāha | L °puro āha ॥.

16. BNACML °bharitā rājyaṁ° CM °hādharadvi° B °dvipāh tān ta°. — 17. CM prithi-vipālo tāvarita(M °vatta)va dadā° L °tava dāmi° BNACML °vira seṣi° CM °ṛishyaṁsaṁgha° B °nirayekshaḥ vad bho° L. nirayekshaḥ.

यज्ञोजनं ऋषीणां यद्वस्त्रं या च ओषधिविधीयो ।
यानि श्रयनासनानि च प्रासादवरे तथा येव ॥
निःसृष्टमेव सर्वं परिभोज्यं यस्य द्वादशाकारं ।
मम प्रवररूपधारि अनुकम्पार्थं कुह्नि कक्षां ॥
एतद् त्वा दानं सो पार्थिवस्तम्बको अनुप्रणिधिं ।
प्रणिधेसि प्रीतिमानसो पुरतो संपूर्णकुशलस्य ॥
परमार्थं शूल्मदर्शि वैशारदवरपारमिप्राप्तः ।
तेनाहं नायकवरो भवेय सर्वोपधिचयकरो ॥
द्वाचिंशलक्षणधरो भगवान्नामेन पुष्पदन्तो ति ।
अभूत्यरमार्थदर्शि वत्सो गोत्रेण संबुद्धो ॥
तस्यापि योजनानि नव शरीरप्रभा जिनप्रवरस्य ।
वशिभूतकोटियो चतुस्त्रिंशद्दशबले समनुबद्धाः ॥
पंचाशं च अभूषि वर्षसहस्राणि आयुःपरिमाणं ।
मनुजान एवं न विमति कार्या तत्रोपदेशिणिं ॥
पार्थिवो चैव नरपती तं कालं आसि दुर्बयो नाम ।
उपगम्य पुष्पदन्तं वन्दति पादां सपरिवारः ॥

5

10

15

1. A ya bhoja° BNACM °jana ri° L °janam riṣhi° CM °strañ yāvad aushadhi° A °ya
ca aushadhi° L °yācāti aushadhivi° BNACM °vidhiyo yāni°. — 2. BNM °ca prādacarā |
tathā° A °ca prādacero | tathā° C °dacarā | tathā° L °dacarāḥ tathā° BNACML °ye ca ni°.
— 3. BAL nisṛishta° N nisṛisṭham eva° M °sṣṭam eṣṣvañ sarva° C sṣṭam avañ savapari°
BNACML °yasya yad yathā dvādaśahāḥaṁ mama°. — 4. A °pracararū° BNACML °padbhāri
anu° pārtham | kuru karuṇāñ eta°. — 5. BNACML °datvā° C °pāthivaleñ° L °rihivo lam-
bako °nuprañi A °lañbanto anu° B °ñidhiñ prañi°.

6. L pratidhe° BACML °dheti priti° N °dheti triti° B °naso | purato° C °puruto sa°
ML °pūrṇṇamūkuḥa° A °ḥalabhya C °ḥalatya B °lasya para°. — 7. C °mārṭha ḥukshmadaḥi
vai° B °prāplaḥ tenā°. — 8. BNACML tenārthi nāya° veyā na(C °ma)ramarū(NC °ru)-
ṇāñ sarvo° M °rvoshadhi° B °karo bhaga°. — 9. BNACML bhaga° A °gavāññ nāme° C
°gavā nāmme° BNAM °shpadatto ti | CL °shpadatteti |. — 10. CML °darḥi valso° B °rḥi
valso nāmēna sañ° NACML °tso nāmēna sañbu°.

11. BNACML °jinah varasya vaḥi°. — 12. BNACL vaḥibhū° BNACML °koṭṭyo° BNAL
°triñḥaddadaḥa° CM °triñḥat daḥa° L °balena samanubaddhā B °baddhāḥ pañcā°. —
13. BNACM pañcāsañ ca° CM °yulḥpramāṇaṁ B °māṇaṁ manu°. — 14. BNCML °jānām
evañ° A °jānām edhañ na° CM °matin kā° NM °kāryya ta° B °kāryyā | ta° BNACML °pa-
deḥeyāñ prārtha°. — 15. BNA prārthavyeva nara° CM prārthava (M °ve) ca nara° L prā-
rthavo nara° A °narayatīnāñ kā° BNCML °patināñ kā° CL °kālam āśid durja° M °kālam
āśi durja° BNA °lañ āḥi durja° B °nāma upa°.

16. M °mya puruṣhyadanta vanda° BNAL °shpadanta vandanti pā° C °danta va°
CML °vāro B °vārah kṛita°.

कृतकरपुटो प्रसन्नः नरप्रभो पुष्पदन्तमिदमाह ।
 अधिवासयतु मे दशबलो सप्ताहं भोजनविधानं ॥
 अधिवासनं विदित्वा राजास्य दुर्जयोर्ध्वबल एव ।
 क्वादयति मेदिनितलं सुवर्णपट्टेहि रुचिरेहि ॥
 तत्र रतनामयानि विनिक्षिपति आसनानि चित्राणि ।
 भोजनविधिं च चित्रां स्थापयति सुगन्धिप्रत्ययां ॥
 सप्तरतनामयानि क्वाणि नरमङ्गलां अष्टशतं ।
 धारेन्ति मूषणधरा चित्रामरणधारिणी पुरुषा ॥
 एवं एकैकस्य वशिभूतस्य धारेन्ति हृदिमनो ।
 क्चरतनं विचित्रं शशिशंसतलोपमं विमलं ॥
 सन्तर्पयित्वा राजा सपरिवारं पुष्पसाङ्ग्यं सुगतं ।
 अथ मनसा प्रसिधेति तदा व सो तं अनुप्रणिधिं ॥
 त्वमिवमहं संबुद्धो धर्मं प्रकाशयेय नरमङ्गलां ।

द्वाविंशलक्षणधरो नामेन ललितविक्रमो संबुद्धो ।
 आसि भगवां भवनुदो वासिष्ठगोत्रो धृतकिलेशो ॥
 तस्य च स्वशरीरजाता प्रभा अभू योजनानि विंश दुवे ।

1. BNML °rapūto° A °rapūdho pra° C °rapūṇa pra° CM °sanno nara° L °sanna nara°.
 — 2. L °ptāha bhoja°. — 3. L °vāsanāṁ vidi° BNA °rājā artha durja° L °rājā °rtha durja°
 CM °jārtha (M °rthaṁ) durja° BNAML °rjayoddha(M °ddhaṁ)balam eva (M °vaṁ) cchā°
 C °yorddhabalam evaṁ. — 4. BNACML °dinibalaṁ L °dininaraṁ su° C °laṁ varṇa°
 CM °rṇapatrehi ru° C °ruvirehi | . — 5. BNACML °ratnamayā° A °pati saṁ āsa° CM °ni
 vicitrā° B °trāṇi bhoja°.

6. M °dhiṁ ca vicitrāṁ BNACML °tyagraṁ sapta°. — 7. CML °ratna(M °tṇaṁ)mayā°
 BNA °tanamayā° BNAL °cchatrāṇāṁ marumarṇāṁ CM °cchatra(C°tro)ṇāṁ naramarṇāṁ
 ashta° B °ṇāṁ dhare°. — 8. N dhāraṇti° BNACML °dharā bharāṇa° CM °rūṣhāṁ eva°
 B °rūṣhā eva°. — 9. BNAML °vam ekaika° C °ekaivasya° BNA °hṛimano sakha° L °hṛi-
 tmano. — 10. BNA sakhara° CML °saṁkharā° BNACML °ṇaṁsaṁkha° CM °kharataṇo-
 pamaṁ L °pamaṁ B °malaṁ santa°.

11. A saṁtarpā° BNACML °yitvā rā° BNL °pushyasādvayaṁ. — 12. C °ṇidhanti ta°
 M °ṇidhenti ta° BNACML °tadā ca so anu° L °va so °nupra° B °ṇidhiṁ tvam i°. — 13. CM tvam
 iham ahaṁ L °haṁ subu° BNACML °ddho bhavitva (CM °tvā) dharmāṁ BNAL °kāṇya
 na° CM °kāṇyaṁ nara° BNA °maruṇā dvā° L °maruṇāṁ. — 15. N dvātriṁṇa° B °dharo |
 nāme° CM °nāmeṇa la° BNACML °kramo nāma ā° (L °mā°).

16. BNA āṇi bha° CM | bhaga° L °sid bha° CM °gavān bha° BNA °vāṇishṭago°
 CML °vāṇishṭhago° NA °gobho dhu° B °leṇo ta°. — 17. BNCL °triṁṇādduve vāṇi° A °ṇa-
 dduva°.

वशिभूतकोटियो च त्रिंश नरवरस्य परिवारो ॥
 आयुं तदा नराणां वर्षसहस्राणि आसि चतुरशीतिं ।
 राजा च तदा आसी चतुरंगबलो प्रियो मनापो ॥
 प्रासादकोटियो च चत्वारिंशं अनेकरतनानां ।
 कारयति भूमिपालो प्रवरं एकं च प्रासादं ॥ 5
 श्रद्धासनं च विपुलं कारयते पार्थिवो निरुपवयं ।
 भोजनगिलानप्रसन्नमृषियोग्यं सन्निवेशेति ॥
 भगवतो निर्यातित्वा सशिष्यसंघस्य सो अनुप्रणिधिं ।
 प्रणिधेति हृष्टचित्तो राजा पुरतो दशबलस्य ॥
 दुर्लभसदृशो असमः दशबलो च जरामरणविमतिमयनो । 10
 भवेय श्रेष्ठो नरमरुणां कुण्डीगणवचनमयनो ॥
 द्वात्रिंशलक्षणधरो भगवां आसी महायशो नाम ।
 गोत्रेण काश्यपो सो विस्तीर्णयशो अमितकीर्तिः ॥
 शरीरभासा तस्य पंचाशं योजनानि पुष्कवतो ।
 वशिभूतकोटियो च तस्यासी पंचपंचाशं ॥ 15
 वर्षसहस्राणि तदा चतुरशीतिं आयुःपरिमाणं ।

1. L vaçibhû° C °koṭicayo catvāriṃṣat narava° M °koṭicayo catvāriṃṣat narava°
 BNA °yo catvāriṃṣan nara° L °yo catvāriṃṣan narava° B °vāro āyūṃ°. — 2. L āyus
 tadā° BNA °ṇi āçi catu° L °ṇi āçiccatu° CM °āsiccatu°. — 3. BNA °dā āçi catu°
 CML °āsiccatu° BNACML °raṃṅo priyo° B °manāpo prāsā°. — 4. BNACML °dakoti
 ca catvā° L °koṭi catvā° C °riṃṣamīdaçad aneka° ML °riṃṣad aneka° CML °ratnānām B °nā-
 nām kāra°. — 5. CM °mipālāḥ pravalaṃ | e° B °varām | e° BNAL °prāsāda çayyā°
 CM °prāda.

6. BNAL çayyācanaṃ °rthivā nirūpava° CM °rthivānām rūpava°. — 7. CM °giraṇām
 pracayam° L °girāyanapracayam° BNACML °nnivetvāna bhagava°. — 8. L °ryāntitvā° sya
 sānupra° BNA °so nupra° M °so 'nupra° C °so 'nupranidheti | . — 9. C hr̥ṣṭa° BML °ti
 dṛiṣṭaci°. — 10. CM dullabha° L dullabho sadṛi° BNACML °driço samāḥ (CM °mo L °ma)
 daçabalena jarā° L °ṇaviramati° C °timano B °thano bhava°.

11. BACML °çreshto nara° ACML °marūṇām° B °ṇām | kuga° BNAL °gaṇigaṇa°
 CM °gaṇigagaṇa° B °mathano bhagavām°. — 12. B bhagavām āçi mahā° NA bhagavām
 āsi mahā° CML bhagavām āsit mahā° B °nāma gotre°. — 13. CM grotreṇa° C °kāçyepo
 so vikirṇaya° CML °ço amṛitaki°. — 14. BNACML kāyabhā° L °bhāso ta° BA pañçāsayo°
 NCML °pañçāçayo° BNA °vanto taçca vaçibhû° CM °vanto taḥca L °vantocça. — 15. BNAL
 °bhūtokoṭi° CM °koṭiyo° L °tiyoçca ta° BNA °syāsi paṃ° CML °syāsit pañca° CM °cāça
 B °cāçām varsha°.

16. CM °çiti | teshām āyuh° BN °çitūṃ | teshām āyuh° AL °tiṃ | teshām āyuh°
 BNACML °yuhpramā° NL °māṇam āsi° B °māṇam āsi°.

- आसि तदा मनुजानां चतुर्गुण एष चतुरशीति ॥
 राजा तदा अभूषी नामेन सो मृगपतिस्त्रो नाम ।
 चातुर्वीपाधिपतिर्विपुलबलवरो अजितचक्रो ॥
 सो रत्नस्त्रन्वशाखां वनखण्डां योजनानि पश्यति ।
 5 कारापयि भूमिपति प्रवरां वरवस्त्रसंक्रान्तां ॥
 वैदूर्यमणितलां च कृत्वा वसुधां विभूषणविचित्रां ।
 अगुरुवरधूपगन्धां सुगन्धपुष्पावकीर्णतलां ॥
 तं तच्च बादिसिंहं ऋषभं सो भोजनेन सप्ताहं ।
 तर्पयति भूमिपालो प्रसन्नचित्तो प्रणीतेन ॥
 10 तं सुरवरवनक्षपमं ततो वनं तस्य सत्वसारस्य ।
 निर्यातयति प्रसन्नो दिवाविहारं दशबलस्य ॥
 दत्त्वा स राजा ... महायशस्य सशिष्यसंघस्य ।
 राजा उदयचित्तो प्रणिधेति तदा अनुप्रस्थितिं ॥
 बह्वजनमहितो स्वयंभु अनन्यनेयो भवेय सर्वज्ञो ।
 15 कुशलेन हि मे तेन तद्यागतबलो विभू भोमि ॥
 विपुलबलपुष्पकोशो गयानयज्ञो जिनो रतनचूडो ।

१. BNACML āsīt tadā ma° A °guṇya esha° CM °guṇā esha° BNACML °çitiṁ | . —
 २. BNACML °bhūśī nāmena mṛiga° B °nāma cātu°. — 3. BNAL °pati vipu° CM °patiḥ
 vipu° M °pulavaradharo a° BNACML °ajātaca° B °cakro ca so°. — 4. BNAM ca so ratna°
 C so ratna° L va so ratna° BNAM °skandhaḥ śācām vana° C °skandhaḥ śāsām vana° L °śāsām
 vana° M °janāmni° BNCML °sharṇava° A °shaṇḍava° BNACML °vatikām kārā° L °vatikān.
 — 5. BNACML °bhūmi pratiprava° BNA °varām varastrāsaṁ° CM °varām va (M °ca)
 vastrā saṁ° L °varām paravastrāsaṁechannā B °nnām vaidū°.

6. L °maniratnaṁ ca kṛtvā vasu° BNACML °talaṁ ca kṛtvā ca va° N °vasū-
 dhām° M °vasūndhām° B °citrām agu°. — 7. BNACML °pushpāṁvakti° L °kīrṇām va
 talām BNACML °talān taṁ tatra°. — 8. L °disiṁ so rishiṁ so bho° BNAM °haṁ sa
 rishaṁ so bho° C °haṁ sa risha° ptāḥbhaṁ° B °ptāhaṁ tarpa°. — 9. B °tarpayati |
 bhūmi° BNA °nitetena surava°. — 10. BNACML suravara° CM °varamanopa° BNAL °va-
 nopamaṁ | tato° CM °tato cara tasya° L °tato eana tasya° BNA °tato vana tasya° B °sā-
 rasya nirvā°.

11. CM °ryāntaya° B °yati | prasa° — 12. BNACML °datvā° M °hacaçasya° CM °çishya-
 saṁ° L °çishyosaṁ° B °ghasya rājā°. — 13. CM °cittā pra° dhenti tadā° BNACML °dā | an-
 tepraṇidhūn bahu°. — 14. BNACML °janasahitasya sva° M °svayastū ana° C °svayabhū
 ana° L °nanyathā bhava° BNACML °nyanayo bha° CM °rvajna° B °rvajño kuça°. —
 15. L °hi man tena° CM °me te tathā° CML °bhū tomi | .

16. CML °pulavarapunya° BNACML °nayanayajño° L °jinā ra° CML °ratna(M °tnaṁ)-
 cūdo B °cūdo āsi°.

आसि अभिनीलनेचो निरुपमगुणसंचयो धीरो ॥
तस्य च प्रभा शरीरे योजनशतविस्तरा समन्तेन ।
भारद्वाजसगोचो स सर्वदर्शी तदा आसि ॥
तस्य संघो आसी नवनवति कोटियो धूतरजानां ।
वर्षाणां च सहस्राणि चतुराशीतिं तदा आयुं ॥
राजा तद् चक्रवर्ति अभूषि चातुर्द्वीपो महिस्थामो ।
नामेन मणिविषाणो शासति धर्मेण यो जनतां ॥
द्वानवति कोटिनयुतां प्रासादानामनेकरूपाणां ।
कारयति भूमिपालो तं रतनजिनं समुद्दिश्य ॥
सो प्रवरकाञ्चननिभं नरमरुगणसत्कृतं रतनचूडं ।
भोजयति सपरिवारं वर्षाणि दश अविश्रामं ॥
प्रथमदिवसं च सुगतं भोजेत्वा सार्धं शिष्यसंघेन ।
निर्यातेति नरवरो प्रासादवरां गुणधरस्य ॥
सो तं दानं दत्वा तस्य महापुद्गलस्य राजवरो ।
अनुप्रणिधेति प्रणिधिं प्रसन्नचित्तो जिनसकाशं ॥
उच्छिन्नमोहजालो प्रसन्नचित्तो असंमप्रतिभानो ।
तारेद्य सर्वजनतां संसारमहार्णवे पतितां ॥
एवमेव अप्रमेया पंचम्यां भूमियां पुरुषसिंहाः ।

1. CML °āsīt | abhi° B °āsi | abhi° BNACML °netrā ni(CML °ṇi)rū(B °ru)pama°
NA °dhitā B °dhīro tasya°. — 2. BNAL °vistārā sa° CM °vistāro sa° B °ntena bhāra°. —
3. C °sagrotro sarva° BNAML °gotro sarva° CM °āsīt | L °āsīt tasya°. — 4. CM tasya mañ-
ghasya nava° BNAL tasya sañghasya nava° N °vanati ko° L °kaṭīnayutām dhuta° BNACML
°yo dhuta° A °tarājānām B °jānām varshā°. — 5. L °rshāpām saha° BNACML °srāpām
ca° B °dā āyūn rājā°.

6. BNACML °tadā abhūshi | cātu° C °cātudvīpo° BNACML °mahisthāmo nāme°. —
7. BNAL °shāpo śāsati°. — 8. B °pāpām kāraya°. — 9. BNA °pālo ratana° N °mudi-
cya | A °mudicyā°. — 10. BNACML yo prava° L °marūḍgaṇa° BNACML °ratnacūḍam
bhoja°.

11. L joyeyati° B °yati | sapa° L °daçavīçrā°. — 12. BNACML °jetvā sarvaçi° M °çishyañ-
sañ B °ghena niryā°. — 13. B °teti | nara°. — 14. BNA °hāpuṅgalasya° CM °hāpu-
ṅgala° L °hāpuṅgavasya° B °varo anu°. — 15. BNACML °dheti | anupraṇi° BNA °jīnasa-
koso ucchi° CM °jīnokoso L °jīnasakāmaḥ.

16. B °bhāno tareryya°. — 17. BCL tareryya sarva° NM tāteryya sarva° A tāreryya
sarva° L °rṇṇavapati°. — 18. M evaññ c° CM °m evaññ apra° L °m evam apra° CM °me-
yānām pañca° L °yā yañca° BNACML °amāyām bhūmi° CML °siñho B °siñhāḥ
pratye°.

प्रत्येकजिना तथापि श्रैचाश्रैचा च जिनपुत्राः ॥

संपूजिता भगवता इमे तथान्ये तथागताः सर्वे ।

समुपचित कुशलमूलं अर्थे जगतस्य सर्वस्य ॥

एवमुक्ते आयुष्माब्धहाकाशप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये भो जि-

- 5 नपुत्र बोधिसत्वा बोधाये प्रणिधेन्ति ते कतिमिराकारैः पंचमायां भूमौ वर्तमानाः
षष्ठायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्धहाकात्यायनः आयुष्मन्तं महाका-
शपमुवाच ॥ चतुर्भिं भो जिनपुत्र आकारैर्धृतधर्मधर बोधिसत्वा बोधाये ये
प्रणिधेन्ति पंचमायां भूमौ वर्तमानाः षष्ठां भूमौ विवर्तन्ति ॥ कतमेहि चतुर्हि ॥
सम्यक्संनृद्धानुशासने प्रप्रजित्वा योगाचारेहि सार्धं सक्षुवं कुर्वन्ति । अष्टमके धृत-
10 वेदनागृद्धा भावना उत्तसन्ति । श्मथविपश्चनाभावनावज्जलाय अमीहणं विह-
रन्ति । आलंबणालंबणचित्तं हेतुशो परिकल्पेन्ति ॥ ये हि केचिं भो धृतधर्मधर
बोधिसत्वा बोधाय प्रणिधेन्तो पंचमायां भूमौ वर्तमाना षष्ठां भूमौ विवर्तन्ति
सर्वे ते इमेहि चतुर्हि आकारेहि विवर्तेन्सुः विवर्तन्ति विवर्तिष्यन्ति वा ॥

इत्थेषा पंचमी भूमौ व्याकृता संनिदर्शिता ।

15

तेषां बज्रविधपुण्यानां बोधिसत्त्वान् मारिष इति ॥

इति श्रीमहावसुचवदाने पंचमी भूमिः समाप्ता ॥

1. BNACML °lhapī ca °aikshā°aikshasaji° L °putrā B °putrālī sañpū°. — 2. CM °jito
bhaga° L °vatāniti tathānye° BNA °vatā i tathānye° M °vatā iva tathānye° C °vatā iva tathā-
gatālī B °sarveshāñ upaci°. — 3. BNACL shām upa° M shāñm upaci° L °mūkañm arthe°
C °arthai jaga° L °tasya varasya ॥ BNACM °tasya balasya ॥ . — 4¹. C evañm ukte° L °hā-
kātyāyana āyu° A °hākāsyapa° L °hākācyapañ uvā°. — 4². BNACML yena bho° B °satvo
buddhāye° NACM °satvo (M °tvau) buddhāye° L °tvā buddhāya pra° M °te kātibhi° L °mau
vivaritāmā° shashthiyāñ bhūnau° nti ॥ kata° (1. 8) C °shthāyā bhū°.

6. C evañm ukte° CM °yana āyu° C °yushmañntañ°. — 7. NCM caturhi khalu bho°
CM °putro ākārailī dhuta° A °kārāi dhu° NA °satvā boudhāye° CM °tvā buddhāye prañi°
BNA °dhāye prañi° B °dheñti | pañca° C °māyā bhū° BNACM °mau vivaritāmā° M °sha-
shthiyāñ bhū°. — 8. B °rhi sa°. — 9¹. CML sañmya° A °çāsante pra° BA °sārdhha sa°
C °sārdhha sañvastuvanti kurva° M °ddhañ sañstuvanti kurva° AL °sastuvāñ ku° B °nti
a°. — 9². CM °grīhñā bhā° BNACML °vanānutrasa°. — 10. BNACML samatha° A °pa-
nyanā° bhūkshūñ viha° B °ranti a°.

11¹. L ārañbanālañbhanaci° BNACM ārañbañārañbhanaci° BNACML °hetuno parika-
rmentī | . — 11². NACML °kccid bho dhu° L °tvālī bo° A °tvā bādhdā° BNAL °ñidhyanti |
pañca° CM °dheñti | pañ° CM °mānāñm shashthiyāñ bhū° L °māñāyāñ shashthiyāñ
BA °nā shashthiyāñ bhū° BNA °sarvañ te° CM °sarvan te i° L °sarvañ te i° N °catuhi ā°
CM °turbhiñ ākārāilī vivartatsuh vi° N °vavartatsuh vi° BAL °vartatsuh vi° BNACML °va-

ततः स्थविरः काश्रपः कात्यायनमथाब्रवीत् ।

किं चित्तं बोधिसत्वानां पंचमायां विपश्चितां ॥

ततः कात्यायनस्थविरः मुनिकाश्रपं धृतधर्मधरं गाथयाध्यभाषि ॥

अल्पास्वादनिबद्धो यं लोकावर्तोऽतिदारुणः ।

..... जायते ॥

5

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्रपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ चेचमिति ॥

ततः स्थविरः कात्यायनः महाकाश्रपमथाब्रवीत् ।

श्रुयतां लोकनाथानां चेचं तत्त्वार्थनिश्चितं ॥

उपचेचं च वक्ष्यामि तेषां परमवादिनां ।

तानि निश्चयं वाक्यानि शासनं च नरवर ॥

10

एकषष्टिं त्रिसहस्राणि बुद्धचेचं परीक्षितं ।

अतो चतुर्गुणं ज्ञेयमुपचेचं तथाविधं ॥

एवमुक्ते आयुष्मां महाकाश्रपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ किं पुनर्भो जिनपुत्र सर्वेषु बुद्धचेचेषु उत्पद्यन्ति सम्यक्संबुद्धा उताहो केषुचिदेव उत्पद्यन्ति ॥

15

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपं गाथाभिरध्यभाषे ॥

किंचिदेव भवति अपरिशून्यं

rttayishyanti° C °shyanti ca B °shyanti vā itye°. — 14. BNACML ityeshāñ pañcamī bhū-
myāñ vyā° CM °rçitās teshāñ° B °çitā teshāñ°. — 15. BNACML °vidhāvipulapunya° °sat-
vānā (L °nāñ) māṛshā iti ॥. — 16. B °pañcamī bhū° C °camīḥ bhū° L °bhūmḥ sa°.

1. CM °viro kāçya° BNACML °yanāñ sthāviram a° M °m athā° 'bravit. — 2. BNACML
°māyā (AL °yāñ) m apaçci° BNAL °paçcimāñ. — 3. CM tato kā° CM °thayām adhya°. —
4. A alpā—dā° L °lpāçvāda° CM °kāvatenti dāru° A °kāvatīnti dāru° BNAL °vatīnti dā°
CML °ruñāḥ jā°.

6¹. CM °çyapar āyu°. — 6². BNAML kshatram iti tataḥ°. — 7. CM °viro kātyāyano kā-
çya° BNAL °yanāḥ kāçya° BNA °kāçyam athā°. — 8. L °trañ satvārtha°. — 9. N upaksha-
trañ cakshyā° M °trañ pa ca vakshāti teshāñ° CL °vakshāmi te°. — 10. CM tāñ nisaṃya°
L tā niçāñmya° BNA tāni nisañmya° BNACML °mya tasya vā° BNAL °çāsanā ca na° CM
°çāsanāni naravaro B °vara eka°.

11. BCML shashṭhiñ trī° ACM °buddha (M °ddhañ) kshatrañ pa° BNACML °parikṣa-
hitañ |. — 12. CM ataçcatu° L °tugunañ° BNAL °pakshatrañ ta°. — 13¹. C °kte āyush-
māñ mahākātyāyanam uvā° L °yushmān mahā° M °çyapar āyu°. — 13². BNACML °nti
sañmya° L °ksañbodhi utā° BNACML °sañbuddha utā° BNACML °shu cittam utpa°. —
15. NC evañm ukte° M °yanar āyushmañtāñ° C °çyapañ āthā°.

16. C kiñcit eve bhava apa° BNAML °d evañ bhava apa° N °rīgūnyañ° BNACML °nyañ
kshatra (C °trañ) m a° BNACML padhāribhi | A padhāribhi | L °padhāribhiḥ.

चेत्रमप्रतिमरूपधरेहि ।
 चेत्रकोटिनयुतानि वह्नि
 शून्यकानि पुरुषप्रवरैहि ॥
 दुर्लभो हि वरलक्षणधारी
 दीर्घकालसमुदागतबुद्धी ।
 सर्वधर्मकुशलो अतितेजः
 सर्वसत्त्वसुखताधरसत्त्वो इति ॥

5

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाशप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ खलु भो
 जिनपुत्र को हेतुः कः प्रत्ययः यं एकस्मिं चेत्रे द्वौ सम्यक्संबुद्धौ नोपपद्यन्ति इति ॥

10 एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाशपं गथाभिरध्यभाषते ॥

यत्कार्यं नरनामेन बुद्धकर्म सुदुःकरं ।
 तत्सर्वं परिपूरेति एषा बुद्धान धर्मता ॥
 असमर्थो यदि सियाद्बुद्धधर्मेषु चक्षुषां ।
 ततो दुवे महात्मानो उत्पद्येति तथागतौ ॥
 तं चासमर्थसद्भावं वर्जयन्ति महर्षिणां ।
 तस्माद्दुवे न जायन्ते एकचेत्रे नरर्षभौ ॥
 न जातु सावशेषेषु बुद्धधर्मेषु श्रूयते ।
 निर्वृताः पुरुषश्रेष्ठा अतीताध्वे जिनात्मजा ॥

15

2. BNA kshatra° BNACM °koṭinayu° BNACML °bahuni° L °çūnyatāni° M °ni pūru°
 N °puruṣapra° C °varaihi B °rehi durla°. — 4 CML dullabhe hi va° A °rlabha hi va°
 L °ṇadhādhari° BNACML °gate bu° CM °buddhi | L °buddhiḥ.

6. BNCML °kuṣalā abhitejaḥ | A °ṣalā abhitejaḥ | BNACML °khatāvarasatvā iti || . —
 8¹. M °yushman mahā° CM °cyapar āyu°. — 8². BNAC °tyaya | ya eka° ML °tyayaḥ
 eka° A °smiñ kshatre° CML °dvau sañmya° BNACML °notpadyanti°. — 10. CM °yano
 āyu° M °bhir ūdhyā° CM °bhāshe | .

11. BAC °tkārya nara° C °genu bu°. — 12. M tan sarvañ° C tat sarca pari° BNACML
 °esbāñ bu° M °rmatāḥ || . — 13. NCM samarthā° NCML °rthāya yadi° BNACML °di syād
 bu° C °d budhadharme°. — 14. M tato ive° A tato dure mahā° BNCML °tpadyate ta°
 A °tpadyante ta°. — 15. BNACML tañ casāmartha° M °rthasajñācāñ varja° L °nti mahā-
 tmanāñ | .

16. A tasmā—va ra jā° CM °tasmāt duve° C °yate ekakshetra nararvabho | M °kshe-
 trañ nararshabho. — 17. BNACML °cshena bu° BNL °shu çruyate | A °shu çrāya° CM
 °çruyatām | . — 18. CL °rvritā pu° M °rvrito pu° L °rushaḥ çreshṭho ati° B °çreshṭā ati°
 NACM °çreshṭo ati° BNACML °titārthe p° CM °tmajāḥ | L °tmajāḥ | A °tmajānāga° B
 °tmajā anā°.

अनागता अतिक्रान्ता संबुद्धा ये च सांप्रतं ।
कृतेन बुद्धधर्मेण निर्वायन्ति नरोत्तमा इति ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्रपः आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ कतमानि
भो जिनपुत्र सम्प्रति अन्यानि बुद्धचेचाणि यच्चैतर्हि सम्यक्संबुद्धा धर्मं देशयन्तीति ॥
एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्रपं गाथाभिरध्यभाषे ॥

5

पुरस्तिमे दिशो भागे बुद्धचेचं सुनिर्मितं ।
तच्च मृगपतिस्तन्धो नामेन जिनपुङ्गवः ॥
पुरस्तिमे दिशो भागे बुद्धचेचं कृतागदं ।
तच्च सिंहहनुर्नाम जिनी द्वात्रिंशलक्षणः ॥
पुरस्तिमे दिशो भागे बुद्धचेचं विभूषितं ।
तच्च लोकगुरुर्नाम सर्वदर्शी महामुनिः ॥
पुरस्तिमे दिशो भागे बुद्धचेचमकष्टकं ।
तच्च ज्ञानध्वजो नाम शास्ता शासति प्राणिनां ॥
पुरस्तिमे दिशो भागे बुद्धचेचमवेक्षितं ।
तच्च कनकविस्वामो जिनी नामेन सुन्दरः ॥
दक्षिणस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचं द्रुमध्वजं ।
तच्च अग्निहतो नाम संबुद्धो देवनन्दितः ॥
दक्षिणस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचं मनोरमं ।
तच्च नामेन संबुद्धो चाक्षणेचो महामुनिः ॥

10

15

1. CM °tā abhikrā° C °krāntāni sañi° A °ddhā va ca sāñi°. — 2. A °ttama iti | CM °mān iti | L °ttamam iti ||. — 3¹. CM evaṃ u° L °cyapa ā° C °yuehmanñintāñ°. — 3². BNACML °tra sāmprati° N °anyani bu° BACM °kshetrāni ya° L °yatra etarhiñ sañmya° CM °trairtarhi sañmya° N °tahi sa° C °dharma deça°. — 5. N evaṃ ukte° C °āyusmāñ mahā° CM °yanar āyu° ML °cyapa gā°.

6. BNACL °ddhakshatrañ° BNA °trañ nirmi°. — 7. N °nāme jina°. — 8. A °ddhakshatrañ° N °kṛitāñga° L °kṛitopadañ |. — 9. L °habanu nāma° A °dvātriçallaksha° N °çallaksha° CML °lakshañam |. — 10. NAM °ddhakshatrañ°.

12. M °kshetrañ aka° L °kshetrañ suka°. — 13. BNACML °dhvajam nā° A °ma çāsto çā° L °stā sāçati° C °stā samabhi prā° M °stā sabhi prā°. — 14. C °vekshatrañ | BNAML °vekshatañ. — 15. L °mbābhañ ji°.

16. BNA dakṣiṇosmiñ° CML °kṣiṇesmiñ° N °ddhabuddhakshe° L °kshetrom akardamañ | tatra nāmena sañbuddho mālādhāri vināyakañ | dakṣiṇesmiñ diço bhāge buddhakshetrañ druma°. — 18. BNA dakṣiṇosmiñ° CML dakṣiṇesmiñ° L °kshetrañ sunirmitañ | tatra nāmena°. — 19. CM °netrañ ma° L °niñ | poçimesmiñ° (p. 124, l. 3).

- दक्षिणस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचमकर्दमं ।
तत्र नामेन संबुद्धो मालाधारी विनायकः ॥
पश्चिमस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचमवियहं ।
तत्र नामेन संबुद्धो अम्बरो भवसूदनः ॥
5 उत्तरस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचं मनोरमं ।
तत्र नामेन संबुद्धो पूर्णचन्द्रो विधिश्रुतः ॥
हेष्टिमस्मिं दिशो भागे बुद्धचेचं सुनिष्ठितं ।
तत्र नामेन संबुद्धो दृढबाहुस्तथागतः ॥
उपरिष्ठा दिशो भागे बुद्धचेचमनुद्धृतं ।
10 तत्र बुद्धो महाभागो नामेन अरिसूदनः ॥
बुद्धचेचसहस्राणि अनेकानि अतः परं ।
बुद्धचेचसहस्राणां कोटी न प्रज्ञायतेऽपरा ॥
बुद्धचेचाणां शून्यानां कोटी न प्रज्ञायतेऽन्तरा ।
लोकधातूसहस्राणां कोटी न प्रज्ञायतेऽन्तरा ॥
15 यथा संसारचक्रस्य पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।
तथैव लोकधातूनां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥
अतिक्रान्तानां बुद्धानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।
प्रणिधेन्तान बोधाय पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥
अवैवर्तिकधर्माणां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।
20 अभियेकभूमिप्राप्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥

1. BNA °kshiṇosmiñ° CM °kshiṇesmiñ° BNACM °kshetrom aka°. — 2. BNACM °lādhari vinā°. — 3. BNA paçcimosmiñ° CML paçcimesmiñ° L °kshetram agrahañ | . — 4. NCL °bhavasudanaḥ | . — 5. BNAM uttarosmiñ° L uttaresmiñ° CM °kshetrañ sunirmitañ | .

6. C °dhiçrot | . — 7. C hesmiñmesmiñ di° M °buddhekshe° BA(?) °sushlitakañ | N °sushṇitakañ | CM °supisthikañ | L °sunisṭṭitañ | . — 9. CM °kshetrañm anu° BNACML °nudhṛitañ | . — 10. C tralatra bu °isudana | .

11. C °kshetrañ sa° CL srāṇi (L °ni) elāni | atañ° M °srāṇyetāni tāni nāma ca | atañ° BNA °srāṇyetāni || atañ param kshetra°. — 12. BNCL kshetra° A kshatra° M kshetrañ-saha° CM °srāṇi ko° C °koṭi na° te | aparo bu° BNAML °te paro buddha°. — 13. CM °cūnyā koṭi na° CML °yate | anantarañ lo° BNA °te anlarañ loka°. — 14. N °dhātusa° CM °koṭi na° yate | L °yate | anantarañ yathā° B °yate 'ntarañ || N °te 'terañ | A °te 'tarañ | . — 15. CM °koṭi na° B °yate tathai°.

16. N °dhātunāñ M °dhātunāñ pū° CM °koṭi na°. — 17. CM atikramantānāñ N °buddhāñ pū°. — 18. BNACM °ñidhiñtā° CML °koṭi na°. — 19. N °varttidharmā° ACL °vattidharmā°. — 20. CM °bhūmiñ prā° CML °koṭi na°.

तुषितेषु वसन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
तुषितेभ्यश्च वसन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
मातु कुक्षौ शयन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
स्थितानां मातुः कुक्षौ तु पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
जायमानानां वीराणां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	5
जातानां लोकनाथानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
अङ्गेषु गृह्यमाणानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
पादानि विक्रमन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
महाहासं हसन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
दिशां विलोकयन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	10
अङ्गेन धारयन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
उपनीयमानानां गन्धर्वैः पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
पुरेभ्यो निष्क्रमन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
बोधिमूलमुपेन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
प्राप्नुवन्तानां तथागतज्ञानं पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	15
धर्मचक्रं प्रवर्तेन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
सत्त्वकोटी विनेन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
सिंहनादं नदन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	
आयुःसंस्कारं उत्सृजन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।	
निर्वायन्तानां वीराणां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥	20

1. BNA °vasatānām° CM °koṭi na° L °koṭi prajñā°. — 2. CML °koṭi na°. — 3. CM mā-tuḥ ku° B °kukshau paya° CML °koṭi na°. — 4. L mātur kukshau sthitānām pūrvā° C°mātu ku° M °tur kukshau° C°koṭi na° M °Ko na pra°. — 5. C°mānām virā° CM °koṭi na°.

6. L °lokadhātānām° M °koṭi na°. — 7. CML aṅgeshu° BNACML °hyamānānām° CM °koṭi na°. — 8. BNAL °kramakānām° BACM °koṭi na°. — 9. BNACML °hāhāsyām ha° CM °koṭi na° N °ti prajñā°. — 10. CM diçā vilo° koṭi na°.

11. BNA añkana° CML aṅgena° BNACML °dhāryatānām° M °tānāmñca pū° BA °ko na prajñā° CM °koṭi na°. — 12. L pantyamā° BNACM upamiyamā° CM °māñā ga° B °garn-dhavaiḥ pū° NL °ndhavaiḥ pū° CM °dharvai pūrvā koṭi na°. — 13. A punabhyo° BCM °koṭi na°. — 14. BNACL °mūla upe° M °mūle upe° CM °koṭi na°. — 15. CM °pnuvanti tathā-jñānām° L °vantānām pūrvā koṭi na prajñāyate | prāpnuvantānām tathā° CM °koṭi na°.

16. C°cakra prava° BNACML °varttayantā° CM °koṭi na° N °prajñāte | . — 17. CM °koṭi vi° C°vinetānām° CM °koṭi na° BAL °jñāyante | . — 18. M °hanādaññtānām° N °dantām pū° NCM °koṭi na°. — 19. CM °skāram utsrī° BNAL °skārām utsrī° CM °koṭi na°. — 20. BNACML nirvāpaya° BNA °yantām vi° C°payamñtānām° L °ntānām pūrvā° M °nlā-nām vitarāṇām° CM °koṭi na°.

निर्वृतानां शयन्तानां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ।
 ध्यापियन्तानां वीराणां पूर्वा कोटी न प्रज्ञायते ॥
 एवमेतं यथाभूतं शास्त्रपूगं विजानथ ।
 क्वचित्क्वचित् संबुद्धो बुद्धचेवेषु दृश्यते ॥

5 एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपो आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ यदि भो
 जिनपुत्रा एतका सम्यक्संबुद्धा एको च सम्यक्संबुद्धो अपरिमितान् सत्त्वा परिनि-
 र्वापयति ननु अचिरेण कालेन सर्वसत्त्वान्परिनिर्वापयिष्यन्ति । एवमयं लोकः
 सर्वेण सर्वशून्यं भविष्यति सर्वसत्त्वविरहित इति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन
 आयुष्मन्तं महाकाश्यपं गाथाभिरध्यभाषे ॥

10 समनन्तरसंपूरं शून्यं भवतु सर्वदा ।
 अप्रतिष्ठमनालम्बनं निविष्टं भवतु सर्वदा ॥
 यत्तिका पृथिवीधातु सत्त्वा बह्वतरका अतो ।
 पृथग्जना खु निर्दिष्टा तेन परमदर्शिना ॥
 शृण्वतां पुरुषवरस्य शासनं बह्वनां कुतः ।
 पर्यन्तो भेष्यति सत्त्वानामिति उक्तं महर्षिणेति ॥

15

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यपो आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे भो

1. C °rvpitānām pūrvā° L °nām yaçantā° BNCM °koṭi na°. — 2. BNACML dhyāniyantā°
 L °ntānām pūrvā koṭi na prajñāyate virā° CM °koṭi na°. — 3. BNACL °pūjā vijā° M °pūjā
 yijā°. — 4. M °saṁbuddhā bu° BNL °ddhakshatreshu (N °pu) dṛiçya°. — 5¹. M evaṁm u°
 CM °yushman mahā° L °cyapar āyu°. — 5². NA °kā saṁmya° CML °kā saṁmyaksaṁ-
 buddho (L °ddhar a)pari° N °ca saṁmya° C °mitām sa° L °satvām pa° BNACML °payānti |
 nanu anucire° L °satvām pari° C °satvān pari° L °rvāpayanti | .

7. M evaṁm ayaṁ° L °loke sarve° M °rveṇa ṣṭīṇyaṁ° BNACML °vishyanti sa°. —
 8. CM evaṁm u° CM °yano ā° çyapa gā°. — 10. BNACL °ntarapuraṁ° M °ntarapūraṁ°
 vatūṁ sarva° B °rvadā apra°.

11. BCML °tishṭhitam anā° NA °tishṭitam anā° BNCM °lamba(G °mbaṁ)naṁ nivistum
 (B ?) bhava° A °mbanaṁ nivastu bhava° L °mbanaṁ vinistaṁ bhava° M °bhavatuṁ sa° B
 °rvadā patikā°. — 12. BNML pati° C patikā prithividhā° M °prithividhā° L °satvām
 bahu° CML °rako a° B °ato pritha°. — 13. BA °rdishṭya tena° C °madaçinā | . —
 14. BNACML satvā (L °tvām) bahutarakā ato bahu prithagjanā (L °natā) idantunaṁ |
 puru° C °çāsaṁnaṁ teshāṁ bahu° BNML °sanaṁ teshāṁ bahu° A °sanaṁ teshāṁ bahūnām°
 NCML °huni ku° B °hunām | ku° CM °kuto B °kutaḥ parya°. — 15. CM payyanto°
 BNACML °nto bhavishyanti (C °shyati) sa° m ityayāṁ maha°.

16¹. CM evaṁm u°. — 16². C °tra sanvāḥ saṁmya° M °tvāḥ saṁmya° BNAL °tvā saṁ-
 mya° CM °nidhyanti | te° N °raiḥ pashṭhyā° A °shashtyāyām° C °shashtyāyām bhū° L °mā-
 oāyām sapta° N °varita iti | L °rttanti iti | CM °rttanta iti | kalamehi° (p. 127, l. 4).

जिनपुत्र सत्त्वा सम्यक्संबोधाये प्रणिधेन्ति ते कतिमिराकारैः षष्ठ्यायां भूमौ वर्त-
मानाः सप्तमायां भूमौ विवर्तन्त इति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकात्यायन आयु-
ष्मन्तं महाकाश्यपमुवाच ॥ दुमि खलु भो धृतधर्मधर आकारैर्बोधिसत्त्वा बोधाय
प्रणिधेन्तो षष्ठ्यायां भूमौ वर्तमानाः सप्तमायां भूमौ विवर्तन्ति ॥ कतमेहि दुमि ॥
संज्ञाविदयितनिरोधसमापत्तियो च स्पृहयन्ति यस्मिंश्च काले सम्यक्संबुद्धा सत्त्वपरि- 5
ज्ञया अहं महात्मा शमीकरो त्ति देवतां सत्त्वत्वं अवहितश्रोता शृण्वन्ति ॥ ये
हि केचिद्भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वाः षष्ठ्यायां भूमौ वर्तमानाः सप्तमायां भूमौ वि-
वर्तन्तु विवर्तन्ति विवर्तिष्यन्ति वा सर्वे इमेहि दुमि आकारेहि विवर्तन्ति विवर्तन्तु
विवर्तिष्यन्ति इति ॥

एवं एषा षष्ठी भूमिर्भवति तेषां गुणवराणां ।

10

हरिणपतीनां हितान महर्षिणां बोधिसत्त्वानामिति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने षष्ठी भूमिः समाप्ता ॥

एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकाश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे भो
धृतधर्मधर बोधिसत्त्वाः अवैवर्तिकाः षष्ठातो भूमितो सप्तमां भूमिं संक्रमन्ति तेषां
केवर्णं सन्धिचित्तं भवतीति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्दहाकात्यायन आयुष्मन्तं महा- 15
काश्यपं गाथाभिरध्यभाषत ॥

आत्मदमये प्रवर्तयते चित्तं परममहाजनहितान ।

यत्सप्तमां भूमिं संक्रमन्ति तथा भूमिषु तत्सन्धिचित्तमिति ॥

2. N°pañ āvaca ॥ — 3. L dvebhi kha° A duhi kha° BNAL°dhara bodhi° dhenti | sha°
A°shashṭyāyāñ° L°mānā sapta° BNA°saptāyāñ bhū°. — 4. L°hi dvehi NACM°duhi B°dabhi
saññāñ°. — 5. CM°rodhesamā° A°tīyā ca spri° CM°tīye ca spri° L°spriçanti° M°yasmiñ
ca kā° CML°le sañmya° M°rijñāyā° B°jñayā añha ma° NAL°yā aha māhā° BNACM°tmā samī-
karonṭi de° L°tmā sañmīkaroli de° BACML°çrotāñ çri° N°çrotāñ çriṇva°.

6. BNACML ye pi ke° M°dharmadharma dhara° L°satvā sha° AC°shashṭyāyāñ° C°mau
vattamā° CM°vivattetsuḥ vivarttayishyanti° BNA°varttetsu vi° L°varttetsuḥ vi° BNAL°va-
rttayishyanti° NA°save ime° L°sarvahi imehi dvebhi ā° NACM°duhi ākā° A°varttatsu
vi° CML°rttetsuḥ vivartteti (L°rttanti) vi° BN°rttetsu vivarttenti vi° BNACML°vartta-
yishyanti°. — 10. BNACML esho sha° NA°shashṭi bhū° N°bhūmi bhava° B°vati | te-
shāñ° N°teshā guṇa° B°ñāñ hari°.

11. BNA°tināñ hatānāñ ma° CM°tiṇā (M°ñāñ) hatānāñ ma° L°tināñ maharshi°
N°rshinā bo° tvānāñm iti ॥ — 12. NA°shashṭi bhū°. — 13¹. CM°evañm u° L°kācya
āyu° CM°çyapaḥ āyu°. — 13². CM°rttikā sha° A°shashṭāto° C°nito bhūmito sapta°
BNACML°bhūmi kramantānāñ (BNA |) kevarī° C°ndhicirta bhava° L°bhavanāñti ॥
— 15. C°evañm u° M°yanar āyu° CM°bhāshe | L°bhāshat ॥

17. L°ānmada° BNACML°yati cittañ carama° BAL°hājīnāhi° BNACML°hitānāñ ya°. —
18. CM°yan sapta° BNACML°pṭamañ bhūmi (C°miñ) tathā bhūmishu°.

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाश्यप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये इमे भो
जिनपुत्र बोधिसत्त्वा अवैवर्तिकाः ते प्रथमायां भूमौ उपादाय केवरूपेण कायकर्मेण
समन्वागता भवन्ति केवरूपेण वाचाकर्मेण समन्वागता भवन्ति केवरूपेण मनकर्मेण
समन्वागता भवन्ति केवरूपेण सत्त्वेन समन्वागता भवन्ति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्म-
5 हाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्यपमुवाच ॥ ये इमे भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वा
अवैवर्तिकास्तेषां प्रथमां भूमिमुपादाय इमानि कर्माणि भवन्ति ॥ प्राणातिपात-
वैरमणं प्राणातिपातवैरमणस्य च वर्णं भाषन्ति तदध्याशयान्भूमिषु सत्वान्प्रशं-
सन्ति ये न परं च किञ्चित्पापमित्रसंयोगेन प्राणां जीविताद्यपरोपयन्ति ॥ परं
सप्तहि भूमीहि तेहि विक्रोशमानेहि सत्त्वेहि कर्हणं प्रतिलभित्वा शीलं समादियि-
10 त्वा राज्यं वा परित्यज्य यद्वा तद्वा ऐश्वर्यं त्यक्त्वा अगारेभ्यो नगरियं प्रव्रजित्वा
प्राणातिपातवैरमणस्य बङ्गलं धर्मं देशयन्ति ॥

भूतपूर्वं च भो धृतधर्मधर सप्तमायां भूमौ वर्तमानो अयं परमपुरुषो राजा
कुशो नाम बभूव ॥ तस्य देवी अप्रतिमा नाम अमूपी येयं यशोधरा राज्ञलशिरिस्
माता ॥ यो चायं एतरहि कलिपुरुषो देवदत्तः सो तदा जठरो नाम प्रदेशराजा
15 बभूव ॥ तां श्रुत्वा देवीमप्रतिमां कामरागो मानसं पर्यादिज्ञवां ॥ सो राज्ञः
कुशस्य दूतमप्रेषये ॥

देहि अप्रतिमां देवीं मम भार्या भविष्यतीति ।

अथ न दासि युद्धं ते सज्जं सज्जय वाहनं ॥

यत्ते व्यवसितं राज तदनुप्रेषयस्व मे ।

1¹. C evaññu u °cyapar āyushmaññantañ nua° M °cyapar āyu°. — 1². CM °rttikās te pra°
L °bhūmaur upā° C °samatvāga° BNACML °vanti rūpeṇa vā° C °samatvāga° BNAL °vanti |
kevaṇamānakarmarūpeṇa sama° C °matvāga° B °vanti | keva° BNACML °satvena° CL °ma-
tvāgaṭā°. — 4. M evaññu u °jano ā°. — 5. CM °tvār avaiva° BNACML °thamā bhū°
N °imāṇi ka° L °rmāni bha°.

6. L °pātakā vai° C °ramaṇa prā° BNACL °nti tadādhya° M °nti tadā °dhyā°
BNAL °dhyācāyañ bhū° CM °dhyācāya bhū° C °bhūmi alpa praṇaṇ° BNAML °mishu | alpa
praṇaṇ° CM °paramaṇ ca° C °ca kieit pā°. — 8. L aparāñ CM °saptēhi bhū° CML °bhū-
mihi te° M °labhinā° C° BNAL °yitvā rājye vā° CML °tyaiyañ ya° CM °çvarya tya°
NCML °tyatpkā a° CML °rebhyanaṇā° C °vrajitvā °dharma deça°.

12. N bhūtañ pu° C °pūrva ca bho° BNACML °mau vivarttamā° L °māno °yañ pa°
B °bhūva tasya°. — 13. L °mā nā °bhūshi | yoyañ ya° B °bhūshi | yeyañ CM °laçilisyā°.
— 14. L ye cāyañ CM °tarahiñ kālipu° L °tarahiñ kālipu° BNA °hi kālipu° N °vadataḥ
so° C °ttaḥ mo ta° BNACML °tharā nā° C °deçerā° L °deçarājā°. — 15¹. BNACML tañ
çru° L °dinnāñivā |. — 15². BNA °kuṇasya dutam a° shaye delhi°.

17. B °deli | a° C °devi mama°. — 18. C °te sarjja sojja° B °hanañ tat°. — 19. BNAL
tat te vya° CM tat ta vya° M °rājā tad° L °rājan tad° NA °presheya° B °shayastva me°.

अथ नानुप्रेषयसि मे सराज्यो वसमेष्यसि ॥
एतं श्रुत्वा कुशो राजा भारियामिदमब्रवीत् ।
शृणोहि देवि जठरस्य वचनं ब्रूहि निश्चयं ॥

ततो देवी अश्रुवेगं प्रमुंचित्वा राजानं कुशमुवाच ॥

भद्र वत अहं ह्येवे अहं भवे नराधिप ।
त्वया अनतिरिच्छापि शस्त्रेहि पारमिं गता ॥
जठरस्य शिरं राज पश्य समकूटं मया ।
क्षिप्तं रुधिरसंक्षिप्तं तव पादेषु वेष्टु ॥
मया तु जन्तुना त्यक्तः सोनाहारीकृतं शरः ।
जठरस्य भित्त्वा स्वदेहं भूयो भेत्यति मेदिनीं ॥
अश्रुपृष्ठे रथे स्तन्वे वारणस्य कृतं मया ।
योधनरवराये च जठरस्त्रानं कृतं महं ॥
अहं मत्वे अहं सन्ध्या अहं वचनकर्तुमे ।
अघात्यमपि घातये हेतुमिः कारणैः तथा ॥
द्वाभ्यांश्च परिमोक्षेयं अहमेव निरोपम ।
मम माया ह्यसंख्येया लोकः तृणमयो मम ॥

5

10

15

1. CML °rājye vasa° B °m ej. ishyasi | N °m ejyishyasi A °m ejishya° C °m ejyi(?)shya° M °m ejhi(?)shya° L °m ejhishya°. — 2. BNACL evaṁ ṣru° M eva ṣru° BNA °bhājjāraṇṇ ida° CM °bhāryyāram ida° L °bhāyyāram ida°. — 3. BNACML °devi jathā° canaṁ kruhi° B °ṣcayaṁ tato°. — 4. N °deviṁ aṣru° BNACML °ṣruvega pra° C °pramuci°. — 5. BNACML °vata (L °taḥ) nareṣvara ahaṁ° L °dhipaḥ tva°.

6. BNA °yā atiriccāpi° CM °yā atirivāpi° L °yā atiriva cāpi° ACM °gato B °gatā ja°. — 7. L °sya ṣiri rājāṁ pa° madhuraṁ ma° BNCM °makutaṁ ma° A °kuḍhaṁ B °mayā chu°. — 8. BNAL chinna ru° CM chidya ru° N °sakti° L °klināṁ ta° BM °pādenta ve° N °pā-denta vashṭha° AC °pādenta cesṭha° L °pādānta cesṭastu ma°. — 9. BA °janturā tya° N °yā tuṅganturā tya° CM °janturā tyaktvā (M °ktā) so° L °jantur ātitaṁ | so° BAML °sorā-hāri° NC °sorābhāritāṁ BNACML °taṁ ca balaḥ ja° L °taṁ ca balaṁ ca ja°. — 10. A °rasya hitvā° BNCM °sya bhitvā° L °sya ca | bhitvā°.

11. CM °ndhe vānarasya ka(M °kri)taṁ°. — 12. BNCM yogyāna ca varāgre° A yogyā-na ra varā° L yogyāna ca varāgreṇa ja° BNAL °syānta krite ahaṁ | CM °syānta kṛita mahi (M °haṁ) | . — 13. BNAL °haṁ sāddhyā a° C °haṁ sādyā a° M °haṁ sādvya° a° N °ha vaca° CM °canakartume | L °nakatṛi°. — 14. N adyātman api° CML aghātman api° BNA °ghātayeddheto° L °ghātāye he° L °nais ta° M °raṇaus ta° BNA °thā dvā°. — 15. BNAL °haṁ eva narā(L °ro°)pama | CM °haṁ evaṁ nara°.

16. A °yā jyasa° BNA °saṁkhyā° L °saṁkhyeya loka tṛi° M °namatro ma° A °yo mamu | .

गन्धमात्यधरो राजा प्रासादतल्लोचरः ।

स्त्रीसहस्राङ्कमासृत्य यथा च निरुत्सुको सिया इति ॥

अथ भो जिनपुत्र देवी अप्रतिमा तथारूपं उपायमादेशयि येनोपायेन राजा
जठरो विश्वस्त अन्तःपुरं राज्ञः कुशस्त प्रविशि वशमुपागतो देव्या अप्रतिमाया ॥

5 अथ सा देवी अप्रतिमा राज्ञो जठरस्य हृदये पदं दक्षिणं कृत्वा सव्यं पादं गुल्फे
प्रतिष्ठाप्य श्लोकानिमानगासि ॥

यां पुष्पितां वनलतां भ्रमराः पिबन्ति

पुष्पागमे कुसुमरेणुविचित्रपद्मा ॥

नैव त्वया कुपुरुष श्रुतपूर्वरूपं

10 नात्रापरे मधुकराः प्रणयं करोन्ति ॥

यां पद्मिनीं वनगञ्जो अरुहे कदाचित्

पङ्के जलप्रलुलितां मदनातुराङ्गः ।

नैव त्वया कुपुरुष श्रुतपूर्वरूपं

15 नात्रापरे वनगञ्जाः प्रणयं करोन्ति ॥

या भूमिपालमहितस्त उरे वितीर्णा

मुक्ताकलाप इव संरमते निशायां ।

कमलां तुवं व्यवसितो अनवद्यगात्रीं

प्राप्तुं महीतलगतो इव पूर्णचन्द्रमिति ॥

1. BNAML °sādatarago° L °cara | . — 2. N °srisa° BNAL °ca nirutsa(A °tsu)ha iti || CM °ca nirupatsaha iti || . — 3. L °devim apra° M °rūpam upā° B °çayi | ye° BCL °yenāpāye° BNACML °ro visashvam antaḥ° CML °rājño ku° C °çi vasam upā° BNACML °devyāñ apratimā(M °māñ)yāñ | . — 5. M °timāñ rā° A °hṛidaya pa° NC °pādañ° C °dañ gulbhe pratisthāpya° L °çlokāñim imāñ gāthāsi | C °kām imāñ gāthāñ imāgāsi | M °kām imā gāthām agāsi | BNA °kām imām agāsi | .

7. L °shpitā vana° C °latā bhra° BNA °citṛa pa° CM °pakshāḥ L °pakshāñ | B °pakshā naiva°. — 9. CML naivañ tva° C °karoti | .

11. C °dmini vana° BAC °gajonarūhe ka° NML °gajonarūhe° BNACL °pañkājala° M °pañkoja° BNA °lulitā madanoturañgāḥ || CM °lulitā madanotulañgāḥ || L °litā madano bhojañgāḥ | . — 13. M naivañ tva° CM °karoti | . — 15. BNACML yo bhūmi(CM °mī)-pārama° L °re vistirññā° CM °tirñño || mu° N °kalāḥ | iva° BAL °lāpaḥ | iva° NACM °niçā sa B °niçā sa kama° L °niçāmya | .

17. BN kamaḍā bhūvi vyavasito° A kao bhūvi vyavasi° CM kamantrā bhūvi vyavasi° L kañ tatra bhūmi vasito° A °vasitā anava° C °anavatragā° BNACL °vadyagātriñ | prā° BNAML °prāptañ mabitāl° C °prāpta mahitala° BNAC °pūrññāñ ca° CM °candrañ iti || .

अथ खलु भो धृतधर्मधर राजा जठरो तस्मिं काले विक्रोशति ॥ प्रसीद देवि
शरणं प्रयच्छयेति ॥ तां देवीमप्रतिमां कुशो राजा उवाच ॥

अभयं ददाहि देवी कापुरुषस्य शरणं उपगतस्य ।

तस्य कृताञ्जलिपुटस्य यावं एषु हि सतां धर्म इति ॥

भूतपूर्व भो धृतधर्मधर एषो भगवानुयो नाम नागराजा अहितुण्डिकेन मन्त्रो- 5
षधिवलैर्वशनीतः सम्बाधमापन्नो बभूव ॥ सो च प्रमादात् अहितुण्डिको भष्टमन्त्रो
बभूव ॥ अथ तस्य उग्रस्य नागराज्ञो एतदभवत् ॥ प्राप्यो खल्वयं मम कापुरुषो
भस्मीकर्तुमिति । अपि तु नैतदस्माकमनुरूपं धर्मरत्नानुरक्तानामिति ॥ स्त्रीकानु-
वाच ॥

यो पि तुवं मम प्राप्यो भस्मीकर्तुं स्वतेजसा ।

10

भष्टमन्त्रस्य ते देमि अभयं जीव मे चिरमिति ॥

भूतपूर्व भो धृतधर्मधर एष एव भगवान्सिंहो मृगराजा एष चायं कुपुरुषदेवदत्तो
लुब्धको बभूव ॥ अथैनं सिंहयोग्यावस्थोपवने वनविचारिं एकचरं उपासीनं
विश्वस्तं निर्विचेष्टं निर्वृतमपरिपश्यन्तं पूर्वाशयोपचितबद्धवैरः लुब्धको दिग्धेषुणा
अविद्ध ॥ सो च विद्धः स्तिमितो गभीरधैर्योपपन्नः स्वबले पर्यवस्थितः असन्वसत् 15

1. CM °jathalas tasmiñ° BNAL °thara ta° B °çati praçida°. — 1. BNAL praçida°. —

2. L tñ devi° M °deviñ apratimāñ kuço sakamantrābhūvi° (etc., p. 130, l. 17, *répété jusqu'à* :) apratimāñ kuço rā°. — 3. BNACML °vi kupuru° BNAL °shasya ca çasya çara-
ṇam° M °shasya ca yasya ca yasya çaraṇam° BNACML °çaraṇam upa° B °gatasya kṛitām°.

— 4. BNACL kṛitāñja° M kṛitāñja° L °jaliñpu° BNA °yāvat eshu° CML °yāvad eshu°.

5. A °vān ugo nāma° M °garā abhūshi | ahi° C °rājā abhūshi | ahi° BNA mantroshadhi°
C °makraushadhi° CM °vasani° N °vaçaritaḥ° M °niṭaṃḥ sañ° L °niṭaḥ sarvādharmāvaks-
hātu rakṣānam itī sarvādharmāpanno babhūva A °sañbodham āpa° B °babhūva sā ca°.

6. BNACML sā ca pra° L °prasādā° CM °mādād ahi° bhrashto° mantr°. — 7. B °bhavat
prā°. — 7. BNACML prāpya kha° L °lvahañ ma° CM °mamā kālpu° L °bhasmika°.

8. CM °smākañ anu° L °smākañ anu° BNACML °dharmāvakṣhātu(A °bhu)ra(L °kshāra)-
ktānam itī ||. — 8. BL çlākā° ca ya pi°. — 10. BNAL ya (L °yañ) pi tvañ mama°
CM yadi tvañ mama° BACM °prāpya bhāsmi° N °prāpya bhammika° L °prāpya bhasmika°
BNACML °kartuñ (CM °rtu) na tejasā bhrashtañ°.

11. BNA bhrashtañ mātrasya° CM bhrāmṣhtañ mātasya° L bhrashtañ mātējasya°
BNAM °sya te devi (A °viñ) abha° CL °sya devi (L °viñ) abhayañ C °me riram itī ||. —
12. M °pūrva bho° L °dharam esha° CML °sham evañ bhaga° A °tto labdhako°. —
13. NL °vasthāpava° L °vicā eka° BN °pāyāsinañ ACM °pāyāhinañ L °pāyāsi viçvāni°
CML °niviceshta° nirvṛi° BNA °ceshta° nirvṛi° BNAL °tam anaparaçyantañ CM °tam anapara-
syantañ pu° CML °rvāsaya° C °citañ ba° CM °vairo lu° C °ko ṭigdhe° BNACML °vidhvañsu
ca°. — 15. BNACML su ca vi° BNAL °viddheḥ ti(L °ddhe sti)mite (A °ta) gambhi° CM °vi

ईषदुन्नतशिरोधरो तदा तमसत्पुरुषं भीतं लयनमुपगतं निशाम्य चिन्तामापन्नः ॥
प्राप्तो खल्वयं मम अधमपुरुषो गिरिशिखरगुहावृक्षरसातलगतोऽपि हन्तुं । अपि
तु न वैरेण वैराणि शाम्यन्ते इति कृत्वा इमं श्लोकमुवाच ॥

विषलिप्तेन विद्धो हं शरेण मर्मघातिना ।

5

अद्वैवं न भवेत्तस्य भीतस्य नास्ति ते भयमिति ॥

भूतपूर्वं भो धृतधर्मधर एषैव भगवान् सार्थवाहो बभूव संमतः ॥ सार्थो चानेनैव
असत्पुरुषेण देवदत्तेन देशिकेन सार्थचौरैरुपस्कृतेन कान्ताराध्वानमार्गप्रतिपन्नः ॥
पूर्ववैरानुषङ्गप्रतिबद्धमानसस्तं सार्थचौरैर्घातापयितुमुपसंक्रान्तः ॥ तस्य वाणिजैः
सार्थवाहप्रमुखैस्ते चौरा निगृहीता देशिकपूर्वगमाश्च वधमुपनीयन्ता विक्रोशन्ता
10 अशरणाः सार्थवाहमेव शरणमुपगताः देशिकश्च पराधापराद्धः कृताञ्जलिपुटः
सार्थवाहमभयं याचि ॥ तस्य भवशतसहस्रपरिचिता करुणाविहारिणो करुणा
समुत्थिता प्राणहरेष्वपि तेषु अभयं दत्त्वा देशिकमुवाच ॥

अनुवातं मया मुक्तः धूमो देशं विनाशयेत् ।

देशिकं सह चौरैर्भ्यः अनुजानामि जीवितमिति ॥

15

भूयश्च भो धृतधर्मधर इमिना एव च भगवता राज्ञा सता अग्रमहिष्याः महा-

ddham iti | te gambhiradheryo° BN °radhaiyo pa° L °radhauyo pa° C °traste ishadu-
ntāmbaḥci° BNAML °sta ishadunnāmba(M °sva)ci° M °dharas tad astam asa° L °dharos
tad astam asanpura° BNAC °ro tad astam asa° BNACML °rushā bhītañi° CM °cittāṃ āpannāḥ
B °pannaḥ prāpya°.

1. BNACML prāpya kha° CM °lvabāñ mama° BNACML °purushāñ gi° BNL °çikhalagu°
CM °raguvṛksha°. — 2. CM °rāñi niḥa° BNACML °myanta kṛitvā iti imañi°. — 4. L
°ghāṭinā | C °ghāṭināñ | . — 5. BNAL āḍyaiva na° CM °bhayañ iti | .

6. M °pūrva bho° BNAL °rvañ bho eshaiva° CM °samma(M °sama) tasyārthenā° B
°mataḥ sārthe°. — 6. BNAL sārthenānenaiva satpu° CM syārthenāne(M °rthenā) naivañ
satpu° C °desike° L °çike sārtha° BAC °rthacārai° NM °rthacorai° AML °rair ūpaskri°
A °skṛitaina kā° N °skṛite kāntā° BAL °rādhyānamā° CM °dhvānañmā° BNA °mārgayati
pannaḥ pūrvā° CM °rgayati sampannaḥ L °rgayati vipanna°. — 8. BNACML pūrvāvairā°
A °sārthanīcorai° B °sārthacorai° NCM °rthaco(N °vo)rai(M °rair) ghātā° L °ghātāpayi°
B °tāpayatam° CML °krānto B °krāntāḥ taiḥca°. — 8. BNAM °te corā° BNACML °rā-
ñi gri° L °deçitapū° C °pūrvagamā° M °vadhayupa° CM °ham evañ ḥara° A °gātāḥ peçi° L
°deçitāḥca pa° M °dhāvarā° C °puto sā° M °puto sarthavā° L °puto sā° B °ṭaḥ | sārtha°
C °yāvi L °yācitāḥ.

11. C °vasatasahaçrapa° CM °citāḥ ka° riṇo samu° BNACML °datvā° C °desikam u°. —
13. BNACML °mayā yuktaḥ° N °ktaḥ dhumo de° BNACML °deça vi° L °çaye | . —
14. BNACML saha° N °ha raure° L °rebhyar anu° CM °jānātavyam iti iha | . — 15. C bhū-

पराधापराद्धाया वधस्थानप्राप्तायाः याचिन्त्या अभयं दत्तं । पूर्वोपचितमार्दवा-
र्जवसंपन्न अग्रमहिषीं शान्तयित्वा इमं श्लोकमुवाच ॥

हन्तास्या आमपात्रेण शस्त्रं कायेन पातयेत् ।

अभयन्ते अहं देमि तच्च स्थानं यथापुरमिति ॥

एवमादीनि भो धृतधर्मधर दुष्करशतसहस्राणि कृतानि बोधिसत्त्वेहि ये अवे- 5
वर्तिका एवं कायेन एवं वाचा एवं मनसा ॥ बद्धविधगुणयुक्ता संसारं संसरन्ता
बोधिसत्त्वाश्च भवन्ति । अपि तु कर्मवशमुपागम्य गुणसंचेषकीर्तितक्रिया ते बो-
धिसत्त्वा भवन्ति । दृढविक्रमा धृतियुक्ताः सत्यप्रतिज्ञा आर्जवा अशठा भवन्ति ।
अकृपणाश्च भवन्ति । अलोलाश्च भवन्ति । मार्दवाश्च भवन्ति । सानुक्रीशाश्च
विमर्दसहाश्च अपर्यादिन्नचित्ताश्च अलोलितचित्ताश्च दुर्धर्षाश्च दुर्जयाश्च सत्वयु- 10
क्ताश्च त्यागसंपन्नाश्च प्रतिज्ञासंपन्नाश्च भवन्ति । प्रतिभानवन्ताश्च विचित्रप्रतिभान-
वन्ताश्च नयनसंपन्नाश्च अतिस्तिग्माश्च भवन्ति । परमार्थभिनिविष्टाश्च भवन्ति ।
संगृहीतग्राहिण्यश्च भवन्ति । शुचिसमाचाराश्च भवन्ति । आग्निज्यचित्ताश्च भवन्ति ।
अतीव बद्धमानयुक्ताश्च भवन्ति । गुरुजनसज्जनउपचारसंपन्नाश्च भवन्ति । उपाय-
कुशलाश्च भवन्ति । सर्वकार्येषु सन्धिग्रहसंयोजकाश्च भवन्ति । राजकार्येषु पद- 15
सन्धिविदुषश्च भवन्ति । परिषास्त्रलितवचना उद्यवचनमर्षयितारश्च भवन्ति ।
ज्ञानकेतवी बद्धजनसंग्रहकुशलाश्च भवन्ति । समचित्ता अनुपकुष्टवृत्तिद्वाराश्च
भवन्ति । प्रसिद्धकर्मान्ता अभ्युपपत्तिकुशलाश्च भवन्ति । परदुःखेषु परिकरणकु-

taçca° CML °evaṃ ca bha° CL °jñā satāṃ agra° M °jñā sabhāṃ agra° L °mahishyāḥ° M °ma-
hāparādhāyā vadha° C °dhāparādhāyā va° L °dhāparāddhāyā vadha° A °ptāyāḥ yāñci° L
°yācitā abha° B °yaṃ da. bhaṃ pū°.

1. BNACML pūrvāpari(B (?) L °ci) tamārdavājavasāṃpadyaḥ (L °dya) agra° CM °mahishīm
sāntva° L °mahishyām sāntayī° BNA °shīm sāntva°. — 3. BNACML hatasya ārdapātrena°. —
5. CM evaṃ ā° C °ādinī bho° B °satvehi | ye a° BNACML °ve avairti° C °cā evaṃ
sanasā |.

6. M °dhaguna bhavanti | mārddavāçca° (1. 9) BNACL °yukta saṃśārasaṃ°. — 7. C °ṇa-
sañcayaki° BNACL °kirtinā(C °ṇā)kriya te ho°. — 8. A °aça—bhava° B °vanti akri°. —
9¹. Cette phrase ne se trouve pas dans C. B °vanti alo°. — 9². B °vanti mārda°. —
9⁴. BNACML °lolinaci(L °naçci)jñā° N °rdhashāçca° CML °tvāgasāṃpauññca° bhavanti.

11. L °bhāṇavāññca° bhāṇavāññca° BNACML °bhāṇavāññca° bhāṇavāññca° N °nasapan-
nāçca° BN °pannāçca atittināçca° bha° A °nnāçca atistinnāçca° bha° CM °nnāçca abhittigā(M
°ṇā)çca° bha° L °nnāçca atirinnāçca° ca bha°. — 12. A °bhinivishṭvaçca° bha° N °nishṭāçca
bhavanti sāṃgrī°. — 13². CM suci°. — 13³. B annicacittāçca° NACML °nicacittā° B °vanti
ati°. — 14¹. NACML anica bahu° N °yuktā bhava°. — 14². CM guṇajana°. — 15¹. C
°kāryashu saṃdhi° CM °grahapaṣaṃ°. — 15². AM °vidūṣhaçca° L °vidūṣhaçca° bha°.

16. BNA °parikhāṣha°. — 17¹. BNACML °grahokuçca°. — 18¹. A °ntā atvupapa°.

- शलाश भवन्ति । आस्वादादीनवेषु अग्निशिलमधुराश्च कुत्सितदर्शनेषु दोषसमु-
द्घातकुशलाश्च भवन्ति । परकोपीनच्छादनेषु अपरिखिन्नाश्च भवन्ति । फलनिवृ-
त्त्यपरिकांक्षिणः रागद्वेषमोहविवेककुशलमूलाश्च भवन्ति । क्लेशव्ययशमाभ्युपकार-
कुशलाश्च भवन्ति । सर्वोपकारिषु विचिकित्सापरिवर्जिताश्च भवन्ति । सर्वधर्मेषु
5 अपरिखिन्नसंकल्पाश्च भवन्ति । गम्भीरबुद्धधर्मेषु ईहोपसंपन्नाश्च भवन्ति । पर-
मार्थाधिगमे अनुपलिप्तकायकर्मवाङ्मर्ममनोकर्माश्च भवन्ति । भवसज्जीवतत्वे अप-
रामृष्टशुभकर्माश्च भवन्ति । ज्ञानपरमा असंक्लिष्टप्रतिमानाश्च भवन्ति । बुद्धविष-
यामिलाषिणः अप्रत्यादेशनपराश्च भवन्ति । ज्ञानकेतव अखिन्नवचनाः प्रवर्जना-
कुशलाश्च भवन्ति । अदुष्टस्वभावगता पराभवापगताश्च भवन्ति । विगतसावद्याश्च
10 भवन्ति । त्रिविधौद्वत्यपरिवर्जिताश्च भवन्ति । स्थितलपा अकामकामिनश्च
भवन्ति । अमैथुनगामिनः सर्वसत्त्वसंग्रहणविदुषकाश्च लोकमनुप्रविष्टाः कृतनि-
श्चयबलाधानाश्च भवन्ति । सर्वकर्मेषु नानास्थानास्थानकुशलाश्च भवन्ति सत्त्वाद्याश्च
इत्येवं गुणसंपन्ना भवन्ति । पुङ्गवा असंख्येयगुणधीरा सत्त्वेषु समबुद्धिनो भवन्ति
च ॥ अत्र उच्यते ॥

15

न शक्यं गगणस्थानं गन्तुं सर्वविहंगमैः ।

न शक्यं सर्वसत्त्वेहि गुणा ज्ञातुं स्वयम्भुवामिति ॥

ये च भो धृतधर्मधर लोकहितसुखार्थं मन्त्रा वा अगदा वा सत्त्वानामुपकाराये

1. BNAL ācāvādā° M āsvādadina° NAL °dādinave(A °vai)shu° BNACML °dhurāhi kutsi°
C °samughāta° M °mughghāta° L °dghātaku° B °vanti para°. — 2¹. A parekopi°. —
2². CM °tyapratikāmkshi°. — 3. CML kleçavyu(M °vyā)pasamebhya(L °atyū)pakā°
BNA °vyaya(A °pa)samebhya(A °tyū)pakā° BNACML °pakālaçcakuça° L °pakālakūça°. —
4¹. BA °shu vicitkitsā° N °viritkitsā° L vikitsā°. — 4². N °dhameshu a° C °khinnañsañka°. —
5¹. BNACML °rmeṣhu ihoṣaṃpannā°. — 5². CM °rthābhigame° BNACML °kāyavākka°
CM °vākkarmanyekarinnā°.

6. M °rāmriṣaṣubha°. — 7¹. B °vanti buddha°. — 7². M °bhlāpinaçca bha-
vanti | apra° B °shināḥ | apratyā° CM °apratyāapratyāde°. — 8. BNAC °tava ashinnava°
CM °vacanāçca bhavanti | prava° BNA °nāḥ pavarjja°. — 9¹. N °śhācāvabhā° L °gato paryya°
BL °paryya° . . ayāpa° A °parya—yāpa° N °paryayāpa° CM °paryyabhayāpa° BNACML °paga-
taçca bha°. — 10¹. BNAC trividhoddhetyapari° M °vidhodvetyapa° L °vidhāddhebhyaḥ
pari°. — 10². CML sthitarayā akā° A °kāmitaçca°.

11. BNACML maithu° C °thunegā° L °mina sarva° CM °minaçca bhavanti | sarva°
A °satvagra(?)hañavi° N °nāvadusha° CM °shakāçca bhavanti | loka° BN °nupradushtāḥ°
CM °śhāçca bhavanti | kṛita°. — 12. BA °kuçatvāçca bha° N °çatvāçca° B °tvādyā(?)çca°
L °tvāsyāçca°. — 13. A °sañkhyo° CM °bhavañnti cātra° B °bhavanti | cātra°. —
14. BNACML °tra na çakyañ°. — 15. M °sarvañvi° B °gamaiḥ na ça°.

16. L °satvebhi guna jñā° NAL °bhuvam iti ॥ CM °bhuvan iti ॥ . — 17. L °lokehita°

कल्पेन्ति सर्वे ते बोधिसत्वेहि प्रणीता ॥ यानि च भैषज्यानि लोके प्रचरन्ति
सत्त्वानां हितसुखार्थं सर्वाणि तानि बोधिसत्वेभ्यः उपश्रितानि ॥ यानि च
शास्त्राणि तत्त्वनिश्चययुक्तानि लोके प्रचरन्ति सर्वाणि तानि बोधिसत्त्वनीतानि ॥
यच्चेह लोके संख्यागणनं मुद्रास्थानानि च सर्वा एषा बोधिसत्त्वानां नीति ॥ या
वा इमा लोके संज्ञा ब्राह्मी पुष्करसारी खरोस्त्री यावनी ब्रह्मवाणी पुष्पलिपी 5
कुतलिपी शक्तिनलिपी व्यत्यस्तलिपी लेखलिपी मुद्रालिपी उकरमधुरदरदचीणह-
णापीरा वङ्गा सीफला चमिदा दर्दुरा रमठभयवैच्छेतुका गुल्मला हस्तदा कसूला
केतुका कुसुवा तलिका जजरिदेषु अचबद्धं सर्वा एषा बोधिसत्त्वानां नीति ॥ कन-
करजतचपुतास्रसीसमणिरतनचेचाणि सर्वास्थेतानि बोधिसत्त्वानां नीतिः ॥ यानि
यानि च कारणानि लोकस्य उपकाराय कल्पेन्ति सर्वास्थेतानि बोधिसत्त्वनीतानि ॥ 10
तत्रेदमुच्यते ॥

लोकस्य अर्थविदुषः पुरुषप्रधानाः
संसारमप्रतिसमाः परिवर्तमानाः ।
श्रेयश्चरन्ति मरुमानुषगुह्यकानां
परमो हि समुदागम ईश्वराणामिति ॥

15

M °khārtha mantrā° BNACML °trā vā āgādā(L °tā) vā° kāraye ka° CM °kalpayanti° B °lpenti |
sarve° NA °sarva te bo° BNACML °satveti prāṇitāni yāni°.

1. N °rthañ savāni tāni° BNAL °uparishṭhāni yāni° CM °uparishṭhāni. — 2. BNACML
°trāṇi(CL °ni) tatva° BNAML °loke vica° C °loke cara° B °ranti | sa° A °dhisatvāni°. —
4¹. M °khyāgaganā mudrā° BNACL °gaganā mudrā° CML °sarvān eśhāñ (L °shā) bo°
CM °satvānānti | L °tvānāñm iti | . — 4². CML yo vā i° BNACML °imāñ lo° BNA °ke
sajñā° CM °ke ṣaṇṇā° BNACML °shkaraṣāri kharo(B °rā)striyo nāri brahma° C °hmacāri
pu° M °hmarāri pu° CM °pushkaripi kutanalipi ṣakti° BNAL °shpalipi kuta° L °ṣa-
ktilipi vetya° CM °nalipi vya° A °nalipi cyabhyasthālipi lekha° M °vyavasthālipi lekha°
BNCL °tyasthāli(L °li)pi lekha° C °lekhanalipi mudrā° M °lekhanālipi mudrā° L °kha-
lipi mn° C °drā | sipi udakara° M °drālipi udakara° L °drālipi utkaramadhuralipi tva-
radaviṇā° BNACML °dhuravaradaviṇā° CML °pāpiro (L °rā) vandā sīphalā° BNA °rā
vandā si° L °phalā nidarā dardaracamatthabhaya° CM °tramrā da° BNAM °dardarā
camattha° CM °cchetukāḥ gulma° B °tukā | gulma° BNA °kasulā(A °lo) ke° CML °kasurā
ke° CM °kumuvā talikā ta(M °ja)jjani(M °rijdeshu° L °kusuṃmavā tarikā jarjjaride° M °sar-
vāñ e° L °sarvān eśhāñ bo° BNACML °eshāñ bodhi° BNACML °tvānām iti || .

8. A °pumāsraśi° CML °puma(M °sa L °sā)tāmraṣamāpi° BNA °sīṣaṇa° A °mañi-
rata° L °ratnākshe° BNACML °ratnāksheṭṭrā° BNAL °sarvācēlā° BNA °satvānīti | CM °tvā-
nānti | L °tvān iti | . — 9. L yām kām ca° B °lpenti | sarvā° BNACML °tvānītāni tatre°.

11. B °cyate lokā°. — 12. BNACML lokārthanāñ vidushaḥ° L °mānā B °mānāḥ preya°.
— 14. BNACML °nti manumānu° CM °paramēhi ca samu° L °ramēhi samudāgaṇam
iṣya°.

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाशप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये ते भो
जिनपुत्र अवैवर्तिकास्तेषां किं चित्तमुत्पद्यते ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन
आयुष्मन्तं महाकाशपमुवाच ॥ ये ते भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अवैवर्तिका-
स्तेषां सप्तमातो भूमीतो अष्टमां भूमिं संक्रमन्तानां महाकरुणासंप्रयुक्तं चित्तमु-
5 त्यज्यते ॥

इत्येषा सप्तमा भूमि बोधिसत्वानमुच्यते इति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने सप्तमा भूमिः समाप्ता ॥

एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाशप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ भगवता भो
जिनपुत्र सम्यक्संबुद्धेन शाक्यमुनिना प्रथमाद्वितीयातृतीयाचतुर्थापंचमाषष्टासप्तमासु
10 भूमिषु वर्तमानेन येषु सम्यक्संबुद्धेषु कुशलमवरोपितं तेषां सम्यक्संबुद्धानां कानि
नामानितीति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाशपमुवाच ॥
येषु भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धेषु भगवता शाक्यराजवंशप्रसूतेन कुशलमूलमुपचितं
तेषां विपुलबलवरकीर्तिनां नामानि शृणु ॥ प्रथमतः सत्त्वधर्मविपुलकीर्तिः ततः
सुकीर्तिः लोकाभरणः विद्युत्प्रभः इन्द्रतेजः ब्रह्मकीर्तिः वसुन्धरः सुपार्श्वः अनुपवबः
15 सुज्येष्ठः सृष्टरूपः प्रशस्तगुणराशिः मेघस्वरः हेमवर्णः सुन्दरवर्णः मृगराजघोषः
आशुकारी धृतराष्ट्रगतिः लोकाभिलाषितः जितशत्रुः सुपूजितः यशराशिः अमि-
ततेजः सूर्यगुप्तः चन्द्रमानुः निश्चिंतार्यः कुसुमगुप्तः पद्माभः प्रमंकरः दीप्ततेजः सत्त्व-

1. BAC °yushmā mahā° CM °çyapar āyu°. — 12. CM ye tehi bho°. — 2. C evaññu
u° L °çyapaññu uvāca ॥ — 3. BNACML bhagavatā ye te bho° A °rttikāt teshāñ° L °sa-
ptabhūmito° BNACML aṣṭamāñ bhūmi sañkra° BNACML °yuktānāñ citta°.

6. BACML ityeshāñ sapta° BNACML °satvānām ucyā°. — 7. L °ptamāñ bhūmi samā°
M °māptāñ ॥ — 81. C evaññu u° N °yushmāñ mahā° CM °kācyapar āyu°. —
82. BNACML °tra sañmya° NL °caturthyāpañ° N °shashtāsa° CM °ptamabhūmi°
BNAL °ptamasu bhū° BNACML °shu sañmya° varopī(C °shi)tañ | teshāñ° CML °shāñ
sañmya° BNAL °ddhānāñ koni nomāni°.

11. CM evaññu u°. — 12. ML °dhara sañmya° BNA °rājyavañña° M °vaññepra°
C °vaññeprasutena° BL °cāprabhūtena° N °pulavarabalaki° CM °pulaphalavara° L °pulava-
raki° BA °balabalaki° BNA °nāmāñ çri° M °çriṇuḥ | — 13. CM °mato satya° M °tato su°
(l. 14) BNACML °kirtti lokā° CML °vidyunprabhāñ (C °bha) indra° A °tprabhññ indra° B
°bhāñ | indra° BNACML °rçvañ anoprava(L °vañ)dyah° (l. 15) BACML °sujyeshṭhañ sri°
L °sṛishṭirūpañ° BNA °stagarāññ me° CML °stagarāññ me° C °varṇa sandara° (l. 16)
A °ghoshah āṇḍakā° BNA °çukārīñ dhṛita° CML °çukārīñ dhṛita° C °tarāṣṭhagatiñ°
BNA °bhīlāshitañ° N °shitañ hṛitaçatruḥ° supuji° C °yaçarāññ amṛitate° ML °rāçīñ
amṛitate° (l. 17) BNACML °niçcītārtha kusu° ML °padmāmbhāñ° B °satvarājā | gaja°
(p. 137, l. 1) BNACML °ghoshā sama° BNACML °varṇṇañ laṃba° A °mbadamāñ ki° C °mba-

राजा गजदेवः कुञ्जरगतिः सुघोषः समबुद्धिः हेमवर्णलम्बदामः कुसुमदामः रत्नदामः
अलंकृतः विमुक्तः ऋषभगामी ऋषभः देवसिद्धयात्रः सुपात्रः सर्वबन्धः रत्नमकुटः
चिचमकुटः सुमकुटः वरमकुटः चलमकुटः विमलमकुटः लोकधरः विपुलोजः
अपरिमितः पुण्डरीकनेत्रः सर्वसहः ब्रह्मगुप्तः सुब्रह्मः अमरदेवः अरिमर्दनः चन्द्रपद्मः
चन्द्रामः चन्द्रतेजः सुसोमः समुद्रबुद्धिः रतनशृङ्गः सुचन्द्रदृष्टिः हेमक्रोडः अभिन्नः 5
राष्ट्रः अविचित्रांशः पुरंदरः पुण्यदत्तः हलधरः ऋषभनेत्रः वरबाहुः यशोदत्तः
कमलाक्षः दृष्टशक्तिः नरप्रवाहः प्रनष्टदुःखः समदृष्टिः दृढदेवः यशकेतुः चित्रच्छदः
चारुच्छदः लोकपरिचाता दुःखमुक्तः राष्ट्रदेवः बृद्धदेवः भद्रगुप्तः उदागतः अस्व-
लितप्रवरायः धनुनाशः धर्मगुप्तः देवगुप्तः शुचिगात्रः प्रहेतिः प्रथमशतमार्यपञ्चस्र ॥
भगवान्धर्मधातुः गुणकेतुः ज्ञानकेतुः सत्यकेतुः पुण्यकेतुः वज्रसंघातः दृढहनुः 10
दृढसन्धिः अत्युच्चगामी विगतशत्रुः चित्रमालः ऊर्ध्वसन्धिः गुणगुप्तः ऋषिगुप्तः
प्रलम्बबाहुः ऋषिदेवः सुनेत्रः सागरधरपुरुषः सुलोचनः अजितचक्रः उन्नतः
अजितपुण्यलः पुराणः मङ्गल्यः समुजः सिंहतेजः तृप्तवसन्तगन्धः अवध्यपरमबुद्धिः
नक्षत्रराजः वज्रराष्ट्रः आर्याक्षः सुगुप्तिः प्रकाशवर्णः समुद्रराष्ट्रः कीर्तनीयः दृढशक्तिः
हर्षदत्तः यशदत्तः नागबाहुः विगतरैणुः शान्तरैणुः दानप्रगुहः उदात्तवर्णः बल- 15

dānaḥ kusumadānaḥ ratnadāma alaṁ (I. 2) L °gāmiḥ vṛishabhaḥ° NCML °ddhapātraḥ
su° CM °ratnamakūṭaḥ ci° (I. 3) BNAL °cītama° N °makūṭaḥ suma° M °sumakūṭaḥ°
G °sumakūṭaḥ calamakūṭaḥ vi° M °varamakūṭaḥ° makūṭaḥ° makūṭaḥ lo° NC °vimalama-
kūṭaḥ lo° C °lokadharah° N °vipurojah° (I. 4) BNL °ṇḍarikane° CM °ṇḍalikane° A °sa-
vaṁsahāḥ° M °sarvaṁsahāḥ° NL °savaṁśāḥ° (I. 5) CML °candrāmbhaḥ ca° CM
°ratnaṅgīṇaḥ° BNACM °dṛiṣṭīḥ ahomakro° L °dṛiṣṭīḥ ahemakro° B °kroḍaḥ (ou
°dhaḥ?) abhi° NACML °kroḍhaḥ abhi° N °nnarāśṭhrah° avi° (I. 6) L °avicheptāṁśaḥ° BNA
°puraṁdharah° pu° L °tāḥ haradharah° BNAM °ṛiṣhibhane° BNA °bāhulī daḍodattarah°
kama° L °hulī deḍadattarah° kama° CM °dattarah° kama° (I. 7) A °dṛiṣṭīḥaktiḥ° L °dṛiḍha-
ḥaktiḥ° CML °ktiḥ narapravā° L °śṭhāduṣṭikah° sama° BNA °citracchedaḥ° L °citraketaḥ cāru°
CM °citrachatraḥ cāruchatraḥ lokadharah° puṇyaparitrā° (I. 8) CML °ritratāḥ dubhka° N
°ktiḥ rāśṭhṛadevaḥ° C °rāśṭhādevaḥ CM °udāragataḥ° BNACM °lūtaparā° (I. 9) BNACML
°rṇaguptīḥ deva° CML °vaguptīḥ (n° BNCML °trah° prabhaṁḥ pra° A °prahamīḥ pra°
BNACML °maḥatavarśham āryapakṣhaśyā (L °śyād) bhaga°.

10. B °gavān ॥ dharma° L °satyaketaḥ vajra° BNACM °tuh° vajasāṁghā° L °saṁghāṭaḥ
dṛiḍha° (I. 11) A °dhasaṁdhiḥ aty° B °gāmi | viḡa° BNACML °māḥ oḍḍha° N °oḍha-
sa(M °ma)ndhiḥ guṇa° M °ṇagupīḥ riddhiḥ ptaḥ pra° (I. 12) BNA °ptaḥ prabāhulī ri°
N °nnataḥ tāḥ aji° L °nnata ājītapushyaḥ purā° (I. 13) CM °jītapushyaḥ purā° (I. 14)
B °bahururāja(ou °śṭṛa?)ḥ ā° A °hurājāḥ ā° NL °hurāśṭhrah° ā° CM °rāśṭhāḥ ā°
BNACL °āryakṣah° su° M °āryah° guptaḥ prakā° CML °rṇaḥ samidharā° BNA °sa-
mṛidharā° N °rāśṭhrah° ki° C °rāśṭhāḥ kīrtinīyah° BNAL °kīrtinīyah° M °śṭṛah° kīrtinīyah°
(I. 15) CM °tāḥ vajradattah° nā° BNACML °udāntava° C °varṇa bala° L °varṇaḥ varabāhulī

- वाङ्मः अमिताजः धृतराष्ट्रः देवलोकामिलाषितः प्रत्ययरूपः देवराजगुप्तः दामोदरः
धर्मराजः चतुरस्रवदनः योजनामः पद्मोष्णीषः स्फुटविक्रमः राजहंसगामी स्वल्-
क्षणमण्डितः शितिचूडः मणिमकुटः प्रशस्तवर्णः देवाभरणः कल्पदुष्यगुप्तः साधुरूपः
अचतबुद्धिः लोकपसः गक्षीरबुद्धिः शक्रभानुः इन्द्रध्वजः दानवकुलः मनुष्यदेवः
5 मनुष्यदत्तः सोमच्छवः आदित्यदत्तः यामगुप्तः नक्षत्रगुप्तः सुमित्ररूपः सत्यभानुः
पुण्यगुप्तः वृहस्पतिगुप्तः गगणगामी शुभनाथः सुवर्णः कनकाक्षः प्रसन्नबुद्धिः अविप्र-
नष्टराष्ट्रः उदयगामिः शुभदन्तः सुविमलदन्तः सुवदनः कुलनन्दनः जनचत्रियः
लोकचत्रियः अनन्तगुप्तः धर्मगुप्तः सूक्ष्मवस्त्रः द्वितीयं शतमार्यपञ्चस्य ॥ प्रत्यासन्न-
बुद्धिः सत्वसहः मनुष्यनागः उपसेनः सुवर्णचारी प्रभूतवर्णः सुमित्राकान्तः भिषुदेवः
10 प्रबुद्धशीलः नहीनगर्मः अनालम्बः रतनमुद्रः हारभूषितः प्रसिद्धवेदनः सुगन्धिवस्त्रः
सुविजृम्भितः अमितलोचनः उदात्तकीर्तिः सागरराजः मृगदेवः कुसुमहेयः रत्न-
शुङ्गः चित्रवर्णः पद्मरजवर्णः समन्तगन्धः उदारगुप्तः प्रशान्तरोगः प्रदक्षिणार्थः
संक्षिप्तबुद्धिः अनन्तच्छवः योजनसहस्रदर्शी उत्पलपद्मनेत्रः अतिपुरुषः अनिवर्ति-
कबलः स्वगुणशाखः संचितोरः महाराजः चारुचरणः प्रसिद्धरंगः त्रिमङ्गलः

amritejah dhri° (I. 1) M °amitojah dhri° G °dhyitarashtah de° BACM °kabhilashitah°
N °kabhilabhita° pra° (I. 2) BNACML °savadarah yo° BN °yojanatibhah pa° A °janatibhah
padmo° CML °janatāmbhah pa° BA °gāmi | tyalaksha° C °gāmih sva° (I. 3) BNACML
°nditah cithicū(N °cu)da° ma° L °nditah cithicū° CM °manikūtah pra° CM °bharanah
ka° L °kalpadushpraguptah° (I. 4) BNA °ddhih cakabhā(A °hā)ṣu i° CM °cakrabhāṣ-
ḍa(?)h indra° L °bhāṇuḥ indra° (I. 5) BNAML °dattah vāmagu° C °dattah māmagu° L
°nakshetragu° C °mitrah rūpah° B °bhāṇuḥ (ou ṇda?) pu° NML °bhāṇuḥ pu° (I. 6) CA
°bhāṇḍah pu(C.)shpa(A °shya)ṅu° BN °pushtyāgu° BNACML °guptih vri° BNACML °spa-
tiḥ guptah (L °pta) gaga° B °gāmi | ṣu° L °gāmih ṣu° varṇṇavapuh kanakā° CM °ddhih
abhīpra° C °praṇashṭah uda° N °rāshṭrah udā° (I. 7) CM °gāmih ṣubha° BNACML °ṣu-
bbadattah su° dattah su° janakshetri° (I. 8) BNACML °lokakshetri° C °yah anaguptah° A
°rmaguptah sukshma° BNACML °dvitiyam ārya° BNA °ryavapaksha° C °kshasyāthi M °ksha-
syā L °kshasyān pra°.

8. CM °ddhih salasahā° M °nushyānāga° CML °rṇavāri || prabhū° B °cāri || prabhū°
ACML °subhikshakā° BNA °kāntā | bhikshu° CML °kāntah vrikshu(CM °ksha)devah°
(I. 10) M °lah nahigarbhah° C °hinagabhah a° N °mbhah ratamudrah° CM °lambah ratna-
samudrah° L °nasamudrah° M °ddhavadanah° L °vedanah suga° (I. 11) BN °strah suvri-
krimbhitah° AM °strah suvrikshambhitah° C °strah suvrikrimbhitah° L °strah suvrikrimbhi°
ML °tah amritalo° B °udātta(rta?)ki° N °udārtaki° A °udātāmiki° CML °udāntaki°
B \AL °tṭih sāra(L °la)rājah° B °maheshtah ra° A °sumabhejyah ratna° N °maheshtah ratna°
L °sumadehah ratna° CM °maheva(C °ma)stah ra° N °ratnaraṅgaḥ ci° (I. 12) BNACML °ci-
tramallah padma° M °gandhah udā° BNAL °kshinārtha (AL °rtham) saṁkshi° CM °pārthi(?)
saṁkshi° (I. 13) B °cchatrah || yoja° darci | utpa° C °daḥi utpa° M °darci utpa° L °rttikava-
rah sva° (I. 14) B °khaḥ aṣi(ou °aṁvi)torah° BNACML °caraṇādasiddha° A °raṁgaḥ vima-

सुवर्णसेनः वर्तितार्थः असंकीर्णः देवगर्भः सुप्रीत्यरतिः विमानराजा परिमण्डनार्थः
देवसत्त्वः विपुलतरांशः सलीलगजगामी विरूढभूमिरिति ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने अष्टमा भूमिः समाप्ता ॥

ततो भूयो धृतधर्मधर अतो नन्तरं भगवाञ्चित्रमानुः चारुमानुः दीप्तमानुः
रुचितमानुः असितमानुः हेमरथः चामीकरगौरः रजकरथः सुयचः अचोभ्यः 5
अपरिश्रितवाहनः देवालंकृतः सुभूषितखण्डः शिथिलकुण्डलः मणिकर्णः सुलक्ष्णः
सुविशुद्धः विमलजेन्द्रः देवचूडः मन्दारवगन्धः पतंगचरः चारुगन्धः इन्द्रचूर्णः
शैलराजकेतुः अरिमर्दनः मणिक्रकः विमलोत्तरीयः सत्याभरणः दृढवीर्यः नन्दिगुप्तः
आनन्दमालः चक्रवालगुप्तः दृढमूलः आनन्दचन्द्रः ब्रह्मध्वंसदेवः सौख्यवत्सवाङ्गः
समीक्षितवदनः सत्यावतारः सुप्रतिष्ठितबुद्धिः हारशीतलाङ्गः सुखप्रभः भूरिसत्त्वः 10
भद्रगुप्तः चन्द्रशुभः भद्रतेजः इष्टरूपः चक्रवर्तिदत्तः सुविचक्षणगावः वैश्रावणराजा
समृद्धयज्ञः संमतरश्मिः दर्शनचक्रमः स्रजमालाधारी सुवर्णविषाणः भूतार्थकेतुः रत्न-
रुधिरकेतुः महार्घचूडः तेजगुप्तः वरुणराजः उदात्तवस्त्रः वज्रगुप्तः धन्वमानुः उत्त-
मराष्ट्रः विशालप्रभः लोकसुन्दरः अभिरूपः हिरण्यध्वजशिरिकः प्रभूतदेहकर्णः

mṅgalaḥ (l. 1) BAL °ṅgalaḥ susuvarṇaḥ M °rthah asaki° CML °narājāḥ pari° C °nārtha
deva° M °nārtham deva° (l. 2) CM °pulatarlasaḥ saci(C°vi)rambagāmi° BNAL °latara-
mṣaḥ saci(A°ri)rambagāmi || virū° L °dhaḡāmīr iti || CM °bhūmīr iti || .

3. BNACML °sṣṭama bhū° L °bhūmi samāptāḥ || . — 4. M °bhūyo bho dhuta° A °ato
anta° L °ato naīraṁ bhaga° CML °gavān citra° A °trabhāṇḍaḥ cāru° BNACML °trabhāṇḍaḥ
cāru° BAL °rubhāṇḍaḥ dī° bhāṇḍaḥ ru° (l. 5) BA °bhāṇḍaḥ a° N °amitaḥḥ L °amṣitaḥḥ BA
°bhāṇḍaḥ he° M °mīkaraḥ gau° M °thaḥ sūrye°kshaḥ aksio° C °thaḥ surya°kshaḥ a° L
°thaḥ | supakshaḥ° A °kshotyāḥ a° (l. 6) M °parīcotavā° L °crovāba° L °subhūmīkhaṇḍaḥ°
M °subhūmīshitaḥḥ BNC °bhūshīkhaṇḍaḥ A °bhūshīṇḍaḥ cī° L °thilakhaṇḍaḥ° CM °maṇi-
kuṇḍalaḥ su° ṇaḥ cūviḥ° (l. 7) CM °malendraḥ de° BNA °vacūtaḥ ma° M °ndāragandhaḥ°
BNACML °ndhaḥ tataṁ(L °tataṁ)jaculaḥ cāru° C °cūrṇṇeḥ cāru° (l. 8) BNA °tūḥ avima-
rdda° (l. 9) BNAC °ptaḥ ananda° M °ptaḥ āmanda° L °ptaḥ auantamā° CM °ndamāraḥ
cakravāraguptaḥ° L °kravāḡaguptaḥ° N °dhamulaḥ : ā° B °mūtaḥ | ā° ML °ndacakraḥ bra°
N °hmadhiva° A °vaḥ saumnavatsa° (l. 10) BNACML °samīkshi(L °cchi)taḥ vadanasa-
tyaṇḍatāraḥ | supratīṣṭī(CM °sthī)tabu° cītalaṁḡaḥ° M °sukhaḥ prabhaḥ° B °bhaḥ bhura-
satvaḥ° NAL °bhaḥ bhūrasatvaḥ° (l. 11) C °ptaḥ candraḥ° L °candraḡguptaḥ candraḥ° C °ndra-
teja ishta° L °jaḥ indrarūpaḥ° N °ishtaṇḡupaḥ ca° M °cakshaḡatāraḥ° N °kshaṇḡatāraḥ°
CML °vaiḡrava° BNA °vaiḡramanarāja | sa° L °vanarājāḥ samṛi° (l. 12) CM °rājāḥ sami-
dhayaṇḡaḥ° matadara° B °taracyiḥ darḡa° NAL °raḡmīḥ darḡa° CML °rḡanakaḥemaḥ° CM
°sragdhamārādharīḥ su° L °jamāradhari° BNA °māladharīḥ suva° M °dhiraketo ma° (l. 13)
CM °mahāharshaḥcū° N °rshaḥcūḥ° BNA °valurājāḥ udā° CML °valanarājāḥ udāntavastraḥ°
BNACML °straḥ vajaguptaḥ° BNAL °bhānuḥ āttaptarā° CM °bhānuḥ āttapta° N °rāṣṭhīraḥ
vi° C °rāṣṭhīḥ vi° (l. 14) A °viḡarapaḥbhaḥ° N °abhirupaḥ hi° NA °hīranyaḡdha° BNAL

- प्रागजितः विचित्रमकुटः दानवगुप्तः राजवमी पुष्कराशिः सलिलगुप्तः शमितशत्रुः
 रत्नयूपः सुविकल्पाङ्गः अजितबलः सत्यनामः अविरक्ताराष्ट्रः वैश्वानरगुप्तः मधुर-
 वदनः कुसुमोत्पलः उत्तरकुहराजः अञ्जलिमालाधारी धनपतिगुप्तः तद्वर्णार्कमानुः
 5 अनुरूपनावः रत्नकरण्डकेतुः महाकोशः बङ्गलकेशः पुष्पमंजरिमण्डितः अनपवि-
 ष्टकर्णः अनाविद्धवर्णः सितासितलोचनः अरक्तप्रवाडः सिंहोरस्कः अरिष्टनेमिः
 बङ्गराजा ॥ नवमायां भूमौ प्रथमं शतमार्थपचे ॥ भूमिदेवः पुण्डरीकाक्षः
 साधुप्रभः ज्योतिगुप्तः बङ्गप्रभः सत्यवचः भवदेवगुप्तः संवृत्ततेजः निरुपधातः जानु-
 चक्षः रत्नशयनः कुसुमशयनः चित्रशयनः दन्तशयनः सुप्रतिष्ठितचरणः सर्वदेवगुप्तः
 अरजोत्तरीयः स्वायंभवेन्द्रः प्रसन्नवर्णः भवकेतुः चीरपूर्णाक्षः अनन्तबुद्धिः कनक-
 10 नागराजतेजः बन्धनान्तकरः अनुग्रवर्णचेमगुप्तः जिनकान्तारः विमलः मरीचिजालः
 अजितसेनराजा कनकराशिः गौरः पद्ममालः राजबेचगुप्तः समपचः चातुर्देवः
 देवगुप्तः पुष्कलाङ्गः द्विजातिराजः बङ्गसेनः कुमुदगन्धः श्वलाश्वः षड्विषाणपातः
 सुरभिचन्दनः राजा सहस्रदाता अभयदेवः अरिनिहन्ता विमलशिखरः दुरारो-
 हबुद्धिः यक्षकोटिगुप्तः रत्नचक्रमः जालान्तरः परिशुद्धकर्मः कामदेवः गुरुरत्नः

°dhanyaci° CM °nyaçirikah pra° BNA °prabhuvide° CML °prabhovide° (l. 1) BNAL °prāg-
 aji(L °rjī)tā vici° CM °prāgamitāḥ vici° N °tramakūṭah° L °rāhura puṇya° A °ṛiḥ sa-
 riragu° M °laguptah ṣaṇami° (l. 2) BNA °tnayūṣah su° CM °tnayū(C °yu)thah suvi°
 L °tnayūthah sucikalpā° C °ṅgaḥ arjita° L °mah abhirakta° C °ktarāṣṭhah vai° BNAM
 °vaicvana° (l. 3) BNACML °motparaḥ utta° rājah aṇja° L °limāradharīḥ dhana° B °dhārī |
 dhana° (l. 4) N °anurupagā° A °nurūpāgātṛah° BNCM °mañjalima° L °mañjalikeṣaḥ anu-
 praviddhakarṇṇah° CM °taḥ anupraviddha° (l. 5) B °karṇṇah anavidravanah sitā° N
 °karṇṇah anicidravanah sitā° AL °karṇṇah ani(L °avi)vidravanah sitā° CM °karṇṇah anivid-
 dha° AC °ktapṛavāḍah siṃho° NML °skah anisṭha(N °ṣṭha)nemiḥ° (l. 6) M °bahurārāja ||
 L °rājāḥ || .

61. CM °bhūmi pratha° L °thama ṣata°. — 62. CML °bhaḥ su(M °pra)tyavacah°
 BACML °jah nirūpaghā° CML °ghāṭah jā° CM °jānustatrah ratna° (l. 8) BC °tishṭitaca°
 BNACML °raṇah gavādeva° (l. 9) N °arahottari° BNACML °rīyah sāyaṅgavendraḥ° N °kṣhi-
 rapurṇṇā° CM °kanāgatejah ba° (l. 10) L °jah badhanāntarakṣah aruṇavarṇṇah° N °kaḥ
 anuvārṇṇah° CM °vimalamari° (l. 11) BNACML °ajinasenah rāja° NACML °karāçi gau° BNL
 °samayakṣah° CM °cātudevaḥ° (l. 12) CM °pushparāṅgaḥ° L °pushparāgaḥ dvi° A °shka-
 rāṅga° C °ṅga dviṃrājirājāḥ bahu° M °dvirātirā° BNACL °rājāḥ bahu° CM °gandha-
 (C °ndhā)ḥ savalā° A °valācāpashadvishā° BNCM °valācāvasha(C °ṣvāva)dvishāpa° L °lācva-
 shadvishānapādan || sura° BNACML °napātau(M °tauḥ) | sura° (l. 13) BNACML °rabhivanda-
 nah° B °hasadāto | abha° A °dāto | abha° L °dātāḥ abha° N °bhayaṃdevaḥ° L °hantāḥ
 vima° BNACML °çikhalah dūrā° (l. 14) M °ddhiḥ caṇṇako° NM °tnacakra(M °krañ)maḥ°
 L °lāntamaḥ pari° (l. 1) N °tnah satasa° B °sramātā | çuci° CM °tā | suci° N °tā | çu-
 vi-
 pra° BNA °prarojah timirājā | viddha° CM °prarojah timirājāḥ viddha° L °prarojah sti-
 mirarājāḥ viddha° BNAM °pujitā | jaya° C °jito jaya° L °jitāḥ jaya° (l. 2) L °ddhiḥ samic-

शतसहस्रमाता शुचिप्ररोहः क्षितिमतराजा वृद्धदेवः गुरुजनपूजितः जयन्तदेवः सुजा-
तबुद्धिः समीक्षितार्थः उज्जितपरः देवाभिकः असुरदेवः गन्धर्वगीतः वीणारवघोषः
शुद्धदन्तः सुदन्तः चारुदन्तः अमृतफलः मार्गोद्योतयिता मणिकुण्डलधरः हेमजा-
लप्रभः नागभोगबाहुः कमलधरः अशोकसत्वः लक्ष्मीपुत्रः सुनिर्मितरूपः ईश्वरगुप्तः
लोकपालराजा सुनिध्यानः अग्रपुरुषः अनिहतवर्णः कुन्दपुष्पगन्धः अंकुशः आर्द्र- 5
वह्निप्रतिरूपः कार्यताविचारः स्वतेजदीप्तः प्रकाशधर्मः आर्यवंशकेतुः देवराजप्रभः
प्रत्यक्षदेवः अहिमानुरागः कुसुमोत्तरीयः अविरसः प्रथमराजा पुण्डरीकराजा
सुभिन्नराजः ॥ द्वितीयो आर्यपत्नः नवमायां भूमौ ॥ स्निग्धगात्रः परमार्थसत्वः
अस्निन्नगात्रः धर्मशूरः सुतीर्थः लोकालोकनिहितमल्लः कुन्दपुष्पगन्धः निरंकुशः
अनोत्पन्नगात्रः उपाध्यायराजा प्रवरायमतिः अनभिभूतयशः अनुपच्छिन्नालम्बः 10
देवगुरुः रत्नपुष्पः शुद्धसत्वः वैदूर्यशिखरः चित्रमान्यः सुगन्धकायः अनन्तकोशः
सममथितः सत्यप्रभः अदीनगामी सुविक्रान्तः असंश्रान्तवचनः गुरुदेवः नरदेवः
नरवाहनः रत्नहस्तः लोकप्रियः परिन्दितार्थः अविशुष्कमूलः अपरितृषितः सर्व-
शिल्पराजः यहकोशः अनुरक्तराष्ट्रः शिवदत्तमालः शिखरदत्तः चित्रमालः महावि-
मानः अनोत्पन्नगात्रः चित्रहेमजालः शान्तरजः संगृहीतपत्नः अमकृष्टः रक्तचन्दनगन्धः 15
अचलितसुमनः उपचितहनु ज्वलितयशः रचितमालः शिरमकुटः तेजगुप्तराजा ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने नवमी भूमिः समाप्ता ॥

chitārtha° M° tārtha | u° BACML° ujītapā° N° ujhi(?)tapa° BN° parā | devā° A° para | devā°
CML° parāḥ devā° C° bhikāḥ surade° BNACML° vāṇāra° (I. 3) L° ghoshah suddha° C° laḥ
māgodyātayi° BNAL° mārgoghota(A° taya)itā | (L° tāḥ) maṇi° B° dharā | hema° A° dharā
hema° NCML° dharāḥ hema° BNAL° prabhuḥ nāga° CM° prabhoḥ nāga° (I. 4) N° rmitaru-
paḥ° CM° rūpaḥ isvara° (I. 5) L° kapārārā° B° rājā | suni° NCML° rājāḥ suni° CM° pu-
rusha(C° pa)ḥ avirasaḥ° etc. BACML° anīhitava° L° gāṃdhah niraṃkuḥ anotaptagātrah |
aṅkuḥ° BNAL° aṅkuḥ adhravaliparirū(N° r)pa karkātavacārāḥ sva° (I. 6) BNA° dhar-
māḥ ārya° L° japrabhuḥ pratya° (I. 7) N° tyakshedavaḥ° L° rīyah abhīratāḥ pratha° CL
° marājāḥ pu° B° marājā | pu° rājā | su° L° jāḥ subhi° M° ksharājā | .

81. M° tiyā ārya° CM° paksho na° B° kshaḥ | nava°. — 82. C° tvaḥ sachinnagā°
M° tvaḥ achinna° L° tvaḥ ākshinna° CM° thaḥ lokalokahitama(M° hi ma)lah° L° laḥ ku-
mundapu° gandhaḥ anota° (I. 10) CM° anopatapta° BNACML° yārājā | (CM° jāḥ) atra
varā° L° rājāḥ abhravarā° N° varāmatih° BNACML° tayaḥ anu° (I. 11) V° shpaḥ caddha°
N° vaiduryaḥ ksharāḥ° BNACML° kāyaḥ antako° (I. 12) BNACML° adivagāmi° (M° mi) | suvi°
L° gāmiḥ suvi° (I. 13) CM° ratnadevaḥ loka° N° lokayipah pari° L° rthaḥ abhiḥu° BNACML°
° iparājāḥ gra° L° rājāḥ agrako° (I. 14) BNAL° rāshthrah ci° BNCML° cikhālada° M°
° dantaḥ ci° C° dattaḥ vitra° (I. 15) CM° anopatapta° BNACML° hitapakvaḥ a° BNA° aprā-
krishu(N° yu)ḥ rakta° CML° aprāptishuḥ rakta° (I. 16) L° acaritasu° N° tahnū jvaliyaḥ°
L° hanuyaḥ cīrama° BACML° yaḥ | navitamā° A° yaḥ nevitamā° M° ramakūṭah te° L°
° ptarājāḥ ॥ .

- एवमुक्ते आयुष्मात्तहाकाश्चप आयुष्मन्तं महाकात्यायनमुवाच ॥ ये पुनर्भो
जिनपुत्र बोधिसत्वाः परिपिण्डितकुशलमूलाः कृतकर्माः नवमां भूमिं समतिक्रम्य
दशमां भूमिं परिपूरयित्वा तुषितभवनमुपगम्य मनुजभवमभिकाञ्चमाणाः मातुः
कुक्षिमवतरन्ति अपुनावर्तमेवमादीनि कृत्वा संकीर्तय परमपुद्गलानामाश्चर्याद्भुत-
5 धर्मा असाधारणा प्रत्येकबुद्धादिभिः वशिभूतगणादिभिश्च शैलपृथग्जनादिभिश्चेति ॥
एवमुक्ते महाकात्यायन आयुष्मन्तं महाकाश्चपमुवाच ॥ गर्भावक्रान्तिसंपन्नाश्च सम्य-
क्संबुद्धा भवन्ति । गर्भस्थितिसंपन्नाश्च जातिसंपन्नाश्च । जनेवीसंपन्नाश्च भवन्ति
सम्यक्संबुद्धा । अभिनिष्क्रमणसंपन्नाश्च भवन्ति सम्यक्संबुद्धाः । वीर्यसंपन्नाश्च
भवन्ति सम्यक्संबुद्धाः । ज्ञानाधिगमनसंपन्नाश्च भवन्ति सम्यक्संबुद्धाः ॥
10 कथं भो धृतधर्मधर गर्भावक्रान्तिसंपन्नाः सम्यक्संबुद्धा भवन्ति ॥

तुषितभवना शिरिघनो पुरिमकुशलमूलसंचयो वीरः ।

अवलोकयति अतिशयेनोक्तितानि च्यवनकाले ॥

चिन्तयति एवं हितकरो चिन्तामर्थावहं नरमरुणां ।

अमरवरसंपरिवृतो देवगणगुरुर्महापुरुषो ॥

- 15 च्यवितुं समथो खु दानि मे संप्रति सत्वा महान्धकारगता ।

हतनयना कलुषनयना मां प्राप्य तस्माद्विमुच्यते ॥

1¹. N evaññam u° CM °cyapo āya° L °yana uvā°. — 1². A °mūloḥ kṛita° BA °rmānaḥ nava° BNAL °tikramā daḥa° CM °tikrañmya° BNAML °jabhavanam abhi° C °bhavana bhi-
kāññ° BNACML °tarati | apunāvartita eva° BNA °ramapuññ(A °shuññ)galanām āḥa° CML
°ramapuññgavanām āḥa° BNACML °dhāraṇāḥ pratye° L °ddhādibhiḥ ḥaikaḥsha° BNACML
°thagjanā(L °na)yaceti ॥ .

6¹. C evaññam u° A °yushmantantaññ ma°. — 6². L varbhāva° BNA °vakāntisaññ(N °sa)-
pannā° CM °krāntāsāññ°. — 7². BNACML °ḥa bhavanti | saññyaksāññbuddhā abhi°. —
8¹. C abhinishkra abhini° BNACML °shkramanasāññ° L °shkramaṇaṇsaññ° C °saññpatnāḥa°
B °bhavanti | sañña° NCL °nti saññmya° B °buddhāḥ virya° L °buddhāḥa°. — 8². M °sañ-
panāḥa° L °pannā bhava° CML °bhavanti | saññmya°. — 9. C °manaññpannā° N °nasa-
pannā° CML °bhavanti | . — 10. L °krāntāsampa° N °ntisapannāḥ° CML °pannā(L °nnāḥ)
saññmya° B °vanti tushi°.

11. A °shite bha° BNA °bhavanāni ḥiri° CML °vanāni ḥriḥghano° M °vira R °viraḥ ava°.
— 12. BNACML °tiḥayolokāyati cya° L °nakālasamaye°. — 13. BNA °ti eve hi° L °ti eke
li° N °hitaro ci° CM °m arthā(C °rtho)vadbhāvaññ nara° L °rthavahyaññ nara° BNAL °ma-
raṇāññ | . — 14. BNACML °guru mahā° B °rusho cavitum°. — 15. BNA cavitum sa°
CML caritum sa° L °maye khu° BNACML °ni me ime ca (NL °va) saññpra° CM °gatāḥ
B °gatā hata°.

16. CM hatanayanā māñ prāpya kalushanayanāññ (M °shanāññ) māñ prā° A °tasmā |
divimcya°.

का दानि शीलसंवरे एवं नारी रता उपशमे च ।

अयकुलीना सुवचा त्यागरुचिमाद्ववती च ॥

तेजस्विनी च . . . . . का नु खलु हततमरागदोषा च ।

रूपगुणपारमिता अहीनवृत्ता विपुलपुष्पा ॥

का मां समर्था धारयितुं दश मासां का च प्रथरहसीष्वा ।

5

भवे मम का नु जननी कुचिमहमुपैमि कस्याद्य ॥

पश्यति विलोकयन्ती राक्षो शुद्धोदनस्य ओरोधे ।

नारीममरवधुनिभां विबुल्लतानिभां अथ मायां ॥

सो तां निशाम्य जननीमामन्त्रयति अमरान् चविश्यामि ।

अन्तिममुपेत्य वासं गर्भे सुरमानुषहितार्थं ॥

10

तं अवच देवसंघो कृताञ्जलिपुटो वराभरणधारी ।

अध्यतु उत्तमपुत्रल प्रणिधि तव अहीनगुणपुष्पा ॥

वयमपि लोकहिता वज्र मनोरमां ओशिरित्वा कामरतिं ।

पूजार्थमनिन्दितस्य मनुष्यलोके वसिष्यामो ॥

किं चापि विप्रयोगं त्वया न इच्छाम भूतसंघगुह ।

15

अपि तु अरविन्दनयना भविष्यसि गती नरमरूपां ॥

1. BNACML °samvaram eva (CM °vañi) nārī° CM °rata | upa° L °ratām upa° ACML °pasame° BNACML °meva (CM °vañi) ca agra°. — 2. N °nā sūcavā tyā° BACM °sucavā tyā° L °sucatābhyāṅgaru° C °garuvimā° BNACML °rdavatā ca teja°. — 3. BNACML tejas-varaṁ ca° BAL °ca ko nu kha° NCM °ca kau nu kha° L °doshāṣca B °shā ca rūpa°. — 4. N rupagu° BNACML °guru(L °ṇa)pāramitā a° CM °vṛitā vi° B °vṛitā | vi° N °lapūṇyā CM °pūṇyo B °pūṇyā kā ma°. — 5. BNAML kā mama sama° C °kā ma sama° BNACML °rthā cārayi° B °māsāṁ | kā ca° CM °rahaṁ sau° L °rahe sau° B °saukhyā bhavatu°.

6. BNACML bhavatu kā(CM °ko) nu ja° M °jant ku° CM °paiti | ka° B °paimi | ka° L °kasmād yo BNACML °syād yaḥ paṇya°. — 7. M °jñō suddho° BNACML °danasyo(L °syā)-rodhe nārī°. — 8. BNACML nārī amaravadhisannibhā vidyu° L °lātāsāṁnibhāḥ || a° BNACML °nibhā || atha° BNACML °māyā so tāṁ°. — 9. CM °nisaṁmāya° BVA °naniṁm āna° CML °naniṁ āmantra° B °yati || ama° BNACL °marāṁ cavishyāmi anti° M °marāṁ cyaviviyāmi. — 10. BNACML antimam u(N °mapu C °manu)peshya vā°.

11. CM tam avaca° BNA °avavadeca deva° CM °vacade(G °da)vañi deva° BN °saṁgha kṛitā° ACML °saṁghā kṛitā° C °līpuṇa va° BVAL °varabharajacāvi (L °ri) CM °varabha-vanacāri. — 12. BNA ridhyantu utta° CM °ridhyantu utta° BVA °puṅgala° CML °puṅgava praṇi° BNACL °nidhiḥ tava° M °nidhiḥ tava° L °abhiṇagu° N °punya | CM °punyah B °punyā vāya°. — 13. C °lokehitā° L °hitārtha bahu° C °rati | . — 14. N puja° M pūjārtha tava ani° BNACL °jārthaṁ (C °rtha) tava ani° CM °manuloke° BNACML °ke vaci(L °si)-shyāmi kiṁ cā°. — 15. M °cāpi prayo° CM °cchāmāḥ bhūta° BNACML °guruṁ api°.

16. BNACML °vindarapanā bha° CM °gati nara° N °maruṇāṁ || .

एवं खलु भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धा गर्भावक्रान्तिसंपन्नाश्च भवन्ति ॥

- कथं च भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धा गर्भस्थितिसंपन्ना भवन्ति ॥ बोधिसत्त्वाः खलु भो धृतधर्मधर मातुः कुचिगता मातुर्योनिं निश्चाय तिष्ठन्ति । मातुः पृष्ठं निश्चाय तिष्ठन्ति । मातुर्दरं निश्चाय तिष्ठन्ति । मातुः पार्श्वं निश्चाय तिष्ठन्ति ॥
- 5 विष्टम्भितया भो धृतधर्मधर कुसूचं प्रवाडवैडूर्यमणिमुपालम्ब्य न क्वचिदुपलभ्यते प्रदेशस्तु अस्ति सर्वशस्तथा बोधिसत्त्वा मातुः कुक्षौ न तिष्ठन्ति तिष्ठन्ति च । बोधिसत्त्वं पुनः खलु भो धृतधर्मधर मातुः कुचिगतं देवसंघाः उपसंक्रम्य पृच्छन्ति प्रह्लाः कृताञ्जलिपुटाः सुमुहूर्तं सुदिवसं प्रीतमनसः । तां च देवसंघान्तथा पृच्छमानां बोधिसत्त्वा प्रत्यभिनन्दन्ति दक्षिणकरमुत्कृष्य मातरं च न बाधन्ति ॥ न
- 10 खो पुनर्भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वा मातुः कुचिगता उत्कुटकेन पार्श्वेन वा यथा कथंचिद्वा स्थिता भवन्ति । अथ खलु भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वाः पर्यङ्कमामुञ्जित्वा निषक्त्वा भवन्ति मातरं च न बाधन्ति ॥ बोधिसत्त्वाः खो पुनर्भो धृतधर्मधर मातुः कुचिगता व सन्तो भववादिकथां कथयन्ति कुशलमूलत इति ॥ बोधिसत्त्वस्य खलु पुनर्भो धृतधर्मधर मातुः कुचिगतस्य पूजार्थं सततसमितं दिव्यानि
- 15 तूर्याणि वाव्यन्ति न कदाचिद्दिवा वा रात्रौ वा तिष्ठन्ति ॥ बोधिसत्त्वं च भो धृत-

1. CL °ra sañmya° BN °ddhā varbbhāva° A °ddhā va—vakrā° BNACML °krāntasañpa°. — 2¹. CML °rasañmya° B °nti bodhi°. — 2². L °satvā khalu° CM °khalu punar bho dhu° mātur kukshi° C °mātu yoni niçrā° L °mātuḥ yoni niçrā° BNAM °yoni niçrā° N °tishṭhanti° | . — 3. N °prishṭhāni niçrā°. — 4¹. L °shṭhanti° | . — 4². CM mātur pārçve ni A °pārçva niçrā°. — 5. B vishṭhambhita° NA viṣṭha(A °shṭra)stitayā bho° L °vishkambhi dhara mātuh kukshigataṃ° NM °kusutre prabhāve vai° BAC °sūtre prabhāve (C °vai) vaiḍu° N °vaiḍurya ma° M °dūyama° C °dūryāmaṇi° BNACML °m upa(M °pā)gamyā na kva° A °palatyate pra° CM °pradeṇaṃ tu asti° BNACML °asti vaçās tathā° CM °satvāḥ mātū(M °rtu)r kukshan° N °na tishṭanti° B °nti ca bodhi°.

6. BNACML bodhisatvā (CM °tvāḥ) bodhisa° B °cchanti | prahvāḥ° L °prahvaḥ kṛitāṃ° A °hvāḥ kṛitājaliṃpu° BNCL °kṛitājaliṃpu° L °puto su° BNA °tāḥ samuhū° BNACML °hūrtta sudi° C °divaṃsaṃ° L °vasa prita° CM °naso B °nasaḥ tāṃ°. — 8. CM °satvāḥ pra °ndati | da° B °ndanti | dakshi° L °kshinaṃ kara° M °karam ūtkshipya mā° NCML °ram ūtkshipya mā° N °taraṃ va na bā° AC °na bodha° L °dhati | B °dhati na kho. — 9. C °puna bho dhu° BNACML °kshigato ūtkutumbakeṇa pā° C °kana pārçvena° M °rçveṇa vā ya° L °cid va sthi° M °bhavati.

11. A °tvāḥ payaika° BNACML °nisharṇā bhava° M °taraṃ ca ta bā° BNACML °bā-dhati | . — 12. BNA °kshigato ca sato bhavivādikathāṃ° CM °kshigato va saṃto bhavitā-bha(M °saṃto bha)vivādikathāṃ° L °kshigato ca santo bhavishyavādikathāṃ° B °thayanti | kuça° iti bodhi°. — 13. L °puna bho dhu° M °mārtukshiga° C °mātur kukshi° jāṛtha satetasapitaṃ di° M °jārtha satatāṃ sami° BNACML °tūryāni vādyanti | na ka° M °dāci divā° N °tishṭanti | . — 15. C °jārtha apsa° N °ṇi saṃindarça° L °divya pushpa° CM °ślipavarṇṇaṃ divyaṃ° M °cūṇṇaṃvarshaṃ° B °mante | kadāci mātuh°.

धर्मधर मातुः कुक्षिगतं पूजार्थं अपरशतसहस्राणि सन्दर्शयन्ति दिव्यं पुष्पवर्षं दिव्यं चूर्णवर्षं नोपरमन्ते कदाचित् ॥ मातुः कुक्षिमादौ कृत्वा बोधिसत्वानां यावत्परि-
निर्वृता दशबला च दिव्या च अगुब्धूपा नोपरमन्ति ॥ न खलु भो धृतधर्मधर
बोधिसत्वा मातापितृनिर्वृत्ता भवन्ति । अथ खलु स्वगुणनिर्वृत्ता उपपादुका
भवन्ति ॥ तच्चेदमुच्यते ॥

5

अथ सा कमलदलनयन अनुवद्धा गन्धर्ववज्रमि श्रामा ।

सहितं पि तं सुमधुरं शुद्धोदनमब्रवीत् माया ॥

एषा समादियामि प्राणिहि अहिंसं ब्रह्मचर्यं च ।

विरमामि चाप्यदिना मयादनिबद्धवचनाच्च ॥

परुषवचनाच्च नरवर प्रतिविरमामि तथैवं पैशुन्या ।

10

अनृतवचनाच्च नरपति विरमामि अयं मम क्न्दो ॥

परकामेषु च ईर्ष्या न संजनेथ नापि अमिद्रोहं ।

भूतेषु मैत्रचित्ता मिथ्यादृष्टिं च विजहामि ॥

एकादशप्रकारं शीलं सेवाम्यहं पृथिविपाल ।

रजनीमिमामनूनामेव मे जायते क्न्दो ॥

15

अपि च खलु भूमिपाला कामवितर्को मा मां प्रतिकांक्षि ।

प्रेक्षस्व मा ति अधर्मो भवेय मयि ब्रह्मचारिण्ये ॥

संकल्पं प्रपूरेष्यन्ति पार्थिवो भारियाभिदमवोचत् ।

2. CML °balāṣca di° CM °divyāṣca a° C °dhūpā nāpara° L °dhūpā ca nopa°.

3. CML °nirvṛitā bhava°. — 4. BNA °ṇanivṛityā upa° CM °nirvṛityā o(M °au)papā° L °nir-
vṛitā aupapā°.

6. BNACML atha kama° nayanānubandha gandharvabahubhiḥ syā(CML °ṣyā)mā sabi°.

— 7. NCM °hitaṁ sama° BAL °pi taṁ sama° B °bravit ॥ māyā esho sa°. — 8. BNACML esho

samo(C °so)dayā° abhiṁsam abrahma° B °ryaṁ ca vira°. — 9. C vicamā° N °pyadinyannā ma°

A °pyadinānyamadyā° CML °dinnān adyā° BNACML °dyād ati(L °pi)baddha° B °nācca

paru°. — 10. L narava° M °tikrakramāmi° BNACL °pratikramāmi ॥ tathai° M °paicūnyaṁ

BNACL °ṣunyaṁ amṛitava°.

11. BNACML amṛita(M °taṁ)vaca° CM °cchandom api ca para° B °ndo para°. —

12. BNAL °meshu irshyā na saṁ° CM °meshu irshyā na saṁ° BNACML °neshyaṁ | na

bhavishya(B °shpa)ti drohaṁ bhūte°. — 13. BNA °tracitā mi° CML °tracitrā mi°. —

14. BNACML °laṁ ṣaivāpyahaṁ | prithivipāla raja°. — 15. BNA °nim imānantanām

evaṁ° CML °nim imā(CM °māṁ)nantarām evaṁ° C °vaṁ meṁ jāya° BNACML °jāyante

ccha° BNAL °cchandom api ca kha°.

16. CM pi ca kha° BNACML °pāla kāma° BNAL °tarkā(L °rkā kā)māṁ prati° CM °tarkā

pratikāṁksha B °kāṁkshi mā ti°. — 17. Tous les mss. omettent prekshasva. M °mā ni adha°

N mā ti dharma° BNACML °bhaveyaṁ | mayi° cārīya (CM °ye) saṁka°. — 18. BNACML °pra-

अभिरम भवनवरगता अहं च राज्यं च ते वशं ॥
 सा स्त्रीसहस्रमग्यं अनुरक्तं गृह्य तं विमानवरं ।
 अभिरुह्य सन्निषीदे मनापपरिपूर्णपरिवारा ॥
 सा कंचिदेव कालं तस्मिं हिमपाण्डुपुण्डरीकनिभे ।
 5 शयने प्रशमदमरता तुष्णीभावेन क्षेपयते ॥
 अथ कौतूहलमनो संजनिया ब्रह्मदेवकन्या वरमाखधराः ।
 जिनमातुः उपगता द्रष्टुमना प्रासादसुन्दराश्रेण स्थिता ॥
 उपसंक्रमित्व शयनोपगतां मायां निशाम्य वरविदुनिभां ।
 प्रीतिमुखं विपुलं संजनिया अथ संप्रवर्षि दिविजं कुसुमं ॥
 10 मानुष्यकं पि किल ईदृशकं रूपं सुजातमिदमाश्चर्यं ।
 कंचित्कालं स्थिहिय अन्तरतो नायं समा मरुवधूहि भवे ॥
 लीलां निशामयथ हे सखिका प्रमदाये यादृशीं यद्योपयिकां ।
 शयने विरोचति मनं हरति विधाजते कनकरीतिरिव सा ॥
 इयं तं धरेष्यति महापुरुषं अत्यन्तदागदमशीलरतं ।

tipú° L °lpañ paripú° CML °pūrenti pá° BNAL °rthivo máttá(L °rttá)nām ida° CM °vo mártiyá(M °rtya)nām ida°.

1. BNACML abhi(M °hi)navabhava(L °bhavane)na pura(CM °ro)gatá° C °gatán ahañ° M °gatán antañ ca ° te paçyañ | . — 2. B sastri(ou °ntri?)sa° NACM sastri° C °ha-srañm agryañ° L °hyāñ tañ vi° B °varañ abhi°. — 3. BNACML °sbīdi manā° ML °pū-rṇañm pari° BNACM °rivārāḥ sā kiñ° L °vāro. — 4. BNACML sā kiñcid° L °cid aivañ ká° CM °d evañ kālāñ° A °himayāpā° ACM °pāṇḍapūṇḍa° nibho. — 5. L praçama° BNACML °damaça(CM °sa)maratā° CML °na kshapaya° BNAL °paya(B °papa)te tāñ (N °tā) rajaniñ || CM °yate tāñ ca jananiñ || .

6. BNACML °lamanā sañ° BNAML °janima(L °mañ)vā bahu° C °janim eva bahuñ deva° BNAL °vaka(A °kañ)nya vara° B °dharāḥ jina°. — 7. BNACML °gato dra° ndareçena sthi° L °sthitāḥ | . — 8. BNACML °sañkra(C °kri)mica çaya° gatāñ vā māyāñ° L °niçamya° BNACM °mya caravi° A °vidyanitāñ CM °vidyutāñ L °dyutnibhāñ BN °dyunitāñ priti°. — 9. CM °pulāñ sañja° N °lañ mañja° ACM °ñjaniya | atha° BNL °niya || atha° BNACML °tha se(M °sa L °so)mañ prava° BNAL °divisañja kusumañ mānu°. — 10. B °kañ pi | kila° BNACM °kila idriça° L °kilam idriça° N °kañ rupañ° NC °āçca-ryya | .

11. BNACML kiñcit kvacitstham iha(L °ham) anukampe(L °mpaye)yañ gamā maru-bahuni mahā B °mahā lilañ°. — 12. L salilañ | ni° BNACML °lilañ niçāmya yathā he mañikā pra° BNAL °madām iyā (L °dāñ iyāñ) yā(L °yāñ)driçi yathopathikā | CM °madām iyāñ yādriçi yathāpathikā. — 13. BNACML çayano vi° BNA °ti mamañ hara° L °ti | mama manañ° BNA °nakaritir iva iyan tañ° CM °nakagirir iva | L °nakagirir iti. — 14. BNACML iyan tañ vāneshya(A °shyi CM °shyan)ti mahāpurusham anyantañ dā° CM °dāmadamaçi° L °ratnañ BNACM °ratanañ sarva°.

सर्वाश्रवान्तकरणं विरजं किं हायते तव नरेन्द्रवधू ॥
चापोदरे करतलप्रतिमे वररोमराजिनि चित्रस्तवने ।
इह वासमभ्युपगतो वरदो अविमृचितो अशुचिना भगवां ॥
अनुरूपा त्वं च प्रमदा प्रवरा माता स चैव पुरुषप्रवरो ।
पुत्रो भवान्तकरणो भगवां किं हायते तव नरेन्द्रवधू इति ॥

5

यस्यां खलु भो धृतधर्मधर जातीयां बोधिसत्वमातरो चरममविकं बोधिसत्वं
धारयन्ति तस्यां जातौ प्रमदावराणां परिशुद्धं परिपूर्णमखण्डं ब्रह्मचर्यं भवति ॥
मनसापि तासां प्रमदोत्तमानां रागो नोत्पद्यते सर्वपुरुषेषु भर्तारमादौ कृत्वा ॥
बोधिसत्वे च भो धृतधर्मधर मातुः कुचिगते बोधिसत्वमाता दिव्यवस्त्रसंवृतशरीरा
च भवति दिव्याभरणधारिणी च सुस्नातोच्छादनपरिमर्दनपरिषेकं च अप्सरोगणाः 10
बोधिसत्वमातुः प्रतिजागरन्ति ॥ बोधिसत्वे मातुः कुचिगते बोधिसत्वमातुः देवक-
न्याशतसहस्रेहि सार्धं हास्यं भवति ॥ तथा प्रसुप्तां च बोधिसत्वमातरं देवकन्या
मन्दारवपुष्पदामैः परिवीजयन्ति अययौवनमण्डप्राप्ता ॥ यदा च तस्या प्रमदो-
त्तमायाः बोधिसत्वः कुचिमवतरति न बोधिसत्वमाता कानिचिद्दुःखान्यनुभवति
यथान्या प्रमदा ॥ तुषितमवनमादौ कृत्वा सर्वेषां बोधिसत्वानां पंच जीवरणानि 15

1. BNACML sarvabhavānta(CM °ntañ)kara° C °ntañ karaññ viñ hāyate° L °virajañ
vihāya | kiñ hāya° N °ndrabandhu chāto° BACML °vadhū echātoda°. — 2. BNACML
echātodare karatarapratī° L °me vasaroma° citravane CM °citrāstavane. — 3. A °vāsam
atyupa° L °rado abhibakshito° BNACML °avimbakshito° A °to aṇḍacinā° M °bbagavān | .
— 4. CM °pramā(C °mo)da prava° BNAL °pramada prava° CM °caivañ puru° BNACML
°pravara putro°. — 5. M °gavāna kiñ° L °gavāñ bāsyate ta° N °vadhur iti || BACML
°vadhūr iti || .

6. C yasyā khalu° M °khalu punar bho dhu° N °jātyāñ bo° L °jātimāñ bo° mātarañ
cara° BNA °taro varama° CM °taro parama° N °dhāranti° B °yanti | tasyāñ BNACML
°jātau jātyapradavarāññ° CM °pūrṇaṇñ akha° L °pūrṇaṇñ akha° BNACML °khaṇḍa
brahma° C °bhavanti | . — 8. BNACML °mānāñ rogo notpadyante sa° L °sarve puru°
B °kṛtvā bodhi° — 9. BNACML °satvena ca bho° CM °kukshite bo° BA °satvatva-
mātā° M °vastraññsañ° BNACML °bhavanti divyā° BNACML °snātāchāda° CM °pariveshañ
ca apsa°.

11. BNACML bodhisatvena mātuh kukshi(A °kshim)gatena bodhisatvamātuh pratijāga-
ranti | bodhisatvena mā° L °tvena mātuh devakaññyaça° CM °mā(M °mār)tur kukshi°
BNA °vaka(A °kañ)nyaçata° CM °sārdha hā° BNACML °hāsyā bhavanti | . — 12. BNACML
tathā ca hāsyāñ ca prasuptā ca bo° CM °vakaññya ma° B °jayanti | agra° A °nti | ayauva°
CM °mandapra° B °prāptā yadā°. — 13. L °ttamāyā bo° CM °salvo ku° L °tva kukshi°
BNACML °rati | na ca bodhi° mātāñ kāni° CM °ci duḥkhā° CL °bhavanti | yathā° CM
°madāḥ. — 15. BNACML °pañcāmi vara° N °ni vishkṛititāni° CM °ni vijri(?)mbhitāni°
B °vanti | aprā°.

विष्कभितानि भवन्ति अप्राप्ते धर्मराज्ये ॥ परिपूर्णेहि च दशहि मासेहि सर्वे बो-
धिसत्वाः मातुः कुक्षौ प्रादुर्भवन्ति दक्षिणेन पार्श्वेन न च तं पार्श्वं भिद्यते । न चात्र
किञ्चिद्विलम्बं भवति जात इत्येवं भवति ॥ तत्रेदमुच्यते ॥

- अथ प्रतिपूर्णे दशमे मासे माता प्रभूतपुण्यस्य ।
शुद्धोदनं उपगम्य इदमब्रवीत् दृष्टसंकल्पा ॥
उद्यानगमनबुद्धी उत्पन्ना मे नराधिपा शीघ्रं ।
सज्जेहि वाहनं मे यथोचितां चैवमारचां ॥
एतं श्रुत्वा वचनं राजा शुद्धोदनो सुग्रीतमनो ।
आलपति साभिलाषं परिवारवरं पृथिविपालो ॥
शीघ्रं गजतुरगवतीं सेनां पदातिसमाकुलां विपुलां ।
प्रासशरशक्तिचिचां सज्जिय प्रतिवेद्यध्वं मम ॥
चतुघोटान तथ अश्वरथान दशशतसहस्रा युञ्जन्तु ।
प्रवरा काञ्चनघण्टारवाणि मधुरानुनादानि ॥
अञ्जनघनसदृशानां नागानां वर्मधारिणां शीघ्रं ।
प्रतिधेयथ अधिमात्रा सज्जानि दशशतसहस्राणि ॥
आयुक्तवर्मकवचा शूरा सज्जीभवन्तु अनिवर्त्या ।
सज्जीभवन्तु चपलं विंशत्साहस्रियो तेषां ॥

1. L °sehi ca sarve °salva mātuh° CM °salva (M °tvo) mātur kukshi prā° B °vanti | da°
BAL °kshinana pā° CM °kshinapārçveṇena pārçvena ca tañ pārçvi bhavato BNAL °pārçvi
bhadyate | . — 2. BNAL °cid vi(B °d va)carañ bha° CM °cid virañ bha° B °vati | jāta°
CML °jātam itye°. — 3. A tatraidā°. — 4. CM °praripā° L °dasame° B °nyasya çuddho°. —
5. BNACML °danam upaga° B °bravit | dṛiṣṭa° C °dṛiṣṭaṁsañka° BNACML °sañkalpo u°.

6. CM °buddhir utpa° L °buddhi utpa° BNACML °rādhipa çighrañ sañje°. — 7. C °tho-
cittāñ cai° N °tām cañvañ ārakshañ | BAL °caivañ āra° C °rakshañ | . — 8. BACML evañ
çru° N eva çru° BNACML °dano prita° B °mano āla°. — 9. BA °lapayati | sābhi° C °rivā-
rañ va° BNACML °thivipālo çighrañ°. — 10. A °gavartiñ se° M °gavati se° L °gavatāñ
se° BNACML °dātisañiku° B °pulāñ prāṇaça°.

11. BNACML prāṇaçara° L °ṇaçaraṇaça° BNACML °sajjayati veda°. — 12. BNACML
°turgho(C °ghā)ñi ta° BNACML °tathā aṇvarathāñāñ daça(CM °daçaçata)saha° BNAL °srāṇi
yujyantu pra°. — 13. BNACML °varakāñca° ghañthā(A °ñtā)ravamadhu° CM °dhurāmuna°
L °dhurāñinādāni°. — 14. BNACML °gāñāñ dharmadhā° CM °rmacāri° B °çighrañ pra°.
— 15. BNACML prati(CL °vi)dheya | yathā adhimāñ sañjā° daçaçaha° B °srā | ṇi āyu°.

16. N °yuktañvarma° CM °ktavartmakava° L °ktavatmaka° BNACML °cā çu(C °çu)ro
sajji° L °jjibhavanti capara viñçat° (I. 17) BNACML °vanti | anivarttikā sañji°. —
17. BNACML °bhavanti capa° CM °caparañ viñ° L °capara viñ° BNACML °viñça saha°
L °hasrāṇi teshāñ B °teshāñ vipu°.

विपुल सकिंकिणिरणितं सहैमजालं उडारअश्वरथं ।
 वरमाख्यवस्तधारिणो प्रमदा धारेन्तु देवीये ॥
 लुम्बिनिवनं च शीघ्रं व्यपगततृणरेणुपचसंकारं ।
 सुशोधितं मनोज्ञं कुत देवीये देवमुवनं वा ॥
 एकैकं च द्रुमवरं दुकूलपट्टोर्णकोशिकारेहि ।
 कल्पयथ कल्पवृक्षां यथा दिवि देवप्रवरस्य ॥
 साधूति प्रतिश्रुत्वा तस्य वचनेन नरेन्द्रगर्भस्य ।
 नचिरेण यथाज्ञप्तं कृतमिति प्रतिवेदितं राज्ञः ॥
 सा सलीलचारुवदना माता मारबलसंप्रमथनस्य ।
 अभिरूहि सपरिवारा तानि मनोज्ञानि यानानि ॥
 सा विविधाभरणवती पादौघरथौघसंकुला . . . ।
 शोभति सुसंप्रयाता सेना मनुजप्रधानस्य ॥
 अवगाह्य तद्वनवरं माया सखिसंवृता जिनजनेत्री ।
 विचरति विचरथे इव असरवरवधू रतिविधिज्ञा ॥
 सा क्रीडार्थमुपगता ज्ञासां शाखां मुजेमिरवलम्ब्य ।
 प्रतिजृम्भिता सलीलं तस्य यशवतो जननकाले ॥
 अथ विंश सहस्राणि अप्रतिमानि तदाप्सरवराणां ।
 दशनखकृतांजलिपुटा मायाममिनन्दिय मलन्ति ॥

5

10

15

1. BNACML vipula saṁkaṁ(L °ka)karaṇiyaṁ sahe° BNACM °jālaṁ viḍāra(A °la)açva° L °jālaṁ viḍārāçva° BNACML °çvara(M °ya)the vara°. — 2. C °mālyāṁvastra° BNA °riṇo pradā dhā° BNACML °dhāretu deviye. — 3. BNACML °mbiniva° M °vanaṁ çighraṁ° CM °saṁkāçaṁ B °kāraṁ suço°. — 4. BNACML °jñāṁ karoṭha devi° L °vabhavanaṁ°. — 5. BNACML °kaikadrumava° N °dukulapa° CM °patronāko° L °patronākauçikā° BNA °tto-
 rṇākoçikārehi kalpa°.

6. BNAC °vrikshāṁ | yathā° M °vrikshāṇāṁ yathā°. — 7. BNA °vacanānnare° CML °ca-
 nā narendra°. — 8. B °rājñāḥ sā salila°. — 9. L sā salilacā° A sā sariracāru° CM sā
 çariracāru° L °vadana mā° BNACML °mātā mālavarasaṁ° CM °rasaṁmathanasya. —
 10. BNACML abhirūpasaparivārāḥ tāni °jñaghoshāṇi(M °ni) sā vivi°.

11. BN °navatṛi | pā° A °vabhṛi | pā° CM °vartti | pā° BNACML °pādaudyama(L °sa)-
 daudyasaṁkulā çobha°. — 12. C °prayantāḥ | senā° A °yāta || se°(?) ML °yātāḥ | se° B °yātā |
 se° dhānasya ava°. — 13. CL °vagrāhya° B °varaṁ | māyā° BNACML °saṁvṛittā ji° B °netṛi
 vica°. — 14. C °ti vitra° M °citurathe iva avaravadhi° B °dhijñā sā kri°. — 15. M mā kri°
 CM °dārthaṁ upa° BNACML °gatā lakshmiçākḥā bhujābhīr (L °bhīh) ava° B °mbya prati°.

16. L °tā çalilaṁ° A °tā sariraṁ | tasya° B °lilaṁ | tasya° C °yaçaṁ bhoja° BNAL °ça-
 vabho jana° CML °janakāle. — 17. CML °viṁçat saha° BNAL °srāṇim aprati° BNACML °pra-
 tibhoti (A °di) tadā(CM °dā a)psara° B °ṇāṁ varakana°. — 18. BNACML varakanaka-
 kṛitāṁ° CM °jālīmpuṭā° L °nandati bhāṇa° N °ndiya ṇabhanti | .

अथ जराजातिमथनं जनयिष्यसि अमरगर्भसुकुमारं ।
 देवी दिवि भुवि महितं हितं हितकरं नरमरुणां ॥
 मा खु जनयी विषादं परिकर्म वयं तवं करिष्यामः ।
 यत्कर्तव्यमुदीरय दृष्टुं कृतमेव मा चिन्ता ॥
 5 मातरमबाधमानो प्रादुर्भूतो मनापो मायाये ।
 दक्षिणपार्श्वेन मुनिः सुसंप्रज्ञानो परमवादी ॥
 अथ विविधरतननिचया नगरनगरा अनेकसहस्राणि ।
 प्रज्वलि प्रभा च विमला प्रादुर्भूते नरवरेन्द्रे ति ॥

न खलु भो धृतधर्मधर सो अस्ति सखो सखनिकाये यो चरमां जातिं समन-
 10 न्नरजातं बोधिसत्वं समर्थो आकर्तुं अन्यच्च शुद्धावासेभ्यो देवेभ्यः ॥ तत्रेदमुच्यते ॥

अंशुकुसुवेष्टितशिरा अष्ट सहस्रा महेश्वरवराणां ।
 ब्राह्मणवेषधराणां अभिगच्छि पुरं कपिलवस्तु ॥
 ते राजकुलद्वारे वरवसनधरा वराभरणधारी ।
 उपगम्य मुदितमनसा प्रतिहारमुवाच सत्त्ववरा ॥
 15 शुद्धोदनमुपगम्य ब्रूवीहि इमे लक्षणगुणविधिज्ञा ।
 तिष्ठन्ति अष्टसहस्रं प्रविशेदिति यद्यनुमतन्ते ॥
 एतं श्रुत्वा वचनं प्रतिहाररचो उपेत्य राजवरं ।

1. BNA adya jārājā° CM adya rājājātima° L °dya yārājā° B °shyasi | ama° CML °rbha-
 kusumārañ° B °mārañ° devi°. — 2. L °bhuvī sahitañ hitakarañ° BNA °mahitañ hitaka-
 rañ° NM °maruñañ° | , — 3. BNACML °janayi vi° yañ tava karishyāmaḥ satkarita°. —
 4. BNACML satka° CM °tkarttam udira° L °m evañ mā ci°. — 5. BNACML °rbhūtañ ma°
 CM °manā(M °lā)ya | mā° BNA °manāpa | māyāye dakshi°.

6. BNACML °muni susaṃprajāto pa°. — 7. BNACML °nicayo naga° NAL °hasrā B °hasrā
 pracali°. — 8. BNACML pracalita prabhā va vima° BA °prādubhūte° M °prārdurbhū°
 BNCL °tena nara° AM °rendreneti° C °rendraneti | BNL °rendrena ti na khalu°. —
 9. L °so °sti so° N °asti satvanikā° L °marthañ vyāka° M °kartu | anya° B °kartuñ | anya°
 L °anyetra ṣu° A °vāsetyo de° L °sebhyaḥ deve° A °devetyaḥ B °bhyaḥ tatre°. — 10. N tatrad-
 dam u°.

11. NC aṣuka° A °kaṣuveshti° L °kasuceshti° BNACML °ṣiro a° N °heṣavarāṇañ B °ṇañ
 brāhma°. — 12. M °hmanaṃvesha° BNA °shadhārāṇañ | abhi° vastu ne rāja°. —
 13. BNACML ne rāja° N °jakūladvā° C °re vavasana° M °re vacavasa° CM °dharañ varā°
 B °dhāri upaga° L °dhārim upa°. — 14. N upagaṃmya° M °mya dita° BNACML °nasa prati°
 vāca || sa° C °satvārā L °tvaraṃ rājā BNAM °satvārā ṣuddho°. — 15. BNACML °mya bra-
 vihi° B °dhijñā tishṭanti°.

16. BN tishṭanti° M tishṭhanti° ashta° BNACM °iti yajñanuma° L °ti yajñanuma° A °nu-
 manto M °tan to°. — 17. BNACML evañ ṣrutvā° B °varaṃ kṛitakarapūṭaḥ°.

कृताञ्जलिपुटः प्रणम्य इदं उवाच नराधिपतिं ॥
 सुखं अतुलबल दीप्तिद कारय राज्यं चिरं निहतशत्रुः ।
 द्वारे ते अमरसदृश तिष्ठन्ति प्रवेष्टुमिच्छन्ति ॥
 प्रतिपूर्णविमलनयना मधुरस्वरमत्तवारणविचारी ।
 भवति मम तेषु संका न ते मनुष्या मरुसुतास्ते ॥
 परिचक्रमतां तेषां धरणिर्जः क्रमवरा न संकिरति ।
 न च तेषु सन्धिश्चन्द्रः चक्रमतां श्रुत्यति कदाचित् ॥
 गम्भीरमधुरचेष्टा आर्याकारा प्रशान्तदृष्टिपथा ।
 विपुलां जनेन्ति प्रीतिं जनस्य समुदीचमाणस्य ॥
 निःसंशयं नरवरा पुत्रवरं उपगता तवं द्रष्टुं ।
 देवगणपुरुषप्रदेवं अभिवाद्य नन्दितुं नरसिंहं ॥
 एतं श्रुत्वा वचनं प्रतिहाररचं नराधिपोवाच ।
 मयि भो कृताभ्यनुज्ञा प्रविशन्तु निवेशनमुदारं ॥
 अमरप्रवरगणास्ते गगनसमनिभा विशुद्धकर्मान्ता ।
 प्रविशेन्तुः पार्श्विवकुलमहीनकुलवंशमुख्यस्य ॥
 शुद्धोदनोऽपि राजा महेश्वरां दूरतो निशमेत्वा ।

5

10

15

1. BNAL kṛita(L °tañ)karapū(N °pu)tāḥ praṇa° CM kṛitakarapū(G °pu)to praṇa° BNACML °idam uvāca ॥ narādhipeti mu(C °su)°. — 2. M mukhañ atu° BNAL mukhyañ atula° CML °atulavaradi° CM °diptir idañ kāraya° L °diptima kāraya° BNACML °jyañ vi(M °ki)varañ ni° B °catruḥ dvāre°. — 3. BNACL dvāre (C °ra) te amṛitasadṛi° M dvāre amṛitasadṛi° N °driṣṭān ti prave° C °m icchāñnti L °ichati B °cchanti prati°. — 4. L paripūrṇa° BNACML °nayanā samadhu° ṇavicā bhavati°. — 5. M °teshu saṃkrā na te°.

6. C pacicaṃkra° N °ricakraṃma° BNACML °matā (L °tāḥ) teshu dharāṇi° L °varāṇa saṃkirati B °rati na ca teshu°. — 7. L °ṣabdo caṃkratā ṣruyati° BNACML °matā ṣruyati° B °kadācitā gambhī°. — 8. N °dhurace° BA °driṣṭhi yathā vivalaṃ jāne° NCML °bhi yathā. — 9. BNACML vivalaṃ (L °rañ) jāneti pri° C °pṛiti jana° CM °mānasya° B °ṇasya niḥsañ°. — 10. BNACML °naravara putra(M °trañ)va° L °travaram upa° BNACML °tā tava dṛaṣṭuṃ devaga°.

11. C devagaṇepuru° BNACML °vādyābhina° BNAL °bhinandatā nara° N °bhinan- datā nara° CM °nditā nara° BNACML °siṃhaḥ | L °simho ॥. — 12. BNA eta ṣru° CML etat ṣrutvā°. — 13. C mabhi bho° A °kṛitātyanu° BNACML °nujñāñ pra° BNAL °praveṣantu° A °pravintu°. — 14. BNACML amaravaragaṇās ta(L °s tañ) ga° C °ta gamaṇasa° M °gagaṇāsa° L °gagaṇasa° C °ṣuddhaṃkarmā° A °ddhakamāntā B °rmāntā pravi°. — 15. BNACML praviṣetsuḥ pārthivakulañ | ahi° C °mukhya° A °khyasyā ṣu°.

16. L °ṣvaraṃ dūra° ṣāmyatvā CM °ṣāmyetvā B °metvā paryupasthitāḥ°.

- प्रत्युत्थित आसनातो सपरिजनो गौरवबलेन ॥
 अभिवादे नरपतिः स्वागतमनुरागतं च सर्वेषां ।
 प्रीता स्म दृश्येन प्रशमदम्बलेन च भवतां ॥
 संविद्यन्ते इमानि वरासनानि वररूपविकृतानि ।
 5 आस्तां ताव भवन्तो अस्माकमनुग्रहार्थाय ॥
 अथ तेष्वसनवरेषु कनकरजतवर्णचित्रपादेषु ।
 विगतमदमानर्पाः ते तत्र सुखं निषीदन्तुः ॥
 ते कंचिदेव कालं निषण्णमात्रा नराधिपमुवाच ।
 शृण्वतु भवां प्रयोजनं यं अस्माकमिह गमनाय ॥
 10 सर्वानवबन्धाच्च पुत्रस्त्वं अनुजातो . . . . . ।
 लक्षणपारमिप्राप्तो . . . . . ॥
 वयमपि लक्षणकुशला दोषगुणां लक्षणेर्विजानाम ।
 यदि न गुरु तव सुतन्ते पश्चिम महापुरुषरूपं ॥
 सो वदति एष पश्यथ सुखपदेशचेमं मम पुत्रं ।
 15 मरुमनुजकीर्तियशसं लक्षणगुणपारमिप्राप्तं ॥
 अथ मृदुककाचलिन्दिकप्रवेणिश्रितं च कनकवर्णामं ।
 उपनयति पार्थिववरो नरमरुपरिवन्धितं सुगतं ॥
 आलोकयित्वा दूरा महेश्वराः क्रमवरान्नरवरस्य ।

1. BNA paryupasthitah sapari° CML pratyupasthitah sapa° C° sapajano gauravavarṇṇena | M° vavarṇṇena | B° lena abhi°. — 2. BNACML abhilāshate nara° BNA° m anugagatañ° CML° m anugatañ° B° rveshāñ pritā°. — 3. BNA° nu prasama° CM° na prathamada° BNACML° madaçabale ca bhagavalāñ || . — 4. BNACML° dyanti imā° L° varāvasa°. — 5. BNACML° tāvad bhavante | (L° nto) asmā° M° smākañm anugra°.

6. BNACML āsanava° B° pādeshu viga°. — 7. NL° gatamanamāna° M° darpās te tatra° BNACML° shidetsuḥ | . — 8. BNACML te kiñcid° BACML° evañ kālāñ° BNACML° ni-sharṇṇamā°. — 9. BNACML çriṇvantu bhagavāñ yan pra(C° vān prat pra)yo(M° yā)janam asmākam ihāgama°. — 10. CM savānava° BNA° putraḥ svayam anu° CML° putro svayam anu° BNACML° nujāte la°.

11. A° ramipto L° prāpte B° prāpto vaya°. — 12. BNACML° kshaṇa(L° ṇaṃ)pāramiprāptaḥ kuca° CM° kuçalāñ do° BNACML° kshaṇe vijā° CM° nāmaḥ | N° nāmā | . — 13. BACM° paçyema | mahā° N° çyemā mahā° L° çyemaḥ mahā° N° sharupañ B° rūpañ so vada°. — 14. BNACML° ti esha svavya(M° svaya)pade° B° putrañ maru°. — 15. M° manujaki° L° manumarujaki° BNACML° rtlinayasañ (C° yanañ) laksha° N° kshaṇaṃgu°.

16. BNACML° praveçīṇa° C° yitañ va kana° A° varṇṇāhañ | . — 17. M° upanayanayati pārthivaca narama° C° rthivavara nara° CM° ramanujapari° A° ramarūpa° L° gatam āroka° B° gatañ ā°. — 18. L° ārokeyitvā purā ma° M° kapitva purā ma° BNAC° yitva purā ma° BNACML° çvarah krama° B° rasya mūrddhna°.

मूर्ध्ना विगलितमकुटा धरणिवरतले प्रणिपतेन्सुः ॥

गोचीरविमलचन्द्रं महीतले मूर्ध्नि प्रतिष्ठपेत्वा ।

दशबलमभिनन्दन्ताः स्थिता सुचिरकालमभिकाञ्चितं इति ॥

जाता खलु भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः सर्वाणि मानुषकानि शिल्पानि अना-
चार्यका यत्नुतिष्ठन्ति ॥

5

न खलु भो धृतधर्मधर बोधिसत्वाः तुषितभवनात्प्रभृति कामां प्रतिसेवन्ति ॥
भो जिनपुत्र को हेतुः कः प्रत्ययः यं अप्रहीणेहि क्लेशेहि बोधिसत्वाः कामा न
प्रतिसेवन्ति राज्ञस्त्वय कथमुत्पन्न इति ॥ एवमुक्ते आयुष्माब्जहाकात्यायन आयुष्मन्
महाकाश्यपमुवाच ॥ परिपिण्डत्वात्कुशलस्य बोधिसत्वा कामां न प्रतिसेवन्ति
कल्याणाध्याशयत्वात् अथाध्याशयत्वात्प्रणीताध्याशयत्वाच्च बोधिसत्वा कामा न
प्रतिसेवन्ति । अकामकामित्वात् ज्ञानध्वजत्वात् अतत्परायणत्वा सृष्टानुपस्थित-
त्वाद्वोबोधिसत्वाः कामां न प्रतिसेवन्ति । आर्यत्वात् अनीचत्वात्कुशलपरिभावितत्वाच्च
बोधिसत्वाः कामान्न प्रतिसेवन्ते परमपुरुषसंभावितत्वाच्च लोकस्य सन्यक्तुं बुद्धो
भविष्यतीति ॥ अथ राज्ञस्तुषितकायाश्च वित्वा मातुः यशोधरायाः चचियक-
न्यायाः कुचिमवतीर्य इति ॥ एवमनुश्रुयते भो धृतधर्मधर ॥ राजानश्चक्रवर्तिनः
औपपादुका बभूवु ॥ तद्यथा कुसुमचूडः हेमवर्णः गान्धर्वः सुमालः रत्नदण्डः सुवि-

1. BNACML °rddhnābhiga° M °makūṭā° L °kuto dhara° M °ṇikarata° C °raṇivarate
prañi° BNACL °tetsuh B °tsuh go°. — 2. M °malandro mahi° BNACL °candro mahi°
BNACML °mūrdhna pratishṭhāpya ḍaḥ°. — 3. L °ndantā sthi° BNACML °kāṁkshatā
(L °tām) iti ॥. — 4. BNACML jātām khalu° CM °tvā sarvā° M °ṣilpāṇi anā° N °lpāni
nacārya° M °cāryakā° L °ryyakānyapi tishṭha° BNACML °ryakācyapi tishṭha°.

6. L °tvās tushi° NL °bhavanān prabhṛi° M °vanā prabhṛi°. — 7. BNA °tyayaḥ yaḥ
apra° CML °tyayaḥ yo apra° CM °tpannam iti ॥. — 8. N evaṁm u° CM °yano ā°. —
9. M °piṇḍitvā° L °ṇḍatvā kuḥa° NACML °dhisatva kā° BNL °sevati kalyā° BNACML °lyā-
ṇādhyāḥa(A °sa)yatvā agro(BN °agro A °ago)dhyāḥa° M °ṣayatvāt aprañi° L °yatvān prañi°
BNACML °dhisatva kā° L °kāmaṁ na pra° BNACML °sevati ॥.

11. L °makāritvājñāna° M °mitvā jñāna° L °jatvād atalpa° CM °ataparā° L °rāyanatvā°
CML °tvāt sprihecopasthi° BNA °sprihecopasthi° BNACML °satvaḥ kā° M °kātyāṁ no prati°
NC °kāma na(C °naṁ) prati° BNACML °sevati ॥. — 12. ML °ryatvād anica° C °ribhovita°
L °vitvācca ho° BNA °satvaḥ kā° C °kāma na pra° BNACML °sevate (L °ti) ॥ pa(C °pu)-
rama° L °bhāvitvācca° M °sya saṁmāksaṁ CL °sya saṁmya°. — 14. N °hulaḥcas tu°
BNACML °shitekāyācca(M °ccya)vi° L °shite kāmaṁ cyavi° BNCML °rāyāḥ kshetriya° L °ya-
kaṁnyāyāḥ°. — 15¹. NC evaṁm a° B °dhararājā°. — 15². CM rājānā cakra° L °jāno
cakra° CML °rttino aupa° BNACML °duko ba° NACML °bahuvu ॥ L °bahuvuḥ ॥.

16. N °macuḍaḥ "ndharviḥ su° BAM °sumalaḥ ra° C °rvaḥ samā° L °sumāraḥ ratna°

मानः आर्जवः मान्वाता सुनयः सुवस्त्रः बङ्गपङ्कः तोरयीवः मणिविरजः पवनः
महदेवः सुप्रियः त्वानवां शुक्लवंशः दुरारोह इति इत्येवमादयश्चक्रवर्तिगणाः
औपपादुका आसन्नतथा राज्ञस्तमद्र इति ॥

कथं भो धृतधर्मधर बोधिसत्वा अभिनिष्क्रमणसंपन्ना भवन्ति ॥ भूतपूर्व भो
5 जिनपुत्र बोधिसत्त्वो अभिनिष्क्रान्तः ॥ राजकुलगतः कन्दकं ग्राहयामास ॥

चिप्रं कन्दकं कण्ठकमुपनीत्वा मा चिरं विलम्बाहि ।

संयाममहं दुर्जयं जयिष्ये अथ भव वूदयो ॥

सो वाष्पपूर्णवदनो परिनिःश्वसन्तो

कन्दकः सशोकरवितानि समुत्थितानि ।

10

वाष्पाणि मुञ्चति इमानि प्रबोधनार्थं

सुप्तस्य पार्श्ववज्रनख..... ॥

किं दानि आविगलिता वरकोशभारा

वाष्पौघसंस्तरगता मदनाभिभूता ।

लालस्यसोकपरिदेवितकाल एव

15

सुप्ता इदानीं यद् जाग्रणदेशकालः ॥

देवी पि नाम सुचिरं प्रतिजागरित्वा

सौदामनीप्रतिमरूपनिभा शयाना ।

निर्यासकालसमये नरलम्बकस्य

वरसुरपुरे सुरवधूप्रतिमा सलीला ॥

BNa °ñivilajaḥ mavanah° GML °rajaḥ ma(L°sa°)vanah° B °iti ॥ itye ° gaṇaḥ | au° L °pā-
dukamāsa° bhadram iti ॥ C °itiḥ ॥ .

4¹. M °satva abhi° BNACM °panno bhavati ॥ . — 4². L satvā abhi° CM °shkrānto°
B °shkrāntaḥ rāja°. — 5. N rājakūlaga° L °gato ccha° CM °gāthādhyabhā°.

6. M °kaṇṭham upa° BNACML °upaniya mā cirañ viroce(C°ca°)hi samgrā°. — 7. BNACM
°grāmam iha durja° CM °jayikshe | adya° B °shye | adya° BNACML °bhava udagro so vā°. —
8. BNACM °vāshparṇṇava° L °vāshpannavadaro parinisva° NCM °vadaro pariniṣva° BA °daro ni-
ṣva(A°ṣca)santo° BNAL °ṣokabalāni sa° CM °ṣokavanāni sa° B °lthitāni vāshpā°. — 10. B °muñ-
cati | imā° BNACML °māni bandhanā° C °nārtha supta° N °nasyā C °nasyo B °nasya kiṃ°.

12. BNA °dānim āvi° CM °dānim āvi° L °dāni imānigarito danakeṣabhā° BNACM °galito
vanako(NACM °keṣabhā° BNACML °bhāro vāshpañ L °bhūtāḥ. — 14. CML °syaṣokapa°
BNACML °ridevakila tad evābhā (CM °ho) suptā° CML °dāniñ ya° BNAL °yadu jā(L°tā)greṇa
deṣa° CM °yada jagrenadeṣakāle L °kāleḥ.

16. L devīñ pi nā° BNACML °saudāminipratimaru(L°rū)pa° L °rūpaḥ nibhā° AC °rūpari-
bhā° BNACM °bhā sudajāñā L °bhā sudayāñāñ | . — 18. BNACML °ṇakāle nara(CM °na
a)lambaka(ML °lambā)sa° BNAL °sya surapure su° C °sya surasurapure su° M °sya suru-
purure sura° L °tīmā ṇarirāḥ ॥ A °sarirā | .

सा दानि तस्य महिषी मनुजेश्वरस्य
 माता सवत्सलविशालसुचारुनेवा ।
 संपञ्चमान कश्चन प्रियविप्रयोगं
 निद्रामिभूत न विजानति आलपन्तं ॥
 सा दानि कुञ्जरवराश्वसमाप्तयोधा
 नाराचप्रासशरशक्तिविचित्रवर्मा ।
 सेना कहिं वसति कं वा गुणं करोति
 या शाक्यपुङ्गवं न बुध्यति निष्क्रमन्तं ॥
 कं बोधयामि मम को नु भवे सहायो
 किं वा करोमि दिवसे अपि विप्रनष्टे ।
 हा हेमकाञ्चननिभेन किल विहीनो
 राजा जहिष्यति सबन्धुजनो शरीरं ॥
 तं देवसंघ अवची मधुरप्रसापी
 किं कन्दका लपसि किं ति विहन्वितेन ।
 नेतस्य मारकपुत्रास्तपि उद्यतानि
 विघ्नं समर्थ जनवेद्यु कुतो पुनस्त्वं ॥
 मेरिमृदङ्ग यदि शंससहस्रशब्दं
 कुर्यात्कोचित्कपिलवस्तुनि बोधनार्थं ।
 नेतद्विबुद्धि अमरेश्वरमादिकेहि
 तं सोपितं पुरवरं हि समृद्धवारं ॥
 पञ्चासि ताव गगने मणिरत्नचूडा

5

10

15

20

1. BNACL so dāni° BNA °mātra sa° CM °mātuḥ sava° L °mātra sañmvara suviçālacāru° BNACM °vatsarasuviçāla(A °ra)cāru°. — 3. C māñpa° BNACML °jānatim āla° NCM °la-yantañ | L °lapañkañ | . — 5. BNACML so dāni° L °kuñjararavāṇa samā° A °raṇca samā° BNACML °yodha varā(A °lā)ca(L °ṣṭa)prāṇa(L °nāḥ)çaraṇa° CML °travartme(M °vartse L °vatma)dharā BNA °varmadharā senāñ ka°.

7. BNACML senāñ kahiñ " guṇaṃ (N °ṇa) karonti ja°. — 9. L °dhayā mama ko° C °bhava mahāyo° BNACML °divasā api vipra° N °nashṭho ML °nashṭo | .

11. L °la viprahīno° C °la visino rā° M °shyanti | sa°. — 13. L °sañgham acari madhu° BNACM °gha acari (M °ri) madhu° M °dhupralā° N °lāpri kiñ° CM °lāpi | cchinda° L °kiñ cchedaka la° BNACM °ndaka la(M °lā)pasi°. — 15. BNACML °māranapu(M °pi)trā° janaye kuto (L °ye putah) puna°.

17. BNACML °kuryāt kvacit ka° CM °nārtha | . — 19. BC°ramājyakehi° NAML°ramahyakehi° BVAL°kehi | te sopi° CM °kehi ta sopi° C°piram pura° L °rañ hi sasamri° BNA °ddhavalāñ | .

21. BNACML paçyāmi tāvad gagane (B °na CM °ṇa L °ṇe) mañi° N °tnacuḍā° L °cū-dāḥ de° B °cūḍā | dēvā° L °devāḍibhir guru° C °sya vasānuvṛitti | .

देवा दिवि मुषकृतस्व वसानवर्ती ।
 प्रह्ला कृताञ्जलिपुटा प्रणिपत्य मूर्ध्ना
 त्वं बन्धु त्वं च शरणं ति नमस्वमाना ॥
 तत्साधु कण्ठकमुपानय नायकस्व
 गोचीरहेमवपुषं सहजं तुरंगं ।
 न ह्यस्ति सो भुवि दिवि नरलम्बकस्व
 यो विघ्नं कुर्या उपनेहि तुरंगश्रेष्ठं ॥
 सो तं प्रफुल्लकुमुदाकरकुन्दगौरं
 संपूर्णचन्द्रवपुषं सहजं तुरङ्गं ।
 तस्व महागुणधरस्व वचाभितुङ्गो
 सुश्रूषकारि उपनामयते इदन्तो ॥
 एषो ति नाथ वरलक्षणभूषिताङ्गो
 सज्जः सुद्योतचरणो ललितायगामी ।
 यं दानि ते ध्वसितं वररूपधारि
 तन्ने समृध्यतु विशालभुजान्तरांश ॥
 श्चुस्य ते यबल दुर्बलभग्नशूको
 शीघ्रं तपेतु तव तेजवराभिभूतः ।
 आसा च ते नरलम्बक महार्थयुक्ता
 संपूर्यतां कमकपर्वतसन्निकाशा ॥
 ये तुभ्य विघ्नकरा ते तु अपक्रमन्तु

3. CL prahvo kri° C °puto praṇi° BAML °praṇipratya mūrddhnā° N °tya mūrddhnā°
 L °mūrddhnāḥ tvaṁ° ML °raṇaṁ ti nama°. — 4. BACML sādhu chandaka upanāya-
 (L °paṇāmaya)ka nāya° N °dhu kṛindaka upanāyaka° BNACML °yaka nāyakasya° C
 °raṁgā ॥ .

6. A na jyasti° C °na hyati so° L °so divi bhuvi nara° C °naralaṁbha° CML °vighna ku°
 CM °kuryād upa° L °turago ca cre° C °turaṁgiṅga° BNCML °çreshṭaṁ | . — 8. M °pra-
 phūlla °darakaraku° L °davaraku° N °saṁpurṇacandraṁvapu° A °ndravayushaṁ° M
 °pusha saha° C °hajaṁ tudgaṁ ॥ N °turadgaṁ | . — 10. C °varābhi° N °vacobhi° A °va-
 cohitu° L °tunnāḥ çrucrushakā° CM °nno çrusushakā(C °mā)ri° BNA °suçrushakāri° BN
 ACM °upamānayate° L °upamānate ru°.

12. A °shitaṅgau sajjah° BNACML °sajjah sujotaca°. — 14. CML °dhāri tan te° M
 °dhyatu shiçāla° A °viçārabhujāṁtārāṇā | CM °jāṁtārāçi° L °jāṁtārāṣa ॥ BN °jāṁtārāçā
 çatru°.

16. C °çca tai gra° A °tayetu° M °petu va teja° BNACML °teja(C °je)calābhibhūtaḥ.
 — 18. M °te nacalamba° B °lambakya(?) mahā° NA °mbakya mahā° L °yuktāḥ saṁ° B
 °yuktā | saṁpū° N °sampurva° BNA °sannikoçā ye tu° CML °sannikoçā | . — 20. L ye

श्रेयावहा तु ति बलं विपुलं लभन्तु ।

यं च व्रतं समुपगच्छसि तस्य पारं

गच्छासि मत्तवरवारणखेलगामि ॥

मणिकुट्टिमा च वसुधा राजकुले कण्टकस्य पादेहि ।

समनिहता रसति मधुरं निशां स्फुरति अद्भुतं शब्दं ॥

चतुरस्र लोकपाला विगलितमकुटा प्रसम्बवरमात्माः ।

कण्टकपादेषु करां न्यसन्ति रक्तोत्पलसकाशां ॥

अयतो वज्रवरधरो चिदशगुरु आवडमणीचूडो ।

इन्द्रो सहस्रनयनो गच्छति पुरतो नरवरस्य ॥

सञ्चाकृतमाचमिदं कण्टको वहतीति वादिशार्दूलं ।

देवा प्रवरकरहतं वहन्ति अंशुप्रवरवर्ष ॥

निष्क्रम्य नगरवरातो अवलोकयि पुरवरं पुण्यसिंहो ।

न तं पुनरहं प्रवेक्ष्यमप्राप्य अरामरणपारमिति ॥

एवमभिनिष्क्रमणसंपन्ना खलु भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धा इति ॥ न प्रतिबलो
खल्वहं भो धृतधर्मधर बोधिसत्त्वस्व गर्भावक्रान्तिमादौ कृत्वा यावदभिनिष्क्रमणतो
विस्तरेण भाषितुं कल्पं कल्याणशेषं वा न च मुणा समन्ता शक्यमभिगन्तुं ॥

इत्थपि बह्वगुणसंपन्ना सम्यक्संबुद्धा इति ॥

ca tu° A °tutyam vighna° BNL °tubhyaam vi° BNA °karah te tu° CM °karas te tu° L °karas te
tubhyaam°pakra° BNA °vaha dani balaam° CML °vaha dani bara (L °raam°) vipu° CM °pulaam°
bhavantu sarve (C °savai) | .

२. L °samupagacchasi mattavara° C °sya palam° gaccha° BA °mattacara° NCML °mat-
tavara° CM °kheraga° L °gami° B °gami mani°. — 4. L °ttimaam° ca° B °ma° ca | vasu°
BNCL °le kamthakasya° A °le kamthakasya°. — 5. BNACML °ram° nicaam° (N °ca°) kulati (A °ti°)
adbhu° CML °dbhuta° cabdam° | .

6. B °raçva loka° CM °mbanamalah° | NL °mbavanamalah° | . — 7. BNACML °ntha-
kaya(L °pa)deshu karatalam° (CM °la L °ra°) nyasati (L °nyati sa) raktotpara(A °la)saka°
M °kacam°. — 8. BA agraso vajra° NL agraso vajavara° CM °graso vajadharo° L °çagunar
aba° BNACML °çagurur abaddha° N °nicudo° | . — 10. CM °ntha° bhavatiti va° BNCL °ca-
rddulam° M °cadulam° B °lam deva°.

11. BNL °varaamkarakri(N °ramkari)ti° vahanti amçuvarsha(L °rshaam°)pravaram° | CM
°varaamkarakriti° vahati° amçuvarshapavarasham° | . — 12. N °varamto° ava° BACML
°varanto° ava° BNACML °lokayi (L °kaya°) purushasim° B °simho na tam°. — 13. BNACML
°punah° pravekshyam° (A °kshyam°) apra° L °raam° para°. — 14¹. M evam° abhi° BNAL
°nishkrasam° CML °pannah° kha° ra sammya° CM °lu buddhan° iti° | . — 14². BNACML
pratiba° L °krantam° adau° A °shkramo° vi° L °kalpam° kalpanavaçe° BNACML °guṇa
sa(M °sam°)mita° çakyaam°(L °kya)m° abhi°.

17. BNACML ityepi° C °pannah° sa° M °pannah° sammya° L °na° sammya° CM °ddhan° iti° | .

- बोधिमूलमुपगम्य चाप्राप्तायां सर्वाकारज्ञतायां पंचचक्षुसमन्वागता भवन्ति ॥
 एवमुक्ते आयुष्मान्महाकाशप आयुष्मन् महाकात्यायनमुवाच ॥ विस्तरेण भो
 जिनपुत्र पंच चक्षूणि परिकीर्तय अवहितश्रोता देवमनुष्यसंकुला परिषा सर्वभूतगणा
 इति ॥ एवमुक्ते आयुष्मान्महाकात्यायन आयुष्मन् महाकाशपमुवाच ॥ पंच
 5 इमानि भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धानां चक्षूणि भवन्ति ॥ कतमानि पंच ॥ मा-
 न्सचक्षुः दिव्यचक्षुः प्रज्ञाचक्षुः धर्मचक्षुः बुद्धचक्षुः ॥ इमानि भो धृतधर्मधर पंच
 चक्षूणि सम्यक्संबुद्धानां भवन्ति असाधारणानि प्रत्येकबुद्धेभ्यः अर्हन्तेभ्यः शैचेभ्यः
 सर्वबालपृषद्वर्जकेभ्य इति ॥ तत्र भो धृतधर्मधर मान्सचक्षुस्तथागतानां ॥ याये
 प्रभाये समन्वागतं याये शूक्ष्मदर्शनाये समन्वागतं याये तत्त्वदर्शनाये समन्वागतं
 10 तन्मान्सचक्षुः अन्यस्त्र सत्वस्त्र सत्वकाये नास्ति ॥ प्राप्ते च सर्वदर्शित्वे बोधिसत्त्वा
 यावत्तकमवकाशमवलोकयितुमिच्छन्ति तं दर्शनं तत्र अप्रतिहतं प्रवर्तते ॥ किं
 कारणं ॥ विपुलकुशलसंचितत्वात् ॥ तद्यथापि नाम अद्धिबलेन राजा चक्रवर्ति
 सार्धं चतुरंगिनीया सेनाये वैहायसं द्वीपातो द्वीपं संक्रामति तथेदं पि द्रष्टव्यं ॥
 सम्यक्संबुद्धानां चरिते अद्धिबलेन अनाकांचमाणानां निश्चलां वसुमतिं प्रतिक्र-
 15 मन्तानां उन्नता च ओगमति ओगता च उन्नमति तथैतदपि द्रष्टव्यमित्येवमादिना

1. CM °mya ca prā° L °mya ca aprā° CML °sarvakālañña° M °pañcakshusamatvāga°. —
 2¹. C evaṃ u° N °yushmaṃṃtaṃ°. — 2². NAM °cakshuṇi° C °nushyaṃsaṃku° CM °bhūta-
 (M °tā)gaṇān iti ॥. — 4¹. CM °yano āyu°. — 4². CML °ra saṃmya° NAML °cakshuṇi°
 B °vanti kamāni°. — 5¹. BNA kamāni° L kamāni paṃ°. — 5². CM mātsaca° A °nsaca-
 kshuḥ prajñā° C °jñācakshuḥ buddha°.

6. NAM °cakshuṇi° L °cakshushi saṃmya° NCM °ṇi saṃmya° CM °sarvābārappi°
 AL °janebhyaḥ iti ॥. — 8¹. NL °ra mānsacakshu° B °tānāṃ yāye°. — 8². L jāye
 prabhā° A yāya prabhā° CM yāme prabhātāye sa° C °matvāga° B °taṃ | yāye° L °taṃ |
 jāye çu° CM °yāme çu° BNAL °kshmadarçadarçā° C °samatvāga° B °gataṃ | yāye° L °taṃ |
 jāye tatva° BNAML °tatvada° C °matvāga° B °gataṃ | tanmā° L °gataṃ | tat mānsa° C
 °gataṃ | taṃ mānsa° M °gataṃ | mānsa° CM °cakshur anya° CM °sya satvanikāye°.
 — 10. BNACM °vantaka° L °vantakām ava° M °kāçam ava° BNACML °vartta-
 nte ॥.

11. CM °kāra B °raṇaṃ vipu°. — 12¹. L °tatvā ॥. — 12². BNACML °dyathā vi(M°pi)nā
 ri° C °riṣhība° BNAL °lenā rā° NC °sārdha catu° L °ginisenāyā vai° BNACM °senāyāye
 vai° BA °dvipātā dvī° C °yasaṃ na dvipāt | dvīpaṃ saṃ° M °yasaṃ noddhiyāt dvīpaṃ saṃ°
 L °yasannaddhiyā | dipaṃ saṃ° C °matīṃ tathe° L °thedam api° BACM °drasṭhavyaṃ°. —
 14. CML saṃmya° BNA °ddhānā carī° B °leṇa (?) anā° L °leṇa anā° A °lema anā° M °mā-
 nānāṃ° L °mānāṃ niçca° CM °niçcarāṃ va° C °nnatā co ona° BNA °ca oṃna° L °ca on-
 nama° BNACML °matī | unnamati° CML °tathaivaṃ tad api° M °dinā leksha° CM °ṇa
 saṃmya° M °ddhānāṃ buddhā° CM °kshushar upa° L °kshur upa° B °kshuḥ . . upa° NA
 °kshuḥ | upa°.

लक्षणभावेण सम्यक्संबुद्धानां मान्सचक्षुः निरूपदिशते ॥ न च कल्पेन सम्यक्संबुद्धानां मान्सचक्षुस्य शक्यं गुणपर्यन्तमधिगन्तुं ॥ किं कारणं ॥ न हि किञ्चित्सम्यक्संबुद्धानां लोकेन समं ॥ अथ खलु सर्वमेव महर्षिणां लोकोत्तरं ॥ तथा हि सम्यक्संबुद्धानां समुदागमः सोऽपि लोकोत्तरो ॥ तस्य सम्यक्संबुद्धानां मान्सचक्षुषः वर्णं प्रवृत्तं स्थानं च यथान्वेषां सत्वानां सत्वकाद्ये ॥ येन चक्षुषा भौम्या देवाश्च यक्षाश्च राक्षसाश्च कामावचराश्च रूपावचराश्च देवाः ततो विशिष्टतरं च विपुलतरं च स्फुटतरं च सम्यक्संबुद्धानां दिव्यचक्षुः ॥ तत्प्रवृत्तं मनोमयेषु रूपेषु ॥

येनेह प्रज्ञाचक्षुषा समन्वागता चक्षुत्वपरीचया अष्टमकादिका पुत्रला यावदर्ह-
त्पुत्रला इति अतो परिव्यक्ततरं सम्यक्संबुद्धानां प्रज्ञाचक्षुः ॥ तत्र कतमं सम्यक्संबुद्धानां धर्मचक्षुः ॥ स दशानां बलानां मनोविभृता । तत्र कतमानि दश बलानि ॥ तद्यथा

स्थानास्थानं वेत्ति प्रथमं बलं अप्रमेयबुद्धीनां ।
सर्वत्रगामिणीं च प्रतिपदं वेत्ति बलं द्वितीयं ॥
नानाधातुकं लोकं विदन्ति ख्यातं बलं तृतीयं ।
अधिमुक्तिनानात्वं वेत्ति चतुर्थं बलं भवति ॥
परपुरुषचरितकुशलानि वेत्ति तत्पंचमं बलं च ।

15

1. BNACML na ca sarveṇa (A °nā) sa(CML °sañ)mya° M °māmsaca° BNA °cakshusva
ça° L °kshushi çakyañ svaguna°. — 2¹. B °ṇaṁ na hi°. — 3². CML °cit sañmya°. —
3¹. C °m evañ maha°. — 3². ML °hi sañmya° L °ttarā B °ttaro tacca°. — 4. L ca sañ-
mya° CM tacca sañmya° BNACML °nām mānsa(N °māmsa)cakshuḥ varṇaṁ (N °rṇa)
pravṛi° A °nām satvaye | . — 5. CM °samañnvā(C °tvā)gatāḥ bhau° BNACML °bbau-
myā(L °mā)cca devā° L °rāç ca devās tato° BNL °çisṭatarañ° M °çisṭamītarañ° L °pu-
lañ ca vipulātalañ ca sphu° CM °pula(M °lañ)tarañcca sphu° L °tatalaṁ ca° CML °ca
sañmya° M °cakshus tan pravṛi° B °kshuḥ tan pravṛi°.

7. BACML tan pravṛi° C °yeshū rū° N °shu rupe° B °peshu ye ceha°. — 8. BNACML ye
ceha pra° C °samatvāga° BNACML °parikshayā | asṭa(N °sṭṭha)ma° L °kādi puñgalā
iti | ato pa° BACML °dikā puñgalā° N °kā puñgarā yā° BNACML °yāvad arhañ
(CM °d ahañ)puñga(N °dga)lā iti || a° M °abho pari° CML °rañ sañmya° B °kshuḥ
tatra°. — 9. CM °tama sañmya° NL °mañ sañmya° B °kshuḥ sadaça°. — 10. CM samdar-
çā(M °rça)nām° BNACML °lānām abodhiçailā (L °lāh) tatra (M °trah) katamā°.

11. M °thā nāsthānañ vetti° C °thā sthānānañ vetti° N °sthāna vatti pra° A °nañ vartti
pra° N °buddhināñ L °buddhānañ B °ddhināñ sarva°. — 13. NL °miniñ ca pra°
NCML °tipadāñ ve° B °vetti | balañ dvitīyañ nānā°. — 14. M nāmādhā° L °kañ vindati
ākhyā° B °khyātāñ | ba° tiyañ adhi°. — 15. B °vetti | catu° L °vetti balañ caturthañ
vetti BCM °bhavetti para° NA °bhavatti.

16. CM °ni bhavetti° L °tti | balañ pañcamāñ tacca°.

कर्मबलं प्रतिजानन्ति शुभाशुभं तद्वलं षष्ठं ॥
 क्लेशव्यवदानं वेत्ति सप्तमं बलं ध्यानसमापत्तिं वेत्ति ।
 अष्टमं बलं पूर्वनिवासं वेत्ति बह्वप्रकारं ॥
 बलं नवमं भवति परिशुद्धदिव्यनयना भवन्ति ।
 सर्वक्लेशविनाशं प्राप्नोन्ति दशमं बलं भवति ॥

5

एतानि मनोविमुबलानि यैः सर्वदर्शी दिवि भुवि च जातकीर्तिः दशबल इत्येव-
 माख्यातो ॥ यं एतेषु दशबलेषु मनोविमुञ्चानं इदमुच्यते धर्मचक्षुरिति ॥ तत्र
 क्तमं बुद्धचक्षुः ॥ अष्टादशवेष्टिका बुद्धधर्माः ॥ तद्यथा अतीते अंशे तथागतस्य
 अप्रतिहतं ज्ञानदर्शनं । अनागते अंशे अप्रतिहतं ज्ञानदर्शनं । प्रत्युत्पन्ने अंशे
 10 अप्रतिहतं ज्ञानदर्शनं । सर्वं कायकर्म ज्ञानपूर्वगमं ज्ञानानुपरिवर्ति । सर्वं वाचाकर्म
 ज्ञानपूर्वगमं ज्ञानानुपरिवर्ति । सर्वं मनोकर्म ज्ञानपूर्वगमं ज्ञानानुपरिवर्ति ।
 नास्ति कण्डूस्व हानिः । नास्ति वीर्यस्व हानिः । नास्ति स्मृतिये हानिः । नास्ति
 समाधीये हानिः । नास्ति प्रज्ञाये हानिः । नास्ति विमुक्तीये हानिः । नास्ति
 खलितं । नास्ति रवितं । नास्ति मुषितस्मृतिता । नास्ति असमाहितं चित्तं ।
 15 नास्ति अप्रतिसंख्याय उपेक्षा । नास्ति नानात्वसंज्ञा ॥ यं इमेषु अष्टादशस्वावे-
 ष्टिकेषु बुद्धधर्मेषु ज्ञानमिदमुच्यते बुद्धचक्षुरिति ॥

1. BACM karmañ bala pra° N karmañ bela pra° BNACM° bhañ | tad balañ kle° L° bhañ |
 ta(rajouté : shashṭha)dbalañ. — 2. BNACML kleṇaṃ vyava° C° nañ bhavetti° N° nañ vatti
 sa° L° dhyānañ samā° CM° patti (M° tiñ) bhavetti | L° patti ve°. — 3. L° sṣṭama balañ°
 N° lañ purvani° M° pūrvañ nivā° CM° sañ bhavetti° BNACML° kārañ ba°. — 4. N bala
 nava° CM° bhavetti | pa° B° vati | pa° CM° yana bhava° B° nti sa°. — 5. CM° kleṇaṃvi°
 M° vināsañ pra° BNACML° pnoti | daṇa° B° vati etā°.

6. BNACML etāni anovibho(CM° viro) balā° CM° kirtti da° M° darṇaba° C° balañ itye° L° ba-
 lam itye° C° khyāyato M° khyāyate | BNAL° khyāte ye ete°. — 7¹. BNACML ye ete° M° shu
 darṇaba° BNACML° leshu atovibho jñā° CM° jñānam ida° B° cyate | dha°. — 7². L° kshur
 asṭā° B° kshuḥ asṭā°. — 8¹. BNACML° veṇika buddha°. — 8². L° hatajñānañ darṇa°. —
 9¹. L° hatajñā° CM° jñānañ darṇa°. — 9². L° tpanna añṇe° BNACML° hata jñā° N° rṇana.
 — 10¹. BNACML sarvakā° N° napurvaṅga° CML° pūrvaḡa° B° vartti sarvañ°. — 10². BNA
 CML° vācāya karma° C° pūrvaḡamañ° vartta B° vartti samañ mano°.

11. BNACML samañ mano° NC° pūrvaḡa° BNACML° gomañ (N° ma) nāsti°. —
 12¹. L° cchandakasya° B° niḥ nāsti°. — 12². CM° hāniḥ B° niḥ nā°. — 12³. BNACML° smṛi-
 taye° B° hāniḥ nāsti°. — 12⁴. C° sti mama° M° mādhiye° B° niḥ nā°. — 13¹. M° hāni B° niḥ
 nā°. — 13². B° niḥ nā°. — 13³. B° tañ nā°. — 14¹. C nāsti caritañ nāsti° BNACML° racitañ
 nā°. — 14². M° sti ravitañ nāsti racitañ nāsti smṛititañ C° shitañ nāsti smṛititañ L° shitañ
 smṛititañ N° smṛiti B° titā nā°. — 14³. N° hita cittañ. — 15¹. CM° sañkhyā nāsti upe° L° khyā-
 yam upekshāḥ. — 15². M° sti nānātmvamañjñā ॥ C° nānātmvamañjñā. — 15³. BNACML ya
 ime° A° meshashṭā° NL° meshvaṣṭā° A° jñānam udam u° N° m idañm ucyā° B° cyate | bu°.

एवमुक्ते आयुष्माच्चहाकाक्षप आयुष्मन् महाकात्यायनमुवाच ॥ किं पुनर्भो
जिनपुत्र भगवतो एतदधिवचनं यादृशानां भूमीनां व्याकरणं उताहो सम्यक्संबुद्धा-
नामेतदिति ॥ एवमुक्ते आयुष्माच्चहाकात्यायन आयुष्मन् महाकाक्षपमुवाच ॥
एकस्मिं समये भो धृतधर्मधर भगवां वाराणस्यां विजहार ऋषिवदने भृगदावे
अष्टाविंशतीनां वशीभूतशतानां पुरस्कृतः ॥ तत्र भगवता अष्टादश बुद्धधर्मा वि- 5
भक्ताः अतीतिं अंशे अप्रतिहृतं ज्ञानदशनमेव सम्यक्संबुद्धानां भवतीति दश भूमयो
समुत्कीर्तये ॥ शाक्यमुनिं सम्यक्संबुद्धं आदौ कृत्वा दश भूमयो देशिता ॥ तत्रेद-
मुच्यते ॥

प्रियाणि वस्तूनि ददाति चक्षुमां
चिरं प्रसन्नेन मनेन संसरन् ।
ततो प्रियं बुध्यति ज्ञानमुत्तमं
स्वयं महीमण्डगतो तथागतो ॥
विचित्रवस्त्राभरणैरलंकृताः
स्त्रियो ददाति परितुष्टमानसो ।
विचित्रमस्य प्रतिज्ञानमङ्गलं
उदीर्यते तस्य फलेन कर्मणः ॥
न शक्तिनाराच न प्रासतोमरा
प्रासेसि सत्त्वेषु भवेषु संसरन् ।
तथास्य मार्गो ऽ तृणखण्डकण्टको

10

15

1¹. CM *evam u°* (l. 3) N *evamim u°*. — 1². L *ekasmin°* (l. 4) BA *°utābho sa°* CM *°ut-
tāho°* B *°iti eva°*. — 3. N *evamim u°*. — 4. L *°smin sa°* N *°samaya bho°* CM *°gavān vā°*
BCM *°hāra || ri°* ML *°shipattane mri°* CM *°cibhūtānām etad adhivacanām°* (l. 2) *°etad iti |*
evam ukte āyushmān mahākātyāyana āyushmantām mahākācāpam uvāca ekasmiñ° (l. 4)
°nasyām viharati | rishi(M °ddhi)vadane mrigadāve sapta(M °ptā)viñcati vaçibhūtakoṭīnām
puraskṛi° L *°bhūtagaṇānām ṣatānām°* BNA *°ṣatānā pura°* L *°skṛito B °skṛitaḥ tatra°*. —
5. CM *bhagavatā tatra saptādaça °dharmābhībhaḥtāḥ°* L *°bhaktā ati°* N *°tite açe apra°*
L *°amçe prati°* C *°m evam sañmya°* M *°m evam samya°* L *°m eva sañmya°* B *°titi || daça°*
L *°titi || evam ukte āyushmān mahākātyāyana āyushmantām mahākācāpam uvāca || kiñ*
puna bho jina° (l. 1) *°etad iti || daça bhū° kirttiye B °rttiye ṣākya°*.

7¹. BNA *ṣākya(N °kye)muni samya°* CM *°munis sañmya°* L *°muni sañmya°* B *°ddhañ ||*
ādaū° L *°deçitāḥ B °ṣitā tatreda°*. — 9. ML *°yāni va°* BNACML *°vastuni da°* M *°cira prasa°*
L *°nnena anena°* BNACML *°sañsarato |*.

11. CM *°ttama svayam°* BNACML *°mahimaṇḍa°* L *°ṇḍalaga°*. — 15. CML *°jñānam*
uttamam udi° B *°dbhutam | udi°* L *°diyate°* CM *°rmaṇo |*.

17. CML *°na pāçato°* BNA *°tomarāḥ prā°* L *°tomalāḥ prā°* BNACML *°prāṇeshu satve°*
BNA *°shu sañsara(A °rañ)nto svamārge°* CM *°shu sañsarañ |*. — 19. BNA *svamārge*
ṭṛiṇa° CM *tasmā tvamārge ṭṛiṇa°* L *svayam ca mārges ṭṛiṇa°* BNA *°nasambhri(N °sastri)tañ*

अघाति यामां नगरां च संसरन् ॥
 स्वकस्य दासस्य पि धर्मवादिनः
 शृणोति सत्कृत्य कथां न च्छिन्दति ।
 ततो स धर्मं ब्रुवतो महाजने
 न कश्चि नो रम्यति नो च तुष्यति ॥
 प्रणीतदानानि ददाति. . . . .
 विनेति कांचाञ्च तथैव संश्रयं ।
 ततो स कायात् ज्वलनार्चिसन्निभा
 प्रभा समुत्तिष्ठति शीतलप्रभा ॥
 न कस्यचिद्वाचनकस्य वाचना
 भवन्ति बन्ध्या नरदेववेशिता ।
 ततो अबन्ध्या भवि तस्य देशना
 तदद्भुतं मारवलप्रमर्दने ॥
 मनोरमां काञ्चनतालपर्णियो
 जिनेषु देन्ति परितुष्टमानसाः ।
 ततो अनालोकिया लोकबान्धवा
 सदा च लोकेषु . . एतद्भुतं ॥
 उपागहा रत्नमया च पादुका
 ददाति निखं परितुष्टमानसः ।

tathāsya mārge trīṇakhāṇḍa° CM °ṇasatrīṇaṁ tathāgata(M °thātathā)sya mārge trīṇakhāṇḍa°
 L °trīṇasaṁskṛitaṁ mayā tathāsya mārge trīṇakhāṇḍa° BNAM °ṇṭhakā aghā° C °ṇṭhaka | a°
 L °ṇṭhakāḥ | aghrāti° CM °adyāpi grāmāṁ° BNACML °garān na sansa(NL °saṁsa)ra° CML
 °ran svakasya°.

2. A °vāditaḥ ṣṛi° CM °dino ṣṛi° L °dinaḥ | ṣṛiṇvanti saṁskṛitya° BNACML °ṣṛiṇvanti
 satkṛi° L °kathā na cchi° CM °thāṁ na bhinda°. — 4. BNACML °dharma kru(C °bhru)va°
 BNA °kaṣcit nārameti nara praṇīta° CM °jane kaṣcin nārame(M °nāme)ti naravan praṇīta°
 L °kaṣcit rāmeti naravan praṇi°.

6. L °ṇitāḥ dānā° BNACML °nāni vandanti vine° BA °kāṁkhāṇca tathai° L °kāṁkshā ca
 tathai°. — 8. ML °kāyājīvaranārceci° BN °yāt jvalārceci° C °yā jvaranārceciṇibhā° L °ni-
 bhāḥ pra°N °tisṭhāti° BNACML °ṭitalā pra°M °prabhāḥ B °bhā na kasya°. — 10. BNAL °nti
 badhyā nara° CM °nti vandyā nara° BNACML °devanive(CM °vo)ṣito |.

12. L °māravapramarddanah | . — 14. L °ramyāṁ kāṇca° BACML °natāla(CM °ra)-
 paṇi(A°)yo° B °lavāṇiyo° CM °shu dadanti pa° CML °mānasā | .

16. L tato ālokiyo lo° CM °sadā va lo° L °dbhutāṁ. — 18. BNACML °mayāṇca pādu-
 (B °dū)kā da° C °rituṁṣṭa° CM °nasā | .

ततः सदा चक्रमते नरोत्तमः
 असंस्पृशन्तो चतुरंगुलं महीं ॥
 परेहि उक्तो परुषं पुनः पुनः
 प्रभुः समानो चमते न ऊहते ।
 ततो पियं चक्रमतो सपर्वता
 समुन्नतान्तोनमति वसुन्धरा ॥
 करोति दीनान नयेन संग्रहं
 पतन्तमभ्युद्धरते महाजनं ।
 ततो ख रत्नामयरत्नसंचया
 समीनता उन्नमते वसुंधरा ॥

5

10

स्वगुणपरिकीर्तनेन च सम्यक्संबुद्धेन बुद्धानुसूतिर्नाम धर्मपर्यायो भाषितः ॥
 तस्य पर्यवसाने आयुष्मता वागीसेन सम्यक्संबुद्धो संमुखमभिस्तुतो ॥

नमो स्तु ते बुद्ध अनन्तदर्शन
 समन्तचक्षुः शतपुष्कलचक्षुः ।
 हितानुकम्पी परमार्थकीविद्
 नमामि त्वां वल्लुगिराहि गीतम ॥
 तारेसि तीर्थो जनतां महामुने
 न भायसि क्षेमकरायपुद्गल ।

15

1. CML tato sadā° BNA°sprisanto° N°turadgulañ° CML°mahi | — 3. N°rusha punaḥ° CML°punarpunaḥ° B°nalpunaḥ | pra° L°kshatate na uhya° BL°ūhyate | N°ūhyata | A°ūjyate. — 5. BNA tato miyañ cañ° L°tato iyañ cañkramate narottama samunna° M°parvatāñ sa° L°nnatā te na° BNACM°nnatānte nama° CML°ndharāñ | .

7. BAC°ti dinānayanena° NML°dinānayanena° C°patantyuddha° M°tantyañ abhyu° A°m atyuddha°. — 9. BNACM°sya rajatamañiratna(M°nna)sañ(C°mañ)cayā° L°sya ratnamañirajatasamcayo sanmānatā u° BNA°yā samāñ(A°niā)natā u° CM°samānatāñ unna° BNACML°mate(N°ta) ca vasu° CM°ndharāñ | L°ndharāḥ.

11. M°gupañ pari° L°kirttena ca° CML°ca sañmya° L°smṛiti nāma° CML°ryāyañ bhā° L°bhāshati | . — 12. C°vasane° CM°nenāyushma° L°shmatā ca vāgi° CML°na sañmya° L°bhistuve || . — 13. BNACML°namastu te° kshaṇaḥ hitā°. — 15. L°nu-kañpi para° BNA°vidas te nāmitvā valgu° CM°vidas(M°dah) te nāminivā valgu° L°vidah tena | namitvā phalgu° BNA°rāhi auttamañ | L°hi uttamañ | CM°gauttamañ | .

17. BNAL°tīrṇā jana° CM°tīrṇa jana° BNA°na bhayasmī kshe° CM°na bho yasmiñ kshe° L°nabhe yatasmīñ kshe° BNACML°kshemañkara agrapuṅgalah (CML°vāḥ) | .

यथातथं स्थानमभिप्रकाशयं
 विनेसि सत्ये अमृते बज्रं जनं ॥
 शीलं महर्षिस्त्र्य अनन्तदर्शिनः
 गम्भीरमार्थं विपुलं सुभाषितं ।
 5 शीले विशिष्टो त्वमरिप्रमर्दनः
 इमंस्त्रिं लोके परतश्च सुव्रतः ॥
 अखण्डमच्छिद्रमकाचमव्रणं
 अनाश्रवने चरणं महामुने ।
 शुचि विशुद्धिं परमां गतो सदा
 10 विरोचसे नगशिखरे यथानलो ॥
 चित्तस्थितिले असि पारमिगतो
 वशी समाधिस्थि तद्यापि पुञ्जल ।
 चित्ते वशी त्वं वशितां परां गतः
 वंकावकाशा विगतो विरोचसे ॥
 15 यथेच्छकं अरण्यसमाधि शान्तर
 . . . . . देवनरेषु अर्चितं ।
 निवेशसन् काञ्चनदामप्रभः
 नमो ह्यु ते गीतम सत्यविक्रम ॥
 विरोचनो नमसि यथा महाप्रभो
 20 शुद्धे नमे पंचदशीय चन्द्रमा ।

1. BNACML yathā ca sthā° N°nam atiprakā° A°si matye° BNACML°mṛitena bahu jano (CML°na) cīlām°. — 3. C°daṇiṇaḥ | ga° L°ṛṇanaḥ | gambhī° N°ārya vipu° C°āryyā vipu° BNACML°pūlām subhā°. — 5. BNAL°viṇi bhūt tvam a° CM°viṇishṭha(M°shṭa) bhūt tvam a° B°rdanaḥ | i° CM°ṇca sutah | .

7. A°avraṇam anāṇra° CM°avrasam anāṇra° L°vraṇaḥ | anāṇravān te ca°. — 9. CM°ṇvisuddhiḥ° N°ṇvivīṇa° BNACML°gati viroca° L°gati vicale | nagaḥ ca cīkha° CM°thā anala L°thānara BNA°nala citta°.

11. L°tītvam evasi pā° BNACML°tīṭve vasi(CM°ṇi) pā° C°pāramigato° L°gato° L°gataḥ vaṇi° CM°vaṇi samādismiḥ tathā° BNA°samādismi° L°samādismiḥ pūṇṇgava BNACML°tathā pūṇṇgala(CM°va) citta°. — 13. C°citta va° L°citta vasitva vaṇitām gataḥ° BNACML°vaṇitva vaṇitām gataḥ° BNACML°vakāṇaḥ ca viga° CM°gatā viro°. — 15. L°yatteccha° BNACML°yateccha° CM°kaṇ aruṇa° L°ṇcāntare deva° BNACML°devacare° B°rcita nive°.

17. BNA°ṇṇasan tāṇca° CML°ṇṇasa(L°ma)n tocanadānapra° B°bhaḥ || na° C°prabha || na° BNACML°namastu te gauttama° L°kramaḥ. — 19. C°viloca° L°rocayati nayati yathā° BNACML°cano nayati yathā° BNA°mahaprabho | ṇu° CML°mahānprabhoḥ | ṇu° BNACML°ddhe nato paṇi° BNA°mā tathā° CML°ndramās tathā°.

तथा समाधिस्त्रि स्थितो विरोचसे
 सुवर्णमुत्तममिवात्र पुद्गला ॥
 आकांक्षमाणा विगता विपण्डिता
 सत्वा न जानन्ति समस्तउदमां ।
 सुखं समाधिं अरुणानि सेवतो
 नमोस्तु ते देवमनुष्यपूजित ॥
 यदा च आलोकसि नागगामि
 यदा च आगत मरणाय पारं ।
 मतीक्ष्मतीमां विमलेन चेतसा
 तदा अयं भूतधरा प्रकम्पते ॥
 सत्वा अभिसमेतिय दर्शनं तथा
 स्वयं अभिज्ञाये अनुश्रुतं पुरा ।
 इमां गिरां व्याहर अग्रपुद्गल
 सहस्रनेत्रो मघवां व शोभसे ॥
 इदं समाप्तं वसनं महद्गर्भं
 इतो न मोति अये अस्त्र संभवो ।
 तस्मावरोधानमधो प्रवर्तते
 निर्वाति वाताग्न स्वरो व पाकः ॥
 विमुक्तिचित्तस्त्र विमुक्तिदर्शना
 अचिन्तिया तर्कपथेन निश्रिता ।

5

10

15

20

1. BNA tatha samā° CML °dbhismiñ sthito° B °case | su° N °se sūvarṇṇam ūtta° M °m
 ivādra puṁgavaḥ ākā° CL °tra puṁgavaḥ ākā° BNA °puṅgalā(A °la) ākā°. — 3. L °mānā
 vi° CL °ṇḍitāḥ | sa° B °ṇḍitā | sa° BNCM °samantā udyā° L °mantam udyā° B °dyamāñ
 su°. — 5. L °sevate || na° B °to || na° BNACML °namastu te° BNAL °pūjitaḥ yadā° CM
 °jito yadā°.

7. L °dā ca ākayi nā° CM °gāmi | ya° B °gāmi | ya° BNA °yathā ca gata° CM °yathā ca
 gagaṇe ma° L °yathā ca ā° BNA °ṇāye pārañ ga°. — 9. BNACML gato smṛi° BNA °smṛi-
 timāñ° C °malaca ceta° M °maleca ceta° L °tasāñ | ta°.

11. BNAL satyebhi (A °hi) same° CM °satyābhi° BNACM °sametya da° L °sametya dadar-
 ṣa° A °daṣaṇaṁ° M °svayam abhi° L °jñāya anu° B °purā dharma°. — 13. BNACML dhar-
 ma(L °rmañ) girā vyāba° L °hata agra° BNAL °grapuṁgalo(N °gara) saha° CM °dgavaḥ saha°
 BNA °ghavā va ṣo° C °ghavañ ca ṣo° M °ghavā ca ṣo° L °gavāñca ṣo° BNACML °ṣobhate |.
 — 15. M °dbhavam ito° BNACML °to prabhōti° BNAML °agram aṣya° C °agra sañbha°.

17. BNACML tasyāparo° C °te nivātāna° M °rvānti vā° BNACM °lāna ṣaro° L °lāna sa-
 varo vipā°. — 19. BNACM °darṣanaḥ | a° L °rṣanañ | a° BNACML °acintiyā(B °pā) ta-
 CM °te)kapa(A °ya)the anicṛitā asañ°.

असंक्रिया वीरगिरा विरोचते
या सा सुवेला मृदु सत्यसंभवा ॥
अनुद्धतां तां च गिरां प्रकाशय
त्वं . . . . . हि जनस्य सन्निधौ ।
ते तुह्य श्रुत्वा मधुरां सुभाषितां
पिबन्ति तृष्णार्त इवाश्वसारणवे ॥
हृतेषु त्वं प्राणिषु मैत्रं चिन्तय
ऐश्वर्यच्छद्धिं प्रतिभानमुत्तमं ।
श्रेष्ठेषु धर्मेषु हि पारमीगतो
यथा न कोची इह लोकधातुये ॥
प्रज्ञा च ते अस्ति अनुत्तरा मुने
सर्वसि लोकेऽप्रतिमा अनोपमी ।
त्वमेव श्रेष्ठो सकलस्य प्राणिनो
शिलोच्चयानां यद्य मेरुपर्वतः ॥
न ते स्ति तुल्यो सदृशो समानो
कुतोत्तरो गुणेषु गुणधरस्य ।
त्वमेव श्रेष्ठो परमार्थपुङ्गवो
धर्माख निर्वाणमिवाचलं सुखं ॥
रागं च मोहं च प्रहाय दोष
मानं च स्रष्टं तसिष्ठां च आलिनीं ।

1. BNACM asaṁkhyeyā virocate | yasyā suve° L°asaṁkhyayāna virocate mayā || yasyā suve°. — 3. BNACM °ddhatām(A °nām) girā pra° L°ddhatām ca girā prakā° BNACM °tvañ hi jana° L°tvañ va janehi saṁnidhau | . — 5. C te guhya(?) cru° A te tujya satvā ma° N °bhāyitām° C °nti trīrshṇā° M °trīṣṇāñrtā ivā° L °trīṣṇāñ ivā° BNAC °shṇārtā ivā°.

7. BNACML hate pi nā prāṇīṣu maitram eva(CM °vañ) cinti(L°nta)ya° L°cintayan aiçvarya° M °bhānuttamañ | . — 9. BNAL çreshṭeṣhu° CM çreshṭaṁṣhu° BNA °ramigato° CML °ramiṁgato° L °yathā koci tam iha° CM °thā na kvaci° M °cid iha°.

11. BNACM ye prajñā° BNACML °jñā ca(BN °va) me nāsti ° ttarañ mune sarvasmi(C °smiñ) loke patiyo ano°. — 13. C tvañm eva° BNACML °çreshṭo samathasya prāṇi° CML °çiroccayā° B °rvataḥ na cāsti°. — 15. BNACM na cāsti tu° L na cāti tu° BNACM °kuton-tari guṇe° L °kutontariha svagūṇeṣhu loke || guṇadhara° B °shu | gu° BNACML °guṇadhara tva°.

17. L tvagum eva° CM tvam evañ | çre° BNACML °çreshṭo para° L °mārthadharmāpa-rapuṅgalo° BNA °puṅgalo | dha° CM °puṅgavo dha(C °dhe)rmā° BNACM °rmāñām ni° L °lo ca dharmañca nirvāṇavivācaram su° CM °m ivāsukhañ caram | . — 19. BNA °gām ca mebañ ca° BNAL °kshañ kasinām(L°nā) ca° CM °kshañ vasinām ca°.

विराजसे दोषविमुक्तमानसो
यथा शशी पूर्ण इव नभे शुभे ॥
यदत्र सत्त्वं तुवं मार्गसे ऋजुः
सेतुर्महा सत्पुरुषेण सेवितः ।
इमां गिरं व्याहर अग्रपुङ्गव
सहस्रनेत्रो मधवां व शोभसे ॥
क्षैर्विमुक्तं विमलं सुशान्तं
निषेव सत्वशरणं समाधिं ।
हिताय भूतानभिमुर्विराजसे
रवी यथा देवमनुष्यपूजितः ॥
अनिश्रितः त्वं इह च परत्र च
ध्यायन्तो ध्याने रमसे प्रतिष्ठितः ।
वन्दन्ति देवा बहवो समागता
नमस्कृतं प्राञ्जलियो महामुनिं ॥

5

10

बद्धधा बद्धप्रकारं चक्षुं भवते विशुद्धचक्षूणां ।
जरामरणमर्दनान् बुद्ध्या नृदान्दमकाणां ॥
लोकोत्तरा भवतो चर्या लोकोत्तरं कुशलमूलं ।
गमनं स्थितं निषणं श्रयितं लोकोत्तरं मुनिना ॥
यत्तत्सुगतशरीरं भवते भवस्य बन्धनक्षयकरणं ॥

15

1. L °nasah yathā° BNACML °çaçi pūrṇa° CM °rṇam iva na° A °nahe çubhe | . —
3. L yad atya satyaṁ° BNACML °tyaṁ amārḡa° B °rgaso rikshaḥ setu° N °rgaso rijuḥ° A
°rgaso rihah (?) setu° L °rgaso rijuḥ° CM °se ca rijuçca setu° L °ruṣṇa° C °ṇa sevā M
°sevate | B °vitaḥ imaṁ gi° . — 5. BNACML imaṁ gi° L °girāṁ vyā° BNA °grapuṅgalo sa°
CML °grapuṅgavo saba° BNACML °ghavāṁ ca ço° CM °çobhate | .

7. A °ktaṁ vipulaṁ su° L °ntaṁ visheva° C °ntaṁ niṁsheva° BNACML °satvamara°
BNAL °raṇāṁ sa° BNA °mādhīṁ | C °mādhi | . — 9. L samādhībūtā° A °tānahibhūr vi°
NM °bhībhūr vi° BNA °jase | devi yathā° CML °se devi ya° L °jito | .

11. M °çritaṁs tvam i para° C °tas tvam i para° BNAL °tas tvam ila para° BNACML °ratra
bandhyā yato(L °to ca) dhyānaṁ(N °nai) ra° BNA °rashyate prati° CM °ranushyate prati° L
°racchito prati° . — 13. M vadanti° CM °samāḡ ga° CML °gatāḡ na° BNAL °skṛitāṁjaliyo°
CM °skṛitāṁjaliyo° L °liyo sadā mahā° . — 15. L bahuprakāraṁ bahudhā ca saṁbhavaḥ |
viçu° BNACML °cakshuṇāṁ(L °ṇā) | .

16. BN jalāmara° L °rdanāṇāṁ bu° BNACML °rdanāṇāṁ bu° BNACML °ddhānāṁ
adā° . — 17. CM lokottaro bhaga° C °vato varyyā lo° BA °ryāḡpeko° N °ryātmeko° M °lamu-
laṁ B °mūlaṁ ga° . — 18. BNACML gataṁ sthitaṁ nisharṇaçaṇi° ttara munino | . —

19. BNACML °bhavate bandhana° CM °kshaya(C °yaṁ)karuṇāṁ BNAL °raṇāṁ | .

लोकोत्तरं तदपि मो इत्यत्र न संशयः कार्यो ॥
 चीवरधरणं मुनिनो लोकोत्तरं अत्र संशयो नास्ति ।
 आहाराहरणमथो लोकोत्तरमेव सुगतस्य ॥
 देशना नरनागानां सर्वलोकोत्तरा मता ।

- 5 यथातथं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं वरबुद्धिनां ॥
 देशकालवशं प्राप्य परिपाकं च कर्मणः ।
 सत्यं वा अभिनिर्वृतं धर्मं देशेति नायकाः ॥
 लोकानुवर्तनां बुद्धा अनुवर्तन्ति लौकिकीं ।
 प्रशस्तिमनुवर्तन्ति यथा लोकोत्तरामपि ॥
 10 ईर्यापथां दर्शयन्ति चत्वारः पुद्गलोत्तमाः ।
 नो च परिश्रमस्तेषां जायते शुभकर्मिणां ॥
 पादां च नाम धोवन्ति न चैषां सज्जते रजः ।
 पादाः कमलपत्रामा एषा लोकानुवर्तना ॥
 स्नायन्ति नाम संबुद्धा न चैषां विवर्ते मलो ।
 15 विम्बे कनकविम्बामि एषा लोकानुवर्तना ॥
 दन्तधोवस्त्रं सेवन्ति मुखं चोत्पलगन्धिकं ।
 निवसनं निवासेति प्रावारं च त्रिचीवरं ॥
 चैवं वातानि वायित्वा विकीपेति न देहकं ।

1. M °kottalañ ta° L °d api vibho i° BNAL °kāryā | CM °kāryāḥ | . — 2. C °munināñ lokorttarañ°. — 3. CM °hāroharanāmathano lo° L °raṇasamartho lo°. — 4. C °ṣanā nā-gāṇā sarva° M °ṣanā naraḡāñāñ sarva° L °ranarīñāñ sarva° B °matā va°. — 5. BNA vathā | tathā prava° L tathā prava° CM °tathā pra° CML °vakshāmi | ma° BNACML °mahātmyaṁ jinānāñ varabu°.

6. M °kālañ vaṣaṁ CM °rmaṇā | . — 7. BNA sadyamvā abhi° L °vābhini° BNACML °rvṛitañ vā dha° NCM °dharma (N °rman) deṣayanti° BAL °deṣanti nā° C °yakā | B °yakāḥ lokā°. — 8. CM lokā°nuva° BNACML °rttamānā bu° L °rttamānāñāñ buddhānuvartti lau-kikaṁ | CM °kikiṁ | . — 10. NCL iryāpa° C °partha darṣa° BNAML °pathaṁ darṣa° M °catvācaraḥ pu° L °tvāra puru° ttamā | CM °ttamaḥ | .

11. BNACML no cet pariṣṭra° BNA °ṣramañs te° CML °ṣramañ teshāñ L °yale parikarini°. — 12. CM °ma dhāvanti° L °ma dheyanti na° B °vanti | na cai°. — 13. C pādā kama° L pādāñ kama° CM °trābhāḥ e° BNACML °eshāñ lokā° BNA °varttinā | CML °rttanāḥ | . — 14. BNA snāpanti nā° CML snāpayanti° L °buddhāñ na teshāñ vi°. — 15. A °bimbāhe e° BNACML °esho lokā° L °eshāñ lokā° CM °rttanāḥ | .

16. CM dañṭaṣoḇhañ ca se° N °mukhañ notpa° CML °notparagandhi°. — 17. ML °sanañ nivāsanti prā° C °sanañ nivāṁanti prāvacañ ca tri° BNAML °nti prāvarañ ca°. — 18. BNACML vaiñāñ bhāshi ca vātā(CML °rttā)nañ vi° L vairāñ bhāshita vārttārañ viko°.

वस्त्रं पुष्षसिंहानां एषा लोकानुवर्तना ॥
 छायायां च निषीदन्ति आतपस्य न बाधति ।
 बुद्धानां शुभनिश्चिद्धानां एषा लोकानुवर्तना ॥
 औषधं प्रतिसेवन्ति व्याधि चैषां न विद्यते ।
 नायकानां फलं महन्तं एषा लोकानुवर्तना ॥
 प्रभूश्च कर्म वारयितुं कर्म दर्शयन्ति च जिना ।
 ऐश्वर्यं विनिगूहन्ति एषा लोकानुवर्तना ॥
 करोन्ति नाम आहारं न चैषां बाधते बुधा ।
 जनताया उपदार्थं एषा लोकानुवर्तना ॥
 पिबन्ति नाम पानीयं पिपासा च न बाधते ।
 तदद्भुतं महर्षिणां एषा लोकानुवर्तना ॥
 चीवराणि निवासेन्ति सदा च प्रावृत्तो जिनः ।
 यथारूपो भवे देवो एषा लोकानुवर्तना ॥
 केशां च ओरूपयन्ति न चैषां क्षिन्दते बुरः ।
 केशां नीलाङ्गननिमां एषा लोकानुवर्तना ॥
 जरां च उपदेशेन्ति न चैषां विद्यते जरा ।
 जिना जिनमुखोपेता एषा लोकानुवर्तना ॥
 कल्पकोटीमसंख्ययां मुखेषु पारमिता ।
 आरब्धमुपदेशेन्ति एषा लोकानुवर्तना ॥

5

10

15

1. BNACML eshām lokā° CM °rttanāḥ | . — 2. BNAL °shidati ā°. — 3. L °nishyadā-
 nām eshām lokānivarṭta°. — 4. CM °vyādhiṃ caishām°. — 5. BNACML °phalaṃ bhavantu
 e° L °phalaṃ bhavatu eshā° CM °eshām lo°.

6. BNAL prabhuṣca ka° CM prabhoṣca ka° B °karma dhāra(?)pittuṃ karmaṃ° NA
 °karma dhārapituṃ(N °ttuṃ)ka° CML °karma dhārayituṃ° N °karma darṣa°. — 7. N °vini-
 guhanti° CM °nigūhenti e°. — 8. CM °kshudhāḥ | . — 9. BNA °tāyām u(N °uḥ)pār-
 thaṃ° CM °tāyām udapārtha eshā° L °tāyā samupādārthaṃ°.

11. N tad arhutaṃ maha° CML °rshiṇām ca eshā° A °pām cashām lo°. — 12. BNACML
 °rāṇi ca bādhanṭi sa°. — 13. N yathārūpyā bhavē° BACML °rūpya bhavē° BNAL °devā
 eshā° CM °devāḥ eshām lo° N °shā rūpānu°. — 14. CM keṣānām ca rūpāya° BNA °ṣām ca-
 dro(A °ndro)rūpāya° L °ca orupāya° A °pādyanti na°. — 15. BACL keṣāṃ nilāṇja° BNA
 CML °nibhā eshām lo°.

16. CM na ca maithunaṃ sambhū(M °sañitabhū)taṃ sugatasya samurchitaṃ | jarām°
 N °rām ca drapade° CM °jarāḥ | . — 17. BNACML jinā guṇajinopetā° C °eshām lo°. —
 18. CM koṭim asaṃ° A °koṭisamañkhye° BNACML °khyeṃ punye° C °ramiṃto |
 BNAM °gato | L °gataḥ | . — 19. BNACML alabdhi npade° CM °eshām lo°.

न च मैद्युनसंभूतं सुगतस्य समुच्छितं ।
 मातापितृश्च देशेति एषा लोकानुवर्तना ॥
 दीपंकरमुपादाय वीतरागस्तथागतः ।
 राज्ञस्त्वं पुत्रं दर्शेति एषा लोकानुवर्तना ॥
 कल्पकोटीमसंख्येयां प्रज्ञापारमितां गता ।
 बालभावं च दर्शेति एषा लोकानुवर्तना ॥
 असन्नन्ता विभाषित्वा अस्मिन् लोके सदेवके ।
 पुनः पर्येषन्ति तीर्थे एषा लोकानुवर्तना ॥
 बोधित्वामतुलां बोधिं सर्वसत्त्वान् कारणा ।
 अत्योत्सुकत्वं प्रदेष्टेति एषा लोकानुवर्तना ॥

परमगुणसंपन्ना वचनसंपन्नाश्च सर्वे सम्यक्संबुद्धा ॥ षष्टिभिः गुणैः सम्यक्संबु-
 द्धानां वाचा समन्वागता भवति ॥ कतमेहि षष्टिभिः ॥

गीतरवमधुरवादी नरवरवचना विनिश्चरति वाचा ।
 वीणारववेणुरवा हंसरवकृता सुगतवाचा ॥
 जीमूतरसितमधुरा परभृतरथनेमितुल्यनिर्घोषा ।
 सागरनर्दितसारसप्रभावा वरबुद्धिनो वाचा ॥
 किन्नरकलविकल्पा मेघवरस्वरवा वरमजकृता ।

1. CM *nāyaṃ kṛdānaṃ saṃbhū°* BNAL *°thunana saṃbhū°* CM *°samurchitaṃ* | . —
 2. CM *°eshāṃ lo°*. — 4. BNACL *°putra da°* BNAL *°darçenti e°* CM *°darçayanti e°* C *°ekā-
 nu°* M *°ekā lokā°*. — 5. N *°kotim asaṃ* BNACL *°khyeyaṃ prajñā°* M *°khyeyaṃ pratsakat-
 vaṃ pradeṣe°* (l. 10) BNACL *°pāramiṃ(N°mi)gato(L°tā) bāla°*.

6. L *°darçayanti e°* C *°eshāṃ lo°*. — 7. BNACL *abaṃ mantrā°* BNL *°vibhashi°* A *°vi-
 bhavishitvā°* C *°bāshanti asmiṃ° vakaṃ* | . — 8. L *°ryeshati ti°* C *°sbanti ca ti°* CL *°eshāṃ
 lo°*. — 9. NA *buddhyitvām a°* C *buddhitvām a°* L *budhitvām a°* C *°bodhi sarva° raṇāḥ* | .
 — 10. C *alpetsu°* CM *°eshāṃ lo°*.

11¹. BCACML *paramadhye guṇa°* L *°pannāḥ vaca°* CM *°nnāṣca saṃmya°* L *°rve saṃmya°*
 CM *°buddha L°buddhāḥ B°buddhā shashṭi°*. — 11². ML *shashṭhibhir guṇaiḥ°* C *°shṭibhi
 guṇaiḥ°* A *°bhiḥ samya°* CML *°ṇaiḥ saṃmya°* BNACML *°vacā bhava°* CM *°bhavanti* | . —
 12. CM *°shashṭhibhiḥ*. — 13. BNAL *gitaṃ rava°* M *gitavarama°* BACM *°dhuraravādi na°*
 N *°dhuravavādi°* L *°vādiṃ nara°* BNACML *°vavacanāni vini°* B *°vacā vipā°*. — 14. A *°rava-
 ceṇusavā haṃ°* L *°vavenuravā°* CM *°saravāvarutā su°* B *°vacā ji°*. — 15. C *jimūtamadhu°*
 M *°mūtacasi°* L *°dhurāḥ para°* B *°dhurā | para° ghoshā sāga°*.

16. C *sāgarananditasāgarananditasā°* ML *°ranandita°* BNAML *°rasupra°* C *°sārasasupra°*
 BNA *°no vāvā CML°no vā* | . — 17. NA *°kaleviṃ°* BNAL *°viṃkamarutā°* BNACML *°me-
 ghavaravavā | varagajarutena ṛisha°*.

ऋषभमृगराजरसिता वाचा वरलक्षणधराणां ॥
 दुन्दुभिरवगम्भीरा वनदेवन्निलविधूतस्वरप्रपाता ।
 भूमीविचोभनरवा गिरा नरमरुप्रधानानां ॥
 पंचांगिकतुल्यरवा प्रलुलितकलहंसबर्हिष्पनिवाता ।
 बिम्बोष्ठसुतनुजिह्वा जिनवदना निश्चरति वाचा ॥
 गन्धर्वगीतमधुरा जलधाराणां निपाततुल्यरवा ।
 अविस्तरपिण्डितरवा गिरा गुणवरप्रधानानां ॥
 वरकिंकणीकसलीलसुसंचिता हेमजालतुल्यरवा ।
 आभरणघट्टितरवा भुवि दिवि च गिराप्रधानानां ॥
 नातिद्रुता अगमन्ती अनुपच्छिन्ना विवर्तते मधुरा ।
 गलितपदसंचयवती वाचा वरलक्षणधराणां ॥
 सर्वामेवानुचरति परिषां यदि लोकधातुनयुतानि ।
 विज्ञापयते सर्वा परिषां सुमधुरा वाचा दृश्यमानां ॥
 शक्यावनचीणरमठपल्लवदरदेषु दस्युपरिवायां ।
 एकविधमुच्यमाना सर्वविषयचारिणी भवति ॥
 परिषां नातिक्रमते निश्चरमाणा गिरा नरवराणां ।

10

15

1. M °shabharutena mṛiga° B °rāṇāṁ dundu°. — 2. B °mbhīrā | vana° BN °nilavadhūta° A °nilāvadhuta° CML °nilāva(L °ca)dhū° BNA °dhū(A °dhu)tarasvarā prapadu bhūmivi° CML °dhūtaravasvarā prapadu(M °dor L °tu). — 3. BNACML bhūmivikshobhanavā gi° BN °gira | nara° C °giraṁ nara° M °giraḥ nara° A °narasamaru° B °nānāṁ pañcām°. — 4. BNA pañcāmṇīkatu° L pañcāmṇīkatu° M pañcādgīkatu° M °ravā pulalitaka° BNAL °pralalita° C °pralahaṁsa° L °litakarahāṁsa° N °haṁsarbarhi° BNACML °rhiṇaḥ | ni° CM °nirvāṇāṁ BNAL °nivāṇāṁ bimbo°. — 5. A bimboṣṭasu° BNACML °hvā nijavada° B °ccara(ou °re?)ti°.

6. BNACML °jaladharā vā nipā° L °tulyoravā. — 7. C avistachinnā vi° (l. 10) BNAML °starava(M °vā)piṇḍi° BA °dhānāṁnāṁ. — 8. L °kiṁkanikaṇalilāsu° BNM °kaṇalilāsu° A °kaṇarirāsu° BNAML °saṁcitātā(L °tām) hema°. — 9. L °ghaṭṭiravā° BNA °bhuva divi° B °nānāṁ nāti°. — 10. BNAML °drutā namantā | anu° BN °virvartta° L °dhurāḥ.

11. L galitasaṁca° N °ṇadhurā° B °rāṇāṁ sarva°. — 12. BNACML sarvam evā° M °vā-sucara° B °caratī | pari° BNAL °kadhānāyu° C °tunayitāni M °tunapitāni B °tāni vijñā°. — 13. BNACML vijñāpaya° CM °sarvā pari°. — 14. BNA saka eva na virā rama° CM saka evaṁ na vicārama° L saṁketa eva na virā rama° B °ramathā pra. °avada° N °ramathā prahlavada° A °ramathaprabhūvada° CML °ramathā(L °thā) prahlavada° BNACML °vadare-(M °raṁ L °ne)shu da° A °rishāṁ yām NCM °rishāṁ yām eka° B shāyām eka°. — 15. B °bhavati pari°.

16. L parishānāṁ vikra° BNACML °shāṁ nāvika° L °ṇṇayamānāṁ girā° BNACML °ramānā girā° B °rāṇāṁ na ca varldha°.

न वर्धते न च हायति गिरा स्थितलया दशबलानां ॥
 न च भिद्यते न नुदति न च उपतप्यते . . . . . ।
 न च विखलखलखलायति अभिस्वरत्ता सुगतवाचा ॥
 न च सा अपशब्दवती शब्दभ्रष्टा अशेषं अनुयुक्तशब्दा ।
 5 शब्देषु कुशलाकुशलां सर्वा जनतां प्रहर्षयति ॥
 वदना सुविमलदशना निश्चरति गिरा यदा गुणधराणां ।
 मावन्ति शकुनसंघा गगणतल्लगता वनगताश्च ॥
 यो यस्य स्वर अभिमतः सा तं पूरयति तस्य संकल्पं ।
 सुगतवचनप्रभूता वाचा परिषदि विचरमाणा ॥
 10 वरवासनसहितधोषा गिरिनिदिनिर्घोषसन्निभा शुद्धा ।
 उत्क्रोशकुररत्नतया प्रभवति वाचा वररतानां ॥
 शकुन्तजीवजीवक जिगवाचा कनकतालपचरवा ।
 पटुपटुहप्रवदमृदंगचाटुस्वरतुल्यनिर्घोषा ॥
 आज्ञेया विज्ञेया गभीरभीष्मरूपा कर्णसुखा ।
 15 हृदयंगमा च निखं वाचा वरपारमिगतानां ॥
 वल्लकिश्रवणीया च प्रेमणिाया च गिरा गुणधारीणां ।
 विपुलशुभसंचयानां सर्वेषां अनन्तयशसानामिति ॥

1. BNACML na ca varddha° B °hāyati | gi° M °balānā B °lānām na ca°. — 2 BNACML na ca vidya° L °te na nuvidyati | na ca upapadyate ti BNA °pyate ti na ca vi°. — 3. NM ca vikhalakhalāyati a° BNA °ti avisva° CM °rarutā su°. — 4. A °apaçabdatrasta açe° CM °ti çabda(M °bdañ)tatra açe° BNL °ti çabdatrasta açe° L °açem anu° BNACML °çesham anu° B °çabda çabdeshu°. — 5. CML °çalakuçalām° M °sarvā jana° BNACML °natām harsha°.

6. BNACML °ladarça° BNAL °girā sadā° CM °girā sadvā gu° B °rānām mādyā°. — 7. CM ādyanti° L modyanti° B °sañghā || gaga° tāçca yo yasya°. — 8. BNACML °svaram abhi° C °bhitāḥ so tam° N °bhimanah so° M °bhimatāḥ so° BAL °taḥ so tam°. — 9. BNACML °bhūtā pari° CM °mānāḥ |. — 10. BNACML varavasanasakhinnagho° BNA °ghoshā ṇāri-nadi° CML °ghōshā nārinadi° L °ghōshā nārinandita nirgho° CM °rinadinirgho° L °çuddhāḥ.

11. BNACML ukroça° L utkoça° BNACML °çakururātana° varadatānām çaku°. — 12. M çakuçakunajivām° BNAL çakunaji° C °çakunajivakajina° BNAL °jinavanākana° CM °jinava-cākana° BNAL °travadārā paṭu° CM °travaddārā. — 13. M °pataha° BNACML °havadamṛi° L °havedamṛi° BNA °mṛidañgagagāçcāṇḍasvara° CM °mṛidañgagagāçcāṇḍasvara° L °mṛidañ-gāgargāçcāṇḍasvara° ghoshāḥ |. — 14. C ājñāyā° AC °vijñāyā ga° L °vijñeya gambhī°. — 15. BNACML °gamāçca ne(N °na L °ni)tvā vācā naraṇāpāramiñgatā(G° ramitā)nām |.

16. BNACML vallaçrava° L °llakiçrava° BNA °yā ca prama° BNACML °mañiyā ca gi° BNACML °guṇadharāṇa dha(CM °rā dha)rāṇām L °dharāṇām B °ṇām vipu° — 17. CM vipu-(M °pa)lasaṃcayaçubha(G °bhañ)saṃcayaçubhasaṃcayānām° BNAL °çubhañ sañca° BNACML °sarveshām ana° L °sānāñm iti || L °sānām iti ||.

यथाभूतं देशिता वाचा ॥ सम्यक्संबुद्धा एवं धर्मं देशयन्ति ॥ नाहं भिक्षुो ये धर्मा अनित्यास्ते नित्यतो देशयामि । नापि ये धर्मा नित्या ते अनित्यतो देशयामि । नापि ये धर्माः दुःखास्ते सुखातो देशयामि । नापि ये धर्मा सुखा ते दुःखातो देशयामि । नापि ये धर्मा अनात्मीया ते आत्मतो देशयामि । नापि ये धर्मा आत्मीयास्ते अनात्मतो देशयामि । नापि ये धर्मा अशुभास्ते शुभतो देशयामि । नापि ये धर्माः शुभास्ते अशुभातो देशयामि । नापि ये धर्मा रूपिणस्ते अरूपिणो देशयामि । नापि ये धर्माः कुशलास्ते अकुशलातो देशयामि । नापि ये धर्मा अकुशलास्ते कुशलातो देशयामि । नापि ये धर्मा अनाश्रवाः ते साश्रवा इति देशयामि । नापि ये धर्माः साश्रवास्ते अनाश्रवा इति देशयामि । नापि ये धर्माः व्याकृतास्ते अव्याकृता इति देशयामि । नापि ये धर्मा अव्याकृतास्ते व्याकृता इति देशयामि । नापि ये धर्मा हीनास्ते प्रणीता इति देशयामि । नापि ये धर्मा प्रणीतास्ते हीना इति देशयामि । नापि ये धर्माः गृहाश्रितास्ते नैष्कर्म्याश्रिता इति देशयामि । नापि ये धर्मा नैष्कर्म्याश्रितास्ते गेहाश्रिता इति देशयामि ॥ अथ खलु भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धाः सत्त्ववादि कालवादि भूतवादि अर्थवादि तथावादि अनन्यथावादि अवितर्कवादि धर्मवादि विनयवादि इति ॥

1¹. BNACML °bhūta deçī° M °deçita vā° C °vācyā BNAL °vācaḥ samya°. — 1². CML saṁmya° BNAC °dharma deça°. CM °yati | . — 2. L omet cette phrase. CM °nityās te a° BA °anityatātā deça° CML °tyatā de°. — 3¹. CM °dharmā duḥ° N °sukhato°. — 3². BNA nāmi ye° M °sukhās te duḥ° L °sukhā to duḥ°. — 4¹. L °pi te dharmā° BNACML °rmā anāliyā te° L °ātmato de°. — 4². CM dharmās te āliyā° BNAL °rmā āliyās te° CM °s te ātmanāto de° L °s te ātmatō de°. — 5. L ye pi ye dha °aṣubhāto çu° CML °ṣubhāto deça°.

6¹. ML °dharmā çu M °ṣubhās me a°. — 6². CM °arū(M °ru)pino deça° L °pino te deça°. — 7. CM °dharmā akuṣa° L °dharmā kuṣa° CM °lās te kuṣa° L °ṣalā deçayati | . — 8¹. C °dharmā kuṣa° M °dharmā kuṣalāto deça° BNA °te dharmāḥ kuṣa° C °te akuṣa° L °çayati | . — 8². C °nāçrevās te saçra° L °çravās te sā° CM °te saçravā° BNA °te syaçravā° C °çravāto deça° L °çayati | . — 9. ML °dharmā sā° L °çravā te anāçravā deça° M °çrava ti deça° L °çayati | . — 10¹. BNA nāpi ye dharmāḥ anāçravās te saçra(A °sāçra)vā ti deçayāmi nāpi° CML °dharmā vyā° L °avyākṛitās te deça° M °yāmi | nāpi° rmā naishkra° (l. 13). — 10². C °dharmā a° L °te vyākṛitā deça°.

11. C °te prahīnā iti°. — 12¹. L nāpi te dharmā° C °rmā prahinās te hi°. — 12². B NACL °dharmāḥ(CL °rmā) grabāçri° C °shkramyā iti çṛitā deça° A °myānītā i° L °myāçṛitās te naishkramyāçṛitā grabhās te deçayāmi || atha° (l. 14). — 13. BNA °shkramyāçṛito te ge° C °te yahāçri° M °te grahāçri° B °gehāçrevā iti° NA °gehāçravā iti°. — 14. CML °ra saṁmya° M °satyaṁvādi kālāvādi kālāvādi bhū° L °kāravā° C °bhūtāvādi tathā° CM °ananyavādi tathāvā°.

भूतपूर्वं मो धृतधर्मधर तुषितभवनकायिको देवपुत्रो शिखरधरो नाम बोधिसत्वः
सम्यक्संबुद्धं ऋषिवदनगतं वानारखां वनवरे वरचक्रप्रवर्तनदिवसे भगवन्तं संमु-
खाभिरध्वभाषे सगौरवः सप्रतीसः प्रह्रः कृताञ्जलिपुटः ॥

साधु ते साधुरूपस्य वाचा न प्रतिहन्यते ।
साधु अर्थान्विता साध्या वाचा तव मनोरमा ॥
साधु सुखरसंयोगा वर्णसन्धिगुणान्विता ।
साधु सत्यानि चत्वारि प्रवदसे महामुने ॥
साधु ते देवगन्धर्वा पिबन्ति मधुरां गिरां ।
साध्विहाप्रतिमं चक्रं प्रवर्तसि अनिवर्तिकं ॥
तुभ्यं लोके समो नास्ति रूपे वर्णे कुले बले ।
ईर्यापथे च वीर्ये च ध्याने ज्ञाने शमे दमे ॥
अथ हृष्टा दश वीर कोट्यो ते प्रथमे फले ।
विनीता देवपुत्राणां शासने प्रथमे मुने ॥
त्रिंश कोट्यो प्रभो वीर विनेसि प्रथमे फले ।
द्वितीये शासने नर देवपुत्राण एव च ॥
पञ्चाश कोटीयो भूयो शासने तृतिये मुने ।
विनीता देवपुत्राणां अपायेहि विमोचिता ॥

1. C °shinabhava° CML °yikā deva° L °putrā ṣi° CM °satvo saṁmya° NL °tvaḥ saṁ-
niya° BNAL °buddhaḥ ṛi° CM °buddho ṛi° CML °shipattanaga° BNA °shivanaga° CM
°taṁ vārāṇasyāṁ A °vanacare dha° CM °vanacale dha° L °varttenadi° M °nadivame bha-
gavanta saṁmu° B °bhāṣhe | sagau° L °vaḥ sapritasaḥ sapritisah pra° CML °prahvo kṛitāṁ-
jali(L °liṁ)puṭo BNA °puṭa sādhu°. — 4. L sādhu te° A °te sādhrū° L °pasyo vā° BNAL
°vāca | na pra(L °pa)tiha° B °nyate sādhu°. — 5. B °ramā sādhu°.

6. BNLCML sādhu svara° BNA °gā vallasa(A °bha)ndhigu° CM °gā varasandhi° CML
°nviṭāḥ | . — 7. N sādhu sa° BNACML °tvāri satyaṁ(L °tya) prava° BNACML °vadaṁse ma°
N °hāmūne. — 8. CN sādhu te de°. — 9. CML sādvhīhāpra° A °dhvibhāpra° N °dhvihāmāṁ
ca° BACML °timāṁ ca° AM °varttasi a° L °si anuvartti° BNCML °varttike | A °rttiko. —
10. L tulyāṁ lo° AML °loka sa° BNACML °samā nāsti° ACML °rūpa va° ML °varṇa kule°
BNACML °kule vare | .

11. CML iryā° BNACML °dhyāna jñā° CM °jñāne same°. — 12. B adya dūṣṭā da° CM
°hrīṣṭo daṣa° CML °viro ko° BNAL °tyo tvaṁ pra° CM °tyo taṁ pra°. — 14. CML triṁ-
(M tri)ṣaṭ kōṭyo° CM °prabho vi° B °phale dvi°. — 15. BNACML dvitīye ā(L °mā)sane°
putrāṇāṁ vinesi pañcā°.

16. L °ṣa koṭīyo | bhū° BNA °ṣa koṭi | bhūyo° BNACML °bhūyo āsane tṛtīyo(BN °ye |)
mu(N °mū)ne vini°. — 17. L vinitā° M °ṇāṁ āpā° BNACML pāye(B °pe)shu vimo° M
°citāḥ | B °citā acitī°.

अशीति कोटीथो भूयो श्रीतापत्तिफले विभू ।
चतुर्थे शासने दमेत्वा दुर्गतीहि विमोचिताः ॥
तस्मात्ते सदृशो नास्ति मैत्राय पुरुषोत्तम ।
करुणायै कारुणिको भूतो भूयो नरर्षभ ॥
हृष्टा पुरुषशार्दूला उत्पन्ना लोकसुन्दरा ।
हिताय सर्वसत्त्वानां विचरन्ति महामुने ॥
अतिचिरस्व राजसुत उत्पन्नो सि नरर्षभ ।
प्रणेता विप्रनष्टानां आर्त्तानां नयनन्दनं ॥
मा च कदाचिद्भूतगुरु नाथो अन्तरहायतु ।
अपर्यन्तं तव स्थानं भवति लोकबान्धव ॥
अपाया तनुकीभूता स्वयम्भू तव तेजसा ।
अनोकाशा कृता स्वर्गा त्वां प्राप्य पुरुषोत्तम ॥
यस्य मिथ्यात्वनियतो राशिः पुरुषपुद्गल ।
एष वानियतं राशिं त्वां प्राप्य पूरयिष्यते ॥
यस्त्वाप्यनियतो राशिः त्वां प्राप्य सुरवन्दित ।
पूरयिष्यति सो राशिं सम्यक्तेजकुलोदित ॥
अद्भुतानां च धर्माणां विशुद्धिरुपलभ्यते ।
त्वां प्राप्य पुरुषादित्य तमोन्तकरमच्युतं ॥

5

10

15

1. CML °koṭīyo bhū° BNA °kōti bhū° L °bhūyaḥ çro° N °yo çotā° CM °vibhūḥ | L °vi-
bhūḥ. — 2. L °turtha māsa° BNACML °rtheshu āsa° L °sane vira dame° CM °mocitā | . —
3. CM °smātte ço nā° L °tte çadri° BNACML °ttamaḥ | . — 4. C karuṇāye° BNA °ye kā-
rukabhū° L °bhūto bhūya nara° CM °rshabhah B °bha drishtvā°. — 5. BNACML drish-
tvā puruṣaḥardū(AC °rdū)lo utpanno(N °nnā) lokasundaro(L °rah) | .

6. A °sarve sa°. — 7. CM °cira rājasuto utpa° L °sutaḥ utpa° BNACML °rshabhah | .
8. BNACML °shtānām arthānām naya°. — 9. BNAL °tagurunāthonta(L °tho anta)rahi°
CM °tagurū(M °ru) nātham anta° BNA °hāyante | CMA °hāyate | . — 10. CML °vanti
lo° CM °ndhavā | BNAL °ndhavaḥ apā°.

11. L °kibhūta sva° BACM °yaṁbhūts tava°. — 12. BANC anākā° L anākoçā kri° M
°kāço kṛitā° BNACML °ttamaḥ. — 13. L yasya niyato rāci mithyātvaṁ puru° BNACML °mi-
thyātvaṁ niya° M °yato vāṇiḥ puru° BNA °shapuṅgala eva vā° CML °puṅgava. — 14. BA
eva vā | niya° N eva vyāniya° CM eva ca | niya° L evaṁ vāniya° L °yato rā° BNACML
°çi tvaṁ prā° A °pya purayi° CM °shyati sāmpratām°. — 15. BNACML yathā pyani° rā-
cih(CM °çi) tvaṁ prāpya ça(C °su)rava° CL °nditaḥ | .

16. C °shyanti saṁbuddhaḥ saṁmya° BNAML °shyati sah sa(L °saṁ)mya tejaku° BNAL
°kulāditaḥ adbhū° CM °kulārditaḥ | . — 17. N adbhūta° BNACML °ddhir ūpala°. —
18. L tvā prāpya° BNA °tamontenam a(N °m ū)cyutaṁ | CML °tamo(L °ma)ntena ta(L °sa)m
acyutaṁ | .

तस्य ते भाषमाणस्य भूतां धर्मां जिनर्षभ ।
अभिनन्दन्ति वाक्वन्ते सेन्द्रा लोका महामुने ॥
इति स्तुवन्ति देवगणा वरदं प्रीतिमानसा ।
अनन्तगुणसंपन्नं संस्तुवार्हं नरोत्तममिति ॥

5 उपचारविधिसंपन्ना भो धृतधर्मधर सम्यक्संबुद्धा कालज्ञानसमर्थका विशुद्धनेत्रा
अनुच्चावचदर्शना पूर्वान्तनयसंपन्ना उच्छ्रापितधर्मध्वजा निष्प्रतिमानध्वजा कलहर-
णनिशातका प्रवचनविदुषो अनवसानज्ञानाः समये च आवुसादयन्तो अनयनानां
प्रवर्तकाः अपमार्गककुत्सका इति ॥ तच्चेदमुच्यते ॥

10 सर्वकारगुणोपिता सर्वे सर्वार्धनिश्चिता ।
प्रनेतारो विनेतारो बुद्धा बुधजनार्चिताः ॥
असंकीर्णेन ज्ञानेन विशुद्धेन मनेन च ।
त्रिषु लोकेषु भाजन्ते पूर्णचन्द्र इव नभे ॥
चरणेन मनोज्ञेन सतां कान्तेन नायकाः ।
नदन्ति च महानादं सम्यक्कुशलसंभवाः ॥
15 शासन्ति जनतां वीरा उपचारेषु निश्चिताः ।
विवादं परसत्त्वानां मथन्ति तत्त्वदर्शिनः ॥
लोके जाता नरत्रेष्ठा न च लोकेन लिप्यथ ।
प्रज्ञप्तिसमतिक्रान्ता गम्भीरविषया विभूः ॥

1. BNACML °shamānasya° CML °dharmā jina° BNACML °rshabhaḥ | . — 2. A °nti
vāhyante°. — 3. BNACML ita stuva° M ita vastuva° gaṇāñ va° BNA °nasoh | CM °naso |
L °nasañ | . — 4. C °sañmpa° BANCML °pannā sañ° BNACML °stavāhañ nara° BNA
°ttamām iti | . — 5. BCML upacārividhi° A °cārevidhi° L °nnāḥ bho dhu° NCL °ra sañ-
mya° BNACML °samatha(CM °rtha)nā vi° L °trāḥ anu° B °trā | anu° CML °anucāva°
BNACML °rvāntā naya° C °sañmpanā u° L °sampañnāḥ ucchrā° B °cchrāyita° CM °chrā-
yicadha° BNAL °jā nipratimā° B °dhvajā | kala° CML °karaha° CM °halaṇani° BNL °çā-
ṭhakā pra° ACM °āṭhakā pra° CM °anayavasā° BNACML °ye ca āvu(C °va L °yu)sā da-
yante anaya° rttakāḥ | apamārgakākutsa°.

8. A °tatraidā°. — 9. BNACML °kālaguṇo(L °nā)petā sarva sarvā° N °rvārdhani°. —
10. C °buddho buddhaja° CM °janerci° L °janecitāñ | C °rcitā | .

11. M °ddhena sane°. — 12. N tri loke° L °nabhoḥ | . — 13. L °nojjāne sa° CML
°yakah | . — 14. C nandanti° CML °dañ sañmya°. — 15. BNA sāśanti ja° CML sā-
(L çā)sa(AL °ça)nanti ja° BNACML °viro upa° CML °çcitā | .

16. L °vādai pa° BNACML °nām vadanti tatva°. — 17. B lovo jāta | nara° BNCM °çreshṭā
na° L °çreshṭho na° C °na ra loke° ML °lishyatha | . — 18. L °krānto ga° BNACML
°shayo vibhuh | .

गुरुं धुरं समारोप्य न विषीदन्ति पण्डिता ।
यथावादीतथाकारी अनुपक्रुष्टचारणा ॥
दृष्टिविषं तं घोरं च दग्धा चानापिना प्रभूः ।
अनुत्तासितासन्तस्ता परं प्रदन्ति प्राणिनां ॥
कान्तारं समतिक्रम्य चेमं प्राप्य नरर्षभाः ।
आह्वयन्ति जनधीरा इहैव निर्मये इदं ॥
जरामरणरोगाणां उत्पत्तिं नेह विवर्ते ।
इह आयासशोकानां प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ॥
ते तस्य वचनं श्रुत्वा मधुरं देवमानुषा ।
अनुशास्तिं तथा कृत्वा प्रतिपद्यन्ति तत्सुखं ॥
तेनास्ति कीर्तिर्विस्तीर्णाः त्रिषु लोकेषु चोत्तमाः ।
चरन्ति अर्चिता सङ्गि न चैव प्रशमन्ति ते इति ॥

5

10

परोपहारांश्च भो धृतधर्मधर उपहरन्ति सम्यक्संबुद्धाः सत्त्वानामनुग्रहार्थं ॥
तद्यथा कलिंगराज्ञः कुसुमाये देव्या परोपहारं भगवां वृत्तवां ध्रुवस्य श्रेष्ठिनो वच-
नोपहारं भगवां वृत्तवां ॥

15

तथैव च राजगृहे पुरोत्तमे
परोपहारं भगवां प्रवृत्तवां ।

1. C gurū dhu° L guru dhu° NCML °dhurām samā° N °ropya nri vishī° L °pya na ni-
shi° CML °ṇḍitāḥ | . — 2. BN ya karoti tathā° A ye karoti tathā° CML yaḥ karoti ta-
thā° L °tathā virah̄ anu° C °anuprakru° CM °raṇāḥ | . — 3. BNACML dṛisṭhiga(M °rga)-
tañ ca ghorañ ca dagdhā jñā° prabhuh̄ | . — 4. BNACML anutrāsi(C °hi)tā° A °tāsa—
stā pa° CM °stā vara prada° L °rañ vadanti° BNACML °ṇāḥ | . — 5. CML °rsha-
bhah̄ | .

6. C āhvapayanti° ML āhvāpa(L °ya)yanti° L °rbhayañm idañ | . — 7. CM °ṇarogātītā
utpatti teha vi° . — 8. L °vṛitti nopa° . — 9. CML °nushāḥ | . — 10. BNACML ānuṇḍā° .

11. CM °rṇṇā trishu° CM °ttamā | . — 12. CML °sadbhiḥ na caivañ pra° BACML
°prasama° N °pramantiti || CM °manti ca iti || L °mantam iti || BA °mantiti || . — 13. CM
paraparāñ(C °cām) ca bho° BNAL paraparāñḥca° M °bho tadharma° CML °nti sañmyā°
A °nugrahārthañ || . — 14. N °kalidgarā° N °kaliñgarā° BNACML °jñāḥ sukumāre(CM
°ro L °ra) devyā° BNAL °hārañ vṛitavām(L °vañ) dhru° CM °hārañ(M °ra) vṛittavā(M
°vām) dhru° BNACML °creshṭino | vacanañ prahārañ CM °gavān vṛi° L °gavāñḥca vṛi°
BNA °vṛitavām | CM °ttavān tathai° .

16. BNACML tathaiḥ rāja° CM °grihe shruo° A °he putrottame° BNACML °me puropa°
BNA °gavāñ vivṛitavām | CM °gavān(M °vām) vṛi° L °gavāñḥca vṛittavām | M °vṛittavām
| C °vṛittamāna.

समुत्कर्षेसि स्वविधानकोविदो

उपालिनो तं वचनोपहारं ॥

तथा परं मेरुतटे समागतां

स वादिसिंहो वशिनां वशी वशी ।

5

परोपहारं भगवां स भिचु-

संघस्य तं इदमवचा महामुनिरिति ॥

एतां सर्वा प्रवक्ष्यामि उपहारां मनोरमां ।

तस्य सत्वप्रधानस्य शृणु विक्रीडितं शुभं ॥

उत्पन्ने पुरुषश्रेष्ठे धर्मचक्रे प्रवर्तिते ।

10

कलिंगराजा कारयति राज्यं स्त्रीतमकण्टकं ॥

नामेन अभयो नाम तस्मै दर्शनं अभूत् ।

शुभाशुभानां कर्माणां फलं नास्तीति निश्चयः ॥

परलोको तथा नास्ति दानफलं क्वचिद्यत्र ।

वीतरागो वीतदोषो वीतमोहो न विद्यते ॥

15

सो तं च दर्शनं प्राप्य जनतां सन्निपातयेत् ।

स्वकां वृष्टिं समाख्याति पञ्चाक्ष न निवर्तते ॥

यदि मद्यां पिता ब्रूयात्प्रत्यक्षं मम अग्रतः ।

स्वयमुपगम्य एवन्तच्छ्रद्धे तदा तथा ॥

सर्वदा स तदा आसि शीलवां मेचमानसो ।

1. BNACML °Ikarshasiti sva° NA °kovidā u° L °lināṣca va°. — 3. BNACL °paro me° M °parā meru° CM °gatan sa vā° BNA °tām sarvādi° BNACML °siṁhā(L °haṣca) vaṣinām° BNA °nām vaṣi | vaṣi paro° CM °nām vaṣi pa° L °nām vaṣinaḥ | vaṣi p°. — 5. CM °ga-vān sa bhikshu° BNACML °saṁghasya tam idam u(N °tanu im u)vāca mahāmu°. — 7. M °sarvā pra° CM °vakshāmi u° L °hāraṁ mahāmuniṁ | . — 8. BNA °ṣṣiṇu vi-krici(N °ri)taṁ ṣu° L °ṣṣiṇu vikrivitaṁ CM °vikrinituṁ ṣu°. — 9. BN °ṣreshṭe dha° CM °ṣreshṭaṁ dha° A °ṣreshṭa dha° L °ṣreshṭho dha° CML °cakraṁ pra° BNACML °varttate | . — 10. CML °kārati rā° CM °sphitaṁ aka° N °m akaṁṭha°.

11. M nāmena bhayo° A °tasyadaṁ da° BNACML °ṛṇanam abhūt || . — 12. M ṣubhaṣu° CM °ṣubhāṇāṁ ka° M °rmānāṁ pha° BNACML °nāsti vini° C °niṣciyaḥ | . — 13. BNA CML °loke tathā° N °dānadānapha° BNACML °cid yathā | . — 15. BNACML yo taṁ ca° N °ṛṇana prā° BNACML °janatā sanni°.

16. BNACML ekā dṛi° L eko dṛi° CM °dṛishṭi samāyātā jāyācca na° BNA °khyātā prā(? , N°pā ou° yā A °mā)yācca na° L °khyāta yāyācca na° N °na nivarṭtate | CM °nanuvarttate | . — 17. A yati ma° BNA °hyaṁ ditā kṛuyāt° CML °hyaṁ ditā(C °to?) kṛuyān pratya°. — 18. C °u-pāga° A °van ta—ddadhe° CM °van taṁ sraddadhe va tadā° L °dhe ca tadā°. — 19. BNACML °rvadā na ta° CM °āsi ṣilavān maitra° BNA °ṣilānvā naitravāna° L °ṣilavān tatra vānaso | .

यदि तस्य फलमस्ति तस्य देवपुरं गतिः ॥
 देवभूतो मम ज्ञात्वा इमां दृष्टिं विमोचयेत् ।
 इत्युत्कास्ति परलोको दृष्टिं मुञ्चाहि पापकां ॥
 यस्य च परलोकस्य प्रवृत्तिर्नोपलभ्यते ।
 तस्मात्पिता ममागत्वा संप्रहर्षयतु मानसं ॥
 ततो लोकानुकंपार्थं कारुणो महद्दिशारदः ।
 कलिं गराजस्य रूपं निर्मिणति स्वयं मुनिः ॥
 प्रासादवरमारुह्य अन्तःपुरगतो तथा ।
 अन्तःपुरस्य दर्शेति यत्तं प्रकृतिदर्शनं ॥
 ततो स निर्मितो राजा अन्तरीक्षगतस्थितः ।
 राजानमभयं धीरो उवाच पुरुषोत्तमः ॥
 परित्यज्य स्वकार्याणि परकार्येषु व्यापृतः ।
 मिथ्यादर्शनसंयुतं अराज्यं राज्यसंज्ञितं ॥
 अद्य मवे गती तुभ्यं नरको दाहणो महत् ।
 ये च ते दर्शयिष्यन्ति तेषामपि च सा गतिः ॥
 अन्यान् हि विहृतो हन्ति नष्टो नाशयते परां ।
 अन्वीकरोति अन्या पि स्वयमन्वयपत्रपो ॥
 सुमुष्टो मुषसे अन्या मृतो च मारसे परां ।
 सुखितानपि सत्वा त्वं दुःखापयसि दुर्मते ॥
 निमग्नो कामपंकसिं गृध्रु कामेषु मूर्च्छितः ।

5

10

15

20

1. BNACML °phalañ nāsti ta° N °tasya deva° CML °gataḥ | . — 2. N °dṛiṣṭi vimo°. — 3. BCML ityuptkāsti° A °tyuttvāsti° CM °parañ lo° BNACML °loke dṛi° BNAC °muñ-
 cami pápa° M °muñcāmi pápa° L °muñcanti pápa° BNACML °pakañ | . — 5. C tas-
 mán pitā° A °tā mayāga° CM °harshatu má° BNA °nasah | CML °nasā | .

6. BNACML °ruṇā maha°. — 7. C °liṁṁgarā° M °liṁḍgarā° BNACML °rmiṣati(L °nti)
 sva° C °muni | . — 8. BNAL °davarām āru° BNACML °gatañ tathā | . — 9. CML °dar-
 ṣayanti yat tañ | . — 10. L tato so nirmi° ML °gatāsthitaḥ | .

11. BAL rānam abha°. — 12. BNACML °vṛākṛitaḥ | . — 13. CM °ṛṇaṁ yuktāñ°
 BNACML °ktañ āra° CM °rājyañ (M °jyo) sañyutañ | . — 14. BNACML adya tava gati°.
 — 15. CML °darṣaya(M °yi)shyāmi te°.

16. BNACML anyāna viha° BNA °nāṣayato purāñ | CM °yato purāñ | L °yato purā | .
 — 17. M adhika° L °nyāni sva° BNACML °patrakā | . — 18. CM su(M °sū)mūṣṭo ma-
 kbaye anyā° L °sṣṭo sukhaye anyā° BNA °mushaye anyā° L °nyā mārasenā mṛito parāñ |
 BNA °mṛito mārase°. — 19. B mushitā° BA sushitā° BNACML °tānyapi satvārthañ(CM
 °rtha) duḥ° BA °hkhāyasi du° N °hkhāpasi du° L °hkhāyalisi du°. — 20. CML °pañkes-
 miñ° N °griddha kāme° CM °gridhu kāme° L °kāme mūrcehi°.

परलोकं द्रष्टुकामो धर्माणां नयनं नृपः ॥
 अस्थानमेतं भूमिपति यस्त्वं कामपरायणः ।
 असमर्थो तर्हि गन्तुं परलोकमिमं प्रभो ॥
 आस्वादं पि तु कामेषु बुद्ध्वा दोषान्तथैव च ।
 कामे निःसरणक्ष्म ते वै जाने परंपरां ॥
 एतच्छ्रुत्वा नरश्रेष्ठो अभयो कम्पितो भयात् ।
 प्रह्वो इदमुवाच तं अन्तरीचे सुदर्शनं ॥
 अहं धामि तं ते देव एवमेतं न अन्यथा
 प्रसीद भव मे नाथ अभयं परिमोचय ॥
 तद्वसान्तःपुराभात्यः शास्ता मे अप्रतिपुद्गलः ।
 विनयवशी तवास्मि तथात्या जनता वड्ड ॥
 परोपहार इत्थेष्वस्मिन् परमबुद्धिना
 वृत्तो अनुग्रहार्थाय सत्त्वानां वरबुद्धिना ॥
 देवी कुसुमराजस्य कुसुमा इति विश्रुता ।
 इष्टा कुसुमराजस्य स्त्रीसहस्राणमुत्तमा ॥
 तस्य माता पिता चैव जीर्णा दण्डपरायणा ।
 धीतरमेवमाहन्सु कुसुमे पुत्रि हे शृणु ॥
 वयं जीर्णा तुवं बाला कामप्रलुलिता अस्मि ।

1. BNA °kañ dra(B?)kshikāmāñ dha° L °kañ rakshikāmāñ dha° CM °kañ moksha-
 kāmā dha° BNACML °yana nripaḥ | . — 2. BNACML āsthā° BNA °m eta bhūmi° CM °eta
 bbū(M °tad bhū)mipati° L °etad yad bhūmi yas tvañ° BNAC °rāyanah | L °rāyanā | . —
 3. CM °marthañ tahiñ° BNACML °prabhoh. — 4. CM ācvādañ° BNACML °buddhā
 doshā°. — 5. BNACML °me niḥcara° BAML °raṇajñaṇca te° N °raṇañjñaṇca te° C °ṇa-
 jñaṇca° L °te vijā° CM °jāneyaṃ pa° C °parasparañ BNAM °parañ | .

6. BACM °creshṭo abha° L °creshṭaḥ abha° mpita bhayāt || . — 7. N °dam ūvāca° L
 °riksha suda°. — 8. BNAL °mi tañ ta devamelam evañ ta(L °dañ ta)da(N °vañ da)nya° CM
 °mi tañ(M °tañ ta) devañ etad evañ tadanāthā | . — 9. M °me nā abha°. — 10. BNAC
 ML tadvaṇṭaṇtaḥ° CM °puromā° A °mābhyah° ṣāsto me° L °me agrapuṇḡgavaḥ | CM °tipuṇ-
 gavaḥ | BNA °puṇḡgalaḥ vina°.

11. BNACM °yavaṇṭitāva(CM °cā)smiñ tathā° L °yavaṇṭitāsmiñ tathā° BNACML °janatāñ
 bahuñ | . — 12. L °shas tenā para° N °ddhināñ | . — 13. L omet ce vers. BNACM
 drishṭo anu° tvānā vara° N °ddhināñ | . — 14. BNA °vi sukumbarā° A °iti iti vi° L °ṣru-
 taḥ. — 15. A isṭo kusu° L ikshvā kusu° BNACML °srāṇi utta° L °ttamāḥ | .

16. BNACML tasya mā° CML °caivañ ji° BNACML °jirṇṇo danda° B °yaṇo | NACM
 °yaṇau | L °yaṇāḥ | . — 17. L °m āhañsu kusu° CM °nsuḥ kusu° N °tri heñ ṣriṇu. —
 18. M varyaṃ ji° BNACM °jirṇṇo bhuvāñ° L °jirṇṇo tvañ bāro kāmā ca pra° CM °kā-
 māṇca pralu° BNAL °pralutā vasi | CM °titā vasi | .

इच्छेम प्रतिसृज्यन्तौ इच्छेम मरणमात्मनः ॥
 एतच्च वचनं श्रुत्वा कुसुमा लभते मतं ।
 अवर्णो यं मम अस्मा यदम्बातातो प्रघात्यते ॥
 दास्यामि विषसंयुक्तं मत्तमेघां सुदारुणं ।
 मुक्त्वा येन उभावेतौ मरिष्यन्ति न संशयः ॥ 5
 यदास्मा निश्चिता बुद्धि मातापितृषु दारुणा ।
 ततो उत्पादये शास्त्रा कारुण्यं कुसुमां प्रति ॥
 ततः कुसुमाये शास्त्रा मातरं पितरं तथा ।
 अपनामयति संबुद्धो अन्यौ स्थापेति निर्मितौ ॥
 कुसुमा विषसंयुक्तं तं भोजनमापद्यति । 10
 निर्मितानाह भुञ्जन्तु अस्मा तातो च भोजनं ॥
 अविकम्पमाना भुञ्जन्ति भोजनं जिननिर्मिताः ।
 न चैषां बाधते किञ्चित्कार्यं निर्मितका हि ते ॥
 द्वितीयं दिवसं चैव तृतीयं चतुर्थं पंचमं ।
 विषसंयुक्तं मुक्त्वा न सुधां व यपेन्ति निर्मितौ ॥ 15
 ततः कृताञ्जली भूत्वा कुसुमा निर्मितान् ब्रवीत् ।
 आत्मानं मे निवेदयथ अनुग्राह्या यदि अहं ॥
 तां याचमानां प्राञ्जलिकां कुसुमां निर्मिता ब्रवीत् ॥

1. BNACML ikshema pra° BAL °jyanto icche° CM °ntau ikshema maraṇa ātma°. — 2. L °kusumo labha°. — 3. BNAL avallo(L°lo) yañ ma° CM avalokaya(G°yañ)n mama a° BNA °aṁbātāto praddhātya(NA°bhya)te | CM °syā ya(M°tra)dyañbātā prahāsyate | L°syā yadyañbāto pradhāsyate | . — 4. BNAL hāsyāmi°. — 5. L yena bhuktvā ubhā°.

6. BNLCML yadāsyā ni° B °nā tato°. — 7. BNA tatotpāda° L tato cotpāda° BNACML °tpādayo cāstā° L °runya kusu°. — 8. L tato kusu°. — 9. BNACML °buddhā a° B °anyo sthā° BNA °sthāpyati° CML °sthāsyati°. — 10. L °sumañ visha° BNACML °ktañ na bhoja° BNA °janam āpagatā nirmī° L °janam āyam āgatā | .

11. BNACML nirmitam āhu bhuñ °mbātātāñ ca bho°. — 12. L abhikampamānā bhu-jantu bho° N °nā bhujanti° L °jana janami° NACM °jana jina° BNACM °rmitaiḥ | L °rmi-tau | . — 13. BNAL na caimāñ(A°mā) bodhate° CM °shañ bodhate° M °kārya nirmī° BNA °rmitiko hi te | CML °rmita(M°tañ)ko hi te | . — 14. CM °caivañ tṛiti° L °tṛitiya catu° NL °turtthapañca° CM °tīyañ ca caturthakañ pañca° M °camañ ca tathā BNACL °mañ tathā | . — 15. CM caivañ visha° L vishasañ ca vināsena ārya° (p. 186, l. 2) BNA °yuk-te(N°kto) bhojanañ bhu° CM °yukte na bhojanañ bhu° CM °bhuktvā sudhām ivañ tatra prāpayanti sunirmitau | BNA °dhām iva yā°.

16. BNA °jali bhutvā° CM °jalir bhutvā° rmitā bravit | . — 17. C °grahya yadi°. — 18. M °kāñ sukumāñ° BANCM °mitāñ bra°.

- या तवापत्ति जानाथ तथा च अनुतिष्ठथ ॥
 बुद्धः पुरुषशार्दूलः क्षात्रिंशवरलक्षणः ।
 उत्पन्नः कुलसंपन्नः सर्वविद्यागुणान्वितः ॥
 तस्य सर्व गुणभूतं अतीतानागतस्थितं ।
 5 विदितं वादिसिंहस्य अत्र विजह संशयं ॥
 प्रासादवरमारुह्य सस्र्यागारो स पार्थिवः ।
 याचेहर्शनमिच्छाम वयं सर्वार्थदर्शिनः ॥
 तं सर्वगुणसम्पन्नं वन्दित्वा शरणं ब्रजे ।
 ततो अस्माकं यं तत्रैव पृच्छसि वक्ष्यते जिनो ॥
 10 साधूति प्रतिश्रुत्वाग निर्मितां प्रति सो तदा ।
 राजा सान्तःपुरो शीघ्रं प्रासादमभिहृष्टवां ॥
 सत्वरं स प्रहो राजा सस्र्यागारो कृताञ्जलिः ।
 इमां व्याहरते राजा वाचां कुसुमया सह ॥
 ये सर्वगुणसंपन्ना लोकानामनुकम्पकाः ।
 15 गृहीता अत्यन्तं तेषां साञ्जली सौमनस्यका ॥
 ततो अमन्त्रये शास्त्रा श्रावकांकासने रतां ।
 चारुवर्णं सिंहहनुं दृढबाहुं अनिन्दितं ॥
 कीर्तिमन्तं महानायं च चातुरन्तं महाबलं ।
 नीलकेशं च वृद्धं च शान्तं शास्त्रविशारदं ॥
 20 तथा शारसमतुल्यं गुप्तकाममनिन्दितं ।

1. BANCM mā (CM mām) mamāpatti° BNACM °thā ca anugri(N °ca agri)hnatha mām buddh°. — 2. CM buddha puru° B °çārddulah° CM °triṃṇādvāra°. — 3. CM °panno sarva°. — 4. C °sarva guṇā° M °ṇābhū ati° N °gataṃ sthi°. — 5. N °ha saçayaṃ | .

6. BNACM °sastyāgāro°. — 7. A yoced da° M °rçanaṃ ichā° BNACM °icchāmi va° BNA °vaya sarva°. — 8. BNACM te sarva° BNA °vraji | C °vrajah | M °vrajāh | . — 9. CM tato °smākaṃ° BNACM °kaṃ pi ta° N °tataiva pri° CM °traivaṃ pri° BNA °va pri- chēmi vakshate jina | CM °va priçhemi priçhate jinah | . — 10. BMA °tvā nirmi° CM °tvā ca nirmitāṃ sa prati sadā | MNA °prati sa rājā°.

11. CM °ntarpuraṃ çī° BNA °hpuraṃ çī° BNA °dam atigāḥha° CM °dam api gāḥha- vān | A °dhavāna | . — 12. BNA satvara sapra° BNACM °prahva rājā sastyāgāra kṛi° CM °jaliṃ | . — 13. N °sahā. — 14. CM °pannāḥ lokā°. — 15. BN °hitā abhyanta teshāṃ° ACM °tyanta teshāṃ° CM °jaliṃ sau°.

16. B °mantreyā çā° NACM °ntrayā çā°. — 17. BNACM °varṇṇa siṃhahanu dṛi°. — 18. BNACM °mahāgaṃ ca rā(CM °cā)turaksho mahā°. — 19. BNA °çāradah | CM °radā | . — 20. BNA tasya çāra° CM tasya sārasa° N °samāratulyo gu° BACM °samātu- lyo gu° BNACM °nditah.

सिंहनन्दिं विशालाचं लक्षणेयमनुत्तमं ॥
 एष भिक्षुवो गच्छामि शास्तरमनुबन्धय ।
 कुसुमां प्रमुखां कृत्वा विनेष्यामि बद्धं जनं ॥
 साधूति ते प्रतिश्रुत्वा वशीमूता स्वयंभुवः ।
 परिवारयित्वा संबुद्धं इदं वचनमाहु ते ॥
 अस्माकं पि पादो वीरा विहङ्गमध्वमक्रमः ।
 अनुयास्याम संबुद्धं यच्च गच्छति चक्षुमां ॥
 निमेषान्तरेण संप्राप्तो भगवां शिष्यसंवृतः ।
 नगरं कुसुमायास्तु अनुकम्पाय प्राणिनां ॥
 आकारं वज्रपाणिस्तु नायको अभिनिर्मिणे ।
 देवसंघं च मनसा ध्याये ध्यानविशारदः ॥
 प्रभामण्डलमुत्सृजे योजनानि चतुर्दश ।
 देवता च अभिवादेति याचां परमबुद्धिनः ॥
 ततो च कुसुमा देवी प्रह्नी सुगतमब्रवीत् ।
 एषा ते प्राञ्जली नाथ पादां इच्छामि वन्दितुं ॥
 ततः प्रतिष्ठितो शास्त्रा प्रासादवरमूर्धनि ।
 प्रमथा च दिशा सर्वा अभिभूय यशस्करः ॥
 ततो च कुसुमा देवी सह राज्ञा जिनक्रमां ।
 वन्दते परिवारो च देविषु नरपुङ्गव ॥
 शरणं त्वां नरत्रेष्ठ गच्छाम सुरवन्दित ।
 मातरं पितरं हत्वा कीदृशं लभते फलं ॥

5

10

15

20

1. BNACM °hanandi viçā° M °çalām̐ksham̐°. — 2. N eshām̐ bhi° BNACM °kshava gacchāma çā° M °ndbathā |. — 3. BNACM °neshyati ha° N °bahu janañ. — 5. CM °vārayi sam̐°.

6. BNACM °kañ pi payo dhīrā° BNA °madhye kramah |. — 7. B anupāsya°. — 8. BNACM nimesham̐(CM °shā) bharāṇasañ(A °sa)prāptau bhaga°. — 9. N nagara kusu° BNACM °sumāyāt tu anu°. — 10. BNACM āgāra va° BN °vajrapāṇi° CM °vajraṇiṣya° BN ACM °yako bhianirmi° NA °rmiçe |.

11. CM °çāradā |. — 12. BNA °tsrijyam̐ yojanā° CM °tsrijya yojanā° BNACM °ndaçah |. — 13. A °tā ca ahivā° BNACM °nti yāyāt para° CM °ddhunā |. — 14. BNACM °vi prāhu su°. — 15. BNACM esha te añjali nā° N °nditañ |.

16. BNA °mūrdhnanī |. — 17. CM °sarve abhi°. — 18. M °deviñ saha rājā dina-kra° BNAC °rājā jina° CM °kramah |. — 19. N °rivārau ca de° BNAM °devi(M °vi)yo nara° C °viyo marapu° CM °puñḡgavaḥ |. — 20. BNACM °ṇaṇ tvañ naraçreshṭam̐ (A °shṭhañ) gacchā° nditaḥ |.

21. C pātaram̐ pi° M °mābhāsañ.

- शृणोहि कुसुमे सत्त्वं मातापितृवधे फलं ।
 अनन्तरं महावीचिं नरकं उपपद्यते ॥
 ततो बुद्धानुभावेन शास्ता वदथकोविदः ।
 कुसुमाया महावीचिं उपदर्शेति नायकः ॥
 5 ततो च कुसुमा देवी निरयं त्रस्य दारुणं ।
 अथुवेगं प्रमुञ्चन्ती इदं वचनमब्रवीत् ॥
 मातापितृभ्यां कारुणिका दुष्टचित्तस्य कीदृशं ।
 परलौके फलं भवति यत्सत्त्वं तदुदीरय ॥
 दुष्टचित्तस्य कुसुमे तं चित्तं स्यादमुश्चियं ।
 10 तदेव परलोकसिं फलं सर्वं च हिंसया ॥
 ततो च प्रतिनिःसृजति कुसुमा दारुणं मनं ।
 पुरतो धर्मराजस्य प्रीतिसुखसमर्पिता ॥
 ततो कामान आस्तादं भाषते सर्वकोविदः ।
 आदीनवं च कामानां भाषते पुरुषोत्तमः ॥
 15 ततो कामानां निःसरणं भाषते चिन्त्यविक्रमः ।
 गुणान्वदति निर्वाणे अद्भुतां भूतदर्शिमान् ॥
 कुसुमां प्रमुखां कृत्वा कोटीयो द्वादश मुनिः ।
 मानुषाणां विनयति उपहारो अयं इति ॥
 ध्रुवो नाम अभूच्छ्रेष्ठी नगरे काशिवर्धने ।
 20 तत्खेदं दर्शनं पापं मातापितृसमागमे ॥
 यो मातरं च पितरं च जीर्णकं गतयीचनं ।

३. C tantarañ ma° M tadantarañ° N anañtarañ° CM °narake upa°. — 4. N kusumá° BNACM °māyāñ mahāvi°. — 5. B tato ca(ou °ra) sukusu° NA tato ra sukusu° BNACM °rayañ tasya dāru°.

6. N açruvagañ° M °vegañ ghramuñ° CM °canti idañ° N °ida vaca°. — 7. B °dri-
 cañ para°. — 8. BNACM °lokañ pha° vati(CM °nti) vat satyañ° CM °tyañ sa(C °ma)tyañ
 tad udīrayaḥ | . — 9. N °kusuma tañ ci° BACM °citta syād a° BNAM °muñci(M °ca)ya-
 C °muñcayāḥ. — 10. BNA tad ena palokasmiñ° CM tad evañ para° BNA °hiñsaya ||
 M °ca hi mayā | .

11. BNACM pratinisri° BNACM °kusumo dāru°. — 12. CM °samrppitāḥ | . — 14. B
 VACM ādinava ca° CM °kāmañāñ bhā° rushatamaḥ | . — 15. CM tato kāmāñ niḥsa°.

16. CM guṇa° vada° N guṇāñ vada° tadarimān B °ṛimān kusu°. — 18. BAN °ayam iti ||
 CM °hāro svayam i°. — 19. BNACM °cchreshtī na° C °ṇivaddhanenñ | . — 20. N tasya-
 dañ da°.

21. C yo māñtarañ° CM °jirṇokañ° N °gatayovanañ | .

ज्ञातिपक्षं समानेत्वा भक्ष्यभोज्येन तर्पयेत् ॥
 अभिस्कन्धे च ज्वलिते दाहयेय पितृनुभौ ।
 उपहारो विधातव्यो तस्य पुण्यमनन्तकं ॥
 राक्षसीनां सहस्राणि नायको अभिनिर्मिति ।
 प्रासादवरसुप्तस्य ध्रुवस्य पुरतः स्थिता ॥
 दण्डहस्ता कशाहस्ता शक्तिहस्ता तथैव च ।
 कुठारहस्ता असिहस्ता उल्काहस्ता तथैव च ॥
 अथ तोमरहस्ता च नाराचशतपाणिद्यौ ।
 कुन्तमुद्गरहस्ताश्च श्रेष्ठस्य पुरतः स्थिताः ॥
 धिक्कृतां धिक्कृतां दृष्टिं प्राप्नो सि पुष्पाधमा ।
 धिक्कृतं मिथ्यात्वमासाद्य न अद्भितुमर्हसि ॥
 ये ते दुष्करकर्तारः ये ते पूर्वोपकारिणः ।
 नैवचित्ता आपन्नेषु तेषु त्वं वधमिच्छसि ॥
 येषां न शक्यं प्रतिकर्तुं अपत्येन कथं चन ।
 सर्वरत्नं पि ददता तेषां त्वं वधमिच्छसि ॥
 जीवितात्ते मृतं श्रेयो न च दर्शनमीदृशं ।
 यः त्वं सुपुष्पाचीर्णं दर्शनं प्रतिवाधसे ॥
 अद्य ते जीवितं नास्ति सभार्यस्य सवन्धुनः ।
 समृत्तस्य सपुत्रस्य प्रेत्य च निरयं गतिः ॥
 इमं हि नाम एवं वा मारिष भद्रमस्तु वः ।
 मिथ्यादर्शनसम्पन्नं मूढापण्डितमानसं ॥

5

10

15

20

1. CM °samānitvā° BNA °tvā° bhakshya° CM °bhakshabho°. — 2. BNACM °skandhena jvalite grihyamānā pitrīm ubhau | . — 3. CM °punyām ana°. — 4. N °bhini-miñpi | . — 5. C °suplasya pura° BNACM °sthitah | .

6. BNA pādadaṇḍa° A °cāhasto cakti°. — 7. A ku—raha° M °hasta asiha° C °asim hastā° A °stā utkāha°. — 8. AC °tomaraha° M °ca nācācata° BNACM °pāṇibhiḥ | . — 9. BACM kuñtāmu° N kuñtāmadga° C °muṅgara° M °hastā ca cre° BNACM °creshṭisya° A °puratām sthitā | . — 10. N °drishṭi prā°.

11. C °kkṛita mi° BNACM °mitram āśadya° C °dya e cṛadda° BNACM °tum icchasi | . — 12. CM °ye te ca pū° BNACM °pūrvakāri°. — 13. BNACM °tracittā(CM °tta) apatte-(N °te)shu teshām tvañ° C °chayi | M °chati | B °chasi ye°. — 14. M °kartu apa° BA °apetyena° M °tyena na ka° BNA °canah | . — 15. BNACM °dadatām teshām° CM °tvañ vadam icha°.

16. CM jivitā te mṛi°. — 17. CM yas tvañ su° shātūrṇam°. — 19. A satribhyasya° BNACM °sya pre(C °pi)tye ca ni° gataḥ | . — 20. CM °stu va | .

21. M °sampatnañ mū° BNACM °mūdhām pañḍi° BNA °nasa | CM °nasah | .

परां अन्वां पि जनतां ग्राहेत् पापदर्शनं ।
 ध्रुवं श्रेष्ठं विनाशेम आर्यदर्शनकुत्सकं ॥
 एतन्नु वचनं श्रुत्वा ध्रुवो उद्विग्नमानसः ।
 सखिन्नगात्रो प्रहृष्ट बभूव चक्षमानसः ॥
 5 धान्तचित्तो दिशोवेची चक्षो भवति मानसः ।
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥
 रत्नोदयप्रसीदतु परिवारस्व मया च ।
 युष्मे गतिश्च लेनश्च मम शरणमेव च ॥
 आज्ञापयथ किं कृत्वा मयाव अमयं भवे ।
 10 मम सबन्धुवर्गस्व न चागच्छेय दुर्गतिं ॥
 ते च ब्रवीन्सु भूतगणा ध्रुवं श्रेष्ठं नमो स्थिता ।
 मा अस्माकं शरणं गच्छ तमेव शरणं ब्रज ॥
 हितैषिणं सर्वभूतानां बुद्धं धृतजनार्चितं ।
 सर्वलोकोत्तरं वादिं शाक्यसिंहं मनोरमं ॥
 15 कहिन्नु सो . . . . . भगवां भूतवन्दितो ।
 वयं पि तं नरश्रेष्ठं गच्छेम शरणं मुनिं ॥
 एषो सर्वगुणोपेतः पुरे रतनखोलके ।
 नानाकुसुमसंछन्ने उद्याने गन्धमादने ॥
 वशीभूतसहस्राणां नवतीहि पुरस्कृतो ।
 20 विहारकुशलो धीरो तत्र विहरते मुनिः ॥

1. N tyarāñ a° CM param anyā° BNACML °anyā pi jana° grāhetuñ pāpa°. — 2. BNACML °çreshti vinā° CML °vināsena ā° BNA °nāçena ā°. — 3. BN °gnamāsah | CML °nasā | . — 4. CM svasvinna° BNACML °prahveçca ba° CML °va tatra māna°. — 5. BNACML bhrāntaçcitto° vekshi trasto (L °kshi tastro) bha°.

6. BNACML tvā ida va°. — 7. CM °sidetu° L °sidantu sapari° BNACML °sidatu sapari° L °mahya tu | . — 8. C yugme ga° M yugma gatiçca ranaçca° CM °tiçca renaçca°. — 9. BNACML °mahyadya a° CML °bhavet | . — 10. BNA °na vāgacche° M °durgitiñ | .

11. M te cābravitsū bhūta° BNACL °vitsu bhūta° BNACML °çreshtiñ nabhe° L °çreshti nabhe sthitāh | . — 12. L asmākāñ C mā °smākāñ M yā °smākāñ M °vrajāhi° L °vraje | . — 13. BL hitaishyinañ NA °taishvinañ M °dhutarajāreçcitan | . — 14. L °ttarañ vā çākya°. — 15. L kahiñ ca na so bhaga° BNACML kahinna so bha° CML gavān bhūta° L °ta ca vandi° A °tavañndito B °ndito vayan°.

16. L vayan | so pi tañ ca naraçreshtho çre° BNAL °çreshti ga° CM çreshta ga° L °gaccha çaraṇañ munih | C °muni | N °muñi | . — 17. L eshāñ sarvagunāpeto pure° CM °re tatnanakho° L °nakhorake | . — 18. BNACML °channañ udyā° N °dyānaga°. — 20. N °kuçalā dhi° B °munih tañ tvañ°.

तं त्वं शरणं गच्छाहि सर्वेहि ज्ञातिभिः सह ।
तं च पञ्च नरादित्यं तां च दृष्टिं परित्यज ॥
यं च सो देशते धर्मं दृष्टान्तविहितं शुभं ।
तं च प्रज्ञाय पश्चाहि एवमेव जीवितं भवेत् ॥
अगत्वा च त्वं श्रेष्ठि न ध्रुवं प्रतिपत्स्यसे ।
इदमेव मरणं सर्वं तं अज्ञानो समाचर ॥
ततः श्रेष्ठि सबन्धुजनो भूत्वा सुदीनमानसो ।
मूर्ध्निना पतितो भूमौ यतो सो पुद्गलोत्तमः ॥
सर्वाकारगुणोपेतो महाकारुणिको मुनि ।
सबन्धुपक्षो शरणं उपेयि त्वा महायज्ञा ॥
भीतस्य भयान्तकर अभयं दातुमर्हसि ।
सपक्षो भो महासत्त्व अहं भयपरायणो ॥
इच्छामि चरणं शास्त्रः वन्दितुं वादिनां वर ।
द्रष्टुमिच्छामि सत्पुरुषं अनुयाया यदि वर्य ॥
ततो अभ्युन्नतो शास्त्रा वशीभूतपुरस्कृतः ।
निमेषान्तरेण संग्राप्तो सत्वानुकंपाय नायकः ॥
तं दृष्ट्वा गगणे स्थितं दानं चानां पुरस्कृतं ।

5

10

15

1. L ta tvañ CML °raṇa ga° BNACML °gacchehi sa ° jñātihi sa° M °sabañ | . —
2. A °paçyañ narā° C °paçyā narā° M °paçcā narā° CM °ditya ° tyaje | L °tyajet | . —
3. BNAML °dharma dṛi° CML °dṛiṣṭvānta° BNACML °vihite çubhañ | . — 4. A te
ca pra° N °jñāya punyahi e° BNACML °paçyehi eva°. — 5. BNACML āgatvā ca bhuvañ°
B °shṭhi nañ dhru° A °çreṣṭhi nañ° CM °çreṣṭhiñ na dhru° L °çreṣṭhiñ evañ dhru°
L °tsyate | .

6. BNAL osadyañ(L °tyañ) yañ çra° CM °ṇam sa(C °sañ)ghañ yañ çra° BNACML
°ddhātāñ sa° C °samāret | M °samācare | L °caraḥ | . — 7. CM tato çre° BNACML
°çreṣṭhi saba° BNA °janā bhyo(A °tyo)tvā su° CM °jane bhyatvā su° L °jano datvā su°
BCML °mānasā | NA °nasa || . — 8. BNACML mūrdhna(L °ddhā ca) dārito bhū° BNAC
ML °yato sau pu°. — 9. M °munih | . — 10. BNACML °bandhapa(C °ya)ksho° M °pesi
tvā° L °penti tvā°.

11. N °abhaya dā° BN °tum ahasi | . — 12. BNACML sapakshasya mahāsātva tañ
caiva(CM °vañ) bha° L °bhayañ parā° N °bhayārāya° BNACML °yaṇañ. — 13. A ichāmi
varaṇañ° N °caraṇaṇañ° B °çāstraḥ va° L °vāditañ va° N °nām vanañh | BACML °va-
raḥ | . — 14. BNACML °purusha anu ° yañ tato°. — 15. BCML °to atyunnato° NA °bhy-
unnato°.

16. CM °ntare sañprā° BNACML °prāpto(CM °pte) sañukañ. — 17. CM tañ dṛiṣṭvā
ga° M °sthitañ dākāñ kṣhā°.

सीमनस्त्रं समुत्पन्नं श्रेष्ठिस्त्रं सह बन्धुभिः ॥
 शरणं वादिशार्दूलं श्रेष्ठी तत्र उपागतः
 मुञ्जातदर्शनत्वं च श्रेष्ठी पर्यधिगच्छसि ॥
 तस्याख्यं नरश्रेष्ठो परिगृह्य तथागतो ।
 सत्यवादी उदीरेति सत्त्वानि चतुरो मुनिः ॥
 शुभाशुभानां कर्माणां फलं विस्तरशो विभुः ।
 प्रकाशये नरादित्यो सिंहो वा नदते वने ॥
 सिंहनादं इमं श्रुत्वा श्रेष्ठिं परिजनैः सह ।
 प्राप्तोति मधुरं सत्त्वं फलं प्रथमके क्षणे ॥
 यत्तस्य परिकर्म तत्कृतं पन महर्षिणा ।
 तमाङ्गरूपहारो ति सर्वधर्मविशारदाः ॥
 तद्वर्नाम अभू राजा द्वीपे कश्चिं चि सागरे ।
 तस्य दर्शनमुत्पन्नं पापकं बालिशप्रियं ॥
 यो ब्राह्मणं वा श्रमणं वा अन्यं वापि वनीयकं ।
 आमन्त्रेत्वा न भोजयते तमाङ्गः श्रेष्ठलक्षणं ॥
 महाजनं निमन्त्रेत्वा बह्वं च शूद्रब्राह्मणां ।
 यो बुभुचायमानेति कृत्वा कारानिवन्धनं ॥

1. AL °çreshtīsyā° CM °çreshtīsyasya° BNCML °sya sabandhu° A °sya bandhu°. —
 2. BA °ṇaṁ cādiṇā° CM °vādisimhasya çre° L °rdūra çre° BNA °rdūla çre° BNACML
 °çreshto tatra° L °pāgamiḥ | . — 3. BNACML sujātodarça° B °çreshṭha pa° NA °çreshṭa
 pa° CM °çreshto pa° L °çreshtī pa° CM °ryyādiga° A °dhichasi | . — 4. M tasvātya° A
 tasyābhyayaṁ° BNACML °çreshto pari° BNAL °gate | CM °gataḥ | . — 5. BNAM °di ude-
 reti° CL °muni | .

6. AL °starāṇo vi°. — 7. BNAL °kāçaya narā° CM °ditya sim° L °dityaḥ sim° N °tyo
 siho vā° CM °vā narata(M °te) vane | L °vā nandate vane | . — 8. N sihanā° BNACML
 °çreshtī pari° L °çreshtī pari° BNA °janair sahaḥ | CML °janai saha | . — 9. CML °tha-
 mate kṣaṇe | . — 10. BNA °parikarikarma tat kri° CM °parikari tat kri° L °parikarmāṇi
 tat kri° pa maharshiṇo | BNACML °t kri° pannā maharshiṇāḥ | .

11. CM tam ohur u(M °r ū)pahā° BNL hur ūrū(L °ru)pahā° A °hur ūpahā° BNACML °hā-
 reti° çaradaḥ | . — 12. L tanur nā° A taru nāṁma habhu° CM °bhūd rājā(G °je) dvi° L
 °dvīpa kasmīm° BNACML °kasmīm ca sāgare | . — 13. CML °kaṁ bāriça(CM °sa)pri°. —
 14. N ye brāhma° L °hmanāṁ vā anyāṁ vā çraṇāṁ vā vani° BNA °vā çra anyāṁ vā
 pani° CM °nyāṁ vaṇipakaṁ tathā | BNAL °nipakaṁ | . — 15. A °yate tem ā° L °m āhu
 çre° NA °çreshtāla° CML °çreshtīlaksha°.

16. BNACML °jana nima° bahuṁ ca° N °ca çudra° L °ca sūdra° CML °hmanāṁ | . —

17. BNACML so bubhu° BNAL °bhukhāya° BACML °tvā vārani° N °tvā vānani°.

उत्तरागमने कुलवा महेशाख्यो महायशः ।
 प्रभूतवस्त्राभरणी तत्र सो चोपपद्यते ॥
 याहिति जनतां राजा एवं पापेन चेतसा ।
 ते तस्य वचनं श्रुत्वा श्रद्धाति महाजनः ॥
 एतं दर्शनं विज्ञाय देवगन्धर्ववन्दितः ।
 पंच भिक्षुसहस्राणि क्षणेन निर्मिणे मुनिः ॥
 ते तं द्वीपमुपागम्य तत्पर्यच जनाधिपः ।
 राज्यं पालयते तत्र चंक्रमिषु वशीगणा ॥
 ते तु नराधिपो दृष्ट्वा निर्मिता भिक्षुवर्णिता ।
 बाहूनतोतरित्वान वन्दित्वा पादमब्रवीत् ॥
 निमन्त्रयामि क्षययो प्रीतो भक्तेन तत्त्वतः ।
 अधिवासेन्तु मे क्षययो अनुयाह्या यदि वयं ॥
 अधिवासितं विदित्वा ततो निर्धावते पुनः ।
 पादां वन्दित्वा क्षयीणां गतो राजकुलं स्वकं ॥
 रात्रिं प्रभातां विज्ञाय राजपुरुषमब्रवीत् ।
 गच्छ त्वं क्षययोपगम्य सिद्धेन त्वं निमन्त्रय ॥
 ते च प्रवेशिता राज्ञा क्षयि वैश्रमत्यद्भुतं ।
 शरत्स्यं गुणसंपन्नं दृढार्गलमुयन्वितं ॥
 सप्तहि समतिक्रान्ते राजा तां प्रत्यवेक्षते ।

5

10

15

1. BNAML °rāgamate ku(N °kū)la(L °le)vā° C °rāgamate kule kula mahe° NA °mahaya-
 çāḥ | L °yaçā | . — 2. BNACML °raṇā ta° L °tatrasau ca upadya° A °so cāpapa° C °so
 vopapa°. — 3. M °rājā rājyaṁ pā° (1. 8) C °na caitasā | L °tasāḥ | . — 4. C °çradadhā° jana | .
 — 5. BNACL °rçana vijñā°.

6. N °srāṇi kshene° C °ṇenarminiṇe mu° A °na nimīṇe°. — 7. BNACL °mya tanur ya-
 tra° B °paḥ rājyaṁ°. — 8. BNACML °jyaṁ pārayate yatra° A °kramishu° L °krameshu vaçig-
 gaṇā | BNA °vaçigaṇā | . — 9. BNACML °dhipaṁ dṛi° C °dṛishṭā ni° BACM °rmiṇito
 bhi° N °rminito bhi° L °rmito bhi° BNACML °rṇṇito vā°. — 10. BNA vā vāhana° NAM
 °hanātota° BA °nditva pāda° CM °nditvā(M °tva)m ilam abra°.

11. BNA °trayāti risha° BNAML °tatva° C °tatvacah | . — 12. A adhivāste | ntu me°
 CML °vāsantu° CM °ntu risha° N °me risha°. — 13. L °vāsaituṁ vidi° BNACM °vāsituṁ
 vi° BNACML °nirvādhate pu°. — 14. N °rishiṇāṁ C °rishiṇā ga° BNACML °gatā rāja° N
 °jakūlaṁ°.

16. AL gaccha tva risha° C gaccha tvam risha° CM °yogamya° L °ntrayaḥ | . — 17. M
 °veçitāṁ rā° CM °rājña rishi° A °çam abhyadbhu°. — 18. L çaraṇaṁ guṇa° N °nyaṁ
 gaṇasampa° BNACML °dṛiḍhagalaṣu° C °supaṇḍitaṁ | . — 19. CM saptāhe sumati° L
 °krāntaṁ rā° CM °rājā naṁ pra° BNAL °rājā taṁ pra° M °prabhāveksha° N °vekshete | .

अदीनमुखवर्णाश्च ध्यायन्ते भिषुवर्णिता ॥
 सो भूयः परिवर्जित्वा निर्मिता मनुजाधिपः ।
 द्वितीयं समतिक्रम्य द्वितीये प्रत्यवेक्षते ॥
 तृतीये च चतुर्थे च पंचमे षष्ठसप्तमे ।
 नवमे दशमे सप्ताहे इदं वचनमब्रवीत् ॥
 देवा च नागा गन्धर्वा यक्षा च गुह्यकासुरा ।
 आगता ऋषिरूपेण मम संविगकारणात् ॥
 निवेदयथ आत्मानमनुग्राह्या यदि वयं ।
 अथास्माकमनुग्राह्यो आत्मानं परिवेदये ॥
 अनुग्राह्यो सि भूमिपते इदं वचनमुवाच ते ।
 यद्वयं वचनं ब्रूम तथा तमनुतिष्ठत ॥
 एषो काशीपुरे शास्ता वाराणस्यां वने शुभे ।
 पारगः सर्वधर्माणां सर्वसंशयसूदनः ॥
 प्रासादवरमारुह्य याचे प्रह्वः सबान्धवः ।
 इच्छाम पुरुषश्रेष्ठं द्रष्टुमप्रतिपुन्नलं ॥
 स एतद्वचनं श्रुत्वा तथेति उदपादयि ।
 अथ वैहायसं शास्ता तं द्वीपमुपसंक्रमीत् ॥
 वशीभूताश्च चत्वारो कुंजरो करभोगवः ।

1. C adinamu° CM °rṇābha(CM °bhañ) dhyā° BNAL °yanto bhi° BNACML °rṇāito | .
 — 2. B °rivakshyeta ni° NA °rivajye(N °jya)tvā ni° C °rivarjyatva ni°. — 3. BACML dvi-
 tiya sama° BANCML °tiyañ praty°. — 4. L °tiyañ ca ca° N °turtiye ca° L °turtiāñ ca°
 N °shashtasa°. — 5. CM °daçama sa°.

6. BNAL prahvo vārapuṭah(L °to) kṛitvā(L °tvā a)nukampamāno(L °kañpā) sabāndha-
 vah | prasvi(L °sa)nṇagātro praty(L °ti)sthi(A °sti)to ida vacanam abravīt | devā° L °de-
 vāçca nā° kshāçca gu°. — 7. BNACML āgatvā ṛi° C °peṇa sama sañ°. — 8. L °tmāna
 anu°. — 9. M athasmā° CM °smākañ anugrāhya ātma° BNAL °grāhyā ā° BNACML °āt-
 mane(L °no) parivedayā(L °yah) | . — 10. CM °grāhyesi bhū° N °ida vaca° BNA °vāca ta |
 CM °ca tat | L °vācat | .

11. BNAL °vacana bru(A °kru)mi ta° CM °nañ kruhi tathā° BN °tathya tam a° BNAML
 °shṭhati | C °shṭhanti | . — 12. CML esha kāçipu° BNCL °vare çubhe | . — 13. CM pā-
 raḡo sa° M °yasudanaḥ | . — 14. BNAL °hya yāvan prālivah(B°, L °huh) sabā° CM °hya
 yāvat prāhūḥ sabā°. — 15. BNAL °çreshṭāñ dra° CM °çreshṭāñ daçami prati° BNA
 °dram aprati° | L °drakshyāma pratipuṅgavaḥ | BA °tipuṅgalañ | CM °pudga(C °ṅga)-
 vañ | .

16. A la eta° M °tathaiti° CM °udapāditha | L °dapādīcat | . — 17. C °saṃkrami |
 BNA °kramita | ML °krami | . — 18. C °tvāro kara°.

वारणो थ महाध्यायी मनापो थ समागता ॥
 ते पश्चित्तून संबुद्धं विरोचन्तं शशिप्रभं ।
 तथा सुवन्ति प्राञ्जलिधो भूतधर्मगुरुं गुरु ॥
 प्रसन्नचित्ता सुमना सर्वाकारगुणान्विता ।
 नाथ मरुमनुष्याणां नमस्ते नरलम्बक ॥
 को नाम त्वं महासत्त्व महातेजा महाद्युते ।
 महाबुद्धि महाबाहु यथातथमुदीरय ॥
 राजवंशसमुत्पन्नो धर्मराज्यप्रतिष्ठितः ।
 शरणं सर्वभूतानां अहं बुद्ध इति विदुः ॥
 अहं मरुमनुष्याणां नाथो नेता चिकित्सकः ।
 अहं संशयान्तकरः संबुद्धो देववन्दितः ॥
 एतच्छ्रुत्वा तर्ह राजा संबुद्धमिदमब्रवीत् ।
 नमस्ते वादिशार्दूल सर्वसंशयसूदन ॥
 प्रासादवरमारुह्य सबन्धुपत्नो सख्यना ।
 सराप्तो शरणं गच्छामि तस्व नो शरणं भव ॥
 स्वर्कं च दर्शनं राजा समाख्याति महर्षिणः ।
 तच्छ्रुत्वा नरशार्दूलो राजानमिदमब्रवीत् ॥
 न ते लाभो भूमिपते यस्त्वं दुर्गतिगामिनं ।

5

10

15

1. M °dhyāyi ma° BNACL °manapo tha° BN °gatoḥ te paçyi° A °gataḥ | CM °gataḥ | L °gami | . — 2. BAL °paçyināna bhūta saṁbu° N °çyinuna bhūtaṁ saṁbu° CM °çyinūna(C °naṁ) saṁbhūta viroca° A °virāca°. — 3. BNACML yathā stu° A °ruṁ çuru | CML °ruṁ guro. — 4. L °manā savākā° CML °nvitāḥ | . — 5. BNACML nāthaṁ maru° BNA °ralaṇcaka | CML °mbakaḥ | .

6. CM °dyuti | . — 7. CML °bāhuḥ ya° BNACML °yathātvaiṇcam udi°. — 8. CM °javaçe samu° BNAL °vaṁço samu° CM °tpane dha° BNACML °rājapraṭi° N °tisṭṭitaḥ | . — 9. BNACML °tānāṁ mama bu° CM °ddhar iti° B °viduḥ ahaṁ°. — 10. CM °nāthe netā° L °nātho etāṁ ciki° B °tsakaḥ ahaṁ°.

11. CM °saṁçreyakarānte ca saṁbu° BNA °çayā(N °yāṁ)ntekaraḥ° L °yāntena saṁbu°. — 12. L °tvā tanu rājā° CM °tanur rājā°. — 13. L °diçādūlaḥ sa° N °çārdula° BNACML °danaḥ | . — 14. M °m āruhya sa° CML °paksha sajja° L °sajjanāḥ | . — 15. BNAL °sṭhro puruṣhottamaṁ(N °ma) çara° CM °sṭhro gachāmi çaraṇaṁ tasya nā çara° L °cchāmi saṁprataṁ | tasya ca çara° BNA °cchāmi | tasya no çara° M °çaraṁ bhava | L °naṁ bhoti rājā svakaṁ°.

16. L °kaṁ sa darçanaṁ | maharṣiṇo samākhyatā durgatili kathaṁ cana | . — 17. N °çāddulo° L °rdula rājā°. — 18. BNA ne te lā° L nai te lā° BNACML °lābho bhū° BNA °te ya tvaṁ° tim āgāminaṁ | CM °miniṁ | .

पापं श्रद्धसे मार्गन्तां दृष्टिं प्रतिनिःसृज ॥
 तां दृष्टिं प्रतिनिःसृज्य राजा वचनमब्रवीत् ।
 धर्ममाख्याहि मां धीर यच्च दुःखं निरुध्यते ॥
 तस्य च धर्मसंयुक्तं भावये पुरुषोत्तमः ।
 कुशलं सर्वसत्त्वानां बुद्धधर्मविशारदः ॥
 सो तं धर्मं विजानित्वा राजा परिजनैः सह ।
 चीणि संयोजनां त्वत्का प्राप्तवां प्रथमं फलं ॥
 असंख्येया च जनता प्राप्तवान्प्रथमं फलं ।
 पञ्च सत्पुरुषा राजं मैत्रिया बलमुत्तमं ॥
 ये तच्च निर्मिता भिचूः न चेते भिचुणो मता ।
 उपहारं वदन्त्येतं जिना शास्त्रविशारदाः ॥

अस्थानमेव जिनपुत्र यदा स्थूलाहि भूमिहि ।
 तत्पुरे अधिगच्छेयुः सर्वज्ञत्वं तथागताः ॥
 कालं व नातिनामेन्ति परिपूर्णाहि भूमिहि ।
 दर्शेन्सु वादिशार्दूला इत्येवं पुरुषोत्तमा ॥
 वाराणसीं वनं गत्वा बुद्धधर्मपुरस्कृतो ।
 विस्तरेण प्रकाशयति नायको भूमयो दश ॥
 नयानयद्वाः संबुद्धाः सर्वपरमतं विदुः ।
 अध्याश्रयं परीक्षन्ति जातका सर्वप्राणिनां ॥
 मधुरेण सुगीतेन नयेन गुणदर्शिनः ।

1. C pāṃpaṃ ° ddadhate mā° C °rga tāñ dṛi° A °driṣṭhiñ pra° BNA °niḥsara | CM °niḥsarah | L °niḥsarañ | . — 2. CM tāñ ca dṛi° A °driṣṭhiñ pra° C °tiniṃsṛi° BNAC °jā vacam abra°. — 3. CM °khyāhimañ dhi° BNA °khyāhi mañ dhi° L °hi me dhiraḥ yatra° M °dhiro yatra° BNA °yatre duḥkhañ°. — 4. N °vaya puru° L °ttamañ | .

6. C °dharma vijā° L °jānitvā° CML °janai saha || . — 7. CM °janātya° CML °ptavān pra° B °phalañ asañ°. — 9. CM °rājan maitryācca ba° BNAL °maitryā bala° L °balasamutta°. — 10. CM ye ca ta° BNACML °nirmito bhikshuḥ na° L °caitañ bhi° CM °mataḥ | .

11. BNAL °vadatyetañ CM °datyerthañ jino cā° N °cāstaviçā° CM °çārado | L °radaḥ | . — 12. BNACML āsthā° CM °m evañ jina° M °dā sthālāhi°. — 13. BNA tatsure dhiga° L tatsurehi gacchehi sarva° CML °gataḥ | . — 14. BNACML kāla va nāti(CM °ni)nā° L °meti pa°. — 15. A daçetsu vā° BNCML darçetsu vā° BNACML °rdūla itye° L °ttamaḥ | .

16. L °paññiñ va° skṛitaḥ | . — 17. L °reṇo prakā° M °çayanti nāya° BNACML °bhūmiyo daçaḥ | L °bhūyo daçaḥ | . — 18. CM na dānayaññāḥ° L nayānasaññāḥ sarvañ para°. — 19. BNAL °parikshenti° CM °parikshanti° A °rikshenti° L °nti yānakā°. — 20. C °yena nayaṇa gu°.

सुविनीता वङ्ग जनता संबुद्धेन प्रजानता ॥
न जायन्ति न जीर्यन्ति न मृत्यन्ति कथं चन ।
परमं मित्रमासाद्य विनीता वरबुद्धिना ॥
गम्भीरचरितं धीरा प्रजानन्ति परस्परं ।
अनन्तप्रतिभानं च सर्वे सर्वाङ्गशोभना इति ॥

5

इति श्रीमहावस्तुअवदाने अभिषेकवती नाम
दशमा भूमिः समाप्ता ॥

शिखरे गृहकूटस्थं पंचानां वशीभूतशतानां समवाये दशभूमिकं नाम उपदेशमुखं
भाषितं ॥ समाप्तं दशभूमिकं ॥ ये सत्त्वा बुद्धत्वाय प्रणिधिन्ति तेहि उद्देशितत्वं
दशभूमिकं बोधिसत्त्वानां च दृष्टसत्त्वानां अद्भुतानां दातव्यं नान्येषां एते ह्यत्र 10
अद्भुतानां अन्ये विचिकित्सेयुः ॥

समाप्ता आदिभूमी यावद्दशमा दशभूमयः महावस्तुपरिसरं ॥

दीपंकरवस्तुस्थादिः ॥ इतो महामौद्गल्यायन अपरिमिते असंख्येये कस्ये राजा
अर्चिमां नाम अभूषि चक्रवर्ती कृतपुण्यो महेशाख्यो सप्तरत्नसमन्वागतो चातुर्दीपो
विजितावी अनुरक्तपौरजानपदो धार्मिको धर्मराजा दश कुशला कर्मपथा समा- 15
दायवर्ती ॥ तस्य सप्त रतनानि अभूत् । तदथा चक्ररत्नं हस्तिरतनं अश्वरत्नं
मणिरतनं स्त्रीरतनं गृहपतिरत्नं परिणायकरतनं एवं सप्तरत्नं ॥ पूर्णं चास्य पुच-
सहस्रं अभूषि शूराणां वीराणां वराङ्गरूपिणां परसैन्यप्रमर्दकानां ॥ सो इमां
चत्वारि महाद्वीपां सागरगिरिपर्यन्तां अखिलां अकण्टकां अदण्डेनाशास्त्रेणानु-
त्पीडेन धर्मेणैमां अभिनिर्जित्वा अध्यावसि ॥ अर्चिमतो खलु पुनः महा- 20

1. BNML °nitā ca bahu° A °nitā ra bahu° N °natāñ sañbu° L °natāḥ | . — 2. CM na jānañti na° ACML °na viryanti° BA °mṛiyati ka°. — 3. C °ddhināḥ | . — 4. BNACML °racalitañ dhi° L °calitā dhira° CM °dhiro pra°. — 5. NC °rvādgaḥcoba° A °ṅgaṇohana°.

6. BNACML °daḥabhūmih°. — 8. NM °ddhakūṭesmiñ° BACL °kūṭesmiñ° CM °vacibhū° BNACML °bhūmike nāma° shitañ samā°. — 9¹. B °ptañ || daḥabhūmikañ ve°. — 9². CM °tvāḥ buddha° CML °ñidhyenti te° BNA °dhenti | teli° M °ndeḥi° CL °ṇitavyañ | nānye° A °shṭasatṭyānāñ° M °shṭasatṭvānāñ° A °vyañ nāṇve° etc jyatra° C °te hya ṇadadhañānye vi° BACML °ddadbhāyā nānye° ML °vicitkitse°.

12. BNACML °bhūmi daḥabhūmayah(CM °va) yāvaddaḥamāñ mahā° C °parimarañ || L °pariḥarañ || . — 13². BC °mauḡga° C °yano apa° BC °lpeye rāja° C °rcimo nā° B °bhūshi | ca° C °samatvāga° pada dhā° rājo da° rmapasamā° B °pathasamā° rti tasya° C °vartti.

16¹. B °bhūti tadya°. — 16². C °stri.atnañ gṛi° nāyakaratnañ e° B °vañ saptañ pūrṇaṇaṇ°. — 17. B °bhūshi | ṇi°. — 18. C °pariyatāñ akhilāṇ aka° B °bhinijinitvā° C °nir-

- मौद्गल्यायन राज्ञो दीपवती नाम राजधानी अभूषि द्वादश योजनानि आयामेन
पुरस्तिमेन च पश्चिमेन च सप्त योजनानि विस्तारेण दक्षिणेन च उत्तरेण च सप्तहि
प्राकारेहि परिचिप्ता अभूषि सौवर्णेहि सुवर्णप्रच्छमेहि ॥ दीपवती खलु पुनर्महा-
मौद्गल्यायन राजधानी सप्तहि तालपंक्तिहि परिचिप्ता अभूषि चित्राहि दर्शनीयाहि
5 सप्तानां रत्नानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य स्फटिकस्य मुसागत्वस्य लो-
हितिकायाः ॥ सौवर्णस्य तालस्कन्धस्य रूप्यमयं पत्रं च फलं च अभूषि । रूप्य-
मयस्य तालस्कन्धस्य मुक्ताया पत्रा च फला च अभूषि । मुक्तामयस्य तालस्कन्धस्य
वैडूर्यमया पत्रा च फला च अभूषि । वैडूर्यमयस्य तालस्कन्धस्य स्फटिकस्य पत्रा च
फला च अभूषि । स्फटिकमयस्य तालस्कन्धस्य मुसागत्वमया पत्रा च फला च
10 अभूषि । मुसागत्वमयस्य तालस्कन्धस्य लोहितिकामया पत्रा च फला च अभूषि ।
लोहितिकामयस्य तालस्कन्धस्य मुक्तामया पत्रा च फला च अभूषि ॥ तेषां खलु
पुनः महामौद्गल्यायन तालानां वातेरितानां वातसंघट्टितानां घोषो निश्चरति वल्गु
मनोज्ञः आसेचनको अप्रतिकूलो श्रवणाय ॥ तद्यथापि नाम पंचाङ्गिकस्य तूर्यस्य
कुशलेहि वादकेहि सम्यक्सुप्रवादितस्य घोषो निश्चरति वल्गु मनोज्ञो आसेचनकः
15 अप्रतिकूलो श्रवणाय ॥ एवमेव . . . . . भो महामौद्गल्यायन तेन कालेन
तेन समवेन दीपवतीये राजधानीये मनुष्या अभूषि शुण्डापिया ते तेन तालपञ्च-
निर्घोषेण पंचहि कामगुणेहि समर्पिता समङ्गीभूता क्रीडेन्तु रमेन्तु प्रविचारेन्तु ॥
दीपवती खलु पुनर्महामौद्गल्यायन राजधानी सप्तहि वेदिकाजालेहि परिचिप्ता
अभूषि चित्राहि दर्शनीयाहि सप्तानां वर्णानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य
20 स्फटिकस्य मुसागत्वस्य लोहितिकाया ॥ सौवर्णस्य पादकस्य रूप्यमयी सूचिका

miṇṭvā adhyāvasati | . — 20. BC °mauṅga° C °dipaṁvati° B °bhūshi | dvā °stimenēvaṁ
pa° C °stimēna evaṁ paṇṇi° B °kṣhiṇēna uttareṇena ca °kṣhipto abhūshi | sau° BC °rṇṇa-
pacchayatā | .

3. C °punaḥ mahā° BC °mauṅga° C °yano rāja° BC °pakṭiḥi° BC °vaidūrya° C °sya
sphāṭika° mūsāgalva° B °kāyāḥ sau°.

6°. C °pyamayyamiya tāla°. — 9. C °ivamayasya patrā° B °mayā ca patrā°. — 10. C
asāga° tūkāyā patrā°.

11°. C °laskam mu°. — 11°. C teshā kha° nar mahā° BC °mauṅga° C °yano tālāni vā°
B °ritāṁ vāta° C °nojño āse° B °āsevāna° kulā° ṛa° C °kūle ṛa°. — 13. C °myaksaṁpra°
B °goshā niṣcarati | va° C °nojñāḥ ā° B °nojñā āsevāna° C °kulāḥ ṛavanīyaḥ B °vaniyo
eva°. — 15. B evateva bho° C evamevaṁ bho° BC °mauṅga° B °bhūshi | ṇṇādayeyā te
te tā° C °ṇṇādayeyā ye te tāla° B °samanvagibhū° C °samatvagi° BC °kridetsu rametsu
paricāre° B °retsu || C °retsuḥ | .

18. C °vatiyaṁ kha° BC °mauṅga° C °yano rā° BC °dhāniṁ sa° B °shi | ci° yāhi |
sa° C °vaidūrya° kāyāṁ B °kāyā sau°. — 20. BC °varṇṇamayi sucikā° C °dbhishānakam
vābhū°.

आलम्बनमधिष्ठानकं चामूषि । रूप्यमयस्य पादकस्य मुक्तामया सूचिका आलम्बन-
मधिष्ठानकं च अभूषि । मुक्तामयस्य वैडूर्यमयी वैडूर्यमयस्य स्फटिकमयी स्फटिक-
मयस्य मुसारगत्वमयी मुसारगत्वमयस्य लोहितिकामयी । लोहितिकामयस्य
पादकस्य सौवर्णिका सूचिका आलम्बनमधिष्ठानकं च अभूषि ॥ ते च खलु पुनर्म-
हामौद्गन्ध्यायन वेदिकाजाला द्विहि हेमजालेहि प्रतिच्छन्ना अभूषि सुवर्णमयेन च 5
हेमजालेन रूप्यमयेन च ॥ सौवर्णस्य हेमजालस्य रूप्यमयीयो किंकिणीयो अभूषि ।
रूप्यमयस्य हेमजालस्य सौवर्णिका किंकिणिका अभूषि ॥ दीपवतीयं खलु पुनः रा-
जधानीयं समन्ततो चीणि चीणि द्वाराणि अभूषि चित्राणि दर्शनीयानि सप्तानां
रत्नानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य स्फटिकस्य मुसारगत्वस्य लोहितिकायाः ॥
तेषां खलु पुनर्महामौद्गन्ध्यायन द्वाराणां द्वित्रां वर्णानां व्यामोत्संगा अभूषि सुवर्णस्य 10
च रूप्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां तुला अभ्युः सुवर्णस्य च रूप्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां
अनुवर्गा अभ्युः सुवर्णस्य च रूप्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां फटिकफलकाणि अभ्युः
सुवर्णस्य च रूप्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां फलकक्षारा अभ्युः सुवर्णस्य च रूप्यस्य च ।
चतुर्णां वर्णानां पटिमोदका अभ्युः सुवर्णस्य च रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य ॥ तेषां
खलु पुनर्महामौद्गन्ध्यायन द्वाराणां द्वित्रां वर्णानां एलूका अभ्युः सुवर्णस्य रूप्यस्य 15
च ॥ तेषां खलु पुनर्महामौद्गन्ध्यायन द्वाराणां चतुर्णां वर्णानां इन्द्रकीलका अभ्युः
सुवर्णस्य च रूप्यस्य च मुक्ताया वैडूर्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां कपाटानि अभ्युः
सुवर्णस्य च रूप्यस्य च । द्वित्रां वर्णानां अर्गलपाशा अभ्युः सुवर्णस्य च रूप्यस्य

1. C °pādapasya mu° BC °maya sū° C °sūcika° B °mbanapratishthāna°. — 2. B muktā-
mayasya vaidūryamayasya vaidūmayo sphatikamayī sphatikamayasya musāragalvasya lohī°
C muktāmayasya vaidūryamayasya sphatikamayasya musāgalvasya lohī°. — 3. C pādapa-
sya ° varṇṇakā sūcika° dhisthāna°. — 4. BC tena khalu ° mauṅga° C °yaso ve ° jālo
dvi° BC °dvihi prati° B °bhūshi | suva° BC °jālena ca rūpya° B °yena ca sau°.

6. BC °varṇṇasya° C °rṇṇasya rūpyamayo abhū° B °mayīyo abhū°. — 7¹. C rūpyāma° ki-
nikā°. — 7². C °punar mahāmāṇḍalyāyana rāja° B °samanta triṇi° C °to triṇi nidvārā° B
°bhūshi | ci°. — 10. B °mauṅga° C °rānām bhinnā varṇṇā° B °dvinnā varṇṇā° C °vyā-
monsamṅgā° B °bhūshi | su° sya ca dvinnā°.

11¹. C bhinnā varṇṇā° B dvinnā varṇṇā° C °rṇṇānām atulā° B °sya ca dvi°. — 11². C
bhinnā varṇṇā° B dvinnā va° sya ca dvi°. — 12. C bhinnā va° B dvinnā va° C °nām spha-
tikāyaphala° B °tikāyaphalakhāni° C °abhutsuḥ | su° B °sya ca dvi°. — 13. C bhinnā va°
BC °phalakastā° C °abhūtsuḥ | su°. — 14¹. BC °timokā a° pyasya ca mu° B °vaidūrya°. —
14². C teshām teshām kha° B °mauṅga°. C °nām bhinnā va° BC °nām valakā° B
°abhūtsuḥ su° C °rṇṇasya ca rū°.

16. BC °mauṅga° C °ndranilikā abhūtsuḥ su° B °nsu | su° vaidūryasya ca dvi° C °vai-
dūrya ca. — 17. C bhinnā va° pātālī abhūtsuḥ | su° B °sya ca dvi°. — 18. C bhinnā
va° rūpyasya | .

- च ॥ तेषां खलु पुनर्महामौद्गल्यायन द्वाराणां पुरतो द्धिकानि मापितानि अभून्तुः त्रिपौरुषनैखान्यानि त्रिपौरुषपरिगोह्यानि द्वादशपौरुषा उद्देधेन चित्राणि दर्शनीयानि सप्तानां वर्णानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य स्फटिकस्य मुसारगत्वस्य लोहितिकायाः ॥ ते खलु पुनर्महामौद्गल्यायन द्वारा द्विहि द्विहि हेमजालेहि
- 5 प्रतिच्छन्ना अभून्तुः सौवर्णिकेन हेमजालेन रूप्यमयेन हेमजालेन ॥ सुवर्णस्य हेमजालस्य रूप्यमयीयो किंकिणीयो अभून्तुः रूप्यमयस्य हेमजालस्य सौवर्णिका किंकिणीयो अभून्तुः ॥ तेषां खलु पुनर्महामौद्गल्यायन हेमजालानां वातिरितानां वातसंघट्टितानां घोषो निश्चरति वल्लु मनोज्ञः आसेचनको अप्रतिकूलो अवणाय ।
- ..... एवमेव महामौद्गल्यायन तेषां हेमजालानां वातिरितानां वातसं-
- 10 घट्टितानां घोषो निश्चरति वल्लु मनोज्ञः आसेचनको अप्रतिकूलो अवणाय ॥ दीपवती खलु पुनर्भो महामौद्गल्यायन राजधानी अशून्या अभूषि इमेहि एवंरूपेहि शब्देहि सख्यथापि हस्तिशब्देहि रथशब्देहि पत्तिशब्देहि मेरीशब्देहि मृदङ्गशब्देहि पणवशब्देहि शंखशब्देहि वेणुशब्देहि वीणाशब्देहि गीतशब्देहि वादिचशब्देहि अशुच खादथ पिवथ देथ दानानि करोथ पुष्पानि धर्मे चरथ अमणब्राह्मणेषु भद्र-
- 15 मस्तु वः ति शब्देहि ॥ दीपवतीयं खलु पुनः राजधानीयं मध्ये वल्लुया नाम यष्टि अभूषि चित्रा दर्शनीया सप्तानां वर्णानां सुवर्णस्य रूप्यस्य मुक्ताया वैडूर्यस्य स्फटिकस्य मुसारगत्वस्य लोहितिकाया द्वादशयोजनानि उद्देधेन चत्वारि योजनानि अभिनिवेशेन ॥

- अर्चिमतो खलु पुनः महामौद्गल्यायन राज्ञः सुदीपा नाम अग्रमहिषी अभूषि
- 20 प्रासादिका दर्शनीया अचुद्रावकाशा परमाये शुभाये वर्णपुष्कलताये समन्वागता ॥ द्वादशेहि महामौद्गल्यायन वर्षेहि दीपकरः बोधिसत्त्वो तुषितभवनातो चविथति

1. B °mauṅga° C °abhunsuḥ° BC °naikhadyāni trayau(C °yo)puru° B °shayaupīṣhapāri-gohyāni | dvā° C °shayopushakāni gohyāni | dvā° BC °rushāñi udve° B °dūryasphaṭi° C °kasya mumāga°. — 4. BC teshāñi khalu °mauṅga° C °yano dvā° BC °dvārā dvehi dvi° C °vena haima° mayena ca hema° B °lena suva°. — 5. BC °rūpyāma° C °kiniyo° C °yo abhunsuḥ | .

7. C teshā kha° BC °mauṅga° C °hemajārikānāñi vā° BC °tānāñi vāsa(C °sañi)gha°. — 9. B °mauṅgalyā° C °yanas teshāñi° B °tasaghaṭṭitā° C °ghaṭṭitā° sevanako°.

11. B divati° BC °mauṅgalyā° BC °bdehi sayya° B °hi pavaṇaḥabde° B °ditraḥabdehi | aṇṇu° pibatha pibatha de° puṇyā dharme° C °ṇyāni caratha dharme caratha ṇavaṇa° B °bhadravastu vaḥ | di° C °dram antu vaḥ | di°. — 15. BC °bhūṣhi || citrā° C °trāni dar-ṇāniyāni saptā° BC °ptānāñi suvaṇṇa° B °vaidūrya° BC °sya sphaṭi° C °kāyāḥ dvā° B °kāyā || dvā° BC °tvāri yojanāni udvedhena(B °ṇa) abhi°.

19. C °punar mahā° B °mauṅga° C °rājño sudipo nāma agraḥishī° B °kshudrā avakā° māya(?) ṇu°.

21. C °ṇehi varshehi mahā° BC °mauṅga° C °yana dipaṇ° BC °shyati pratyeka° C °āro-cyanti B °nti bo°.

शुद्धावासा देवा प्रत्येकबुद्धानां आरोचयन्ति ॥ बोधिसत्त्वो चविष्यति रिंचथ बुद्धचेचं ॥

तुषितभवनादतिथशो चविष्यति अनन्तज्ञानदर्शावी ।

रिंचथ बुद्धचेचं . . . . वरलक्षणधरस्व ॥

ते श्रुत्व बुद्धशब्दं प्रत्येकजिनाः महेश्वरवराणां ।

निर्वासु मुक्तचित्ता स्वयंभुनो चित्तवशवर्ती ॥

5

द्वादशेहि महामौद्गल्यायन वर्षेहि दीपंकरो बोधिसत्त्वो तुषितभवनातो चविष्यति शुद्धावासा देवा ब्राह्मणवेषं निर्मणित्वा मन्दांश्च वेदांश्च द्वाविंशच्च महापुरुषलक्षणानि ब्राह्मणानां वाचेन्ति यथा बोधिसत्त्वे इहागते व्याकरेन्तुः ॥

अथ खलु महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वो च्यवनकाले तुषितभवनातो चत्वारि 10 महाविलोकितानि विलोकयति । तद्यथा कालविलोकितं देशविलोकितं द्वीपविलोकितं कुलविलोकितं ॥ द्विहि कुलेहि महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वा जायन्ति ऋचियकुले ब्राह्मणकुले वा ॥ यस्मिं कुले महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वा जायन्ति तं कुलं षष्ठीहि अङ्गेहि समन्वागतं भवति ॥ कतमेहि षष्ठीहि अङ्गेहि समन्वागतं भवति ॥ अभिजातं च महामौद्गल्यायन तं कुलं भवति । परिज्ञातं च तं कुलं 15 भवति । अचुद्रावकाशं च तं कुलं भवति । जातिसम्पन्नं च भवति । गोत्रसम्पन्नं च पूर्वपुरुषयुगसम्पन्नं च । अभिजातपूर्वयुगसम्पन्नं च । महेशाख्यपूर्वयुगसम्पन्नं च । वज्रस्त्रीकं च । वज्रपुरुषं च । अलीलं च । अलुब्धं च । अभीतं च । अदीनं च । प्रज्ञावन्तं च । शीलवन्तं च । स्वापतेयमप्रेक्षमाणं च । तं कुलं भोगां च भुञ्जति । वृद्धमित्रं च तं कुलं भवति । कृतज्ञं च । विधिज्ञं च । अच्छन्दगामि च । अदोष- 20

1. B °ti viñcatha°. — 3. BC °nād aniyatā cya(C °tāccya)vishyati | ananta° B °darçi viriñcatha°. — 4. B °sya te çru°. — 5. BC °çrutvā buddha° rāṇāṃ ni°.

6. BC nirvāsu muktacittā(B °ntā)çayaṃ | tathā(C °tadyathā) cittadaçavartī dvāda°. — 7. BC °mauṅga° C °yano varshe ° satvāḥ tu° B °shitanāto° BC °vesha nirmi° B °rmitvā ma° BC °dām̐ça trim̐ B °trim̐çaça mahā° C °trim̐ça mahā° BC °karetsuḥ | . — 10. BC °mauṅgalyā° C °lokiyati | .

12. BC °mauṅga° BC °satvaṃ jāya° B °nti | kṣha° C °nti | kṣhetri°. — 13. BC °mauṅga °satvo jāya° shashṭhili° C °samatvāga°. — 14. BC °shashṭhili° C °samatvāga°. — 15¹. BC °mauṅga°.

16². C °bhavanti. — 16³. C °puruṣasaṃpannaṃ cābhi° B °ca abhi°. — 17³. B °nnaṃ ca bahu°. — 18¹. C °kaṃ ca alolaṃ° B °kaṃ ca bahu°. — 18³. B °laṃ ca alu°. — 18⁴. B °ca a°. — 18⁵. B °ca a°. — 19¹. B °ca ṣi°. — 19². B °ca svā°. — 19³. BC °padeyam apekṣha°. — 19⁴. BC °bhuñjanti. — 20¹. BC °bhavanti || . — 20². B °ca vi°.

गामि च । अमोहगामि च । अभयगामि च । अवबन्धी च । खूलमिचं च । पुरु-
षकारमतिं च । दृढविक्रमणं च । चेतियपूजकं च । देवपूजकं च । पूर्वपितृपूजकं च ।
क्रियाधिमुक्तं च । त्यागाधिमुक्तं च । व्रताधिमुक्तं च । लब्धपूर्वापरं च । अभिदेव-
घोषघुष्टं च । कुलज्येष्ठं च । कुलश्रेष्ठं च । कुलप्रवरं च । कुलवशिप्राप्तं च । महेशाख्यं
5 च । महापरिवारं च । अश्रमपरिवारं च । अनुरक्तपरिवारं च । अभेदपरिवारश्च ।
मातृञ्च । पितृञ्च । आमण्यं च । ब्राह्मण्यं च । कुलज्येष्ठापचायकं च । प्रभू-
तधनधान्यं च । प्रभूतकोशकोष्ठागारं च । प्रभूतहस्त्यश्वगवेडकं च । प्रभूतदासीदा-
सकर्मकरपौरुषेयं च । दुष्प्रधर्षं च तत्कुलं भवति परेहि प्रत्यर्थिकेहि प्रत्यभिचेहि ॥
यस्मिं कुले महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वा जायन्ति तत्कुलं इमेहि षष्ठीहि अंगेहि
10 समन्वागतं भवति ॥ ये ते सत्त्वा कुलसम्पन्ना भवन्ति एवंरूपा सत्त्वा महाकरुणं
प्रतिबलन्ति ॥

अथ महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वो ज्यवनकाले महासंविधानं करोति ॥ देवपु-
त्रसहस्राणि देवपुत्रेण उक्ता ॥ षोडशहि महाजनपदेहि मध्यदेशेहि उपपद्य च-
यमहाशालेषु च कुलेषु गृहपतिमहाशालेषु कुलेषु च राजकुलेषु च राजाभात्यकुलेषु
15 च । युष्मेहि विनीतेहि महाजनकायो विनयं आगमिष्यति ॥

बोधिसत्त्वो ज्यवनकाले अवलोकयति कहिमपपद्यामि ॥ अयं अर्चिमो राजा
कतपुत्तो महेशाख्यो च चक्रवर्ती चतुर्द्वीपाधिपतिः एषो मम पिता योग्यो ॥ मा-

1¹. C °gāmi ca | . — 1². C °gāmi ca a° B °ca a°. — 1⁴. BC sthula °ca pu°. — 2¹. BC
driḍhanishkrama° C °maññaṃ° B °ca ceti°. — 2². C cetikapū° B °cetiyañpū° C °ca pūrva°
B °ca deva°. — 2³. B °ca pū°. — 2⁴. B °ca kri°. — 3¹. B °ca tyā°. — 3². B °ca vra°. — 3³. B °ktañ ca la°. — 3⁴. B °pūrvāvaraṃ° C °pūrvācaraṃ°. — 3⁵. BC °vagoshaghu-
shtaṃ ca ku°. — 4¹. B °lajeshṭaṃ ca ku° C °jyeshtaṃ ca, — 4². BC °creshtaṃ ca ku°. —
4³. BC °pravalaṃ ca | . — 4⁴. B °ca ma°. — 4⁵. B °ca ma°. — 5¹. B °rañ ca ṣrama°. — 5². C anuraktaparivāraṃ ca ṣraṇapari° B ṣramaṇaparivāraṃ ca anu° C °rivāraṃ ca |
abhe°.

6¹. B °ca pi°. — 6². B °ca brā°. — 6³. BC °jyeshta°pa°. — 7¹. BC °koshakoshtaḡa°. — 7². C °syaṇvāga°. — 7³. C °sidāsarvakara°. — 8. C °dharmaṃ ca tat kuḷaṃ bha°
B °vati | pa° trehi yasmiñ°. — 9. BC °mauṅga° satvo jāyanti | tat ku° shashṭhihi° C
°matvāgataṃ bhavanti | . — 10. C °kulañsañpannaḥ bhavanti || atha° B °nnaḥ bhavanti ||
atha°.

12¹. B °mauṅga°. — 12². B °ktā shodā°. — 13. C °ḍaḇeḥi ma° madhyedeḇe° BC °dya-
tha | kshetri° leshu | griha° B °ḷalakule° C °ḷalekule° BC °leshu ca | rājamatya°. — 15. C
yugohi vi° kāyeḥi vinayam āga° BC °shyanti | .

16². BC ayaṃ rāja° C °kravartti cātudvipādhipati | esho ma pito yogryo B °tā yāgyrā
mā°. — 17. BC °shati | yo prā° B °linā caṇḍavidgātrā° C °nā candravidgātrā° BC °trā ca
candrarāḡa° yasya ṣeṣhā° bhavetsuḥ | .

तरमन्वेषति या प्रासादिका भवेय कुलीना च शुचिगात्रा च मन्दरागा च अस्या-
युष्का च यस्या शेषा सप्तपराचा दश मासा आयुष्मन्मातरो अवशिष्टा भवेन्त् ॥

सर्वेषां बोधिसत्त्वानां जनेत्वा पुरुषोत्तमां ।
चरमे सप्तमे दिवसे माता जहति जीवितं ॥
अत्र किं कारणं भवति यदि सर्वज्ञमातरौ ।
जनेत्वा पुरुषत्रेष्ठं शीघ्रं जहन्ति जीवितं ॥
वसन्तो तुषिते काये बोधिसत्त्वो महास्रुतिं ।
लभते शुभकर्मण परीक्षन्तो जनेत्रियं ॥
यस्वेह परिशेषं स्या नारीये जीवितं भवेत् ।
दिवसानि सप्त मासा च दश तस्या उरमोतरेत् ॥
किं कारणं आयुक्तं हि अस्मद्विधमनुत्तरं ।
धारेत्वा उत्तरे काले मैथुनं परिसेवितुं ॥
अथापि प्रतिसेवेयुः कामां सुगतमातरि ।
न पिता देवसंभानां मित्रवृत्तो ति वक्ष्यते ॥
भगवां च नाम कामानां दोषां सततं भाषति ।
अथ च लोकनाथस्य माता कामां निवेदति ॥
ये च नृपतिनां वैरमस्थानि रत्नकरण्डका ।
रतनं पुरुषत्रेष्ठा भाजनं जिनमातर इति ॥

3

10

15

समन्वेषन्तो महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वो अद्राक्षीत् ॥ दीपवतीये राजधानीये

3. C saveshām°. — 4. C calame°. — 5. BC °vati yañ sarvajñamātā jane°.

6. BC °çreshthām(C °shthām) carame saptame divase mātā jahati ji°. — 7. C vasante tu °satvā ma°. — 8. C °karmaṇa parikṣā janayatriyañ° B °rikṣā janetriyañ°. — 10. B °māsām ca da° C °māsāni daça° BC °syā udareṃ āta° C °tare.

11. B °ktañ hi yasya dviham anu° C °hi yasmād iham anu°. — 13. B api pravise° C api ca parise°. — 14. B °ghānām vibhu vitta iti | vakṣyate bha° C °nām vibhu vitta iti smṛitā°. — 15. C °mānām teshām satatam abhā°.

16. BC °mātām ká°. — 17. C ye va nṛi° BC °patino veçma(C °rā)sthā° C °tnakacañ-
ṇḍakā | B °ṇḍakā ratnañ°. — 18. B ratnañ tishṭhate | na teshu ratnabhūtā puru° C rat-
nañ tishṭhati na tishṭhanti bhūtāya ratnaçre° B °çreshṭo ratnabhājanañ° C °çreshṭo rat-
natām janajinamātā B °iti samanve°. — 19¹. BC °nveshato mahāmauṅga°. — 19². BC
dīpāva° C °tiye rājño a° dīpā kevi prā° BC °shkā ca sapta° C °rātrā daça° B °trāni daça° C
°āyuhpra° °çishṭo B °çishṭaḥ paçya°.

राज्ञो अर्चिमस्य सुदीपा देवी प्रासादिका च कुलीना शुचिगता च मन्दरागा च
अल्पायुष्का च सप्तपराचाणि चास्या दश मासानि आयुष्प्रमाणतो अवशिष्टा ॥

पश्नति विलोकयन्तो लोकं अथ अर्चिमस्य ओरोधे ।
नारीं अमरवधुनिभां विदुल्लतानिभां इव सुदीपां ॥
सो तां निशाम्य जननीं आमन्त्रयते अमरां च्यविधामि ।
अन्तिममुपेधि वासं गर्भे मरुमानुषसुखार्थं ॥
तं अवच देवसंघो कृताञ्जलिपुटो वराभरणधारी ।
अध्यतु उत्तमपुद्गल तव प्रणिधि अहीनगुणरूप ॥
वयं अपि लोकहिताय मनोरमामोशिरिल कामरतिं ।
पूजार्थं तव अतिदेव मनुष्यलोके वसिस्थामो ॥
ते विमलरुचिरवर्णं मन्दारवपुष्पवर्षमाकाशे ।
प्रवर्षिन्सु उदयचित्ताः शुचिं सुमधुराहि वाचाहि ॥
यममरवसना प्रशमनमनोरमा शोकदुःखविनिमिश्रा ।
न नन्दसि न च निषेवसि कामानिदमद्भुतं तुभ्यं ॥
यं पि अभिभूय मरुगणं जम्बूनदपर्वतोपमप्रकाशो ।
उद्योतयसि दश दिशां सुरर्षभ इदं पि आश्चर्यं ॥
अभिभवसि देवसंघां समहेश्वरदानवां समारगणां ।
तारागणां खगचरां अमितमति इदं पि आश्चर्यं ॥
किं चापि विप्रयोगं त्वया न इच्छाम भूतसंघगुरु ।

3. B paçyanti vi° C °çyanto vi° B °viloyaṁto lokaṁ ॥ atha °rodhe nāri°. — 4. BC nāri amaravadhūnibhā | vi° nibhās(C °bhām)ica sudipāṁ mātā ni°. — 5. BC mātā niça(C °saṁ)mya °yate | ama° mi anti°.

6. C antimanushye vāsaṁ° B °pemya vā°. — 7. BC taṁ sa devasaṁghā kṛi° dhāri ri-dhya°. — 8. BC ridhya° C °ma puṁgava ta° B °puṁgala° C °ṇidbiḥ ahi° B °ṇidhi | ahi° rūpa vaya°. — 9. BC vāyam api° B °hitāca ma° C °tāya ca ma° māś osaritva° B °m osa-ritva°. — 10. C pūjārtha tavābhirdeva° B °va abhideva° C °shyāmaḥ | B °shyāmā vima°.

11. BC vima° B °mararuci° BC °ravatsaṁ ma° C °vasushpa° BC °varshaṁ ākāçe pra°. — 12. B pravishitsuh uda° C pravarsheṭsuh | uda° citto çuciṁ° B °cittoḥ suciṁ° C °dbu-raṁhi° B °cāhi yam a°. — 13. C yaṁ mama ca vasa° B °yam anara(?)va° BC °sana pra° ramāḥ çokaduḥkhavinimicraṁ nandasi° — 14. BC nandasi° C °si ra ca ni° BC °nisevati | kāmam i(C °mat i)da° B °taṁ bhujaṁ yaṁ pi° C °taṁ gubyaṁ. — 15. BC °jambunadaparvato(C °tānu)pamakāçe udyo°.

16. BC °sura ābha idaṁ pi tavāçca° C °çaryya. — 17. C °saṁghān sama° BC °navā samā° C °samācaraga° B °gaṇāṁ vanacarāṁ ami°. — 18. BC vanacarāṁ ami(C °mi)tamiti idaṁ pi tavāçcaryāṁ । 19. C °guruḥ.

अपि त्वरविन्दनयना भविष्यसि गतिर्नरमरुणां ॥
अथ च्यवनकालसमये विशुद्धशतपत्रपदनयनस्य ।
आनन्दितो मरुगणः घोषेति दिशाहि सर्वाहि ॥

एषा च वर्तति कथा तुषितपुरे सा च अप्रतिमा सुदीपा ।

राज्ञोऽर्चिमस्य महिषी राजानमुपेत्य इदमाह ॥

5

सा हरिणवत्सनयना विशुद्धगन्धर्ववधुनिमा श्रामा ।

सहितमिदं अर्चिमस्य सुमधुरमिदमब्रवि सुदीपा ॥

आभरणस्तम्भितभुजा प्रवरवसनधारिणी सखीहि सह ।

त्वया विना राजर्षभ रजनीमिमां वपयितुं कन्दो ॥

शतरश्मिस्य नरवरा प्रासादवरस्य उत्तमां भूमिं ।

10

शयनवरमारुहे यत्र कुमुदवसनसन्निभं विमलं ॥

तेन वचनेन तुष्टो देवीये अर्चिमां मनापेन ।

आमन्त्रयति नरवरो परिवारमुदयसंकल्पो ॥

प्रतिवेदयन्तु मे लघु शतरश्मिं प्रवरकुसुमसंक्षरं ।

15

मुक्तकुसुमावकीर्णं करोष दिवि देवमुवर्ण वा ॥

ओसक्तपट्टदामं शतरश्मिं शोभतां चपलमेव ।

वरहेमजालच्छरं सुमेखवरशृंगसंकाशं ॥

चतुरंगिनी च सेना सशूलनाराचतोमरविचित्रा ।

परिवारयतां चपलं शतरश्मिमनोज्ञसंघातं ॥

ओसृष्टा येवाज्ञा नरपतिना सज्जं एव च सर्वं ।

20

कुत्वा तत्र स्वकुलं राजानमुपेत्य इदमाह ॥

1. C api tvañ cāravi° BC °yana bhavi° B °rūnām. — 3. BC °to amaragaṇaḥ(C °ṇaḥ) gho° C °ghoshati di° B °rvāhi eshām ca°. — 4. BC eshām ca varttati | kathā° dipā rājño°. — 5. BC rājño arcī C °m āhuḥ B °m āhu sā ha°.

6. BC °ndharvamadhuranibhā° B °bhā...āmā sahi°. — 7. BC °sya madhu° bravit sudi°. — 8. B °ṇisāhihi° C °sakhyihi°. — 9. B °rājavararsha° C °javarsha° B °kshapayatūñ cchanda° | C °paritūñ chandā | . — 10. C °rasmiñśya° BC °ravara prā° B °prābhāda° C °bhūmim | .

11. C °varamānushi yatra° B °varamārushi yatra° BC °mudavanasanni°. — 12. BC °mām rājā āmantra°. — 13. B °yati | nara° C °rivāro uda°. — 14. C °ntu me bahuñ ṣa° B °me laghuñ ṣatarasmiñ pra°. — 15. B °kirṇa ka°.

16. B te ṣakta° C te sakta° BC °dāmakalāpañ ṣata° B °ṣobhatu ca° C °ṣobhavantu caparam evaṃ | . — 17. BC °hemakālasañcchannā su° B °varamṛiga° BC °sañghāto | . — 18. C °gini va se° BC °senā ṣukra(C °ṣushka)narocacāmaravicitrahastā | . — 19. C °ri-cārayatūñ caparam ṣa° B °rāyitu ca° BC °ghāṭaṃ | . — 20. BC te sṛishṭā ca ājñā° sajjam ena sarvañ kri°.

21. BC kṛitām (C °tañ | na) tu sva° C °kula rājā°.

- वर्षसहस्रमनूयं आशुः परिपासेतु महीपाशो ।
 सत्त्वं ति विमानवरं शोमति तव हर्षसंजननं ॥
 अथ सा अमरवधुनिभा देवी उत्थाय आसनवरातो ।
 अग्रवीत् महीपतिवरं आदित्ये अस्तमितमात्रे ॥
 5 एषा समादियामि प्राणिषु अविहिंसं ब्रह्मचरियं च ।
 विरमामि चाप्यदिस्नाक्यादनिबद्धवचनास ॥
 अखिलवचनास नरवर प्रतिविरमामि तथैवं पैशुन्यात् ।
 परवचनास नरपति विरमामि अयं मम ऋद्धो ॥
 परकामेषु च ईर्ष्या न संजनेष्वं नापि अभिद्रोहं ।
 10 भूतेषु उपजनेष्वं विपरीतमतिं च विजहामि ॥
 एकादशप्रकारं शीघ्रं सेवाम्यहं पृथिविपाश ।
 रजनीमिमामनूनामेवं मम जायते ऋद्धः ॥
 अपि च कस्य भूमिपाशा कामवितर्को मा मां प्रतिकांशि ।
 प्रेषय मा ते अपुण्यं भवेय मम ब्रह्मचारिण्ये ॥
 15 सर्वे तव संकल्पां परिपूरेमीति पार्थिवो अवशि ।
 अभिरम भवनवरगता अहं च राज्यं च ते वशं ॥
 सा स्त्रीसहस्रमग्न्यं अनुरक्तं गृह्य तं विमानवरं ।
 अभिषह्य अभिनिषीदे मनापपरिपूर्णसंकल्पा ॥
 सा कश्चिदेव कालं तस्मिं हिमकुमुदपुण्डरीकनिभे ।
 20 शयने प्रसमदमरता तुष्णीमविन शेपयति ॥

1. C °sram arūnañ prajāñ pāle° B °nūnañ prapāñ pāle° pāla | C °pātah | . 2. B sarjja ti vi° C sajja ti vi° janañ | . — 3. BC °vadhūni° B °varāto abra°. — 4. C bravit ma° BC °patiñ | vara ādi° C °ditya asta° B °t̥ye ashtāmitamātre eshā°. — 5. BC °prāṇishu avihiṁsam abra° C °hmacāri° B °yañ ca vira°.

6. BC °mi vāpya° C °nnād adyād° B °n mayād anī° nācca akhi°. — 7. BC °laraca(C °va)-nācca naravara cira(C °virañ) naravara prativiremi | tathāva paññayāt paru°. — 8. B °māmi | ayañ °ndo akārakā°. — 9. BC akārakāmeshu ca irshyā na sampa(C °ja)naryayañ | nāpyabhidrohañ bhū°. — 10. BC °upajāñeshyati | viparitematiñ°.

11. BC ekādeṣapra° lañ savāmyaham | prithiviñ pārāya rājannimā°. — 12. BC rājan-nimāñ anū° C °mama rājāya° ndañ | . — 13. BC yadi cakshu(C °kshu) bhūmipāla kāmabhikāma pipraṭi kiñcin pre°. — 14. BC preshaya mā tre apuñyañ bhaveyañ ma° riñiye sa°. — 15. B sarvañ tava° B °vacī abhi°.

16. C °gatāñ | ahañ B °tā | ahañ BC °hañ rājayañ°. — 17. B °m agram ānura° C °agryam ānu°. — 18. C °nishiñdi ma° B °shidi ma° pūrṇaṇaṁ sañ BC °kalpañ | . — 19. BC °d evaṁ kā° nibhe ṣaya°. — 20. BC °yane | prasama° na kshapa°.

सा दानि दक्षिणेन पार्श्वेन परिव्यासे शरीरवरं ।
 कुसुमलता व द्रुमवरं शयनं परिवेक्षित्याश्रयिता ॥
 अथ तां निशाम्य शयनोपगतां देवीं दिवि प्रमदारूपनिभां ।
 तुषितालया अविद्य देवगणाः प्रासादमूर्ध्नि प्रतिस्थिहिंसु ॥
 ते मूर्धना अभिनता सर्वे हृष्टा कृताञ्जलिपुटाः अमरा ।
 वन्दन्ति तां विपुलपुष्पधरां देवीं जिनस्य जननीं शयने ॥
 अथ कौतूहलपरं संजनिया बह्वदेवकन्या शुचिमाखधरा ।
 जिनमातुरूपगता द्रष्टुमना प्रासादमूर्ध्नि प्रतिष्ठिहिंसु ॥
 उपसंक्रमित्वा शयनोपगतां देवीं निशाम्य वरविद्युनिभां ।
 प्रीतिसुखं विपुलं संजनिया अथ संप्रवर्षि दिविजं कुसुमं ॥
 मानुष्यकं पि किल एदृशकं रूपं सुजातमिदमाश्चर्यं ।
 कंचित्कालं स्थिहियमन्तरतो नायं समा महवधूहि भवे ॥
 स्त्रीणां निशामयथ हे सखिका प्रमदायिमस्य यथ औपयिकां ।
 शयने विरोचति मनं हरति विधाजते कनकमरीचिरिव ॥
 अयम् धरेष्यति महापुरुषं अत्यन्तदानदमशीलरतं ।
 सर्वोन्नवान्तकरणं विरजं किं हायते तव नरेन्द्रवधू ॥
 चापोदरे करतलप्रतिमे वररोमराजिविचित्रे हचिरे ।
 इह सो भविष्यति अगन्तमतिः सततं अलिप्त अशुभेन शुचि ॥
 बह्वदीर्घरात्रनिचितं कुशलं प्रमदायिमस्य विपुलं परमं ।

1. B sâ dâ dakshi° C sâ dakshi° BC °rçveṇa saṁnyase ça°. — 2. C kukumala° B kusu-
 maratâ ca° BC °raṁ nayanam parivalliya çayitâ. — 3. BC °pramada(C °rdda)nopani°. —
4. BC °tâlaya cya° B °cyavitvâya deva° mûrddhani pra° C °hiṁsuḥ B °hiṁsu te mu°. —
5. C te mûrddhâ cāntinatâ° B °nâyantinatâ° BC °tâ nte sarve kṛitām° amarâ vanditum°.
6. BC vanditum vipulapunyaṇvaram (B?) devi ji°. — 7. BC °hala parisamjanitâ ha° B
 °kanya çuci° C °nyâḥ çu° dharâjâ ji° B °dharâ jina°. — 8. BC °mâtrarûpava(C °dha)ra tâ-
 (C °tām) dra° mûrddhani pra° C °sṭhihiṁsuḥ. — 9. B °mitva çaya° C °mitu çaya°
 devi niçâ° BC °varadevini°. — 10. BC prati° janiya || atha° C °saṁpraharshi° jaṁ su-
 kumaṁ B °mam mānu°.

11. BC mânushakam° etâdṛiça° C °çcaryva. — 12. BC kiṁ ci° B °m anurato° C °m
 anucato° BC °samâ amaravadhū° BC °bhava(C °vel) lilām°. — 13. BC °yatha sakhi° B °ma-
 dâpima° C °yathopa° B °tha drapa° BC °yikam° çaya°. — 14. BC °rocayati | manam° na-
 kagirir iva aya°. — 15. B °sham° | âṭya° ratam° sarvâ°.

16. B °karam vira° C °kara viṁṛajam° B °rajam° | kiṁ°. — 17. BC nâbhodare° ratale
 pratimo vara° C °cira B °cira iha°. — 18. BC iha mo bhavishyati | ana° C °mati sata° BC
 °tatam ali° C °ptam aṇu° B °çuci âhu di°. — 19. BC âhu dirgharâtram° nici° lam° | pramadâ
 pi yasya° ramaṁ yâ tam°.

- या तं धरेष्यति अन्नन्तगुणं चिररात्रसन्निचितपुण्यबलं ॥
 अनुरूपा त्वं च प्रमदा प्रवरा माता स चैष पुरुषप्रवरो ।
 पुत्रो प्रहीनवनयो विरजो किं हायते तव नरेन्द्रवधू ॥
 अथ राक्षसा विविधरूपधरा आणत्ता दिवि परितो चपलं ।
 5 तिष्ठन्तु भो प्रवरशस्त्रधराः सर्वदिशा कुरुथ असंवरणा ॥
 तेषामनन्तरं द्विजिह्मगणा आरब्धहेतु दिशतासु स्थिताः ।
 वातं पि येष चलितं श्रुण्वि य क्रोधं समुत्पतति अप्रिसमो ॥
 तेषामनन्तरगताः थपिता यथाः प्रदीप्तशिखरा विकृता ।
 ये कुष्ठचित्ता विनिवारयाथ मा च वधं कुरुथ कस्यचापि ॥
 10 तेषामनन्तरस्थिता बलवां गन्धर्वसंघो शुभरूपधराः ।
 आरब्धहेतु शुभचापधरा वरलक्षणा विपुलबुद्धिमतो ॥
 चत्वारि लोकपतिनो स्थपिता गगने स्वयंपरिवारेण सह ।
 अथ अविष्यति किल भगवां लोकस्य अर्थसुखवृद्धिकरो ॥
 चिदंशेहि सार्धं चिदशप्रवरो स्थितु अन्तरीक्षे वरचक्रधरो ।
 15 अचिरं अविष्यति च्युतिं चरमां आकांक्षमाणं सुखं अप्रतिमं ॥
 देवीय मूले बद्ध देवगणा कृत्वा दशंगुलिं नताभिमुखा ।
 समुदीरयन्ति वचनं मधुरं उल्लोकयन्ति तुषितेषु जिगं ॥
 व्यवदानसन्निचितपुण्यबला समयो खु अन्तिममुपेतु भवं ।
 सज्जा ताव भवति ते जननी अन्नकम्प दानि दुःखितां जनतां ॥

1. BC °shyati | ana °rātrañ sañni° C °mnicirarātrañ sañnicita°. — 2. BC surūpa tvañ °dā prasādavarā° varo putro°. — 3. BC °hinamanamayo vira° C °kiñ hāsyate tava na candravadhūh | . — 4. C °kshasa vi° BC °dharā anantadevi(C°vi) pa° B °patitā capalañ tishṭha° C °patitāñ caparan tishṭha°. — 5. BC tishṭhatu | bho° sarvā diśā(C°çāñ) kurutha asañ°.

6. C °jīhvāgaṇā° B °shitāh vātāñ°. — 7. C vāte pi° BC °ye dhavalitāñ° C °çruṇīya kroṭāñ sa° BC °samā°. — 8. BC °tāh pathitā(C°ta) yakshāh° B °khajā vi° C °kharajā vi° B °kritā ye du°. — 9. C ve dusṭa° BC °citta vi° B °yatha | mā ca° rutha | kasya capi tesā°. — 10. BC °balavanta gandharvasañgha çu° rāh āra°.

11. B °bhacamaradha° C °bhavāmadharāh | va° BC °kshaṇa vipu° mato catvā°. — 12. C °ri vi loka° BC °tinā stha° C °gaṇe sva°. — 13. C °dya vyavi° gavañ loka° khavad-dhikaro trida° C °vṛiddhiṃkaro°. — 14. B °dharo acirā°. — 15. B acirā bhavishya° C acirādbhavishya° BC °shyati | cyuti cara° B °ākāksha° timañ deviya°.

16. BC °mūla ba° C °bahūde° B °gaṇāñ kri° gulinatā°. — 17. BC °ram ullo° B °kayanti | tu° jinañ vya°. — 18. BC °sannihitapunyaḥ(C°ra) sama° C °mam apetu° B °bhavañ sajja°. — 19. C °saññā tava° B sajja tava° BC °tava sujana anuka(C°kañ)paya dāni duḥkhi(C°hkha)tā ja°.

एषो अयामि इति मुचि गिरां शुभं वचनं उदीरयि . . . . . ।

अथ सुपिनं जननि जिनस्य तस्मिं चणे पश्यते वरविपाकफलं ॥

हिमरजतनिभो से षड्विषाणो सुचरणचारुमुजो सुरक्तशीर्षो ।

उदरमुपगतो गजप्रधानो ललितगतिः अनवदगाचसन्धिः ॥

न खलु पुनर्महामौद्गल्यायन बोधिसत्वा कालपत्रे मातुः कुक्षिमवक्रामन्ति । 5
अथ पूर्णायां पूर्णमास्यां पुष्यनक्षत्रयोगयुक्तायां बोधिसत्वा मातुः कुक्षिमवक्रामन्ति ॥
उपोषधिकायां आरोहसम्पन्नायां परिणाहसम्पन्नायां व्यक्तायां अग्रयौवनमण्डप्रा-
प्तायां विनीतायां बहुश्रुतायां स्मृतायां सम्प्रजानायां सर्वाकारप्रदक्षिणचित्तायां
सर्वाकारप्रतिरूपायां प्रमदोत्तमायां बोधिसत्वा मातुः कुक्षिमवक्रामन्ति ॥ बो-
धिसत्वेन महामौद्गल्यायन तुषितभवनगतेन अवनकाले प्रभा ओसृष्टा याये प्रभाये 10
सर्वं बुद्धचेतं ओभासितं ॥

देवपुत्रो देवपुत्रं पृच्छति ॥

किं कारणं सुरचरेण प्रभा प्रमुक्ता

चन्द्रांशुशीतलतरा कनकावदाता ।

येनासुरेश्वरगणा मनुजेश्वराश्च

प्रह्लादिता च नरका ज्वलनार्चिकल्पा ॥

15

सो दानि आह ॥

ये तत्र तत्र जनतां प्रतिपालयन्ति

संसारपञ्जरगतां मदनभिभूतां ।

तेषां विमोचकरणेन महायशेन

आमन्त्रणार्थं अनेन प्रभा प्रमुक्ता ॥

20

1. C °cyapāpi iti° BC °rām̐ ṣubham udirayi(C °ya). — 2. C °supijane ja° B °pine ja° BC °janani jina° smiñ ca kṣaṇe sa paṇya° phalañ hima°. — 3. B °nibho shadvi° C °nibhā shadvi° BC °sugatavaracarū° ṣṛṣho uda°. — 4. BC °darā upāgato° gatiḥ | ana°. — 5. B °mauṅga° BC °yana kāla°.

6. BC °pūrṇamāyā(C °yām̐) pū° B °pūrṇamāsyām̐ C °nakṣetreya° B °yuktāmāñ bo-
dhisatvo mā° C °satva mā°. — 7. B °bahuṣrutāyām̐ bahuṣrutāyām̐ C °rvākālapra° BC °bo-
dhisatva mā° C °mātur kukshi°. — 9. BC °mauṅga° sarva buddha°.

13. BC °ṇaṃ sphuṭavare° C °candraṃṣṭi° BC °nakācadātā. — 15. BC °yānaṃ sugan-
dharasasā(C °so)ṇā manu° B °rakā hvalanā°.

17. C mā dā° BC °dāni tanu ye(B °pe) tatra°. — 18. B pe tatra° BC °tra yānatā pra°
B °gatām̐ mananābhi°. — 20. BC °kṣaṇakareṇa mahāyaṇena āpannārthaṃ anigheṇa °
ktā bo°.

बोधिसत्त्वो आह ॥

मुच्य अमरा पुराणि न किल प्रामोदस्य अयं कालः ।
जरामरणपुरं भेत्तुं कालो ज्ञानप्रहारेण ॥

बोधिसत्त्वो स्मृतो संप्रजानो प्रदक्षिणचित्तो मातुः कुक्षिमवक्रान्तो इति ॥

5 सो नदिय सिंहनादं नरसिंहो च्यवनकालसमयस्मिं ।

अन्तरहितो क्षणेन नरेन्द्रभवने समुत्पद्ये ॥

यो सो तुषितं कार्यं ओभासेति शुभेन वर्णेन ।

देवपुराञ्च्यवमानो अनतिवरो लोकप्रद्योतः ॥

सब्रह्मकं च लोकं सश्रमणब्राह्मणा प्रजा सर्वा ।

10 वर्णेनोभासेति अनतिवरः लोकप्रद्योतो ॥

आश्चर्यमद्भुतमिदं पश्यथ यावत् महर्षिकः शास्ता ।

स्मृतिमां सुसंप्रजानो मातुः कुक्षिं ओक्रान्तो ॥

यावच्च नरवरप्रवर उत्तमलक्षणसमंगि अस्यासि ।

माताये कुक्षिं स्मृतिमतिमां संप्रजानो च ॥

15 समनन्तरौक्रान्ते च महामौद्गल्यायन बोधिसत्त्वे महासत्त्वे मातुः कुक्षिं इयं
महापृथिवी अतीव षड्विकारं कम्मे संकम्मे प्रकम्मे संहर्षणीयं च कम्मे दर्शनीयं च
हर्षणीयं च मोदनीयं च प्रेमणीयं च प्रह्लादनीयं च निर्वर्णनीयं च उल्लोकनीयं च

1. BC °tvo mātuh kukshiṃ(C °kshi) muñcattha°. — 2. BC °la pramodasya khu ayaṃ
kālah jarā°. — 3. BC °bhetuṃ kā° B °reṇa bodhi°. — 4. BC °ñacitte mā°. — 5. BC na
yadi siṃh° B °hanādēna nara° BC °mayesmiṃ antara°.

6. B °samupapadye C °samupadyate. — 7. C °shitakāyaṃ BC °obhāsara(C °na) ṣubhena
varṇeṇa deva°. — 8. BC devamāno | anati(B °tri)vara lokauṇpradyotaṃ sabra°. — 9. C
°hmaka ca lokaṃ ca saṣravaṇa° B °maṇaṃ brāhma° BC °hmaṇaṃ pra °rvā varṇe°. —
10. BC °bhāsati | a° B °ti | ativa° BC °lokaṃ ādityo ācca°.

11. BC °dbhutaṃ idaṃ | tha | yāva° cāstā smṛi°. — 12. BC smṛitimāṃ saṃpra° ku-
kshiṃ(C °kshi) okrā° B °krānto yā ca°. — 13. B yā ca kevaṇṇa nara° C sācca kaivaṇṇa nara°
BC °naravarottamaḥ pravaraḥ lakṣaṇe samaṅgi(C °ṅga) || asthāsi(C °si) māṃ ma°. — 14. BC
°māṃ matimāṃ saṃprajāno ca sama°. — 15. BC samantaraṃ okrā(C °rau okrā)nto ca °
mauṇiga° C °yano bo° BC °satvo mahāsatto mā° C °māturo kukshi° BC °raṃ kampe sampra-
kampe° ca kampe ti | darṣa(C °re)ṇiyaṃ tato harsha° premaṇiyaṃ prahlādānīyaṃ ca ni(C
°vi)bandhaniyaṃ C °ndhaniyaṃ ca asecanīyaṃ ca ullokanīyaṃ ca apra° B °ca aseca° dikaṃ
ca prasaraṇīyaṃ ca niru° C °dikaṃ ca prasamaṇīyaṃ B °ttrācaṃ ca kampa° C °ttrāṇaṃ ca.

आसेचनकं च अप्रतिकूलं च प्रासादिकं च प्रसरणीयं च निहृद्वेगं च निहृत्तासं च ॥
कम्पमाना च पुनर्न कंचित्सत्वं व्यावाधति यमिदं जंगमं स्थावरं वा ॥

ततो अयं सागरमेवमण्डला
प्रकम्पिता षड्विधमासि मेदिनी ।
कृतो च लोको विमलो मनोरमो
महान्धकारापनुदस्य तेजसा ॥

5

सो यं महानुभावो स्मृतिमां तुषितभवनाश्रयित्वान् ।
पाण्डुरवराहकनिभो भवित्वा गजरूपि षडुन्तो ॥
वीरशयने शयन्ति येषोषधिकाये विशुद्धवसनाये ।
स्मृतो संप्रजानो कुशलो मातुः कुक्षिं ओक्रान्तः ॥
सा च रजनीप्रभाते आस्त्रासि भर्तुनो मनापस्य ।
राजवर पाण्डरो मे गजराजा कुक्षिमोक्रान्तो ॥
तं शृणुय भर्तु राजा वैपचनिकां समागतं अवशि ।
सुपिनस्थिं अस्त्रा सर्वे मणाय भूतं फलविपाकं ॥
ते तत्रापि अवचिंसु निमित्तिका पृच्छिता स्वयं राज्ञा ।
द्वाविंशत्यधरो कुक्षिं देवीय ओक्रान्तो ॥
हृष्टो भवासि नरवर यस्य तव कुलस्थिं प्रत्युत्पन्नो ।
पृथिवीधर वरगर्भो अनुपमसत्त्वो महासत्त्वो ॥
यथ मय पौराणानामाचार्याणां स्वयं समुपाहृतं ।

10

15

2. B °dhati | yam i ° C °ti | yad idam° BC °dam yaṅgamañ °rañ vā tato°. — 3. B °pitā |
shadvi° C °dvidharmāsi° B °dinī kri°. — 5. BC kṛitā ca lokā vimalā manoramā mahā° B
°kārañ caturdaśya teja° C °kārañ catuṣi ca tejaśāh.

7. BC tasya ca mahānubhāvañ smṛi° tvāna pāṇḍu°. — 8. B pāṇḍulavarā° C °ṇḍalava-
rāhakanibbhāh bha° B °bho | bhavi° BC °vitvā rājarūpi shadḍanto dhiraḥ ṣaṣa°. — 9. BC
dhiraḥ ṣaṣa° B °ntiyā yoshadhikāyāñ vi° C °nti | yā podhikā° BC °kāyāñ cūddhavaca-
nāye smṛito°. — 10. BC °śalo kukshi okṛā°.

11. BC °bhātā ākhyā°. — 12. C °pāṇḍalo me° BC °rāja kukshiñ okṛā°. — 13. BC
°ṣṛiṇu bha° jā vipaṇca° C °camikāñ samāgatāga° BC °gatām ava°. — 14. B °nasmini asya
sarve° C °smiñ tasya sarve° BC °phalañ vipā°. — 15. BC te tatra avaciñ C °nirmitañ
pri° B °nimittañ pṛicchi° BC °cchitāṣṭryaṇ rājñā dvā°.

16. B °kukshi de° C °kshiñ okṛā° B °krānto dṛiṣṭo°. — 17. BC dṛiṣṭo bhavasi°
B °naravayasya ta° C °naravarasya kule° BC °kulesmiñ utpanno | . — 18. B °vi yara-
dhiragarbho° C °vi dhiragarbho° BC °anopamasatvā(C °tvāh) | ya°. — 19. BC yatbāsmā-
bhīh paura° B °rāṇānām ācā° C °rāṇāñnām ācāryānām° mudgrabitūñ B °svayam adra-
kṣit tañ | .

द्वे स्त्र्य गतयो अनन्या भवन्ति नरवीरशार्दूल ॥
यदि आसिष्यति अगारे महीपति होति सरतनो महर्द्धिको ।
नित्यानुबद्धविजयो राजशतसहस्रपरिवारो ॥
अथ खलु प्रव्रजिष्यति चातुर्द्वीपां महीं विजहियान ।
होहिति अनन्यनेयो बुद्धो नेता नरमरूणां ॥

5

यावत्तका नागराजानो नागाधिपतयो ते सर्वे बोधिसत्वस्त्र्य रत्नावरणगुप्तीये
औत्सुक्यमापयेन्सुः ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुःकुचिगते यावन्तो
सुवर्णराजानो सुवर्णाधिपतयो ते सर्वे बोधिसत्वस्त्र्य रत्नावरणगुप्तीये औत्सुक्यमा-
पयेन्सुः ॥ चत्वारो पि महाराजानो बोधिसत्वस्त्र्य रत्नावरणगुप्तीये औत्सुक्यमा-
10 पयेन्सुः ॥

चतुरो पि लोकपाला रत्नामकरिन्सु लोकनाथस्त्र्य ।
मा कोची अहितैषी नमुचिबलनुदं विहिंसिय ॥

शक्रो देवानामिन्द्रो सुयामो पि देवपुत्रो संतुषितो पि देवपुत्रो सुनिर्मितो पि
देवपुत्रो वशवर्ती पि देवपुत्रो महाब्रह्मा पि शुद्धावासो पि देवपुत्रो बोधिसत्वस्त्र्य
15 मातुः कुचिगतस्त्र्य रत्नावरणगुप्तीये औत्सुक्यमापयेन्सुः ॥

सहस्राणि देवानामर्चिसपुरमुपगतानि तुष्टानि ।
आरत्तार्थं . . . . वरबुद्धिनो अमरपुरमिव ॥
मनोरमं दीपवतीपुरमुत्तमं कृतमनुविशन्नेहि ।
मनोमयविक्रमगतेहि अमरगणेहि अभिविरोचति ॥

1. BC dve shasya gatiyo a° B °bhavati | nara° BC °rdulo yadi°. — 2. BC °shyati |
agā° pati so hoti saptaratano(C °tno) ma °ko nityā°. — 3. C °jayo nāma rāja° hasro
pari°. — 4. BC yathā cāturdvī(C °tudvī)po mahi vijahyāna hohi°. — 5. C hohiti | a°
BC °ananyenayo bu° B °maruṇāṁ.

6. C yāṁvattakā nā° B yāvatakā nārāja° C °tayo sarveshāṁ bo° C °guptaye au° B °tsu-
khyāṁ āpadyetsuḥ bodhi° C °padyatsuḥ | . — 7. C caturō pi lokapārāḥ bodhi° B °satvo
khalu° mauṅga° C °yantaḥ su° BC °varṇapata° C °yo sa te sarve° satvarakshā° B °ptiye
otsu° BC °dyetsuḥ | . — 9. B °rakshāguptiye otsu° BC °dyetsuḥ catu°.

11. C °pāṭye varshā karitsuḥ | lo° B °lā varsha karinsuḥ | lo° C °thasya mā ke°. —
12. BC mā kecīd adeshi namuñciba° C °haranu° hīṁsaya | . — 13. BC °satushi° C °rmito
pi devaputro mahā° BC °hmāṇo pi ḥu° C °guptiṁye autsu° BC °dyetsuḥ.

16. BC °rcimaṁ pu° C °puram upāgatā° B °sbtāni āra°. — 17. B °ddhino | ama°
iva mano°. — 18. BC °kṛitāṁ | antike devi nara°. — 19. BC naramarū(B °ru)ṇāṁ
nishkramaṁsu gate° B °ṇehi nivahiṁ virocati devīṁ C °ṇehi vivarhi viro°.

देवीं परिवारेत्वा महेश्वरगणानां किल सहस्राणि ।
 अष्टौ गणतल्लगता आकाशगता अभिनिषक्ता ॥
 तेषां दानिं पृष्ठतो इन्द्रसहस्राणि विमलशिखराणि ।
 सुबहुनि बहुगुणस्य आरचार्थं निषक्तानि ॥
 तेषां दानिं पृष्ठतो देवेन्द्राणां सहस्रनयुतानि ।
 कामावचरा देवा निषक्ता गगने निरालम्बे ॥
 तेषां देवगणानां पृष्ठतो असुरा असुराणां च द्विजिह्वगणा ।
 यथाश्च विकृतरूपा राक्षससंघाश्च सन्निषक्ता ॥
 एताये विधिये गणं अमरशतसहस्रसंकुलं श्रीमं ।
 अत्यन्तसुपरिशुद्धं कुशलमुपचितं हि विरजेन ॥

5

10

महाब्रह्मा आह ॥

स्वप्नान्तरे या प्रमदा ददर्श
 सूर्यं नमा कुचिमनुप्रविष्टं ।
 प्रसूयते सा वरचक्राङ्गं
 सो भवति राजा वरचक्रवर्ति ॥
 स्वप्नान्तरे या प्रमदा ददर्श
 चन्द्रं नमा कुचिमनुप्रविष्टं ।
 प्रसूयते सा नरदेवगर्भं
 सो भवति राजा वरचक्रवर्ति ॥
 स्वप्नान्तरे या प्रमदा ददर्श
 श्वेतं गजं कुचिमनुप्रविष्टं ।
 प्रसूयते सा गजसत्त्वसारं
 सो भवति बुद्धो बुधितार्थधर्मो ॥

15

20

1. B °devīm | pari° BC °vārayitvā °cvarāṇām ki °srāṇi ashtau°. — 2. B °lagatā | ā° tā | a° BC °nisharṇṇā | . — 3. BC °dāni pri° hasrā vima° C °khalāṇi° B °rāṇi su°. — 4. B °kshārthe ni° C °kshārtha nisharṇṇāni | . — 5. B °shām pricchato de° C °shām prishṭha° B °tāni ká°.

6. BC °carām de° sharṇṇā gandhe ni° C °nilāmbena de° B °mbenena deva°. — 7. BC na devaga° C °gaṇām pri° sura asu° BC °rāṇām dviji° gaṇā ya°. — 8. B °ksha-sācca sannī° C °kshasānnisha° BC °sharṇṇā | . — 9. BC °gagane amara° cṛimam atya°.

12. B °re yā yamadā° BC °nabhe kukshi°. — 14. B °kshanāgaṇā sā bhavati° C °nāṅga so bhavati rājā varacakra° B °rti° svapnā°.

16. B °dadarçi candram° C °nabhe kukshi°. — 18. B °vagabham° so° C °vagarbhe so° varttiḥ || . — 20. C °dadaçim° cve° B °dadarçi cve° pradrishṭam prasū°.

22. BC °satva° C °sāram bho bha° ddho varabu (B °ddho bu)ddhitā° BC °tārthakaro | .

देवीं स पृच्छति ॥ किं धरेसि ॥ सा आह ॥ चक्रवर्तिनि ॥

कुक्षिं प्रभासयन्तं कनकवपुं प्रवरलक्षणसमंगिं ।

धरेमि चक्रवर्तिं वरपुरुषं राजशार्दूलं ॥

देवा नमो भगवतो घोषमुदीरयेन्सुः ॥ बुद्धो भविष्यति न राजा बलचक्रवर्ती ॥

5 महाब्रह्मा गाथां भाषति ॥

गजं रत्नश्रेष्ठं मदनबलवेगापनयनं

प्रदीपं लोकस्य तमतिमिरमोहापनयनं ।

गुणानां कोषं त्वं क्षपरिमितरत्नाकरधरं

धरेसि राजर्षिं अप्रतिहृतचक्रं अमररुचिं ॥

10 देवी आह ॥

यद्य मम न रागदोषा प्रसहन्ति नरेन्द्रगर्ममुपलभ्य ।

निःसंशयं भविष्यति समरुचि यद्य निश्चरति वाचा ॥

बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुक्षिगते बोधिसत्वमाता सुखं गच्छति
तिष्ठति पि निषीदति पि शय्यामपि कल्पयति बोधिसत्वस्यैव तेजेन । शस्त्रं काये

15 न क्रमति न विषं नाग्निर्नाशनिः प्रसहति बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु
पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुक्षिगते बोधिसत्वमातरं देवकन्या दिव्येहि उच्छादन-
परिमर्दनपरिष्कारेहि परिजागरन्ति ॥ दिव्यवस्त्रसंवृतशरीरा दिव्याभरणधारिणी
भवति बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ लाभिनी भवति दिव्यानां गन्धानां दिव्यानां मा-
ल्यानां दिव्यानां विलेपनानां दिव्यानां ओजानां बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे

1. C devīṁ so pri°. — 1⁴. C °varttiti B °rttinti kukshiṁ°. — 2. B °prahāsaya° BC °lakṣaṇādharaṁ dhāremi°. — 3. B dhāremi | cakravartti va ° shaṁ gajaçā° C °vartti va ° shaṁ gajasādūrla°. — 4¹. C devāṁ na bhagavatā gho° B °vā na bhaga° BC °rayetsuḥ bu°. — 4². BC °shyasi | tvaṁ rā° C °vartti B °rtti mahā°. — 5. BC °brahmāṁ gā° C °bhāshanti | .

6. BC gajara° C °ratnaṁ çre° BC °çreshtaṁ ma° B °vegāyanaya°. — 8. B °nāṁ ko-ghaṁ aparī° C °nāṁ kotyaṁ apa° radharma dha° B °dharesi | rā° BC °jarshi apra° C °marārūciṁ | .

11. BC yathā mama rāga° prahasanti na° labhyā niḥ°. — 12. B °shyati | sa° BC °yathā ni°. — 13. B °mauṅga° C °satvānā° gachati pi tiṣṭha° B °pi çaryān api° C °syaivaṁ te° B °jena ça°. — 14. C °kāyaṁ na kra° prahasati bo° syaivaṁ te°. — 15. BC °mauṅga° C °devakāṁnyā° B °ucchadana° BC °rdanehi parikeçehi parijā°.

17. C °vastraṁ saṁ° BC °strasthāte çarī° bharaṇādhā° vati | bo° jena lābhi°. — 18. C °gandhyānāṁ ° vyānān ojanāṁ°. — 19. B °mauṅga° C °yanaḥ mā° BC °tva çru-çushita° C °çrotavya ma°.

खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते यो स्या अभ्यन्तरपरिवारो सो स्या अतीव शुश्रूषितव्यं श्रोतव्यं मन्यति बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्वमातरं ये पश्यन्ति ते तामुपसंक्रमित्वा किंकरणीयकप्रतिसंयुक्तेहि व निमन्त्रेति बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ न किंचिदुपरिमेन गच्छति अन्तमशतो पक्षी पि बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्वमाता अल्पाबाधा भवति अल्पातंका । समये विपाकनीयग्रहणीये समन्वागता नाप्यतिशीताये नाप्यतिउष्णाये सम्पापरिणामाये बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्वमाता स्नाभिनी प्रणीतानां खादनीयभोजनीयानामग्ररसानां प्रथग्ररसानां बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्वमाता वीतरागा भवति । अखण्डमच्छिद्रमश्वबलमकल्पायं परिशुद्धं परिपूर्णं ब्रह्मचर्यं चरति ॥ मनसापि तस्याः प्रमदोत्तमाया रागो न उत्पद्यति सर्वपुद्गलेहि अन्तमसतो राक्षसपि अर्चमता ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्वमाता पञ्च शिञ्जापदानि समादाय वर्तते । तानि च सपूर्वसमादिज्ञानि भवन्ति । बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते चावता नागराजानो नागराजाधिपतयो अष्टद्वजा वा वरायुजा वा संखेदजा वा औपपादुका वा ते निवेशनमुपसंक्रमित्वा दिव्यानि चन्दनचूर्णानि प्रकिरन्ति ॥ एवमगुब्बचूर्णानि मुक्तकुसुमानि च प्रकिरेत्सुः समाप्ताये च न अर्चनाये अर्चयेत्सुः परिपूर्णाये च नमर्चनाये अर्चयेत्सुः परिशुद्धाये च नमर्चनाये अर्चयेत्सुः ॥ ते दिव्यानि चन्दनचूर्णानि प्रकिरित्वा केशरचूर्णानि तमालपत्रचूर्णानि मुक्तकुसुमानि प्रकिरेन्ति ।

३. C °satvo khalu° B °mauṅga° B °satvañ mātarāñ ca ye paṇyanti | te ca tam upa° C °upasaikrami° ṇīyañ prati° BC °ktehi ca ni° BC °mantreti bo°. — 4. BC °cchati || anasato makshi pi bo° jena bo°. — 5. BC °satvena khalu° B °mauṅga° C °tur kukshi° bhavanti alpā°.

6. BC °kaniye graha° C °samatvāga° BC °gate nātyetiṭṭi° nātyetiushlā(C °shṇā)ye samāye ci(C °vi)ntamatāye bodhi°. — 8. BC °mauṅga° agrarasānām agrarasānāñ pra°. — 10. BC °mauṅga°.

11. B °akalmakañ pa° C °akalmañkañ pa°. — 12. C °rāge na u° B °dyati | sarva° C °antamato rā° BC °rājño pi a° B °pi acirmato bodhi° C °arcimato°. — 13. B °mauṅga° C °cikhyāpa°. — 14. C °ca saṃpūrṇasa° B °nti bodhi°. — 15. B °mauṅga° C °mātur kukshigate natāñ nāga° B °gate janatā nāga° C °jarārujā vā° veṇaṇanupasañ° rṇāni prakitvā kecalacūṇṇāni tamālapatracūṇṇāni evaṃ°.

17. BC °retsuḥ | samā° B °samātōye ca nañ° C °ptāye°reccanoye arcaṇetsuḥ° BC °yetsuḥ | paripū° C °rṇāye°reccanañ arcanā° B °ye ca num arcanāya arca° BC °yetsuḥ | pariṇu° C °ddhāye°reccanamanāye arcca° B °reanāya arca° BC °yetsuḥ | . — 19. B °pratikiri° C °kecalacū° B °tamālapa°.

- समाप्ताये नं अर्चनाये अर्चयेन्सुः परिपूर्णाये च नमर्चनाये अर्चयेन्सु परिशुद्धाये च नं अर्चनाये अर्चयेन्सुः ॥ परिपूर्णाये अर्चनाये अर्चयित्वा परिशुद्धाये अर्चनाये अर्चयित्वा दिव्येहि चन्दनचूर्णेहि प्रकिरित्वा दिव्येहि अगुरुचूर्णेहि केशरचूर्णेहि तमालपत्रचूर्णेहि मुक्तकुसुमेहि ओकिरित्वा अथ्योकिरित्वा अभिप्रकिरित्वा बोधि-
- 5 सत्वमातां त्रिषुत्तं अभिप्रदक्षिणं कृत्वा येनकामं प्रक्रमिन्सुः बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते यावता सुवर्णराजानो सुवर्णाधिपतयो अण्डजा वा जरायुजा वा संस्वेदजा वा उपपादुका वा ते निवेशनं प्रविशित्वा दिव्यानि चन्दनचूर्णानि प्रकिरन्ति दिव्यान्यनेकचूर्णानि प्रकिरन्ति दिव्यानि केशरचूर्णानि प्रकिरन्ति दिव्यानि तमालपत्रचूर्णानि प्रकिरन्ति दिव्यानि कुसुमचूर्णानि
- 10 प्रकिरन्ति । समाप्ताये च नं अर्चनाये अर्चयेन्सु परिपूर्णाये च नं अर्चनाये अर्चयेन्सु परिशुद्धाये च नं अर्चनाये अर्चयेन्सुः ॥ दिव्यानि चूर्णानि प्रकिरित्वा अगुरुचूर्णानि केशरचूर्णानि तमालपत्रचूर्णानि प्रकिरित्वा दिव्यानि च मुक्तकुसुमानि प्रकिरित्वा बोधिसत्वमातां त्रिषुत्तं प्रदक्षिणं कृत्वा येनकामं प्रक्रमेन्सुः बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्व-
- 15 मातां चतुर्महाराजकायिका देवाः चायस्त्रिंश यामा तुषिता निर्माणरतिपरनिर्मितवशवतीं ब्रह्मकायिका शुद्धावासकायिका देवा तस्य निवेशनं प्रविशित्वा दिव्येहि चन्दनचूर्णेहि प्रकिरेन्सुः दिव्येहि अगुरुचूर्णेहि केशरचूर्णेहि तमालपत्रचूर्णेहि दिव्येहि च मुक्तकुसुमेहि प्रकिरेन्सुः समाप्ताये च नं अर्चनाये अर्चयेन्सुः संपरिपूर्णाये च

1. C °ptāye 'rcanāyenu arcca° B °ptāye na arca° BC °yetsuḥ paripū° C °rṇāye arcanāya 'rca° BC °yetsu(C °tsuḥ) | pariṇu° C °ddhāye rcanam arccanā° yetsuḥ arcayitvā paripū° B °nāye arcayitvā paripū°. — 2. B °cuddhāye arcanāye arcitvā di° cūrṇe praki° C °keṇalacū° BC °adhyākiri° C °satvatātāṃ trishkṛitvā prada° B °tām trishutum abhipra° yena-kramām° C °mitsuḥ bo° B °minsuḥ | bo°.

6. B °satva khalu° mauṅga° C °yana mārtur kukshi° B °yana kukshi° BC °yāvat su° C °taye aṇḍa° yujo vā saṃ° vā aupapā° BC °vyānyenekacū° C °keṇalacū° vyāni mukta-kusu°. — 10. B °saptāye ca rām arcanāye arcayetsu pariṇuddhā° C °ptāye 'rccanām arccanāye rcanām arcanāyetsuḥ | pariṇuddhā° BC °pariṇuddhāye ca(C °rca)naṃ arca° yetsu-(C °tsuḥ) | pariṇu° C °ddhāye rcanām arcayetsuḥ | B °nsuḥ divyā°.

11. C °ritvāguru° kesalacū° B °keṇalacū° C °trishkṛitya pra° B °trishkḥutaṃ pra° C °kshinikṛi° B °metsuḥ | bo° tejana bodhi°. — 14. B °mauṅga° C °devās trāyastriṃcā devā yāmā° paranirmitavaçavaritṭi bra° devās tasya° vyehi caṃndana° BC °kiretsuḥ di° C °gurucūrṇehi divyehi keçaracūrṇehi divyehi tamā° B °mārāpa° C °kusutehi muktasutehi pra° BC °retsuḥ sa° C °samākāceyaṃ arcanam arcanāye° B °yetsuḥ sapari° C °yetsuḥ paripūrṇāye rcanam a° B °omet : pariṇuddhā° yensuḥ | C °ca naṃ arcanāyet-suḥ | te°.

नमर्चनाये अर्चयेन्तुः परिशुद्धाये च नं अर्चनाये अर्चयेन्तुः ॥ ते दिव्येहि चन्दन-
चूर्णेहि ओकिरित्वा दिव्येहि अगुरुचूर्णेहि दिव्येहि केशरचूर्णेहि दिव्येहि तमालप-
त्रेहि दिव्येहि मुक्तकुसुमेहि प्रकिरित्वा समाप्ताये च नं अर्चनाये अर्चयित्वा परि-
पूर्णाये च नं अर्चनाये अर्चयित्वा परिशुद्धाये च नं अर्चनाये अर्चयित्वा बोधिस-
त्वमातां त्रिभूतो प्रदक्षिणीकृत्य येनकामं प्रक्रमेन्तुः बोधिसत्वस्त्वैव तेजेन ॥ 5

बोधिसत्वो खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगतो न चातिनीचं तिष्ठति न
चातिउच्चं तिष्ठति न च अवकुञ्जको न उत्तानको न वामपार्श्वं तिष्ठति न उत्कु-
टिको ॥ अथ खलु मातुर्दक्षिणे पार्श्वे पर्यङ्कमामुञ्जित्वा तिष्ठति ॥ बोधिसत्वो
खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगतो न पिप्पेन वा श्लेष्मेण वा रुधिरण वा
अन्येन वा पुन केनचिदशुचिनापरिशुद्धो तिष्ठति ॥ अथ खलु उच्छादितस्त्रापित- 10
विशदगात्रो बोधिसत्वो मातुः कुचिस्थिं तिष्ठति ॥ बोधिसत्वो खलु पुनर्महामौद्ग-
ल्यायन मातुः कुचिगतो मातरं पश्यति ॥ बोधिसत्वमातापि कुचिगतं बोधिसत्वं
पश्यति विग्रहमिव जातरूपस्य दृष्ट्वा च भवति आत्तमना [कुचिं ओभासेनं विग्र-
हमिव जातरूपस्य] ॥ यथा वेदलिचस्य मणि स्फाटिकसमुन्नमिं निहितो अस्या
एवमेव बोधिसत्वं पश्यति माता कुचिमोभासेनं विग्रहमिव जातरूपस्य ॥ 15

1. C °patracūṛṇṇehi divye° BC °prakiranti samā° C °ptāye rcanāye arcayetsuḥ | pari-
pūṛṇṇāye rcanam arcanāye° BC °arcayetsuḥ | pariṇu° C °pariṇuddhāye rcanāṃ arcanāye
arcayetsuḥ | arcayitvā samāptāye rcanam arcayitvā pariṇuddhāye rcanāṃ arcanāye arcayitvā
paripūṛṇṇāye rcanāṃ arcanāye arcayitvā divyehi candanacūṛṇṇehi prakiritvā divyehi agu-
rucandanehi divyehi keṣālacūṛṇṇehi divyehi tamālapatracūṛṇṇehi divyehi muktakusumehi
okiritvā adhyākiritvā prakiritvā bodhisatvamātā trishkṛitvā abhipradakshinīkṛitvā yena°
(l. 5) B °trishkṛitvā prakshinīkṛi° metsuḥ | bo° C °kramitsuḥ | bo° B °jena bodhi°.

6. BC °satva khalu° B °mauṅga° C °yana kukshi° B °gate na cā° C °gate yavat suvar-
ṇṇarājāno suvarṇṇādhipataye āṇḍajā vā jarāyujā vā saṃsvedajā vā aupapādukā vā te nive-
ṣṇāṃ praviṣṭvā divyāni candanacūṛṇṇāni prakiritvā prakiranti | davyāni keṣaracūṛṇṇāni
prakiranti samāptāye rcanāṃ arcanāye arcitvā bodhisatvasyaiva tejena || bodhisatve khalu
punar mahāmaudgalyāyana mātā kukshigate na cātiniṛāṃ tishṭheti° B °tishṭheti na° C °cāti-
udhvāṃ tishṭhanti na ava° B °ti na bruvaku...ako na uttakoṇako° C °na utkutuko na ca
vāma° sṭhṭhanti na utkutuko | B °na utkṭiko | . — 8¹. C °kshinapā° ryyāṃkama ātush-
ṭitvāṃ ti° B °ryāṅkem āmbhushṭitvā ti° C °sṭhṭhanti. — 8². B °satva kha° mauṅga° C
°gate na vātena ṣṭe° B °to na vā ṣṭeshme° C °shmeṣa vā anyena° B °punar kenaci°. —
10. BC °khalu utthāditasā(B °sna)pita(C °te)vishādaga°.

11. B °mauṅga° C °gate na mātā° BC °ṣyanti | . — 12. B °mātāṃ pi ku° jātakarūpa°
C °kukshi obhā° B °bhāsantaṃ°. — 14. B °yathā ceruḷi° C °yathā celuriyasya °ṭikasya ma-
mudgatesmiṃ° B °dḡgasmī ni° BC °asyāḥ | e° C °evaṃṃ evaṃ bodhi° B °mātā | ku° C
°bhāsantaṃ°.

बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते देवसंघाः सुखरात्रिं सुख-
दिवसं पृच्छन्का आगच्छन्ति । तां च बोधिसत्त्वो अभिनन्दति दक्षिणकरमुत्तिष्ठथ मा-
तरमबाधमानो ॥ बोधिसत्त्वं खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगतं देवा नागा
यक्षा दानवा राक्षसा पिशाचा न जहन्ति दिवा वा रात्रिं वा न चात्र असंगकथा
5 कथीयति कामीपसंहिता वा अन्या वा असत्या कथा । नान्यत्र बोधिसत्त्ववर्णमेव
भाषन्ति रूपतः सत्त्वतः तेजतः वर्णतः यशतः कुशलमूलतः ॥ बोधिसत्त्वस्य मातुः
कुचिगतस्य पूजा नोपरमति ॥ दिव्यानि तूर्याणि वादन्ति दिव्यानि अगुरुधूपानि
धूपेन्ति दिव्यं पुष्पवर्षं वर्षति दिव्यं चूर्णं वर्षति ॥ अप्सरसहस्राणि च उपगायन्ति
उपनृत्यन्ति पि ॥ बोधिसत्वे खलु पुनर्महामौद्गल्यायन मातुः कुचिगते बोधिसत्त्व-
10 मातां देवकन्यासहस्रेहि सार्धं अभ्याभवति हास्यं च कथा च ॥ प्रसुप्तां च पुन-
र्बोधिसत्त्वमातरं देवकन्या मान्दारवदामेन परिवीजेति बोधिसत्त्वस्य तेजेन ॥
अयं च पुनर्महामौद्गल्यायन विसाहस्रमहासहस्रायां लोकधातूयमनुत्तरा गर्भाव-
क्रान्तिपारमिता ॥

अन्यं च दानि पश्यथ आसुर्यं तस्या देवपर्षाये ।
15 ताव विपुलाये या कथा अभू परमहर्षसंजननी ॥
न च कामकथान्या वा नाप्यप्सरसां कथा न गीतकथा ।
न च बाद्यकथा तेषां न पि भुक्तकथा न पानकथा ॥
नाभरणकथा तेषां न पि वस्त्रकथा प्रवर्तति कदाचित् ।

1. B °mauṅga° BC °lyāyana kukshi° C °gachati. — 2. BC °dhisatvā abhi° C °abhi-
vanda° B °ndati | dakshi° BC °bādhayamāno |. — 3. BC °dhisatvo khalu° B °mauṅga°
BC °lyāna mātāḥ° B °gato devā nāgā nāgā ya° C °gate devā nāgā yakā dāna° sā shiṣācā ta-
dahaṁ divā° B °ṣācā tadarhaṁ divā° C °divā rātriṁ° BC °cātra asaṁ° kathayati kāmō(C
°mām)saṁhi° C °hitā vā asatyā ro kathāṁ B °vā asabhyā vā kathāṁ nānya°. — 5. C °m
evaṁ bhā° BC °bhāshati rū° satvataḥ° mūlataḥ bodhi°.

6. C °satva mātuh° pūjāte | para° B °jāto paramati divyā°. — 7. BC °ryāni divyāni agu°
B °pāni bhūryenti divyaṁ pushpavarṇṇaṁ varsha° C °shpavarṇṇa vashati° cūrṇavarshaṁ
varshati |. — 9. B °mauṅga° C °gate mātāḥ kukshigate bo° BC °mātā deva° C °vakaṁ-
nyā° abhyāvasati hāsyāṁ ca kathāṁ ca B °thā ca prasu°. — 10. BC °suptā ca | punar
(C °pūna) bodhi° C °vakaṁnyā māmdānava° B °parivije°.

12. B °mauṅga° C °yanas trisāhasramahāsāhasramahāsāhasrāyāṁ lokadhātūyāṁ anurt-
tarā°. — 14. BC anyāṁ vadāmi paṇya° B °ṇcaryāṁ devaparshāye tāva° C °syā de-
vavarshā°. — 15. C °lāye yāṁ kathāṁ abhūt pa° B °ramarhasaṁjānanā na ca° C °ra-
maharshasāṁjānanā.

16. BC na ca kathānyācā nāpi apsarasāṁ kathāṁ na° C °na gītakathāṁ B °takathā na
vā°. — 17. BC na vādyā° C °kathāṁ te° BC °shām nāpi bhakta° C °kathāṁ na pā° ka-
thāṁ B °thā nā°. — 18. C °ṇakathāṁ te° BC °shām nāpi° C °kathāṁ pra° BC °varttanti°.

यानोद्धानकथा वा मनसापि न जायते तेषां ॥
 साधू पुण्यबलवतो युती अनुपमा सदेवकं लोकं ।
 अभिभवति नायकस्य विकसति एषा कथा तच्च ॥
 साधुं गर्भावक्रमणमनूपमं रूपपारमिगतस्य ।
 इति विकसति बद्धविधा कथा परिषामध्ये एतस्मिं ॥
 साधूहि निरामिषेहि संज्ञापदेहि ज्ञेयं तं कालं ।
 वरबुद्धिनो ह्यं अपि कथा विकसति परिषामध्ये ॥
 एवं च बद्धप्रकारां कथां कथेन्ता रमन्ति देवगणा ।
 रूपं वर्णं तेजं बलं च विरजस्य कथयन्ता ॥

5

सर्वेषां बोधिसत्त्वानां मातरो परिपूर्णे दशमे मासे प्रसूयन्ति ॥ दशमे मासे 10
 पूर्णे सुदीपा नाम देवी राजानमर्चिमं आह ॥ देव अभिप्राचो मे पद्मवनं उद्यानं
 निर्गन्तुं ॥ राजा देवीये सुदीपाये श्रुत्वा अमात्वानाह ॥ पद्मवनमुद्यानं सान्तःपुरो
 निष्क्रमिष्यामि क्रीडार्थमिति ॥

पद्मिनिवनं सुचपलं अपगततृणखण्डपचसंस्कारं ।
 वरसुरभिक्षुसुमनिकरं करोथ बन्धोदकसुगन्धं ॥
 पद्मिनिवने च वाता तमालपत्रगन्धवासितशरीरा ।
 सिञ्चन्तु अमृतगन्धां मदजनना च पलायन्तु ॥
 अग्ररुवरधूपगर्भा समोनमन्तु नभतो जलधरा तं ।
 पद्मिनिवनं छादेतुं वरचूर्णरसाकुलं क्षिपं ॥

15

1. BC yonodhyā° C°kathāñ vā° BC°teshām na jāyate sā°. — 2. BC sādhu puṇyāvarato dyutir anusha(C°arushya)mā sadevaloke abhi°. — 3. BC°vati | nāya° C°eshām ka° B°tra sā°. — 4. BC sādhu ga° B°garbbho ca kra° C°rabhā ca caṁkramaṇaṁ anupa° B°ṇam anupa° BC°pamaru° sya iti°. — 5. BC iti | vika° rishamuttamena tasmīñ sādhu°.

6. BC°sādhūti nigamishe° kshapaṇanti° B°lām vara°. — 7. C°balabū° BC°īyam api kathāñ vikasati parishama°. — 8. C°evañ va bahuprakālañ ka° B°kārañ ka° BC°kathā ka° C°kathayantā | ra° B°ibentā | ra° BC°ramati devagaṇā rūpañ°. — 9. C°varṇate-jam°. — 10°. C°rñṇe mudipā°.

11. C°devaṁ abhi°. — 12°. BC°hpurañ mī°. — 14. C°dminivasuñ ca° BC°ṇakhaṇ-dapatrasaṁkāṇam(B°kārañ) || . — 15. BC°sumavikirañ B°dakadasugandhañ pa°.

16. C°dminivane ca vrikshā tamā° B°ne ca vṛntā tamā° BC°patrañgandha° riraiḥ sūca°. — 17. BC°sīcatu a° C°gandhyāñ | ma° B°ndhāñ | ma° C°janatā ca° B°nā ca agaru°. — 18. C°aguru° B°ruvarañ dhu° C°dhūpañ ga° BC°samānamantu unnatā jala(C°jatva)-dharā vā padmī°. — 19. BC°dminivanañ gacchentu(C°chañtu) ca cūrṇarājākutā kshi-praṁ ekai°.

एकैकं च द्रुमवरं दुकूलपट्टोर्णकोशिकारेहि ।
कल्पयथ कल्पवृक्षान् यथ दिवि देवप्रधानस्य ॥

देवा च देवकन्या च गन्धमाब्ध्यां गृह्य पद्मिनिवनउद्यानमर्चिमतो आगच्छन्ति ॥

स्फटिकमणिकुण्डलधरा विगलितवसना प्रलम्बमणिहारा ।

5

आदाय गन्धमाब्धं गगनपथगता ओलीयन्ति ॥

मान्दारवाण भरिता काचित्सगिरियो भरित्वान् ।

हरिचन्दनस्य काचित्काचि पुनः कल्पदुष्पाणां ॥

स्थलजजलजं च माब्धं गृहीत्वा अप्सरा मुदितचित्ता ।

रतना आभरणानि च जम्बुदीपं अभिमुखीयो ॥

10

चतुराशीतिमनूनं छत्रसहस्राणि देवकन्यायो ।

कनकरतनामयानि आदाय नभे प्रलीयन्ति ॥

कूटागारशतेहि स्फटिकमणिचित्रेहि लेपनलेपितैः ।

भरितमपि अन्तरीचं दुष्यशतसमुच्छ्रितपताकं ॥

गजश्चसनसन्निकाशा शारदमेघा चाभिविरोचन्ति ।

15

वरसुरभिकुसुमगन्धा कमलोत्पलचम्पकविमिश्रा ॥

भुजगपतिनो पि मुदिता मेघेहि सुगन्धतोयभरितेहि ।

अभ्योकिरन्ति गगणं अन्यानि च अङ्गुतशतानि ॥

अथ महामौत्रव्यायन राजा अर्चिमो महता राजानुभावेन महता राजच्छद्विये
महतीये विभूषाये सान्तःपुरो पद्मिनीवनमुद्यानं निर्यासि ॥

1. BC °kaikañ bahum aṁba(C °amba)rañ du° B °dukulapatrārṇāko° C °kūlapa-
trāñ kauçikā° B °rehi kalpa°. — 2. C kalpañya° BC °yathā kalpa° C °vṛikshāñ | ya° B
°kshāñ | ya° BC °yathā di° nasya devā°. — 3. C °vakañnyā° māyañ grī° dminivana°. —
4. B °nikuladharā°. — 5. BC °lyañ khāgapaṭhaga° nti māndā°.

6. B māndara° BC °ravāna bharitāñ | kāmīccageriyo bharitvāna hari°. — 7. B °na-
sya | kaci kaci° C °nasya | kaci punaḥ° B °shyāñāñ stha°. — 8. B sthalajalajam° cittā
rata°. — 9. C ratnā ābha° BC °ca jāmbudvīpañ āmukhiyo catu°. — 10. BC °srāpi devā
ca deva° C °devakañnyāvayo° B °nyāyo kana°.

11. C °ratnāmāyā° BC °dāya prali°. — 12. BC °mañimusāgalva(C °lvara)citehi lepita-
pitābhi(C °pitehi) bhari°. — 13. C bharitām a° B °tam abhi anta° kshāñ | du°. — 14. BC
gajagagana(C °gaṇa)sannikāçā sārameghābhibhā(C °rbhā)vino bhavanti vara°. — 15. C va-
rakusumasurabhiḡandhā° B °ndhā | kama° BC °lotparaca° miçrā bhuja°.

16. C °mudita me° B °tehi abhyo°. — 17. BC °gaṇam anyā°. — 18. B °mauṇga° C
°ṛiddhiye° BC °lpure padmi° C °nañ niyasi.

अवगाह्य तं वनवरं देवी सखिपरिवृता जिनजनेत्री ।
विचरति चित्ररथे देवि अमरवधु यथा रतिविधिज्ञा ॥

अथ महामौद्गल्यायन सुदीपा देवी सखीहि संपरिवृता पद्मिनीये पुरिमपश्चिम-
वेदिहि विततवितानेहि विचित्रदुष्यपरिचिन्नेहि ओसक्तपट्टदामकलापेहि लेपनले-
पितेहि धूपनधूपितेहि मुक्तपुष्पावकीर्णेहि वेदिकाजालसंप्रतिचिन्नेहि उच्छ्रितच्छ- 5
ध्वजपताकेहि नावायानेहि प्रकीडिता ॥ अथ सुदीपाये देवीये नावायानेन
कङ्क्रीयन्ति ये किल चित्तं उत्पन्नं । नावातो ओतरिष्यामीति ॥ बोधिसत्वानु-
भावेन च मध्ये तडागस्य द्वीपो प्रादुर्भूतो समो अविषमो सुवर्णवालिकासंस्तृतो
तृणानि च जातानि मृदूनि नीलानि तूलसंस्पर्शोपमानि मयूरयीवासन्निकाशानि
चतुरङ्गुलं पृथिवीतो निचिन्ने पदे ओनमन्ति वृक्षाणि चात्र प्रादुर्भूतानि फलोपे- 10
तानि सुमनोज्ञानि ॥ देवी तस्मिन् द्वीपे प्रतिष्ठिता ॥ न खलु पुनर्महामौद्गल्यायन
बोधिसत्वमाता श्याना निषण्णिका वा बोधिसत्वं जनेति । न खलु महामौद्गल्यायन
बोधिसत्वमाता बोधिसत्वं पित्तेन वा स्नेहेण वा रुद्धिरेण वा अन्यतरान्यतरेण
वा अशुचिनापरिशुद्धं जनेति अथ खलु उच्छादितस्नापितविशद्गात्रं येन बो-
धिसत्वं जनेति ॥

15

सा परिकलिन्तकाया द्रुमस्य शाखां भुजाय अवलम्ब्य ।
प्रविजृम्भिता सलीला तस्य यशवतो जननकाले ॥
अथ विंशतिं सहस्रा मरुकन्या आशुरेव सन्निपतिता ।

1. BC avagrāhya° C°sakhiparivṛtāḥ ji°. — 2. C°devī ama° BC°vadhū ya° B°jñā atha°. — 3. B°mauṅga° C°vī sukhi° vṛitāḥ pa° BC°dminihi puri° B°purimadāṁgimavehi° C°purimandāravehi° BC°mavehi bhāvādhitānavitānād vici° kshiptāhi o° B°lāpāhi le° BC°na-
lepanāhi dhū° pitāhi(C°ni) mu° kīrṇāhi vedikāsaṁpratikshtiāhi u° takāhi nāvājāne°
B°prakīḍitātho sudi° C°ḍitārthe sudi°.

6. C°nāvājānena° BC°kattīya° C°nti | ye ca kila° BC°citta utpannaṁ nā°. — 7°. C°satvanubhā° BC°dhye tatṛāga° C°samo arviṣa° ruṇavārikā° to triḥ || ni ca jā° mṛiduni
nilā° B°mṛiduni° B°turaṅgilaṁ prithito nikshi° C°turaṅginaṁ prithivito(?) nikshi° BC°
kshipto pade° C°onna° BC°malī vṛiddhāni cā° B°tāni ca lopetā° C°tāni ca balopetā° BC°
tāni samanojñāni devī°.

11°. BC°vī tāñhi dvi°. — 11°. B°mauṅga° BC°mātā bodhisatva jane°. — 12. B°
mauṅga° C°satvomā° satvajanetri || na khalu punar mahāmaudgalyāyana bodhisatvamā°
shmena vā° C°janetri || atha° B°neti || atha° BC°lu ucchā(C°tthā)pitasthāpitavi° gā-
traṁ | yā° C°yāvad ho° neti B°neti so pa°.

16. BC°so pari° C°lantikā° B°drumaçākhaṁ° BC°lambya prabhi°. — 17. BC°pra-
bhishkambhitaçarirā tasya athācato(C°te |) jana°. — 18. BC°çati saha° C°rukāṁnyā°
BC°nyā āsure° C°patitāṁ B°titā devī°.

देवीं कृतांक्षिपुटाः इदमवच प्रसन्नसंकल्पाः ॥
 अथ वराद्याधिमथनं जनयिष्यसि अमरगर्भसुकुमारं ।
 देवी दिवि भुवि महितं हितं हितकरं नरमरुणां ॥
 मा खु जनयी विषादं परिकर्म वयं तवं करिष्यामः ।
 यं कर्तव्यमुदीरय दृष्टु कृतमेव तत्सर्वं ॥
 अथ चतुरि लोकपाला सपरिवारा आशुरेव सन्निपतिता ।
 दिव्यप्रवेणिहस्ता देविमुपगता प्रदक्षिणतो ॥
 सर्वे पि देवसंघा देवीं परिवारयित्व आकाशे ।
 स्त्रिता मास्त्रगन्धहस्ता स्वपरिवारेणीपशोमन्ति ॥

10 बोधिसत्त्वो स्मृतो संप्रजाणो ज्ञातरमबाधमानो दक्षिणेन पार्श्वेन प्रादुर्भवति ॥

दक्षिणेन हि पार्श्वेन जायते पुरुषोत्तमाः ।
 सर्वे पुरुषशार्दूला भवन्त्यत्रविहारिणः ॥
 किन्तं न भिद्यते पार्श्वं तस्या जिगज्जेन्धिye ।
 ज्जेन्धिye नरयेष्ठं वेदना च न जायति ॥
 मनोमयेन रूपेण प्रादुर्भोन्ति तथागता ।
 एवं न भिद्यते पार्श्वं वेदना च न जायते ॥
 गर्भावासपरित्राणो सप्तधा विक्रमते भुवि ।
 दिशां च प्रविशोक्ते महाहासं च जहति ॥
 अथ किं कारणमुक्तं यं सप्त क्रमते क्रमान् ।
 न च अष्ट न च षष्टि अथ आगमनं शृणु ॥

20

1. B devi kṛi "tāh | ida° C devīm kṛi °puṭo idam avacan prasa° B °lpāh adya°. — 2. BC °dhimaraṇāntakaṃ jana ° maragataṃ sukumāraṃ de°. — 3. H devi | di° C °bhuvī sahi°. — 4. BC °nayaṃ vishā ° karmaṃ ca yaṃ tava karishyāmi | . — 5. BC °saṃkarta°.

6. BC atha caritu loka° B °rā aṣur° C °rā asur n ° tāh B °litā divya°. — 7. B °veçihastā° C °devīm upa° BC °kshināto sarve°. — 8. C °paricāra° BC °rayitvā ākāçe sthi°. — 9. C °parivāragopācobhanto B °cobhantā | . — 10. C °satvā smṛi° BC °smṛitau saṃprajāna mā ° bādhayamā° durbhāvo dakṣhi°.

11. BC °ṇena pārçvo(C °çve) jāya ° māh sarve°. — 12. B sarvapu° C °dūlo bha° BC °bhavanti tu(C °tru) vicakṣhaṇāh | . — 13. BC °syā janaja° B °netriye C °netriyo°. — 14. B jananti° C janayanti° BC °çreshṭaṃ ve° B °vedanaṃ va na° C °danāṃ vā na jā°. — 15. B °mayāṃ na rū° gatā evaṃ° C °gatāṃ | .

16. B °vaṃ nā bhi° C °pārçve ve°. — 17. BC bodhisatvo garbha(C °rbhā)vā° C °nto ca sapta° BC °ptadā | nivi(C °rvi)kramate tu bhu° B °bhuvī diçāṃ° C °bhuvī dīva°. — 18. C °lo-kayati | atra° (I. 20). — 19. BC °kiṃ kara° C °raṇaṃ yuktaṃ mahāhāsaṃ ca ūḇati | garbhā° (p. 219, l. 1) B °ktaṃ | yaṃ °mān ashta°. — 20. B ashta nava vā dhiro atra °puḥ garbhā°.

गर्भावासपरिश्रान्तो सर्वलोकहितो मुनिः ।
 पश्चिमो गर्भावासो यं अथ वेगेन प्रक्रमि ॥
 भूमौ सप्तक्रमे न्यस्ते देवसंघा निलीयथ ।
 सहसा लोकपालानामंकेहि धरितो मुनिः ॥
 अथ वर्ष समुत्पत्तिं दिव्यकुसुमशीकरः ।
 मन्दारवरजाकीर्णं दिव्यचन्दनसंकुलं ॥
 दीर्घकालं उदग्राश्च सुरमुख्याग्रधूपनं ।
 प्रमुचिषु विभूषार्चं तस्य उत्तमबुद्धिनः ॥
 यदर्धं विनोकेति दिशं अप्रतिपुद्गलः ।
 तत्राहमागमं वक्ष्ये उपदेशं मनोरमं ॥
 न सो विद्यति सत्त्वानां देवेषु मनुजेषु च ।
 यस्मै संभवो भवेत् गर्भोऽक्रमणमेव च ॥
 खद्योतकनकनिर्भासं पार्श्वं जिनवनेचये ।
 जायते यदा सर्वज्ञः जायन्तो चरमे भवे ॥
 जातमावृक्ष तस्मिन् चमूतप्रवरवादिनो ।
 अस्ति कश्चित्समबुद्धि मे स्तेतं तर्कं निवर्तितुं ॥
 केचित्संसारपाशेन अर्त्तियन्ते यथा अहं ।
 इत्यर्थं पुष्पादित्यो दिशं सर्वा निरीक्षति ॥
 अथ दिशां विनोकेनो पश्यति वदतां वरो ।
 देवकोटिसहस्राणि तस्मात् हासं प्रमुचति ॥

5

10

15

20

1. C °vāso pariṣrānto yañ saka kramate kramāt | aśṭamañ nava vā dhiro atra āgama-
 nañ ṣṛiṇuḥ | garbhāvakraṇtapariṣrānto sarva° B °munih paṇci°. — 2. C °garbhavāso yañ
 artha veṇena pra° B °yañ | atha voṇana pra°. — 3. BC bhūmañ kramañ krama(C °mañ)-
 nyāse(C °sa) de° BC °lityathā | . — 4. BC sahasrā lo° C °kapārāṇām aṃ°. — 5. BC atha
 harṣham utpadyiti(C °ta)vyañ kusu° B °sumavarshaṣirah | C °sumavarshaṣiras tathā | .

6. B °ravajāki° C °ravanākīrṇa di°. — 7. BC °kāla uda° C °grā ca pura° B °ṣca pura°
 BC °ramukhāgra°. — 8. BC sumuñci° C °śārtha ta° B °tasyotta°. — 9. BC °diṣāñ apra°
 B °puṅgalah | C °puṅgavah | . — 10. C °m āgamañ va° BC °vakshe upadeṣa ma°.

11. BC vidyanti ca satvā° C °satvā deve°. — 12. B °syaiva sañ C °bhavo abhavad gar-
 bhāvakra° B °garbhāvakra° BC °kramam eva ca | . — 13. BC khañkanakani° B °rbhāsa
 pārṣvañ janājanetriye | C °rbhāsa ca pārṣva janājanetriyañ | . — 14. C yathā sarva° B °te
 yathā sarva° BC °jñah jāyate amramate bha°. — 15. BC °sya yaccittam°.

16. C °ṣcit mamabu° BC °ddhi micchatena niva°. — 17. BC kañcit sañ C °ṣena arcīya°.
 — 18. B °ityerthañ C °ityertha pu° B °dibhyo diṣāñ sa° C °dityaṇi diṣāñ sarvā ni°. —
 19. BC °ṣyato vadatām varo. — 20. C °tasmiñ hāsañ B °smāt hāsyam pra°.

तं जातमात्रमित्याहुः देवता मारकायिका ।
चातुर्वर्षीपो महाकोशो चक्रवर्ती भविष्यसि ॥
अथास्य हासो संभवति न मम सत्त्वाभिजानथ ।
सर्वज्ञो सर्वदर्शी च भविष्यं पुरुषोत्तमः ॥
5 एवमेतं प्रशंसन्ति विशेषा उपदेशकाः ।
तथा हि नरसिंहानां शासनं संप्रकाशितं ॥

यं तिष्ठन्ती जनये वीरं संकुसुमितेषु शालेषु ।
शरीरमवलम्ब्यमाना तं अनतिवरं जिनं वन्दे ॥
संप्रतिजातो सुगतो समेहि पदेहि धरणिं अवतिष्ठेत् ।
10 सप्त च पदानि अगमा सर्वा च दिशां विलोक्येत् ॥
तं सामं चक्रमन्तमन्वागमि वीजनं च च्छ्वं च ।
मा वरविदुनो काये दंशा मशका च निपतेन्सुः ॥
संप्रतिजातं सुगतं देवा प्रथमं जिनं प्रतिगृह्णे ।
पञ्चाच्च तं मनुष्याः अनतिवरं अङ्गे धारेन्सुः ॥
15 प्रत्यग्रहेन्सु देवाः सुगतं द्वाविंशलक्षणप्रदर्शि ।
पञ्चाच्च तं मनुष्या अनतिवरं अङ्गे धारेन्सुः ॥
निर्वायेन्सु प्रदीपा मानुषका ओभासितभूस्त्रोकं ।
संप्रतिजाते सुगते उक्ताधारे नरमरूपां ॥
संप्रतिजाते सुगते ज्ञाती उदकार्थिका प्रधाविन्सुः ।
20 अथ पुरतो उदुपाना पूरा मुखतो विष्यन्देन्सु ॥

1. C mātṛaṁ ityā° B °yikā cā°. — 2. C °kravattī bha°. — 3. B °bhavate na° C bha-
°vate mama sa°. — 5. C °prasaṁcānti viçeshān upa° B °viçekā upadeçataḥ | C °çakā | .

6. C °naṁ sapra°. — 7. B yā tishṭha° C ya ti° naye hinaṁ saṁ° B °naye bhimaṁ saṁ°
teshu pureshu | C °teshu mānishu | . — 8. BC °raṁ avyamānā(C °nām) taṁ anabhica(C
°va)raṁ° C °raṁ vande jinaṁ | . — 9. BC °jāte sugate sa° C °raṇitala tishṭhet | B °ra-
ṇim ati°. — 10. BC °dāni āga° lokyanti | .

11. BC taṁ cāśya cakram anugacchaṁ nāgamisu vi(C °vi)janaṁ° C °naṁ va cha° B
°traṁ ca sacā°. — 12. BC sacāmaraṁ vidu° ye daṁ(C °da)çamasakānām nipatetsuḥ saṁ-
pra°. — 13. B °sugātaṁ BC °jinaṁ | pratigrihne paçcā°. — 14. C °nushyaḥ | ana° B
°shyāḥ | ana° BC °anabhivara añkena dhārayetsuḥ pra°. — 15. BC °hetsu de° C °devā
suga° BC °triṁçallakṣhaṇasaṁpradarçim(C °rçi) paçcā°.

16. B °shyā | a° C °shyāḥ | a° BC °anabhivaram añke(C °m aṅge)na vārayetsuḥ(C °nsuḥ)
pradi°. — 17. BC pradi° B °sham obhāṣita° C °nushakobhāṣitabhuṛ lokāṁ | . — 18. BC
°ulkaçāni nara°. — 19. B °jñāti udaptārthi° BC °vitsuḥ || . — 20. C °udapā° BC °pānā
puro mukha° B °viṣaṁhetsu ekāçi° C °viṣaṁdetsuḥ.

द्वि वारिधारा उन्नमि एका शीतस्य एका उष्णस्य ।

यत्र स्नपयेन्सु सुगतं विग्रहं इव जातरूपस्य ॥

संप्रतिजाते सुगते बोधिसत्वमाता अचता चैव अभूषि अत्रणा च बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ संप्रतिजाते खलु पुनर्महामौद्गल्यायन बोधिसत्वे बोधिसत्वमातुः कुचि प्रतिपूर्णा येव अभूषि अनारब्धा च बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ संप्रतिजाते खलु पुन- 5
र्महामौद्गल्यायन बोधिसत्वे अनारब्धीये चन्दनवनं प्रादुर्भवे बोधिसत्वस्य उपभोग-
परिभोगमागच्छे बोधिसत्वस्यैव तेजेन ॥ तत्र देवपुत्रशतसहस्राणि सह गच्छन्ति
गन्धमाल्यहस्ता बोधिसत्वस्य पूजार्थं ॥ देवपुत्रो देवपुत्रं पृच्छति कर्हिं गमिष्यसीति ॥
सो तानाह ॥

एषा प्रसूयति नरेन्द्रवधूत्तमं तं 10
वत्सं विबुधवरपुष्करगर्भगौरं ।
यो प्राप्स्यते धरणिमण्डगतोत्तमार्थं
मारं निहत्य सबलं तमुपेमि वीरं ॥

अस्रक्षिता गर्भमलेन गात्रा
जातं जले पंकजमुत्तमं वा । 15
वपुष्मतो बालरविप्रकाशो
सत्रह्यकानमरानभिभोति ॥

ततो जातमात्रो कुले अर्चिमस्य
अतिक्रम्य धीरो पदानीह सप्त ।
समलोकयित्वा दिशं जहसासि 20
अथ दानिमेको भवो पश्चिमो ति ॥

1. BC °ekā citabhya(C °tya) e° B °ushlāsyā yau mla°. — 2. B yau mlapa° C yo mlapa° BC °payetsuh sugatañ vibhu(C °yū)ham iva°. — 3. B °jātañ sugatañ bo° BC °bodhisatve bodhisatvamātā kukshi prati(C °kshi pari)pūrnāye ca abhūshi | avrañāñ ca ° teje sañpra°. — 4. C °puna mähā° B °mauñga° BC °satvo bo° mātā ku° C °kshi paripū° ye cābhū° B °ye ca abhūshi | anā° C °anālabdhā° B °jena sañpra°. — 5. B °jātena || khalu° B °mauñga° C °prādubhūtam || bhavet || bo°.

7. C °gachati | ga° B °cchanti | ga° C °jārtha | . — 10. C °etāñ prabhāshanti nara° B °prabhāshyati° dhū tam ucatansañ vibu° C °dhū tam ūcas tat sañvi° BC °buddhāñbujapushka°.

12. BC yo prāpyate dharanīmaṇḍalagatatottamārthā mārañ(C °lañ) ni° B °hanina saba° C °hanya sabalañ samupe° BC °mupetya dhirañ | . — 14. BC °kshito garbha° B °gātra jā° C °gātrañ jā°.

16. B °shmantañ bā° C °shmanta bā° BC °kācāñ sabra°. — 18. BC °mātre ku° B °kule rcimasya atikrāmya° C °saptamañ B °pta avalokitvā°. — 20. BC avalokitvā diṣam ūhaame(C °haimañ) ayañ dāniko bhava paçci° C °çcimeti | .

ततश्च च्छ्वं एकं विधाजमानं
मणीमुक्तश्रेष्ठं परामाविधाजं ।
विधूतेन दामेन मन्दारवाणां
बह्व देवपुत्रा नमे धारयेन्सुः ॥
5 सवालार्कशंखप्रतीकाश्वर्णी
वरं हेमच्छ्वं नमे धारयेन्सुः ।
ततो वीजनीयो विसृष्टा भमेन्सुः
करेण गृहीत्वा जिनं वीजयेन्सुः ॥
ततो पुष्पगन्धा सुखोष्णा प्रभूता
10 लज्जं प्रेमणीया हिता मानुषाणां ।
शिवा नन्दनीया तुषारानुबद्धा
दुवे वारिधारा नमे उन्नतासुः ॥
ततो मेरुशृंगादनेकप्रकारा
प्रमुक्तोत्तरीया समन्तोर्भिजाता ।
15 भृशं विश्वगन्धाधिवासानुवाता
दृढं षड्विकारं महीं कम्पयेन्सुः ॥
सुवर्णस्य रूप्यमणीनां शुभाना
विमानेषु देवा सतूर्याविघुष्टा ।
सुजातानुजातं जिनं प्रेक्षमाणा
20 सचन्द्राकितारं नमं शोभयेन्सुः ॥
अयं सो सदेवं सनागं सयशं

1. BC °chatram ekañ °maṇimuktaśreṣṭhañ | paramañ viraja vidhū°. — 3. B °mandaravāṇa(C °vino) bahu deva° C °putro na° BC °bhe dhāraye(C °ya)tsuḥ bālā°. — 5. BC bālār-kasāñkhasāñkhaṇḍikācavarṇaṇaṁ | nabhe va candrañ nabhe dhārayetsuḥ tato°.

7. BC °ntyē viṣṭi° meṭsuḥ ka° C °nañ vija° B °jayatsuḥ | . — 9. C °nyagrandhāsugandhyā prabhū° B °ndhā sushlāḥ prabhū° B °yā hisā mānu° C °yā hisa mānushāṇā B °ṇāñ cīvā°.

11. BC cīvā vandanyā | a(C °ye)pārānuviddhā iva vāri° ndgatesuḥ | . — 13. C °ṣṭiṁge ane° pramattottari° B °pramattoghariyā° jātā bhṛi°. — 15. BC °kārañ dharaññ (C °ñi) kampayetsuḥ suva°.

17. BC °rūpyasya maṇināñ subhā° B °devā subhūryāvidyushte sujā° C °ghushte | . —

19. BC sujātenujā° B °nañ pramramāṇā° C °preshamā° BC °māṇā(C °nā) sucandrākarātā (C °tya) nabhe ṣobhaye(C °te)tsuḥ.

21. B ayañ ṣo sade° BC °devāḥ sa° B °nāgāḥ sa° C °nāgo samaya° BC °yakṣhā mahoghā samaharshi samājam (C °satājāñn) uttatvā tataḥ°.

महोद्यं महर्षी जगं उत्तरित्वा ।
ततः चेममेकां दिशं प्राप्स्यतीति
प्रहृष्टास्व देवा नमो आहरेन्सुः ॥

राजा अर्चिमो आणापेसि ॥ कुमारं इमाद्ये व देवीये पादवन्दनं नेय ॥ की-
दृशेन यानेन कुमारो अभिनिषीदतीति ॥ देवेहि रतनामयी शिविका निर्मिता ॥ 5
को इमां शिविकां वहिष्यतीति ॥ चत्वारो महाराजा उपस्थिता ॥ वयं सत्वसारं
वहिष्याम बोधिसत्वं सुदीपां च देवीं धार्मीं च बोधिसत्वस्व ॥ शिविकामाकृष्टा
शक्रो च देवानामिन्द्रो महाब्रह्मा च उत्सारणं करोन्ति ॥ एवं बोधिसत्वो महतीये
विभूषाये महतीये समृद्धीये महतीये देवच्छ्रीये महतीये राजच्छ्रीये पद्मिनीव-
नातो उद्यानातो दीपवतीं राजधानीं प्रवेशीयति देवीये कक्षमुपनीतः ॥ 10

नरो चेतियेषु प्रविष्टो अकामो
महालोकनाथो नरेन्द्राण शास्त्रा ।
यदा उत्तमागेन वन्दापयेन्सुः
ततो अस्व पादानि प्रादुर्भवेन्सु ॥
ततो देवता देवतां इत्यवोचत्
न एषो नुरूपो मम वन्दमानो ।
प्रणामं च एषो यदन्यस्व कुर्यात्
दृढं सप्तधा अस्व मूर्ध्नं फलेया इति ॥ 15

जातमात्रे कुमारे धंसिद्धी सुखी सर्वे सत्त्वा अभूवावदवीचिं । प्रणामं च कुर्वी
देवाः । तस्व सर्वे प्रहृष्टाः ॥ 20

2. C gataḥ° BC °çam̐ prapasyasīti pra° haretsuḥ rājā°. — 4¹. BC °ānāyasi kumā°. —
4². BC °māye ca de° vandanethā kīdri°. — 4³. B °māri abhi° C °māraṃ abhi° datiti.
— 5. C °ratnāmāyī°.

6². B °sthītā vāyāṃ°. — 6³. C vāyāṃ° shyāmāḥ | bo° B °ma | bo° C °devī satvasya
B °trīṃ ca | bo° sya cīvi°. — 7. C °çakro devā° BC °tsāraṇā ka° C °roti | . — 8. B
°tīye bhūṣhā° devariddhi° rājariddhi° C °veçayati° BC °yati | deviya ku° taḥ naro°.

11. BC °praveshto hyakāmaṃ loka° drānāṃ çā°. — 13. B °ttamāṃgana va° BC °yat-
suḥ tato sya pādā na prā(C°yā)durbha° B °vetsu || C °vetsuḥ || . — 15. BC °tā devīm ityu-
vāca || esho° mama vandamāno prāṇā°.

17. B °esho padanyasya° C °esho yad anyasya kuryā dṛi° B °ryāt | dṛi° BC °piadhā mū° B
°mūrdhniṃ phāleyā itī || C °mūrdhna sphāleyā°. — 19¹. C °mārarthasi° BC °siddhiḥ
sukhi° sarvasatvo abhū° B °aviciṃ | C °aviciṃ. — 20. B °shtāḥ rāja°.

- राजकुलं च कुमारे प्रविष्टे उवाच पुरोहितं नृपतिः ।
लक्षणाविधिगुणकुशलां विप्रान्पर्येषथ शीघ्रं ॥
तं विज्ञाय च देवा महेश्वरा नाम चित्तवश्वती ।
मा लक्षणा अकुशला विकल्पयिष्यन्ति द्विजसंघा ॥
5 विगतमदमानदर्पाः अष्ट सहस्रा महेश्वरवराणां ।
देवगणेहि गुरुकृतं संप्रतिजातं उपगमेन्सुः ॥
ते राजकुलद्वारे शुचिवसनवरस्थिता स्तिमितशब्दा ।
प्रतिहाररचमब्रवीत्सुमधुरकरविकसतघोषाः ॥
राजवरं उपगम्य ब्रूवीहि इमे लक्षणागुणविधिज्ञाः ।
10 तिष्ठन्ति अष्टसहस्रं प्रविशेन्सुः यदि अनुमतन्ते ॥
साधूति प्रतिश्रुत्वा प्रतिहाररचो प्रविशन् राजकुलं ।
अब्रवीत्कृताञ्जलिपुटो प्रीतिमनसो पृथिवीपालं ॥
अतुलबल दीप्तयशसा कारय राज्यं चिरं निहतशत्रुः ।
द्वारे ते अमरसदृशास्तिष्ठन्ति प्रवेष्टुमिच्छन्ति ॥
15 प्रतिपूर्णविमलनयना मधुरस्वरमत्तवारणविचारी ।
भवति मम तेषु संका न ते मनुजा देवपुत्रा ते ॥
परिचक्रमतां तेषां धरणिर्जो क्रमवरा न संक्रिरति ।
न च सान पश्चामि पदं पृथिव्यामिदं अपि आश्चर्यं ॥
गम्भीरस्तिमितचेष्टा आर्याकारा प्रशान्तदृष्टिपथा ।
20 विपुलां जनेन्ति प्रीतिं जनस्व समुदीचमाणस्व ॥
अन्यं च दानि अङ्गुतं शरीरच्छाया न दृश्यते तेषां ।

1. C °māro pravishṭo avaca pu° B °sṣṭe avaca pu° BC °pate | . — 2. BC °vidhikuṣalāṁ viprān kuṣalān(C °lāna) paryeshatha | ṣi(C °ṣṛi)ghraṁ taṁ vi°. — 3. BC °rtti laksha°. — 4. BC lakṣaṇakuṣalā āgatā(C °to) mā akuṣalāṁ vikalpa° nti | dvi° B °dviḥ saṁghā viga°. — 5. BC vigatamānamadadarppāḥ | aṣṭa°.

6. BC °jātāṁ jātam u° B °metsuḥ te rā°. — 7. BC °sthitā nisti° bḍā prati°. — 8. C °kṣhaṁ praviṣya abra° BC °vit samadhuraṁ || kara° ghoshāṁ rāja°. — 9. BC °mya kruhi || ime° jñās tishṭha°. — 10. BC °viṣanti yadi°.

11. BC °pratimāṣru° kulam abravi°. — 12. BC °vit || kṛitāṁ C °pālo B °pāla atula°. — 13. C atulyavaradi° BC °diptaṣarira(C °rā) kā° B °raya ciraṁ° truḥ dvāre°. — 14. B °cchanti prati°.

16. C bhavamiti ma° BC °teshāṁ saṁkā° C °kā na mate ma° trās te | . — 17. BC pa-rikra(B °kraṁ)matas teshāṁ° nīraja kramavarān apasaṁkramati na°. — 18. BC na ca samparāya° vyām api | ā° B °ṣcaryaṁ gambhī° C °ṣcaryya°. — 19. BC °mbhīram iti na cesh-ṭāryā° shṭi yathā vipu°. — 20. B °pulaṁ jane° C °pula saṁjane°.

21. C anyāṁ vadā° BC °dāmi adbbu° riraṁcchā° teshāṁ na ca te°.

न च तेषु सन्धिशब्दो चक्रमतां श्रूयते कश्चित् ॥
 निःसंशयं उपमता पुत्रवरं तव नरवराधिप द्रष्टुं ।
 अभिनन्द्य च अभिवन्द्य च पश्चासि अयोनिजां देवां ॥
 वरमाख्यगन्धहस्ता लीलाचेष्टा मनोरमशरीरा ।
 दीप्यन्ता इव शिरिये असंशयं प्रवरमरुतस्ते ॥ 5
 तं अर्चिमो निशाम्य वचनमिदं हर्षकम्पितशरीरो ।
 अब्रवीद्वक्ष्ये सुचपलं प्रविशन्तु निवेशनमुदारं ॥
 किं कारणं न एदृशाः प्राकृतपुरुषाण मोन्ति आकाराः ।
 न पि मानुषाण एदृशी ऋद्धि भवति यादृशीं भणसि ॥
 अथ सो प्रतिहाररचो उपगम्य महेश्वरानिदमवोचत् ॥ 10
 प्रहो कृताञ्जलिपुटो प्रणम्य हृष्टो मुदितचित्तो ॥
 अभिनन्दते नरपतिः प्रविशन्तु भवन्तो देवपुरकल्यं ।
 राजवृषभस्य वेश्मं नराधिपतिना अनुज्ञाताः ॥
 एतं श्रुत्वा वचनं अष्टसहस्रं महेश्वरवराणां ।
 प्रविशन्ति पार्श्विकुलं अनिहतकुलवंशमुख्यस्य ॥ 15
 अथ अर्चिमो पि राजा महेश्वरां दूरतो निशामेत्वा ।
 प्रत्युत्थितो सपरिवारो गौरवबलभावितशरीरो ॥
 तानवच राजवृषभो स्वागतमनुरागतं वः सर्वेषां ।
 प्रीतो हि दर्शनेन प्रशमदमबलेन च भवतां ॥
 संविद्यन्ते इमानि अस्माकं आसनप्रधानानि । 20
 आस्तां ताव भवन्तो अस्माकमनुग्रहार्थाय ॥
 अथ ते तेष्व्वासनेषु बहुरतनविशुद्धचित्रपादेषु ।

1. BC °teshām sandhi °çruyate°. — 2. BC °shtuñ abhi°. — 3. C abhivandya ca paçya° B °nandya abhinandya ca pa° BC °paçyasi ayonijañ devañ | . — 4. BC °ceshtama ° riro di-
 vyañ°. — 5. BC divyañ nameti çye (C °çriyam) asañçayañ maruvarās te | .

7. BC °vid ganāgracapa°. — 8. BC °pañ edriçāḥ °shāñāñ bhavanti ākārāñ nāpi°. —
 9. BC nāpi mā° C °shāna edri° BC °driçavidhā bhavanti yādriçañ bhāṇa°. — 10. BC
 °çvaram ida°.

11. C prahva kṛitāñjali prañā°. — 12. BC °nande nara° C °purañ kalpañ | . —
 13. BC °sya°veçāñ narapati°. — 14. BC evañ çru° B °vacanañ ashṭa° C °canañm ashṭa°
 B °rāñāñ pravi° — 15. C °vakūlañ° B °lakulañ vañ° C °vañçañ mu°.

16. BC tathā a° B °metvā pratyū°. — 17. BC °tyutthitā sapa° C °vāro asmākam° (f. 21)
 B °vāro varabhāvi°. — 18. B °tān avāca rā°. — 19. B °damavare ca bhavatāñ sañvi°. —
 20. B °dyante || imā °nāni astāñ°.

21. B °tāvad bhava° BC °nugrahaparā(C °rāḥ) | . — 22. BC atha teshu āsa°.

विगतसद्मानदर्पा निषीदि अनवद्यकर्मान्ताः ॥

ते कंचिदेव कालं आगमयित्वा नराधिपमवीचत् ।

शृण्वतु भवां प्रयोजनं यं अस्माकमिह गमनाये ॥

सर्वानवद्यगावः उत्पन्नो लोकसुन्दरो तुह्यं ।

5 पुत्रो किल मनुजपते लक्षणगुणपारमीप्राप्तो ॥

वयमपि लक्षणकुशलाः समर्था गुणदोषलक्षणं ज्ञातुं ।

यदि न गुरुत्वं भवती पश्चिम महापुरुषरूपं ॥

सो अवच हंत पश्चथ सुव्यपदेशचेमं मम पुत्रं ।

महमनुजहर्षजननं लक्षणगुणपारमिप्राप्तं ॥

10 अथ स मृदुकाचिलिन्दिकप्रवेणियं गुणधरं ग्रहेत्वान् ।

अकेन वादिचङ्गं उपनामयति सुरवराणां ॥

आलोकयित्वा दूरात् महेश्वराः वरकमान्दशनलस्य ।

मूर्धनि विगलितमुकुटा निपतेन्सु महीतले हृष्टा ॥

ते दानि राजानमारोर्चन्ति ॥ लाभा ते महाराज सुलब्धा यस्य ते यं महापु-
15 ष्यो कुले उत्पन्नो द्वात्रिंशतीहि महापुरुषलक्षणेहि समन्वागतो ॥ तद्यथा ॥

समा हेष्टा च दीर्घा च आयता च उच्छ्रंग पंचमा ।

एणि बृहच्च तिष्ठन्तो कोश न्यग्रोध ते दद्या ॥

मृदु जाला च प्रतिपूर्णा एका ऊर्ध्वाय पंचमा ।

अच्छ्रच्छवि हंसान्तरा च उत्सदा च ते दद्या ॥

1. BC vigatamānamadadarpa niravadyam anava° C °rmāntās te kiñcid e°. — 2. BC te kiñcid evaṁ kalam āga°. — 3. BC ṣṛinvantu bha° B °bhavāṁ samprayo° C °bhavāt saṁprajā-roja° BC °janam asmākam ihāga° B °manayaḥ | . — 4. C °gātrar utpano io° B °nno tha lokasundara tu° C °suṁndaraḥ tu° BC °tuhyaṁ putro°. — 5. BC °japati lakṣaṇapāra° B °ramigato | C °ramito.

6. C vayam api lakṣaṇapāramigato vayam a°. — 7. BC °ṣyema puru° paṁ so a°. — 8. B so avocat haṁ C so °vocat | haṁ° B °ṣakshamaṁ°. — 9. C °janana lakṣa° BC °ra-miṁ prā°. — 10. BC attha mṛidu° C °kācali° B °lindihaprave° BC °gūṇavaraṁ° C °hetvā.

11. BC vādica°. — 12. BC °yitvā dū° ṣvarāḥ(B °raḥ) parakramāt daṣabala(B °ra)ṣya | . — 13. C mūrdhni vi° tetsuḥ ma° B °tetsu ma° BC °bṛiṣṭo | . — 14°. C °rocayanti B °rocenti rābhā°, — 14°. B rābhā te° nno | dvā°. — 15. B °yathā samā°.

16. BC samā mṛidu ca(C °va) di° yatā ca ucchakha(C °chamka) paṁ° B °camā vaṇi bṛi°. — 17. B vaṇi bṛi° C vāni bṛi° BC °hacce(C °cca) tishṭhanto koṣa(C °keṣān) nyagrodho daṣa mṛidu°. — 18. B °jālī ca° C °jālī ca paripūrṇam eki kṛitvāgra° B °ekām kṛitvāgra pañcamā ṣlakṣṇa°. — 19. BC °cchavi viṣāntaro ca u° B °te daṣa rasaṁ°.

रसं सुवर्णं सीहो च समा शुक्ला च पंचमा ।
समा प्रभूता ब्रह्मा च नीला गोपक्ष्य ते दश ।
ऊर्णा उष्णीष शीर्षं च नाथो द्वाविंशलक्षणे ॥

ते दानि ब्राह्मणा राज्ञा अर्चिमेन उच्यन्ति ॥ यं कुमारस्य नामं अनुरूपं तं करोथ ॥ ते ब्राह्मणा आहन्सु ॥ महाराज कुमारे जायमाने दीपो प्रादुर्भूतो 5 महं ओमासो तस्मात्कुमारो दीपं करो नाम भवतु ॥ एवं कुमारस्य शुद्धावासेहि देवेहि ब्राह्मणवेषं निर्मित्वा दीपं करो ति नाम कृतं ॥

तस्य सदृशीयो धात्रीयो कुमारं उपस्थिहन्ति संवर्धयन्ति ॥ यदा च बोधिसत्त्वो यौवनप्राप्तो राज्ञा त्रयो प्रासादा कारिता कुमारस्य क्रीडार्थं परिचारार्थं विलीर्यं च अन्तःपुरं उपस्थापितं ॥ बोधिसत्त्वो महता राजानुभावेन महता राजञ्जलीये 10 महता राजविभूषाये सान्तःपुरो पद्मिनीवनमुद्यानमूमिं निर्गतो क्रीडार्थं ॥ राज्ञा अर्चिमेनान्तःपुरमाणत्तं ॥ सुष्ठु कुमारं क्रीडापेय ॥ बोधिसत्त्वो नावायानेहि पुरिमपश्चिमवेदिहि वेदिकाजालेहि वेदिकाजालपरिधिमेहि विततवितानेहि चित्र-दुष्यपरिधिमेहि ओसत्तपट्टदामकलापेहि धूपनधूपितेहि मुक्तपुष्पावकीर्णेहि हारार्ध-हारचन्द्रसुचिचेहि उच्छ्रितच्छत्रध्वजपताकेहि नावायानेहि निष्पुरुषे तटे ओतरति ॥ 15 किलान्तं अन्तःपुरमासुप्तं काचि हनुकामुपग्रहियाण काचित्पणवमुपगृह्य काचिद्वेणुं काचिद्वीणां काचिद्वस्त्रीं काचित्सुघोषकीं काचिन्नूपुरं काचित् मृदङ्गं काचिक्षाला-घरन्ति ॥ बोधिसत्त्वस्य तां दृष्ट्वा रम्यानसंज्ञा प्रादुर्भूता ॥ मध्ये पुष्करणीये पदं प्रादुर्भूतं रथचक्रमावाहि कर्णिकाहि अपरेहि पद्मसहस्रेहि अनुपरिवारितं ॥

1. C varo suvarṇṇa sīṁho ca° B °samā | ṣu °camā samā°. — 2. C prabhū° BG °bhū vṛihatā ca nī° kshmatō daṣa ūrṇṇā°. — 3. C °cṛsha ca nā° B °nāthe dvātriṁṣallakṣhaṇā vā || C °triṁṣallakṣhaṇā vā ||. — 4¹. C °rājño arcime°. — 5¹. B °hatsu mahā° C °nsuḥ. — 5². BC °māro jā° C °jātamātreṇa di° B °māno dipo° C °mahān obhā°.

6. C °vesha nirmī°. — 8¹. B °nti samvarddhanti | C °saṁvaddhati |. — 8². C °sāda kārī° paricāraṇārtha vistṛṇṇa ca° B °pitaṁ bodhi°. — 10. B °rājāriddhi° BC °shāye ṣaṇ- taḥpu° C °hpure pa° BC °bhūmi nirga°.

11. BC °reimeṇāntaḥpuram ānantaṁ sushṭhu°. — 12¹. C sushṭu kumāra kṛi° B °ḍaye- tha |. — 12². BC °puri(C°ni)maṁ pa(C°sha)ttimabodhiṁhiṁ vedikā° C °oṣaktapaṭṭadāma- kalā grihṇiyāṁ | kācit paṇa° (I. 16) B °dāmakāryapehi dhū° B °patākālhi nāvā° ruseṇa nātake tarati kilā°.

16. B °ntaṁ | antaḥpu° grahiyā ca(?) | kārī° C °ṇavam upagūhya kācid veṇuṁ kācid valla° B °llakīṁ kā° C °ghoṣhaṁ vācinū° B °shakīṁ kā° BC °cinnūkūlaṁ kārī° C °mṛi- dadgaṁ kārī°. — 18¹. BC °shṭvā ṣaṣāna° C °bhūtaṁ |. — 18². BC madhyeshu pu° C °pushkiriṇīye° B °bhūtaṁ | ra° C °rathacāṁkra° hi kaṇṇikā apa° BC °rito |.

बोधिसत्त्वो तत्पदुमे पर्यङ्गेन निषण्णो तं च पदुमं संकुचितं कूटागारे संस्थितं ॥ बो-
धिसत्त्वस्य सर्वं गृह्णित्वं गमन्तर्हितं काषायाणि प्रादुर्भूतानि ॥ अथ खलु महामौद्ग-
ल्यायन दीपं करो बोधिसत्त्वो विविक्तं कामेहि विविक्तं पापकैरकुशलेर्धर्मैः सवितर्कं
सविचारं विवेकजं प्रीतिसुखं प्रथमं ध्यानमुपसंपद्य विहरेसि ॥ सवितर्कविचाराणां

- 5 उपसमादध्यात्मसंप्रसादाक्षेतसः एकोतीभावादवितर्कमविचारं समाधिजं प्रीतिसुखं
द्वितीयं ध्यानमुपसंपद्य विहरेसि ॥ स प्रीतेर्विरागादुपेक्षकश्च विहरति स्मृतः संप्र-
जानं सुखं च कायेन प्रतिसंवेदयति । यत्तं आर्या आचक्षते उपेक्षकः स्मृतिमां
सुखविहारी निष्प्रीतिकं तृतीयं ध्यानमुपसंपद्य विहरति ॥ सुखस्य च प्रहाणा
दुःखस्य च प्रहाणात्पूर्वं च सौमनस्यदौर्मनस्ययोरस्तंगमात् अदुःखासुखमुपेक्षास्मृ-
10 तिपरिशुद्धं चतुर्थं ध्यानमुपसंपद्य विहरेसि ॥ सो तथा समाहितेन चित्तेन परिशुद्धेन
पर्यवदातेन अनंगणेन विगतोपक्लेशेन मृदुना कर्मस्थेन स्थितेनानिर्व्यप्राप्तेन रा-
चीये पुरिमे यामे दिव्यचक्षुदर्शनप्रतिलाभाय चित्तमभिनिर्हरेसि निर्णामेसि ॥

- सो दिव्येन चक्षुषा सत्त्वान्पश्यति च्यवन्तां उपपद्यन्तां सुवर्णां दुर्वर्णां सुगतां दुर्ग-
तान्बन्धाकर्मोपगान्स्त्वान्प्रजानाति ॥ सो तथा समाहितेन चित्तेन परिशुद्धेन पर्य-
15 वदातेन अनंगणेन विगतोपक्लेशेन मृदुना कर्मस्थेन स्थितेनानिर्व्यप्राप्तेन राचीये
मध्यमे यामे अनेकविधं पूर्वनिवासं समनुस्सरेत् । सय्यथीदं एकां वा जातिं द्वौ वा
जातिं त्रयो वा जातिं चत्वारि वा जातिं पंच वा जातिं दश वा विंशद्वा विंशच्च-
त्वारिंशं वा पंचाशं वा जातीशतं वा जातीसहस्रं वा अनेकानि च जातीशतानि

1. B °salva tañ padume° C °salvañ padmeryya° BC °nisharṇṇo tañ° C °padmañ sañ°
BC °kucitakūṭā°. — 2¹. BC °rvañ gribiliñ B °liṃgañ anta° C °liṃgañ anta° B °shā-
yāni prā° BC °prādubhū°. — 2². B °mauṇga° C °yano di° C °kuḥalaiddharmaili savitakañ
sa° B °rmai sevita° C °dhyānañ upa°. — 4. B sovita° C °mād adyāsañpramādayāt sañ-
pramādayācceta° koṭṭibhā° tarka savicā° B °tarkañ savicā° pasapadya vi°.

6. BC sa prīte virā° C °smṛito saṃprajāno su°. — 7. B upakshekaḥ° C °upacakekaḥ
smṛi° BC °vihāri tṛiti° C °pasapadya°. — 8. B °duḥkhasya va pra° C °prahānān pūrva ca
saumanasyayor astamgamād aduḥkhāsukhapekshā° C °tūrtha dhyānam upadya vihareti | .
— 10. BC °thā sahiteṇa° B °anaṃgaḥena° BC °gatoparikile° B °ḥena midu° rmaḥena° C
°rmaṇena sthi° B °divyañ cakshu° BC °nirname°.

13. BC °tvāna paḥya° B °vantān upa° C °vantān upapadyantāt suvarṇṇā du° II °duvarṇ-
ṇān° C °duvarṇṇa sugatān dugatā°. — 14. B °cittē pari° C °gatokleḥena mṛidunā ka-
rmaṇena sthi° niṃjyañ prā°.

16. B sayyathidañ || e° BC °ekañ vā° B °jātiḥ catvā° jātiḥ pañ° jātiḥ da° C °daḥañ
va viṃṣaṃ vā triṃṣaṃ vā catvā° B °tvāriṃṣaṃ vā pañ° C °jātiñ ḥaṇāñ vā jātiñ saha°
jātiḥ° jātiḥasāraṇi ca ane° jātiḥ° kalpañ ca viva° B °kalpān vā viva° kalpān vā ane° C
°lpañ vā anekāpi viva° B °rttān anekāpi vivattān anekāpi sañva° C °vivarttā anekāpi sañ
°lpañi.

अनेकानि जातीसहस्राणि अनेकान्यपि जातीशतसहस्राणि संवर्तकल्यां वा विवर्त-
कल्यां वा संवर्तविवर्तकल्यां वा अनेकां पि संवर्ता अनेकां पि विवर्ता अनेका पि
संवर्तविवर्तानि कल्पानि ॥ अमुचाहं आसिं एवंगामो एवंगोचो एवंजात्यो एवमा-
हारो एवमायुःपर्यन्तो एवंसुखदुःखप्रतिसंवेदी इति साकारं सोद्देशं अनेकविधं
पूर्वनिवासं समनुसरति ॥ सो तथा समाहितेन चित्तेन परिशुद्धेन पर्यवदातेन 5
अनंगणेन विगतोपकिलेशेन स्थितेनानिज्यप्राप्तेन राक्षीये पश्चिमे यामे नन्दीमुखायां
रजन्त्यां अद्वयोपघाटकात्समये यत्किंचित्पुरुषनागेन पुरुषसिंहिन पुरुषवर्षमेण पुरु-
षपदुमेन पुरुषपुण्डरीकेण पुरुषधीरेयेण पुरुषेण सत्पुरुषेण पुरुषाजानयेन अनुत्तरेण
पुरुषदम्बसारथिना गतिमेन स्मृतिमेन धृतिमेन मतिमेन सर्वशो सर्वचताये ज्ञातव्यं
प्राप्तव्यं बोद्धव्यं अभिसंबोद्धव्यं सर्वन्तमेकचित्तक्षणसमायुक्तया प्रज्ञया अनुत्तरां 10
सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धो ॥ इयं च महापृथिवी षड्विकारं कम्पे संप्रकम्पे भूम्या च
देवा घोषमुदीरयेन्सुः शब्दं नमे आवयेन्सु ॥ एष मारिष भगवां दीपकरो अनु-
त्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धो भविष्यति बज्जजनहिताय बज्जजनसुखाय लोकानुक्तं
पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ भूम्यानां
देवानां घोषं श्रुत्वा अन्तरीचेचरा देवा चायस्त्रिंशं यामा तुषिता निर्माजरतयः 15
परनिर्मितवशवर्तिन इति तत्क्षणवासुर्हर्तं यावद्रक्षकाय घोषमभुञ्जच्छेत् ॥ एष
मारिष भगवां दीपकरो सम्यक्संबुद्धो भविष्यति तं भविष्यति बज्जजनहिताय बज्ज-
जनसुखाय लोकानुक्तं पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनु-
ष्याणां च ॥ अप्रमेयस्य उदारस्य महतो वभासस्य लोके प्रादुर्भावो अभूवि ॥
यावता लोके लोकान्तरिका अन्धकारा अन्धकारार्पिता तमिस्रा तमसार्पिता अघा 20

3. BC °āsināṃ evaṃnāmā evaṃ C °tyo evaṃ āhā ° evaṃ āyuh ° so deçaṃ B °ddeça
ane C °smarasi | . — 5. B °anañḅḅenena vi° BC °toparikile C °niṃjyenāprā B °ruṇḅḅyo-
takā C °ruṇḅḅātakā BC °kāle sa C °ñcin pu °gena purusharsha BC °rshabheṇa pu°
B °shapuṅgalikena C °shapuṅgavena purushadhaureṇa pu °rushajāṇena anu BC °ttareṇa
anuttareṇa pu C °myaṣārathi C °jñātavyaṃ bo B °prāptaṃ bo C °bodhavyaṃ ° bo-
dhavyaṃ BC °vyaṃ samantam eka C °cittaṃ ksha C °ttarāṃyāṃ samya B °ttara
samya°.

11. C °bhūmyāṃ ca devyā gho° BC °yetsuḅ ṣa° B °bdaṃ yatra ṣrā° C °bdaṃ yatraṃ
udfrayetsuḅ B °yetsu esha°. — 12. C °gavān di° B °ksaṃbuddhor abhi C °ksambuddhi
abhi B °shyati | ba C °to | janakasyārthā B °shyāṇāṃ ca devānāṃ. — 14. BC devā-
nāṃ C °devās trāya B °ranimita C °rtinar iti | tatksapaṃ tatmulu B °ṇan ta mulu°
BC °sham atyudga°.

16. C °gavān di° ro saṃmya BC °buddho taṃ bhavi° to janakasyārthā ° ṇam ca apra°. —
19. BC °ndānasya°. — 20. B °yāvata lo C °yāvada lo ° rikā andhakārāpayitva piṣāyitva
agha B °ndhakārāyitva piṣātipiṣāyitva agha C °bhūtā pūrva yatra ° masuryyā evaṃ mahā

अघसंभूतपूर्वा यत्र इमे पि चन्द्रमसूर्या एवं महर्द्धिका एवं महानुभावा आभया आभां
नाभिसंभुणन्ति आलोक्येन वा आलोकं न स्फुरन्ति ते पि तेन ओभासेन स्फुटा अ-
भून्सुः ॥ ये पि तत्र सत्वा उपपन्ना ते पि अन्यमन्यं संजानेन्सुः अन्ये पि किल इह भो
सत्वा उपपन्ना अन्ये पि किल भो सत्वा उपपन्ना अन्ये पि किल भो सत्वा उपपन्नाः ॥

- 5 एकान्तसुखसमर्पिता च पुनस्तत्त्वणं तं मुहूर्तं सर्वे सत्वा अभून्सु ॥ ये पि अवीचे
महानरके उपपन्ना अतिक्रमे व देवानां देवानुभावं नागानां नागानुभावं यक्षाणां
यक्षानुभावं ॥ धामानि च अभून्सुः मारमवनानि निष्प्रभाणि निस्तेजानि निर-
भिरम्याणि । क्रोशिकान्यपि तत्र खण्डानि प्रपतेन्सुः द्विक्रोशिकान्यपि तत्र खण्डानि
प्रपतेन्सु चिक्रोशिकान्यपि तत्र खण्डानि प्रपतेन्सु योजनिकान्यपि तत्र खण्डानि
10 प्रपतेन्सु ध्वजाग्राण्यपि प्रपतेन्सु ॥ मारो च पापीमां दुःखी दुर्मनो विप्रतिसारी
अन्तोश्चपरिदाघवातो अमूषि ॥

- तत्रैव च मौद्गल्यायन पद्मकूटागारे भगवां दीपंकरो चतुर्हि महाराजैहि शक्रेण
च देवानामिन्द्रेण सुयामेन च देवपुत्रेण संतुषितेन च देवपुत्रेण वशवर्तिना च देव-
पुत्रेण महाब्रह्मणा च अनेकदेवसंघपरिवारेहि संवृतौ ॥ भगवतो दीपंकरश्च
15 उदारा पूजा कृता ॥ दिव्येहि मन्दारवेहि कुसुमेहि महामन्दारवेहि कर्णिकारेहि
रोचमानेहि भीष्मेहि महाभीष्मेहि समन्तगन्धेहि महासमन्तगन्धेहि चन्दनचूर्णेहि
अनुचूर्णेहि केशरचूर्णेहि तमालपत्रचूर्णेहि भगवन्तं दीपंकरं ओकिरित्वा प्रकिरित्वा
अभिप्रकिरित्वा दिव्येहि तूर्यसहस्रेहि संपूजयित्वा तत्रैव महाब्रह्मणा याचितो अनु-
त्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तनाय ॥ अधिवासयति महामौद्गल्यायन भगवां दीपंकरो महा-
20 ब्रह्मणो तूष्णीभावेन ॥ देवा अधिवासनां विदित्वा हृष्टा तुष्टा आत्तमना प्रमुदित-

BC °rddhiko evaṃ C °bhāva ābhānaṃ ābhānātibhisabhuṇa B °vā ābhāyāṃ ābhān ābhi-
saṃbhuṇanti | ālo C °obhāmena B °bhūtsuḥ ye°.

3. BC °panno te pi °natsuḥ anye °pannā anye °pannā | anye°. — 5¹. BC °rpitā na
puna C °tatmubhū BC °sarva satvā C °nsuḥ. — 5². C °pannāḥ atikramya ca de B °kra-
mye ca de B °bhāvaṃ dhyā°.

7. BC dhyānāni ca °nsuḥ | mā °shprabhāni °ramyāni kroci°. — 8. C koçikā °ṇḍāni pa-
pate BC °tetsuḥ | dvi B °tetsu | tri C °tetsuḥ ti B °tetsu | yojanakānapi C °nsuḥ | yo-
janakā °tetsuḥ dhva B °tetsu | dhvajā BC °grānyapi C °pi tatra khaṇḍāni prapatetsuḥ B
°tetsu. — 10. B °pāpimāṃ C °antaḥṇa B °dārghajā°.

12. C °va ca mahāmau B °mauṅga C °yano bhadma BC °yameṇa ca de C °treṇa
maṇitushi °vartti ca deva B °vartti ca deva °brahmānā ca BC °rivārci bhagava°. —
14. BC °dārāṃ pūjā kṛtvā divye°. — 15. BC °ṛṇṇikāravehi roca C °nehi bhishmehi
samanta °agurucandanehi keçalacū B °tamālacūṛṇṇe C °ram okilitvā divye B °m okiritvā
prabhi prākiritvā divye C °traivaṃ mahā BC °hābrāhmaṇā C °varttate B °varttento
adhiḥvā°.

19. B °mauṅgayana °karo || mahā C °hābrāhma BC °ṇo tushṇibhāvena adhi°. — 20. B

प्रीतिसौमनस्यजाता भगवतो दीपंकरस्य पादां शिरसा वन्दित्वा चिष्कृत्यो प्रदक्षिणीकृत्वा तत्रैवान्तर्हायेन्सु ॥

भगवान्तस्त्रैव राज्या अत्ययेन प्रतिसंलयनाद्भुत्याय जनपदेषु चारिकां प्रक्रमेत् ॥

आदित्यो वरवर्णो बालो अभुङ्गतो यथाकाशे ।

योजनशतं प्रभाये दीपंकरो भरित्व अस्यासि ॥

5

भगवां दीपंकरो चारिकां चरमाणो महतो जनकायस्य देवानां मनुष्याणां च अर्थचर्यां चरमाणो अशीतिहि भिषुसहस्रेहि सार्धं दीपवतीं राजधानीं आगच्छति पितुः अर्चिमतो ज्ञातीनां च अनुकम्पार्थं ॥ राज्ञा अर्चिमेन श्रुतं ॥ भगवां दीपंकरो अशीतिहि भिषुसहस्रेहि सार्धं दीपवतीं राजधानीं आगच्छति ज्ञातीनामनुकम्पार्थेति ॥ ते च यावद्दीपवती याव च पत्निनीवनमुद्यां दशक्रोशमार्गं 10 प्रतिजागृहन्सुः अष्टापदसमं अविषमं पाणितलसमं सिक्तं संमृष्टं विततवितानं विचित्रदुष्यपरिचिप्तं ओसक्तपट्टदामकलापं धूपनधूपितं दशदिशेहि च गटनर्तकसङ्घमल्लपाणिस्वर्वालंकृतं चक्रवर्तिपुरं मूयस्य च शतपञ्चालंकृतं ॥ राज्ञा अर्चिमेन प्रभूतं गन्धमाख्यं गृहीतं तथा गृहीतं महाजनकायेन समन्ताद्वा दशयोजनातो गन्धमाख्यं समुदानीतं ॥ राजा अशीतिहि कौटुराजसहस्रेहि सार्धं अन्याये च जनताये 15 भगवन्तं दीपंकरं प्रत्युङ्गतो ॥

अपरो ओचियो षडङ्गविघ्नयाणां वेदानां पारगो साचरप्रमेदानामितिहासपंचमानां सनिघण्टकैटमानां माणवकानां आचार्यो कुशलो ब्राह्मणकेषु देवेषु पंच माणवकशतानि वेदमन्त्रा वाचयति ॥ तर्हि द्वे माणवका संनोदिका प्रियमाणा

°dhivasa° BC °tvā citta(C °ttarñ) tushṭā° B °shkṛitvá pra° C °shkṛitya pra° vāntarahāyetsuh | B °yetsu | .

3. C °syaivañ rā° B °rātyā a° C °vyuthāya° mensuh | B °metsu | . — 4. C āditya vadbalo çāram atyudga° B °tyo vatavallo çāram atyudga° BC °dgatañ ya° B °çe jojana°. — 5. B jojana° BC °bharitvá a° C °sthāmi | .

6. C °gavān di° rikā cara° B °hatī janakā° C °vānāñ ca manu° srehi mārddha anuhiṇḍantāto dipa° dbāñ āga° B °hiṇḍantāntātaḥ dvīpavati rā° C °turarci° nām canukampārtha | . — 8¹. BC rājā arci°. — 8². C °sārdha dvīpāvatiñ°. — 10. BC tena ca ya° C °yāvacca padmi° BC °nivaram u° C °mārga pratigrahetṣuh | padmañ sama° B °tījagrihansuh | padumañ sama° BC °samanā visha° tala siktāñ sañsṛiṣṭāñ B °tānāñ siktacitra° C °tānāñ citra° lāpañ dhūpitañ BC °nartakāñ ṛilla° B °pāñirçvaryā° BC °rtiparañ° sya ca sātapatrā°.

13. BC rājño a° litañ tathā grihitañ tathā jana° B °ntā dvādaça° C °nito | . — 15. B °rājesaha° pañkare pratyū C °dgatañ | B °dgato 'paro çro°.

17. B °paro° C °çrotiyo sha° BC °vit tayāñāñ C °sanirghanṭha° B °ghanṭhikai° C °deveshu deve° mantrāñ vā°. 19. C tarhi dve māṇava° moditā priyamāñāvaka megho° BC °ṇavake megha°.

मेघो च नाम माणवको मेघदत्तो च ॥ मेघमाणवको पण्डितो धीरो मेधावी
तीक्ष्णबुद्धिको ॥ तेन नचिरस्यैव सर्वे मन्त्रा अधीता ॥ सो दानि अधीतवेदा-
ध्ययनो अनुहिमवन्ता जनपदं ओकसो आचार्यस्य आचार्यधनं पर्येषयिष्यामि
इति ॥ यष्टिकमण्डलुक्चं उपानहंश्च स्नानशाटिं आदाय यस्य ग्रामस्य वा नग-
5 रस्य वा निगमस्य वा सीमामाक्रामति तं निरीतिकं निरुपद्रवं च भवति मेघस्य
माणवकस्य तेजोधातुभावेन ॥ तेन यायिना पुरुषो विज्ञप्तो ॥ तेनैवं पंच पुरा-
ण्यतानि दिज्ञानि ॥ तस्य दानि एतद्भूषि ॥ यं नूनाहं आगतको येन दीपवती
राजधानी चक्रवर्तिपुरं सप्तरतनामयं अभिरमणीयं पश्येयन्ति ॥ सो दानि दीप-
वतीं राजधानीं प्रविष्टो पश्यति च दीपवतीं राजधानीं अलंकृतां ॥ तस्य एतद-
10 भूषि ॥ किमिदं अब दीपवतीये राजधानीये पर्व वा प्रयोगं वा उत्सवं वा ॥
अथ राज्ञो अर्चिमस्य श्रुतं मेघो माणवको अधीतवेदाध्ययनो अनुहिमवन्तातो
जनपदमोकसो सो दीपवतीं राजधानीं आगमिष्यति । ततो इमं नगरवरमलंकृतं
ति ॥ सो पुरेगामी यो जनो प्रविशति सो तं कंचित्पृच्छति ॥ तर्हि अपरा माण-
विका प्रासादिका दर्शनीया अचपला अनुद्धता अप्रगल्भा उदकघटमादाय सप्त
15 च उत्पलानि गच्छति ॥ सा तेन पृच्छिता भवति ॥ अब नगरे उत्सवो ॥ अथ
खलु प्रकृति माणविका मेघं माणवकं गाथाभिरध्यभाषे ॥

अपि तु नासि माणवा इतो अन्यपुरादसि त्वं इहागतो ।
यो लोकहितं प्रभंकरं दीपवतीं प्राप्तं न बुध्यसे ॥

1. B °ddhiko tena°. — 2¹. C °syaivañ sarva ma°. — 3². BC °mavante ja° C °okaso
āryasya °shyāma iti. — 4. BC °shthimakama° C °ṇḍalūcha° B °upana° BC °nabāḥṣa° B
°ḥṣa ṣanaḥṣātiñ° C °ḥṣa sanasātiñ ādā° nagaramñsya vā ni° vā ḥṣamñ vā krāmanti | tamñ ni°
B °vā ḥṣima vā krāma° C °rupadrutañ ca° B °bhavati | me° bhāvena tena yā°.

6¹. C jāyena puru° B °yāyena pu° pto tenai°. — 6². B °naiva nañ pañca° nnāni tasya°.
— 7³. C kim idañ adya yañ nū° yena dvīpava° ratnāma° B °abhiḡamanīyañ paṇḇenti |
C °paṇḇaṇti |. — 8. C °vati rā° vati rājadhānim alaṇ° BC °kṛitañ tasya°. — 9. C
tasyaitad a°. — 10. C kiñ idam adya° parva vā prayojavāñ utsa° B °parvam vā prayo-
gam vā utsa°.

11. BC °rājñā arci° C °reima ṣru° B °masya (corr. °mato) ṣru° C °vati rājadhāni āga°.
— 12. B °tamñ ti sa pure°. — 13¹. B sa pure bhāgo jano paṇḇa° C °rebhāge dgano paṇḇa°
B °so ta kañ°. — 13². B °mānavikā° C °caparā anu° BC °ddhato apragalbhordaka°. —
15¹. C sā sā tena° BC °pṛicchato bha°. — 15². B °tsavo aha°. — 15³. B °ṇavimā me-
ghaṇ° C °meghamāna°.

17. B api bhū nā° BC °ṇavaka utthito a° C °adyapu° BC °rād ami ihāgato yo lo°. —
18. BC °loka(C °ke)sahitañ prabhañ(C °bha)karo dipāva° C °vati prāptā na° B °prāpya
na budhyase dipaṇ°.

दीपंकर लोकनायको अर्चिमतो तनयो महायशो ।
बुद्धो नगरं प्रवेक्ष्यति तस्य कृते नगरं अलंकृतं ॥

सा तेन पृच्छिता ॥ कथं ते भवति इमा उत्पलानि क्रीतानि ॥ सा तं आह ॥
पंचहि पुराणशतेहि पंच उत्पलानि क्रीतानि द्वे च मे मैत्राय लब्धानि ॥ मेघो
माणवो आह ॥ अहन्ते पंच पुराणशतानि देमि देहि मे तानि पंच उत्पलानि । 5
अहं एतेहि पंचहि उत्पलेहि भगवन्तं दीपंकरं पूजयिष्यामि । त्वं हि द्वीहि पि
अर्चय ॥ सा आह ॥ समयतो ते पंच उत्पलानि ददेहं । यदि मम भार्यामुपा-
दियसि यच्चयच उपपद्यसि अहं च तव भार्या भवेयं त्वं च मम स्वामिको भवेसि ॥
मेघो माणवो आह ॥ अनुत्तराये सम्यक्संबोधये चित्तमुत्पादयिष्यामि कथं संयोगे
चित्तमुत्पादयिष्यामि ॥ सा आह ॥ उत्पादेहि तुवं तव न अनुरागं करिष्यामि ॥ 10
तेन मेघेन माणवकेनाभ्युपगता ॥ उपादियामि तव भार्या तेषामुत्पलानामर्थाये ॥
भगवन्तं दीपंकरं पूजयिष्यामि अनुत्तराये च सम्यक्संबोधये चित्तमुत्पादयिष्यामि ॥
तेन पंच पुराणशतानि दत्त्वा पंचोत्पलानि गृहीता उदारं च से प्रीतिप्रामोखं काये
उत्पन्नं बुद्धशब्दं प्रकृतये माणविकाये श्रुत्वा ॥

यदिच्छसि पुत्रितुं लोकनायकं
जलजेहि मास्तेहि मनोरमेहि ।
उपादियाहि मममय भार्या
प्रेम्णानुरक्ता सततं ति मेधं ॥
उदुम्बरस्य यय पुष्पं दुल्लभं
कदाचिदुत्पद्यति लोके माणव ।

15

20

1. C dipaṃ maye bhagavato devasahasraṇi saṃnipatitāḥ arcima° B °nāyako | arci° C
°tanayo dipaṃkara lokanāyako mahā° B °yaço bu°. — 2. B buddhaṃ naga° C buddha
naga° BC °tasya kṛito | . — 3¹. BC °prieçhati kathaṃ°. — 3². B °vati | imā° C °imām
utpa° BC °ni kṛitāni. — 3³. C so tam ā°. — 4¹. B °tehi | paṃ° C °lāni kṛitā° bdhāya B
°ni me°. — 5. B °çatāhi dehi me tā° C °tāni dehi me tā°.

6¹. B °tparehi bha°. — 6². BC °dvipihi pi arca°. — 7¹. C so āha || . — 7². BC °ni
dahehaṃ | . — 7³. B °m upadiyasi | yatra° C °m upādiyasi° yatropapa°. — 9¹. C °ye saṃ-
mya° B °shyāmi | kathaṃ°. — 10¹. C so āha || . — 10². C utpādayi° tyevaṃ tava° rā-
yāṃ ka°.

11¹. BC °kenātyupagataṃ upa°. — 11². B upadīcāmi tuvaṃ bhāryā | te° C utpādiça
tuvaṃ bhāryā | teshān utpa°. — 12. C °rāye saṃmyaksaṃboye ca cittaṃ utpā° BC °yi-
shyami | . — 13. BC °datvā° hitvā udā° çabdaṃ çrutvā | prakṛi° çrutvā yad i°. — 15. C
yadiccha° BC °lyehi samāgamehi upā°.

17. BC upādiyāmi aham adya bhārye(C °ryā)raṃ premnā(C °prasnā)nura° C °salaṃtāṃ°
BC °taṃ bhavati neshyāṃ udu°. — 19. BC °yathā pu°.

एमेव बुद्धान महायज्ञान
कदाचिदुत्पादं तथागतानां ॥
पूजेहि बुद्धं नरदम्यसारथिं
जलजेहि माखेहि मनोरमेहि ।
बोधाय ते भेष्यति हेतुभूतं
भार्या च ते भेष्यि अहं तर्हिंतहिं ॥

मेघ आह ॥

उपादियामि तव अद्य भार्या
जलजान अर्घाय मनोरमाणां ।
पूजेष्यि बुद्धं नरदम्यसारथिं
बोधाय मे भेष्यति हेतुभूतं ॥
सा हृष्टा संवृत्ता अदासि उत्पलां
खेहण प्रेम्णानुगतं विदित्वा ।
गच्छन्तमेनं अनुगच्छि चारिकां
शृंगाटके यत्र स्थितो हि माणवो ॥

भगवानशीतिहि भिक्षुसहस्रेहि परिवृतो राज्ञा च अर्चिमेन अशीतिहि च को-
ट्टराजान सहस्रेहि अनेकेहि च चत्रियमहाशालसहस्रेहि अमणब्राह्मणतीर्थकरेहि
दीपवतीं राजधानीं संप्रस्थितो ॥

गमनसमये भगवतो देवसहस्राणि सन्निपतितानि ।

सत्तरतनामयानि च्चसहस्राणि आदाय ॥

अथ सो महागुणधरो संप्रस्थितो अग्रतो गणवरस्य ।

मत्तगजखेलगामी मरीचिजालावततकायो ॥

1. B evameva bu° C evamevañ buddhānañ mahāyaṇa ka° utvādañ ta° BC °gatañ | .
— 3. C °naradevasārathiñ B °myaṇārathi jala°. — 5. C °dhāyame bhe° B °dhāya te
neshyati | he° C °bhūtañ sā hri° (l. 12) B °ca tena bhesyī°.

8. B utpadiyā° bhāyarañ jalaṇāma arthāye | ma° mānañ pū°. — 10. B °rathi bodhā°
shyati | he° tañ sā hri°.

13. BC °sbtācittād adā° C °dāmi utpa° BC °premnā° B °tvā gaccha°. — 14. BC °m
enam anucchi(C °shyi) cārikāma | ṇiṇṇā° ṇava bhaga°.

16. B °ṇiṇṇi° BC °ṇiṇṇi kottarā° ca kshetriya° B °srehi ṇama° C °ṇavaṇabrā° BC °sthito
gama°. — 19. B °lāni sapla°. — 20. BC °ratnamayā° C °dāyā | .

21. BC °so ṇamahā° sthitum agrato guṇava°. — 22. C °ricijālā° BC °vanatakāyo(C
°ye) veru°.

वेदलिकस्फाटिकमयकांचनघनकनकसुकृतदण्डानि ।
 क्वाणि देवपुत्रा धारेन्ति विशुद्धदेवस्य ॥
 देवाभिनिर्मितानि नभे तरुणादित्थमण्डलनिभानि ।
 तपनीयकिंकिणीयारुचिरा वरनन्दिघोषाणि ॥
 सप्तरतनामयं पि च दिव्यं दिव्यकुसुममण्डितच्छत्रं ।
 क्वाधरस्य लोके धारयिच्छत्रं त्रिदशराजा ॥
 त्रिसहस्राधिपतिं पि च कांचनघनकनकसुकृतदण्डाये ।
 वरचामराये विरजं वीजेन्ति नरेन्द्रं चानुगताः ॥
 अत्युन्नता च नमति नतापि अत्युन्नता भवति भूमिः ।
 प्रविशन्तस्य भगवतो समं दशबलानुभावेन ॥
 समनन्तरं च भगवां दक्षिणमेव चरणं कनककमलं ।
 परिहरति इन्द्रकीले तत्र भवति अद्भुतो घोषो ॥
 आडम्बरा मृदङ्गा पटहा असंघट्टिता प्रवाद्यन्ति ।
 शंखा पणवा च वेषु प्रविशन्तस्त्रिंशं नरवरसिं ॥
 यानि रतनानि नगरे निहितानि पेटककरण्डगतानि ।
 तानि पि संघट्टेन्सुः रतनवरविदुस्त्रिंशं प्रविशन्ते ॥
 अथ महारहाणि मृदूनि वस्त्रयुगा मार्गे संस्तरयेन्सु ।
 भगवतो नानाविधानि रंगरक्ता काशिकदुकूला ॥

6

10

15

अलंकृतो लोकनायको कोशिकारकं क्षीमं यं तूला काचिलिन्दिक अजिनप्रवेणिं

1. C °sphāṭimayakāñcenanagha° B °kāñcenagha° ṇḍāni cchatrá°. — 2. B chatráni de°.

— 3. BC devanirmítāni ca vi taru °ṇḍalā(C °la)ni tapa°. — 4. BC °niyaruciravara°. —

5. BC °ratnamayaṁ pi divya kusumita ° traṁ cha°.

6. BC °cchatraṁ | . — 7. BC tridaçarājasaha° C °pi ca kañca° B °ṇḍāye vara°. —

8. B °jaṁ vijenti° C °jaṁ vijayaṁti na° BC °rendra cāruga°. — 9. BC °tāpyatyunna°. —

10. BC pravisanta°.

11. C °gavān da° m evaṁ ca° B °malā pariha°. — 12. B °kilaṁ | tatra ° ghoshō āḍa°
 C °kilaṁ t°. — 13. BC °daṅgapatahá ca aṁ(C °a)gha° C °ghaṭitā°. — 14. BC çamākhapa-
 (C °pra)ṇavā ° çante naravara(C °re)smiṁ yāni°. — 15. C °ratnāni° BC °hitāni ye(C °pe)-
 ḍākarandagatāni pi saṁ°.

16. BC pi saṁghaṭṭetsuh ra° C °ratnava°. — 17. B °mahāvahāni mṛi° C °mahā-
 varhāni mṛi° BC °mṛidulo vastrayugāni rājamārge° staryetsu(C °tsuh) | . — 18. C °vatā
 nā° BC °nāvidhaṁ raṁgaraktāni kāçi° B °kadushkula asaṁkṛi° C °kūla. — 19. B asaṁ-
 kṛi° B °yake ko° C °ko kāçi° B °kaṁ kshimaṁ° C °kaṁ kshamaṁ° B °veçim ca° C °veçi
 ca vanarūtā° B °makulā° C °tokharako° B °va amaṁ rataka pañcadvidhā° C °dhā naḥ |
 yaṁ nūnaṁ yā° B a un caractère illisible entre ya et llaṁ.

च वनरस्ता तमकूटातपकोट्टवकुसुमूमि तोषलकोलमचिरावोकोल्लव आमं रक्तक
पंचविधा नय. झं ॥

- याव च अयोधानं याव च अन्तःपुरं महिपतिस्थ ।
शोभति नरेन्द्रमार्गो दुष्यश्रतसहस्रसंस्तीर्णो ॥
5 अथ च वनखण्डरगता प्रमदा अधोकिरन्ति नरसिंह ।
कुसुमनिकरकं ग्रहेत्वन कनकगिरिनिभं अभिकिरन्ति ॥
यथयथ महानुभावो दीपवतीभभुपेति कारुणिको ।
तथातथा कुसुमनिकरं मुंचन्ति यशस्विनो भवतो ॥
तानि च करप्रमुक्ता सुरभीणि पंचवर्णो . . . . . ।
10 संस्निहति पुष्पकंचुको भगवतो लोकनाथस्य ॥
गगनपथे निरालम्बे अभ्यन्तरकण्टकानि सुरभीणि ।
स्थातु प्रादक्षिण्ये अभिदक्षिणं कुर्वि कुसुमानि ॥
गच्छति अनुगच्छन्ति तिष्ठन्ति स्थाति लोकप्रद्योते ।
ईर्यापथमृद्धिमतो सर्वाभिमुनो न विजहन्ते ॥
15 संवर्तका पि वाता यदि विवहेन्सुः इमां चिसाहस्रां ।
न विकोपये कुतो पुन वहेन्सु तं पुष्पकंचुकं ॥
भगवन्तं कनकनिभं कनकवरमुच्छुसमवर्णं दृष्ट्वा ।
दिवि मरुण गणा तद् उदीरयेन्सुः अहो धर्म ॥

3. BC yāvacca agro ° yāvacca antaḥ ° C ° rañ sahiyati ° B ° mahiyati ° BC ° ti sma | . —
4. B sobhati °. — 5. C ° ṇḍagato pra ° B ° gato pramada ça oki ° C ° madā okiranti ramanti
nara ° B ° ranti naranti narasiñhañ kusu °.

6. BC ° mavikara ° K ° kañ grihitvā kana ° B ° hetvā kana ° bhikaranti C ° bhikilanti.
— 7. BC yathāyathā ° tim alyupe ° C ° kārūṇi ° B ° niko tathā °. — 8. BC ° sumavika ° bha-
vano tāni ca °. — 9. BC ° muktāni surabhini pañcavallo(C ° lā) sañ °. — 10. B ° hati | pu-
shyakañcako bha °.

11. BC āgamayapatha(C ° the)smiñ ni ° B ° nilārambe | abhya ° C ° lambā abhya ° BC
° ntare kañṭhakāni ° bhīni sthā °. — 12. BC ° tu pradakṣiṇtye ° B ° abhikṣiṇaṃ kurve | su-
kumāni gaccha ° C ° abhipradakṣiṇaṃ kurva | sukumāni. — 13. BC gacchatem anugati
tiṣṭhāti(C ° nti) sthā ° B ° lokepradyote iryā °. — 14. BC iryāpathaṃ riddhimatā(B ° to) sa °
B ° savābhi ° BC ° bhibhūto na vijahe | . — 15. BC ° rttanāpi vātā ya divi vahetsu(C ° tsuh)
| imāñ trisaha ° B ° hasrā tañ pushpa °.

16. BC tañ pushpavaravitānaṃ na viko ° C ° kulāḥ pu ° BC ° punar vahetsu(C ° tsus) tañ
pu ° cukañ na bhaga °. — 17. BC ° bhañ kanakam uttamañ sañ(C ° sa)varṇaṃ ° shtvā
vidi °. — 18. BC vidi manujagaṇā antaren(C ° ret)suh tata(C ° taḥ) aho dharma B ° rma
mukta °.

प्रमुक्तपुष्पावकीर्णं च अम्बरं धरणिं च कुसुमोष्णम् ।
 शोभन्ति जानुमात्रा पुष्पं च कञ्जुकमाकाशे ॥
 हिक्कारा तूर्यमित्रा समन्ततो वर्तन्ति अहो धर्मम् ।
 ओनादेन्ति पुरवरं नरवृषभस्त्रिं प्रविशन्तस्त्रिं ॥
 हंसकरविंकवर्हिणपरमृतसुरवा च भृङ्गनिर्घोषा ।
 दीपवतीये निशाम्यति निधिरतनध्वनितविमित्रा ॥

5

अहश्चासि महामौद्गल्यायन मेघो माणवो भगवन् दीपंकरं दूरतो येव आग-
 च्छन्तं द्वाचिंशतीहि महापुरुषलक्षणेहि समन्वागतमशीतिहि अनुव्यंजनेहि उपशोमित-
 शरीरं अष्टादशेहि आवेणिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वागतं दशहि तथागतबलेहि बलव-
 चतुर्हि वैशारदेहि समन्वागतं । नागो विय कारितकारणो अन्नोगतेहि इन्द्रियेहि 10
 अवहिर्गतमानसेन स्थितो धर्मावस्थाप्राप्तः शान्तेन्द्रियो शान्तमानसो उत्तमदमश्-
 मषपारमिप्राप्तो गुप्तो नागो जितेन्द्रियो हृदमिव अच्छो अनाविखो विप्रसन्नो प्रा-
 सादिको दर्शनीयो आसेचनको अप्रतिकूलो दर्शनाये योजनवताये प्रमाये ओमा-
 सयन्तो ॥ दृष्ट्वा च पुनरस्म्यहयसंज्ञा उदपासि ॥ अहमपि बुद्धो लोके भविष्यामि ॥
 अथ खलु मौद्गल्यायन मेघो माणवो ताये वेलाये इमां गाधामभाषि ॥

15

चिरस्स चञ्चु उदपासि लोके
 चिरस्स उत्पादो तथागतानां ।
 चिरस्स मह्यं प्रणिधिः समुद्धा
 बुद्धो भविष्यामि न मे च संशयः ॥

1. B mukta° C yuktaṃ pu° mbaraṃ vā(?)mbavaṃ bha° BC °raṇīyaṃ ca° BC °mogho
 cobha°. — 2. B sobhanti° C °pushpakam ca kaṃsannikam āsi B °shpaṃ ca kaṃṇanikam āsi
 hikkā°. — 3. BC °misrā samato(C°nto) varittate ° rma onā°. — 4. C onādyanti punaḥ
 varaṃ B °denti | punavaraṃ ° bhasmiṃ visanti haṃsa° C °ṇanti. — 5. B °ravikava° C
 °viṃkarutaparahiṇa° B °kavarahiṇa° C °ganighoshāḥ | .

6. C °vatiye ni° B °myanti ni° C °ratnadhanāta° B °tanedhanāta° BC °tamiṇṇa | . —
 7. BC aṇḍa mahā° B °mauṇḍa° C °ṇavako bha° C °janehi trapaṇobhi° B °ṇariraṃ |
 ahādaṇḍehi BC °kehi baddha° C °dharmahi sa° BC °balavāṃ catu° gataṃ nāgo°. — 10. B
 °raṇā anto° BC °ntogantehi indriyehi | ava° C °rgamaṇa° B °rmāvasthapra° C °guptā
 nāgo° hradam ika vaccho anā° ṇṇaniya āse° BC °tikulo da° C °ṇṇāya yo° B °yanto
 dṛiṣṭvā°.

14¹. BC °asyā n° udupāsi° | . — 14². BC °vishyasi | . — 15. C °lu mahāmau° B
 °mauṇḍa°.

16. B vira° C virajasya° BC °cakshu uda° B °sya udupādi tathā° C °sya udapādi ta-
 thā° B °tānāṃ cira°. — 18. BC °mahya prāpi° C °dhiḥ saṃmyaksaṃbuddho°.

- अथ महामौद्गल्यायन मेघो माणवो उदारं हर्षसर्वेण उदारं प्रीतिप्रामोद्यं संज-
नयित्वा तानि पंचोत्पलानि भगवतो दीपंकरस्य चिपि । तानि पि प्रभाजालं मुख-
मण्डलमनुपरिवारेत्वा अस्त्रासु ॥ प्रकृतिये पि माणविकाये तानि दुवे उत्पलानि
चिपानि । तानि पि अन्नरीचे अस्त्रासु ॥ चीहि प्रातिहार्येहि बुद्धा भगवन्तो
5 सत्वां विनेन्ति ऋद्धिप्रातिहार्येण आदेशनाप्रातिहार्येण अनुशासनीप्रातिहार्येण ॥
भगवतो दीपंकरस्य या च मेघेन माणवेन पंच उत्पलानि चिप्रा या च प्रकृतीये
माणविकाये या च अन्याये जनताये चिप्रा तं भगवतो पुष्पवितानमधिष्ठितं सत्त्वानां
वैन्यवशेन मेघस्य च माणवस्य प्रीतिप्रामोद्यसंजननार्थं प्रासादिको दर्शनीयो
चतुःस्थूलो चतुःद्वारो ओसत्तपदुदामकलापो ॥
- 10 मेघस्य तानि जलजानि भगवतो प्रभामण्डलस्त्रीपरि समन्तेन स्थितानि दृष्ट्वा
प्रासादिकानि प्रसदनयानि प्रीतिप्रामोद्यं काये उत्पद्ये उदारो च चेतनाप्रादु-
र्भावो ॥ सो कमण्डलुमेकान्ते निचिपित्वा अजिनं च प्रक्षेपेत्वा भगवतो दीपंकरस्य
क्रमेषु प्रणिपतित्वा केशेहि पादतलानि संपरिमार्जन्तो एवं चित्तमुत्पादेति ॥ अहो
पुनरहं पि भवेयं अनागतमध्वानं तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसंपन्नः
15 सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च यथायं
भगवां दीपंकारो एतरहिं ॥ एवं द्वाचिंशतीहि महापुरुषलक्षणेहि समन्वागतो भवेयं
अशीतिहि अनुब्यंजनेहि उपशोमितशरीरो अष्टादशहि आवेणिकेहि बुद्धमेहि
समन्वागतो दशहि तथागतबलेहि बलवां चतुर्हि वैशारदेहि सुविशारदो यथायं
भगवां दीपंकारो एतरहिं ॥ एवं च अनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तेयं यथायं भगवां दी-
20 पंकारो एतरहिं ॥ एवं समग्रं आवकसंघं परिहरेयं । एवं च देवमनुष्याः श्रोतव्यं

1. C atha khalu mahā° B °mauṅga° rañ hasaṁ vegañ° C °harshavegañ° BC °sañ-
jāna° BC °pañkarasya prabhājā°. — 2. C °asthānsuḥ B °sthāsu prakṛi°. — 3. BC °mā-
navi° C °duvai utpa°. — 4¹. C tānyapi a °sthātsuḥ. — 4². C trihi ° hāryahi bu ° ina-
yanti | ri° B °nenti | ri°.

6. C °pañkare pañ ca me° B °pañkara yañ ca me° BC °megheṇa mā° C °ṇavakena
pañ BC °ptā | yañ ca pra° C °kṛitiye mā° BC °kāye yañ ca a ° kshiptaṁ | taiñ° C
°dhisthitaṁ | sa° B °sṭhitaṁ | sa° C °vaineayasena me° B °yavasena me° C °ghasya mā-
ṇavakasya pri° B °nārthaṁ | prā° lāpo meghe°. — 10. C °ghasya māṇavakasya tāni° lasya
upari° kāni praçadani° B °tpadye | udā° bhāve | .

12. B °nte tikshipi° C °nte pi kshipi° jñayetvā bha° patitā jaga° BC °jagahi pāda° B
°pariparjanto°. — 13. C °tam adhyānañ° to rhañ sañmya° panno suga° B °myaçārathih°
C °rathi çā° gavañ di°.

16. C °triṇçaṇiḥ° matvāgato° B °yañ | açi° C °sṭhādacehi āve° B °gatabalebalavāñ
caturvaçā° suvisāra° C °karaḥ etarahiñ B °tarahi || . — 19. B °cakra prava° C °varita-
teyañ ya° B °rtteyañ | yathā° C °m̐karam eta°. — 20¹. C °grañ saçrāva°. — 20². C °ddhā-
tava ma° BC °nyetsuḥ | .

अद्वातथं मन्यन्सुः । एवं तीर्णो तारयेयं मुक्तो मोचयेयं आश्वस्तो आश्वसयेयं
यथायं भगवां दीपंकरो एतरहि ॥ भवेयं बद्धजनहिताय बद्धजनसुखाय लोका-
नुकम्पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ अथ
महामौद्गल्यायन भगवान्दीपंकरो मेघो माणवस्व अनुत्तरेण बुद्धिज्ञानेन महासमु-
दागमनं च ज्ञात्वा कुशलमूलसम्भारं च चेतोप्रणिधानं ज्ञात्वा अखण्डमच्छिद्रम- 5
कल्माषमग्रं अनुत्तराये सम्यक्संबोधये व्याकाशीत् ॥ भविष्यसि त्वं माणव अना-
गतमध्वानं अपरिमिते असंख्येये कल्ये शास्त्रानां कपिलवस्तुसिं नगरे शाक्यमुनिर्नाम
तथागतो ऽहं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसंपन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसा-
रथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च यथाप्यहमेतर्हि द्वाविंशतीहि महापुरुषल- 10
क्षणेहि समन्वागतो अशीतिहि अनुव्यंजनेहि उपशोभितशरीरो अष्टादशेहि आवि-
ष्टिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वागतो दशहि तथागतबलेहि बलवां चतुर्हि वैशारथ्येहि
सुविशारदो ॥ एवं तीर्णो तारयिष्यसि मुक्तो मोचयिष्यसि आश्वस्तो आश्वसयि-
ष्यसि परिनिर्वृतो परिनिर्वापयिष्यसि यथापि अहमेतर्हि । एवं चानुत्तरं धर्मचक्रं
प्रवर्तयिष्यसि । एवं च समग्रं आवकसंघं परिहरिष्यसि । एवं च देवमनुष्या ओ-
तव्यं अद्वातथं मनिष्यन्ति । यथापि अहमेतर्हि तं भविष्यसि बद्धजनहिताय बद्ध- 15
जनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च
मनुष्याणां च ॥ समनन्तरव्याकृतो च महामौद्गल्यायन भगवता दीपंकरेण मेघो
माणवो अनुत्तराये सम्यक्संबोधये तालमाचं वैहायसमभ्युन्नम्य एकांशीकृतो प्राज्ञ-
लीकृतो भगवन्तं दीपंकरं सत्रावकसंघं नमस्वमानो ॥ इयं च महापृथिवी तत्त्वज्ञं
तत्तुहर्तं अतीव षड्विकारं कम्पे संकम्पे । भूम्या च देवा घोषमुदीरयेन्सु शब्दमनु- 20

1. C °tārayeyaṃ | āsvasto ācvasayaṃyaṃ mukto mocayeyaṃ yaṃ | yathāyaṃ bhagavān di°
B °mocayeyam | ācvasō ā ° yaṃ | ya° C °paṃkaram eta°. — 2. C °nukaṃpārthāya hitā°
B °mpāya syārthā°. — 3. C altha khalu mahā° B °mauṅga° C bhagavāṃ di° °ṇavakasya°
B °vasya | anu° BC °samudrāgama° C °mūlaṃsaṃbhā° ° rāye saṃmya° BC °vyākṛitaṃ | .

6. C °ṇavaka anā° ° dhvānam apari° B °dhvānaṃ pari° BC °parimasaṃ B °saṃkheyaṃ
kalpe° C °saṃkheya kalpe° gato rha saṃmya° BC °shyānāṃ ca | yathā hyaham e° C
°lakṣhaṇe sama° C °lavāṇ ca° BC °catuḥ vaiçā° °suvisārado evaṃ°.

12. B °shyasi | parinivṛito pa° °shyasi | yathā°. — 13. C °cakra prava°. — 14¹. BC
°graṃ saçrāva°. — 14². C °shyati | . — 15. C °tarhi taṃ °janakasyārthā° °shyā-
nāṃ ca.

17. C samanaṃtara° ° ca mahāman° B °mauṅga° BC °vato dipaṃ C °ṇavako
anuttarāyaṃ samya° B °ye saṃmya° BC °bodhāye | lila° C °mātra vai° BC °sam atyū-
dgama° ekāçikṛito prā° B °vanta dipaṃ ° māno iyaṃ°. — 19. C °raṃ kampe pra-
kampe B °mpe bhūmyā°. — 20. C bhūmyāṃ ca° B °rayetsu ça° C °yetsuḥ ça° BC
°yetsuḥ | .

- आवयेन्तुः ॥ एवं मेघो माणवो भगवता दीपंकरेण अनुत्तराये सम्यक्संबोधये
व्याकृतो तद्विषयति बह्वजनहिताय बह्वजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनका-
यस्सार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ मूयानां देवानां घोषं श्रुत्वा
अन्तरिचेचरा देवा चातुर्महाराजिका देवा त्रायस्त्रिंशं यामा तुषिता निर्माणर-
5 तिनी परनिर्मितवशवर्तिनी इति हि तत्त्वणं तदुद्धर्तं याव ब्रह्मकार्यं घोषमभ्युद्गमे ॥
एवं मार्शं मेघो माणवो भगवता दीपंकरेण अनुत्तराये सम्यक्संबोधये व्याकृतो तं
मविष्यति बह्वजनहिताय बह्वजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनकायस्सार्थाय
हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ अग्रमेयस्स च उदारस्स महतो ओभा-
सस्स लोके प्रादुर्भावो आसि ॥ या पि ता लोके लोकान्तरिका अन्धकारा अन्ध-
10 कारार्पिता तमिस्रा तमसार्वपिता अधा अधसंभूतपूर्वा यच्च इमे पि चन्द्रमसूर्या एवं
महर्षिका एवं महानुभावा आमया आमां गमिसंभुवन्ति आलोक्येन वा आलोकं न
स्फुरन्ति ते पि तेन ओभासेन स्फुटा अभून्तुः । ये पि तच्च सत्त्वा उपपन्नाः ते पि
अन्योन्यं संजानेन्तुः ॥ अन्ये पि किल भो इह सत्त्वा उपपन्नाः अन्ये पि किल भो
सत्त्वाः इहोपपन्ना ॥ एकान्तसुखसमर्पिता च तत्त्वणं तदुद्धर्तं सर्वसत्त्वा अभून्तु ॥
15 ये पि अवीचे महानरके उपपन्ना अतिक्रमे व देवानां देवानुभावं नागानां नागा-
नुभावं यक्षाणां यक्षानुभावं ॥ ध्यामानि च अभून्तुः मारभवनानि निष्प्रभाणि
निस्त्रेजानि निरभिरम्याणि । क्रोशिकान्यप्यस्य खण्डानि प्रपतेन्तु । द्विक्रोशिका-
न्यप्यस्य खण्डानि प्रपतेन्तु । त्रिक्रोशिकान्यप्यस्य खण्डानि प्रपतेन्तु । योजनिका-
न्यप्यस्य खण्डानि प्रपतेन्तु । ध्वजाग्रास्तप्यस्य प्रपतेन्तुः ॥ मारो च पापीमां दुःखी
20 दुर्मना विप्रतिसारी अन्तोश्चक्षुपरिदाघजातो अभूषि ॥

1. B °ttarā sañmya° C °ye sañmya° kṛito tañ bhavi° BC °janakasyārthā°. — 3. C °rājākāyikā devās trāya° rati paranirmiritava° B °rttino | iti hi° BC °yā ca brahmalokā-
yañ° sham atyudga°.

6. C °megha māṇa° BC °ye sañmya° C °ksañboye vyā° lokasyānukañ° "janakasyārthā°
B °ṇāñ ca aprame°. — 8. C °to obhāmasya°. — 9. C °pi tāñ loka° C °rā adhakā° B °ndhakārā pi tatvā sātipisātipisāpitatvā | aghā° C °kārāpitatvā sātipisātipitavā agho agha°
B °pūrvā | ya° C °ndramañ sūryāñ evañ° BC °rddhikā ālokena vā evañ° C °yā ābhā
nābbi° BC °nābhiguṇanti ālokañ na spha° C °rati | te pi° B °ranti | te° C °te pi na obhā°
bhūtsuḥ B °nsuḥ ye pi°.

12. C °anyonyañ° BC °netsuḥ | . — 13. B °anyo pi ki° C °anyāpi ki° bbo matvā
iho° nnāḥ B °nnā ekā°. — 14. C °nsuḥ | . — 15. C °nnāḥ ati° BC °kramya ca devā-
nubhā° C °ṇāñ yakshānubhāvañ yakshānubhāva B °bhāvañ dhyā°.

16. BC dhyānāni° nsuḥ māra° C °vanāni nistejā° B °shpratibhāni° C °janāni niramyāni B °ni
niramyāni kroci°. — 17¹. C koçi° tensuḥ B °tetsu | . — 17². B °tetsu | C °tetsuḥ. —
18¹. B °tetsu | C °tetsuḥ | . — 18². BC yojanakā(C °kāñ)nya° B °tetsu | C °tetsuḥ. —
19¹. C °nyapi cāya pra° BC °tetsuḥ | . — 19². C māro pāpi° rmaṇā vi° cālyopari° bhūmi | .

अजिनं प्रक्षपयित्वा कमण्डलुं निक्षिपयित्वा एकान्ते
 विपियानुत्पत्यहर्षं निपते क्रमवरेहि चक्षुमतो ॥
 तानि च करप्रमुक्ता सुरभीणि पञ्चवर्षो . . . . . ।
 संस्निहति पुष्पकचुको भगवतो लोकनायक ॥
 गगनपथे निरास्रस्ते अभ्यन्तरकष्टकानि सुरभीणि ।
 स्थातु प्रादक्षिण्ये अमिदक्षिणं कृत्य कुसुमानि ॥
 गच्छति अनुगच्छन्ति तिष्ठन्ति स्थाति लोकप्रद्योते ।
 ईर्यापथमृद्धिमतो सर्वाभिमुनो न विजहन्ते ॥
 संवर्तका पि वाता यदि विवहेन्सुः इमां निसाहसां ।
 न विकोपये कुतो पुन वहेन्सु तं पुष्पकचुककं ॥
 भगवन्तं कनकनिभं कनकवरमुच्छुसमवर्णं दृष्ट्वा ।
 दिवि मरुण गणा तद् उदीरयेन्सुः अहो धर्म ॥
 अथ सागराम्बरमही संक्रम्ये च दिवि देवसंघेषु ।
 व्याकरणं व्याकृते अभ्युन्नमि अभ्युतो घोषौ ॥
 एषो मेघो भवता एकान्तसुमाधितोच्छ्रितध्वजेन ।
 दीपकरेण मुनिना व्याकृतो भविष्यसि जिनो त्वं ॥
 तं हितसुखाय काहसि सत्रह्यसुरासुरस्य लोकस्य ।
 हायिष्यन्ति अपाया नरका मरु संविवर्धन्ति ॥

5

10

15

1. C °prajñāpa° B °jñāprayi° C °ṇḍalūm ni° BC °yitvā ekānte kshipi°. — 2. BC °nipa-
 tyā kra °mato tāni°. — 3. BC °prayuktā° B °ktāni tāni sura° C °ktāni su° BC °rabbhīni pañ°
 C °varṇṇena B °varṇṇe sañ°. — 4. C °sthibanti pu° B °cuto bhaga°. — 5. B āgamayathe°
 C °āgamanapathe° BC °thesmiñ nirā° ntaravantakāni surabhi sthānu°.

6. BC sthānu(C °tu) pradakṣiṇīye° kṣiṇiñ kṛitvā ku° ni gaccha°. — 7. BC gacchanti
 tiṣṭhante sthā° C °ti lācepradyoto ॥ — 8. BC °pathaṁ riddhi° C °manto sarvābhībhūto na°
 B °bhuto na° BC °vijahe | . — 9. C °kā yi vātā° BC °vātā yadi vāyetsu | imāñ trisāhasra-
 mahāsāhasrān tañ pushpavitānañ na vi(C °tānañ vi)kopa°. — 10. C °payetsuḥ kuto° BC
 °punar vahetsu tañ °cukañ | na bha°.

11. B °kavarā ucchumasañvarṇṇaṁ° C °kavarā uchusañmavarṇṇa dṛi° B °shīvā divi°.
 — 12. B °vi manujaganā anta° C °manuganā antaretsuḥ tadā aho° C °retsū | tadā aho°
 B °dharmañ atha° C °dharma° | . — 13. C atha samagarañ varā balañ mahi° B atha
 sanagarābalañ mahi° BC °mahi pa(C °va)raparañ ca di° ghesuḥ vāka°. — 14. B °kare-
 ṇasmiñ° C °karaṇesmiñ° BC °smiñ dyuti(C °tiḥ) | tato abhyu° dbhutaḥ° B °ghoṣhān |
 C °ghoṣhāñ. — 15. BC °bhagavatā° B °ekāñṇasubhā° C °ekānte ṣubhā° BC °śhitā ucchri°
 jena dipaṁ°.

16. C °kṛitañ bha° BC °shyati | jinetva(C °tve)tañ hi°. — 17. B °hitañ sukhāya kobasi
 bra° C °khāya kahasi bra° BC °kasyā hāyi°. — 18. B °shyanti | apā° BC °vaddhishyanti | .

दीपं च ज्ञेयं च परायणं च
 दीपं करो नाम अभूषि शाखा ।
 इतो असंख्येयतरङ्गि कल्ये
 स्वास्वातधर्मो भगवां नरेशो ॥
 5 सो उत्तमार्थं अभिगम्य पण्डितो
 विशारदं वर्तयि धर्मचक्रं ।
 सत्त्वे च धर्मे च स्मृतो प्रतिष्ठितो
 महद्भयाद्विषमादुद्धरे प्रजां ॥
 10 मेघो ऽ ह्यशा अमलानलस्य नायकं
 दीपंकरं परमविचित्रसत्त्वम् ।
 चित्तं प्रसादित्व विजं अवन्दि च
 सो बन्द्मानो प्रविधिं अकासि ॥
 एवं अहं लोकमिमं चरेयं
 यथा अयं चरति असंगमानसो ।
 15 चक्रं प्रवर्तयमनन्वसादृशं
 सुसंस्कृतं देवमनुष्यपूजितं ॥
 अर्थं चरेय लोके देवमनुष्या देशीयं धर्मं ।
 एवं विनेय सत्त्वा यथा अयं लोकप्रसीतो ॥
 प्रविधिं च ज्ञात्वा न असंगसंनतं
 20 सर्वेहि हेतूहि उपस्थितं विनो ।
 अखण्डमच्छिद्रमकल्पावाग्रं
 मतिमां . . . व्याकरे अर्थदर्शी ॥

1. BC dipaṁ bale(C °re)naṁ ca parāpaṇaṁ(C °raṁ) ca ° shi so cāstā. — 3. B °khye-
yeta° C °khyeye kalpe etasmiṁ svā° B °gavān ana sokārtham abhi° C °gavān na. — 5. BC
sokārtham abhi° C °çārado va° BC °vadati ya(C yaṁ) dharmacakraṁ sa°.

7. B °dbhayād vipamād uddha° C °dbhayād upamād urddhare°. — 9. B yāte maddasaṁ
çra° C jāte madaṛcanaçravaṇa° kara para° B °karasya para° C °kshaṇa B °ṇaṁ cittaṁ°.

11. B °vandita va | so va° C °nditā vā | so va° prañim akā° B °kāsi evam ahaṁ°. —
13. B evam ahaṁ° C evaṁm ahaṁ lokaṁm i° BC °caleyaṁ " naso cakraṁ". — 15. BC
°çaṁ asa(C °saṁ)skṛitaṁ ° jito |.

17. C °careyaṁ lo° BC °lokasya deva° C °shyāpūjito de° BC °deçaya dha° C °dharma B
°rmaṁ e°. — 18. BC °vinaya sa°. — 19. C °ñishiṁ ca jñātvā asaṁgataṁ° B °tvā asaṁ°
BC °gataṁ ca jino sarvehi hetuhi° stbīte akha°.

21. BC °khaṇḍaṁ a° B °m akarmāśham avra° C °kalmāśham avra° BC °vraṇaṁ vyāka° C
°karetsuḥ artha° BC °darçī matimāṁ buddho°.

बुद्धो तुवं मेघसि मेघ माणव
अनागते अपरिमितसिं कले ।
कपिलाङ्गये अविमवनसिं शाकियो
तदा त्वं पि प्रसिधिविपाकमेघसि ॥

तेन अपराणि पंच पुराणशतानि प्रेषितानि आचार्यस्य ॥ निर्यातेत्या एवंविधं 5
सर्वं मेघदत्तस्य आविषति ॥ एवं मये भगवां दीपंकरः पूजितो अनुत्तराये सम्य-
क्संबोधये व्याकृतो ॥ गच्छाम तर्हि भगवतो दीपंकरस्य सन्निके ब्रह्मचर्यं चरिष्याम
तां च समितिमनुभविष्यामः ॥ सो आह ॥ अहं ताव असमाप्तवेदो तच्च न
शक्यामि गन्तुं ॥

यथा काष्ठं विवह्यते महन्ते उदकार्णवे ।
संघट्टितो विगच्छति एवं प्रियसमागमो ॥

10

मेघो गत्वा भगवतो दीपंकरस्य सन्निके प्रव्रजितो ॥ ते तादृशा कल्याणमिषा-
स्यागम्य बुद्धसहस्रकोटियो अपरिमेयां कसंबोध्यां आराधित्वा पूजित्वा च सत्राव-
कसंघां अप्रमेयाणि च प्रतिकबुद्धकोटिनिबृता पूजित्वा दिक्प्रमाणविकां संपत्तिम-
नुभवन्ति यावदनुत्तरां सम्बक्संबोधिमभिसंबुद्धा ॥ यो रूपं नरदम्यसारथिं श्रुत्वा 15
न रूपं न उपादिं गच्छेहं उपादेहं च ॥ सो त्वाह ॥ शिरःप्रणामाये एष अतीव
प्रवणो मेघो वर्तते ॥ मेघस्य माणवस्य सकाशातो बुद्धशब्दं श्रुत्वा न हृष्टो ।
पापमित्रसमंगिताये पंचानन्तर्याणि कृतानि ॥ परदारे प्रसक्तो तच्च काले वा वि-

1. B °nava | anā ° kalpe kapi°. — 3. C °vanesmim̐ cā° BC °tvañ viprañi° B °ñivipā°
BC °shyati | . — 5¹. B °ryasya niryā°. — 5². C niryāntetvā ° vidhañ megha°.

6. C °gavān dīpañkara pū ° ye sañmya ° kṛitā B °kṛito ga°. — 7. C °cchāmah | tahiñ°
hmaryyañ ° tāñ ca smṛitim a°. — 8². C °māpieve° BC °vedā tatra ° ntuñ ya°. — 10. BC
°shṭhañ ca vāhate udakārṇave sañ°.

11. B saññititvā vi° C °ghaṭitvā° BC °tvā vinā bhonti | evañ° gamo megho°. — 12¹. C
°ntike gatvā pra° B °jito te tā°. — 12². C °driṣāñ ka ° kotīyo a° BC °meyām asañ° BC °āra-
getvā° C °sañghān apra° BC °niyuta pūja ° mānushiki sañpa° B °pattim anu° BC °bhavanto
yā° C °ttarāñ sañmya° BC °buddho | . — 15. BC yo rūpañ naradamyācārathiñ cṛutvā°
C °na rūpañ na upadādi | gaccheha samupādehi ca so° B °rūpañ na upādi gaccheham
upādehi ca so°.

16¹. BC so cāha || . — 16². BC giriprañāmaye eshamatīvase(B °tise)nātra megha varṭta°.
— 17. C °ṣabdo cṛunenatu dṛiṣṭā pāpa° B °ṣabdo cṛuṇonu tu dṛiṣṭo pā°. — 18¹. BC
°mitro samañgiye pañ° BC °ryāñi(C °ni) samañgiti(C °ti)ye pañcānantaryāñi kṛitāni para°.
— 18². C °praçakto ° kāle vā vikā° BC °cchanti | .

काले वा गच्छति ॥ तं माता पुत्रस्नेहेन निवारति मा तत्र पारदारिको ति कृत्वा घातयिष्यति ॥

रक्तो अर्थं न जानाति रक्तो धर्मं न पश्यति ।

अन्धकारे तदा भवति यं रागो सहति नरः ॥

- 5 सो तां मातरं घातयित्वा तस्या इस्त्रिकाये सकाशं गतो यत्र प्रसक्तो हृस्वैव तां प्रकृतिमाचिञ्चति ॥ एवं त्वं मम इष्टा यं मया तव कारणा माता जीविताद्व्यपरो-
पिता ॥ सा स्त्री उद्विप्ता संवृत्ता ॥ ताय उक्तो ॥ मा मे भूयो आगच्छसि ॥ अपर-
मातरं प्रसक्तो ॥ ततो वं सा अपरमाता आह ॥ एष पितरं जीविताद्व्यपरोपेहि
त्वं च मे स्वामिको भविष्यसीति ॥ तेन दानि सो पिता जीविताद्व्यपरोपितो ॥
10 तत्र अधिष्ठाने जुगुप्सितो संवृत्तो ॥ भिचञ्जातिका परिवर्जन्ति ॥ सो ततो अधि-
ष्ठानातो अन्यमधिष्ठानं संक्रान्तो अत्र मे न कोचि जानिष्यति ॥ तस्य यो माता-
पितृणां भिक्षु कुलोपको आसि अरहा महानुभावो सो जनपदचारिकां चरमाणो
तमधिष्ठानमनुप्राप्तो ॥ तेन दानि सो दानपतिपुत्रो भिक्षुणा तर्हि अधिष्ठाने दृष्टो ॥
सो पि तं भिक्षुं दृष्ट्वा शंकी संवृत्तो मा मे भिक्षु इमं हि अधिष्ठानं हि दूषयतीति ॥
15 तेन दानि सो पि अरहा भिक्षु जीविताद्व्यपरोपितो ॥ सो दानि यो तदा आसि
सम्यक्संबुद्धो तस्य शासने प्रव्रजितो ॥ तेन दानि शासने प्रव्रजित्वा संघो च भिन्नो
बुद्धस्य बधिरं उत्पादितं ॥ एतानि पंचानन्तर्याणि कर्माणि कृत्वा महानरकेषु-
पपन्नो ॥

सो अष्टसु महानरकेषु षोडशोत्सदेषु सुचिरं दीर्घमध्वानं संधावित्वा संसरित्वा

1. C tañ mātṛā putrasnehena vicāre° B °ti mā trate pāra° BC °dārako(C °ke)ti kṛi° C °ghātayi° BC °shyasi | . — 3. C °dharma na pa°. — 4. B andha tadā° C °kāra tadā° BC °ti yo nāga saha°. — 5. C °ghātayi° syā ishtikāye sakāṣagato | yatra praçakto° B °gato | yasya prasakto hāsya va tāñ C °kto hāsyaivañ tāñ °tim ovicakshati | B °tim āvirakshati | .

6. B °ishthā yañ C °ishtyakam mayā °vyayavaropi°. — 7¹. C °vṛttās tāye° B °ttā tāya°. — 7². C tāye n° B °kto mā°. — 7³. C mā se bhūyā ā°. — 7⁴. C °parammā° BC °kto tato°. — 8¹. C °parammā°. — 8². B eta pita° C ete pita° ropahi tvañ°. — 9¹. B °pito so ta°. — 9². C °tra ādhisthāna jugu° B °vṛitto mitra°. — 10¹. B °trajātikā°. — 10². C °dhi-
sthānā° dhihsthānañ B °nto | atra° C °tra na kvacijjāni° B °na kovi jāni°.

11. BC °pitṛināñ B °arasa mahā° C °arase ma° B °bhāvo | so°. — 13. C tena dāra-
pati° kshuṇḍāñ tarhi adhi° shtāḥ B °shto so pi°. — 14. B °shtvā sañku sañvri° C °shtvā sañkusumā sañvri° BC °imehi adhishthānehi du° B °shayititi | C °shayayititi | . — 15¹. C °so pi aho bhi° B °vyavaro°. — 15². II °jito tena°.

16. B °dhira utpāditā | C °dhiram utpāditā | . — 17. B °cānamāyāni ka° C °keshu-
papa° B °nno sā a°. — 19. BC sā shtā° C °keshu suciñ dirgham adhyānañ °tvā san-
sari° B °tvā | yadā° C °gavā ta cākyaṃnirṇā anu° B °muni anu° BC °rā sañmya° buddho dha°

यदा भगवता शाक्यमुनिना अनुत्तरा सम्यक्संबोधिरभिसंबुद्धा धर्मचक्रो प्रवृत्तः
 सो महासमुद्रे तिमितिमिगिलो नाम मत्स्यजाति आयामतो बज्रयोजनश्रतिकेन
 आत्मभावेन ॥ यदा थपकर्णि गृहपति सयानपात्रो पंचशतपरिवारो तेन महासमुद्रं
 ओकसो तदा तेन मकरभूतेन बुभुक्षितेन मुखं उच्छासितं भोजनार्थिकेन ॥ ततो
 यानपात्राणि थपकर्णिकस्य गृहपतिस्य येन तं मकरमुखं तेन प्रधाविता ॥ निर्या- 5
 तमुख आह ॥ गृहपति इमानि यानपात्राणि बडवामुखे पतितानि यं दानि कर-
 णीयं तं करोथ नास्ति दानि यो जीवितं ॥ ते दानि देवदेवतां नमस्यन्ति स्वकस्व-
 कानि । केचिच्छिवं केचिद्वैश्रवणं केचित्स्कन्धं केचिद्वरुणं केचिदमं केचिद्वतराष्ट्रं
 केचिद्विष्णुं केचिद्विरूपाक्षं केचिदिन्द्रं केचिद्वरुणं केचित्समुद्रदेवतां । यावदा-
 युष्मां पूर्णको समन्वाहरति पश्यति थपकर्णिकं गृहपतिं पंचशतपरिवारं संशयप्राप्तं ॥ 10
 सो तुण्डतुरिकातो पर्वतातो वैहायसमभ्युद्गम्य महासमुद्रे थपकर्णिकस्य यानपात्रं
 उपरि वैहायसमन्तरीचे अस्थासि ॥ ते सर्वे पंच वाणिज्यशतानि प्राञ्जलिं कृत्वा
 उत्थिता भगवं भगवं तव शरणगतां स्म ॥ स्वचिरो आह ॥ नाहं भगवां आवको
 ऽहमस्मि । सर्वे एककण्ठा नमो बुद्धस्येति उदीरेथ ॥ तेहि सर्वेहि पथेहि वणिज-
 यतेहि नमो बुद्धस्येति विघुट्ठं ॥ तस्य तिमितिमिगिलस्य बुद्धशब्दः कर्णपथं गतो ॥ 15
 तस्य तं शब्दं श्रुत्वा यो अप्रमेये असंख्येये कल्पे मेघस्य माणवस्य सकाशातो दीपं-
 करबुद्धशब्दो श्रुतो तं महासमुद्रे तिमितिमिगिलभूतस्य आमुखीभूतो ॥ अमोघो
 बुद्धशब्दो ति ॥ तस्य दानि तिमितिमिगिलस्य भूतस्य एतदभूषि ॥ बुद्धो लोके
 प्रादुर्भूतो वयं च अपायगता ॥ तेन दानि संविषेन पुनरपि मुखं संमीलितं ॥
 अनाहारी कालगतो तं बुद्धशब्दं समनुस्मरन्तो समनन्तरकालगतो आवस्थां महा- 20

C 'vritto so ma ° mudre stimiti ° B 'dre titimiṅgi ° BC 'gilā nāma ° C 'jātī āyā ° kenā | Imabha °.

3. BC 'pati so pā(C 'pa) rakāto paṇḍita ° B 'okāto ta ° BC 'kshite mukhaṇ ° C 'khaṇ
 uchositaṇ °. — 4. C tataḥ yāna ° ṇi sthāpa ° B 'pakaṇḍikasya ° BC 'vito niryā °. — 5. BC
 niryāmukha °.

7. C 'syanti kasvakā °. — 8. B 'vaicramaṇaṇ ° C 'rāshṭraṇ ke ° B 'd viruḍha ° C 'rūdhā-
 kaṇ rūpājāṇ ke ° keci brahmaṇ °. — 9. C 'samatvāha ° ti sthāpa °.

11. C 'vatātaṇ vai ° mudre sthāpa ° pātraṇ upa ° B 'pātraṇ upa ° sam anantari °. —
 12. B 'ñjali kri ° C 'ñjalitū kri ° B 'tā bhagavāṇ bhagavāṇ tava ° C 'tā bhagavāṇ bhava-
 nāva cāraṇāga °. — 13 °. C 'gavāna cāraṇako ham a °. — 14 °. BC sarve ekaṇṭhā ° B 'rethā
 tehi °. — 14 °. C 'paṇḍita va ° BC 'cātehi buddha ° B 'ghaṭṭaṇ || C 'vighuṣṭaṇ. — 15. C
 'timigila ° ḥabdo ka ° gataḥ.

16. BC 'tvā yāmapra(C 'pre)meyam asaṇ ° C 'khyeya kalpe ° karaṇ buddha ° cūṭaḥ taṇ °
 B 'mukhaṇ || bhūto amo °. — 17. C 'ḥabdeti B 'bdo ti tasya °. — 18 °. C 'bhūtaṇsya e °
 B 'bhūshi buddho °. — 18 °. C 'lokaṇ prādubhū ° B 'prārduto | vāyaṇ ° C 'gatāṇ tena ° B
 'tā tena °. — 19. C 'ni savigne ° B 'litaṇ anā °. — 20. C 'gataḥ taṇ buddhaḥabdo sama °
 B 'ḥabdo sama ° BC 'smarato sa ° B 'samantarakārāga ° BC 'jātā dārako ° C 'jātaḥ ||.

नगर्यां ब्राह्मणकुले उपपन्नो तेन कालेन तेन समयेन प्रजातो दारको जातो ॥
यद्योक्तं भगवता नाहं भिन्नवो कर्मतो न्यद्वदेमि इति ॥

तस्य दानि दारकस्य धर्मरुचिनाम कृतं ॥ यदा महन्तो संवृत्तो तदा भगवतः
शासने प्रव्रजितो ॥ प्रयुज्यन्तेन घटन्तेन व्यायमन्तेन तिस्रो विद्या षडभिज्ञा बल-
5 वशीमावं साक्षात्कृतं ॥ त्रिषुक्तो दिवसस्य भगवतः पादवन्दने उपसंक्रमति । यत्त-
कमुपसंक्रमति तत्तत्कं भगवां चोदेति स्मारेति चिरस्य धर्मरुचि सुचिरस्य धर्मरुचि ॥
सो पि आह ॥ एवमेतं भगवं एवमेतं सुगत । चिरस्य भगवं सुचिरस्य सुगत ॥
भिक्षु संशयेन भगवन्तं पृच्छति ॥ त्रिषुक्तो दिवसस्य धर्मरुचिर्भगवन्तमुपसंक्रमति
भगवाञ्च तमेवमाह चिरस्य धर्मरुचि सुचिरस्य धर्मरुचीति भगवन्तमेवमाह एवमेतं
10 भगवं एवमेतं सुगत चिरस्य भगवं सुचिरस्य सुगत न च पुनर्भगवं वदमिमस्य भाषि-
तस्य अर्थमाजानाम ॥ तेषां भगवां भिक्षूणां एतां प्रकृतिं विस्तरेणारोचयति दीप-
करमुपादाय ॥ अहं च मेघो माणवो नामेन आसि एषो च धर्मरुचि मेघदत्तो ॥
एवं भिन्नवो अमोघो बुद्धशब्दो यावद्दुःखत्रयाय संवर्तति ॥

तेन समयेन स्खविरो धर्मरुचि उपागमेसि शास्त्रारं ।
15 पादौ विनस्य वन्दति आह पि सुचिरस्य धर्मरुचि ॥
सुचिरस्य लोकायायक धर्मरुचि प्रतिभूयति शास्त्रारं ।
आनन्तं पृच्छति विनो विंकारणं ब्रुसि सुचिरस्य ॥
सो पुनराह पुरे अहं लवणजले तिमितिभिर्गिन्नो आसि ।
बुधादौर्बल्यपरिमतो विपरिमुखं भोजनार्थाये ॥

2. BC °vato nābañ ° C °to nya vade°. — 3¹. B °rucir nāma ° C °ruciti nāma°. — 3². C °mahānto sañ ° B °jito prayu°. — 4. C prapūjya ° B °yujyente ° na vyāmante ° C °na vyā-
chamante ° B °na triso vi°. — 5¹. C trikhattañ di ° B °kshunto di ° C °vasamya bhagavato
pāda ° BC °ndato upa°. — 5². C °m upāsañ°.

7¹. C evaññ etañ bhagavān etam etañ su ° B °gavāñ eva ° BC °gataḥ ॥ . — 7². B °ga-
vāñ cira ° C °gavān sucira ° BC °gataḥ ॥ . — 8¹. B °cchanti tri°. — 8². B trikshunto diva °
C trikshuttañ diva ° BC °mati ॥ bhaga ° m āha ॥ cira ° ruci | dharmaru ° C °ruci pi bha ° B
°ruc | pi bha ° m āha ॥ eva ° C °evaññ etañ ° B °gavān evam e ° C °gavān etam evañ su-
gataḥ | ci ° B °gata | ci ° BC °gavāñ su(C °vān su)cira ° C °gataḥ | na ° B °gata | na ° C
°yam isasya artha°.

11. C °gavān bhikkhū ° BC °kritivistaro ārocayati | dipañ ° dāya ahañ°. — 12. B °vo
nāmmena āsi | esho°. — 13. C °yāva duḥkha°. — 14. B °ro dhamaruci ° gamosi | cāstā-
rañ pādau°. — 15. BC °ndati | ālañ pi su ° ruci suci°.

16. BC °nāti | cāstārañ jāna°. — 17. BC °cchati | jino ° nañ kruhi sucirasya purimā°.
— 18. BC purimābhā ahañ ° jalā(C °las) tmi(C °pi) tmiñgilo(C °lā) āsi kshu°. — 19. BC
°rbalyañ pari ° mukhañ bhojanārthāya | ye°.

तच्च बद्ध प्राणनयुता प्रविशन्सुः तद् शरीरदेहं मे ।
वाणिजकशतानि पञ्च प्रविशन्सु तथैव यानेन ॥
पात्रे च प्रविशमाने अचाणमधार्दिता व्यसनप्राप्ता ।
सर्वे एकवाचमवधि नमो दशवत्सल्य बुद्धस्य ॥
बुद्धेति श्रुत्वा घोषं अश्रुतपूर्वमभूषिमहं प्रीतो ।
हृष्टो उदपचित्तो लरितं संमीलयेसि मुखं ॥
सुनेन्सु प्राणनयुतानि तिर्यग्योनिगता वणिजशतान् ।
घोषेण दशवत्सल्य व्युत्थितो तदाहमपायेषु ॥
तेन कुशलेन भगवं इदं मे आरोपितं मनुष्यत्वं ।
सुचरितफलेन तेन धर्मवृत्तीति मम समाज्ञा ॥
तेनैवाहं हेतुना प्रव्रजितो तव स्वयंमु प्रावचने ।
नचिरस्य प्रव्रजित्वा अभूषि अरहां धृतस्त्रेशो ॥
बद्धकल्पकोटिनयुता संसारं संसरित्वान् अनन्तं ।
अनुकारेन्तो सुगतं भवामि सुचिरस्य लोकहितं ॥
सुचिरस्य धर्मचतुर्विंशोचितं धर्मसंश्रयं क्षिप्तं ।
मोहतिमिरावणञ्च उषितो किं चिरं अपायेषु ॥
तेन कुशलेन तिमिरं ग्रहीन् रागद्वेषा च ऊहता ।
अशेषा भवनेषिसरिता उच्छ्रोषिता अयमिह जातिः ॥
अस्य पि तिमितिर्मिगिलस्य बुद्धश्रवणं महत्फलं आसि ।
किं पुन इदानीं भगवं इदं श्रुतं नावहेदमृतं ॥

5

10

15

20

1. BC ye tatra °çetsuḥ(C °nsuḥ) mama çariradehaṁ vāpi°. — 2. BC °çetsuḥ ta° B °thai nāmagato pā° C °thaivaṁ nāmagato. — 3. BC °pātena tatra pra ° trāṇā bhayā°. — 4. BC °cam avaciṁ namo ° lesya buddhasya buddhasya buddhe°. — 5. C aboddhe° BC °ti | çrutvā ghoshaṁ açru ° bhūshi | mama priti hri°.

6. B °saṁmilaye° C °mirayesi° B °khaṁ mune°. — 7. B munetsuḥ prā° C sunatsuḥ prā° B °yutā tiryya° BC °gatā vā vāpija° ca tava ghoshe°. — 8. B °tthitah ta° C °tthito ta° BC °tadaham ayāyeshu te°. — 9. B °gavāṁ ida me āragikaṁ manu° C °gavān idam evaṁ ārogikaṁ manu° B °shyatvaṁ suca°. — 10. BC °carite phale° B °ruciti mama° BC °samanyite |.

11. B °naivahaṁ° BC °bhu pravaca°. — 13. BC °saṁsāra sansari | anantaṁ anu°. — 14. BC °samarantu suga° nāmi | suci° lokasya hitah |. — 15. B °cchinnaṁ moha°.

16. BC °timirovana° shītāsmi(C °smiṁ) ciraṁ apā° B °yeshu tena°. — 17. C °tene kuça° BC °lena bhagavatāṁ tamatimi° C °dveshā ūhatā BC °ūhatam ase°. — 18. B aśesho bhava° C ase bhava° uchvoshi° BC °ayaṁ atitā jātiḥ | (C °tir). — 19. B sya pi° C asyāpi ti° midgila° dḍhaṁ çadhaṁ mahāphalaṁ B °çramaṇaṁ°. — 20. C °punar idāni bha° BC °gavān idāni° C °çrutvā taṁ nā° H °nāvabhed a°.

तस्माद्विवर्जयित्वा जीवरणा पंच चेतसावरणा ।
श्रीतत्त्वं बुद्धवचनं दुल्लभसंज्ञामुपजनेत्वा ॥
कृच्छ्रो मनुष्यस्नातो विवर्जना च असाररूपवनात् ।
बुद्धान च उत्पादो अद्वा च भवेय च निर्वृतिः ॥

5 इति श्रीमहावस्तुश्रवदाने दीपंकरवस्तु समाप्तं ॥

- इतो महामौद्गल्यायन मद्रकल्पातो अपरिमिते अप्रमेये असंख्येये कल्ये दीपं-
करातो अनन्तरं मङ्गलो नाम तथानतोऽहं सम्यक्संबुद्धो उदपासि ॥ मङ्गलस्य
महामौद्गल्यायन सम्यक्संबुद्धस्य वर्षकोटीशतसहस्रं मनुष्याणामायुःप्रमाणभूषि ॥
मङ्गलस्य महामौद्गल्यायन सम्यक्संबुद्धस्य त्रयः श्रावकसन्निपाता अभून्तुः ॥ प्रथमे
10 श्रावकसन्निपाते कोटीशतसहस्रमभूषि सर्वेषामर्हतां शीणाश्रवाणामुषितव्रतानां
सम्यग्ज्ञासुविमुक्तचित्तानां परिशीलनमवसंयोजनानामनुप्राप्तस्वकार्थानां । द्वि-
तीयो श्रावकसन्निपातो नवति कोटीयो अभून्तुः सर्वेषां अर्हतां शीणाश्रवाणां
उषितव्रतानां सम्यग्ज्ञासुविमुक्तचित्तानां परिशीलनमवसंयोजनानां अनुप्राप्तस्व-
कार्थानां । तृतीयो श्रावकसन्निपातो अशीति कोटीयो अभून्तुः सर्वेषामर्हतां शी-
15 णाश्रवाणामुषितव्रतानां सम्यग्ज्ञासुविमुक्तचित्तानां परिशीलनमवसंयोजनानां अ-
नुप्राप्तस्वकार्थानां ॥ मङ्गलस्य खलु पुनर्महामौद्गल्यायन सम्यक्संबुद्धस्य सुदेवो च
धर्मदेवो च नाम श्रावकयुगो अभूषि अग्रयुगो च मद्रयुगो च । एको अग्रो
प्रज्ञाये अपरो अग्रो ऋद्धीये ॥ मङ्गलस्य खलु पुनर्महामौद्गल्यायन सम्यक्संबुद्धस्य
शीवाली च नाम भिक्षुणी अशोका च अग्रश्राविका अभून्तुः । एका अग्रा प्रज्ञाये
20 अपरा ऋद्धीये ॥ मङ्गलस्य खलु महामौद्गल्यायन सम्यक्संबुद्धस्य पालितो नाम

1. C °niravadanāṃ paṃ °varāṇāṃ B °varāṇāṃ crotā°. — 2. B °canaṃ | dulla° C °lla-
bhaṃ saṃ B °tvā kṛi°. — 3. C kṛicchra ma° BC °rjjanā kṣhaṇḍa(C °sā)racārū° B °rūpa-
nāt |. — 4. C buddhāṃ ca u° BC °bhaveyu ca ni° C °vṛiti |.

6. B °mauṅga° C °dīpakarāto ananta madgalo nāmas tathāgato rhaṃ saṃmya°. — 7. B
°mauṅga° C °na saṃmya° °abhyānāṃ āyuh°. — 9¹. B °mauṅga° BC °na saṃmya° pāto
abhu°. — 9². C °pāto kotī° B °bhūṣi | sarve° BC °rveshāṃ arha° B °ṇāsravā° C °ṇa-
vāṇāṃ u° B °shīvalatāṃ samya° °tānāṃ | pari° BC °janāṃ anu° C °prāptāsva°.

11. BC °abhutsuḥ | sarve° C °rveshāṃ arhantānāṃ kṣi° vāṇāṃ ushi° BC °nāṃ saṃmya°
C °mukticitā° °kṣīṇābhava°. — 14. C °nsuḥ | sa° B °nsu | sarveshāṃ arha° shīvalatāṃ
samyagājñānāsuvi° B °tānāṃ | pari°

16. B °mauṅga° °bhūṣi | agrayugo ca eko°. — 17. BC °agra prajñāye | aparo°. —
18. C māntasya° B °mauṅga° C °sya saṃmya° °cīlavāro ca nāma° B °cīvala° ca nā° BC
°kṣhuṇi ye | aṇ° C °ṇāvakā°. — 19. BC °agra pra° °dḍhiye ma°. — 20. C madgala° lu
puna.mahā° B °mauṅga° C °na saṃmya° B °palito° C °parito nā° °abhutsuḥ |.

भिन्नु उपस्थायको अभूषि ॥ मङ्गलस्य खलु पुनर्महामौल्लङ्घायन सम्यक्संबुद्धस्य
नागवृक्षो अभूषि बोधि ॥ मङ्गलस्य खलु महामौल्लङ्घायन सम्यक्संबुद्धस्य उत्तरं
नाम नगरं अभूषि । द्वादश योजनानि आयामेन पुरस्तिमेन पश्चिमेन च सप्त यो-
जनानि विस्तारेण दक्षिणेन उत्तरेण च । सप्तहि प्राकारेहि परिचिप्तं सौवर्णेहि
सौवर्णच्छदनेहि ॥ सप्तहि दीर्घिकाहि परिचिप्तं अभूषि चित्राहि दर्शनीयाहि 5
सप्तानां वर्णानां सुवर्णस्य रूष्यस्य मुक्तायाः वैडूर्यस्य स्फटिकस्य मुसागलस्य लो-
हितिकाया ॥ तासां खलु पुनर्महामौल्लङ्घायन दीर्घिकानां द्वित्रां वर्णानां सोपाना
अभून्तुः सुवर्णस्य रूष्यस्य । चतुर्णां वर्णानां सोपानफलका अभून्तु सुवर्णस्य रू-
ष्यस्य च मुक्ताया वैडूर्यस्य च ॥ तायो दीर्घिकायो कृत्तायो अभून्तुः उत्पलपदुम-
कुमुदपुण्डरीकनलिनीसौगन्धिकेहि ॥ तायो दीर्घिकायो इमेहि एवंरूपेहि वृक्षेहि 10
प्रच्छन्नायो अभून्तुः । सव्यधीदं अग्रजम्बुपनसलकुचमथपालिवतप्रच्छन्नायो ॥
तासां खलु पुनर्दीर्घिकानां तीरेषु इमानि एवंरूपाणि स्खलजजलजानि माञ्जानि
अभून्तु । सव्यधीदं अतिमुक्तकचम्पकवार्षिकावातुष्कारदन्दीवरदमनकदेवोपसं-
हिता ॥ उत्तरं खलु पुनर्महामौल्लङ्घायन नगरं सप्तहि तालपंक्तिहि परिचिप्तमभूषि ॥
विस्तरेण दीपवती राजधानी यथा वर्णयितव्यं ॥ मङ्गलस्य खलु पुनर्महामौल्लङ्घायन 15
सम्यक्संबुद्धस्य सुन्दरो नाम चचियो पिता अभूषि राजा चक्रवर्ती ॥ मङ्गलस्य
खलु पुनर्महामौल्लङ्घायन सम्यक्संबुद्धस्य शिरी नाम देवी माता अभूषि ॥ तद्वाहं
महामौल्लङ्घायन अतुलो नाम नागराजा कृतपुखो महेशस्थो उत्सदकुशलसंचयो ॥

1. B °mauṅga °yanasya saṁmya° C °na saṁmya° B °bhūshi | bodhi maṅga°. — 2. C °lu punar mahā° B °mauṅga° C °yana saṁmya° ddhasya nāgavṛkṣho abhūshi | bodhi maṅgalasya khalu punar mahāmaudgalyāyana saṁmyaksaṁbuddhasya utta°. — 3. BC °stimena ca(C°ra) sapta° B °stāreṇa daṇena ca u° C °ṇena ca uttareṇa ca sapta°. — 4. C °kṣhiptā su-varṇeḍi sau° B °danehi sa°. — 5. BC °bhūshi bodhimaṅga(C°dga)lasya khalu punar ma(C°na ma)hāmaudga(B °ṅga)lyāyana citrāhi ° nityāhi | sa° B °varṇṇayā(nā?)nānī su°.

7. B °mauṅga° C °kānām bhinno varṇā° pānām abhūtsuḥ su° B °pyasya ratu°. — 8. C °abhūtsuḥ suva° B °nsu | suva° B °vaidūrya° C °dūryyāsyā°. — 9. C tāye dirghikāye ccbannāye abhūmsuḥ | utpa° B °bhūmsuḥ | utpa° C °tparamaduma° ṇḍarimkāna° B °ndbi-kehi tāva di°. — 10. B tāva di° C tāye dirghikāye ime° BC °mehi rūpe° hi prasannā° C °nnāye abhūtsuḥ |.

11. B °nasalekuca° C °taprasannāye | B °nnāyā |. — 12. C °puna dirghi° mānyevārū-pāni sthalaḥjoni jalajāni mā° B °sthalaḥjalajā° C °nsuḥ |. — 13. C °muktikaca° indrivarā°. — 14. B °mauṅga° C °lapaktiḥi° kṣhiptā | abhūmsuḥ B °kṣhiptām abhū°. — 15¹. BC °dhāni tathā°. — 15². C maṁṅga° B °mauṅga° C °na saṁmya° ma kshetriyo° B °shi || rájā° C °vartti B °rtti mā°.

16. B °mauṅga° C °na saṁmya° B °ṇiri nāma° BC °devi abhū°. — 17. C tadā ihaṁ mā° B °mauṅga° C °atuno nā° kuṇalo saṁ° B °ṇalo saṁyo° ||.

ततो मया सो भगवां मङ्गलो सञ्चावकसंधो . . . . . सत्कृत्वा गुहकृत्वा
मानयित्वा पूजयित्वा दुष्ययुगमाकादं दत्त्वा बोधाय अनुप्रणिहितं ॥ तेनाप्यहं
व्याकृतो भविष्यसि त्वमनागताध्वाने अपरिमिते असंख्ये कल्पे शाक्यमुनिर्नाम
तथागतो हं सम्यक्संबुद्धो ॥

- 5 दीपंकरस्व औत्तरेण मङ्गलो नाम नायको ।
तमं खोके निहृत्वा धर्मोत्क्राममिज्जासयेत् ॥
अतुला आसि प्रमा तस्स जिनेहि अन्येहि उत्तरा ।
कोटिसूर्यप्रभां हत्वा सहस्रारैः विरोचते ॥
सो च बुद्धो प्रकाशेति चत्वारि सत्त्वा उत्तमां ।
10 ते तं सत्वरसं पीत्वा विनोदेषु महातमं ॥
बोधिं बुद्धा अतुलां देवा प्रथमे धर्मेद्देशने ।
कोटिशतसहस्राणां प्रथमाभिसमयो अभूत् ॥
यदा . . . . . ।
तदा आहनि संबुद्धो धर्ममेरीं वरमुत्तमां ॥
15 पुनरपि देवसमये यदा सत्त्वां प्रकाशयेत् ।
द्वितीये नवति कोटी द्वितीयाभिसमयो अभूत् ॥
यदा सुवन्दो चक्रवर्ती बुद्धधर्ममुपागमि ।
तदा आहनि संबुद्धो धर्ममेरीं वरमुत्तमां ॥
सुगन्धानुचरा जनता नवति आसि कोटियो ।
20 सर्वे ते निरवशेषा अभूद्वृक्ष आवका ॥

1. C °madgalo° B °kasagho satkṛitvā° BC °datvā° B °nuprahitaṁ | C °nupratiha. —
2. B °shyasi | tvam anāgatadhvā° C °gatam adhvānaṁ apa °saṁkhyaye °nir nāmas
tathā °rhaṁ saṁmya°.

6. BC taṁ maṅga(C °dga)loke °bhidhārayet | . — 7. BC atulo adhiprabhā° ttara koṭi°. —
8. BC °hatvā dāṣasahasrehi viro°. — 9. C °buddhe prakā° B °çeti | catvāri satyam ut-
tamāṁ te taṁ° C °tvāri buddham utta°. — 10. BC °detsu ma° C °hārasaṁ | .

11. B buddhyā atu° C buddhāṁ atu°. — 12. C punar eva samaye yadāmatyāṁ prakā-
ṣayet | dvitīyo nava koṭi dvitīyobhisamayo abhūt | koṭi° C °srāṇaṁ pra° BC °thame dhar-
masama°. — 13-14. BC yadā āhanati saṁ° C °bheri varamuttamaṁ | . — 15. BC punar
eva(C °vaṁ) sama°.

16. B °dvitīyo nava ko° C dvitīyo navati koṭiyo dvi°. — 17. C °vartti bu°. — 18. C
°bheri vara°. — 19. C °jātāṁ na° B °rā jānatāṁ nava° C °vatim āsi°. — 20. C °çesham
abhū° B °shām abhū° BC °vakān | .

पुनरपि देवसमये यदा सत्वां प्रकाशयेत् ।
 अशीतिं तृतीये कोटी तृतीयाभिसमयो अभूत् ॥
 यदा उत्तरो गृहपति बुद्धदर्शबमुपागमि ।
 तदा आहनि संनुद्धो धर्ममेरीं वरमुत्तमां ॥
 उत्तरानुचरा जनता अशीतिं आसि कोटियो ।
 सर्वे ते निरवशेषा अभू बुद्धस्य आवकाः ॥
 सन्निपाताः च यो आसि मङ्गलस्य महर्षिणो ।
 बीणाश्रवाणां विरजानां शान्तचित्तानुतापिनां ॥
 कोटीशतसहस्राणां प्रथमो आसि समागमो ।
 द्वितीयो नवतिं कोटी अशीतिं तृतीयो अभूत् ॥
 अहं तेन समयेन नागराजा महर्षिको ।
 अतुलो नाम नामेन उत्सदकुशलसंचयो ॥
 नागानां दिव्येहि तूयेहि मङ्गलस्य महर्षिणो ।
 अर्चये दुष्पाणि दत्तान शरणं तमुपागमि ॥
 सो मे बुद्धो विद्याकार्षीत् मङ्गलो लोकनायको ।
 अपरिमेये इतो कस्ये बुद्धो लोके भविष्यसि ।
 शास्त्रानां नगरे रज्ये स्वीते कपिलसाङ्ग्ये ॥
 तस्य ते जननी माता माया नामेन मेष्यति ।
 पिता शुद्धोदणो नाम तव भविष्यति गौतमः ॥
 कोलितो उपतिथ्यो च अया मेष्यन्ति आवकाः ।
 चेमा उत्पलवर्णा च अया मेष्यन्ति आविका ॥
 आनन्दो नाम नामेन उपस्रायको भविष्यति ।

5

10

15

20

2. BC °koṭiṃ tṛīti° B °tiyo abhi°. — 3. yadi utta° C yadā cottara grihapatiḥ bu° BC °upāgami | uttarānu° (l. 5). — 5. C °jānaṃtām koṭiṃ aṭṭiyo B °jānatām aṭṭiṃ ko-tiyo | .

6. B °ṇeṣham abbūt | bu° C °ṇeṣhaṃ abhū bu° vakām | . — 7. C °pātān trayo°. — 8. C °cittāyinaṃ. — 9. C °thamam āsi°. — 10. BC °tiyaṃ nava° B °vatiṃ koṭiṃ aṭṭi° C °na-vati koṭi aṭṭiṃ° B °tiyā abbūt || .

11. B ahaṃ ca tena° C °ko | aparimeyam ite kalpe buddhaṃ loke bhaviṣyasi || . — 12. BC °dakulasam°. — 13. C nāgaṇāṃ divyatūrye°. — 14. C °ye pushpāṇi dadyācca ṇara° B °shyāni ca datvāna°. — 15. C °buddha vyākaraṣit maṇḍalo lo° B °ddho vyākā°. — 16. BC °rimeyam ilo(C °te) kalpe°. — 17. C °gareṃ ramye°. — 19. BC °nāma nā-mena tvaṃ bhavi° B °shyasi gautama | C °shyasi gauttamah | . — 20. B kālito° C kārīto°.

21. C kshemam utparavarṇaṃ ca agre bhe° ṇāvakām | B °ṇāvakā | . — 22. C °sthā-pako bha°.

बोधि भविष्यति तुह्यं अश्वत्थो वरपादपः ॥
 तस्य व्याकरणं श्रुत्वा मङ्गलस्य महर्षिणः ।
 विरियं प्रयहेत्त्वान दृढं कृत्वान मानसं ।
 चरन्तो बोधिचर्याणि नाहं कंचित्परित्यजे ॥
 उत्तरं नाम नगरं सुन्दरो नाम चत्रियो ।
 शिरिका नाम जनिका मंगलस्य महर्षिणो ॥
 सुदेवो धर्मदेवो च अभून्सुः अयश्रावकाः ।
 शीवाली च अशोका च अभून्सु अयश्राविका ॥
 पालितो नाम उपस्थाको मंगलस्य महर्षिणो ।
 बोधि तस्य नागवृक्षो बोधिवृक्षं सुपुष्पितं ॥
 कोटीशतसहस्राणां संघो आसि महर्षिणो ।
 तिष्ठमानो महावीरो तारेसि जनतां बद्धं ॥
 तारयि बद्धजनतां वैशारिकं कृत्वा शासनं ।
 ज्वलितो अपिस्कन्धो वा सुरियो वा समुद्रतो ॥
 यथा सागरस्य ऊर्मियो न शकियं गणयितुं ।
 तथैव भगवतो पुत्रा न शकियं गणयितुं ॥
 सो च बुद्धो महाभागो सद्धर्मो च गणोत्तमो ।
 सर्वे समनन्तरातीता अनुरिक्ता एव संस्काराः ॥

इति श्रीमहावसुअवदाने मंगलस्य वस्तु समाप्तं ॥

1. C bodhiñ ca bli bhavishyāmi aṣvattha vara°. — 3. B vīrya pragra° C vīryaṁ ca pragrihitvāna° tvāna nāmakāṁ | B° tvāna nāmaṁ care°. — 4. B carento bodhicaryā sa-
 na kaṁ° C° caryyāsaṁ na kaṇcit parityajet | . — 5. BC° ttaro nāma° B° nagaro su° C
 ° gare 'su° ma kshetriyaḥ.

6. C çirikā° B° maharddhiṇo sude°. — 7. C omet les vers 7-10. B° nsuḥ adya çrā°. —
 8. B çivālo ca a° çrāvaka° | . — 9. B° upasthāyako°. — 10. C bodhiñ ta° BC° tasya bo-
 dhivṛkṣaṁ su° C° śpita suçobhitaṁ | .

11. C koṭiçata° BC° sraṇāṁ āsi° C° āsi sarve maha° BC° rshiṇāṁ | . — 12. B° vira tā°
 BC° tārehi ja° B° janato bahuṁ tāra°. — 13. C tārayishyasi tāṁ tārayiṁ kṛi° B° tāṁ vas-
 tārikaṁ kṛi° BC° tvānuçasanaṁ jvali°. — 14. B° litā agni° C° litān agniskandhyā vā° BC
 ° vā sūryo vāstaṁgato yathā°. — 15. B yathā hi sāga° C° unmiyo° B° utmiyo° çakyaṁ ga°
 C° çakyaṁ ca gaṇa°.

16. B° thaiva ca bha° C° thaivaṁ bhaga° B° çakyaṁ ya gaṇa° C° b° çakyaṁ gaṇanā-
 pituṁ | . — 17. C° bhāgo buddharma ca° ttame | . — 18. B sarva sama° C° sarvaṁ sama°
 titānuraktān evamevaṁ saskā° B° titān anuriktā ekā eva°. — 19. B° vadānakathāyāṁ ca
 maṁga° C° ne madgala°.

अथ च्चवसुके आदि ॥ अनुहिमवन्ते कुण्डला नाम यच्चिणी प्रतिवसति ॥ सा दानि समं समं च पुत्रशता पंच प्रजायति । पुत्रसहस्रं प्रजाता सा कालं करोति ॥ ते पि वैशालिं ओजोहारका प्रेषिता ॥ वैशालिं गत्वा मनुष्याणामोजं हरन्ति ॥ रोगजाता आर्द्धा मण्डलको च अधिवासो च । मण्डलको रोगजातो यद्दिं कुले निपतति न किंचि शेषेति सर्वं हरति । अधिवासो नाम रोगजातो 5 प्रदेशं हरति ॥ तदानि वैशालिका अधिवासेन रोगजातेन स्फुष्टा मरन्ति ॥ ते देवदेवां नमस्यन्ति ॥ तेषामेतद्भूषि ॥ कश्चिन्नु खल्वागते वैशालिकानामाबाधो प्रतिप्रशान्येया ॥ तेहि दानि काश्चपस्य पूरणस्य प्रेषितं ॥ आगच्छाहि वैशालिका- नाममनुष्यव्याधि उत्पन्नो स्वयि आगते प्रतिप्रसभ्यो भविष्यति ॥ काश्चपपूरणो वैशालिमागतो न च तं व्याधिं प्रतिप्रसभ्यति ॥ तेषामेतद्भूषि ॥ आगतो का- 10 श्चपो नैव च वैशालिकानाममनुष्यव्याधिः प्रतिप्रसभ्यति ॥ तेहि दानि मस्करिख गोशालिपुत्रस्य प्रेषितं ॥ सो पि आगतो न च वैशालिकानाममनुष्यव्याधिः प्रति- प्रसभ्यति ॥ तेहि दानि ककुदस्य कात्यायनस्य प्रेषितं ॥ सो पि आगतो न च वैशालिकानाममनुष्यव्याधिः प्रतिप्रसभ्यति ॥ तहि दानि अजितस्य केशकम्बलस्य प्रेषितं ॥ सो पि आगतो न च वैशालिकानाममनुष्यव्याधि प्रतिप्रसभ्यति ॥ तेहि 15 दानि संजयस्य वेरट्टिपुत्रस्य प्रेषितं ॥ सो पि आगतो न च वैशालिकानामम- नुष्यव्याधि प्रतिप्रसभ्यति ॥ तेहि दानि निर्यन्यस्य ज्ञातिपुत्रस्य प्रेषितं ॥ सो पि आगतो न च वैशालिकानाममनुष्यव्याधिः प्रतिप्रसभ्यति ॥ तेषां वैशालिकानां ज्ञाति- सालोहिता कालगता देवेहि उपपन्ना ॥ तेषामन्यतरा देवता वैशालिकानामारो-

1². C °ṇḍalo nāma°. — 2¹. C samañ samā ca° BC °pañca śatāni prajāyanti | . — 2². BC yā putra° B °trasāha° BC °hasra prajā° kārañ ka°. — 3¹. BC tenāpa ve(C °veṇa)- śālīm° shita° vaiçā°. — 3². B °harati. — 4¹. BC °jātān āddhe(C °rddhe) maṇḍa°. — 4². C °jāto jahim ku° B °tati | na° C °kiñcid viçeṣhañti sa° B °rati adhi°.

6¹. C tadāni° BC °śālika adhi° C °sprishto ma° BC °sprishta(C °shṭo) maranti te deva°. — 7¹. B °shi ka°. — 7². C kasmim nu° bādhā pra° BC °tipraçasteyā tehi°. — 8¹. BC °shitam āga°. — 8². C °gacchehi° BC °çarakā° C °kānām amanu° B °praçam̐bhayishya° C °tiprasam̐çā bhavi°. — 9. C °parūmraño° BC °gato ca na tañ°. — 10¹. C omet cette phrase et les suivantes jusqu'à 13² inclusivement. Il donne la suite dans cet ordre : 14, 15¹, 13¹, 13², 15², 16, etc. — 10². B °pramrabhya°.

11. B °karishya çoçālipu°. — 12. B °pramrabhyati | . — 13¹. C deli dā°. — 13². C °to vai° B °pramrabhyati. — 14. C °jinasya° mbarasya° B °shitañ so pi°. — 15¹. C °vyā- dhiḥ prasarabhyati manushyavyādhiḥ prasarabhyati | B °pramrabhya°. — 15². C °sañjayi velatiputra° B °veradhipu° shitañ so pi°.

16. B so pi āgato° C °kānām ama° vyādhiḥ pra° B °pramrabhya°. — 17¹. B tehi tāni nigrantha° C °nirgratthasya° B °shitañ so pi°. — 17². B °pramrabhya°. — 18. BC °tisā- rohitā° C °pannāh.

चयति ॥ ये एते तुभेहि आनीता अशास्तारो अशास्तारवादिनो न एते शक्ता
वैशाखकानाममनुष्यव्याधिं प्रतिप्रसंमयितुं ॥ एष बुद्धो भगवां असंख्येहि कल्पेहि
समुदागतो अर्हस्सम्यक्संबुद्धो अपरिशेषज्ञानदर्शनो महर्द्धिको महानुभावो सर्वज्ञो
सर्वदर्शावी यच्च ग्रामचेचसीमायां प्रतिवसति सर्वं तच्च इतिकलहं कलकलं उपद्रवा
5 उपसर्गा प्रशाम्यन्ति ॥ तमानेय । तेन आगतेन वैशाखकानाममनुष्यव्याधिः प्रति-
प्रसंभ्यते इति ॥

राजगृहे मन्दिरपुरे विहरति वरकमलगर्भसुकुमारो ।

सर्वा कलिकल्हानि प्रशमयितानि जितस्त्रेयेन ॥

सोपद्रवं काञ्चननिभो यं प्राप्तो ग्रामनिगम नगरं वा ।

10 शमयति तच्च इतयो रजमिव बलवां सखिलवृष्टि ॥

पाण्डुरवर्ष्य काञ्चननिभं दिनकरपरिपूर्णवाहमुखं ।

वरसुरमिश्रीलगन्धं आनेय शमयति तु व्याधि ॥

वैशाखां तोमरो नाम लेच्छविमहत्तरको महापद्मो महापरिवारो पण्डितो च ॥
सो गणेन अध्वेय प्रेषितो ॥ गच्छ राजगृहं तर्हि बुद्धो भगवां प्रतिवसति । त्रेयि-
15 यस्स विम्बिसारस्स याचितवासो प्रतिवसति ॥ तं गत्वा वैशाखकानां लिच्छवीनां
वचनेन वन्दनां वदेसि सपरिवारस्स अत्याबाधतां च अत्यातकतां च सुखस्पर्शवि-
हारतां च पृच्छेसि एवं च वदेसि ॥ वैशाखकानां भगवं लिच्छवीनाममनुष्यव्याधि
उत्पन्नो बह्वनि प्राणसहस्राणि अनयव्वलनमापवन्ति । साधु भगवानर्थकामो हि-

1. BC °tubhyañhi° B °hi antti aç° C °hi ãntti aç° BC °stārā çāstā° C °stāro vādino
naite ça° B °pramrañbha° C °prasrabhavitum | . — 2. C °gavān asañkhyeyehi ka° gato
ahan sa° buddhañ apa° B °rçavi | yāva grāma° BC °makshatra° C °traçimāyāñ pratiprasra-
bhayati | sarvañ B °sati | sa° BC °tra itika° B °hañ kālakallañ upa° C °hañ kārakañ
kallāpradravā° rgān praçāsyanti | B °rgān pra°. — 5¹. BC ānetha tena°. — 5². BC °āgate
vai° B °pramrabhya°.

7. C °lagabhe suku° B °garbhe kusumāro sa°. — 8. BC sarva kalikalahañti praça(C
ñamaya° kleço sopa°. — 9. C °managara nigamañ vā° B °rañ vā çā°. — 10. BC çā-
myanti | tatra itayo rajatam iva° C °lavāñ saliladrishñti B °ladriññti pā°.

11. C pātuñ vikalakā° B °ñḍavikalakā° bhañ | di° BC °karañ pari° mukhañ vara°. —
12. C vacasu° B °gandhagañ āne° BC °ānethiyā çāmyatha tu iti || . — 13. BC °tomalo
nā° B °ttaramahā° BC °mahāyaksho° B °to ca so ga°. — 14¹. BC °adhyashya prekshito | . —
14². B °mbiçālasāyācita° BC °vāse pra° ti tañ°. — 15. C tam āga° nāñ lecchaviñam vaca°
ca alpatañkātātāñ ca° sukhañ ca spa° B °sukhañ spa° cchesi | evañ C °vañ va cadesi B
°desi vaiçā°.

17. B °kāñāñ bha° BC °gavāñ liccha° C °vyādhiñ utpa° prāñisaba°. — 18. B sādhu
bha° C °arthañkā° B °hiteshi° C °gacchayā° dāyā.

तेषी वैशालिमागच्छेया अनुकम्पामुपादाय ॥ अथ तोमरो लेच्छविगणस्व प्रतिश्रुत्वा
यथानुरूपेण परिवारेण सार्धं भद्राणि यानानि आब्रुहत्वा वैशालितो नगरातो
निर्गम्य येन राजगृहं नगरं तेन प्रयासि ॥ अथ खलु तोमरो लेच्छवि राजगृहनगरं
गत्वा प्रविशित्वा राजगृहनगरं येन वेषुवनं कलन्दकनिवापं तेन प्रक्रमि भगवन्तं
दर्शनाय उपसंक्रमणाय पर्युपासनाय ॥ तेन खलु पुनः समयेन भगवान्दहो 5
पोषधे पंचदक्षां पूर्णायां पूर्णमास्यां पञ्चानां मिश्रशतानां अन्याये च जनताये अने-
कसहस्राये परिषाये धर्मं देशयति आदौ कक्षाणं मध्ये कक्षाणं पर्यवसाने कक्षाणं
स्वर्षं सुव्यञ्जनं केवलपरिपूर्णं परिशुद्धं पर्यवदातं ब्रह्मचर्यं प्रकाशयति ॥ अथ तो-
मरो लेच्छवी यावत्तत्का यानस्व भूमिः तावदानेन गत्वा यानादवतीर्थं पञ्चामिव
येन भगवांस्तेनोपसंक्रमि ॥ सो दानि महेशास्यां परिषां सन्निपतितां न शक्नोति 10
प्रसह्य भगवन्तमुपसंक्रमितुं ॥ सो दानि एकांसमुत्तरासंगं कृत्वा येन भगवांस्तेना-
ञ्जलिं प्रणामेत्वा भगवन्तं गाथाये अध्वमापि ॥

उपोषधे पंचदशीविशुद्धये
उपासितुं ते ऋषयो समावता ।
शक्नो च देवो विदशान इन्द्रो
पुरस्कृतो तेषु असह्यसाहि ॥
विरोचमानो भाषसि उत्तमं पदं
धर्मेण तर्पेसि बह्वं इमां प्रजां ।
महां व मेघः सलिलेन मेदिनीं
ते तुह्य श्रुत्वा मधुरामिमां गिरां ॥
अनेलिकां धारयतो महामुने
जमस्तृत्वा अञ्जलिं वन्दमाना ।

15

20

1. BC °tomalo te° C °cchavīga° B °rūpe pari° C °sārdha bhadra° B °tena prayāsi ॥ .
- 3. BC °nagare gatvā° C °grihaṁ nagaraṁ ye° naṁ karanda° BC °paṁ teno prakra°.
- 5. C °shadhe yaṁcadacyāṁ pūrṇamāsyāṁ pañcā° B °pūrṇamāyāṁ pu° çayati ॥ āda° BC °madhya kalyā° C °svartha suvyaṁja° BC °kevalaṁ pari° C °hmacarya saṁprakā°.
8. B °yāvatakaṁ yāna° C °yāvattakaṁ yā° bhūmittovad yā° C °padbhāyāṁ eva° gavaṇ teno°.
- 10. C °çākhyāṁ pari° B °knoti | prasapka (?) bha°.
11. BC °ttarāṁsaṁgaṁ° C °gavānstenāṁ°.
- 13. BC °dhe yaṁvaçipūrṇamāsi viçu° gataṁ ॥ .
- 15. BC çakraṁ ca devā tridaçānām indraṁ pu° B °teshāṁ asahyasohi vi° C °teshā asahya so hrīdi.
17. B °māno | bhā° C °shami utta° B °rpesi | bahum imāṁ prajā mahāṁ° C °bahum imāṁ°.
- 19. BC mahāṁ ca meghaḥ° nīm | te° girāṁ aneli°.
21. C °kāṁ raya° B °mune | na° BC °skṛitāmjalīm° mānā çara°.

शरणे गच्छाम असह्यसाहि
तेषां सुलब्धं च सुआगतं च ॥
स तोमराणामहमन्तिके भवं
ये ते प्रसन्ना शरणं उपेन्ति ।
अथ अप्रमत्ता सुगतस्य शासने
काहन्ति जातीमरणस्य अनं ॥

5

- गाथापर्यवसाने महता जनकायेन अन्तरो दिक्षो ॥ अथ खलु तोमरो लेच्छ्वी
येन भगवांस्तेनोपसंक्रमित्वा भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्तमेतदवोचत् ॥
वैशालिका भगवं लेच्छ्वियो सकृद्बाला अभ्यन्तरवैशालका च बाहिरकवैशालका
10 च भगवतः पादा शिरसा वन्देति सत्रावकसंघस्य सुखं च सार्धविहारतां च पृच्छन्ति
एवं च वदेन्ति ॥ वैशाल्यां भगवन्नमनुष्यत्वाधि उत्पन्नः बह्वनि प्राणिसहस्राणि
अनयव्यसनमापयन्ति भगवां च अनुकम्पको कारुणिको सदेवकस्य ॥ साधु भगवां
वैशालिमागच्छेय वैशालिकानामनुकम्पामुपादाय ॥ भगवानाह ॥ तद्यागतो तोमर
राज्ञो श्रेणियस्य बिम्बिसारस्य याचितवासो वसति गच्छमनुजानापेहि ॥ अथ
15 खलु तोमरो लेच्छ्वि भगवतो पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्तं च चिष्णुतं प्रद-
क्षिणीकृत्वा भिक्षुसंघं च येन राजगृहं तेन प्रकामि ॥ अथ खलु तोमरो लेच्छ्वि
येन राजा श्रेणियो बिम्बिसारस्तेनोपसंक्रमित्वा राजानं श्रेणियं बिम्बिसारं साधु
च सुष्ठु च प्रतिस्मोदेत्वा एतदुवाच ॥ वैशालीयं महाराज अमनुष्यत्वाधि उत्पन्नो
बह्वनि प्राणिसहस्राणि अनयव्यसनमापयन्ति ॥ तर्हि षच्छास्त्रारो संमता आनीता
20 काश्चपो च पूरणो मस्करो च गोशाली अजितो च केशकम्बली ककुदो च कात्या-

1. C °cchāmāḥ asa° B °teshāñ | sula ° tañ ca toma°. — 3. BC tomarā° B °rāpānti
bhavāye me prasa° C °rāṇām antike bhavān me praçannā çaraṇam upe°. — 5. B aṭha matto
suga° C aṭha tomaro suga° ° nasyāntāñ | .

7¹. BC °kāye ananta°. — 7². B °tomalo le° BC °gavānsteno°. — 9. BC vaiçāliko bhaga°
C °gavan lechaviyo° BC °bālo abhyantaravaiçālakā ca bhaga° C °vato pādau çirasā vandeti sa-
çrā° ° rçavibaratāñ ca priccheyanti ° vadanti | .

11. C °gavan amanushyavyādhir utpa° BC °nayato vyasa° dyanti | bha° B °gavān ca anu°
BC °kasya sādhu°. — 12. B sādhu bha° C sādhu bhāṅga° BC °çāliko anu°. — 13². BC
°mbiçālasya vāse va° B °jānā. ehi || C °nāyehi | . — 14. C °chavi bha° B °gavañto pā° van-
tañ eva ca trisṭābhyañ(?) pra° C °vantevañ ca trishkritya pra° ° kritya bhikshu° B °pra-
kāmi || .

16. BC °mbiçālas teno° ° mbiçārañ ° susṭu ca pra°. — 18. BC °anayāto vyasa°.
— 19. C tarhi esha çāstā° BC °stāra sañmato āni° C °ca puraṇo° B °maskerī ca go-
pālī | aji° C °gopārī aji° ° mbarī | kātyāya° B °mbali | kātyāyana sañja° C °nirgrattho ca
jñā°.

यनो संजयी च वेरट्टिकपुत्रो निर्यन्थो च ज्ञातिपुत्रो ॥ एतेहि आगतेहि वैशाल-
कानाममनुष्यव्याधि नोपशाम्यति ॥ ततो महाराज लेच्छवीनां देवताहि आरो-
चितं ॥ एष बुद्धो भगवानसंख्येये धर्मानुभावेन हि समुदागतो सदेवकस्य लोकस्य
लेनो चाणो शरणो परायणो देवातिदेवो शास्ता देवमनुष्याणां नागानामसुराणां
यक्षाणां राक्षसानां पिशाचानां कुशाण्डानां ॥ सो यं यामचेवसीममाक्रमति तत्र 5
सर्वे ईतिकलिकालकर्णीं प्रशाम्यन्ति बुद्धानुभावेन धर्मानुभावेन संधानुभावेन ॥
तमानेय तेन आगतेन वैशाख्यानाममनुष्यव्याधिः प्रशाम्यतीति ॥ साधु महाराज
भगवन्तमनुजानाहि वैशालिं गमनाये अनुकम्पामुपादाय ॥ एवमुक्तो राजा त्रे-
णियो बिम्बिसारो तोमरं लेच्छविमेतदुवाच ॥ सचे वासिष्ठ वैशालका लेच्छवयो
भगवतो राजगृहातो वैशालिं गच्छन्तस्य एवं प्रत्युद्गमनं करोति यावत्स्वकं विजितं 10
यथाहमनुयानं करोमि यावत्स्वकविजितमेत्ये हं भगवन्तमनुजानये राजगृहातो
वैशालिं गमनाय ॥ अथ खलु तोमरो लेच्छवी राज्ञो त्रेणियस्य बिम्बिसारस्य
प्रतिश्रुत्वा वैशालिं गणस्य दूतां प्रेषयसि ॥ एवं वासिष्ठाहो राजा त्रेणियो बिम्बि-
सारो जल्पति ॥ अथ खलु ते दूता तोमरस्य लेच्छविस्य प्रतिश्रुत्वा वैशालिं गत्वा
लेच्छविगणस्य आरोचेसि ॥ एवं वासिष्ठाहो राजा त्रेणिको बिम्बिसारो तोमरस्य 15
लेच्छविस्य जल्पति । सचे वैशालका लेच्छवयो भगवतो राजगृहातो वैशालिं गच्छ-
न्तस्य एवं प्रत्युद्गमनं करोति यावत्स्वकं विजितं यथा अहमनुयानं करोमि याव-
त्स्वकं विजितं एत्ये हं भगवन्तमनुजानेयं राजगृहातो वैशालिं गमनाय ॥ एवमुक्ते
वैशालेयका लेच्छवयः तान्दूतां . . . . . ॥ एतद्वक्तव्यो वासिष्ठाहो राजा त्रे-
णियो बिम्बिसारो लेच्छविगणस्य वचनेन ॥ करिष्यन्ति महाराज वैशालका लेच्छ- 20

1. BC °myati | tehi cāgatehi vaiçālakānām amanuṣyavyādhiḥ (C °dhiṁ) praçamyati (C °te)ti | tato°. — 2. B °viñāṁ devatehi á°. — 3. C °khyeya dhamānu° B °ye dhamānu° C °bhāvenehi° B °dāgamo | sade° C °lokasya hitasukhārtham sadevakasya lokasya layaṇo trāṇo° B °leṇo trāṇo çaraṇo çaraṇo parā° C °devāntidevā çā° surāṇām rākhasā° B °ñḍānām so yaṁ°. — 5. BC °kshetraçīma (C °mā)ṁ ākrāṁanti | tatra sarve itika° C °tikarṇṇikarakarṇṇika praçā° B °kālakarṇṇi praçamyanti | bu° saṁghā° vena ānetha°.

7¹. BC ānetha | tena° C °āgacchatena°. — 7². C °çāliṁṁ anugama°. — 8. C evaṁṁ ukte rājā° BC °mbiçāro°. — 9. BC sarve vā° C °vāçishthā° BC °thāham anuprāptaṁ karomi° ji-tam e vyūhāṁ° vantaṁṁ anu° C °nujāye rājagrihato vai°.

12. B °çrenḍasya° C °mbiçārasya° BC °dūtaṁ pre°. — 13. BC °vāçishthā° C °shthāro rājā°. — 14. C °tomalasya° çavḍgaṇa°. — 15. BC °vāçishthā° C °ñiyo bimbicāro° BC °cchavi jalpatī | .

16. B sarve vaiçā° C sarva vaiçālako leccha° BC °karoti | yāva° thā ahaṁṁ anujānaṁ (C °nām) karo° svakaṁ || viji° C °jitaṁṁ etsye° B °neyaṁ | rāja°. — 18. C evaṁṁ ukte° çā-lakā lecchavayo tān° B °dūtāṁ eta°. — 19. B etadavakta° BC °vāçishthā° mbiçāro (B °lo) lec-chavayo gaṇa° nena ka°. — 20. B °shyanti | ma° C °çārakā lecchavayo viji° B °cchaviṇām vi°.

- वयो भगवतः प्रत्युद्गमनं यावलेच्छवीनां विजितं ॥ अथ खलु ते दूता लेच्छविग-
णस्य प्रतिश्रुत्वा राजगृहं गत्वा तोमरस्य आरोचिन्सुः ॥ अथ खलु तोमरो लेच्छविः
दूतानां वचनं प्रतिश्रुत्वा येन राजा श्रेणिको बिम्बिसारो तेनुपसंक्रमित्वा राजानं
श्रेणियं बिम्बिसारमेतदुवाच ॥ करिष्यन्ति महाराज वैशालका लेच्छवयो भगवतः
5 प्रत्युद्गमनं ॥ साधु भगवन्तमनुजानाहि वैशालिं गमनाय अनुकम्पामुपादाय ॥
भगवां दानि राज्ञा श्रेणियेन बिम्बिसारेण अनुज्ञातो वैशालिं गमनाय अमात्या
च आणत्ता याव च राजगृहं याव च गंगायाः तीर्थं मार्गं प्रतिजागृथ अष्टपदसम-
मविषमं पाण्डितलजातं विततवितानं चित्रदुष्यपरिबिप्तं ओसक्तपट्टदामकलापं धूपि-
तधूपनं सिक्तसंमृष्टं मुक्तपुष्पावकीर्णं । नावासंक्रमं वन्धपिष्य येन भगवां सश्रावक-
10 संघो गंगायां तरिष्यति वैशालिं नमनाय । अर्धयोजनिके च अन्तरे मण्डपसंवि-
धानं का[रापिष अन्नपानं]संविधानं कारपिष श्रव्यासनसंविधानं च भगवतः
सश्रावकसंघस्य सर्वं सुखोपधानं यथा भगवां सश्रावकसंघो राजगृहातो सुखं
वैशालिं गच्छेय भिबुसंघश्च ॥

मनसा देवानां वचसा पार्थिवानां ।

15

नचिरेणाद्धानां कर्मणा दरिद्राणामिति ॥

राज्ञा च आणत्तं अमात्येहि च सर्वं प्रतिजागृतं यथा आणत्तं ॥

- भगवां संप्रस्थितो सार्धं भिबुसंघेन ॥ राजा श्रेणियो बिम्बिसारो सयुग्यवल्-
वाहनो सदेवीकुमारामात्यपरिजनो राजाहेहि पंचहि च्चवशतेहि धार्यमास्तेहि ओ-
सक्तपट्टदामकलापेहि सध्वजपताकेहि महता राजानुभावेन महता रावच्छडीये
20 महताये विभूषाये भगवन्तं वैशालिं गच्छन्तं समनुयाति अर्धयोजनिकेनान्तरावासेन
यावत्स्वकं विषयं गंगायाः तीरं ॥ अथोषुः वैशालका लेच्छविका एदृशये वि-

1. BC °cetsuh | . — 2. C atha tomaro °çreṇikā bibiçālo te° B °mbiçāro° C °nupamañ
kra° BC °mbiçāra°. — 4. C °gavato pra° II °manañ sādhu°.

6. C °mbiçāre° B °nāya | amātyā° C °yāvacca rā° BC °grihañ gañgāyāñ tīrthamārgañ°
grītha | aṣṭapadumañ sama° C °samavisha° ptañ oçakta° BC °siktasañsriṣṭañ(B °shīhañ)
mu° B °kīraṇañ nā°. — 9. BC °ndhāyetha | yena° C °gañgāye tari° B °shyati | vai°. —

10. C addhaya° dhānañ kroçañ vidhā° B °dhānañ kāsañ vi° petha | çaryāsana° C °sana-
vidhā° gavato saçrā° sarvasukhāpadhā° B °padhārañ ya° C °gavañ saçrā° sañgho ca | .

14. B °nāñ ca vaca°. — 15. B °reṇāghānañ° C °reṇādyā(?)nāñ° drānām iti || .

16. C °sarva pratijāgrītha yathā°. — 17¹. C °gavāt sañpra° sārīdha bhi°. — 17². C
°lañbiçāro sayu° B °sayugābala° BC °devisakumāro(C °ro° mā)tya° C °rājārahehi° hi
oçakta° BC °japatakehi° vaiçālī gaçchañ samanū° BC °manujāti a° C °arddhayonikenāntar-
vāsena° B °nāntavāsena° vishamañ gañ° BC °gañgāyāñ tīrañ açro°.

21. C āçloṣit | vaiçārakā° BC °cchavakā° vidhāye rā° mbiçāro°.

धीये राजा श्रेणियो बिम्बिसारो भगवतो अनुयानं करोति राजगृहातो वैशालि-
मागच्छन्तसेति ॥ श्रुत्वा च पुनः याव च वैशाली याव च गंगातीर्थं वैशालकानां
लेच्छवीनां विजितमचान्तरे मार्गं प्रतिजायंसु अष्टपदसममविषमं पाणितलजातं
सित्तसंमृष्टं मुक्तपुष्पावकीर्णं विततवितानं चिचदुष्परिचितं असित्तपट्टदामकलापं
धूपितधूपनं ॥ देशदेशेहि च नटनर्तनच्छमलपाणिस्वर्या स्थापयेन्सु । अर्धयो- 5
जनिकेन च अन्तरेण मण्डपसंविधानं च कारयेन्सु शय्यासनसंविधानं च पानीय-
संविधानं च भक्तसंविधानं च भगवतः सञ्चावकसंघस्य ॥ अभ्यन्तरवैशालीतो चतु-
रशीति रथसहस्राणि योजापयित्वा द्वेचतुरशीति रथसहस्राणि योजापयित्वा
सवेवयन्तिकानि सनन्दिघोषाणि सपुष्पमालानि सच्छत्रध्वजपताकानि प्रभूतं च
गन्धमाल्यमादाय स्वकस्वकानि भद्राणि यानान्यभिरुहित्वा महता राजानुभावेन 10
महता राजच्छद्दीये महतो जनकायस्य हृक्कारहृक्कारभेरीमृदंगमण्डपवर्षसन्नि-
नादेन वैशालीतो नगरातो निर्याता भगवन् प्रत्युद्गच्छेन्सु यावन्नगतीर्थं भगवतः
पजार्थं ॥ तेषां पि तं एवं संविधानरूपं अभूवि ॥ सन्त्यत्र लेच्छवयः नीलाश्वा नी-
लरथा नीलरश्मिप्रतोदा नीलयष्टी नीलवस्त्रा नीलालंकारा नीलउष्णीषा नील-
च्छत्रा नीलखड्गमणिपादुकवालंबजनाः ॥ तत्रेदमिति उच्यते ॥ 15

नीलाश्वा नील रथा नीला रश्मिप्रतोदमुष्णीषा ।

नीला च पंच क्रकुदा नीला वस्त्रा अलंकारा ॥

सन्त्यत्र लेच्छवयः पीताश्वाः पीतरथा पीतरश्मिप्रतोदयष्टी पीतवस्त्राः पीता-
लंकारा पीतोष्णीषा पीतच्छत्रा पीतखड्गमणिपादुका ॥ तत्रेदमुच्यते ॥

१. C °çāliṃ yāva °tīrtha vai °cchavīṇāṃ vi °jāgrīsuḥ | aṣṭa° B °grāṃsu | aṣṭhapa° BC °padumaṃ sama° C °samaviṣaṃ paṇi° B °viṣaṃ paṇita° C °taṃ sīkta° BC °ktasaṃsṛi-
shṭa mukta° B °panaṃ deçede°. — 5¹. B deçedeçehi ca° C °hiva naṭanartakapaṇi° B °yetsu
C °yetsuḥ. — 5². C °yetsuḥ | ça° B °yetsu | çaryāsana° C °yyāsanaṃ saṃvi°.

7. C °vaiçārīto ca °nti kácīti sanadigho° B °nti káci sana° C °bhāvena mahatā riddhi° B °rājāridhi° BC °ddhiyena mahato° C °mṛīdagamarupaṇavasaṃkha° BC °niryāto bhaga°
B °cchetsu | yā° C °cchetsuḥ | yā° B °rīhaṃ bha° C °gavato pū° B °jārthaṃ teshāṃ°.

13¹. C °keśhāṃcīti taivaṃ saṃvi° B °shāṃ vi taṃ e°. — 13². C °vayo nilasyā nilarathāṃ
ni° B °yaḥ nilāçyā nila° BC °pratopā ni° B °yaṣṭī ni° C °lālaṃkāna nila° B °laṃkāla nila°
BC °khaḍgapāṇipāduka° vāla°.

16. BC nilāçva ni° nīla raçmipracoda° B °muṣṭīṣho ni° C °muṣṭīpāṇi ni°. — 17. BC
nilā paṇka kakudā nila vastrālaṃkāra° (B °lā) santya°. — 18. C °vayo | pī° pracoda° BC
°danāya° C °yaṣṭī pitavyaṣṭra° pīṭālaṃkāraḥ pī° BC °khaḍgapāṇipā°.

पीताद्या पीत रथा पीता रश्मिप्रतोदयष्टी ।

पीता च पंच ककुदा पीता वस्त्रा अलंकारा ॥

सन्धव लेख्ययो मंजिष्ठाद्या मंजिष्ठरथा मंजिष्ठप्रतोदयष्टी मंजिष्ठवस्त्रा मंजिष्ठ-
अलंकारा मंजिष्ठउष्णीषा मंजिष्ठच्छाः मंजिष्ठमणिपादुकवालव्यंजनाः ॥ तचेद-
5 मुच्यते ॥

मंजिष्ठा अश्वरथा मंजिष्ठ रश्मिप्रतोदयष्टी च ।

मंजिष्ठ पंच ककुदा मंजिष्ठ वस्त्रा अलंकाराः ॥

सन्धव लेख्ययो लोहिताद्या लोहितरथा लोहितप्रतोदयष्टी लोहितवस्त्रा
लोहितालंकारा लोहितउष्णीषा लोहितच्छाः लोहितखड्गमणिपादुकवालव्यं-
10 जनाः ॥ तचेदमुच्यते ॥

लोहिता अद्या रथा च लोहित रश्मिप्रतोदयष्टी च ।

लोहित च पंच ककुदा लोहित वस्त्रा अलंकाराः ॥

सन्धव लेख्ययो श्वेताद्या श्वेतरथा श्वेतप्रतोदयष्टी च श्वेतवस्त्राः श्वेतालंकाराः
श्वेतोष्णीषाः श्वेतच्छाः श्वेतखड्गाः श्वेतमणिपादुकवालव्यंजनाः ॥ तचेदमुच्यते ॥

15 श्वेताद्या श्वेत रथा श्वेत रश्मिप्रतोदयष्टी च ।

श्वेता च पंच ककुदा श्वेता वस्त्रा अलंकाराः ॥

सन्धव लेख्ययो हरिताद्या हरितरथाः हरितरश्मिप्रतोदयष्टी च हरितवस्त्रा

1. BC °çvā pīta vastrā pītarathā pītaracmi° C °pracodamu° B °shā pī°. — 2. BC pītā pañca° pītava° B °vastrā pīlām° C °strālaṁkārāḥ | B °kārā santya°. — 3. BC °jishṭāçvā mañjishṭara° C °jishṭapra° BC °yashṭi mañjishṭava° B °jishṭaalaṁ° C °strālaṁkārāḥ | san-
tya° (1. 8) B °jishṭaūshṇishā° jishṭaccha° jishṭamanipādūvala°.

6. B °jishṭāçvā° jishṭa ra° danāyashṭi ca pañca°. — 7. B °jishṭa vastrālaṁkārāḥ santya°. — 8. C °vayaḥ lobi° pracodaya° BC °dayashṭi lobi° B °hitāraṁkārā° C °kārā lobitacchatrāḥ° khadgama° BC °dukā vālavayāṁ°.

11. BC lohitāçvā lohita rathā lohita raçmi° C °pracodayashṭi ca° B °shṭi ca lohita°. — 12. BC °lohita pañ° C °kudo lo° BC °vastrālaṁkā° C °kārā vāravayāñjanāḥ | B °kārāḥ santya°. — 13. C °tra sacchayo çvetā° pracodayashṭi ca° B °shṭi ca çveçveta° C °vastrā çve° kārā çvetoshṇishā çve° B °cchatrāḥ çve° C °cchatrā çve° khadgā çvetavastrālaṁkārāḥ çvetamanipādūka ca | B °dukā ca vāla°. — 15. B °çvetoçvā° BC °çveta raçmi° C °pracodanasṭi ca çve° B °tode ca yashṭi ca çvetā°.

16. BC çvetā pañca° dā çveta vastrālaṁ° C °kārāḥ vāravayāñjanāḥ | . — 17. C °cchava-
yaḥ hari° rathā ha° çmipracora haritavastrā haritāraṁkārāḥ ha° khadgā ha° dukāḥ | B °dukā vālavayāṁ°.

हरितालंकारा हरितोष्णीषा हरितच्छा हरितखड्गा हरितमणिपादुकवालव-
जनाः ॥ तवेदमुच्यते ॥

हरिताश्चा हरित रथा हरिता रश्मिप्रतोदयष्टी च ।
हरिता च पंच ककुदा हरिता वस्त्रा अलंकाराः ॥

सन्धश्च लेख्यवयो व्यायुक्ताश्चा व्यायुक्तरथा व्यायुक्तरश्मिप्रतोदयष्टी व्यायुक्तवस्त्रा 5
व्यायुक्तालंकारा व्यायुक्तउष्णीषा व्यायुक्तच्छा व्यायुक्तखड्गा व्यायुक्तमणिपादुकवा-
लवजनाः ॥ तवेदमुच्यते ॥

व्यायुक्ता अश्वरथा व्यायुक्त रश्मिप्रतोदयष्टी च ।
व्यायुक्त पंच ककुदा व्यायुक्त वस्त्रअलंकाराः ॥

सन्धश्च लेख्यवयो सुवर्णच्छेहि कुंजरेहि नानालंकारभूषितेहि ॥ सन्धश्च लेख्य- 10
वयो सुवर्णशिविकाहि सर्वरतनभूषिताहि ॥ सन्धश्च लेख्यवयो सुवर्णमयेहि रथेहि
सवेज्यन्तेहि सनन्दिघोषेहि सखुरप्रवाशीहि उच्छ्रितच्छन्धजपतावेहि ॥ एवं-
रूपेण अनुभावेन एवंरूपाये विधिषे एवंरूपेण समुदयेन एवंरूपाये राजश्रद्धीये
एवंरूपाये समृद्धीये एवंरूपाये संवृत्ताये एकृशये विमूषाये वैशालका लेख्यवयो
त्रैचतुरशीतिहि यानसहस्रेहि मोशुमी च आभयपालिका च तद्यथा सोऽपि महाजन- 15
कायो भगवन्तं प्रत्युन्नता यावन्ननाया तीर्थ ॥

भगवां गंगाये पारिमे कूले राज्ञो श्रेणियस्व विम्बिसारस्व मागधकानां ब्राह्म-
णकानां धर्मया कथया संदर्शयित्वा समुत्तेजयित्वा संप्रहर्षयित्वा मानधकानां ब्रा-
ह्मणकानां चतुरशीति सहस्राणि धर्माभिसमये प्रतिष्ठापित्वा येन वैशालका लेख्य-

3. BC °harita raçmi° C °pracodaya° B °shṭi ca haritā°. — 4. BC °harita vastrālaṁ C
°kārāḥ vāravyaṁjanāni | . — 5. C °pracodayashṭi vyā° vastrālaṁkārā vyāyuktaūshṇī° kha-
dgā vyā° BC °pādukā vāla°.

8. BC yukṭācā vyāyukta rathā vyāyukta raçmi° C °çmipracodayashṭi ca B °shṭi ca vyā°.
— 9. B °vastrālaṁkārā C °strāraṁkārāḥ vāravyaṁjanāni | . — 10¹. C °rṇṇacchratehi kuṁ-
jalehi nā°. — 10². C °rṇṇaçirikāhi sarvaratnabhū°.

11. B °rṇṇamayarathe° C °rṇṇamayarathe° B °fapravāçehi ucchri° C °kharupramānehi
uchitacehatra°. — 12. C °rūpeṇānubhā° B °vidhiye | evaṁ° rājariddhiye° BC °evaṁrūpā-
śamvarttaye | edriçā° turaçṭi rājāna sāha° | B °srehi || gāçrīm° C °gi ca āsrapā° B °mra-
pālivalikā ca | tadyathā yo pi° BC °nakāye bhaga° jgātāye | yāvad gaṁ° C °gadgāyān tirthē
B °rtham bhaga°.

17. B °me kule rā° C °m̐biçālasya mā° nām ca brāhma° C °thayām saṁ° B °rçayitvā
samuttejayi saṁ° C °tvā maṁpraha° dhakāṁnām catura° B °dhakānām | catura° ye pravi-
shṭāyetvā° C °mantrest | .

वयो तेन विलोकेत्वा भिचूषां आमन्त्रेति ॥ भिचवो न दृष्टपूर्वा देवा त्रायस्त्रिंशाः
सुदर्शनातो नगरातो उद्यानभूमिमभिनिष्क्रमन्ता । ते एतरहि वैशाखका लेच्छवयो
पञ्चथ ॥ तत्कस्य हेतोः ॥ तादृशये व भिचवो ऋद्धीये देवा त्रायस्त्रिंशा सुदर्श-
नातो नगरातो उद्यानभूमिमभिनिष्क्रमन्ति ॥

- 5 स्फीतानि राज्यानि प्रशाम्यमाना
सम्यक् राज्यानि करोन्ति ज्ञातयो ।
तथा इमे लेच्छविमध्ये सन्तो
देवेहि शास्ता उपमामकासि ॥
त्रायस्त्रिंशा येहि न दृष्टपूर्वा
10 उद्यानभूमिं अभिनिष्क्रमन्ता ।
एतादृशी समिति अभूयि तेषां
यथा इयं समृद्धिं लेच्छवीनां ॥
सुवर्णच्छेहि च कुंजरेहि
शिविकाहि सौवर्णमयीहि चान्ये ।
15 रथेहि सौवर्णमयेहि चान्ये
प्रत्युद्गमं लेच्छविनो करोन्ति ॥
सर्वे समेत्वा सह ज्ञातिबन्धवो
दहरा च मध्या च महल्लका च ।
चलंकृता लल्लकरत्नवस्त्रा
20 प्रत्युद्गता ते च विचित्रचारी ॥

तहि दानि गंगायां राज्ञो त्रेणियस्य विम्बिसारस्य नावासंक्रमं अभ्यन्तरवैशा-

1. C °devās trāyastriṃṣā devāḥ suda° BC °mantām. — 2. C °tarahiṃ vai° B °vayoyo pa°. — 3°. BC ihasāye ca bhi° C °ṛiddhiye de°. — 5. BC °māno saṃṃnyak rā(C °ka rā)jyāni kārenti jñātayo tathā°.

7. C °chavima° BC °madhyā santo °kāci trā°. — 9. C trāyastriṃṣā° BC °ṣā devā yehi° C °hi taṃ dṛṣṭapūrvāye udyā° B °pūrvam udyā° BC °bhūmim abhi°. — 11. B °thā iyam ṛiddhiḥ leccha° C °thā ime samṛiddhiḥ lecchaviṇām B °nām suva°.

13. C °kuñjalehi ṣi° BC °kāhi suvarṇṇa °cānyehi rathe°. — 15. BC °tyudgamanaṃ lecchavino(C °nām) ka°.

17. BC °ndhanā daharo ca ma°. — 19. BC °kṛitā raktehi rakta °dgatā ca te(C °tehi) vicitracāri |.

21. BC māgadhakānām caturaṣṭi sahasrānām vicitrāṇi | nāvikā ca tabiṃ tāni gaṃ° C °ūbiṣālasya nā° B °kramaṃ | abhya° BC °vaiṣārakā° BC °bāhira °kramaṃ yehi nāveli kaṃbarāṣṭra°.

लकानां नावासंक्रमं बाहिरवैशालकानां नावासंक्रमं गंगेयेहि नागेहि कम्बलाश्व-
तरेहि नावासंक्रमो कृतो ॥ भगवानस्यदीयेन उत्तरिष्यतीति ॥

शुकेन गोशृंगीये वचनेन भगवां सञ्चावकसंधो शुवेतनाय भक्तेन उपनिमन्त्रितो
तस्य च भगवता तूष्णीभावेनाधिवासितं ॥ तेन शुकेन भगवतस्तूष्णीभावेनाधिवा-
सना बुद्धानुभावेन विज्ञाता । सो भगवतः पादा शिरसा वन्दित्वा भगवन्तं भि-
चुसंघं च प्रदक्षिणीकृत्वा प्रत्यागतो ॥ येन गोशृंगी भगवती तेनोपसंक्रमित्वा आह ॥
निमन्त्रितो सो भगवां तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो सञ्चावकसंधो शुवेतनाये भक्तेन
त्वद्वचनेन अधिवासितं तेन भगवता तूष्णीभावेन ॥

भगवां नावासंक्रमे आरूढो ॥ राजा श्रेणियो बिम्बिसारो स्वके नावासंक्रमे
भगवन्तं पश्यति । अश्वन्तरवैशालका च स्वके नावासंक्रमे भगवन्तं पश्यन्ति सञ्चाव- 10
कसंघं । बाहिरवैशालका स्वके नावासंक्रमे भगवन्तं पश्यन्ति सञ्चावकसंघं । कम्ब-
लाश्वतरा पि गंगेयमहानागा स्वके नावासंक्रमे भगवन्तं पश्यन्ति सञ्चावकसंघं तर-
माणं ॥ तेहि कम्बलाश्वतरेहि गंगेयकेहि राज्ञो श्रेणियस्स बिम्बिसारस्स पंच
क्वचशतानि दृष्ट्वा वैशालकानां पि पंच क्वचशता दृष्ट्वा तेहि भगवतो तरन्तस्य पंच
क्वचशतानि प्रगृहीतानि । यचेहि पि पंच क्वचशतानि प्रगृहीतानि । चातुर्महा- 15
राजकेहि पि पंच क्वचशतानि प्रगृहीतानि । सुनिर्मितेनापि देवपुत्रेण ततो विशि-
ष्टतरं क्वचं प्रगृहीतं । परनिर्मितवशवर्तिहि पि चतुर्हि पि महाराजेहि पंच क्वचश-
तानि प्रगृहीतानि । नायस्त्रिंशेहि पि देवेहि पंच क्वचशतानि प्रगृहीता । शक्रेणापि
देवानामिन्द्रेण क्वचं प्रगृहीतं । सुयामेनापि देवपुत्रेण क्वचं प्रगृहीतं । तुषितेहि
देवेहि पंच क्वचशता प्रगृहीता । संतुषितेन देवपुत्रेण ततो विशिष्टतरं क्वचं प्रगृहीतं । 20
ब्रह्मकायिकेहि देवैहि पंच क्वचशतानि प्रगृहीतानि । महाब्रह्मणापि ततो विशिष्टतरं

१. B °vān anyena ullari° C °vān anyetu ullari°. — 3. BC goçriṃ° C °gavān saçā° BC °gho
çucetanāya° C °bhāvena adhi°. — 4. BC °vāsanāṃ buddhā°. — 5. C so pi bhagavato pā°
BC °pādaṃ ci° C °gavato bhi° B °vanta bhi° C °saṃgho ca pra° B °gato yena°.

6. B °gi bhāgava° C °ti nenopa°. — 7. C °to rhaṃ saṃmya° saṃghaṃ çucetanā° B
°gho çucetanā° BC °caneṇa adhi° bhāvena bhaga°. — 9¹. C °kramam āruḍḍhā B °ḍho rājā°. — 9². C rājñā çre° mbiçāro° BC °svakenopasaṃkha°. — 10. BC auyataraṃ vaiçālakā-
nāṃ svake° paçyati saçrā° B °saṃghaṃ bāhi° C °saṃghaṃ taramāṇaṃ tehi kuṃ° (1. 13).

11¹. B kambarāçvatara piṅgaṃgeyamahānāga svake° paçyati | saçrā°. — 13. BC °rehi
gaṃgeya° B °rājñā çre° C °biçālasya paṃ° vatottaranta°. — 15¹. C °kshepili paṃ°. —
15². C °rājikehi° BC °grihitāni°.

16. BC sunimite° C °tataḥ viçi°. — 17. BC °vartu caturbi°. — 18¹. C °striṃçāhi pi
devaputrehī paṃ° C °grihitāni | B °grihitā | . — 18². C °cchatraçatāni pra° B °hitāḥ
suyā° C °hitāni | C °devaputrehī paṃ°.

११¹. C °yike devaputrehī paṃica°. — ११². B °brahmāṇāpi° C °brahmāṇāpi° taramāṇaṃ paṃ-
caçatāni chatraṃ°.

कृचं प्रगृहीतं । शुद्धावासेहि देवेहि भगवतो गंगाये तरन्तस्य कृचपंचशतानि प्रगृहीतानि । महेश्वरेणापि देवपुत्रेण कृचं प्रगृहीतं भगवतो गंगाये तरन्तस्य ॥ केन तानि सर्वाणि देवमनुष्यकाणि कृचसहस्राणि समभिभूतानि ॥

- 5 आह्निककर्मिकपार्थिवराजान वंशनिर्वृत्ताहन्ति ।
अह्नि च महाभागो स एष पुरुषर्षभो कृचं ॥
ये बाहिरा जयित्वा रिपुसंघा अग्नन्ति अजितराज्या ।
..... संपन्ना ते पि नरा कृचमहन्ति ॥
किं पुन येन समन्त्र सर्वक्षेत्रा जिता निरवशेषा ।
अपि च नमुचि ससैन्यो न तु कृचशतारहो भगवां ॥
10 तारकतरलप्रकाशान्तरकरूपानप्रतिमासां ।
वैदूर्यरतनदण्डां कृचशतां पंच आदाय ॥
राजा बिम्बिसारो अयति पृष्ठतो दशवलस्य ।
संप्रस्थितो च भगवां वज्जि अभिमुखो सह गणेन ॥
नावाय समभिहृदो भगवां भवति भवौघं उत्तीर्णो ।
15 पारे च लेच्छविगणाः कृचशतां पंच धारेन्सुः ॥
अथ पश्चिमा महीपतिं महामहीधरमहाबलनिकेता ।
नागा पि गंगनिलया कृचशता पंच धारेन्सु ॥
अजिमन्तो युतिमन्तो धरणिपथगता महाबलनिकेता ।
यथा पि तत्र असुरा मुदिता कृचशता पंच धारेन्सु ॥
20 आगलितमाव्यमुक्ता उडुपतिपरिपूर्णचाम्बुमुखान् ।

1. C °devebhi tatalaṅ gaṅgā° BC °echatraṁ pañca°. — 2¹. C °çvarāṇāpi° B °hitaṁ | bhaga° B °tasya yena°. — 2². BC yena tāni °nushyāṇi ccha°. — 4. B āhikarmi° C ādikarmi° B °rājavarṇa(C °çe)ni° C °nirvṛito rhanti | B °rvṛitto rhañti | . — 5. BC mahābhā(B °bho)go° C °go saisha purushashabho° B °traṁ bāhirā°.

6. BC bāhirā° gha āçvanti | ajitārā(C °nā)jetvā sampa°. — 8. BC °punar yena saṁpannā(C °noām) sarvakleṣa nito°. — 9. B °ci sa sasainye na tu° C °sainye na tu° çatāniraho bhagavan tāra° B °vām tāra°. — 10. C °prakāṣaṁ tāra° B °bhāsaṁ vai°.

11. C °ratnadandām çatra° B °echatragatām °dāya rājā°. — 12. BC °biṁbiçaro° B °ro açvanti | pri° C °ro anvatī° B °lasya saṁ°. — 13. BC °sthito bhaga° vajim abhimu° nena nāvā°. — 14. BC °rūḍho | bba° bhavaugham uttīrṇo pāre°. — 15. C pāre vaca lecchaviḡa° BC °pañca pāretsuḡ atha°.

16. C °paçciya mahipati° B °çyiya mahipati° BC °ti mahā mahimahidharalapāniketaḡ | C °mahidharalapānikato | . — 17. BC °dhārayetsu(C °tsuḡ) | . — 18. B riddhi° BC °mantyo dyu° dharanīpa°. — 19. BC yaccāpi in °dhārayetsu(C °tsuḡ) āga°. — 20. BC °mālamuktā udupati° C °ndrasukhā | .

देवा पि तत्र मुदिता क्वशतां पंच धारेन्सुः ॥
चतुरो पि लोकापाला प्रमुदितमनसा विगतमदनमाना ।
नटकरजविधमनकरा धारेन्सु धरणिधरसमस्य ॥
अथ सो त्रिदशाधिपतिः कांचनमणिरत्नसुकृतवरजालं ।
रत्नकुसुमसुकृतदामं क्वचं जगायस्य धारेसि ॥
यमवरुणनागवन्धितं यामाधिपतिं उपेत्य कसुयामा ।
शरदजलाभपाण्डुरं धारयि घनपवनगतिस्त्र ॥
तुषितमवनाधिवासी पुन भगवतो उपगतो अग्रमोहो ।
संवर्तितखरसमवपु धारयि क्वचं प्रसन्नमनो ॥
वैडूर्यसुकृतदण्डं प्रावाडदशशतशलाकाचिचं ।
फुल्लकुसुमास्थिततलं सुनिर्मितो धारये क्वचं ॥
परनिर्मितवशवर्ती निर्मिणे वरकनकभारसंकुम्भं ।
रत्नहारलम्बदामं क्वचं त्रैलोक्यकीर्तिस्त्र ॥
ब्रह्मा प्रसन्नमनसो पवनपञ्चविशुद्धहृदयस्य ।
धारयि चन्द्रसन्निभं क्वचं परवादिमन्त्रस्य ॥
सप्तरतनामयं पुन दिव्यकुसुमामयं दाममण्डितं ।
क्वचं क्वचारहस्य महेश्वरो धारये क्वचं ॥
इत्येव सुराधिपेन कामावचरो संघो सन्निपतितो ।
महा अभु महेश्वरेण अतुलवलधरस्य पूजार्थं ॥

5

10

15

1. C °traçatâ pañ° BC °retsuh | . — 2. BC °madanâ nâtake°. — 3. BC nâtakarajani-dhamanuka° B °râ tarayetsu dharapim dha° C °râ tarayetsuh | dhrapidha°. — 4. BC °pi-raktasukri° B °jâlam ca rakta° C °jâlam va. — 5. B °cchatra dâmañtiyegrasya° C °cchatra dhâmatiye °grasya dhâ°.

6. B jamava° BC °ndito yâmâ° C °tya casuyâ° B °yâmâ sarada°. — 7. BC saradajalada-tra(C °bhram)pañda° C °ñdalañ dhâresi dhanapavaçe gadhisya B °dhâreyi dhanacapañe gatisya tushi°. — 8. C °dhivâsim | pu° BC °punar bhagavatâ tushitâlayât u(C °yâ u)pagata pramo(C °me)hi sañva°. — 9. B samvartati khara° C °varttati khara° pu câra° B °pu vâra° BC °raye cchatrañ°. — 10. B °dañda pravâdadaça° C °ñda pravâradadaçatasarâkâritañ B °kâcitañ phulla°.

11. B °sumasthi° C °sumasusthi° BC °sthitalañ C °rmitañ dhâ° B °trañ para°. — 12. B °vartti nirmâño vara° C °vartti nimâño vara°. — 13. BC ratanahâ° C °hârañlambâ-dâma ccha° BC °kyatirttisya bra°. — 14. BC brahmo pra° nasâ pava° yasya dhâre°. — 15. BC °trañ pravâ°.

16. B °punañ divya° C °punar divya° manditañ B °ñditañ ccha°. — 17. C °trâlayasya° BC °sya loka mahe°. — 18. C ityasau sha° B ityetau sha° BC °shatsurâdhipâ(C °pakâ)kâmâ-vacarâ sañgho patita(C °titañ) mahâ°. — 19. B mahâ abhibhû mahe° C °hâm abhibhût mahe° tulabaradha°.

भगवता यत्तत्कानि तानि च्छत्राणि तत्तत्का बुद्धा निर्मिता ॥ ते अन्यमन्यस्य न पश्यन्ति भगवन्तं ॥ तेषां प्रत्येकंप्रत्येकं एतद्भूषि ॥ मम येव च्छत्रे नाथो तिष्ठति सुगतो तिष्ठति ध्वजो तिष्ठति ॥ देवा च मनुष्या च याव अकनिष्ठभवनं पश्यन्ति बुद्धानुभावेन ॥

- 5 अथ भगवां पुरुषचन्द्रो तानभिनिर्मिणे संबुद्धानृद्धिं ।
भगवां विदर्शये न च अन्यमन्यस्य पश्यन्ति ॥
अकनिष्ठभवनगता तु दशबलबुद्धा अम्बरं प्रसदनियं ।
शोभेन्ति गगणतलगतं यूपमिव यथा रतनचित्रं ॥
सर्वे सुवर्णवर्णा सर्वे द्वात्रिंशत्बलसमंगी ।
10 सर्वे कनकगिरिनिभाः सर्वे वरवारणगततीकाः ॥
सर्वे मनापाकाराः सर्वेषां शोभते प्रभाजालं ।
सर्वे अमितगुणधराः सर्वे प्रामोक्षसंजननाः ॥
दृष्ट्वा न देवमनुजा गगनतलं शोभन्तं दशबलेहि ।
अतिरिव उद्विग्नहर्षा हाहाकारं उदीरेन्सुः ॥
15 आस्फोटितप्रत्वेहितकलकलसमाकुला अभिवर्तन्ति ।
मुचेन्सु अम्बरगता वरचूर्णरजाकुलं सुरभिं ॥

तं भगवतस्त्रादृशं बुद्धविकुर्वितं च्छत्रिप्रातिहार्यं दृष्ट्वा अतीव देवा भगवतः पूजां करेन्सुः मान्दारवेहि महामान्दारवेहि कर्कारवेहि महाकर्कारवेहि रोचमानेहि

1¹. C °tattakāni bu° BC °buddha ni°. — 1². B °ntaṁ te°. — 3¹. C °tyekapratye°. — 3². C samaye BC °maye cchatre° C °nātho tishṭhati dhvaje ti° B °dhvaje tishṭhati devā°. — 3. C devāṁ ca manushyāṁ ca yāvad aka° BC °ṣyati bu°. — 5. C °gavān purushacandro tam abhini° B °ndro tabbini° ddiṁ bhaga°.

6. BC °ṛçaye | na cānya°. — 7. BC °gatā daṣabarabu° B °ddhā baliṁ pra° C °ddhānāṁ-jaliṁ pra° B °sadanīyaṁ ṣobha° C °daniya°. — 8. BC ṣobhati ga° gatā yūtham i° ratnaci-trā |. — 9. BC °ṛṇṇavarṇṇo sadyātrīṇṇaṁ cakṣa° C °kṣhasamaṅgi |. — 10. B °bhāḥ | sarve° C °rve balavā° BC °gatiḥ sarve°.

11. BC °nāpakarāḥ sa°. — 12. B °nanāḥ dṛiṣṭvā°. — 13. B °lehi atiri°. — 14. BC udvīta(C °ra)harṣā° karam udvītsuḥ āspha°. — 15. C °praktedita° B °kṣhvedita° BC °ka-lāsamākulābhivartta°.

16. B muñcetsu bhāmbara° C °cetsu ṣubhāṁbaragato caraṁ cūṛṇṇa° B °gato varacūllarājā ku° C °ṛṇṇarājā° B °bhiṁ taṁ°. — 17. C bhāṁgavantaṁ tādri° B °vantaṁ tā° BC °hārya dṛi° pūjā karetsuḥ mandāra° B °karotsuḥ mā° C °mabāsamanagadheli pārijātakapu° B °ndehi pārayātra° garucūllehi keṣaracūllehi° C °keṣalacū° gavanta okiretsuḥ abhyo° B °retsu abhyokiretsu | sama° C °retsuḥ | sama° BC °shashṭhi yoja° C °gandhecū° BC °tram ogha saṁ° C °vṛittāḥ |.

महारोचमानेहि मीष्मेहि महाभीष्मेहि समन्तगन्धेहि महासमन्तगन्धेहि पारिधात्र-
 कपुष्पेहि सुवर्णपुष्पेहि रजतपुष्पेहि चन्दनचूर्णेहि अमरचूर्णेहि केशरचू-
 र्णेहि भगवन्तमोकिरेन्सु अमोकिरेन्सु समन्तात्पष्टि योजनां दिव्येहि च गन्धचूर्णेहि
 जानुमात्रमोघो संवृत्तो ॥ भिबू भगवन्तमाहन्सुः ॥ किमयं भगवन्देवानुभावो 5
 नागानुभावो यक्षानुभावो येन इमानि दानि च्छत्रसहस्राणि देवेहि च नागेहि च
 राजानेहि च प्रगृहीतानि ॥ भगवानाह ॥ तथागतस्त्वैव भिषवः पौराणस्य कुश-
 लधर्मस्य अनुभावो ॥ यदि तथागतोऽनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबुद्धो न भविष्यति
 संसारे संसरन्तो भगवन्तो यत्तत्का एतानि च्छत्राणि तत्तत्कानि चक्रवर्तिराज्यानि
 कारयिष्येत् ॥ अथ च पुनस्तथागतस्य सर्वपुण्यपापक्षयतो परिनिर्वाणं भविष्यति ॥
 भगवान्दानि आयुष्मन् वागीशमामन्वेसि ॥ प्रतिभातु ते वागीश तथागतस्य 10
 पूर्वयोगो ॥ साधु भगवन् आयुष्मां वागीशो भगवतः प्रतिश्रुत्वा ताये वेल्लाये इमां
 गाथां बभाषे ॥

अभूच्छास्ता अतीतस्मिं ब्राह्मणो अकुतोभयो ।
 प्रहीणजाति ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यस्मिं केवली ॥
 सत्तां दुःखितां वृद्धां दुःखधर्मसमर्पितां ।
 धर्मचक्रं प्रवर्तैसि आमां कासि अनुत्तरां ॥
 धर्मचक्रं प्रवर्तित्वा आमां कृत्वा अनुत्तरां ।
 संबुद्धो परिनिर्वायेत् महर्षिः क्षीणपुनर्भवो ॥
 तस्य स्तूपमकरेन्सु आवका अकुतोभया ।
 शैचा उत्तमा दान्तास्य अकरेन्सु कीर्तिहेतवे ॥
 चचियब्राह्मणवैश्या पूवां कासि महर्षिणो ।

15

20

4². B °vo yānimānyātāni ccha° C °vo yāni imāni ccha°.

6². B °kshavo pau ° bhāvaḥ. — 7. C °gato nūttarāyāṃ saṃmya° BC °buddhe nā bhavi-
 shyati | saṃ° BC °gavato yatta° C °ttakāni etā°. — 9. C atha ra pu°. — 10¹. C °mantra-
 yasi. — 10². C °vāgi tatthā°.

11. B sādhu bha° BC °gavān āyu° C °vāgi bha° tvā tī velā° gāthāṃ abhū° B °beshāshe | .
 — 13. C °stā apītesmiṃ ° hmaṇā akutobbaya°. — 14. C prahijāti brāhmaṇo caryyesmiṃ°. —
 15. BC °drishtvā duḥ° C °rpitāḥ | .

16. BC anuttaraṃ dharma° C °cakraṃ ābhāṃ° BC °kāci anuttarāṃ dharma°. — 17. B
 °rttitvā | ābhāṃ° C °ttarā B °rām saṃmyaksāmbu°. — 18. BC saṃmyaksāmbu° C °rvāye
 maharaddhi kshīṇo punarbhavet | . — 19. B °retsu ṣṭrā° C °retsuḥ ṣṭrā° BC °vako aku°
 C °tobha B °bbaya° ṣai°. — 20. B ṣaiksho utta° C ṣaikshān utta° ntāṣṭakare° BC °retsu
 ki° C °hetuvāṃ | B °tavo | .

21. BC kshetrī° C °hmaṇā vai ° kāri ma° B °kāci maharshiṇo nri°.

- नृत्तवादिचर्मातेन नानामास्त्रसमागता ॥
 ब्राह्मणोऽपि विचिन्नेति पिता बुद्धस्य पण्डितो ।
 यं नूनं क्वचं कारेयं रत्नाकृतं शुभपाण्डुरं ॥
 विमलं क्वचं सूपसिं अधिरोपिय संचिते ।
 5 अश्रूणि च प्रवर्तेन्तो पिता पुत्रमपूजयि ॥
 सो ते कर्म करित्वान् कच्छाणं बुद्धवर्णितं ।
 ब्राह्मणो अकस्मिन् कालं जातानामेव धर्मता ॥
 संवर्तास्व विवर्तास्व अग्नीतिनेन कर्मणा ।
 दुर्गतिं नोपस्रमते एतच्छ्रवणं तत्फलं ॥
 10 मनुष्येषु तदा राज्यं धर्मेण अनुशासयं ।
 पृथिव्यां चक्रवर्त्तासि विजितावी महाबलः ॥
 विचा जनपदा आसि अनुयाचासि च निधे ।
 तमेव अपचायेसि श्वेतच्छ्रवणं ददत्सुखं ॥
 ततो चापि अश्रित्वान् देवेषु उपपद्यिष ।
 15 मच्छाणां प्रवरो आसि देवकायान् पूजितो ॥
 पूजितो मरुसंघानामैश्वर्यकम्बलस्थितो ।
 वसन्ताचापि वर्तेसि श्वेतच्छ्रवणं तत्फलं ॥
 देवानामुत्तमो आसि मनुष्याणां पि उत्तमो ।
 सर्वत्र उत्तमो आसि देवानां मनुजान् च ॥
 20 देवानामुत्तमः भूत्वा मनुष्याणां च उत्तमो ।
 तं भवस्य विजहित्वान् आगत्वा पश्चिमं भवं ।

1. B °tyagitavādi° C °tyagitaçvavā° tena mānāmālyā samā° E °samānatā | . — 3. C °cchatra kāre° BC °reyañ nānākṛitañ° B °çubhañ pāṇḍarañ vima° C °pāṇḍulañ. — 4. C vimalañ | stū° B °trañ | stū° BC °stūpañse abhirūpiyañ citto açruṇi°. — 5. BC açruṇiḥ pravarttanta(C °nte) pitā putrāñ pūja°.

6. B °buddhañ va°. — 7. C °jātonām e°. — 8. B °varttañca vivarttañca a° C °varita ca °ṛita ca açṛinti tena°. — 9. B °labhyate e° C °labhyante e°. — 10. BC °shu yadā rā° saye | .

11. B °varttesi viji° C °varttasi vi° bala | . — 12. C cattā ja° B citta° ja° C °nujātrā° BC °si kshetriye | . — 13. B °va ayacā° BC °yetsu(C °tsuh) çve° C °dadetsukhañ | . — 14. BC tato ca(C °caivañ) vadhitvāna° E °veshūpāpadyi° C shūpāpadyi°. — 15. B °pravalō ā° C °devadevakā°.

16. C °marūsamghānām eçva° mbara° BC °sthitañ | . — 17. C vasañ tetrāsi vartte°. — 18. B °m utto āsi° C °mo āsi° ttamaḥ | . — 19. C °tra cotta° nām ca manushyañām ca | B °jānām ca devā°. — 20. C °ttamañ bhū°.

21. C °hitvā āga° bhava | .

संबुद्धोऽपि प्रजायासि ऋषि चीणपुनर्मवो ॥
 सो तं मार्गं वाभिज्ञाये दुःखप्रशमगामिनं ।
 यस्स मार्गस्स प्रतिजामा दुःखस्खानं करीयति ॥
 तं चात्र अतीता बुद्धा तं च वीरो प्रतापवां ।
 सर्वे समशीलप्रज्ञा नास्ति बुद्धान्तरं ॥
 ये च ते हि कालेकाले संबुद्धा नात्र संशयं ।
 सर्वे ते सुगतिं यान्ति आत्मकर्मफलोपगाः ॥
 चक्षुमां ब्राह्मणो आसि अन्तेवासिस्स ते अहं ।
 त्वयाहं चोदितो वीर पूर्वां जातिमनुसरत् ॥
 एवमेव एतदासि यथा भावसि वागीश ।
 ब्राह्मणो हं तदा आसि अन्तेवासी च मे भवं ॥
 मया त्वं चोदितः सन्तो पूर्वां जातिमनुसरत् ।
 तस्मा ध्वजपताकां च श्वेतच्छत्रं च कारयेत् ॥
 वेदिकां चैव सूत्रेषु कुर्यात्पञ्चानुष्ठानि च ।
 साधु पुण्यवरं विपुषं दायकमधिवर्तति ॥
 एषा चान्धा च या पूजा बुद्धमुद्दिशश्च क्रियते ।
 सर्वा अवन्धा सफला भवति अमृतोपगा ॥
 न हि अर्चनां समां लोके पश्यामि विशिष्टतरां कुतो ।
 यं च अन्नं पूजयन्तो पुण्यं यासि महत्तरं ॥
 सचे कोचिमग्निं लोकस्मिं सर्वा पि देवता सदा ।

5

10

15

20

1. BC °pratijánāmi ri(C °ri)shi °rbhave | . — 2. C °rgaṃ cābhi° BC °jñāya duh° C °duhkhāpra ° mināṃ. — 3. C °riyasi | . — 4. BC te cātrattā° C °ddhānāṃ taṇca vi° BC °vīra pra° B °pamāṃ | C °pavān | . — 5. BC °ñā samapra° C °ddhānam anta°.

6. B °hi kalekāle saṃ° C °hi kalpekāle saṃ° BC °buddhehi atha dvayaṃ | . — 7. B °paḡāḥ ca°. — 8. B °no abhi ante ° haṃ tvayā°. — 9. C °pūvaṃ jāti°. — 10. BC evam etaṃ dadāsi° C °dāsi taṃ yathā vāḡca bhāshati | B °gīca brā°.

11. B brāhmaṇo rhaṃ ta° C °nēvaḡcishṭacābbhavaṃ | . — 12. C °dita santo° BC °pūvaṃ jā°. — 13. C tasmāddhvajapatākāṃ ya cveḷa°. — 14. B °stūpe kuryā° C °cādgulā°. — 15. B sā punya° C °nyacaraṃ° B °varā vipu° BC °pulā dāya° B °dhivattati | .

16. C eśhānyārcayā pū° B °cānyārcayā pū° dḍham udviḡva kri° C °ddhamūrdhniḡca kṛt-yate | . — 17. C sarvā bandhā° B °lā tonti amṛi° B °lā bhoṭi amṛitāpaga nehi°. — 18. B nehi āraṇā samasamaṃ lo° C nehi °rinā | samasamaṃ ca loke ° mi vuto vi° B °kuto | vi-ḡcishṭaraṃ || C °taraṃ yathā | . — 19. C paṃ cānyaṃ pū° B yaṃ cānyaṃ pūjayanto maha° C °nto saṃvārdhayaṃ punya maha° B °ttaraṃ yāsi puṇyaṃ | . — 20. B sarvo pacime lo° C sarva paḡcime lo° BC °loke(B °ko) sannipatitvā sadevakā pi(C °kāṃ | te pi) sadā pū°.

पूज्य सर्वरतनैः नैव से प्रतिकृतं सिया ॥
एवं महायशा महाकावणिका अनुकम्पाहितामिता ।
ओदुस्वरमिव कुसुमं न हि सुलभदर्शना संबुद्धाः ॥

अथ ये मे भणन्ति वर्णं समाधितो च शीलतो च प्रज्ञातो च अधिगमनतो च
5 निष्क्रमणतो च प्रयोगतो च जात्यतो च मृततो च भवन्ति महेशाख्या च कृतपुण्या
तासुतासु जातीषु आदेयवचना च भवन्ति कीर्तनीया च बह्वजनस्य ॥

तेनैव कुशलमूलेनारोपितेन उत्तरिं ।
प्रावरणं अत्यक्सरं तेषां भवति कायिकं ॥
तस्मात्पुण्यानि कुरियात् निचयं सांपरायिकं ।
10 पुण्यानि परलोकसिं निष्ठा भवति प्राणिनां ॥

भगवां गंगामुत्तीर्णो वैशालीये च सीमामाक्रान्तो ॥ भगवता ते अमनुष्यका
पत्नाना ॥ मारेण पापीमता भगवतो गच्छन्तस्य यत्तं लेच्छवीहि मार्गं मुक्तपुष्पा-
वकीर्णं सित्तसंमृष्टं प्रतिजायितं तं सर्वं प्राणकेहि स्फुटं ॥ निर्मिती कुण्डलो नाम
परिव्राजको ॥ सो भगवतो तेन मार्गेण गच्छन्तस्य आह ॥ निवर्ताहि ॥

15 बह्वहि प्राणेहि मही संवृता
अणूहि खूलेहि च मध्येहि च ।
बुद्धो यदा गच्छति मृतसंस्तृते
अथा ततो उपपद्यति आक्रमे ॥

1. C °sarvañ ratnaih naivañ patikri° B °naiva me patikri° BC °kṛitah | asyā evañ°.
— 2. C °hitānitā | o°. — 3. BC °na hi | surabhā darṣane sañbu°. — 4. C °ye ca me bha°
C prajñātau ca a °shkramato prajāgato ca bhūta° B °ṇato ca | prajoga °vanti | ma°
BC °ṣākhyo ca kri° B °punyo tāsu° C °punyo ca tāsutāsu jātishu° B °ādetavaca °nti |
kirtta°.

7. B te tenai° BC °tena āttari(C °rī)yasya prā°. — 8. B prāvavane alpa° C °cane alpa-
kīcalena teshāñ° B °alpakisareṇa teshāñ° BC °yikañ teshāñ | . — 9. B °kuryāt ni° C
°kuryā nica°. — 10. BC °lokesmiñ nishṭā bha°.

11¹. C bhagavāna gañ °ṣāliye ca ṣimām ākramantā° B °ca ṣimā ākramantā | . — 11². BC
°tā tena ama° B °lānā māre° C °lānāh | . — 12. B °mārgah mukta° C °mārga mukta°
B °kirṇyo sikta° BC °ktasañśrīṣṭāñ °grito tañ° C °sarve prā° B °prānake° BC °spūte
nirmi°. — 13. B °ṇḍalaya nāma° jako so bha°. — 14²-15. BC °rttāhi avici(C °vici)
prāṇakehi mahi sañvṛito(C °tte) anuhi °lehi madhye°.

17. B °tasastṛite° BC °vyathān tatopapa° B °ākramañ || C °ākramanañ || .

भगवानाह ॥

मृदु संस्पर्शः यो तथागतानां
तूर्णं यथा अतिरितमाहूतानां ।
न हि बुद्धश्रेष्ठान तथागतानां
शरीरमागम्य वधो प्रजायति ॥
मयचेतना नास्ति विहेटना वा
प्राणेषु सो गच्छति अप्रतिघो भगवान् ।
सर्वेहि भूतेहि निवापषण्डं
भगवता हरितशाद्वक्षं निर्मितं ॥

5

भगवां उपविष्टो भिबुसंधो च ॥ ते लेच्छवयो भगवन् पृच्छन्ति ॥ कस्य भगवता 10
शुवे आगारमधिवासितं अभ्यन्तरवैशालकानां बाहिरवैशालकानां वा ॥ भगवा-
नाह ॥ न हि वासिष्ठाहो अभ्यन्तरवैशालकानां तथागतेनाधिवासितं न बाहि-
रवैशालकानां ॥ गोशुंगीये मनुष्यालापिको शुको प्रेषितो गन्वाये पारं । तेन
तथागतो सत्रावकसंधो गोशुंगीये वचनेन श्रुवेतनाय भक्तेन उपनिमन्त्रितो । तथा-
गतेनाधिवासितं ॥ ते दानि लेच्छवयो अभ्यन्तरवैशालका च दुवेचतुरशीति राजा- 15
न सहस्राणि अन्यो च महाजनकायो चचियमहाशाला गृहपतिमहाशाला विस्मय-
सम्पन्नाः कथं शुको जल्पतीति ॥ भगवानाह ॥ किमचाश्चर्यं गोशुंगीये शुको जल्पति
मानुषिकाय वाचाय । अन्येहि पि वासिष्ठाहो पश्चिभूतेहि राज्यं व्यवहरितं ॥

भूतपूर्वं वासिष्ठाहो अतीतमध्वाने नगरे वाराणसी काशिजनपदे ब्रह्मदत्तो नाम
राजा राज्यं कारयति कृतपुण्यो महेशास्त्रो महाबलो महावीरो महाबाहो ॥ 20
तस्य च राज्यं च्छ्रवं च स्फीतं च जेमं च सुभिषं च आकीर्णजनमनुष्यं च बह्वजनम-

2. BC °rçaḥ brāhmaṇa yo ta° B °tānām | tū° C °tūrṇa ya° BC °thā etaritamārutenā na hi°.

— 4. BC °preshṭona tathā° B °rīraṁm āgamy vadhe pra° C °jāpatiḥ B °jāya(?) or °pa?)ti ābha°.

6. B °ābhayanāceta° C °ābhāyanāceta° BC °nā vā | punaḥ sarvaprāṇiṣhu so° C °pratishyo bhaga° B °gavān sarve°. — 8. BC °nivāpadaṇḍam° C °ritasābhvaṇam° ni° B °ritasābhvaṇam° | nirvūtaṁ bha°. — 10°. B °ccanti kasya°. — 10°. C °vato ṣuve° BC °ve āgīram a° B °lakānā bāhīmraṁ vaiçā° C °hiraṁvaiçā°.

12. BC °vāçishṭā° sītaṁ | na bā°. — 13°. C °ḡiye anushyalopiko° B °nushyalāpi° BC °ye pāraṇ tena°. — 13°. BC °gato ḡāva° B °vako saṁgho° BC °ñcetanā°. — 15. BC °nta- raṁ vaiçā° C °lakā duve° B °ṛitīm rājā° C °anye ca ma° kāye kshetri° B °kāyo | ksha° ḡāla ḡri° C °cālāḥ vi° B °ḡālā | vi° C °lpati iti |.

18. BC anye pi vāçishṭā(C °shto)ho pa° jyaṁ vyapaha°. — 19. BC °vāçishṭā° B °vā- nāraçi kāçi° C °ṇasi kāçi° BC °hābaro ma°.

21. C °maṁ ca sūtikṣaṁ° B °shyaṁ ca sukṛita° B °nushyākarmaṇam° C °shyaṁ ca bahu- janamanushyākarmaṇam° ca praçā° BC °ḡamara suni° skara vyava° mpannam viśī°.

- नृष्याकीर्णं च सुखितन्नमनुष्यं च प्रशान्तदण्डडमरं सुनिगृहीततस्करं व्यवहार-
सम्पन्नं ॥ विस्तीर्णं च अन्तःपुरो अपुत्रो च ॥ तस्य राज्ञो भवति ॥ कथं मे पुत्रो
भवेया ॥ स शृणोति अमात्यानां ॥ अनुहिमवन्ते आश्रमे ऋषयो महानुभावा
प्रतिवसन्ति पंचाभिज्ञा चतुर्थानलामिनो ते पृच्छितव्या कथं पुत्रो भवेय । ते महा-
5 नुभावा ऋषयो आचिच्छिन्ति यथा देवस्य पुत्रो भविष्यति ॥ सो दानि राजा
सान्तःपुरो सकुमारामात्यो सबलवाहनो येन तेषामृषीणामाश्रमस्तेन संप्रस्थितो ॥
अन्तरमार्गे वासमुपगतो राजा सबलवाहनो सान्तःपुरो ॥ तेन तर्हि दृष्टा साम्ब-
लीकोटरातो चयो पश्चियो निर्धानाथो उलूकी शारिका शुकी ॥ तस्य दानि
राज्ञो दृष्ट्वा कौतूहलं संजातं ॥ तेन पुत्रो आसन्नो गच्छ जानाहि किमत्र कोटरे ॥
10 सो आरुह्य निधायति पञ्चति त्रीणि अण्डकानि ॥ सो आह ॥ देव त्रीणि अण्ड-
कानि ॥ राजा आह ॥ पृथक्पृथक्पुटके बन्धित्वा औतारिहि यथा न विपश्यन्ते ॥
तेन पुत्रेण पुटकस्त्रिं पृथक्पृथक्बन्धित्वा औतारिता अप्रियम्नाः ॥ अमात्या पृच्छी-
यन्ति ॥ कस्त्रेमानि अण्डकानि ॥ अमात्या आहुः ॥ एतेषां क्षु शाकुनिका
पृच्छीयन्ति । एतेषामत्र विषयो ॥ शाकुनिका शब्दापिता ॥ शाकुनिका राज्ञा
15 पृच्छीयन्ति ॥ राजा आह ॥ भो भण्णे जानाथ कस्य इमान्यण्डकानि ॥ ते तत्र
चरिता शाकुनिकाः सर्वेषां पक्षीजातीनां अण्डकानां विधिज्ञा पक्षिणां पि वि-
धिज्ञा यो यादृशो पक्षीति ॥ ते आहन्सु ॥ महाराज इमानि त्रीण्यण्डकानि
एकमुलूकीये द्वितीयं शारिकाये तृतीयं शुकीये ॥ राजा आह ॥ किं भव्यान्येतानि
अण्डकानि अभिनिर्मेदाय ॥ ते आहन्सुः ॥ भव्यानि महाराज औतारितानि

२^१. B °tro ca tasya°. — २^२. B °vati katham°. — २^३. B °veyā sa ṣṭi°. — ३^१. B °noti |
amā° BC °tyānām ahima°. — ३^२. BC ahima° C °bhāvo prati° B °pricchatavyā | katham me
pu°. — ४. C °mahābhāva° B °bhāva° vā risha° C °ācikshavi yadā de° B °shyanti | yadā
de°. — ५. BC °māro mātyo°.

७^१. C °rgaṇa vāsa° B °vāhanā sāntahpuro tena°. — ७^२. BC °dṛishṭvā sāmpariko° B
°koṭharā° C °koṭṭarājo trayo° BC °yo nirvāntāyo | ulūki ṣālikoṇḍaki | . — ८. B °rājñoh
dṛi° C °jño tāñ dṛi° hālām jātām | . — ९. C °ṇattām gaccha yānāhi° tra totāre | B °ko-
tāre | . — १०^१. C °ti triṇya° B °triṇyaṇḍakāni || . — १०^२. BC °va triṇi a° C °ṇḍajāni | .

११^१. B °kpuḍha(ou ṭa?)ke° BC °ndhiya te tāre° thā nopa° C °nopadyate | B °dyate | .
— १२. B °puḍha(ou ṭa?)kesmiñ C °takesmiñ° kprithakabandhi° B °gbandhīya° BC °ya
te tāri°. — १३^१. C °mānyaṇḍa°. — १३^२. B °shām ṣāku° C °shām ku ṣāku°. — १४^१. BC
°teshām atra° shayo ṣā°. — १४^२. B °pitā ṣā°. — १४^३. C °rājā pri°. — १५^१. C °āhaḥ | .
— १५^२. BC ho bhane° C °jānatha kasyemāṇḍa° B °kasyamānyaṇḍa°. — १५^३. C °ṇḍajā-
nām | jñā yo pādri° BC °pakshi te a°.

१७^१. BC te ahansu(C °tsuh) | . — १७^२. C bhavyāni mahā° imāni triṇya° B °ni triṇya°
C °lūkiyo dvi° BC °ṣālikāye°. — १८^१. C °ṇḍajāni abhiniveṣaṇāyañ | B °ni abhiniveṣaṇāya || .
— १९^१. C mahārāja bhavyāni bhāripāni avi° B °rāja bhāripāni avi°.

अविपन्नानि ॥ राजा पृच्छति ॥ को एतेषामण्डकानामुपचारो यथैते उपचीर्णा विदेन्सुः स्वस्तिना च अभिनिर्भेदं गच्छन्ति ॥ शाकुन्तिका आहन्सुः ॥ महाराज विहृतं कार्पासं उभयत्राश्रये संस्तरितव्यं ॥ तत्र एतानि अण्डकानि मधुसर्पिषा म्रित्वा निष्पन्नानि उपरि विहृतं कार्पासन्तमेते मातृकार्थं पोषिष्यति ॥ यथा तेहि शाकुन्तिकेहि आणत्तं तथा तानि अण्डकानि निष्पन्नानि ॥ राजा तं ऋषी-
 णामाश्रममनुपूर्वेणानुप्राप्तो ॥ एकान्तेन बलवाहनं स्थापयित्वा सान्तःपुरो ऋषी-
 णामाश्रममुपसंक्रान्तो ॥ ऋषयो राजानं दृष्ट्वा प्रत्युन्नताः यथा ऋषीणां समुदा-
 चारो ॥ स्वागतं महाराज अनुरागतं महाराज निषीदतु महाराज इमान्यास-
 नानि ॥ राजा सान्तःपुरो ऋषीणां पादा वन्दित्वा निषङ्को ॥ ऋषीणां महत्तरको
 कुलपती ॥ सो तं राजानं प्रतिसंमोदेत्वा पृच्छति ॥ किं महाराज आत्मनो प्रयोजनं
 ऋषीणां सकाशातो ॥ राजा आह ॥ मम विस्तीर्णो अन्तःपुरो न कस्याचित्पुत्रो
 अपुत्रो सि यं इच्छामि संदिश्यतु यथा मे पुत्रो भवेय ॥ ऋषीणां महत्तरको आह ॥
 महाराज यानि तानि त्रीणि अण्डकानि अमुकातो शाम्बलीकोटरतो ओतारि-
 तानि तानि वेष्येहि ततो ते पुत्रा भविष्यन्ति ॥ राजा विस्मितो ॥ महाभागा
 इमे ऋषयो यन्तं नाम यं इमानि अमुकातो शाम्बलीकोटरतो त्रीणि अण्डकानि
 ओतारापितानि इमेषामिह आश्रमे प्रतिवसन्तानां विदितं । महाभागा इमे
 ऋषयो ॥ सो ऋषीणां पादा वन्दित्वा भूयो वाराणसीं संप्रस्थितो । अनुपूर्वेण
 वाराणसीं प्रविष्टो ॥ तानि अण्डकानि कालेन समयेन सर्वाणि त्रीणि प्रभिन्नानि ॥

1¹. C °pricchacchati | . — 1². C ko eshām aṇḍajānāṁ u °C °cirṇa te | vidye ° B °rṇā ta vidye ° BC °dyetsuh | sva ° B °stino ca °. — 2¹. C °āhatsuh | . — 2². B °rājā vihetaṁ kāryāsaṁ ° C °vihetu kāryāsam ubhayaṁ yatrā ° B °trācṛuye °. — 3. C tatraitāni aṇḍajāni ° rpishā prākshipitvāni upari ° B °nikshitavyāni ° C °vihartuṁ karpā ° B °taṁ karpā ° BC °po-shashya ° C °shyanti | . — 4. C °aṇḍajāni °. — 5. BC °rishiṇām ā ° C °çramaiṁ anu °.

6. C °kānte bala ° B °ntahpurā ri ° BC °rishiṇām °. — 7. B °dgatāḥ | ya ° cāro svā °. — 8. C °hārājānurā ° BC °hārāja imā(B °mām)nyāsa °. — 9¹. C rāja sā ° B °hpurā ri ° C °rishiṇām ° BC °nisharṇo rishi °. — 9². B °patṭ so taṁ °. — 10¹. BC °moditvā pri °. — 10². C °ātmānāṁ pra ° B °tinana prayojanaṁ | ri ° C °kārote | .

11¹. B °stirṇā a ° C °hpura na ka ° BC °kasyacit pu ° C °smi yaṁ icchā ° B °smi ya icchāni | sadīçayatu ya ° C °mi | sadisatu ya °. — 13. BC °aṇḍakā(C °jā)ni kāttato cā(B °sā)nibalīkoṭa(C °tā)gatā(C °to) otā ° B °otānitāni tāni ° BC °niceshthāvehi ta ° C °tataḥ te °. — 14¹. B °smīto mahā °. — 14². BC °bhāgo ime ° C °yo jantu nāma ° B °yantu nāma ye imā ° C °nāma yo imā ° BC °çāmbaliko ° C °kottarāto ° B °tanāto ° C °aṇḍajāni otā ° opitā ° shān iha āçramāto prati ° B °ditāṁ mahā °.

16. C °bhāga ime ° B °shayo so °. — 17¹. C °rāyaṣiṁ saṁpra °. — 17². C °ṇasiṁ saṁprasthito | B °hṭo tā °. — 18. C °aṇḍajāni kā ° C °tāni aṇḍajāni pra ° B °nnāni eka °.

एकतो उलूकपोतको जातो द्वितीयातो शारिकपोतको जातो तृतीयातो शुक्रपोतको जातो ॥ राजाणत्तीये उन्नीयन्ति वर्धीयन्ति ॥ यत्र वेलाये संवृद्धा सर्वे त्रयो पण्डिता मेधाविनो मनुष्याल्लापिनो मनुजाये वाचाये आलापसंलापं करोन्ति परस्परं ॥ सो दानि राजा ब्रह्मदत्तो तेषां बुद्धिबलं ज्ञात्वा पृथक्पृथक् राजधर्मं पृच्छति ॥ ते च ज्ञात्वा व्याकरोन्ति ॥ तेषां व्याकरणं श्रुत्वा सर्वेषां त्रयाणां राजा ब्रह्मदत्तो प्रीतो संवृत्तो ॥

वाराणस्यामभूद्राजा ब्रह्मदत्तो प्रतापवान् ।
तस्य राज्ञो अभूत्पुत्रा सकुना त्रीणि पण्डिताः ॥
प्रथमो कौशिको आसि द्वितीयो आसि शारिको ।
तृतीयो च शुक्रो आसि सर्वे पण्डितजातिकाः ॥
तेषां बुद्धिबलं ज्ञात्वा तुष्टो राजा जनाधिपः ।
राजधर्माणि पृच्छेयं सर्वां प्रत्येकशो रहे ॥
कौशिकं ताव पृच्छामि शकुन्त भद्रमसु ते ।
राज्यं प्रशासमानस्य किं कृत्यं पुत्र मन्यसे ॥

15 कौशिको आह ॥

चिरस्य वत मां तातो राजधर्माणि पृच्छति ।
हन्त ते हं प्रवक्ष्यामि एकाग्रमनसो शृणु ॥
न क्रोधस्य वसं गच्छे स तु क्रोधं निवारयेत् ।
न हि क्रुद्धस्य अर्थो वा धर्मो वाक्रमति पार्थिव ॥
अक्रुद्धस्य हि राजस्य अर्थो धर्मो जनाधिप ।
प्रज्ञाक्रमति सर्वत्र तस्या क्रोधं निवारयेत् ॥

1. C °pota jāto° BC °tiyo çālikapo° C °poto jāto° BC °jāto | tritīyo çuka° C °katopo jāto | . — 2¹. B °rddhiyanti yatra°. — 2². BC °velā sañvṛiddhā sarva tra° dhāvino°. — 4. C mo dāni° kprithaka rājā dharmmañ° B °k rājā dha°. — 5¹. C te va rājño vyāka° BC °karoti.

8. B °jño bhūtapu° C °jño° bhūt pu° BC °putro sakunā(C °kuntanā)ma tri°. — 9. BC °çikā āsi | dvi° B °çārika | C °çālikah | . — 10. B °āsi | sa° tikah te°.

11. BC teshāñ buddhibalañ jñātu(C °tuñ tu)śtā rā°. — 12. C rājā dha° B °cche-yañsi sarvāñ° C °sarvaprabho kaço°. — 13. C °tāvan pricchā°. — 14. BC °jya pra° C °çāsyamāna° kṛitya pu°.

16. B cirasya punar mā nāto rā° C cirasya punaḥ mām tā°. — 17. C °vakshāmi e°. — 19. C na hi krodhasya hi rā° (l. 20) B °kramate pārthivah | . — 20. BC °nādhipah | .

21. C °smān krodhañ ni° B °krodhañ ni°.

ततो विवादे उत्पन्ने उभौ पक्षौ समाहितः ।
 उभाभ्यां वचनं श्रुत्वा यथाधर्मं समाचरेत् ॥
 मा च च्छन्दा च दोषा च भया मोहा च पार्थिव ।
 उभाभ्यां वचनं श्रुत्वा यथाधर्मं समाचरेत् ॥
 न च गच्छति सो हानिं पण्डितो ह्यर्थकारणात् ।
 यश्चकीर्तिञ्च रक्षन्तो स्वर्गं मार्गेति पार्थिव ॥
 ततो अधर्मं वर्जेत्वा राजधर्मेहि पार्थिव ।
 अनुशास महीपाल एव तत्र गमिष्यसि ॥
 रञ्जनीयेषु कामेषु मातिवेलं प्रमोद्यहि ।
 प्रमत्तस्व हि कामेहि परशत्रु बलीयति ॥
 ततो नगरवृत्तानि सर्वाणि अनुवर्तये ।
 अथ ज्ञानपदवृत्तं धर्मेण अनुवर्तयेत् ॥
 पौरज्ञानपदं राष्ट्रं गुणेहि अभिधारयेत् ।
 भोगद्रव्यप्रदानेन कृत्स्नानां करणेन च ॥
 ततः परिजनं सर्वं वद्रेण अभिधारयेत् ।
 भोगद्रव्यप्रदानेन अमेखपुङ्खो मवे ॥
 अनुरक्तं विरक्तं च सर्वं ज्ञानेसि पार्थिव ।
 बलाग्रे उपजीविषु पौरज्ञानपदेषु च ॥
 प्रत्यवेचित्वा कर्मान्ता मतां हर्षाणि दापयेत् ।
 सर्वेषु हिंसां वर्जेत्वा धर्मेण फलमादिशेत् ॥
 यथा पूर्वकेहि राजेहि आगतां जनतां बद्धं ।
 यथा राष्ट्रं निवेशेय तथा कुर्वहि पार्थिव ॥
 अनुग्रहं च दीनानां आद्यानां परिपालनं ।

5

10

15

20

1. BC °vipāde utpanno ubhau° B °māhiyah | . — 2. C °dharma samā°. — 3. C °rthi-
 vah | . — 4. BC °dharma samā°. — 5. BC °cchati no hā° C °kāranāt | .

6. C yaçokirtti ca° BC °svarga mārge(C °gām)hi pārthivah | . — 7. C omet la ligne 7.
 B °vajjetvā°. — 8. B °evam gami°. — 10. B °balipati°.

11. C tato naravri° BC °rtlate | . — 12. B artho jā° BC °padañ vṛittañ°. — 13. B
 °rāshṭhram gu °rayet bho°. — 14. B °prahāreṇa kri° BC °kṛityañhi kara°. — 15. BC
 °sarve vivarttēna a(C °nā)bbi°.

16. BC dravyabhogapra° B °bhava | C °bhavet | . — 17. BC °rakta vira° C °sarva
 jānesi pārthivah | . — 18. BC balāgram opajivishu°. — 19. BC °bhūtañ harshā° B °raṣāni
 dā°. — 20. BC sarvām (C °rvān) kuhin so varje°.

21. B °pūrveke° B °āgatā jana°. — 22. BC °niveçāya ta° C °vaḥ | . — 23. B °nām
 āghānām pa° C °nām ādyānām°.

- सदा विजितवासीनां करोहि मनुजाधिप ॥
 धनक्रीडारतो राजा परदारनिरतस्सदा ।
 राष्ट्रस्य अप्रियो भवति चिप्रं जहति जीवितं ॥
 अलुब्धो पुनर्मैधावी परदारविरतः सदा ।
 5 राष्ट्रस्य प्रियो भवति सुचिरं तात जीवति ॥
 वैरबन्धं च मा कुर्या पाटिराजेहि पार्थिव ।
 यो वैरी हि महीपाल वैरमप्येति वैरिणः ॥
 मित्रबन्धं च कुर्यासि पाटिराजेहि पार्थिव ।
 दृढमित्रं हि राजानो पूजन्ति अपरा प्रजा ॥
 10 प्रकीर्णोच्चारणो मासि सर्वार्थेहि जनाधिप ।
 हेतुकारणसंयुक्तं मन्त्रं कालेन व्याहरे ॥
 गुह्यमर्थं च धारेहि सदा वारेहि पार्थिव ।
 भिन्नमन्त्रा हि राजेन्द्रा अनुमोन्ति व्यसनं बद्धं ॥
 गुह्यमर्थं धारयित्वा लभते विपुलां शिरिं ।
 15 न चामित्रवसमेति पश्चाच्च नानुत्पद्यति ॥
 येऽमूढमन्त्रा अविकीर्णवाचा
 युक्ताश्च कार्यार्थे जना नरेन्द्र ।
 न तेषु शत्रू जगयन्ति क्रोधं
 मणिविषाणां यथा शतघ्नीयो ॥
 20 गुह्यकमर्थसंबन्धं संधारयति यो नरः ।

1. BC °dhipaḥ | . — 2. BC °kriḍa(C °di)to rá° C °rataḥ sadá | . — 3. B rāshṭhrasya° C rāshṭasya°. — 4. C alabdhā pu° B alubdhā puna° C °virato sadá | . — 5. C rāshṭasya vipri° B °priye bha° rañ tana ji°.

6. BC cairaṁ baddhaṁ ca má° C °kuryât páṭi° vah | . — 7. BC yaçcápi hi mahi° C °hi-pára vairam alpenti° B °vajlam alyamñti vairiṇaḥ miccabandhaṁ°. — 8. B miccaba° C mitrabāndhavaṁ ca ku° B °si páḍhirájeḥi° C °rthivaḥ | . — 9. BC °mitra° hi° no pujenni pra-para prajā | C °pūjayaṁti aparaprajā | . — 10. B °kirṇacāro mási° C °raṇo ási° BC °dhipaḥ | .

11. B °saṁyuktum(?) mitraṁ(?) kále° C °ktaṁ mitraṁ kareṇa vyāharet | . — 12. C guhyam arthaṁ na dhāreti sa° B °rthaṁ na dhare sadá° BC °vālehi pá° C °rthivaḥ | . — 13. B °nnama. .ohi rājendrau—pranu° C °rājendro anu° B °nubhyonni vya°. — 14. BC °labhante vipulaṁ çi(C °gī)riṁ na cá°. — 15. C na ca mitravasaṁ ehi pa° B °travaṁsaṁ ehi pa°.

16. BC ye mú° B °ntrá athaki° C °ntrá arthakirṇná vácā mukteshu janá° B °vácā muk-tāçca káryārtheshu janá narendre | C °rendrá | . — 18. B °tesha çatrur jana° C °çakraṁ jana° BC °yati krodhaṁ(B °dhaṁ) māṇi(C °ni)vishāṇāṁ yathā çatrusaṁghāḥ | . — 20. BC guhyam arthasaṁ(B °rthaṁ sa)bandhaṁ saṁdhayati yo°.

सच्च भेदमयात्तस्य दासभूतो व वर्तति ॥
 धर्मस्थितेषु आरक्षां सदा कुर्यासि पार्थिव ।
 बलचक्रं हि निश्चाय धर्मचक्रं प्रवर्तते ॥
 धर्मस्थितानां तेजेन सर्वा श्राम्यन्ति ईतयो ।
 समयेन वर्षन्ति देवा शस्यं निवर्तते तर्हि ॥
 दृष्टधर्मे हितार्थं च संपराये सुखानि च ।
 एवं भोति महाराज गुणवन्नेषु यत्कृतं ॥
 तस्मात्तं परिरक्षेया राजा धर्मेण पार्थिव ।
 तं हि राज हितं तुह्यं राष्ट्रस्यापि च तं हितं ॥
 समीक्षाकारी अस्या हि सर्वार्थेहि जनाधिप ।
 कोष्ठागारे च कोष्ठे च अप्रमत्तस्य संभव ॥
 एतावती अर्थवती एषा मह्यानुशासनी ।
 तं सर्वमोगृहीत्वान एवं कुरुहि पार्थिव ॥
 एवं ते प्रतिपन्नस्य यशो कीर्तिश्च मेव्यति ।
 चेमं भविष्यते राष्ट्रं क्षत्रं स्फीतं जनाकुलं ॥
 कौशिकस्य श्रुत्वा वाक्यं श्रेष्ठं धर्मार्थसंहितं
 तथा शारिकं पृच्छामि राजधर्मा ब्रवीहि मे ॥

5

10

15

सारिकपोतो आह ॥

चिरस्य वत मां तात राजधर्माणि पृच्छसि ।
 हन्त ते हं प्रवक्ष्यामि एकायमनसो शृणु ॥
 द्विभिक्षु पादकेस्तात अत्र लोकः प्रतिष्ठितः ।
 अलब्धलाभो अर्थस्य लब्धस्य परिरक्षणं ॥
 तस्मादर्थस्य लाभार्थं लब्धस्य परिरक्षणे ।

20

1. BC sa tu bheda° C°bhūto varita° B°to ca varita°. — 2. BC °teshvāraکشائं° C°rthi-
 vah | . — 3. C°cakra hi ni°. — 4. C dharme sthi° çāsyati itayah | B°nti itayo | . —
 5. B°varshañte de° C°rshanti te devāḥ çasya nivattete ta°.

6. C dṛištādha° BC °dharmañ hitārthañ ca sañparāṇi mukhā°. — 8. BC °rājadharm-
 me° C°rthivah | . — 9. BC °rājehi tuhyañ(C°bhyañ) rā°. — 10. BC samikshyakāri°
 dhīpal | .

11. BC koshṭāgā° koshte ca. — 12. B°esho mahyā°. — 13. B°tvānaivañ ku° C°kuru
 pārthiva. — 15. C kshema bha° rāshṭaṇṇ ri° B°rāshṭra riddhañ C°ddhañ sphitañ°.

16. BC °çreshtañ dha°. — 17. BC °çārika prī° C°pricchā rā° BC °rāyañ dharmā°. —
 18. B sārakapo° C sorakapo°. — 20. BC hante te hañ°.

21. BC dvibhūis tu padakais ti° C°loka prati° BC °sṭhitāḥ ala°. — 22. C°bdhalābhah
 artha° sya pratilaksha° B°parilaksha°. — 23. C°bhārtha labdha° BC°parilakshaṇaṇṇ |

दृढं कुर्यासि व्यायामं धर्मेण मनुजाधिप ॥
यो वै भूमिपतिर्देव अधर्मेणानुशासति ।
राष्ट्रं स्व दुःखलं भोति च्छिद्रभूतं समन्ततः ॥
यो च भूमिपतिर्देव धर्मेण अनुशासति ।
राष्ट्रं स्व स्थावरं भवति ऋद्धं स्फीतं जनाकुलं ॥
निगृह्णे निगृहीतव्यं प्रग्रहाह्नी च प्रगृह्णे ।
संगृह्णे संगृहीतव्यां अनुग्रहश्चर्मिव ॥
यो नियहं न जानाति प्रग्रहं वा जनाधिपः ।
संग्रहानुग्रहं चापि सो ऋषी परिहायति ॥
पुत्राञ्च भ्रातरां चापि शूरां साहसिकां क्वां ।
मा त्वन्ने ईश्वरां कासि ग्रामे जनपदेषु वा ॥
अनुग्रहं कुर्या भूपो मातापितार्षे पार्थिव ।
विमानिता हि दायका उद्माना मोन्ति श्रवः ॥
पञ्च राष्ट्रा भवे राज्यं कुटिलशत्रुसेवितं ।
मा तां च विश्वसे तच्च मा च प्रतिपद्ये उत्पद्ये ॥
उत्पद्ये च प्रतिपन्नो चक्षिष्यो च वसानुगो ।
अभिचाणां वसमेति पश्चाच्च अनुतप्यति ॥
आत्मना बलबामार्थं अभिचाणां पि नियहे ।
राष्ट्रस्य अनुकम्पार्थं संतुलेहि जनाधिप ॥
समीक्ष्यान कथय राज्ञौ वा यदि वा दिवा ।
उपश्रोता हि तिष्ठन्ति ते श्रुत्वा विकरेन्सु ते ॥

1. BC °dhipaḥ yo vai°. — 3. B rāṣṭhrasya° C rāṣṭasya° BC °dullabhañ bhoti cchi-
drañ bhū°. — 4. C °pati deva° B °rmeṇānuçā° C °rmeṇā anu°. — 5. B rāṣṭhrasya° C
rāṣṭaṇṇ sya° BC °varo bbava° C °ddhañ sphitañ ja°.

6. B nigrihne nigrihi° C nigrihne nigrihne nigrihitavyaṇṇ pragrihāñ saṃpragrahāñ |
pragrihne B °grahāñrarhāñ pragrihne saṃgri°. — 7. C saṃpragri° BC °grihne | saṃgri°
B °lavyām anugrahā ruci° C °lavya rucir bhavaḥ | . — 8. C °ti pragrihañ cā janā°. —
10. C putrāñ ca bhṛā° BC °tarañ cā° C °çurā sāha° BC °hasrikāñ°.

11. C sā tvañ te° BC °kāci grā° C °shu ca | . — 12. B °hañ ca ku° BC °kuçi bhoga
mâtā(B °trā)pitrārtha pārthi° C °rthivaḥ | . — 13. C vimānatonī dāyā° B °nitāni dāyā°
BC °ndbhrānto bhonti° B °nti satravaḥ | . — 14. C °ved rājāñ ku° B °ve rājāñ ku° BC
°ṭṭaṇṇ çatru°. — 15. B mā tāñ viçva° BC °mā teshāñ pānsu(C °pāñçu) utpa°.

16. B °tpatha prati° C °triye ca vasānugāḥ | B °vasānugā | . — 17. BC °vasan eti pa°
nutarpyati(C °si) | . — 18. C °nā varālabhbārtha ami° B °lalambhārthañ°. — 19. C
rāṣṭaṇṇasya° BC °dhipaḥ | . — 20. C sāmikṣi°.

21. BC upaçotā(C °bhā) hi tiṣṭhēti(C °shṭhēhi) te çru° B °retsu te | .

शूरो व्यावर्त्यते विप्रं आद्यः संगृह्णते बलं ।
 अर्थवशी मन्त्रबली कुपितो करेऽर्थं न ते ॥
 तस्मादर्थवसं विप्रं सपुत्रदारं प्रवासयेत् ।
 आद्यं मन्त्रवरं वैश्वं तनुं वापि शठं शठं ॥
 अमात्यं देव कुर्यासि पण्डितमर्थचिन्तकं ।
 अलुब्धमनुरक्तं च राष्ट्रस्य परिणायकं ॥
 दुष्प्रज्ञानाममात्यानां प्रज्ञाविकल्पकारिणां ।
 राष्ट्राणि दुःखमेधन्ति राष्ट्राधिपतिना सह ॥
 पण्डितानाममात्यानां प्रज्ञातेजेव पार्थिव ।
 राष्ट्राणि सुखमेधन्ति राष्ट्राधिपतिना सह ॥
 लुब्धो च अलुब्धो च अमात्यो मनुजाधिप ।
 नैव राज्ञो हितो भोति राष्ट्रस्यापि न सो हितः ॥
 तस्मादलुब्धमेधाविं अमात्यं मनुजाधिप ।
 मन्त्रस्थानुयुक्तं कुर्या राष्ट्रस्य परिणायकं ॥
 नास्ति चारसमं चक्षुः नास्ति चारसमो नयो ।
 तस्माच्चारं प्रयोजेय्वा सर्वार्थेषु जनाधिपः ॥
 सर्वं परिजनं राष्ट्रं संपरिगृह्ण पार्थिव ।
 बलायमुपजीविष्व कृत्याकृत्येहि पार्थिव ॥
 तस्माद्धीरं प्रतिहारं प्रतिपद्यासि पार्थिव ।
 अप्रमादं स कुर्या च तवमेतत्सुखावहं ॥
 एतावती अर्थवती एषा मद्धानुशासनी ।

5

10

15

20

1. BC °vyāvatsate kshi° B °kshipra ādhyah° C °prañ ādya saṁgrihyate° B °grihmate°.
 — 2. C °bali kurute kurutha na te | B °pite kururthañ na te | . — 3. BC °smān artha(C °nn arthañ)vasaṁ vipra sapu°. — 4. B °mantrañ ca(?)rañ vaiçya tanañ vāpi çathañ | C °vaiçyas tanuñ cāpi çathañ çalañ | . — 5. BC saputradārañ rāshtrātaḥ(C °to) kshipram eva pravāsayet | amā° B °kuryasi pa° C °kuryasi pa° B °rthacittakañ | C °cintañkañ | .
 6. C alabdha anu° rāshṭasya pariñāya°. — 7. BC °nām prajñāvañ kalpa°. — 8. B rāshṭhīrāṇi° C rāshṭrani du° BC °rāshṭhrādhi°. — 9. B °tānām amā° BC °jñāteyena° C °rthivah | . — 10. B rāshṭhīrāṇi°nti rāshṭrā°.

11. C labdho° BC °bdho cālpa° C °buddhiçea a° BC °dhipaḥ | . — 12. C naivañ rā° rāshṭasyāpi na çobhitah | . — 13. BC °dhāvi amātya manu° C °dhipaḥ | . — 14. BC mantrasyañya(C °syānu)tarañ ku° C °ryād rāshṭasya°. — 15. B °sti vārasa° BC °naya | .

16. C °yojeyā sa°. — 17. B °grihna pā° C °grihnantu pārthivah | . — 18. BC °rthivah | . — 19. C tasmād virañ prathīharañ BC °padyosi pā° C °rthivah | . — 20. B °ryāma tava° C °ryāma tam etacca sukhā°.

21. BC °çāsañ |

तं सर्वमोद्यहेत्वान एवं कुहहि पार्थिव ॥
 एवन्ते प्रतिपन्नस्य यशो कीर्तिश्च भेष्यति ।
 चेमं भविष्यति राष्ट्रं ऋद्धं स्फीतं जनाकुलं ॥
 कौशिको चापि पृच्छितो ते पृष्टा व्याकरेन्सु मे ।
 राजधर्मं यथातथा त्वं दानि शुक् पृच्छसि ॥
 बलं कतिविधं राज्ञो पण्डित अर्थचिन्तक ।
 राजधर्मं यथातथा इच्छित्वं ब्रवीहि मे ॥

शुको आह ॥

बलं पंचविधं राज्ञः इच्छित्वं नराधिप ।
 एकाग्रमनसो भूत्वा शृणोहि वचनं मम ॥
 प्रथमं बलं सहजं द्वितीयं पुत्रबलं तथा ।
 ज्ञातिमित्रबलं चापि तृतीयं मनुजाधिप ॥
 चतुरंगबलं चापि चतुर्थं भवति पार्थिव ।
 पंचमं च बलं कुहि प्रज्ञाबलमनुत्तरं ॥
 एतं बलं पंचविधं यस्य चापि जनाधिप ।
 राष्ट्रो स्य स्थावरो भोति ऋद्धं स्फीतं जनाकुलो ॥
 बलवं पुनरेतेषां प्रज्ञाबलमनुत्तमं ।
 प्रज्ञाबलेन संयहे कृत्याकृत्यं जनाधिप ॥
 अकृत्यं परिवर्ज्येति कृत्यं च अनुतिष्ठति ।
 आत्मनो ज्ञातिमित्राणां राष्ट्रस्य च सुखावहं ॥
 कुलीनो पि हि दुष्प्रज्ञो राजार्थे मनुजाधिप ।
 नैव राज्ञो हितो भोति राष्ट्रस्यापि न सो प्रियः ॥

1. B °rvam āgrāhe° C °rvam āgrihetvā° rthivah | . — 2. B sarvan te° C samantena prati° kirtti ca° B °kirttiñ ca°. — 3. C kshesañ bhavi° BC °rāshṭrañ(C °shṭañ) ca kshemañ sphitañ° B °tañ ca janā°. — 4. BC °prieclhito te(C °ta) dṛishtvā vyākaretsu ca | . — 5. C °yathā teshāñ tva dāni°.

6. B pañḍi° BC °ñḍitān artha° B °cittakañ ca balañ katividhañ rā° C °ntakañ | . — 7. B rājñah ikshitavya° C °chitañvya bra°. — 9. C °dhipah | .

11. BC °tīya balaputram eva ca°. — 12. C °mitrañ balañ °dhipah | . — 13. BC cāturañ° C °rthivah | . — 14. C °jñābalaṁ uttamañ | B °ttarā | . — 15. B etam balañ° C etad balañ °dhipah | .

16. C rāshṭā va sthāvalo bho° B rāshṭro ca ° bhoti | ri° BC °ṛiddha sphi° C °kulañ | . — 17. B balavā puna° C balavāñ punar ateshāñ ° balasamutla°. — 18. BC °balasamañ grāhu kṛityakṛitya ja° C °dhipah | . — 20. C °rāshṭasya°.

21. C °dhipah | . — 22. C °jñō hi bhoti rāshṭasyā°.

क्षिप्रं तु नश्यते राज्यं प्रतिराजेहि पार्थिव ।
 विरक्ता प्रकृतियो च अन्यं मार्गन्ति स्वामिकं ॥
 अतीव सत्कृतो भवति पण्डितो अर्थचिन्तकः ।
 वरान्यो च स्थापयति शूरां वीरां विचक्षणं ॥
 यशं च इह लोकं संपराये च स्वर्गं गति ।
 अधर्मं परिवर्ज्यैवा धर्ममाचरते सदा ॥
 धर्मं चर महाराज मातापितृषु पार्थिव ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 धर्मं चर महाराज पुत्रदारे जनाधिप ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 धर्मं चर महाराज मित्रामात्रे जनाधिप ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 धर्मं चर महाराज श्रमणे ब्राह्मणे तथा ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 धर्मं चर महाराज पुरे जानपदेषु च ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 धर्मं चर महाराज अस्त्रिं लोके परच च ।
 इह धर्मं चरित्वान राजा स्वर्गं गमिष्यति ॥
 एतावती अर्थवती एषा मद्भ्यानुशासनी ।
 तं सर्वमोग्रहीत्वान एवं कुरुहि पार्थिव ॥
 एवन्ते प्रतिपन्नस्य यशो कीर्ति च भेष्यति ।
 चेमं भविष्यते राष्ट्रं अर्द्धं स्फूर्तं जनाकुलं ॥
 तानेवमुवाच राजा ब्रह्मदत्तो प्रतापवान् ।

5

10

15

20

1. BC °prañ ta(C °na)sya te rā °rājyehi° C °rthivah | . — 2. B virakto pratiyo° BC °anyā mārga°. — 3. C °va saṃskṛitāṃ bha° B °tṛitāṃ bha° rthacittakah | C °cintikah | . — 4. B balāni yo° C balāni ye ca sthā° B °ca sthāpeti cū° C °sthāpeti cū°. — 5. BC °lokesmiñ °rgatiñ | .

6. C °dharma pari °rate yathā | . — 7. C °rthivah | . — 8. C °dharma cari °shyasi | . — 10. BC °shyasi | .

11. BC °mitramātya janā° C °dhipah | . — 12. BC °shyasi | . — 13. B °mahārājā cṛamaṇa brā° C °cṛaṇā brā°. — 14. BC °shyasi | (?). — 15. B °pura jā° C °puraḥ jana°.

16. C °rājā dharmāñ carishyasi | B °gamishyasi | . — 17. B dharmaścara ma°. — 18. BC °shyasi | . — 20. C °rthivah | .

21. C evaṃ te pra °rtūca bho°. — 22. B °rāsthīrām ṛi° C °shīrām riddham°. — 23. BC tam evaṃ uvāca tañ rājā brahmadatta pra°.

समन्तपण्डिता पुत्रा निपुणा अर्धचिन्तका ॥
सर्वेषां वो करिष्यामि वचनमनुशासनीं ।
दृष्टो धार्मिकथया वो अर्थो यं सांपरायिकः ॥

5

पूर्वेनिवासं भगवां पूर्वेजातिमनुस्मरन् ।
जातकमिदमाख्यासि शास्त्रा भिन्नमन्तिके ॥
अनवरायस्मिं संसारे यत्र मे उषितं पुरा ।
शुको अहं तदा आसि शारिपुत्रो च सारिको ।
आनन्दो कौशिको आसि ब्रह्मदत्तो शुद्धोदनो ॥
एवमिदमपरिमितं बड्डदुःखं
उच्चनीचं चरितं पुराणं ।
विगतज्वरो विगतमयो अशोको स्वजातकं
भगवां भाषति भिन्नसंघमध्ये ॥

10

इति श्रीमहावस्तुअवदाने त्रिशकुनीयं नाम जातकं समाप्तं ॥

अथ बोधिसत्त्वत्वं शुक्रभवं जहत्वा कुमारो संवृत्तः दश कुशलां कर्मपथां देशेति ॥

15

दश वशिता आख्याता बुद्धेनादित्यबन्धुना ।
बोधिसत्त्वान् शूराणां भाषतो तं शृणोष्य मे ॥
वशी आयुष्मन्तो धीरो प्रतिभाने तथैव च ।
उपपत्तिया च कर्मे च चित्ते च वशितां गतो ॥
धर्मे च ऋद्धिवशिता अभिप्रायवशिसत्त्वा ।
कालदेशे वशी धीरो इत्येते वशिता दश ॥

20

1. BC sarvan tu paṇḍi° B °rthacittakāḥ | C °ntakaḥ | . — 2. BC °cāsani | . — 3. BC dṛṣṭyā dhā° C °dhārmikā ca vyaḥ artham etaṁ parā° B °rnikā ca vyo artho bhaṁ parā°. — 4. C °nivāsa bhagavān pūrve°. — 5. BC °bhikṣuṇam anti°.

6. C °purāḥ | . — 7. C °cāliputro° BC °ca sārako | . — 8. BC ānanda kañci° B °datto yo cāpi rājā cūddhodano abhūt | C °datto bhūta cūddhodanaḥ | . — 9. BC evam idaṁ° B °daṁm aparī° C °rimidaṁ bahudubbha ucca° BC °nicacaritaṁm idaṁ pu° B °raṇaṁ viga°. — 10. B °tajano viga° BC °bhayo açoka(C °ko)sya jāta° C °gavān bhā°. — 11. C °satvā taṁ cū° B °vṛittoḥ daça° C °vṛitto daça° B °kuçalāḥ karma° C °thāṁ samādāya deçe° B °thāṁ doçati vaçi°. — 12. B vaçitā° C vaṇitā ā°.

13. C °tvānāṁ cū°. — 14. BC vaçi āyushmante dhiṛi pra° B °bhāre tathai°. — 15. BC °karmā ca ci° gatā | . — 16. C °rme vaçi ṛiddhavaçi° B °rme ca ṣiriddhavaçi° C °prāya tathā B °s tathā kalade°. — 17. B kalade° C karade° BC °deçi vaçi(C °çi) dhiṛā ityete te vaçi° C °çitā deçā.

वशितादशसु एतासु प्रतिष्ठाय विशारदाः ।
 सत्वकोटिसहस्राणि परिपाचन्ति नरर्षभाः ॥
 बुद्धचेवं विशोधेन्ति बोधिसत्त्वा च नायका ।
 बोधिसत्त्वा द्युतिमन्तो महाकाव्यलाभिणो ॥
 जातकपर्यवसाने तर्हि च परिपाचिता ।
 चतुरशीतिहि प्राणिसहस्रेहि धर्मो अभिसंमतो ॥

5

बुद्धेन भगवता वैशालीये सीमं आक्रमन्तेन सर्वे अमनुष्यका पलानाः ॥ महन्तो
 जनकायो प्रीतो भगवन्तं पृच्छन्ति ॥ पञ्च भगवन्कथं भगवता वैशालीये सीमामा-
 क्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यकाः पलानाः ॥ भगवानाह ॥ किमत्र वासिष्ठाहो आश्चर्यं
 यत्तथागतेन परमसंबोधिप्राप्तेन देवातिदेवेन सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यकाः 10
 पलानाः ॥ अन्यदापि मया ऋषिभूतेन कम्पिले नगरे सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे
 अमनुष्यका पलानाः ॥ लेच्छविका आहन्सु ॥ अन्यदापि भगवन् ॥ भगवानाह ॥
 अन्यदापि वासिष्ठा ॥

भूतपूर्वं वासिष्ठा अतीतमध्वाने पांचाले जनपदे कम्पिले नगरे राजा ब्रह्मदत्तो
 नाम राज्यं कारेसि सुसंगृहीतपरिजनो दानसंविभागशीलो ॥ तस्य तं कम्पिलं 15
 जनपदं ऋद्धं च स्फूर्तं च चेमं च सुमिचं चाकीर्णवज्जजनमनुष्यं च सुखितमनुष्यं च
 प्रशान्तदण्डमरं सुनिगृहीततत्त्वरं व्यवहारसंपन्नं ॥ तस्य दानि राज्ञो ब्रह्मदत्तस्य
 रक्षितो नाम पुरोहितपुत्रो महेशाख्यो दशकुशलकर्मपथसमादायवर्ती कामेषु आदी-
 नवदर्शावी निःशरणप्रज्ञो संवेगवज्जलो नैष्कर्म्याभिप्रायो ॥ सो कामेषु आदीनवं 20
 दृष्ट्वा अनुहिमवन्तं गत्वा ऋषिप्रत्रज्यां प्रव्रजितो ॥ तेन दानि तर्हि हिमवन्ते आश्रयं

1. C vaçitāḥ daça° B °çāladāḥ | C °çāladā | . — 2. C °paripacyanti nanarshabhāḥ | .
 — 3. B °ddhakshatraṁ viçodheṁti nāyaka° bo° C °nāyako | . — 4. C dyuti° BC °hāka-
 ruṇālābhi° C °bhinoṣa. — 5. C sajātakah | —ryava° tahiṁ pi etaṁ me pari° BC pari-
 yācitā catu°.

6. C °çitiṁ prā° B °bhisaṁmito | . — 7¹. B °bhavatā° BC °ye çimāṁ ākra° C °lāṇāḥ.
 — 7². BC mahatā janakāye prito° cchatī paçya°. — 8. B °gavatā bhagavatā vai° BC °ye
 çimam ākra° C °naivaṁ sa°. — 9². BC °vāçishṭhā° vena çimām ā° tena naiva(C °vaṁ) sarve°.

11. C °na kaspille na° BC °re çimām ā° C °naivaṁ sarve°. — 12¹. BC lecchavakā° B °kā
 ahansu | C °hatsuh | . — 12². BC °bhagavān | . — 13. B °vāçishṭhā | C °vāçishṭhāho. —
 14. BC °vāçishṭhā ati° ne pañcāle° B °kāresi | su° C °kārayasi | su° B °çilo ta°. — 15. C
 °kshaṁ vā ki° B °nushyo ca | su° C °nushyā ca su° BC °nushye ca pra° dāmala su° B °su-
 grihi° BC °skara vyava° panno | .

17. B °rājñā bra° hito putro° C °vartī kāmешu ādinavaṁ daçārvi niḥ° hulo nishkra-
 myā° BC °prāyā so kā°. — 20. C °dāni tehiṁ hi° BC °çrama māyetvā tri° C °ṇakuṭtipar-

- मापेत्वा तृणकुटीपर्णकुटीनि कृत्वा मूलपत्रपुष्पफलमन्त्रेण बाहिरकेण मार्गेण पूर्वरात्रं
अपररात्रं जागरिकायोगमनुयुक्तेन विहरन्तेन चत्वारि ध्यानानि उत्पादितानि
पंच च अभिज्ञा साक्षीकृता ॥ सो दानि चतुर्थ्यानलामी पंचाभिज्ञो दशकुशलक-
र्मपथसमादायवर्ती कुमारो ब्रह्मचारी स्वयमाश्रमे पर्येकेन निषत्तो चन्द्रमण्डलं च
5 सूर्यमण्डलं च पाणिना परामृषति । यावद्ब्रह्मकायिककायान्वशे वर्तेति उग्रतपो
ऋषि महाभागो ॥ कदाचित्कम्पिल्ले महानगरे सजनपदे अमनुष्यव्याधि दाहणो
उत्पन्नो ॥ तेन अमनुष्यव्याधिना स्पृष्टा बह्वि प्राणिसहस्राणि अनयव्यसनमा-
पद्यन्ते ॥ राज्ञा ब्रह्मदत्तेन तं कंपिल्ले महान्तमादीनवं दृष्ट्वा अनुहिमवन्ते रक्षितस्व
दूतो प्रेषितः ॥ कम्पिल्ले एदृशो अमनुष्यव्याधि उत्पन्नो बह्वि प्राणिसहस्राणि
10 अनयव्यसनमापद्यन्ति ॥ साधु भगवान्कम्पिल्लमागच्छेया अनुकम्पामुपादाय ॥
ऋषिर्दूतवचनं श्रुत्वा अनुहिमवन्तातो कंपिल्लमागतो ॥ तेन ऋषिणा कंपिल्लस्व
सीमामाक्रमन्तेन सर्वे ते अमनुष्यका पलानाः ॥ ऋषिणा तर्हि कम्पिल्ले स्वस्थयनं
कृतं दश कुशलाः कर्मपथा देशिता चतुरशीतिनां प्राणिसहस्राणां ॥

- किं सो नरो जल्पमचिन्त्यकालं
15 कतमास्य विद्या कतमं स्य दानं ।
सौख्याध्वगो अस्मिं परे च लोके
कथं करो रक्षितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥
यो सिद्धदेवां च नरांश्च सर्वा
ज्ञातिं च भूतानि च नित्यकालं ।
20 अवजानति प्रज्वलनं च तीक्ष्णं
भूतानुकम्पि रक्षितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥

ṇṇakuttīni kṛi ° bhakṣheyena vā ° B °rvarātrā apa ° C °rvarātrāpara ° BC °rarātrā jā ° B °na virahantena °.

3. C °lābhi pañcā ° BC °cābhijñā daça ° B °lakapasamādā ° C °yavarṭti ku ° B °kumāra bracrāri sva ° BC °çramañ pa ° B °paryekena ° BC °nisharṇṇo | ca °. — 5. B °kāyikāñ kāyena vaçe ° C °kāyikañ kāyena vaçe varṭtati | u ° B °rtteti | u ° bhāgo kadā °.

6. BC °gare svajana ° nushyā vyā ° B °ruṇo | . — 7. C °manuvyādhī ° B °nushyāvvyādhī °. — 8. C °kañpillam ma ° shito | . — 9. C kañpillye ṇ ° vyādhir utpa ° hūṇi prānisa ° B °srāni ana °. — 10. C °kañpillam āga °.

11¹. C °ṛishih dūtañ va ° B °dūtañ va °. — 11². B °ṛishīṇā kañ ° BC °sya çima(C °mā)m ākramante sarve ° C °palonāh. — 12. B °ṇā tañhi kampillam sva ° C °çalā ka ° BC °deçito catu °. — 14. B °lpam acityakā ° BC °kāle katamā vidyā katamāsyā(C °māni) dānañ | .

16. BC saumadhva(C °dhya)gā asmiñ parañ ca lokañ kathañ ° C °d āhuḥ. — 18. C yo vā duruktañ vo siddha ° BC °devāñ narāçca sa ° kalam āva °. — 20. BC °prajvāla ° C °lalam-
nañ ° BC °tikṣha blu ° C °bhūtā °nuka °.

यो वा दुरुक्तं वचनं क्षमेया
 क्षान्तीबलेन अधिवासयन्तो ।
 परुषं श्रुत्वा वचनं अनिष्टं
 अधिवासनारचितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥
 यो वा दुरुक्तं वचनं क्षमेय
 जाता च ये स्निग्धमित्रा सततं भवन्ति ।
 विशारदा अविसंवादका च
 तां मित्रद्रोहीसमसंविभागी ।
 धनेन मित्रां सदामनुकम्पि
 सो मित्रमध्ये रचितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥
 यो ज्ञातिमध्ये च सहायमध्ये
 शीलेन प्रज्ञाय वशीतया च ।
 अभिरोचति सर्वं हि नित्यकालं
 सो ज्ञातिमध्ये रचितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥
 यस्मिं राजा भूमिपती प्रसन्ना
 जानन्ति सत्वे च पराक्रमे च ।
 अभव्य एषो इह च पुरा च
 स राजमध्ये रचितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥
 यं स्निग्धभावा.....
 माता प्रजायामनुकम्पिता च ।
 प्रजायते रूपवती सुशीला
 घरवासरचितो स्वस्थयनं तदाहुः ॥

1. B °nañ kshemeyā° C °kshāntīm bale° BC °yanto paru°. — 3. B °canam anishṭhīāñ
 adhi° C °canam adhishṭhāñ BC °sanā svastyā°. — 5. BC °kshameyā kshānti(C °ntiñ)balena
 adhivāsayinganto parushāñ śrutvā vacanam anishṭhāñ(C °shṭhīāñ) adhivāsana svastyayanāñ tad
 āhuḥ | yo vā duruktañ vacanañ kshame° B °mena yātoyātāñ snigdha° C °meyā jātañ va
 jāto snigdhāmi satatāñ B °vanti viç°.

7. C °radā abhisāñ° BC °sañvāsakā ca mitra° C °mitre dro° BC °samā sañ° C °sañvi-
 tāmi B °vibhāgt dhanena°. — 9. BC °kampī raksito°.

11. BC ye jñā° B °jñāya vasatiye ca | C °ya vamanīye ca | . — 13. B °rvañ hi nini-
 tyā° C °rvañ hi va nityā°. — 15. BC yañ sīmharājā sa bhūmipatī pra° krame ca
 abha°.

17. BC °esha(C °shaḥ) | iha° C °ha ca paro ca sa° B °kshito | sva° huḥ yo sni°. —

19. BC yo snigdhā° C °mātur prajā° BC °jāyam anu° B °mpitatā prajā° C °pitāto.

21. C prajāpati rū° B °yati rū° C °vatiçra suçī°.

ये आर्यधर्मेण सुवन्ति बुद्धं
उपस्थिता परिचरियाये सन्तो ।
बद्धश्रुता तीर्णकांचा विमुक्ता
अर्हन्तमध्ये रचितो स्वस्त्ययनं तदाहुः ॥
अन्नं पानं काशिकचन्दनं च
गन्धं च मार्त्तं च ददन्ति काले ।
प्रसन्नचित्ता श्रमणब्रह्मेहि
यामस्य मध्ये रचितो स्वस्त्ययनं तदाहुः ॥
पैशुन्यं मृषावादं परेषु दारं
प्राणातिपातं च तथैव मर्त्यं ।
एतं प्रहाय स्वर्गतिं गमिष्यथ
यामस्य मध्ये रचितो स्वस्त्ययनं तदाहुः ॥

- स्यात्खलु पुनर्वो वासिष्ठाहो एवमस्यास्यादन्यो स तेन कालेन तेन समयेन
रचितो नाम ऋषि अभूषि । न खल्वेवं द्रष्टव्यं । तत्कस्य हेतोः । अहं सो वा-
15 सिष्ठा तेन कालेन तेन समयेन रचितो नाम ऋषि अभूषि ॥ अन्यो सो तेन कालेन
तेन समयेन कमिल्ले नगरे ब्रह्मदत्तो नाम राजा अभूषि ॥ न खल्वेतदेवं द्रष्टव्यं ॥
एषो राजा श्रेणिको बिम्बिसारो तदा कमिल्ले नगरे ब्रह्मदत्तो नाम राजा अभूषि ॥
तदापि मये ऋषिभूतेन कमिल्ले सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यका पलानाः ।
एतरहिं पि मये वैशालीये सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यका पलानाः ॥
20 अपि च न एतरहिं येव मये सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यका पलानाः ।
अन्यदापि मये सीमामाक्रमन्तेनैव अमनुष्यका पलानाः ॥

भूतपूर्वं वासिष्ठाहो अतीतमध्वानं नगरे वाराणसी काशिकनपदे राजा राज्यं
कारयति कृतपुण्यो महेशाख्यो महाबलो महाकोशो महाबाहो सुसंगृहीतपरिजितो

1. BC °sthito páricaryāye santo bahu°. — 3. C °çrutañ tīrṇa° BC °kshā viyuktañ arha°. — 5. C annañ ca pānañ ° ndamañ ca°.

7. C °çravaṇañ brā° BC °brāhmaṇehi grā°. — 9. BC °paiçūnyañ°.

11. BC °svargañ gami°. — 13. BC °punar vāçishṭhā° B °m asyāṣya anyo°. — 14¹. C °lvetad evañ°. — 14³. C esho rājā ahañ sā vāçishṭhā tena° B °vāçishṭhā te°. — 15. C °kañ-pillanaga° B °bhūshi na kha°.

17. BC °mbiçāro°. — 18. B °bhūte kampi° BC °lle çimām ā° C °mantena kañpille nagare naivañ sarve° parānāḥ | . — 19. C °maye vaiṇām ākrama° B °ye çimā° C °naivañ sarve° B °lānāḥ api ca°. — 20. B °maye va çimā° C °maye çimā° BC °naivañ sarve° shyakāḥ palā°.

21. C °dāpi çimā° B °ye çimā° C °shyakāḥ palā°. — 22. BC °rvañ vāçishṭhā° nagara vārā° B °ṇasi kāçi° C °bhāgaçiro B °bhāgaçilo tasya°.

दानसंविभागशीलो ॥ तस्य तं नगरं वाराणसी काशिराजपदो ऋद्धो च स्फीतो च
 चेमो च सुभिन्नो च आकीर्णजनमनुष्यो च ॥ तस्य दानि राज्ञो हस्तिनागो कृत-
 पुण्यो महेशाख्यो महातेजो महानुभावो यस्य तेजानुभावेन वाराणसी काशिराजपदो
 निरीतिको निरुपद्रवो येनायेषामपि ग्रामजनपदानां सीमामाक्रमन्तेनैव निरी-
 तिका निरुपद्रवा भवन्ति ॥ कदाचित् मिथिलायां विदेहनगरे अमनुष्यव्याधिरुपन्नो 5
 बह्वि प्राणिसहस्राणि अनयव्यसनमापदन्ति ॥ ते शृण्वन्ति काशिराज्ञो हस्ति-
 नागो कृतपुण्यो च महेशाख्यो च महातेजो च महानुभावो च यस्य ग्रामस्य वा
 नगरस्य वा सीमामाक्रमति निरीतिको निरुपद्रवो सो ग्रामो वा नगरो वा
 भवति ॥ तेन दानि वेदेहकराज्ञा अपरो ब्राह्मणो उक्तो ॥ गच्छ वाराणसीं सो
 काशिराजा सर्वददो च दानसंविभागशीलो च ॥ तस्य इमां प्रकृतिं आरोचेहि तं 10
 च हस्तिनागं याचेहि ॥ तेन नागेन इह आगतेन सर्वो अमनुष्यव्याधिं प्रशमिष्यति ॥
 सो ब्राह्मणो राज्ञो वचनं श्रुत्वा अनुपूर्वेण वाराणसिमनुप्राप्तो ॥ ब्राह्मणो च वा-
 राणसिं प्रविशति ॥ अयं च काशिराजा वाराणसीतो बहिर्नगरं निर्धति महता
 राजानुभावेन महतीये राजऋद्धीये तं च हस्तिनागं सर्वालंकारविमूषितं हेमजाल-
 संकृतं शिरीज्वलन्तं पुरतो गच्छति ॥ तेन ब्राह्मणेन सो काशिराजा पुरतः स्थित्वा 15
 जयेन वर्धापितो ॥ राजा तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा स्थितो ॥ केन ते स्ति भो ब्राह्मण अर्थो
 किन्ने ददामि ॥ ब्राह्मणेन तं मिथिलाग्राममनुष्यं उपसर्ग्य सर्वं काशिराज्ञो आरो-
 चितं ॥ एतं महाराज हस्तिनागं देहि मिथिलाग्राममनुकम्पामुपादाय ॥ राजा
 सकृपो परानुग्रहप्रवृत्तो च ॥ तेन तं हस्तिनागं तस्य ब्राह्मणो यथालंकृतं दिवं ॥
 ददामि ते ब्राह्मण नागमिममलंकृतं हेमजालेन चक्रेण राजार्हं राजभोष्यं उदारं 20

1. BC °ṇasiṁ janapa° C °pade piddhaṁ ca sphitaṁ ca kshemaṁ ca su°. — 2. C °hāteja mahā° B °naçi kâçi° C °sî kâçikâçija° BC °pade niri° B °dravo | yeshām enyeshām a° C °yeshām anye° BC °nām çtmā° C °ntena evaṁ nirikshikā niru° B °nirikshikā niru°. — 5. C °bahūṇi prā°.

6. BC °vā çtmā° C °kramanti niritikaṁ niru° B °niriti niru° C °grāmo mā nagare vā bhavanti | . — 9¹. BC °hakā rājñā°. — 9². B °vārāmṇa° BC °ṇasiṁ so kâ° C °sarvadado° B °çilo ca tasya°. — 10. BC °imaṁ kṛitiṁ ārocehi | taṁ °cehi tena°.

11. BC °sarve ama°. — 12¹. C °ṇasim anu° B °prāpto brā°. — 13. B °ryāti | mahārā° C °bhāveṇa mahatīye taṁ ca °cchannaṁ çṛjva° B °cchati tena°. — 15. C °purato sthi° BC °yena vaddhāpito | .

16¹. C °sthitaḥ B °sthito kena°. — 16². B °te sthito brāhma° C °te sthitaḥ brāhmaṇa artha kin te°. — 17. B °thilā amanushya upa° C °lāyāṁ amanushyaḥ upasarga sa° BC °sarve kâçi°. — 18¹. C °kaṁpām udāya | . — 18². B °tto ca tena°. — 19. B °brāhma yathā°. — 20. BC °udāra(C°ro) saśārathiṁ gaccha°.

- ससारधिं । गच्छहि येनकामं ॥ स्थात्खलु पुनर्वो वासिष्ठाहो एवमस्यास्या अन्यः
स तेन कालेन तेन समयेन वाराणस्यां राजा अभूषि ॥ न एतदेवं द्रष्टव्यं ॥ एष
राजा श्रेणिको बिम्बिसारो तेन कालेन तेन समयेन काशिराजा अभूषि ॥ स्था-
त्खलु पुनर्वो वासिष्ठाहो एवमस्यास्या अन्यो सो तेन कालेन तेन समयेन मिथि-
5 लायां राजा भवति ॥ न एतदेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य हेतोः ॥ एष सिंहसेनापतिः
तेन कालेन तेन समयेन राजा अभूषि ॥ अन्यो सो ब्राह्मणो भवति । एषो तो-
मरो लेच्छविः ॥ अन्यो सो हस्तिनागो भवति ॥ न खलु पुनरेवं द्रष्टव्यं ॥ अहं
सो तेन कालेन तेन समयेन राज्ञो हस्तिनागो अभूषि ॥ तदापि मये हस्तिनागभूतेन
मिथिलायां सर्वे अमनुष्यकाः पलाणाः । एतरहिं पि मये वैशालीये सीमामाक्रम-
10 न्तेनैव सर्वे अमनुष्यकाः पलाणाः ॥

- अपि तु वासिष्ठाहो न एतरहिमेव मये सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यकाः
पलाणाः । अन्यदापि च्छवभूतेन सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यकाः पलाणाः ॥
भूतपूर्वं वासिष्ठाहो अतीतमध्वानं राजगृहे नगरे राजा राज्यं कारयति कृतपुण्यो
महेशाख्यो सुसंगृहीतपरिजनो दानसंविभागशीलो महाबली महाकोशो महाबल-
15 वाहनो । तस्य तं राज्यं च्छद्वं च स्फीतं च चेमं च सुभिन्नं च आकीर्णमनुष्यश्च बज्र-
जनमनुष्यं च सुखितजनमनुष्यं च प्रशान्तदण्डभरं सुनिगृहीततत्कारं व्यवहार-
सम्पन्नं ॥ तर्हि अमनुष्यव्याधि उत्पन्नो बहूनि प्राणिसहस्राणि अमनुष्यव्याधिना
अनयव्यसनमापयन्ति ॥ अङ्गराज्ञो च च्छभो अभूषि प्रासादिको दर्शनीयो
कृतपुण्यो महेशाख्यो ॥ तस्य तेजानुभावेन सर्वमङ्गविषयं निरीतिकं निरूपद्रवं ॥
20 राजगृहका ब्राह्मणगृहपतिका शृण्वन्ति ॥ अङ्गराज्ञो ईदृशो च्छभो प्रासादिको
दर्शनीयो कृतपुण्यो महेशाख्यो । तस्य तेजानुभावेन सर्वमङ्गविषयं निरीतिकं

1¹. C *gacchehi ye*. — 1². BC °punar vāci(C °si)shṭāho° C °evamīm asyā° B °m asyasyā a° C °syāsyād anyo sa te° B °bhūshi na eta°. — 2². C *esho rājā*° B °rājā seniko bi°. — 3. BC °punar vāsi(C °ci)shṭāho° B °m asyasyā a° C °syāsyād anyo° B °vati na e°. — 5². C °hetor esho°. — 5³. C *esho siṃha*°.

6¹. B °vati esho. — 8. C *tadāpi maye cīmām ākra*° (l. 11) B °lāyām sa amanu°. — 9. B °liye cīmā°.

11. B °vāciṣṭāho° rahiṃ evam maye cīmā° C °naivam sa° B °sarva ama° C °shyakā palā°. — 12. B °dāpi risha° BC °shabhūtena cīmā° C °naivam sarve°. — 13. BC °pūrva vāciṣṭāho° C °no dānāmśaṃvi° B °hano tasyā tam rājyaṃ°. — 15. B *tasyā tam rā*° C °kshaṃ cākīrṇā° C °bahujanamanushyaṃ ca praçānta° °damala suni° B °damara suni° BC °skara vyava°.

17. C °vyādhir utpa°. — 18. B °cākhyo tasya°. — 19. C *tasya tajānu*° rvaṃ adgavi°. — 20¹. C *rājagrihaṃkā cīṇva*° B °tikāḥ cīṇi°. — 20². BC °jñō idriço° B °nyo mahoçākhyo ta° C °nyo heçākhyo.

21. C °rvam adgavi°.

निरुपद्रवं भवति ॥ तेहि राज्ञो आरोचितं ॥ महाराज शृणोम अंगराज्ञो एदृशो
 ऋषभो प्रासादिको दर्शनीयो कृतपुण्यो महेशाख्यो महानुभावो । यस्य यामस्य
 वा नगरस्य वा सीमामाक्रमति तं निरीतिकं निरुपद्रवं भवति ॥ महाराज ऋषभं
 आनय यथा तेन आनीतेन राजगृहे अमनुष्यव्याधिं प्रशमिष्यति ॥ राजगृहकेन
 राज्ञा अंगराज्ञो ब्राह्मणो प्रेषितो ॥ गच्छ अंगराज इमं राजगृहे आदीनवं वेद- 5
 यित्वा तं ऋषभं याचाहीति ॥ सो दानि राज्ञो ब्राह्मणो तथेति प्रतिश्रुणित्वा
 राजगृहातो अनुपूर्वेण अङ्गराजस्य नगरमनुप्राप्तः ॥ तेन अङ्गराज्ञो उपसंक्रमित्वा
 अङ्गराजानं जयेन वर्धापित्वा एवं राजगृहकममनुष्यव्याधिं सर्वं विस्तरेण आरोचेत्वा
 ऋषभं याचितं ॥ सो पि च राजा सकृदो च परानुग्रहप्रवृत्तो च ॥ तेन तं राज-
 गृहकानां महन्तमादीनवं श्रुत्वा सो ऋषभो तस्य ब्राह्मणस्य दित्रः ॥ गच्छ ब्राह्मण 10
 सुखी भवन्तु राजगृहका मनुष्या सर्वे सत्वाच्च ॥ ब्राह्मणो तं ऋषभं गृह्य अंगविष-
 यातो मगधविषयमागच्छति ॥ समनन्तरं च वासिष्ठाहो ऋषभेण राजगृहस्य सीमा
 आक्रान्ता सर्वे च ते अमनुष्यका पलाना निरीतिको च निरुपद्रवो राजगृहस्य जन-
 पदो संवृत्तो ॥ स्वाहो पुनरेव वासिष्ठाहो एवमस्वास्वादव्यः स तेन कालेन तेन
 समयेन अंगनगरे अंगराजा अभूषि ॥ न खलु पुनरेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य हेतोः ॥ 15
 एष वासिष्ठाहो राजा श्रेणियो विम्बिसारो तेन कालेन तेन समयेन अङ्गराजा
 अभूषि ॥ अन्यो स तेन कालेन तेन समयेन राजगृहे राजा अभूषि ॥ न एतदेवं
 द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य हेतोः ॥ एष सिंहसेनापतिः ॥ अन्यः स तेन कालेन तेन समयेन
 राजगृहको ब्राह्मणो अभूषि येन तं ऋषभं आनीतं ॥ न एतदेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्य

1. C omet 1¹, 1² et 2. B °citāñ mahā°. — 1². B °bhāvo yasya°. — 2. B °vā śīmā°. —
 3. C °rājo ṛishabho anāripi yatra tena ā° B °shabho anāyi yatra tena ā° C °mishyāti | . —
 4. B °grihena rājñā° C °grihe nagare rājñā adgarā° B °shito gaccha°. — 5. B gaccha |
 aṁga° C gaccha adgarājño imañ° B °grihem ādina° C °tvī taññ ṛishabhañ jocāhiti | B
 °bhañ jācā°.

6. C °ni rojño brā° BC °hmaño prati(C °ti i)liṭrupi°. — 7. C tena adgarā° yena va-
 ddhāpayitvā e° B °yena vaddhāpetvā° C °grihakām amanu°. — 9¹. C °grahavṛitto ca B °tto
 ca tena°. — 9². BC °mahāntam ā° dinnah gaccha°. — 10. C °hakā amanuṣṣiṣā sarva
 satvācca.

11. C °hmanas taññ ri° grihiyañ aṁgamadgañ viśhayāto ma°. — 12. BC °vāṇiṣṭāho°
 BC °bhena rājagrihasya śīmā ākrāntā(C °nto |) sarve° C °lānāñ niritikā niru° B °tiko niru°
 C °dravā rāja° janado sañ°. — 14. C °r evaṁ vā° BC °vāṇiṣṭāho° B °m asya syād a° C
 °gare adgamañgarājā°. — 15¹. B °r eva dra°. — 15². B °hetoh e° C °hetor esha°.

16. BC vāṇiṣṭhā(C °shtā)ho° B °rāja seniyo bi° C °mayeṇa rājagrihako adgarājā° bhū°
 B °na agarājā°. — 17¹. B anya sa te° bhūshi na e°. — 17². C naitad e°. — 18¹. BC °hetor
 esha°. — 18². B || patiḥ anyah°. — 18³. B anyah tena° C anyo sa tena° B °bhūshi |
 yena° nitañ na e°. — 19¹. C naitad e°.

हेतोः ॥ एष वासिष्ठाहो तोमरो लेच्छविस्तेन कालेन तेन समयेन राजगृहे ब्राह्मणो
अभूषि येन तं अङ्गराज्ञो सकाशातो ऋषभो राजगृहमानीतो ॥ स्वात्सल्यं पुनर्वो
वासिष्ठाहो एषमस्यास्या अन्यः स तेन कालेन तेन समयेन अङ्गराज्ञो ऋषभो अ-
भूषि ॥ न खल्वेतदेवं द्रष्टव्यं ॥ तत्कस्व हेतोः ॥ अहं सो वासिष्ठाहो तेन कालेन
5 तेन समयेन अङ्गराज्ञो ऋषभो अभूषि ॥ तदापि मये ऋषभभूतेन राजगृहस्य सी-
मामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यका पलाना एतरहिं पि मये परमसंबोधिप्राप्तेन वैशा-
लीयं सीमामाक्रमन्तेनैव सर्वे अमनुष्यका पलानाः ॥

इति श्रीमहावसुचवदाने ऋषभस्य जातकं समाप्तं ॥

अथ भगवानुपूर्वेण वैशालीमनुप्राप्तः ॥ भगवां दानि वैशालीये साभ्यन्तरबा-
10 हिरात्रे स्वस्वयनं करोति । स्वस्वयनमाद्यां भाषति ॥

नमो सु बुद्धाय नमो सु बोधये
नमो विमुक्ताय नमो विमुक्तये ।
नमो सु ज्ञानस्य नमो सु ज्ञानिणो
लोकाग्रश्रेष्ठाय नमो करोष्य ॥
15 यानीह भूतानि समागतानि
मूल्यानि वा यानि व अन्तरीचे ।
सर्वाणि वा आन्तमनानि भूत्वा
शृण्वन्तु स्वस्वयनं जिनेन भाषितं ॥
इमं किं वा लोके परं किं वा पुनः
20 स्वर्गेषु वा यं रतनं प्रणीतं ।
न तं समं अस्ति तथागतेन

1. BC °vācīṣṭāho° B °tomarā le° C °grihe nagare brā° B °shi | yena° C °tañ adgarājñā
sakāśato ahañ vācīṣṭāho rīṣha° (1. 3) B °shabho rāja°. — 2. B °vācīṣṭāho evam asya syā
n°. — 4¹. C naitad evaṃ°. — 4². BC °hetor ahañ°. — 4³. C °hañ vā° BC °vācīṣṭāho° C
°lena sama° B °jño rīṣha°. — 5. B °maye rīṣha° BC °sya cīmā° B °tenai sarve° C °naivañ°
sarve° prāptenaivañ vaiçā° BC °yañ cīmā° B °m ākrāntenaiva° C °naivañ sa°.

8. C °dāne rīṣha°. — 9¹. C °prāpto B °ptaḥ bhaga°. — 9². C °liyo cīmām ākrama-
ntenaivañ sābhya°.

14. C namastu° BC °namastu bo° C °ye namastu muktāya namastu mukta°. — 13. ° C
namastu jñānime | lo° B °jñānimo lokā° BC °creshtā namo°. — 15. B °yāni vā anta° C
°yāni anta° B °kshe sarvā°.

17. BC °ni xā nātta° C °ttamāni bhū° jinabhā°. — 19. B °masmi lo° C °smiñ loke° BC
°parasya vā pa° C °shu vā yuñ rata°.

21. BC na tu sarvaḥ stī tathā°.

देवातिदेवेन नरोत्तमेन ।
इमं पि बुद्धे रतनं प्रणीतं
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

.....

5

.....

इदं पि धर्मे रतनं प्रणीतं
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

यं बुद्धश्चेष्टो परिवर्णये शुचिं
यमाङ्ग आनन्तरियं समाधिं
समाधिनी तस्त्र समो न विद्यते ।

10

इदं पि धर्मे रतनं प्रणीतं
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

15

ये पुद्गला षष्ट सदा प्रशक्ता
चत्वारि एतानि युगानि भोन्ति ।
ते दक्षिणीया सुगतेन उक्ताः
एतानि दिग्गानि महत्फलानि ।

इदं पि संघे रतनं प्रणीतं
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

20

सर्वेव यस्त्र दर्शनसंपदायो

2. BC °bhoti | ma ° to vā idam°.

7. B °bhotu || manu ° to vā yañ°. — 10. BC °creshto pari ° ye suçuciñ° B °m ābuh ana-
ntariyañ° C °m ābuh antarikshe samādhiñ° B °dhiñ — samā° BC °dhiñ tasya samā na
vidyate idam°.

13. B °dharmañ ra ° C °dharma ra ° praññ tena sa° BC °bhotu || anushya° H °shyato
ye pu°.

16. B ye puṅgalā ashṭha sa° C °dgalā ashṭha° C °praṇashtā catvā° B °praṇastā | catvā°
C °etāni bhoti | B °bhonti te°. — 18. C °etāni di° BC °nnāni sañ(C °sa)phalā° C °lāni
bhonti. — 20. B °bhotu | ma° C °bhonti | ma° B °to vā ye°.

23. BC ye pudga(B °puṅga)lā ashṭha sada praçastā | catvāri etāni yugāni bhonti | te da-
kshīṇiyā sugatena uktāh (C °na gītāh) etāni dinnāni mahatphalāni | idam° pi saṃghe(B °ghaṃ)
ratanañ prabhūtañ etena satyena suṣvasti bhontu(C °nti) || manushyato vā amanushyato vā

त्रयो स्त्र धर्मा जहिता भवन्ति ।

सत्कायदृष्टीविचिकित्सितं च

शीलव्रतं चापि यदस्ति किञ्चित् ।

इदं पि संघे रतनं प्रणीतं

5

एतेन सत्त्वेन सुखसि मोतु

मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

किञ्चापि शैबो प्रकरोति पापं

कायेन वाचा अथ चेतसापि ।

अमव्यो सो तस्य निगूहनाय

10

अभव्यता दृष्टपथेषु उक्ता ।

इदं पि संघे रतनं प्रणीतं

एतेन सत्त्वेन सुखसि मोतु

मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

यथेन्द्रकीलो पृथिवीसन्निश्रितो स्त्रा

15

चतुर्भि वातेहि असंप्रकम्पि ।

तथोपमं सत्पुरुषं वदेमि

यो आर्यसत्त्वानि सुदेशितानि

गभीरार्थानि अवेत्य पश्यति ।

इदं पि संघे रतनं प्रणीतं

20

एतेन सत्त्वेन सुखसि मोतु

मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

ये आर्यसत्त्वानि विभावयन्ति

गभीरप्रज्ञेन सुदेशितानि ।

किञ्चापि ते भोन्ति भृशं प्रमत्ता

sarvaiva(C °rve ca) tasya darṣanasam̐pado yañ tra ° C °trayasya dha° BC °dharma jahitā°.

2. BC °dṛiṣṭivīcikitsitā ca cīlāñ vratañ ° C °yad asta kiñ °. — 4. B °ratanaṇavarañ pra° C °sukhasti bho° B °bhotu ॥ anu° to vā kiñcā°.

7. B °ksho na prakaro° C °ksho na karo° B °pāpāñ | kā° C °vācā manasātha vāca | B °sāpi abha°. — 9. BC °bhavya so tañ nigū(C °yu)hanāpi abha° shtāpateshu° C °ktāh | . —

11. BC idañ prañitañ vararatana(C °ratnañ) sañghe etena° B °bhotu ॥ ma° C °tu | manushyato vā | . — 14. C °thivīm sañcīrito syāccaturhi vā° B °mpi tatho°.

16. C °sanpurushañ ° mi ye āryya° mbhīrarthā°. — 19. C °ratnañ pra° B °bhotu ॥ anu°.

22. B °tyāni bhāva°. — 24. BC °bhavañ ashta° B °shṭa samupā° C °shṭasu upā°.

न ते भवां अष्ट उपादियन्ति ।
 इदं पि संघे रतनं प्रणीतं
 एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
 मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
 ये युक्तयोगी मनसा सुच्छन्दसा
 नैष्कर्मिणो गौतमशासनस्मिं ।
 ते प्राप्तिप्राप्ता अमृतं विगाह्य
 विमुक्तचित्ता निर्वृतिं भुञ्जमाना ।
 इदं पि संघे रतनं प्रणीतं
 एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
 मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
 क्षीणं पुराणं नवो नास्ति संघयो
 विमुक्ता आयतिके भवस्मिं ।
 ते क्षीणबीजा अविच्छिद्धिर्मा
 निर्वाणान्ति धीरा यच्च तैस्सदीपा ।
 इदं पि संघे रतनं प्रणीतं
 एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
 मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
 अभिर्यथा प्रज्वलितो निषीदे
 इन्धनक्षया शाम्यति वेगजातो ।
 एवंविधं ध्यायिनो बुद्धपुत्राः
 प्रज्ञाय रागानुशयं यहेत्वा
 अदर्शनं मृत्युरावस्य यान्ति ।

5

10

15

20

2. B °bhotu || ma°. — 5. B °cchandisā° C °chandañsā° B °naishkramāniṣo gau° C °naishkramyalinisa gau° BC °sanesmiñ te°.

7. C tena prāptiprāpto amṛi° ttā nivṛiti bhuñjamānāḥ | . — 9. C °ratnañ pra° B °bhotu | manu°.

12. C asti yathā°, I. 19-21, °dhyāyi va dhiro yatha taila°, I. 15-18, *purs* 12-14, na bu-ddhaputrāḥ *et la suite*. BC °rāṇaṃ naca nāsti° C °cayo āyati bhavatyasmiñ B °mukti āyati-yesmiñ kshi°. — 14. BC kshīṇavīryā aci(C°rei)rāhadha° C °dharmañ | na buddha° (I. 21) C °dhiro yatha°.

16. B °bhotu | manu° C °to vā | kshīṇaṃ° (I. 18). — 19. BC asti yathā° lite nishi° C °indhenaksha° BC °kshayāto ṣā(C°sā)mya(B°sya ti vo°.

21. C °dhyāyi va dhiro° (I. 15) B °dhyāvina bu° BC °jñāparāga° heṭvāhetvā°.

इदं पि संचे रतनं प्रणीतं
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
शीष्माण्मासे प्रथमे चैत्रिं
वने प्रगुल्मा यथ पुष्पिताया
5 वातेरिता ते सुरभिं प्रवान्ति ।
एवंविधं ध्यायिनो बुद्धपुत्राः
शीलेनुपेता सुरभिं प्रवान्ति ।
इदं पि संचे रतनं प्रणीतं
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
10 मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
यानीह भूतानि समागतानि
भूत्यानि वा यानि व अन्तरीक्षे ।
मैत्रीकरोन्तु सद मनुष्यका प्रजा
दिवं च रात्रिं च हरन्ति वो बलिं ॥
15 तस्माद्धि तं रक्षथ अप्रमत्ता
माता व पुत्रं अनुकम्पमाना ।
एतेन सत्त्वेन सुखस्ति भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
विपस्त्रिं विस्त्रमुवि क्रकृच्छन्दे
20 मामकनकमुनिं काश्चपे
महायशो शाक्यमुनिं गौतमे ।
एतेहि बुद्धेहि महर्द्धिकेहि
या देवता सन्ति अभिप्रसन्ना ।

1. BC °ratanavaraṃ pra °bhotu ॥ manu°. — 3. B °thama cittaṣmiṃ vare tha gulmā° C °me cittaṣmiṃ vare yatha gulmā° shpitāṃgāḥ | vā° B °shpitāṃgrā | vā° C °ritāṃ te su° vānti emevi° B °vānti. . emevi°.

6. B . . emevi° C emevi° BC °vidhe dhyā° BC °trāḥ ḥileṇu°.

11. BC °bhūmāni vā° C °vā jāni vā anta° B °yāni vā anta°. — 13. BC °sadā manuṣya-kāyaṃ prajāyo(C °ya) divaṃ° B °triṃ hara°. — 15. BC °mātā ca pu° B °traiṃ anuka° C °mānāḥ B °mānā ete°.

17. B °bhotu ॥ manu°. — 19. BC buddhe vipaṣyesmiṃ° B °viṣvabhū kraku° C °ṣva-bhuvāṃ ca krakucchandaṃ bhā° B °cchando bhā° C °nismiṃ kā° BC °cyapa mahā° B °yaṣa sākyamu° C °yaṣo rākyamunismiṃ gauttamottamo B °gauttame | .

22. C °tā sa abhi°.

वाढं पि तं रक्षयन्तु च करोन्तु
स्वस्थयनं मानुषिकप्रजाये ॥
तस्मा हि तं रक्षथ अप्रमत्ता
माता व पुत्रं अनुकम्पमाना ।
[एतं पि संघे रतनं प्रणीतं]
एतेन सत्येन सुखसि भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥
यो धर्मचक्रं अभिभूय लोकं
प्रवर्तयति सर्वभूतनुकम्पितं ।
एतादृशं देवमनुष्यश्रेष्ठं
बुद्धं नमस्वामि सुखसि भोतु ।
धर्मं नमस्वामि सुखसि भोतु
संघं नमस्वामि सुखसि भोतु
मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा ॥

5

10

गोशृङ्गीये बुद्धप्रमुखे भिक्षुसंघे भक्तं कृत्वा शालवनं निर्यातितं ॥ लेच्छवोनामे- 15
तद्भूषि ॥ प्रतिबलो अस्माकमेकको भगवन्तं सञ्चावकसंघं यावज्जीवमुपस्थिहितुं
चीवरपिण्डपात्रशयनासनगलानप्रत्ययभैषज्यपरिष्कारेहि ॥ अपि तु तथा क्रियतु
यथा महाजनो पुण्येन संयुज्येया ॥ मनुष्यतण्डुलो ओहारीयतु ॥ तेहि मनुष्यत-
ण्डुलो ओहारितो पंचविंशमुत्तरं वा तण्डुलजाता ॥ एवं तेहि भगवां सञ्चावक-
संघो सप्ताहमुपस्थितो ॥

20

शिरिमन्तं महेशास्त्रं वर्णवन्तं यशस्विनं ।

1. BC vādhā pi(C °yi) tañ °yantu ca karo °C °styayañ mānushiye pra °B °nushiye pra °.
— 3. C tasmāddhi tañ ra ° BC °mattā ca mātā ca putrañ ° C °mānāḥ | . — 5. C °ṇītañ
na satye °.

6. B °bhotu | manu °. — 8. C ye dharmacakrañ abhi ° B °cakram abhi ° BC °loke
pravarttate sarvabhūtañu °. — 10. C detādrīṇañ hevama ° BC °ṇreshtañ hu ° B °ddhañ na-
syāmi ° C °bhotuñ.

12. C °bhotuñ | sañ ° B °tu | sañ ° C °tu | etena satyena susvasi bhotuñ | manu ° B
°bhotu | manu °. — 15¹. C °tvā sāravanañ °.

16. BC °m ekato bhaga ° C °ṇḍapātrañ ṇaya ° BC °shajyaparishkāraṇaṇāñ (B °nāñ) pari °
C °parikārehi | . — 17. C °kriyatuñ yathā ° BC °janaṇa puñyena sañpūjeyā manu °. —
18¹. C °taṇḍalo ohārito ° (l. 19) B °yatu tehi °. — 18². C °viññatim utta ° BC °ttamañ
vā °. — 19. BC evañ bhagavañ aṇitinaṇa vā tehi bhagavañ (C °vān) ṇṇāvaka °.

21 C ṇrīmantāñ ° B °sīnañ sañ °.

संबुद्धं पर्युपासन्ति चन्द्रं तारागणा यथा ॥
पीतालंकारवसनाः कर्णिकारा व पुष्पिता ।
संबुद्धं पर्युपासन्ति घनकेयूरधारिणः ॥
हरिचन्दनलिप्तांगा काशिकोत्तमधारिणः ।

5

तां देवसंधां परिषां समागतां
शुचिं सुजातां शतपुष्पलक्षणां ।
सर्वेण बुद्धो अभिमोति तेजसा
नचचराजा इव तारकाणां ॥
चन्द्रो यथा विगतवस्त्राहके नभे
अभिरोचते तारागणां प्रभां करो ।
एवं हिमां चन्द्रियभूमिपालां
सर्वेण बुद्धो अभिमोति तेजसा ॥
सूर्यो यथा प्रभवति अन्तरीक्षे
आदित्यमार्गस्त्रिं स्थितो विरोचति ।
एवं हिमां चन्द्रियभूमिपालां
सर्वेण बुद्धो अभिमोति तेजसा ॥
सूर्यो यथा प्रतपति अन्तरीक्षे
अदित्यमार्गस्त्रिं स्थितो विरोचति ।
एवं हिमां चन्द्रियभूमिपालां
सर्वेण बुद्धो अभिमोति तेजसा ॥
पद्मं यथा कोकनदं सुजातं
प्रभासितं फलमुपेतगन्धं ।

10

15

20

1. BC °buddha pā(C °pa)ryyupāsi(C °ṣe,ti candra tārā°. — 2. BC pītārāṃkā °kāra ca pu°. — 3. C °riṇo | . — 4. C °liptādgā kā °mavāriṇo B °mavāriṇah | .

6. BC te devasāṃgho pari ° B °rīsho samāgatoḥ || cūciṃ ° C °rīshā sarvehi ca samāgatā |
suciṃ su ° BC °jātaṃ ṣata ° kṣhaṇaṃ sarve°. — 8. BC °abhibhāvati tejasā | naksha ° C ksha-
traṃrājā B °kāṇāṃ candro°. — 10. B °nabhe | abhi°.

12. C °pālāṃ | arocate buddha sarvaṃ hi tejasā || B °sarvaṃ ca bu°. — 14. C °mār-
gesmīṃ sthi ° cati sarvehi buddho abhibhoti tejasā | .

16. C °mām kshetri ° pālāṃ yathā° (l. 18). — 18. BC yathā° C °thāntarīkshe prapa-
tanti lakṣmī āditya ° rocate sarveṇa buddho abhibhāvati tejasā | . — 20. B evaṃ hi ksha°
C °pālāṃ padmaṃ° (l. 22).

22. BC °jātaṃ prābhāṣitaṃ ° C °ndhaṃ pūrveṇa buddho abhibhāvati tejasā | .

एवं पिमां चत्रियभूमिपालां
 सर्वेण बुद्धो अभिभोति तेजसा ॥
 शक्रो यथा असुरगणप्रमर्दको
 सहस्रनेत्रो त्रिदशभिरोचते ।
 एवं इमां चत्रियभूमिपालां
 सर्वेण बुद्धो अभिभोति तेजसा ॥
 ब्रह्मा यथा भूतनुकम्पि सर्वा
 मरुप्रभां अभिरोचति तेजसा ।
 एवं इमां चत्रियभूमिपालां
 सर्वेण बुद्धो अभिभोति तेजसा ॥
 दशानुपेतं प्रमुचि शिरिं शुचिं
 ततश्च बुद्धा अमृतप्रसादं ।
 विनेसिमां चत्रियभूमिपालां
 धर्म इमं पाणितले व दर्शये ॥

5

10

एवमायुष्मता आगन्देन भगवानभिक्षुतो ॥

15

भगवां वैशालकानां लेच्छवीनां धर्मया कथया संदर्शयित्वा समुत्तेजयित्वा
 संप्रहर्षयित्वा बहूनि च प्राणिशतसहस्राणि अभिविनेति ॥ वैशालकानां लेच्छ-
 वीनां तावहानं देयधर्म इमाये अनुमोदनाये ॥

यथापि ते मधुकरका समेत्वा
 नानाविधां कुसुमरसां ग्रहेत्वा ।
 तुण्डेहि पादेहि च संहरित्वा
 ..... ॥

20

1. C evaṃ himā kṣha° buddhā abhi°. — 3. BC °rdakānāṃ saha° C °daṣobhuro°, —
 5. BC evaṃ imāṃ C °māṃ kṣhetri° abhiti teja°.

7. B °bhūtānuka° C °bhūd anukāṃpi maruṭprabhā sarve ca brahṇā abhi° B °bhūtānu-
 kampi maruṭprabhāya abhi° BC °rocate ti tejasā | . — 9. B evaṃ māṃ kṣha° C evaṃ hi tāṃ
 kṣhetri° BC °abhibhavati te°.

11. C daṣādgupe° B °pra. uñci° C °muñciṇya ṣiriṃ° B °ṣucivantaḥ prakāra amṛitaṃ te
 buddhā janaṃ vine° C °tataḥ sabuddhaṃ amṛitaṃ prasādaḥ | . — 13. C vinesiṃ māṃ
 kṣhetri° dharmaṃ imaṃ ° le ca daṣaye || . — 15. B °stuto bhaga°.

16. BC °abhinivetaḥ vaiṣa°. — 17. BC °tāvad yānaṃ°. — 19. B °pi to madhu° C °pi
 taṃ madhu° BC °dhukarivā sa ° rasāṃ saṃgra(C °gri)hetvā blu°.

21. B bhundābhi ca pāde° C tuṇḍāhi ca pāde° BC °ritvā sāma°.

- सामग्रिये भवति रसगन्धयोसो
तं संस्तुतं भवति मधु प्रणीतं ।
वर्णेन गन्धेन रसेनुपेतं
भैषज्यभक्तेषु च तं उपेति ॥
5 एमेव यामे निगमेषु वा पुनः
महाजनो भवति यहिं स आगतो ।
सपुत्रदारा पुरुषस्त्रियो च
कल्याणकार्येषु समानच्छन्दा ॥
14 समोहरित्वान् ददन्ति पानं
संघस्य भक्तानि करोन्ति यागुं ।
पानानि सम्यक्सुखादनीया
रसां च आर्यानुमतां ददन्ति ॥
यथाप्रसादं च यथानुभावं
कल्पं वङ्गं चापि समोहरित्वा ।
15 पुनर्पुनः देन्ति प्रसन्नचित्ता
समुच्चयं गच्छति पुष्कराशिः ॥
अभिवादानां जलिकर्मणो च
प्रत्युत्थानमासनतां ततो च ।
वेद्यावृत्तं धर्मनुभोदनां च
20 महाजनो प्रीतो करोति पुष्पं ॥
ते दिन्नदाना कृतपुष्पकर्मका
येनैव वाचाथ समोहरित्व वा ।

1. BC sāmāgrī(C °grīṁ)yā bhaveti rasa° C °ndhaya tāṁ saṁ° B °tāṁ sastri ° ṇitāṁ va°.
— 3. B °petāṁ | bhaishajyābha° C °tāṁ | bhaṁśba° shu ca samupeti | B °shu va (tāṁ°.
— 5. BC evameva(C °vaṁ) grā° B °punah | mahā° C °punar mahā° BC °vati yāmhiṁ(C
li) samāgato(C °tā) sapu°.

7. C °rūhāstri° BC °striyā ca | kalyāṇakāryā su(C °nsa)mānacchanda° samo°. — 9. C sām-
moha° B °pānaṁ || saṁ° BC °yāgu pa°.

11. C pāṇāni° BC °ni saṁmyaksukhā° B °khādaniya rasā ca āghānuma° C °khānidayitā
rasā ca āryā° BC °mataṁ dada°. — 13. B °lpaṁ kahuṁ° BC °cāpi sasāṁharitvā puna°.
— 15. C °cittāḥ samu° B °ttā | samu° BC °rāciṁ abhi°.

17. BC °ṇo ca paryyutthā° natā tato ca vaiyā°. — 19. BC °vṛitya dharmepānumodanā
ca | mahā° priti karoti°.

21. C °karmanā kāyena vācātha samo° B °ye ca vācātha samoharitvā vā ye° C
°ritvā kā

यैनैव च कर्मसभागताये
 सर्वे पि ते स्वर्गमुपेन्ति स्थानं ॥
 दिव्येहि रूपेहि समंगिमूता
 परिचारियन्त्यप्सरसां गणेहि ।
 प्रभूतमक्षा प्रवरान्नयाना
 विमानश्चेष्टोपगता रमन्ति ॥
 यदा च ते एन्ति मनुष्यलोकं
 सर्वे पि आढ्यकुलेषु जाता ।
 ऋद्धेषु स्त्रीषु महाधनेषु
 प्रभूतनारीनरसंकुलेषु ॥
 मधु कृतं सत्पुरुषप्रशस्तं
 सर्वेहि पुष्येहि सुखावहाय ।
 यं किञ्चिदर्थो मनसा च प्रार्थितः
 सर्वो स ऋद्धेय यक्षामनो च ॥
 सर्वार्थ संगम्य उपेक्ष निर्वृतिं
 ससर्वसंस्कारकिलेशसूदनां ।
 संवर्णये लोकहितो महाप्रभुः
 सपुत्रदारा सहस्रातिबान्धवा ॥

9

10

15

ते दानि लेच्छवयो भगवन्तमाहन्तुः ॥ अयमस्माकं भगवन्नुद्यानानां महाउद्यानं
 यदिदं महावनं सकूटागारशालं । तं च भगवतो सश्रावकसंघस्य देम निर्यातेम ॥ 20
 भगवां दानि भिक्षूनामन्त्रेसि ॥ तेन हि भिक्षवो अनुजानामि आरामार्थं
 विहारार्थं कल्पार्थं ॥ भगवां दानि महावनातो चापालं चेतियं आगतः ॥ लेच्छ-

1. BC yenaiva(C °vañ) karma° B °sthānañ divye°. — 3. C °samañgibhū° BC °bhūtāye
 paricārayetyapsa°. — 5. BC °śreshtopa° mantī yathā°.

7. BC yathā ca te° C °sarveshu āryyakuleshu yācitā | B °pi ādyakuleshu yāyitā | . —
 9. B rishveshu spli° leshu nadi kṛitāñ°.

11. BC nadi kṛitāñ° prasastañ°. — 13. BC °sā ca pārthivañ sarvā ca ri° B °piddhi-
 yeya ya° C °piddho ca yathā°. — 15. BC sarvā(B °rve)rthasamga° C °rvṛitiñ sarve ca sam°
 BC °kilenasūdanañ | .

17. C savarṇa° B °prabhuñ | sapu° B °jñātibandharā(?) | . — 19¹. B tadāni° C tena
 dāni° B °ntam ahansuñ aya° C °hatsuh | . — 19². C °gavan udyānā° dyānāñ ya° B °nañ
 yam idañ° BC °nañ kutāga° C °cālāñ. — 20. BC °nirvātēna bha°.

21¹. B °kshūṇāñ mantre° C °kshūṇāñ āmantrayasi | . — 21². C °rtham kalyāṇārtham | .
 — 22¹. B °gavan dāni° C °nāto pārañ ceti° B °nāto vāpālāñ° C °cetiyañ āgamañ | B
 °āgama | .

- वयो पृच्छन्ति ॥ कहिं भगवां ॥ भिच्चवो आहन्सुः ॥ एष वासिष्ठाहो भगवां
महावनातो येन चापालं चेतियं तेनोपसंक्रान्तो दिवाविहाराय ॥ ते दानि लेच्छ-
वयो आहन्सुः ॥ देम भगवतो चापालं चेतियं सत्रावकसंघस्य निर्यतेम ॥ अप-
रकाले लेच्छविका महावनमागता भगवतो पादवन्दका भगवां च कृतभक्तकृत्यो
5 सप्तास्रचेतियं गतो दिवाविहाराय ॥ लेच्छवयो भिच्चूणां पृच्छन्ति ॥ आर्या कहिं
भगवान् ॥ भिच्चू आहन्सुः ॥ एष वासिष्ठाहो भगवां कृतभक्तकृत्यो येन सप्तास्रचे-
तियं तेनोपसंक्रान्तो दिवाविहाराय ॥ ते दानि लेच्छवयो येन सप्तास्रचेतियं तेन-
पसंक्रमित्वा भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा भगवन्तमेतदवोचत् ॥ देम भगवं
सप्तास्रचेतियं भगवतो सत्रावकसंघस्य निर्यतेम ॥ एवं बज्रपुत्रचेतियं गौतमकं
10 चेतियं कपिनह्यं चेतियं ॥ भूयो चापि भगवान्कृत्यभक्तकृत्यो महावनातो येन
मर्कटहृदतीरं चेतियन्तेनोपसंक्रान्तो दिवाविहाराय ॥ लेच्छवयो आगता महावनं
भगवतो पादवन्दकाः ॥ भिच्चूणां पृच्छन्ति ॥ आर्या कहिं भगवान् ॥ भिच्चू आ-
हन्सु ॥ एष वासिष्ठाहो भगवां कृतभक्तकृत्यो येन मर्कटहृदतीरं तेनोपसंक्रान्तो दि-
वाविहाराय ॥ ते दानि येन मर्कटहृदतीरं चेतियन्तेनोपसंक्रमित्वा भगवतः पादौ
15 शिरसा वन्दित्वा भगवन्तमेतदुवाच ॥ देम मर्कटहृदतीरं चेतियं भगवतः सत्राव-
कसंघस्य निर्यतेम ॥ आस्रपासीये भगवतः सत्रावकसंघस्य भक्तं कृत्वा आस्रवनं
निर्यातितं ॥ बालिकाये भगवतः सत्रावकसंघस्य भक्तं कृत्वा बालिकाकृवी निर्या-
तिता ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने कच्चवस्तु समाप्तं ॥

20

अथ अपरिमितयशधर्मराष्ट्रो
नवविधशासनधर्मकोशरचो ।

1¹. B °gavām bhi°. — 1². C bhikshavo āhatsuh | B °vo ahansuh | . — 1³. BC °vā-
śiṣṭāho °C °gavān mahā° BC °yena vāpālām(C °rañ) ceti°. — 3¹. BC °vato vāpālām(C °rañ)
ceti° C °tiyañ crāva°. — 3². BC °kā fecrhavi(C °vi)kā° B °hāvam āga° BC °saptāgramaceti°.
— 5¹. B °cehanti āryo ka°. — 5². BC āryo ka °gavān bhikshū°.

6¹. C °hatsuh | . — 6². BC °vāśiṣṭāho °saptāgramaveti | ya° C °yañ tenopa°. — 7. C
°ptāgramaceti° B °mraveti° C °tenopasañ °vato pādau°. — 8. BC °gavām saptā° C °ptāgra-
maveti° B °mravetiyañ°. — 9. BC °gautamekañ °C °yañ kāpina° B °kapinaptañ (ou jyañ)
cetiyañ bhū°. — 10. C bhūyañ ceti bha° BC °tāhradañ tirāñ ceti | ya° C °n tenopasañ°.

11. C °ndakā | . — 12². BC ārya kañ bhagavān bhikshū°. — 12³. C °hatsuh | . —
13. BC °vāśiṣṭāho °C °gavāt kṛita° C °tirāñ tenopasañ°. — 14. C °yan tenopasañkrāmī°
B °sañkrāmī°. — 15. C °gavato saçrā°.

16. C °pāliye bha°. — 17. C bārikāye °kṛitvā pārikalecchavi niryāntitā | B °bālikaccha°.

19. C iti mahā °travastu samā° B °travastrañ samā°. — 20. BC °yaçasya dharma°
C °rmarājo nava° B °çāsa dharma°.

भवतु गणवरो चिरस्थितिको
शिरप्रवरो अचलो यथा सुमेरु ॥

बुद्धानामनुत्पादे प्रत्येकबुद्धा लोके उत्पद्यन्ति ॥ तूष्णीकशोभना महानुभावा
एकचरा खड्गविषाणकल्पा एकमात्मानं दमेन्ति परिनिर्वायन्ति ॥ अपरो दानि
प्रत्येकबुद्धो काशिमूमिषु पूर्वाह्ने ग्रामं पिण्डाय प्रविशति प्रासादिकेन अभिक्रान्त- 5
प्रतिक्रान्तेन आलोकितविलोकितेन संमिञ्जितप्रसारितेन संघाटीपात्रचीवरधारणेन
नागो विय कारितकारणो अन्तर्गतेहि इन्द्रियेहि अबहिर्गतेन मानसेन स्थितेन
धर्मताप्राप्तेन युगमात्रं प्रेक्षमाणः ॥ ग्रामिको च ग्रामतो अरण्यं निर्धावति कर्मानं
प्रत्यवेक्षणाये प्रासादिको अभिप्रसन्नदेवमनुष्यो ॥ प्रत्येकबुद्धो तं ग्रामं सावदानं
पिण्डाय चरित्वा यथाधीतेन पात्रेण ततः ग्रामातो निर्धावति ॥ प्रायोन्नकालो 10
वर्तति न च केनचिद्विद्या दिप्ता ॥ ग्रामिको कर्मान्ता प्रत्यवेक्षयित्वा पुनर्ग्रामं
प्रविशति पश्यति च नं प्रत्येकबुद्धं ग्रामतो निर्धावन्तं ॥ तस्य भवति ॥ प्रायोन्न-
कालो वर्तति । जानामि तावं किं इमेन प्रव्रजितेन मेघं लब्धमिति ॥ ग्रामिकः
प्रत्येकबुद्धमुपसंक्रम्य पृच्छति ॥ आर्यं लब्धं मेघं तिति ॥ प्रत्येकबुद्धो तूष्णीकशोभनो
तुच्छकं पात्रं ग्रामिकस्य दर्शयति ॥ ग्रामिको प्रत्येकबुद्धस्य तुच्छकं पात्रं दृष्ट्वा 15
नमाह ॥ यावदसंविभागशीलो जगो यत्र नाम एवरूपो दक्षिणीयो एवं महन्तातो
ग्रामातो यथाधीतेन पात्रेण निर्धावति ॥ इमे किं उद्दीपयं परिभुञ्जन्ति ॥ सो
आह ॥ भगवं आगच्छ अहं ते आहारं दास्यामि ॥ सो तं प्रत्येकबुद्धं गृहीत्वा तं
ग्रामं प्रविष्टो ॥ सो चतुःमहापथे स्थित्वा अविधाविधाति क्रन्दति ॥ अवस्थितया-
मिकस्य अविधाविधन्ति शब्दं श्रुत्वा सस्त्रीमनुष्यो ग्रामो सन्निपतितः ॥ ग्रामिकस्य 20

1. C °ñacaro ci° BC °liko giriko giripra° C °sumero | . — 3°. C ushñi° kalpāḥ eka°
B °nti apa°. — 4. B °pūrvāmbhne grā° pratiçati prā° C °prativasati | prā° BC °na atikrānta°
B °lokiakavilokitasamñiñjitaprasārīta saṃghā° C °samiñjitaprasāditāṃ saṃghā° cīvaram ādāya
dhāra° B °ṇena | nāgo° BC °gamātrapre° C °māṇo B °ṇaḥ grā°.

8. C grāmiko ca grāmiko grāmāto a° BC °tyaveksha(C °kṣhe)māṇāye | prāsādikābhipra-
sannā devamanuṣṣyā pratye°. — 9. C °buddhoṃ taṃ grāmaṃ sovaḍa° ṇa tato grāmā° B
°taḥ grāmāto nirdhyavecati prayā°. — 10. BC prayāṇno kālo varttati | na kenaci°.

11. C °ddhaṃ grāmāto nivarddhā°. — 12°. B °vati priyā°. — 12°. B priyāṇno kālo°
C priyo no kālo varttiti | . — 13°. BC °mi bhāvaṃ C °vaṃ kim imena°. — 13°. B °cchati
āryo la°. — 14°. B āryo la° C āryye la°. — 14°. C °ddho ushñiṣaḥcobhaṇo tuccha°. —
15. B °buddha tuccha° C °buddho tuccha°.

16. BC °ñilo yatra(B °tro) yatra nā° C °evaṃrūpo° B °dakṣhiyo evaṃ° BC °māto tathā°.
— 17°. C ime kim uddipayaṃ pari° B °kiṃ taddipayaṃ pari°. — 18°. C °gavan āga°. —
19°. C °caturmahā° tvā abhidhāvīdhātī B °vidhātī avasthī°. — 19°. C °sya abhidhāvī° B
°titaḥ grāmi°. — 20. B °cchanti kiṃ°.

- उपसंक्रमित्वा पृच्छन्ति ॥ किं चेमं किं अविधाविधं ति क्रन्दसि ॥ ग्रामिक आह ॥
 क्रन्दामि येनैते न संविभागरता न संविभागशीलाः यत्र नाम एवं महन्तातो ग्रामातो एको भिषु यथाधीतेन पात्रेण निर्धावति ॥ ते दानि ग्रामे महन्नका तस्य ग्रामिकस्य श्रुत्वा तं प्रत्येकबुद्धं सत्कर्तव्यं मन्यन्सु ॥ ग्रामिकेन प्रत्येकबुद्धं गृहं प्रवे-
 5 शेत्वा आहारेण प्रतिमानेत्वा यावज्जीवमुपनिमन्त्रितो ॥ अहमार्यस्य निमन्त्रेमि यावज्जीवं सर्वसुखोपधानेन ॥ स्वयंधीता संवेदिता ॥ एवन्तुवं आर्यं तं दिवस-
 माहारेण उपस्थिहिसि ॥ दारिका प्रीता तुष्टा संवृत्ता ॥ शोभनं मे कल्याणं कर्म सेवितं ॥ सा दानि तं प्रत्येकबुद्धं दिवसमाहारेण उपस्थिहति प्रासादिकाभिप्रसन्न-
 देवमनुष्या ॥ प्रत्येकबुद्धो परिज्ञातभोजनो सर्वाशुचिपरिचीणो महाभागो ॥ तस्य
 10 दानि ग्रामिकस्य धीतुः तां प्रत्येकबुद्धस्य ईर्यां पश्चित्वा उदारं पसादं जातं । तथा अन्ये पि जना प्रसन्ना ॥ सो दानि प्रत्येकबुद्धो तस्य ग्रामिकस्य प्रसादेन तत्रैव ग्राम-
 मन्वेचे अनुपादाय परिनिर्वृतो ॥ ततो ग्रामिकेन तं प्रत्येकबुद्धं ध्यायेत्वा स्तूपं कृतं न चातिखुड्ढाकं न चातिमहन्तं सुधामृत्तिकाक्षेपनं ॥ सा दानि ग्रामिकस्य धीता तं स्तूपं दैवसिक्तं कांक्षपात्रेण पूजति गन्धेन माल्येन च धूपेन च ॥ पश्चात्ततो स्तू-
 15 पातो तं नानाप्रकारं माल्यं वातेन अपकर्षीयते ॥ ताये दानि तं माल्यं संकट्टित्वा चेटीहि सार्धं दीर्घमालागुडिका निचितोपचिता नानापुष्पाणां ॥ तत्र ताये मा-
 लाये तं प्रत्येकबुद्धस्य स्तूपं सर्वं परिवेष्टितं ॥ तस्या तां मालां तर्हि स्तूपे स्थितां च माला च सर्वा रूपेण च तेजेन च अभिभवित्वा तिष्ठन्तीं देवेषु दिव्यमायुःप्रमाणं चपेत्वा शोभन्तीं दृष्ट्वा अतिरिच चित्तप्रसादमुत्पन्नं ॥ सा दानि प्रसन्नचित्ता प्रणि-

1. C °kiñ abhidhāvi°. — 2. B krandāmi yañ celena sañ° C °mi yañ caitena sañ°
 cīlā | ya° B °lāh | ya° BC °kshu tathā°. — 3. C °grāma maha °rtlavya manyetsuh B °nye-
 tsu | . — 4. C °praviveṇivecitvā āhā° B °praveṇivecitvā āhā°. — 5. C āham ā° B °rvasu-
 kopadhānena sva°.

61. BC svajanañ dhītā sañviditā eva°. — 62. C evañm tuvañ ārya tañ° hisā B °hisa | .
 — 71. B °vṛittā cobha°. — 72. BC °lyāṇa karma°. — 8. BC so dāni° B °prasādikā° BC
 °dikāni(C °ri) | prasa° shyā pra°. — 91. BC °rvācu(C °su)caparikhiṇo°. — 92. C °dhitus
 tañ pra° B °tuḥ tañ pra° BC °sya iryañ pa °jātañ tathā°. — 10. BC °anyoeṇi ja° B
 °sannā eso dā° C °sanno.

11. B eso dāni° C ya so dāni° traivañ grā° B °vṛito tato°. — 12. C talaḥ grā° cāpi
 shaḍḍā° B °cāpi khuddākañ BC °suhāsyatikālepanaṃ sā dā°. — 13. BC °sikañ so yañ
 pātrañ(C °tre) pūje° C °pūje pi ga° BC °ndhena mālye° pena ca sā paṇḍā°. — 14. C °kar-
 shiya° BC °yantañ | . — 15. BC °sañka(C °gha)ttitvā° C °sārdha dirghamālāñ guḍi° BC
 °dikāni citropacitrā(C °tro) nānā°.

16. B °vetitañ | C °veshitañ | . — 17. BC tasya tañ mālā tahiñ° sthitā ca tāsāñ ca
 sarvā° jena abhi° shīḥati de° C °pramānañ ksha° B °pañ kapetvā°.

धानमुत्पादेति ॥ यादृशेषा माला अत्र स्तूपे शोभति एतादृश मे माला मूर्ध्नि
प्रादुर्भवेया यत्रयत्र उपपत्वेयं ॥

सा दानि तं कल्याणं कर्म कृत्वा तत्र च्यवित्वा देवेषूपपन्ना रतनमालाये आबद्धा
तस्या तर्हि उपपन्नाये अप्सरसां शतसहस्रं परिवारेसि ॥

ततो पि च्युता वाराणसीयं कृत्स्नि राज्ञो अग्रमहिषीये कुञ्चिस्त्रिं उपपन्ना ॥ 5
नवानां वा दशानां वा मासानामत्ययेन देवीये दारिका प्रजाता प्रासादिका
दर्शनीया रतनमालाये आबद्धा । तस्या मालिनीति नामं कृतं ॥ राज्ञो कृत्स्नि
प्रिया मनापा तथा सर्वस्व परिजनस्य सम्मता सर्वस्याधिष्ठानस्य यावत्कृतपुण्या
दारिका ॥

प्रतियेकबुद्धो यामं पिण्डाय उपसंक्रमे ।

10

यथाधौतेन पात्रेण ततो यामातो निष्क्रमेत् ॥

तमेनं यामिको दृष्ट्वा संबुद्धमिदमब्रवीत् ।

किञ्चि अरोगो भगवां लभ्यते पिण्डयापनं ॥

ततो स्त्र भगवन्पात्रं यामिकस्य प्रणामये ।

न चात्र अदर्शी भिषां दौर्मनस्यं यामिकस्यभूत् ॥

15

अन्धभूतो अयं लोको मिथ्यादृष्टिहतो सदा ।

एतादृशं दक्षिणीयं न पूजन्ति यथारहं ॥

यामानं उपसंक्रम्य स्थित्वान चतुष्पथे ।

अविधाविधं ति क्रन्दति ततो सन्निपते जनाः ॥

महाजनी समागत्वा इस्त्रियो पुरुषा पि च ।

20

यामिकं उपसंक्रम्य किं करोम अविधाविधं ति ॥

1. BC °çeshām malā ° stūpañ çobhati | etādṛiṣo me mā° C °durbhāvoyā yatra upapa°
B °rbhaveyo yatra°. — 3. BC °lyāṇakarmañ(C °rma) kri° B °pannā | rata° C °pannāḥ ra-
tnamā° BC °baddhāye | tasya tahiñ ° nnāya apsa ° rivāretvā tato°. — 5. B °gramahishi°
C °gramahipiye ku° pannoh°.

6. C °sānām atyena de ° jātaḥ prā° B °baddhā tasya°. — 7¹. BC tasya mā°. — 7². BC
°priyo manā° C °nāpo tathā° B °shṭhānasya | jāva° BC °punyo dāri°. — 10. BC pratye°. —

11. BC °treṇa grāmāto niḥ(C °ni)kramet || . — 12. BC °mikām dṛishṭvā°. — 13. B
kañci a° C kañcid arogā bhagavān labhyate piṇḍāyapanañ | B °piṇḍāyānāñ. — 15. BC
°cātra darçī bhikṣhā dau° C °daumanasyā grāmi° B °nasya grāmikasya abhūt C °mikam
abhūt | .

16. C °loke mithyā°. — 17. C °çañ darçaniyāñ na piṇanti yathā ahañ | II °yathā
°rhañ | . — 18. BC °sthitatvāna°. — 19. C abhidhāvi° B °vidheti kra° BC °ndanto tato-
(C °tah) sanni°. — 20. BC °rusho pi ca | .

21. C °ma abhidhā° BC °vidhe ti | .

यामिको आह ॥

- यं नूनं कीटि युष्माकं न संविभागरतो जनो ।
 एषो हि एतस्मिं यामस्मिं एको भिक्षु विहन्यति ॥
 यामिकस्व वचनं श्रुत्वा सर्वो यामो सदस्त्रियो ।
 5 सारायणीयं करेन्सु संबुद्धस्व पुनःपुनः ॥
 तमेनं यामिको वच समार्याको सपुत्रको ।
 सर्वसुखविहारेण निमन्त्रेमि तथागतं ॥
 यामिकस्व स्वका धीता शुचिवस्त्रा सुवासना ।
 आचारगुणसम्पन्ना उपस्थीय तथागतं ॥
 10 यामिकस्व प्रसादेन तस्मिं यामस्मिं सुव्रतो ।
 संबुद्धो परिनिर्वाचि ऋषि क्षीणपुनर्भवः ॥
 तं निर्वृतं ध्यायेत्त्वान स्तूपं कारेसि यामिको ।
 नृत्यवादितगीतेन पूजां कारेसि महर्षिणी ॥
 समासाद्य सितं पुष्पं वातेन अपकर्षितं ।
 15 एकाग्रं संहरित्वान दीर्घमालां वगूहयेत् ॥
 सा यादृशी तत्रैव मह्यं माला चित्रा उपनिश्चिता ।
 एतादृशी मे शिरसि भोतु माला यथा अयं ॥
 यत्रयचोपपद्येहं तत्रमेतं समृध्यतु ॥
 सा तं कर्म करित्वान कल्याणं बुद्धवर्णितं ।
 20 चायस्त्रिंशेषु देवेषु उपपद्यिष्य अप्सरा ॥
 अप्सराशतसहस्रं च पुरस्कृतवान तां स्मिता ।
 तासां सा प्रवरा श्रेष्ठा नारी सर्वाङ्गशोभना ॥

१. C °shmākāṁ saṁvi° B °shmāka na saṁ C °bhāgaṁrato janā | . — 3. BC eshe hi eta°. — 4. C °sarve grāmo saindriyo | . — 5. BC sārāya(C °pa)ṇīyaṁ na karetsu(C °tsuḥ) saṁ C °punarpunaḥ | .

6. BC °grāmika avaca° bhāryāko°. — 7. BC sarvesu° mantresi tathā°. — 8. BC °strā suḍsanā | . — 9. BC ācare guṇa° C °sthiyaṁ ta°. — 10. C °masiniṁ savra° BC °vratā | .

11. C °rvāya ṛishi° B °rvāya ṛishi kshipu°. — 12. C °nirvṛiti dhyāye° BC °yetvā stū°. — 13. C °tena puḍāṁ kā°. — 14. C °shpaṁ cātena anukapitaṁ B °tena avakarshi°. — 15. BC ekadhyāṁ(C °dhyā) saṁ B °dirghimālāṁ C °mālā vagā° B °vaguḥayet || .

16. BC so tate(C °to) taṁ vayaṁ mālā° upesiḥṛitā | . — 17. C °bhontu mā° B °mālo yathā°. — 18. BC ya(C °ta)tra tatropa°. — 19. C so taṁ ka°. — 20. BC yas triṇi(B °taṁ)-ḥe° B °ḥesheshu de° BC °papadyishu apsa° C °psarāḥ | .

21. B °sthitvā | . — 22. R °ḥreshṭo nā° C °ḥreshṭā(?) nārī sarvāṁ ca ḥobha° B °sarvā-naḥobha°.

ततो तासां च्यवित्वा देवकन्या महर्द्धिका !
 राज्ञो कृक्खि भार्याय कुक्खिं उपपविथ ॥
 निर्गते द्वादशमासे राजभार्या प्रजायत ।
 मालिनीं नाम नामेन नारीं सर्वाङ्गशोभनां ॥
 ..... अतिवर्णा अतिरूपवती अभूत् ।
 श्रेष्ठा च राजकन्यायां धीता सा काशिराजिनो ॥
 आचारगुणसम्यग्ना शुचिवस्त्रा सुवासना ।
 राज्ञो कृक्खि अन्तिके तिष्ठते प्राञ्जलीकृता ॥
 तमेनमवदद्राजा तिष्ठन्तीं प्राञ्जलीकृतां ।
 ब्राह्मणां मे तुवं भद्रे भोजपेहि अतन्द्रिता ॥
 पितुः सा वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणानामनूतकां ।
 विंशत्सहस्रां भोजेति सर्वकामेहि मालिनी ॥
 तमेन ब्राह्मणा दृष्ट्वा मालिनीमप्सरोपमां ।
 रागयसितचित्ताश्च उल्लपन्ति पुनर्पुनः ॥
 उद्धतां उन्नतां वृद्धा चपलां प्राकटेन्द्रियां ।
 मालिनी संविचिन्नेति न इमे दधिणारहा ॥
 सा आबुद्धित्वा प्रासादं समन्तेन विलोकये ।
 अदर्शी भगवतो सिष्यं संबुद्धस्य शिरीमतो ॥
 सा प्रासादवरगता काशिकवरचन्दनेन आलिप्ता ।
 राज्ञो कृक्खि धीता सर्वा दिशता विलोकेति ॥
 सा अद्दशसि ..... प्रासादिकेनिजितेन प्रविशन्तां ।
 बुद्धस्य आवकान्वाहितपापां अन्तिमशरीरां ॥

5

10

15

20

1. B tato sà cyavitvá devakaññyā° C° rddhikāḥ | . — 3. C° dvādaçe māse° prajāyāntā | .
 — 4. BC° nāri sarvā° bhanā | . — 5. BC° bhūt° gre°.

6. BC° creshṭā rājakaññyānāñ | citā° rājāno ācā°. — 7. BC° panno° su(C° su)civa° C°
 °strā savasanā | . — 8. B° kishya daitāni tishṭha° C° kishya etāni tishṭhante prāñjalikṛitā |
 B° jālīṁkṛitā | . — 9. BC° tamenāñ a° tishṭhatāñ prā° C° jālikṛitāñ (ou tā ?). — 10. BC°
 °bhajāyehi a° C° atendriyāḥ | .

11. C° hmañānām anūnakañ | . — 12. C° srām° bhuñjanti sa° B° bhojenti sa° C° mā-
 lini | . — 13. C° hmañāñ dṛisṭvā mā°. — 14. BC° rāgogra°. — 15. BC° urddhatāñ(C°
 °lān) unna° C° caparām° prakṛitendri° B° prakate°.

16. B° cintenti na i° BC° kshiṇā° rahā | . — 19. BC° rāgato lāci° C° cīkavastraca° BC°
 °ndane aliptā rājño°. — 20. B° kṛīkikasya dhi° C° dhituḥ sarvāñ diḥo vikalokayati | .

21. B° dīkena jītena° C° kenakenajitena° paviḥatāñ | B° cāntāñ | . — 22. BC° sya
 saḥrāva° B° kān | vaditapāyāñ anti° C° kān vañditapādāñ anti°.

- सा दासीं प्रेषेति एतेषां ऋषीणां वन्दनं ब्रुहि ।
 वन्दित्वा च भणहि प्रविशथ भदन्त निषीदाथ ॥
 सा दासी उपगम्य पादां वन्दित्वा भावितात्मनां ।
 प्राञ्जलिकृता अवोचत्प्रविशथ भदन्त निषीदाथ ॥
 5 रागा उपातिवृत्ता विशारदा अग्रपण्डिता लोके ।
 बुद्धस्य श्रावका बाहितपापा अन्तिमशरीराः ॥
 तं पाण्डुरं च सुकृतं सुतोरणं खड्गअसिगुप्तं ।
 प्रविशेन्सुः अन्तःपुरं राज्ञो धीतुर्मनापाये ॥
 काशिकप्रत्यास्तरणं सुविचित्रकलापकं मणिविचित्रं ।
 10 विचित्रपुष्पावकीर्णं प्रज्ञप्तं आसनं आसि ॥
 पद्ममिव शुभाभासं जलेरुहं यथ जले अनुपलिप्तं ।
 तथ अनुपलिप्तचित्ता तत्र निषीदे विगतमोहा ॥
 शालीनामोदनविधिमकालकमनेकव्यञ्जनमुपेतं ।
 स्वहस्तमुपनामयते यथा भदन्तान् अभिरोचे ॥
 15 ते भिषू अवचेन्सुः शास्ता मो अग्रपण्डितो लोके ।
 तस्या प्रथमं भक्तं सो भुञ्जये व महावीरो ॥
 बुद्धो ति श्रुण्विष घोषं लोके कुतूहलं अश्रुतपूर्वं ।
 अधिकतरं सा प्रसीदे इमेहि किल सो विशिष्टतरो ॥
 सा मालिनी अवोच भुञ्जित्वा शास्तुनो हरथ भक्तं ।

1. C sà dāni preshayati e° BC °nañ kruhi vandi°. — 2. BC °nditvā bhañāhi | pra ° dante nishiditha | . — 3. B sa dāsi° C sà dāni upa° BC °bhāshitātmanāñ prāñja°. — 4. C °jalikṛi° B °jalikṛitā | avoca pravi° C °avocan pravi° BC °dante nishidathā | . — 5. B nāgā upā° C nāgām upā° B °loke bu°.

6. BC °tapādā anti°. — 7. BC °ṇḍalañ sukrītatāraṇaṃ khadgaasignuptaṃ pravi°. — 8. BC °viçetsu(C °tsuḥ) | antahpuri rājño dhitu(C °tuḥ) | anāpaye kāçi°. — 9. BC °pratyottaraṇaṃ citraṃ kalanda(C °lañṇa)kañ citrapushpā°. — 10. BC pushpāvakirṇaṃ prajñaptā āsanā ā° C °nām āsi B °āsi pa°.

11. BC °m iva subhāshitaṃ | jare(C °ra)ruhañ | ya° B °yathā jale nuliptaṃ tathā° C °yathā kralanuliptaṃ. — 12. C tathā anu° BC °anuliptacitrā ta° shideti gata°. — 13. B sālinā° BC °m odanaṃ viditakāla(C °ra)kañ aneka°. — 14. C °panāmituṃ ya° B °panāmayituṃ yathā bhedante ti ca | avoca te te bhi° C °yathā bhedanti ca | avocat te bhi°. — 15. BC °bhikṣu avacatetsu(C °tsuḥ) cāstā mo(C °me)agra° C °grapuñḡavo | loke B °ṇḍito | loke tasya°.

16. BC tasya pra° B °ktañ sà tuñjāyo mahādhiro | C °jāyo mahā°. — 17. C buddheti sà çru° B °ddho ti sà çru° BC °ṇitvā gho° B °loka kutūhalam açu° C °tūharam açu° B °pūrvāñ adhi°. — 18. C °katalaṃ ca pra° B °taraṃ ca prasīde | ime ° taro sà°. — 19. BC °lini adho ca blu° haraḥ | bhaktañ abhi°.

अभिवादनं च ब्रुध मम वचनातो लोकनाथस्य ॥
अधिवासे भक्तं भगवां सुवेतना सार्धं भिबुसंधेन ।
अन्तःपुरस्य मध्ये राज्ञो धीतुर्मनापाय ॥

ते दानि भगवतो काश्यपस्य अग्रश्रावका तिथ्यो च भारद्वाजो मालिनीये भक्तं
परिभुंजित्वा भगवतो काश्यपस्य भक्तमादाय ऋषिवदनं निर्धाविता ॥ भगवतो 5
काश्यपस्य पिण्डपात्रमुपनामेत्वा मालिनीये वचनेन भगवन्तं काश्यपं वन्दनं वदेत्सु ॥
कृत्स्नस्य भगवं काशिराज्ञो धीता भगवतो वन्दनं पृच्छति सश्रावकसंघस्य शुवेदानि
च भक्तेन निमन्त्रेति सार्धं भिबुसंधेन राज्ञो कृत्स्नस्य अन्तःपुरे तस्या भगवां अधि-
वासेतु अनुकम्पामुपादाय ॥ भगवता काश्यपेन वनेयवशेन अधिवासितं ॥ ये
तेहि महाश्रावकेहि सार्धं पुरुषा गता भगवतो काश्यपस्य श्रोत्रादमादाय तेहि गत्वा 10
मालिनीये निवेदितं ॥ अधिवासितं तेन भगवता काश्यपेन शुवेदानि भक्तं सार्धं
भिबुसंधेन ॥ मालिनीये तेषां पुरुषाणां श्रुत्वा तामेव रात्रिं प्रभूतं खादनीयं भो-
जनीयं प्रतिजागरित्वा भगवतो काश्यपस्य कालमारोचापितं ॥ भगवां कालज्ञो
वैलाज्ञो समयज्ञो पुत्रलक्ष्णो पुत्रलपरापरज्ञो ॥ काश्यमेव निवासयित्वा पात्रची-
वरमादाय येन चारिकाविकालो संप्राप्तो सायं मागधे प्रातराग्ने वर्तमाने सार्धं 15
विंशतीहि भिबुसहस्रेहि वाराणसि नगरं प्रविशेत् ॥ हंसप्रडीनकमिव बुद्धा भगवन्तो
नगरं प्रविशन्ति ॥ दक्षिणपार्श्वे तिथ्यो महाश्रावको । वामे पार्श्वे भारद्वाजो महा-
श्रावकः ॥ तेषां पृष्ठतो चत्वारो महाश्रावका चतुर्णां अष्ट अष्टानां षोडश षोड-
शानां द्वाविंश द्वाविंशतानां चतुषष्टि ॥ एवं भगवां विंशतिहि भिबुसहस्रेहि पुर-

1. BC °ca krutha | mama °sya adhi°. — 2. BC °vāsa bhuvanāṁ bhagavāṁ(C °vāt) su-
ceta°. — 3. B °dhitu manā° C °dhituh manā°. — 4. C °cyapa agra° BC °cṛāvako tishyo°
C °rīshipattanaṁ ni° BC °rddhāvito | . — 5. C °vacana bhagavato kācya° B °vanta kācya°
B °vadetsu | C °vadansuḥ | .

7. B °cchati | saṅgrā °cūcedāni °treti | sā° C °sārdha bhi° hpuraṁ ta° B °puro ta° BC
°tasya bhaga° C °gavān adhivāsatū a°. — 9¹. C °vato kācya° B °sitāṁ yo tehi°. — 9². B yo
tehi° C °etehi °rusho āgatā° B °rusho gatā° C °pasya ca ova° B °dāya | tehi°.

11. BC °sitā tena° bhaktena sā° C °sārdha bhi° B °ghena māli°. — 12. C °purushāṁ
puru °lān eva° C °danyabhoja° BC °gavantaṁ kācya° C °kālaṁ ārovāpitaṁ | B °ropitaṁ | .
— 13. C °kālaḥ ve° BC °velajño° B °samayejño puṅgalojño puṅgala° C °yajño puṅgava-
parāpa° B °parajño kalpa°. — 14. BC kalpam eva° dāya | yena° C °yena vātikātikāle
saṁ° B °yena cātikātikāle cātivikāle saṁ° BC °prāpte sā yā māga° C °prātase va° B °ta-
rāse va° C °sārdha viṃṣa°.

16. BC haṁsapraḥinakasya bu° B °buddho bha° visanti | . — 17². C °vako | . — 18. B
°priṣṭhato° BC °tūrṇā ashta° C °cānāṁ dvātriṃṣatānāṁ | caturshashṭhi B °tānāṁ | catu-
shashṭhi evaṁ°. — 19. B °purastato rājño° C °purato rājño° B °praviṣyati | .

- स्कृतो राज्ञो कृत्स्नश्च अन्तःपुरं प्रविशति ॥ भगवतो नगरं प्रविशन्तस्य ओमता भूमिद्वयमिति समं भूमितलं जातं संस्थाति । अशुचिपाषाणशर्करकठला भूमिं प्रविशन्ति मुक्तपुष्पावकीर्णो मही संस्थाति । पुष्पोपगा वृक्षा पुष्पन्ति फलोपगा वृक्षा फलन्ति । ये तत्र मार्गे वामदक्षिणेन वापीयो वा पुष्करिणीयो वा शीतलस्य वा-
 5 रिख भरिता भवन्ति उत्पलपदुमकुमुदपुण्डरीकनलिनीसौगन्धिकाप्रच्छन्ना । उदु-
 पानमुखा तोयं प्रस्यन्दति । अश्वा हीष्यन्ति ऋषभा नर्दन्ति हस्तिकुंजरा नर्दनं
 मुचन्ति ॥ समनन्तरं इन्द्रकीलं पादेन चोक्रमति सर्वं च नगरं प्रकम्पति । अन्धा
 आलोकिते बधिराः शब्दं शृण्वन्ति उन्नतकाः स्मृतिं प्रतिलभन्ते व्याधिता व्याधितो
 मुचन्ति गुर्विणीयो अरोगाः प्रसूयन्ति नृपानां चैलाः प्रादुर्भवन्ति बन्धनबद्धानां
 10 बन्धनानि स्फुटन्ति पेडाकरण्डावृतानि रतनानि संघट्टन्ति भाजनानि रणन्ति ।
 ये भवन्ति नगरे परिवादिनीयो वल्लकीयो वेणुवीणामृदंगमेरीपणवा असंखतान्यपि
 अघट्टितानि संप्रवाद्यन्ति । शुकसारिककोकिलहंसमयूराः स्वस्वकानि इतानि
 मुचन्ति ॥ चतुरङ्गुलेन च भूमिं असंस्पृशन्तो गच्छति धरणिगतले च पदचक्राणि
 प्रादुर्भवन्ति सहस्राराणि सनाभिकानि सर्वाकारपरिपूर्णानि अन्तरीक्षे च देवा
 15 दिव्यानि तूर्यसहस्राणि प्रवादयन्ति दिव्यानि पुष्पवर्षाणि प्रवर्षन्ति ॥ भगवां का-
 ञ्चपो सत्रावकसंघो एदृशये विधीये एदृशये विभूषाये एदृशेन समुदयेन एदृशये
 ऋद्धीये एदृशेन विभवेन देवमनुष्येहि सत्क्रियन्तो सत्रावकसंघो राज्ञो कृत्स्न
 अन्तःपुरं प्रविष्टो ॥ भगवां मालिनीये सत्रावकसंघो तर्हि अभ्यन्तरिमे चतुःशले
 महासत्कारेण परिविष्टो प्रभूतेन प्रणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन ऋजुरसेन अय-

1. C °sya onnatār ahañ unna° B °onator ahañ unna° C °nnamañti sa° B °samā bhū-
 mitāla jātā sañsphañ | C °tala jātañ sañsthitāni | . — 2. B °shāñāsarkara°. — 3. BC
 °vrikshā(C °ksbo) pushpaphalopagā°. — 4. B °pushkiriñī° vānisya° vanti | utpa° C °ccha-
 nnāñ | . — 5. BC °khāto prasya° B °ndanti açvā°.

6. C açvā hreshyanti° C °nandanti ha° rā ca nādanti muñ° B °rā ca nādananti muñcanti
 sama°. — 7¹. C °pādona cākrama°. — 7². B °badhīrāñ çabdañ çriñvanti utmatlakāñ°
 pralabha° C °nte | vyādhito vyādhitān muñcati | gu° gnānāñ civarā prādu° B °vanti | ba-
 ndhanabadhānāñ ba° ñanti | yetrākara° C °ñaki | pedā° BC °dapatāni ra° C °ratnāni sañ-
 ghatanti bhā°.

11. BC °rivādaniyo° B °vallariyo ve° BC °pañava sañkha° C °aghañitā°. — 12. C °sva-
 kāni ratāni° B °nti catu°. — 13. C °rañitale° B °ñitare ca padadhānāñi prādu° C °pada-
 pradhānāni prādu° BC °hasrañi sanāvika° C °rvākālaparipaññāñi° B °devā drevā divyā°
 BC °pravādyanti° C °divyāñi pu° B °rshanti bha°. — 15. C °gavāt kāçya° BC °edriço
 vidhi° driçoye vi° çāye riddhi° vena edriçāye vibhūshāye | yena bhagavāñ(C °vāñ) kāçyapo
 devama°.

18. C bhagavāñ māli° sañghā tāñhi abhya° B °gho tāñhi abhya° BC °hçale saçrāvaka-
 sañgho mahā° reña pravishto° sena bhaga°.

रसेन अविगतरसेन प्रत्यग्रसेन ॥ भगवां भुक्तावी सञ्चावकसंधो धौतहस्तो अप-
नीतपात्रो मालिनीं धर्मया कथया संदर्शयित्वा समादापयित्वा समुत्तेजयित्वा
संप्रहर्षयित्वोत्थायासनातो प्रक्रमे ॥

यानि तानि कृत्स्न काशिराज्ञो विंशति ब्राह्मणसहस्राणि नित्यभोजिका ते
कुपिता यं मालिनीये भगवां काश्रपो सञ्चावकसंधो राजकुले परिविष्टो महता 5
सत्कारेण महता सन्मानेन ॥ तेहि सर्वा ब्राह्मणपरिषा सन्निपातिता अनेकानि
ब्राह्मणसहस्राणि ॥ तेन कालेन तेन समयेन ब्राह्मणाक्रान्ता पृथिवी भवति ॥
सन्निपतिता मालिनीं घातेतुकामा ॥ एषा येव अत्र राजकुले ब्राह्मणानां कष्टको
उत्पन्नो । कृत्स्न राजा ब्राह्मणेषु अभिप्रसन्नो तस्य विंश ब्राह्मणसहस्रा देवसिकं
भुञ्जन्ति एषा च पितृणा ब्राह्मणानां नियोजिता एतानि ब्राह्मणानि देवसिकं भोजे- 10
ह्येति । एताये ब्राह्मणानां अवमन्यित्वा अमणा राजकुले प्रवेशिता एषां च एदृशो
पूजासत्कारो कृतो । सा एषा यत्तं ब्राह्मणानां उपजीव्यं राजकुलातो पूजासत्का-
रार्थं अमणानां परिणामेति मानयन्तीति ॥ तेहि ब्राह्मणेहि एषो व्यवसायो कृतो
मालिनी मारेतव्या ॥ कृवी च काशिराजा जनपदं प्रत्यवेक्षको च गतो ॥ तेहि
ब्राह्मणेहि कृत्स्न राजा दूतो प्रेषितो ॥ एदृशं मालिनीये ब्राह्मणानां मूले अव- 15
ऊमानमुत्पन्नं । काश्रपस्य सञ्चावकसंधस्य राजकुलं प्रवेशित्वा एदृशो च पूजास-
त्कारो कृतो ब्राह्मणानां दर्शनं पि न देति । यथा महाराजेन संदिष्टं तथा न
करोति । यन्तु ब्राह्मणानां राजकुले नित्यकं विंशतीनां ब्राह्मणसहस्राणां तं पि न
वर्तति । मालिनी ब्राह्मणानां दर्शनं पि न देति ॥ राजा श्रुतमात्रेणैव जनपदातो

1. C bhagavān bhuktā° B°niñ dhammā kathayā° BC°tvā samadāpa° praharshyo(C°sho)-
tthāyāsa°. — 4. C yānimāni kṛiki° viññad brāhma° bhojanakā kupi°gavān kācya° kule
pravishṭo° B°hatā satmānena tehi°.

6. BC°shā sānnipā° C°titāḥ | ane° B°srāṇi tena°. — 7. B°vali sañnipa°. — 8¹. B
°titā | mā° C°titāḥ mā° BC°lint ghā°. — 8². B eshā ye atra° C eshām ye atra° ṇānām ka-
raṇḍako u° B°kaṇṭhako utpanno kṛiki°. — 9. C kṛikisya rā° B°tasyā viññ° C°viññad
brāhma° hasrāṇi devasi° B°srā devasikām bhujañti° C°janti eshām ca upajivyañ rājaku-
lāto pūjāsatkārātham cṛavaṇānām pariṇāmitañ mānayañti | tehi brāhmaṇehi esho vyava-
sāyo kṛitāḥ mālīni māretavyā | kṛiki ca kācīrājño eshām ca piṭṭiṇā brā° B°jitā | etā° BC
°devasi°

11. C°tvā cṛavaṇo rā° B°cītā | esho ca e° BC°driṇo ca pūjā° kṛito sā e°. — 12. BC
sā eshām ya° C°yattakām brāhmaṇānām jivyañ kṛiki ca° (1. 14) B°jivyañ | rāja° B°rtham
cṛavaṇā° B°riṇāmitañ māneyanatiñ |. — 14¹. C kṛiki ca kācīrājā° BC°kshyako ca gato
(C°taḥ) tehi°. — 14². C tahiñ brā° kṛikishva rājñā dū° B°rājñā dūto preshto edṛi°. —
15. BC°driṇi māñ°.

16. C°veçayitvā e°tkāra kṛitāḥ brā°. — 17. BC°sañdriṣṭām ta°. — 18. C yas tu°. —
19¹. B°pi depi | C°pi deti. — 19². C°mātraṇa° nasim āga° B°sahisriyo° tāni so ye°.

- वाराणसिमागतो पश्यति अनेकां ब्राह्मणानां सहस्रियो समागतानि ॥ सो येन ब्राह्मणास्तेनैव मतो ॥ ब्राह्मणा पि राज्ञो प्रत्युन्नता जयेन वर्धापयित्वा एतां प्रकृतिं मालिनीये तं सर्वं कृक्सि राज्ञो निवेदेन्ति ॥ महाराज एषा मालिनी ब्राह्मणानां कण्टको उत्पन्ना न शक्यं ब्राह्मणेहि राज्ञो नित्यकं प्रतीच्छितुं यावन्न
- 5 मालिनी घातिता ॥ एष समयाये ब्राह्मणपर्षाये निश्चयो उत्पन्नो ॥ राजा पि ब्राह्मणो । एषा ब्राह्मणपरिषाय क्रिया अनुपरिवर्तितव्या ॥ यदि ते ब्राह्मण्यं अपरित्यक्तं मालिनीं परित्यजाहि । अथ ते मालिनी अपरित्यक्ता नास्ति ते ब्राह्मण्यं ॥ ब्राह्मणपरिषाया क्रियामनुपरिवर्तन्तस्य तस्य राज्ञो एतदभूषि ॥ इमा ब्राह्मणाक्रान्ता पृथिवी वज्रब्राह्मण्यः । यदि मालिनीं न परित्यजिष्यामि दिव्यं
- 10 भविष्यति । नैव मालिनी भविष्यति नैवमहं ॥

त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामार्थं तु कुलं त्यजेत् ।

ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजे ॥

- तेन दानि काशिराज्ञा मालिनी परित्यक्ता ॥ यथा ब्राह्मणपरिषाये अभिप्रा-
यत्तथा भवतु ॥ ते दानि ब्राह्मणा आहन्तुः । यदि परित्यक्ता मालिनी आयापि-
- 15 यतु राज्ञा ॥ ततो तेन बाहिरे नगरातो ब्राह्मणानां मूले स्थितकेन दूतो प्रेषितो ॥ आगच्छ मालिनीमानेवसि ॥ राजवचनेन दूतो राजकुलभनुप्राप्तः ॥ आगच्छ मालिनी परित्यक्तासि पितरि ब्राह्मणानां । ब्राह्मणेहि जीविताङ्गपरोष्यसि ॥ मालिनीये मातरं आगत्वा आरावो मुक्तो सर्वेण च अन्तःपुरेण ॥ नगरे सर्वजो तेन आरावशब्देन उत्कण्ठितो आकुलीभूतो । महं आसि रोदनं ॥

1. B °gato brā°. — 2. B °rddhāyitvā°. — 3. C °eshām māli° BC °kaṇṭhaka utpannā° B °hi rājñā nitya° C °tiechayitum | ya° B °tuṁ | ya°. — 5¹. BC esha mamāgrā°. — 5². BC °hmayo | eshā°.

6¹. C °eshām brāhma° BC °shāya anupa°. — 6². BC °tyaktuṁ māli°. — 8¹. BC °shā-
yām kri° C °varttatasya rājñō°. — 8². BC imām brā° lmanyām yadi°. — 9. C °mālinīm
pari° B °tyajishyanti dī° C °tyajishyanti dinnām bha°. — 10. B naiva māli° C °naivām
aham.

11. C tyajed amkāṁ kulasyārtha grā°. — 12. B °sārtha ātmārthe prithi° C °ātmānaṁ
pri° BC °thivi tyaje. — 13¹. B °tyaktā yathā°. — 13². BC °bhipriyan ta°. — 14¹. C °ha-
nsuḥ | . — 14². BC lina anāpīpa(C °nāpīya)tu rājñā ta°. — 15. C tatala yena° B °to yena
bāhira naga° C °nānām sthita° B °shito āga°.

16¹. BC °echa māli° C °ānenti | B °ānethanti | . — 16². C °canana dūto°. —
16³. BC °linīm pari° B °ktāsim pita° C °pitaṁ hi brā°. — 17¹. B °jivid vyaparo°
C °d vyaparo° BC °ropayasi | . — 17². BC °mātare āga° rena naga°. — 18. C sarve
janah tena āravo ca ° nṛbiko āku° B °bhūto mahām°. — 19. BC ma(C na)hām ā rodana
māli°.

मालिनी वाराणसीतो दूतेन निष्कास्यति पितुः सकाशं ॥ सा दानि दूतेहि
निष्कासिता पितुः अक्षीपिता ॥ इयं महाराज मालिनी ॥ राज्ञा अश्रुकण्ठेन
रुदन्मुखेन महतो जनकायस्य मालिनी ब्राह्मणानां दत्ता परित्यक्ता पितरे ॥ सा
दानि मालिनी यत्र काले पितरि परित्यक्ता ब्राह्मणानामाज्ञाकृता ॥ ततः मा-
लिनी प्राञ्जलीकृता ब्राह्मणपरिषाये प्रणिपतित्वा ॥ इच्छामि एकां प्रज्ञप्तिं ब्राह्म- 5
णपरिषा यदि प्रमाणन्ति ॥ ते आहन्सु ॥ जल्प या ते विज्ञप्ति ॥ आह ॥ अहं
पितरि ब्राह्मणानां परित्यक्ता युष्माकं अहं वशमता ॥ ब्राह्मणपरिषाये एवमेव
निश्चयो मालिनी मारेतव्या ॥ तदिच्छामि ब्राह्मणपरिषायमेव सकाशातो सप्ताहं
जीवितुं दानं दास्यामि पुण्यं च करिष्यामि ॥ अहं च ब्राह्मणानां कृतोपस्थाना
मयापि ब्राह्मणा उपस्थापिता पितुर्वचनेन ॥ ततो मे सप्ताहस्वाख्येन मारेण यं 10
वा वो क्षमति तं करोथ ॥ तेषां ब्राह्मणानां महत्तरकानामुत्पन्नं ॥ एवमेतं यथा
मालिनी जल्पति चिरकालमेताये ब्राह्मणा उपस्थापिता पितुर्वचनेन भोजापिताः ।
पश्चा एताये पापकं चित्तमुत्पन्नं यं ब्राह्मणां मेहित्वा श्रमणानामभिप्रसन्ना । ततो
नार्हति भूयो श्रमणानां दानं दातुं उत्सृष्टा न तेषां ब्राह्मणानामेव एषा सप्तरात्रं
दानं दास्यति । तद्दीयतु एताय विज्ञप्तिः मुच्यतु सप्तरात्रं सप्ताहस्वाख्येन हनि- 15
ष्यति ॥ यं कारणं ब्राह्मणपरिषाये एष निश्चय उत्पन्नः तं मालिनीये जीवमानाय
कार्यं ॥ तस्या तेहि ब्राह्मणेहि दत्ता विज्ञप्तिः ॥ सप्तरात्रमुत्सृष्टा महतो जनका-
यस्य ब्राह्मणानां सकाशातो अप्रमादा भवेया सप्तरात्रं पि न विलुपे त्ति ॥ सा
दानि असृष्टा समानापि नूनं सार्धं महता जनकायेन परिवृता पुनः रात्रिकुलं
प्रविष्टा पितरं विज्ञापेति ॥ इच्छामि इमानि सप्त दिवसानि दानं च दातुं पुण्यं 20

1¹. BC °shkāçayati ° sakāçe(C °co |) so dāni°. — 1². BC so dāni° C °shkāçayitvā pi° B °shkāçitvā pi° pitā iyañ°. — 2². BC rājā aśrukaṇṭho rudan(C °nta)mukhena° C °kāya māli° B °dattā | pari° C °tyaktvā pita° B °tare sādāni°. — 3. C °pitari tyaktā° B °ājñāñ kri° BC °kṛito tatah°. — 4. C °kṛito brā° BC °patetvā icchā°. — 5. BC °mānanti || .

6¹. C °hansuḥ | . — 6². BC jalpa ya te vijñāpti āha°. — 6³. C °hauñ vasagato B °gatā hrā°. — 7. B °rishā eva° BC °mevañ ni° B °çayo | māli° tavyā tad i°. — 8. BC °sapta jivi° punya ca ka°. — 9. C °pituḥ vaca° B °nena tato°. — 10. BC °na mānetha yā yañ° C °yañ vo ksha°.

11². C evañm etañ ° hmañ ya upa° pituḥ vacanena bhuñjā° BC °jāyitāḥ | . — 13¹. BC paçyāye tāye ° nāñ melitvā° C °çravaṇā° B °nāñāñm abhi°. — 13². B °rhati | bhū° C °yo çravaṇā° BC °dātuñ dṛiṣṭvā na toshañ brāhma° C °m evañ eshañ sapta° B °syati tad di°. — 15. C ta diyatu ° jñāpti mu° B °cyatu | sa ° shyati yañ°.

16. C °ye esho ni° tpanno tañ°. — 17¹. BC tasya teli°. — 17². C °tsṛiṣṭvā maha° B °nāñāñ ekāçā° BC °pramādo bha° B °veyañ sapta° BC °lupenti | . — 18. B so dāni° BC °hato jana° C °nakāyasya parivṛitāḥ pu° B °vṛito pu° BC °viṣhto pita° B °rañ pijñāpeti | . — 20. B °kartuñ | vata° C °tra manabhuprāvañ° .

च कर्तुं यच्च मम अभिप्रायो ॥ राजा आह ॥ एवमस्तु करोहि पुत्रि पुण्यं यच्च ते
अभिप्रायो ॥ सा आह ॥ भगवन्तं काश्चपं सम्यक्संबुद्धं सञ्चावकसंघं सप्ताहमिह
राजकुले परिविवेयं ॥ राजा आह ॥ अनुमोदाहि त्वं ॥ भगवां काश्चपो सञ्चा-
वकसंधो राजकुले सप्ताहं मत्तेन उपनिमन्त्रितो ॥ अनुकम्पामुपादाय भगवता
5 काश्चपेन वेनेयवशेन महाजनकायं विनयमागमिष्यतीति अधिवासितं ॥ ते ब्रा-
ह्मणा परिकुपिता इच्छन्ति हनितुं जीवन्तीं ॥ मालिनी प्रांजलीकृता ॥ क्षमथ
तावत्सप्ताहं यावद्दामि दानं ॥ ददन्तो ब्राह्मणा कामकारो वः ॥

ताये प्रथमस्त्रिं दिवसस्त्रिं शास्ता भोजापितो सह गणेन अन्तःपुरस्य मध्ये मा-
तुश्च पितुश्च मध्यमताये ॥ शास्ता च प्रसादनीयां राज्ञी कथये कथां ॥ विनी-
10 चरणे च धर्मे अभिसमेति राजा अन्तःपुरेण सह ॥ द्वितीयस्त्रिं दिवसस्त्रिं विनेसि
पंच पुचशता ॥ तृतीयस्त्रिं दिवसस्त्रिं यो तेषामभूषि परिवारो च ॥ चतुर्थस्त्रिं
दिवसे राजामात्यां विनेति संबुद्धः ॥ पंचमे यं च बलायं प्रथमफले निवेश्ये शा-
स्ता ॥ षष्ठस्त्रिं दिवसस्त्रिं राजाचार्यं विनेति संबुद्धः ॥ निगमां च सप्तमे श्रोता-
पत्तिफले विनये ॥ राजापि हृष्टचित्तो संबुद्धं पश्चिम्य सह गणेन भगवन्तं काश्चपं
15 निमन्त्रयेद्यभक्तेन ॥ मालिनीये सप्तमे दिवसे भगवन्तं काश्चपं भुक्ताविं विदित्वा
अपनीतपात्रं प्रविधानमुत्पादितं ॥ अनन्तरेणाहं दुःखस्थानं करेयं । एकदशो मे
पुत्रो भवेया यथायं भगवन्तो काश्चपो देवमनुष्याणां अर्थचर्यां चरति ॥ एवं मम
पुत्रो अनुत्तरां सम्यक्संबोधिमभिसंबोधित्वा देवमनुष्याणामर्थचर्यां चरतु ॥ मा-

1¹. C °putrīm° punyām°. — 2². C °pañ° sañmya°. — 3³. C °moditā° pi tāye B °modā-
pitā° bhaga°. — 4⁴. C °gavā° kācya° B °le° saktāhañ° C °ptāha° bhaktonopani° B °nritto
enu°. — 5. C °nukañpā° upā° vato° kācya° vaiñeya° B °titi° | adhvāsitañ° te brā°. — 6. B
°pitā° iccha° vanti° māh° C °vanti°.

6¹. C °jalikṛitā° B °kṛitā° kshmatha°. — 6². BC kshmatha° | tāvat° sa°. — 7. BC dadato
brā° B °kālō° vah° tāye° C °kāro° ca°. — 8. C °thamesmiñ° di° BC °jāyito° sa° C °nenā-
ntah° B °gatāye° cāstā°. — 9¹. BC cāstācā° pra°. — 9². C °varaṇā° dharme° ca° abhisa° B
°dharmā° abhisa° saba° dvi°. — 10. BC dvitiyesmiñ° B °vinesi° yañ° pañca° C °ca° pratra-
cātāni°.

11¹. B triyasmiñ° C °divamasmīñ°. — 11². C caturthesmiñ° BC °mātyañ° vine° C °vi-
nesi° sambuddho° | . — 12. BC °came° ye° ca° varāgrañ(C °gra°) pratha° B °cāstā° shashṭi°. —
13¹. B shasṭhismiñ° C shashṭhismiñ° BC °divasesmiñ° C °vinesi° sabuddho° | . — 13². C
nigamo° ca° BC °saptamiyo° crotā° B °vineye° C °vinayesi°. — 14. B rājāpi° dṛishṭa° C °buddho°
pa° saha° gavantañ° BC °nimantreye° C °ye° | atra° bha°. — 15. C °bhuktavi° vidi° B °pi-
dhānañ° utpā°.

16¹. B antare° karepeyañ° | . — 16². BC edṛiṣo° sa° putro° B °bhaveyo° ya° C °veyaḥ°
yathā° gāvato° kā° B °vatā° kācya° BC °caryañ° carati(C °nti°) | . — 17. C °rām° sañmya° BC
°caryā° caratā° mātr°. — 18. B °māro° tenā°.

लिनीये भ्राता अनियवन्तो नाम कुमारो । तेनापि प्रणिहितं ॥ एदृशो मे पिता
भवेया यथायं भगवां काश्रपो एतरहिं । तच्च च अहं दुःखस्थानं करेयं ॥ एवं
भगवता काश्रपेन कृकी च काशिराजा सान्तःपुरो पंच कुमारशता अमात्या च
मट्टबलायं योभूयेन च नैगमा सर्वे आर्यधर्मेहि विनीता ॥ तेषामेतदभूषि ॥
अस्माकं मालिनी कल्याणमित्रा मालिनीमागम्य अस्माकं सर्वधर्मेषु धर्मचतुर्विंशु ॥ 5
तां ब्राह्मणा जीविताद्वपरोपयिष्यन्ति ॥ अपि नाम वयं आत्मानं परित्यजेयाम न
मालिनीं ॥ तेहि तेषां ब्राह्मणानां संदिष्टं ॥ एते वयं मालिनीये सह आगच्छामः
मालिनी अस्माकं कल्याणमित्रा न युष्मे शक्ता अस्मेहि जीवन्तेहि मालिनीं जीवि-
ताद्वपरोपयितुं ॥ यदा वयं सर्वे न भवाम एवं युष्मे शक्नोथ तां मालिनीं जी-
विताद्वपरोपयितुं ॥ ते दानि सपरिवाराः सबलवाहनाः मालिनीमग्रतो कृत्वा 10
वाराणसीतो निर्गम्य येन तानि ब्राह्मणसहस्राणि तेन प्रणता ॥ ते ब्राह्मणास्तं
अनन्तं बलायं दृष्ट्वा मालिनीये सह आगच्छन्तं भीता जप्ता ॥ तेहि दूतो प्रेषितो
राज्ञो च ॥ निर्गम्यतु मुक्ता भवतु मालिनी तं दिवसं या वैया उद्धृतदण्डा एषा
पितरे आलोकं निसृष्टा भवतुद्धृतदण्डा ॥ एषा न अस्माकं मालिनी अपराध्वति ।
काश्रपो अस्माकं सपरिवारो अपराध्वति तस्व वयं दण्डं करिष्यामः ॥ 15

तेहि दानि सन्नञ्जकवचिताः सहस्रयोगा दश पुरुषा ऋषिवदने प्रेषिताः काश्रपं
अमणं सत्रावकसंघं जीविताद्वपरोपयथ ॥ ते भगवता काश्रपेन मैत्र्या स्फारित्वा
आर्यधर्मेहि प्रतिष्ठापिता ॥ तेहि ब्राह्मणेहि अपरे विंश पुरुषाः सन्नञ्जकवचिताः
प्रेषिताः काश्रपं अमणं जीविताद्वपरोपयथ ॥ ते पुरुषा ऋषिवदनं गताः सन्नञ्जाः
सप्रहरणाः ॥ ते पि भगवता मैत्र्या स्फारित्वा आर्ये धर्मे प्रतिष्ठापिताः ॥ एवं 20

1¹. B °tañ edri°. — 1². C °gavān kācya°. — 2¹. BC °syāntaṁ (B °nta) karepeyaṁ | .
— 2². C °ro pañ kumā° B °raçala amā° BC °mātyo ca bha° B °lāgro yobhū° C °lāgro ca
yona ca nai° °ārye dharme° BC °nito | . — 4. II tayām etad a° C tasyaitad a° B °shi
asmā°.

6¹. C °hmana jivi° BC °vyavaropayishyati | . — 6². C °tyaje na māli° B °yāma | na
mā° BC °lini tehi. — 7¹. BC °saṁdriṣṭaṁ ete°. — 7². C °mitro na yu° çaktāḥ astehi yu-
shmehi jiva° B °ktā astehi jiva° C °tād vyavaro°. — 9. BC yadi vayan° C °sarveṇa bhavama
evam° B °bhavema e° BC °knotha | sa māli° C °d vyavaro°. — 10. C °hanāḥ sālini°.

11. B °ntaṁ | bhitā trastā tehi°. — 12. C °rājñā va B °rājño ca nigra°. — 13. BC
°rgamya ca mu° C °sañ ye caishām uddhri° eshām pita°. — 14. B esho na yushmākāñ
mā° C eshā na yuktañ yushmākāñ mā°. — 15. C °shyāma | .

16. C °riṣhipattana kācya° B °dane kācya° BC °çraṇaṇaṁ | saçrā° C °d vyavaropa° B
°ropatha | . — 17. BC tena bha° °ārye dharme° B °tishṭāpi°. — 18. B °apara viñça° C
°aparo viñçat puruṣaḥ sañna° citā preshi° BC °kācyapa çrama(C °va)ṇaṁ. — 19. B
°shā rishiya° C °shipattanaṁ ga° °nnaddhaḥ sapra° nās te pi° B °nāḥ te pi°. — 20¹. C °ri-
tvānām ākarṣha° (p. suiv. l. 3) B °tishṭāpitāḥ ! — 20². B °tishṭāpitāḥ | .

- चिंश्चत्वारिंश पंचाशं यत्तका प्रेषिता तत्तका काश्चपेन भगवता मैत्र्याय स्फारित्वा
आर्यधर्मेहि प्रतिष्ठापिताः ॥ आकर्षणा एषा बुद्धानां ॥ भगवता वनेयसत्वानां
आकर्षणतायै यत्तका तर्हि बुद्धवैनेया आसि तेहि ब्राह्मणसहस्रेहि तत्तका तेहि वि-
सर्जिताः ते च भगवता सर्वे आर्यधर्मेहि विनीताः ॥ मिथ्याप्रतिपत्ता अवशिष्टा
5 अनेकप्राणसहस्रियो ॥ तेषामार्यधर्मेहि विनीतानां भवति ॥ न एते ब्राह्मणा
बुद्धमाहात्म्यं जानन्ति । यदि एते भगवन्तं काश्चपमुपसंक्रमेन्सुः महता अर्थेन संयु-
ज्येन्सु ॥ तेहि तेषां ब्राह्मणानां दूतो प्रेषितो ॥ भगवां काश्चपो सम्यक्संबुद्धो
महात्मा महाकावणिको लोकस्थानुग्रहप्रवृत्तो । मा भवन्तो भगवतो काश्चपस्था-
निके भिक्षुसंघस्य बाधितुं प्रदूषेष्ट ॥ एवं मानं च मदं च जहित्वा आगच्छ सर्वे
10 भगवतो काश्चपस्य पादवन्दनं महता अर्थेन संग्रय्यथ ॥

- सत्त्वं अपिशुनवर्णा न च अर्धवती शुची ।
अन्येषां मधुरा व्यक्ता बुद्धस्य सखिला गिरा ॥
तर्पणीया निर्वन्धणी सर्वदाहविनाशनी ।
नेलवर्णा सुखवर्णा बुद्धस्य सखिला गिरा ॥
15 अग्नदा अविकला अवितथा अनन्यथा ।
यथातथा अविकल्पिता बुद्धस्य सखिला गिरा ॥
ज्ञेयज्ञाना अनुत्पन्ना अनोसाना असादिशा ।
नरवशा सुविभक्ता च वाचा अमितबुद्धिनो ॥
सत्त्वं चापिशुनं च भाषति
20 स सर्वतः पुन मैत्रचित्तो ।

3¹. B °ṇā ekā buddhānāṃ bha°. — 3². B °nāṃ akarsha° C °tāyāṇi yatta ° vainaya āci
tenahi brā° rjitatā tehi bhaga° ivahe ārya°. — 4. BC °cishthā ane° B °hasrayo te° C °ha-
srayo. — 5¹. BC teshāṃ ārya°. — 5². C naite brā°.

6. BC °metsuḥ | maha° C °saṃ...yu (saṃyūye??)tsuḥ B °jyetsu. — 7¹. B tenahi te°. — 7². B °vritto mā bha°. — 8. C mā bhavanto kācya° ghasya bodhi°. — 9. B °cchatha |
sarve° BC °ndanāṃ maha° jyatha satyam a°.

11. BC °tyam apiṇaṃ va° II °rṇaṃ naṃ° C °rṇaṃ ca° BC °vatiṃ ṇuciṃ a°. —
12. BC °shāṃ vidbunā vya° C °gilā. — 13. B tāyāṇi nirvamaṇi sa° C tāyasiyā nīvayasi sa°
BC °ṇaṃ | . — 14. B nailā va° C nilā va° BC °rṇaṃ mukhāṇi(C °khā) varṇaṃ bu°
BC °khilāṃ girāṃ | . — 15. C amaṇḍalā avi° II °vikallā° BC °thā sumananyathā.

16. B °tatvāṃ avika° C °buddha sa° BC °khilāṃ girāṃ | . — 17. B °nosāne madisāṃ
na° C °novasānena adīcā | . — 18. BC naravāṇṇu vi° B °ktāṃ ca° BC °vācaṃ a° C °amṛi-
tabu°. — 19. B °tyam api° C °tyam apiṇaṃ vāra bhāshanti ca su sarvataḥ | punaḥ mai°
B °punar mai° tto kā°

उपकारे परमार्थसंहितं
 एतं वा परमं सुभाषितं ॥
 आविष्टं गदितं स भाषति
 उच्चनीचमथापि मध्यमं ।
 अनुपदं अन्वचरं विशुद्धं
 एतं वा परमं सुभाषितं ॥
 परमकण्ठमुदितयुक्तां
 गिरां भाषति दशफलयुक्तां ।
 अष्टांगुपेतचतुश्चकारां
 एतं वा परमं सुभाषितं ॥
 वाचां भाषति पंचपुण्यां
 सुनिश्चितां वा पुन किन्नसंशयां ।
 न च कर्म किंचि करोति पापं
 तथाविधं उत्तमपौरुषत्वं ॥
 एवं उपेतं वरलक्षणेहि
 महाद्युतिगणमनुशासते ।
 वरं ज्ञातीरतनं प्रहाय
 रतिं च स्फीतां अभिनिष्क्रमे ॥
 अमृतपदं जिगीषुं नन्दजाता
 द्रुमसारं वरगन्धमुत्तमं ।
 लोचेल्वान कृतविकृतं तं
 अथ तेनैव पचेसि ओदनं ॥

5

10

15

20

1. B kâle pa° C pakâle pa° B °rthopasaṁhitāṁ | etāṁ vā° C °rthaupasahitā | evaṁ vā° BC °ramāṁ subhāshitāṁ ga°. — 3. BC galitā(C °tāṁ) āviṣṭāṁ(C °shṭa) bhā°. — 5. B °etāṁ vā° C °etāṁ vācā pa ° māṁ ca su°.

7. C °ramāṁ muditāṁ yuktāṁ karuṇā gi° BC °ti(C °ti |) deçapha° B °ktāṁ girā bhāshati deçaphala muktāya | a° C °ktāṁ girā bhāshati muktāya deçaphalaṁ || a°. — 9. B °petāṁ ca° C °tushpra° BC °evāṁ(C °vāṁ) vā parama su° BC °shitānāṁ | su-bhā°.

11. C subhāshitā pa° B subhāshati° BC °mēcapaṇyā suṇiccitānāṁ vā punaḥ ehi° BC °yaṁ na°. — 13. C °ca pī ka° BC °rmaṇā kiṁcit ka° B °shunvaṁ | C °rushaṁ | . — 15. C °hām̐dyutigagaṇa° BC °te va°.

17. BC varā prahiya(C °na) jñātiratanaṁ ra° B °me amṛi° C °māmṛi°. — 19. BC °daṁ cikirshaṁ | ye nanda(C °ndanaḡātāṁ tī drumaṣāra va°.

21. BC dārutvimaṁ kri° B °vikṛimanti | a° C °māṁ kṛitanti | a° BC °pacati °.

एवमिह काश्चपं महर्षि
परिभाषन्ति जना परीक्षप्रज्ञाः ।
स्वाख्यातपदं अनिन्दितं
पुरुषाजानियमनतिक्रमं ॥
श्रमिताविं प्रहाय पुष्पपापं
भवसंयोजनसंचये रतं ।
शान्तं सुविभक्तमानसं
तं जगो गरहति अनंगनं ॥
भिषू च उपासका इमे
वज्र काश्चपशासने रता ।
ज्वलितं व ऊताशनं शिखिं
एष वन्दाम समेत्य काश्चपं ॥
एषो द्विपदानमुत्तमो
सो चबुददो विनायको ।
मानं च मदं च विप्रहा
एष वन्दाम समेत्य काश्चपं ॥

5

10

15

ते ब्राह्मणा सर्वे निखलनियतराशी बुद्धसहस्रमपि यदि धर्मं देशेय अभव्या ते
धर्ममाजानितुं बुद्धे च धर्मे च संघे च प्रसादयितुं ॥ ते दानि दण्डलगुडहस्ता येन
भगवान्काश्चपो तेन प्रधाविता ॥ भगवता पृथिवीदेवता आभाष्टा ॥ सा दानि
तात्त्वमात्रेण आत्मभावेन भगवतो पुरतो खिता ॥ भगवां तां पृथिवीदेवतामाह ॥
के च ते तत्र ब्राह्मणा भवन्ति ॥ सा दानि आह ॥ एते मम पृथिवीनिसृता दासा ॥
भगवानाह ॥ तेन हि यथा दासा पराक्रम्यन्ते तथा पराक्रम ॥ सा दानि महान्तं

20

1. C *evaṃ i ° pa ma °* BC *°rshi pa °* C *°ritapra °*. — 3. BC *°dam ani °* BC *°rūhāyājñā-*
manomalikramaṃ ga °. — 5. BC *gamitāvi pra °* C *°nyāpā °* B *°yojasaṃ ° taṃ ṣā °*.

7. BC *°vibhabhaktā °* B *°no garha °* C *°no g āhati °*. — 9. C *bhikshu ca °* BC *°sakān im-*
bahavo kāṣya ° ratā jvali °.

11. BC *jvalitam iva lutāsanaṃ °*. — 13. BC *°ttamo | esho cakshurdado vi ° ko mā °*. —
15. BC *°prahāṇāya ete(C ° evaṃ) vandā °*.

17. B *°sarvo nityatvani °* C *°rve nityatvaṃniya °* BC *°niyato rāciṃ buddha °* C *°haçram*
apyetya dha ° B *°m apyasya dharma deçe ° tuṃ | buddhe ° ghe ca prāsāda °*. — 18. C *°da-*
ṇḍeraguḍa ° BC *°prabodhitā |*. — 19¹. B *°devatā ābhānsushtā sā dā °* C *°devatā ābhānsu-*
shthāti. — 19². B *°sthito |* C *°sthitah |*.

22¹. C *°rākramante ta °* BC *°rākramaḥ sā dāni °*. — 22². C *°mahantaṃ tā °* B *°skandhaṃ*
umule ° C *°skandhaṃ utmule °*.

तालस्कन्धमुन्मूल्येत्वा येन ते ब्राह्मणा तेन प्रत्युन्नता ॥ तं तालस्कन्धं पृथिवीये कृटा-
कृटाये उपरिपतितं ॥ ते ब्राह्मणा भीता नाशनष्टाः ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने मालिनीये वस्तु समाप्तं ॥

एवं मया श्रुतं एकस्मिं समये भगवां कोशलेषु चारिकां चरमाणो महता भिक्षु-
संघेन सार्धं पंचहिं भिक्षुशतेहिं येन कोशलानां मारकरण्डो निगमो तदवसारि 5
तदनुप्राप्तो तत्रैव विहरति अन्यतरस्मिं वनषण्डे ॥ अथ खलु भगवान् सायाह्वा-
लसमये प्रतिसंलयनाद्बुत्थाय विहारातो निर्गम्य ऊर्ध्वं च उल्लोकेत्वा दिशाभागां
च अभिविलोकेत्वा अधो च ओलोकेत्वा समं च भूमिभागं समवेक्षित्वा क्षितं प्रा-
दुष्करित्वा दीर्घं चक्रमं चक्रमे ॥ अद्राचीत् अथ खल्लायुष्मानानन्दो भगवन्तं
सायाह्वालसमये प्रतिसंलयनाद्बुत्थाय ऊर्ध्वं च उल्लोकेत्वा दिशाभागां च अभि- 10
विलोकेत्वा अधो च ओलोकेत्वा समं च भूमिभागं समवेक्षित्वा क्षितं प्रादुष्करित्वा
दीर्घं चक्रमं चक्रमन्तं । वृद्धा पुनर्येन संबहुला भिक्षवस्तेनोपसंक्रमित्वा भिक्षून्तद-
वोचत् ॥ एषो वृद्धो भगवान्सायाह्वासमये प्रतिसंलयनाद्बुत्थाय ऊर्ध्वं च उल्लोकेत्वा
दिशाभागां च अभिविलोकेत्वा अधो च अवलोकेत्वा समं भूमिभागं समवेक्षित्वा
क्षितं च प्रादुष्करित्वा दीर्घं चक्रमं चक्रमति ॥ न च पुनरावुसावो तथागता 15
अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धाः अहेतु अप्रत्ययं क्षितं प्रादुष्कुर्वन्ति ॥ किं पुनर्वयं आवुसावो
येन भगवांस्तेनोपसंक्रमित्वा भगवन्तमेतमर्थं पृच्छेम ॥ यथा तं भगवां व्याकरिष्यति
तथा तं धारयिष्याम ॥ साध्यायुष्मन्निति ते भिक्षू आयुष्मतो आनन्दस्व प्रत्यश्रोषि ॥

अथ खलु आयुष्मानानन्दो तेहिं भिक्षुहिं सार्धं येन भगवांस्तेनोपसंक्रमित्वा
भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते अस्थासि ॥ एकान्ते स्थितः आयुष्माना- 20

1. H tām tāla° C tām tā° vīye chatāye uparipatitās te brā° B °patitāḥ te brā°. — 2. C °nashtā | . — 4. C °gavān koṣa° BC °ramāno ma° C °sārdha pañ° B °tad aveṣāsi tad a° C °tad avasāsi tad a° B °prāptā ta° C °traivam viha° B °rati | anyā° vanashāṇḍa° C °va-
nakhaṇḍe.

6. B °sāyāṃhnakā° C °ūrdha ca viloke° B °ddhvañ ca viloketvā° BC °ṣābhāgañ ca° C °bhiviloketvā samañ ca° tvā smiñtañ prā° BC °dirghacām̐kra° kīame adra°. — 9. H °kshīt | aṭha° ūrdhañ ca ullo° C °ūrdhañ ca viloke° BC °ṣābhāgañ ca abhi° dho ca ulloke° B °samavejitvā° C °dirghacām̐kra° krama | B °mañ cañkrame dri°.

12. B °bhikshuvā te° C °bhikshavos te° BC °kramyatvā bhikshūr etad a°. — 13. C °la-
yanā vyutthāya ūrdhañ ca viloketvā abhivilo° B °ūrdhañ ca ulloketvā adho ca abhivilo°
BC °abhiviloketvā samañ° C °smitāñ prādu°. — 15. BC °thāgato arha° C °ntaḥ sañmya°
buddhaḥ aho° BC °tyaye smi°.

16. B °yañ anusāvo° C °yañ ānusāvo° BC °gavānsteno° cchema yathā°. — 17. B °shyati | tathā°. — 18. C °yushmān iti° H °t | te bhi° C °bhikshur āyu° cṛoṣhīt | . —
19. B °lu yushmā° C °kshubhis sā.dhañ° gāvāñnsteno°. — 20. C °ekāntasthito āyu°.

नन्दो भगवन्मेतद्वोचत् ॥ इहाहं भगवन्तं अद्दशामि सायाहसमये प्रतिसंलय-
नाद्भुत्याय विहारान्निष्क्रम्य ऊर्ध्वं च उल्लोकेत्वा अधो च अवलोकेत्वा दिशाभागां
च अभिविलोकेत्वा समं च भूमिभागं समवेक्षित्वा स्मितं च प्रादुष्कुर्वन्तं दीर्घं चक्रमं
चक्रमन्तं ॥ न च पुनस्तथागता अर्हन्तः सम्यक्संबुद्धा अहेतु अप्रत्ययं स्मितं प्रादु-
५ ष्करोन्ति ॥ को भगवन् हेतुः कः प्रत्ययः स्मितस्य प्रादुष्करणाय ॥ एवमुक्ते भग-
वानायुष्मन्मानन्दमेतदुवाच ॥ पञ्चसि त्वं च आनन्द एतं पृथिवीप्रदेशं ॥ एवं
ह्येतं भगवन् ॥ एतस्मिं आनन्द पृथिवीप्रदेशे भगवतो काश्यपस्य आगमवस्तुं अभूषि ॥
पञ्चसि त्वमानन्द एतं पृथिवीप्रदेशं ॥ एवं ह्येतं भगवन् ॥ एतस्मिन्नानन्द पृथिवी-
प्रदेशे भगवतो काश्यपस्य कुटीवस्तु अभूषि ॥ पञ्चसि त्वमानन्द एतं पृथिवीप्रदेशं ॥
१० एवं ह्येतन्नगवं ॥ एतस्मिन्नानन्द पृथिवीप्रदेशे भगवतो काश्यपस्य चक्रमषष्टिः
अभूषि ॥ पञ्चसि त्वमानन्द एतं पृथिवीप्रदेशं ॥ एवं ह्येतं भगवं ॥ एतस्मिन्नानन्द
पृथिवीप्रदेशे त्रयाणां तद्यागतानामर्हतां सम्यक्संबुद्धानां निषद्या अभूषि भगवतो
क्रकुच्छन्दस्य भगवतो च कनकमुनिस्य भगवतो च काश्यपस्य ॥ अथ खल्वायुष्मा-
नानन्दो अस्वार्थाद्भूतसंविप्ररोमहृष्टजातो शीघ्रंशीघ्रं त्वरमाणरूपो येन सो पृथि-
१५ वीप्रदेशो तेनोपसंक्रमित्वा तस्मिं पृथिवीप्रदेशे चतुर्गुणसंघाटिं प्रक्षपेत्वा येन भगवां
तेनांजलिं प्रणामेत्वा भगवन्मेतद्वोचत् ॥ इह भगवां निषीदतु प्रक्षप्त एव आसने ॥
अयं पृथिवीप्रदेशो चतुर्हि तद्यागतेहि अर्हन्तेहि सम्यक्संबुद्धेहि परिमुक्तो भविष्यति
भगवता क्रकुच्छन्देन भगवता च कनकमुनिना भगवता च काश्यपेन भगवता चैतर्हि ॥
निषीदतु खलु भगवां प्रक्षप्त एव आसने ॥ आयुष्मां पि आनन्दो भगवतः पादौ

1. B °addeçāmi° BC °ūrdhhañ ca ullo(C °vilo)ketvā ° diçā(C °ço)bhāgañ ca abhi° C °tvā
smiñtañ ca prā° BC °shkurvanti | dirghañ. — 4. C °thāgato °rhanṭaḥ saññiya° buddho
ahetur apra°. — 5². C °yushmān ānanda°.

6². C °vañ hi tañ° BC °gavān eta°. — 7. C aitasmiñ ° pasya āra(?)manava°. —
8¹. BC °nda evañ pri°. — 8². C evañ hi tañ bhagavān etasmiñ° B °gavāñ eta°. —
8³. C etasmiñ ānañida° BC °gavatā kāçya° C °vastum abhūshi. — 9. BC °nda evañ pri°. —
10¹. C evañ hi tañ bhagavān paçyasi tvam ānanda evañ prithivipradeçañ | evañ hye-
ta° gavān eta° B °gavāñ eta°. — 10². C °smin āna° BC °pasya krañkra(C °ka)me sha°
B °shashṭhiḥ bhūshi | C °shasṭim abhūshi |.

11¹. BC °nanda prithi°. — 11². C evañ hi tañ bhagavān eta° B °gavāñ eta°. — 11³. C
etasmiñ āna° tānañ °rhatā saññiya° B °rhatā samya° C °ddhānāñ vishadyā(?)vastum abhū°
B °shadya | abhūshi | bhaga° C °gavato kanaka° vato kāçya°. — 13. B °to çighraçighrañ°
C °tvaramānari° B °thivipadeço° C °pradeçe teno° BC °thivipade catu° C °gavānstenā-
ñja°.

16. C °evāsane. — 17. C °deçe caturhi° B °shyati | bha° BC °gavato ca kanaka° vato
ca kāçya° C °gavato caita° B °tarhi nishi°. — 19¹. B °shideta kha° C °shidet | kha° gavān
pra° BC °evāsane |. — 19². C °yushmān api ā° vato pa°.

शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषीदि । ते पि भिचू भगवतः पादौ शिरसा वन्दित्वा
एकान्ते निषीदेन्सुः ॥ एकान्ते निषण्णमायुष्मन्तमानन्दं भगवानेतदवोचत् ॥ इच्छसि
पुनस्त्वमानन्दं तथागतस्य पूर्वनिवाससंयुक्तां धर्मीकथां भाषतो श्रोतुं इममेव मा-
रकरण्डं निगममारब्ध ॥ एवमुक्ते आयुष्मानानन्दो भगवन्तमेतदवोचत् ॥ एतस्य
दानि भगवं कालो एतस्य दानि सुगत समयो यं भगवां भिचूणामेतमर्थं भाषे ॥ 5
भिचू भगवतो संमुखा श्रुत्वा संमुखा प्रगृहीत्वा तद्यत्वाये धारयिष्यन्ति ॥ एवमुक्ते
भगवानायुष्मन्तमानन्दमेतदवोचत् ॥

भूतपूर्वमानन्द भगवति काश्यपे अयं मारकरण्डो निगमो वेरुडिङ्को नाम ब्रा-
ह्मणग्रामो अभूषि ॥ वेरुडिङ्गे खलु आनन्द ब्राह्मणग्रामे घटिकारो नाम कुम्भकारो
अभूषि भगवतो काश्यपस्य उपस्थायको ॥ घटिकारस्य खलु पुनरानन्द कुम्भकारस्य 10
ज्योतिपालो नाम माणवको अभूषि दारकवयस्यको सहपांशुक्रीडनको प्रियो
मनापो अजन्त्यस्य ब्राह्मणस्य पुत्रो ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्यपो कोशलेषु चारि-
कां चरमाणो महता भिचुसंघेन सार्धं सप्तहि भिचुसहस्रेहि येन कोशलानां वेरु-
डिङ्को ब्राह्मणग्रामो तदवसारि तदनुप्राप्तः तत्रैव विहरति इमस्मिं एव वनखण्डे ॥
अत्रोपि खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो भगवां किल काश्यपो कोशलेषु चारिकां 15
चरमाणो येन कोशलानां वेरुडिङ्को ब्राह्मणग्रामं तदवसारि तदनुप्राप्तो तत्रैव वि-
हरति अन्यतरस्मिं वनखण्डे ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो येन ज्योति-
पालो माणवो तेनुपसंक्रमित्वा ज्योतिपालं माणवमेतदवोचत् ॥ श्रुतमिदं सम्यग्ज्यो-
तिपाल । भगवां किल काश्यपो कोशलेषु चारिकां चरमाणो महता भिचुसंघेन
सार्धं सप्तहि भिचुसहस्रेहि येन कोशलानां वेरुडिङ्को ब्राह्मणग्रामो तदवसारि तद- 20

1. BC °bhikshu bha° C °vato pā° BC °detsuh | . — 2¹. B °sharṇṇam ā° C °sharṇṇo
āyushmān ānandaṁ B °yushmāntam āna°. — 2². C icchesi pu °saṁyuktena dharmayā ka-
thāṁ bhāshato° B °kathāṁ bhashato° BC °grotuṁ ya ime va(C °vaṁ) mārakaṇḍaṁ niga°. — 4². BC °gavāṁ kālo° B °mayo | yaṁ bha° C °maye | yaṁ bhagavān bhikshu° B °gavāṁ
bhi°.

6¹. BC bhikshu bha° B °pragrigrihi°. — 6². C °yushmān ānanda°. — 8. BC °vati kācya°
C °ḍyapa ayam evaṁ karaṇḍakaniga° B °yam eva karaṇḍa niga° C °gāme veruḍidgo nā°
hmaṇo grā°. — 9. C °ruḍidgo khalu° B °ḍiṅgo khalu° hmaṇo grāme° nāmo abhū° C °nāma
abhū° sthāyiko. — 10. II °bhūshi | dāra° syake hahapāṁ° C °syake hapāṁ°.

12. BC khalvānānanda° C °gavān kācya° B °ramāno ma° hmaṇo grāmo° C °harati |
anyatarasmiṁ vana° B °evaṁ vanakhaṇḍe aḥo°. — 15. C atha khalvā° B °shi ||
khalvā° po koḍikesu cāri° ramāno ye° C °prāptas tatrai° ṇḍe umasmiṁ evaṁ vanakha-
ṇḍe | .

17. C aḥoshit khalvā° ṭikālo ku° ro jyoti° B °kāro | yena° C °tenopa° mitva jyotipāla
māṇa° B °jyotipālaṁ C °tad uvāca || . — 18. C °daṁ saṁmyak jyotipālo° B °pāla bha°. —

19. B °nāṁ vebhadiṅgaṁ brā° C °ḍidgaṁ brā° grāmaṁ tad n° B °khaṇḍe kiṁ°.

- नुप्राप्तः तत्रैव विहरति अन्वतरस्मिं वनखण्डे ॥ किं पुनर्वचं सम्यग्ज्योतिपाल येन भगवां काक्षपो तेनोपसंक्रमेम भगवन्तं काक्षपं दर्शनायै वन्दनायै पर्युपासनायै ॥ एवमुक्ते ज्योतिपालो माणवो घटिकारं कुम्भकारमेतदवोचत् ॥ किं मे भण्ये घटिकारं तेहि मुण्डिकेहि अमणेहि दर्शनायै उपसंक्रान्तेहि पर्युपासनायै । द्वितीयं तृतीयं
- 5 पि आनन्द घटिकारो कुम्भकारो ज्योतिषालं माणवमेतदुवाच ॥ . . . . . किं मे भण्ये घटिकारं तेहि मुण्डिकेहि अमणेहि दर्शनायै उपसंक्रान्तेहि पर्युपासनायै ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारस्य कुम्भकारस्य एतदभूषि ॥ को नु खलु स्यादुपायो यं ज्योतिपालो माणवो भगवन्तं काक्षपं दर्शनायै उपसंक्रमेय पर्युपासनाय ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारस्य कुम्भकारस्य एतदभूषि ॥ अस्ति खलु तस्यैव वनखण्डस्य
- 10 अविदूरे सुमुका नाम पुष्करिणी यं नूनाहं ज्योतिषालेन माणवेन सार्धं येन सुमुका नाम पुष्करिणी गच्छेयं शीर्षस्नापनाय ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो येन ज्योतिपालो माणवो तेनोपसंक्रमित्वा ज्योतिषालं माणवमेतदुवाच ॥ किं पुनर्वचं सम्यग्ज्योतिपाल येन सुमुका नाम पुष्करिणी तेनोपसंक्रमेम शीर्षस्नापनाय ॥ एवमुक्ते आनन्द ज्योतिपालो माणवो घटिकारं कुम्भकारमेतदुवाच ॥ तेन हि भण्ये
- 15 घटिकारं सुखी भव यस्सिद्धेदिन कालं मन्थसे ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो शीर्षस्नानीयशष्टिमादाय ज्योतिषालेन माणवेन सार्धं येन सा पुष्करिणी तेनोपसंक्रमेत्सु स्नानाय ॥ अथ खल्वानन्द ज्योतिपालो माणवो शीर्षस्नातो उदकतीरे अस्त्रासि केशां सन्वापयमानो ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो ज्योतिषालं माणवमेतदवोचत् ॥ अयं सम्यग्ज्योतिपाल भगवां काक्षपो इमस्मिं
- 20 येन वनखण्डे किं पुनर्वचं सम्यग्ज्योतिपाल येन भगवां काक्षपो तेनोपसंक्रमेम भगवन्तं काक्षपं दर्शनायै पर्युपासनाय ॥ एवमुक्ते ज्योतिपालो माणवो घटिकारं कुम्भका-

1. C °puna vāyaṁ saṁmya °pālo yena bhagavān kācya °bha BC °kramena bha °C °nāya vandanāya pa °nāya | . — 3². BC °kāraṁ tehi °C °ṣṛavaṇehi°. — 4. C °īṣṭiye pi ā ° tad avocāt | .

6. C °kāre tehi° BC °ṣṛavaṇehi° C °nāye hi upo°. — 7¹. C °kumbha °syaitad abhū°. — 7². BC °śyānupā °C °pāye yaṁ jyo °kācyaṁ da°. — 9. C °śyaivāṁ vanakhaṇḍa abhidū° B °khaṇḍesya abhidū° C °pushkaraṇi yaṁ °sārdha yena °shkaraṇi yaṁ nūnāhaṁ jyotipālena sārddhaṁ yena sumukā nāma pushkaraṇi deṣiṣha° B °shkaraṇi ṣiṣha°.

11. C °tenopasaṁ°. — 12. C °yaṁ saṁmya° B °pushkirtṇi teno° BC °kramena ṣi °C °śnānāya koṭim āniya jyotipālena° (I. 16). — 14¹. B °mbhakāraṁ eta°. — 14². B °bhava vāse °kāla ma°. — 15. B °niyakotiṁ ādāya jyotiṣā °pushkiriṇi tenāpasāṁ °metsu snā° C °metsu snā°.

17. B °ṣiṣhasnā° C °asthāṁsi° BC °ṣāṁ andhāpa° C °mānā | . — 18. C °kuṁbhakāro kumbha°. — 19. C °gavān kācya °smiṁ evaṁ vana° B °smiṁ hyeva vana° jyotiṣā yena° C °gavān kācyaṁ tenopa °mena bhaga°.

रमेतदवोचत् ॥ किं मे भणो घटिकार तेहि अमणकेहि दर्शनाये उपसंक्रमन्नेहि
पर्युपासनाये ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो ज्योतिपालं माणवं कृष्ण-
टिकायां गृह्य एतदवोचत् ॥ अयं सम्यग्ज्योतिपाल भगवां काश्चपो इमस्मिं एव
वनखण्डे किं पुनर्वयं सम्यग्ज्योतिपाल येन भगवां काश्चपो तेनुपसंक्रमेम भगवन्तं
काश्चपं दर्शनायोपसंक्रमन्तं पर्युपासनाय ॥ अथ खल्वानन्द ज्योतिपालो माणवो 5
घटिकारं कुम्भकारं अपधुनित्वा प्रयाति ॥ तमेनं घटिकारो कुम्भकारो अनुजवित्वा
प्रवेणिकेशेहि गृहीत्वा एतदवोचत् ॥ अयं सम्यग्ज्योतिपाल भगवां काश्चपो इमस्मिं
एव वनखण्डे विहरति किं पुनर्वयं सम्यग्ज्योतिपाल येन भगवां काश्चपस्तेनोपसं-
क्रमेम भगवन्तं काश्चपं दर्शनाय पर्युपासनाय ॥ अथ खल्वायुष्मन्नानन्द ज्योतिपा-
लमाणवस्व एतदभूषि ॥ न खल्वप्रत्ययं वा तं यं मे घटिकारो कुम्भकारो शीर्षस्नातं 10
मूर्ध्नि केशेषु परामृषति नुदन्तकं हीनाय जात्या समानो ॥ तेन हि भणो घटिकार
सुखी भव यस्य दानि कालं मन्यसे ॥

अथ खल्वानन्द घटिकारो कुम्भकारो ज्योतिपालेन माणवेन सार्धं येन भगवां
काश्चपो तेनुपसंक्रमित्वा भगवतः काश्चपस्व पादौ वन्दित्वा एकान्ते अस्त्रासि ॥
एकान्तस्थितः आनन्द घटिकारो कुम्भकारो भगवन्तं काश्चपमेतदवोचत् ॥ अथ 15
मे भगवन् ज्योतिपालमाणवो दारकवयस्यो सहपांशुक्कीडनको प्रियो मनापो अज-
न्यस्व ब्राह्मणस्व पुत्रो तं भगवां ओषदतु अनुशासतु ॥ अथ खल्वानन्द भगवां
काश्चपो ज्योतिपालं माणवं चीहि च शरणगमनेहि पंचहि च शिचापदेहि समा-
दापये ॥ अथ खल्वानन्द ज्योतिपालो माणवो भगवन्तं काश्चपमेतदवोचत् ॥ न
तावदहं भगवन्सर्वाणि पंच शिचापदानि समादापयिष्यं ॥ अस्ति ताव मे एको 20
पुष्यो विहेठको रोषको जीविताद्यपरोपयितव्यो ॥ एवमुक्ते भगवां ज्योतिपालं
माणवमेतदवोचत् ॥ कतमो पुनर्ज्योतिपाल एको पुष्यो विहेठको रोषको जीवि-

1. B kiñ bho bhane° C kiñ ho bhane° çravanake° B °rçanânāye u°. — 2. C °ṭikāro jyoti° B °mbhakā jyoti° BC °ṇavañ ovattikāyāñ grī°. — 3. C °masmin evañ vana° gavaḥ kācya° tenopasañ° BC °krameyañ bhaga° rçanāyopasañkramituñ paryu°.

6. B tam ena gha° C °kārañ ku° nujahitvā° BC °tvā° avanikeṣe°. — 7. C °evañ vana° B °tenapamekra° BC °kramena bha°. — 9. BC °yushman ānanda° C °vasya tad a°. — 10. C °khalve(B °lvi)mañ yañ vātañ° C °çishasna° shati ruda° BC °kañ hitotha jātyā° māno tena°.

11. C °bhava sye dāni° B °kāla ma°. — 13. C °kācya-pena tenopasañ° vato kācya° asthāñsi ekānte asthāñsi | B °sthāsi ekā°. — 15¹. C °sthito āna° BC °vanta kācya°. — 15². C °pālo māna° B °syo sahesāññukri° C °syo sahesāññpāññu° BC °nakā priyo°.

17. BC °neli ca paññicahi çikshā° C °paye | athamādāpaye | . — 20. B °tāve me eko pu° C °tāvad eko pu° d vyavopacitavyo | .

21. C °evañ n° — 22. C °puna jyoti° d vyavopacitavyo | .

- ताद्व्यपरोपयितव्यो ॥ एवमुक्ते आनन्द ज्योतिपालो माणवो भगवन्तं काश्रपमेतद्वोचत् ॥ अयं भगवं घटिकारो कुशकारो यो मे तदा एवं शीर्षस्तातं मूर्ध्नि केशेहि परामुषति ॥ तदाहं एवमाह ॥ उपसंक्रमेम भगवन्तं काश्रपं दर्शनायोपसंक्रमन्तं पर्युपासनाये ॥ ..... अपि च भवां सुखी भवतु घटिकारो कुशकारो एषो हं सर्वाणि एवं पंच शिक्षापदानि समादिश्यामि ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्रपो घटिकारं कुशकारं ज्योतिपालं च माणवं धार्यया कथया संदर्शयित्वा समादापयित्वा समुत्तेजयित्वा संप्रहर्षयित्वा उबोजयि ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो ज्योतिपालो च माणवो भगवतो काश्रपस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा प्रक्रामि ॥
- 10 अथ खल्वानन्द ज्योतिपालमाणवो अचिरप्रक्रान्तो घटिकारं कुशकारमेतद्वोचत् ॥ त्वं पि भले घटिकार भगवतो काश्रपस्य सम्यग्धर्मं देशितमाजानासि यथैव अहं ॥ एवमुक्ते आनन्द घटिकारो कुशकारो ज्योतिपालं माणवमेतद्वोचत् ॥ एवमेतं सम्यग्ज्योतिपाल ॥ अहं पि भगवतो काश्रपस्य एवं सम्यग्धर्मं देशितमाजानामि यथैव त्वं ॥ एवमुक्ते आनन्द ज्योतिपालो माणवो घटिकारं कुशकारमेतद्वोचत् ॥ कस्मात्पुनः त्वं घटिकार भगवतो काश्रपस्य सन्निके न अगारखानगारियं प्रव्रजसि ॥ एवमुक्ते आनन्द घटिकारो कुशकारो ज्योतिपालं माणवमेतद्वोचत् ॥ अस्ति मे सम्यग्ज्योतिपाल मातापितरौ जीर्णवृद्धौ दुर्बलचभू तेषां नास्तव्यो उपस्थायको ॥ तेनाहं भगवतो काश्रपस्य अन्निके न अगारखानगारियं प्रव्रजामि ॥ अथ खल्वानन्द ज्योतिपालस्य माणवस्य नचिरस्त्रैव गृहवासे
- 20 अरतिव्यत्येत् प्रव्रज्याये चित्तं नमे ॥ अथ खल्वानन्द ज्योतिपालो माणवो येन घटिकारो तेनुपसंक्रमित्वा घटिकारं कुशकारमेतद्वोचत् ॥ एहि सम्यग्घटिकार

1. B °nando jyoti ° gavañita kácya°. — 3¹. BC °evam áha || bhagava°. — 3². B bhagavañ kácya° C bhagavá kácya° BC °kramitoñ paryu°. — 4. C °bhagavañ su° B °valu | ghañi° °rvāñi evaññ cikshá°.

7. C °lo ca mávo bha° pádau vanditvá çirasá vanditvá prakrami | . — 10. C °tipálo máña°.

11. BC trayi bha° C °bhaña gha° BC °sya sañmyag dha° C °g dharma deçì° B °nāsi | yathai° C °thaivāññ B °ahañ eva°. — 12. B °nando ghañi°. — 13¹. C evaññ evaññ samya°. — 13². C °çyapaçya evaññ B °vaññ samag dha°. — 14. B °mbhakākāraññ eta°. — 15. C °t punas tvaññ gha° nñike agā°.

16. C evaññ u°. — 17. C °me sañmya° °vridhho durbalacakshuññ teshāññ B °kshu | te° C °nāstvanyo° sthāpako B °yako tenā°. — 19. C °vasya acirasyaivaññ gñi° BC °gñihe vāse ana(C °ra)tīratir u° C °r utvadyeva pravra° B °tpadyeta pravrajyāryeçcittaññ C °jyāyāi-çcittaññ. — 20. C °tenopasaññ ° vocata | .

21. C ehi sañmya° BC °g ghañikāra° nñike anuparidehi pravra° C °jyāyāññ pra° B °shyā-mi | agā°.

भगवतो काश्यपस्य सन्निके अनुप्रणिधेमि प्रव्रज्यायै प्रव्रजिष्यामि अगरस्त्रानगारि-
रियं ॥ अथ खल्वानन्द घटिकारो कुक्षकारो ज्योतिपालं माणवमुपादाय येन
भगवान्काश्यपो तेनुपसंक्रमित्वा भगवतः काश्यपस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते
अस्थसि ॥

एकमन्ते स्थितो आनन्द घटिकारो कुक्षकारो भगवन्तं काश्यपमेतदवोचत् ॥ 5
अयं मे भगवं ज्योतिपालो माणवो दारकवयस्यको सहपांशुक्लीडनको प्रियो मनापो
अजन्यस्य ब्राह्मणस्य पुत्रो । तं भगवां प्रव्रजेतु उपसंपादेतु च ॥ अथ खल्वानन्द
भगवां काश्यपो भिक्षू आमन्त्रेसि ॥ प्रव्रजेथ भिक्षवो ज्योतिपालं माणवं उपसंपादेथ ॥
अथ खल्वानन्द भिक्षवो ज्योतिपालं माणवं प्रव्रजेन्तुः ॥ अथ खल्वानन्द भगवां
काश्यपो ज्योतिपालसि भिक्षुसि अचिरोपसंपन्ने कोशलेहि काशीषु चारिकां 10
प्रक्रामि ॥

अथ खल्वानन्द भगवान्काश्यपो काशीषु चारिकां चरमाणो महता भिक्षुसंघेन
सार्धं सप्तहि भिक्षुसहस्रेहि येन काशीनां वाराणसी नगरं तदवसारि तदनुप्राप्तः
तत्रैव विहरति ऋषिवदने मृगदावे ॥ अश्रोषीन्खल्वानन्द कृकी राजा भगवां
क्लि काश्यपो काशीषु चारिकां चरमाणो महता भिक्षुसंघेन सार्धं सप्तहि भिक्षु- 15
हस्रेहि येन काशीनां वाराणसी नगरं तदवसारि तदनुप्राप्तः तत्रैव विहरति ऋ-
षिवदने मृगदावे ॥ अथ खल्वानन्द कृकी काशिराजां अन्यतरं पुरुषमामन्त्रेसि ॥
एहि त्वं भो पुरुष येन भगवां काश्यपो तेनोपसंक्रमित्वा मम वचनेन भगवन्तं काश्यपं
वन्दनं वदेसि ॥ कृकी काशिराजा भगवतो काश्यपस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा
अल्पाबाधतां च अल्पातं कतां च बलं सुखतां स्पर्शविहारतां च पृच्छति सुवेतनानि 20
च निवेशनं भक्तेन निमन्त्रेति सार्धं भिक्षुसंघेन सचास्य भगवां काश्यपः अधिवास-
यति ॥ एवमुक्ते आनन्द भगवां काश्यपो तं पुरुषमेतदुवाच ॥ सुखी भवतु कृकी

2. BC °çyapa te° B °tenusañkra° C °tenopasañ ° vandinvā ekā°. — 5. B °kamanta
sthi° B °ṭikālo ku ° çyapañm eta°.

6. B ayañ na bha° C ayañ ca bhagavana jyo° BC °putro tañ°. — 7¹. C °pravrajetu°. —
7². C °gavān kācyapo bhikshum āmantrayasi B °tresi pravra°. — 8. BC °pravrajetha°. —
9¹. BC °pravrajetsuh ॥. — 9². C °gavān kācyā BC °tīpālosmiñ ° upapanna(C ° nno) koça-
leshu kâci(C °ṣi)shu° C °kāñ prakshāmi ॥.

12. C °kāçishu ° kācināñ vā° BC °nasiñ naga° C °ṛishipattane mri°. — 14. BC °kṛiki
rājā° C °vārānasiñ naga° BC °gari tad anusāri° C °ṛishipahane mri°.

17. B °kāçirājā° C °purushañm āma°. — 18. BC °vanta kācyā° C °pañ vanda kācyapañ
vandanāñ° B °desi kṛiki°. — 19. B °kāçirājā° ca alpākatāñ ca° C °sukhasparça° ca viha-
ratāñ ca pri° BC °sucetanā° mantresi sā(C °mā)rdhāñ° C °kācyapo adhi°.

22¹. BC °kācyapa tañ° C °etad avocat i . — 22². C °kṛiki kāçirā° BC °kumārasya
pari°.

- काशिराजा सकुमारो सपरिज्जो । यस्य दानि कालं मन्यसे ॥ अथ खलु स पुरुषो भगवतो अधिवासनां विदित्वा येन वाराणसी नगरं तेन प्रक्रामि ॥ अथ खल्वानन्द सो पुरुषो येन कृकी काशिराजा तेनोपसंक्रामि ॥ कृकिं काशिराजमिदमवोचत् ॥ उक्तं मे महाराज तव वचनेन भगवतो काश्रपस्य वन्दनं ॥ अत्या-
 5 बाधतां च अल्पातकतां च सुखं च बलं च स्पर्शविहारतां च पृच्छितो सुवेतनानि च भक्तेन निमन्त्रितो सार्धं भिक्षुसंघेन ॥ अधिवासेति च भगवां काश्रपो यस्येदानीं कालं मन्यसे ॥ अथ खल्वानन्द कृकी काशिराजा इमामेव रात्रिं प्रभूतं प्रणीतं खादनीयं भोजनीयं प्रतिजागरयित्वा तस्या एव रात्रये अत्ययेनान्यतरं पुरुषमा-
 10 मन्त्रेसि ॥ एहि त्वं भो पुरुष येन भगवां काश्रपो तेनोपसंक्रमित्वा भगवन्तं काश्र-
 पमेवं वदेहि ॥ समयो भगवं कृक्खि काशिराजो निवेशने भक्ताये यस्य भगवं कालं मन्यसे ॥ साधु महाराज त्ति सो पुरुषो कृक्खि काशिराजो प्रतिश्रुत्वा वा-
 राणसीतो नगरातो निर्गम्य येन ऋषिवदनो मृगदावो तेन प्रक्रामि ॥ अथ खल्वानन्द स पुरुषो येन भगवां काश्रपो तेनोपसंक्रमित्वा भगवतो काश्रपस्य पादौ शिरसा बन्दित्वा भगवन्तं काश्रपमेतदुवाच ॥ समयो भगवं कृक्खि राज्ञो नि-
 15 वेशने भक्ताय यस्य दानि भगवं कालं मन्यसे ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्रपो तस्मै पुरुषस्य प्रतिश्रुत्वा काश्रस्यैव निवासयित्वा पात्रचीवरमादाय भिक्षुसंघपरिवृतो भिक्षुसंघपुरस्कृतः येन वाराणसीनगरं तेन प्रक्रमते ॥ तेन खलु पुनरानन्द समयेन कृकी काशिराजा कुमारमात्यपरिवृतः स्वकस्य निवेशनस्य प्रतिद्वारे अस्त्रासि भगवन्तं काश्रपं सश्रावकसंघं प्रतिपालयमानो ॥ अद्राक्षीत्खल्वानन्द
 20 कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्रपं सश्रावकसंघं दूरतो एव आगच्छन्तं ॥ बृह्वा पुनर्येन भगवां काश्रपो सश्रावकसंघो तेनोपसंक्रमित्वा भगवतो काश्रपस्य सश्राव-
 कसंघस्य पादौ शिरसा बन्दित्वा भगवन्तं काश्रपं सश्रावकसंघं पुरस्कृत्वा स्वकं

1¹. C yadā dāni°. — 1². C °ṇasiñ nagariñ tena° B °gari tena° C °prakrami. — 2. C °tenopasañkrami. — 3. B kṛikāñ kāci° C kṛiki kāci°. — 4¹. C °mahāja tava° BC °va-
 ndāmi |. — 4². C °to śucetanā° B °to sucetanā° C °iddha bhi°.

6. C °gavān kācya°. — 7. B °ṣirajā meva rā° C °ṣirājān evañ rātriñ °jāgaritvā ta° B °garayetvā ta° BC °tasyām eva rā°. — 9. C °vademi B °dehi sama°. — 10. C samaye
 bhagavān kṛikisya° B °gavān kṛikisya °gavān kālāñ C °gavān kālāñ.

11. BC °rājanti so pu° B °kṛikisya kā °rgamya yena yena rishivādane mṛi° C °rishi-
 pātane mṛi° BC °dāve tena° C °prakrami. — 12. C °tenopasañ°. — 14. B °gavāñ kṛikisya
 rā° C °gavān kṛiki kācīrājñ° BC °gavāñ kālāñ°. — 15. BC °tvā kālasyaiva ni° B °nive-
 śayitvā pā° C °yena vārāṇasiñ nagari tena° B °rāṇasiye naga°.

17. B °kṛiki kāci° C °kumāratiyapa °gavanta kācya°. — 19. C evāgacchañ B °ntañ
 dṛi°.

निवेशनं प्रवेशेति ॥ तेन खलु पुनः समयेन कृकिस्य काशिराज्ञो निवेशने कोकनदो नाम प्रासादो नवो अचिरनिष्ठितो अपरिमुक्तपूर्वो केनचित्प्रमणकेन वा ब्राह्मणेन वा ॥ अथ खल्वानन्द कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्रपमेतद्वोचत् ॥ अयं मे भगवन्निवेशने कोकनदो नाम प्रासादो नवो अचिरनिष्ठितो अपरिमुक्तपूर्वो केनचि-
च्छ्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा तं भगवां प्रथमं परिभुञ्जतु ॥ भगवता परिभुक्तं पश्चाद्वयं 5
परिभुञ्जिष्यामः ॥ एवमुक्ते भगवां काश्रपो कृकिं काशिराजं एतद्वोचत् ॥ तेन हि महाराज सुखी भव यस्येदानीं कालं मन्यसे ॥ अथ खलु कृकी काशिराजा कोकनदे प्रासादे आसनानि प्रज्ञापयेत्स्वाद्यभोज्यमभिनामयेत् ॥ अथ खलु भगवां कोकनदं प्रासादं अभिरुहित्वा निषीदे प्रज्ञप्त एव आसने यथासने च भिचुसंघः ॥ अथ खलु आनन्द कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्रपं स्वहस्तेनैव खादनीयमोजनीयेन 10
सन्तर्पयेत्संप्रवारयेत् ॥ एकमेकं च सप्तसप्त पुरुषा सप्तसप्तेहि निष्ठानेहि पर्णकुलकेन च शालिना ॥

अथ खलु कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्रपं भुक्त्वा विं द्यौतपाणिं अपनीतपाचं विदित्वा अन्यतरं नीचकामासनमादाय येन भगवां काश्रपो तेनुपसंक्रमित्वा भगवतो काश्रपस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषीदि ॥ एकान्ते निषण्णो आनन्द 15
कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्रपमेतद्वोचत् ॥ अधिवासेतु भगवां वाराणसीये नगरे वर्षावासं ॥ अहं भगवं आरामं कारापयिष्यं इमं किं च सप्त कूटागारसहस्राणि सप्त च पीठसहस्राणि सप्त च वीथिसहस्राणि सप्त च तुरगसहस्राणि सप्त च आरामिकसहस्राणि उपस्थापयिष्यन्ति यानि भिचुसंघं प्रत्येकप्रत्येकं उपस्थिहिष्यन्ति ॥ एवंरूपेण उपस्थानेन भगवन्तं च उपस्थिहिष्यन्ति भिचुसंघं च ॥ एवमुक्ते 20

1. C °krikisya ° jño nikaṇano kokanadi nā ° nishṭhito a° BC °pūrvo na kena° C °t cṛava-
ṇena brāhma°. — 3². C °gava niveṇaṇaṁ koka° B °ṇano koka ° vo acarinishṭho apa° C °aci-
ranishṭho apa ° pūrve kena ° cchraṇaṇena brāhmaṇena vā | atha khalvānanda kṛiki kācīrājā
taṁ bhagavān prathamāṁ paribhuktaṁ | paribhūṁja° B °jatu bhaga°.

6¹. C °gavān kācyapo kṛikūṁ kācīrājam eta°. — 6². B tena hi me mahā° C °yasya dā-
niṁ kālaṁ. — 7. C °lu kācī kṛiki rājā° B °kī kāsira° nado prā° C °kanando nāma prāsādo
Asa° BC °prajñapayet || khā° C °maye | . — 8. C °gavān kokanaṁdaṁ nāma prāsā° B °hi-
tvā | ninidaye prajña° C °nishidaye prajñapta evāsane°. — 9. C °naivāṁ khā° janiyena°
B °janeyena° BC °saṁpracārayet.

11. B °nishṭhānehi parṇṇaku° C °hi pūrṇnakuttikena ra ṇā° BC °ṇālināṁ || . — 13. C
°ktāvi || dhautapāṇi avāni° B °niṁ avanita° C °cyapa tenopasaṁ ° tvā kācyā° B °shidi ekā°.
— 15. BC °shaṇṇo ā° C °ānaṁda kṛi°.

16. C °vāsayaṭu bha° B °vāsaṁ ahaṁ. — 17. B °gavaṁ kārā° C °gavat kārā° BC
°imasya ca sa ° saptaṁ ca sahasraṇi sapta pithasaha° B °ca viṇisaha ° ca turasaha ° shya-
nti | yāni° C °yāni ca bhikshusaṁgha pratyekaṁ upa°. — 20¹. C °saṁghasya | . — 20². C
°gavān kācyā ° kṛikūṁ kācīrānaṁ °°.

- आनन्द भगवां काश्यपो कृकिं काशिराजानमेतद्वोचत् ॥ न हि महाराज शक्यं
वज्जिषु मे वर्षावासो भविष्यति ॥ द्वितीयं पि तृतीयं पि एवमेव कर्तव्यं ॥ अथ
खल्वानन्द कृकी काशिराजा नैवं भगवां काश्यपो अधिवासेति वाराणसीयं नगरे
वर्षावासं ति प्रारोदीदश्रुकानि च प्रवर्तयि ॥ अथ खल्वानन्द कृकी काशिराजा
5 भगवन्तं काश्यपमेतद्वोचत् ॥ अस्ति पुनर्भगवतो अन्यो पि एवंरूपो उपस्थायको
यथेवाहं ॥ एवमुक्ते आनन्द भगवां काश्यपो कृकिं राजानमेतद्वोचत् ॥ अपरि-
पूर्णां खलु मे त्वं महाराज उपस्थायको ॥ एवमुक्ते आनन्द कृकी काशिराजा भग-
वन्तं काश्यपमेतद्वोचत् ॥ कतमो पुनर्भगवतो मम पूर्णतरो परिपूर्णतरो उपस्था-
यको ॥ एवमुक्ते आनन्द भगवां काश्यपो कृकिं काशिराजानमेतद्वोचत् ॥ अस्ति
10 महाराज तुह्यं एव विजिते वेष्टिङ्गं नाम ब्राह्मणयामो ॥ तत्र घटिकारो सो मे
उपस्थायको ॥ एवमुक्ते आनन्द कृकी काशिराजा भगवन्तं काश्यपमेतद्वोचत् ॥
केवरूपा पुनर्भगवं घटिकारस्य भोगा येहि भगवन्तमुपस्थिहति संघं च ॥ एवमुक्ते
आनन्द भगवां काश्यपो कृकिं काशिराजानमेतद्वोचत् ॥ घटिकारो महाराज
कुम्भकारो यावज्जीवं प्राण्यतिपातातो प्रतिविरतो यावज्जीवमदत्तादानातो प्रति-
15 विरतो यावज्जीवं अन्नह्यचर्यातो प्रतिविरतो यावज्जीवं मृषावादात्प्रतिविरतो
यावज्जीवं सुराभैरेयमन्नप्रमदस्थानातो प्रतिविरतो यावज्जीवं नृत्यगीतवादिता
प्रतिविरतो यावज्जीवं गन्धमाद्यवर्णकधारणात्प्रतिविरतो यावज्जीवं उच्चशयना
महाशयनात्प्रतिविरतो यावज्जीवं विहारभोजनात्प्रतिविरतो यावज्जीवं जात-
परजतप्रतिग्रहणात्प्रतिविरतो ॥ न खलु महाराज घटिकारो कुम्भकारो सामं
20 पृथिवीं खनति इति । अथ खलु ये ते भवन्ति भूषोत्किरा वा वारिप्ररोपिता वा

1. B °rāja mishyam vajishu° C °rāja rishyam varjishu me°. — 2¹. BC °m eva(C °vam) kakarita°. — 3². BC °rājānam evam bha °gyapa adhivāsenti varā° C °grukāni ca° B °ni ca vartta°. — 4. C °gyapañi etad a°. — 5. C aparipūrṇo khalu me tvañ mahārāja upa-
sthāyako | asti pu°.

6¹. C °kṛikīm kācīrājāna°. — 6². C paripā°. — 7. C °kṛikīm kāci°. — 8. BC °pūrṇāto paripūrātaro upa°. — 9¹. C °gavañ kācya ° kṛiki kāci° B °kṛiki kāci°. — 9². B °tuhya eva° C °evam viji° B °vebbhāṇḍigañ C °vebbhāṇḍigañ nā° B °grāmo tatra°. — 10. C °kāro kumbhakāro so me°.

11. B °gavañntaṁ°. — 12¹. B °gava ghaṭi° C °gavan ghaṭi° upesthitehi sañ° B °upa-
sthitohi sañ°. — 12². B evaṁ ukte° C °ānaṁda ° gavañ kācyaipo kṛikīm kā°. — 13. C °mbhakārañ yava° B °prānātipā° C °prānātiprānātā prativi° B °to jāvajjī° C °jjivaññ ada-
ttā ° vādān prati° surāvaireya° dyapramādashā° tyagilañ vā° C °ṇayanāt mahāṇayanān
prati° bhojanān prati°.

19. B °kāro somañ pri° C °ro so me pri°. — 20. B °nti mūshutkirā vā dariprapopā
va rucchi° C °mūshutkilā vāriprapopā ca rucchi° dāya bhojana°.

वारुच्छिन्ना वा मृत्तिका ततो मृत्तिकामादाय भाजनकानि कृत्वा चतुर्महापथे नि-
क्षिपति ॥ ये तेहि भाजनेहि अर्थिका भवन्ति ते तानि भाजनानि मुद्रप्रभिन्नं वा
माषप्रभिन्नं वा तण्डुलप्रभिन्नं वा पूरेत्वा उत्किरित्वा भाजनकान्यादाय अनपेक्षा येव
प्रक्रमन्ति ॥ एवंरूपा महाराज घटिकारस्स कुम्भकारस्स भोगाः येहि तथागतस्स
उपस्थितो संघस्स ॥ मातापितरौ च जीर्णौ वृद्धौ दुर्बलचक्षू ॥

5

एकमिदमहं महाराज समयं वेरुडिक्के ब्राह्मणयामे विहरामि ॥ सो हं महाराज
काव्यमेव निवासयित्वा पाचचीवरमादाय वेरुडिक्कं ब्राह्मणयामं पिण्डाय प्रक्रामि ॥
सो हं महाराज वेरुडिक्के ब्राह्मणयामे सावदानं पिण्डाय चरन्तो येन घटिकारस्स
कुम्भकारस्स निवेशनं तेनोपसंक्रमित्वा उद्देशे अस्थासि ॥ तेन खलु पुनः समयेन
घटिकारो कुम्भकारो स्वकान्निवेशनान्निष्क्रान्तो अभूषि ॥ अथ खलु महाराज घटि- 10
कारस्स कुम्भकारस्स मातापितरौ तथागतमेतद्वोचत् ॥ निष्क्रान्तो ते भगवं उप-
स्थायको ॥ एषो उपरिकोष्ठके सूपस्स ओदनस्स अतो भगवां परिभुंजतु ॥ सो हं
महाराज उपरिकोष्ठकात्सूपं ओदनं च देवताहि प्रतियाहेत्वा परिभुंजित्वा प्रक्रामि ॥
अथ खलु महाराज घटिकारो कुम्भकारो येन स्वकं निवेशनं तेनोपसंक्रमि ॥ अद्रा-
चीत्खलु महाराज घटिकारो कुम्भकारो उपरिकोष्ठका सूपं च ओदनं च परिभुंजतां 15
दृष्ट्वा पुनर्मातापितरौ एतद्वोचत् ॥ केनिमा तात घटिकारस्स उपरिकोष्ठका
सूपो च ओदनं च परिभुंजता ॥ एवमुक्ते महाराज घटिकारस्स कुम्भकारस्स माता-
पितरौ घटिकारं कुम्भकारमेतद्वोचत् ॥ भगवता पुत्र काश्यपेन ॥ अथ खलु
महाराज घटिकारस्स कुम्भकारस्स एतदभवत् ॥ लब्धा पुनर्मे सुलब्धा लाभानि यस्स
मे भगवां काश्यपो यावदेको पि अतिविश्वस्तो ॥ तस्स चैवमर्धमासं प्रीतिसुखं कायं 20
न विजहति सप्ताहं च मातापितृणां जीर्णवृद्धानां दुर्बलचक्षूणां ॥

2. BC °hi bhojane° B °arthakā °nti | te tā °ni muṃḡapra° C °ni mugapīa ° vā gāshā-
prabhi° B °māshāprabhi° C °bhinnāṃ vā tāṃdulapra° BC °bhiina vā pū °ntikāritvā ° ya
ana(C °la)vekshaye ca pra° C °prakrāmantī | . — 4. C °mbhakāra bhogāḥ° B °gāḥ | yehi°
C °thāgato upa° BC °sthito mātā°. — 5. C °jirṇṇo vṛi° cakshuḥ | .

6¹. BC evam i° C °m idaṃ ahaṃ° BC °yaṃ vebhadi° C °ḍidgaṃ brā° B °ḍiṃgaṃ brā°.
— 6². BC °vebhadi° C °ḍidga brāhma°. — 8. BC °vebhadi° C °ḍidgo brāhma°. — 9. C
°mbhakān niveṇaṇā nishkrā°.

11. C °nto me bhagavān upasthāpako | . — 12¹. C °ḥca odanaḥca odanaḥca ato ° gavān
pari° BC °bhuṃjantu | . — 12². BC °t sūpa odanaṃ° B °tigrāhetvā°. — 14². B °ribhuṃ-
ktaṃ dṛi° BC °shtvā ca puna° C °pirarau e°.

16. BC kenimāṃ tāta° C °odano ca pari° BC °bhukte | . — 17. C °ṭikāra kumbha°.
— 18¹. B °putrā kācya° C °putro kācya°. — 18². C °ṭikāra kumbha° rasyaitad a°. —
19. C lābhā puna° B labdhō puna° C °gavāṃ yāvat kācyaḥ ete pi ati° B °po yāva ette pi
ati° °vasto tasya°. — 20. C °jahanti | sapta° tāpitarau jirṇṇo vṛi° B °jirṇṇon vṛi° BC °vṛi-
ddhāṃ du°

- एकमिदं महाराज समयं तथागतस्य अरस्यकुटिकाये क्वायमानाये तृणानि न संभुणन्ति ॥ सो हं महाराज भिचूणामामन्त्रयेसि ॥ गच्छथ भिचवो घटिकारस्य कुम्भकारस्य निवेशनं तृणानि आनेथ ॥ अथ खलु महाराज ते भिचूः येन घटिकारस्य कुम्भकारस्य निवेशनं तेनोपसंक्रमेन्सुः ॥ तेन खलु पुनर्महाराज समयेन
- 5 घटिकारो कुम्भकारः स्वकातो निवेशनातो निष्क्रान्तो अभूषि ॥ ते तत्र नादृशेन्सु तृणानि अदृशेन्सु नवच्छदनां आवेशनशालां ॥ अथ खलु महाराज ते भिचूः येन तथागतो तेनोपसंक्रमित्वा तथागतस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा तथागतं च एतद्वोचत् ॥ निष्क्रान्तो ते भगवं उपस्थायको नास्ति चात्र कानिचि तृणानि अस्ति चात्र नवच्छदना आवेशनशाला ॥ एवमुक्ते महाराज तां भिचू एतद्वोचत् ॥
- 10 गच्छथ भिचवो घटिकारस्य कुम्भकारस्य नवच्छदनां आवेशनशालां उत्तृणीकृत्वा तृणानि आनेथ ॥ अथ खलु महाराज ते भिचू येन घटिकारस्य कुम्भकारस्य निवेशनं तेनोपसंक्रमित्वा घटिकारस्य कुम्भकारस्य नवच्छदनामावेशनशालामुत्तृणीकरेन्सु ॥ अथ खलु महाराज घटिकारस्य कुम्भकारस्य मातापितरौ तां भिचूनेतद्वोचत् ॥ को एष घटिकारस्य कुम्भकारस्य नवच्छदनामावेशनशालामुत्तृणीकृत्वा
- 15 तृणानि हरति ॥ एवमुक्ते महाराज ते भिचू घटिकारस्य कुम्भकारस्य मातापितरौ एतद्वोचत् ॥ यत्र आयुषं भिचूणां भगवतो काश्चपस्य च अरस्यकुटिकाये क्वायमानाये तृणा न संभुणन्ति तत्र एतानि तृणानि नीयन्ति ॥ एवमुक्ते महाराज घटिकारस्य कुम्भकारस्य मातापितरौ तां भिचूनेतद्वोचत् ॥ हरथ हरथ स्वकानि व ॥ अथ खलु महाराज घटिकारो कुम्भकारो येन स्वकं निवेशनं तेनोपसंक्रमेसि ॥
- 20 अद्राचीत्खलु महाराज घटिकारो कुम्भकारो नवच्छदनामावेशनशालामुत्तृणीकृतां तृणानि हतानि दृष्ट्वा च पुनर्मातापितरौ एतद्वोचत् ॥ केनिमा तात घटिकारस्य

1. C °nyakuttikāye° BC °māniye tṛi° C °ni na sam̐bhuṇanti | . — 2¹. C sāhaṃ ma °bhi-kshuṇaṃ āmantrayasi° B °kshuṇi āmakaye(?)si gaccha°. — 2². BC gaccha bhikshavo°. — 3. BC °krametsuḥ tena°. — 4. C °mbhakāro sva°. — 5. B °çetsu tṛi° C °çetsuḥ tṛi° BC °çetsu(C °tsuḥ) nacacchandanā āveçanamālā || .

6. B °yenas tathā° C °gataṃ caita a°. — 8. B °nto te te bhaga° C °gavan upasthāpako nā° BC °çanamālā | . — 10. B °danāṃ aveçā° BC °çanamālāṃ° C °utṛiṇi°.

11. B °bhikshu yena° C °bhikshur yena° mbhakāra niveçā° C °cchadanam āveçā° BC °çanamālā° C °lāṃ uttānikaretsuḥ | B °karetsu | . — 13. C °rau tān bhikshuṇ eta°. — 14. C °cchadanam āveçanamālām utṛiṇi° B °çanamālāṃ utṛi°.

16. BC yete āyu °bhikshū bhaga° paçya ca a° C °nyakuttikā° BC °dyaṇāniye tṛi° B °ta-tretāni°. — 17. C °sya kuṇimbhakā° bhikshuṇ eta°. — 18. B rahattha rahathārya sva° C rahartha raharthārya svakāṇ evā | B °kāṇ eva || . — 19. B °metsu | C °metsuḥ | . — 20. C °cchadanam āve° BC °çanamālā° kritvā tṛiṇā°.

21. BC kenimāṃ tāta° C °cchadana āve° BC °namālām u(B °s u)tṛiṇikṛitvā tṛi° B °ṇāni kṛitāni hrī°.

कुम्भकारस्य नवच्छदना आवेशनशाला उत्तृणीकृता तृणानि हृतानि ॥ एवमुक्ते
घटिकारस्य कुम्भकारस्य मातापितरौ घटिकारं कुम्भकारमेतदवोचत् ॥ भगवतो
पुत्र काश्यपस्य अरस्यकुटिकाये तृणानि न प्रभवन्ति तत्र एतानि भिबुभिस्तृणानि
नीतानि ॥ अथ खलु महाराज घटिकारस्य कुम्भकारस्य एतदभवत् ॥ लब्धा मे
सुलब्धा लाभो यत्पुनरस्य मे भगवां काश्यपो यावदेको पि अतिविश्वस्तो ॥ तस्य 5
चैकमासं प्रीतिसुखं कायं न विजहे अर्धमासं च अन्धानां मातापितृणां ॥ न खलु
पुनरहं महाराज अभिजानामि घटिकारस्य कुम्भकारस्य इदमेवरूपं दीर्घमस्यप्रति-
लाभं यथैव महाराजे न मे भगवां काश्यपो अधिवाससि वाराणसीये नगरे वर्षा-
वासन्ति ॥

अथ खल्वानन्द कृत्स्नस्य काशिराज्ञो एतदभवत् ॥ लाभो पुनर्मे सुलब्धा यस्य 10
मे एवंरूपो ब्रह्मचारी विजिते प्रतिवसति द्विपादकानि पुण्यचेत्त्राणि ॥ अथ खल्वा-
नन्द कृत्वा काशिराजा घटिकारस्य कुम्भकारस्य पर्णकुलशालिस्त्य शत वाहां प्रेषयेत्
नवोदकं च तैललवणकथनं ॥ अथ खल्वानन्द काश्यपो कृत्वा काशिराजानं
धर्म्या कथया संदर्शयित्वा समादापयित्वा समुत्तेजयित्वा संप्रहर्षयित्वा उत्था-
यासनातो प्रक्रामि ॥ 15

अथ खल्वानन्द भगवां काश्यपो पञ्चाङ्गत्वं पिण्डपाचप्रतिक्रान्तो भिबुणामाम-
न्त्रेसि ॥ निषीदथ भिबवो सन्निपतिय भिबवो बन्धय पर्यङ्क एषो हि पर्यङ्कं बन्धामि
तावन्न भिन्नामि यावन्न इमेषां सप्तानां भिबुसहस्राणामेतेहि एवं आसनेहि निष-
खानां अनुपादायाश्रवेभ्यश्चित्तानि विमुक्तानि ॥ साधु भगवन्निति ते भिबु भगवतो
काश्यपस्य प्रतिश्रुत्वा सन्निषीदेन्सुः सन्निपतेन्सुः बन्धेन्सुः पर्यङ्कं ॥ अथ खल्वानन्द 20
ज्योतिपालस्य भिबुस्य एकरहोगतस्य प्रतिसंलीनस्य अथमेवरूपयेतसो परिवितर्को

2. C °nyakuttikā° B °tatraitāni° C °ṇāni ānitāni ॥ . — 4¹. C °kumbha° sya mātāpitarau
etat abhavan | B °bhavat lābhā°. — 4². BC lābhā me su ° t punar yasya° C °gavan kācya°
BC °yāvad etto(C°ko) pi ati " sto tasya°. — 5. BC tasya cetah(C°to)mānasaṁ pri ° kāye na
vija° B °pittī(?)ṇām | C °pitṛiṇām | .

6. C °daumanasyaṁ prati ° thaivaṁ mahā° B °adhivārāṇa° C °adhivāsanaṁ vārā ° rshā-
vāsanti | . — 10¹. C °lvānada kṛi° BC °kṛikisya°. — 10². BC lābho puna°.

11. BC °sya ṇaka vāhām ° yet | navo° B °lavanakva°. — 13. C °kṛiki kāci° nam dha-
rmayā kathāyā saṁ°.

16. C °gavān kācya° BC °dbhakta piṇḍa° C °mantrayasi B °tresi nishi°. — 17. B °bhi-
kshuvo sa ° ryaṁka esho° C °ryaṁka eko hi paryaṁka bandhā° BC °tāvad abhinandāmi yā °
āsane ni° C °nisharmṇānām anukampām upādāya era° B °ktāni sādhu°. — 19. C °gavān
iti | te hi bhi° B °gavān iti | te bhi° C °ṇapaṇya bhagavato kācya° BC °shidetsuḥ saṁ°
B °tetsuḥ parya° C °tetsuḥ bandhatsuḥ parya°. — 20. B °kshusya rekarabhogata° paritoko
utpadye aho° C °pauke utpa°

- उत्पद्ये ॥ अहो पुनरहं भवेयमनागतमध्वानं तथागतो अहं सम्यक्संबुद्धो विद्याच-
रणसंपन्नः सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां
च ॥ सो इमं च लोकमभिज्ञाय सदेवकं लोकं समारकं सब्रह्मकं सत्रयमणं प्रजां सदे-
वमनुष्यां इहैव वाराणस्यां ऋषिवदने मृगदावे धर्मचक्रं प्रवर्तयं द्वादशाकारं अप्र-
वर्तयं अमण्येन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण ॥
एवं च सर्वाकारसंपन्नं सर्वाकारपरिपूर्णं च धर्मं देशयेयं यद्यापि भगवां काश्रपो
एतरहिं ॥ एवं च देवमनुष्या ओतव्यं अज्ञातव्यं मन्येन्सु यथा भगवतो काश्रपस्य
एतरहिं ॥ तं भवेयं बह्वजनहिताय बह्वजनसुखाय लोकानुकम्पाय महतो जनका-
यस्सार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ हायेन्सु आसुरा काया
दिवा काया अभिवर्धेन्सु ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्रपो ज्योतिपालस्य भिबुस्य
इदमेवरूपं चेतसा एव चेतोपरिवितर्कमाज्ञाय अन्यतरं भिबुमामन्त्रयसि ॥ एहि त्वं
भिबु येन ज्योतिपालो भिबुस्तेनोपसंक्रमित्वा ज्योतिपालं भिबुमेव वदेहि ॥ शास्ता
ते आयुष्मं आमन्त्रेति । उपसंक्रमे येन तथागतो ॥ भगवतो काश्रपस्य प्रतिश्रुत्वा
येन ज्योतिपालो भिबुस्तेनोपसंक्रमित्वा ज्योतिपालं भिबुमेतदवोचत् ॥ शास्ता
आयुष्मं ज्योतिपाल आमन्त्रयति उपसंक्रमे येन भगवां ॥ साध्यायुष्मन्निति आयुष्मां
ज्योतिपालस्य भिबुस्य प्रतिश्रुत्वा येन भगवान्काश्रपस्तेनोपसंक्रमित्वा भगवतः
काश्रपस्य पादौ शिरसा वन्दित्वा एकान्ते निषीदि ॥ एकान्ते निषसं आयुष्मन्तं
ज्योतिपालं भिबुं भगवां काश्रप एतदवोचत् ॥ ननु ज्योतिपाल एकस्य ज्योतिपा-
लस्य रहोगतस्य प्रतिसंलीनस्य अयमेवरूपश्चेतसो परिवितर्क उत्पद्ये ॥ अहो
पुनरहं भवेयं अनागतमध्वानं तथागतो हं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसम्पन्नो सुगतो

1. B °gator arham° C °gataur arha sa °dmyaçarathih°. — 3. C °abhijñā sade °hma-
kañ saçravaṇabrahmaṇaṁ pra °rīshipattane mri °cakra pravarttayañ B °apratlivarttiyañ
çra° C °çravaṇena° B °ṇena brāhma °ṇa vā kecīd vā pu °rmeṇa evañ°.

6. C °kārañ sañpa °dharma de° BC °deçceyañ B °rahiñ evañ°. — 7. BC °shyā ca
çrota° nyetsu(C °tsuḥ) | ya° C °rahi B °rahiñ tañ°. — 8. C °bhaveshyañ ba° B °veshya
ba° C °janakasyārthā° B °nushyañ ce hāya°. — 9. B hāyatsu | āsu° C hāyetsuḥ | āsu° kā-
yāñ abhi° B °rddhetsu || C °nsuḥ | . — 10. C °çyapa jyotipārasya° BC °tasā evañ ce-
topa° tarkām ājñā ca anya° C °taram āmantra°.

11. BC °tipālañ bhi° C °kshum etad avocat | B °dehi çastā°. — 12. C °shmantañ āma°
BC °ntrosi | . — 13¹. BC °kramya yena° B °tathāto bha°. — 13². C °tvā yena tenopasañ°
(I. 16). — 14. B çastās te ā° nṛayaṇi u° kramena bha°. — 15. BC °yena tenopasañ° C
°nīhidi B °shidi ekā°.

17. B °nīsharṇṇañ āyu° C °sharṇṇa āyu° BC °çyapañ eta°. — 18. C nanu to ekasya°
BC °pālo rahoga° C °m evarupañçeta° B °tarkañ ulpa° C °rka samulpa°. — 19. C °nar
arha bha° rhañ sañmya° carasañpa° B °ṇañ ca so imañ°.

लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्बसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ सो इमं च लोकमभिज्ञाय परं च लोकमभिज्ञाय सदेवकं च लोकं समारकं सश्रमणब्राह्मणं प्रजां सदेवमनुष्यां इहैव वाराणसीये ऋषिवदने मृगदावे धर्मचक्रं प्रवर्तयं त्रिपरिवर्तं द्वादशकारं अप्रवर्तयं श्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण ॥ एवं च सर्वाकारसंपन्नं सर्वाकारपरिपूर्णं धर्मं देशयेयं यथापि भगवां काश्चपि एतरहिं ॥ एवं च समयं भिक्षुसंघं परिहरेयं यथा भगवां काश्चपि एतरहिं ॥ एवं च मे देवा च मनुष्या च श्रोतव्यं अज्ञातव्यं मन्यन्तु यथापि भगवतो काश्चपि एतरहि ॥ तं भवेत्था बह्वजनहिताय बह्वजनसुखाय लोकानुक्तपायै महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ हायेन्तु आसुरा काया दिव्या काया अभिवर्जन्तु ॥ एवमुक्तो आनन्द ज्योतिपालो भिक्षुर्भगवन् काश्चपि 10 मेतदवोचत् ॥ एवमेतं भगवन् ॥ एवमुक्ते आनन्द भगवां ज्योतिपालं भिक्षुमेतदवोचत् ॥ तस्मादि ज्योतिपाल इदं सुवर्णपीठकं दुष्ययुगं बुद्धप्रमुखे भिक्षुसंघे देहि कृतपुण्यास्ते देवा च मनुष्याश्च श्रोतव्यं अज्ञातव्यं मन्यन्ति ॥ अदासि खल्वानन्द

1. C °lokem abhijñāya sadevakāṃ samārakāṃ sabrahmakāṃ saṣravaṇaṃbrāhma "devamānushāṃ ibhai" B °devamānushyāṃ C °rāṇasyāṃ ṛishi° B °siye rishi° C °shipattane mṛi° varttayeyaṃ dvāda° varttiyāṃ ṣravaṇena vā° B °hmanena māre° C °hmanena vā deveṇa vā māreṇa vā kena° B °ṇa vā brāhma° rmeṇa evaṃ°. — 5. C °kāraṃ saṃpannaṃ savākā° pūruṇa ca dha° B °deceyeyaṃ | yathā° rahiṃ evaṃ°.

6. C evaṃ ca devā° (1. 7) B °graṃ ca bhi° reyaṃ | yathā° rhiṃ evaṃ°. — 7. C evaṃ ca devā manu° nyetsuḥ | ya° B °yetsu | yathā° C °etarhi B °rahi taṃ bha°. — 8. C °bhaveshyā ba° B °veyyā ba° pāyair maha° C °pāya maha° BC °janakasyārthā° nāṃ ca hāye°. — 9. B hāyetsu | ā° C hāyetsuḥ | ā° ya° kāyāḥ abhi° B °rddhetsu | C °rddhetsuḥ | atha khalvānanda bhagavat kācyapo jyoṭipālasya bhikṣusya idam evaṃ ca cetaso evaṃ catoparivitarkā anyataraṃ bhikṣum āmantrayasi | aho punar ahaṃ bhaveyaṃ anāgatam adhvānaṃ tatthagato rhan samyaksaṃbuddho vidyācaranasaṃpanna sugato lokavid anuttara puruṣhadamyasārathi cāstā devānāṃ ca manushyāṇāṃ ca so imaṃ ca lokam abhijñāya paraṃ ca lokam abhijñāya sadevakāṃ ca lokāṃ samārakāṃ saṣravaṇabrāhmaṇaṃ prajāṃ sadevamānushāṇiṃ ihaivaṃ vārāṇasiye ṛishivadane mṛigadāve dharmacakraṃ pravarttayaṃ tripavarttayaṃ dvādaśakāra apravattiyaṃ ṣravaṇena vā brāhmaṇena vā māreṇa vā kenacid vā punar loka saha dharmeṇa evaṃ ca sarvākāraṃsaṃpannaṃ sarvākāraparipūruṇaṃ dharma deṇeyayaṃ | yathāpi bhagavāṃ kācyapo etarahim evaṃ ca samagraṃ ca bhikṣusaṃghaṃ paribhayaṃ | yathāpi bhagavāṃ kācyapo etarhiṃ evaṃ ca devāṃmanushyāṇāṃ ca crotayaṃ cṛaddhātayaṃ manyetsuḥ | yathāpi bhagavato kācyapasya etahuṃ taṃ bhaveyā bahujaṇahitāya bahujanasukhāya lokānukāṃpāyair mahato janakāyasyārthāya hitāya sukhāya devānāṃ ca manushyāṇāṃ hāyetsuḥ | āsurā kāyāḥ divyā kāyāḥ abhuvarddhetsuḥ |. — 10. C evaṃ ukte°.

11. C °gavāṃ evaṃ u°. — 12. C °pālo idaṃ B °pitakāṃ du° C °kṣumaṅghe° shyā ca cṛo° BC °yaṃ anyishyanti |. — 13. C adāsi khalvā° pithakāṃ du° B °pitakāṃ du° C °buddhaṃpra° BC °mukhehi bhi°.

- ज्योतिपालो भिक्षुः सुवर्णपीठकं दुष्ययुगं बुद्धप्रमुखे भिक्षुसंघे ॥ अथ खल्वानन्द
भगवां काश्चपो स्मितं प्रादुष्करित्वा ज्योतिपालं भिक्षुं व्याकाशीत् ॥ भविष्यसि त्वं
ज्योतिपाल अनागतमध्वानन्तथागतो ऽर्हन्सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसम्पन्नः सुगतो
लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ सो इमं च
5 लोकं अभिज्ञाय परं च लोकमभिज्ञाय सदेवकं च लोकं समारकं सत्रह्यकं सश्रमण-
ब्राह्मणीं प्रजां सदेवमनुष्यां इहैव वाराणसीये ऋषिवदने मृगदावे धर्मचक्रं प्रवर्त-
यिष्यसि त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारं अप्रवर्तितं केनचिच्छ्रमणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा
मारिण वा केनचिद्वा पुनर्लोकं सह धर्मेण ॥ एवं च सर्वाकारसम्पन्नं सर्वाकारप-
रिपूर्णं धर्मं देशयिष्यसि यथापि भगवां काश्चपो एतरहिं ॥ एवं च समग्रं श्राव-
10 कसंघं परिहरिष्यसि यथापि भगवां काश्चपो एतरहिं ॥ एवं च ते देवा च मनुष्या
च श्रोतव्यं अज्ञातव्यं मन्यन्तु यथापि भगवतो काश्चपस्य व एतरहि ॥ तं भविष्यसि
बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकम्पायै महतो जनकायस्थार्थाय हिताय
सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ हायिष्यन्ति आसुरा काया दिव्या काया अभि-
वर्धिष्यन्ति ॥
15 अथ खल्वानन्द भगवता काश्चपेन ज्योतिपालस्मिं व्याकृते भूम्या देवा घोषमुदी-
रयेन्तु ॥ एषो मारिषा भगवता काश्चपेन ज्योतिपालो नाम भिक्षुर्व्याकृतो सो
भविष्यति अनागतमध्वानं तथागतो हं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसम्पन्नः सुगतो लो-
कविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च ॥ सो इमं लोक-
मभिज्ञाय परं च लोकमभिज्ञाय सदेवकं च लोकं समारकं सत्रह्यकं सश्रमणब्राह्मणीं
20 प्रजां सदेवमनुष्यां अभिज्ञाय इह एव वाराणसीये ऋषिवदने मृगदावे धर्मचक्रं
प्रवर्तयिष्यति त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारं अप्रवर्तितं श्रमणेन ब्राह्मणेन वा देवेन वा

1. C °gavān kācya °ishid bhavi°. — 2. C °gato °hañ samya° B °ñāñ ca so i° — 4. C °saçravaṇabrāhmaṇi saprajāñ sadevañ samanū° B °devāmanu° C °nushya° ihaivañ vārāṇasyāñ ṛishipattane mṛi° BC °krañ pravarttaye tripari° C °varitta dvāda° C °cchiravāṇena vā° B °maṇena brāhma° C °d vā puñña loka° B °rmeṇa evañ°.

8. C °ca sarvākālasampa° deçayeyañ | ya° B °deçeya | yathā° C °gavān kācya° B °rahiñ evañ°. — 9. C °grañ ca saçrā° B °grañ saçrā° BC °hareya(C °yam) yathā°. — 10. BC °ca me devā° B °nyetsu ya° C °nyetsu | yathāpi bhagavañ kācya° B °gavata kācyaapaçya ca etarahi tañ bha° C °pasya ca etarahi.

11. B °bhavyā bahu° C °bhavyā bahujanasukhāya° BC °janasukhāya devānāñ° C °shyā ca B °ñam ca hāyi°. — 13. B °shyanti | āsu°. — 15. C °pālesmiñ° B °hūmyāñ devā° ra- vetsyu B °rayetsu esho°.

16. C °risha bhagavān kācya° BC °sārathi ca° B °çastāḥ devā°. — 18. C °devakañ lo- kañ° saçravaṇabrā° ya ihaiva vā° ṛishipattane mṛi° BC °maneṇa vā brāhma° dharmeṇa evañ°.

मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण ॥ एवं सर्वाकारसम्पन्नं सर्वा-
कारपरिपूर्णं धर्मं देशयिष्यति यथापि भगवां काश्चप्यो एतरहिं ॥ तद्विष्यति
बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकंपायै महतो जनकायस्वार्थाय हिताय
सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ हायिष्यन्ति आसुरा काया दिव्या काया अभि-
वर्द्धिष्यन्ति ॥ भूम्यानां देवानां घोषं श्रुत्वा चातुर्महाराजकायिका देवाः चाय- 5
स्त्रिंशं यामाः तुषिता निर्माणरतयः परनिर्मितवशवर्तिन इति ॥ तत्पुद्गलं याव-
द्वह्यकायिका देविकाया घोषमभ्युद्वेष्टेत् ॥ एषो मारिष भगवता काश्चपेन
ज्योतिपालो नाम भिक्षु व्याकृतो सो भविष्यति अनागतमध्वानं तथागतोऽर्हं सम्य-
क्त्वंबुद्धो विद्याचरणसंपन्नो सुगतो लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां
च मनुष्याणां च ॥ सो इमं च लोकमभिज्ञाय परं च लोकं अभिज्ञाय सदेवकं च 10
लोकं च सत्रह्यकं सत्रमणब्राह्मणीं प्रजां सदेवमनुष्यामभिज्ञाय इह एव वाराणसीयं
अधिवदने मृगदवे धर्मचक्रं प्रवर्तयिष्यति त्रिपरिवर्तं द्वादशाकारं अप्रवर्तितं अमणेन
वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेण वा ब्रह्मणा वा केनचिद्वा पुनर्लोके सह धर्मेण ॥
एवं च सर्वाकारसम्पन्नं च सर्वाकारपरिपूर्णं धर्मं देशयिष्यति यथापि भगवां काश्चप्यो
एतरहिं ॥ एवं च देवा च मनुष्या च श्रोतव्यं अज्ञातव्यं मनिष्यन्ति यथापि भगवतो 15
काश्चपस्य एतरहिं ॥ तद्विष्यति बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुकंपायै
महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनुष्याणां च ॥ हायिष्यन्ति
आसुरा काया दिव्या काया अभिवर्द्धिष्यन्ति ॥

अथानन्द भगवां काश्चपसस्त्रिं घोषे नर्हिते तां भिक्षुन्धर्मया कथया संदर्शये

1. BC °rvākāraṁsampa ° shyati | yathā ° C °gavān kācya° B °rahiṁ tad bha°. — 2. B °kaṁpāyair maha° C °pāyāṁ maha° nakasyārthāya hitāya ° B °rthāya sukhā ° nām ca hāyi°. — 4. C °āsūrā kā ° bhivaddhayishya° B °varddhayishyanti bhūmyā°. — 5. C bhūmyāṁ ca de °.devās trāya° BC °tavasavartti°.

6. C °nikāya ghosham etyudga° B °sham atyudga°. — 7. BC °gavanta kācya° C °kshur vyākṛi° gato rha samya° buddhaḥ vi° pannaḥ su° myaçārathih° B °nām ca so imaṁ°. — 10. C °vakaṁ lokaṁ ca sabra ° çraṇaṁbrāhmaṇi pra° devāma° BC °shyān abhijñā° C °ihevaṁ vā ° shipattane mṛi° rmadhakraṁ pra° B °kraṁ parivartta° C °varita dvādaçākāra-sampanna aparivarttiya çraṇaṇa° BC °ṇa vā brāhmaṇaṇa vā ke° C °puna loka maha dha° B °rmeṇa evaṁ°.

14. BC °kāraṁsampa° B °ripūṇṇaṁ dhammaṁ deçayishyati | ya° C °etarhi B °rahiṁ evaṁ°. — 15. C °nyishyati | ya° B °shyanti | ya° BC °gavātā kācya° C °pasyaitara° B °rahiṁ tad bha°.

16. BC °pāyāṁ maha° C °nakasyārthā° B °nām ca hāvi°. — 19. C °nandā bhagavān kācyaṇa tasmīṁ B °çyapa tasmīṁ° bhikṣu dharmāya ka° C °bhikṣu dharmmayā ka° reçyet samādāpayet samuttejayet saṁpahaṁshayet . B °reṣaye evaṁ°.

समादापये समुत्तेजये संप्रहर्षये ॥ एवं भिषवो वितर्केष एवं मा वितर्केष एवं मन-
सिकरोष एवं मा मनसिकरोष ॥ आत्मदीपा भिषवो विहरथ अनन्यदीपाः आ-
त्मशरणाः अनन्यशरणाः धर्मदीपा अनन्यदीपाः धर्मशरणा अनन्यशरणाः ॥ अथ
खलु भगवां आदीप्तेन कायेन संप्रज्वलितेन सज्योतिभूतेन एवं तालं वैहायसमभ्युन्नतो
5 भिषू धर्मया कथया संदर्शयेत्समादापयेत्समुत्तेजयेत्संप्रहर्षयेत् ॥ एवं भो भिषवो
वितर्केष एवं मा वितर्केष एवं मनसिकरोष एवं मा मनसिकरोष आत्मदीपा भि-
षवो विहरथ अनन्यदीपा आत्मशरणा अनन्यशरणाः धर्मदीपा अनन्यदीपा धर्म-
शरणा अनन्यशरणाः ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्चपो एकतालाद्वितालं वैहाय-
समभ्युन्नम् द्वितालाद्वितालं त्रितालातो चतुतालं चतुतालातो पंचतालं पंचतालातो
10 षट्तालं षट्तालातो सप्ततालं सप्ततालसंस्थितो तां भिषू धर्मया कथया संदर्शयति
समादापयति समुत्तेजयति संप्रहर्षयति ॥ एवं भिषवः वितर्केष एवं मा वितर्केष
एवं मनसिकरोष एवं मा मनसिकरोष । आत्मदीपा भिषवो विहरथ अनन्यदीपा
आत्मशरणा अनन्यशरणा धर्मशरणा अनन्यशरणाः ॥ अथ खल्वानन्द भगवां
काश्चपो सप्ततालातो षट्तालसंस्थितो षट्तालात्पंचतालं पंचतालातो चतुतालं
15 चतुतालातो त्रितालं त्रितालातो द्वितालं द्वितालातो एकतालं एकतालातो स्वके
आसने निषलो तां भिषू धर्मया कथया संदर्शयेत्समादापयेत्समुत्तेजयेत्संप्रहर्षयेत् ॥
एवं भिषवो वितर्केष एवं मा वितर्केष एवं मनसिकरोष एवं मा मनसिकरोष ॥
आत्मदीपा भिषवो विहरथ अनन्यदीपा आत्मशरणा अनन्यशरणा धर्मदीपा अन-
न्यदीपा धर्मशरणा अनन्यशरणाः ॥ अथ खल्वानन्द भगवां काश्चपः पर्यङ्कं

1. C °tarkayatha evaṁ ° B °vaṁ mā tarke ° C °tarkayatha evaṁ ° BC °rotha evaṁ mānasi°.

— 2. C °ātsadvi ° dvipār ātma ° BC °tmaçaraṇāḥ dharma ° C °dvipār ananya ° rmaçaraṇāra-
ṇār ananyaça °. — 3. C °gavān ādi ° B °kaṁ tāla . aihāyesam atyudga ° BC °dgataṁ bhi ° B °
°bhikṣuṁ dharmya katha ° C °bhikṣu dharmya ° BC °rçayen samā ° C °payen samu °. —

5. BC evaṁ vo bhi ° C °ketha evaṁ manasikarotha ātma ° B °nasikarotha evaṁ mānasi-
karo ° C °dvipo bhi ° B °dvipā vo bhi ° C °tmaçaraṇāḥ dharma ° B °raṇā ananyadharm ° C °
°nyadvipāḥ dharmāçaraṇā dharmāçaraṇā aranyāçaraṇā | .

8. C °nando bhagavān kāçya ° tālāṁ dvitālād vaihā ° B °tālātuddhi(?)tālāṁ vai ° C °dvi-
tālāṁ tritālāṁ tritālā ° tustālāṁ ca ° B °lām pacatālā ° tāla | samsthi ° C °ptatālāto saṁsthitō
tān bhikṣuṁ dharma ° B °bhikṣuṁ dharma °.

11. C °kṣhavo vita ° BC °rotha evaṁ mānasi °. — 12. BC °haratha | anyadvi ° C °tma-
çaraṇāḥ ana ° anayāçaraṇā ātmaçaraṇāḥ | . — 13. C °gavāt kāçya ° B °to śhattālāsaṁ ° C °
°to catustālāccatu ° BC °catustālāto ° B °to tritīyaṁ tritālāto ° C °tristālāt tristālāto dvitālād
dvitālāto ekatālād ekatālāto ° sharaṇāḥ | tāṁ ° B °sharaṇā tāṁ ° BC °bhikṣuṁ dharma ° C °
°rmaçya katha ° rçayen samā ° B °yet || samā ° C °paye samu °.

17. C °kṣhavaḥ vita ° rotha evaṁ mānasi ° B °rotha evaṁ mānasi °. — 18. C °raṇāḥ
dha ° raṇāḥ ana °. — 19. C °bhindaṁte tāṁ ° BC °bhikṣuṁ āmantra °.

भिन्दन्तो तां भिचूं आमन्त्रयसि ॥ अहं भिचवो पर्यङ्कं भिन्दामि सर्वेषामिमेषां
सप्तानां भिचुसहस्राणां एतेहि एव आसनेहि निषण्णानामनुपादायाश्रवेभ्यश्चित्तानि
विमुक्तानि स्थापयित्वा ज्योतिपालस्व भिचुस्व ॥ सो पि मह्यं व्याकृतो व अनुत्तराये
सम्यक्संबोधये ॥ स्थाप्स्व लु पुनरागन्द एवमस्यास्तात् अन्यो सो तेन कालेन तेन
समयेन ज्योतिपालो नाम भिचुः अभूषि ॥ नैतदेवं द्रष्टव्यं ॥ अहं सो तेन कालेन 5
तेन समयेन ज्योतिपालो नाम भिचुः अभूषि ॥ इदमवोचस्त्वगवानात्तमना आयु-
ष्मानानन्दो तानि सप्त च भिचुसहस्राणि भगवतो भाषितमभिनन्देन्तुः ॥

इति श्रीमहावस्तुचवदाने ज्योतिपालसूत्रं समाप्तं ॥

ज्योतिपालेन भिचुणा भगवतो काश्लपस्व सत्रावकसंघस्व च्वागूपानं कृत्वा शत-
सहस्रेण केशरं क्रीणित्वा भगवन्तं काश्लपं सत्रावकसंघं अभ्योकिरेसि सुवर्णपीठकं 10
च दुष्पयोगं भगवतो काश्लपस्व अदासि । एवं च अनुप्रणिधेसि ॥ यथायं भगवां
काश्लपो सम्यक्संबुद्धो द्वाविंशतीहि महापुरुषलक्षणेहि समन्वागतो अशीतिहि अनु-
व्यंजनेहि उपशोभितशरीरो अष्टदशेहि आवेणिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वागतो दशहि
तथागतवलेहि बलवां चतुर्हि वैशारद्येहि विशारदो अहो पुन अहं पि अनागतम-
ध्वानं भवेयं तथागतोऽहं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसंपन्नो सुगतो लोकविदनुत्तरः 15
पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च यथायं भगवां काश्लपो एतरहि ॥
एवं च चिपरिवर्तं द्वादशाकारं अनुत्तरं धर्मचक्रं प्रवर्तेयं यथापि भगवान्काश्लपो
एतरहि ॥ एवं च आवकसंघं परिहरेयं यथायं भगवां काश्लपो एतरहि ॥ एवं
च मे ते देवा च मनुष्या च श्रोतव्यं श्रद्धातव्यं मन्येन्तुः यथापि भगवतो काश्लपस्व
एतरहि ॥ एवं तीर्णं तारयेयं मुक्तो मोचयेयं आश्रितो आश्रययेयं परिनिर्वृतो 20

1. C °evam āsane° BC °sane nisharṇṇātān upādā° C °dāya ṇrave° B °kshusya so pi°. —
3. BC °pi mayam prakṛityaiva(C °krityevam) anutta° C °ye saṁmya°. — 4. C syā kbalu°
B °m asya syāt | anyo° C °syāsyād anyo° B °kārena tena° C °kshur abhū° B °bhūshi naita°.
— 5°. C °kshur abhū°.

6. C °gavān āyushmān āttamanā āna° BC °tāni vayaṁ ea bhikshu° C °bhāshim abhi° BC
°ndetsuḥ ||. — 8. B iti cūjyoti° C °pālasya sutraṁ°. — 9. B °ghasya yvā(?)ḥpā° | ha-
srameṇa ke° BC °raṁ kṛipitvā° abhyakiletsuḥ suva° B °pitakaṁ ca° C °yugaṁ ca bha°.

11°. B °dhesi yathā°. — 11°. C °gavān kācyapo saṁmya° °nvāgagato° BC °āvenikehi° B
°dharma sama° C °punar ahaṁ ° gato rha samya° B °damaçārathih° C °etarhim evaṁ
ca°.

17. C °trishpariva° BC °vartteyaṁ | yathā° °gavatā kācyapena eta° B °hiṁ evaṁ° C °him
evaṁ°. — 18°. C °ghaṁ papari° B °reyaṁ | yathā° C °gavān kācyapar etarhi B °rahi
evaṁ°. — 18°. BC °nyetsuḥ yathā° C °rahim evaṁ°. — 20. B °veyaṁ | yathā° t: °ga-
vān kācyā ° etarhi B °rahim taṁ bha°.

- परिनिर्वापयेयं यथायं भगवां काश्रपो एतरहिं ॥ तं भवेयं बङ्गजनहिताय बङ्ग-
जनसुखाय लोकानुकंपाय महतो जनकायस्वार्थाय हिताय सुखाय देवानां च मनु-
ष्याणां च ॥ ज्योतिपालः काश्रपेन अनुत्तरायै सम्यक्संबोधये व्याकृतो ॥ भविष्यसि
त्वं ज्योतिपाल अनगतमध्वानं तथागतो हं सम्यक्संबुद्धो विद्याचरणसंपन्नः सुगतो
5 लोकविदनुत्तरः पुरुषदम्यसारथिः शास्ता देवानां च मनुष्याणां च इमस्मिं एव
भद्रकल्पे समनन्तरं द्वाविंशतीहि महापुरुषलक्षणेहि समन्वागतो अशीतिहि अनुबं-
जनेहि उपशोभितशरीरो अष्टादशेहि आवेणिकेहि बुद्धधर्मेहि समन्वागतो दशहि
तथागतबलेहि बलवां चतुर्हि वैशारदेहि विशारदो ॥ एवं तीर्णो तारयिष्यसि
मुक्तो मोचयिष्यसि आश्वस्तो आश्वसयिष्यसि परिनिर्वृतो परिनिर्वापयिष्यसि यथापि
10 अहं एतरहिं ॥ तं भविष्यसि बङ्गजनहिताय बङ्गजनसुखाय महतो जनकायस्वार्थाय
हिताय सुखाय लोकानुकंपायै देवानां च मनुष्याणां च ॥ समनन्तरव्याकृतो पुन-
ज्योतिपालो भिर्भुर्भगवता काश्रपेन सम्यक्संबुद्धेन इयं महापृथिवी अतीव षड्विकारं
कम्पे प्रकम्पे संप्रकम्पे भूम्या च देवा घोषमुदीरयेन्सुः शब्दमनुश्रावयेन्सु ॥ यथान्त्रेषु
व्याकरणेषु विस्तरेण कर्तव्यं यथापि अयं भगवतो अनुप्रणिधिः ॥ काश्रपमनुप्रव्र-
15 जित्वा शोधये चारामं पानीयं चोपस्त्रायै ज्योतिपालो बोधिसत्त्वो संबुद्धेन अनु-
शिष्टो ॥

ध्यागूपानं अदासि सुवर्णपीठकं च वस्त्रयुगं च ।
बोधिसत्त्वो ज्योतिपालो प्रार्थयमानो भवनिरोधं ॥
सो तं दानं दत्त्वा प्रणिधेसि लोकनायको अस्मां ।
देवमनुष्याचर्यो आर्यं धर्मं प्रकाशेत्था ॥

20

1. BC °veya bahu °janakasyārthā ° nām ca jyo°. — 3¹. C °pālo kā °rāyeñ sañbodha° B °kṛito bhavi°. — 3². C °shyati tvañ° B °shyasi | tvañ° BC °pālo anāga° C °gatadhva° BC °dhvāne tathā° C °to rha samya ° smiñ bhadra° B °samyāntarā dvā° C °mītarō dvā° BC °samatvāga ° samanvā(C °tvā)gata daça ° rado evañ°.

8. B °tiraṇe lāra ° çvāsaiyishyasi | pari ° shyasi | yathā ° rahiñ tvañ° C °etarhi. — 10. BC tvañ bhavi° C °janakasyārthā° B °nām ca sama°.

11. C °ntarañ vyā ° punaḥ jyoti ° kshuḥ bhaga° BC °gavato kāçya° C °na sañmya ° ati-
vañ sha ° mpe prakaspe sañpratryaka ° ghoshañ ndi° B °ghoshañm udi° BC °yetsuḥ | ça°
B °yetsu yathā° C °yetsuḥ. — 13. BC °vyañ | ya° C °pi ariyañ bha ° nidheḥ kā° B °dhiḥ kā°.
— 14. BC °dhaye vārā° C °pasthāne jyo°.

17. B yvāgupānañ bhagavato adā° C °pāna bhagavato adā ° pithakañ° B °pitakañ ca °
yugañ | bo°. — 18. BC °lo anuprā° B °bhavati bodhiñ so tañ C °bhavati so tañ bodhiñ
dā°. — 19. C dāna datvā° B °dānañ datvā° BC °yako | asyā do°. — 20. C devañdeva° BC
°shyācārjyo° B °ryo ācārvaḥa° C °çyā | .

एवं च मह्यं अस्मात्प्रकाशना धर्मस्य एवं च बह्वं सत्त्वा आर्यधर्मेहि निवेशेय्या ॥
 एवं च मे श्रुणेन्सु देवमनुष्या वाक्च एवं च धर्मचक्रं प्रवर्तेयं बद्धजनहिताय धर्मास्त्रां
 प्रज्वालयेयं पराहणेयं धर्मभेरीं सपताकां उच्छ्रपयेयं धर्मकेतुं धर्मशंखं प्रपूरयेयं
 कृच्छापन्नैः जातिजरापीडितैर्भरणधर्मैः भवचक्षुः अपायेहि प्रज्ञाचक्षुः निवेशेयं ॥
 संजीवे कालसूत्रे संघाते रौरवे अवीचिक्षिं बद्धु गतिषु विकीर्णं भवसंसारतात्परि- 5
 मोचयेयं नरके पक्कविपक्कां अपायनिपीडितां मरणधर्मां अल्पसुखदुःखबहुलां
 भवसंसारतात्परिमोचयेयं ॥ अर्थं चरेयं लोकस्य देवमनुष्याणां देशेयं धर्मं ॥ एवं
 विनेयं सत्त्वां यथायं लोकप्रबोतो ॥

बुद्धो तुवं होहिसि लोकनायको

अनागते इमस्मिं मद्रकल्ये ।

10

कपिलाद्भ्ये ऋषिवदनस्मिं शाकियो

तदा तव प्रणिधिविपाको भेष्यति ॥

अखण्डं अच्छिद्रमश्वत्थकल्पायं परिपूर्णं परिशुद्धं ब्रह्मचर्यं चरित्वा कालगतो
 तुषिते नाम देवनिकाये श्वेतकेतुर्नाम देवपुत्रो महर्षिको महानुभावो सो न्यां देवां
 दिव्येहि दशहि स्थानेहि अभिमवति दिव्येनायुषा दिव्येन वर्णेन दिव्येन सुखेन दिव्येन 15
 ऐश्वर्येण दिव्येन परिवारेण दिव्येन रूपेण दिव्येहि शब्देहि दिव्येहि गन्धेहि दिव्येहि
 रसेहि दिव्येहि प्रष्ट्वेहि ॥ [अथे पि देवपुत्रा न आपृच्छे यं परिपृच्छनीयं इति ॥]
 अयं श्वेतकेतुर्नाम देवपुत्रो पण्डितो व्यक्तो विशारदो कुशलो मेधावी चत्वारिंशतीहि
 बुद्धसहस्रेहि अनुप्रव्राजितो । पंचाशीतीनां बुद्धसहस्राणामधिकारकर्माणि कृतानि
 वसवतीहि प्रत्येकबुद्धकोटीहि को पुनर्वादो श्रावकमहेशाख्येहि ॥ 20

1. B °mahya asyān prakā° C °hyañ asmān prakā° B °rmasya avañ ca bahuñ satvā° C °bahu satvā° BC °rmebbi nive° B °veçayyā | C °çeyā | . — 2. B °ñetsu de° C °ñetsuñ deva° B °rtleyañ | ba° dhamolkā vicareyañ parā° C °rmotkā vicareyañ parā° BC °rāhate dharmabherī sapa° C °patākañ uccreyeyañ dha° B °uccreyeya dha° dhamasañkhañ° C °masañkhañ° BC °kṛicchāpannail° B °pidatāir ma° C °pidanañh mara° kshukair apāye° BC °pāye prajñā° C °kshur niveçeryyā | B °niveçayyāñ | . — 5. C °ghāte rau° B °vicismiñ shatsu thātivikīrñe bhava° C °vistīrñe bha° BC °vipakvañ apā° B °pāyavinipiditāñ° C °ditañ | ma°.

7¹. B °athañ ca° deçaya dha° C °deçaya dharma | . — 7². C °vinayañ sa° B °vineya sa° dyoto bu° . — 9. C °hohiti lo° B °yako | anāgata ima° lpe kapi°.

11. C °shippattanesmiñ çā° B °danesmiñ çā° BC °tadā tvañ pra° ko meshyati | . — 13. C °ñdam acchi° pūṇṇa pari° BC °shito nāma° kāyo çveta° C °ketu nāma° devaññ di—hi da° BC °vanti divye° C °ryyeṇa aicvareya di° B °vyehim prashṭa° BC °shṭavehi | .

17. C °anye pi ca deva° BC °putrāññāñ āpiccha yo pa° niya iti | . — 18. BC °pravrajito paññā°. — 19. C °pacacātināñ° BC °māñi sharnnavatehi pra° B °tīhi | ko pu° C °hi kañ pu° çākhyā hi B °çākhyo hi catvā°.

चत्वारिंशं बुद्धसहस्राणि निर्वृता लोकनायका बुद्धा ।
 येषु जिनो अचरि ब्रह्मचर्यं प्रार्थयमानो भवनिरोधं ॥
 पंचाशं बुद्धसहस्राणि निर्वृता लोकनायका बुद्धा ।
 येहि जिनो अकासि कालं प्रार्थयमानो भवनिरोधं ॥
 5 षष्ठवति प्रत्येकबुद्धकोटीणि निर्वृतानि स्वयंभुनो ।
 येषु जिन अकासि कालं प्रार्थयमानो भवनिरोधं ॥
 अपरिमिता अर्हन्तकोटी निर्वृता येषु महाध्यायीषु ।
 जिनो अकासि कालं प्रार्थयमानो भवनिरोधं ॥

एतेषु पूर्वयोगा प्रकीर्तिता शास्तुनो दशवलस्य ॥

10 अत्था भणिता बह्व अभणिता येषु जिनो अकासि कालं प्रार्थयमानो भव-
 निरोधं ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने ज्योतिपालस्य व्याकरणं समाप्तं ॥

राजवंशे आदि ॥ भवति भिच्चवः स कालो भवति स समयो यदयं लोको
 दीर्घस्वाध्वनो त्वयेन संवर्तति ॥ संवर्तमाने च पुनर्भिच्चवो लोके योभूयेन सत्त्वा
 15 आमाखरे देवनिकाये उपपद्यन्ति ॥ भवति भिच्चवः स कालो भवति स समयो
 यदयं लोको दीर्घस्वाध्वनो त्वयेन विवर्तति ॥ विवर्तमाने खलु पुनर्भिच्चवो
 लोके संस्थिते लोकसन्निवेशे अन्यतरा सत्त्वा आयुःचयाय च कर्मचयाय च आमा-
 खरातो देवनिकायातो च्यवित्वा इच्छत्वमागच्छन्ति ॥ ते भवन्ति सत्त्वा स्वयंप्रभाः
 अन्तरीचचरा मनोमया प्रीतिमत्ताः सुखस्त्रायिनो येनकामंगताः ॥ धर्मता खलु
 20 पुनर्भिच्चवो यं तेषां सत्त्वानां स्वयंप्रभाणां अन्तरीचचराणां मनोमयानां प्रीतिम-

1. BC °riñṇa bu° BC °rvvṛitā | loka° yako buddhā yeshu°. — 2. BC °rodhañ pañcā°. — 3. BC °nāyako bu° C° buddho ehi° B° ddhā ye°. — 4. BC °no adāsi | kā°. — 5. BC sharaṇavattim° C° koṭṭini° rvvṛitāḥ te sva° B° rvvṛitā | te svayañbhuno te° C° bhuno te°.

6. C° tepu jīneshu adāsi | kā° B° teshu ji° B° kārañ prā° rodhañ apari°. — 7. BC °mita arha° rvvṛitā te mahādhyāyishu jīno°. — 8. B° kārañ prā°. — 9. BC °gā ki° BC °stunā daḍa° B° lasyaipo (?) bha°. — 10. C° alpa bha° B° lpo(?) bha° BC° bahu a° C° shu jīne akā° B° kāci kārañ prā° C° si kānāñ prā°.

12. B° vastune jyo°. — 13¹. C° vañṇo bhūto B° vañṇe bhūto bha°. — 13². C° kshavo sa kā° mayāñ yad a° BC° lokasya dirgha° na samvarttati samvartta°. — 14. BC samvartta-
 mānā ca pu° C° loka pāmabbhūye°. — 15. C° kshavo sa kā° vati samayo° loka di° dhvano tyaye° B° rtlati viva°.

16. C° sañvarttamānā kha° BC° sthito loka° veṇo anyā° C° tvāñ āyurkshayāya ca ābhā° B° āyuktayāya° cchañti te bha°. — 18. BC° riksha(C° kshe)carā ma(C° mah)ya prītibha-
 ktāñ sukhasthā° gatāñ dha°. — 19. BC° prabhānām anta° B° carāṇāñ carāṇāñ mano° C° tibhaktāñ bhū° BC° pām yena sukha° C° mañgamānāñ |.

बाणां सुखस्थायिनां येनकामंगतानां ॥ इमे चन्द्रमसूर्या लोके न प्रज्ञायेन्सुः ।
चन्द्रमसूर्येहि लोके अप्रज्ञायन्तेहि तारकरूपा लोके न प्रज्ञायेन्सुः । तारकरूपेहि
लोके अप्रज्ञायन्तेहि नक्षत्रपथा लोके न प्रज्ञायेन्सुः । नक्षत्रपथेहि लोके न प्रज्ञा-
यन्तेहि रात्रिंदिवा लोके न प्रज्ञायेन्सुः । रात्रिंदिवेहि लोके न प्रज्ञायन्तेहि मा-
सार्धमासा लोके न प्रज्ञायेन्सुः । मासार्धमासेषु लोके अप्रज्ञायमानेषु ऋतुसंवत्सरा 5
लोके न प्रज्ञायन्ते ॥ धर्मता खलु भिच्चवो यं तेषां सत्वानां स्वयंप्रमाणामन्तरीच-
चराणां यावदेनकामंगतानां ॥ अयमपि महापृथिवी उदकहृदं विय समुदागच्छेत् ॥
सा चाभूद्दर्शसम्पन्ना रससम्पन्ना सख्यथापि नाम बुद्धं मध्येनैडकं एवमास्वादो सख्य-
थापि नाम चीरसन्तानं वा सर्पिसन्तानं वा एवं वर्णप्रतिभासो ॥ अथ खलु भिच्चवो
अन्यतरः सत्वः चपलो लोलुपजातीयो तं पृथिवीरसं अंगुलीये आस्वादिसि ॥ तस्य 10
तं स्वादयति वर्णेनापि गन्धेनापि रसेनापि ॥ अन्ये पि सत्वा तस्य सत्वस्य दृष्टानु-
कृतिमापद्यन्ते ॥ ते पि पृथिवीरसमंगुल्यास्वादयेन्सु ॥ तेषामपि तं स्वादयति यावत्
रसेनापि ॥ अथ खलु भिच्चवः सो सत्वो अपरकालेन तं पृथिवीरसं आलोपकार-
माहारं आहारेसि ॥ अन्ये पि सत्वा तस्य सत्वस्य दृष्टानुकृतिमापद्यन्ते ॥ ते पि
तं पृथिवीरसं आलोपकारकमाहारमाहारेन्सुः ॥ यतो च भिच्चवस्ते सत्वा तं पृथि- 15
वीरसमालोपकारकमाहारमाहारेन्सुः अथ तेषां काये गुरुत्वं च खरत्वं च ककलटत्वं
च उपनिपते ॥ यापि चाभूत्पूर्वं सानं स्वयंप्रभता अन्तरीचचरता मनोमयकायता
प्रीतिभक्षता सुखस्थायिता येनकामंगमता सा अन्तरहृये ॥

1. C °masuryāṇāṁ loke° BC °na prasthāyetsuḥ | . — 2¹. C °ntehi tāyanteḥi tāra° BC °yetsuḥ tāra° . — 2². BC °trayathā lo° nte naksha° . — 3. C °divaṁ loke° BC °yetsuḥ rā-
triṁ . — 4. C °divasehi loke aprajñā° BC °hi māsārdhamāsā māsārdhamāseshu° C °tu
samvatsa ° prajñānto B °yante dha° .

6. B °kshavas teshāṁ C °vo teshāṁ ° tvānā sva ° kshagatānāṁ yāva° BC °maṅgamā-
nāṁ kāya° . — 7. B kāyaṁ mayi mahā° C kāyam api° B °samudagacchet | . — 8. BC
°mpanno rasasampanno sayya° C °thāpi nā kshudramadhva° E °nāma kshaudramadhva°
C °dhvanetra(?)kaṁ e° BC °svādenā sayya° C °nāma kshudrasaṁtā° BC °ntānam vā sarpi°
bhāso | so pi abhūt va(C °d va) rṇṇasaṁpanno ca gandhasaṁpanno ca rasasaṁpanna(C °sa-
saṁpanno ca) sayyathāpi nāma kshudramadhuṁ aneḍa(C °dhu anetra?)kaṁ evam āsvādo | .
— 9. C °lara satvā caparalolu° saṁ adguli ācāvādesi | . — 10. BC °dayeti | varṇe° se-
nāpi a° .

11. B anya pi sa° BC °tvā taṁ satvasya° dyante te pi° . — 12¹. C °rasaṁ aṅgulyā°
yetsuḥ | B °yetsu | . — 12². BC °dayeti yā° C °vad rasenaṁpi | . — 13. C °kshavo so satvo°
kāraṁ āhāresi | . — 14¹. B °dyante te pi° . — 14². C °kāratākam ā° m āhare° BC °retsuh
ya° . — 15. B yanto ca° C °rasaṁ āropakā° BC °retsuh | atha° rutvaṁ khara° B °ratvaṁ
ca kalkatvaṁ C °ratvaṁ ca kalkatvaṁ ca° .

17. C yo pi cā° B °bhūtāpūrvāṁ BC °rvaṁ so taṁ svayaṁ C °prabhātāṁ antariksheca°
yatāṁ priti° maṅgatā sā° BC °hāye | dharmatā kha(B °dha)lu punar bhikshavo yan teshāṁ

स्वयंप्रमताये अन्तरीचचरताये मनोमयताये प्रीतिभक्तताये येनकामंगमताये
अन्तर्हिताये चन्द्रसूर्या लोके प्रज्ञायन्ते ॥ चन्द्रमसूर्येहि लोके प्रज्ञायन्तेहि तारक-
रूपा लोके प्रज्ञायन्ते ॥ तारकरूपेहि लोके प्रज्ञायन्तेहि नक्षत्रपथा लोके प्रज्ञायन्ते ॥
नक्षत्रपथेहि लोके प्रज्ञायन्तेहि रात्रिंदिवा लोके प्रज्ञायन्ते ॥ रात्रिंदिवसेहि लोके
5 प्रज्ञायन्तेहि मासार्धमासा लोके प्रज्ञायन्ते ॥ मासार्धमासेहि प्रज्ञायन्तेहि ऋतुसं-
वत्सरा लोके प्रज्ञायन्ते ॥

अथ खलु भिचवस्ते सत्वा तं पृथिवीरसमाहारमाहरन्ता तंवर्णा तंभक्षा तदा-
ह्वारा चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठन्तुः ॥ ये सानं बज्र आहारमाहारेन्तु ते अभून्तु
दुर्वर्णाः ये अल्पमाहारमाहारेन्तुः वर्णवन्ता ॥ ये अभून्तुः वर्णवन्ता ते दुर्वर्णा
10 सत्वा अवजानेन्तुः ॥ वयमस्म वर्णवन्तो सत्वा इमे भवन्ति दुर्वर्णा ॥ तेषां वर्णा-
भिर्वर्णप्रत्ययानां मानाभिमानजातीयानां विहरतां पृथिवीरसो अन्तरहाये ॥
भूमिपर्यटकं प्रादुर्भवेय सव्यथापि नाम च्छावकं एवं वर्णप्रतिभासो ॥ सो च अभू-
द्वर्णसंपन्नो च गन्धसंपन्नो च सव्यथापि नाम चुद्रो मधु अनेडको एवमास्वादो ॥
अथ खलु भिचवो ते सत्वा अस्मिं पृथिवीरसे अन्तरहिते इमं उदानमुदानयेन्तु ॥
15 अहो रसो अहो रसेति ॥ सव्यथापि नाम भिचव एतरहि मनुष्या सुभोजनखादिता
सुखिता मुक्ताविनो इमं उदानमुदानेन्तीति ॥ अहो रसो अहो रसो ति ॥ तमेव
पौराणमचरमपिन्वं उपनिपते अर्थं चास्व न विभावयेन्तु ॥ अथ खलु भिचवस्ते

satvá(C° tva)kāye svayamprabhāṇāṁ khalu punar bhikshavalī(C° va) satvānāṁ naiva strīṇāṁ
stri(C° tvānā naivam strī)vyaṁjanāni prajñāyante antarīksha°.

1. BC antari° BC° bhakshaye ye° maṁgatā° B° antahitā° C° ndramasurya° lo° BC° pra-
bhāyetsu(C° tsuh) | . — 2. B° yetsu | C° yetsoh | . — 3. BC° yantehi nakshatra°. — 4¹. BC
°yante rātriṁ°. — 4². C° sāloke prajñāyantehi rītu° B° yante māsa°. — 5. C° rītusaṁ BC
°jñāyetsu(C° tsuh) |) sa te purushavyaṁjanāni | atha khalu satva(C° lu so) satva iti saṁja-
nanti | .

7. C° kshavalī te sa° ram āharatā taṁ B° ram āharatā taṁ BC° shthetsuh ye sā°. —
8. C° ya sotam bahu āhā° BC° retsu te a° rbalāh | ye alpa° C° m āharetsuh balavantā B
°retsoh ballavantā ye a°. — 9. BC° bhūtsuh ballavantā ye durva° netsuh | . — 10¹. BC
vayam asmiṁ varṇa° bhavanto duvarṇā(B° rṇāṁ) teshāṁ. — 10². B° varṇṇebhi(?)
ballapratya° C° rṇābhiḥ ballavantāye durvarṇāṁ satvā avajānētsuh | vayam asmiṁ va-
rṇāvaṁto satvā ime bhavanto duvarṇāṁ teshāṁ varṇābhiḥ ballapratya° BC° virasā anta°.

13¹. C° na bhū° BC° miparyāṁtakam prā° C° veyā sadyathāpi nāma vādakam evam va°
B° nāma vādakam e°. — 13². C° so cābhūd va° ndhasampannā ca sa° kshudra madhu°.
— 14. B° yetsu | C° yetsoh. — 15. C° kshavalī etarahim manu° BC° ktāvinā imam° C°
°nam udāranteti | B° nam udāntenti | .

16¹. C° raseti | . — 16². C° tam evam pau° artha cāsya° yetsoh | B° yetso || . — 17. BC
°miparyātakam āhāra āharatām tad va° BC° dbhaktās tadā° C° hārām ciraṁ° shthetsuh B
°shthetsu | .

सत्वास्त्रं भूमिपर्पटकं आहारं आहरन्ता तद्वर्णा तद्वचास्तदाहारा चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठन्सु ॥ ये सानं बज्रं आहारं आहारेन्सु अभून्सु दुर्वर्णा ये अल्यं आहारं आहारेन्सु ते अभून्सु वर्णवन्तो ॥ ये सुवर्णवन्तो ते दुर्वर्णा सत्वा अवजानेन्सुः ॥ वयमस्य वर्णवन्ता इमे भवन्ति सत्वा दुर्वर्णा ॥ तेषां वर्णाभिवर्णप्रत्ययानां मानाभिमानजातीयानां विहरतां भूमिपर्पटकमन्तरहाये वनलता प्रादुर्भूता ॥ सद्यथापि नाम कलम्बुका एवं वर्णप्रतिभासापि अभू वर्णसम्पन्नापि गन्धसम्पन्नापि रससम्पन्नापि तद्यथापि नाम चुद्रं मधुमनेऊकं एवमास्वादा ॥ अथ खलु भिच्चवो ते सत्वा भूमिपर्पटके अन्तर्हिते अनुस्तनयेन्सु ॥ अहो यदि अहो वदीति ॥ तद्यथापि नाम भिच्च एतरहिं सत्वा केनचिदेवं दुःखधर्मेण स्पृष्टा अनुस्तनयेन्सु अहो यदि अहो वदीति तमेव पौराणमन्तरमपित्र्यं उपनिपते अर्थं च न विभावयेन्सुः । एवमेव भिच्चवले सत्वास्तस्त्रिं भूमिपर्पटके अन्तर्हिते अनुस्तनयेन्सुः । अहो यदि अहो वदीति ॥

अथ खलु भिच्चवले सत्वास्तस्त्रिं भूमिपर्पटके अन्तरहिते वनलतां आहारमाहरन्ता तंवर्णा तंभचा तदाहारा चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठन्सु ॥ ये सानं बज्रं आहारं आहारेन्सुः ते अभून्सुः दुर्वर्णा ये अल्यहारां आहारेन्सु अभून्सु वर्णवन्तो ॥ ते तां दुर्वर्णा सत्वा अवजानेन्सु ॥ वयमस्य वर्णवन्तो इमे भवन्ति सत्वा दुर्वर्णा ॥ तेषां वर्णाभिवर्णप्रत्ययानां मानाभिमानजातीयानां वनलता अन्तरहाये ॥ शान्ति

१. C ye sātañ bahū āhā° retsuñ abhūtsuñ du° B° retsu abhūtsu du° C° duvarṇṇāñ ye a° rañ āharetuñ te° B° retsu te abhūtsu va° C° bhūtsuñ va° B° nto ye sa°. — 3¹. BC° nto te duvarṇṇāñ sa(C° rṇṇān sa)tvām avajānetsuñ | . — 3². BC vāyam asmiñ va° C° vanto ime varṇṇavanto satvāñ duvarṇṇā B° ime vanto satvā duvarṇṇā teshāñ°. — 4. BC° rṇṇātivarṇṇa° B° yānāñ nāmātimānāyātiyā° C° mānātimānājātāyānāñ vi° bhūmipa° BC° paryāñṭaka° C° durbhāvah | . — 5. B tayya° C tadyathā° BC° mbukām evañ° bhāsāmi abhū° C° mpanno pi ga° kshudra madhum anedakāñ° B° m anelakāñ e° C° svādo | .

7. BC° paryāñṭake° stanāyetsu mahā°. — 8¹. BC mahāraso mahāraseti(C° rati) | . — 8². B° sprishthā anu° BC° stanāyetsu aho° C° vadeti aho va° BC° vaditi | aksha° gñinya upanipati arthāñ° C° bhāvacsuñ | B° yetuñ | . — 10. C° m evañ bhi° B° paryāñṭake° C° paryātake° BC° anuśtrānāyetsuñ aho rasa aho raho(C° rase)ti | .

13. B° miparyāñṭa° C° miparyāñṭake° B° rañ āhāra° BC° rantāñ tañva° B° rṇṇān tañbha° BC° bhaktā tadā° B° shṭhetsy | C° shṭhetsy. — 14. BC te sā° C° bahū āhā° B° bahu āhā° C° āharetuñ | te° B° retsuñ | te° BC° bhūtsuñ du° C° lpa° āhāra āhare° B° hāra āharetsu a° C° āharetuñ abhūtsu varṇṇavanta° B° nto te tāñ. — 15. C teshāñ du° BC° duvarṇṇāñ° B° netsu vāya° C° netsuñ | .

16¹. BC vāyam asmiñ varṇṇavanta° ime bhavanto satvā duvarṇṇā teshāñ°. — 16². BC° rṇṇātivarṇṇapratyāyā mānātimānājā°. — 17. BC° akaḥ alusah(C° so) su° C° ṇḍulopra° bhāveyo so yañ lu° B° bhāveyo sāyañ° so kālpāñ bha° C° kālyāñ(?) bha° B° yati so pi kā°.

- अकणो अतुषः सुरमितण्डुलः प्रादुर्भवेया सायं लूनो सो काखं भवति जातो पक्को विह्वो अवदानं पि से न प्रज्ञायति ॥ सो पि काखं लूनो सायं भवति जातो पक्को विह्वो अवदानं चाख न प्रज्ञायति ॥ अथ खलु भिच्चवो ते सत्वा तस्मिं वनसते अन्तर्हिते अनुसन्धयेन्सुः ॥ अहो वदे अहो वदे ति ॥ तदथापि नाम भि-
- 5 चवो एतरहिं सत्वा केनचिदेवं दुःखधर्मेण स्पृष्टा अनुसन्धयेन्सु । तमेव पौराणम-
चरमपिन्वं उपनिपते अर्थं चाख न विभावयेन्सु ॥ अथ खलु भिच्चवस्ते सत्वा तस्मिं वनसते अन्तर्हिते तं शालिं अकणं अतुषं सुरमितण्डुलफलं आहारमाहरन्ता चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठेन्सु ॥ यतो च भिच्चवस्ते सत्वास्तं शालिं अकणं अतुषं सुर-
मितण्डुलफलं आहारमाहारेन्सु अथ सानं स्त्रीणां स्त्रीव्यञ्जनानि प्रादुर्भवेन्सुः पु-
- 10 षाणां पुष्यव्यञ्जनानि प्रादुर्भवेन्सुः ॥ अतिवेलं रक्तचित्ता अन्योन्यं उपनिध्यायेन्सु ॥
अन्योन्यं रक्तचित्ता अन्योन्यं उपनिध्याय ते अन्यमन्यं संरज्जेन्सु अन्यमन्यं संरक्ता
अन्यमन्यं दूषयेन्सुः ॥ ये खलु पुनर्भिच्चवः सत्वान्यस्त्रेन्सु दूष्यमाणां ते तच्च दण्डं पि
चिपेन्सु लेष्टुं पि चिपेन्सु पांशु पि चिपेन्सु ॥ अधर्मो भवन्तो लोके प्रादुर्भूतो अस-
ज्जर्मो भवन्तो लोके प्रादुर्भूतः यच्च हि नाम सत्त्वो सत्त्वं दूषयति ॥ तदथापि नाम
- 15 भिच्चवः एतरहिं दारिकाये वृद्धन्तीये दण्डं निचिपन्ति लेष्टुं पि निचिपन्ति तं एव
पौराणमचरमपिन्वं उपनिपते अर्थं चाख न विभावयेन्सु ॥ तदा खलु पुनस्तं
भिच्चवः अधर्मसंमतं अयज्जसंमतं च अविनयसंमतं च । एतरहिं खलु पुनस्तं भिच्चवः
धर्मसंमतं च यज्जसंमतं विनयसंमतं च ॥ अथ खलु भिच्चवस्ते सत्वा तेन अधर्मेण

9. C °jyañ no° BC °no so | sāyañ bhavati | jā°. — 3. C °satvās tasmīñ° BC °yetsuh aho°. — 4². B °yetsu | C °yetsuh | . — 5. C tam evañ pau° B °niyate a° C °te attha cāsa° yetsuh | B °yetsu | .

6. C °satvās tasmīñ° B °çali akaṇaṃ atu(?)shañ° C °tukhañ su° B °bbitaṇḍalapha° C °ram āhāraṇṭā° sñhetsuh B °sñhetsu | . — 8. B °atu(?) ou °bhu)shañ° BC °ñḍulañ pha° C °phalam āhā° B °hāram āhāra āhāretsu || a° C °āharetsuh | attha sātañ stri° BC °velsuh | puru° vetsuh | . — 10. B °yetsu | C °yetsuh | .

11. B °nidhyāyeta | a° C °nidhyāyet | a° B °ñjetsu anyā° C °ñjetsuh anyā° ktāl° anyan-
nyañ sañḍu° BC °yetsuh ye kha°. — 12. C °kshavo sa° B °tvā paçyetsu dū° C °çyetsuh |
dū° BC °dūshayimānaṇ te | tatra° B °petsu le° C °petsuh lesñtum api kshi° B °lesñtrañ pi
kshipetsu pañ° C °petsuh paññum api kshipetsuh B °kshipanti adha°. — 13. BC °bhūto |
asadharma° C °vantā loke prā°. — 14. B °ye vu—aññiye° panti yañ lesñtrañ pi° C °panti
yañ lesñtuñ° nti tam eva pau° upaniyate artha cāsa° yetsuh° B °yetsu | .

16. B °vañ adhasañmatañ avajña° C °jūsasañmatañ avina°. — 17. BC °punas te tañ
bhi°. — 18. BC °tena dharmena attiya° C °yānto viji° BC °vijigupsatām ekā° C °viprayetsuh
dvāhañ° B °pravayetsu dvyaḥañ° vasetu trya° C °pravayetsuh āhañ pi vipravāsetsuh catu°
B °vasetsu catu° vasansu pañ° C °vasetsuh paññcahañ° pravāsetsuh gñi° B °pravetsu |
gñiha° rayetsu | yā° C °yetsuh yāvad evañ tasyaivañ adharma° BC °ticchedanā° C °nārtha | .

अतीयन्ता विजिगृप्तिता एकाहं पि विप्रवसेन्सु द्वाहं पि विप्रवसेन्सु त्र्यहं पि विप्रव-
सेन्सु चतुरहं पि विप्रवसेन्सु पंचाहं पि पञ्चं पि मासं पि विप्रवसेन्सु गृहकर्मान्ता पि
कारयेन्सु यावदेव तस्यैव अधर्मस्य प्रतिच्छेदनार्थं ॥

अथ खलु भिच्चव अन्यतरस्य सत्वस्य शालिहारकं गतस्य एतदभवत् ॥ किमस्य
नाम अहं किलमामि कथं पुराहं किलमामि सायं सायमासाय प्रातं प्रातरासाय ॥ 5
यं नूनाहं सकृदेव दैवसं सायंप्रातिकं शालिं हरेयं ॥ आहरे खलु भिच्चवो सो सत्वो
सकृदेव दैवसं सायंप्रातिकं शालिं ॥ अथ खलु भिच्चवः अन्यतरो सत्वो तं सत्वमे-
तदुवाच ॥ एहि भो सत्व शालिहारं गमिष्यामः ॥ एवमुक्ते भिच्चवः सो सत्वो तं
सत्वमेतदुवाच ॥ गच्छ त्वं सत्व आनीतो मया सकृदेव सायंप्रातिको शालिः ॥
अथ खलु भिच्चवस्तस्यापि सत्वस्य एतदभवत् ॥ एवं पि क्रियमाणं शोभनं भवति ॥ 10
यं नूनाहं पि सकृदेव द्वाहिकं त्रीहिकं तं शालिं हरेयं ॥ आहरे खलु भिच्चवः सो
पि सत्वो सकृदेव द्वीहिकं त्रीहिकं शालिं ॥ अथ खलु भिच्चवः अन्यतरो सत्वो तं
सत्वमेतदुवाच ॥ एहि भो सत्व शालिहारं गमिष्याम ॥ एवमुक्ते सो सत्वो तं
सत्वमेतदुवाच ॥ गच्छ त्वं भो सत्व आनीतो मया सकृदेव द्वीहिको त्रीहिको
शालिः ॥ अथ खलु भिच्चवस्तस्यापि सत्वस्य एतदभवत् ॥ एवं पि दानि क्रियमाणं 15
शोभनं भवति ॥ यं नूनाहं पि चतुरहिकं पंचाहिकं शालिमाहरेयं ॥ आहरे खलु
भिच्चवो सो पि सत्वो सकृदेव चतुरहिकं पंचाहिकं शालिं ॥ यतो च भिच्चवः ते
सत्वा तं शालिं अकणं अतुषं सुरभितण्डुलफलं संनिधिकारं परिभुंजेन्सु अथ खलु
तस्य शालिस्य कणो च तुषो च प्रादुर्भवति ॥ सो पि सायं लूनो काव्यं न जातो
भवति न पक्वो न विरूढो अवदानं चास्य प्रज्ञायति ॥ 20

4¹. C °sya sacasya çālihāraṇīkaṁ°. — 4². C °haṁ vilamā ° haṁ vilamāmi so yaṁ māsā-
māsāya prā ° B °tarāsāpa yaṁ nū°.

6¹. B °kṛidaivasāṁ sāyaṁ° C °kṛidevaṁsāṁ sāyaṁ° BC °çāli hare°. — 6². C āhara | kha °
kshavaḥ anyatarasya satvasya çāliṁ pratikaṁ° B °kṛidaivasāṁ ° yaṁpratikaṁ çāli. — 7. BC
°tara satvo°. — 8¹. B °çāliṁ hāraṁ° C °çālim āhāraṁ ° shyāmi | B °shyāmaḥ eva°. —
8². C °so matvo taṁ°. — 9. C °satvā atito mayā° B °tva atito mayā° BC °maya saṁsā°. —
10². BC °yamānaṁ ço° B °bhaṇaṁ bha°.

11¹. C °d evaṁ dvehi trehikaṁ° B °kaṁ trihikaṁ° BC °çāli hareyaṁ āha°. — 11². BC
°kshavo so hi sa °d evaṁ dvihikaṁ° B °va dvihikaṁ° BC °kaṁ trehikaṁ°. — 12. C °kshavo
anyatara satvo° B °vācat | . — 13¹. BC °satvo çāli° C °lim āhāraṁ gaṇimishyāmaḥ | . —
13². BC °kte so mahāsatto°. — 14. C °d evaṁ dvehikaṁ tri° B °va dvehikaṁ trehikaṁ
çāliḥ || C °likaṁ çā°. — 15¹. C °kshavaḥ tasyā ° tvasyaita°. — 15². C °yamānaṁ ço°.

16¹. B °turohikaṁ paṁ° C °turohi paṁcahi ° hare | B °reyaṁ āhare°. — 16². C khaḷu
puna bhi° BC °turāhikaṁ° C °paṁcāttikaṁ° B °çāliṁ yaḷo°. — 17. C °kshavo te sa° BC
°rabhiṁ taṇḍu° C °pḍuphalaṁ° dhikāyaṁ paribhuṁjētsuḥ | atha° B °jetsu | atha°. —
19. BC °yaṁ lūto kalpa(C °lpe) na jāvato na pakvo (C °hyo) na vi° C °na vipakvo virū°.

- अथ खलु भिच्चवस्ते सत्त्वा संधावेन्नुः संधावित्वा संनिपतित्वा मन्त्रां मन्त्रयेन्नुः ॥
वयं भवन्तो स्वयंप्रभा अन्तरीचचरा मनोमया प्रीतिमत्ता सुखस्थायिनो येनकाम-
गमाः ॥ तेषामस्माकं स्वयंप्रभाणामन्तरीचचराणां मनोमयानां प्रीतिमत्ताणां
सुखस्थायिनां येनकामंगमानां चन्द्रमसूर्या लोके न प्रज्ञायन्तु ॥ चन्द्रमसूर्येहि
5 लोके अप्रज्ञायन्तेहि तारकरूपा न प्रज्ञायन्ते । तारकरूपेहि लोके अप्रज्ञायन्तेहि
नक्षत्रपथा लोके न प्रज्ञायन्ते । नक्षत्रपथेहि लोके अप्रज्ञायन्तेहि रात्रिंदिवा न
प्रज्ञायन्तु । रात्रिंदिवेहि अप्रज्ञायन्तेहि मासार्धमासा न प्रज्ञायन्तु । मासार्ध-
मासेहि अप्रज्ञायन्तेहि ऋतुसंवत्सरा न प्रज्ञायन्तु ॥ अथमपि महापृथिवी उद-
कहृद् विय समुदागच्छति ॥ तद्वथापि नाम सर्पिसन्तानं वा क्षीरसन्तानं वा एव
10 वर्षप्रतिमासा अभूषि वर्षसंपन्ना च गन्धसंपन्ना च रससंपन्ना च तद्वथापि नाम
चुद्रो मधु अनेलको एवमास्वादो ॥ अथ खलु भवन्तो अन्यतरो सत्त्वो चपलो
लोलुपजातीयो तं पृथिवीरसं अंगुलीये आस्वादयते ॥ तस्य तमास्वादयति वर्णे-
नापि गन्धेनापि रसेनापि ॥ अथ खलु भवन्तो सो सत्त्वो तं पृथिवीरसमपरकालेन
आलोपकारकमाहारं आहारेसि ॥ वयं तस्य सत्वस्व दृष्टानुकृतिमापद्यन्ता तं पृथि-
15 वीरसं आलोपकारकमाहारं आहरेम ॥ यतो च वयं भवन्तो पृथिवीरसमालोप-
कारकमाहारं आहरेम अथास्माकं काये गुदत्वं च खरत्वं च कक्खटत्वं च उपनिपते ॥
यापि सा पूर्व अभूषि स्वयंप्रभता अन्तरीचचरता मनोमयकायता प्रीतिमत्ता
सुखस्थायिता येनकामंगमता सा अन्तरहायि ॥ तेषां भवन्तो स्वयंप्रभताये अन्त-
रीचचरताये मनोमयकायताये प्रीतिमत्ताये सुखस्थायिताये येनकामंगमताये
20 अन्तरहिताये चन्द्रमसूर्या लोके प्रज्ञायन्तुः । चन्द्रमसूर्येहि लोके प्रज्ञायन्तेहि

1. BC °satvá saññādetṣuḥ saññāditvā saññ° C °mantrañ ma° BC °yetsuḥ | . — 2. B °bhagavanto° C °tibhaktā su° B °mañgamās teshāñ° C °mañgamānāñ candra° (1. 4). —

3. B teshāñm asmā° bhānām a° BC °yetsu candra°. — 4. C candramasūcandramamū-ryehi° B °sūryohi lo° C °aprajñāyantehi B °yante tārakarūpe°. — 5. C °pehi apra° BC °tra-
yathā lo° B °loko na pra° C °jñāyetsuḥ | , et passe 6, 7¹ et 7². B °yante naksha°.

6. B °rātridivāñ na prajñāyetsu | . — 7¹. B °yetsu | . — 7². B °yetsu | . — 9. BC °tibhāso abhū° B °panno ca ga° panno ca ra° panno ca ta° C °anedako°.

11. B °bhagavanto° BC °taro capa° C °capara lolu° saññ adguliye svādayate. — 12. B °svādayeti va°. — 13. B °bhagavanto° C °rasañn° BC °āloka-kāra(B °la)kam ā°. —

14. BC °āloka-kāra° hāra hare° B °rema yato° C °reyāmā°. — 15. BC °āloka-kāra° B °hāra harema° BC °ma || aha sākañ bha guru° B °ratvañ ca rutkaṭatvañ ca u° C °ratvañ ca utka-
ṭkatvañ ca u°.

17. BC °pūrve abhū° C °kshayatā sukha° BC °kāmañgatā sā°. — 18. BC teshāñ bha-
va° yañprabhātāye° C °kshatāye pritiḥa° B °yakamatāye pri° C °sthāpitāye° mañgatāye°
hitāye candra° B °hitāye | ye candra° BC °yetsuḥ candra°. — 20. BC °loke prajñāyante |
ritusañva(C. °samva)ṣarāhi tāra° yetsuḥ tāra°.

तारकरूपा प्रज्ञायेन्तुः । तारकरूपेहि प्रज्ञायन्तेहि नचत्रपथा प्रज्ञायेन्तुः । नच-
त्रपथेहि प्रज्ञायन्तेहि रात्रिदिवा प्रज्ञायेन्तुः । रात्रिदिवेहि प्रज्ञायन्तेहि मासार्ध-
मासा प्रज्ञायेन्तुः । मासार्धमासेहि प्रज्ञायन्तेहि ऋतुसंवत्सरा प्रज्ञायेन्तुः ॥ ते
वयं भवन्तो तं पृथिवीरसमाहारमाहरन्ता तंवर्णा तंमन्त्रा तदाहारा चिरं दीर्घम-
ध्वानं तिष्ठेम ॥ यतो च सानं केचित्पापका अकुशला धर्मा प्रज्ञायेन्तुः यतो च 5
मो केचिज्ज्वन्तो पापका अकुशला धर्माः प्रज्ञायेन्तुः अथ सो पृथिवीरसो अन्तरहाये
भूमिर्पट्ठकं प्रादुर्भवे ॥ तद्यथा छात्रकं एवं वर्णप्रतिभासोऽपि अभूषि वर्णसम्पन्नो च
गन्धसंपन्नो च ॥ तद्यथापि नाम चुद्रमधु अनेडको एवमास्वादो ॥ ते वयं भवन्तो
भूमिर्पट्ठकं आहारमाहरन्ता तंवर्णा तंमन्त्रा तदाहारा चिरं दीर्घमध्वानं तिष्ठेम ॥
यतो च सानं केचित्पापका अकुशला धर्मा प्रज्ञायेन्तुः अथ सो भूमिर्पट्ठकं अन्त- 10
रहाये वनलता प्रादुर्भवेत् ॥ तद्यथापि नाम कलम्बुका एवं वर्णप्रतिभासा सापि
अभूषि वर्णसम्पन्ना च गन्धसम्पन्ना च रससंपन्ना च ॥ सद्यथापि नाम चुद्रो मधु
अनेडको एवमास्वादः ॥ ते वयं भवन्तो तां वनलतामाहारमाहरन्ता तंवर्णा तंमन्त्रा
तदाहारा दीर्घमध्वानं तिष्ठेम ॥ यतो च सानं केचित्पापका अकुशला धर्मा प्रज्ञा-
येन्तुः यतो च मो भवन्तो केचित्पापका अकुशला धर्मा प्रज्ञापयेन्तुः अथ सा वन- 15
लता अन्तरहाये ॥ शालिं अकणं अतुषं सुरभितण्डुलफलं प्रादुर्भवेया ॥ सायं
लूनो सो काष्ठं भवति जातो पक्वो विह्वो अवदानं पि च से न प्रज्ञायति ॥ ते
वयं भवन्तो तं शालिं अकणं अतुषं सुरभितण्डुलफलं आहारमाहरन्ता तंवर्णा तंमन्त्रा

1¹. C °kshatrayathā° BC °yetsuh | . — 1². C °kshatrayathe ° jñāyantehi prajñāyantehi
rā° BC °divāñ prajñāyetsuh rā° . — 2. BC °rddhamāsa prajñāyetsuh māsā° . — 3¹. BC
°yetsuh | . — 3². BC °vanto prithi° B °ram āhārantā° B °varṇṇān tañ° C °varṇṇān tañ
tad āhāra ci° B °dāhā cirañ° C °nañ tishṭayah | . — 5. B yato va sānañ° C °dharma pra°
BC °yetsuh | yato ca so keci(C °so tañ kenaci)d bha° jñāyetsuh | atha° C °virañso untara-
hāye° BC °miparyamṭa(C °ta)kañ° C °bhavēyā | .

7. BC °thā cchatrakañ | evañ° C °bhāso so pi abhū° ndhasaṃpannā ca rasasaṃpannā
ca | B °ndhasaṃpannañ ca || . — 8². C °paryyantakañ° B °paryamṭakañ° BC °m āhārantā
tañ° C °rṇṇān tañbha° tadāra ci° tishṭhāmāh | B °tishṭhāma | . — 10. B yato va sā-
nañ° C °ca sātañ ke° BC °kenacit pā° yetsuh | atha° B °paryamṭaka C °paryyantaka°
rbhāve | .

11. B °bhāso so pi abhū° C °bhāsaḥ so pi a° B °shi | va° . — 12. C sadyathāpi ° kshu-
dramadhu ° svādo | . — 13. BC °vanto ca vana° ram āhāra° C °ranto tañvarṇṇān tañ-
bha° . — 14. C °rmāḥ prajñā° BC °yetsuh | yato va so(C °to ca so tañ) bhavanto ke(C °ke-
na)cit pā° rmā(C °rmāḥ) prajñāpayetsuh || atha° .

16¹. C omet 16¹ et 16². B °ṇḍulañ phalañ° veyo sà° . — 16². B sānañ lūno so kalpañ
bhava° nañ pi ra se na° yati te va° . — 17. B °nto te ḡliñ° C ḡliñ° ṇḍulañ āhā° BC
°ram āhārañtā° C °rṇṇān tañbha° dlvānañ tishṭhāmāh B °tishṭhāma | .

तदाहारा चिरं दीर्घमध्यानं हि तिष्ठेम ॥ यतो च सानं केचित्पापका अकुशला
धर्मा प्रज्ञायेत्सुः अथ से शालिस्त्र कणो च तुषो च पर्यवनहे ॥ यो च सायं लूनी
सो कास्त्रं न जातो न पक्वो न विह्वो अवदानं पि च से प्रज्ञायति ॥ यो पि कास्त्रं
लूनी सो सायं न जातो न पक्वो न विह्वो अवदानं पि च से प्रज्ञायति । यं नूनं
5 वयं शालिचेवाणि विभजेम सीमां नयेमः ॥ इमं भवन्तानां शालिचेवं इममस्त्राकं
मापयेमः ॥ अथ खलु भिचवस्ते सत्वाः शालिचेवाणां सीमा नयेन्सुः । इमं
भवन्तानां शालिचेवं इममस्त्राकं ॥

अथ खलु भिचवः अन्यतरस्य सत्वस्य शालिहारं गतस्य एतदभवत् ॥ किं स्त्र
नाम अहं भविष्यं केन स्त्र नाम जीवितं कल्पेयं स्वके शालिभागे क्षीणे ॥ यं नूनाहं
10 अदित्तं अन्यातकं शालिमादियेयं ॥ अथ खलु भिचवो सो सत्वो स्वकं शालिभागं
परिरचन्तो अदिन्नमन्यातकं शालिभागमादियेय ॥ अद्राक्षीन्भिचवो न्यतरः सत्वो
तं सत्वमदिन्नमन्यातकं शालिं आदियन्तं दृष्ट्वा च पुनर्येन सो सत्वो तेनोपसंक्रमित्वा
तं सत्वमेतदवोचत् ॥ अपि नाम त्वं भो सत्व अदिन्नमन्यातकं शालिमादियसि ॥
एवमुक्ते भिचवः सो सत्वस्तं सत्वमेतदवोचत् ॥ तेन हि भो सत्व न पुनरेवं भवि-
15 ष्यति ॥ द्वितीयं पि भिचवस्तस्य सत्वस्य शालिहारं गतस्य एतदभवत् ॥ किं स्त्र
नाम अहं भविष्यं केन स्त्र नाम अहं जीविकां कल्पेयं स्वके शालिभागे क्षीणे ॥ यं
नूनाहं अदिन्नमन्यातकं शालिमादियेयं ॥ द्वितीयं पि भिचवः सो सत्वो स्वकं
शालिभागं परिरचन्तो अदिन्नमन्यातकं शालिमादियेत् ॥ अद्राक्षीन्भिचवः सो
सत्वस्तं सत्वं द्वितीयकं पि अदिन्नमन्यातकं शालिमादियन्तं ॥ दृष्ट्वा च पुनर्येन सो
20 सत्वो तेनोपसंक्रमित्वा तं सत्वमेतदवोचत् ॥ अस्ति नाम त्वं भो सत्व यावद्वितीयकं

1. BC °kenacit pā° C °dharmāḥ yaññāye° BC °yetsuḥ | atha so çāli° C °ryavatañho | .
— 2. C °no sau kālyañ° B °pakvā na vi ° nañ pi va se pra° C °pi ca so pra° B °yati so
pi kâ°. — 3. BC so pi kâ° C °dānañ ca va se na pra° B °pi ca va se na pra° yati nūnañ°.
— 4. BC nūnañ cāyañ çā° C °bhajemah | B °nayemah imañ°. — 5. BC °bhavantā | (C
°nto) tañ çā° smākañ māpayetsuḥ | .

6¹. BC °pām çimā nayetsuḥ | . — 6². BC °kshetrā i° C °imaññ asmā°. — 8¹. C °ksha-
varanyalarāṇsya° çāliñ hā° gatasya satvasya çāliñ hārañ gatasya°. — 8². C kisyā nā°
BC °jivitāt kalpe° B °kshīṇe yañ°. — 9. B °m ādiyeyañ || . — 10. C °m ādideyañ | B
°ādiyeyañ | BC °yañ atha khalu bhikshavo so satvo svakañ çalibhāgañ parilakshanto
adinna(B °nya)m anyātakañ çalibhāgañ ādiyeya(C °dideyañ) adrā°.

11. C °kshavaḥ anyatarañ satvas tañ sa° dinnāñ anyā° B °liñ ādiyantañ° C °punaḥ
yena°. — 13. B °nyātakañ BC °çālim ādiyasi || . — 14¹. B °vaḥ sa satvañ tañ sa°. —
14². BC °bho puna°. — 15². B °jivakāñ° kshīṇe yañ nū°.

16. C °dinnāñ anyā° çāliñ ādideyañ | . — 17. B °bhāga pari° BC °raksha adi° B
°dinyam anyātakañ° m ādiyet | C °m ādideyañ | . — 18. B °satva tañ sa° dinyam anyā°.
— 20. BC °m ādiyasi | .

पि अदिन्नमन्यातकं शालिमादियसि ॥ द्वितीयं पि भिचवः सो सत्त्वो तं सत्वमेत-
द्वोचत् ॥ तेन हि भो सत्त्व न पुनरेवं भविष्यति ॥ तृतीयकं पि भिचवः तस्य
सत्वस्य शालिहारं गतस्यैतदभवत् ॥ किं स्य नाम अहं भविष्यं केन स्य नाम जी-
विकां कल्पयिष्यं स्वके शालिभागे जीषे ॥ यं नूनाहमदिन्नमन्यातकं शालिमादियेयं ॥
तृतीयकं पि भिचवः सो सत्त्वो स्वकं शालिभागं परिरचन्तो अदिन्नमन्यातकं शालि- 5
मादियति ॥ अद्राचीन्निचवः सो सत्त्वो तं सत्त्वं तृतीयकं पि अदिन्नमन्यातकं शा-
लिमादियन्तं ॥ दृष्ट्वा च पुनर्येन सो सत्त्वो तेनुपसंक्रमित्वा तं सत्त्वं दण्डेन परिता-
डयन्तो एवमाह ॥ अस्ति नाम त्वं भो सत्त्व यावत्तृतीयकं पि अदिन्नमन्यातकं
शालिमादियसि ॥ अथ खलु भिचवः सो सत्त्वो उभौ बाहौ प्रगृह्य विक्रन्दे वि-
क्रोशे ॥ अधर्मी भवन्तो लोके प्रादुर्भूतः असद्धर्मी भवन्तो लोके प्रादुर्भूतः यच्च 10
नाम लोके दण्डादानं प्रज्ञायति ॥ अथ खलु भिचवः सो सत्त्वो पृथिवीयं दण्ड-
मावेष्टित्वा उभौ बाहू प्रगृह्य विक्रन्दे विक्रोशे ॥ अधर्मी भवन्तो लोके प्रादुर्भूतो
असद्धर्मी भवन्तो लोके प्रादुर्भूतः यच्च हि नाम अदिन्नादानं च मृषावादं च लोके
प्रज्ञायति ॥ एवं च पुनर्भिचवः इमेषां चयाणां पापकानां अकुशलाणां धर्माणां
प्रथम एवमेव लोके प्रादुर्भावो तवचादिन्नादानस्य मृषावादस्य दण्डादानस्य च ॥ 15

अथ खलु भिचवः ते सत्त्वा संधावेन्सुः संनिपतेन्सुः संधावित्वा संनिपतित्वा
संमन्तेन्सुः ॥ यं नूनं वयं भवन्तो यो अस्माकं सत्त्वो सर्वप्रासादिको सर्वमहेशाख्यो
च तं संमन्येमः यो अस्माकं नियहारहं च निगृह्णीया प्रयहारहं च प्रगृह्णीया देश्ये
चायं स्वकस्वकेषु शालिचेत्रेषु शालिभागं ॥ अथ खलु भिचवः ते सत्त्वा यो सानं

1. C °so satvas tañ sa°. — 3. C kisiya nā° BC °kshñe pu(C °pū)nar yañ nū°. — 4. B °nāhañm adi° C °nāhañ adi° B °dīnyam anyā ° m ādiye° C °m ādideyañ | . — 5. BC tṛi-
tiya° C °vañ sa satvo° B °m ādiyati | .

6. B °m ādiyantañ dṛi°. — 7. B °yena satvo° C °yena satvas tenopa° B °yanto | evam
āha asti°. — 8. B °m ādiyasi || . — 9. BC °satvo bāhāyāñ bāhañ pra° B °vikoṣe adha°
C °kroṣo. — 10. BC adharmā bha° asadharmo° prādubhūtañ(C °to) yatra °dānañ loke
prajāñ° B °jñāpayati | .

11. B °prithiviyāñ °bāhu pragṛi° BC °hya vikramande vikroṣe(C °ñe) adha°. — 12. B
°dubhāto° C °dubhūtañ asadharmā bha° B °ddharmā bha° BC °dubhūtañ C °dinnadā°. —
14. C °kshavar ime° kānām aku° BC °thamāna(C °nā)m evamevañ lo °rbhāvo(C °vañ) ||
tadya° C °thā adinnā° BC °daṇḍadā°.

16. C °kshavas te satvā° BC °dhāvētsuñ sañnipāte(C °tṛ)tsuñ sañndhā° nṛetsuñ yañ
nū°. — 17. C °nūnāha vayanāñ °yo °smākañ satva sarva° ca tañ samanye° yo °smākañ ni-
rgabārarha ca ni° BC °ca nigrihñiyā pra° C °hañ ca nigrihñātu deçaya vayanāñ B °gri-
hneya deçata vayanāñ C °yañ svakeshu çālibhāgeshu çālibhā°. — 19. C °vañ tena satvā°
satvar abhññi | savāñ asmākañ sa° (p. suiv. l. 1) B °ca tañ samanyetsuñ bhavā°.

सत्त्वो अभूषि सर्वप्रासादिको च सर्वमहेशाख्यो च तं संमन्येन्तुः ॥ भवानस्माकं सत्त्वं
नियहारहं च निगृह्णातु प्रयहारहं च प्रगृह्णातु वयं ते सर्वसत्त्वानां अयताये संमन्येम
स्वकस्वकेषु शालिचेत्रेषु षष्ठं शालिभागं ददाम ॥ महता जनकायेन संमतो ति
महासम्मतो ति संज्ञा उदपासि । अरहति शालिचेत्रेषु शालिभागे ति राजा ति

5 संज्ञा उदपासि । सम्यक् रचति परिपालेति मूर्ध्नाभिषिक्तः . . . . . संज्ञा उद-
पासि । मातापितृसमो नैगमजानपदेषु त्ति जानपदस्थामवीर्यप्राप्तो ति संज्ञा
उदपासि ॥ तेनाहं राजा चचियो मूर्ध्नाभिषिक्तो जनपदस्थामवीर्यप्राप्तो ति ॥

राज्ञो सम्मतस्य पुत्रो कल्याणो कल्याणस्य पुत्रो रवो रवस्य पुत्रो उपोषधो उपो-
षधस्य पुत्रो राजा भान्धातो ॥ राज्ञो भान्धातस्य पुत्रपौत्रिकायो नप्तप्रनप्तिकायो

10 बह्विनि राजसहस्राणि । पश्चिमको शाकेते महानगरे सुजातो नाम इक्ष्वाकुराजा
अभूषि ॥ सुजातस्य खलु इक्ष्वाकुराज्ञो पंच पुत्रा अभूषि ओपुरो निपुरो करकाण्डको
उत्कामुखो हस्तिकशीर्षो । पंच च धीतरो कुमारियो शुद्धा विमला विजिता
जला जली ॥ जेन्तो नाम कुमारो वैलासिकाये पुत्रो ॥ तस्य माता जेन्ती नाम ॥
ताये राजा सुजातो स्त्रीधर्मेण आराधितो । तस्य राजा प्रीतो संवृत्तो ॥ प्रीतेन

15 राज्ञा जेन्ती वरेण प्रवारिता ॥ जेन्ती वरेण प्रवारेमि । यं मे वरं याचसि तं
ते वरं ददामि ॥ सा दानि आह ॥ महाराज यावता खु मातापितरं अपृच्छामि
ततो देवस्य सकाशातो वरं याचिष्यामि ॥ ताये मातापितृणां आरोचितं ॥ रा-
ज्ञाहं वरेण प्रवारिता तद्युष्माकं किं वरमुच्यति किं राज्ञो वरं याचामि ॥ तेहि

1. BC °satvo(C °tva) nigrāhāraṁ ca nīgrīhātū vayaṁ te° C °nyemah sva°. — 3. BC mahato jana° mahāsamanto ti saṁ° B °jñām uyāsi | C °jñān uda°. — 4. BC arhati | çā° C °ti | çālibhāgeshu rājā° jñān adapā° B °jñām uda°. — 5. C °paripāreti° BC °shiktaḥ saṁjñām udapāsi mātā°.

6. BC °trīsamā nai° deshū(C °shu)nti jā° B °sthāvīryaprap̄to saṁ° C °prāptaḥ saṁjñān uda° B °jñām uda°. — 7. C °jā kshetri° B °sthāvīrya° BC °prāpteti || . — 8. C rājño mahāsamma° tro rāvo rāvasya° B °tro ravo rocasya putro upodadho u° ndhāto rājño°. — 9. C rājā māṁdhā° putro trikāye na° B °putro pautrikāye na° ptikāye ba° BC °hasrāṇāṁ paçci°.

11. BC °jño shaṭ putrā° shi | opu° kaṇḍu(C °ṇḍa)kā ulkā° rsho pañca°. — 12. C °mārīyo°. — 13¹. C jeto nāma ikshvāku rājā abhūshi | sujātasya khalu ikshvākurājño shaṭ putrā abhūshi | opuro nipuro karakaṇḍakā ulkāṁukho hastikaçrsho pañca ca dhitaro kumārīyo çuddhā vimalā vijitā jalā jali | jeto nāma° B jeto nāma° tro tasya°. — 13². B °tā janti nāma tāye°. — 14¹. BC °ṇa abhāvino tasya°. — 14². C °rājā saṁvri°. — 14³. C °tena rājā je° BC °jenti vare° ritā jenti°. — 15¹. C jenti vare° B °remi yaṁ°. — 15². B °casī | tan te° dāmi sā dā°.

16¹. B sā dāmi āha || . — 16². C °hārā yācatāṁ khu° B °yāca(? ou °va)tā khu° C °prīcchami | tataḥ de° yāyishyāmi | B °yārishyāmi | . — 17¹. C °trīṇām āroci°. — 17². B °varāṇāṁ ucyā° C °rājñā varaṁ°. — 18. C °sya yaṁ taṁ so te jalpa° B °mate so taṁ° lpali gāma°.

दानि यस्व यं मतं सो तं ज्ञायति ॥ ग्रामवरं याचाहि त्ति ॥ तर्हि अपरा परि-
 ब्राजिका पण्डिता निपुणा मेधाविनी ॥ सा आह ॥ जेन्ति त्वं वैलासिकाये धोता
 तव पुत्रो न किञ्चित्पैतृकस्य द्रव्यस्य प्रभवति किं पुन राज्यस्य ॥ एते पंच कुमारा
 क्षत्रियकन्यापुत्राः ते पैतृकस्य राज्यस्य च द्रव्यस्य च प्रभवन्ति ॥ त्वं च राज्ञा वरेण
 प्रवारिता राजा च सुजातो अप्रतिवचनो सत्यवादी यथावादी तथाकारी तं तुवं 5
 राज्ञो वरं याचाहि ॥ एते पंच कुमारा राज्यातो विप्रवासेत्वा मम पुत्रं जेन्तं
 कुमारं युवराज्ये अभिषिञ्चाहीति ॥ एष देवस्य अत्ययेन शाक्ते महानगरे राजा
 भविष्यतीति ॥ ततो तव सर्वं एवं भविष्यति ॥ ताये राजा सुजातो एवं वरं या-
 चितो ॥ महाराज एतां पंच कुमारां राज्यातो विप्रवासेत्वा जेन्तं कुमारं युवराज्ये
 अभिषिञ्चाहि । यथैषो देवस्य अत्ययेन शाक्ते महानगरे राजा भवेय ॥ एतं मे 10
 वरं देतु राजा ॥ सुजातो श्रुत्वा दुर्मना संवृत्तो तेषां कुमाराणां प्रेम्मेन न च शक्यं
 वरं दत्त्वा अन्यथा कर्तुं ॥ राजा जेन्तीये देवीये आह ॥ एवमस्तु दिन्नं भवतु एतं
 वरं ॥ वरदानं नागरेहि जानपदेहि च श्रुतं कुमारां विप्रवासेत्वा जेन्तं कुमारं
 वैलासिकाये पुत्रं युवराज्ये अभिषिञ्चिष्यतीति ॥ तत्र जनकाये उत्कण्ठो कुमा-
 राणां गुणमाहात्येन या कुमाराणां गतिः सा अस्माकं गतिः ॥ राज्ञा सुजातेन 15
 श्रुतं महाजनकायो शाक्तातो जनपदातो कुमारेहि सार्धं विप्रवसिष्यन्ति इति ॥
 तेन शाक्ते महानगरे घोषणा कारापिता ॥ यो कुमारेहि सह शाक्तातो विप्र-
 वसिष्यति तस्य येन कार्यं तं राजकृत्या कोशातो दीष्यति ॥ येषां हस्तिहि कार्यं
 अश्वेहि रथेहि वा युगेहि वा यानेहि वा शकटेहि वा प्रवहणेहि वा बलिर्वदेहि
 वा मस्त्रियेहि वा अजेहि वा एडकेहि वा धनेहि वा चान्येन वा वस्त्रेण वा अल- 20

1¹. BC °mavart yācāhi nti | . — 1². BC tabim apara para(? C °ri)vrājita pa(B °ji pa)ṇḍi°
 C °punā medhāvinī | B °dhāvinī | . — 2². BC °t paitrikasya° C °na rāryasya | . — 3. C
 °mārā kshetri ° trās te pai ° sya āryasya ca°. — 4. C °tyavādi yathā° BC °tañ bhuvo rā-
 jño° C °jño valaṁ yā°.

6. B °mārājñāto vi° C °māro rājñāto vi° trañ jenti kumā° B °jetañ° BC °varājam abhi°.
 — 7. B °yena sākete° bhavātti | . — 8². B °cito mahā°. — 9. B °tvā jetañ ku° C °mā-
 rañ rājyā° tvā jentiñ kumā°. — 10¹. B °yena sākete° BC °veyaṁ | . — 10². C evañ
 me° B °detu | rājā sujā°.

11. BC °mnena ca çakyañ ° datvā°. — 12¹. C rājā jñenīye de°. — 12². C evañ astu°
 B °vatu || etañ varañ vara°. — 13. BC °rehi janapa° mārāñ vipra° jento kumāro vailāsi-
 (C °çi)kāye putro yuvarāja abhi°. — 14. B °nakāyo utka° B °gatiḥ rājñā°. — 15. C °na-
 kāye çāke° B °yo saketā° BC °pravāsishya°.

17¹. B tena sākete° C °shañāñ kārā° B °pitā yo ku°. — 17². B °saha saketā° C °pra-
 vāsi° BC °shyanti tasya° B °kṛito ko° C °kṛitāto koçāto dishyati | . — 18. C kumārēhi
 sārddhañ hasti kārā° B hasti° vā pravahīne vā ha° C °vā pravāñēhi vā ° maçṇiyēhi° kehi vo
 dhane° B °vastrena vā a° BC °kṛito koçā°.

कारेहि वा दासेहि वा दासीहि वा तं सर्वं राजकृत्वा कोशातो दीयति ॥ कुमारेहि सार्धं विप्रवसन्तानां राजाण्येहि एवं कोशकोष्ठागारा मुक्तं यो यं याचति तस्य तं दीयति ॥ एवं ते कुमारा शाकेतातो अनेकेहि जानपदसहस्रेहि सार्धं महता बलकायेन अनेकेहि शकटयुग्मयानसहस्रेहि शाकेतातो नगरातो निर्याता उत्तरामुखं प्रयाता ॥ काशिकोशलेन राज्ञा प्रगृहीता ॥ कुमार कृतपुष्पा च महेशाख्या च निवाता च सुखसंस्पर्शा च पुष्पवन्ता च धार्मिका च । तेषां सर्वे काशिकोशलका मनुष्या मूलातो प्रीता ॥ अहो याव कल्याणा कुमार धार्मिका च ॥ तस्य राज्ञो यथोक्तं भगवता शक्रप्रश्नेषु ॥ ईर्ष्यामात्सर्यसंयोजनसंप्रयुक्ता देवमनुष्या असुरा गरुडा गन्धर्वा यक्षा राक्षसा पिशाचा कुक्षाण्डा ये वा पुनरन्ये ॥ सन्ति पृथुकायाः ॥ तस्य काशिकोशलराज्ञो ईर्ष्याधर्मं संवृत्तं ॥ यथैव एषो जनकायो इमेषां कुमारानां गुणगृहीतो स्थानमेतद्विदति यं एते मम जीवितातो व्यपरोपेत्वा अतो कुमारं राज्ये अभिषिञ्चेत्सुः ॥ ते दानि तेनापि काशिकोशलेन राज्ञा विप्रवासिता ॥

अनुहिमवन्ते कपिलो नाम ऋषिः प्रतिवसति पंचाभिज्ञो चतुर्थानलामी महर्षिको महानुभावो ॥ तस्य तं आश्रमपदं महाविस्तीर्णं रमणीयं मूलपुष्पोपेतं पत्रोपेतं फलोपेतं पानीयोपेतं मूलसहस्रउपशोभितं महं चात्र शाकोटवनखण्डं ॥ ते दानि कुमार तर्हि पि शाकोटवनखण्डे आवासिता ॥ तत्र समनुक्रान्ता वाल्मजका काशिकोशलां जनपदां गच्छन्ति च ॥ ते वाल्मजका अनेन पृच्छीयन्ति कुतो आगच्छथ न्ति ॥ ते आहन्सुः ॥ अमुकातो शाकोटवनखण्डातो ॥ शाकेता अपि

1. C °sārdha vipravāsatanānā° B °pravasatanānā° shtāgarān mukto yo yañ° C °gāre mukta yo yañ° dishyati | . — 3. B °mārā sāke° dasahasre° srechī sāke° BC °ryāto utta° C °prayāto B °yātā kāci°. — 5°. C kumāro kṛitapunyo mahe° BC °çākhyo ca ni° sparçatā ca pūrṇnavantā° C °rmiko ca B °kā ca teshānā°.

6. C °sarve kāci° BC °nushya mūlāto prītā aho°. — 7. C °yāvat kalpāto kumā° B °dhāmikā ca tasya°. — 8°. C tasye rā° valā krapra° B °çneshu īrshyā°. — 8°. C īrshyāmānsa-ryya° B °nushyā aghurā ga° kāyāñ tasya°. — 10°. B °jño iryādha° C °jño īrshyādharmasāñ° B °ttañ ya°. — 10°. C °thaivañ esho° grihitā° B °grihitāñ sthā° B °dyati | yañ ete° C °ti | yam ete° ropayitvā a° B °ropitvā a° BC °mārāñ rā° cetsuñ | .

14. B °pilā nāma° C °catudhyāna° B °nalya(?)bhi ma° C °lābhi ma° B °rddhikā mahā°. — 15. B tasya tañ çrama° BC °stirṇa rama° B °mūlo pushpo° C °mulopetañ pushpo° patropetañ pāniyo° B °patrāpetañ | phalo° BC °tañ mahāñ cātra sā(C °çā)kotakava°.

17°. BC °pi sākota° C °khaṇḍañ āvā°. — 17°. BC tatra(B °trā) sāmānokrānto vāñi° C °jako kāci°koçalāñ jana° BC °nti vā te vāñi°. — 18. C °pricchiyanti° BC °gacchanti || . — 19°. BC °āhatsuh || . — 19°. B °kotavana° C °kotakavana°. — 19°. C çākotā api koçalya api vāñi° B °çalā api vāñi° hiñ pi gagaccha° C °kotakavana° B °khaṇḍe te pi°.

कोशला वाणिजका तर्हि पि गच्छन्ति शाकोटवनखण्डे ॥ ते पि पृच्छीयन्ति ॥
 कर्हिं गमिष्यथ त्ति ॥ ते पि आहन्सुः ॥ शाकोटवनखण्डं अनुहिमवन्तं ॥ तेहि
 दानि कुमारेहि मा मो जातिसंदोषं भविष्यतीति जातिसंदोषभयेन स्वकस्वका येव
 मातृयो भगिनीयो परस्परस्व विवाहिता ॥ राजा सुजातो अमात्यानां पृच्छति ॥
 मो अमात्या कुमारा कर्हिं आवसन्ति ॥ अमात्या आहन्सुः ॥ महाराज अनुहि- 5
 मवन्ते महाशाकोटकवनखण्डं तर्हिं कुमारा प्रतिवसन्ति ॥ राजा अमात्यानां
 पृच्छति ॥ कुतो कुमारेहि दाराणि अनीतानि ॥ अमात्या आहन्सुः ॥ श्रुतं मो
 महाराज कुमारेहि जातिसंदोषभयेन स्वकस्वका येव मातृयो भगिनीयो परस्परस्व
 विवाहितायो मा मो जातिसंदोषं भविष्यतीति ॥ राज्ञा दानि सुजातेन पुरोहितो
 च अन्ये च ब्राह्मणपण्डिता पृच्छिता ॥ शक्या एतमेवं कर्तुं यथा तेहि कुमारेहि 10
 कृतं ॥ ते पुरोहितप्रमुखा ब्राह्मणपण्डिता आहन्सुः ॥ शक्यं महाराज कुमारा
 ततो निदानं दोषेण न लिप्यन्ति ॥ राजा सुजातो ब्राह्मणपण्डितानां श्रुत्वा इष्टो
 तुष्टो आत्तमना इमं उदानमुदानये ॥ शक्या पुनर्भवन्तो कुमारा ॥ तेषां दानि
 कमाराणां शक्यं शाकिया ति समाख्यासमाज्ञाप्रज्ञप्ति उदपासि ॥

तेषां दानि कुमाराणां एतदभवत् ॥ केवत्तकं वयं इह शाकोटकवनखण्डे नि- 15
 वासं कल्पेष्मामः ॥ महान्च अयं जगकायो आगच्छति ॥ यं नूनं वयं नगरं मा-
 पयेमः ॥ ते दानि कुमारा कपिलस्व ऋषिस्व सकाशं संक्रान्ता ॥ ते ऋषिस्व
 पादौ वन्दित्वा आहन्सुः ॥ यदि भगवां कपिलो अनुजानेय्या वयं इमस्मिं नगरं
 मापयेमः ऋषिस्व नामेन कपिलवस्तुं ॥ ऋषि आह ॥ यदि मम इदमाश्रमं रा-

1. C °pricchiyanti. — 2¹. C kehiñ ga° BC °shyathanti | . — 2². BC °ābatsuh | . —
 2³. C °kotakavanakhaṇḍe so hi° B °vanashaṇḍaṃ | sā hi° BC °hi jānāntena teli°. — 2⁴. B
 °rehi mā(?) māñ jāti° C °rehi mama jāti° BC °titi | te pi jāti° C °shabbhavana° svakānyevañ
 mā° B °mātriyo bha°. — 5¹. C ho bhaṇe amā° B ho amā° C °māro kahiñ° BC °hiñ ṇa-
 vayanti | . — 5². C °hatsuh | . — 5³. C °ṇakotakavanakhaṇḍe tahiñ° B °khaṇḍaṃ tu°
 C °māro prati°.

7¹. C °hatsuh | . — 7². BC ṇṇuto mo mahā° C °shabbhavana° B °kasvakā veva mā° C °kā
 yena mā° B °hitāyo | mā māñ jāti° C °mām evañ jā°. — 9. C °cchito B °cchitā ṇakā°.

11¹. C °hatsuh | B °nsuh ṇakyañ°. — 11². C °rājāna ku° BC °kumāro ato nīlānañ-
 (B °vañ) doṣheṇa līpyati | . — 12. BC °ṇṇutvā citto tushhiḥo ātta° C °jimañ uddānaye B
 °naye ṇakya°. — 13¹. B ṇakya pu° C ṇakyañ pu° māro B °māra teshāñ°. — 13². C teshā
 dāni° rānāñ ṇa° B °ṇakya ṇa° BC °kiyāni sañ(C °mañ)khyāsamanāprajāna°. — 15². B ke-
 vantitañ(?) vayanñ° C °kevañi vayanñ° ṇakotakava°.

16¹. C °kāye āga°. — 16². C °garam āpa° BC °padyemah te dā°. — 17¹. C °māro
 kapi° shisyaṇa ṇakāsañ sañkrāntās te ri°. — 17². C °hatsuh | . — 18. C °gavāñ kapi° B
 °anuyāne° C °nagara māpaye ri° B °māshaye ri° BC °nāme kapi° C °vastu | . — 19². BC
 °ṇrame rāja° C °gara māpe° B °māpe(?)tha | tato° nāmi te ku°.

- जकुलं कृत्वा नगरं मापेथ ततो अनुजानामि ॥ ते कुमारो ऋषिस्त आहन्तुः ॥
यथा ऋषिस्त अभिप्रायो तथा करिष्यामः ॥ इममाश्रमं राजकुलं कृत्वा नगरं
मापेध्यामः ॥ ऋषिणा तं वस्तुं तेषां कुमारानां करकं गृह्य उदकेन दिप्तं ॥ कुमा-
रेहि पि तं ऋषिस्त आश्रमं राजकुलं कृत्वा नगरं मापितं ॥ कपिलेन ऋषिणा
5 वस्तुं दिप्तं ति कपिलवस्तुसमाख्या उदपासि ॥ एवं कपिलवस्तुमहानगरं ऋद्धो च
स्फीतो च चेमो च सुमिहो च आकीर्णजनमनुष्यो च बज्जजनमनुष्यो सुखितजनम-
नुष्यो विस्तीर्णजनपरिवारो च संवृत्तो दिशि विदिशि विश्रुतो च संवृत्तो उत्सवस-
माजबज्जलो वणिजप्रियो व्यवहारसम्पन्नो ॥
- तेषां दानि पंचानां कुमारानां ओपुरस्त निपुरस्त करण्डकस्त उत्कामुखस्त
10 हस्तिकशीर्षस्त च ओपुरो कुमारो ज्येष्ठो ॥ सो कपिलवस्तुस्त्रिं राज्ये चाभिषिक्तो ॥
ओपुरस्त राज्ञो पुत्रो निपुरो निपुरस्त राज्ञो पुत्रो करण्डो करण्डकस्त राज्ञो
पुत्रो उत्कामुखो उत्कामुखस्त पुत्रो हस्तिकशीर्षो हस्तिकशीर्षस्त पुत्रो सिंहहनुः ॥
सिंहहनुस्त राज्ञो चत्वारि पुत्राः शुद्धोदनो धीतोदनो शुक्लोदनो अमृतोदनो
अमिता च नाम दारिका ॥
- 15 तर्हि दानि अपरस्त शाकियस्त महत्तरस्त धीता प्रासादिका दर्शनीया अचु-
द्रावकाशा परमपुष्करतया समन्वागता तस्या दारिकाये कुष्ठव्याधि उत्पन्नः ॥ सा
दानि तेन कुष्ठव्याधिना यस्ता ॥ वैद्या घटन्ति सर्वक्रिया क्रियन्ति न च वार्त्तीम-
वति आलेपनप्रत्वालेपनानि वमनविरचनानि च क्रियन्ति न च कुष्ठव्याधि प्रशा-
न्यति ॥ सर्वं शरीरमेकत्रणं ॥ सर्वस्त जनस्त तां दृष्ट्वा घृणा उत्पद्यति ॥ सा
20 दानि धातृहि यानके आरूपिय अनुहिमवन्तं नीता ॥ तच्च उत्संगपर्वते गुहां
खनापयित्वा सा दारिका प्रवेशिता प्रभूतं च खाद्यभोज्यं उदकं च उपस्तरणप्रावरणं

1. C °māro ṛishi ° hatsuh | . — 2¹. C °shyāma | . — 2². C idañim āgrama rāja ° gara mā°. — 3¹. B °stuñ || teshāñ ° dinnañ kumā°. — 3². BC °hi pi tañ ṛi° C °gara māpi° B °tañ kapi°. — 4. C kapileṇa kapile ṛi B °pileṇa ṛi° BC °dinnā ti ka° B °vastuñ samabhyā uda° C °samatyā uda°. — 5. C °vastuñ mahā ° sukhitajanamanushyo ca visti ° utsadasa-nmāja° B °mpanno teshāñ°.

9. C °sya kacakaṇḍakasya° B °ṇḍakasya rājño putro ulkā mukho ulkā mukhasya pu° (l. 12) C °stinicishāñsya co opu ° shtho so kapi°. — 10. C °rājāñnye cābhishikto opu°.

11. C °rāja putro nāma nipurasya ° karakarṇṇo kara ° jño putro ulkā mukhasya putro ha-stinikaṇḍashasya pu° B °stinikaṇḍ ° stinikaṇḍ° BC °tso smiñbahaññ siñ°. — 13. B °hanurā-jño° C °putro cūddho°. — 15. B °dāni yāyerasya° C °ni yo parasya° B °matvāgatā° C °gatāḥ | tasya° BC °tasya dāni kāye° C °kushṭavyādhir utpanno | B °tpannaḥ sā dā°.

16. C sā dārikā tena kuṣṭavyā ° grashtā B °stā vai°. — 17. BC vaidyo gha° B °gha-ttāñti sarva ° na ca vattibhava° C °na ca varddhibha° B °ālapana° BC °kuṣṭavyā°. — 19¹. C sarvaçari° B °vraññ sarva°. — 19². C °ṛiḥi jānakehi ārū°. — 20. C °tsañge parva° BC °sushṭu pishi(C °vi)ivā mahāpāñsurā° C °vastu pravi°.

स्थपेत्वा गुहाये द्वारं सुष्ठु पिधित्वा महापांशुराशिं कृत्वा नगरं कपिलवस्तुं प्रविष्टाः ॥
तस्या दानि दारिकाये तर्हि गुहाये वसन्तीये तेन निवातेन च संरोधेन च तस्या
गुहाये उष्मेण सर्वं च कुष्ठव्याधिं विसृतं शरीरं चौर्ध्वं निर्ब्रणं संवृत्तं उत्तमरूपसंजातं
नापि ज्ञायते मानुषिका एषा ति ॥ तर्हि दानि उद्देशे व्याघ्रो पर्याहिण्डन्तो
आगतौ ॥

5

घ्राणैः पश्यन्ति पशवः वेदैः पश्यन्ति ब्राह्मणाः ।

चारैः पश्यन्ति राजानो चक्षुभ्यामितरा प्रजा इति ॥

सो दानि व्याघ्रो तं मनुष्यगन्धमुपजिघ्रति ॥ तेन दानि तं मनुष्यगन्धमुपजि-
घ्रित्वा तं महापांशुराशिं पादेहि अपकर्षितं ॥ तत्र च अविदूरे कोली नाम रा-
जच्छविः प्रतिवसति पंचाभिज्ञो चतुर्थानलाभी ॥ तस्य तं आश्रमपदं मूलोपेतं 10
पत्रोपेतं पुष्पोपेतं फलोपेतं पानीयोपेतं नानावृक्षसम्पन्नं रमणीयं ॥ सो दानि
च्छवि आश्रमपदं अनुवंक्रमन्तो अनुविचरन्तो तं देशमागतौ यत्र सा शाक्यकन्या
गुहायं निहितिका ॥ तेनापि व्याघ्रेण सर्वं तं पांशुराशिं पादेन अपकर्षितं काष्ठा-
वशेषं संवृत्तं ॥ सो दानि व्याघ्रो तं च्छविं दृष्ट्वा ओसङ्क्रितो च्छविणा ॥ व्याघ्रेण
तत्पांशु अपकर्षितकं दृष्ट्वा च्छविस्व कौतूहलं संजातं ॥ तेन दानि च्छविणा तानि 15
काष्ठानि अपकर्षितानि तस्या गुहाये द्वारमपावृतं ॥ तेन शाक्यकन्या दृष्ट्वा उत्तम-
वीर्येण नापि ज्ञायति मानुषिका ति ॥ एषो च्छवि पृच्छति ॥ भद्रे का त्वं ति ॥
मानुषिका सा आह ॥ अहं कपिलवस्तुतो अमुकस्य शाक्यस्य धीता ॥ साहं कुष्ठ-
व्याधिना परिगता इह जीवन्तिका एवं विवर्जिता ॥ तस्य तां शाक्यकन्यां दृष्ट्वा
उत्तमरूपधरां तीव्रो रागो प्रादुर्भूतः ॥

20

2. B tasya dāni °vātēna na saññro° BC °tasya guhā° C °sarva ca ku° BC °kushṭavyādhiñ
viçrutañ co(C °cau)kshañ °rvraṇa saññri° C °eshāñm ādiñ B °eshādi tahiñ. — 4. C
tarhi dā°.

6. C °çavo vedaiḥ °hmaṇo B °ṇāḥ cārāiḥ°. — 7. B °kshubhyāñm itarā° C °kshubhyāñ
itarā prajān iti |. — 8¹. B °ghrati tena dā°. — 8². BC °tañ mānushya°. — 9. C °ca
abhidū° B °ṛishih pravasa° BC °lābhi tasya°. — 10. BC °mpanno rama° C °maniyāñ |.

11. C °ṛishir āçra° BC °nucakrama° C °hāyāñ nihi°. — 13. B tena pi vyā° C tenopi
vyā° BC °tañ pāçurā° C °rāpiñ pā° B °rshitañ | kà °ttañ so dā°. — 14¹. B °ghro tam
ṛishiñ BC °kito ṛishinā tad(C °tañ) vyāghreṇa°. — 14². BC °ḍṛishyāñ ṛishi° B °kautu-
halañ C °hala saññjā°. — 15. BC te dāni °kāshtāni aparkashitā °tasya guhā° C °dvāre
apāvri° B °ṛṛitañ tena°.

16. BC °kyakamñyā ḍṛishthā(C °shṭvā) uttamena viṛye° B °ryena nāpi° C °ryenāpi jñā°
BC °shikāni ||. — 17¹. B esho rishi pri°. — 18¹. B °kā sā hāha ||. — 18². BC alañ kapi°
C °dhito sāhañ B °dhitā sāhañ. — 18³. C °kushṭavyā° vañ visarjitā |. — 19. C °kva-
kamñyāñ °bhūto |.

किंचापि तावच्चिरब्रह्मचारी
न चास्य रागानुशयो समूहतो ।
पुनो पि सो रागविषो प्रकुप्यति
तिष्ठं यथा काष्ठगतं अनूहतं ॥

- 5 सो दानि राजर्षिः ताये शाक्यकन्याये सार्धं संयोगं गतो ध्यानेहि च अभिज्ञाहि च भट्टो ॥ सो दानि तां शाक्यकन्यां गृह्य आश्रमपदं गतो ॥ सा दानि शाक्य-
कन्या तर्हि आश्रमपदे कोलेन राजर्षिणा सार्धं संवसति ॥ षोडश बालां यमलां
पुत्रां प्रजाता ॥ द्वात्रिंश च्छषिकुमारा प्रासादिका दर्शनीया अजिनजटाधराः ॥
ते दानि यं कालं विवृद्धा च्छषिकुमारा ततो मातरे कपिलवस्तुं विसर्जिता ॥ गच्छथ
10 पुत्रा कपिलवस्तुं महानगरं अमुको नाम शाक्यो मम पिता वो मातामहो ।
तस्य अमुकस्य पुत्रा ते वो मातुलका योभूयेन शाक्यमहत्तरका ज्ञातिका महन्तो
वो कुलवंशो ॥ ते युष्माकं वृत्तिं संविधेयन्ति ॥ ताये शिञ्जिता यथा शाक्यानां
समुदाचारं ॥ एवं वो शाक्यपरिषा उपसंक्रमितव्या । एवमभिवादनं कर्तव्यं ।
एवं निषीदितव्यं ॥ सर्वे शाक्यसमुदाचारं संदिशित्वा विसर्जिता ॥ ते मातापि-
15 तृणामभिवादेत्वा प्रदक्षिणं कृत्वा गता अनुपूर्वेण कपिलवस्तुमनुप्राप्ताः ॥
सर्वे यथायुक्ताये पटिपाटिकाये कपिलवस्तुं प्रविशन्ति ॥ तानृषिकुमारां दृष्ट्वा
महाजनकायो समन्वाहरति ॥ अहो यादृशा च्छषिकुमाराः प्रासादिका दर्शनीया
च अजिनजटाधारिणो ॥ ते दानि महता जनकायेन परिवारिता शाक्यानां
संस्थागारमुपसंक्रान्ताः ॥ पंचमात्राणि च शाक्यशतानि संस्थागारे सन्निषस्यन्ति
20 अभून्सु संनिपतितानि केनचिदेव करणीयेन ॥ ते दानि यथा ताये मातरि संदिष्टा
तेन समुदाचारेण शाक्यपरिषामुपसंक्रान्ता ॥ शाक्यपरिषा च्छषिकुमाराणां तं

1. C °rāgonu° BC °nuçāyo samû°. — 3. B °vishañ pra° C °vishayañ pra° BC °anubha-
tañ. — 5. C °kyakañnyāye sārddha sañ° gatañ dhyānehi ca ajñāhi°.

6¹. C °kyakañnyāñ gri°. — 6². BC °kyakañnyā ta° C °kolyena rāja° sārddha sañ°. —
7. C °jātāñ. — 8. C °triñçad rishi°. — 9¹. C °lañ vṛiddhā° B °rjijā gaccha°. —
9². B °tha | putrā° C °putra kapi° BC °yo mama(C °mā) pi so vo mātāmahā | .

11. C °putro te vo māturakā yo° BC °mahattā vā kulavañço te yu°. — 12¹. B °shyanti
te ye°. — 12². BC te ye çikshayitā ya°. — 13¹. BC °kyapurisha°. — 13². C evaññ abhi°. —
14¹. B °nimiditavyañ sarve°. — 14². C sarva çā° B °rjijā te mā°. — 14³. BC °tri-
ṇāññ abhivāditvā° C °tvā dakshi° prāptāñ B °prāptāñ sarve°.

16¹. BC °thākoshtāye pa° C °paripāti° B °visanti | . — 16². C tāñ pi° BC °mārañ dī°
nvāgato aho°. — 17. C °driço rishi° B °shi | kumā° C °māro prāsā° najatādhā° B °riṇo
te dā° B °krāntāñ pañca°. — 19. C °sharṇṇāni abhūtsuñ sañ° d evaññ kara°. — 20. BC
°sañdyishivā | tena° C °shān upasañkrāntāñ.

21. B °rishā | rishiku° smitāñ te dāni°.

शाक्यसमुदाचारं दृष्ट्वा विस्मिता ॥ ते दानि शाक्या ऋषिकुमाराणां पृच्छन्ति ॥
 कुतो यूयं ति ॥ तेहि तं प्रकृतिं सर्वं आचिञ्चितं यथा ताये मातरि संदिष्टा ॥
 अनुहिमवन्ते अमुकातो आश्रमपदातो कोलस्य राजऋषिष्य पुत्राः अमुकस्य शा-
 क्यस्य धीता सा मी माता ॥ यथा सा शाक्यकन्या तत्र उद्देशे विसर्जिता तथा
 तेहि मातुः श्रुत्वा शाक्यानां सर्वमाचिञ्चितं ॥ शाक्या श्रुत्वा प्रीताः ॥ सो पि 5
 सानं मातामहो शाक्यमहत्तरको जीवति महान्तं च कुलवंशं ॥ सो पि कोलो रा-
 जर्षि वाराणसीतो ज्येष्ठकुमारं राज्याभिषिञ्चित्वा ऋषिप्रव्रजितो दिशासु अभिज्ञा-
 तपरिज्ञातो महात्मा राजर्षिः ॥ ते दानि शाक्या प्रीता संवृत्ताः राजर्षिणा इमे
 जाता न प्राकृतेन पुरुषेण ॥ तेषां शाक्यानां भवति ॥ इमे कुमारा अस्माकं
 सुजाता पि इमेषां च शाक्यकन्या दीयन्तु वृत्तिश्च ॥ तेहि तेषां कुमाराणां शाक्य- 10
 कन्यायो च दिन्नायो कर्षणानि च दिन्नानि सजनपदानि । तद्यथा नामाश्रमं
 निगमं सुमुक्तं कर्करमद्रं अपराणि च कर्षणानि सजनपदानि प्रभूतं स्वापतेयं ॥
 कोलेन ऋषिणा जाता त्ति कोलिया त्ति समाज्ञा व्याघ्रपथे व्याघ्रपथा समाज्ञा च ॥

इति श्रीमहावस्तुअवदाने कोलियानामुत्पत्ति समाप्तं ॥

अथ शाक्यानां देवडहो नाम निगमो ॥ तर्हि सुभूतिर्नाम शाक्यानां महत्तरको 15
 तेन अमुकातो निगमातो कोलियकन्या नाम भार्या आनीता ॥ तस्य सप्त धीतरो
 जाता माया महामाया अतिमाया अनन्तमाया चूलीया कोलीसोवा महाप्रजा-
 पती ॥ मायाउत्पत्ति ॥

राज्ञो सिंहहनुस्य शाक्यराज्ञो चत्वारि पुत्रा दारिका च एका शुद्धोदनो शुक्लो-
 दनो धौतोदनो अमृतोदनो अमिता च दारिका ॥ राज्ञा सिंहहनुना कालगतेन 20

1. C °kyā teshāñi ṛishi° B °kyā rishi° BC °cchati | . — 2¹. C kuto yuyan ti B °yañ ti
 tehi°. — 2². B °sarva āci° C °sarvam āci° B °kshitañ | yathā °sañdrishta° anu° C °sañ-
 drishtvā. — 3. C °dhita° so me mātā B °mātā yathā°. — 4. C °thā sākyaka° B °cākyā ka-
 nyā° BC °rjitā yathā te°. — 5¹. BC °sānañ pi mātā° C °tāmaha cākyā maha° BC °jivanti
 ma °vañcañ so pi°.

6. C °jyeshtho kumā° B °jito | diṣā °rshih te dā°. — 8. C °me jānā na° B °sheṇa
 dharmēṇa | . — 9¹. BC °bhavanti | . — 9². B °māro asmā° C °māro °smā° B °sujā
 imeshāñi° kyakañnyā. — 10. B °cākyā kañnyā° C °kvakañnyā° BC °karyatā(C °tā)ni ca
 di°.

11. C °nāma ācra° BC °ca karpatāni sa °teyañ kole°. — 13. BC °jātānti koliyānti sa-
 majñā° C °jñā vyāghre padyañ vyāghrapadyā° B °jñā vyāghreṇa vyāghrapadyā° BC °dyā
 samajñāyā || . — 14. BC °hiyā nāma utpa° ptañ | . — 15¹. B °gāno tabuñ°. — 15². BC
 °tena samuktāto ni° C °yakañnyā°.

16. C °jātāh mā °yā koliṣo vā ma°. — 18. C °tpatth || . — 19. C °kyarājo catvāri
 putro dāri° BC °kā ca pañca cūddho°. — 20. B °labdhañ rāṇā°.

- शुद्धोदनेन राज्यं प्रतिलब्धं ॥ राज्ञा शुद्धोदनेन अमात्या आणत्ता सदृशां मे दारिकां आनेथ या भवेय प्रासादिका च कुलीना च ॥ तेहि अमात्येहि समन्ततो ब्राह्मणा विसर्जिता पण्डिता च बह्वश्रुता च स्त्रीलक्षणपुरुषलक्षणदारिकालक्षणविधिज्ञा ॥ गच्छथ दारिकां विजानथ या राज्ञो शुद्धोदनस्य योग्या भवेया ॥
- 5 तेहि ब्राह्मणेहि ग्रामनिगमनगरजनपदेहि अखन्तेहि शाक्यानां देवडहे निगमे सुभूतिस्व शाक्यस्य सप्त धीतरो दृष्टा तासां सप्तानां धीतराणं माया सर्वप्रधाना कृत्स्ने च जम्बुद्वीपे तादृशा कन्या सुदुर्लभा ॥ तेहि राज्ञो निवेदितं देवडहे निगमे सुभूतिस्व शाक्यस्य सप्त धीतरो प्रासादिका दर्शनीया च एका चात्र सर्वासां सप्तानां भगिनीनां प्रधाना रूपेणापि तेजेनापि प्रज्ञायि पि सर्वगुणसम्पन्ना माया नाम ॥
- 10 यत्तका अस्माभिः ग्रामनगरनिगमजनपदा अखिता न खल्वस्माभिस्सदृशा कन्या दृष्टपूर्वा यादृशी माया सुभूतिस्व शाक्यस्य धीता ॥ शुद्धोदनेन सुभूतिस्व प्रेषितं ॥ मायां धीतां मम भार्यार्थं देहीति अग्रमहिषी भविष्यति ॥ सुभूतिराह दूतानां ॥ मायाये षड्दारिकायो ज्येष्ठतरिकायो याव तायो बृहन्ति ततो माया महाराजस्व दीयिष्यति ॥ तेहि दूतेहि राज्ञो शुद्धोदनस्य निवेदितं ॥ महाराज एवं सुभूति
- 15 शाक्यो आह ॥ यावदिमा ज्येष्ठतरिका षड्दारिकायो बृहन्ति ततो माया महाराजस्व दीयिष्यतीति ॥ राज्ञा शुद्धोदनेन भूयो दूतो सुभूतिस्व शाक्यस्य प्रेषितो ॥ सर्वां मे सप्त धीतरां देहि ॥ तेहि दूतेहि सुभूतिस्व शाक्यस्य आरोचितं ॥ राजा शुद्धोदनो आह ॥ सर्वां मे सप्त धीतरो देहीति ॥ सुभूतिना शाक्येन राज्ञो शुद्धोदनस्य संदिष्टं ॥ महाराज दिन्ना ते भवन्तु ॥ ता दानि सर्वायो सप्त दारिकायो
- 20 राज्ञा शुद्धोदनेन महता राजच्छेद्वीये महता राजानुभावेन महता राजसमृद्धीये

1. B °na amatyā ā° BC °driçātma dāri ° netha | yā ° nā ca tehi°. — 2. C °samantero brā° B °rushalakshadāri° C °rushalakshaṇavidhi°. — 4. BC °natha | yā rājñā çuddho° C °yogyā bha° B °veyā tehi°. — 5. C °gamajanapadehi anyehi çā° B °hi anyantehi çākyañām devaūbhehi nigamehi subhū° C °devaūbhehi subhū° dṛiṣṭivā° çā kañnyā° BC °nyā na sudu° C °dullabbhāh.

7. BC °rājñā ni° devauble niga° B °me bhūbhūtasya çā° C °diko darça° BC °niyā tatra ekā(C °ko) cātra° C °sām sakāñām bhaginīñām rūpe° B °jñāya pi sa° C °sarvañguṇasampannāh māyā nāmā. — 10. BC °ttakam asmā° B °bhi grā° C °padā añvitāh | na kha° B °padā acyitā na kha° B °bhi sadri° C °çā kañnyā°.

11. B °shitañ māyā°. — 12¹. BC māyā dhitāñ ° ryārthe dehi° C °mahishi bhavi°. — 12². B °r āha || dūtāñām māyā°. — 13. C °kāye jyeshṭatari° BC °yāvataro(C °ttāra) muhya°. — 14². C °çākya r āha | . — 15. BC yā tāvad ime jye° dārikāro(C °rā) muhya° C °tatah mā°.

16 BC rājño çu°. — 17¹. C sarvān me sa°. — 17². C °bhūti çākya°. — 17³. C rājño çu°. — 18¹. C sarvān me sa°. — 18². BC °rājñā çu° dishṭhañ | . — 19¹. BC °dinnāni bhava° C °vanṭo | . — 19². C °dāriyo rā° BC °ye mahātā rā° C °ye ānitāh deva°.

अनीता देवडहातो निगमातो कपिलवस्तुं ॥ रात्रा शुद्धोदनेन द्वे दारिके स्वमन्तः-
पुंरं प्रवेशिता माया च महाप्रजापती च । पंच दारिका पंचभृतृणां दिव्या ॥

द्वादशेहि वर्षेहि बोधिसत्त्वो तुषितभवनातो च्यविष्यति ॥ शुद्धावासा देवा
जंबुद्वीपे प्रत्येकबुद्धानामारोचयन्ति बोधिसत्त्वो च्यविष्यति रिचथ बुद्धत्वेनं ॥

तुषितभवनादतिथशो च्यविष्यति अनन्तज्ञानदर्शावी ।

5

रिचथ बुद्धत्वेनं . . . . . वरलक्षणधरस्य ॥

ते श्रुत्व बुद्धशब्दं प्रत्येकजिना महेश्वरवराणां ।

निर्वासु मुक्तचित्ता स्वयंभुनो चित्तवशवर्ती ॥

ते दानि प्रत्येकबुद्धाः स्वकस्वकानि व्याकरणानि व्याकरित्वा परिनिर्वृताः ॥
वाराणस्यां सार्धयोजने महावनखण्डं तत्र पंच प्रत्येकबुद्धशतानि प्रतिवसेन्सु ॥ 10
ते पि स्वकस्वकानि व्याकरणानि व्याकरित्वा परिनिर्वृता ॥

आलब्धवीर्या सततानुयोगी

उदयचित्ता अकुशीदवर्ती ।

दृढविक्रमा वीर्यबलोपपेता

एकचरा खड्गविषाणकल्या ॥

15

वैहायसमभ्युन्नम्य तेजोधातुं समापदित्वा अनुपादाय परिनिर्वृता ॥ स्वकाये
तेजोधातूये मान्सशोणितं ध्यापितं । शरीराणि पतितानि ॥

. . . . उपेक्षां करुणां च भाव्य

आसेवमानो मुदितां च काले ।

मैत्रेण चित्तेन हितानुकंपी

एको चरे खड्गविषाणकल्यो ॥

20

1. B °m antapuraṃ° BC °praviveçita(C °to) māyā°. — 2. C °dinnāḥ. — 3. C °shyati
siṃcatha°. — 5. BC °nād abhiyaço ° rçavi riṃca°.

6. C siṃcatha° B °rasya te çru°. — 7. BC °çrutvā hu ° rāpāṃ ni°. — 8. C sarvā suvi-
suktācittāḥ sva ° varitīḥ. — 9. B °rvritāḥ vā°. — 10. BC °yojano mahā° B °setsu C °setsuḥ |.

11. BC °kaśvākāni vyā° B °vṛitā ālabdha°. — 12. BC °virvākā çatākānu° C °cittāḥ aku°
vartti B °rtti dṛi°. — 14. B °virvaparopetā° C °ryavaropetā°.

16. BC °sam atyudga° B °pari | nivṛitā | C °nivṛitāḥ. — 17. BC °tāni upe°. — 18. BC
°rupā ca bhāviya | āse(B °ç°)vamāna muditā ca kāle mai°. — 20. BC °kaṃpi e° B °eko
carā kha° C °eka varā khadgavi° kalpāḥ |.

सर्वेषु प्राणेषु निधाय दण्डं
 अविहेठको अन्यतरे पि तेषां ।
 निबिम्बदण्डो त्रसस्थावरेषु
 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 5 ओतारयित्वा गृहिव्यञ्जनानि
 संशीर्णपत्रो यथ पारिपात्रो ।
 काषायवस्त्रो अभिनिष्क्रमित्वा
 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 10 संदारयित्वा गृहिव्यञ्जनानि
 शिखिर्यथा भस्मनि एकचारी ।
 काषायवस्त्रो अभिनिष्क्रमित्वा
 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 संसेवमानस्य सियातिस्नेहो
 स्नेहान्वयं दुःखमिदं प्रभोति ।
 15 संसेवमानं तु जुगुप्समानो
 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 संसेवमानस्य सियातिस्नेहो
 स्नेहान्वयं दुःखमिदं प्रभोति ।
 प्रियातिस्नेहं विजुगुप्समानो
 20 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 संसेवमानस्य सियातिस्नेहो
 स्नेहान्वयं दुःखमिदं प्रभोति ।
 प्रिया वियोगं विजुगुप्समानो
 25 एको चरे खड्गविषाणकल्पो ॥
 संसेवमानस्य सियातिस्नेहो

1. BC °taro pi teshām | . — 3. BC °trasaṁ sthāvare °eka care(C °rā) kha°. — 5. BC °grihya(C °ha)vyaṁ °cīrṇnayatro yathā pāni(C °ṇi)pātro | .

7. BC °tvā esho care° B °shāṇalpo | . — 9. C maṇḍā °grihavyaṁ B °grihyavyaṁ C °cikhiṁ yathā °ni eshaçāri | .

11. C °vastrā abbi °ko carā kha°. — 13. B °yātisnehā tvayā du° C °yātisnehā tadā tvayā du°. — 15. C priyo viyogo vijigupsaniyo eko ca° B °mānā tu ju° BC °ko carā kha°.

17. B °tisnehāḥsnehā tva°. — 19. BC priyeti sne° BC °snehātvayā du° sne° C °carā kha° lpā | .

21. B °ho snehāti duḥkha° C °ho snehātvayā du°. — 23. C saṁsevamāno tu vijugupsa-
 māno eko carā khaḍga° B priyo vi°. — 25. B °snehātvayā duḥ° C °hātvayā du°.

स्नेहान्वयं दुःखमिदं प्रभोति ।
 मित्रेषु आदीनवं संमृशन्तो
 एको चरे खड्गविषाणकल्यो ॥
 संसेवमानस्य सियातिस्नेहो
 स्नेहान्वयं दुःखमिदं प्रभोति ।
 पुत्रेषु आदीनवं संमृशन्तो
 एको चरे खड्गविषाणकल्यो ॥
 पुत्रां सहायानवलोकयन्तो
 हापेति अर्थं प्रतिबद्धचित्तो ।
 न पुत्रमिच्छेय कुतो सहायान्
 एको चरे खड्गविषाणकल्यो ॥
 ज्ञातीं सहायानवलोकयन्तो
 हापेति अर्थं प्रतिबद्धचित्तो ।
 ज्ञाती न इच्छेय कुतो सहायां
 एको चरे खड्गविषाणकल्यो ॥

5

10

15

सर्वा खड्गविषाणगाथा विसरेण कर्तव्या ॥ पंचानां प्रत्येकबुद्धशतानामेकैका
 गाथा ॥ ऋषयो च पतिता ऋषिपतनं ॥

तर्हि वनखण्डे रोहको नाम मृगराजा सहस्रमृगयूथं परिहरति ॥ तस्य दुवे
 पुत्रा न्यग्रोधो च नाम विशाखो च ॥ तेन दानि मृगराजेन एकस्यापि पुत्रस्य पंच
 मृगशतानि दिन्नानि अपरस्यापि पुत्रस्य पंच मृगशतानि दिन्नानि ॥ ब्रह्मदत्तो का- 20
 शिराजा अभीक्ष्णं मृगव्यं निर्धावति तं वनखण्डं परिसमन्तं तत्र च मृगानि हन्ति ॥
 न तत्तत्कां मृगां स्वयं उपजीवति यत्तत्कानि आहतकानि वनगुल्फेषु च वनगहनेषु च
 शरहारेषु च नडकहारेषु च कण्टकहारेषु च प्रविशित्वा मरन्ति ॥ ते तत्र काकश-

2. C *omet les lignes* 2-5. B "sañsṛiṇa". — 4. B "snehātvaṃ du".

6. BC "sañsṛiṇa(C "sa)nto e". — 8. C *putrañ saha ° hāyati artha pra* B "hāyati a °
 citta na pu" C "cittāñ. — 10. C "trañ itreya ku ° hāyati | eko cara" B "yañ | eko".

12. C *jñātīñ saha ° hāyati a* B "hāyanti a" BC "citto | . — 14. C "ko cara kha".

16. B "gāthā rī". — 17. C "titāh rī". — 18. B "gde rāhako" *hasrañmṛiga* BC "ha-
 reti | . — 18. C "putro nva" B "grodhā ca" C "dho nāma ° kho nāma ca | . — 19. B
 "nnāni | apa". — 20. BC "parisāmantāñ" C "tra mṛga mddhyanti B "nidhyanti na ta".

22. B "vati | yatta" C "naggrahano" B "garahāneshu" C "garahāreshu ca *kakāhāreshu*
 ca pra" B "ḍakāhāneshu ° kahāneshu". — 23. B "kākāñkutahi".

- कुन्तेहि खज्जन्ति ॥ न्यग्रोधो मृगराजा तं भ्रातरं विशाखं आह ॥ विशाख एतं
काशिराजं विज्ञापेम ॥ न तत्तत्का त्वं मृगां स्वयं उपजीवसि यत्तत्का आहतका
गहनेहि प्रदेशेहि प्रविशित्वा मरन्ति काकशकुन्तेहि खाद्यन्ति ॥ वयं राज्ञो एकं
मृगं दैवसिक्तं दास्यामः यो तव स्वयं महानसं प्रविशिष्यति ॥ इमं च मृगयूथं न
5 एवं अनयव्यसनमापविष्यन्ति ॥ तस्य भ्राता विशाखो आह ॥ एवं भवतु विज्ञापेम ॥
सो दानि राजा मृग्यं निर्धावितो ॥ तेहि यूथपतीहि मृगराजेहि सो राजा दृष्टो
दूरत एव आगच्छन्तो सबलवाहनो असिधनुशक्तितोमरधरेहि संपरिवृतो ॥ ते
दानि तं राजानं दृष्ट्वा येन राजा तेन अभिमुखा प्रत्युद्गता अभीता अनुत्तस्ता आ-
त्मानं परित्यजित्वा ॥ तेन दानि काशिराज्ञा मृगराजानौ दृष्ट्वा दूरत एव अभि-
10 मुखा आगच्छन्ता ॥ तेन स्वकस्य बलायस्य आणत्तिं दिप्ता ॥ न केनचिदेते मृगा
आगच्छन्तो विहेठयितव्या को जानाति किमत्र अन्तरं यथैते बलायं दृष्ट्वा न पलायन्ति
मम अभिमुखा आगच्छन्ति ॥ बलायेण तेषां मृगाणामन्तरो दिप्तो वामदक्षिणभूतो
सो बलायो ॥ ते मृगा येन राजा तेनोपसंक्रमित्वा राज्ञो जानुहि प्रणिपतिताः ॥
राजा तेषां मृगराजानां पृच्छति ॥ का वो विज्ञप्तिः विज्ञापेथ यं वो कार्यं ॥ ते
15 दानि मानुषाये वाचाये तं राजानं विज्ञापेन्ति ॥ महाराज विज्ञापाम ॥ वयं
तव इह राज्ये अत्र वनखण्डे जाता संवृद्धा अन्ये पि बहूनि मृगशतानि ॥ वयन्तेषां
मृगाणां द्वे भ्रातरौ यूथपतिनौ इह महाराजस्य विजिते प्रतिवसामः ॥ यथैव महा-
राजस्य नगरा पट्टना च ग्रामा च जनपदा च जनेन शोभन्ति गोबलिर्वदेहि च
अन्येहि पि प्राणसहस्रेहि द्विपदचतुष्पदेहि एवमेतानि वनखण्डानि आश्रमाणि च
20 नदीयो च प्रसवणीयो च एतेहि मृगपक्षेहि शोभन्ति ॥ एवं महाराज एतस्य अधि-
ष्ठानस्य अलंकारो ॥ सर्वे एते महाराज द्विपदचतुष्पदा यत्तत्का महाराजस्य विजिते

1¹. C °çākham āha | . — 1². C °kha evaṃ kâ ° vijñāpema | B °vijñeyema | . — 2. C
svayam upajī ° B °kākakunte ° dyanti vayaṃ °. — 3. BC °rājñā ekaṃ ° B °mṛiga daiva ° C
°çishyasi | . — 4. B °gayūgaṃ na °.

6¹. BC °gavyāṃ nirddhā °. — 6². B °evam āga ° C °evāgacchantaṃ sa ° BC °sarvabala ° C
°no açidha ° B °tomaladha ° vṛito te dā °. — 7. BC °bhimukha pra ° anutrastā ° B °ātmanaṃ °.
— 9. BC te dāni ° rājā mṛiga ° dṛiṣṭvā dū ° cchantā tena °. — 10¹. C °dinnāḥ. — 10². BC
°mṛigā gaccha ° jānāti | kim a ° lāgra dṛiṣṭvā ° yanti | ma ° C °mamābhimu °.

12. BC °gāṇāṃ anta ° B °to sâ balā ° C °to sa balā °. — 13. C tena mṛi ° rājo teno ° nuli
paripati °. — 14¹. B °cchati kâ vo °. — 14². B °vijñāpetha °. — 14³. BC °vijñāpenti mahā °.
— 15¹. B °vijñāpami | C °vijñāpemi | . — 15². B °tāni vaya ° C °tāni mṛigaçatāni °.

17. C yathāivaṃ ma ° varddhaṃhi va anye ° B °shpadehi | evam e ° āgravāni ca ° C
°āgravāni ca ° BC °ca pramrava ° C °pakshibhi °ço °. — 20. BC °jasya etasya adhisthāna °.

21. BC °jita vasa ° gato vāranya ° C °nyagato vāranyagato vā pa ° BC °parvate vā mahā °
C °sarva te ma ° pāraniyā B °pālīniyā ca | .

वसन्ति ग्रामगता वारण्यगता वा पर्वतगता वा महाराजस्य शरणं गताः सर्वे ते महाराज चिन्तनीया परिपालनीया च ॥ महाराजा च तेषां प्रभवति अन्यो राजा न ॥ यं वेत्त महाराजा मृगयं निष्कासति ततः बहूनि मृगशतानि अनयव्यसन-
मापद्यन्ति । न तत्तका महाराजस्य उपजीव्या भवन्ति यत्तका श्रेहि आहतका
अत्र वनगहनेषु च नडगहनेषु शरहारेषु च काशहारेषु च प्रविशिय मरन्ति काक- 5
शकुन्तेहि खाद्यन्ते महाराजा च अधर्मेण लिप्यति ॥ यदि महाराजस्य प्रसादो भवेय वयं द्वे यूथपतिनो महाराजस्य दैवसिकं एकमृगं विसर्जयिष्यामः यो तव महानसं स्वयं प्रविशियति ॥ एकातो यूथातो एकं दिवसं द्वितीयातो यूथातो
द्वितीयं दिवसं एकं मृगं विसर्जयिष्यामः महाराजस्य च मृगमान्सेन अविमर्शणं
भविष्यति इमे च मृगा एवं अनयव्यसनं नोपपद्यिष्यन्ति ॥ तेन दानि राज्ञा तेषां 10
मृगयूथपतीनां विज्ञप्तिं दिन्ना ॥ यथा युष्माकमभिप्रायो तथा भवतु गच्छथ
अभीता अनुत्तस्ता वसथ मम च एकं मृगं दिवसेदिवसे विसर्जेथ ॥ राजा तेषां
विज्ञप्तिं दत्त्वा अमात्यानामाह ॥ न केनचित् मृगा विहेठयितव्या ॥ एवमाज्ञां
दत्त्वा नगरं प्रविष्टो ॥ तेहि यूथपतीहि ते मृगा सर्वे समानीता आश्वासिता च ॥
मा भायथ एवमस्माभिः राजा विज्ञापितो यथा राजा न भूयो मृगयं निर्धाविष्यति 15
न क्वचित् मृगां विहेठयिष्यति राज्ञो च दिवसेदिवसे एको मृगो विसर्जेतव्यः एकं
दिवसं एकतो यूथातो अपरं दिवसं अपरातो यूथातो ॥ तेहि मृगेहि सर्वा च तां
मृगां उभयेहि यूथेहि गणत्वा यूथातोयूथातो ओसरं कृतं ॥ एकातो यूथातो एकं
दिवसं मृगो गच्छति राज्ञो महानसं अपरातो यूथातो अपरं दिवसं गच्छति ॥

कदाचित् विशाखस्य यूथातो ओसरस्मिं गुर्विणीये मृगीये वारो राज्ञो महानसं 20
गमनाय ॥ सा दानि मृगी आणापकेन मृगेन वुच्यति ॥ तव अद्य ओसरो गच्छ

2. C °rāja teshāñ° BC °prabhāvatī° C °jā no | . — 3. BC °mrīgavyāññi° ni° ti | ta° C °tato ha° B °ni anyato vya° C °anayato vya°. — 4. BC tena tatta° vantī | yatta° B °vanagrahāṇeshu° C °vanagrahāṇeshu ṣara° B °ca nadīgaha° rahāṇeshu° C °ṣarahāreshu ca pravi° B °ṣahāṇeshu ca° BC °kunte khā° B °rājo ca°.

6. C °bhavaññiya va° B °shyāmañ | yo tava°. — 8. C °eka mrīgāññi° gamātsena abhūbha-
tkṣhaṇāññi° B °avikṣhaṇāññi° BC °nopadyiṣhya°. — 10. BC °patināññi° (C °nā)ññi° ājñapti° C °dinnāññi° B °dinnā ja°.

11. C °shmākāññi° abhi° BC °anutuṣṭhā vasa°. — 12. BC °datvā amānāññi° āha na kena°. — 13. C °cin mrīgā° B °cit mrīgā°. — 13. BC °datvā°. — 14. B °sitā ca mā hā°. — 15. C °ā bhāya° B °mā hāyatha° BC °rājñā vijñā° mrīgavyāññi° ni° shyati | na kva° shyanti rājño (C °jñā) ca di° C °rjjetavyo ekaññi° B °thāto tehu°.

17. C °netvātha yūthāto ośa° B °kṛitāññi° eka°. — 18. BC °to evaññi° diva° nasāññi° | apa° cchati kadā°. — 20. C °thāto tehu mrīgēhi ośa°.

21. BC °giye āpa° B °āpāyakenaññi° mṛi° C °āpāttakena mrīgēṇa va°. — 21. B °hāna-
seti | C °hānameti |

- राज्ञो महानसं ति ॥ सा आह ॥ अहं गुर्विणी द्वे मे पोतका कुक्षिं अन्यं ताव
आणापेहि यं वेत्तं प्रसूता भविष्यामि ततः गमिष्यामि ॥ ते दानि एकस्यार्थे त्रिवर्गं
चरिष्यामः ॥ युष्माकं एवं चिरतरकेन वारो भविष्यति इमेहि दुवेहि पोतकेहि
जातेहि ॥ तेन आणापकेन मृगेन एतं कार्यं यूथपतिस्व आरोचितं ॥ यूथपति
5 आह ॥ अन्यं मृगं आणापेहि यो एतस्या मृगीये अन्तरेण ॥ एषा मृगी प्रसूता
समाना पञ्चाङ्गमिष्यति ॥ तेन आणापकेन मृगेन तां मृगीमतिक्रमित्वा यो तस्या
मृगीये अन्तरेण सो आणत्तो गच्छ राज्ञो महानसन्ति ॥ सोऽपि आह ॥ न मम
अद्य ओसरो अमुकाये मृगीये अद्य ओसरो एवं तावदन्तरं जीविष्यं ॥ एवं अप-
रापरेऽपि वुच्यन्ति न च ओसरा गच्छन्ति । सर्वे जल्पन्ति ॥ अमुकाये मृगीये
10 ओसरो सा गच्छतूति ॥ सा मृगी वुच्यति ॥ भद्रे न कोचिदिच्छति ओसरेण
गन्तुं । तव ओसरो त्वं एव गच्छाहि राज्ञो महानसं ॥ सा दानि मृगी यां वेत्तां
न मुच्यति सा तेषां पोतकानां प्रेक्षेन मम संनिपातेन एतेऽपि घातयिष्यन्तीति तं
द्वितीयं मृगयूथं गता ॥ गच्छिय तस्य यूथपतिस्व प्रणिपतिता ॥ सो नां यूथपतिः
पृच्छति ॥ किं एतं भद्रे किमाणापेसि किं कार्यं ॥ सा आह ॥ अद्य ततो यूथातो
15 मम वारो राज्ञो महानसं गमनाये मम च दुवे पोतका कुक्षिं ततो मे सो वि-
शाखो यूथपति विज्ञप्तो ॥ मम अद्य ओसरो इमे च दुवे पोतका कुक्षिं । अन्यां
प्रेवेहि यं वेत्तं प्रसूता भविष्यति ततो गमिष्यामि ॥ तेन च यूथपतिना ये अन्ये आ-
णापियन्ति तेऽपि न इच्छन्ति गन्तुं नास्माकमोसरो अमुकाये मृगीये ओसरो सा
गच्छतूति ॥ सा अहं तेहि न मुच्यामि ओसरातो वुच्यामि गच्छाहि तव ओसरो
20 ति तदिच्छामि मृगराजेन अतो अन्यं मृगं विसर्जमानं यं वेत्तं अहं प्रसूता भविष्यामि

1. BC °dve ime potako kukshi °āṇayehi yañ°. — 3. BC °cīratānakena °shyati | ime °
vehi pātakehi jātehi tena°. — 4. B tena ānakena° C tena āṇekena°. — 5¹. C °āṇape° B
°āṇayehi | yo e° BC °tasya mṛigī° B °reṇa eśhā° C °reṇaishā°. — 5². B °śhā mṛigāñ
mṛigī° C °śhā mṛigā mṛigī° BC °samānāñ paṇṇā°.

6. B °āṇayakena° C °āṇapena mṛī° BC °tasya mṛigī°. — 7². C °dya oṇare amu° B °ye
adya oro evañ°. — 8. BC evañ° aparā aparehi vucya° C °nosare gaccha° B °cchānti sarve°.
— 9². B °cchabhūti | C °chabhoti | . — 10¹. B °cyati | bha°. — 10². BC °na kācid ga-
cchati ano°.

11¹. BC °evañ gacchā°. — 11². B °cyati | sā te° BC °mamā sañ(B°sa)nivātēna e° ghā-
tayishyānti | tañ° gatā gacchi°. — 13¹. C °yūthañ gatā yūthapa°. — 13². BC sānañ
yū° C °patī pri° B °cchati kiñ°. — 14¹. C kim etañ bhādreti kim ā° BC °kim āpesi kiñ°.
— 14². C °tataḥ yū° BC °tato me ṇo vi° jñāpto mama°.

16¹. B °duve pātakā° smiñ anyāñ°. — 16². B °shyāñ | tato° shyāni tena°. — 17. C
°nye ānayanti° B °āṇayiyanti° gacchabhūti | C °gacchati. — 19. BC °mucyasi ośa° C °va
osarāto tad i° jena amṛito anyāñ° B °yañ velāñ ahañ°.

ततो गमिष्यामि ॥ सो मृगराजा मृगीमाह ॥ ताव मा मायाहि अन्यं विसर्जयिष्यं ॥
 तेन मृगराजेन आणापको मृगो आणत्तो इतो यूथातो यस्य मृगस्य ओसरो तं आ-
 णापेहि एताये मृगीये मया अभयं दिन्नं ॥ तेन आणापकेन यस्य मृगस्य ओसरो
 तं आणाप्यति ॥ गच्छ राज्ञो महानसं ॥ सो पि आह ॥ न अस्माकं यूथस्य अब
 वारो विशाखस्य यूथस्य अब वारो ॥ सो आणापको मृगो आह ॥ विशाखस्य 5
 यूथातो अब वारो यस्या मृगीये वारो सा गुर्विणी दुवे पोतका कुचिस्मिं । तेहि
 न मुच्यति तव ओसरो त्वं गच्छाहीति ॥ ताये च मृगीये ततो अमुच्यन्ति ये इह
 यूथमागत्वा न्ययोधो यूथपति विज्ञप्तो ॥ न्ययोधेन यूथपतिना तस्या मृगीये अभयं
 दिन्नं ॥ यूथपतिना आणत्तं ॥ यस्य इतो यूथातो ओसरो तं विसर्जेहि इति ॥
 तव इतो यूथातो ओसरो त्वं गच्छाहि ॥ सो आह ॥ द्वितीयस्य अब ओसरो तं 10
 नाहं अनोसरे गच्छेयं ॥ एवं योयो आणाप्यति सोसो पि न इच्छति अनोसरे
 गन्तुं ॥ तेन आणापकेन मृगेण न्ययोधस्य मृगपतिस्य आरोचितं ॥ न कोचि इच्छति
 अनोसरेण गन्तुं जल्पन्ति नास्माकमब ओसरो द्वितीयस्य मृगयूथस्य अब ओसरो ॥
 मृगराजा आह ॥ मिस्सेहि मये इमस्मा मृगीये अभयं दिन्नं । न शक्वा सेवा भूयो
 तत्र महानसं विसर्जयितुं । अहं स्वयं गमिष्यामि ॥ 15

सो मृगराजा ततो वनषण्डातो पन्थमोतरित्वा वाराणसीं गच्छति ॥ योयो
 पुद्गो तं मृगराजं पश्यति गच्छन्तं सोसो एतमनुगच्छति ॥ मृगो दर्शनीयो रूपेण
 चित्रोपचित्रो रक्तेहि खुरेहि अज्जनेहि अचीहि प्रभाखरेहि दर्शनीयेहि ॥ महता
 जनकायेन अग्रतो कृतो गच्छति यावदभ्यन्तरं नगरं प्रविष्टो नागरेहि दृष्टो अभि-
 ज्ञातो सो मृगराजा महतो जनकायस्य ॥ ते तं पश्चित्वा मृगराजमुत्कण्ठिता 20

1². C tāvat mā bhā° B °bhāryāhi a°. — 2. BC °āṇayako mṛi° B °āṇanto ito° C °thāto
 tasya mṛi° BC °āṇayehi e°. — 3. BC °na āṇayakena ° āṇa(C °ne)shyati gaccha°. — 4². C
 nāsmākañ°. — 5¹. BC so āṇayako°. — 5². BC adya viçā° yasya mṛi° vāro sya gurvi°
 smiñ tehi°.

7. BC ye° ea mṛi° C °patih vijñā° B °pto nya°. — 8. BC °tasya mṛigī° dinnam yūtha°.
 — 9¹. BC °pati āṇattañ | . — 9². C yasya ime yūthāto osarāto visarāto visarije°. —
 10¹. B °ito osarā°. — 10². C so āha B °āha dvi°. — 10³. BC °osara(C °rā)to nāhañ°.

11. B °yo āṇashyati° C °āṇayishyati soso pi āṇayishyati na icchasi | ano°. — 12¹. BC
 °āṇakena mṛige° C °dhasya yūthapatisya°. — 13². C mṛigarāje na kacid icchati anosare
 gantum jalpati | na asmā° B °lpanti | nāsmā° C °smākañ adya osare dvi° yasya yūthapatisya
 adya° B °mṛigapatisya a° C °sare | . — 14¹. C °rāja āha || . — 14². C °kyā ma eshañ
 bhū° B °saishāñ bhū°.

16¹. C °vanakhaṇḍāto pathaṁ ātari° nasmāñ ga°. — 16². B °cchamāñ | soso° cchanti
 mṛigo°. — 18. BC °kāye agra° C °dṛishṭvā abhi° BC °jñāto sà mṛi° yasya te tañ°. —
 20. C °garājā mahato janakāyasya utkaṇṭhito tattakañ° saryaksha° BC °kshapita ayañ
 gāto gacchā°.

- तन्तत्तकं मृगयूथं सर्वं क्षपितं अयं यूथपतिः स्वयमागतो ॥ गच्छाम राजानं वि-
 क्षापेमः यथैषो मृगराजा मुच्येया न हन्येया अलंकारो इमस्य अधिष्ठानस्य चक्षुर-
 मणीयो जातो निर्धावन्तो उद्याने च तडागे च ॥ ते तं मृगं पश्चित्वा चक्षुःप्रीति-
 मनुभवन्ति ॥ तेनैव समहत्तरकेन महता जनकायेन सार्धं मृगराजस्य अनुपृष्ठतो
 5 राजकुलं प्रविष्टं ॥ मृगराजा च महानसं प्रविष्टो इमेहि च नैगमेहि राजा अर्थक-
 रणस्त्रिं उपविष्टो विज्ञप्तो ॥ महाराज तत्तकं मृगयूथं सर्वं क्षीणं ॥ अहेठका
 शुष्कार्द्राणि तृणानि भक्षयन्ति न कस्यचि अपराध्यन्ति ते च सर्वे क्षपिता अयं सो
 यूथपति स्वयमागतो ॥ दुर्लभो महाराज एदृशो मृगराजा प्रासादिको दर्शनीयो
 जनस्य चक्षुरमणीयो ॥ नगरातो जना निर्धावन्ति उद्यानं वा तडागं वा आरामं
 10 वा पुष्करिणीं वा च ते पि तं मृगराजं पश्चित्वा प्रीता भवन्ति अलंकारभूतं नगरो-
 पवनस्य ॥ यदि महाराजस्य प्रसादो भवेया एषो मृगराजा जीवन्तो मुच्येया ॥
 राज्ञा अमात्या आणत्ता ॥ गच्छ तं मृगराजं महानसातो आनेथ ॥ सो तेहि
 अमात्येहि गत्वा महानसातो आनीतो राज्ञो सकाशं ॥ राजा तं मृगराजं पृच्छति ॥
 किं त्वं स्वयमागतो नास्ति भूयो कोचित् मृगो यं तुवं स्वयमागतो ति ॥ सो मृग-
 15 राजा आह ॥ न हि महाराज नास्ति अपरे मृगाः ॥ किं तु अद्य द्वितीयस्य मृग-
 यूथस्य ओसरो ॥ तव यस्या मृगीये वारो आपद्यति सा गुर्विणी दुवे पोतका
 कुक्षिं ॥ सा मृगी वुच्यति गच्छ महानसं तव अद्य वारो ॥ द्वितीयमृगयूथे
 विशाखो यूथपति अस्ति ॥ सा तं गत्वा आह ॥ मम अद्य ओसरो राज्ञो महानसं
 गन्तुं किन्तु अहं गुर्विणी दुवे मे पोतका कुक्षिं इच्छामि अन्यं विसर्जयितुं यं वेलं
 20 अहं प्रसूता भविष्यं ततो गमिष्यामि ॥ ततो यो अन्यो मृगो आणाप्यति सो न
 इच्छति गन्तुं जल्पति एतस्या मृगीये ओसरो एषा गच्छतूति तेहि मृगेहि न मुच्यति ॥
 तव अद्य ओसरो त्वं गच्छाहि सा तेहि अमुच्यन्ती मम मूले आगता ॥ अहं ताये

1. BC °vijñape° C °pema | yathai° B °nyeyā | alaṁ° C °adhisthānasya° BC °ca tadāge
 ca te taṁ°. — 3. C °bhavati | . — 4. C °naivam sā maha° B °va sā maha° BC °ttarakā
 maha° B °vishṭbhāṁ mṛi° C °vishṭhā. — 5. BC °vishṭho ime° B °vishṭho vijñapto mahā°.

6¹. B °kshīṇaṁ ahe°. — 6². B abethakā ṣushkādrāṇi° C °ṣushkrādāni tri° sarva ksha-
 yatā ayaṁ° B °pitā | ayaṁ° pati svayam āgato durla° C °gatāḥ. — 8. C dullabho °garājo
 prā° B °ṇiyo naga°. — 9. C °janā niddhavinti udyā° kariṇi° vā ca° B °vanti | alaṁkālabhūte
 nagaro° C °bhūtena nagaro° B °nasya yadi°.

13¹. C rājā amā° B °ṇatā gaccha°. — 14¹. C °bhūyo kvacit mṛi° gato pi | B °gatāṁ ti | .
 — 14². BC so pi rājā āha || . — 15¹. BC °rāja mṛigo nāsti°. — 15². B °thasya tatra° C
 °sya oṣaro | .

16. BC °yasya mṛigiyo vā° C °vāromāpa°. — 17¹. B °hānasāṁ tava° vāro dviti°. —
 17². C °tiyaṁ mṛiga° palir asti mamā° B °asti mama°. — 18². C mamādyā oṣa° BC °nasa
 gantūṁ°. — 20. C talah° yo a° BC °go ānavyati so° C °tasya mṛi° gacchati bhoti tehi° cyaṇti | .

विज्ञप्तो मम अद्य ततो यूथातो ओसरो मे दुवे पोतका कुबिस्मिं न च तेहि मुच्यामि
तदिच्छामि मृगराजेन इतो यूथातो अन्यमाणापयितुं यो राज्ञो महानसं गच्छेया ।
येन अन्तरेण अहं प्रसूता भविष्यं ततो गमिष्यं ॥ तस्या मये मृगीये अभयं दिन्नं
मयापि यो मृगो आणाप्यति सो न इच्छति । न अस्माकं ओसरो द्वितीयस्य
यूथस्य ओसरो एवं योयो आणाप्यति सोसो न इच्छति अनोसरस्मिं इहागन्तुं ॥ 5
सो हं जानामि मया एतस्या मृगीये अभयं दिन्नं गच्छामि स्वयन्ति सो अहं स्वय-
मागतो ॥ सो राजा तस्य मृगस्य श्रुत्वा विस्मितो सर्वो च जनकायो अहो याव-
द्भार्मिको मृगराजा ॥ तस्य काशिराज्ञो भवति ॥ नायं तिरिच्छो यः एषो मृगो
परस्य कारणेन आत्मानं परित्यजति धर्मं जानाति । वयं तिरिच्छा ये वयं धर्मं न
जानाम ये इमेषां एवरूपाणां सत्वरत्नानामहेठकानां हेठामुत्पद्येम ॥ सो तं मृग- 10
राजमाह ॥ प्रीतो स्मि तव सकाशातो सकृपो च महात्मा च त्वं यं मृगभूतेन ते
तस्या आत्मभृत्याये मृगीये अभयं दिन्नं ॥ अहं पि तव आगम्य त्वद्वचनात्सर्वमृगानां च
अभयं देमि ॥ अद्याधेण ये च तत्र उद्देशे तेषां सर्वेषां मृगाणां अभयं ददामि गच्छा-
हि वसथ अभीता अनुत्तस्ता ॥ राज्ञा नगरे घण्टाघोषणा कारापिता ॥ न केनचित्
मम विजिते मृगा विहेठयितव्या तस्य राज्ञो तेषां मृगानामभयदानप्रदानात् ॥ 15

यावद्देवेषु शब्दमभ्युन्नतं ॥ शक्रेण देवानामिन्द्रेण राज्ञो जिज्ञासनार्थं अनेकानि
मृगशतानि मृगसहस्राणि निर्मितानि ॥ सर्वो काशिजनपदो मृगेहि आकीर्णो नास्ति
सो ज्ञेयो यत्र न मृगाः ॥ जानपदेहि राजा विज्ञप्तो ॥

तेन दानि न्ययोधेन मृगराज्ञा सा मृगी वुच्यति ॥ भद्रे गच्छ विशाखस्य यूथं ॥
सा आह ॥ मृगराज न गमिष्यामि वरं तव मूले मृतं न विशाखमूले जीवितं ॥ 20
सा दानि मृगी गाथां भाषति ॥

— 22¹. C °cyanti mama° BC °mūla āgatā | . — 22². C °jūapte mama° BC °saro ime du°
C °hi muñcāmi ta° thāto āpattevañ | yantu so rā° B °thāto āpayañ | yatuñ so rā° ccheyā yena°.

3¹. C °reṇa antareṇa a° B °aha prasū° BC °bhaviṣyanti tato° B °mishyan tasya°. —
3². BC tasya maye° C °maye pi yo° B °go āpapyati | so° C °go āpashyati so° B °cchatī na
a°. — 4. B °yo āpāpyati° C °āpāpyati° BC °saresmiñ° ntuñ so hañ°.

6. B so hañ yānā° C °so hañ sva°. — 7. B °rājā tasya°. — 8¹. B °vati nayañ°. —
8². BC °tiri i(C°ri)cchāmañ esho° nāti vina°. — 9. BC vinayan tīreclā° C °cchā yena vayañ
dharma jānāma | yo ime° B °ime yāñ e° C °evañrūpā° B °pānā satva° C °ratnānāñum ahe°.

11. B °tmā ca tvaṣā mṛiga° C °tmā ca tvaṣi mṛi° tmatritiṣā°. — 13. B °tatra ye ca
udde° C °tatra udece° C °mṛigānāñ a° BC °anutiastā | . — 14¹. B °ghaṇṭhā ghoshāpitā
na kena°. — 14². C na kanaci° BC °tavyā | tasya rājño tañ mṛi° bhayañ dāna°.

16¹. C yāva deve°. — 16². C °vāñam indre° B °jño vijñāsa° tāni sarvā°. — 17. BC
sarvā kīci° tro ya(C°yañ)na mṛi°. — 18. C °rājñā vi°. — 19°. C °cākhya yūthañ | .
— 20°. C °rājā gami°.

न्यग्रोधमेव सेवेया न विशाखमभिप्रार्थयेत् ।
न्यग्रोधस्त्रिं मृतं श्रेयो न विशाखस्त्रिं जीवितं ॥

जनपदा राजं विज्ञापेन्ति ॥

5

उदज्यते जनपदो राष्ट्रं स्फीतं विनश्यति ।
मृगा धान्यानि खादन्ति तं निषेध जनाधिप ॥
उदज्यतु जनपदो स्फीतं राष्ट्रं विनश्यतु ।
न त्वेवं मृगराजस्य वरं दत्त्वा मृषं भण्ये ॥

मृगाणां दायो दिन्नो मृगदायो ति ऋषिपत्तनो ॥

द्वादशेहि वर्षेहि बोधिसत्त्वो तुषितभवनातो अविष्यतीति शुद्धावासा देवा ब्रा-
ह्मणवेशं निर्मिणिय वेदां च मन्त्रां च द्वात्रिंश महापुरुषलक्षणां ब्राह्मणां वाचेन्ति
यथा बोधिसत्त्वमिहागतं व्याकरेन्तुः ॥

1. C °dham evañ sarveyā° BC °kham api prā° C °rthaye | . — 2. B °tañ çrayo na°
BC °çākha jīvi°. — 3. B °vijñāpentī | C °vijñepenti | . — 4. C °sphitañ grāmañ rā-
shṭaṃ vina° B °rāshṭhram vinaçyanti | . — 5. BC mṛigā dhyañyā(C °nā)ni khādyanti tañ "
sheda janādhipaḥ | .

6. C °sphitañ grāmañ rāshṭaṃ vi°. — 7. BC °datvā° C °mṛigañ bhaṇe | . — 8. B
mṛigāṇā dāyo° C °mṛigāṇāni ca dāyo° BC °gadāve ṛishipattane | . — 9. BC °vishyatīti |
çu° B °rmiṇiye ve° C °rmiṇiye vedāni ma° C °triṃṣat ma ° ṇāni vācchanti | ya° BC °ka-
retsuh || .

COMMENTAIRE.

PAGE 1, LIGNE 2. — Tous nos mss. portent °वस्तुने; mais p. 2, l. 14, ils ont °वस्तुये; j'ai rétabli ici cette leçon; elle rentre dans l'analogie du cas oblique singulier des féminins en prâcrit (cf. p. 166, l. 10 : धातुये). Cette forme exprime ici le locatif comme le prouve la comparaison de द्ववस्तुके आदि, p. 253, l. 1; रातवशे आदि, p. 338, l. 13. La correction चत्वारि° est, paléographiquement, des plus plausibles; indépendamment du sens, elle est commandée par l'habitude constante de notre texte : il donne d'abord le nombre d'objets à énumérer et le répète ensuite, précédé de क्तम. Pour ce qui est du neutre substitué au féminin, on aura, dans la suite, des exemples fréquents de cette confusion des genres.

LIGNE 3. — Pour la traduction de ces termes, voir l'Introduction. Relativement à l'अनुलोमचर्या, on peut comparer l'adjectif अनुलोमिक; c'est ce mot que Burnouf traduit : «Les devoirs de la vie religieuse qui sont entre eux dans un parfait rapport,» *Lotus*, chap. 1, str. 88. Au lieu de अनिवर्तनचर्या nous trouverons dans une énumération parallèle अविवर्तचर्या (p. 63, l. 13); les deux termes sont synonymes; ils ont pu coexister. Le second est particulièrement appuyé par l'emploi, dans des acceptions analogues, de अवैवर्तिक, अवैवर्तिय (conf., par exemple, p. 63, l. 13; p. 102, l. 16, etc.) et de leur dérivé अवैवर्तिकता. Dans les deux cas, le seul sens possible est : «sans retour en arrière», et l'explication tentée, p. 163, l. 13, est certainement erronée.

LIGNE 7. — L'emploi buddhique de प्रणिधान, प्रणिधि, pour marquer l'intention, le vœu d'atteindre à la bodhi, paraît reposer sur l'usage de प्र-नि-धा au sens de «tourner son attention, sa volonté vers...». Nous aurions ici une sorte de jeu de mots fondé sur la double valeur dont le mot est susceptible : कुशलमूलप्रणिधान ne peut guère signifier, rigoureusement, que «l'application, le placement des racines de mérite».

LIGNE 8. — वणिक est une forme prâcrite dérivée de वणि, pour वणिञ्, par le suffixe क. *Lotus*, fol. 157° (ms. de la Société asiatique), je trouve de même भिषक (fol. 158°, par erreur, भिषक) pour भिषञ्.

LIGNE 10. — विस्तरेण यावत् ou यावत्, seul, sont les expressions consacrées par les scribes pour marquer que le passage est abrégé et qu'il le faut compléter par la comparaison de passages parallèles copiés intégralement. Pour ce qui est de cette formule de *Pranidhâna*, on la trouvera par la suite répétée à satiété.

LIGNE 12. — Les mots entre crochets sont évidemment interpolés; outre qu'il ne s'agit pas d'expliquer ici les diverses *caryās*, toute indication parallèle manque devant les autres invocations.

PAGE 2, LIGNE 2. — Je ne connais pas प्रत्युत्तर (ou °त्योत्तर) dans le sens de *postérieur, subséquent*, j'ai donc cru pouvoir substituer la leçon तस्यो°, très analogue au point de vue graphique; l'o de प्रत्योत्तर pour प्रत्युत्तर n'aurait en lui-même rien de bien surprenant. Conf. ओत्तरण, p. 250, l. 5; ओत्तानक, fol. 108^b¹; निरोपधि, fol. 114^b, अनोपम, fol. 108^b.

LIGNE 8. — Tout Buddha doit sacrer comme « prince héritier » le Buddha destiné à lui succéder immédiatement. C'est pour cela que, comme on le verra plus bas, le dixième degré des Bodhisattvas s'appelle अभिषेकवती « la terre du sacre ». De là aussi le nom de *Kumāra* donné à des Bodhisattvas; et c'est dans ce sens qu'il faut rectifier le commentaire de ce titre proposé par Burnouf, *Lotus*, 300 et suiv.

LIGNE 9. — Tous les mss. semblent incliner vers une troisième personne उदीरयिष्यति; elle se pourrait bien expliquer comme forme passive (conf. ci-dessous प्रार्थयन्ती, प्रार्थयमाना, fol. 121^a, fol. 122^a, etc.). Mais le tour personnel, assez surprenant en pareille place, a pour lui, outre les deux cas qui précèdent, et plus bas, p. 9, l. 1, उपवर्णयिष्यामि, l'autorité de la *lectio difficilior*. On trouvera plus loin l'histoire de Megha, d'Abhijit et de Jyotishpāla.

LIGNE 15. — स्वामुपसंपदा ou स्वामुपसंपदा « l'ordination par soi-même ». Le premier membre, स्वाम्, n'est pas sanscrit; c'est le premier exemple d'un essai de restitution sanscrite fait sur le pâli *sāmaṃ* (cf. l'exemple dans Burnouf, *Lotus*, 333, dont l'analogie avec l'emploi que nous trouvons ici est particulièrement frappante). Je crois retrouver ailleurs ce mot employé isolément, et sous la forme साम्. L'analogie de la formation स्वामिन्, du même radical स्व, me fait considérer que cette restitution, en la supposant arbitraire, le mot n'ayant jamais existé réellement en sanscrit, est au moins dans la vérité étymologique. A coup sûr, la confusion avec सामन् (Childers, *Pāli Dictionary*, s. v.) est inadmissible. — एहिभिन्नुकाय उपसंपदा est l'ordination qui se fait par ce seul mot sacramentel du Buddha : « Va, bhikkhu ! » Cf. *Dhammapada*, p. 167, *Jātaka*, éd. Fausbøll, I, 30, 82, 86, etc.; *Mahāvagga*, éd. Oldenberg, p. 43, etc. Quant à la forme, je me l'explique par l'omission de प्रव्रज्याय, c'est-à-dire : l'ordination par l'एहिभिन्नुकउपसंपदा, ou, comme il est dit *Jāt.*, 82 (qui corrige une première conjecture de M. Fausbøll, *Dhammap.*, 119) *ehibhikkhuupasampadā*. Notre leçon est d'ailleurs garantie par des passages parallèles comme fol. 319^a : तानि . . . कुमारशतानि . . . एहिभिन्नुकाये आभाषे.

¹ Pour les références empruntées à des parties du texte que ne comprend point ce premier volume, je cite les feuilles du ms. B; le numérotage en sera indiqué dans les volumes suivants.

LIGNE 16. — La double correction de "बुद्धेन", qui ne donne pas de sens, en "वर्गेन", se justifie pleinement par la comparaison d'un passage du *Kaṇḍhavyākaraṇī*, cité par Minayeff, *Prātimokṣa*, XL, note. Il y est question des diverses classes du saṅgha et entre autres du *pañcavagga saṅgha* et du *ḍaḍavagga saṅgha*, d'un chapitre de cinq et de dix membres; गण comme synonyme de संघ est bien connu. Le *Mahāvagga* (éd. Oldenberg, p. 197) admet aussi le chapitre de cinq prêtres, tout en statuant, comme ce texte, que ce nombre restreint d'officiants sera valable seulement dans les pays frontières, en dehors du Madhyadeśa. Je n'ai donc pu hésiter à ajouter la पंचवर्गेन उपसंपदा, quoique sur le témoignage unique de N; autrement l'énumération demeurerait incomplète.

PAGE 3, LIGNE 1. — « Dans le voisinage du pied de l'arbre de Bodhi; » je prends अभ्यासे adjectivement comme il l'est quelquefois en sanscrit; cet emploi est expressément attesté pour le pâli (Childers, s. v.). On reconnaît dans बोधये la forme prācrite. « Tous ceux qui pratiquent les dix préceptes se rapprochent de la bodhi; mais lui (c'est-à-dire Ćākyamuni dans son existence d'alors) s'y distinguait (तत्र, dans l'observance des préceptes) tout particulièrement. » Le datif बोधाय qui remonte à un thème masculin बोध, est très usité dans nos textes; il est aussi connu du pâli; il a exactement le même sens que le datif de बोधि; la similitude a même parfois induit nos textes en erreur : p. 60, l. 11, nous le trouvons employé comme un féminin तायै बोधये (B °यै °यै).

LIGNE 3. — « Grâce à cette pratique des bonnes actions qui le prédestinait à être converti par le Buddha. » Pour les premiers mots voyez ci-dessous, p. 51, l. 4 et la note. Toute la phrase était visiblement altérée. A पटिपाटिया cf. le pâli *paṭipāṭiyā*; on sait que la forme sanscrite est परिपाटी qui se trouve dans C, à côté de पटिपाटिकये de B, plus bas, p. 354, l. 16; plus loin encore (fol. 319^a) nous retrouverons l'adjectif पटिपाटिक. — प्राण dans le sens de प्राणिन् est très ordinaire en pâli et très fréquent dans notre livre. Le sens me paraît irréprochable : « Étant peu à peu parvenu jusqu'à Dipaṇkara, le voyant, parmi les koṭis de créatures, beau, etc. »

LIGNE 4. — Je m'expliquerai ailleurs sur ces troisièmes personnes du prétérit en e; je remarque seulement qu'elles sont ordinairement tirées du thème du présent, tandis que l'*ā* de उत्पाये manifeste l'influence persistante de la forme régulière उत्पादि. — स्पृहाचित्रं « un esprit d'émulation », sans la nuance défavorable d'envie qui s'attache ordinairement à स्पृहा.

LIGNE 6. — सम्-उद्-घा-गम् s'applique spécialement à l'effort, à la marche vers la bodhi. Cf. par ex. p. 4, l. 12, et p. 239, l. 4 बुद्धज्ञानेन महात्समुदागमनं, où l'instrumental fait fonction de locatif. P. 122, l. 5, nous avons : समुदागतबुद्धि; de même Lal. Vist. 8, 9, où l'on corrige samudāgata-buddhi° d'après l'analogie de ce passage.

Il faut comparer l'emploi absolu de समुदागम. p. 135. l. 15, et p. 159, l. 4, dont le vrai sens est suffisamment mis en lumière par l'expression plus étendue que nous avons ici. On voit par quel détour मनुदागम peut prendre en effet ce sens de « connaissance parfaite » que lui attribue le *Trikāṇḍaśeṣa* (*Dict. de S'-Pét.*). — Pour la double correction en समताये, conf. p. 4, l. 10. Il suffira de signaler une fois pour toutes cette forme en *āye* du cas oblique des féminins en *या*; c'est l'orthographe prâcrite à côté de laquelle coexiste l'orthographe *आय*, fixée dans le pâli. Une variation analogue et que j'ai touchée dans la préface, se manifeste dans la double désinence en *āya* et *āye* des datifs masculins, de certains absolutifs, etc. Quant au sens, il paraît naturel de prendre समता dans sa valeur étymologique : « il lui prédit qu'il serait égal, semblable à lui-même, semblable à un Svayañbhû. » c'est-à-dire qu'il serait un Svayañbhû, un Buddha comme lui. Cependant, je trouve समता employé absolument pour marquer un certain état propre au Buddha, comme *Daṣabhūmicvara*, fol. 11^r, समताबुद्धधर्मप्रतिलम्भ « l'acquisition des (18) conditions d'un Buddha et de la Samatâ »; fol. 11^v, समतानुगमो भवति « il poursuit la Samatâ », ce qui revient à dire qu'il poursuit l'état de bodhi. समता doit, dans ce cas, marquer l'« impassibilité », l'indifférence à l'égard des mouvements passionnés, une condition analogue à celle qu'exprime le mot *आनिन्द्य* (pâli *ānejja*). Si on l'admettait dans le cas présent, il faudrait nécessairement traduire « l'impassibilité de l'âme », « l'impassibilité d'un Svayañbhû ». La première interprétation est peut-être ici plus vraisemblable : समासतः paraît indiquer qu'il s'agit d'une expression raccourcie pour toutes ces ressemblances entre le Buddha présent et le Buddha futur, qui sont plus ordinairement développées en longues formules.

LIGNE 11. — समयं « loi, règle de conduite ». Conf. ci-dessous, p. 233, l. 7. समयतः « à une condition ». Le neutre au lieu du masculin, comme en un grand nombre de cas. — On rencontre ici pour la première fois च affranchi du rôle d'enclitique; on en verra par la suite beaucoup d'autres exemples, comme p. 57, l. 10; p. 83, l. 17; p. 158, l. 1. etc. Pour le pâli le fait est expressément relevé par la *Mukhamattadīpanī*, commentant l'invocation de la grammaire de Kaccāyana.

LIGNE 12. — Sur les quatre संग्रहवस्तु ou « moyens de conquérir la bienveillance », voyez la note de Burnouf, *Lotus*, 405-406; elle me dispense d'autre explication. On verra pourtant que la définition donnée ici du quatrième, समानसुखदुःखता, diffère de la formule connue (*समानार्थता*); elle permet de rectifier dans une certaine mesure l'interprétation de Burnouf et surtout celle de Childers (« impartiality, » *Dict. s. v.*); c'est « la sympathie », qui fait que l'on met « en commun tous les biens et les maux ». Régulièrement tout le début de la phrase, jusques et y compris संग्रहवस्तुनि, ne devrait former qu'un composé : दानप्रियवाच्यार्थ°; je n'ai pas osé rétablir ainsi le texte contre tous les mss. Il faut admettre que les quatre nominatifs forment à

eux seuls une proposition (en complétant भवन्ति); après quoi la phrase reprend : «grâce à ces quatre moyens, etc.» En revanche, je n'ai pas hésité à restituer परिकल्पये que je prends dans ce sens : «il disposa favorablement, il attira à lui;» p. 120, l. 11, les mss. ont encore परिकर्मन्ति, mais p. 77, l. 7, ils lisent परिकर्षन्ति (ou, ce qui revient au même pour nous, परितर्षन्ति). Cet emploi n'est pas sans attaches en sanscrit; il s'appuie directement sur la signification en pâli de *pari-kappa* (cf. Childers), et me paraît bien plus naturel qu'il ne le serait d'admettre ici le dénominateur परिकर्म्य dans le sens de «disposer, préparer», au moral. La confusion de *r* et *l* étant constante dans nos mss., la correction est d'une extrême facilité.

LIGNE 14. — भूयस्य est absolument barbare; je l'ai conservé pourtant parce que j'y vois une sorte de transposition de la forme qui en pâli est *bhiyyoso* (scr. भूयः). Peut-être faudrait-il lire ce passage भूयस्या मात्राय (conf. *Lal. Vist.*, 40, 9 et pass.) प्रसीदित्वा. Nous trouverons pourtant ci-dessous le même mot sous une orthographe légèrement différente भूयस्य, p. 231, l. 13. A coup sûr, le maintien de मनो implique la correction de प्रसीदित्वा en प्रसादित्वा pour प्रसादित्वा, par une suppression de la syllabe formative du causatif dont nous verrons plus d'un exemple par la suite, comme dans प्रवर्तित्वा = प्रवर्तयित्वा, p. 267, l. 17.

PAGE 4, LIGNE 1. — यथातथं «véritablement, exactement», forme adverbiale qui se retrouve en pâli. — पुद्गलपरापरज्ञ «qui connaît les divers degrés par où passe l'individu», c'est-à-dire dans l'espèce, «qui sait qu'il doit, avant d'être Buddha, passer par le ciel des Tushitas». Cette expression revient à plusieurs reprises, par exemple. p. 307, l. 14, et plus bas, fol. 303^b. — Le *Lotus*, fol. 69^a, porte वीर्यपरापर, que Burnouf a traduit : «les divers degrés d'énergie.»

LIGNE 3. — चरिम est la forme pâlie pour le sanscrit चरम्.

LIGNE 5. — ति est singulièrement placé, il devrait suivre विप्रमोक्षाय; peut-être la vraie lecture est-elle °मार्गे ऽस्ति°, इति manquant tout à fait, ce qui n'est pas rare dans ces textes. Cf. Weber, *Pāncadāṣḍacch.*, p. 35, 41, et mes *Inscriptions de Piya-dasi*, I, p. 176, etc.

LIGNE 5-6. — Dans नदीये, नैर्ज्ञनये, on reconnaît le cas oblique des féminins, tel qu'il s'emploie en prâcrit, dans la triple fonction de génitif, d'instrumental et de locatif. — वा pour इव, ou du moins avec le sens de इव, se rencontre assez souvent dans le sanscrit buddhique. Conf. *Lal. Vist.*, 91, 16; 131, 9; 302, 12; et ci-dessous, par exemple, p. 252, l. 14. Ce rapprochement s'explique assez par l'intermédiaire de व = इव; et certains passages ont en effet व pour वा, par exemple, p. 290, l. 17; p. 294, l. 12.

LIGNE 6. — ग्रन्थं «sans défaut, pur», et योनिश्रः «à fond», très ordinaire dans la langue buddhique, sanscrite ou pâlie, se déduisent l'un et l'autre sans difficulté

des leçons des mss. — **अगतिगतिं** «l'arrivée et le départ», c'est-à-dire la série des existences, en d'autres termes le saṃsāra. Voy. ci-dessous, p. 9, l. 2. Il ne faut pas confondre avec la locution *agatigamāna* «une conduite coupable», par ex., *Daṣaratha Jāt.*, 1, 13, où conf. la note de Fausböll.

LIGNE 8. — A अनुस्मृति cf. अध्यभाषति, p. 55, l. 6, etc. Je grouperai ailleurs les exemples qui me paraissent garantir suffisamment, dans le présent texte, la désinence *asi*, à côté de la forme plus ordinaire en *एस्मि*, pour la troisième personne de l'aoriste. Cette formation se rapproche naturellement de l'aoriste अकार्षं, अकार्षीत्, que M. Barth (*Mémoires de la Société de linguistique*, IV, 8 et suiv.) a relevé dans le *Bhāgavata Purāṇa*.

LIGNE 10. — स्वयम्भूतमतां paraît former une sorte d'apposition au membre de phrase qui précède.

LIGNE 12. — Le causatif, dans cette formule souvent reproduite, ne peut être pris qu'au sens du thème simple : «Bhagavat, après avoir atteint ce pourquoi il s'était mis en route,» c'est-à-dire l'intelligence parfaite. — Sur समुदागतो, conf. ci-dessus, p. 3, l. 6.

LIGNE 14. — Pour le complément de ce *nidāna*, voy. par exemple, p. 34, l. 1 et suiv.

PAGE 5, LIGNE 1. — «Les grands enfers ayant chacun leurs seize *utsadas*, ou enfers secondaires.» Le mot उत्सद représente le pâli *ussada* (conf. Childers, s. v.). La traduction «protubérance, élévation», conjecturée par Burnouf (*Lotus*, 568), rend bien compte de son emploi ici; il faut se représenter ces enfers accessoires comme des «appendices faisant saillie sur chaque face des grands enfers» (Sp. Hardy. *Manual of Buddhism*, p. 27). De là le mot arrive à marquer, soit au propre, soit au figuré, une grande quantité, en quelque sorte une couche qui fait saillie : par ex. *Dhammap.*, 95, *haricandanussado* «couvert de santal jaune»; et plus bas, ici même, p. 251, l. 12; p. 249, l. 18, etc. उत्सदकुशलसंचय «qui a accumulé une grande masse de mérites»; plus loin, fol. 209°, उत्सदप्राप्तं paraît n'être qu'une réduction de la même formule, pour उत्सदकुशलप्राप्तं. Je relève aussi, p. 61, l. 3, उत्सदलोला, etc. qu'on pourrait entendre comme équivalant à लोलोत्सदा «pleins de convoitise», etc. Mais on peut dans ces derniers composés prendre उत्सद au sens de «désir, concupiscence», qu'il a en pâli. Conf. *Suttanipāṭa*, trad. Fausböll, p. 89, p. 163.

LIGNE 2. — On sait que कोलित n'est qu'un autre nom de मोदल्ल्यायन. — ग्रह ne donne aucun sens; j'ai rétabli अहं = अयं. Voy. sur cette forme la note de la p. 53, l. 2.

LIGNE 3. — Je me contente ici d'avertir une fois pour toutes que j'ai cru devoir admettre dans notre texte des accusatifs pluriels en अा de thèmes en अ, à la façon

du prâcrit. Fidèle au même principe de respect pour l'orthographe des mss., j'ai conservé l's dentel dans वासीहि, comme dans la plupart des cas où mes copies donnent ce prâcritisme avec un accord suffisant.

LIGNE 6. — Le génitif pluriel सानं, pour तेषां, est fréquent dans nos textes; la légitimité de cette forme y est hors de doute. Voy. les lignes suivantes. On peut comparer le pâli *esānaṃ*, *inesānaṃ*. Le mot se retrouve dans le Māgadhi Jaina. Cf. Weber, *Bhagavatī*, 422 note. Des exemples, comme ci-dessous au fol. 110°, semblent exclure la dérivation de स्त्र. Cette forme me paraît condamner la conjecture de M. Weber (*Bhagavatī*, 423) qui voudrait distraire comme une particule enclitique le *naṃ* final des génitifs *tesānaṃ*, etc.

LIGNE 7. — La correction par laquelle j'ai ici essayé de restituer un passage certainement corrompu et inintelligible, repose sur une double conjecture : c'est, d'une part, l'emploi, à titre de dénominatif, du verbe सूत्र्य्; il me paraît démontré par un passage ultérieur (p. 12, l. 16, et la note); c'est, en second lieu, l'application connexe de कालसूत्र pour désigner un certain instrument de supplice que je n'ai pas les moyens de déterminer plus précisément. Je prends निहतक्षोयन्ता comme une sorte de dvandva adjectif, «frappés et déchirés».

LIGNE 9. — La forme हृहति, à laquelle toutes les variantes paraissent se rapporter, ne représente pas, suivant moi, une conjugaison nouvelle de ce thème verbal, mais une transcription conjecturale (pour रोहति) de la forme pâlie-prâcrite *rūhati*. Cf. ci-dessous, p. 169, l. 14 note, sur le causatif ओहयति. — Pour अज्ञात (अज्ञात), cf. l'usage pâli, par ex. *Mahāvagga*, éd. Oldenberg, p. 78, l. 25, etc. — कर्मोपसङ्गत्वात् «à cause du substrat de démerite», qui ne peut laisser de repos aux coupables que lorsqu'il est complètement épuisé.

LIGNE 11. — La forme assez singulière सज्योतिभूत se retrouve en pâli, par ex. *Jātaka*, éd. Fausböll, I, 232.

LIGNE 13. — J'ai, à l'exemple des mss., conservé côte à côte les deux formes सह्वी et साह्वी. Je considère ce mot comme un dérivé de सहस्त्र, comparable au pâli *pāramī*, *veramaṇī*, *pāripurī*, de *parama*, *viramaṇa*, *paripūra*. L'analogie recommande donc l'orthographe साह्वी que confirme *sāhassī* du Māgadhi Jaina (Weber, *Bhagavatī*, p. 427). En revanche, la forme *sahassi* est, pour le pâli, hors de conteste, et, malgré quelques particularités de son emploi (voy. Childers, s. v.), on ne peut la séparer de nos formes parallèles. Il ne faut pas attendre de textes comme les nôtres une entière rigueur orthographique, et je note, par exemple, dans le *Daṣabhumīcvara* (ms. de la Bibliothèque nationale, fol. 17°), परिपूरी; je citerai encore le pâli *anupubbī*, au lieu de *ānupubbī* (de अनुपूर्व).

PAGE 6, LIGNE 2. — L'instrumental महाद्वेपेहि, pour le locatif; cf. *Lal. Vist.*, 202, 3. 5, etc. C'est la même fusion que pour les cas obliques des féminins. La suite

en fournira de nombreux exemples, surtout pour le pluriel. — Dans *अंताभार्स*, *श्रोत* étant donné par tous les mss. doit être conservé à titre de *prâcritisme*; quant à la seconde partie, j'y prends *आभास* dans le sens de «perception», qui serait dérivé du sens ordinaire «éclat», puis «apparence». En dehors de cette explication, je ne verrais qu'une correction en *श्रोतमार्ग*; elle ne paraît pas très violente; mais je ne la crois pas indispensable; les mots qui désignent l'action des sens passent, on le sait, aisément de l'un à l'autre. Childers cite, par exemple (s. v. *sotam*), l'expression *nâsikasotam* pour dire «l'organe de l'odorat». Voyez aussi plus bas, p. 166, l. 1, l'expression *वीरगिरा विरोचते*.

LIGNE 4. — Cf. p. 13, l. 3; p. 17, l. 11. La restitution de *कृकाटिका* n'est pas douteuse, *अधि* l'est davantage; cette lecture paraîtra au moins probable, si l'on compare les fausses leçons des mss. ici même et à la p. 13; le sens est satisfaisant : «depuis les talons jusqu'au-dessus de la nuque,» c'est-à-dire, jusqu'au sommet de la tête. — *कुट्टन* n'est pas usité, semble-t-il, en sanscrit; mais c'est un dérivé régulier de *कुट्ट* qui ne peut faire aucune difficulté.

LIGNE 7. — *अनेकायो*, une forme pâlie du pluriel féminin. On trouvera, l. 16, dans *दक्षमानायो*, cette désinence transportée à un masculin.

LIGNE 8. — La lecture *समन्तायोज्ञ* m'a paru préférable, le sens est : «qui a cent *yojanas* dans toutes les dimensions,» et le premier membre est *समन्ता* pour *समन्तात्*. — Devant la persistance des mss. à écrire *उत्पत्तिवा*, je ne crois pas qu'il y ait lieu de rétablir la forme plus correcte *उत्पत्तिवा*; d'autant moins que plus bas dans un passage très semblable, nous retrouverons le participe *उत्पत्ति*, p. 26, l. 3. Il est impossible de mesurer exactement dans une langue comme celle-ci la part d'influence qu'a pu exercer l'analogie d'un mot très employé comme *उत्पत्ति*. — Je n'ai pas non plus osé corriger *प्रत्यह्यन्ति* soit en *प्रत्याह*° soit en *प्रतिह*°, malgré p. 7, l. 9, et p. 25, l. 14 et suiv. L'augment a pu fort bien, par un caprice dialectal, passer dans le corps du verbe et entrer dans les temps d'où il était naturellement exclu, surtout après un préfixe dont sa présence altérerait la forme, *पञ्च*° pour *प्रत्य*°. Cf. *अध्यभाषति*, par ex. p. 81, l. 3.

LIGNE 11. — Je n'ai pas touché à la forme *दक्षिणायं*; la confusion entre *ये* et *यं*, dans le *devanâgarî* népalais, est assurément très facile. Mais si la forme en *ये* du féminin peut servir pour tous les cas obliques du singulier, elle n'exclut pas la coexistence d'autres formes, plus spécialisées, comme *यं* pour le locatif.

LIGNE 13. — Le nom ordinaire est *प्रतापन*.

LIGNE 14. — «Des êtres infernaux, armés de tridents, forcent les (damnés) à parcourir ces montagnes;» la tournure est passive.

LIGNE 16. — Je n'ai pas osé toucher au locatif *नर्के*, employé dans la fonction d'ablatif; nous en trouverons plusieurs exemples certains, par exemple, plus bas, p. 31, l. 7 ou cf. la note.

PAGE 7, LIGNE 2. — वज्रन्ति, la forme pâlie-prâcrite pour le sanscrit वायन्ते.

LIGNE 4. — तेन se peut expliquer : «Ils courent de ce côté, vers ces bois;» cependant cette construction a quelque chose d'un peu dur; on serait peut-être autorisé à lire, par une correction extrêmement légère, ते च.

LIGNE 5. — Les confusions sont continuelles dans les mss. entre *r* et *l*; j'ai cru néanmoins, ici, en raison de la concordance des copies et de la conséquence avec laquelle elles persévèrent ailleurs dans cette orthographe, devoir conserver कुल्ला. — Relativement à l'expression आर्द्रवृक्षे, etc., cf. p. 11, l. 12; p. 12, l. 15; p. 17, l. 9; p. 20, l. 12; p. 24, l. 9. De toutes ces répétitions, le passage de la p. 12 seul substitue °वृक्षेषु à वृक्षे वा, et encore cette leçon est-elle représentée par le ms. N. Il est vrai que le mètre exige une brève; on lira donc व pour वा; mais il ne semble pas qu'il puisse y avoir de doute sur la nécessité d'adopter uniformément cette lecture. Ce parti ne supprime pas toutes les difficultés. Dans le passage cité, le mètre paraît réclamer la lecture वज्रिताः que portent deux mss. Il s'ensuivrait forcément que आर्द्रवृक्षे serait un locatif; aussi bien, l'accusatif pluriel à forme pâlie, en *e*, est au moins infiniment rare dans notre texte. Il ne resterait donc plus qu'à prendre वा-व comme = एव, et à traduire : «Rejetant, repoussant [les damnés] sous un arbre verdoyant.» Malheureusement, cette traduction n'est pas aussi satisfaisante pour tous les passages que pour celui-ci.

LIGNE 6. — यं (pour यद्), comme quelquefois en pâli, dans le sens de *lorsque*. — अवशेषाणि doit être pris adjectivement; c'est un cas exactement parallèle à अतिरेक qui, en pâli, est très souvent adjectif.

LIGNE 7. — भीत est construit avec le génitif, comme il arrive en pâli. लेन, cela va sans dire, est la forme prâcrite pour लयन. Pour l'emploi de संज्ञिन्, dans la langue buddhique, au sens de : *qui se figure, qui s' imagine*, cf. *Lal. vist.*, 313, 21, l'expression अगारो ग्रणसंज्ञिनो, etc. qui est la contrepartie exacte de la locution que nous avons ici : «S'imaginant trouver un refuge dans un endroit qui n'est point un refuge.» On peut comparer aussi *Lotus*, fol. 23^b : अप्राप्ते प्राप्तसंज्ञिनः अनधिगते अधिगतसंज्ञिनः que Burnouf traduit : «ils s'imaginaient avoir acquis ce qu'ils n'avaient pas acquis et compris ce qu'ils n'avaient pas compris.» *Lal. vist.*, 229, 4. शुभसंज्ञिता signifie «optimisme». — नरककुम्भ doit désigner un des enfers secondaires; le nom paraît imité du नरककुण्ड qui figure dans certaines descriptions des enfers brâhmaniques (cf. *Petersb. Wörterb.* s. v.).

LIGNE 10. — Antamaso, dans le sens de «même» (pas même), est bien connu en pâli. Je trouve dans le même sens अन्तश्च, *Lotus*, fol. 121^b, et अन्तसो, ci-dessous, fol. 108bis. Mais la forme अन्तमसतो (ou अन्तमसतो) me paraît mise hors de doute par des passages comme ci-dessous, p. 211, l. 13; fol. 108bis, et même p. 211, l. 5. C'est, à coup sûr, celle qui remédie le plus facilement à la corruption du texte dans le présent passage. — Le composé suivant est un adjectif qui se rap-

porte à प्रदेशो : une place «fût-elle juste assez grande pour donner passage à la pointe d'un poil», en d'autres termes : «pas la largeur d'un pore.» Cf. *Dhammap.*, 295, 25 : *vālaggamatto pi okāso* «une place même de la grandeur d'une pointe de cheveu».

LIGNE 13. — प्रतिविध्यन्ति est le passif : «Leurs membres ruisselants d'eau [salée] en sont imprégnés (pénétrés) et [malgré les tortures qu'ils en éprouvent], ils ne meurent cependant pas. . . »

PAGE 8, LIGNE 1. — ग्रह est le premier exemple d'un verbe au singulier avec un sujet au pluriel; on en verra par la suite une infinité d'autres; c'est un trait plus ordinaire encore à notre texte qu'au Māgadhi Jaina (sur lequel cf. Weber, *Bhagavati*, 438).

LIGNE 2. — «Leur ayant fermé la bouche au moyen de bâillons en fer;» telle est, du moins, l'interprétation qui paraît s'accorder le mieux avec la signification de विकम् et de विकम्. — La correction अयोषण्डं धमेन्ति est, graphiquement, fort aisée : षण्ड = खण्ड; mais le च paraît se rapporter plutôt à la première orthographe. On préférera peut-être la lecture धमेन्ति, avec une forme causative. Le sens demeurerait le même : «Ils fondent une masse de fer.» मुखं स्वकं, etc. : «leur faisant ouvrir leur bouche eux-mêmes.» Cf. p. 25, l. 8.

LIGNE 11. — दृष्टानह, sandhi pāli pour दृष्टानाहो. — L'emploi de वाराचयामि dans le style buddhique, avec le sens de «dire, raconter, annoncer», est suffisamment connu (*Lotus*, p. 362).

LIGNE 13. — Cet emploi absolu de ज्ञा et de प्राप् n'est ordinaire que dans cette formule; le sens est du reste assez clair : «C'est pourquoi il faut atteindre à l'intelligence (aux jñānas; cf. Childers, s. v. *nāṇam*), il faut acquérir les fruits de la vie religieuse, etc.» — वा, dans cette locution, équivaut au sanscrit वै.

LIGNE 15. — La construction de श्रु avec le génitif ne manque pas d'analogie dans notre texte; elle se retrouve souvent avec वृहति, par exemple, p. 300, l. 5; p. 351, l. 6; p. 355, l. 1, etc.; mais aussi avec d'autres verbes, comme जहाति, fol. 115^b, स्मरति, fol. 131^b, प्रतिपालेति (attendre), fol. 120^b, etc. Voyez la même construction dans le *Lal. viś.* pour जहाति, 153, 15; श्रु, 274, 18; वहति, 293, 3. — अद्भुतं प्राप्, en style buddhique «être étonné, émerveillé».

PAGE 9, LIGNE 2. — Je n'ai pas cru devoir toucher à la forme un peu singulière पाललोक pour परं लोक. En effet, nous trouvons, dans les inscriptions d'Açoka, non-seulement le dérivé *pālatokika*, dont la longue initiale s'explique sans peine (Dhauī, 1re édit détaché, l. 6; Jaugada, *ibid.*, l. 3), de même que dans *pālata*, mais une fois au moins l'expression même que nous avons ici : *pālatokaṃ* (Dhauī, 1re édit détaché, l. 6; Jaugada, *ibid.*, l. 7). Il n'est pas impossible que l'emploi

de *pāra*, qui en pâli ne signifie pas simplement rive, mais spécialement la rive opposée à celle où l'on se trouve (comme dans l'expression *orā pārāṇ gantukāma*, Mahāvagga, p. 230) ait eu ici une part d'influence.

LIGNE 3. — *अट्ठा* est la forme pâlie de l'aoriste de *ट्ठ*; nous la trouverons plus d'une fois développée en *अट्ठासि* (ou "सासि") : « il vit », par exemple, p. 305, l. 21, etc.

LIGNE 4. — *अवध्यन्ता* des mss. ne donne pas de sens; nous avons affaire ici à une confusion résultant de la forme pâlie *āvajjanto*, qui a la signification de « examiner, réfléchir »; cette orthographe rappelle tout à fait celle de *आ* pour le prâcrit *का* = sanscrit *क्ता*; le *व* et l'*अ* bref ont pu être amenés par une fausse étymologie, un faux rapprochement de *अव-आ*. La vraie forme de l'original sanscrit peut, du reste, paraître douteuse : la comparaison de *आ-वर्ज*, qui se présente d'abord à l'esprit et qui est acceptée par Childers, rend assez mal compte du sens que ce thème a très nettement en pâli et que nous constatons ici même. Le dérivé *आवर्जन* (ou *आवर्जना* dans les mss. de Paris, s'il faut en croire la note de M. Foucaux, p. 242) garde, dans les passages du *Lal. vist.* (313, 5; 315, 1) où je l'ai relevé, la même valeur qu'en sanscrit; il marque l'action de se rendre favorable, de satisfaire. Cette signification a été méconnue, du reste, par le traducteur tibétain qui n'a rien compris à la phrase. Conf. ci-dessous, p. 34, l. 7 et la note. — « Examinant les fruits que les actes produisent pour les créatures, » littéralement : « La qualité inhérente aux actes de produire des fruits (de mérite ou de démérite), laquelle a son siège (trouve son application) dans les êtres vivants. »

LIGNE 5. — *अवमुद्ये*, troisième personne de l'aoriste. *च* s'applique à toute la phrase « et, réfléchissant . . . , le solitaire reconnut la maturité (des actions), comme elle se produit dans les lieux divers », appropriée, dans chaque cas particulier, aux divers degrés de mérite ou de démérite.

LIGNE 7. — Sur le nominatif **धर्मा* conservé aussi en pâli, cf. Minayeff, *Grammaire pâlie*, traduction Stan. Guyard, p. 20.

LIGNE 12. — Je suis loin de donner ma conjecture pour certaine; le sens du moins est satisfaisant : « Ils sont en quatre parties, ils ont quatre portes, ils sont isolés et limités, chacun a une place définie. »

LIGNE 14. — On remarquera l'orthographe prâcrite *परिच्छिन्ना* de plusieurs manuscrits. — *अयसा प्रतिकुब्जिता* : « ayant une voûte de fer ». *Paṭikujjati* (qui manque dans Childers) est usité en pâli pour dire « couvrir, mettre un couvercle ». *Jātaka*, 1, 50, 69; *Dhammap.*, 140, 1. Cette idée de *couvercle* se rattache aisément à l'idée d'incurvation contenue dans *कुब्ज*.

LIGNE 16. — L'épithète *सदायसकालास्कारा*, telle que j'ai essayé de la restituer, se traduit : « Toujours déchirés (labourés) par des socs de fer. » *आस्कार* étant dérivé de *आ-स्कर* comme *आस्काल* de *आ-स्फल्*.

LIGNE 17. — दुःख se mesure assez souvent √. Cf., par exemple, fol. 107^b. Il en est de même en pâli (Childers, s. v. *dukkho*).

PAGE 10, LIGNE 4. — पतप्यन्ति, forme prâcrite pour प्रतप्यन्ति; je l'ai conservée dans le texte, malgré l'extrême ressemblance des groupes प्य et प्य, à cause de l'absence, également caractéristique, de l'r dans presque tous les mss.

LIGNE 6. — Pour la correction °मित्राणि, cf. un peu plus loin.

LIGNE 7. — मित्राय exprime ici l'instrumental; j'ai déjà averti de la fusion, ou de la confusion, qui se manifeste entre tous les cas obliques des féminins.

LIGNE 8. — सत्कृत्य « avec respect, avec attention » correspond au pâli *sakkaccañ*, pour *sakkacca*, qui a le même sens (Childers, s. v.).

LIGNE 12. — अन्यमन्यं pour le sanscrit अन्योन्यं, comme en pâli, et dans l'emploi adverbial qu'il y a très souvent. — On peut admettre que विवदन्ति est la forme causative dans le sens du thème simple; le cas n'est pas rare dans ces dialectes où la transition est facilitée par l'extension irrégulière du formatif *aya*, *e*. Cf., par exemple, प्राप्यन्ति = प्राप्नुवन्ति, p. 30, l. 15. Cependant deux mss. ont विवायन्ति; et, comme les orthographes *e* et *ya* sont souvent équivalentes (cf. p. 156, l. 17 note), on pourrait aisément penser que la lecture antérieure à nos deux leçons était विवयन्ति, c'est-à-dire le pâli *vivajjanti*; en effet, Kaccâyana (VI, 4, 19) enseigne expressément le thème *vajj* (*vady*) comme équivalent de *rad*.

LIGNE 13. — त्रायिष, troisième personne singulier de l'aoriste employée avec un sujet pluriel. Cette forme se compare naturellement aux formes en *itha*, *ttha* du pâli (Kuhn, *Beitr. zur Pâli Gramm.*, p. 113) et du mâtadhi (Weber, *Bhagavatî*, p. 430); mais dans le présent dialecte, cette désinence est *itha* (comme le prouvent ici même les exigences du mètre. Cf. ci-dessous l. 17 et p. 12, l. 9; p. 13, l. 16, etc.) qui paraît, en quelque façon, intermédiaire entre les formes en *itha* et la forme en *tha* (*atha*) de l'imparfait (Kuhn, p. 110). Sur des traces de cette dernière désinence (*atha*) dans notre texte, cf. ci-dessous la n. de la p. 99, l. 8; p. 176, l. 17. On comparera les formes en *thâ*, *ithâ*, comme *huthâ*, *vaḍhithâ* des inscriptions d'Açoka (Delhi, VII, l. 14, 15, 17, 20, etc.). Quant à la fonction, ici comme tout à l'heure dans अवगाहिषु, अवगाहिय, et souvent encore, elle est celle de l'aoriste d'habitude, équivalant pour le sens à un présent. Cf. *Lal. vist.*, p. 233, l. 10; 234, l. 1, etc.

LIGNE 14. — Je traduis : « Ces êtres viciés jusqu'au fond de l'âme, » मनसार pour मनःसार « ayant le fond de l'âme. . . ».

LIGNE 15. — Ce n'est qu'à défaut d'une restitution plus évidente que j'ai admis dans le texte ma conjecture pour le second pāda. Si on l'admet, il faut comprendre que les membres coupés, tailladés sont d'abord arrachés, enlevés par un vent glacé qui redouble la souffrance des suppliciés et auquel succède une sensation de

brûlure qui parcourt tout leur corps. La forme उहत्त de उद्-हन् est pâlie (conf. Fausböll in *Dhammap.*, p. 375), mais son introduction dans notre texte n'a rien d'arbitraire. Cf., par exemple, ci-dessous p. 247, l. 17.

PAGE 11, LIGNE 3. — ख, pour खलु, est un prâcritisme des plus ordinaires dans notre texte. — La correction प्रधावन्ति est rendue encore plus facile par la comparaison du passage parallèle, p. 13, l. 7, où nous avons प्रवाहन्ति.

LIGNE 7. — Je ne sais aucune explication directe pour la locution तमेन; elle va se reproduire à la ligne 11; sa répétition assez fréquente écarte toute idée de corruption accidentelle. Elle se retrouve, du reste, en pâli (par exemple, *Mahāvagga*, p. 127, l. 32) et n'y est point plus transparente. Dans ces conditions, je ne vois d'autre ressource que d'y reconnaître la restitution malencontreuse d'une formule conjonctive conservée dans le prâcrit jaina sous la forme *tae nam* (*Bhagavatt*, p. 242, etc., cf. p. 422-424), et qui se résout d'elle-même en ततो ननु. — Ma correction des mots qui suivent se justifie par la comparaison de la p. 7, l. 2.

LIGNE 11. — Pour la correction गृधा, cf. ci-dessus p. 7, l. 5.

PAGE 12, LIGNE 4. — अरुमङ्गानि pour अङ्गानि avec l'm additionnel qui se retrouve dans plusieurs cas analogues en pâli (Kuhn, *Beitr. zur Pâli Gramm.*, p. 63-64). — प्रतिविध्यत्, forme d'imparfait à désinence d'*âtmanepada*. — Elle est peu commune dans notre dialecte; conf. cependant प्रतायत्, p. 305, l. 3. Le sens est : « sont percés, sont pénétrés. »

LIGNE 5. — विद् est un nouveau thème de la racine व्यद्, fondé sur l'analogie du participe passif विद्, à moins que ce ne soit une restitution ignorante, influencée par la double consonne, du prâcrit *vijjhivâ. C'est ainsi que *पोह्याः pour पुह्याः trahit clairement l'action du prâcrit *poriso*.

LIGNE 6. — J'ai soigneusement conservé la forme भुंतावेन्ति entièrement prâcrite; l'u du radical est sur le même degré de dégénérescence que le व, pour प, de la formative. Cf. ci-dessous, p. 19, l. 2, घाताविता.

LIGNE 10. — Il faut construire पापकर्मन्ता वाममार्गानुसारिणः उपदिश्य एतानि नर्कां. — वाम° « ceux qui suivent la voie de gauche », ceux qui ne sont pas dans le droit chemin.

LIGNE 16. — सूत्र्य, dénominatif de सूत्र, doit avoir ici le sens de « mettre en morceaux », ou, comme nous disons, « mettre en charpie ». Cf. ci-dessus p. 5, l. 7 et la note. — तेषाङ्गा, sandhi irrégulier pour तेषामङ्गा; on peut comparer तुस्यानुकम्पाय pour तुङ्गा अनुक°, fol. 117°; राष्ट्रं स्य pour °ष्ट्रं अस्य, p. 278, l. 3, 5, et pour le pâli. *Kaccâyana*, I. 4, 12.

PAGE 13, LIGNE 2. — आवहिति (cf. p. 18, l. 12) se doit, je pense, dériver de

la racine *वृह्* et non de *वृह्*; l'anuvâra y aura été introduit par confusion. Ce second thème a bien la signification de «augmenter, croître», en pâli, sous la forme causative *brûheti*; on pourrait donc entendre «la chair qui repousse sans cesse» pour fournir matière à de nouveaux supplices, comme nous l'avons vu plus haut. Mais *brûheti*, en pâli, ne s'emploie que dans un sens moral et figuré (*virekam brûheti*, etc.); et il me paraît préférable, malgré l'anuvâra, de reconnaître ici la racine *वृह्* et de traduire : «déchiré, mis en pièces.» Le sens est : «Et ces feuilles de fer, quand elles se détachent, après les avoir brûlés et écrasés, font couler leur sang avec les lambeaux de leur chair.» प्रसारयति, dans un sens «étymologique, comme causatif de प्र-च्छ्.

LIGNE 3. — Voyez ci-dessus la n. de la p. 6, l. 4, et ci-dessous p. 17, l. 10; p. 19, l. 7. — En corrigeant संघट्टति, j'admets que ce singulier a pour sujet un pluriel (cf. au vers suivant) qui n'est autre que यमपुह्वा : ou quelque chose de pareil. Cette construction est commandée par पटित्वा qui ne peut être un passif, et aussi par le vers suivant.

LIGNE 5. — वार्ता n'a d'explication que si l'on admet que दृश्यति représente un pluriel; on traduira : «Dans cet enfer... où l'on ne voit pas d'êtres sains.» En d'autres termes : dans cet enfer où personne n'échappe aux supplices. Il serait, à vrai dire, aussi aisé d'introduire une correction वर्तते.

LIGNE 6. — Le *Mahâvastu* emploie, à plusieurs reprises, un verbe écrit tour à tour ओस्रति, ओस्रति, ओस्रति (conf. p. 24, l. 1; p. 200, l. 9; fol. 106^b, 219^a, 222^b, 233^b, 234^a, 234^b, 246^b, 260^a, etc.). Le sens général paraît être «abandonner», soit avec l'idée de «rejeter, repousser», comme ici, soit avec l'idée de «rendre libre». Le verbe sanscrit, qui y correspond le plus exactement, serait अवसृत्, et justement ओस्रति (ci-dessous, fol. 233^b) est employé une fois comme participe passif de ce verbe ओस्रति, ओस्रति. Si, comme il y a apparence, ce participe est du chef des copistes, leur instinct les servait bien, au moins au point de vue de la signification. Quant à la forme, le verbe च्छ् est le seul qui, soit en sanscrit, soit en pâli, se puisse, à ma connaissance, directement comparer; mais il ne rend pas suffisamment compte du sens; et l'orthographe °स्रि° semble indiquer une autre origine; elle mérite l'attention, ne fût-ce que comme *lectio difficilior*.

LIGNE 8. — अग्नि, le locatif pour l'instrumental : «s'attaquant les uns les autres à coups de lanières.» — परमन्त्रशः «par milliards». Sur परमन्त्र, comme nom d'un nombre très élevé chez les buddhistes, cf. Schiefner, *Mélanges Asiatiques*, IV, p. 639 note.

LIGNE 11. — «Dans le Saṅghâta, il y a au fond de grandes montagnes...» Toutefois, महता au lieu de महन्ता est singulier; je serais très porté à le corriger en उभयो (pâli उभयतः) : «Il y a au fond des montagnes de deux côtés.»

LIGNE 12. — *सुमत्र* est aussi chez les buddhistes le nom d'un nombre énorme (Schiefner, *Mélanges asiatiques*, iv, p. 637 note). La comparaison de *परमन्त्र* (l. 8) me paraît garantir cette restitution.

LIGNE 14. — Cf. p. 14, l. 16 : *अग्निस्क्न्धसमा*, et p. 15, l. 17 : *व्रतवेदोसमा* : « Les êtres qui, dévorés par les flammes, ressemblent à des masses de feu. » On pourrait, en raison même de ce rapprochement, être tenté de corriger °*निमान्डुःखा*. J'ai préféré l'autre lecture comme plus voisine de la tradition.

LIGNE 16. — J'entends *प्ररारसंभवे* « dans cette confusion des corps [écrasés] ». Pour la correction *पूयनद्यो* « des fleuves d'humeur », cf. p. 28, l. 9.

PAGE 14, LIGNE 2. — *सुमन्ति* « ils tuent, ils étouffent ». Ce verbe, qu'on retrouvera dans notre texte, est aussi écrit *शुभ*°, et la même incertitude règne dans le *Dhātupāṭha*. — J'ai rétabli *वर्षजतं वृद्धं*, la leçon du passage parallèle, p. 14, l. 12; elle a l'avantage de supprimer un *अपि* qui fait double emploi.

LIGNE 3. — *अभिज्ञाय*, qu'appelle le parallélisme des autres passages, est étrangement déformé dans les manuscrits. On pourrait penser à lire *प्रविचार्य* qui aurait le même sens. Cependant, les habitudes de répétition infatigable, propres au style buddhique, me font préférer *अभिज्ञाय*; aussi bien les variantes des mss. n'en sont-elles pas, graphiquement, aussi éloignées qu'il peut paraître au premier aspect.

LIGNE 10. — *निर्न्तकूल*° « qui est sans limites, sans rives ». — La métaphore se continue dans l'épithète *नसमुत्तरो*. — Je prends *समुत्तर* comme = *समुत्तार*. On verra de même plus bas *परिवर्* pour *परिवार*. *न* remplace *अ* comme premier membre de composition, ainsi qu'il arrive quelquefois; le sens est donc : « Que l'on ne traverse pas, dont on ne peut sortir. »

LIGNE 16. — *निःस्त्रन्* ne peut être pris ici que dans le sens de « pousser des cris ». Cf. dans le même sens *शब्दं करोति*, ci-dessous, p. 22, l. 12.

LIGNE 18. — L'emploi du pluriel avec un sujet collectif au singulier n'est pas moins familier à notre texte que l'emploi du verbe au singulier après un sujet au pluriel (Cf. Weber, *Bhagavatī*, p. 438).

PAGE 15, LIGNE 1. — *सुनत्र* est la forme pâlie, équivalant à un sanscrit *शुनक*, avec une aspiration anormale.

LIGNE 7. — « Dans le *Pratāpana*, il y a des (*Yamapurushas*) armés de tridents acérés, de mâchoires de fer, et une montagne effrayante formée d'une grande masse de feu. » La leçon de CM *पर्वतिहि समाकुला* serait tout aussi acceptable.

LIGNE 10. — *अपवति* « errer, courir » est d'un usage assez fréquent. Cf. p. 264, l. 12; p. 356, l. 5, 10; fol. 125^b, 131^b, 246^a. Cette forme est évidemment dérivée du sanscrit *ऋपवति*. Le sens paraît être ici 'plus exactement « s'agiter, se livrer à

une course, à des mouvements violents». C'est, du moins, la traduction qu'implique la fin du vers dont on approuvera, je pense, la restitution. La conjecture कठल", pour कभल", est graphiquement très facile. कठल ou कठल्य s'emploie dans la langue buddhique avec la signification de «sable»; je renvoie à Burnouf, *Lotus*, p. 383. On est dès lors amené à considérer मझ comme la forme prâcite de मत्स्य, et à traduire : «[Les damnés] s'agitent comme des poissons jetés sur la berge.»

LIGNE 13. — J'ai, contre presque tous les manuscrits, corrigé कटुको दुःखो. Je considère que la forme féminine en आ a été introduite par l'influence secondaire du nominatif अवीची, pris à tort pour un féminin et qui n'est qu'un nominatif masculin à forme prâcite.

LIGNE 15. — यच्चत्वि, la forme pâlie bien connue pour यथा एव.

LIGNE 16. — Le mot हेष्टा est fort curieux; il est d'ailleurs familier au sanscrit buddhique et ne représente qu'une variante orthographique du pâli-prâcrit *hetthā*, *hettham*, déjà rattachés par Hemacandra (éd. Pischel, I, p. 141) au sanscrit अष्ट, अष्टस्तात् : «De tous côtés, en haut, en bas, sur les côtés, l'Avici est comme composé de boules de fer rougies au feu.»

PAGE 16, LIGNE 1. — «Ils voient combien est inéluctable la puissance du *Karman*, et ils se disent : il n'y a pas moyen pour nous de sortir d'ici.»

LIGNE 3. — अयि «peut-être bien», marque la pensée qui vient aux damnés.

LIGNE 4. — «Ceux de qui les actions antérieurement commises n'ont pas achevé de mûrir,» c'est-à-dire de porter leurs fruits en châtiments.

LIGNE 8. — Ma correction संतीव्रं नाम ॥ कस्य° se fonde sur la nécessité de rétablir le parallélisme avec les autres parties. Cette nouvelle peinture des enfers est, du reste, assez mal conservée. Indépendamment de la lacune qui doit exister ici, puisque la description même du *Saṃjīva* fait défaut, il s'y en trouve plusieurs autres qu'a pu faciliter la répétition fréquente de formules semblables. Les paragraphes relatifs au *Kālasūtra*, au *Saṃghāta* et au *Mahāraurava* paraissent seuls conservés intégralement. Ici, pour le *Saṃjīva*, le commencement est tronqué; il en est de même du commencement et probablement de la fin du *Raurava* (p. 22, l. 10; p. 23, l. 6). Le début du *Tapana* (p. 24, l. 8), en admettant qu'on approuve ma correction, est, lui aussi, défectueux. Enfin le *Pratāpana* paraît manquer complètement; les développements qui s'y rapportaient ont dû être absorbés, avec le commencement de l'Avici, dans la lacune que j'admets, p. 25, l. 13. Les détails de cette seconde description ne concordent pas assez exactement avec ceux de la première, pour que la comparaison en puisse être décisive pour fixer notre texte ou en déterminer les lacunes.

LIGNE 10. — «Ayant conçu des dispositions haineuses les uns contre les autres.»

Pour cet emploi de उप-स्था, cf. le passage du *Saṃyuttanikāya* dans d'Alwis, *Buddh. Nivāṇa*, p. 23 : *na aññāya cittaṃ upatthāpessanti* « ils n'appliqueront pas leur esprit à la connaissance ».

LIGNE 12. — « Mais ce n'est là que la cause principale de la renaissance dans cet enfer. » अयिपतेय्य est la forme usitée en pâli au lieu du sanscrit अयिपत्य.

LIGNE 15. — Dans तत्तीयन्ति et beaucoup d'autres analogues, on reconnaît la formative इय. इय pour य du passif, familière au pâli-prâcrit. Nous avons aussitôt un autre prâcritisme dans la forme तच्छित pour तत्तित.

PAGE 17, LIGNE 1. — Cf. le passage parallèle, p. 25, l. 3. qui m'a fort aidé à rétablir ici le texte. — Le génitif pluriel en āna est assez souvent exigé par le mètre dans les parties versifiées pour que nous soyons autorisés à le maintenir dans la prose, là où les manuscrits nous le transmettent avec un accord suffisant. Mes copies portent unanimement वयिष्यामिन्ति; il n'y a guère de cas où les mss. manquent de reproduire la même faute, et on verra que les occasions ne leur en font pas défaut. Je ne crois pas pourtant qu'il puisse y avoir aucun doute sur la restitution de ce prâcritisme bien connu qui consiste dans le redoublement du त् de ति pour इति. — Le sens de la proposition est clair : « Ceux qui nourrissent des chacals, etc., en se disant : quand ils seront engraisés, je les abattrai pour en avoir la chair... » La phrase est, du reste, incomplète; il faudrait à tout le moins : तेषां शीतको वायु उपवायति || कस्य कर्मस्य विपाकतो तेषां हस्तेषु°.

LIGNE 5. — तिरच्छान est encore une forme et un mot pâli. Cf. Childers, *sub verbo*, où l'on trouvera des exemples de l'expression entière *tiracchānagata*.

LIGNE 7. — En prenant भूति dans son sens le plus ordinaire, de *prospérité*, *succès*, on pourrait traduire कालसूत्रभूति « le triomphe de Kālasūtra ou de la Mort ». Le nom de संज्ञीव serait alors rattaché à cette explication par une sorte de jeu de mots portant sur la double valeur de भूति qui signifie aussi « existence, origine ». J'estime plus vraisemblable d'admettre que भूति, dans l'expression कालसूत्रभूतिक, a uniquement le dernier sens. On accepterait pour कालसूत्र une signification très voisine de कर्मन् que la suite va nous suggérer tout à l'heure. On traduirait : « Les damnés ont cette pensée : C'est par l'enchaînement inéluctable des destinées que l'on renaît dans le Saṃjīva. C'est pour cela que cet enfer a reçu le nom de Saṃjīva. » — Voyez pourtant ci-dessous. Ce qui est certain, c'est que इति manque après °भूतिक, comme il arrive souvent.

LIGNE 8. — यात्र semble indiquer qu'il faut compléter la description de cet enfer au moyen de deux phrases finissant, l'une par आयुधहस्ता. l'autre par मद्योतिभूतो. La peinture du *Saṃghāta*, p. 21, l. 1 et suiv. et celle du *Mahāraurava*, p. 23, l. 6 et suiv. contient, en effet, les deux mots; mais la façon dont ce renvoi est ici conçu s'accorde mal avec la place qu'ils y occupent; il est probable qu'il portait sur la des-

cription (perdue dans nos mss.) du *Saṃjīva* dont les termes pouvaient être disposés d'une façon un peu différente.

LIGNE 9. — कालसूत्रवशेन « par la puissance du Kālasūtra ». Ici, ce *kālasūtra*, ce « fil du temps », devrait représenter, non pas la mort, comme quelquefois, mais l'enchaînement des destinées successives produites par le *karman*, dont *kālasūtra* deviendrait ainsi essentiellement synonyme. Ou bien कालसूत्र ne désigne-t-il pas tout simplement un instrument de torture « au moyen duquel » les damnés sont déchirés en lambeaux. Pour un emploi analogue du dénominatif सूत्रयति, cf. ci-dessus p. 5, l. 7 et la note. Il est vrai qu'on ne voit pas comment ce sens s'appliquerait à la phrase ci-dessus (कालसूत्रभूतिकं); en revanche, il paraît le plus convenable pour la p. 5. L'interprétation du présent passage implique celle de la p. 20, l. 12, où, comme on le verra, la dernière traduction est certainement la plus satisfaisante des deux.

LIGNE 10. — On trouvera d'autres exemples d'ablatifs, comme कृकाटिकातो, après यावत्. Le même passage se présente d'abord p. 19, l. 7. Voyez aussi ci-dessous p. 157, l. 15 : गर्भावक्रान्तिमादौ कृत्वा यावदभिनिष्क्रमणतो « depuis la conception jusqu'à la sortie du monde ». Lal. Vist., p. 341, l. 5-6 : यावच्च . . . . नैर्ज्ञनाया यावच्च बांधिमपडाद्. On remarquera que nous rencontrons ici, rapprochées en quelques lignes, toutes les formes du sanscrit et du pâli pour यावत् : यावत्, याव, याव. — De इत्तुगण्डिका, on peut rapprocher इत्तुगण्डा, p. 21, l. 9. La même expression se retrouve en pâli, *Jātaka*, I, p. 339, l. 29 : *ucchuyante ucchuganṭhikā viya manusse piṇṇā* « broyant les hommes comme des tiges de cannes à sucre sous la meule », où il faut corriger °*gaṇḍikā*. C'est le sanscrit गण्डि, गण्डिका.

PAGE 18, LIGNE 1. — Je ne considère pas comme certaine la correction du हृडि des mss. en हस्ति; निगड à lui seul désigne spécialement les entraves des éléphants. Il est possible pourtant que cette sorte de redondance soit intentionnelle, qu'elle entende insister sur l'idée et présenter ces entraves comme « convenant à des éléphants », non à des hommes. — Le pâli एत्तक n'est pas rare dans notre texte (cf., par ex., p. 56, l. 9; fol. 130°, etc. C'est un dérivé du sanscrit *इयन्त्* qui est représenté directement en pâli par la forme *ettha* qui a le même sens. — किन्दय est l'impératif. La désinence य, pour la seconde personne du pluriel, est familière au sanscrit buddhique comme au pâli (cf. E. Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, VIII, p. 282).

LIGNE 6. — Dans tout le morceau (conf. p. 20, l. 11-12; p. 21, l. 2, etc.) नैर्यिक désigne les damnés, par opposition aux निर्यपाल, aux « bourreaux infernaux »; les deux mots ne peuvent donc être au même cas. Si les passifs ताड्यमानाः et परिमाष्यमानाः sont exacts, la correction °पालैः serait hors de doute. Mais on pourrait penser à corriger ताडयमा, परिमाषय° en prenant ते नैर्यिका dans la fonction

d'accusatif. Le mouvement de la phrase me paraît tout à fait favorable à la lecture que j'introduis dans le texte; il est malheureux que la fin en soit trop incertaine; mieux conservée elle couperait court à toute hésitation, en montrant quel est le sujet nécessaire de ब्रह्मसु. Mais je ne puis rien tirer d'évident des mots qui précèdent. ति, इति, est à peu près certain; des trois autres syllabes, j'ai fait *su-bhassu*, c'est-à-dire un impératif à forme pâlie du verbe सुम्. Les damnés, dans leurs tourments, appelleraient la mort en disant au bourreau qui les poursuit : « tue-moi ! achève-moi ! » Ce n'est qu'une conjecture; le lecteur en appréciera la vraisemblance.

LIGNE 8. — नैवतीवानि « comme s'ils étaient privés de vie »; les damnés demeurent immobiles de terreur. Un pareil composé se justifie par l'analogie du pâli *nevasaññānāsaññā*, etc. Pour l'expression, on peut comparer *Lal. Vist.*, p. 510, l. 7.

LIGNE 9. — « Devant les bourreaux de Yama (यमपालानां dépendant de पुरतो) des milliers de pièces d'étoffes brûlantes, enflammées (पट्टानां est redondant et fait double emploi avec पट्ट de पट्टसहस्राणि) s'avancent dans l'espace. » — वैहायसा repose sur une confusion de deux formes synonymes : बिहायसा (conservé de même en pâli) et वैहायसं.

LIGNE 10. — दानि, la forme pâlie de इदानीं, dont nous retrouverons, dans notre texte, d'autres orthographes : इदानी, दानि. — तेषां, etc., est le génitif absolu au lieu du locatif; ब्रह्मं करोन्ति a pour sujet les damnés et s'applique à leurs cris; c'est ce que montre un passage parallèle, p. 21, l. 5-6.

PAGE 19, LIGNE 3. — « Les mendiants (vulgaires), les eunuques, les criminels (j'entends सर्वदण्डः : les gens dignes de toute espèce de châtiment), les gens sans moralité qui abusent, en se faisant moines, des vêtements religieux. . . » On voit pourquoi j'ai cru devoir supprimer वा après प्रव्रजितेहि; ce qualificatif ne s'explique que comme déterminatif commun de tous les mots qui précèdent. — कायबन्धन « ceinture ». Cf. Childers, s. v.

LIGNE 7. — « Ils leur arrachent des lanières de chair de la tête aux pieds. » Pour l'ablatif, cf. ci-dessus la note de la p. 17, l. 10.

LIGNE 8-9. — « A d'autres, ils arrachent (littéralement : ils font) des lanières, des lambeaux de chair de la tête aux hanches. »

LIGNE 9. — तथाभूताश्चि°, sandhi irrégulier, pour « भूताश्चि ».

LIGNE 10. — इध, la forme pâlie = इह. — वार्षिका doit avoir le même sens que *vassikasātika* en pâli (cf. *Prātimokkha*, éd. Dickson, p. 20, 29). c'est-à-dire « vêtement de la saison des pluies ». La faute qui est ici châtiée ne peut donc concerner que les moines; elle consisterait à faire faire, pour le varsha, un vêtement. soit avec l'herbe appelée *eraka* (le *Mahāvvyutpatti*, cité par le Dict. de Saint-Péters-

bourg, connaît des tapis, appelés एरक, qui devaient être fabriqués de la sorte). soit avec de l'écorce (à la façon des ascètes brâhmaniques).

PAGE 20, LIGNE 2. — अतिनिर्याति doit signifier ici «pénétrer, de manière à ressortir, traverser de part en part».

LIGNE 6. — Voyez le passage parallèle, p. 23, l. 1. रुन्धेषु «dans des fentes»; गुन्धेषु, forme pâlie, pour गुप्तिषु «dans des trous». कारा et बन्ध, malgré leur signification générale, doivent être ici d'une application plus restreinte; les mots précédents et la suite de la phrase prouvent qu'il s'agit seulement de violences exercées contre divers animaux. L'un de leurs noms, साहिकानां, reste pour moi obscur; l'unanimité des mss. dans les deux passages ne permet pourtant guère de suspecter cette leçon. — J'écris ensuite किंपुरुषकानां; किंपुरुष «singe», donne un sens et ne s'éloigne pas d'une façon trop sensible de la tradition; cependant, un peu plus bas (p. 23, l. 2), dans la répétition, les leçons des mss. semblent plutôt converger vers une forme तंशुद्रणां ou तंशुद्रणां. — तुम्बुरु n'est consigné dans les dictionnaires que comme nom propre, comme nom d'un Gandharva ou d'une plante. Il est fort possible qu'il ait désigné aussi un animal, quoique cet emploi nous soit nouveau. En dehors de cette conjecture, je ne verrais d'autre remède que d'introduire ici le pâli सर्बूणां (lézards), d'ailleurs très voisin de la tradition. Un point est évident, c'est que le même terme est répété dans les deux cas.

LIGNE 11. — विस्तरः, comme ailleurs विस्तरण, c'est-à-dire «et cetera».

LIGNE 12. — Si l'on admet, comme je l'ai proposé tout à l'heure, que कालगूत्र désigne un instrument de torture, यथाकर्तव्यो s'expliquerait : «l'enfer Kâlasûtra est ainsi nommé à cause du genre de supplice qui doit y être appliqué». On pourrait, à la rigueur, songer à une autre traduction. Nous trouvons कर्तव्यं, dans des cas où les scribes abrègent, pour signifier «il faut faire, il faut décrire comme dans tel ou tel passage». D'après cette analogie, on pourrait peut-être entendre : «C'est pourquoi on a appelé Kâlasûtra cet enfer [qui vient d'être décrit] tel qu'il devait être décrit.»

PAGE 21, LIGNE 1. — «Cet enfer s'étend entre deux montagnes, » dans un espace limité par deux montagnes.

LIGNE 3. — Plus bas, p. 23, l. 9, on retrouve उद्देशेति dans un emploi absolument semblable. Le causatif ne peut avoir ici d'autre sens que le thème simple, comme du reste dans l'expression मार्गमादिशयति «montrer le chemin», si fréquente dans les drames. उद्देशेति, seul et sans régime, » ici une signification analogue : les gardiens des enfers montrent la route aux damnés, les invitent à y entrer.

LIGNE 6. — J'admets ici encore un sandhi irrégulier. अगच्छति est seul possible

et non गच्छति; les damnés s'écrient : «Voici les montagnes qui viennent, les voici qui viennent!»

LIGNE 9. — Je n'ai rien changé à la lecture इच्छुमण्डा; le thème मण्ड a fort bien pu être employé avec un sens qui, en sanscrit, est réservé au thème मण्डि. — संकलिका (cf. ci-dessous p. 22, l. 2; p. 24, l. 9) paraît être un féminin dérivé de संकल् avec le sens de «amoncellement, tas» et une nuance péjorative («tas d'ordures, etc.»). Voy. dans Burnouf, *Introduction*, p. 25 et la note; en pâli, je retrouve (*Jâtaka*, I, p. 433, l. 17) *aññisaṃkhalikā* qu'il faut sans doute corriger en संकलिका, ce mot peu usité ayant pu être altéré sous l'influence d'un autre, plus commun, संखलिका, qui signifie *chaîne* et qui n'a rien à voir ici.

LIGNE 12. — तलमर्दन désigne, je pense, l'action de pilonner la terre; elle est réprouvée ici à cause des animaux dont elle détermine la mort accidentellement. — Si la leçon देवानां est justifiée, il faut traduire : «comme dans cette forêt des dieux où les feuilles sont des épées»; cette expression supposerait une certaine déviation de l'idée ordinaire qui représente l'*asipatra*, comme il est dit ici, ou, plus exactement, l'*asipatravana*, comme un des enfers. Nous avons, en effet, rencontré plus haut des descriptions de supplices qui, si elles ne présentent pas le nom même de ce séjour infernal, se rapportent aux tortures sur lesquelles ce nom est fondé. Il serait plus correct d'écrire तथैव त्रीवन्तका एव प्रा°; mais il règne une telle confusion entre les diverses particules *vā*, *iva*, *eva*, *evam*, que j'ai préféré ne rien changer. पत्रयष्टोहि «avec des branches couvertes de feuilles». — Après लिप्ता et यूका, il nous faut ici le nom de quelque insecte du même genre. सांकुश «qui a un aiguillon», est un nom bien approprié à des êtres semblables, quoique la restitution en soit en partie conjecturale et que je n'aie aucun témoignage qui en consacre l'emploi technique.

PAGE 22, LIGNE 2. — L'instrumental marque ici tour à tour des relations diverses : dans आयसाहि द्रोणीहि, il remplit comme souvent la fonction du locatif. आय-सेहि मुशलेहि, s'il n'est rien tombé, ne peut se traduire que «[ils sont] sous des massues de fer». अयोपति, si ma restitution est fondée, se rendrait de même «comme sous une pluie de fer»; les poids de fer brûlant tombent sur les damnés aussi drus que des gouttes de pluie.

LIGNE 5. — विद्धिक्त, forme pâlie, de *vijjhati*, pour le sanscrit व्यध्. — सती-वानि प्राणकानि ne désigne pas simplement les êtres vivants d'une façon générale, ce que प्राण suffirait à marquer, mais insiste sur ce point que ces êtres sont *en vie* au moment où on les écrase.

LIGNE 8. — Ici et à la ligne suivante, nous avons la forme toute pâlie वुच्यति pour उच्यते; on remarquera la leçon वुच्यति de plusieurs manuscrits, sorte de restitution sanscrite demeurée à mi-chemin.

LIGNE 10. — Comme l'étymologie du nom de chaque enfer en termine la description, il existe évidemment ici une lacune qui embrasse le commencement du morceau consacré à l'enfer suivant; il n'en reste d'ailleurs qu'un fragment, la fin n'est pas moins mutilée que le début. — वा = एव. — वरक est pâli, dans le sens de maison. Ici, le mot doit désigner des sortes de «logettes» ou d'étroites cellules. Si la leçon, d'ailleurs unanime, des manuscrits, est exacte, je ne vois qu'une traduction possible : «Enfermés séparément chacun dans une étroite cellule, ils y demeurent privés de la liberté de leurs mouvements,» द्वित्र étant pris dans le sens de «supprimer» et गच्छन्ति, comme l'est plus souvent तिष्ठति en construction avec un participe, dans le sens de «demeurer, être d'une façon continue» (cf. ci-dessus, p. 17, l. 11). Je n'ai pas besoin de signaler le prâcritisme ओरुड pour अवरुड.

LIGNE 14. — «Ceux qui réduisent en esclavage des gens sans protection, sans asile.» Je prends अभिसर्पा pour अभिग्रपा, dans le sens de ग्रपा.

PAGE 23, LIGNE 1. — गेहदाघा, वनदाघा «des incendies de maisons, des incendies de forêts». Le prâcrit (conf. *Hemacandra*, I, 264) *dāgha* pour दाह n'a rien qui puisse surprendre ici; au point de vue paléographique, les corrections sont d'ailleurs très simples. — Sur les mots suivants, conf. ci-dessus les notes de la page 20. — Je ne me sens rien moins qu'assuré de la correction ताम्बूलानि, puisque c'est le respect de la vie des animaux qui est surtout en question ici; la lecture du passage parallèle est bien plus satisfaisante; mais la différence est trop forte entre la tradition des deux passages pour qu'il y ait grande apparence de la rétablir ici.

LIGNE 7. — संचितो, ainsi employé absolument, ne donne guère de sens, à moins peut-être de le traduire par «massif, énorme». Je croirais préférable de lire संचितायसो «fait d'un amoncellement de fer», en admettant un thème allongé, अयस, à côté de अयस्, अय.

LIGNE 10. — एकत्य inconnu du sanscrit régulier est reflété en pâli par la forme *ekacca*. M. Trenckner a contesté (*Pâli Miscellany*, I, p. 56, note) la forme एकत्य et repris l'étymologie de Childers pour *ekacca* = *ekatara*. Toute objection doit tomber devant un fait irrécusable, l'emploi, dans les inscriptions de Piyadasi (par ex., *Jaugada*, I, l. 2; *Khâlsi*, I, l. 2), du pronom *ekatiya*. Aussi bien les analogies qu'il a invoquées à l'appui de sa thèse, pour être ingénieuses, n'en sont pas moins décevantes. Il faut écrire *mahaccā* (= *mahatyā*) *rājānubhāvena*, par une incohérence entre les genres à laquelle le présent texte nous fournira de nombreux parallèles. *Mātyā*, *pityā* sont simplement des formations nouvelles issues des thèmes *māti*, *pīti* dont l'existence est garantie par plusieurs composés comme *mātigottaṃ*, etc. La formation de ces nouveaux thèmes s'explique d'elle-même par la transition si ordinaire de *ri* en *i*. *Abhisamecca* enfin se doit, avec Childers, analyser simple-

ment comme un absolutif. — अवसक्कति est encore une de ces orthographes moitié prâcrites et moitié sanscrites, pour la forme pâlie-prâcrite ओमक्कति. सक्क् représente le sanscrit षक्क् (षक्क्; conf. le traducteur sanscrit dans Weber, *Saptaçat. des Hâla*¹, appendice, strophes 51, 59, et voyez du même *Saptaçat. des Hâla*², str. 608 et la note). Le sens est clair : « Quelques-uns cherchent à faire retraite n'importe où. » Il est curieux de noter les variantes de nos manuscrits; elles montrent par quels tâtonnements, généralement mal inspirés, les scribes s'efforcent de restituer une forme classique. L'analogie de अवसर्पति était particulièrement tentante. M. Weber signale, dans l'une des strophes de *Hâla* (59), अवसर्पन्ती comme ayant évincé la vraie leçon dans la première édition du *Kāvya Prakāṣa*. — Les mss., unanimes ici sur la lecture संज्ञापयमानाः, le sont presque autant à la ligne suivante en faveur de संपयमानाः; j'ai rétabli la première forme dans les deux cas; son altération dans le second s'explique plus naturellement que l'hypothèse inverse, par l'omission d'une syllabe; et la traduction n'en présente pas de difficulté grave : il suffit de considérer ce participe comme un passif pour संज्ञापियमान. Certains damnés, appelés par les bourreaux infernaux, se dirigent vers eux; mais ils sont accueillis par des questions ironiques et de nouveaux tourments.

LIGNE 11. — कस्य, comme en pâli, *kassa*, *kissa* « pourquoi ».

PAGE 24, LIGNE 1. — « Ceux qui, ici-bas, font faire des prisons, enfermant la vue du soleil et de la lune (c'est-à-dire des cachots où la lumière ne pénètre pas) et, y faisant entrer [des hommes], les y abandonnent en leur disant : Ici, ne voyez (vous ne verrez) ni le soleil ni la lune! . . . » Sur ओसिर्न्ति, voy. p. 13, l. 6. — एत्थ, pâli = अत्र, à moins qu'on ne préfère corriger एष.

LIGNE 6. — Voici la traduction de cette phrase telle que j'ai cru pouvoir la restituer : « Dans ce lieu, les damnés tout en pleurs ont beau crier : Ô ma mère ! Ô mon père ! ils ne peuvent rejoindre leurs parents. » D'après cela, il semble que l'intention est de dériver रौरव de रुद् « gémir, pleurer » et de रुध् « arrêter, enfermer ». Il est possible pourtant que l'idée dominante dans l'esprit de l'écrivain soit l'idée de *gémissement* représentée par रुद् et qu'il ait eu en vue, malgré le peu de précision de la phrase, la vraie étymologie, de la racine रु « crier ». Cf. l'étymologie de तपन, p. 25, l. 4, où ne figure pas le verbe तप्. — Cette étymologie du nom de रौरव doit, d'après les précédents, marquer la fin de la peinture de cet enfer; et, en effet, la proposition तत्र ते . . . présente, sauf l'absence de la phrase descriptive सो नर्को, etc., une grande analogie avec le début des autres descriptions. Entre cette fin et ce commencement, l'indication que j'ai restituée ne peut manquer, soit sous la forme तपनो निर्यो, soit sous cette autre, तपनो नाम. Ces considérations m'ont paru justifier suffisamment les changements, en eux-mêmes assez graves, que j'ai cru devoir introduire dans le texte.

LIGNE 10. — सहवेदना est une locution adverbiable dans laquelle वेदना est un ablatif. सह est employé à plus d'une reprise pour former des composés de ce genre; par exemple, *Lal. Vist.*, p. 81, l. 11 : ते बोधिसत्त्वमातुः सहदर्शनदिक् स्वस्था, etc.; c'est-à-dire : ces êtres, en voyant la mère du Bodhisattva, se sentent au même moment remplis d'aise, etc. En d'autres termes, la locution implique à la fois une idée d'effet et de simultanéité. Nous la rendrons ici en traduisant : « Aussitôt ils s'évanouissent et tombent de douleur. » *Lal. Vist.*, p. 460, l. 1, nous lisons सहदर्शनं, le neutre adverbial, dans le même sens.

LIGNE 12. — « Les exécuteurs de Yama les font entrer en avant quand ils sont dans cet état, » c'est-à-dire que, une fois leur chair refaite et prête à de nouvelles souffrances, les damnés repassent par les mêmes supplices, et ainsi de suite, indéfiniment. Le second ते remplit la fonction d'accusatif au même titre que le nominatif तयाभूता.

LIGNE 13. — Je ne vois pour लिस्तापत्रियार्य aucune restitution certaine; il est possible que लिस्त ou रिस्त, soit pour रिश्त, रिष्ट, employé, comme वि-रिश् dans la langue des brâhmanas, au sens de « rompre, arracher »; mais le terme suivant reste obscur. कर्तृरिका, qui désigne un couteau de chasse, paraît indiquer que les « êtres vivants » représentent ici le gibier, et qu'il s'agit en somme de sortes de parcs sans issue où le gibier est poussé, enfermé, puis abattu. प्रतियन्न « préparé », comme en pâli paṭiyatta.

LIGNE 15. — Peut-être vaudrait-il mieux lire खयन्ति (comme dans le Mâgadhi jaina, Weber, *Bhagav.*, 388-89). Les variantes des mss. sont, dans de pareils cas, curieuses à noter. Trois lignes plus bas nous avons सद्गन्ति, mais sans variante notable.

PAGE 25, LIGNE 7. — Je comprends : « Quand un côté est complètement cuit, alors on étend [le damné] sur l'autre côté, » et je vois dans विस्तीर्ण, comme l'indique cette traduction, une construction impersonnelle et passive. — A la ligne suivante, अधिमात्रत्वात् paraît être employé adverbialement et déterminer d'une façon spéciale les adjectifs पापकानां अकुशलानां « par l'effet d'actions particulièrement mauvaises et coupables ».

LIGNE 10. — « Ceux qui ont fait mettre des moutons tout vivants à la broche. »

LIGNE 13. — On ne peut méconnaître ici une double lacune; elle s'étend à la fin du *Tapana* et au commencement de l'*Avici*; même dans ce qui reste de la description de cet enfer, tout est loin de paraître en ordre. Ainsi, après ce début, on attend une explication étymologique qui ne vient pas, à moins qu'on ne considère que l'auteur a entendu, ce qu'il aurait dû en tous cas expliquer plus nettement, et ce qui en soi est médiocrement vraisemblable, établir un lien étymologique entre अवीचि et अर्वि.

PAGE 26, LIGNE 3. — Pour उत्पत्तिता cf. ci-dessus p. 6, l. 8, et la note.

LIGNE 5. — विचित्रं (adverbialement : «de différentes façons»), doit porter sur les directions diverses d'où partent les flammes, et on serait, je crois, dans l'intention du texte en traduisant : «ces milliers de créatures damnées brûlent ainsi, comme du bois, de tous les côtés».

LIGNE 8. — Je ne puis rien faire de अयं ni de अभिसंभेदयितं des mss. Voici comment j'entends la phrase telle que je l'ai restituée : «C'est ainsi que les souffrances sont déterminées [pour les damnés], en se fondant sur ce qu'ils ont accumulé [de démerite] précédemment, étant hommes.» Sur ce sens de अभिसंस्कार cf. *Lal. Vist.*, 100, 19, et Childers, s. v. *Abhisankhāro*. अभिसमादित्वा ne peut guère s'éloigner par le sens du pâli समादित्वा; la signification générale de ce verbe, «prendre, prendre à sa charge, se soumettre à», se plie bien à la valeur que nous devons attendre ici; on peut comparer aussi l'emploi de ādāya, particulièrement dans certaines phrases comme cette locution du *Pātimokkha* citée par Childers, s. v. ādāti, où il arrive à avoir le sens de «conformément à» (*amhakaṃ ruciṃ . . . . ādāya* : conformément à notre désir). Quant à वेदनीयं, dans le sens : «ce qu'on a à souffrir, ce qui doit être souffert,» il est assez justifié par l'application constante de वेदना dans tout ce morceau aux «souffrances des damnés».

LIGNE 11. — तयागतस्य dépend à la fois de उदचित्ता et de रुधिरोत्पादका : «ceux qui ont envers le Tathāgata des dispositions malveillantes, ou qui lui font une blessure sanglante». L'expression रुधिर् उत्पादयति est consacrée dans ce cas particulier. Conf. ci-dessous p. 244, l. 17, et *Dhammap.*, p. 279, l. 18. où il est raconté comment Devadatta (*paduṭṭhacitto*) bhagavato pādaṃ abhihanitvā lohitaṃ uppādesi.

LIGNE 14. — Ici, et de même tout à l'heure, अवीची représente le locatif. Je n'ai point dû éliminer cette forme qui ne manque pas d'analogies. Nous avons en pâli ādīm (*Kaccāyana*, II, 1, 18), et dans les féminins en ī, rattīm (*Minayeff, Gramm. pâlie*, p. 24), bārāṇasīm (*Kacc. loc. cit. Schol.*) dont nous trouvons précisément la contre-partie, वाराणसी ou वाराणसी, dans notre texte. Voy. ci-dessous p. 271, l. 19; p. 286. l. 22, etc. «Dans l'avici ces damnés souffrent d'une façon continue des tortures atroces; il n'arrive pas, comme dans d'autres enfers, que les bourreaux soumettent les [damnés] épouvantés à des labeurs [divers] (qui amènent une sorte de diversion, de rémission dans leurs souffrances), ni que jamais un vent frais s'élève et leur apporte quelque soulagement : il n'en va pas dans cet enfer comme dans les autres.» Je n'ai plus à revenir sur des nominatifs à forme prācite, comme est अवीची dans la dernière phrase.

PAGE 27, LIGNE 1. — परिवर्त est connu par le *Lalita Vistara* comme un des noms usités par les Buddhistes dans le sens de «chapitre».

LIGNE 5. — सुबुलोचकं est un pālicisme. Nous avons en pâli mukhollōkako, mais

la substitution de लोक् à लोच् ne fait réellement pas de différence. Cet adjectif repose sur la locution मुञ्चं ओलोकयति, *ullo°* en pâli pour *olo°*, comme il arrive souvent par raccourcissement de la voyelle et redoublement compensateur. La comparaison de *mukholoka*, *Dhammap.*, p. 125, l. 21, ne peut laisser de doute sur ce point. Cette expression (cf. Childers, s. v. *oloketi*) signifie « avoir égard (injustement) à, favoriser ». *Dhammap.*, p. 125, l. 21 et suiv. (comp. l'emploi anglais de *regard*, *with regard*); d'où le sens, pour *mukhulokaka* « avec faveur, avec bienveillance », puis, comme ici « avec plaisir ».

LIGNE 7. — Dans le composé मित्र°, j'ai respecté le neutre que portent les mss. et qui peut bien se justifier par le caractère général et collectif de l'expression, surtout dans une langue où le sentiment exact de la distinction des genres est visiblement éteint. — सत्तोहित se retrouve en pâli dans le sens de « parent », littéralement « consanguin ».

LIGNE 8. — तमातो तमः : « ils vont de [séjour de] ténèbres en [séjour de] ténèbres » ; nouveau thème prâcritisant तम pour तमस्.

LIGNE 10. — उच्छन्ति s'explique comme prâcritisme, pour उत्सहन्ति ; c'est ainsi que nous rencontrerons plus tard उच्छादन, substitué régulièrement au sanscrit उत्सादन. Je traduis donc : « c'est à grand peine qu'ils résistent [à tant de souffrances] dans la condition d'animal. » — Un autre prâcritisme est, à la phrase suivante, l'aoriste आरोचयसि, protégé ici par l'accord unanime des sources. Je réunirai ailleurs les divers exemples de cette forme. Elle repose évidemment sur l'équivalence, du point de vue de notre texte, des orthographes *e* et *aya* ; équivalence qui se manifeste particulièrement dans la formative des causatifs : *ayasi* ne diffère point au fond de *esi*, une désinence d'aoriste très usitée (cf. ci-dessous p. 283, l. 15, où B lit करोसि, et C कार्यसि). L'analogie mal comprise de cette orthographe a pu contribuer à répandre cette formation en *asi*, sur laquelle j'ai appelé déjà l'attention (p. 4, l. 8).

PAGE 28, LIGNE 6. — « Qui ont la bouche de la dimension du trou d'une aiguille, qui ont la gorge obstruée, de sorte que, quand même ils mangeraient sans cesse, ils ne se rassasieraient jamais. »

LIGNE 7. — अल्पेप्राण्य, opposé de मह्येप्राण्य, signifie proprement « sans noblesse », c'est-à-dire ici « de pauvre, de mauvaise mine ». Pour l'emploi de ce mot dans la langue buddhique, comp. Burnouf, *Introduction*, p. 239 note. On pourrait, à la rigueur, se rapprocher davantage de la majorité des mss. en lisant अल्पप्राणा « qui ont les extrémités petites, amaigries ». Sur ce sens de प्राणा, cf. les exemples du *Suṣṛuta*, cités dans le *Dictionnaire de Saint-Petersbourg*. Il n'est pas absolument rare de trouver dans notre texte des termes qui ne sont d'ailleurs garantis jusqu'ici que par le *Suṣṛuta* ; j'estime néanmoins que la leçon que j'ai adoptée, s'accorde

mieux avec les autres épithètes qui lui sont coordonnées, et avec les habitudes du style buddhique.

LIGNE 8. — सिंहाणिका, mélange du sanscrit सिंहणक et du pâli *siṅghāṇikā*. — पुब्ब, prâcritisme, pour le sanscrit पूय «pus, humeur». — संपिपासन्ति, comme nous avons eu précédemment (p. 8, l. 2) संपिपासित.

LIGNE 10. — «Il souffle un vent qui apporte ces paroles : Voici à boire ! voici à boire !» — खागू «bouillie de riz», sorte de compromis, habituel à notre texte, entre le sanscrit यवागू et le pâli *yāgu*. Il va sans dire que cette orthographe ne représente au fond rien que le mot, la prononciation prâcrite. D'apparence historique, elle est d'origine artificielle. Nous avons en pâli un cas tout analogue. Kaccâyana enseigne que, après un *e* ou un *o* final changé en *y* ou en *v* devant une voyelle initiale, cette dernière devient longue : *krâhaṃ*, *svâhaṃ*, pour *ko ahaṃ*, *so ahaṃ*. Il est clair que l'allongement ne s'explique que par la fusion des deux voyelles, *kâhaṃ*, *sâhaṃ*, comme nous lisons *muttâhaṃ*, pour *mutto ahaṃ* (*Mahāvagga*, éd. Oldenberg, 20, 36; 21, 15), *dânâyaṃ*, pour *dâni ayaṃ* (*Cullavagga*, 154, 37), etc. L'*y* et le *v*, dans l'écriture, sont des fictions des grammairiens. — एत्थ, à la ligne suivante, est un autre prâcritisme, déjà relevé, pour अत्र, comme en pâli.

LIGNE 13. — अवकुञ्ज, de même que le pâli *avakujja* (*Jâtaka*, I, 13, d. 62) signifie «étendu sur la face». Conf. p. 213, l. 7.

LIGNE 15. — «Au bout de cinq cents ans,» pour la première fois depuis cinq cents ans; un emploi très libre du génitif.

PAGE 29, LIGNE 3. — कूगे, à côté de कूँ que nous avons tout à l'heure, montre une fois de plus combien est inerte dans cette langue le sentiment des genres (cf. page précédente, l. 15). Le mot est masculin dans la pratique régulière, ordinairement neutre en pâli; son emploi au masculin y paraît aussi garanti (*Kaccâyana*, p. 337 de mon édition). — J'ai gardé la leçon लोके प्रेतस्मिं pour प्रेतलोकस्मिं que donnent les mss.; on trouvera plus bas (p. 31. l. 12, note) et ailleurs, de nouveaux exemples de cette disjonction anormale d'un composé. Dans le cas particulier l'oblitération plus ou moins complète de la *vṛiddhi* dans les dialectes prâcrits a pu aisément favoriser l'emploi, à titre d'adjectif, de substantifs tels que प्रेत et autres : लोके प्रेतस्मिं se traduirait : «in regione Preticâ.»

LIGNE 8. — «Les êtres altérés se précipitent vers un fleuve, le sable (la terre sèche) se retourne, et se présente seul à eux, là où ils voyaient de l'eau.» Au lieu de सिक्ता j'avais songé d'abord à lire रिक्ता dans le sens de «vide». Bien qu'un peu moins voisine des leçons fautives des mss., je préfère la lecture que j'ai finalement adoptée; elle exprime plus nettement l'antithèse voulue par le texte, comme le montre le second hémistich.

LIGNE 11. — Je résous नदामय en न+अदा°, en prenant अदामय pour une forme de la première personne du pluriel que je crois retrouver ailleurs, par ex., p. 69, l. 8, dans विज्ञहामय. Le dernier pāda est incomplet dans BNAL. Le च qui le complète dans CM ne donne pas de sens; je l'ai changé en व qui est presque identique, et voici comme j'entends tout le vers : « Fi de la vie de mendiants ! (Je comprends que cette qualification de « mendiants » s'applique aux pretas eux-mêmes, obligés de mendier constamment une nourriture qu'ils ne peuvent prendre, comme le dit la suite.) [Cette nourriture] qui est tout près, nous n'en profitons pas. Du moins ne nous faites pas voir ces (littéralement : « ne faites pas la lumière sur ces ») jouissances qui sont [sous notre main] (mais qui nous demeurent inaccessibles). »

LIGNE 13. — पर्यदानं, nouveau thème en अा, à la façon prācrite.

LIGNE 17. — J'ai complété अमृतं, d'après les passages parallèles, comme p. 30, l. 14, etc.

PAGE 30, LIGNE 3. — विनिपातेन est un dénominatif de विनिपात « qui se trouvent dans la souffrance, le malheur », avec allusion au sens technique de विनिपात; le mot s'emploie comme synonyme d'अपाय (cf. Childers, s. v., et ci-dessous, p. 30, l. 10), et désigne les quatre naissances malheureuses, entre autres la naissance parmi les asuras. — Le sens de व्यापाद, dans व्यापादबहुला, s'éclaire par la répétition de व्यापादेन à la ligne suivante. La valeur buddhique du terme est donnée par Childers; il signifie « méchanceté » et spécialement, comme le montre ici l'enchaînement des idées, « envie ». Comp. tout à l'heure व्यापयन्ति « ils souffrent » de la supériorité des devas. Le Lotus (p. 3) ne paraît distinguer que quatre catégories d'asuras, au lieu de cinq classes qui sont ici mentionnées.

LIGNE 5. — Je comprends अभिष्यन्दन्ति « ils débordent (de colère) ». Pour cet emploi de अभि-स्यन्दू au moral, conf. l'exemple मेहेन अभिष्यन्देत् cité dans le dictionnaire de Saint-Petersbourg, s. v., et ci-dessous p. 88, l. 10 et la note. On voit à l'œuvre le procédé buddhique ramenant à des mobiles moraux, et tournant en sujet d'exhortations morales les mythes et les contes populaires, comme ici la vieille donnée de la lutte entre les dieux et les asuras.

LIGNE 7. — यदिदं est la locution que nous retrouvons en pāli. — Sur la classe de génies appelés करोटपाणयः, cf. Burnouf, *Introduction*, p. 600; en pāli ce sont évidemment les mêmes que nous retrouvons associés aux serpents sous le nom abrégé de *Karoti* (*Jātaka*, I, 204, 3) bien que le scholiaste (*in loc.*) les donne comme identiques aux Garuḍas. L'emploi de करोटि au sens de vase, bassin, est appuyé en pāli par des exemples comme *Jātaka*, I, 243, 18. — Sur les मालाधरा et les सदासन्ना, cf. Burnouf, *loc. cit.*, p. 600-602; plusieurs détails sur lesquels il manifestait son incertitude se trouvent fixés par notre passage. Le rôle d'avant-garde des dieux contre les asuras attribuée ici à ces génies, ne s'accorde pas très

bien avec les classifications citées par Burnouf qui mettent les asuras au-dessus d'eux, entre eux et les devas.

LIGNE 9. — « Pour avoir conçu à l'égard des dieux Trâyastrim̃has des dispositions criminelles. » अन्तिके est un de ces mots qui, soit en pâli, soit dans le sanscrit buddhique, tendent à s'établir pour la formation de cas à formes périphrastiques (conf. en pâli *pitthe*, *matthake*, etc.) En ce qui concerne *antike*, *antikaṃ*, *antikā*, leur usage se fonde sur l'emploi adverbial de अन्तिके, etc. en sanscrit. Mais parallèlement (conf. p. 243, l. 7, 12; p. 322, l. 15; p. 323, l. 1, etc.) est usitée la forme सन्तिके qui, en pâli, domine de beaucoup (en Māgadhi Jaina, *antie* pour *antike*, Weber, *Bhagavatī*, 253, 257, etc.) Cette seconde forme doit-elle être résolue en *sa—antika* (Childers), (notre texte devrait alors lire सान्तिके, non सन्तिके), ce qui, du point de vue du sens, n'est pas très satisfaisant? Ne doit-elle pas plutôt être considérée comme un dérivé populaire de सन्त्, participe présent de अस्? Cette conjecture trouverait en quelque mesure, un point d'attache dans l'emploi pâli de *santaka* (adjectif) équivalant à un génitif, auquel se compare, dans les langues modernes, le génitif sindhī formé par संदो (Beames, *Compar. Gramm.*, II, 290 et suiv.) Quant au sens « près de . . . , vis-à-vis de . . . », dans ce passage, il ne peut faire difficulté.

LIGNE 11. — L'*ā* long de महान्तं que j'ai conservé, d'après le précédent de tous les mss., est assez caractéristique pour la langue de notre texte; il repose évidemment sur une influence induite de l'accusatif masculin महान्तं; il est clair que la forme महन्तं n'est, comme महन्तो au masculin, qu'un prācritisme, un passage dans la déclinaison vocalique.

LIGNE 12. — विस्तिरपामरोचयति n'est pas le premier exemple de ce sandhi anormal par l'introduction d'une *m*, auquel le pâli offre des parallèles. Il est surtout fréquent en composition : दग्गनखमञ्जलि°, *Lal. Vist.*, 57, 14; पूर्णमभिप्राय, 177, 13; अट्टुःखासुखमुपेक्ष, 439, 12, etc.

LIGNE 15. — Le causatif प्रापयन्ति avec la signification du thème simple; de même à la page suivante, l. 15.

LIGNE 16. — Nous retrouverons plus loin la forme régulière चातुर्म्हारान्तिक, de ce dérivé. Comme en pâli, la *vṛiddhi* est ici assez fréquemment obliérée.

PAGE 31, LIGNE 2. — प्रष्टव्यानां est encore une orthographe passablement barbare pour le participe futur de स्पृष्ट, dans le sens de « contact », comme le pâli *phoṭṭhabba* auquel notre forme ne paraît pas du reste se référer directement. On peut comparer un passage identique p. 32, l. 2, où se trouve l'équivalent correct स्पृशानां, et plus bas p. 337, l. 17, où reparaît la forme प्रष्टव्य.

LIGNE 3. — C'est-à-dire que leur corps est transparent, en quelque façon immatériel, ce qui, en un autre passage qui contient une description analogue, est

exprimé par l'épithète मनोमय (cf. ci-dessous p. 338, l. 19, etc.). — पृष्ठितो (pāli *piṭṭhito*) correspond au sanscrit पृष्ठतः, comme पृष्ठि, que nous avons eu déjà précédemment (pāli *piṭṭhī*), à पृष्ठ. J'ai rétabli la même forme dans le second cas; les variantes des mss. doivent être inspirées par des ressouvenirs intempestifs du sanscrit. — रत्नामय; रत्न, la forme pâlie pour रत्न. L'allongement de l'a final devant le suffixe *maya* est ici très habituel. — Ici comme dans les autres cas où les mss. ont समन्वगी°, j'ai corrigé समङ्गी°, le synonyme pâli bien connu (connu aussi de notre texte) de समन्वागत. Si, ce que j'ai peine à croire, समन्वगी était autre chose qu'un compromis de l'ignorance des copistes entre समङ्गी et समन्वागत, ce ne pourrait être du moins que sous la forme donnée ici par N, समन्वंगी, composé de सम्-ञ्जु-ञ्जङ्, qui pourrait être synonyme de समङ्ग. Mais l'isolement de cette forme en rend pour moi l'existence plus que douteuse (conf. par ex. p. 32, l. 6, où les mss. se divisent entre les formes समङ्गा° et समन्वगी°). — प्रविचार्यति est, à plusieurs reprises, employé dans la même formule ou dans des formules analogues. Ici et p. 32, l. 8, tous ou presque tous les mss. ont प्रविचा°; p. 32, l. 6, ils ont परिचा°. C'est je crois cette dernière forme qui nous donne le vrai sens; परिचार्यति prend ici, avec la désinence active (la désinence de l'*âtmanepada* n'existant plus qu'à l'état sporadique), le sens qu'il a quelquefois «au moyen», en sanscrit (cf., dans le *Dict. de Saint-Petersb.*, les exemples empruntés à des brâhmanas), le sens de «se faire servir», et, en élargissant un peu l'idée «mener une vie large, agréable». Je ne crois pas que nous soyons en droit de changer le préfixe प्र, प्रति ou प्रवि des mss. en परि; l'usage sanscrit ne peut servir de mesure absolue pour nos textes; चरू a très bien pu avoir, même précédé d'un autre préfixe que परि, un sens pareil à celui que nous lui connaissons avec ce préfixe. Il semble, pour प्र, par exemple, en exister une trace dans le mot प्रचरणी que le *Dict. de Saint-Petersbourg* traduit «Ein zur Aushilfe dienender . . . Loeffel». Il ne faut pas confondre ces verbes avec संप्रचार्यति dont le sens est en quelque mesure comparable. Nos manuscrits l'écrivent presque toujours संप्रचार्यति; mais le pâli ne laisse pas de doute sur la lecture véritable (cf. p. 38, l. 8).

LIGNE 7. — Le locatif a ici la même signification qu'aurait l'ablatif : «quand ils disparaissent du ciel des Câturmahârâjakâyikas.» — तिर्च्छ, autre forme pâlie de तिर्यच् à côté de तिर्च्छान, que nous avons déjà relevé.

LIGNE 11. — On voit que संपन्नि est ici employé au neutre. Conf. quelques lignes plus haut संपन्नि विपन्निपर्यवसानं. Tout à l'heure nous aurons le féminin, p. 32, l. 16.

LIGNE 12. — Cette résolution tout à fait irrégulière du composé, qui fausse le rôle et la signification du premier membre, se retrouve ailleurs, en particulier avec काय; cf. तुयिंते काये ci-dessous, p. 199, l. 7; et ailleurs. Conf. des cas analogues, *Lal. Vist.*, p. 111, l. 13 : महापद्मो यथाङ्कवः; p. 462 dern. l. : मङ्गलं यथा वार्लिका, etc. (voy. ci-dessus, p. 29, l. 3, note).

PAGE 32, LIGNE 10. — विधानं «l'appareil, la splendeur». तद् est ici, comme il arrive assez souvent dans notre texte, réduit au simple rôle d'article. — Pour सन्नि-
वशा, plusieurs mss. ont la variante ° वशा; elle se retrouve presque sans exception
toutes les fois que reparait ce participe. On rencontrera un certain nombre de cas
semblables avec cette singulière addition d'un r, tout à fait arbitraire, devant une
double consonne, par exemple : वरुषवती, p. 59, l. 6; संतानेर्या, fol. 107^a; खड्गि-
व्यसि (B), fol. 124^a, etc.; et dans le *Lotus* अर्जुन, fol. 5^b; बुद्ध, fol. 6^b; श्रय्या,
fol. 124^b; प्रवुर्चति, fol. 138^a, etc. Cf. l'orthographe *gr* pour *gg* chez les Jains
(Weber, *Bhagavati*, p. 387). — देवसभायं est un nouvel exemple de la confusion
des cas obliques des féminins, alors même que la forme sanscrite est en apparence
conservée : «सभायं représente un génitif ou un ablatif : «hors de l'assemblée des devas».

PAGE 33, LIGNE 3. — L'accusatif est substitué cette fois au locatif que nous
avons jusqu'ici dans les constructions semblables.

LIGNE 5. — Dans un passage analogue, nous trouverons plus loin, p. 338,
l. 19, अन्तरीक्षचर; cette fois, le terme est appliqué à des êtres doués de qualités
merveilleuses, mais qui, en somme, sont des créatures humaines et ont la terre
pour demeure. Il n'est pas douteux que, à moins de cas particuliers où l'action
même de traverser les airs a une importance spéciale et reçoit en quelque sorte
l'accent, c'est l'épithète अन्तरीक्षाचर et non अन्तरीक्षचर qui s'applique aux dieux
(sur les incertitudes des manuscrits à cet égard, voy. Burnouf, *Lotus*, p. 354); la
seconde forme a pu s'introduire indûment dans plus d'un cas par la faute des
copistes, familiarisés avec l'idée d'exercices surnaturels et miraculeux, et avec les
expressions qui les désignent. Cette distinction me paraît décisive quant à la vraie
nature et au vrai sens de अवचर sur lesquels Burnouf (*loc. cit.*) et Childers (*s. verb.*)
hésitaient à se prononcer : suivant moi, अवचर n'est jamais qu'un substantif mar-
quant la résidence, la sphère de vie ou d'action, non un adjectif marquant le mou-
vement, l'action elle-même. C'est le seul sens qui rende compte des noms कामा-
वचर, इषावचर, etc. : «qui a sa résidence dans le कामलोक, dans le इषलोक». Cf. *Lal.*
Vist., p. 314, l. 4, où ध्यानगोचराणां et कामावचराणां (देवानां) sont coordonnés et
juxtaposés. — Je considère देवार्हन्त् comme un composé analogue à रात्रार्धि, etc.
«arhat dieu, arhat divin». — Sur ces arhats अन्तरापरिनिर्वयि, cf. Vijesinha, cité
par Childers, au mot *parinibbāyī*. On appelle ainsi des êtres qui «étant revenus à
l'existence comme Āuddhāvāsadevas, entrent dans le nirvāṇa avant d'avoir atteint
la moitié du terme régulier de cette existence». Le sens littéral est : «qui entre dans
le nirvāṇa à mi-chemin». — अनावर्तिकथमी «qui ne sont plus soumis au retour
en ce monde». — «पृथक्त्वेण est régi par अव्यवकीर्णा : «purs de tout mélange avec
les ignorants et les pécheurs». — Les scribes ont oublié que nous avons ici une
série d'accusatifs, et ils ont ajouté à व्यवकीर्णा le visarga du nominatif sanscrit.

LIGNE 11. — « Tout l'univers n'est que souffrance. » Cette leçon qui conserve un parallélisme exact entre les divers membres de phrase me paraît préférable à la correction, par elle-même très simple, de लोके en लोके.

LIGNE 13. — सपृथग्जनसेवितं au lieu de पृथग्जनसे° est tout à fait irrégulier; il serait très simple de corriger सुपृथग्ज° « pratiquée par les gens de bien ». Mais le sanscrit buddhique construit quelquefois le passif non pas directement avec l'instrumental, mais avec l'instrumental précédé de सह ou सार्थ, comme सार्थ जनकायेन परिवृता, ci-dessous, p. 311, l. 19; il est possible que cette locution se reflète dans un composé de la forme सपृथग्ज°. Je trouve cependant (*Dhammap.*, v, p. 52) *sa-kubbato* opposé à *akubbato* du vers précédent. Il y a là évidemment comme un mélange de deux locutions différentes, mais équivalentes par le sens, du participe *kubbato* et du composé *sakammano*. On admettrait aisément ici une fusion semblable entre les expressions synonymes सपृथग्जनं et पृथग्जनसेवितं.

PAGE 34, LIGNE 4. — भग्गीय « destiné, prédestiné à » (par les mérites antérieurs). Pour ce qui est de l'i long (en pâli, nous avons *bhāgiya*), on sait avec quelle facilité le prācrit et le pâli allongent, soit par production soit par position, l'i qui précède ya, par exemple au passif. Les trois expressions forment une gradation ascendante. पुण्य désigne les bonnes œuvres, les pratiques méritoires qui ne sont qu'un acheminement plus ou moins prochain à la conversion; फल signifie les « fruits », c'est-à-dire la possession des quatre degrés de la vie spirituelle, la *srotāḍṣatti*, etc.; वासना enfin (cf. l'explication de Childers) marque, sinon dans le mérite, du moins dans les qualités surnaturelles, un nouveau progrès qui consiste dans la connaissance des existences antérieures, dans le privilège de se rendre compte du mérite ou du démérite qu'on y a accumulé.

LIGNE 7. — Littéralement : « le tirant du grand abîme rendu pénible par les fourrés de la forêt de la transmigration dont ces enfers, etc. sont comme les défilés; de la forêt de la transmigration constituée par la série sans commencement de la naissance, de la vieillesse et de la mort. » J'ai conservé l'orthographe ग्रहण de tous les mss.; mais je ne doute pas qu'elle ne soit imputable aux scribes, et que la leçon originale ne soit गहन « taillis, fourré », comme le prouve le voisinage de कान्तार. On voit du même coup que c'est bien l'image d'une forêt impénétrable où l'on ne distingue rien ni devant soi ni en arrière, et non (Childers) l'idée d'un chemin pénible, qui domine dans cette expression si commune chez les buddhistes. संसारकान्तार. — अवर्जयित्वा gouverne les accusatifs qui suivent et signifie : « ayant amené à lui, ayant converti ou favorablement disposé. . . » Conf. ci-dessus p. 9. l. 4. et la note. — J'ai écrit वञ्जि, forme à laquelle me paraît se rapporter la variante वञ्जि de plusieurs mss.; aucun n'ayant la forme sanscrite वृञ्जि, j'ai cru devoir donner la préférence à la forme pâlie dont ils se rapprochent. Il en est de

même plus bas p. 326, l. 2. — Il me semble que le मान्स ou मान्स्य qu'ajoutent les mss. ne peut être qu'une répétition fautive de मान्स्य, comme L, deux mots plus loin, répète par erreur अवन्ति. — On trouvera dans Childers plusieurs énumérations de connaissances qui expliquent le pluriel ज्ञानेषु. — विहार, ainsi employé avec विहरन्ति, signifie simplement «l'état dans lequel on vit», non pas nécessairement au sens matériel et rigoureux, mais aussi dans un sens métaphorique, comme le montre दिव्येहि विहरेहि «il vit dans un état comparable à celui des dieux». On trouve de même विहार au pluriel, *Lal. Vist.*, p. 7, l. 9, etc. — आनित्रेहि que portent tous nos mss. n'est qu'une orthographe prâcritisante pour आनित्र्येहि, comme *Lotus*, fol. 4e आनित्रप्राप्तेन चित्रेन. Sur l'emploi de cette forme dans le style buddhique, voyez Burnouf, *Lotus*, p. 306, et Childers qui la rapproche avec raison (s. v. *ānejjam* qui est la forme pâlie) du sanscrit इङ्. L'emploi comme adjectif surprend seul ici; mais la même singularité se répète dans सान्तत्येहि, d'un substantif सान्तत्यं, dérivé de संतत. Les deux mots doivent avoir eux-mêmes des significations assez voisines : सान्तत्यं ne peut guère marquer que «la continuité, l'inter interruption» et par conséquent «l'immobilité, l'impassibilité». — Pour le mot वशिप्राप्तो et sa signification «ayant obtenu l'empire sur son esprit», voyez Burnouf, *Lotus*, p. 288-89. Sur l'emploi de वशी (वशिन्) dans le sens de «maître de...», conf. ci-dessous p. 164, l. 12 : वशी समाधिस्मिं «maître dans le samâdhi»; et il faut entendre de même le pâli *vasibhūto jhāne* que Childers (s. v. *vasibhūto*) traduit par erreur «subject to jhāna». En ce qui touche la forme, son emploi ici, rapproché de l'emploi pâli signalé par Burnouf, doit écarter toute espèce de doute sur son authenticité. Elle ne manque pas d'analogies dans notre texte, comme वशिपारमी, p. 47, l. 5; fol. 106e; p. 198, l. 4, nous avons कुलवशिप्राप्त auquel le *Lal. Vist.*, p. 26, l. 16, substitue °वशिप्राप्त° par un scrupule de correction où nous n'avons pas à entrer. En somme, dans ces divers exemples, वशि est employé comme le serait l'abstrait वशिता. Y a-t-il là la trace d'une influence exercée par l'analogie de *pāramī* = *pāramitā*? वशि est, du moins, toujours écrit avec l'i bref.

LIGNE 14. — On trouvera une version chinoise de ce récit dans Beal, *Romantic Legend of Sākya Buddha*, p. 5 et suiv. — Le génitif काल्यस्य, pour l'ordinaire काल्यं, est digne de remarque : «ayant revêtu sa robe de bonne heure».

PAGE 35, LIGNE 1. — एतर्हि avec un anusvāra additionnel, d'après l'analogie de तर्हि, कर्हि. On trouvera également les formes एतर्हि et एतर्हि, एतर्हि avec la disjonction pâlie. — La locution bien connue par le pâli यन्नāहं, de *nānāham*; *nāna*, pâli, pour sanscrit नूनं. Dans certains passages, nous la retrouvons dans le sanscrit buddhique régularisée sous la forme यन्नहं (par exemple, *Lal. Vist.*, 314, 1, etc.). — तेनुपसंक्रमेय offre encore un cas de sandhi pâli. — La comparaison du passage parallèle, p. 56, l. 7, ne laisse guère de doute sur la correction चिं मे, quoiqu'il

LIGNE 11. — « Tout l'univers n'est que souffrance. » Cette leçon qui conserve un parallélisme exact entre les divers membres de phrase me paraît préférable à la correction, par elle-même très simple, de लोके en लोके.

LIGNE 13. — सपृथग्ननसेवितं au lieu de पृथग्ननसे° est tout à fait irrégulier; il serait très simple de corriger सुपृथग्न° « pratiquée par les gens de bien ». Mais le sanscrit buddhique construit quelquefois le passif non pas directement avec l'instrumental, mais avec l'instrumental précédé de सह ou सार्थ, comme सार्थ त्रनकयिन परिवृता, ci-dessous, p. 311, l. 19; il est possible que cette locution se reflète dans un composé de la forme सपृथग्न°. Je trouve cependant (*Dhammap.*, v, p. 52) *sakubbato* opposé à *akubbato* du vers précédent. Il y a là évidemment comme un mélange de deux locutions différentes, mais équivalentes par le sens, du participe *kubbato* et du composé *sakammano*. On admettrait aisément ici une fusion semblable entre les expressions synonymes सपृथग्ननं et पृथग्ननसेवितं.

PAGE 34, LIGNE 4. — भागीय « destiné, prédestiné à » (par les mérites antérieurs). Pour ce qui est de l'i long (en pâli, nous avons *bhāgiya*), on sait avec quelle facilité le prācrit et le pâli allongent, soit par production soit par position, l'i qui précède *ya*, par exemple au passif. Les trois expressions forment une gradation ascendante. पुण्य désigne les bonnes œuvres, les pratiques méritoires qui ne sont qu'un acheminement plus ou moins prochain à la conversion; फल signifie les « fruits », c'est-à-dire la possession des quatre degrés de la vie spirituelle, la *srotāṅgatti*, etc.; वासना enfin (cf. l'explication de Childers) marque, sinon dans le mérite, du moins dans les qualités surnaturelles, un nouveau progrès qui consiste dans la connaissance des existences antérieures, dans le privilège de se rendre compte du mérite ou du démérite qu'on y a accumulé.

LIGNE 7. — Littéralement : « le tirant du grand abîme rendu pénible par les fourrés de la forêt de la transmigration dont ces enfers, etc. sont comme les défilés; de la forêt de la transmigration constituée par la série sans commencement de la naissance, de la vieillesse et de la mort. » J'ai conservé l'orthographe ग्रहण de tous les mss.; mais je ne doute pas qu'elle ne soit imputable aux scribes, et que la leçon originale ne soit गहन « taillis, fourré », comme le prouve le voisinage de कान्तार. On voit du même coup que c'est bien l'image d'une forêt impénétrable où l'on ne distingue rien ni devant soi ni en arrière, et non (Childers) l'idée d'un chemin pénible, qui domine dans cette expression si commune chez les buddhistes. संसारकान्तार. — आवर्तयित्वा gouverne les accusatifs qui suivent et signifie : « ayant amené à lui, ayant converti ou favorablement disposé. . . » Conf. ci-dessus p. 9. l. 4. et la note. — J'ai écrit वञ्जि, forme à laquelle me paraît se rapporter la variante वञ्जि de plusieurs mss.; aucun n'ayant la forme sanscrite वृञ्जि, j'ai cru devoir donner la préférence à la forme pâlie dont ils se rapprochent. Il en est de

même plus bas p. 326. l. 2. — Il me semble que le मान्स ou मान्स्य qu'ajoutent les mss. ne peut être qu'une répétition fautive de मत्स्य, comme L, deux mots plus loin, répète par erreur अस्मिन्. — On trouvera dans Childers plusieurs énumérations de connaissances qui expliquent le pluriel ज्ञानेषु. — विहार, ainsi employé avec विहरति, signifie simplement «l'état dans lequel on vit», non pas nécessairement au sens matériel et rigoureux, mais aussi dans un sens métaphorique, comme le montre दिव्येहि विहरेहि «il vit dans un état comparable à celui des dieux». On trouve de même विहार au pluriel, *Lal. Vist.*, p. 7, l. 9, etc. — ग्रान्तिहेहि que portent tous nos mss. n'est qu'une orthographe prâcritisante pour ग्रान्तिहेहि, comme *Lotus*, fol. 4^a ग्रान्तिप्राप्तेन चित्रेन. Sur l'emploi de cette forme dans le style buddhique, voyez Burnouf, *Lotus*, p. 306, et Childers qui la rapproche avec raison (s. v. *ânejjam* qui est la forme pâlie) du sanscrit इङ्. L'emploi comme adjectif surprend seul ici; mais la même singularité se répète dans सान्तत्वेहि, d'un substantif सान्तत्वं, dérivé de संतत. Les deux mots doivent avoir eux-mêmes des significations assez voisines : सान्तत्वं ne peut guère marquer que «la continuité, l'inter interruption» et par conséquent «l'immobilité, l'impassibilité». — Pour le mot वसिप्राप्ते et sa signification «ayant obtenu l'empire sur son esprit», voyez Burnouf, *Lotus*, p. 288-89. Sur l'emploi de वशी (वशिन्) dans le sens de «maître de...», conf. ci-dessous p. 164, l. 12 : वशी समाधिस्मिं «maître dans le samâdhi»; et il faut entendre de même le pâli *vasibhûto jhâna* que Childers (s. v. *vasibhûto*) traduit par erreur «subject to jhâna». En ce qui touche la forme, son emploi ici, rapproché de l'emploi pâli signalé par Burnouf, doit écarter toute espèce de doute sur son authenticité. Elle ne manque pas d'analogies dans notre texte, comme वशिपारमी, p. 47, l. 5; fol. 106^a; p. 198, l. 4, nous avons कुलवशिप्राप्त auquel le *Lal. Vist.*, p. 26, l. 16, substitue «वशिप्राप्त» par un scrupule de correction où nous n'avons pas à entrer. En somme, dans ces divers exemples, वशि est employé comme le serait l'abstrait वशिता. Y a-t-il là la trace d'une influence exercée par l'analogie de *pâramî* = *pâramitâ*? वशि est, du moins, toujours écrit avec l'i bref.

LIGNE 14. — On trouvera une version chinoise de ce récit dans Beal, *Romantic Legend of Sâkyâ Buddha*, p. 5 et suiv. — Le génitif काल्यस्य, pour l'ordinaire काल्यं, est digne de remarque : «ayant revêtu sa robe de bonne heure».

PAGE 35, LIGNE 1. — एतर्हि avec un anusvâra additionnel, d'après l'analogie de तर्हि, कर्हि. On trouvera également les formes एतर्हि et एतरहि, एतरहिं avec la disjonction pâlie. — La locution bien connue par le pâli यन्नाहं, de *nundaṃ; nâna*, pâli, pour sanscrit नूनं. Dans certains passages, nous la retrouvons dans le sanscrit buddhique régularisée sous la forme यन्नुहं (par exemple, *Lal. Vist.*, 314, 1, etc.). — तेनुपसंक्रमेय offre encore un cas de sandhi pâli. — La comparaison du passage parallèle, p. 56, l. 7, ne laisse guère de doute sur la correction चिरं मे, quoiqu'il

fût peut-être possible de serrer de plus près la leçon des mss. en substituant विलम्बो मे°. Le sens est clair : « Il y a longtemps que je n'ai visité les dieux Çuddhāvāsas. »

LIGNE 3. — पदवीतिहोरेण « d'une seule enjambée »; वीतिहार, la forme pâlie pour वि-अति-हर्.

LIGNE 5. — येव pour एव, un pālicisme fréquent. — La leçon प्रत्युद्गतासु : que j'ai rétablie dans le texte me paraît seule admissible; la lecture °गतान्सु : des autres copies est évidemment influencée par la fausse analogie des aoristes pluriel en एन्सु : , इन्सु : qui n'a rien à faire ici : प्रत्युद्गतासु : est pour °ता आसु : . Cette façon d'exprimer le passé, très commune au singulier et avec des verbes passifs, est extrêmement rare au pluriel et avec un verbe neutre. Cf. cependant ci-dessous p. 222, l. 12.

LIGNE 7. — अनुगमंतं revient à plusieurs reprises dans cette formule de salut et de bienvenue. Ici, tous les mss. l'écrivent अनुगमं, excepté N qui porte अनुगमंतं. BC ont encore अनुगमं fol. 110^b; mais, p. 273, l. 8, B et C ont अनुगमंतं; A et B de même p. 225, l. 18 (C a ici une lacune), de même encore BC fol. 113^a (B a, exactement, अनुगमं qui implique la leçon अनुगमंतं et non अनुगमं, et l'on en doit dire autant des leçons अनुगमंतं et अनुगमं fol. 74^a, l. 9). Les passages en vers ne sont pas plus décisifs que les autres, à cause, soit de l'incertitude qui règne sur d'autres mots, soit des grandes libertés de la prosodie qui rendent plusieurs lectures également possibles. Conf. la note de la p. 225, l. 18 et fol. 113^a. अनुगमंतं a pour soi la présomption de la *lectio difficilior*, tandis que अनुगमं porte le caractère d'une correction interprétative; il est surtout appuyé par la comparaison de la formule du Māgadhi Jaina : *susāgayaṃ . . . anurāgayaṃ . . .* (Weber, *Bhagavati*, p. 258). C'est une autre question de savoir si cette forme अनुगमंतं, préférable à अनुगमं, est, pour cela, correcte. M. Weber explique la forme māgadhi, non sans réserves « als scriptio defectiva für *anurāgagataṃ* », et la traduit « *liebangekommen* ». Cette explication peut ne pas paraître évidente; je ne me sens pas le droit d'en médire, ne sachant rien de mieux à lui substituer.

LIGNE 7. — « Il a donné le tour [dans la série de ses occupations, de ses visites surnaturelles] à la venue ici », c'est-à-dire il a trouvé le temps de venir ici. — यदिदं « à savoir », est tout à fait explétif.

LIGNE 10. — एकमन्ते, pour एकान्ते, pālicisme.

LIGNE 12. — Le verbe सम्-उद्-आ-नी est employé, dans le style buddhique, en construction avec बोधि, dans le sens de « atteindre, acquérir ». *Lotus*, fol. 81^b : बोधिं समुदानयिष्यति que Burnouf traduit : « il se prépara à obtenir l'état de bodhi. » *Lal. Vist.*, 275, 3. 9. समुदानीतास्य बोधिः (c'est ainsi qu'il faut lire pour °नीतस्य) : « il a conquis la bodhi. Le Dictionnaire de Pétersbourg cite, d'après le *Mahāvīyutpatti*, le mot समुदानय avec le sens de « das Vollenden, zu Stande bringen ». Ce dernier

terme est un synonyme de la forme समुदान (*Lal. Vist.*, 452, 1 : समुदानार्थं प्रवोधि. et non °धि:), forme synecopée et dont la fausse analogie de *udāna*, à côté de *udāneti*, a pu favoriser l'établissement. C'est de ce substantif que समुदानोय (conf. ci-dessous p. 57, l. 1) est dérivé. Pour le faire sortir directement du verbe, il faudrait y voir un participe futur passif et corriger °नेया. Le sens est donc : « combien est difficile à acquérir l'intelligence parfaite, sans supérieure ».

PAGE 36, LIGNE 6. — बुद्धधर्मसंघमङ्गला « qui faisait fête au Buddha, à la loi et au Saṅgha », leur rendait hommage.

LIGNE 8. — Dans उपसंक्रमेयुः, le potentiel est employé avec le sens de l'aoriste ou, plus exactement, de l'imparfait. Ce n'est pas la seule trace de confusion entre ces deux temps; grâce aux altérations dialectales et aux fausses analogies, ils arrivent ici à se toucher de très près. Devant revenir sur ce sujet, je ne cite que quelques exemples; ils sont de nature à montrer l'origine de cette méprise. La troisième personne singulier de l'aoriste en *e* se rapprochait fort de la troisième du potentiel en *et*, se confondait même avec elle sous sa forme dialectale en *e*. Cette confusion se marque dans notre texte par l'orthographe *et*, au lieu de *e*, de la finale de beaucoup d'aoristes : प्रकाशयेत् p. 250, l. 15; p. 251, l. 1; प्रेषयेत् p. 329, l. 12; प्रविशेत् p. 307, l. 16; समुदगच्छेत् p. 339, l. 7; प्रादुर्भवे (AB), °भवेत् (C) p. 221, l. 6; परिनिर्वये (C), °वायेत् (B) p. 267, l. 18; उपसंक्रमे, निष्क्रमेत् p. 303, l. 10 et 11, etc. De là à mêler les troisièmes personnes du pluriel, il n'y avait pas loin, et la troisième de l'aoriste en *etsuh* (*etsuh*) est fréquemment employée avec le sens du potentiel, comme भवेन्सुः (coordonné avec भवेय) p. 199, l. 2; p. 61, l. 3 et 5; fol. 106^a; उपसंक्रमेन्सुः p. 314, l. 6; प्रविशेन्सुः fol. 110^a; निपतेन्सुः p. 220, l. 12; ci-dessous, dans cette page même, मन्येन्सुः, etc. Nous avons simplement la manifestation inverse du même fait dans l'emploi présent de उपसंक्रमेयुः, auquel se compare, p. 340, l. 12; p. 342, l. 1, प्रादुर्भव्य « il apparut »; p. 345, l. 9 et 14, etc., तिष्ठेम « nous nous tinmes »; p. 56, l. 13, अद्यभाषिन् « ils s'adressèrent à .... ». Quelques cas plus isolés paraissent marquer de nouveaux progrès dans cette voie. *Lal. Vist.*, 84, 3 : गच्छिषु a le sens de la troisième personne pluriel du potentiel; *Lotus*, fol. 225^a, la phrase traduite par Burnouf : « c'est alors que... Gadgadasvara... acquit une beauté telle... » se lit dans le texte : तत्र... गद्गदस्वरेषा... ह्यमीदृशी श्रीः प्राप्ता (Cod. °प्राः) स्यात्.

LIGNE 11. — L'orthographe महासारस्य, si elle était bien l'orthographe originale, serait curieuse; elle trahirait sur ce mot, qui ne peut être que le sanscrit महाशाल, la même erreur que commet la vṛtti de Kaccâyana (1, 2, 9). Mais elle n'est pas assez constante et la confusion de स et श, र et ल est trop fréquente dans nos mss. pour qu'elle m'ait paru mériter d'entrer dans le texte.

LIGNE 13. — Pour cet emploi de अनुध्वंसयति « charger, poursuivre (d'une accu-

sation)», cf. *Pāṭimokkha*, éd. Dickson, p. 14, l. 4. — विप्रदुर्दा, à la ligne suivante, se traduit : «il se livre à la débauche avec la fille du marchand.» सार्ध est construit avec le génitif par une des nombreuses inconséquences dans l'emploi des cas qui caractérisent notre texte.

PAGE 37, LIGNE 1. — Je ne suis pas très rassuré sur la lecture सेवितं. Je comprends : «cela fut répandu (littér. : soigné) dans la ville de Vasumata.» L'application «au vent» du verbe सेव् (cf. *Dict. de Pétersbourg*) a pu contribuer à développer une pareille acception métaphorique. Je n'en connais pourtant pas d'autre exemple. — यं «de sorte que, de façon que». Cf., par exemple, p. 273, l. 12.

LIGNE 4. — लभ्यं paraît ici employé comme adverbe dans le sens de «facilement». On peut comparer l'usage en pâli, fondé du reste sur un usage analogue en sanscrit, de *labbho*, et surtout de l'indéclinable *labbhā*, avec l'infinitif, dans le sens de «possible, facile». — Je traduis : «Les hommes honnêtes reviennent facilement [sur le compte des gens] et [leur] tiennent rigueur pour une mauvaise action.» C'est le seul sens que je puisse trouver ici à प्रत्यागच्छति; malheureusement, je manque d'exemples positifs où l'appuyer; il coïncide au moins remarquablement avec notre propre façon de dire, comme dans cette autre application où le même verbe signifie «revenir à soi». On peut aussi comparer l'emploi entièrement analogue de निवर्तते, p. 178, l. 16.

LIGNE 6. — मये, comme instrumental de अहं, est très fréquent, par exemple, p. 60, l. 13; p. 243, l. 6; p. 286, l. 18, etc. Cette forme correspond au prâcrit मए (Lassen, *Instit. prâcr.*, 331), que ce soit une autre orthographe pour मयि, sous l'influence du य, ou, ce qui me paraît beaucoup plus vraisemblable, une autre orthographe de मयि, le locatif. — La leçon des mss. अभूषितेना° permet de prendre sur le fait l'intervention des copistes; la lecture primitive étant अभूतेना°, ils ont mal séparé les mots, et considérant अभू comme = अभूत्. ils y ont ensuite substitué la forme अभूषि plus ordinaire dans notre texte.

LIGNE 8. — जमापेयं, देशेयं, formes contractées pour °पयेयं, °देशेयं très fréquentes dans notre texte, de même qu'en pâli (Kuhn, *Beitr. zur Pāli Gramm.*, p. 104). — «Je confesserai ma faute au vénérable Sarvābhibhū.»

LIGNE 11. — «Je souhaiterais de faire une offrande au Buddha Sarvābhibhū et au Saṅgha qui l'accompagne.» Ce sens de अधिकार्, expressément fourni par un passage pâli cité dans Spiegel, *Anecdota Pālica*, p. 63, se vérifie ci-dessous, p. 337, l. 19. Il s'applique aussi à un passage du *Lotus* où je ne vois aucune raison d'admettre avec Burnouf (p. 312-313) une autre signification; il en est de même dans le passage pâli du *Dhammapada*, 94, 4, cité par Childers qui paraît y voir autre chose et qui n'enregistre même pas le sens de «offrande». De même encore dans ces deux passages cités du *Mahāvamsa*, 80, 8 : pucchi therādhikāraṃ : «il s'informa

des offrandes à faire aux Sthaviras;» 180. 9 : *sattasattāhathānesu . . . adhikāre kāresi* : «il fit représenter les offrandes faites au Buddha dans ses sept stations d'une semaine». Sur la nécessité de faire des offrandes à un Buddha avant d'obtenir la bodhi, on peut comparer ci-dessous l'histoire du vyākaraṇa de Jyotishpāla.

LIGNE 13. — «Et les autres marchands riches firent de même.»

PAGE 38, LIGNE 4. — Le mot वसिष्ठाहो est curieux de toute façon. D'abord au point de vue de la signification. On ne voit aucune raison pour que ces marchands de parfums soient qualifiés de «Vāsishṭhides». Nous retrouverons plus loin la même appellation employée dans des cas tout différents, appliquée surtout aux Licchavis de Vaiçālī, p. 257, l. 9, 13, 15, 19; p. 271, l. 12. De même dans le *Mahā-parinibbānasutta*, dans le *Journ. Roy. Asiat. Soc.*, new ser., VIII, p. 253, etc., et dans d'autres cas encore. D'autre part, Burnouf (*Lotus*, 486) nous apprend que le même titre est donné par le Buddha dans le *Saṅgītisutta* pâli aux Mallas de Pāvā. Ces comparaisons semblent démontrer que dans ces différents cas *vāsishṭha* est devenu un simple appellatif et revient à «Mes amis!» ou quelque chose d'approchant. — Reste la forme du vocatif en आहो. Je n'en vois qu'une explication, c'est que आहो est pour आयो, forme du nominatif masculin pluriel que nous avons déjà rencontrée (दत्तमानायो p. 6, l. 16; एउकायो p. 25, l. 10, etc.) et qui est identique aux pluriels prācrits en आओ. Cette substitution de ह à य n'est pas rare en prācrit (Lassen, *Inst. Pr.*, 216; Weber, *Hāla*¹, 28, 29, 45, etc.), elle trouve d'ailleurs, ici même, une analogie frappante dans certaines formes verbales; je veux parler des premières personnes du potentiel en एहं, comme तिडेहं, p. 51, l. 8; अभिसिंभुधेहं p. 61, l. 5; गच्छेहं p. 243, l. 16, et quelques autres, qui sont certainement = तिडियं, गच्छेयं, etc.; l'authenticité en est mise hors de doute par leur présence dans les édits d'Açoka (conf. mes *Inscriptions de Piyadasi*, I, p. 163). — On remarquera l'emploi du génitif शतसहस्रस्य qui ne se peut traduire que : «pour ces cent mille pièces». — La demande s'adressant à des marchands de parfums. Je suppose que केशर désigne ici une essence composée avec des fleurs de ce nom. — परिह्रति signifie ordinairement en style buddhique : «prendre soin de. . . » Cette acception est ici fort convenable : «j'en prendrai soin et j'en ferai présent, etc.» (परिह्रिय, absolutif à forme pâlie, comme souvent dans notre texte). Il n'en est pas de même à la ligne suivante pour परिहरेन्मुः, à la place duquel on attend un mot qui signifie «accorder, donner». Je ne doute guère qu'il ne faille corriger une erreur qu'a pu faciliter le voisinage de परिह्रिय, et peut-être aussi la similitude graphique. Je proposerais, par exemple, परिन्देन्मुः. Sur l'emploi buddhique de ce verbe, cf. Burnouf, *Lotus*, p. 417.

LIGNE 8. — C'est par une erreur matérielle que le texte porte संपचारयित्वा; la vraie lecture, garantie par l'usage pâli, est संपवारयित्वा. Sur ce verbe, voy. ci-

dessous p. 303, l. 4 et la note. भुक्ताविन् est connu par le pâli. — La locution चित्त-मुत्पादयति est aussi familière au style buddhique dans le sens de « concevoir une pensée ». A la ligne suivante, la formule अनागतमध्वानं « dans l'avenir », n'est pas moins connue.

LIGNE 13. — एतरहिसि, ce singulier synonyme de एतरहि, एतरहिं, etc., revient plusieurs fois dans cette page même, à côté de एतरहसि; il n'y a donc pas lieu d'en soupçonner l'authenticité. Quant à l'orthographe, sur laquelle les mss. ne sont pas d'accord dans les divers passages, je me suis réglé sur la majorité des témoignages; mais, du point de vue étymologique qui, évidemment, ne saurait être décisif en pareille matière, je préférerais plutôt एतरहिसि ou *हिसि. La finale सि ne peut guère représenter que la désinence du locatif, telle que nous la trouvons dans les inscriptions d'Açoka, et, sous une forme très voisine (*m̐si*), dans le Māgadhi Jaina. L'adverbe serait constitué par la juxtaposition de deux désinences locatives, s'il est vrai que dans *tahiṃ* et autres formations analogues, *hiṃ* représente *smiṃ* (Kuhn, *Beitr. zur Pāli Gramm.*, p. 45).

PAGE 39, LIGNE 4. — On voit que les mss. se partagent entre les orthographes यथा वेदे et यथा चेदे; ni वा ni च n'ont rien à faire ici. Il me paraît clair que nous sommes en présence d'une restitution arbitraire d'une locution comme le pâli *yathayidaṃ*, qu'on analysait *yathā vā idaṃ*, *yathā vedaṃ*, expression altérée au second degré, tout mécaniquement peut-être, en यथा चेदं.

LIGNE 6. — Je n'ai pas cru devoir supprimer cette forme en *āyai*, अनुकंपायै; l'r ajouté par AB semble prouver qu'elle est bien intentionnelle; nous la retrouverons en effet dans ce mot et dans d'autres encore (fol. 114^b). Il est vrai que nous aurons aussi tout à l'heure अनुत्तरायै सम्यक्संबोधयै qui n'est guère admissible, et où je ne puis voir qu'une faute graphique. Si la forme est originale, elle est clairement fondée sur une erreur; c'est l'instrumental et non le datif qu'il nous faut ici. La forme ordinaire अनुकंपायै, cas oblique du féminin singulier (ou अनुकंपाय qui est l'orthographe pâlie), paraît avoir trompé les rédacteurs de notre texte par son identité avec la forme du datif masculin.

LIGNE 8. — भित्तो इ°, pour भित्तोरि°, a dû être conservé, sur l'autorité unanime des mss. Cette faute peut très bien s'expliquer, dans un texte comme est le nôtre, par une application ignorante et erronée du principe qui règle la suppression du visarga après अ et devant une voyelle autre que अ.

PAGE 40, LIGNE 6. — संबुद्धं au neutre est quelquefois employé comme synonyme de संबुद्धि. Je trouve, par exemple, *Lotus*, fol. 143^b : सम्यक्संबुद्धं च दुत्तमं (« l'état de Buddha, parfaitement accompli, est difficile à atteindre », Burnouf); न चाद्यापि बुद्धं प्राप्नोति (« et cependant, même aujourd'hui, elle n'obtient pas l'état de Bud-

dha», Burnouf). — La phrase ne se construit que si l'on admet ici un nominatif absolu dont la suite nous fournira d'autres exemples. Cf. ci-dessous le commentaire de la p. 68, l. 17, et de la p. 336, l. 11.

PAGE 41, LIGNE 4. — De cette phrase il faut rapprocher plusieurs passages parallèles, p. 229; p. 240; fol. 370°. Burnouf a consacré une étude spéciale (*Lotus*, appendice XVI) aux formules analogues que présentent le *Lotus* et le *Lal. Vist.* (éd. de Calc., pp. 50, 449, 532). Nos formules du *Mahāvastu*, quelque incertitude qui puisse régner sur plusieurs corrections, ne sont évidemment pas tout à fait identiques à celles qu'il a expliquées. Même entre elles, elles présentent certaines divergences. Je lis या च ता avec les mss. malgré यात्रता qu'ils portent à la page 229, et qui serait d'une restitution très aisée, à cause de या पि ता, lecture de la p. 240 à laquelle correspond la leçon du *Lal. Vist.*, 50 et 532 : या अपि. Dans le membre de phrase अन्धकारा तमिस्रार्पिता, les mss. sont dans les trois passages singulièrement corrompus; ma conjecture ne me paraît pas graphiquement s'éloigner beaucoup de la tradition; quant au sens, je prends अन्धकारार्पिता तमिस्रार्पिता pour : «plongés dans l'obscurité, plongés dans les ténèbres». Les épithètes de अघा diffèrent dans cette première version, si on la compare aux suivantes. असंविदिता असंविदितपूर्वा n'ont pas de correspondant exact dans les formules interprétées par Burnouf; ces mots, rapprochés surtout de l'emploi buddhique de संविद्, प्रतिसंविद्, etc., me paraissent devoir être traduits : «dont les damnés ne se rendaient pas compte, dont ils ne se rendaient pas compte antérieurement», c'est-à-dire, avant que cette lumière surnaturelle vint éclairer pour un moment ce séjour de ténèbres. Dans nos autres versions अघसंभूतपूर्वा est moins isolé. Avant de m'y arrêter, je dois dire mon sentiment sur अन्धकारा et अघा. Burnouf explique ces deux termes comme des adjectifs : «des ténèbres profondes, pécheresses.» Il y a évidemment été déterminé par la forme féminine या, etc., qui semblait ne pouvoir se rapporter qu'à तमिस्रा; mais la place qu'occupent les mots dans nos versions de la formule me paraît exclure cette construction; elle est contraire d'ailleurs à leur emploi ordinaire comme substantifs. On sait de reste qu'une irrégularité dans l'application des genres n'est d'aucun poids dans ce style buddhique. Si अघा est substantif, et simplement coordonné aux substantifs अन्धकारा et तमिस्रा, il ne peut avoir le sens de «péché», mais bien la signification, aussi fréquente et aussi justifiable, de «souffrances, tortures». J'ajoute que cette interprétation est confirmée par la version du *Lotus*, qui remplace ce mot par अक्षणा; ; अक्षणा n'est pas un adjectif qui puisse être rendu «né à contre-temps»; c'est un substantif, presque un terme technique, qui signifie d'abord «malheur», puis spécialement, les renaissances dans des lieux de souffrances, à peu près un équivalent de दुर्गति (conf. *Lal. Vist.*, 344, 5; 348, 2 et 349, 1, où अक्षर est à corriger; 456, 13; 468, 7, etc., et plus bas dans le *Mahāv.*

fol. 218^a; fol. 220^a; fol. 221^b; fol. 224^a, etc. Comparez aussi Childers, s. v. *akkhāṇo*, qui offre du même coup une garantie pour l'emploi au masculin). Je considère, on le voit, le membre de phrase du *Lotus* ये अक्षमिहा comme faisant aux passages analogues des autres versions un pendant exact, c'est-à-dire que अक्षपाः, अक्षकारा, तमिहा y sont des substantifs coordonnés (tous employés ici au masculin) et non des adjectifs se rapportant à सत्ता: sous-entendu. Dans cette phrase, अक्षपाः reçoit l'épithète संवृताः; elle reparait dans le *Mahāpadhānasutta*, cité par Burnouf, sous la forme *saṃvutā*, qui me semble la devoir défendre contre la lecture संवृताः que Burnouf lui a préférée. Il est vrai que le texte pâli porte *asaṃvutā*; je ne doute guère qu'il ne soit tombé une syllabe, et qu'il ne faille lire *aghaḥ aghasaṃvutā*, leçon parallèle à celle de deux de nos formules du *Mahāvastu* : अथा अघसंभूतपूर्वा, de laquelle il faut rapprocher l'expression du *Lal. Vist.* (p. 532) : अथा अघस्फुटा. अघस्फुट signifie certainement «plein, rempli de souffrances». Comp., outre l'emploi pâli de *phuṭa*, *Lal. Vist.*, 385, 1, 3, et ci-dessous, fol. 351^a, etc. *Aghasaṃvuta* rentre aisément dans la même signification : «tout entouré, enveloppé de souffrances»; il faut bien admettre dès lors que, dans le passage du *Lotus*, संवृताः, employé absolument, a une valeur analogue; car, devant l'accord des mss., il serait sans doute téméraire de corriger अक्षपाः अक्षपासंवृताः. Reste l'expression du *Mahāvastu*. On a vu que nous ne pouvons, comme l'aurait fait sans aucun doute Burnouf, étant donné le sens qu'il attribuait à अघ, la traduire : «produites par le péché»; il n'est pas admissible que अघ soit employé dans deux cas immédiatement voisins, avec des sens différents; on s'éloignerait d'ailleurs par là des analogies du reste de la phrase. Il ne reste qu'à entendre : «des souffrances issues, sorties de souffrances antérieures.» L'expression relèverait la continuité ordinaire des tourments infernaux. Je crois pourtant qu'il faut chercher ailleurs la solution de cette difficulté. A mon sens, notre leçon vient de quelque confusion fondée soit sur une forme comme le pâli *saṃvuta*, soit sur une variante fautive comme संवृताः; la lecture primitive a dû être अघसंवृतपूर्वा. Quoi qu'il en soit, voici en résumé, comment je traduis le premier membre de phrase : «Et ces ténèbres accumulées, ces supplices cachés dans la nuit, jusque-là cachés dans la nuit, qui ont leur siège dans les intervalles qui bordent chaque univers . . . .» J'ajoute ici le texte du commencement de la formule en question, tel que le donne B pour les deux répétitions qui se trouvent vers la fin du *Mahāvastu*, fol. 370^a : या पि ता लोकान्तरिका अन्धकारापित्त्वा तिमिसन्तिरिसायित्त्वा असंविदित्वा असंविदितपूर्वा यत्रेमा° . . . .; fol. 373^b : या पि ता लोकान्तरिका अन्धकारापित्त्वा तमसा तमसायित्त्वा अथा अथा असंभूता असंभूतपूर्वा यत्रे° . . . . . — Dans le second membre, nous n'avons qu'un mot intéressant, c'est अभिसंभुगन्ति, substitué ici aux expressions diverses qu'emploient les formules de Burnouf. Dans un passage du *Rasavāhinī* cité par Burnouf, *Lotus*, p. 313, le verbe pâli *abhisambhuggyaṃ* est employé dans le sens de «atteindre, obtenir».

Dans notre texte, nous trouvons avec le même sens संभुणन्ति, fol. 133^a; अमिसंभुणोम, fol. 382^b, et avec le sens très voisin d'«exécuter, arriver à faire», अमिसंभुणोति, fol. 327^b *passim*; संभुणिष्यसि, fol. 347^a; संभुणितं, *ibid.*; fol. 178^a et 178^b nous trouverons l'adjectif दुग्मिसंभुण «difficile à acquérir, à exécuter». Enfin j'ai noté deux passages p. 328, l. 2 et l. 17, où se retrouve le même sens fondamental, mais au passif, en sorte que ce verbe y est une fois, p. 329, l. 3, remplacé par ग्रभवन्ति; il signifie dans ce cas «être à portée», littéralement : «être obtenu, possédé.» Childers a rapproché ce verbe de la racine मृ du *Dhātupāṭha*; la convenance des formes rend cette comparaison très vraisemblable. Il est certain, en revanche, qu'aucune des acceptions enregistrées dans le *Dhātupāṭha*, ne rend compte de l'emploi, assez fréquent on le voit, de ce verbe dans le sanscrit buddhique. En tous cas, le sens ici n'en est pas douteux; il rentre bien dans celui que Burnouf a tiré des autres formules : «où le soleil et la lune . . . . . ne peuvent avec [toute] leur lumière, obtenir (faire, répandre) la lumière . . . , etc.» — Ces ténèbres «furent pénétrées par cette splendeur». Je crois qu'il faut prendre स्फुट dans le même sens que plus haut, sens familier au style buddhique tant en pâli qu'en sanscrit, plutôt que dans le sens de «clair, éclairé». Quoi qu'il en soit, on voit que la remarque de Childers sur *phuṭa* s'applique également à notre स्फुट, et que, au point de vue de la signification, il représente tout à fait le participe de स्फुर् (pâli *phar*, voy. ce mot). Conf. plus bas.

LIGNE 8. — Je m'explique la forme संतल्पेण comme une orthographe sanscritisante de la forme pâlie-prâcrite en *esu*.

LIGNE 11. — La présence, à l'origine, de la forme येव, pour एव, m'a paru expliquer la leçon de B et de A. ये पि "उपपन्ना n'est qu'une incise : «tous les êtres, même ceux qui se trouvent dans le grand enfer Avici», et अतिक्रम्य, etc. détermine et caractérise le bonheur dont jouissent tous les êtres.

LIGNE 12. — ध्यामानि est une orthographe sanscritisante pour le pâli-prâcrit *jhāma* — क्षाम «consumé, brûlé». C'est toujours ainsi que le verbe क्षा est écrit dans notre texte : ध्या pour का = क्षा; seulement le mot paraît avoir dévié de sa première signification; ici, par exemple, la traduction «consumé» ne saurait convenir, devant ces autres épithètes निस्तिष्ठानि निर्भिम्याणि. Dans le *Daṣabhūmicvara* (ms. de la Bibl. nat.), fol. 9^a, 3, je trouve : सा (स्मिन्) . . . . सर्वमाद्भवतानि ध्यामीकृत्य . . . . Dans le *Mahāvastu* même, ci-dessous fol. 113^b, ध्याम est employé avec le même sens d'«obscurci, éclipsé», qu'il a certainement aussi dans le présent passage. Conf. aussi ध्यामता, ci-dessous p. 68, l. 2 et la note. Il est peut-être permis de se demander si cet emploi de *jhāma*, *jhāmīkar*, n'a pas été influencé par l'usage dans le sanscrit buddhique, exactement avec le même sens, de त्रिह्म, ति-हीकर, *Lal. Vist.*, 45, 15; 139, 15; 56, 3. Cf. 233, 12, त्रिह्मात्रिह्म (répétition intensive comme en pâli *phalāphala*) avec le sens figuré de «triste, découragé».

PAGE 42, LIGNE 2. — Je conserve la lecture des mss. द्वैपंच°, quoique le sanscrit régulier y dût substituer द्वि, comme dans द्विदशन्, etc. On trouvera plus loin द्वैचतुर्शीति, p. 259, l. 8, écrit p. 271, l. 15, द्वैचतुर्शीति; le caractère de composition est mis hors de doute par l'emploi de la même locution p. 261, l. 15. — J'ai aussi respecté, non sans beaucoup d'hésitation, la forme hybride पापीमां. En pâli nous avons *pāpimā*, épithète de *māra* = sanscrit *pāpman*, épithète de मृत्यु dans les Brāhmaṇas (*Āṭap. Brāhm.*, VIII, 4, 2, 1, etc.); le *Lalita Vistara* ne connaît plus guère que l'épithète पापीयास्. Notre orthographe est à mi-chemin de l'une à l'autre. Il est fort possible que l'allongement de l'i de *pāpiman* se soit produit mécaniquement devant l'm, comme pour *raṭanāmaya* et autres semblables. Cette anomalie aurait été l'origine d'une prétendue restitution en पापीयान्. C'est ainsi que le scribe de N, en général plus savant ou plus pédant que les autres, écrit ici पापीयान्. Quoi qu'il en soit de la date respective des deux formes, celle que nous avons ici et qui est la plus ordinaire dans notre texte, m'a paru trop caractéristique pour être arbitrairement supprimée.

LIGNE 5. — अनुगोतगाथा : « Strophes chantées conformément [à ce qui précède]. » Cette dénomination s'applique aux vers qui suivent; elle revient à ceci : « répétition en vers. » Ce terme अनुगोत ou अनुगोति paraît avoir été consacré pour désigner ces sortes de répétitions; c'est ce que prouve un passage du *Netippakaraṇa* cité par d'Alwis, *Introduct. to Kachchāyana*, p. 106, qui le traduit par « parallel passage », traduction que notre exemple justifie en partie et éclaircit beaucoup.

LIGNE 6. — Le mètre veut qu'on lise प्रणिधेस्ती (conf. CM), souvenir de la forme sanscrite en णीत्. — अस्य est le potentiel pâli *assa*, la troisième personne pour la première; cette incohérence n'est pas rare dans notre texte, où nous avons du reste déjà rencontré et où nous trouverons la forme अस्यं pour la première personne. Pour la constitution du texte en ce passage, je renvoie, d'une façon générale, à la comparaison des passages parallèles, en partie identiques, p. 53 et 337.

LIGNE 8. — Bien que le verbe इवाल्स्य figure ordinairement dans cette métaphore « faire briller la torche de la loi », je n'ai pas cru pouvoir éliminer la leçon विचर्य attestée par les deux passages parallèles. Il faut admettre que le thème simple est ici employé avec le sens du causatif विचार्य « mettre en mouvement ». — पराहणे (dont l'e final doit être lu bref, comme il arrive souvent) nous offre un exemple de la première personne en e de l'optatif, forme introduite par l'analogie de la seconde et de la troisième, comme en pâli (Kuhn, *Beitr.*, p. 105-106). Le mètre m'a forcé à rétablir de même प्रवर्तये, deux vers plus bas. — Les exigences métriques nous obligent aussi à admettre dans le texte les formes contractées du causatif que j'ai déjà eu occasion de signaler, et dont on verra sans cesse des exemples. Pour ce qui est de प्रपूर्ये, on remarquera qu'à la p. 337 les mss. lisent प्रपूर्ये.

LIGNE 10. — *अस्या* = *स्यात्*. — La finale °यं de मस्य doit être mesurée brève, qu'on l'écrive °स्य comme ici ou °स्य comme p. 337. Il en est de même dans un grand nombre de cas.

LIGNE 13. — Malgré l'unanimité des mss., non-seulement dans ce passage, mais dans le passage parallèle de la p. 53, le vers force à admettre que ब्रह्मन-सुखाय, qui manque du reste à la p. 337, est ici de trop et amené seulement par le souvenir de la formule en prose des *vyākaraṇas* où il suit régulièrement ब्रह्मन-हिताय. Quelles que soient les difficultés de détail dans la restitution de ces āryās, et malgré leur répétition, plus bas, dans un contexte qui n'annonce pas de vers, je ne considère pas qu'il puisse y avoir de doute sur la nature métrique de ce passage, formellement indiquée d'ailleurs par le mot गाय; les particularités du style et les libertés prises vis-à-vis de la formule sacramentelle du *vyākaraṇa* suffiraient à la déceler.

LIGNE 15. — भवचक्षुः doit être ici synonyme de मांसचक्षुः « l'œil de la chair, l'œil physique »; à la p. 337, प्रज्ञास्कन्ध est effectivement remplacé par प्रज्ञाचक्षुः, et sur la classification des trois vues : *bhavaçakkhu*, *dibbaçakkhu* et *paññāçakkhu*, conf. Childers, s. verb. *çakkhu*. On voit du même coup la signification de प्रज्ञास्कन्ध, où स्कन्ध n'est pas employé avec son sens technique, mais avec la signification générale de « accumulation », comme dans le pâli *dukkhakkhandha*, *paññakkhandha* : « Puissé-je, les tirant des voies mauvaises, introduire dans les trésors de la sagesse les êtres plongés dans la misère, tourmentés par la naissance, la vieillesse, soumis à la mort, qui n'ont d'yeux que pour les choses matérielles. »

LIGNE 16. — Comme souvent, l'e final du locatif doit être lu bref dans संज्ञीवे ou dans कालसूत्रे. Même en pareil cas, il n'est, dans notre texte, presque jamais écrit i, comme il arrive si souvent dans le *Lal. Vist.* — षट्सु गतीहि nous montre, aussi complète que possible, la confusion de l'instrumental et du locatif. — Pour les dix voies de l'existence, conf. Burnouf, *Lotus*, p. 309. — विकीर्ण, au lieu de विनिकीर्ण, réclamé par le vers, est, en effet, la leçon de la p. 337 : « mélangés », c'est-à-dire « jetés pêle-mêle ».

PAGE 43, LIGNE 1. — Bien que tous les mss. portent ici पक्षविपक्षा, j'ai rétabli la leçon पक्वविपक्वा qu'ils offrent dans les deux répétitions. L'expression est, sous cette forme, d'une explication plus aisée : ces êtres malheureux sont distingués en deux grandes catégories : les damnés qui sont, dans les enfers, parvenus à un degré d'expiation (littéralement « de maturité ») plus ou moins avancé, et les êtres sujets à la mort, qui souffrent dans les divers *apāyas*, dans les divers genres d'existence malheureux. Je trouve bien, *Lal. Vist.*, 340, 19, संसारपक्षापक्षकर्षा. Le traducteur tibétain entend (Foucaux, p. 262) : « qui fait que ces régions de la transmigration ne sont pas des régions. » L'interprétation manque de clarté; elle

prête à पत्त un sens qui n'est rien moins qu'ordinaire. A coup sûr, on ne le saurait transporter dans l'expression qui nous occupe. Il est vrai que la locution du *Lal. Vist.* ne paraît pas, en revanche, comporter la correction पक्कवापक्क, à laquelle la nôtre pourrait faire songer. Il manque une brève au second pāda. On peut admettre que l'a du thème de मर्या est allongé, comme il arrive souvent dans l'orthographe des inscriptions d'Āçoka.

LIGNE 3. — लोके, que j'ai substitué à लोकस्य, est nécessaire pour la mesure. C'est, du reste, la leçon que donnent les mss. p. 54, l. 1. La comparaison de passages, comme p. 61, l. 8, लोकस्यार्थचर्या चर्यं, d'accord avec le sens général, nous force à attribuer à लोके la valeur du génitif. On trouve, en effet, dans le sanscrit buddhique bon nombre de cas où le locatif est employé de la sorte. Par exemple, *Lal. Vist.*, 55, 9; 56, 7 (lis. देवि देवेदेवे); 154, ult.; 235, 2; 274, 3, 4, etc.; et ici même, plus bas, p. 185, l. 13. Je comprends देग्रिय comme un absolutif à forme pālie : « en enseignant. »

LIGNE 5. — Ce premier pāda est, dans tous les mss., incomplet et fautif. La vraie leçon nous est donnée par la comparaison de la p. 48, l. 12, et p. 50, l. 9; dans les deux cas, le mètre interdit de songer à une correction comme लोके अर्थ que le voisinage du vers précédent pourrait suggérer. Le sens en devient dès lors un peu différent : « puissé-je parcourir ce monde comme (parcourir en ce monde la même carrière que) cet Être à l'esprit affranchi. » Cette construction de चर, avec l'accusatif, dans une acception figurée, n'est pas plus extraordinaire que la locution pālie *gāmañ carati* « il parcourt le village », et autres analogues. — तर्तय, au troisième pāda, est la première personne, pour °तर्तय, ainsi écrite, comme souvent, à cause de la brève. — En dépit de la grammaire, la comparaison de passages, comme p. 48, l. 14 et suiv., prouve que les trois épithètes se rapportent non à celui qui fait tourner la roue, mais à la roue elle-même.

LIGNE 10. — « Toutes les conditions requises (हेतु) s'y trouvant, » c'est-à-dire les dispositions intérieures, le présent au Buddha, etc. — Les deux derniers pādas sont en trop grand désordre pour que nous y puissions remédier sûrement; le passage parallèle de la p. 242 (l. 19) est lui-même incorrect. Tel qu'il est, ce demi-vers ne se laisse point construire. Les épithètes ब्रह्मण, etc. n'ont pas de substantif auquel elles puissent se rapporter. Dans tous les autres cas où nous retrouvons ces mêmes épithètes avec d'autres semblables, elles s'appliquent à चर्या ou ब्रह्मचर्य, et désignent : « la pureté, la régularité, l'irréprochabilité de la conduite » (conf. ci-dessous p. 164, 211, fol. 108e, etc.). Il y a ici une lacune plus ou moins étendue que le sens ne révèle pas moins que le désordre métrique; au point de vue du sens, il faudrait au moins ajouter quelque chose comme : « ayant vu d'avance la conduite pure, irréprochable, sans tache qu'il devait observer, le Buddha lui prophétisa, etc. », sans qu'on puisse dire si, dans le texte complet, अर्थदर्शो मतिमां

s'appliquaient à Abhiya devenu Buddha ou au Buddha qui lui fait la prédiction. J'ai, à tout hasard, rétabli l'orthographe वियाकरे qui donne au moins un pâda correct du point de vue métrique.

LIGNE 16. — La désinence स्मिं est brève comme si nous avions स्मि; le cas est fréquent, comme pour toutes les désinences ayant un anusvâra final. — प्राकियो devrait plutôt être प्राकियो; quand, en pâli, on opère cette disjonction de y en iy, la longue de la syllabe précédente devient ordinairement brève : *sakiyo*, *viriyam*, etc. Cette règle supporte toutefois des exceptions nombreuses, et *sâkiyo*, par exemple, est familier au pâli (*Dhammap.*, p. 216, 217, etc.).

LIGNE 18. — Pour trouver la mesure du troisième pâda, il faut non seulement compter pour brève la dernière de व्याकरणां, mais aussi la dernière de युतिमतो, la °मत्तु (comme souvent dans le *Lal. Vist.*), ou peut-être changé en °मत्त devant अम्यु° par un sandhi irrégulier, dont notre texte présente plusieurs exemples. Je comprends : « la prophétie [faite en faveur] de ce glorieux [personnage] s'éleva dans les airs; un son aussitôt (à savoir les vers qui suivent) s'éleva... »

PAGE 44, LIGNE 14. — Si l'on veut conserver la leçon कुशलमूलं des mss., il faut admettre que le participe est tombé; il me paraît plus simple, d'après l'analogie de la p. 48, l. 4, d'admettre que °मूलं est une erreur de copiste pour °मर्जितं, erreur explicable par la fréquente répétition de कुशलमूल; l'habitude n pu, après कुशल, amener machinalement मूल sous la plume des scribes. — अचिन्तय repose directement sur la forme affaiblie चिन् (pâli *cikkh*, mâgadhi *cikkh*) et non sur la forme sanscrite चक्ष. — J'ai cru, ici et dans des cas analogues, devoir rétablir la forme correcte °प्राप्तं (cf. p. suiv. l. 11); cela n'empêche que, à mes yeux, ces leçons fautives °प्राप्तो, प्राप्तः ont, dans notre texte, plus d'importance que de simples bévues de copistes; elles sont, jusqu'à un certain point, caractéristiques pour la langue originale de l'ouvrage. Voyez encore, à la ligne suivante, अन्यं, dans tous les mss., pour अन्यो (न्यः).

PAGE 45, LIGNE 1. — La forme सिया ति est ici entièrement pâlie, bien que ति, pour ते, ne soit pas ordinaire dans notre texte et revienne bien plus rarement que dans les gâthâs du *Lal. Vist.*, par exemple. Évidemment, l'orthographe originale n pu se mieux conserver dans des formules invariables comme celle-ci : « tu pourrais penser. » — J'ai écrit अस्य स्यात्, conformément à l'analogie des cas qui suivent immédiatement et de beaucoup d'autres. Il règne sur l'orthographe de ces deux mots une grande incertitude dans les manuscrits : on en peut juger par les exemples qui suivent, ici et plus loin, comme p. 286, 288, 290, 335, etc. : les uns portent °स्य स्या°, les autres °स्यास्या°. Il est clair que l'on peut écrire aussi légitimement d'une façon que de l'autre, suivant qu'on lit le second mot स्यान् ou

अस्यात् (अस्या, conf. p. 181, l. 3), deux formes également connues de notre texte à côté d'une troisième, सिया. Mais il reste deux difficultés : l'une qui est d'expliquer अस्य, l'autre de rendre compte des deux स्यात् qui se trouvent ainsi dans la même phrase : सिया ति . . . एवमस्य स्यात्. — Pour ce qui est d'अस्य, il serait assez naturel de songer au pronom : «tu penserais de cet homme, sur cet homme;» mais cette idée est exclue par des cas, comme l. 13-14, où il faudrait तेषां, puisqu'il est question en même temps de plusieurs personnages. Je crois que अस्य ne représente rien d'autre que la particule qui, en sanscrit, est स्विद्. On trouvera plus bas, p. 346, l. 8-9, 15-16; p. 347, l. 3; fol. 122^b, 123^a, etc., किं स्य, केन स्य qui sont incontestablement pour किं स्विद्, केन स्विद्, et, p. 292, l. 1, त्रयो स्य, qui remplace *tayassu* du vers pâli correspondant (*Khuddaka Pâṭha*), c'est-à-dire त्रयः स्विद्. P. 343, l. 3, nous trouvons même किमस्य = aussi किं स्विद्, et cette forme nous doit d'autant moins surprendre, que le pâli représente स्विद् par *assu*, à côté de *su*. C'est cette même particule, la même forme अस्य, pour le pâli *assu* et le sanscrit स्विद्, qu'il faut reconnaître ici. L'emploi en est parfaitement naturel dans cette phrase dubitative et dans ce voisinage de स्यात्; on peut comparer cet exemple du *Mahābhār.*, III, 1088, relevé dans le *Dict. de Pétersb.* au mot स्विद् : कथं स्यात्स्विद्. — Quant aux deux स्यात्, je vois deux moyens de les expliquer; le premier, qui supprime la difficulté, consiste à couper la phrase avant एवं et à mettre ces mots एवमस्य स्यात् dans la bouche de Maudgalyāgana, comme y est mise la phrase suivante : अन्यो, etc. «mais peut-être penses-tu, ô Maudgalyāgana : Il en est peut-être bien ainsi (à savoir) : c'en était un autre, etc.» Ou bien, et c'est la seconde interprétation, il faut admettre que l'un des deux स्यात्, très probablement le premier, est employé adverbialement dans le sens de «peut-être». En mādghī jaina (Weber, *Bhagavatī*, 176 note) et dans les inscriptions d'Açoka (*Inscriptions de Piyadasi*, I, p. 215), nous voyons le même mot donner la conjonction *siya* — *siya* «soit — soit», exactement comme nous disons en français.

LIGNE 2. — Cette façon de parler, qui commence par nier la différence avant d'affirmer positivement l'identité, est particulièrement familière au style budhique, même en dehors de cette formule finale des Jātakas. Par exemple, dans la formule initiale des mêmes récits en pâli, on trouve très souvent des expressions comme celle-ci (*Jātaka*, I, 184, 6-7) : *na aññāya tumhākaññeva pana . . . . . kathāya* «(nous ne nous occupions) d'aucune autre histoire, mais bien de l'histoire de votre . . . ». De même, p. 194 et souvent. — Bien que सो soit de beaucoup effacé, dans les cas où elle se présente (de même quelques lignes plus bas), une forme qui n'est, pour moi, qu'un témoignage de la tendance des scribes à se rapprocher du sanscrit.

LIGNE 8. — अभुम्, à la troisième personne avec un sujet de la seconde. —

मूलप्रणिधि « la prapīdhi fondamentale », le premier cas où ils exprimèrent le vœu de devenir Buddhas et reçurent la promesse qu'ils réussiraient.

LIGNE 10. — Il manque ici quelques lignes expliquant que c'est la femme brâhmane qui a calomnié le Buddha (cf. la note de l'Introduction) qui, dans ce temps-là, était la fille du marchand.

LIGNE 15. — « Il se rappelle le millier de ces kalpas (c'est-à-dire les mille kalpas qui se sont écoulés depuis lors), il se rappelle la loi, » sans doute en récompense de ses bonnes dispositions d'alors à l'égard des bhikshus.

PAGE 46, LIGNE 1. — « Il y a des kalpas innombrables que j'ai commencé d'aspirer à la bodhi. » Cf. p. 47, l. 13 et suiv.

LIGNE 6. — इह, comme ordinairement, « ici-bas ».

LIGNE 9. — आसण्या ब्राह्मण्या « bien disposés à l'égard des grāmanas (conf. Childers, s. v. *sāmāññaṃ*), bien disposés à l'égard des brâhmanes ». C'est en sanscrit buddhique seulement que ces mots sont employés comme adjectifs, ainsi qu'on le voit ici. — तिष्ठन्ता ne peut signifier que : les Buddhas « qui sont là », qui sont vivants, qui existent (dans un monde quelconque) en même temps qu'eux (les Bodhisattvas), en d'autres termes : « les Buddhas leurs contemporains. »

LIGNE 13. — Relativement à la restitution de पूजयन्ति, de महता et à tout le texte de ces vers, je renvoie au passage où ils sont répétés, ci-dessous p. 81, l. 4 et suiv. — Au troisième pada, le mètre exige la forme pâlie à finale brève ताव. — जनयति est fréquemment employé dans la langue buddhique au sens de « concevoir, éprouver »; par exemple, *Lotus*, fol. 8^a : प्रहर्षं जनित्वा (pour °नेत्वा) que Burnouf traduit : « plein de joie », etc. Comparez aussi l'emploi de उपजनयति avec संज्ञा ci-dessous p. 248, l. 2. Ici, l'emploi est légèrement différent et se compare fort bien, de toutes façons, à l'emploi de उत्पादति, मानसं désignant, comme fait si souvent चित्रं, plutôt une « opération de l'esprit, une « idée », que « l'esprit » d'une façon générale. — On attendrait, rigoureusement, अग्रपुद्गलतामसः : « une disposition d'esprit tournée à la dignité d'Agrapudgala (« individualité suprême », une des plus ordinaires dénominations des Buddhas). Il a déjà été question de l'emploi tout analogue de वज्रि pour वज्रिता dont le vers suivant présente justement un exemple. — नरोत्तम aussi s'applique communément au Buddha; on est pourtant ici forcé de l'appliquer aux Bodhisattvas, comme au vers suivant नायक, en prévision et par anticipation de leur grandeur future.

PAGE 47, LIGNE 1. — Je n'ai plus à m'arrêter à la forme वज्रि; quant au sens : « qui a atteint le plus haut degré des vacītās ou puissances surnaturelles, » on trouvera ci-dessous, p. 282, l'énumération des dix vacītās. L'épithète entière est à l'accusatif et se rapporte, non aux Bodhisattvas qui rendent leurs hommages,

mais aux Arhats (*vaci*) qui en sont l'objet. — La correction *समस्तस्य*, exigée par le mètre, malgré l'accord des mss. dans les deux passages, se justifie bien par le sens : il s'agit de « traverser l'océan de la science », et *अवतरण* ne donne pas cette idée.

LIGNE 17. — *विस्तेरण* marque qu'il faut suppléer ici la description détaillée d'une capitale de Cakravartin, comme celle que nous rencontrerons plus bas dans l'histoire de Dipamkara. — Pour les vers qui suivent, conf. p. 81, l. 16 et suivantes.

PAGE 48, LIGNE 1. — « Dont le corps et l'esprit sont purifiés, préparés. » — *ते* ne peut, cette fois, représenter que l'accusatif pour *तान्*. C'est une irrégularité qui se reproduit souvent.

LIGNE 6. — Les deux passages parallèles diffèrent sur le dernier mot de ce pâda; bien qu'elle soit certainement fautive, la leçon de la p. 82, l. 1, n'a pas du tout l'apparence d'être une corruption de celle-ci. En corrigeant simplement *अवसीदन्तु* en *दन्तु*, nous obtenons ici un sens très satisfaisant : « que mon vœu ne tourne point à rien, ne demeure pas vain ! » Seulement, j'ai cru, à cause du mètre, devoir changer la brève °धिर् en la longue धी, ce qui donne, pour le vers, au lieu de la forme *— — — — —*, la forme *— — — — —* dont nous retrouverons, par la suite, plus d'un exemple. On peut, d'ailleurs, considérer *प्रणिधौ* soit comme un nominatif féminin, soit comme un nominatif masculin à forme *prâcrite*, ou bien même écrire *प्रणिधिं* au neutre comme plus haut, p. 45, l. 8. — *प्रवर्ततु* donne l'antithèse exacte de *अवसीदन्तु* : « que ce vœu que je forme continue, au contraire, de porter ses fruits. »

LIGNE 8. — Je restitue sans hésitation la forme pâlie (Minayeff, *Grammaire*, p. 82) *ममं* qui satisfait au mètre. De même p. 223, l. 16. — « Que l'accumulation de mes mérites soit (grande, importante, c'est-à-dire) utile à tous les êtres vivants. » On remarquera l'emploi de *प्रणिहि*, forme de l'instrumental ou de l'ablatif, dans la fonction de cas oblique indéterminé du pluriel; il représente la signification du datif ou tout au plus du locatif, comme souvent ailleurs. — *तं फलं . . .* « que ce fruit. . . » revient à *तस्य फलं . . .* « que le fruit de cette action. . . » — Cf. ci-dessus p. 43, l. 5 et la note.

LIGNE 16. — *लोकोत्तरस्य* « transcendant »; l'épithète ainsi appliquée au Buddha paraît se référer à une des doctrines propres de l'école à laquelle appartient ce texte, celle même qui lui a valu son nom. Nous la verrons réapparaître plus loin un peu moins sommairement.

PAGE 49, LIGNE 3. — Le composé *दशकुशलं*, fort irrégulier, est fondé sur l'expression *समादाय वर्तति* que nous avons déjà rencontrée et que nous retrouverons

plus loin; plusieurs répétitions le mettent hors de doute. Cf. p. 193, l. 15, etc. — तद्यथेदं «à savoir». Cette locution, qui en combine deux autres du même sens, तद्यथा et यथेदं (pāli *yathayidañ*), est surtout remarquable par sa grande ressemblance avec la locution सद्यथेदं (voy. quelques lignes plus bas, pāli *seyyathidañ*) dont la signification est identique et l'emploi beaucoup plus fréquent; c'était peut-être cette seconde forme qui figurait primitivement ici; si l'analyse qu'en donne M. Trenckner est exacte (*Pāli Miscellany*, I, p. 75), la première orthographe en serait une restitution sanscrite parfaitement légitime.

LIGNE 9. — प्रत्युपस्थित parait, ici et p. 52, l. 12, employé activement dans ce sens : «le roi Cakravartin fournit (littéralement : sert — comme en allemand, *aufwarten mit*. . .) le Buddha de tout, vêtements, etc.» Peut-être pourrait-on aussi traduire : «le roi Cakravartin vint vers le Buddha avec tout [ce qui est nécessaire], vêtements, etc.» Mais, ni le génitif, ni le mouvement du récit ne paraissent s'accommoder aisément de cette seconde interprétation. — Sur les noms et la nature de ces sept substances précieuses, et, en particulier, sur l'orthographe du mot écrit tour à tour मुत्तामल्ल et मुत्तामल्ल, il suffit de renvoyer à Burnouf, *Lotus*, 319 et suiv. — Un peu plus loin, j'ai dû éliminer, comme interpolés, plusieurs mots qui me paraissent s'être introduits par la répétition fautive de mots environnants, et qui sont non-seulement inutiles, mais impossibles à construire. La fin de la phrase ne laisse pas que de présenter des difficultés. Elle peut se traduire littéralement (en corrigeant, comme j'ai fait, उपार्ध^o; cf. pāli *upadḍha*) : «et chaque colonne est faite par moitié de pointes d'or ajustées (réunies).» Mais j'avoue que je ne me figure pas du tout clairement ce que cette description entend représenter.

PAGE 50, LIGNE 2. — Il n'y a pas lieu d'appliquer à यथापीदं la conjecture que j'ai exposée p. 404 relativement à la locution यथापिह; le rapprochement des deux locutions montre que इदं, dans la langue buddhique, était bien, dans certains cas, senti comme adverbe (cf. Childers, s. verb.), quelle que soit, du reste, l'origine immédiate de cet emploi.

LIGNE 8. — Il est certain qu'il a dû tomber ici au moins un mot; le vocatif नहामिद्गत्थायन ne commence jamais la phrase. J'ai suppléé एवं; j'avais tout d'abord pensé à compléter प्रथमे d'après l'analogie de la p. 54, l. 3 et suiv. Mais nous avons eu déjà une «première prañidhi» (p. 48, l. 17). De pareilles inconséquences ne sont ni rares ni fort importantes dans des ouvrages d'une composition aussi lâche que celui-ci. D'ailleurs, que l'on restitue ou non ici le mot प्रथमे, il n'en reste pas moins de deux choses l'une : ou nous conservons, de fait, une prañidhi de trop, ou le passage qui la concerne doit être rayé du texte.

LIGNE 9. — C'est presque identiquement la strophe que nous avons eue plus haut, p. 43, l. 5 et suiv. — La seule différence est, dans le dernier pāda, भवियमहं

(pour मुसकृतो) qui se doit mesurer ० - ० ० ०, à moins que l'orthographe originelle n'ait été भवे षहं°.

LIGNE 14. — « Dans combien de temps, à dater d'aujourd'hui. » De même, p. 51, l. 11. केत्तक est une contraction de केवत्तक (conf. ci-dessous, p. 351, l. 15, etc.), lequel est une dérivation, par le suffixe क, du sanscrit कियन्त्. On peut pourtant considérer केत्तक comme une simple variante orthographique du synonyme pâli *kiitaka* qui se dérive directement et sans intermédiaire de कियन्त् + क. — Nous avons, dans un sens un peu élargi, la forme केव, qui reflète le même mot, dans केवद्वय « de quelle nature », ci-dessous p. 97, l. 2; p. 107, l. 9, etc. et correspond exactement au pâli *kīva*. Le Māgadhi Jaina possède toute cette gamme de formes, *evam̐, kevat, kevatīya*, réduit en composition à *ke* (Weber, *Bhagav.*, 422). — On remarquera ici et p. 51, l. 11, la leçon °पदिश्यति des mss. Comme ils confondent rarement ञ et ष, il est vraisemblable que cette faute ne représente pas une simple erreur graphique, qu'elle repose sur une restitution erronée mais voulue, et qui devrait être fondée sur une orthographe prācrita °पदिस्सति.

PAGE 51, LIGNE 4. — वैनेय est employé comme substantif dans la locution वैनेयवशेन, par exemple सत्त्वानां वैनेयवशेन, p. 238, l. 8 : « à cause de, en vue de la conversion des êtres. » De même p. 307, l. 9; p. 312, l. 5, etc. वैनेय est ainsi : « l'état de celui qui est destiné à être converti (विनेय) ». Il semble que बौद्धवैनेयक soit une dérivation nouvelle, au moyen du suffixe क, du mot बुद्धवैनेय : « la condition des êtres destinés à être convertis par le Buddha », d'où बौद्धवैनेयक « celui qui est dans cette catégorie ». Toutefois *veneyya* est en pâli employé comme adjectif : « destiné à être converti. » C'est d'après cette double analogie que j'ai cru pouvoir plus haut (p. 3, l. 2) rétablir बुद्धवैनेयता « la condition de celui qui est destiné à être converti par le Buddha ».

LIGNE 6. — Je n'ai pas osé supprimer इति que portent tous les mss.; mais j'avoue n'en pas comprendre ici la portée, puisque les pensées prêtées au Buddha continuent d'être exprimées en style direct. Je crois, au fond, que la vraie leçon est भविष्यति dont la finale aura été doublée par erreur.

LIGNE 8. — Le génitif मय्हां, pâli *mayham̐*, prācrit *maha* et *maham̐*, revient très fréquemment dans notre livre. — प्रतिसंलीन « retiré dans la solitude ». Cf. le pâli *patisallīna*. — चेतसो परिवितर्को, etc. : « cette pensée se présente à son esprit ». La même formule, très fréquente dans le sanscrit buddhique, est également familière au pâli (Childers, s. v. *parivittakko*). Des passages comme celui-ci, comme *Lal. Vist.*, 28, 19; 79, 20, etc., montrent qu'elle n'implique pas la nuance de doute qu'on y a cherchée, mais l'idée générale de réflexion, d'impression, de pensée.

LIGNE 11. — षट्प्रतीति, la troisième personne pour la première; de même dans

les lignes suivantes. J'ai cependant corrigé पश्यति en पश्यामि; car ici la confusion, qui, pour अद्राक्षीत्, a des racines dans les formes prâcrites, ne peut être qu'accidentelle, amenée par le voisinage décevant d'une première confusion qui a pour résultat l'orthographe अद्राक्षीत्.

LIGNE 15. — La répétition de अहं peut s'expliquer par une sorte d'obscurcissement des éléments primitifs qui a dû se produire rapidement dans une locution aussi usitée que यं नूनाहं. J'ai complété इच्छय, sans lequel la phrase ne se peut construire; le sens est très simple : « Désirez-vous [tous], ô bhikshus, demeurer cent mille kalpas, ou qui [du moins] d'entre vous demeurera avec moi? »

PAGE 52, LIGNE 1. — Le sens de उद्धीत ici n'est pas clair; je l'explique « tirer », dans le sens de « choisir » : « quatre-vingt-quatre mille bhikshus choisirent, décidèrent alors de demeurer dans ce monde. » — Le terme अलवशीभावप्राप्त est, dans un passage pâli, cité par Burnouf, *Lotus*, 327, paraphrasé : *balesu vasibhāvappatta* : « Qui possède l'empire sur toutes les forces (les dix forces). » Sur cet emploi antigrammatical de वशीभाव, cf. Burnouf, *Lotus*, 288.

LIGNE 6. — आयुःक्षयाय « pour épuiser ce que leur karman leur attribue encore d'existence ». Cf. p. 338, l. 17, où la même expression est en quelque sorte commentée par l'addition कर्मक्षयाय. — इच्छत्वं ne peut signifier que : « la vie, l'existence ici-bas, dans ce monde. » Il est manifeste que l'on ne doit pas séparer ce mot du pâli *itthattaṃ*, qui a exactement le même sens et le même emploi (Burnouf, *Lotus*, 480-81, note). Je n'ai pas osé pourtant restituer la lecture इत्यत्वं, parce que, dans un autre exemple du même mot que j'ai noté dans notre texte, p. 338, l. 18, les mss. ont encore इच्छत्वं. Il est donc probable que cette forme avait pris droit de cité dans le sanscrit buddhique, soit par quelque confusion, soit comme une dérivation nouvelle, à forme prâcrite, d'un adjectif इत्य, tiré de इत्थं, soit même par une transition phonétique spontanée; le pâli offre en effet quelques exemples du passage de la dentale non seulement à la gutturale comme *khāṇu* = खानु, mais à la palatale, comme *chambhati*, du thème स्तम्.

LIGNE 9. — याव marque qu'il faut suppléer ici le passage donné au long tout à l'heure, p. 49, l. 2-8.

LIGNE 10. — प्रज्ञायन्ति « sont connus », c'est-à-dire apparaissent pour la première fois.

LIGNE 13. — « Tel », c'est-à-dire : tel qu'il a été décrit précédemment.

PAGE 53, LIGNE 2. — अहं pour अयं, comme en prâcrit (*Hemacandra*, III, 87, etc.); on se rappelle le vocatif वसिष्ठाहो et les potentiels en एहं. Cette forme, pour paraître rarement dans notre texte, ne doit pas, je pense, en être systématiquement exclue. Cf. plus bas, p. 322, l. 3; p. 348, l. 7; et ci-dessus, p. 5, l. 2.

LIGNE 3. — Pour tout ce passage en vers, je renvoie à la page 42, où il se trouve déjà, presque identique, et aux notes où j'ai expliqué mes corrections.

LIGNE 6. — J'ai conservé le singulier, बद्धं सत्त्वं, sur l'autorité presque unanime des mss., estimant qu'il a bien pu être employé ainsi dans un sens collectif d'après l'analogie du très fréquent जनता बह.

LIGNE 11. — Nous nous écartons ici légèrement du passage parallèle. Au lieu de la construction par l'instrumental après le causatif, nous avons cette fois un locatif absolu, après lequel il faut suppléer तं ou तेन comme régime du verbe.

PAGE 54, LIGNE 5. — On sait que गुहा est le nom, attesté par les inscriptions sous la forme *kubhā*, de ces viharas creusés dans le rocher que les Buddhistes ont, au moins à un certain moment, fort affectionnés, et dont on a retrouvé un si grand nombre de spécimens dans les diverses parties de l'Inde.

LIGNE 6. — On peut rendre, en maintenant sa pleine valeur à l'ablatif : « Enlevé aux perceptions qui ne sont pas durables, aux nimittas et aux plaisirs des sens par l'enseignement de Ratnendra; » mais c'est là une nuance syntaxique plus délicate que ne laisse attendre l'état d'obscurcissement et de confusion des cas obliques dans cette langue. La vraie traduction est peut-être simplement : « (Instruit dans) éclairé sur les perceptions, etc. » Les *nimittas* sont énumérés par le commentaire du *Dhammapada* (Childers, s. v.) à savoir : *rāga*, *moha*, *dosa* : « la passion, l'ignorance, le péché. »

LIGNE 12. — अतिप्रामः pour अतिप्राम् a son pendant dans le pâli *atippago*, cité par Kaccâyana (1, 4, 7) comme ayant un āgama o, à côté de *atippage* qui se rattache à l'analogie de तावदे, यावदे. Le pâli *sue* pour अवः peut faire transition entre ces formes en e et les formes en ah, à moins qu'on ne préfère expliquer, avec Childers, तावदे, etc. par une fausse résolution de *tāvadeva*, etc. en *tāvade va*; mais pour *atippage*, tout au moins, la forme *atippago* et notre forme अतिप्रामः ne le permettent guère. L'a long, contrairement au pâli, est attesté ici et à la p. 56, l. 6, par tous les mss.

PAGE 55, LIGNE 1. — Burnouf s'est occupé (*Lotus*, p. 306) de cette formule familière également au pâli. Il y a grande apparence, malgré les nuances un peu différentes de la signification, qu'il faut rapporter समिञ्चेति à la forme classique समिञ्चयति. Tel paraît être le sentiment de notre ms. B qui écrit समिञ्चयेत्. Il est certain que, en pâli, *in̐jati* équivalant à *in̐gati*, et le *Dict. de Pétersbourg* emprunte à la *Bṛihad Āraṇ. Upanishad*, la forme समिञ्जयति, avec la valeur de समिञ्चयति. Tout en inclinant vers cette étymologie, je n'ai pas cru devoir aller contre l'usage constant du pâli, presque aussi constant dans mes mss., en substituant समिञ्च् à l'orthographe समिञ्ज. Le doublement de l'm peut être parfaitement irrationnel à

l'origine, et avoir pris néanmoins droit de cité dans la langue. A plus forte raison paraîtra-t-elle justifiée si l'on se rallie à l'étymologie (सं-वृत्त) proposée par M. Kern, *Geschied. van het Buddhisme*, p. 114 note. — एकक्षणेन पदवीतिहरिपा «d'une enjambée qui ne dure qu'un instant».

LIGNE 8. — संसरित्वान n'est qu'une glose du synonyme संधावित्वान, comme le prouvent et le mètre et la répétition de ce vers à la p. 56, l. 14. — बोधिपरिपाक «vers, pour arriver à, la maturité de la bodhi». La gâthâ chinoise citée par Beal, *Romantic Legend*, p. 3, paraît traduire un texte un peu différent. — सुचिरस्यनन्त°. Le mètre semble exiger le sandhi pâli dont les mss., du reste, conservent des traces tant ici (N) que dans le passage parallèle. On pourrait à la rigueur écrire °स्यान्°, en mesurant brève la finale de रत्नो.

LIGNE 12. — La locution यत्र हि, très usitée également en pâli, signifie littéralement : «dans le cas où, si.» «La bodhi est bien difficile à atteindre, s'il y faut cent mille kalpas.»

LIGNE 14. — J'ai écrit एतकेन, pour एकेन des mss., d'après la p. 56, l. 9; le sens devient plus satisfaisant par cette correction à laquelle le passage précédent, p. 55, l. 2, n'est pas assez identique pour pouvoir faire obstacle.

PAGE 56, LIGNE 1. — Sur toute la formule पञ्चाङ्गको, etc., conf. Childers au mot *piṇḍapāto*. On remarquera seulement que, au lieu de la tournure adverbiale *pacchābhattaṇ*, usitée en pâli, nous avons ici l'adjectif. — प्रतिश्रामयित्वा est encore une façon de parler exclusivement buddhique : *litt.* «ayant mis au repos», c'est-à-dire s'étant débarrassé de... — J'ai, avec N, rayé तस्य मे qui n'est qu'un nouvel exemple de la facilité avec laquelle les scribes font passer le récit d'une bouche dans une autre.

LIGNE 7. — «Il y a longtemps que je ne suis allé parmi les dieux Cuddhāvāsas.»

LIGNE 10. — J'ai conservé मे que donnent tous les mss., bien qu'en construction avec दृग्, comme मम à la l. 13 en construction avec अधिभाष्. J'ai eu occasion de citer plus haut divers exemples de la substitution du génitif, après des verbes actifs. On peut du reste aussi considérer simplement मे comme un substitut de मां; nous aurons plus bas ते pour त्वां (p. 98, l. 7). Ces faits rentrent dans l'analogie de plusieurs phénomènes analogues de la déclinaison pronominale, où le génitif est employé pour l'accusatif. Je citerai, par exemple, ci-dessous p. 234, l. 8; fol. 121^b, où तत्र, p. 233, l. 7; fol. 121^a, pass., etc.; *Lal. Vist.*, 136, 5, où मम font fonction d'accusatifs. Pour le pâli, voy. Kuhn, *Beiträge*, p. 85; pour मत्, तुभ्य dans le *Lal. Vist.*, Kern, *Jaartell. der zuydel. Buddh.*, p. 97. Ce n'est, aussi bien, qu'un cas particulier du fait général de la décomposition qui frappe les catégories casuelles.

LIGNE 13. — अधिभावेर्न् est un exemple significatif des confusions, déjà signalées.

qui se manifestent ici entre le potentiel et l'aoriste. Je crois pourtant que la présente forme peut reposer en partie sur une autre confusion, de la désinence एरन् du potentiel avec la désinence रे du parfait à redoublement. Le verbe भाष् paraît précisément avoir conservé une des traces, très rares dans notre texte, de cette formation, ci-dessous p. 267, l. 12 : ब्रमादे « il dit » (C), etc.

PAGE 57, LIGNE 1. — Conf. ci-dessus p. 35, l. 11, qui me semble mettre hors de conteste, malgré l'incorrection des mss., la restitution introduite dans le texte.

LIGNE 3. — व्याकृ, à côté de son sens spécial « prophétiser », a aussi, comme ici, le sens de « expliquer, déclarer ». — ऋ, la forme pâlie = ऋ. « Je tiendrai [pour la vérité] la décision de Bhagavat à ce sujet. »

LIGNE 5. — Je traduis, d'après l'analogie de la version chinoise (Beal, p. 5, et suiv.) : « C'est peu des cent mille [kalpas] des Devas Çuddhâvâsas; » en d'autres termes : « C'est trop peu dire que de parler, comme les Devas Çuddhâvâsas, de cent mille kalpas : c'est pendant des kalpas infinis, sous un nombre infini de Buddhas qu'accumulent des mérites ceux qui... » — Les deux orthographes आयत्तिसंख्यं que nous avons ici, et आयत्ति संख्यं, ci-dessous p. 57, l. 15; p. 38, l. 5, se peuvent également défendre par l'analogie du pâli qui connaît l'emploi adverbial de *āyatiṃ*. Seulement je ne doute pas que cet adverbe, comme l'adverbe *āyati* lui-même (Clough cité par Childers, s. v.) ne soit issu d'une résolution arbitraire de composés comme *āyatibhava*, आयत्तिसंख्यं.

PAGE 58, LIGNE 1. — « Il faut partout suppléer comme précédemment. »

LIGNE 8. — La construction change ici légèrement, et devient plus régulière; l'adjectif s'accorde avec le composé au lieu de s'accorder avec un génitif, en quelque sorte idéal, impliqué par le premier membre. Ce n'est pas une raison pour corriger les passages précédents conformément à cette analogie : nous avons à la page précédente (p. 57, l. 8) un premier exemple qui l'interdit, la correction n'y étant pas aussi facile que le serait ici le changement de नं en नि. Cf. aussi p. 61, l. 10, et suiv. Ce serait bien plutôt le changement inverse qui mériterait d'être accepté; le plus sûr est de laisser subsister côte à côte des leçons également possibles dans un texte que ne caractérise pas la conséquence ni la rigueur.

LIGNE 16. — Cf. p. 62, l. 8; n'était ce passage, les leçons des mss. suggéreraient plutôt la correction नानानाम*.

PAGE 59, LIGNE 4. — Les noms de nombre affectent, dans notre texte, des constructions particulièrement irrégulières ou compliquées, que nous examinerons en leur place. Nous en avons ici un exemple. चतस्रः paraît être le multiple général de tout le nombre qui suit. Le féminin construit avec le neutre n'a pas lieu de nous

surprendre plus que le neutre त्रीणि ou चत्वारि construit avec des masculins ou des féminins comme il arrive en prâcrit, et comme nous le verrons souvent dans notre texte même. Voy. deux lignes plus bas त्रयः सन्निपाता. Le nombre quatre-vingt-quatre est consacré chez les Buddhistes (les quatre-vingt-quatre mille divisions de la loi, les quatre-vingt-quatre mille stûpas d'Açoka, etc.); il a pu ainsi être employé en quelque manière comme unité. Nous trouverons d'autres exemples d'un usage comparable. Conf. ci-dessus p. 42, l. 2 et la note. On peut croire, d'après cette analogie, que चतस्रः n'est que l'équivalent du multiple चतुः affublé d'une désinence féminine par un pédantisme peu éclairé. Cf. plus bas, p. 60, l. 10, चतुर्चत्वारिंशत्. Force nous est de considérer ensuite चतुर्ग्रीतिकोटिर्वर्षसहस्राणि comme un de ces composés mal construits dont la langue buddhique nous offre plus d'un exemple. Cf. *Lal. Vist.*, 341, 13 : क्रोशविस्तरैकप्रमाणं pour एकक्रोशप्रमाणविस्तरः : dont la largeur a l'étendue d'un kroça, large d'un kroça. En sorte que l'ensemble de la locution reviendrait à चत्वारि च° ou चतुश्चतुर्ग्रीतिर्वर्षकोटिसहस्राणि. — अन्तरा च, etc. : «Et la vie [des individus] se prolongeait plus ou moins dans la limite maximum (अन्तरा).» La durée de la vie humaine, que les Buddhistes attribuent à chaque période, représente toujours, non la moyenne, mais le maximum; c'est ainsi que Çâkyamuni, mort à quatre-vingts ans, est donné comme ayant paru dans un âge où la vie est de cent années.

LIGNE 6. — Cette attribution de trois assemblées de Çrâvakas à chaque Buddha, reparait plusieurs fois ici; elle se retrouve de même dans le Commentaire du Jâtaka (1, 30, 35, etc.) Il s'agit donc d'un trait typique. Je n'en vois pas bien la signification précise, et conçois mal la raison de cette distinction entre trois assemblées, toutes trois étant composées de Çrâvakas doués de perfections identiques, et ne différant que par le nombre.

LIGNE 7. — «Qui ont détruit en eux le péché, qui accomplissent toutes les pratiques, qui sont affranchis par la connaissance de la vérité, qui ont complètement détruit les liens qui rattachent [les hommes ordinaires] à l'existence (conf. *Lotus*, p. 290), qui ont atteint leur but.»

PAGE 60, LIGNE 1. — समिति «assemblée», désigne plus spécialement l'assemblée, l'église des croyants. Cf. par exemple ci-dessous p. 243, l. 8. Pour les deux premiers membres le sens est donc clair : «favorisant l'assemblée des fidèles, favorisant la réunion des auditeurs;» quant au troisième : «favorisant la mesure de la vie,» il peut seulement marquer que le roi, par son gouvernement, par ses libéralités et surtout par son respect de la vie (अहिंसा), fait tout pour que la vie de tous les êtres atteigne sa durée normale (voy. la note de la l. 4 de la page précédente).

LIGNE 3. — Si aisée que soit dans l'écriture népalaise la confusion de °ध्वाने et

ध्वनि, j'ai d'autant moins hésité à admettre la forme irrégulière, quand elle s'appuie sur un assez grand nombre de mss., que, en pâli, nous avons de même le substantif *addhāna*, formation secondaire inspirée par l'accusatif de ध्वन्.

LIGNE 10. — Je lis अन्त्य avec CM que confirme, dans une certaine mesure, la leçon अन्त्य de L; je comprends : «et outre cela [voici encore] autre chose, ô Maudgalyāyana,» en comparant une expression analogue, familière au style buddhique qui s'en sert comme de transition : पुनरपि «encore autre chose!» (Burnouf), par exemple *Lotus*, fol. 149^a, 149^b, etc.

LIGNE 12. — «Alors qu'il était depuis quarante-quatre kalpas, parti pour l'état de Bodhi.» Sur cette expression cf. Burnouf, *Lotus*, p. 316-317. Pour le nom de nombre cf. p. 59, l. 4, note. — «Maitreya conçut l'idée d'arriver dans la suite à la Bodhi.» Bien que स soit assez fréquemment, dans ce style, employé comme article, ou à bien peu près, je ne serais pas surpris qu'il fallût lire en un mot पञ्चाताये (ou पञ्चातये) qui serait le datif d'un substantif dérivé de पञ्चात् (पञ्चा) avec ce sens : «pour l'avenir, dans l'avenir.» Mais je ne connais aucun exemple probant.

LIGNE 14. — On remarquera la résolution anormale du composé : महन्तेहि... उष्युग्रातेहि est pour महाउष्य°.

PAGE 61, LIGNE 2. — सततसमितं pour सततं समितं, les deux adverbes ayant le sens de «toujours, d'une façon continue», est très usité dans le style buddhique, adverbialement. L'emploi comme adjectif, que l'on a ici, est beaucoup moins ordinaire.

LIGNE 3. — J'ai indiqué précédemment (p. 5, l. 1 note) mon interprétation de ces composés formés au moyen de उत्सद्. — गोभूयेन est la forme ordinaire dans notre texte, à côté du pâli *yebhuyyena*. Cf., par exemple, p. 313, l. 4; p. 338, l. 14; p. 354, l. 11, etc. Cette différenciation est d'autant plus remarquable, que les buddhistes du Nord paraissent avoir gardé la tradition exacte de la véritable origine (*Ind. Stud.*, IV, 390, note) de cette locution que nous leur voyons restituer en sanscrit par यद्भूया (Lotus, fol. 39^a), यद्भूयस्त्वेन (*ib.*, fol. 36^a). «En un temps où les êtres iraient d'ordinaire encombrer les mauvaises existences.»

LIGNE 9. — Sur cette formule qui termine nombre de sūtras, voy. Burnouf, *Lotus*, p. 434.

LIGNE 10. — J'ai écrit त्रिंश को° pour °शतको°; le changement est indispensable pour le mètre; encore faut-il mesurer *koṭiyō*, ce qui n'est pas rare dans la prosodie de nos textes, comme le montre, par exemple, le vers suivant où il faut scander *trayō koṭiyō*. — La finale de सहस्राणि est considérée comme longue, ici et dans plusieurs des vers suivants; de même *catāni* deux vers plus bas. Le cas est d'autant plus curieux qu'il rappelle la forme en श्राङ् des neutres en prācrit, sur laquelle cette mesure semble fondée. Le pāda reste trop court d'un pied.

LIGNE 15. — भगवान्, qui est de trop pour le mètre, a dû être ajouté par un scribe qu'étonnait l'absence de tout sujet; mais la chose n'a pas d'importance dans un texte comme celui-ci, et en particulier dans un passage dont le commencement est certainement incomplet et tronqué. — सर्वज्ञतामभिलाषाय se prête à une double interprétation; on peut y voir un composé, avec insertion de *m*, à la façon pâlie. Mais je crois préférable de considérer l'accusatif comme régi par le substantif अभिलाष, fonctionnant à la manière du verbe dont il est tiré, comme गच्छ्य पूजनां हितकरं : « Allez adorer le Bienfaiteur, » *Lal. Vist.*, 352, 4. De pareils substantifs sont employés quelquefois exactement dans la fonction de l'infinitif : ग्रहणाय इच्छेत् = गृहीतुमिच्छेत्. Le sens est parfaitement clair : les Buddhas « sous lesquels il mena une vie vertueuse en vue d'obtenir l'omniscience ».

LIGNE 16. — Il faut lire et scander °नामकान सु° comme deux vers plus bas. — Dans le second demi-vers, les exigences du mètre montrent que द्वि n'est qu'une orthographe sanscritisante pour le pâli दुवे qui rétablit la mesure.

PAGE 62, LIGNE 2. — J'ai cru, à cause de l'épithète अपरिमितसंख्येया qui ne peut être qu'un accusatif, devoir changer en °नयुतां च le génitif नयुतान, qui est par lui-même passablement irrégulier, en construction avec पूजयि.

LIGNE 4. — Nous sommes forcés d'admettre la mesure *caturāṣṭī*; le cas est ici assez fréquent. Cf., par exemple, ci-dessous p. 113, l. 16; p. 216, l. 10, etc., encore que les mss. aient rarement (comme p. 119, l. 5) l'orthographe आश्रोति. Cet allongement est, du reste, familier au pâli (cf. Childers, *s. verb.*) et au prâcrit, comme au magadhî jaina, *caurāsiti* (Weber, *Bhagavatī*, p. 31 et suiv., et p. 426). — सहनामधेय est formé, à l'imitation de साह्य, au moyen de सह qui est de même, en pâli, employé plus fréquemment qu'en sanscrit comme synonyme de स en composition.

LIGNE 6. — Pour scander le vers tel qu'il est transmis, il faut admettre que la césure manque après le troisième pied (le fait n'est pas inouï dans notre texte), et que la seule syllabe पि est rejetée dans la seconde moitié, ce qui est peut-être bien violent, même pour des vers aussi peu soignés que ceux-ci. Il est bien aisé de lire सहसा pour °सापि; mais alors il manque une brève dans la suite, et je ne vois pas comment la suppléer. — En tous cas, le second demi-vers n'est pas en règle, il y manque la brève caractéristique du cinquième pied; il ne reste qu'à admettre la mesure *āḍīyānāma*° ou à corriger आदित्यसहनाम°. Voy. la note précédente.

LIGNE 8. — On est ici obligé de scander *sugatānā ānyōṇy*°. On sait que la loi de position n'est pas très strictement observée par la prosodie du sanscrit buddhique. Il a été, plus haut, question de *dūḥkha*. On peut comparer encore *kānyā*, p. 203, l. 7; fol. 107°; *jambūdvīpa*, fol. 112^b; *sannipatita*, p. 217, l. 18; 218, l. 6; 265.

l. 18, etc. — Dans *समितावी*, la finale est restée longue, en composition, comme si c'était un nominatif.

LIGNE 10. — La forme *श्री* est pâlie. Il ne faut pas prendre à la rigueur le témoignage d'après lequel l'addition de *श्री* aux noms propres appartiendrait spécialement à l'école des Sarvāstivādins (Wassiljeff, *Buddhismus*, p. 294). — Il manque une brève à ce pāda; il est aisé de la suppléer en mesurant *चा*, par une liberté dont notre texte, sans parler des inscriptions d'Açoka, nous offre de nombreuses applications (cf., par exemple, ci-dessous p. 67, l. 18; 78, l. 5, etc.). La même lacune au pāda suivant se comblerait sans peine par la correction *लोकस्य प्र*°, si l'on osait porter une entière rigueur dans la constitution métrique d'un pareil texte.

LIGNE 11. — Le mètre implique l'orthographe *अनित्यतयि*, comme au vers suivant. Cette ligne est évidemment corrompue; le texte, tel qu'il est, ne satisfait ni au mètre — il manque une mātṛā — ni au sens qui doit faire pendant à la seconde moitié de la strophe suivante. *समिता* est fautif; on attend à sa place un mot signifiant : « qui ne peut être énuméré » : « tous ces flambeaux du monde ne peuvent être énumérés à cause de [notre] impermanence, » et de même au vers d'après : « et toutes les forces de tous ces êtres doués des signes du Mahāpuruṣha échappent au temps et à l'énumération (c'est-à-dire ne peuvent être énumérés dans le temps limité dont nous disposons), à cause de notre impermanence. »

LIGNE 12. — *लक्ष* pour *लक्षणा* est exigé par le mètre. Cf., ci-dessous p. 207, l. 16, *त्रिंशत्लक्षधर्* et comp. *Ind. Stud.*, xv, 279.

LIGNE 15. — Dans *अनित्यबल*, *अनित्य* représente le neutre *अनित्यं*, dans le sens du substantif *अनित्यता*; il est usité de même en pāli (Childers, s. v. *anicco*). — *सत्कृतं* est aussi pris substantivement : « Frappé de la puissance terrible de l'impermanence, aussitôt après avoir adoré un Buddha, il rassemblait tous ses efforts en vue de la destruction de cette puissance. »

PAGE 63, LIGNE 9. — On voit que ce dernier passage n'est qu'une contre-partie d'un passage précédent, et une contre-partie évidemment tronquée.

LIGNE 11. — Je me suis expliqué, dans l'Introduction, sur le sens de *अनुलोमचर्या*. L'explication qui en est donnée ici n'est guère qu'une paraphrase du terme lui-même. Elle paraît cependant favoriser l'interprétation à laquelle je me suis arrêté : le Bodhisattva est dans l'anulomacaryā, quand il est établi dans la conformité, évidemment dans la conformité avec ses actes antérieurs, dans la pratique suivie et la conséquence du rôle qui lui appartient.

LIGNE 12. — La lacune est ici certaine; il faut à tout le moins suppléer *अनुलोमचर्या* pour finir cette phrase, et *कतमा च* pour commencer la suivante. — La première explication de l'Avivartacaryā est concise jusqu'à l'obscurité; cepen-

dant, elle paraît appliquer cette qualification aux Bodhisattvas, en tant qu'ils ne sont pas destinés à tourner indéfiniment dans le cercle de la transmigration. L'analyse différente qui suit immédiatement, est la seule vraie. — अवैवर्तिय est synonyme de अवैवर्तिक qui est d'un usage plus ordinaire (cf. Burnouf, *Lotus*, p. 294-300). C'est un fait assez commun, dans notre dialecte, que cette équivalence des désinences *iya* et *ika* (अपिय et अपिक, अनगारिका et अनगारिया, भलिक et भलिय, समिक et समिय, जगारिका, p. 284, l. 1, et le pâli *jāgariyā*, etc.). Il est encore bien plus fréquent en pâli, et mérite d'y être signalé; je citerai, par exemple : *bhāṭiyā* à côté de *bhāṭikā* (*Jātaka*, I, 484), *jāṭiya* à côté de *jāṭika*, *bhāriya* et *bhārika*, *tūṭhiya* et *tūṭhika*, *sāhasiya* (*Jātaka*, I, 438) et *sāhasika*, *kuṭumbiya* (*Jātaka*, I, 224) et *kuṭumbika*, *kañjiya* et *kañjika*, *māgandiya* et *māgandika* (*Dhammap.*, 162, 164, 170, 171), etc. *Lal. Vist.*, 304, 10, nous avons même भिजुय pour भिजुक. — Après भवन्ति, on attend इति qui manque, comme souvent.

LIGNE 15. — La façon même dont est ici introduit ce chapitre sur les bhūmis et aussi l'invocation nouvelle qui l'ouvre, s'accordent, avec la place qu'il occupe et la faiblesse du lien qui le rattache à l'ensemble de notre ouvrage, pour laisser reconnaître dans ce long développement un tout séparé et une addition secondaire.

LIGNE 17. — Ni la lecture ni, par conséquent, le sens de ce demi-vers ne sont certains à mes yeux. Pour me rapprocher autant que possible des manuscrits, j'ai écrit वत्ते (scandé *vattē*) où je ne puis voir que la forme pâlie *vatta* ou plutôt *vatta* (d'où l'orthographe वर्त्त), ce qui se peut traduire (cf. Childers, p. 257^b) : « Incomparable est l'enseignement de la loi que distribuent ces êtres qui, dans le cercle de la transmigration, se sont recueillis pendant beaucoup de centaines de kalpas. » Conf. ci-dessous p. 275, l. 15, où je crois trouver un autre exemple de वर्त्त, pour वत्त ou वट्ट, dans le même sens. — संचि marque ordinairement l'accumulation des œuvres; dans cette construction avec आत्मन्, je ne lui vois guère d'autre sens possible que celui que je viens d'indiquer, ou bien cet autre : « qui ont accumulé des existences; » mais il est peut-être trop général et pas assez caractéristique. Quelque traduction que l'on adopte sur ce point particulier, il reste que ce premier demi-vers est, par le sens, complètement isolé de celui qui suit, et demeure par là d'une interprétation douteuse. — Le thème विकुर्व, tiré de विकर्, est d'un emploi fréquent dans la langue buddhique. Nous avons, en pâli, *vikubbanāṃ* (Spence Hardy, *Man. of Budh.*, p. 500) et en sanscrit buddhique विकुर्वण (par exemple *Daṣabhūmīc.* ms. de la Bibl. nat., fol. 9^a, 4) qu'on définit : « le pouvoir de se transformer à volonté; » c'est évidemment le sens qu'a विकुर्व (अवलोकितेश्वरविकुर्व-निर्देश) dans la suscription (fol. 234^b, 1) du ch. xxiv du *Lotus*; il y est en effet question des transformations multiples sous lesquelles Avalokiteśvara enseigne différents univers (fol. 230-231). Le mot a pu de là prendre un sens plus général de « puissance merveilleuse, prodige », comme *Lotus*, 241^b : त्रयोसत्त्वविकुर्व; *Lal. Vist.*,

195, 10 et 197, 1 : श्रीलविकुर्वि (?), वीर्यविकुर्वी « miracles de vertu, prodiges d'héroïsme »; de même विकुर्वित, *Lal. Vist.*, 136, 9, et बुद्धविकुर्वितानि, ci-dessous fol. 119^a. Le sens fondamental n'en demeure pas moins l'idée de transformation (cf. *Lotus*, 193^a : रूमानि बद्धविकुर्वाणि — je ne doute pas qu'il ne faille lire ainsi pour «*kurvāni*» du ms. — «des pierres de diverses sortes»); c'est aussi celui qui domine ici : «il y a dix bhūmis par lesquelles passent successivement (ou se transforment), etc.» L'idée des prodiges de charité accomplis dans cette longue carrière peut d'ailleurs se mêler à cette signification principale. — Dans le dernier pāda, il manque une brève; et, d'autre part, पण्डित, ainsi employé seul, est, dans un pareil style, une épithète bien simple et bien sèche pour être appliquée aux Bodhisattvas. Je ne serais pas éloigné de lire °विषु सुपाथ पण्डिता, en appliquant पण्डित aux auditeurs et faisant dépendre भूयो, comme accusatif, de अमु.

PAGE 64, LIGNE 5. — Je prends सम्य comme = सम्यक्, avec une résolution de य en ह्य dont nous avons rencontré et rencontrerons bien des cas. Les mss. auraient donc raison d'écrire la finale longue, à cause de la chute de la consonne, mais le mètre exige qu'elle soit scandée brève.

LIGNE 14. — धुतगुणायपारग «qui a atteint la perfection complète dans la pratique des Dhutāṅgas.» Sur les observances ainsi nommées, cf. Burnouf, *Introduction*, p. 304 et suiv.

LIGNE 19. — On voit que les deux syllabes °वं et °त्ति doivent être mesurées brèves.

PAGE 65, LIGNE 1. — सर्वम° «le destructeur de tous les liens de l'existence».

— On se souvient que Çākyamuni meurt à l'ombre de deux çālas.

LIGNE 6. — Malgré son emploi ordinairement technique, je n'ai pas hésité à restituer प्रव्रज्, réclamé par le mètre et plus voisin de la lecture des manuscrits que प्रक्रमामि ou toute autre correction.

LIGNE 7. — मत्त्व «quand il eut fait cette réflexion». — La lecture des manuscrits त्वरितमानसो, dont le mètre ne s'accommode pas, a été favorisée par le voisinage de मानसो dans la ligne suivante. La correction que j'ai admise suppose mesurée brève la finale °णो, comme souvent dans ce dialecte. Il en est de même de मानसो à la ligne d'après. — A पणित° qui ne paraît pas donner de sens, j'ai substitué मचितमानसो; मच् est très usité dans la langue buddhique pour dire : détruire, anéantir, par exemple quand il s'agit de la destruction, par le Buddha, de l'armée de Māra; nous aurions ici le même sens, au figuré : «l'esprit anéanti, brisé (par la vision de cet événement).» On peut comparer du moins l'emploi figuré de मच्, ci-dessous p. 72, l. 16. — Nous sommes forcés d'admettre la mesure bhikshu, comme nous avons eu déjà dūkhka, etc. — Il est manifeste que, dans le dernier

pâda, le गौतमि des mss. cache un aoriste de गम्; il en existe plusieurs formes अगच्छि, अगमि, अगमिस्ति, etc. susceptibles d'entrer dans le vers; j'ai choisi la forme अगमि (cf. fol. 112^b, *passim*, etc.) comme se rapprochant le plus de la tradition.

LIGNE 11. — प्रणिधि n'est pas pris ici dans son emploi technique; il a le sens général de «vœu, souhait»; il est, de plus, construit avec le locatif et non, comme il est plus habituel, avec le datif : «Kâcyapa éprouvait un désir extrême de saluer les pieds du Jina.» — Le troisième pâda est trop court de trois syllabes (०-०), quelque épithète de चरण que les mss. ne nous donnent aucun moyen de restituer avec certitude. — मुने pour मुनि : le génitif; cette orthographe se reproduisant à plusieurs reprises dans le passage (p. 66, l. 18; p. 67, l. 18; p. 68, l. 1), j'ai craint, en la régularisant, de supprimer un détail caractéristique. — मूर्ध्निना pour मूर्ध्ना, disjonction prâcritisante, comme ailleurs (de même qu'en pâli) मूर्धना.

LIGNE 15. — «Ayant réuni une grande masse de tisons.» — *Ulkâm vi°*; de même à la fin du vers; nous trouverons bien d'autres cas de cette mesure qui nous reporte à l'orthographe *ulka* ou tout au moins à l'orthographe pâlie-prâcrite *ulkañ*. — *Catûsro*, le féminin pour le masculin; ce nom de nombre est justement un des mots où se manifeste le plus la confusion des genres. Cf. l'emploi de *cattûri*, dans le Mâgadhi jaina, qu'il ne faut certainement pas expliquer par une altération mécanique (Weber, *Bhagavatî*, p. 405). — «Quatre Mallas apportèrent des tisons enflammés, préparés par les premiers d'entre les Mallas, ranimés au souffle d'un éventail.» — Le mètre réclame et les mss. donnent, en effet, la forme °प्राणमये° au lieu de °प्राणामये° ou °प्राणामये°. L'emploi, dans ce sens, du causatif de प्र-न्म् est bien connu dans le sanscrit buddhique. On trouve aussi le substantif प्राणाम, comme *Lal. Vist.*, p. 202, l. 1.

LIGNE 20. — De la locution रथशूर, on peut rapprocher le pâli *rathesabha* qui, d'après cette analogie, devrait s'analyser non pas en *rathin* + *rishaba*, mais *ratha* + *rishabha*; l'un et l'autre terme désignerait un «héros [qui combat] sur un char». — Il manque, au pâda qui suit, deux syllabes, तद् par exemple. — समकालं «à ce moment même». — प्राप्य वारिपरिकमिव «comme si ils eussent été arrosés d'eau».

PAGE 66, LIGNE 3. — «Jetés dans l'embarras et l'incertitude,» littér. : un embarras qui est au milieu d'un doute, c'est-à-dire un embarras, une incertitude qui ne sait que résoudre entre des hypothèses diverses. — मला est à scander *mallâ*. — Sur Aniruddha «à la vue perçante, à la vue divine», cf. Burnouf, *Lotus*, 293-4. Je doute fort qu'il y ait lieu de distinguer avec lui deux personnages nommés l'un Anuruddha, l'autre Aniruddha, mais seulement deux orthographes (cf. *Mahâparinibb.* dans le *Journ. Roy. As. Soc.*, new ser., VIII, 257, où Anuruddha a exactement le rôle prêté ici à Aniruddha); la forme du Nord, Aniruddha, paraît garantie

par cet attribut même de la vue divine. C'est un des cas, nombreux et point assez remarqués, où la version pâlie déforme les noms propres et les transmet avec des altérations quelquefois d'autant plus frappantes, qu'elles répugnent aux lois ordinaires de sa grammaire officielle; par exemple *kanthaka* pour *kaṇṭakha*, le cheval de Ākyaṃuni; *channa* pour *chandaka*, son écuyer; *purindada* pour *puraṇḍara*; *konamaṇa* pour *kanakamuni*; *pasenadi* pour *prasenañjī*; *sineru* pour *sumeru*; *uruwela* pour *uruvilvā*; *kusinārā* pour *kuṣinagara*; *nerañjarā* pour *nairañjanā*, *erāpatha* pour *airāvata*, *kaṇṇākujja* pour *kanyākubja*, etc. — La restitution du pāda गौत्रा, qui se fonde sur la ligne 22, demeure nécessairement incertaine. — Je n'ai aucun moyen de compléter la petite lacune de trois syllabes qui existe dans la dernière partie de la strophe.

LIGNE 8. — वेनिमा, sandhi pâli pour वेन इ°. इमा nous montre le thème pronominal इम् faisant souche d'un paradigme nouveau et entrant dans la déclinaison en *a*. — °सुत्ता, vocatif singulier en *ā*, comme souvent en prâcrit (Lassen, *Instit.*, p. 312) et dans le sanscrit buddhique (Ed. Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, loc. laud.). — सद्दसा «à toute force, quoi qu'on fit».

LIGNE 11. — देवता est un pluriel, comme le prouvent les habitudes de ce style, confirmées par le passage correspondant du *Mahāparinibbānasutta*; तस्य, du pāda suivant, se rapporte donc à Kācyapa dont la puissance surnaturelle produit ce miracle. — La finale प्रसत्ता doit être mesurée brève comme dans एष où l'orthographe a suivi les exigences métriques.

LIGNE 22. — J'ai substitué शीर्ष à शिर qui ne satisfait pas au mètre et qui, comme synonyme, a pu aisément usurper sa place : «inclinant, par respect, sa tête et son cœur».

PAGE 67, LIGNE 3. — L'épithète qui forme le quatrième pāda se peut, à la rigueur, rapporter à भवान्, et alors on traduirait : «Fi de l'existence (cf. ci-dessous p. 74, l. 8) qui montre toujours les attributs de sa vraie nature,» autrement dit : «aux conséquences de laquelle on ne saurait échapper;» le vers suivant ne serait que le développement de cette pensée. Mais la place qu'occupe इति s'accorde mal (cf. pourtant ci-dessous p. 69, l. 19 et la note) avec cette interprétation; et, régulièrement, nous devons traduire : «Fi de l'existence! s'écrie-t-il d'une voix qui manifeste tous ses caractères naturels,» c'est-à-dire d'une voix naturelle et ferme, la pensée religieuse reprenant le dessus et dominant l'émotion et le deuil du disciple.

LIGNE 7. — यत्रय sandhi pâli : «alors que cet être naguère brillant de l'éclat du feu et de l'or est maintenant éteint. . . ». Jeu de mots sur निवृत्त «éteint» et «entré dans le nirvāṇa».

LIGNE 9. — On construira : «Kācyapa, prosterné sur la tête (sur la face) aux

pieds [du Buddha], adore une dernière fois le grand řishi, le solitaire. » On approuvera, je pense, la restitution नमस्यते; le génitif, au lieu de l'accusatif, comme nous l'avons eu déjà précédemment. Relativement à पादतो, on peut comparer les remarques de M. Kuhn sur l'emploi assez lâche, en pâli, de l'ablatif en to (*Zeitschr. für vergl. Sprachf.*, t. XXIII); on verra ailleurs cet usage directement confirmé par la langue de notre texte.

LIGNE 17. — « Prenant dans ses mains les pieds du Muni et les réunissant sur sa tête. » — Bien que महर्षि soit un titre ordinairement réservé aux Buddhas, c'est apparemment à Aniruddha qu'est adressée la question mise dans la bouche de Kācyapa.

PAGE 68, LIGNE 2. — ध्यामता pour कामता, de क्षा. Le sens qui vient d'abord à l'esprit serait : « Pourquoi ces pieds brillants ne brûlent-ils pas ? » Mais, outre que Kācyapa n'a pas à s'étonner du miracle, ni à ramener une question qui a été précédemment résolue, la réponse, en effet, ne porte pas sur ce point. ध्याम a ici le même sens que j'ai déjà revendiqué pour ce mot, et la négation, comme l'indique sa place, s'applique, non à l'ensemble de la proposition, mais à सुप्रभौ seulement. En sorte qu'il faut traduire : « Pourquoi ces pieds se sont-ils ternis (obscurcis) ? pourquoi ne sont-ils plus brillants. . . ? » La question est répétée dans la seconde moitié de la strophe; il suffit de parfaire le pāda incomplet en ajoutant न, dont le voisinage de नयन explique suffisamment la chute : « Pourquoi ne charment-ils plus les yeux [par leur splendeur] ? »

LIGNE 7. — « Ils sont gâtés par l'abondance des larmes des adorateurs en deuil. » — La conjecture मचिता n'est évidemment rien moins que certaine; ce qui me paraît sûr, c'est qu'il faut un mot de fonction et de signification analogues, bien que, au point de vue du sens, मचित paraisse plutôt un peu excessif.

LIGNE 15. — कर्तलेह् des mss., pour कर्तलेह्, est une correction malavisée pour °तलेहि que réclame le vers. — शास्तु, génitif pour शास्तुः, ou bien thème sans désinence à la place du génitif ordinaire, शास्तुनो : « l'âme pleine du plus grand respect pour le Docteur ».

LIGNE 17. — Nous avons ici un nominatif absolu : « A peine les pieds du Docteur eurent-ils été adorés par ce vertueux observateur des Dhutadharma, que. . . » (cf. ci-dessus p. 40, l. 6). — On pourrait aussi considérer तो क्रमो comme un accusatif rentrant dans l'analogie des accusatifs absolus dont M. Trenckner a, pour le pâli, réuni un bon nombre de cas (*Pāli Miscellany*, I, p. 67). — चित pour चित्ता « bûcher », à cause du vers.

PAGE 69, LIGNE 1. — *Dahyamānē*, comme au vers suivant *kālē. — On remarquera cette addition épique de चन्द्र accolée ici au titre du Buddha comme dans

रामचन्द्र, etc. — समुपेत्य réclame un régime; on sait que संगीति est, dans la terminologie des buddhistes, le nom technique des conciles, ou, plus exactement, exprime la récitation en commun des textes sacrés (cf., par exemple, *Lal. Vist.*, p. 80, l. 9). La nécessité de mesurer °lē sāṅg° ne peut faire obstacle à cette correction.

LIGNE 6. — नु est pour नो, नः. Il arrive rarement, dans notre texte, que la désinence o, étant mesurée brève, soit (au nominatif singulier des masculins, au pluriel des masculins ou des féminins, etc.) écrite u; ce n'était pas une raison pour aller ici contre le témoignage unanime de la tradition. En revanche, ग्रास्तु ne peut être qu'une orthographe pédante pour ग्रास्तु qu'exige le vers, le thème ग्रास्तु ayant pleinement conquis son droit de cité dans ce dialecte. — « Quel avantage y a-t-il à habiter longtemps ici-bas? » A la forme चिरंप्रवास, cf. la forme pâlie *ciraṃpavāsi*, garantie par la remarque du scholiaste de Kaccāyana, I, 4, 6, à côté de *cirappavāsi*. — Un sandhi pâli विज्झामय pour विज्झामय अय « abandonnons aussi la vie! » est, à cause de la place qu'occupe अय, peu vraisemblable. Nous sommes amenés à admettre une forme très singulière de la première personne du pluriel, dont nous avons déjà précédemment cru rencontrer des traces, p. 29, l. 11 et la note.

LIGNE 10. — अच्युत, etc., autant d'expressions pour désigner le nirvāṇa. — On est tenté de penser que भावभव n'est autre chose qu'une orthographe, arbitrairement accommodée au mètre, de la locution connue en pâlie, *bhavābhava* = *bharabhava*, qui signifie : « des existences répétées, de toutes sortes, » comme *phalāphala* « des fruits de toute espèce ». Cependant, on peut entendre : « nous avons traversé toutes les conditions et toutes les existences, » et nous retrouverons plus bas de même (72, 7) सर्वभावभवदुःखनिरोध. — एष peut s'expliquer pour एषा, un nominatif pluriel incorrect « nous autres »; mais cette façon de parler s'emploie surtout avec l'addition du pronom personnel : एते वयं. Il est bien possible qu'il faille lire एष, assez usité comme une sorte d'interjection : « Allez! » pour « Allons! »

LIGNE 15. — अनुपादिविमुक्ति « la délivrance (ou plutôt adjectivement et déterminant निर्वृत्ति « qui comporte la délivrance ») sans upādi », la délivrance parachevée et accomplie par la mort, par opposition à la délivrance avec upādi, avec le reste de vie qu'ils ont à parcourir et qu'ils possèdent déjà. Voyez, sur ce point, mes observations dans le *Journ. asiat.*, 1876, t. VIII, p. 482-484, où ce passage aurait été utile à citer. — समनुमम्य, pour समनुमम्या, se rapportant à निर्वृत्ति, c'est-à-dire : « il ne faut point mourir en ce moment ».

LIGNE 17. — बहिधानुगता: désigne « ceux qui suivent une voie extérieure au (différente du) buddhisme ». Quant à la forme, बहिधा est pour बहिधि ou son reflet pâli *bahiddhā*, à cause du mètre. Pour le sens, on peut comparer Childers, s. v. *bahiddhā*, *bāhira*. *Lal. Vist.*, 110, 13; 147, 16, बाह्य est l'épithète de ṛishis an-

érieurs et par conséquent « extérieurs » à la doctrine de Çākya. Ce sont eux qui, comme s'exprime ailleurs le *Mahāvastu*, suivent le ब्राह्मिक मार्ग (fol. 111^a, 116^a, 307^b). P. 284, l. 1, je note la forme ब्राह्मिक au lieu de ब्राह्मिक. Cette orthographe, qui correspond exactement au pâli *bāhira*, est plus aisément explicable; c'est sans doute une raison de plus, pour nous, de donner la préférence à la première, la *lectio difficilior*. A l'appui de cet emploi de ब्राह्मिक, parallèlement à ब्राह्म, etc., je puis citer une curieuse forme du *Lotus* (fol. 107^b) : आब्रितक = आब्रिक « auditeur », probablement dérivé de आब्रित pour आब्रितृ comme जेत pour जेतृ, dans जेतवन. Je crois, en tout cas, que cette leçon ब्राह्मिक nous met sur la voie de la vraie étymologie du verbe pâli *bāheti*, du participe *bāhito*. M. Fausbøll (*Dhammap.*, p. 379) le rapportait, non sans grande hésitation, à la racine बह्, Childers le compare au sanscrit ब्रह्; mais l'un et l'autre rapprochements font difficulté, soit au point de vue de la forme, soit au point de vue du sens. Il ne me paraît pas douteux que *bāheti* ne soit un dénominatif qui se rattache à बहिः, ब्राह्म, etc. De l'emploi pâli, au sens moral, par exemple dans *bāhitapāpa*, rapprochez l'emploi de बहिष्कृत, en sanscrit, et les exemples du *Petersburger Wörterbuch* s. v. बहिष्. — क्रियुः, une troisième personne du potentiel : « ils feraient du tort. ils porteraient atteinte à la loi incomparable. » — Je traduis la fin de la strophe : « C'est le moment de faire les funérailles du Çramaṇa. Voilà tout ce dont nous avons à nous occuper. » धूमकालिकं ne me paraît pas avoir d'autre signification que धूमकालो, sur lequel cf. Childers, s. v. *dhūmo*. — इति devrait, à vrai dire, suivre श्रमणास्य; mais c'est une irrégularité sans importance et qu'expliquent les nécessités métriques. — रक्षति dans le sens de « garder, observer » une loi, un précepte, comme souvent.

PAGE 70, LIGNE 1. — °गत pour °गता, comme °नाथ pour °नाथा, nominatifs pluriels dont l'orthographe s'est réglée sur le mètre. — « Ces êtres ne naîtraient pas, zélés [pour le bien des créatures], si l'enseignement du maître n'était pas réuni. » Je considère संकलिये comme un optatif passif de संकल् dans le sens d'« accumuler, réunir »; mais je ne méconnais pas ce qu'a d'incertain cette traduction; je ne la puis appuyer d'aucun cas parallèle.

LIGNE 5. — L'allongement de la désinence च à l'impératif, comme dans गायथा, n'est pas rare dans le dialecte des Gāthās. Cf., par exemple, dans Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, VIII, 281-282.

LIGNE 11. — देखि, locatif pour देखे, une orthographe rare dans notre texte, comme je l'ai remarqué tout à l'heure.

LIGNE 15. — « La grotte du Saptaparnṇa (nom d'arbre) » est le nom bien connu de la grotte devant laquelle se tint, suivant la tradition, le premier concile budhique (*Mahāvamsa*, p. 12, etc.; en pâli, l'orthographe est *Sattaparnṇiguhā*, comme

le montre encore *Callavagga*, édit. Oldenberg, p. 76, etc.; cf. Cunningham, *Anc. Geogr. of India*, I, p. 463). Mais je ne suis pas entièrement rassuré sur la conjecture que la corruption des mss. m'a ici forcé d'introduire dans le texte. *अभिधान* et *अष्टित्वेन* ne sont pas, graphiquement, très éloignés l'un de l'autre; il n'en reste pas moins surprenant qu'un mot aussi simple que *अभिधान* ait subi une si grave déformation. — Il est certain que la montagne en question n'est autre que le *Ve-bhâro* de la tradition méridionale (cf. *Mahāvamsa* et Cunningham, *loc. laud.*). J'ai néanmoins, en présence de l'accord complet des mss., gardé l'orthographe *vaiḥāya* et non *vaiḥāra*. L'affaiblissement du *bh* en *h* montre d'abord que nous avons affaire à une forme très altérée, très précritisante. En pâli même, la transition de *r* en *y* n'est pas inouïe, bien que j'aie cru devoir, plus haut, contester certains cas allégués par erreur. Il paraît rester au moins *haridyābha* pour *haridrābha*. On verra plus bas que, dans une formule commune de la langue buddhique, notre texte oppose °सायनीय à *sārāṇīya* du pâli. — तीर् doit être pris ici dans le sens de कटक « versant », bien que cet emploi ne soit rien moins qu'ordinaire. Hiouen-Thsang place de même (*Mémoires*, II, 32), sur le versant septentrional de la montagne, la scène du concile. — Les nécessités métriques justifieront, je pense, ma restitution °भूमेः भग्ने; le sens est clair : « Sur une partie de terrain formée par une surface de rocher unie et ombragée d'arbres divers. »

PAGE 71, LIGNE 2. — Les mss. sont ici corrompus; il manque au moins deux syllabes dans le pāda. प्रपलाना même ne me paraît rien moins que sûr; c'est le mot le plus voisin de la leçon des mss.; mais le sens en est médiocrement satisfaisant; il s'agit ici, non de fuir, mais de voler, et c'est probablement प्रलीना, pour प्रलेना, qui se cache dans la tradition fautive. Le sens général est certain : « les Arhats prennent leur essor dans les airs, semblables à une troupe de flamants qui remontent vers le lac Mānasa ». — On mesurera *hāṃsa*°.

LIGNE 15. — Je ne crois pas que la leçon des mss. se puisse défendre. समंगी paraît avoir été amené par sa présence au pāda suivant, en outre de sa ressemblance graphique avec भवन्ति que je propose de restituer. °विक्रपाश्च donne, dans le pāda, une brève de trop; on peut bien admettre que l'orthographe °पाश्च est arbitraire et savante, lire °पाो च ou पां च, et mesurer brève la finale du substantif. Mais le sens demeure encore peu satisfaisant, tandis que विक्रपा peut fort bien signifier « l'action de répandre ». Peut-être la leçon primitive était-elle °विक्राश्च pour °विकार° (cf. परिवार mesuré *parivāra*, प्रपात mesuré *prapāta*, p. 111, l. 15); le mot serait employé dans le sens de « apparition miraculeuse », qui a quelques attaches dans l'usage sanscrit (cf. *Dict. de Saint-Petersb.* s. v.) et qui s'appuierait directement sur le sens buddhique, déjà signalé, de diverses dérivations du thème विकर् (p. 425).

PAGE 72, LIGNE 1. — Le potentiel *प्रपुष्य* comporte une nuance de désir : « ils entendraient [volontiers]. »

LIGNE 4. — *अभ्युपगत* a ici, employé absolument, le même sens que la locution *चित्रमभ्युपगत*, c'est-à-dire : « il a eu la pensée. . . » — Il faut scander °*shyē hām*. Les scribes ont, au vers suivant, dans *वर्तयिषि* pour °*विषि*, mis l'orthographe d'accord avec la mesure.

LIGNE 6. — Épithètes du nirvāṇa employées ici pour désigner, plus exactement, la bodhi qui, aussi bien, par son résultat final, se confond en un sens avec lui.

LIGNE 10. — *पंचक*, que je rétablis sans hésitation, est ici synonyme de l'épithète *pañcavaggiya* ordinairement appliquée à ces cinq bhikshus qui, dans la légende, sont les premiers convertis du Buddha après qu'il a atteint l'illumination parfaite.

LIGNE 16. — °*वादि*. pour °*वादी*, représente l'accusatif pluriel : « après avoir écrasé tous les contradicteurs, voilà maintenant. . . »

LIGNE 22. — °*कोविदा*, °*कर*, vocatifs singuliers avec allongement de la voyelle finale, comme souvent. — Je ne vois pas du tout en quoi le *Jetavana* a affaire ici ; si l'observation des Devas n'est pas tout à fait générale, elle ne peut se rapporter qu'au Cakrapravartana et par conséquent à Bénarès et au Mrigadāva. Je suis très porté à croire que la vraie leçon serait *जिनकर* qui, du point de vue graphique, est presque identique et se prête à cette traduction très naturelle : « Les hommes et les dieux ont trouvé dans l'excellent Jina un grand sujet de joie, » avec cet emploi un peu lâche du locatif dont notre texte est coutumier.

PAGE 73, LIGNE 6. — *निःप्रणं* « sortie, fuite », d'où « délivrance, salut ». Conf. *Lal. Vist.*, p. 441, dernière ligne, et ci-dessous, p. 283, l. 19, etc. Le sens du mot ne se peut dériver régulièrement que de *निःसर* ; l'étymologie impliquerait donc l'orthographe *निःसरण*. Mais il serait, je pense, arbitraire de la rétablir uniformément. Si irrégulière que puisse être l'orthographe *निःप्रण*, quelque influence illégitime qu'ait pu y exercer le souvenir de *प्रण*, il est clair qu'elle était fortement entrée dans les habitudes de cette langue. Non seulement nous trouvons presque invariablement l'orthographe *निःप्रण*, nous rencontrons aussi le participe *निप्रित* ou *निःप्रित* (ci-dessous, p. 102, l. 3 et la note).

LIGNE 9. — On rencontre souvent ce rapprochement de l'éclair et de la bulle d'air comme images de la mobilité et de la fragilité. Cf., par exemple, *Ind. Sprüche*, 2256, etc. — La construction est assez lourde, mais le sens est certain : « Le sage aux dix forces a montré que les skandhas sont [instables et fragiles] comme. . . une crête d'écume éclatante de blancheur. »

LIGNE 14. — °*हृच्छ*, si telle est bien la vraie leçon, est probablement une or-

thographe prâcritisante de वृद्ध; en sorte que le composé entier est une sorte de dvandva adjectif : « la concupiscence est dangereuse (littér. : rude, pénible) comme l'épée, et semblable à de pleines coupes de poison. »

LIGNE 19. — Je considère यद्वृत्तं comme une locution adverbiale formée sur le même type que येन (cf. ci-dessus), au moyen de यद्, en sorte qu'il faut entendre : « qui se plaît merveilleusement à la libéralité. » Conf. ci-dessous, p. 97, l. 6.

LIGNE 20. — किमि, la forme pâlie pour कुमि : « comme un ver luisant est éclipsé par le soleil qui se lève. . . ».

PAGE 74, LIGNE 6. — « L'œil du Buddha », revient à dire, suivant une expression bien connue du style buddhique : « le Buddha, qui est l'œil de l'univers. » Il va de soi que निर्वृत्तो, etc. se rapporte, malgré l'apparente incohérence des genres, à लोचनं.

LIGNE 8. — J'ai conservé l'orthographe prâcritisante सर्द्ध des mss., d'autant plus volontiers que le vers exige la restitution de सर्द्ध, thème allongé et passé dans la déclinaison vocalique, à la façon prâcrite.

LIGNE 13. — Le rugissement du lion est une métaphore assez connue pour désigner la prédication buddhique (Burnouf, *Introduction*, 431 note, *Lotus*, 401), mais plus ordinairement sous le nom de सिंहनाद, dérivé de नद्, non de नर्द्. Son fréquent usage explique le rapprochement de l'expression toute technique हेतु° (cf. *Lotus*, p. 26, etc.). — Les deux derniers pâdas me laissent du doute. On peut, dans le premier, régulariser le mètre en disjoignant निर्गच्छिय; dans le suivant, on mesurera āntaram. La construction est assez pénible. Dans le texte, tel qu'il est imprimé, il faut rapporter le troisième pâda à ce qui précède : « il pousse le rugissement du lion, considérant que l'existence [où il entre] ne sera pas suivie d'autres morts, » ou, ce qui revient au même, d'autres existences. Des derniers mots, je ne puis tirer que ce sens : « il n'y a pas d'autre parole que celle-là, » c'est-à-dire, je pense, qu'aucune parole ne peut entrer en comparaison avec cette parole, cette proclamation de la grandeur future du Buddha.

LIGNE 17. — « Le ciel . . . resplendit au moment de, pendant, cet hymne de louanges adressé au Sugata. »

LIGNE 21. — « Charge des Arbats de rechercher les esprits qui, dans l'assemblée, seraient tourmentés par des doutes. »

PAGE 75, LIGNE 3. — परिषयां va contre le mètre. Il semble qu'ici la forme prâcrite ait été introduite à tort et qu'il faille lire °चित्रानि यानि पर्वदि. — Le second demi-vers se traduit : « et informez-vous des doutes, à savoir qui et sur quel point est dans cette disposition (de douter). »

LIGNE 6. — « Ils voient les pensées des autres aussi clairement qu'un fruit que l'on tient dans la main. » Cf. ci-dessous, p. 297, l. 14.

LIGNE 8. — J'ai rétabli निर्मिणे d'après l'analogie de la ligne 12. Dans les deux cas, nous avons une seconde personne du potentiel, et le sens est : « sur le pic du Gridhrakûta créée vite un plateau; » c'est du moins la seule traduction qui me paraisse ici possible pour वसुधा qui, d'ordinaire, désigne la terre en général. Ce n'est pas à dire qu'elle supprime toute difficulté; on ne voit pas à quoi doit servir cette terrasse, l'assemblée se trouvant déjà réunie sur le mont Vaihâra. Ce rapprochement paraît démontrer une certaine incohérence dans la suite du récit, de telle sorte que la partie entièrement versifiée qui vient de finir et le récit nouveau qui commence, seraient des morceaux indépendants d'origine et mis ici bout à bout.

LIGNE 10. — « Mets en œuvre tes pouvoirs magiques pour scruter tous ces dix-huit mille êtres réunis dans l'assemblée. » — L'allongement de la finale de संज्ञया est purement métrique.

LIGNE 14. — Il fallait admettre que मन्थश्च était une faute pour मन्थश्च ou qu'il représentait une restitution ignorante des scribes pour la forme prærite de l'accusatif मन्थः; je me suis arrêté à la seconde hypothèse dont nous avons rencontré déjà d'autres applications.

LIGNE 17. — « Pour que les biens des maîtres de maison n'aillent pas à la ruine. » परा गति me paraît signifier par euphémisme : « la mauvaise voie, la destruction ou la ruine ». Peut-être vaudrait-il mieux lire avec N परागतां, leçon que recommande fortement la désinence °तं conservée par tous les manuscrits, et le sens serait : « que les biens . . . ne soient pas réduits à l'état de poussière. » Il s'agit, comme on le voit, de procurer à tous les êtres un bien-être, une prospérité parfaite.

PAGE 76, LIGNE 4. — परिज्ञायति est fréquemment employé dans notre texte de la même façon que, en pâli, *pañijaggati*, au sens de « prendre soin, veiller à » (par exemple, p. 210, l. 17; fol. 108bis). « Ils veillèrent aux (ils exécutèrent les) missions qui leur avaient été données, conformément aux ordres [de Kâçyapa]. »

LIGNE 6. — Le génitif राजिनां, que nous avons ici, est justement une des formes de *râjan* où le pâli, qui l'applique à d'autres cas, ne pratique pas l'insertion de l'i. Cf. *Kaccâyana*, II, 2, 16-19, qui cite seulement *râjino*, *râjini*, et, pour le génitif pluriel, *râjûnañ* à côté de *raññañ*.

LIGNE 12. — Il est clair qu'il y a ici une courte lacune, si j'ai raison d'admettre que nous avons affaire à des çlokas, et ce point ne me paraît guère douteux, malgré les quelques corrections qu'exige, dans les lignes suivantes, la restitution du

mètre, malgré मायामिः, au commencement du paragraphe suivant, qui semblerait impliquer que ce qui précède est en prose. Le style de l'énumération et la façon gauche dont est paraphrasé le nom des deux dernières bhūmis sont, à cet égard, décisifs.

LIGNE 17. — योवरुदयतो et अभिषेकातो dépendent, en quelque façon, d'un उक्ता sous-entendu : « la neuvième tire son nom du *Yaurarājya*, la dixième de l'*Abhisheka*. » — Cette énumération des dix bhūmis ne correspond pas exactement aux autres énumérations qui me sont connues. Voici celle du *Mahāvīryūtpatti* (xxvi) : प्रमुदिता, विमला, प्रभाकरा, अर्चिष्मती, सुदुर्ज्ञया, अभिमुखी, दृग्गमा, अक्षता, मधुमती, धर्ममेधा. Le *Daṣabhūmīcvara* a les mêmes noms et dans le même ordre, sauf मधुमती qui y est remplacé par साधुमती, le même qui se retrouve dans le scoliaste d'Hemacandra (233). Il est probable qu'il n'est changé dans le *Mahāvīryūtpatti* que par une erreur graphique, du reste très légère et très explicable. On voit que cette liste et la nôtre n'ont qu'un nom à peu près semblable, दुर्ज्ञया vis-à-vis de सुदुर्ज्ञया, et encore ne s'applique-t-il pas dans les deux à la même bhūmi. Parmi les autres noms, ceux de la quatrième terre sont du moins à peu près synonymes dans les deux classifications, ce qui est d'autant moins significatif, que la valeur de toutes ces dénominations est plus arbitraire et plus vague. J'ajoute que le nom de la cinquième bhūmi, चित्रविस्तरा, me paraît être une orthographe prācrite et correspondre au sanscrit चित्रविस्तरा.

PAGE 77, LIGNE 3. — Littéralement : « les changements de ces terres, » c'est-à-dire, comme le fait entendre ce qui suit immédiatement, la façon dont on acquiert chacun de ces degrés ou dont on en déchoit. — Dans la suite, les verbes विवर्त् et संवर्त् sont continuellement employés avec des significations antithétiques (p. 79, l. 9, 14; p. 80, l. 1; p. 90, l. 6, 12, etc.). Le sens respectif n'en peut être douteux : le premier marque un mouvement de déchéance, un « retour en arrière », le second un progrès, une ascension, une « naissance » à un degré supérieur. Cet emploi de विवर्त् est ainsi tout à fait analogue à celui qu'il a dans l'épithète अवर्त्तिक des Buddhas.

LIGNE 6. — अथाशय, dans la langue buddhique, signifie « disposition, inclination ». On remarquera le sandhi erroné dans तामुदा°; il prouve que l'orthographe तां, pour l'accusatif pluriel, est bien de date ancienne et montre en même temps le peu de lumière que possédaient, sur le sanscrit régulier, les rédacteurs de ces textes. — Du verbe परिकल्पयति et de sa signification, il a été déjà question ci-dessus, note de la p. 3, l. 12.

LIGNE 9. — « Toi qui as vu des Buddhas et qui sais parler avec charme, dis-nous leurs noms et leur origine : ainsi parla Kācāyapa. » मनोज्ञ est pour मनोज्ञ avec disjonction à la manière prācrite. En pâli, la forme est manujña.

LIGNE 13. — On trouvera, dans l'Introduction, la traduction de cette phrase et de la suivante telles que je crois devoir les rétablir et les entendre. Je prends वा = व pour एव. — On s'est accoutumé déjà à des incohérences comme सर्व संसारो, etc.

PAGE 78, LIGNE 5. — Il faut scander cā, comme souvent.

LIGNE 8. — Le mètre imposait une correction; अन्विष्ट° satisfait au vers et aussi au sens : « qui ne connaît pas d'arrêt ou d'obstacle, infini soit dans le temps, soit dans sa puissance. » — Au dernier pāda, il faut admettre, si ma restitution est juste, que les deux longues °केता° représentent les quatre brèves correspondantes de tous les pādas précédents. De pareilles équivalences ne sont pas rares dans la métrique buddhique, bien que celle-ci contrarie singulièrement le mouvement naturel du mètre. — Quant à la traduction, elle va de soi, dès qu'on prend संकित, non pas dans sa valeur la plus ordinaire de « rendez-vous », qui n'a rien à faire ici, mais dans le sens de « signe, trait caractéristique » : « la définition des traits généraux (communs à toutes) s'étend de même à toutes les autres bhūmis, » c'est-à-dire que les épithètes comme अमयेया, que l'on vient d'expliquer pour la première bhūmi, ont, pour toutes les autres, la même signification et s'appliquent également à toutes.

LIGNE 11. — Les deux इति ne sont pas très clairs, le premier surtout. Voici comment je comprends : « les Bodhisattvas, qui sont dans la première bhūmi, d'hommes ordinaires qu'ils étaient, obtiennent l'acquisition des fruits, et, à ce titre, deviennent l'objet des respects du monde où ils brillent d'un vif éclat. » पृथग्जन « l'homme ordinaire », même converti, est incompatible avec प्राप्तफल « qui a atteint les fruits », c'est-à-dire la possession des quatre états de sainteté, y compris la dignité d'Arhat (cf. Childers, s. v. phalañ); les deux mots ne peuvent désigner que des états successifs. — Si la leçon विरोचन्ति ne doit pas être corrigée en विरोचन्ति, nous avons le causatif pour le thème simple, ou plutôt un de ces cas, si généralisés en prācrit, où la formation du causatif s'est introduite bien qu'elle n'ait aucune raison d'être étymologique. — दत्तिणीय désigne les personnages qui méritent des offrandes en signe de respect. Pour un dénombrement de pareils personnages, que la scolastique buddhique a soumis à des classifications comme tout le reste, cf. Childers, s. v. dakkhiṇeyyo.

PAGE 79, LIGNE 1. — कृषायमाना a probablement ici le même sens qu'a, en sanscrit régulier, le verbe कृषाय, c'est-à-dire « étant dans une situation digne de pitié ». Le mot précédent pourrait faire croire à cet autre sens : « qui est plein de compassion ; » mais le suivant nous rapproche à son tour de la première interprétation. — दुःखसंहति ne peut signifier que « accumulation de malheurs ou de souffrances » ; ici ce ne peut être qu'un bahuvrihi : « qui est accablé de souffrances ». Comp. ci-

dessous, p. 82, l. 16. Les deux épithètes doivent donc être prises comme se déterminant l'une l'autre, ainsi qu'il arrive souvent, et dans l'ordre ordinaire à la composition, allant du particulier au général, que nous, au contraire, dans nos habitudes de langage, nous retournons; en somme, on peut traduire : « plongés, par l'excès de leur charité dans une misère faite pour exciter la pitié » (cf. les vers suivants). Et la liaison avec la suite de la phrase est celle-ci : « Quelles que soient les souffrances auxquelles ils se soumettent, ils trouvent leur joie dans les discours et les vertus des Buddhas. » Le mètre, d'accord avec le sens, exigeait l'orthographe °हृती, nominatif pluriel, comme बुद्ध au vers suivant. Pour ce qui est de la restitution de मधुरस्वराणां, je n'insiste pas sur ce qu'elle a d'hypothétique. — Au dernier pāda, धर्णी est le thème sans désinence avec le sens du locatif, à moins peut-être qu'il ne faille lire °र्णिं d'après l'analogie de locatifs comme अवीचिं, p. 26, l. 14.

LIGNE 5. — « Ayant jugé futiles (littér. : sans substance) les enseignements courants. . . ». Je prends प्रसरति dans le sens de « avoir cours, se répandre ». Peut-être est-ce प्रचरति qu'il faut lire; on verra (ci-dessous, p. 135, l. 1) que ce verbe est sûrement usité dans ce sens par la langue buddhique. — निष्क्रम्य est pris absolument : « en sortant [du siècle] et faisant cas de ce monde comme d'un fétu. »

LIGNE 15. — अन्त्यसंज्ञा était pris plus haut, p. 54, l. 6, dans un sens défavorable, comme une conception fausse et dangereuse. Il faut ici admettre ou que ce terme est entendu dans une acception différente, ou que la négation न est fautive et doit être changée en ते par exemple. Dans le premier cas, on pourrait traduire : « ils vivent sans avoir la conscience vive de la fragilité (des choses); » dans le second : « ils vivent pleins de la pensée des choses périssables. » La première hypothèse me paraît la plus vraisemblable.

PAGE 80, LIGNE 5. — « Combien grand est le mérite qu'il produit, » c'est-à-dire qu'il s'acquiert. प्रभू, en ce sens, est consacré dans le style buddhique. Conf. Childers, s. v. *pasavati*. Nous en avons déjà des exemples dans les inscriptions d'Açoka, 1re édit., l. 27 à Khâlsi, l. 20 à Kapur di Giri, etc.

LIGNE 9. — Sur la valeur assez flottante et mal définie du mot त्रिसाहस्र, synonyme de त्रिसहस्रमहासहस्रलोकधातु, voyez Beal, *Cat. of Buddh. Script.*, p. 101 et suiv. — पूजयति est quelquefois construit dans le sens de « donner en présent » avec l'accusatif de la chose (Childers, s. v.), quoique ordinairement, quand il a double régime, la chose soit à l'instrumental et la personne à l'accusatif; la comparaison de la p. 80, l. 13, montre clairement qu'il est employé ici (l. 11) d'après l'analogie de la première construction, comme le pourrait être, comme l'est en effet, ददामि dans le passage parallèle cité. Quant à l'emploi du génitif pour le datif, on y est assez préparé par la pratique du pâli et du prâcrit.

LIGNE 15. — Le metre veut que l'on lise पुरुषाण भोन्ति, et que l'on scande *tē*, dans le troisième pāda.

PAGE 81, LIGNE 1. — Nous avons précédemment rencontré le substantif परिणाम (p. 77, l. 3) marquant les changements et, plus précisément, les progrès dans la carrière du Bodhisattva qui se rapproche graduellement de la perfection de l'intelligence. परिणामेति paraît ici employé comme un dénominatif tiré de ce mot, dans le sens de «changer, progresser vers...». On trouve de même, *Lotus*, fol. 7°, परिणामयन्ता अग्रबोधो que Burnouf traduit assez obscurément : «se transformant... dans l'état suprême de bodhi,» et que l'on rendrait avec plus de netteté : «se rapprochant de l'état suprême de bodhi.» Dans ce passage, le verbe est construit avec le locatif; il est ici suivi d'un datif assez explicable pour que j'aie jugé téméraire de le modifier en lisant, avec plusieurs manuscrits, अवैवर्तिकताये. Le sens du mot est suffisamment défini par ce qui a été dit plus haut de l'adjectif अवैवर्तिक : «ceux qui s'avancent vers, se rapprochent de, l'état de Buddha qui ne peut plus retourner en arrière». — Quant à la suite de la phrase, j'ai marqué, dans l'Introduction, la nuance qui me paraît distinguer ces deux alternatives; elle est fondée sur la différence qui sépare मूल, *racine*, ce qui implique aisément une idée de commencement, d'acquisition en puissance, de पुण्य qui désigne des actes méritoires, effectifs, positifs. Je trouve, du reste, dans Childers (s. v. *kusalo*) une double énumération de trois *kusalamūlas* qui sont : *alobho*, *adoso*, *amoho*, et de dix *kusalakamma* qu'il identifie avec les dix *puñṇakiriyāvatthus* et qui paraissent correspondre parfaitement à notre expression कुशलपुण्य «comprenant l'aumône, la moralité de la conduite, etc.» (cf. s. v. *puñṇo*). Cette distinction se rapporte bien à celle que les termes mêmes semblaient ici indiquer.

LIGNE 3. — J'ai conservé अध्यभायति; cette forme avec un augment tout à fait irrégulier se représente ailleurs, par ex. *Lal. Vist.*, p. 140, l. 1. On a déjà signalé des fautes analogues (p. 6, l. 8), et, dans ce cas particulier, l'analogie de l'aoriste अध्यभाषि, très usité dans la même formule, a pu exercer une influence décisive. — Pour les trois premières stances qui suivent, voyez ci-dessus, p. 46 et suiv. et les notes afférentes.

LIGNE 16. — Cette strophe et les deux suivantes ont déjà figuré précédemment, p. 47, avec de légères différences. Dans cette stance même, nous avons गमेत्त वरुणपरिणाम au lieu de उपेत्य वरुणपरिणामो. Il est clair que, pour le sens, les deux expressions reviennent à peu près au même. La construction de गमेत्ति avec le génitif, au lieu de l'instrumental, est irrégulière mais non surprenante dans un texte où nous avons eu déjà, par exemple, धीतुः नार्य. Cf. le génitif pour l'instrumental, *Lal. Vist.*, 68. 7; 74. 2; 133. 14, etc.

PAGE 82, LIGNE 1. — Le passage correspondant porte *अवसीदतु*, une leçon beaucoup plus facile et plus claire; elle s'éloigne toutefois beaucoup de la tradition dans le présent passage; j'ai introduit dans le texte, non sans hésitation, une forme très irrégulière, *तच्चिरन्तर*, un comparatif qui serait tiré de l'adverbe *चिर*, au lieu du thème *चिर*. Si l'on recule devant une pareille anomalie, il ne resterait qu'à lire *तच्चिरन्तनी*; il faudrait alors prendre *चिरन्तन*, non dans le sens habituel de «ancien», mais dans le sens, en quelque façon opposé, de «lointain dans l'avenir». De toute façon on traduira : «et que mon vœu de devenir Buddha ne soit pas rejeté dans un avenir éloigné de ce moment.» Dans les deux hypothèses, l'emploi de *तत्* demeure lui-même incorrect.

LIGNE 6. — Ce dernier pāda diffère aussi dans les deux versions. Le sens pourtant est au fond semblable. On a ici littéralement : «quant à mes actions mauvaises, je les traverse moi-même;» c'est-à-dire j'en traverse (ou plutôt : puissé-je en traverser!), j'en éprouve personnellement, et, à l'exclusion des autres créatures, les fruits pénibles et amers. Ce qui revient à la leçon que nous avons eue précédemment : «quant à mes actions coupables, que le fruit amer en soit pour moi seul!»

LIGNE 10. — «Quand même, d'ici au moment où je dois atteindre à la science parfaite, il me faudrait passer tout l'intervalle dans les tortures de l'Avīci, [même sous cette condition], je professe le vœu de la bodhi et je ne le réprime pas. . . » — Mesurez *°tāyē pr°*.

LIGNE 15. — *विवर्तयि* a l'aspect d'une troisième personne (ou d'une première, car on sait que la confusion est fréquente) de l'aoriste, ce qui convient mal au sens; je n'hésite pas à y voir le potentiel avec l'orthographe *°यि* pour *°ये* conforme aux nécessités métriques. L'ṛtī suivant semble, d'autre part, mettre ces paroles dans la bouche du Bodhisattva lui-même, en sorte que *विवर्तयि* doit représenter la première personne. Sur la première personne en *e* du potentiel en pâli, voyez E. Kuhn, *Beiträge*, p. 105 : «je ne ramènerais pas, je ne laisserais pas reculer mon esprit.» — Au pāda suivant, mesurez *dūḥkhāsāmhātū j°*. Il est malaisé d'attribuer ici à ce mot un sens différent de celui qu'il a un peu plus haut (p. 79, l. 2). Je comprends donc : «même accablé, même au prix de souffrances infinies. . . ;» *ज्ञातो* doit dès lors être considéré comme dépendant de *अर्थकरो*, au même titre que *प्रज्ञानं* dont il est, d'une façon générale, synonyme.

PAGE 83, LIGNE 3. — Le vers exige que l'on lise *नेमग्*, à la manière pâlie. C'est, avec les exemples analogues que l'on sait (Kuhn, p. 33), une raison de plus pour repousser les doutes de Childers (s. v. *naguraṇ*) sur la réalité de cette forme.

LIGNE 5. — Si la leçon *विकसते* de tous les mss. est correcte, il faut admettre que l'accusatif *दिशः सर्गाः* est employé dans un sens local : «une splendeur égale à celle de l'astre du jour se répand à travers tout l'espace;» ou bien alors il faudrait

corriger विक्रशेति et scander °bhāsō v°, ce que paraît interdire l'unanimité de la tradition.

LIGNE 8. — Les mss. restent à moitié chemin en lisant वृद्°, le mètre exige वृद्°. C'est, du reste, une particularité bien connue en pâli que cette orthographe *vū* pour un *u* initial, par exemple : *vūpasamo*, *vūpasammāti* qu'il ne faut pas dériver, avec Childers, de *vi-upa°*, mais simplement de *upa°*.

LIGNE 12. — La restitution केवत्तकानि तैः se justifie, je pense, même au point de vue graphique, si l'on admet une première faute, केवत्तकाणि. Sur cette forme, cf. ci-dessus la note de la p. 50, l. 14.

LIGNE 17. — Grâce à la liberté d'emploi du verbe उपैति le texte a ici, si ma conjecture est fondée, comme je n'en doute guère, une tournure dont nous ne pouvons pas entièrement reproduire la concision. Après avoir fait tous ces sacrifices, toutes ces libéralités «ils n'entrent ni dans le repos ni dans l'abattement», c'est-à-dire : ils n'éprouvent aucune arrière-pensée de regret et ne cessent pas de recommencer.

PAGE 84, LIGNE 3. — °प्रवणैः, incorrect métriquement, puisqu'il faudrait la mesure ◡ —, donne seul un sens satisfaisant. Dans ces conditions, il paraît difficile de ne point faire remonter jusqu'à l'auteur même, par dessus la tête des scribes, la confusion de प्रवण avec un prétendu प्रवर्ण par l'intermédiaire de प्रवण pour प्रवण. Ce vers contient, semble-t-il, une allusion à des persécutions violentes qui auraient été exercées, à l'époque à laquelle appartient la composition de ces gāthās, contre les adhérents du buddhisme. — Je traduis la suite : «tout en les voyant [se conduire] ainsi, eux, l'âme pleine d'une douceur et d'une charité extrêmes, ne leur adressent, quoique [persécutés et] innocents, que des paroles de mansuétude.» — समुदाचरति est employé, dans la langue buddhique, avec le sens d'«adresser la parole à». Conf. ci-dessous, fol. 323^b. Pour le pâli, Childers, s. v.

LIGNE 6. — «Quand ils voient un solliciteur plein d'orgueil et de négligence, ils en conçoivent la dernière joie,» c'est-à-dire que leur plus grand bonheur est de trouver des occasions de répondre par les plus héroïques sacrifices aux demandes inspirées par la présomption et la folie. Il est clair que la restitution प्रमादुपेतं demeure hypothétique, mais le sens général me paraît hors de doute. — «Et quand ils ont donné, ils ont l'âme satisfaite de leurs vertus accrues,» c'est-à-dire d'avoir accru leurs vertus ou leurs mérites. Il est évident que le texte des mss. est altéré; l'origine de cette corruption se peut expliquer par un premier redoublement fautif du ण de गुण, ensuite transformé en ण, les deux lettres étant presque identiques. — L'adjectif तपनिराशाः indique dans quel sens il convient de corriger la première partie du pāda; le mètre est d'accord avec le sens pour réclamer तपः,

changé en तपो; l'erreur s'explique par le voisinage de पश्चात् et la confusion très aisée avec पश्चान्नपो. Cette correction entraîne les autres et, en particulier, celle de पतन्ति en तपन्ति; la phrase devient dès lors très intelligible : contents d'acquérir des mérites par la charité et le sacrifice « ils ne se livrent pas, après cela, aux austérités, désespérant, comme ils font, de l'austérité », c'est-à-dire, comme nous le voyons dans l'histoire de Ćākyamuni à Uravilvā, convaincus que ce ne sont pas les austérités qui mènent à la sagesse et à la délivrance finale.

LIGNE 13. — संक्रमति a ici et dans la suite le sens de « entrer, passer dans... ». Il est à peu près synonyme de संवर्तति tel que nous l'avons vu employé dans ce chapitre.

LIGNE 16. — Je conserve la lecture fautive, mais caractéristique, उदोरेयू pour उदोरे que N n a seul restitué, c'est-à-dire la troisième personne ou mieux l'orthographe de la troisième personne pour la seconde.

PAGE 85, LIGNE 4. — Pour la traduction de toutes ces « inclinations », voyez l'Introduction.

LIGNE 12. — Le triṣaṇa, la formule propre du buddhisme, est prise ici comme l'expression générale de la foi buddhique, en sorte que le sens revient à ceci : « ils n'ont aucun doute sur la foi. » कंक्षति a, en effet, comme kaṁkhā, kaṁkhati en pâli, le sens de « douter ».

PAGE 86, LIGNE 1. — अन्तःकुशल n'est pas très clair. Le seul sens possible paraît être : « ils observent une conduite intérieurement vertueuse, » c'est-à-dire que leurs mérites ne résident pas dans des pratiques mais dans la direction morale et vertueuse de leurs intentions et de leurs efforts; cette façon de parler n'est pourtant pas habituelle : je la trouve plus vraisemblable qu'une autre explication à laquelle les termes se prêtent à la rigueur, à savoir : « des actions, une conduite qui se tient dans les limites de la vertu. » La première traduction me paraît confirmée par l'emploi de antokileśa, antokileśasamudācira dans *Ten Jātakas*, édit. Fausbøll. p. 111.

LIGNE 4. — Il ne faut pas attribuer ici à लोकोत्तर un sens technique trop défini comme celui qu'il prend dans certaines doctrines philosophiques du buddhisme (Wassiljeff, *Buddhismus*, p. 151). L'antithèse लोके montre qu'il n'y a ici qu'une distinction entre le monde, physique ou moral, tel qu'il tombe sous notre observation directe, et le domaine religieux et mystique qui le dépasse, distinction analogue à celle que nous faisons entre le naturel et le surnaturel : « ils voient clair et ont des idées arrêtées sur le monde et le surnaturel. »

LIGNE 11. — उत्तर des mss. ne peut être conservé; on pourrait, à la rigueur, au lieu de उत्तम y substituer अनुत्तर.

LIGNE 12. — On remarquera que l'explication du गम्भीराध्याय manque uniformément dans tous les mss.

LIGNE 13. — प्रतिवेध est le pâli *paṭivedha* qui signifie « pénétration, intelligence ». On peut donc traduire : « ce sont des héros de l'intelligence, de qui l'esprit ne connaît pas d'obstacle. »

PAGE 87, LIGNE 2. — « Quand il ne s'élève dans un être aucun vœu autre que celui du bonheur de tous les êtres, » c'est-à-dire le vœu de la bodhi qui doit faire le bonheur de tous les êtres. Je ne vois pas de moyen de construire sans changer en यं le ये (ये) des mss.

LIGNE 9. — Pour la correction संदेति, comp. un peu plus bas, l. 15.

PAGE 88, LIGNE 4. — Il est clair que le locatif धर्मे est en construction avec वीर्यै : « ils n'arrêtent pas leur effort en vue de la loi (c'est-à-dire en vue de la dignité de Buddha et de la prédication de la loi), même s'ils sont persécutés par la foule. »

LIGNE 7. — अवसृत, pâli *avassuta*, est une expression propre à la langue buddhique dans le sens de « atteint par, accessible à la passion, au désir », ou, si l'on veut, à l'*āsrava*, terme qui repose exactement sur la même métaphore (cf. Burnouf, *Lotus*, p. 822). « Même défaillants, ils ne touchent pas à la nourriture des autres, se laissant dominer par le désir. »

LIGNE 10. — प्रस्यन्दति contient encore une métaphore comparable à celle qu'implique अवसृत; le sens est évidemment : « se livrer à . . . , se laisser aller à . . . ». Nous avons déjà rencontré un emploi figuré et assez comparable du verbe स्यन्दू, p. 30, l. 5. J'en citerai un autre emprunté au *Lotus*, fol. 197^b. La traduction de Burnouf : « il connaîtra l'action et les mouvements de leur intelligence à eux tous » représente ces mots du texte : सर्वेषां तेषां सत्त्वानां चित्रचक्षितविस्यन्दितानि ज्ञास्यति. — निष्क्रम्य est un mot mal formé qui n'existe pas en sanscrit classique; il correspond au pâli *nekkhamma* qui, plus exactement, représente une forme régulière नैष्क्रम्य, dérivé correct de निष्क्रम, et que nous retrouverons plus bas dans notre texte même, par ex., p. 107, l. 3. Conf. aussi p. 293, l. 6. Nous avons ici un indice positif de l'erreur où était Burnouf (*Lotus*, 552) quand il reconstruisait नैष्क्रम्य d'après le pâli *nekkhamma*. Le mot comprend, avec l'abandon du monde, toutes les renoncations, toutes les vertus contemplatives qu'il comporte.

PAGE 89, LIGNE 2. — La leçon des mss. ne saurait être correcte; le seul sens que j'en puisse tirer est si contraire aux sentiments et aux idées buddhiques, qu'il suffit d'ajouter la négation pour que la phrase devienne raisonnable et satisfaisante : « ils ne désirent pas de grands biens, si ce n'est des trésors de charité et de vertu. » संपदा est la forme pâlie pour सम्पदा. On peut voir dans Childers (s. v. sam-

padā) des exemples où *sampadā* est rapproché tant de *bhoga* que de *pūṇa*, *śila*. Cet emploi double est le meilleur commentaire du présent passage.

LIGNE 12. — गुरुक, *guruka* est familier à la langue buddhique dans cet emploi, comme dernier membre de composition, avec ce sens : « qui attache du prix à . . . » Cf. *Lotus*, fol. 14^b et la note de Burnouf.

LIGNE 13. — विषयेण, etc. : « ils prospèrent par l'injustice. »

LIGNE 15. — J'ai maintenu la lecture चित्रिकार de tous les mss.; elle ne laisse pas que de soulever quelque incertitude. Nous avons, en pâli, les formes *cittikāra*, *cittikata* dont le sens de « respect, respecté » est hors de conteste, comme on peut le voir par les passages cités dans Childers. *Mahāvamsa*, 225, 11 : *cittikārena the-ramhi* « par respect pour le sthāvira. ». *Pātimokkha*, éd. Minayeff, 83, 16, 18, le voisinage de *hīlita*, *paribhūta* fixe le sens de *cittikata*. La même signification convient parfaitement ici. Est-ce à dire que Childers ait tort de dériver le mot pâli de चित्रिकार au lieu de चित्रिकर ? Je ne le crois pas, et je pense que nous sommes en présence d'une confusion orthographique. La forme चित्रिकर est, en effet, établie dans le sanscrit buddhique. Je trouve, *Lal. Vist.*, 64, 15, चित्रिकारानुयुक्त (c'est ainsi qu'il faut lire) où la traduction « plein de respect » a positivement pour elle l'autorité de la version tibétaine (Foucaux, p. 62); p. 347, 6, चित्रिकार s'accommoda à merveille de la même traduction. *Lotus*, fol. 117^a, nous lisons cette phrase : व्यसमि भगवन्सदेवमानुषासुरे लोके तीव्र चित्रिकृता भगवत एते पुत्राः dont Burnouf, égaré par l'analogie de चित्रकार, a méconnu le sens, mais dont l'interprétation n'est pas douteuse : « nous aussi que voilà, ô Bhagavat, nous sommes les fils de Bhagavat, entourés du respect de ce monde formé, etc. » *Daṣabhinīṣv.*, fol. 13^a, 4, j'ai noté l'expression तथामतर्हत्सम्यक्संबुद्धासनमौर्वचित्रिकरणात् où le rapprochement de मौर्व détermine suffisamment la portée véritable de चित्रिकरण. D'après toutes ces analogies, je ne doute pas que, dans le *Mahāvīryaputti* (cité par le *Dict. de Saint-Pétersb.*), चित्रिकार n'ait la même signification de « considération, respect ». Mais le seul sens qui se puisse étymologiquement tirer de चित्रिकर, le sens qu'a, en effet, चित्रिकरण dans *Pāṇini*, III, III, 150, est celui d'« étonnement » (आश्चर्य scol.); il n'est admissible dans aucun des passages que l'on vient de citer. Nous voyons, au contraire, *Bhāgav.*, III, 1, 28, चित्रिकृत employé dans ce sens littéral : « pris pour objet de la pensée » (Burnouf), mais avec une nuance, impliquée par tout le contexte, de « respect » et même de « prière » et d'« adoration ». On peut comparer encore l'emploi buddhique de मनसिकार. Dans ces conditions, je n'hésite pas à admettre que l'orthographe चित्रिकार ou चित्रिकर repose sur la fausse étymologie d'une forme चित्रिक ou चित्रिकर considérée à tort comme une déformation prācritisante. — विरन्ति des mss., à moins qu'il ne soit simplement une faute matérielle pour भवन्ति, ce qui n'est guère vraisemblable, ne peut représenter que le même verbe que nous trouvons quelques lignes plus bas sous la forme विस्तरन्ति; je ne vois pas

comment en tirer un sens satisfaisant. J'ai, dans les deux cas, écrit *वितर्न्ति*. *Vitarati* est usité en pâli avec un participe (*Mahāv.*, 249, 4) dans le sens, semble-t-il, de «continuer à...»; ailleurs (*Ten jātakas*, 19, 4) il est construit avec un infinitif, mais dans le sens assez différent de «en venir à...», commettre la faute de...». D'après cette analogie, j'admets que *वितर्न्ति* est employé ici d'abord avec un adjectif, plus bas avec l'absolutif, dans le sens de «passer son temps à...», en quelque manière comme un synonyme de *भवति*, avec addition d'une idée de continuité, de durée. Le changement de *वितर्न्ति* en *विस्तर्न्ति* est, à coup sûr, fort aisé. J'en ai noté un exemple, *Lotus*, 140*, où «le pouvoir de sauver les êtres» (Barnouf) est représenté dans le ms. de la société asiatique par le mot *विस्तारयता*, évidemment fautif pour *वित्ता*. — *दक्षिणीयेषु*, etc., signifie littéralement : «ils ne recherchent pas la conduite de Bodhisattva dans les personnages qui méritent de recevoir des hommages.» Il a été déjà question de cette catégorie de personnages religieux considérés comme *दक्षिणाय*. *Lal. Vist.*, 97, 1; 111, 18, cette épithète est spécialement appliquée au Buddha en personne, et, semble-t-il, comme une de celles qui appartiennent en propre à sa dignité. Le sens général demeure assez indéci, car on peut également entendre ou que «ils ne se conduisent pas en Bodhisattvas, négligeant de rendre à de pareils personnages les respects qui leur sont dus», ou que «ils ne vont pas leur demander des enseignements sur la conduite qui convient à un Bodhisattva». La suite me fait pencher pour la première interprétation.

LIGNE 16. — La phrase *अतिरूपूत्रायै*, etc. et la suivante me laissent assez perplexes. La double restitution *उपादियन्ति* et *उपादियित्वा* est pourtant, à mes yeux, à peu près certaine; l'irrégularité de ces formes explique l'hésitation et les divergences des mss. C'est l'emploi un peu insolite des mots *अतिरूपूत्रायै* et *भार* qui jette de l'incertitude sur la traduction. J'entends le premier terme comme désignant : «la *pūjā* exceptionnelle, suprême,» c'est-à-dire celle que l'on rend à un Buddha (cf. ci-dessous, p. 105, l. 13, l'emploi de *सम्यक्संबुद्धपूत्रायै*), et, me fondant sur l'affinité du sens que présentent plusieurs des propositions qui précèdent, je traduis : «ils n'acceptent pas en vue de la bodhi un fardeau léger (c'est-à-dire le fardeau de toutes les bonnes œuvres qui méritent l'intelligence suprême, fardeau relativement léger aux yeux d'un bouddhiste), et ils supportent un fardeau intolérable (c'est-à-dire le fardeau de toutes les misères de l'existence dont ils pourraient se débarrasser en atteignant à la perfection).» Pour cette application de *भार*, cf. ci-dessous, p. 95, l. 10, *अनिच्छिभार*. Il vient d'être question de cette acception de *वितर्न्ति*.

LIGNE 17. — «Ils ne souffrent pas de, ils n'ont pas de répugnance à, vivre dans la foule.» Je considère *आकीर्ण* comme l'équivalent de *samsaṅgha* qui sert en pâli (Childers, s. v.), accompagné de *rihāra*, *riharati*, à désigner la vie en société. la

vie dans les relations mondaines, par opposition à la vie solitaire et retirée, recommandée comme la voie de la perfection (par exemple, *Dhammap.*, v. 404).

PAGE 90, LIGNE 1. — न च सर्वथातू, etc. : « ils n'imaginent pas, ils ne croient pas que toutes les substances, tous les éléments soient périssables. »

LIGNE 2. — विपरित, dans la langue buddhique, signifie : « le faux, l'erreur. » Cf., par exemple, *Lal. Vist.*, 210, ult. 212, ult., etc. Je crois qu'il a le même sens dans un passage du *Lotus*, fol. 149^b, où Burnouf l'a entendu différemment. Les mss. (le ms. de la Société asiatique tout au moins) portent असार्थविपरितस्याविनो que Burnouf traduit : « privées de toute essence, établies directement; » je crois qu'il faut lire °रन्विव°, en supprimant la négation, et rendre, d'après l'analogie de l'emploi ordinaire de विपरित : « privées d'essence, fondées sur l'erreur. » — Quoi qu'il en soit, ce sens est indubitable dans le présent passage; il impliquait nécessairement le changement en त्वमं du रमं des mss. — Le reproche suivant doit s'appliquer spécialement au texte des livres saints dont on ne respecte pas l'intégrité, soit dans les mots soit dans les lettres (पदव्यञ्जनं). Il a tout l'air de s'adresser aux possesseurs d'un canon différent, et fait pendant à ce passage du *Dīpavaṃsa* où les diverses sectes, non orthodoxes aux yeux de l'auteur, sont accusées d'avoir perverti la tradition des écritures. *Dīpavaṃsa*, éd. Oldenberg, v, 32 et suiv.

LIGNE 4. — कठिनमन्तान est pour moi très peu clair. La seule explication que j'en voie demeure, à mes yeux, fort problématique. Elle consiste à prendre संतान, d'après l'analogie de certain emploi de ज्ञानसंतान et de संतान dans le *Sarvadarçana-saṃgraha* (cf. *Dict. de Saint-Petersb.*), dans le sens de « idée, caractère », et कठिन dans le sens figuré qu'il a quelquefois de « inflexible, obstiné », en sorte qu'il faudrait traduire : « ils sont d'un caractère rude, » ou « opiniâtres dans leurs vues. » Malheureusement je n'ai à ma disposition aucun autre exemple, dans nos textes buddhiques, d'un usage identique de संतान. Je puis seulement renvoyer à un passage de l'*Açoka Avadāna* où Burnouf a été amené à rendre संतति par « disposition ». *Introduction*, p. 434.

LIGNE 11. — हि est entièrement explétif, comme si souvent dans cette langue molle et lâchée. On attendrait plutôt वि : « aussi bien ceux qui, par l'effet de leurs fautes, retombent à un degré inférieur, conformément à ce qu'on vient d'énumérer, que les sages qui, en tournant dans le cercle de la transmigration, ne retombent pas. »

LIGNE 16. — ज्ञानपूर्वकं « antérieur à la connaissance », ce qui revient à dire : « car, pour arriver à la sagesse, ils se soumettent à une foule d'épreuves. »

PAGE 91, LIGNE 5. — सन्धिविचित्रं paraît signifier « esprit de transition », c'est-à-dire la disposition d'esprit dans laquelle se trouvent les Bodhisattvas en passant

d'une bhûmi à l'autre, et ici, spécialement, de la deuxième bhûmi à la troisième. Il y a toutefois une autre expression, elle-même fort obscure, dont il faut peut-être rapprocher celle-ci et dont la comparaison, si elle était justifiée par une réelle parenté, modifierait probablement cette interprétation. Je veux parler de la locution सन्धा° ou सन्ध्याभाष्यं appliquée aux discours du Buddha. Burnouf (*Lotus*, p. 343) la traduit : « le langage énigmatique », en s'appuyant sur une version tibétaine qui est, paraît-il, contredite par une autre. Je me contente de signaler le rapprochement, n'étant pas en état de donner de cette seconde locution une explication décisive.

LIGNE 6. — Les leçons des mss. sont manifestement corrompues; je ne crois pas douteux qu'elles reposent sur une lecture श्रुत्वा; nous avons rencontré déjà, et nous rencontrerons par la suite, assez d'expressions spécifiquement pâlies, pour ne pas nous étonner de trouver ici, à côté du sanscrit श्रुत्वा, continuellement usité dans notre texte, la forme pâlie *deuso*; elle rend compte à merveille des altérations introduites dans la tradition.

LIGNE 8. — Je prends संस्थितानि dans le sens de « position, condition » : « ces chefs des hommes rendent heureuse la condition de toutes ces créatures, mais ils ne le font ni en vue de leur propre bonheur, ni même en vue de la bodhi. » En d'autres termes, leurs actions les plus héroïques ne sont entachées d'aucune pensée égoïste.

LIGNE 10. — Il règne dans tout ce passage, jusqu'à la ligne 2 de la page suivante, un désordre évident, une incohérence qui rendrait illusoire toute tentative de restitution suivie. L'accord de toutes nos sources n'en est que plus caractéristique. On peut, à la rigueur, rattacher le premier demi-çloka au çloka précédent, quoiqu'il soit plus probable que l'autre moitié est perdue. Le demi-vers qui suit est, lui aussi, en l'air; il commence une phrase que rien ne finit; il marquait le début d'une courte légende comme celles que nous allons passer en revue tout à l'heure. J'ai respecté ici, comme plus bas (p. 92, l. 14), l'i bref de क्रियति, protégé par la comparaison du prâcrit et du pâli, Kuhn, *Beitraege*, p. 32. Dans les lignes qui suivent, je reconnais, sous la forme d'un âryâ, la sentence même que le Bodhisattva était censé acheter de quelque énorme sacrifice. Elle est fondée sur la double acception, matérielle et figurée, des mots गहन « lieu d'accès difficile » et « difficulté, épreuve morale » et वन « forêt » et (dans la langue buddhique, cf., en pâli, *vana*, *vâna* et *vanatha*) « concupiscence, passion ». J'essaie de traduire, en admettant la correction de विषमपतिसत्रिषण" en विषमाप्रतिसत्रिषण", exigée d'ailleurs par le vers : « il y a l'obstacle qu'oppose la jungle, l'obstacle qu'oppose une force ennemie, l'obstacle qu'oppose la montagne; mais les [vrais] obstacles pour l'homme sont ces passions mobiles et incapables de repos qui étouffent (littéralement : « qui emprisonnent; » ग्रहण rapproché de गहन par une manière de jeu de mots) le détachement

[des choses humaines]; il y a les obstacles qui étouffent les arbres, faits de mauvaises herbes, arbustes, ronces, lianes; mais les obstacles qui étouffent l'homme, ce sont : la fausseté (la forme correcte serait ग्राह्य et non गृह; mais il est possible que l'adjectif au neutre soit employé avec la valeur du nom abstrait, et le mètre défend गृह), le dol, la calomnie.» Le fragment de vers qui suit faisait partie, soit de la réponse du Bodhisattva au brâhmane qui lui offre d'acheter une précieuse sentence (celle qui précède?), soit d'une autre légende de même nature. De même, le demi-çloka incomplet qui termine le passage, représente un fragment, ou de la conclusion de la première légende, ou du commencement d'une nouvelle.

PAGE 92, LIGNE 4. — Ce vers paraît encore n'être qu'un fragment : outre la gâthâ en question qui est absente, ce qui n'arrive pas dans les cas qui suivent, l'allusion est abrégée jusqu'à devenir presque inintelligible. Le premier pâda est clair. हस्तातो seul peut faire difficulté; il semble que हस्त soit le nom du charmeur de serpents auquel serait rapportée cette légende. Quant au second pâda, on serait tenté d'y voir les paroles de ce personnage au Bodhisattva : «Il faut que, pour toute ta vie, tu souffres dans cette boîte (वेला = वेडा, forme parallèle de वेट; cf. le pâli) une existence misérable.» Tel serait le prix que le charmeur mettrait à la communication de la stance. Mais, d'une part, on attendrait, au lieu de कृतं, कृत्यं que le mètre ne souffre guère; et, en second lieu, je ne crois pas que दुष्कृतं ait, en effet, le sens de «œuvre difficile, pénible» qu'exprime souvent दुष्करं. Le sens le plus naturel du vers est : «toute ta vie, tu as, dans cette boîte (au moyen de cette boîte?) commis le péché,» et alors ces paroles seraient un reproche adressé au charmeur par le Bodhisattva. Mais cela n'est guère dans la donnée de ces courts récits; et, en tout cas, ce pâda ne pourrait représenter qu'un fragment tronqué d'un discours plus étendu.

LIGNE 6. — एका, au lieu de एवा, serait beaucoup plus naturel. — A la ligne suivante, तस्य est pour तस्या : «Ta tête en est le prix. L'autre, faisant le sacrifice de sa tête, répondit. . . »

LIGNE 9. — समुदाचरति n'est plus, comme tout à l'heure, employé ici dans le sens particulier de «adresser la parole», mais dans son acception plus commune de «faire, commettre». — संबोधिसत्त्व, pour बोधिसत्त्व, est si peu ordinaire que je doute un peu, malgré la comparaison de la p. 89, l. 15-16, de la correction de ces mots. Le sens général est clair : «Le désir de la bodhi est si méritoire qu'il éclipse à lui seul les fautes que peut commettre le Bodhisattva.»

LIGNE 14. — «J'ai une stance à acheter, s'il te plaît l'acheter.» — A la ligne suivante, भक्षयन् est une fausse restitution pour भक्ष्य, représentant la première personne, comme plus haut (p. 84, l. 16) अक्षयन्. — Quant aux mots माया हि, etc. .

on les peut traduire de deux façons : « car cette stance est un texte de la loi, » ou, en prenant *संहिता* dans sa valeur de participe : « car cette stance est conforme à la loi. » La seconde explication me paraît préférable ; il serait peu conforme à la signification étymologique de *संहिता* d'employer le mot pour désigner une strophe isolée.

LIGNE 18. — « Prends [ce que tu demandes] et donne-moi la stance ; que ce soit une affaire conclue ; et pas de délai ! »

PAGE 93, LIGNE 2. — Je ne donne *परिद्वितर्कपन्थे* que comme une conjecture plausible, non pas certaine, et je traduis : « (dans les enfers) ébranlés par les lamentations [des damnés], où l'on est rapproché de gens dont on voudrait être séparé, et séparé de ceux qu'on aime. » — *कुपुरुषसंश्रयनिकेतः* : « la société (littéralement : l'habitation en commun) des méchants ».

PAGE 94, LIGNE 1. — « Entre les mains des sots, la prospérité se change en misère ; un seul sage change la misère en prospérité (littéralement : le vide en plénitude. »

LIGNE 6. — *ब्रूहि सत्यं*, etc. : « dis la promesse (c'est-à-dire le prix) que tu souhaites. »

LIGNE 8. — *नाना* me paraît fort douteux malgré l'accord de tous les mss. ; ce mot n'ajoute rien du tout à l'idée ; je serais très porté à le remplacer par *रामो* dont la confusion avec *नाना* est, graphiquement, très facile et dont on attend ici la présence à côté de *मानं*.

PAGE 95, LIGNE 1. — Ici, et quelques lignes plus bas, tous les mss. ont *तदासो* qui ne peut être conservé : écrit en un mot, il ne donne pas de sens ; si on l'écrit en deux, le pronom n'aurait pas de substantif auquel se rapporter. Ce n'est pas à dire que ma conjecture ne me laisse aucun doute. *दासो*, seul, serait plus dans les habitudes de notre texte, et *स्वदासो*, tout au moins, serait plus naturel et plus correct.

LIGNE 8. — Le mètre exige l'orthographe *समन्वित्य* que je comprends, ainsi construit avec l'accusatif, comme = *अभिसमन्वित्य*. On remarquera que *मन्ति* doit se scanner *bhātī*, avec la finale longue comme il arrive si souvent dans les gāthās du *Lal. Vist.* et assez fréquemment dans notre texte. Pour l'épithète *अनित्तिप्रभार*, on peut comparer le synonyme pâli *anikkhittadhura*, Childers, s. v. *nikkhitto*. Voici quel est, en définitive, le sens de cette strophe : « Il est, comme on dit, aussi difficile de troubler les résolutions du sage que de lui arracher les cheveux ; aussi, une fois en possession de la force de la sagesse, extirpant, par une conduite vertueuse, tous les vices jusqu'à la racine, l'assemblée sans tache fait briller son âme affranchie des

vices; il brille, lui aussi, le maître du monde, le docteur sans tache, que suivent les gens de bien, qui porte résolument le fardeau de sa mission.»

PAGE 96, LIGNE 5. — वंक्क n'est autre chose que la forme prâcrite du sanscrit वक्क dans le sens moral : वंक्कयूत्त, c'est le jeu malhonnête, l'action ou l'habitude de tricher au jeu. Cf. *Lal. Vist.*, 8, 16, et ci-dessous, p. 164, l. 14. — A la ligne suivante, la phrase अत्यभीक्ष्णं, etc. est, en prenant le texte pour correct, passablement surprenante; on sait, en effet, que la retraite (विवेक) est souvent recommandée, dans les textes buddhiques, comme un élément essentiel de perfection (*Dhammap.*, p. 75, etc.). Il faut admettre ou que la négation est tombée ou que विवेक est pris ici dans une acception différente que je ne saurais définir. Pour moi, la première hypothèse est, de beaucoup, la plus vraisemblable : il faut, je pense, lire न चमी° (cf. p. 96, l. 11); त्य aura été substitué à च par une de ces restitutions ignorantes dont notre texte abonde.

LIGNE 6. — Je ne vois pas que अत्रान्तरेण des mss. se puisse expliquer d'une manière satisfaisante. La conjecture que j'ai substituée à cette leçon donne ce sens : «Ils dépouillent ici-bas (अत्र comme इह) de tous leurs biens les habitants des autres territoires.» Je ne serais pourtant pas surpris que la lecture primitive ne fût encore différente et que अत्रा° ne fût une restitution fautive d'un अत्रन्त° pour आत्मन्तर° : «les habitants de leurs propres territoires et de ceux des autres». Ce serait un cas à rapprocher du pâli *atraya* pour आत्मत्र, que M. Kern (*Over de Iaartelling der zuydelijke buddhisten*, p. 15) a aussi expliqué par une restitution maladroite. — अनुयुत् se construit avec deux accusatifs dans le sens de «interroger sur... accuser de...», aussi «interroger comme accusé» et presque «poursuivre pour...», comme on peut le voir dans l'expression *âpattiya° anuyuyi°yamâno*, dans Minayeff, *Pâtimokkha*, 86, 4, 7. — Quant à अक्षेपयति, je le considère ici comme un dénominatif formé de अक्षेप dans le sens de «reproche, accusation». En sorte que je traduis : «Ils accusent de (ils punissent comme de) meurtre des gens qui ne méritent d'être recherchés pour aucune faute.»

LIGNE 8. — वञ्चयति doit être un dénominatif tiré de वञ्चि, *eunuque* : «ils mutilent.» Dans भोगयत्रा, यात्रा ne peut signifier que l'«entretien de la vie», comme souvent. भोग ne saurait, dès lors, avoir une valeur bien précise. Je traduis : «Même en ayant les moyens, ils ne sont pas charitables pour la satisfaction des besoins de la vie,» c'est-à-dire qu'ils ne distribuent pas à ceux qui en manquent les moyens de se sustenter. — सम्यक्संबुद्धानां भाषतां est un génitif absolu, et वा pour एव : «même pendant la prédication des Buddhas.»

LIGNE 11. — देशयति me paraît avoir ici une signification voisine de celle d'«avouer, déclarer» qu'il a si souvent dans la langue buddhique; c'est le terme technique pour désigner l'acte de la confession (*Lotus*, fol. 115°, etc.) : «ils

n'avouent pas leur connaissance de la loi;» en d'autres termes, ils marquent du respect humain. Il est vrai que दृश्यति sert aussi très ordinairement (comme à la ligne suivante) à exprimer l'idée d'enseignement; mais je doute fort que le substantif वाङ्मयं s'accommode de cette acception et que ce mot abstrait puisse être pris comme un équivalent de धर्म, कुशलपथान् ou quelque chose d'approchant.

LIGNE 12. — Le sens de la première phrase est clairement déterminé par la répétition sous forme négative qui suit immédiatement : «ils enseignent que le Buddha est semblable au monde,» c'est-à-dire qu'ils enseignent la théorie précisément opposée à celle des Lokottaravâdins, de l'école de qui émane notre texte.

PAGE 97, LIGNE 5. — °सत्त्व, nominatif pluriel à finale brève, à cause du mètre. J'ai ici, comme à la ligne 3, gardé l'orthographe prâcrite सत्त pour शत; elle est protégée par le témoignage à peu près unanime des mss. — L'emploi adverbial, déjà relevé plus haut, de la locution यदहुतं, que यदचिन्त्यं ne fait que redoubler, s'accorde avec la coupe du vers pour démontrer que la première proposition embrasse intégralement les deux premiers pâdas; mais alors la seconde moitié manque de sujet et réclame une modification; c'est pourquoi j'ai, par une correction graphiquement très aisée, substitué यद (= यदा, comme si souvent dans le *Lal. Vist.* et dans notre texte même) मनो, employé ici pour les besoins du vers, comme l'est plus ordinairement son synonyme चिन्तं. L'adjectif बोधिमार्ग° se traduit littéralement : «qui a pour essence la conception de la voie de la bodhi;» d'où ce sens général pour la stance entière : «Tous les êtres se mettent à goûter un bonheur parfait quand les Buddhas se prennent à tourner leur esprit vers la bodhi.»

LIGNE 9. — Je doute fort de la correction de ce demi-pâda. Tel qu'il est, on peut à la rigueur le considérer comme une façon de composé; on entendrait littéralement : «Ceux qui sont sous le coup de cette destinée : ce sera dans sept jours!» c'est-à-dire les êtres qui sont destinés à mourir dans sept jours. Mais c'est au moins une façon de parler bien obscure et bien heurtée. Elle s'appuie, en quelque mesure, sur le vers suivant d'après lequel, pendant sept jours, les êtres échappent à la puissance de la mort.

LIGNE 17. — On remarquera la faute unanime des mss. ajoutant un r au locatif सन्धिषु, absolument comme s'ils avaient affaire à une troisième personne de l'aoriste. — अयं, pour le féminin, est pâli et prâcrit. — सन्धि est employé figurément, comme nous parlons des fondements de la terre, à moins qu'on ne préfère trouver ici le sens d'«horizon» (cf. *Dict. de Saint-Petersb.*), la ligne d'horizon étant considérée comme le point d'attache et, si j'ose ainsi parler, la ligne de flottaison de la terre dans l'espace. «La terre demeure (d'ordinaire), sur sa base, immobile dans l'espace.» — नभसु des mss., pour नभसि, a probablement été amené par l'erreur रात्र pour नात्र; cela a donné नभसुर् en pendant à सन्धिषुर्. — «Cette terre

(si fortement assise) tremble dans toute son étendue par la puissance de ces êtres (les Buddhas) qui ont accumulé tous les mérites possibles. » तेषु est l'orthographe, rare dans notre texte, mais fort commune dans le *Lal. Vist.*, du génitif तेषां, quand la finale est mesurée brève.

PAGE 98, LIGNE 4. — A scander *yasyā*, que l'allongement soit simplement arbitraire ou qu'il suppose une forme comparable à से = अस्य que nous trouverons plusieurs fois dans la suite. — तद्गम "dout le corps n'est pas éclipsé [même] par le soleil levant". Les corrections que j'ai introduites dans le texte se justifient, je pense, d'elles-mêmes; elles sont exigées par le vers. — पूर्ण "plein des, complètement doué des trente-deux signes, au complet, qui sont attribués aux hommes d'une conduite vertueuse". Je prends कुशलचर dans ce sens : "qui marche dans [le chemin de] la vertu;" on pourrait aussi bien lire कुशलवर "excellent par le mérite, d'un mérite transcendant". Dans les deux cas, nous avons une paraphrase un peu terne, comme il arrive souvent dans les parties métriques, du mot propre, महापुरुष. — La leçon धरणिनाम° des mss. est incompatible avec le mètre. Deux corrections me paraissent possibles : धरणिनाम° se rapproche fort de la tradition et donne ce sens : "de qui la force est plus pesante que la terre et ses montagnes;" ou, धरणिधर° désignant les éléphants célestes : "de qui la force est plus redoutable que celle des éléphants qui portent la terre;" dans ce cas, नाम serait une glose qui aurait anciennement pénétré dans le texte. — Sur la forme ते, pour l'accusatif, voyez ci-dessus. — Il y a, dans ce pāda, une lacune de trois brèves, sans importance pour le sens général.

LIGNE 8. — चित्राचार्य des mss. ne donne guère de sens; चित्राचार s'applique bien à la variété des existences et des sacrifices que, dans sa carrière, le Buddha a dû traverser. Outre ce changement, j'ai cru devoir à la désinence de l'accusatif, amenée sans doute par ce qui précède, substituer le nominatif, en accord avec मुनिः. — ग्रामाभिमुखो : "le muni s'est rapproché (littéralement : s'est dirigé vers) du Nirvāṇa (ग्राम) par..., au moyen de..." Sur le sens buddhique de मैत्री "charité", voyez *Lotus*, p. 300. — Dans le pāda suivant, le sens et le mètre m'ont forcé à plusieurs corrections. La mesure sātra n'a, dans ce texte, rien qui puisse surprendre. — Ce qui me laisse le plus de doute, c'est l'épithète असुरसुगमहित appliquée au séjour du Bodhisattva, c'est-à-dire au ciel des Devas Tushitas, au lieu de l'être, comme si souvent, au Bodhisattva lui-même. Je serais très tenté de lire "महितो et सुखितो, et alors प्रतिबोधने serait en construction avec ce dernier participe : "qui fait sa joie d'éclairer les créatures." — अचलाधृतिः revient de même dans ce vers répété à la page suivante; le mètre exige en effet l'a long; l'allongement est pourtant arbitraire, le seul sens admissible étant : "dont la fermeté est inébranlable."

LIGNE 12. — Je considère *प्रविशिषु* comme un adjectif désidératif de formation irrégulière : « désirant, voulant entrer. »

PAGE 99, LIGNE 2. — Nous avons un demi-vers de trop. Il y a apparence que c'est celui-ci même qu'il faudrait éliminer. Car, d'une part, l'emploi de *वद्*, appliqué à la terre, pour désigner la marque de respect qu'elle donne au Bodhisattva, peut paraître singulier, et, d'autre part, la coordination des deux verbes *चचाल* et *अवन्दि*, sans même qu'ils soient reliés par un de ces *च* dont notre langue est si prodigue, n'est pas très vraisemblable. — *भरित*, dans le sens de « plein de », est familier à la langue buddhique. Conf., par exemple, *Lal. Vist.*, 62, 7; 124, 6, etc.

LIGNE 4. — « Elle est entourée de (amusée par des) danses, etc. » Voyez ci-dessus la note de la p. 31, l. 2. — Je n'ai pas hésité à écrire *सिन्नं*; la même épithète est, dans les mêmes circonstances, donnée à *Çuddhodana* par le *Lal. Vist.*, 89, 2, avec l'addition *तपसि*. Ce n'est pas que l'application en soit claire dans l'un ni dans l'autre cas; il faut admettre que, comme *Mâyâ* s'est préparée à sa conception miraculeuse par toutes sortes de pratiques de piété, le roi attend, dans les austérités, la naissance de ce fils merveilleux.

LIGNE 7. — L'emploi de *तस्मिं* est ici entièrement adverbial et tout à fait identique à celui du pâli *tahim*, issu au reste de ce locatif. — *दर्शय* peut se prendre comme un sandhi pâli pour *दर्शय*; c'est du moins ainsi que l'entendent les scribes; les variantes en témoignent. On trouve, en effet, quelques cas où *अय* paraît employé de la sorte au milieu et non au commencement de la phrase, contrairement à l'usage sanscrit. On peut cependant douter s'il ne faut pas voir dans *दर्शय* une forme verbale; l'irrégularité n'aurait rien d'in vraisemblable dans un texte comme celui-ci. Ce serait un parfait à désinence d'imparfait ou d'aoriste, *atha* à côté de *itha* dont j'ai eu occasion de parler plus haut (p. 10, l. 13, note) et dont nous trouverons des exemples certains (ci-dessous p. 176, l. 17), de même qu'en pâli *ajâyatha*, *ahâyatha* (Kuhn, *Beitraege*, p. 110). — Il est difficile d'échapper à la nécessité de prendre ici *लुम्बिनी* comme un nom d'arbre, synonyme de *वृक्ष*, dont (*तस्याः*) la reine saisit une branche. Je ne prétends pas décider si cet emploi est primitif ou secondaire, en d'autres termes, si le *लुम्बिनीवन* de la légende désignait simplement d'abord « la forêt de plakshas », d'où, le nom tombant en désuétude, l'étymologie populaire aurait tiré de toutes pièces la prétendue aïeule Lumbini, ou si, au contraire, notre texte a, de l'expression *लुम्बिनीवन*, arbitrairement inféré pour *लुम्बिनी* la signification que le mot prend dans ce passage. Toutefois, le rapprochement de *लुम्बोचन* au vers précédent est tout en faveur de la première hypothèse, que *लुम्ब* (forme parallèle de *लम्ब*?) ait désigné directement l'arbre ou d'abord son fruit, d'où *लुम्बिनी*. — On pourrait aisément combler la lacune au

moyen de हस्ते. La brève qui manque ensuite m'a fait admettre la correction गृह्णान्, forme d'absolutif familière au pâli et représentée dans la langue des Gāthās du *Lal. Vist.* (E. Müller, 1886). Il est vrai que, de la sorte, le vers n'est plus coupé régulièrement. Mais l'objection n'a pas ici beaucoup de force. — Dans le dernier pāda, il faut mesurer *tatrā cā°*.

LIGNE 12. — J'ai dû essayer de restituer les deux premiers pādas en m'aidant d'abord de la répétition fautive du même vers qui revient quelques lignes plus bas, et ensuite du vers analogue que nous rencontrerons plus loin, fol. 108^{quar. b}. La mesure ----- ॐ ॐ pour ----- à laquelle j'arrive pour le commencement de l'un et de l'autre, sans être invraisemblable, ajoute au caractère forcément hypothétique d'une restitution de ce genre. — अत्रासं भूमी «tel qu'on n'en trouve pas sur la terre».

LIGNE 15. — Mon essai de correction est fondé sur ce trait légendaire bien connu en vertu duquel les Devas, ou au moins des Devas de tous les étages célestes, quittent, en même temps que le Bodhisattva, le ciel pour la terre et s'incarnent pour vivre à ses côtés. Je ne crois pas que च्युत, dont l'emploi technique est si usuel, puisse être ici pris simplement dans le sens d'une descente, d'une apparition momentanée. — स्थिहन्ति est la forme prācritisante qui, dans notre texte, fait pendant au pâli *thahati, paṭṭhahati*, etc. Cf., p. 101, l. 2, संस्थिहन्ति, etc. (sur la forme *samṭhikati* en pâli, voyez Kuhn, *Beitraege zur Pāli Gramm.*, p. 96). «Tous les Devas, contents, joyeux, abandonnant l'existence dans le palais des Tridaças et des autres dieux, accoururent dans le Jardin.» — Dans la seconde moitié de cette strophe, le texte de la tradition est visiblement très corrompu; le sens et le mètre y sont également sacrifiés. Je ne crois pas qu'il y ait lieu d'insister sur la suppression de प्रतिज्ञे च ° स्नापयिषु तं. Dans le pāda qui reste, je n'avais point de restitutions assez évidentes à proposer pour les introduire dans le texte. Il n'y a pourtant pas de doute sur le sens général; le vers, après une allusion aux sept pas que fait le Bodhisattva dès sa naissance, annonce le «rugissement du lion» (cf. Buddhaghosa, dans *Journ. As. Soc. Beng.*, 1838, p. 801, et Beal, *Cat. of Buddh. Script.*, p. 131) exprimé par le pāda suivant. Il manque au commencement du pāda un verbe d'où dépende विक्रमां; à la fin, il existe aussi une lacune certaine; si nous sommes fondés à admettre, d'après les traces de la page suivante, l. 10, une forme रवणि dans le sens de रव, on pourrait en définitive lire cette ligne :

विक्रमांश्च सप्त पूर्णं क्रान्त्वा मृगवृषभराजपतिरिव रसे रवणोमिमं.

Mais il faut alors, pour retrouver le vers, admettre, dans la quantité, une série d'équivalences auxquelles la métrique, en somme assez régulière, de ce passage ne nous a point préparés. Le sens serait satisfaisant : «après avoir fait sept pas pleins, comme le maître, roi et seigneur des animaux, il poussa ce rugissement...»

Le composé *समवृषभराजपति* demeurerait encore d'une incorrection assez bizarre. Le changement de *कृतो* en *हृतो* fournit un sens naturel : « Il n'y a plus pour moi ni mort ni vieillesse; j'ai supprimé le mal de l'existence. » La brève *jarā* pour *jarā* ne peut pas faire difficulté, pas plus que le sandhi pâli भवुप°. Ce ne serait qu'une autre périphrase pour ce que le *Lal. Vist.* exprime ainsi : इयं च तत्रिर्मम पश्चिमा (107, 2). Je ne sais pourtant si je n'aurais pas dû lire de préférence *अमर्याकृत्यो भवतुपद्वः*, en rétablissant ici une curieuse forme du génitif en *कृत* ou *कृत्य* pour laquelle je renvoie à des explications ultérieures. L'a final de *marāṇa* serait allongé comme il arrive souvent, et l'on retrouverait le mètre en mesurant *krīṇyō*. Cette conjecture aurait l'avantage de demeurer plus près de la tradition.

PAGE 100, LIGNE 5. — La correction en *समं* paraîtra peut-être hardie; je prends ce mot comme identique à son homonyme pâli dont nous avons eu précédemment une forme parallèle *स्वामं*. *स्याये* ne peut être qu'un aoriste équivalent à la forme plus habituelle *अस्यासि*. Le sens serait donc : un parasol . . . . « se tint de lui-même sans être porté par aucune main. » — Si *प्रखलतामै* « ayant l'éclat de la nacre », est exact (et c'est du moins, graphiquement, une correction des plus faciles), nous aurions dans *caṅkhā* un allongement arbitraire pour le besoin du mètre.

LIGNE 9. — « Les dieux jettent à flots, devant l'être excellent aux forces de Jina, les fleurs divines avec la poudre de santal. » — L'allongement anormal d'*atīcāya* rend nécessairement la leçon problématique; la fin du pāda n'est pas moins conjecturale. Tel qu'il est, le texte se laisse traduire : « les dieux poussent (रसं au singulier pour le pluriel) des centaines de cris pleins de l'excès de leur joie : Victoire au Bienfaiteur! » इति serait omis, comme si souvent. — C'est un prodige des plus habituels dans les descriptions buddhiques que l'apparition de trésors cachés qui sortent soudainement des entrailles de la terre. Évidemment c'est ce prodige qu'entend énoncer le dernier pāda, quelque incertitude que l'on puisse garder sur l'expression *बुद्धासत्रा*; elle se peut cependant expliquer sans violence : « rapprochés (mis à portée, rendus visibles) par le tremblement, » nous arrivons ainsi à cette traduction : « Dans l'océan et sur la terre des trésors variés furent rendus visibles par ce tremblement [sortant] du sol et des eaux, grâce à la puissance du Tathāgata. »

PAGE 101, LIGNE 3. — J'ai proposé dans l'Introduction une version de ce passage; à la ligne 7, tous les mss. portent *अस्यान्तो*, lecture certainement fantive, mais où on est d'abord tenté de chercher *अस्यान्तो*. *अस्यान्तो*, dans une phrase négative, s'expliquerait bien en effet, et dans une signification différente de celle que j'attribue à *अस्यान्ताय* : « les actions qu'ils ne commettent pas, parce qu'elles ne sont pas convenables [à leur état, à leur condition] »; mais cette interprétation

n'est pas applicable dans une phrase affirmative comme celle-ci, et au lieu d'éclairer अस्थानताये par अस्थानतो, il faut corriger et expliquer अस्थानन्तो d'après l'analogie d'अस्थानताये; car il est hors de doute que les deux locutions ne peuvent pas être séparées.

LIGNE 12. — विपरीताये पृष्ठि se peut à la rigueur entendre : « ils ne commettent pas de mauvaise action quand on a le dos tourné. » Mais ni l'expression, ni même l'idée n'est familière au style buddhique. Il suffirait d'une correction légère दृष्टि pour ramener la phrase à des analogies bien connues (voy. ci-dessus p. 90, l. 2, note, sur l'expression विपरीतदृष्टि) et obtenir un sens excellent : « ils ne sont pas entraînés par des opinions erronées à des actions coupables, » c'est-à-dire : ils ne se laissent pas séduire par des idées hétérodoxes qui les mettraient dans la voie du mal. — Dans le dogme indien du karman on détruit une action, bonne ou mauvaise, par une action contraire qui en équilibre et en annule les effets. Ici, il s'agit nécessairement d'actions méritoires que ne vient détruire aucune faute; pour un exemple inverse, cf., par exemple, *Mân. Dh. Ç.*, xi, 246. — सम est explétif et redondant, comme par exemple, p. 131, l. 11. On retrouvera, dans la suite, des cas analogues, fol. 243^b, 247^a, 272^a, 283^b, etc., de même en pâli, comme *Jâtaka*, i, 267, 20.

LIGNE 14. — न ज्ञातु, dans un sens adversatif : « jamais. » — वा pour एव. « Ils ne s'attachent jamais à des doctrines inspirées par l'hérésie, mais seulement à des doctrines pures inspirées par la sagesse. »

LIGNE 16. — Si la restitution de ce vers, telle que je l'ai tentée, est exacte, il est clair que la construction est brisée à la fin du troisième pâda, et il faut admettre que le régime de घतेन्ति est sous-entendu, étant d'ailleurs facile à suppléer. « Ils respectent jusqu'aux feuilles de l'arbre sous lequel ils sont assis ou étendus, et, même dans la colère, ils ne frappent point [ceux contre qui ils sont irrités.] »

PAGE 102, LIGNE 2. — संनिश्चित n'est pas usité de la sorte en sanscrit, mais bien, en pâli, le correspondant sannissita. Quant à विनिश्चित, qui ne paraît pas non plus employé dans le sanscrit classique, il se rapproche étroitement par la signification de विनिःसृत; la comparaison de श्रृणु, निःश्रृणु paraît démontrer cependant que c'est bien au verbe श्रि que nous avons ici affaire, au moins dans l'intention des scribes. On pourrait douter seulement s'il ne faut pas écrire विनिश्चित. *Lotus*, fol. 149^a (तं चानिश्चितो भाषते) et 168^b (सततं अनिश्चिता), cf. ci-dessous, p. 167, l. 11, je trouve cette orthographe निश्चित, et il n'est guère permis de séparer de विनिश्चित, que nous avons ici, cet अनिश्चित dont Burnouf (« sans s'arrêter, sans autre demeure ») a méconnu le sens; car, d'après l'analogie du pâli, de notre passage et d'autres analogues, il ne peut signifier que « détaché, sans attache aux choses

terrestres, à la passion, etc. ». Cf. ci-dessous, p. 121, l. 8, तत्कार्यनिश्चित, etc. Le sens est clair : « Uniquement préoccupés du karma (c'est-à-dire d'accumuler des mérites) et affranchis du désir. . . »

LIGNE 4. — वच्ची pour वाच् est pâli. Cf., en Mâgadhî jaina, *vaïjoa*, Weber, *Bhagavati*, p. 173.

LIGNE 11. — पूर्यति est ici employé dans une acception particulière à la langue buddhique avec le sens d'« arriver à . . . , atteindre ». Cf. le pâli *et*, en particulier, Fausbøll, *Ten Jâtakas*, p. 91.

LIGNE 13. — J'ai, ici et à la ligne suivante, corrigé सामन्ते, qui seul me paraît donner un sens : « dans le voisinage des, avec les, hommes ordinaires. » ce qui revient à « comme les hommes ordinaires ». Si cet emploi de सामन्ते paraissait forcé, je renverrais à des expressions pâlies comme *Ten Jât.*, 111, 13, où *sâmante* est, encore que dans une acception différente, construit avec une liberté égale : *na hi sinerupphâtanakavâto sâmante purânapañassa lajjati* : « un vent capable de déraciner le mont Meru ne demeure pas impuissant (littér. : n'est pas humilié) contre une feuille morte (littér. : dans le voisinage d'une feuille morte) ». Ici, *sâmante* est employé un peu comme le pourrait être *santike*, qui a le même sens étymologique, à peu près avec la valeur de l'instrumental. Cet exemple pourrait suggérer, pour notre passage même, une explication qui se rattacherait étroitement à cette analogie. On entendrait : « Ces Bodhisattvas tombent-ils ou non, par suite de leur qualité de Prithagjanas, etc. » Ce nom semble, en effet, pouvoir convenir aux Bodhisattvas en question à un moment de leur carrière où ils ne sont pas nécessairement, j'imagine, entrés encore dans l'une des quatre voies. — आहोस्विद्, en sanscrit आहोस्विद्; mais en pâli nous trouvons, à côté de *su* pour *svi*d, la forme *sudañ* dont je crois que notre texte donne ici la vraie explication, préférable à celle qu'a proposée Childers (s. v. *su*); *sudañ* est pour *su* (= *svi*d) + *idañ*. Du même coup, l'on voit que la forme स्विद्, que nous avons ici, n'est pas une forme sanscrite authentique, car alors nous ne pourrions tout au plus avoir que स्विदिद्, mais une reconstruction fondée sur la forme populaire. — अवरावर्त्ता « les voies les plus basses, les plus misérables ». Sur ce sens d'अवरावर्त्ता, voyez le *Dict. de Saint-Petersbourg*.

LIGNE 17. — Voyez la note de l'Introduction.

PAGE 103, LIGNE 1. — Malgré l'accord des mss., je ne doute pas qu'il ne faille lire ब्रह्माणो, प्रत्येकब्रह्माणो. La leçon actuelle ne donne aucun sens, au moins en ce qui concerne प्रत्येकब्रह्माणो, et la suite montre que nous sommes ici en présence de catégories divines. Dans notre conjecture, प्रत्येकब्रह्माणो s'entend aisément et se doit appliquer aux Brahmanes individuels ou multiples, c'est-à-dire à chacun des dieux appelés Mahâbrahmâs, par opposition à ब्रह्माणो qui ne désigne que Brahmâ

Sahampati, le grand Brahmā, chef unique du monde (cf. Burnouf, *Introduction*, p. 609-610; Beal, *Catena*, 93-94).

LIGNE 8. — *Upavāda* est usité en pâli dans cette expression, au lieu de *apavāda*, comme *Pātimokkha*, éd. Minayeff, 92, 10; Burnouf, *Lotus*, 866. On sait que le titre d'Āryas désigne les hommes qui ont atteint l'un des quatre degrés de sainteté; Burnouf, *Introduction*, p. 291. — Ces प्रत्येकनिर्ग्य ces «enfers individuels», sont sans doute de la même espèce que ceux de la légende de Saṃgharakshita dans Burnouf, *Introduction*, p. 320 et suiv., qui rappelle à ce propos ceux «dont parle Des Hauterayes, et qu'il définit comme des enfers dispersés sur la surface de la terre, sur les rivages et dans les lieux isolés... (*Journ. asiat.*, t. VIII, p. 82)».

LIGNE 13. — प्रत्येकबुद्धत्वाय विनिष्ठा: «ces êtres qui s'appliquent à acquérir la qualité de pratyekabuddha». La lecture est plus douteuse que le sens. Outre que निष्ठ ne s'emploie qu'en composition, le préfixe वि s'explique mal dans cette association. Il me paraît extrêmement vraisemblable qu'il faut lire °द्वत्त्वपरिनिष्ठाः. La différence graphique est très légère entre les deux leçons et परिनिष्ठ est garanti dans ce sens par l'usage sanscrit.

PAGE 104, LIGNE 1. — Sur ce passage, voyez la note de l'Introduction.

LIGNE 4. — Si la lecture प्रथमचिन्तोत्पादाय est correcte, le datif serait ici substitué à l'instrumental; cette liberté n'est ni ordinaire, ni en soi très vraisemblable; elle n'est pas impossible, étant donné le désarroi qui règne ici parmi les cas. Je n'ai donc rien changé, quoiqu'il fût aisé de lire °चित्तं उत्पाद्य.

LIGNE 5. — Le régime प्रणिधिचिन्तं de असंप्राप्तस्य est impliqué dans le sujet प्रणिधिचिन्तं de विपच्यति. Pour le sens de cette observation qui est laissée ici dans un vague extrême, voyez l'Introduction. Il serait bien tentant d'opérer dans le texte au moins un changement, celui de ज्ञातिषु en भूमिषु; ce passage correspondrait ainsi à la distinction établie dans tout le contexte entre les deux groupes de bhūmis, le premier embrassant les sept premières et le second les trois autres; dans ces dernières, le Bodhisattva devient impeccable en même temps qu'il devient «inébranlable» (p. 102, l. 6-7), ce qui arrive en effet par le प्रणिधिचिन्त. Il y aurait entre cette lecture et l'insistance avec laquelle le passage entier revient sur les sept premières bhūmis une convenance évidente. Il faudrait alors comprendre un peu différemment l'adjectif द्वितीय° : «l'esprit de prañidhi se mûrit (prépare et complète sa maturité) [successivement] dans la première, puis la seconde, etc. terre». Si séduisante que me parût cette conjecture, je n'ai pas voulu l'introduire dans le texte aux dépens d'une leçon qui, après tout, se laisse expliquer.

LIGNE 8. — Les mss. portent आराग° pour आराध°, comme dans un passage du *Lotus*, fol. 74^b (Burnouf, 83, 13-14) : ताम्रतप्त ओषधी आरागयेत् आराग्य च..., où il faut lire आरा, dans sa signification (soit propre, soit figurée) de «atteindre, obte-

nir», comme *Lotus*, fol. 16^b; *Lal. Vist.*, 295, 17, etc. Ici, le sens est simplement : «se rendre favorable par des adorations, des respects, adorer.» — Dans la formule अगारस्या, etc., nous avons ici la forme pâlie (Burnouf, *Lotus*, 581, 863), comme le prouve अनगारियं (au moins faudrait-il, même en sanscrit buddhique, अनगारियं) au lieu de अनगारिका qui est conservé dans la version sanscrite. Je n'hésite pas à penser que l'analogie devrait être complète, et que अगारस्या n'est qu'une conjecture de la tradition pour le pâli अगारस्मा représenté dans la formule du *Lal. Vist.* et du *Divya Avadāna* par la forme classique अगारद्. — ते est, comme plus haut, accusatif pluriel. — Dans ओवाद, nous retrouvons encore une forme pâlie pour अववा°. Quant au sens, voyez *Lotus*, p. 304 et suiv.

LIGNE 12. — सह्यक «compagnon», ne donne aucun sens; j'ai donc préféré l'autre leçon, d'ailleurs très voisine, महापक. Elle ne va pas sans quelque difficulté; on est forcé d'admettre qu'elle est pour महापाक, qu'interdit le mètre, avec cette signification : «la conduite des Bodhisattvas grande (c'est-à-dire difficile, longue) à mûrir.» De pareilles abréviations de voyelles radicales sont, à vrai dire, assez rares; nous aurons pourtant plusieurs fois à scander *parivāra* pour *parivāra*, par exemple. Pour éviter cette irrégularité, je ne verrais d'autre moyen que de lire महान्तक = महत्, une épithète bien faible et bien peu significative. — ज्ञातक° «savants dans les Jātakas et dans les autres enseignements».

LIGNE 17. — अप्रतिसमा «incomparable», comme *Jātaka*, I, 93, 9 : *appaṭisaṃayaḍ buddhasiriyā*.

LIGNE 18. — Les mss. portent इत्येव, mais le mètre suppose l'apocope de l'i initial à la façon prācrite : *tyēvā*.

LIGNE 19. — ते des mss. ne saurait, que je voie, être exact; quelle que soit l'incohérence de certaines constructions, ce pluriel, au milieu de tous les singuliers qui suivent, me paraît inadmissible. On peut admettre que भगवतो est une forme du nominatif accommodée aux nécessités métriques pour भगवन्तो (cf. *Lal. Vist.*, 53, 3 : कथयतः; 84, 11 : भाषतः, etc.); je serais plus disposé, soit à lire भगवता, soit à prendre le génitif comme faisant fonction d'instrumental, ce qui arrive assez fréquemment : भगवतो ou भगवता serait le régime de प्रवृत्त्यति. Quant à cette dernière forme, nous avons déjà rencontré nombre de ces compromis entre le sanscrit et le prācrite. — Dans le dernier pāda, il faut nécessairement suppléer आह ou un mot de même signification : «voilà ce que déclare le Jina dans son enseignement.»

PAGE 105, LIGNE 7. — Dans le désaccord des mss., प्रयन्ति laisse place au doute; il semble pourtant bien marquer ce que, en français, nous exprimerions de même en disant : «les Jātakas vont jusqu'à cette huitième bhūmi.» Cette locution étant en corrélation directe avec le कृतःप्रभृतिकानि qui précède, on pourrait songer

aussi à lire प्रभृति. भूमी ne saurait faire difficulté, प्रभृति étant construit de même dans les phrases suivantes. En tout cas, le sens général demeurerait identique, à savoir que les Jātakas racontés par le Buddha ne s'appliquent qu'à cette partie de sa carrière de Bodhisattva qui est comprise dans les trois dernières bhūmis. Quoi qu'il en soit, la construction de प्रभृति avec l'accusatif est très singulière, d'autant plus que nous trouvons parallèlement, ici même (कुतः, अतः) et ailleurs (p. 153, l. 6 : तुषितभवनात्प्रभृति), la construction avec l'ablatif, connue du sanscrit régulier et naturellement fondée sur le sens. Néanmoins, la conséquence avec laquelle l'accusatif est ici maintenu ne permet guère de suspecter la fidélité de la tradition.

PAGE 106, LIGNE 1. — उत्तमं «purifié, entièrement pur», appliqué à la sagesse (ज्ञानं) par comparaison avec l'or; cf. सुवर्णमुत्तममिवान्न, p. 165, l. 2, comme en sanscrit तप्त (Dict. de Saint-Petersb., तप्, n° 2).

LIGNE 3. — कुच्छन्ति de la ligne 9 ne laisse aucun doute sur la restitution de कुच्छन्ता, forme toute prācrite par sa désinence, pour °त्वात्, aussi bien que par le radical, pour कुत्स. La dérivation elle-même, tirée de कुत्सा par un nouveau suffixe त्व, ne paraît usitée ni en sanscrit ni en pâli. — J'ai cru pouvoir lire °ज्ञातिमनुयान्ति ते, chaque pāda formant dans ce qui précède et ce qui suit une phrase complète, même au prix d'une répétition du verbe. Le changement est d'ailleurs très facile, ञ pour य, comme dans ञचाहि pour याचाहि, p. 289, l. 6, etc., à la façon prācrite, et le sens est très simple : «à partir de là ils obtiennent une naissance pure.» A la rigueur, il serait possible de serrer de plus près la tradition en lisant °ज्ञातिं मनु-ज्ञान्तिके «parmi les hommes», et en construisant avec अनुभवन्ति l'accusatif ज्ञातिं.

LIGNE 6. — Dans ce vers, j'ai conservé भवन्ति malgré la mesure qui force de scander bhavāti; même en lisant ainsi, il faudrait admettre que le singulier est pour le pluriel. Le second pāda prouve que le sujet est non pas लिङ्ग mais ते sous-entendu, sujet de इच्छन्ति. «Quelque sexe qu'ils souhaitent, ils sont, suivant leur vœu, quelque dieu qu'ils désirent être, etc.» C'est une autre question de savoir comment ceci se concilie avec l'affirmation (ci-dessus, p. 103, l. 10) suivant laquelle, dès les sept premières bhūmis, et à plus forte raison à partir de la huitième, le Bodhisattva ne revêt plus le sexe féminin, encore moins le तृतीयं लिङ्गं.

LIGNE 8. — On attend ici la négation au lieu de वा; cette qualité de तीर्थिक, d'hérétiques, est bien étrange à promettre à ces futurs «destructeurs de l'existence». Ou bien faut-il admettre que तीर्थिक puisse quelquefois être pris dans un sens favorable et désigner des hommes «pieux» qui ont certains objets de culte (तीर्थ; sur ce sens de tīrtha, cf. Lal. Vist., 313, 19)?

LIGNE 12. — «Ils sont invités par les Buddhas promulgateurs de la loi, au moment où ils meurent [en ces termes, à prêcher la loi].»

LIGNE 15. — La même expression शैक्षभूमौ स्थापित se retrouve, *Lotus*, fol. 41^b, où Burnouf traduit : « placés... sur le terrain des disciples. » Cf. *sekhabhūmi* dans un passage du *Mahāvamsa* cité par Burnouf, *Lotus*, p. 297, qui le rend de la même façon. Mais *sekha* ou *śaiksha* a un sens technique plus défini et désigne toutes les catégories d'hommes qui sont parvenus à l'un des degrés de sainteté énumérés par les bouddhistes, inférieurs à la dignité d'Arhat (cf. Childers, s. v.). Dans la même page du *Lotus*, nous avons निर्वणभूमौ स्थित (« établi sur le terrain du Nirvāṇa » B.). Fol. 169^b, je lis चिन्तभूमि (« le terme auquel atteint la pensée » B.). Ces exemples, qu'il est inutile de multiplier, font assez sentir les diverses nuances de signification que le style bouddhique rend au moyen de cette expression métaphorique de भूमि dont il fait un si large emploi.

LIGNE 19. — La mesure *loke* est malaisément admissible. Il y a sûrement transposition; il faut rétablir लोके गद्वके.

PAGE 107, LIGNE 1. — विषमं « difficile à atteindre »; cf. le pâli *girivissamaṃ*, synonyme de *giriduggaṃ*; Fausböll, *Ten Jât.*, p. 56, et ci-dessous, p. 108, l. 15, दुर्गेण च विषमेषु च.

LIGNE 6. — Je ne vois aucun moyen de sauver भृतस्य des mss., c'est-à-dire de séparer ce mot de अधिस्तत्त्वान; il ne peut que lui servir d'épithète. Le vers s'éclaircit de la sorte; il suffit, dans le troisième pāda, de prendre ऋद्धमभूमि dans le sens du locatif (voy. ci-dessus) : « Tels sont les actes des Bodhisattvas, maîtres de la puissance surnaturelle, et telles les actions qui s'accomplissent dans la huitième bhūmi. »

LIGNE 11. — उपेक्षन्ते des mss. va directement contre la mission prêtée aux Cakravartins qui s'occupent des hommes et ne les négligent point. Il semble aussi que केवद्वयं devrait être corrigé en केवद्वयं et pris adverbialement : « de quelle façon ? » Ce qui est en question, c'est la manière dont les Cakravartins instruisent les hommes et non les hommes qu'ils enseignent.

LIGNE 14. — On retrouve aisément ici les dix akuṣalakarmapathas dont l'énumération, soit sous la forme positive soit sous la forme négative, est assez connue.

LIGNE 16. — « Et plaçant devant leur palais des monceaux d'or, ils parlent ainsi : « Que celui qui a besoin de quelque chose que ce soit prenne de l'or à ce tas ! »

PAGE 108, LIGNE 8. — On remarquera la leçon रात्रामहं, une manière de sandhi que sa rareté, après l'*ā* long, m'a empêché de garder dans le texte.

LIGNE 10. — पुरिम, pâli. dans le sens de पूर्व. *Lal. Vst.*, 197, 6; 466, 12, etc.

LIGNE 11. — « Il fait des aumônes accompagnées d'aide et de services. » Tout en respectant l'orthographe unanime des mss., je ne puis guère douter que संकल्पं ne doive être remplacé par संकल्प्य : aux yeux des bouddhistes, la valeur, la dispo-

sition morale de celui qui reçoit n'a aucune importance; l'intention et le but de celui qui donne en a une extrême.

LIGNE 15. — « Pour avoir, en détruisant les ennemis, les malfaiteurs, assuré le passage dans les lieux dangereux et difficiles. . . » L'épithète *अरिसूदनो* me paraît, comme on voit, contenir l'explication du rôle attribué au roi vertueux; mais *संक्रान* exprimant spécialement l'idée de « pont », le texte, à côté de la sécurité des chemins, doit viser aussi les travaux publics qui les rendent praticables. — Le mètre, d'accord avec les mss., consacre ici la brève dans *प्रतिष्ठयति*, comme en pâli dans *thapeti*. — Il y a, dans le dernier pāda, une courte lacune qu'on peut combler en ajoutant, par exemple, *नृपो*.

LIGNE 17. — Le même mélange de couleur noire et d'or se retrouve dans la description du cheval du Cakravartin que donne le *Lal. Vist.*, p. 17. — Il n'y a pas à insister sur *तद्* pour *तदा*, comme *यद्य* pour *यथा*, etc.

PAGE 109, LIGNE 1. — *ह्यन*, donné par l'*Amarakosha* (p. 187, l. 4) dans le sens de « char fermé » ou « litière », nous permet de compléter le vers d'une façon au moins très vraisemblable.

LIGNE 4. — Il y a ici une lacune évidente : par un accident ancien, puisque la faute est commune à tous nos mss., le commencement du paragraphe relatif au *मणिरत्न* est soudé au second demi-ārya relatif au *स्त्रीरत्न*; ce qui fait, à en juger par le développement accordé à chacun des autres joyaux, une lacune de deux āryas entiers. Dans ces conditions, il serait superflu de vouloir corriger la seconde moitié de cette ligne; elle est certainement corrompue, mais nous ne pouvons même pas décider si les termes portent sur le *maṇi* ou sur la *femme*.

LIGNE 9. — *महावशी*, pour *महावशो* qui répugne au mètre : « très saint, très maître de ses sens », est confirmé par la comparaison de *विरते*, épithète sensiblement synonyme qui paraît deux vers plus bas.

LIGNE 12. — Il serait naturel d'écrire *नयानयज्ञं*, mais nous serions amenés à scander *nayānayañjān*, ce qui n'est point du tout impossible, ce qu'il ne faut pourtant accepter que forcé. Je préfère garder la leçon des mss. en attribuant à la répétition *नयनय* une signification distributive et intensive analogue au pâli *bhavābhava*, *phalāphala*, etc. Au vers suivant, nous sommes obligés, si nous conservons la lecture des mss., de donner à *हतहतनयना* un sens analogue : « tous les gens aveuglés. » Peut-être serait-il préférable de corriger *तमहतनय*. — Je n'ai pas hésité à combler la lacune, qui existait dans le second pāda, au moyen de *व्यक्त*, une épithète caractéristique du *परिणायक* et rapprochée de même de l'épithète *मेधाविन्* dans le *Lal. Vist.*, 19, 17.

PAGE 110, LIGNE 8. — *अहिरीक*, la disjonction pâlie-prācrit. *अनीत्रापिन्* est une

forme curieuse. ओत्रापिन् correspond rigoureusement au pâli *ottâpî*, lequel n'est, comme le prouve sa signification, directement dérivée de *ottappañ*, et la forme négative *anottappî*, qu'une autre forme pour *ottappî* avec chute d'un *p* et allongement compensatif. Sur *ottappañ*, qu'il tire d'un sanscrit ओत्राप्य, Childers fait complètement fausse route. La vraie origine nous est donnée par le *Daṣabhūmicvara*, fol. 19°, où je lis ह्यपत्राप्य qui correspond justement à la locution, assez usitée en pâli, *hirottappañ*; elle est partiellement confirmée par cette forme ओत्रापिन् de notre texte. *Ottappa* vient donc de अपत्राप्य, participe futur passif du verbe अप-त्रप्, pris dans le sens du nom abstrait, comme *poṭṭhabba* (cf. ci-dessus) dans le sens de स्पर्श; elle est par conséquent sensiblement identique de signification avec अपत्रपा «timidité, crainte». Sens et origine s'accordent à merveille avec ce rapprochement ordinaire de ह्री dont nous retrouvons la trace ici même, et rendent très bien compte de la valeur technique de «scrupule, délicatesse de conscience» (Childers, s. v.; cf. Burnouf, *Lotus*, 4/4) que le mot a pris dans la langue buddhique. La forme pâlie suppose un premier affaiblissement de अप en अद्य (cf. Kuhn, *Beitraege*, p. 39). Notre orthographe ici est particulièrement remarquable par la fin du mot, त्रापिन्, qui la rattache étroitement à la forme pâlie *ottâpî*. Il me paraît même fort douteux, quoique fondé en étymologie, que l'r, substitué à l'un des t, soit autre chose que l'heureuse rencontre d'une restitution faite à l'aveugle.

LIGNE 17. — Cette phrase se laisserait aisément réduire en un âryâ, et la liberté de cette construction चतुःपंचमानन्तरं indique bien un passage métrique. Il faudrait supprimer निरानन्दं, scander *paṇṇantū rāgādvē°*, *aṣaraṇyām s°* et lire à la façon pâlie चतुःपंचमनन्त°; il serait peut-être préférable de modifier légèrement le texte et d'écrire चतुःपंचमानन्तरं (en scandant brève cette dernière syllabe et comprenant *iti* dans le vers). Cette expression, qui demeure de toute façon d'une concision assez irrégulière, s'expliquerait mieux ainsi : «la disposition d'esprit intermédiaire entre la quatrième et la cinquième bhūmi.» अशरण्या «désespéré, qui ne voit pas de refuge».

PAGE 111, LIGNE 1. — Malgré l'autorité concordante des mss., il me semble que nous ne pouvons pas hésiter à remplacer प्रथमायां par la correction पंचमायां. Cette conjecture reçoit une confirmation positive de la p. 119, l. 18. L'accord des mss. dans de pareilles fautes est caractéristique pour la nature de la tradition.

LIGNE 7. — Il faut ici mesurer longue la finale णि de सहस्राणि. Sur ce cas qui se présente souvent dans ce passage, l. 16; p. 113, l. 13, 15; 114, 1; 116, 5, 7, etc., voyez déjà ci-dessus. — Le mètre exige la forme pâlie नाम que L a seul conservée.

LIGNE 9. — Quoique j'aie gardé l'orthographe सो (असौ), là où le concours des mss. semble l'imposer, je doute fort qu'elle ait droit à une place dans la langue de

notre texte et qu'elle y soit autre chose qu'une restitution arbitraire des scribes étonnés de trouver सो au lieu de स; aussi bien, même graphiquement et d'un point de vue tout matériel, il règne, dans nos mss., une fréquente hésitation entre *e* et *ai*, *o* et *au*.

LIGNE 11. — J'ai corrigé मया en मवे, forme de l'instrumental très ordinaire dans notre texte (prâcrit मय्, मइ); cf. ci-dessus, p. 60, l. 13; ci-dessous, p. 243, l. 6; 286, 18, etc.; elle peut donner plus facilement la mesure *mâyě*. — J'ai des doutes sur la leçon संस्त्रिय; si elle est exacte, je n'y puis voir qu'un de ces absolutifs employés en quelque sorte adverbialement, avec le sens de : « complètement, en comprenant tout. » Mais je n'en puis signaler de cas parallèle. — अखिलं^o forme une proposition qu'il faut compléter par भवेय : « que toutes mes actions soient pures! » — Le vers exigeant une longue, j'ai introduit la forme pâlie-prâcrite मम, pour मम, dont j'ai déjà parlé plus haut.

LIGNE 13. — Le sens de l'épithète अन्तिमवतरणामी, telle que je la restitue, est assez clair : « qui fait sa dernière descente sur la terre, » expression concise pour dire : « descendu (अवतर) du tushita pour entrer dans sa dernière existence. » — Il faut scander *sundarō, sudarṇanō*. — Les changements que j'ai introduits pour restituer le demi-vers suivant me paraissent entièrement garantis par la comparaison de la p. 113, l. 1, 11.

LIGNE 15. — Il existait ici une lacune révélée et par le sens et par le mètre; वसिभूतानां la comble exactement à ce double point de vue, cf. p. suiv., l. 9. — Quant à la mesure *parivāro* qu'exige le vers, elle est mise hors de doute par plusieurs autres passages où la même nécessité s'impose, comme p. 116, l. 11; 218, 6. 9; 225, 17.

PAGE 112, LIGNE 3. — ति = *tē*. — Dans हितोपधानं, उपधान est pris, non dans l'acception matérielle de *coussin*, mais dans le sens plus abstrait qu'il a, par exemple, *Dhammap.*, v. 291, où *paradukkhūpadhānena* se peut traduire : « sur la base du malheur d'autrui; » de même ici : « Je te donne tous les objets qui font (sur lesquels est fondée) la commodité [de la vie]. » — एवं च भवेय : « Puissé-je être ainsi », c'est-à-dire tel que tu es. परं « ensuite. प्रणिधि, accusatif pour *pranidhān*.

LIGNE 6. — On peut admettre également, ou que l'âryā qui précède aurait trois demi-vers au lieu de deux, ou qu'il en est tombé un qui, avec le précédent, complétait une stance.

LIGNE 10. — Nous sommes forcés de scander *navā ca* ou *nava cā*; la question est tranchée en faveur de la première hypothèse par la p. 115, l. 11, où nous sommes obligés de scander *navā*. Peut-être faut-il admettre une forme नव̐ dérivée à la façon prâcrite du sanscrit नवन्.

LIGNE 13. — नमस्त्तना^o est, naturellement, un accusatif qui détermine विहारं. Il

on est de même de अनेकृतन° dont la désinence en ईयो, par *i* long, s'appuie sur la désinence ईया des masculins en *i* du prâcrit (Lassen, *Institutiones*, p. 307) : «enrichis de beaucoup de pierreries.»

LIGNE 16. — J'ai dû essayer, d'après l'analogie d'autres passages, de reconstituer le mètre, troublé au commencement de ce vers qui demeure nécessairement douteux. On pourrait tenter une autre voie en faisant, comme l'indique la ponctuation des mss., rentrer प्रणिधि in dans le pāda précédent; il faudrait admettre que अनुप्रणिधि s'y est introduit par une sorte de dédoublement de ce verbe : *tasmīn nurevarakē prañidhesi*. On pourrait alors restituer cette ligne en se tenant plus près de la tradition; on lirait, par exemple, सो ह्यपि भवियमेवमधि°. Cf. p. 113, l. 10. Je laisse le choix au lecteur, n'ayant, pour me fixer, aucune raison absolument décisive. La conjecture proposée en dernier lieu me paraît pourtant, à tout prendre, moins étendue, et les fautes qu'elle suppose plus naturellement explicables.

LIGNE 17. — *Suprabhō*.

PAGE 113, LIGNE 2. — Pour *tasyā*, cf. plus haut, p. 96, l. 4.

LIGNE 4. — भवनिर्घाति° ne s'explique que comme un bahuvrīhi qui suppose l'existence d'une forme निर्घाति, synonyme de निर्घात, et qui donne le sens : «destructeur de l'existence.»

LIGNE 7. — Il faut scander, soit *°payitcānug*, soit *°payitcānu* avec le sandhi à la manière pâlie; nous avons des exemples assez nombreux de cette irrégularité pour donner la préférence au second procédé. — अनुगत° peut fort bien n'avoir que sa signification ordinaire : «qui suit, qui se rattache à, l'offrande qui a précédé;» il équivaudrait en quelque manière à un redoublement. une analyse (à la manière des commentateurs) de l'अनु de अनुप्रणिधि qui ne peut guère, en effet, avoir d'autre valeur. La comparaison de पृ° (105, 23) me fait penser qu'il le faut peut-être, de préférence, prendre adverbialement : «après cela, ensuite.»

LIGNE 9. — भवे, première personne, à scander *bhavē*.

LIGNE 16. — Le vers exige, d'une part, l'orthographe नग्न avec l'*a* long si fréquent au vocatif dans les gāthās, et, d'autre part, il nous force de mesurer *catu-rācātī*. Cf. ci-dessus la note de la p. 62, l. 4, et, plus bas, p. 117, l. 16.

PAGE 114, LIGNE 5. — दुरन्तकवीर्यकर्मो «qui exécute des actes d'héroïsme infinis». Sur दुरन्तकवीर्य, cf. *Diet. de Saint-Petersb.*, s. v. दुरन्त.

LIGNE 7. — अभूयि est indispensable pour la mesure. नर्त्ता est la correction la plus facile; ce serait une formation analogue à जनता et de même signification; peut-être est-ce जनता même qu'il faut rétablir.

LIGNE 10. — Le texte est sûrement corrompu dans ce compte d'années. trop

corrompu pour que je me sente en état de le restituer avec vraisemblance. le premier demi-vers est évidemment trop long; dans le second, qui se peut scander régulièrement, il y a une répétition de वर्णार्ण et de वर्ण qui doit cacher aussi quelque altération.

LIGNE 15. — मुक्ताहारान्तपुरी (où il faut mesurer *antāpurō* pour *antahpara*) ne se peut régulièrement expliquer que : « abandonnant son repas et son harem. » Mais l'expression demeure assez singulière, en raison surtout de l'usage habituel et consacré de मुक्ताहार dans le sens de « collier de perles ». Dans un texte aussi irrégulier que le nôtre, il est permis de se demander s'il n'y pas entre नामात्म्यगणो et मुक्ताहार une disjonction arbitraire pour satisfaire au mètre, en sorte qu'il faudrait traduire, comme si nous avions नामात्म्यगणमुक्ता : « accompagné de ses officiers et de ses femmes aux colliers de perles. » La recherche des jeux de mots n'est pas assez familière à notre texte pour que nous soyons autorisés à croire que l'auteur ait eu en vue un double sens.

LIGNE 16. — La forme de l'accusatif चतुरे est transportée au nominatif comme en pâli et en Mâgadhî jaina (Weber. *Bhagavati*, p. 425).

PAGE 115, LIGNE 3. — द्वादशकारं m'a paru la conjecture la plus simple pour remplacer une tradition inintelligible. J'admets que ces douze espèces de *paribhogas* correspondent à l'expression souvent employée pour décrire les présents faits aux Buddhas et à leur assemblée : चीवरूपिण्डपात्रशयनासनगलानप्रत्ययगौपदयपरिष्कारः, ci-dessus, p. 34, l. 3; ci-dessous, p. 295, l. 17. etc. c'est-à-dire les quatre *pariṇayas* et les *parishkharas* qui sont au nombre de huit. Cf. Childers, s. vv. *parikhāro* et *puccayo*. Il est vrai que dans cette explication, une des catégories, le चीवर, reparait par deux fois, le त्रिचीवर « les trois robes », faisant partie des huit *parishkharas*. L'objection a d'autant moins d'importance qu'il s'agit de la juxtaposition de deux énumérations typiques accolées en bloc. On pourrait, d'ailleurs, aisément découvrir une différence appréciable entre le don accidentel et isolé d'un vêtement et le don de la garde-robe entière, nécessaire au moins buddhiste d'après les règles de son ordre. — Le génitif यस्य dans la fonction d'instrumental; nous en avons relevé déjà des exemples. « Prends pitié de moi qui, pour obtenir pitié, ai distribué tous les objets, de douze espèces, nécessaires à la vie [des bhikshus]. »

LIGNE 5. — लम्बक, dans ce composé राजलम्बक, doit comporter une notion de supériorité, de primauté, analogue à celle qu'expriment les locutions comme पार्थिवराज, पार्थिवेन्द्र, etc. C'est ce que prouve l'emploi analogue de नलम्बक, p. 154, l. 18; 156, 6 et 18; 191, 5; fol. 110, etc. Je dois avouer cependant que, parmi les significations attribuées au mot à l'état isolé, je ne vois pas celle d'où a pu être dérivé cet emploi. Les exemples en paraissent, d'autre part, trop nombreux

pour qu'il soit possible d'admettre une erreur matérielle. Le seul indice où se pourrait appuyer cette conjecture est le passage de la page 191. BA et N ont नर-लञ्जक contre नरलम्बक des autres sources. Or, à côté du sens étroit de « présent, petit cadeau » qu'a *lañco* en pâli (sanskrit लञ्जा), je trouve लञ्जक, employé dans notre texte (fol. 232^a), comme synonyme de कल्याण appliqué à un prodige, à un présage, c'est-à-dire dans le sens de « bon, favorable ». On pourrait, à la rigueur, tirer de ce sens une explication suffisante de नरलञ्जक; mais, encore une fois, l'orthographe लम्बक paraît assez garantie pour exclure toute tentative d'explication fondée sur une lecture différente.

LIGNE 8. — सर्वविधिहन्तकामो « qui détruit l'existence ». Sur cette expression, voyez Childers, s. v. *upadhi* et ma note déjà citée, *Journ. asiat.*, 1876, II, 482-4. — Dans le vers suivant, j'ai complété le premier pāda manquant, d'après l'analogie de la p. 116, l. 15, et 117, l. 12.

LIGNE 11. — Sur la mesure *navā 5*°, voyez ci-dessus, p. 112, l. 10. — Il est évident qu'il faut lire *catūtr°* et « *ñcādaç* » ou *scander °balē*.

PAGE 116, LIGNE 2. — A *scander* : *mē, daçabalō*. — Au vers suivant, comme il est nécessaire de mesurer *°jāsyā°*, on pourrait songer à rétablir la forme से (रात्रा से), *génitif* = *अस्य*, dont j'ai eu déjà occasion de parler plus haut. Mais il faut se souvenir que cet allongement s'impose quelquefois non pas seulement pour le *génitif* तस्य (encore ci-dessous, p. 117, l. 14) mais pour d'autres, comme trois vers plus bas *°kasyā caçibhānsyā*. — Tout en écrivant d'après l'indication des mss., « तयोर्द्वयम् » (je dis d'après l'indication, car, rigoureusement, les mss. portent seulement « तयोर्द्वयम् », ce qui ne peut être ou qu'une simple erreur graphique, extrêmement facile, ou tout au plus une orthographe prācritisante pour « तयोर्द्वय° »), je doute fort de l'exactitude de cette lecture. A la rigueur, elle s'explique en prêtant à द्वय une signification métaphorique : « droit, ferme, puissant; » mais cet emploi n'étant pas ordinaire, je tiens pour très vraisemblable que la lecture primitive était तुस्यर्द्वयम् qui ne se distingue de la tradition que par le crochet supérieur de l'i et qui donne ce sens pleinement satisfaisant : « dont la prospérité et la force sont invincibles. »

LIGNE 8. — चित्रा m'a paru combler d'une façon vraisemblable la lacune attestée par le mètre.

LE V. 10. — Quoique tous les mss. concourent à recommander la lecture चित्र-रत्नम्, le sens m'a semblé exiger la correction चित्र : ils portent pour (sur) chaque arhat un précieux parasol... semblable à la lune, à une plaque de nacre. — L'épithète चित्रम् s'explique mal et d'autant mieux qu'elle est fautive. Elle fait songer à चन्द्र et suggère tout quelque conjecture comme चन्द्रम्, dans le sens d'agréable, charmant (cf. la belle चन्द्रम् de LA. M.). On pourrait aussi chercher dans une

autre direction et lire, par exemple, *ह्रिग्निना* « l'esprit plein de modestie » en rattachant l'épithète aux porteurs de parasols eux-mêmes. — A la ligne suivante, on scandera °*parivāraṃ*. Cf. ci-dessus.

LIGNE 15. — नाम des mss. est nécessairement fautif; il en était de même de नामेन dans un passage antérieur, p. 115, l. 9-10, dont l'analogie m'a fourni la conjecture संयुद्धे pour remplacer नाम et combler la lacune du vers. — °*किल्बिषो*, prâcritisme pour °*क्लेशो*.

LIGNE 17. — Nous sommes forcés de scander °*jâtū*. — A la fin de cette ligne, il faut, pour trouver la mesure, ou substituer la forme sanscrite द्वे à दुवे, ou (avec M) lire त्रिंश दुवे. Il ne me paraît pas qu'il puisse ici y avoir grande hésitation entre les deux partis.

PAGE 117, LIGNE 1. — Le mètre exige la correction च त्रिंश, pour चत्वारिंश, dont la présence s'explique doublement et par la facilité de la confusion graphique et par la présence de चत्वारिंशत् au vers suivant.

LIGNE 5. — « Et, en outre, un palais plus beau que tous les autres. » Le chiffre fixe de 84 étant consacré, je ne serais pas surpris qu'il fallût lire, au lieu de एकं च qui en ajoute forcément un à l'énumération, एकैक dans ce sens : « et chacun de ces palais admirable. »

LIGNE 7. — On remarquera, outre ग्लान pour ग्लान, ce prâcritisme à moitié restitué प्रचय pour पचय ou प्रत्यय. On distingue quatre *pratyayas* ou objets essentiels au moins buddhique (conf. ci-dessus, p. 115, l. 3, note); deux seulement sont énoncés ici.

LIGNE 11. — Le vers se retrouve en admettant que la césure est irrégulière et en englobant la syllabe एर्ष dans la deuxième moitié du demi-vers. Conf. Weber, *Hâla*¹, p. 48. — Au vers suivant, je restitue le premier pâda manquant par la même conjecture que précédemment, p. 115, l. 9.

LIGNE 16. — Si l'on veut sauver तेषां, qui n'a aucune utilité appréciable et que je me suis cru en droit d'éliminer, il faut scander *caturāṣṭi teshaṃ āyāpr*°. Il me paraît préférable de supprimer un pronom redondant et de mesurer *caturāṣṭi*, comme souvent.

PAGE 118, LIGNE 4. — On remarquera la brève °*tuā*° devant *sk*; elle s'explique plus aisément que d'autres cas analogues par l'orthographe prâcritisante *kh*. De même, p. 119, l. 6, *mahisthāmo* (*mahithāmo*).

LIGNE 12. — Tel qu'il nous est transmis, le premier pâda est incomplet; mais il y a plus, et राजा, se trouvant répété dans le demi-vers suivant, nous devient suspect dans celui-ci. Quant au second pâda, il est complet si, avec quatre mss. (je dis quatre, car la variante de L, °*व्यो*° pour व्या°, est insignifiante), on allonge la

finale de *īdā*. Si arbitraire que paraisse ce procédé, il a pour lui des exemples probables à l'appui desquels j'ai déjà rappelé l'usage assez fréquent du dialecte d'Açoka, où la finale du thème s'allonge souvent en composition.

LIGNE 15. — L'allongement de *tenā* est comparable à celui dont il est question dans la note précédente. Il fait penser à l'instrumental en *añ* (*enañ*) du Mâgadhi jaina (Weber, *Bhagav.*, 416), comme le pluriel neutre en *ī* au pluriel prâcrit en *īm*. On remarquera भेमि pour भवामि avec le sens du potentiel.

PAGE 119, LIGNE 2. — Le locatif ग्रहीर् fait ici fonction de génitif; on a signalé plus haut cette particularité de la langue buddhique.

LIGNE 6. — महिस्थामो «qui possède, qui réunit dans ses mains, les forces de toute la terre». Scander *maḥisthāmo*.

LIGNE 18. — Il est clair que, en dépit de l'accord de tous les mss., il faudrait lire एमेव que réclame le mètre; cette forme syncopée, que nous retrouverons dans la suite, est non seulement reconnue par Hemacandra (I, 271), mais aussi employée par Hāla (*em en*) (Weber, *Hāla*¹, p. 32). — Sur l'expression प्रेक्षाप्रेक्ष, cf. Burnouf, *Lotus*, 295-297, et Childers, s. v. *sekko*. — Au vers suivant, on approuvera, je l'espère, les conjectures इमे, dans le premier pāda, et सर्वस्य dans le dernier, l'une et l'autre exigées par le mètre et qui satisfont au sens : «Ces Tathāgatas ont été adorés par Bhagavat et de même tous les autres [qui n'ont pas été nommés]; [c'est ainsi qu']il a accumulé des mérites pour le bien de l'univers entier.»

PAGE 120, LIGNE 9. — Le sens général du membre de phrase योगाचरिहि, etc. n'est pas incertain : la liaison, l'union avec les Yogācāras est représentée comme criminelle et entraînant une chute dans la vie spirituelle. On peut douter seulement si संभू est admissible en ce sens et s'il ne faudrait pas lire संस्तवं ou संविद्, par exemple; dans *saṃbhū* et *saṃvid*, les éléments composants sont au moins ou identiques ou exactement synonymes. Cette mention exprime des Yogācāras, une des deux grandes écoles du Mahāyāna (Burnouf, *Introduction*, 445 suiv., 449; Wassiljew, *Buddhismus*, p. 71, etc.), est curieuse; elle a son importance pour déterminer l'époque de la rédaction dernière de notre livre. L'école des Mahāsāṃghikas Lokottaravādins est une de celles des Vaibhāshikas, une des deux divisions, et la plus ancienne, du Hinayāna. L'allusion présente aux Yogācāras nous autorise à restituer sa valeur entière à un passage précédent (p. 104, l. 12). Questionné sur la nature des exhortations que les Buddhas adressent aux Bodhisattvas, Kācyapa répond : «Ils les instruisent par des récits sans similitudes (दृष्टान्तेहि त्रिविक्ताभिः).» Or दृष्टान्तिक «l'école des similitudes», est un autre nom des Saṃtrāntikas, ou tout au moins d'une de leurs divisions principales (Burnouf, p. 448; Wassiljew, p. 122), et nous sommes fondés à admettre que ce passage implique, à l'égard de cette secte,

une allusion et une condamnation. — Je ne puis rien faire de ग्रहमर्के; je pense qu'il faut lire ou ग्रहगमर्गे ou, plus simplement (en sous-entendant गर्गे), ग्रहगिके. Sur cette expression, voyez Childers, s. v. *atthaṅgiko*, et Burnouf, *Lotus*, 519. Ce qui donnerait le sens : «Avide des sensations dont on se débarrasse [quand l'on marche] dans la voie du salut, ils répugnent à la méditation (à la concentration intérieure).»

LIGNE 10. — Telle qu'elle nous est transmise, cette phrase ne me paraît pas donner de sens. Comment faire une faute aux Bodhisattvas d'être «appliqués à la considération du calme et de la vue intérieurs», qui sont deux attributs essentiels de la dignité d'Arhat (Childers, s. vv. *saṃatho* et *vipassanā*), en d'autres termes, de s'appliquer à devenir Arhats? Ou bien il faut admettre une lacune entre अभिज्ञानं et विहरन्ति, ou bien विहरन्ति lui-même est fautif. On pourrait, par exemple, lire वितरन्ति. Il faudrait pour cela attribuer à ce verbe une idée de déchéance, de transgression à laquelle on trouverait, à la rigueur, quelque point d'attache dans un passage pâli dont il a été question plus haut (p. 444); mais je ne sais, d'un pareil emploi, aucun exemple vraiment décisif. — Dans la ligne qui suit, je garde quelque incertitude sur deux lectures. Pour परिकल्पेन्ति, je puis renvoyer à des remarques antérieures (p. 3, l. 12). Le sens général en est clair; ce verbe ne peut signifier ici, avec हेतुज्ञो, que : «ils attirent, ils entretiennent nécessairement,» c'est-à-dire «ils entretiennent ou ils éveillent en eux de façon à le rendre inévitable, . . . ». Quant au premier mot de la proposition, on pourrait, au lieu de la lecture que j'ai préférée, en garder une plus voisine de la tradition आलम्बणार्म्मणचिन्तं. Dans le premier cas, le sens est : «une pensée appliquée à tous les objets des sens» (la répétition dans le sens distributif); dans le second, ce serait : «une disposition de l'esprit à s'attacher aux objets des sens.» Le peu d'usage où paraît être आर्म्मण, dans cette acception, m'a décidé pour la première correction. Dans tous les cas, je crois que dans आलम्बण il convient de conserver l'ए des mss., trace curieuse qui paraît survivre à l'orthographe pâlie ārammaṇa.

PAGE 121, LIGNE 2. — Cette question, qui concerne la cinquième terre, est singulièrement placée dans le chapitre consacré à la sixième. पंचमा est cependant protégé par le vers et paraît inattaquable.

LIGNE 5. — Il est évident que nous sommes ici en présence d'une lacune; la réponse ne s'applique pas exactement à la question. La forme métrique, encore apparente, nous en marque les limites précises. La seconde moitié du śloka a dû, primitivement, être quelque chose comme : इति एतं नन्विच्चित्रं त्रयोविंशत्स्वान् ज्ञायते.

LIGNE 6. — क्षेत्रमिति ne constitue point une phrase; ici encore, il règne quelque trouble dans la tradition; il est impossible cette fois de mesurer l'étendue exacte de la lacune. Ce qui est clair par la réponse même, c'est que, sous une forme plus

ou moins développée, il n'importe, Kācyapa demandant la définition d'un *buddhakshetra*, du « champ [d'action] d'un Buddha ».

LIGNE 11. — Le vers exigeant la mesure *narāvara*, il serait peut-être préférable d'écrire en deux mots *नरवर*, ce qui donnerait deux vocalifs qui pourraient comme souvent, prendre la finale longue. Cf. cependant ci-dessus la note de la p. 118, l. 12.

LIGNE 12. — On peut voir, par la traduction que j'ai donnée plus haut de cette phrase, que je considère *त्रिसहस्रं* comme synonyme de *त्रिसाहस्री* (*tisihassī*) *लक्षयानु*, comme désignant ce qu'on est convenu d'appeler un « grand chiliocosme », c'est-à-dire (Childers) un ensemble de un milliard de *cakravālas*. Cette définition du *buddhakshetra* et de l'*upakshetra* est singulière à plus d'un titre. D'abord, nous n'avons ici que deux sortes de *kshetras* au lieu de trois espèces qu'en distinguent les Singhalais (Hardy, *Man. of Buddh.*, p. 2; Burnouf, *Lotus*, p. 263). Pas plus dans leur délimitation que dans celle des Chinois (Beal, *Catena*, p. 116), je ne vois trace de ce nombre de « soixante-un ». Il est surprenant enfin que le *उपक्षेत्र* qui, d'après toutes les analogies, devrait désigner une subdivision du *kshetra* en soit au contraire donné comme le quadruple.

PAGE 122, LIGNE 5. — « Qui a atteint l'intelligence au bout d'un long temps (de sacrifices et de préparation). » Sur *समुद्गमन्*, cf. ci-dessus, p. 3, l. 6.

LIGNE 13. — *असमर्थ* avec le datif signifie nécessairement : « incapable de . . . , insuffisant pour . . . » J'ai dû, en raison du mètre, introduire l'orthographe semi-prâcrite *सियात्*. — Quant à la forme *उप्येति*, j'ai substitué la désinence *येति* à *यति* des mss. qui n'est en aucun cas admissible. Ce qui ne veut pas dire que la leçon que j'ai adoptée soit régulière. Il s'en faut. Elle paraît vouloir représenter un duel, et comme le verbe ne peut être qu'au potentiel, il faudrait, correctement, *उप्येति*. Si je n'ai pas rétabli cette lecture, c'est qu'à mes yeux une pareille forme est beaucoup moins vraisemblable dans un texte comme le nôtre qu'une forme comme *उप्येति*, empruntée au présent de l'*atmanepada*, si barbare qu'elle puisse être dans la fonction qu'elle remplit ici. Le doute au moins étant permis, j'ai préféré rester aussi près que possible de la tradition. — A la ligne suivante, *असमर्थसद्भाव* m'est très suspect. Étant donnée cette forme, il faut entendre : « l'état de celui qui est insuffisant; » cette façon d'introduire le verbe *अस्*, absolument redondant, dans un composé de cette nature, est pour le moins fort anormale. Je ne doute guère qu'il ne faille rétablir *असमर्थस्वभाव* : « Mais ils repoussent cette nature insuffisante. » c'est-à-dire : ils n'admettent pas qu'un Buddha puisse être ainsi inférieur à sa tâche.

LIGNE 17. — *रात्रजेषां* ne se construit pas; j'ai donc dû corriger *रात्रजेषु* qui, graphiquement, en diffère très peu et qui est construit avec *बुद्धस्येषु* comme locatif

absolu : « Jamais on n'enseigne que les Buddhas meurent, leurs conditions, leurs œuvres de Buddha demeurant incomplètes, inachevées. » Il est clair, du reste, que nous pourrions aussi bien rétablir ici ce que nous trouvons deux lignes plus bas : « येन » देण, l'instrumental étant employé une fois de plus à la place du locatif, ou, plus exactement, dans une fonction que le sanscrit classique réserve au locatif. La comparaison de ce second passage démontrerait du moins, s'il en était besoin, la nécessité de mettre en état d'accord l'adjectif सावशय et le substantif qui le suit.

PAGE 123, LIGNE 13. — Je n'ai pas osé changer प्राणिनां contre le témoignage unanime des mss., puisque j'ai déjà signalé plusieurs cas, et j'aurai à en ajouter d'autres encore, où le génitif est ainsi employé après des verbes actifs et alors que nous attendons l'accusatif. Je ne puis pourtant m'empêcher de faire observer qu'ici la lecture régulière प्राणिनो serait fort aisée à rétablir.

PAGE 124, LIGNE 10. — Dans ces douze çlokas consacrés à une énumération partielle de quelques-uns des buddhakshetras qui peuplent l'espace infini et des Buddhas qui y enseignent, la part est faite très inégalement aux différentes régions. On remarquera surtout que, contrairement à l'habitude constante de distinguer dix régions, il n'est ici question que de six, les quatre points cardinaux, le zénith et le nadir, les quatre intermédiaires des points cardinaux sont laissés de côté.

LIGNE 12. — अपरा कोटी revient au même sens que पूर्वा कोटी dans les vers suivants. कोटी « pointe », comme अग्र (par exemple dans *anamataḡgo*, dont la première partie demeure, du reste, très obscure, l'explication de Childers étant inacceptable), désigne métaphoriquement le bout, le commencement ou la fin des choses. यस्य पूर्वा ou अपरा ou अन्तरा कोटी न प्रज्ञायते signifie donc : « dont on ne voit pas le terme, indéfini, infini » (même emploi en pâli, par exemple dans d'Alwis, *Buddhist Nirevāṇa*, p. 21, note). La différence des adjectifs repose simplement sur la différence du point de vue d'où l'on se place.

PAGE 125, LIGNE 13. — Les allusions de tous les vers qui précèdent sont suffisamment claires et se rapportent à des détails connus du récit typique de la conception et de la naissance du Buddha. Ici, nous sautons à une époque postérieure, au moment où le Docteur quitte son palais et sa ville pour embrasser la vie religieuse. On se souvient qu'à ce moment certains récits représentent les Devas (les Lokapālas ou les Yakshas, il n'importe, et les Gandharvas reviennent au même) soutenant de leurs mains le cheval miraculeux qui emporte le prince à travers l'espace (*Essai sur la Lég. du Buddha*, p. 363). Tel qu'il est, ce pāda compte au moins une syllabe de trop. Probablement, la vraie lecture serait उपनीयन्तानां ग.

LIGNE 15. — Ce pâda est aussi trop long. La leçon de CM, तथाज्ञानं, rétablirait le vers, mais elle a trop l'apparence d'une correction intentionnelle introduite précisément dans ce but. Je ne puis croire à cette expression तथाज्ञान pour तथागतज्ञान. Peut-être प्रावृत्तान्तानां est-il une restitution pour une forme populaire plus altérée comme serait, par exemple, पव्यन्तानां; l'analogie de la troisième personne du présent aurait pu entraîner une pareille déformation du participe.

LIGNE 19. — L'expression आयुःसंस्कारं उत्सृजति est consacrée pour cette décision suprême que prend, à un moment donné, le Buddha de ne plus prolonger sa vie au-delà de trois mois. C'est ce que prouve la comparaison du *Mahāparinibbānasutta* pâli (*Journ. Roy. As. Soc.*, new ser., VII, p. 78. Cf. VIII, p. 226) où nous trouvons les expressions *āyusañkhāraṃ ossaji*, *āyusañkhāro ossaṭṭho*. Le sens exact de cette formule a été déterminé par Burnouf, *Lotus*, p. 291, et par Childers, s. v. *sañkhāro*. On voit seulement, par notre formule parallèle, que le pâli *ossajati* se doit dériver non de अज-सर्ज्, mais de उत्-सर्ज्, qui, du reste, explique mieux le redoublement de l's. C'est donc à cette conversation décisive avec Māra et avec Ānanda qu'il est fait ici allusion. — Pour réduire le premier pâda à des proportions régulières, il faut admettre que, comme il arrive en pâli, la syllabe finale de °संस्कार् s'absorbe dans la syllabe suivante qui commence par une voyelle.

PAGE 126, LIGNE 2. — ध्यानियन्तानां, qui ne donne pas de sens, paraît avoir été amené par une de ces confusions secondaires auxquelles ce faux thème ध्या pour क्षा (voyez plus haut) donne aisément prétexte par sa ressemblance avec le verbe ध्या « méditer », et ses dérivés. ध्यापियन्ता, participe passif du causatif, signifie fort bien : « que l'on veut brûler, auquel on rend les suprêmes devoirs de la crémation. » — Un autre trait qui marque bien l'étroite parenté de tous les mss., c'est la leçon °पूजां. Je ne crois pas, en effet, malgré l'unanimité des mss., que l'on hésite à approuver ma correction et à condamner une faute qu'explique la rareté relative du mot पूज, mais que le masculin एतं et les nécessités du sens s'accordent à dénoncer.

LIGNE 7. — L'adjectif au neutre avec un substantif masculin, comme souvent.

LIGNE 10. — Le premier pâda manquant d'une syllabe, j'ai cru pouvoir le compléter en y introduisant la forme संपूर्ण qui est à *pūra*, usité surtout en pâli dans le sens de « plein », comme संपूर्ण est à पूर्ण. Je suis moins rassuré sur la restitution de निविष्ट qui ne rend pas très bien compte, je le reconnais, des diverses variantes des mss. Le sens du moins qui en ressort est satisfaisant : « Que le vide devienne partout plein sans lacune, que l'espace, sans point d'appui et sans support, se fonde et s'habite partout, » c'est-à-dire : « Même si tout ce qu'il y a d'espace vide se peuplait de mondes nouveaux, etc. » et la phrase continue dans le śloka qui suit. निविष्ट, dans son sens d'« asseoir, établir », fait bien antithèse à अद्र-तिष्ठं et अनात्म्यनां, tout en rendant directement l'idée qu'entend exprimer le vers

par la nuance d'occupation, d'habitation = qu'il contient en même temps (cf. *Dict. de Pétersb.*, s. v. निविष्ट, निविष्ट). Il n'y a pas à insister sur les épithètes ग्रन्थि. अनालम्ब्य appliquées à l'espace. La seconde est synonyme de निरालम्ब souvent ajouté à गगन (ci-dessous, p. 209, l. 6; fol. 108^a, etc.) et à ses synonymes (cf. *Dict. de Saint-Petersb.*). Voyez l'exemple de l'*Attanagaluvaṇṇa*, cité par Childers, s. v. *nirālambo*; il rapproche précisément, mais dans un emploi antithétique, les deux termes *nirālambo* et °*patiṭṭha*.

LIGNE 12. — यत्तक, qui, avec son corrélatif तत्तक, est fréquent dans notre texte (par ex., p. 246, l. 5; p. 360, l. 21; fol. 131^a, etc.), de même qu'en pâli. est une contraction de यावत्तक (तावत्तक) comme केत्तक (*kittaka*) de कियत्तक. « Si nombreux que fussent les mondes » (en les supposant ainsi multipliés). °धातु étant un nominatif pluriel, il n'y aurait point, je pense, de témérité à l'écrire धातू. « Bien plus nombreux encore les êtres qui sont des prithagjanas (c'est-à-dire qui ont besoin d'être convertis), suivant l'enseignement des Buddhas. »

LIGNE 14. — Je n'ai pu éviter, pour reconstituer ce vers, de m'éloigner sensiblement de la tradition. Personne, j'imagine, ne réclamera contre l'élimination des mots सत्त्वा °पृथग्जना; ils ne sont qu'une répétition accidentelle d'une partie du vers précédent. तेषां, que j'ai dû supprimer aussi, est sans doute une glose introduite à tort dans le texte. En ce qui concerne उमां, l'instrumental महर्षिणा ne permet d'attendre qu'un participe, non un substantif, ce qui restreint sensiblement le champ des conjectures. La plus forte est évidemment ऋषवर्ता. La leçon des mss. suggère d'abord une conjecture इदं नूनः : « Tel est certainement l'enseignement du Buddha; » mais nous obtenons alors une syllabe (ou deux) de trop dans le premier pāda; il faudrait tout au moins इदं नु पु°. Changement pour changement, j'ai risqué d'en proposer un, graphiquement moins aisé peut-être, mais qui, sûrement, donne un sens mieux lié : « Comment verrait-on la fin des êtres sans nombre qui entendent la loi du meilleur des hommes? C'est ainsi que parle le grand rishi. »

PAGE 127, LIGNE 1. — Si irrégulier que soit le locatif अद्यायां (de même deux fois dans les lignes suivantes), il serait téméraire d'en nier la possibilité, soit qu'on y reconnaisse une double désinence अद्या + यां, comme il arrive pour certains cas en prācrit (cf. Lassen, *Institut. prācr.*, p. 310), soit plutôt que l'on y voie l'influence de l'analogie mal comprise de la déclinaison en ā.

LIGNE 5. — संज्ञा° : « Ils portent envie à ceux qui ont atteint à la suppression de la conscience et de la sensation. » Le mot est un bahuvrīhi. Sur l'expression संज्ञावद्वितनिर्ग्रहमापन्नि, cf. Childers, s. v. *nirodho*. Il est clair, puisque cet état désigne le plus haut degré d'abstraction religieuse, que le tort des Bodhisattvas en question réside, non dans le but qu'ils ambitionnent, mais dans le sentiment d'envie

qu'ils conçoivent contre ceux qui en jouissent. A moins de corriger च en न et de prendre स्पृह au sens de « désirer » (cf. p. 3, l. 5 et *Lal. Vist.*, 479, 1). — La seconde partie de la phrase me laisse très perplexe. Ce n'est pas qu'elle paraisse offrir de grandes difficultés de texte; le seul mot qui semble incertain est celui que les mss. écrivent सनीकृन्ति. Cette leçon n'étant pas admissible, j'y ai substitué प्रगीकरो ति qui ne constitue, pour ainsi dire, pas un changement; j'ai déjà eu occasion de signaler ce prâcritisme que la suite ramènera fréquemment et qui consiste dans l'orthographe ति pour इति. Mais, étant donnée cette correction, le seul sens que je puisse tirer de la phrase est celui-ci : « Dans le temps que les Buddhas, par la connaissance qu'ils ont des êtres, se disent : « Je suis magnanime, je suis [pour les créatures] le dispensateur de la paix », ils rendent honneur au dieu (c'est-à-dire au Buddha lui-même) et l'écoutent d'une oreille attentive. » Si tel était le sens, il serait manifestement impossible de démêler, dans une conduite si correcte, un sujet de reproche et une cause de chute. Le seul remède que je voie serait d'introduire une négation, par exemple avant गृणन्ति. On comprendrait alors, en mettant les paroles citées non dans la bouche du Buddha, mais dans la bouche de ces Bodhisattvas coupables, et en sous-entendant भवन्ति après सम्यक्संबुद्धा : « Et dans le temps [même] qu'il existe [sur la terre] des Buddhas parfaitement accomplis, examinant les êtres et se disant à eux-mêmes : « Je suis un être magnanime, capable d'atteindre à la paix [par mes propres forces] », ils n'écoutent pas le dieu (le Buddha qui, pourtant, est leur contemporain) avec respect et d'une oreille attentive. » सत्कृत्य, comme en pâli *sakkaccaṃ*, par ex., *Dasarathajātaka*, éd. Fausbøll, p. 41 : *ohitasoto sakkaccaṃ*. . . . *suṇāhi*. Conf. ci-dessus, p. 10, l. 8. On pourrait aussi appliquer देवता tout autrement, y chercher un pluriel, et entendre : « dans le temps qu'il existe un Buddha ils adorent et écoutent les [faux] dieux. » Mais cette construction de शु avec देवता est fort invraisemblable.

LIGNE 10. — A scander *teshūm*. — इद्दिषपति, c'est-à-dire सिंह, est employé ici comme un raccourci de diverses épithètes où le mot entre comme second membre. telles que पुनपसिंह, वादिसिंह, etc.

LIGNE 18. — Il manque évidemment un verbe d'où dépende सप्तमं भूनिं dans la seconde moitié de la phrase; en ajoutant संक्रमन्ति qui est suffisamment indiqué par la rédaction en prose qui précède, nous obtenons (en mesurant brève la dernière de सप्तमं ou, ce qui revient au même, en écrivant en un composé सप्तमभूमि) deux demi-vers composés chacun de deux pādas : le premier de dix-huit, le second de douze mātrās, sans qu'il paraisse d'ailleurs y avoir rien de fixe dans la distribution des longues et des brèves. Je ne connais pas de mètre de ce type dans l'usage classique.

PAGE 128. LIGNE 2. — Je n'ai pas à revenir ici sur ce que j'ai dit dans l'Intro-

duction relativement à la leçon प्रथमायां. On remarquera seulement cette construction anormale de उपादाय avec le locatif au lieu de l'accusatif qui le suit ordinairement, et, par exemple, dans la répétition de cette locution quelques lignes plus loin.

LIGNE 8. — Il faut admettre que किञ्चिन् aussi bien que पर् est pris adverbialement : « à l'avenir, en aucune façon. »

LIGNE 11. — On a vu précédemment (chap. de la quatrième bhūmi) des traces d'une division des bhūmis en deux groupes, dont l'un comprend les sept premières et le second les trois dernières.

LIGNE 15. — « Ayant entendu parler de la reine Apratimā, il eut l'âme envahie d'une violente passion. »

PAGE 129, LIGNE 1. — Le sens du mot qu'il convient de substituer à la leçon corrompue des mss. ne peut être douteux; il n'en est pas de même de la forme; je suis porté à croire que le trouble des mss. se doit expliquer par la présence d'un mot peu familier aux scribes comme एहिसि, forme parallèle de एष्यसि bien connue en pâli. — Au vers suivant, la tradition porte, au lieu de भार्याम् que j'ai introduit dans le texte, une lecture fort embarrassante, भाइयार् ou भार्यार्, d'autant plus remarquable que nous la retrouvons en d'autres passages, comme p. 233, l. 17 (भार्यार्) et p. 234, l. 8 (भार्यार्). Dans les trois cas, le vers s'accommode bien de la forme भार्यार् ou भार्यार्. Il semblerait, à en juger par certaine variante du présent passage, que la transmission de la forme भार्या (cf. Hemacandra, II, 10) ait été troublée par l'introduction fautive et toute dialectale de quelque orthographe parallèle comme भइया (Hemacandra, II, 24); les exigences du mètre auraient finalement provoqué la prétendue restitution que présentent les manuscrits. Du moins, si भार्यार् est une forme dialectale authentique, je dois avouer que je n'en puis expliquer la formation.

LIGNE 5. — भट्, comme vocalif, est très simple; on peut d'ailleurs construire les locatifs द्वे et भवे avec पार्श्वंगता. Cependant, comme व्रत ne se place que le second mot de la phrase, je crois fort que l'orthographe primitive a dû être भट्. au sens d'« habile ». La correction ग्रन्थिर्हि (pour « रिच्या, en supposant l'orthographe prācrite), outre qu'elle rétablit la mesure, rend compte de l'instrumental त्वया : « Je suis habile aux armes, qu'il faille trancher ou couper (द्वे et भवे sont des locatifs du participe futur passif), au point de ne pouvoir y être surpassé par toi. » — Régulièrement, समकूर् de la ligne qui suit ne peut se traduire qu'en construction avec मया : « la tête de Jāthara qui est de hauteur égale à la mienne, » c'est-à-dire « de Jāthara qui, cependant, est mon égal ». Mais l'idée n'est pas très indienne et l'expression serait bien peu naturelle. Je préférerais encore admettre une incorrection dans le composé (nous avons précisément quelques lignes plus

bas un cas analogue dans वचनकर्तृमे) et le traduire : « cette tête haute comme une montagne, » comme s'il y avait कृतसमं ; à en juger par les exigences d'une métrique régulière, nous devrions même rétablir purement et simplement cette lecture dans le texte. — En corrigeant पादेषु वेष्टु, j'entends : sa tête « s'attacherait (littéralement : s'enroulerait) à tes pieds, » c'est-à-dire « tomberait à tes pieds », mais avec allusion à l'hommage qu'il aurait pu, vivant, rendre au roi en embrassant ses pieds et en y posant son front.

LIGNE 9. — ङन्तु, dans un sens péjoratif (cf. *Dict. de Pétersb.*, s. v.) : « par moi, qui ne suis qu'une faible créature. » — सोनाहरिकृतं a pour premier membre un mot de forme pâlie-prâcrite, *sono*, signifiant « chien » : « La flèche lancée par moi, après avoir transpercé le corps de Jāṭhara, devenu une pâture pour les chiens... »

LIGNE 12. — La correction योय° me paraît certaine; la reine expose successivement comment elle se sent capable d'abattre Jāṭhara par chacun des moyens d'action dont dispose une armée indienne : cavaliers, chars, éléphants et fantassins, ces derniers étant désignés par l'expression *yodha°* telle que je la restitue : « à la tête des guerriers excellents. » La fin du *çloka* me laisse plus d'inquiétude. Je n'ai pas à insister sur la forme du génitif मद् = मम, que nous retrouvons ailleurs, ni même sur son emploi dans la fonction de l'instrumental; mais la répétition, dans les deux moitiés du *çloka*, de कृतं गया et de l'équivalent कृतं मद्, sans être injustifiable, n'est pas dans les procédés habituels de ce style; l'usage du participe कृत seul, dans le sens d'un futur ou d'un potentiel, a aussi quelque chose d'assez dur. C'est pourtant ce que je puis tirer de plus vraisemblable de cette phrase : « Ou, à la tête d'une armée, j'anéantirais Jāṭhara. » — La reine passe aussitôt à un autre ordre de moyens. Ce qu'elle pourrait faire par la force, elle le peut aussi, et mieux encore, par la ruse et l'adresse. वचनकर्तृमे ne se peut expliquer que dans le sens de कर्तृमवचनं « par un langage fictif, c'est-à-dire rusé ». La forme कर्तृम est une restitution arbitraire d'une forme prâcrite comme le pâli *kittima* qui donne la mesure; le prototype régulier est, en sanscrit, कृत्रिम.

LIGNE 15. — Malgré l'absence de अयि, qui serait bien à sa place ici, je traduis : « Je te délivrerais, à moi seule, même de deux [pareils adversaires]. » निरूपम pour निरूपम, o pour u, comme quelquefois dans notre dialecte.

PAGE 130, LIGNE 1. — « Que le roi soit donc sans crainte, qu'il se divertisse sans inquiétude au milieu des femmes. » La correction निरुत्सुको सिया est évidemment très conjecturale. Je ne pense pas du moins qu'on fonde d'objection sérieuse sur une légère irrégularité de la forme. निरुत्सुको (le vers, qui exige une pénultième brève, paraît consacrer cette orthographe) devrait, rigoureusement, s'écrire निरुत्सुक्को; ce mot n'est, en effet, réellement que le rellet du pâli *nirassukko* : en

sanskrit निरीत्सुव्यो, mais il a pu très bien être considéré comme formé d'un नि privatif et de l'adjectif उत्सुक. Nous avons, à plusieurs reprises, signalé les licences que prend notre texte vis-à-vis de la règle de position.

LIGNE 5. — « Elle met le pied droit sur son cœur, le gauche sur sa cheville, - c'est-à-dire qu'elle le tient entièrement sous ses pieds.

LIGNE 9. — « Tu n'as pas entendu dire que la liane garde sa première beauté, sa fraîcheur première. » A cet emploi de पूर्ववत्, on peut comparer l'application de ce mot à une figure de rhétorique qui repose sur le même sens (*Dict. de Saint-Pétersb.*).

LIGNE 15. — कमला भूषि, au commencement du troisième pāda, répugne au mètre et ne donne, que je voie, aucun sens. La correction que je propose n'est guère violente; elle me paraît satisfaire à l'un et à l'autre. Il suffit de prendre कमला dans la signification de « femme hors pair » que lui attribuent des lexicographes (*Dict. de Saint-Petersbourg*); elle se dérive naturellement de son emploi comme synonyme de लक्ष्मी. — J'ai dû corriger निशाच qui ne peut être correct; faut-il admettre une forme निशाचा « de nuit, la nuit »? — द्वितीया ne peut guère, bien que cette acception ne soit point habituelle, avoir ici que le sens de « jeté, étendu »; ou faut-il corriger द्वितीया, d'après la p. 15. l. 7? — Quant à चरमते, j'ai naturellement respecté la leçon traditionnelle, car elle se peut expliquer; j'avoue néanmoins que चरमते me paraîtrait répondre mieux à la double nuance que le mot doit impliquer dans ce passage. Voici, en somme, la traduction de cette strophe : « Cette beauté qui, la nuit, aux bras du plus grand des rois, frissonne à son cou comme une parure de perles, tu prétends, toi, posséder cette merveille! De la terre, tu veux saisir la lune dans son plein! »

PAGE 131, LIGNE 3. — (De bois éliminés, d'après le précédent de G, les mots च त्रय qui il est impossible de maintenir, nous sommes forcés d'écrire कापुत्र्य au lieu de कुतुत्र्य; on peut voir un peu plus bas (l. 7) que, dans notre texte, comme en pâli (*Kaccāyana*, IV, 21, viṭṭi), les deux formes sont simplement synonymes, et que कापुत्र्य n'implique pas spécialement l'idée de lâcheté. — त्रय s'offrait naturellement pour compléter le troisième pāda; il a pu fort aisément tomber après यत्रत्रय. — L'orthographe en n des nominatifs à desinence brève est infiniment plus rare dans notre texte que dans le *Lal. Vist.*, par exemple. Les quelques traces qui en subsistent n'en sont que plus dignes de remarque. त्रय (que j'ai dû restituer pour यात्रत् à cause du vers) paraît ici employé, comme l'est souvent वेन, dans le sens de « car, parce que ».

LIGNE 7. — शय्य avec l'infinitif dans le sens de « facile à... », d'après l'analogie de la construction de लभ्य, प्रक, et spécialement en pâli de *labbhā* et *sakka* Cf. p. suiv. l. 10 et suiv.

LIGNE 11. — *अ*, explétif, comme souvent. Nous pouvons du reste, bien qu'avec une nuance de familiarité, copier cette locution : « Vis-moi longtemps ! »

LIGNE 13. — Je ne pense pas que la correction *उपासीनं* « [tranquillement] assis » pour *उपायासीनं* puisse faire doute. Quant à séparer en *उपायासी नं*, c'est-à-dire : « il s'approcha [du lion] et le . . . » la place qu'occupe le sujet *लुब्धको* à la fin de la phrase suffit à l'interdire, sans parler de la présence de l'augment peu ordinaire dans notre texte. — La lecture *अपरिप्रयन्तं* « qui n'examinait pas ce qui se passait à l'entour », quelque satisfaisante qu'elle soit pour le sens, me paraît moins certaine; elle ne prêtait guère aux confusions ni aux déformations. — Si *अविद्ध* est exact, il faudrait l'entendre comme aoriste de *वृद्ध* : « il perça ». L'analogie du participe, qui a exercé sur la conjugaison pâlée une visible influence, peut fort bien avoir favorisé la création d'une pareille forme (cf., dans les gāthās du *Lal. Vist.*, l'aoriste *वृद्धिषु*, Éd. Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, VIII, 283); pour la terminaison, il rentrerait dans l'analogie des formes telles que *avaca*, *addasa*, etc. Mais il est clair qu'il reste nécessairement une grande incertitude sur une forme qui n'est qu'une restitution conjecturale.

PAGE 132, LIGNE 2. — Malgré l'accord des mss., j'ai rétabli « *पुरुषो*. Un nominal neutre *पुरुषं* n'est pas vraisemblable, même ici, et l'introduction d'un accusatif fautif s'explique aisément par l'allure peu habituelle de la construction; il serait même aisé d'introduire très correctement l'accusatif en prenant le tour impersonnel *प्राप्य*, etc.

LIGNE 5. — La seconde moitié du *śloka* ne laisse pas que de présenter de l'obscurité. Voici comme je l'entends : « Qu'il n'en aille pas pour lui de même aujourd'hui, » c'est-à-dire : « Que mon meurtrier n'éprouve pas aujourd'hui le juste châtiment que je pourrais lui faire subir; » et, s'adressant au chasseur, il ajoute : « Rassure-toi, tu n'as rien à craindre ! »

LIGNE 7. — Ici, et dans les lignes suivantes, le poids de la tradition penche évidemment plutôt vers la forme prācrita *चोर*; je l'aurais gardée dans le texte si les hésitations ordinaires des mss., relativement aux diphtongues *e*, *ai*, *o*, *au*, n'enlevaient à leur témoignage une partie de son autorité. — *अध्वानगार्ग* est composé de *अध्वान*, dérivation prācritisante du sanscrit *अध्वन्*, et représente la locution pâlie *addhānamaggo* que Childers traduit : « un long chemin; » cette explication est ici très convenable.

LIGNE 10. — « *कञ्ज परा* » n'est peut-être qu'une erreur matérielle pour « *कञ्जा-परा* ». Comme il est après tout possible que *अपरप* ait perdu dans l'usage populaire son *a* initial (pour des cas analogues en pâli, cf. Kuhn, *Beiträge*, p. 34-35), j'ai, sous toutes réserves, respecté l'orthographe des mss.

LIGNE 11. — « Alors s'éveilla la compassion, accumulée pendant des centaines

de milliers d'existences, de cet être qui se plaît à la compassion. » — Dans प्राणहेतु तेषु, on remarquera une extension nouvelle du locatif employé ici à la place du datif ou du génitif qui le représente dans la langue populaire.

LIGNE 13. — « Je pourrais produire une fumée qui, emportée par le vent, détruirait le pays tout entier, eh bien! . . . » — On sent le jeu de mots qui porte sur देश et देशिक.

PAGE 133, LIGNE 3. — Voici la traduction du premier demi-vers tel que je l'ai rétabli : « Le bourreau ferait [sans peine] pénétrer le fer dans son corps fragile comme un vase dont la terre n'a pas été cuite. » J'ai corrigé आसपत्रिण que je prends comme une apposition à कायेन : « son corps, ce vase, etc. ». A la rigueur, on pourrait défendre la leçon आर्द्रपत्रिण qui devrait s'entendre exactement dans le même sens : « un vase dont l'argile est encore humide et par conséquent n'est pas encore cuite. »

LIGNE 7. — L'expression कर्मवशमुपागम्य s'éclaire par la comparaison d'un passage analogue, p. 168. l. 6, où nous lisons देशकालवशं प्राप्य परिपाकं च कर्मणाः. वश signifie, en quelque sorte, l'« opportunité », et dans कर्मवश « l'opportunité du karman ». on reconnaît d'abord un équivalent de परिपाकं कर्मणः « la maturité du karman ». En sorte que nous pouvons traduire : « Et lorsqu'ils sont parvenus à une maturité suffisante de leurs mérites. » — गुणसंचयकीर्तिक्रिया : « de qui les actions sont célèbres, grâce à l'accumulation de leurs vertus » ; c'est du moins dans ce sens étymologique d'« accumulation, entassement » que संचय se paraît devoir prendre ici ; संचय, la leçon de G, n'en serait qu'un synonyme explicatif introduit ensuite à tort dans cette copie.

LIGNE 12. — Le qualificatif अतिनिगः, la seule forme possible vers laquelle semblent converger les mss., s'explique comme une orthographe pâlie pour le sanscrit अतृप्तिगः. तृप्ति désigne spécialement, dans la langue buddhique « la satisfaction des sens » (cf., par exemple, *Dhammap.*, v. 186). je traduis comme si nous avions अक्रामतृप्तिगः : « Ils ne tendent pas à la satisfaction de leurs sens, ils ne sont pas esclaves de leurs sens. » — La valeur précise de l'épithète संगृहीतग्राहिणः, en elle-même assez vague, se doit, je pense, déterminer par la comparaison des Saṃgrahavaras, un des attributs des Buddhas et des Bodhisattvas qu'on a rencontré plus haut. संगृहीत doit être pris substantivement et comme synonyme de संग्रह, ce qui donne le sens : « qui attirent [les hommes] par les [quatre] attractions. » Conf. un peu plus bas बहुजनसंग्रहकुशलाः.

LIGNE 14. — Sur उपायकुशला : « l'habileté dans l'emploi des moyens », comp. le Lotus, ch. II et passim. — Dans le composé सन्धिग्रह°, ग्रह doit avoir à peu près la signification de असुग्रह ou de संग्रह ; nous venons de voir ग्राहिन् employé comme l'aurait pu être संग्राहिन्. « Dans toutes les affaires, ils emploient les moyens d'union

et de douceur.» — Dans पदसन्धिविदुषः, पदसन्धि ne peut être pris littéralement, avec son application strictement grammaticale, mais bien dans un sens moral; je traduis : « Dans les affaires du gouvernement, ils savent [observer] un langage conciliant. » — La comparaison d'un passage ultérieur éclaire le mot परिपास्वलितवचन; p. 171, l. 12, il est dit que la voix du Buddha pénètre entièrement l'assemblée des auditeurs quel qu'en soit le nombre. Il faut de même entendre ici : « de qui la voix n'est [jamais] arrêtée dans l'assemblée. »

LIGNE 17. — अनुपकुष्टवृत्तिद्वारा : « de qui les moyens d'existence sont irréprochables ». — परिक्रपा « aide, secours ». Cf. *Dict. de Saint-Petersb.*, s. v. परिक्र, à la fin.

PAGE 134, LIGNE 1. — Les deux adjectifs अग्रियिलगधुरा : portent sur chacun des deux substantifs respectivement : « Ils ne s'amolissent pas dans les jouissances et gardent dans la souffrance leur sérénité. » — J'ai conservé « कोपीन », orthographe pâlie pour कौपीन que ne donne aucun ms. Il me paraît évident qu'il faut prendre ici le mot au figuré et traduire : « Ils sont infatigables à dissimuler les actions honteuses du prochain. » Cf. du reste le *Dict. de Saint-Petersb.*, s. v. कोपीन, n° 3. — Si la lecture est exacte, फलनिर्वृत्यपरिकान्तिपा : se doit nécessairement comprendre dans un sens adversatif; on traduira : « Ils sont pleins du désir de ne pas anéantir les fruits. » Sur ce sens de निर्वृति, conf. Childers, s. v. nibbuti. — विवेक « séparation de . . . , suppression ».

LIGNE 4. — Le sens général de l'expression सर्वोपकारिण, etc. me semble indubitable : « Ils n'hésitent jamais à rendre toutes sortes de services. » Comp. l'emploi en sanscrit de निर्विक्रित्स. Seul, सर्वोपकारिण fait quelque difficulté : on ne le peut guère entendre que : « vis-à-vis de ceux qui ont besoin de n'importe quel secours; » mais c'est une application bien libre du suffixe in. Peut-être faut-il lire सर्वोपकारिण et traduire : « dans tous les secours, » c'est-à-dire : « pour tous les secours à donner, dans tous les cas où il y a lieu de porter secours. »

LIGNE 6. — De सज्जीव, on rapprochera le pâli *sāḷīva* que Childers traduit par « règle de vie », et dont on voit ici la vraie origine : *sāḷīva*, avec ā long, par compensation, pour *sajjivāṇ* « vie bonne, morale ». Pour l'intelligence de अपरामृष्टशुभकर्म, je renvoie à Childers (s. v. *parāmattho*) où *aparāmatthasīlu* est exactement synonyme de cette expression, avec cette seule différence qu'elle est ici employée comme bahuvrīhi. Le sens est donc : « Grâce à (littéralement : dans) la régularité de leur vie dans les existences [qu'ils traversent], ils ont une conduite pure et affranchie [des niçrayas]. »

LIGNE 8. — Étant donné le sens de प्रति-आ-दिष् et de प्रत्यादेश, प्रत्यादेशन ne peut guère signifier que « refus », ou, d'une façon un peu plus générale « éloignement » ; अप्रत्यादेशनपर me paraît donc redoubler simplement, sous forme négative (ou

plutôt, ici encore, adversative), l'adjectif précédent : « Ils désirent [la sagesse qui est] le domaine propre du Buddha, bien loin d'en être éloignés (ou de la repousser). » — प्रवर्तना est pour moi si obscur que je doute si, malgré l'accord des mss., il ne faut point lire प्रवचनकु, प्रवचन dans le sens d'« enseignement, écritures saintes », comme *Lotus*, fol. 38e, et en pâli *pāvāna*. A moins pourtant que l'on n'attribue à प्रवर्तना le même sens que nous avons revendiqué (conf. p. 377) pour आवर्तन (ou °ना). Peut-être même serait-on en droit d'admettre आवर्तना comme la vraie lecture dans notre passage, et alors se poserait la question de savoir si sous cette orthographe (comme plus haut sous l'orthographe अवध्यन्तो) ne se cache pas simplement la forme pâlie अवद्दन avec sa signification pâlie de « méditation ». Ce serait, à coup sûr, du point de vue du sens, la solution la plus satisfaisante. — पर्ययाप° de N a toute l'apparence d'une correction conjecturale; j'ai cru préférable de me rapprocher, autant qu'il m'a été possible, des leçons plus ou moins corrompues des autres mss. परामत्रापगतः me paraît présenter un sens acceptable; परामत्र fait antithèse à स्वभाव, littéralement : « Leur état naturel est irréprochable et ils n'en éprouvent pas la destruction. »

LIGNE 10. — Le pâli *lapaka* que Childers explique : « un cajoleur, un intrigant » donne peut-être la clef de l'épithète स्थितलपा. Si l'on consent à prendre स्थित dans le sens : « qui se tient à l'écart, » et tout le composé comme équivalant à peu près à स्थ पितलपाः, on traduira : « Laissant de côté les flatteurs, ils aiment leurs ennemis. » Cf. उत्पत्ति, ci-dessous, p. 305, l. 14. — Il est bien singulier que tous les mss. portent वैयुनगमिनः, ce qui est, particulièrement du point de vue buddhique, une étrange vertu à attribuer aux Bodhisattvas. — J'entends कृतनिश्चय° : « qui sont en possession de forces proportionnées aux résolutions qu'ils ont prises. »

LIGNE 12. — A l'expression सर्वकर्मेषु, etc., comp. la première des dix forces d'un Buddha, le स्थानास्थानज्ञानवल्ल. Burnouf, *Lotus*, p. 783 et suiv. — On peut hésiter sur la lecture du mot सत्त्वाद्याः, soit qu'on veuille garder cette forme que paraissent avoir les mss., ce qui signifie : « les premiers des êtres, » ou qu'on préfère सत्त्वाद्याः qui, graphiquement, ne s'en différencie pour ainsi dire point et se traduirait : « riches en bonté. » Cette dernière lecture aurait l'avantage de se coordonner plus naturellement dans la série des adjectifs qu'elle termine.

PAGE 135, LIGNE 1. — कल्पेन्ति peut n'être qu'une orthographe fautive pour कल्पयन्ति = कल्पयन्ते : « les remèdes qui sont préparés, ordonnés pour le soulagement des êtres. » Cependant la même forme revient à la ligne 10 dans la même formule, mais avec un sujet कार्यानि qui se prête moins bien que le présent à cette conjecture. Je pense que, dans l'un et l'autre cas, कल्पयन्ति est simplement employé au sens neutre pour dire : « servir à . . . » J'ai rétabli प्रचरन्ति; ce verbe, dans le sens de « avoir cours, être connu », est attesté par *Lal. Vist.*, 571, 21, etc.

LIGNE 5. — संज्ञा tout seul n'offre pas de sens; il faudrait du moins लिपिसंज्ञा : «et tous les noms d'écriture qui existent sur la terre.» On s'expliquerait assez que, après l'énumération de noms propres qui suit, la phrase, perdant un peu de vue ce commencement, s'achève comme elle fait en reprenant le début par सर्वा एषा qui, rigoureusement, implique non pas «tous ces noms d'écriture», mais «toutes ces écritures». On se souvient que, à propos de la leçon d'écriture de Çākyaṃuni, le *Lal. Vist.*, 143, 17 et suiv., donne une liste analogue d'écritures plus ou moins réelles ou fantaisistes. Malheureusement, la comparaison n'en est pas suffisante pour rétablir tous les termes de la présente énumération. — यावन्ति est ce que je trouve de plus vraisemblable à tirer du योनारी des mss.; graphiquement, la correction est des plus aisées. «L'écriture de Yavana» (lis. : des Yavanas) est mentionnée seulement dans la version tibétaine (p. 122), mais non dans le texte sanscrit du *Lal. Vist.* — Je garde ब्रह्मवाणी, que me donnent mes mss., à côté de ब्रह्मवक्त्र du *Lal. Vist.*; entre deux leçons douteuses, la nôtre est encore, par le sens qu'elle offre, la moins invraisemblable. — पुष्पलिपि est la lecture de l'édition du *Lal. Vist.*, les mss. de Paris lisent पुष्प° d'après M. Foucaux (*loc. laud.*) — शक्तिनलिपि se peut rapprocher de शकारिलिपि du *Lal. Vist.*, surtout par l'intermédiaire de Çakani qui paraît être l'orthographe des interprètes tibétains. La vraie orthographe est vraisemblablement शकारि «l'écriture Çākārī», comme nous avons le dialecte शकारि en prācrit. — Les noms उक्क मयूर वरद sont sûrement corrompus; il paraît permis de les corriger, d'après l'analogie du *Lal. Vist.*, en उत्तरकुहद ou peut-être en उत्तरकुहमगधद. La même comparaison nous autorise à changer en वज्रा la leçon वन्द des mss. Enfin दात्रिलिपि du *Lal. Vist.* nous permet d'écrire त्रमिड dans notre énumération. Sur la synonymie des deux formes, sur les formes intermédiaires *Dramiḍa*, *Damila*, il suffit de renvoyer à Caldwell, *Comp. gramm. of the Dravid. Lang.*, 2° éd., p. 12-14. — Les deux listes ont encore en commun quelques autres termes dont la lecture ne fait pas de sérieuse difficulté : ब्राह्मी पुष्करसारी खरोस्ती लिखलिपि चीपलिपि हूपलिपि, et qui complètent une moitié environ des termes de notre énumération. Pour les autres, nous sommes destitués du secours précieux de la comparaison. Quelques-uns ne laissent guère d'incertitude, comme व्यत्यस्तलिपि (pour °स्थ° des mss.) मुद्रालिपि रमठलिपि दर्दुरलिपि; d'autres en présentent davantage, comme कुटलिपि que je propose de lire pour कुत° (cf. कुतक) et अमीरा pour अपीरा, अत्तरब्द enfin pour अत्तब्द des mss. सिफला et tous les derniers noms à partir de भय jusqu'à अत्तरब्दा demeurent malheureusement pour moi tout à fait obscurs. Il ne serait pas impossible de proposer des conjectures plus ou moins plausibles pour la plupart d'entre eux, mais elles manqueraient de point d'appui, et, comme il s'agit de noms propres, elles n'auraient guère plus d'autorité que d'intérêt. — Même en ce qui concerne les termes les moins douteux de l'énumération, il reste plus d'une obscurité. Seuls ceux qui expriment un nom de peuple ne prêtent

à aucune équivoque. La catégorie qui comprend les écritures attribuées à des êtres divins n'est représentée ici que par ब्राह्मी. Une autre est celle des épithètes qui paraissent désigner des emplois ou des formes particulières de l'écriture लेखलिपि « l'écriture épistolaire », c'est-à-dire « l'écriture cursive », मुद्रालिपि « l'écriture des sceaux » ; अक्षरबद्धा paraît marquer un caractère très général et désigner l'écriture comme « liée aux lettres, s'exprimant par la succession des lettres » ; quant à व्यत्यस्तलिपि, littéralement : « l'écriture retournée. » on y peut comparer अनुलोमलिपि du *Lal. Vist.* qui en marquerait le contraire, mais sans nous en faire pénétrer précisément la portée; peut-être est-il encore préférable, d'après l'analogie de व्यत्यासं, d'entendre : « une écriture successivement composée de plusieurs types différents. » — Il reste enfin des termes dont l'orthographe paraît mieux établie que l'application, comme खरोस्ती qui, si la lecture est exacte, ne peut guère être qu'un nom géographique, peut-être extérieur à l'Inde, à en juger par la physionomie du mot; पुष्करसारी n'est probablement qu'un nom propre. Faut-il écrire पुष्करसादी et penser à quelque écriture dont l'invention serait attribuée à un पुष्करसाद ou l'usage à sa descendance? La version tibétaine du *Lal. Vist.* témoigne en faveur de l'orthographe *सारी; mais, naturellement, la prétendue explication qu'elle en donne n'est rien qu'une traduction littérale des composants sanscrits et ne représente rien de plus que ne ferait une transcription. — Étant plus considérable, la liste du *Lal. Vist.* présente d'autres difficultés et obscurités où je n'ai pas à entrer. Je ferai seulement observer que, par son étendue même, par la nature artificielle et vague d'une plus grande proportion des termes qui y figurent, par l'adjonction de dénominations nécessairement et purement fantaisistes (écriture des Nāgas, des Gandharvas, etc.), par la moindre abondance des noms géographiques, elle a, comparée à la liste du *Mahāraṣṭra*, tous les caractères d'un remaniement secondaire et postérieur. Il n'en est que plus regrettable qu'une notable partie de notre présente énumération soit enveloppée de tant d'obscurité.

PAGE 136, LIGNE 6. — On voit que la première moitié du śloka est tombée.

LIGNE 9. — वज्रा pour वज्रि; nous avons vu précédemment un locatif वज्रायां paraissant impliquer une forme encore plus barbare वज्रा.

PAGE 137, LIGNE 1. — J'ai fait un seul nom de हेमवर्णः et de लम्बदामः. Le nom हेमवर्णः figurant déjà quelques lignes plus haut, il est vraisemblable qu'il n'était pas reproduit ici et qu'une erreur de copiste a disjoint les deux moitiés d'un nom unique.

LIGNE 3. — Il va sans dire que l'orthographe régulière serait विपुलोजः.

LIGNE 5. — On approuvera, je pense, une correction qui restitue un sens à un nom d'ailleurs intelligible : हेमक्रीडः « qui a la poitrine [couleur] d'or ».

LIGNE 9. — प्रभेमिः ou प्रहेमिः des mss. ne donne pas de sens. J'y ai substitué la forme significative la plus voisine que j'aie pu découvrir. Il est vrai que ce nom ne convient pas très bien à un Buddha; le *Dict. de Saint-Petersb.* ne le cite, comme nom propre, que appliqué à un Rākshasa. Je suis donc loin de donner cette correction pour certaine. Peut-être y a-t-il lieu d'admettre une corruption plus grave. P. 140, l. 6 et p. 141, l. 8, l'indication de la centaine est précédée ou suivie de नवमाया भूमौ; on pourrait imaginer que ici, où toute indication correspondante fait défaut, प्रभेमिः serait, par une série de confusions, sorti d'une lecture primitive comme तत्र भूमौ «dans cette bhūmi, dans la présente bhūmi». — On verra par la suite, p. 138, l. 8; p. 140, l. 6; p. 141, l. 8, que le double dénombrement de Buddhas qui remplit ces deux chapitres est uniformément coupé dans l'un et dans l'autre en deux centaines, signalées chacune par une suscription expresse, plus un certain nombre qui, dans les deux cas, termine le chapitre et ne reçoit pas de désignation particulière; cet excédent est, dans la huitième bhūmi, de 51 et dans la neuvième de 52 noms. Ce parallélisme rigoureux, ne pouvant être accidentel, doit s'appuyer sur un nombre rond, qui est le chiffre de cinq cents répartis en deux moitiés. Des différences de deux ou trois noms entre ce nombre théorique ou même les nombres constatés par les suscriptions et le total que fournit l'addition des noms effectivement représentés ne sauraient faire de difficulté; dans les énumérations un peu nombreuses, dont les buddhistes sont si prodigues, et dont nous trouverons dans la suite d'autres spécimens, ces incohérences se reproduisent constamment; elles s'expliquent du reste par l'état de la tradition. Ici même, nous n'arrivons, en comptant प्रहेमि, mais en lisant हेमवर्णलम्बदामः en un seul nom, qu'au nombre de quatre-vingt-dix-huit. सत्यधर्मविपुलकीर्तिः, que l'on pourrait songer à résoudre en °धर्मः et वि°, est garanti par *Lal. Vist.*, 5, 16. On peut croire que ce total de cinq cents Buddhas a quelque corrélation avec le chiffre rond de cinq cents adopté dans la classification des Jātakas de Çākyamuni (Köppen, *Relig. des Buddha*, I, 319, note). — Au point de vue de la forme, on remarquera que nous avons ici le génitif पक्षस्य auquel correspond ailleurs le locatif. आर्यपक्ष paraît devoir se traduire : «la troupe des saints»; ce serait la dénomination technique de cette série de Buddhas.

LIGNE 13. — Dans अत्रितपुण्यल, पुण्यल doit être considéré comme synonyme de पुण्यलक qui a le sens de «moine buddhique», et confirme en quelque mesure la légitimité de cette orthographe à côté de पुष्कलक (cf. *Dict. de Saint-Petersb.* à ce dernier mot). — Je doute fort de पुराणः; tel qu'il est écrit, il ne pourrait guère représenter que le védique पुराण्ड, dont la survivance ici est bien invraisemblable.

PAGE 138. LIGNE 8. — Cette deuxième liste a plus de lacunes que la précédente. Je n'y retrouve que quatre-vingt-quinze noms au lieu de cent qui sont annoncés.

LIGNE 11. — Il est malaisé de se décider entre les variantes des mss. pour le nom कुसुमहंस्यः; कुसुमदेहः de L s'explique aisément, je dirais même trop aisément; on ne comprendrait guère comment une leçon si simple aurait prêté aux erreurs et aux hésitations des mss.; c'est plutôt la conjecture d'un scribe avisé. कुसुमहंस्यः rend bien compte par l'omission du second म de la leçon de N et secondairement de celle de B; un copiste pédant aura cru faire merveille en changeant, après *e*, *sth* en *shth*. Mais le sens laisse à souhaiter; comme, après tout, on peut traduire : «qui se tient parmi les fleurs et l'or,» j'ai, faute de mieux, gardé cette leçon dans le texte.

LIGNE 14. — संचितोः, c'est-à-dire, je pense : «qui a la poitrine bombée, large, bien développée.» Cf. ci-dessous, p. 156, l. 15 : विशालभुजान्तर, épithète laudative et respectueuse adressée à Siddhārtha.

PAGE 139, LIGNE 2. — Dans विपुलतरांश, le comparatif a le sens du superlatif, comme si souvent en sanscrit. — La restitution सलीलगङ्गामी se justifie, je pense, par la comparaison de *Lal. Vist.*, 5, 20.

LIGNE 9. — सोम्यवत्सबाहुः doit être fautif; on pourrait lire, par exemple, सोम्य-वर्षाबाहुः.

LIGNE 12. — रत्नरुधिरकेतु se devrait probablement corriger en रत्नह°.

PAGE 140, LIGNE 12. — षड्विंशपापातः, c'est-à-dire : «qui (tombe) descend [du ciel des Tushitas sous la forme d'un éléphant à six défenses.» — Deux lignes plus bas, जालान्तरः fait allusion au trentième signe (dans la liste de Burnouf) du mahāpurusha : «qui a les intervalles [des doigts] réunis par un réseau.»

PAGE 141, LIGNE 2. — Il est clair que, au lieu de वीणारव्यघोषः, l'on pourrait aussi conjecturer वाणीर°; j'ai préféré la première forme qui est plus expressive.

LIGNE 6. — La correction कार्यताविचारः, que je n'oserais pas donner pour certaine, a du moins l'avantage de présenter un sens irréprochable : «celui qui réfléchit au devoir.»

LIGNE 12. — Le sens peu convenable du nom समसंयितः me fait douter de son exactitude; on pourrait songer à श्रमसंहितः «doué de calme», ou bien सर्वमहितः «loué par tous», ou quelque autre forme approchante. — A la ligne qui suit, परिन्दितार्थः «qui fait le bien [des êtres]». Sur परिन्दित ou परिन्दित, le verbe परिन्दामि et le substantif परिन्दन, cf. Burnouf, *Lotus*, p. 417.

LIGNE 15. — अनोतसगात्रः doit être inexact, ayant déjà figuré quelques lignes plus haut.

PAGE 142, LIGNE 4. — अपुनार्वर्त, forme prācritisante pour le sanscrit अपुनरावर्त

(cf. *Dict. de Saint-Petersb.* अपुनरावर्तिन्, अपुनरावृत्ति), désigne ici la résolution ou la déclaration (cf. le commencement du chap. v du *Lal. Vist.* et surtout ci-dessous, p. 143, l. 10, et les passages correspondants) du Bodhisattva qui, en entrant dans sa dernière existence, prévoit qu'il « ne reviendra plus à une nouvelle existence » après celle où il va entrer. La construction est lourde et embarrassée; on voit que परमपुद्गलानां est l'antécédent du relatif ये इमे, etc.

LIGNE 11. — La leçon तुषितभवन्नानि des mss. est instructive; elle montre à l'œuvre le pédantisme borné des scribes; trouvant l'ablatif °भवना pour °भवनात्, ils le confondent d'abord avec les pluriels neutres en ā pour āni et se hâtent de substituer cette désinence régulière à l'ā que réclament et le mètre et le sens. — Le second demi-vers ne se peut scander tel qu'il est transmis; j'y ai, en lisant अतिशयेन, appliqué le remède le plus facile; mais, du point de vue même du sens, अतिशयेन comme अतिशय manque de clarté; on ne peut guère entendre que : « avec le plus grand soin, la plus grande attention; » telle n'est pas l'acception ordinaire du mot. Un composé अतिशयोलोक्तानि, dans le sens de महविलोक्तानि (ci-dessous, fol. 105^b) ou dans ce sens : « l'examen des [quatre] supériorités » (cf. les quatre et les trente-quatre atīṣayas énumérés par les Jains, Weber, *Bhagav.*, 311, 313), serait encore plus naturel; mais alors nous n'avons d'autre ressource que de mesurer °kayā atīṣayol° (cf. p. 100, l. 10 et la note). Le sandhi est pâli comme la forme ओल्लोक्ति elle-même.

LIGNE 16. — On mesurera brèves les syllabes na, de हनयना, et mā (cf. ci-dessous).

PAGE 143, LIGNE 2. — Cf. le pâli suraca ou subbaca, comme ici सुवच; le mot a une signification plus étendue que ne le marquent ses éléments étymologiques; il signifie : « doux, bon. »

LIGNE 3. — Il y a ici une lacune de quatre mâtṛas.

LIGNE 5. — La mesure de ce vers exige que nous considérions comme brève non seulement mā et la finale de समर्था, mais aussi l'ā radical de धर्यितुं. On pourrait songer à lire धरितुं; mais, par une particularité qui lui est du reste commune avec le pâli, la langue de notre texte n'emploie guère dans le sens de « porter » que la forme causative. Cf. de même ci-dessous, p. 146, l. 14 (et les passages parallèles) où le mètre nous contraint également à lire धरेय्यति, bien que les mss. aient en partie conservé l'ā long. — Le *Dictionnaire de Saint-Petersbourg* cite l'adverbe प्रत्यर्ह d'après le *Mahāvīyūtpatti*. Le sens en est clair et प्रत्यर्हसौख्या se traduit littéralement : « qui a un bonheur proportionné à son mérite; » nous n'avons qu'à retourner les termes pour avoir l'explication qui convient au présent passage : « Quelle femme possède un mérite proportionné à, digne d'un pareil bonheur? » — La ligne suivante réclamait quelque correction: il est évident que, à côté de celle

que j'ai admise comme la plus vraisemblable, il serait aisé d'en proposer plusieurs autres, comme भव्य तु का° qui serait plus voisin de la tradition, mais que la répétition des particules तु, तु me fait écarter. — कस्याय, sandhi irrégulier pour कस्याय.

LIGNE 7. — Ce vers et les suivants sont répétés deux fois dans la suite, à quelques variantes près, p. 200, l. 3 et suiv., et fol. 106^b. En se reportant à ces passages, le lecteur verra, sans qu'il me soit besoin d'y insister ici, les motifs et les fondements de plusieurs corrections. — On scandera *latā nibhāṃ. अथ, à en juger par les passages correspondants où nous avons विय et व pour इव, doit être ici considéré comme une forme dialectale (māgadhi) pour यथ; pour des cas semblables dans le *Lal. Vist.*, cf. Kern, *Jaartell. der zuydel. Buddh.*, p. 114.

LIGNE 10. — J'ai rétabli उपेत्य d'après les passages parallèles cités; il serait du reste tout aussi aisé de lire उपेत्ये ou उपेत्यि pour उपेत्यामि (cf. Ed. Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, VIII, 285) qui se rapprocherait peut-être plus étroitement de la tradition du présent passage.

LIGNE 13. — Dans les passages parallèles, B et C ont ou indiquent °हिताय; la faute est toute simple, étant donnée la constante répétition du datif हिताय dans certaines formules; mais le vers montre que हिता est la vraie lecture; लोकहिता est donc un vocatif s'appliquant au futur Buddha; nous avons déjà vu (p. 127, l. 11) हित employé absolument comme épithète des Bodhisattvas. — Relativement à ओशित्त्वा «ayant rejeté, s'étant affranchi de...», cf. ci-dessus, p. 380.

PAGE 144, LIGNE 1. — On voit à quel point la légende prêtée à Çākyaṃuni, au moins dans ses parties essentielles et typiques, est entrée dans le domaine du dogme et de la théorie; les différentes scènes en sont ici attribuées aux Buddhas en général; c'est la biographie d'un anonyme, bien que la force de l'habitude y ait laissé les noms usités dans la légende de Çākyaṃuni (comme ici, Māyā, Çuddhodana); on ne les change (cf. plus bas l'histoire de Dīpaṃkara) que lorsqu'elle est explicitement transportée à un autre Buddha.

LIGNE 3. — नित्राय est le gérondif qui, sous la forme *nissāya*, est d'un usage si fréquent en pâli; il y a pris la valeur d'une particule avec de nombreuses et mobiles nuances de signification. Ici, मातुयोर्नि नित्राय équivaut à très peu près au locatif : «dans le sein de sa mère... dans le dos... etc.» Le sens est justement que le Bodhisattva n'occupe pas une place immuable et précise; car, comme il est figuré par la comparaison qui suit et exprimé par les mots qui la terminent : «Les Bodhisattvas se tiennent et ne se tiennent pas dans le sein de leur mère.» Cette thèse embrumée de mysticisme paraît dérivée des théories de l'école sur le caractère transcendant (लोकोत्तर) de la naissance et de toutes les actions du Buddha.

LIGNE 5. — J'ai dû introduire dans cette comparaison des corrections comme

प्रवाट, उपालम्ब्य, सर्वशः, qui paraissent peut-être un peu hardies, mais sans lesquelles j'avoue que la phrase demeure pour moi inintelligible. Voici comme j'entends le passage, tel que j'en ai constitué le texte : « De même qu'un fil très fin sur lequel on a enfilé (littéralement : soutenant) des boules de corail ou de lapis n'est [directement] visible nulle part à cause de l'obstacle [interposé] (c'est-à-dire des pierres qui le dissimulent), alors que pourtant (il a sa place) il existe réellement partout, de même... » Il ne peut, je pense, y avoir aucune difficulté à prêter à कुसूत्र le sens de « fil menu, faible », quelque chose comme सूक्ष्मसूत्र. विष्टम्भिता se rapporte à la « mobilité » des pierres enfilées, qui empêche de saisir nettement le fil en aucun endroit.

LIGNE 10. — खो, la forme pâli de खलु, prâcrit खु, quelquefois employée dans notre texte à côté de cette dernière. — Il ne peut y avoir de doute sur la restitution de उक्कुटक; la leçon des mss. est curieuse en ce qu'elle montre bien les procédés des scribes, plus familiarisés avec le mot कुटुम्ब qu'avec le terme contenu dans le texte et l'introduisant aussitôt de leur autorité. उक्कुटक ou उत्कटुक est la double forme sanscrite donnée par le *Mahāvīyupatti* (*Dict. de Saint-Petersb.*); ci-dessous, p. 213, l. 7; fol. 108bis, les mss. paraissent pencher vers la forme उक्कुटुक ou उक्कुटिक; le pâli a *ukkuṭika* (cf. Kuhn, *Beiträge*, p. 22); sous ce mot, Childers donne la vraie interprétation du terme; il signifie « accroupi ». La forme même indique un adjectif; l'instrumental उक्कुटकेन se justifie donc malaisément; il n'a sans doute été amené ici que par le voisinage de पार्श्वेन; très probablement c'est उक्कुटका वा पा° qu'il faudrait lire.

LIGNE 13. — भविवादिकया ne peut certainement pas être exact; j'ai écrit भववादि° qui donne une forme grammaticalement correcte, mais un sens qui ne saurait être considéré comme satisfaisant. धर्मवादि° vaudrait mieux, mais s'éloigne trop de la tradition pour paraître certain. — इति marque que कुशलमूलतः est l'explication que l'on donne de ce privilège merveilleux, en sorte qu'on doit traduire : « C'est par l'effet de leurs racines de vertu qu'il faut expliquer ce prodige. »

PAGE 145, LIGNE 2. — La locution आदौ कृत्वा au lieu de *ādīṃ katvā*, que nous trouvons en pâli et qui correspond à आदि कृत्वा du sanscrit régulier, n'est ni très naturelle ni très logique; mais elle reparait ailleurs (par exemple p. 147. l. 8. 15; p. 157, l. 15), et il serait d'autant plus arbitraire de la prétendre changer, qu'elle « pu être influencée par quelque confusion résultant de l'emploi de आदि au locatif comme synonyme de आदौ, tel qu'il est attesté pour le pâli (*Kaccāyana*, II, 1, 18). La traduction littérale est celle-ci : « Depuis le sein de la mère des Bodhisattvas jusqu'au nirvāṇa des Buddhas; » les termes *Bodhisattva* et *Buddha* (Daśabalas) désignent ici les mêmes personnages. Bodhisattvas quand ils naissent. et Buddhas parfaits au moment de leur mort.

LIGNE 4. — Impliquée dans les récits mêmes de la légende, cette notion ainsi dégagée et érigée en théorie est sans doute propre à l'école des Lokottaravādins; elle montre du moins un accord tout spécial avec leur doctrine. — Pour उपपादक je puis renvoyer à mes notes déjà citées, *Journ. asiat.*, 1876, t. II, 477-78.

LIGNE 6. — On comparera, pour ce vers, p. 201, l. 6 et suiv., et fol. 106^b; ces passages ne sauraient, je pense, nous autoriser à remanier ici complètement le texte, encore qu'on en pût être tenté, surtout dans cette première ligne. La seule difficulté que présente ce demi-vers, ainsi rétabli sans nous éloigner de la tradition, réside dans गन्धर्व pour गन्धर्वैः. Mais les exemples analogues de thèmes sans flexion substitués à un cas oblique, ne manquent point dans la langue des Gāthās (Éd. Müller, *loc. laud.*, p. 273); on peut aussi, et c'est le parti auquel je me suis arrêté, considérer गन्धर्वब्रह्म comme un composé équivalent de ब्रह्मगन्धर्व; les termes ont été intervertis, ainsi qu'il arrive ici quelquefois, et, par exemple, dès la page suivante (l. 7) dans प्रसादमुन्दर. — Quant à प्रयामा, on sait que la couleur que désigne cet adjectif est particulièrement estimée (cf. *Dict. de Pétersb.*). — सहित se rapportant à वचन ou à quelque mot de même signification, se retrouve en pâli (conf. Childers, s. v.). *Sahita* étant usité comme synonyme de *samagga* (Childers, s. v. *anuppaddatā*), c'est, je pense, sur cette idée d'accord, d'union, que repose le développement ultérieur de la signification; le mot marquerait essentiellement : « un langage conciliant, doux, aimable. » C'est évidemment le sens le mieux approprié au passage du Brahmajālasutta cité par Childers. Il suffit de l'étendre bien légèrement pour qu'il se prête à l'explication des vers 19 et 20 du *Dhammapada* (M. Fausbøll l'y dérivait, à tort suivant moi, de *sa + hita* = utile, p. 152), où nous pourrions dire, par un tour analogue : « Celui qui donne beaucoup (peu) de bonnes (ou de belles) paroles. . . »

LIGNE 9. — De ce vers et des suivants rapprochez p. 202, l. 5 et suiv., et fol. 107^a. Dans les trois passages les manuscrits ont ब्रह्मिंस (ou ब्रह्मिंस^o) au lieu de la forme ordinaire qui serait ब्रह्मिंस. Cette orthographe, si elle n'est pas un simple prācritisme, s'explique par la nécessité où nous sommes de scander °hīmsām br°. — Cette série de vertus dont la reine prend l'engagement sont désignées un peu plus bas comme l'एकादशप्रकार् षोडश « le Īla aux onze divisions ». Les énumérations pâlies (cf. Childers, s. v. *śīlaṃ*, qui renvoie aux passages afférents de Burnouf et de Hardy; j'ajoute seulement que l'on trouvera maintenant le texte du Īla traduit par Burnouf, dans Grimblot, *Sept Suttas pâlis*, p. 5 et suiv.) ne comptent que dix subdivisions du Īla; elles ne se retrouvent du reste que partiellement dans l'énumération présente. C'est à la classification des dix *kuṣalakarmapāthas* que se rapporte notre liste; elle en reproduit tous les termes, encore que sous des noms et dans un ordre différents pour plusieurs; le onzième terme qu'elle y ajoute est -l'abstention de liqueurs fermentées- qui se retrouve en revanche parmi les dix

Silas de la casuistique méridionale. Du reste, dans le passage correspondant du *Lal. Vist.*, 46, 16, il est question des dix kuṣalakarmas : दश ह्ये कुशलं चरिष्ये. — अनिष्टद्वचन correspond dans les énumérations pâlies à *samphappalāpa*, que Gogerly, Burnouf et Childers rendent par « discours frivole », ce qui traduit également bien notre terme sanscrit (cf. *Dict. de Pétersb.*).

LIGNE 12. — Le changement que j'ai introduit dans cette ligne se fonde non pas seulement sur les passages parallèles dont l'autorité ne saurait être décisive, mais sur les nécessités de la construction. Le nominatif द्वोहं pour द्वोहो n'aurait rien de bien surprenant; mais si l'on construit avec भविष्यति et द्वोहं pour sujet, le nominatif मैत्रचित्ता demeure en l'air, et ne se peut plus placer. En introduisant la lecture des passages parallèles, la phrase se développe régulièrement : « Je ne nourrirai point d'envie pour les jouissances d'autrui ni de haine contre les êtres, me montrant pour tous pleine de charité. » भूतेषु मैत्रचित्ता ne peut être pris en effet que comme apposition au sujet; c'est le double renoncement à l'envie et à la haine qui correspond aux deux termes de l'énumération des kuṣalapathas, *abhijjhā* (अभिधा) et *avyāpāda*. Les autres passages n'ayant pas मैत्रचित्ता, montrent clairement que भूतेषु et, par conséquent, मैत्रचित्ता qui complète le pāda doivent être rattachés non à ce qui suit mais bien au demi-vers précédent. — Au lieu de संज्ञेयं les répétitions favorisent la leçon संज्ञेयं; l'une et l'autre sont également possibles; nous avons rencontré déjà cette forme pâlie en *am*, pour *ami*, de la première personne du futur; nous n'avons aucune raison de l'éliminer ici. L'emploi buddhique de ज्ञयति dans le sens d'« atteindre, acquérir, éprouver » a été aussi noté précédemment, p. 413. Cf. encore quelques vers plus bas संज्ञनिया, संज्ञनियुः, et p. 250, l. 3, विषादं ज्ञयति : « éprouver du trouble, de l'embarras, » etc.

LIGNE 15. — Les passages parallèles ont été rétablis; j'ai rétabli cette leçon; elle est au point de vue graphique d'une restitution très aisée, et rend fort bien compte de la finale longue des manuscrits qui disparaîtrait forcément en lisant par exemple अनन्तरम्.

LIGNE 17. — La tradition de ce vers me paraît beaucoup plus correcte dans le présent passage que dans les répétitions, où nous aurons à faire grand profit des leçons présentes. Pour le sens on peut comparer *Lal. Vist.*, 47, 18 et suiv., où मा मां प्रतिक्रान्ति est représenté par : मा . . . मयि कामतृषा कुल्लव. — कामवितर्को est ici un bahuvrihi : « ayant des pensées sensuelles; » sur le substantif *kāmaritakku*, une des trois espèces de pensées coupables, cf. Childers, s. v. *akusalavittakko*. — Dans cette version du texte on pourrait obtenir un dernier pāda : मयि ब्रह्मचरियसं-कल्पं, formant une proposition complète : « Car je désire observer la continence. » Cependant, et quelles que soient les divergences de détail entre ce texte et celui des autres passages, il est plus naturel de se conformer à l'analogie des répétitions ultérieures, de couper le vers avant संकल्पं et de rejeter ce mot au vers suivant.

Nous échappons ainsi à la nécessité d'admettre un neutre संकल्पं. L'a long de tous les manuscrits dans चारियं° et la finale °वे° de GM s'expliquent de la sorte bien plus aisément. Cela nous amène, il est vrai, à admettre dans le vers une lacune; mais elle se comble sans peine en insérant au commencement de la seconde ligne, वेत्तस्व dont je crois reconnaître l'équivalent moins ordinaire dans le त्रेष्य qu'a conservé la tradition dans les passages ultérieurs; au contraire, en prenant le premier parti, nous n'arrivons qu'à rejeter la lacune au vers suivant où nous ne trouvons pour la remplir aucun point d'appui dans les manuscrits. Le sens du demi-vers ainsi reconstitué ne présente de difficulté d'aucune sorte : « Vois à ne te rendre coupable d'aucune faute vis-à-vis de moi qui veux observer la continence. » Quant au mètre, il suffit de scander brève, comme souvent, la finale de *adharmō*.

LIGNE 18. — Avec प्रतिपू° que portent les manuscrits nous aurions une brève de trop. Il faut scander *saṃkalpān*. — Une difficulté plus sérieuse est celle que présente le मात्तानां, मात्त्यानां, etc. des manuscrits, sur lequel les passages parallèles ne nous prêtent aucune lumière; il paraît certain que ce mot doit cacher le régime de अवोचत्. La conjecture la plus voisine serait encore cette forme भार्यर् dont j'ai parlé plus haut, malheureusement sans en pouvoir rendre compte avec une entière certitude (p. 476). J'ai donc ici, comme plus haut, restitué la forme à laquelle elle correspond sans conteste tout au moins par le sens. — Pour les corrections de la seconde ligne il suffit de renvoyer aux passages déjà cités.

PAGE 146, LIGNE 5. — L'élimination des mots तौ रत्नौ, exigée par le mètre, est ratifiée par les manuscrits dans les deux répétitions. La forme क्षेपयति dans le sens de « passer le temps », garantie ici par la mesure, marque entre le causatif de क्षिप् et le causatif de क्षि, क्षपयति, qui seul devrait avoir cette signification (cf. en effet, p. 201, l. 9; fol. 106^b), une confusion d'autant plus curieuse que *khepeti* est de même, en pâli, la seule forme usitée dans ce sens. Cet emploi de क्षेपयति est d'ailleurs tout à fait familier aux livres du nord, *Lotus* et autres.

LIGNE 6. — Conf p. 203, l. 7 et suiv., fol. 107^a. Dans ces deux passages, les manuscrits paraissent impliquer une lecture कौतूहलपरं संतनित्ता que je ne sais comment construire; dans les trois cas je rétablis संतनित्या d'après l'analogie du vers suivant; l'allongement de la finale de l'absolutif ne laisse pas que de se retrouver ailleurs dans le dialecte des gāthās (voyez quelques exemples dans Müller, *loc. laud.* p. 286). Quant à परं, opposé à मनो ou मनं, les deux leçons sont graphiquement presque identiques; il me semble que toutes deux se peuvent défendre, soit qu'on traduise : « concevant un esprit de curiosité » ou « concevant une extrême curiosité » (cf. बुद्धेः परं cité par le *Dict. de Pétersb.*). — Sur सुन्दर cf. le *Ābdakalpādr.* cité par le *Dict. de Pétersb.*, s. v., 2 b. — On voit ici le désarroi qui règne dans les cas : गतः est pour l'accusatif et अग्र्यण (dans les passages parallèles मूर्ध्नि) pour

le locatif *अत्र*. Il n'est pas moindre dans les nombres; à la p. 9, *संप्रवर्षि*, quoique au singulier, a pour sujet les *देवकन्याः* «elles firent pleuvoir». *प्रवर्षति* a le même sens. plus bas p. 200, l. 12, et *वर्षि*, *Lal. Vist.*, 367, 9.

LIGNE 11. — Ce second demi-vers a dû être entièrement remanié d'après les passages parallèles; il peut servir à faire voir la difficulté qu'offre parfois la constitution du texte pour des parties qui ne se trouvent pas répétées. Je comprends : «Et s'étant arrêtées quelque temps [à la contempler, elles se disent] intérieurement : On ne trouverait pas sa pareille parmi les femmes des devas.» Il n'est besoin de revenir ni sur le thème *स्थिति* du verbe *स्था*, ni sur l'emploi de *अयं* pour *इयं* comme féminin (cf. p. 203, l. 15 : *धेय्यति* . . . *अयन्तं*), à côté de *इयन्तं* que nous avons dans cette page même. Pour trouver la mesure, on scandera, contrairement aux indications de l'orthographe : *sthihiy'antarato*. — La fin de la ligne suivante paraît, dans ce passage, reposer sur une version légèrement différente de celle des répétitions ultérieures; je me suis rapproché autant que possible de la tradition. Le sens est satisfaisant, et, pour le mètre, il suffit de scander **modāyē yādriçīm*, ce qui ne peut faire difficulté. — *यथाप* *pālicisme* pour *यथा + श्रोप* «combien convenable [à la mère d'un Buddha], combien belle!». Pour le pâli, Childers, contrairement à l'usage sanscrit, mais en conformité avec l'origine étymologique, ne donne que la forme *opāyika*. Cf. cependant les var. in *Kaccāyana*, v, 59, comm., et le mot *tadopiya*, pour lequel je renvoie à mes remarques, *Inscriptions de Piya-dasi*, 1, 188. — On mesurera *haratī*. Cf. *मनोहृ*.

PAGE 147, LIGNE 1. — «Que te manque-t-il, ô reine? C'est-à-dire, quel plus grand bonheur pourrais-tu souhaiter?

LIGNE 2. — *चित्रस्तवन* «digne de toutes sortes de louanges».

LIGNE 8. — Nous avons tout à l'heure (p. 145, l. 2) rencontré la locution *आदे कृत्वा* dans un passage où elle se traduisait bien par «depuis». Il en est de même à la dernière ligne de cette page. Le sentiment de sa valeur étymologique reste cependant très net, et par là s'expliquent les nuances diverses de signification qu'elle revêt tour à tour, comme ici, comme plus bas, à la p. 161, l. 7. Un passage ultérieur (p. 211, l. 12) montre indiscutablement quelle est ici la pensée : «elles n'éprouvent de passion pour aucun homme, elles observent la continence avec tous les hommes, à commencer par leur mari.» La remarque se rapporte à la conception miraculeuse du Bodhisattva.

LIGNE 11. — *प्रतिज्ञामस्ति*, plus haut (p. 76, l. 4) nous avions *प्रतिज्ञयति*, à l'exemple du pâli. Je pense qu'il ne peut y avoir de doute sur la suppression des mots que j'ai éliminés; et si j'y insiste ici, c'est que de pareilles répétitions communes à tous les manuscrits, sont caractéristiques pour l'état de la tradition.

LIGNE 15. — On trouvera l'énumération des cinq *nivaraṇas* dans Childers. s. v.

J'ai conservé *अप्राप्ते धर्मराज्ये* qui se peut à la rigueur interpréter : « [même] sans avoir (avant d'avoir) acquis la royauté de la loi; » il me paraît presque certain qu'il faut corriger *अप्राप्ता धर्मराज्या* « jusqu'à l'acquisition du titre de roi de la loi ». Peut-être même devrait-on lire *अप्राप्ते धर्मराज्ये*; il n'y aurait rien d'étonnant à ce que la langue de ce texte construise de la sorte la particule *अ* avec le locatif.

PAGE 148, LIGNE 2. — *न त्रिलम्बः* : « Et il n'y a aucun délai, aucune lenteur, aucune transition; » *ज्ञात इति* revient à peu près à ce que nous exprimerions plus longuement : « Il naît en aussi peu de temps qu'il en faut pour le dire. »

LIGNE 9. — *साम्भिलाषं* « par tendresse pour la reine ».

LIGNE 15. — *प्रतिधियय* ne peut être que la seconde personne pluriel du potentiel, formé à la manière pâlie; il faudrait alors régulièrement *धियाय* avec l'*ā* long; mais le vers ne l'admet pas.

PAGE 149, LIGNE 1. — La leçon *विटार* ou *विडाल* offre encore un exemple curieux de confusions fondées sur l'inintelligence des formes populaires. Le pâli transcrit *ulāra* (= *udāra*) le *उटार* classique; c'est évidemment ce mot qui était primitivement dans le texte; les scribes, que cette orthographe dépayisait, y ont cherché tout autre chose, *विडाल*, qui signifie *chat* et n'a sûrement rien à voir ici. — On remarquera le masculin *धारिणो* (scandez **riṇō*) en accord avec le féminin *प्रमदा*, et *द्वीये* qui ne peut être considéré que comme un génitif, en construction avec *धारयति*.

LIGNE 5. — Rapprochez de ce vers p. 216, l. 1 et fol. 108ter. Dans les deux répétitions nous avons, comme ici (cf. encore p. 225, l. 19), la forme *कोशिकार्क* qui paraît par conséquent hors de doute, dans le sens de *कोशेय* « étoffe de soie ». En sanscrit régulier la forme la plus voisine est *कोशकार्क* qui désigne le ver à soie; peut-être la forme primitive est-elle *कोशिकार्*, dérivé de *कोशिकार्* pour *कोशकार* : « ce qui est produit par le ver à soie. » — Il faut scander *divī*; la même singularité s'observe dans beaucoup d'autres vers, comme p. 156, l. 1, 6, etc.

LIGNE 9. — Le féminin *sa* est ici mesuré bref. — Au vers suivant, *अभिद्वहि* avec *ā* long, comme en pâli, où l'*ā* introduit dans le présent comme équivalent du *guṇa* *रङ्गि* s'est ensuite établi à poste fixe. — Je n'entends pas donner comme certaine la partie de la ligne suivante que j'ai tenté de restituer; on voit du reste que, tel qu'il est, ce demi-vers demeure incomplet; il manque quatre mâtṛas.

LIGNE 14. — Cf. les répétitions de ce vers p. 217, l. 1 et fol. 108ter. — Quant au vers suivant et à la suite, ils reviennent p. 217, l. 16 et suiv. et fol. 108ter. *पिल्ल* pour *पल्ल* comme *क्लिष* pour *क्लेष*, etc. Ici *पिल्ल* n'étant plus compris a donné naissance à *पि लक्ष्मी*, et *पि* est tombé comme contraire au mètre; à la p. 197 les scribes ont eu recours à une autre conjecture, en écrivant *पि लक्षणा*

qui a du moins l'avantage de témoigner positivement en faveur de la forme पित्त; je n'ai pas hésité à la rétablir. — Je doute fort que भुतेभिर् mérite d'être maintenu; les deux autres versions ont भुताय; et en général, il n'est en effet, dans cette description, question que d'un bras, du bras droit (*Lal. Vist.*, 94, 20. Beal, *Romantic Leg.*, p. 43); peut-être l'emploi assez irrégulier du datif भुताय aura-t-il paru intolérable à quelque copiste; l'â de भुताभिर् pourrait même faire penser que l'erreur est purement matérielle. — प्रतिवृम्भता (et d'après cette analogie विवृम्भमाणा, *Lal. Vist.*, 94, 22, mal compris par le traducteur tibétain) doit signifier : « se déploya (déploya son corps en étendant le bras) avec grâce. » La vie chinoise a gardé le souvenir de ce détail quand elle compare Mâyâ, dans ce moment de la naissance, à un arc-en-ciel « stretching athwart heaven » (Beal, *Rom. Leg. of Sâkyâ Buddha*, p. 43). Le même sens se vérifie dans un passage pâli, *Jâtaka*, 1, 12, 22 : « *Dipaṇkaro . . . . buddhalîhâya . . . . vijambhamâno sîho viya . . . .* » : « *Dipaṇkara* [se déployant, c'est-à-dire] se mettant en mouvement comme un lion, avec la grâce propre aux Buddhas. . . . »

LIGNE 18. — Conf. *Lal. Vist.*, 64, 14 : दृशनख तद कृत्वा : « ayant salué à dix doigts, » c'est-à-dire des deux mains portées au front.

PAGE 150, LIGNE 1. — अमरगर्भसुकुमार « tendre, délicat comme un enfant des immortels ».

LIGNE 4. — « Dis ce que nous devons faire; vois! déjà c'est fait; n'aie donc aucune préoccupation. »

LIGNE 6. — La vraie lecture serait sans doute सुसंप्रज्ञाना, d'après *Lal. Vist.*, p. 95, l. 5. Conf. aussi plus bas, p. 206, l. 12. — Si le texte est exact, la répétition नगरनगरा ne peut avoir qu'une valeur intensive : « des villes et des villes; » mais il est bien possible aussi qu'il y faille substituer la lecture नगरनिगमा qui rentre plus dans les habitudes de style de nos légendaires.

LIGNE 13. — Le locatif °द्वारे n'est pas correct en construction avec उपगम्य; ce n'est pas à dire qu'il ne soit pas exact, si aisé que soit d'ailleurs le changement eu °द्वारं.

LIGNE 15. — Dans le premier demi-vers, le mètre nous force à lire व्रवीहि pour ब्रूहि des répétitions, et ब्रवीहि du présent passage. Il serait sans doute préférable de changer aussi लक्षणा en लक्ष que nous avons déjà rencontré et signalé; nous échapperions par là à la mesure *vidhijñāḥ*, et à la mesure ॐॐॐ pour l'avant-dernier pied. — On remarquera le caractère prâcritisant de l'orthographe यज्जु° des manuscrits pour यय° ou यदि अज्जु°. — Au vers suivant, scander *uvācā*.

PAGE 151, LIGNE 5. — संका pour शंका; j'ai, fidèle à ma règle ordinaire, respecté une irrégularité que la tradition consacre unanimement.

LIGNE 6. — Les manuscrits ont ici तेषु qui est contraire au mètre; dans le vers précédent, la répétition de la p. 218 porte तेषां au lieu de तेषु que réclame le vers, et même la construction, le locatif étant dans ce cas beaucoup plus naturel que le génitif. C'est qu'en effet l'orthographe तेषु sert aussi, dans le dialecte des gāthās, pour तेषां quand la dernière est mesurée brève; les confusions sont donc faciles entre les deux. Dans le demi-vers même qui suit, la forme de génitif तेषु est commandée par le mètre. — « La poussière ne souille pas leurs pieds quand ils marchent. » On pourrait aussi, en prenant क्रमवत् pour sujet, construire, d'après l'analogie de *Lal. Vist.*, 130, 11 : « leurs pieds, quand ils marchent, ne soulèvent pas de poussière. » En tout cas, le sens général n'est pas douteux; il s'agit du privilège attribué aux devas, de marcher sur la terre sans l'effleurer.

LIGNE 8. — J'ai corrigé दृष्टिपथा malgré l'autorité des manuscrits dans les trois passages. यथा ne se construit pas naturellement, et le nouveau composé donne un sens excellent : « ils répandent le calme, la paix dans tout ce qu'atteignent leurs regards. »

LIGNE 11. — La lecture de ce demi-vers où l'analogie des passages parallèles, eux-mêmes assez mal conservés, paraît n'être pas rigoureuse ni complète, présente quelque incertitude. प्रदेव, pour देव ou अतिदेव, me semble particulièrement suspect. Voici le sens tel qu'il ressort de mes corrections : Ils sont venus « pour avoir le bonheur de saluer le dieu des dieux et des mortels, ce lion parmi les hommes ». — Au vers suivant, nous retrouvons मयि ou मये comme forme de l'instrumental, déjà signalée précédemment.

PAGE 152, LIGNE 1. — La désinence °बलेन donnant un sens satisfaisant et complet me paraît indiquer que cette partie du vers est intacte. C'est cette considération qui m'a déterminé à combler la lacune que le mètre dénonce, non pas en transportant ici le गोर्वचलभावितशरीरो des répétitions, mais en admettant, à titre de conjecture असनाता dans le premier pāda. — Pour la ligne qui suit, conf. ci-dessus, p. 400.

LIGNE 8. — निषण्मात्रा devrait, d'après l'usage ordinaire de मात्र dans ces sortes de composés, signifier « à peine assis. » कंचित्कालं qui précède paraît, il est vrai, s'accorder mal avec cette interprétation; il semblerait impliquer ce sens : « Après être un moment restés seulement assis, » c'est-à-dire, après être d'abord restés assis sans rien faire d'autre, sans parler. Mais j'aime mieux, malgré cette difficulté (cf. cependant p. 157, l. 11, note), m'en tenir au premier sens qui est garanti par l'usage, et admettre que कंचित्कालं marque un temps très court, comme le semble du reste impliquer एव. Je traduis donc : « à peine assis depuis un moment. »

LIGNE 10. — Il serait très simple de compléter le vers au moyen des répétitions citées; mais, quoique semblable par le sens, la version du présent passage paraît

avoir différé dans des détails de forme; c'est ce que prouvent et la présence de अनु-ज्ञातो, qu'on ne peut prendre pour une corruption mécanique de उत्पन्नो, et l'ordre différent des mots. Le plus sage est de constater que la stance est incomplète.

PAGE 153, LIGNE 1. — Le sens de विगलित «brillant, resplendissant» a déjà été indiqué dans ma *Légende du Buddha*, 2e édit., p. 256. Il serait aisé de grossir le nombre des passages cités. J'en ajoute seulement quelques-uns : *Lal. Vist.*, 91, 4; 141, 15; 251, 2; 284, ult. (विगलित); 417, 9.

LIGNE 3. — Si la correction अभिर्काञ्चितं est fondée, nous sommes forcés par le vers d'admettre cette mesure °kāl'abhi°, avec élision de aũ final, comme en pâli (*Kaccâyana*, 1, 4, 9). Le sens est simple : «le Buddha si longtemps désiré.»

LIGNE 7. — La destruction définitive des kleśas équivalant à l'acquisition de la dignité d'arhat, on peut dire que le Bodhisattva, au moment où il entre dans sa dernière vie, ne les a pas encore supprimés, car autrement il eût été arhat dans sa carrière précédente; il serait par conséquent entré dès lors dans le Nirvāṇa.

LIGNE 11. — स्पृहानुपस्मिन् paraît signifier : «qui ne s'approche [même] pas de l'envie,» c'est-à-dire, qui est entièrement affranchi de l'envie. — De परिभावित्त्व, à la ligne suivante, on rapprochera परिभावना, p. 97, l. 8 : «par la méditation des actions vertueuses.» La construction de la phrase entière est assez embarrassée : «à cause aussi de l'attente où est le monde d'un suprême Puruṣa, se disant : «Celui-là sera Buddha.»

PAGE 154, LIGNE 3. — La suite des idées a été marquée dans l'Introduction. La naissance de Rāhula, si merveilleuse qu'on la suppose, et même en l'expliquant, comme il est fait ici, à la façon de la naissance de Buddha lui-même, ne saurait être rangée en effet parmi ces naissances qu'on appelle अणुपादक et dont le propre est de se produire soudainement, sans l'intervention, même purement mécanique, de parents quelconques.

LIGNE 6. — Au lieu de विलम्बाहि, on pourrait conjecturer विचारेहि : «ne perds pas de temps à réfléchir, à discuter;» mais la première lecture ne s'éloigne guère plus que la seconde de la tradition et donne un sens plus net. Conf. d'ailleurs *Lal. Vist.*, 256, 4; 266, 4. — Le vers exige la longue वृद्धो; sur cette forme, voy. ci-dessus.

LIGNE 9. — L'équivalence de ॐ et —, même dans des cas où les règles rigoureuses de la métrique classique la repoussent, est trop habituelle dans la métrique buddhique pour que la mesure chandākō paraisse impossible ici, au premier pied d'un vasantatilakā. Cependant, une autre possibilité reste ouverte, c'est que इन्द्रकः ne soit que le représentant régularisé d'une forme antérieure comme इन्द्रो, qui est l'orthographe pâlie de ce nom propre. — Le dernier pāda est incomplet; mais le

sens est clair : «Chandaka répand des larmes accompagnées de ces cris de détresse, pour éveiller les gens du palais endormis.»

LIGNE 12. — Il y a dans ce demi-vers deux épithètes que je considère avec une certitude inégale, comme corrompues : वरकोशभागा se peut à la rigueur entendre : «portant des trésors précieux;» mais cette application de कोश à des bijoux, à des joyaux, me semble contraire à l'analogie, partant peu vraisemblable, et je corrigerais volontiers वरकोशभागा (ou °कोशिका) «portant de précieuses étoffes de soie». Cf. ci-dessus, p. 494. Dans वाष्पयसंस्तरगता, la première partie du composé, वाष्प, est clairement fautive; il ne peut être question de larmes dans cette description du calme voluptueux du harem opposé à la désolation où il devrait être plongé; je proposerais par exemple de le corriger en वासोय° «étendues parmi des flots de parfums».

LIGNE 18. — Sur नलम्बक, conf. ci-dessus, p. 466. — Je n'insiste pas sur les corrections que j'ai dû introduire dans ce vers; j'espère qu'elles se défendront d'elles-mêmes. Une seule, la substitution de वसुपुरे à सुपुरे de la tradition, me paraît douteuse, à cause surtout de la double résolution du spondée initial; à coup sûr सुर des manuscrits en implique au moins une, s'il n'est point fautif.

PAGE 155, LIGNE 2. — Cette «mère aux yeux beaux, grands et remplis de tendresse» ne peut être que Prajāpati Gautamī, sa belle-mère. — J'ai, dans संप्रयमान et निद्राभिभूत, respecté l'orthographe des manuscrits qui s'est réglée sur les nécessités métriques en écrivant par ā bref ces deux féminins. L'expression संप्रयमान est, du point de vue du sens, assez surprenante; il est clair que la reine, qui dort, ne voit rien; si la leçon est exacte, il la faut prendre dans ce sens : «ayant sous les yeux cette séparation douloureuse.» Il reste que l'antithèse naturelle serait, non pas न विजानति आलपन्तं, mais : «elle ne s'en doute pas, elle ne s'en aperçoit pas.» On obtiendrait cette opposition presque indispensable entre les deux termes en lisant संदर्श्यमान : «avertie d'une séparation si cruelle, elle n'entend pas mes gémissements, plongée qu'elle est dans le sommeil.» Un causatif comme संदर्शयति se peut à merveille construire avec un double accusatif, et admettrait conséquemment fort bien l'emploi passif que je suppose.

LIGNE 7. — वा se doit scander bref. — कै गुणं करोति signifie, je pense, littéralement : «quel mérite, quel avantage présente-t-elle;» en d'autres termes : à quoi sert cette armée?

LIGNE 10. — «Surtout le jour manquant», c'est-à-dire surtout au milieu de la nuit. C'est, on le sait, à minuit que s'opère l'Abhinishkramaṇa, la fuite de Sidhārtha (Lal. Vist., 256, 2). — Scandez : kilā.

LIGNE 14. — बिहिन्यत, formation anormale de बि- हन्; je trouve en pâli une dérivation analogue. rihāṇāṇā (Jātaka, 1, 359, 4), dans le sens de «trouble, émo-

tion » qui se tire aisément de l'usage de विह्वल्यते. — Le dernier pāda, tel qu'il nous est transmis, est trop court d'une brève. Il serait naturel de construire समर्थ avec °पुत्राणि; mais जनयितुं, qu'il faudrait substituer à जनये, nous donne une brève là où une longue est nécessaire; j'ai ainsi été amené à lire जनयेयु (pour °युः) et à considérer समर्थ comme épithète de विह्वल्य, et comme pris absolument dans le sens de : « suffisant, capable d'arrêter. »

LIGNE 17. — यदि coupe le composé qui est réellement भेरोमृदङ्गशब्ध°. On peut comparer, entre autres exemples analogues dans le sanscrit buddhique, *Lal. Vist.*, 53, 15 : त्रामरणा चान्तकरः; 86, 10 : धर्ममेव मोचरः; 111, 13 : महापद्मो यथोद्भवः; 452, 7 : मारु जित सेना; 462, dern. l. : गङ्गा यथा बालिका. — विबुद्धि qui a le sens du conditionnel : « elle ne s'éveillerait pas, » est un témoignage de plus de la confusion déjà signalée, dans la langue de notre texte, entre l'aoriste et le potentiel. De l'aoriste विबुद्धि rapprochez l'aoriste pluriel बुद्धिषु du *Lal. Vist.*, cité ci-dessus. — Si la restitution °प्रवर्मादिकेहि est exacte, il faudrait admettre ici un composé avec cette insertion de *m*, dont nous avons eu déjà plusieurs exemples, confirmés par les faits semblables du pâli. Mais cette conjecture n'est pas d'une évidence qui s'impose; on pourrait lire peut-être ग्रमेप्रवर्मादिकेहि. En tous cas, la proposition est coupée avant ce mot; il doit être construit avec le pāda suivant où il est régi par सोपितं.

LIGNE 21. — La confusion de स et de स est si facile et si fréquente que la correction de पप्र्यासि, qui ne donne pas de sens, en पप्र्यासि, peut à peine passer pour une conjecture. Il importe de le remarquer; car cette forme est intéressante et curieuse : c'est un reste du subjonctif, un véritable *let* : « vois ! » Le cas n'est point unique; nous allons tout à l'heure (p. 157, l. 3) trouver गच्छासि : « marche ! », coordonné avec les impératifs अग्रक्रमन्तु et लभन्तु; la suite ramènera plus d'un exemple semblable. J'ai déjà signalé les deuxièmes personnes pluriel de l'impératif en आद्य auxquelles je suis disposé à reconnaître, avec M. Pischel, la même origine. On trouvera dans ces faits une confirmation décisive des remarques ingénieuses de ce savant sur certaines traces du subjonctif qu'auraient conservées les textes pâlis (*Zeitschr. für vergl. Sprachf.*, xxiii, 424-25). Nous y reviendrons un peu plus loin — दिवि est, comme précédemment et comme quelques lignes plus bas, à scander : divī.

PAGE 156, LIGNE 5. — On se souvient que, d'après la légende, le cheval Kaṇṭhaka naît au même moment que Siddhārtha, *Lal. Vist.*, 109, 4. Le vers, on le voit, suppose kuryā.

LIGNE 11. — Il n'y a pas à revenir sur la mesure tasyā. Quant à उपनामयति, l'emploi de ce verbe dans la langue buddhique avec le sens de « apporter, offrir, donner » est assez connu. *Lal. Vist.*, 68, 11; 70. 14; 73, 18, etc.

ne peut sauver cette interprétation qu'en introduisant dans le texte plusieurs conjectures. Il est plus prudent de nous rabattre sur une explication que recommande l'analogie du pâli : *saññañ karoti* y a le sens de : « se faire une idée, penser, » puis « se préoccuper », et en donner des marques extérieures. On en trouvera des exemples dans Childers. Il me paraît seulement, abusé par une apparente analogie de l'anglais, ne pas établir entre les deux sens la relation, la filiation véritable. En nous appuyant sur cet emploi nous pouvons traduire littéralement : « On s'imagine simplement ceci : C'est Kaṇṭhaka qui le porte, [mais, en vérité,] ce sont les devas qui transportent, soutenu sur leurs mains excellentes, le maître de la parole qui répand des rayons merveilleux. » Nous sommes ainsi ramenés pour मात्र à une acception voisine de celle que nous avons signalée p. 496, sans oser l'admettre comme certaine : « On n'a pas d'autre idée que . . . »

LIGNE 13. — On approuvera, je pense, les additions पुर्वरं et अहं par lesquelles j'ai essayé de rétablir l'intégrité du mètre. — प्रवेक्ष्य, avec la désinence प्राप्ति, pour प्रवेक्ष्यामि.

PAGE 158, LIGNE 1. — च, comme souvent, est ici proclitique et non enclitique : « Après s'être approché de l'arbre de l'intelligence, et avant d'avoir acquis la plénitude de la science . . . »

LIGNE 10. — सत्त्वकये : « Dans tout le corps, dans toute la multitude, des êtres, parmi tous les êtres. »

LIGNE 14. — अनाकांक्षमाणानां : « Même sans qu'ils le désirent, sans qu'ils en marquent la volonté expresse. » Le sens général de la phrase est celui-ci : « De même qu'un Cakravartin se meut naturellement à travers l'espace, de même que la marche d'un Buddha parfaitement accompli, en vertu du pouvoir merveilleux qui lui est inhérent, produit d'elle-même sur la terre tous ces effets d'abaissement, de relèvement, que l'on décrit, de même la vue de la chair appartient au Buddha naturellement, « par définition » (लक्षणमात्रेण).

PAGE 159, LIGNE 3. — Ceci est la formule même des doctrines propres à l'école des Lokottaravādins, celle que l'on retrouve ainsi exprimée dans les sources tibétaines et chinoises : « il n'est rien dans les buddhas qui appartienne au monde. » Wassiljew, *Buddhismus*, p. 250, note, p. 258. — समुदागम marque l'acquisition de l'intelligence, « la connaissance parfaite, » cf. ci-dessus, p. 3, l. 6.

LIGNE 5. — प्रवृत्तं « le mode d'action ».

LIGNE 8. — J'avais pensé d'abord à écrire अष्टप्रज्ञादिका. Nous retrouvons dans les écrits pâlis une énumération de cent-huit pudgalas (*Khudd. Pāṭha*, p. 7, et dans le *Journ. Roy. As. Soc.*, p. 315, p. 333-4. Cf. Childers, s. v.), embrassant toutes les catégories d'individus qui sont dans les quatre voies. comme le dit notre texte,

«jusqu'à l'arhat» inclusivement. Mais अदिक, de notre composé, impliquerait, au-delà, d'autres classifications dont nous ne voyons pas de traces. Nous avons du reste rencontré déjà la forme अष्टमक dans un passage où elle paraissait signifier «composé de huit parties» (p. 120, l. 9), et s'appliquer à la loi. Si nous adoptons ici la même interprétation, nous pouvons traduire : «Les pudgalas, jusques et y compris l'arhat. composés de huit classes, etc.» c'est-à-dire, que l'on distingue en huit espèces, ou que l'on classe encore d'autre façon (en quatre, en cent-huit, etc.). Comme l'indique Childers, *Khudd. Pāṭha*, p. 334, les huit pudgalas seraient les quatre *mārgasthas* et les quatre *phalasthas*. Je crois que nous pouvons nous en tenir à cette explication. — La valeur exacte du terme qui précède, चतु-त्वपरिच्छया, demeure assez obscure; je le prends comme déterminant le mot qui le suit immédiatement : «les pudgalas que l'on distingue en huit espèces par l'examen de la possession de la vue,» c'est-à-dire : suivant le degré de vue (ou de sagesse, puisqu'il s'agit du *prajñācakshus*) qu'ils possèdent.

LIGNE 10. — La correction मनोविभुता est malheureusement toute conjecturale; j'ajoute que, comme la double correction मनोविभु aux lignes 6 et 7 de la page suivante, elle me satisfait fort peu; je ne l'ai admise dans le texte que faute de mieux. Un point me paraît certain, c'est qu'il ne faut pas séparer ce passage des deux suivants, malgré leur apparente diversité; de अनोविभो ou अतोविभो à अवोधिषौ la distance, dans l'écriture de nos mss., n'est pas infranchissable; la syllabe qui reste, त्ता, se transforme aisément en ता pour donner le nom abstrait que je crois reconnaître ici. Si j'ai raison, le masculin स se rapporterait au neutre चतुः, ce qui ne saurait nous surprendre. La proposition entière, en supposant la lecture मनो-विभुता, se pourrait rendre : «Cette vue consiste dans la possession intellectuelle des dix forces.» Mais, je le répète, la restitution मनोविभु me semble, et par des raisons graphiques et par des raisons tirées du sens, excessivement contestable. — Sur ces dix forces d'un Buddha, comp. *Lotus*, p. 783 et suiv. Aux énumérations que Burnouf signale, je puis ajouter celle de la *Mahāvīyutputti*; je corrige les fautes évidentes : स्थानास्थानज्ञानबलं; कर्मविपाकज्ञा°; नानाधिमुक्तिज्ञा°; नानाधातुज्ञा°; इन्द्रियपरिपृक्षा°; सर्वत्रागमिनोप्रतिपदूक्षा°; सर्वध्यानविभोक्तसमाधिसमापन्निबलं; संकल्पेप्रव्यवदानबलं; व्युत्थानसर्वज्ञानबलं; व्युत्थानज्ञा°. Je ne la donne que comme un exemple nouveau des variations infinies qui se glissent dans les énumérations buddhiques. Elle n'apporte aucun élément d'information réellement utile. Je ne m'arrête ici qu'aux difficultés propres à notre liste, et aux obscurités qui résultent soit de l'état du texte, soit des divergences par lesquelles il s'écarte des listes qu'a interprétées Burnouf. Et tout d'abord il me paraît certain que la présente énumération est versifiée; plusieurs de ces āryās, lourds et scolastiques tant que l'on voudra, sont presque intacts; d'autres, il est vrai, ont bien souffert; je crois pourtant que le desin métrique s'en laisse encore démêler; je les ai donc disposés métriquement.

sans prétendre pourtant reconstituer partout la régularité des vers. Il est un point qui intéresse le sens et pour la fixation duquel ces indications métriques sont d'importance. En récapitulant l'énumération, on trouve rigoureusement onze connaissances et non pas dix; pour les ramener au chiffre nécessaire, je ne vois que deux moyens, c'est de fondre en une seule soit les deux forces énoncées dans le dernier âryâ, soit les deux qui sont ainsi exprimées : क्लेशव्यवदानं वेत्ति et ध्यानसमापत्तिं वेत्ति. Le premier parti semblerait conseillé par l'habitude, qui règne dans le début, de faire suivre de son numéro d'ordre la définition de chaque force; अहम् बलं devrait se rapporter à ध्यानसमापत्तिं वेत्ति et बलं नवमं à पूर्वनिवासं वेत्ति. Mais les deux dernières forces qui se trouveraient ainsi fondues sont distinctement séparées dans l'une et l'autre listes connues; au contraire, les deux autres sont effectivement combinées dans la liste pâlie, et on verra que les nécessités du sens paraissent garantir l'authenticité supérieure de cette formule. En outre, il semble, malgré les grandes incorrections qui subsistent dans le détail, que la répartition des pādas recommande la seconde combinaison. Si le demi-vers commençant par क्लेशव्यवदानं devient ainsi un peu trop long, il suffit pour le pouvoir mesurer, de changer en च le वेत्ति final; la correction n'est ni violente ni tirée de loin; du même coup elle restitue le mètre et établit entre les deux termes क्लेशव्यवदानं et ध्यानसमापत्तिं le lien naturel et nécessaire entre deux éléments d'une force unique. Je n'insiste pas sur les libertés de prosodie que nous sommes forcés d'admettre; le lecteur les reconnaîtra d'autant plus aisément que ce sont les mêmes auxquelles notre texte nous a constamment habitués. On remarquera seulement que, aux lignes 5 et 6, les formes pâlies दुतियं et ततियं entreraient peut-être mieux dans le vers. Le demi-vers, qui commence par नानाधातुकं est trop court; il y a un remède qui se présente d'abord à l'esprit, si l'on compare l'expression de cette même force dans le *Jina Alaṃkāra* (dans Burnouf, p. 785); il consisterait à ajouter अनेक, en lisant अनेकनानाधातुकं. Le demi-vers de la ligne 8 est aussi incomplet; il deviendrait régulier en substituant बलं भवति à बलं च. Celui de la ligne 11 se complète en insérant devant बलं un च qui devant le ब a pu tomber facilement, et en lisant. à la façon pâlie, पूर्वनिवास au lieu de पूर्व°. Enfin la première ligne du dernier âryâ est, dans chacune de ses deux moitiés, trop courte d'une mātṛā au moins; il ne servirait de rien de suggérer, pour la régulariser, quelque expédient hypothétique. — La plupart des termes de la présente énumération se rapprochent étroitement des définitions rapportées et interprétées par Burnouf, et ne font point difficulté. Je relève d'abord ceux qui s'équivalent avec certitude. Ce sont les numéros 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10 de notre liste qui correspondent respectivement aux numéros 1, 2, 3, 4, 8, 9, 10 de la liste du *Jina Alaṃkāra*, et, sauf le numéro 2 qui y manque, aux numéros 1, ., 3, 4, 8, 9, 10 de la liste du vocabulaire.

C'est entre les termes 5-6-7 des trois énumérations que la concordance est moins frappante. Le septième de notre liste se retrouve bien dans les autres (conf. *Mahāvīyutp.*, III); réunies dans la liste pâlie, les deux parties qui le constituent sont séparées dans celle du vocabulaire : à क्लेशव्यवदान correspond le n° 7 de cette énumération (Burnouf, p. 788), क्लेशव्यवधानभुक्त्तान्नलं, que Burnouf corrigait en क्लेशव्यवधानमुक्त्ता°; à ध्यानसमापत्ति l'énoncé, plus développé, du sixième terme. Burnouf avait tort de vouloir changer en व्यवधान le व्यवदान de son ms.; garanti dès lors par le pâli *vodāna*, il est garanti maintenant par sa répétition dans le présent passage; il reparait dans d'autres encore; j'en citerai un que l'on retrouvera ci-dessous (fol. 365°), où il est dit des buddhas : ये ते सर्वेषां ध्यानसमाधिविमोक्षसमापत्तीनां च संक्लेशव्यवदानं यथाभूतं संप्रव्रजन्ति. Cette formule achève de justifier notre répartition des mots dans le texte et donne raison à l'observation de Burnouf (p. 788) sur la grande analogie du cinquième terme du vocabulaire pentaglotte avec le septième du *Jina Alaṅkāra*. Les deux termes n'en font qu'un en réalité. La formule que nous venons de citer n'est, en effet, que la transcription sanscrite de celle du *Jina Alaṅkāra* pâli. Seulement, Burnouf n'en a pas reconnu le sens; la vraie traduction est indubitablement celle que donne M. Hardy, *Man. of Budh.*, p. 380-381, n° 7 : व्यवदान signifie, en effet, « suppression, purification, » et je traduis littéralement : « qui connaissent exactement la suppression de kleṣa de toutes (c'est-à-dire, la suppression du kleṣa, du mal moral, par toutes) les samāpattis (cf. Childers), etc. » C'est à ce même sens que doit être ramené ici notre texte, soit que l'on prenne क्लेशव्यवदानं comme un adjectif se rapportant à ध्यानसमापत्ति, soit que, au lieu de °समापत्तिं च que j'ai proposé, on consente à corriger °समापत्तीनां. — Le cinquième terme de notre énumération पश्युषचरितकुशलानि वञ्चि se traduit : « il connaît le mérite de la conduite des autres hommes. » Il présente assez d'analogie avec le cinquième du vocabulaire pentaglotte et le septième du *Jina Alaṅkāra*, si l'on entend, comme il paraît inévitable, les « degrés des sens » dont ils parlent, comme une autre expression des « degrés » dans le mérite des actions dont ces sens sont les organes nécessaires. Je remarque, en passant, que la traduction de Hardy (*loc. laud.*, n° 6) pour ce terme, suppose une interprétation entièrement, et même une lecture partiellement différente de celle du *Jina Alaṅkāra* (°parovariyattavemattalān°, et *atta* = ब्रह्मा); elle s'accommode trop mal du génitif *parasattānaṃ parapuggalānaṃ*, pour être très vraisemblable; il serait curieux de savoir si la méprise sur laquelle elle paraît reposer, est ancienne ou récente. — Notre sixième terme exprime, sous une forme un peu différente, la même idée que le cinquième de la nomenclature du *Jina Alaṅkāra* : « il connaît la force bonne ou mauvaise (c'est-à-dire, dans le sens de la récompense ou dans le sens du châtiment) du karman, » du mérite ou du démérite résultant des actions. On voit que, ainsi exprimée, cette force se rapproche plus étroitement

encore que dans les énumérations citées par Burnouf, de la seconde, telle qu'elle est définie dans le vocabulaire pentaglotte. Je dois dire même que, ce terme du *Jina Alaṃkāra* n'ayant pas d'autre correspondant exact dans le vocabulaire, il me paraîtrait infiniment plus naturel, si l'on tient à établir une concordance, d'en rapprocher le second du vocabulaire, plutôt que d'identifier les termes des deux listes qui, sur l'une comme sur l'autre, figurent au second rang. — Je n'ajoute plus qu'une remarque : l'expression que reçoit ici le troisième terme, parle en faveur de l'interprétation des tibétains (Foucaux, p. 46, note) et de celle des singhalais que reproduit Hardy (*loc. laud.*, n° 4), et contre l'explication qu'a inspirée à Burnouf le commentaire du *Jina Alaṃkāra* (p. 785). La seule traduction que nous puissions tirer de notre texte est : « Il connaît l'univers composé de divers *dhātus*, » c'est-à-dire nécessairement, dans cette association, de plusieurs *loka-dhātus*, de différents mondes.

PAGE 160, LIGNE 8. — Pour les dix-huit «lois indépendantes», cf. l'appendice du *Lotus*, p. 648 et suiv. La différence la plus saillante entre la liste du *Jina Alaṃkāra*, donnée par Burnouf, et la présente énumération, concerne le premier groupe de six dharmas. Ils sont obtenus, dans la liste pâlie, en multipliant le triple caractère de la science du Buddha, irrésistible quant au passé, quant au présent et quant à l'avenir, par le double aspect de ses actions, suivant qu'on les considère comme précédées ou comme dirigées par elle. Je crois que notre tradition est préférable : elle distingue, comme l'autre, les trois caractères de la science du Buddha, et trouve les trois conditions suivantes dans l'influence que cette science exerce sur les actions, sur les pensées, sur les paroles du Buddha. En effet, d'une part, la distinction, impliquée par la première liste, de deux conditions diverses, suivant que la science précède ou dirige les actions, est d'une subtilité vraiment inintelligible; il est bien plus naturel de considérer les deux adjectifs *ज्ञानपूर्वगमं* et *ज्ञानानुवर्ति* comme deux synonymes qui se complètent et s'expliquent l'un l'autre, mais s'appliquent en somme à un fait unique. D'un autre côté, *kāyakarma*, qui est employé dans l'énumération pâlie, ne s'emploie pas pour désigner les actions, en général, mais seulement en opposition avec *vākkarma* et *manahkarma*, suivant une classification bien connue, qui correspond à notre triple catégorie : actions, paroles, pensées. La présence de *kāyakanuṃāṃ* doit donc faire attendre ses deux corrélatifs; et leur absence dans la liste en question prouve simplement qu'elle est incomplète. — Dans le second groupe de six dharmas, un seul terme diffère entre les deux listes : *स्मृतिये हानिः* remplace le *dharmadesanāya hāni* du pâli; c'est «dans sa mémoire», non dans «son enseignement de la loi», que le Buddha est censé n'éprouver aucune défaillance; encore pourrait-on rapprocher davantage les deux termes en admettant que *स्मृति* désigne ici l'enseignement traditionnel, par analogie avec

l'emploi qu'il reçoit dans la terminologie brâhmanique. Cet usage n'est point étranger au style buddhique, conf. 199, 7. — Reste le dernier groupe où deux termes seulement se correspondent à peu près exactement dans les deux listes : *ravâ* et *रवितं*, *appaṭisaṁkhāna upekkhā* et *अप्रतिसंख्या उपेक्षा*. Nous entendrons le premier dans le sens indiqué par le glossateur pour le terme pâli : « action violente, » bien qu'on ne voie pas clairement comment ce sens se dérive de la racine *ru*; dans le second, au lieu d'un composé dont la première partie est nominale, nous avons en sanscrit deux mots, dont le premier est un absolutif; on traduira : « la négligence n'ayant pas réfléchi » (conf. *प्रतिसंख्या* dans la terminologie buddhique, que le *Dict. de Saint-Petersb.* rend bien par « conscience »), c'est-à-dire, pour n'avoir pas réfléchi, par légèreté. — Les autres termes sanscrits, différents par la forme des mots pâlis, s'en rapprochent du moins par leur signification. On remarquera l'orthographe pâlie de *खलितं*, pour *स्खलितं*, qui signifie d'une façon générale, « erreur, faute »; *मुषितस्मृतिता* « l'état de celui dont la pensée, la raison est dérobée, fait défaut », trouve, je crois, son commentaire dans le n° 15 de M. Hardy : « La possession d'une sagesse à laquelle rien n'échappe en aucun lieu. » *असमाहितचित्तं* s'explique de soi-même et correspond bien sinon au pâli *vedāyitattaṁ*, du moins à l'interprétation qu'en fournit le scoliaste. Le sens de *नानात्वसंज्ञा* est moins évident; si pourtant l'on compare *avyāvaṭamano* de l'énumération pâlie, il est permis de comprendre ce terme : « il n'y a pas d'idée de diversité, » c'est-à-dire que le possesseur de cette force concentre tellement l'effort de sa pensée sur chaque objet donné que tout le reste est pour lui comme s'il n'existait pas. — La liste du *Mahāvīryūtpatti* (v) est, sauf l'ordre dans lequel les termes sont énumérés, parfaitement semblable à la nôtre.

PAGE 161, LIGNE 2. — Je n'ai pas à revenir sur les difficultés générales de ce passage; on en trouvera dans l'Introduction, un essai de traduction. Elles se compliquent de quelques obscurités de détail. *अधिवचन*, par exemple, qui signifie proprement « dénomination », ne peut avoir ici cette valeur, et doit nécessairement être à peu près synonyme, ou du moins équivalent de *व्याकरणं* « description, révélation ».

LIGNE 4. — Nous aurons occasion de revenir plus utilement sur les mots *ऋषि-वदन* et *मृगदाव* et sur leur orthographe, à propos de leur étymologie légendaire.

LIGNE 7. — Ici encore, l'expression *आदौ कृत्वा* comporte une nuance particulière de signification (cf. ci-dessus, p. 489 et 493). Ainsi qu'on le peut voir par l'Introduction, le sens auquel il me semble que nous devons nous arrêter est le suivant : « les dix bhūmis sont décrites en prenant pour commencement, c'est-à-dire pour type, le Buddha Ākṣyamuni. »

LIGNE 11. — *ततो* : « c'est pour cela que . . . ; » de même plus bas.

LIGNE 18. — La correction ग्रसेसि permet une construction régulière : « Jamais, tandis qu'il passait dans le cercle des existences, il ne lança contre ces êtres des piques, etc. » — Les mots que j'ai dû éliminer ne donnent aucun sens et sont faits de quelques répétitions d'autres mots du texte; ils doivent sans doute leur origine à une glose expliquant par तृणसंस्तृतो (ou अतृ°) le composé अतृण°. J'ai écrit ici l'avagraha bien que les manuscrits n'en aient pas de trace, parce qu'il est essentiel à l'intelligence du vers. — Il règne dans la construction du dernier pāda une incohérence à laquelle le mètre interdit de remédier; il faudrait, régulièrement, le génitif संसर्तो, अघातिनो, puisque les deux mots se rapportent à तस्य du pāda précédent. Voici du moins comme il convient, je crois, d'entendre ce demi-vers : « C'est ainsi que sa route n'a ni ronces ni épines, traversant, comme il fait, dans ses existences successives, villes et villages, sans jamais blesser [un être vivant]. » La finale brève de अघाति ne peut ici faire difficulté. Pour l'emploi de संसर्ति avec un accusatif, voy. Childers, s. v. *samsarati*, et en particulier le participe passif du pâli, *saṃsīto*.

PAGE 162, LIGNE 3. — Sur l'orthographe रम्यति pour रमेति cf. ci-dessus, p. 156, l. 17, note; elle me paraît hors de doute, soit que l'on considère la forme comme un passif du causatif, soit qu'on y voie une nouvelle conjugaison de रम् suivant la quatrième classe. Quant à तुष्यति, ce n'est évidemment qu'une conjecture; j'espère qu'elle se défendra par sa convenance au double point de vue du sens et du vers. On sait de reste que le style buddhique affectionne ces accumulations de synonymes; on se rappelle par exemple la formule हृष्टो तुष्टो, etc.

LIGNE 6. — L'absence du sujet, quelque épithète du Buddha ou plutôt du Bodhisattva, fait une lacune dans le premier pāda. On remarquera l'orthographe pâlie *kāṃkhāṃ*, conservée par A et B.

LIGNE 11. — Si वैश्रित est bien correct, cet emploi, d'ailleurs très isolé, très peu ordinaire du mot présenterait une curieuse analogie avec notre expression : Les demandes introduites près du dieu des hommes. — तदद्भुतं, etc. : « de là ce prodige de l'écrasement de l'armée de Māra. » Ici encore le locatif est employé dans une fonction assez vague, mais qui se rapproche sensiblement de celle du génitif. Comp. त्रिनेपु au vers suivant.

LIGNE 16. — Je ne vois pas qu'il soit aisé de tirer de अनालोकिया un sens satisfaisant. On y pourrait chercher une allusion à ce trait de la légende qui nous montre soit les hommes (*Lal. Vist.*, 144, 20), soit les devas incapables de se hausser jusqu'à voir le chef du Bodhisattva ou du Buddha; elle serait bien subtile et bien obscurément énoncée. Il me paraît très vraisemblable que la vraie lecture serait मुखोलोकिया, d'après l'analogie d'une expression pâlie dont nous avons déjà reconnu la présence dans notre texte; elle s'expliquerait à merveille : « C'est pour

cela que les Buddhas doivent être l'objet du respect. » Il manque dans le dernier pāda une brève après लोकेषु, à moins qu'on admette la désinence सुं du prâcrit qui, pouvant être longue, représenterait les deux brèves à elle seule; mais une pareille mesure est bien peu en accord avec le rythme de cette forme métrique.

PAGE 163, LIGNE 4. — On remarquera la variante पुनर्पुनः de CML; elle ne s'explique que par la présence primitive de la forme pâlie *punappuna*. Nous trouverons ailleurs les manuscrits d'accord pour écrire पुनप्पुनः. — उहते a ici un sens que ce verbe ne paraît avoir d'ailleurs que dans la langue védique, sous la forme ओहते (*Dict. de Saint-Pétersb.*); il faut évidemment traduire : « il le supporte, il n'y fait aucune attention. » — Au pāda suivant, je relève deux pālicismes : पियं pour अयि इयं, समुन्नतान्तोन्मति pour *व्रतान्ता ओ(अव)न्मति.

LIGNE 9. — Il faut suppléer चक्रमतो du vers précédent.

LIGNE 11. — Nous ne pouvons dire, naturellement, si l'ouvrage auquel il est fait allusion ici est ou non le même que le *Bodhisattvabuddhānusmṛitisamādhi*, cité dans Wassiljew, *Buddhismus*, p. 187. Ce serait nécessairement la récitation Hīnayāniste qui seule pourrait être visée. En tous cas, je ne crois pas possible d'appliquer ce titre aux stances précédentes; on établirait ainsi une suite plus naturelle dans le développement du contexte; mais c'est une considération qui a peu de poids dans un texte aussi incohérent que celui auquel nous avons à faire; et l'emploi analogue de पर्याय que nous trouvons soit dans le *Lal. Vist.* (7, 1, etc.), soit dans le *Lotus* (fol. 13^b, etc.), y paraît répugner.

LIGNE 18. — La forme भायति pour बिभेति, ici garantie par le mètre, se retrouve en pâli et, avec des modifications secondaires, en prâcrit (*Hemacandra*, IV, 53; *Varar.*, VIII, 19). — De l'expression यथातथ, etc., on peut rapprocher le premier des 18 āvenikas dharmas. Il faut traduire : « Exposant [sur chaque chose] la vraie position, la vraie thèse; » en d'autres termes, la vérité.

PAGE 164, LIGNE 6. — Cet emploi de परतः pour परत्र est un signe de plus de la confusion qui règne dans cette langue au point de vue des fonctions casuelles.

LIGNE 7. — En plusieurs passages, des épithètes semblables ou équivalentes sont appliquées à ब्रह्मचर्य, par exemple, p. 211, l. 11; fol. 108^b : अत्रापुमच्छिद्रमश्रमकल्मषपरिशुद्धं परिपूर्णं ब्रह्मचर्यं. La portée de notre épithète अकाचं est suffisamment définie par ce rapprochement; elle signifie « sans tache ». Bien que le sens de tache ne soit pas positivement attribué à काच, il ressort clairement de son emploi pour désigner certaines maladies des yeux, rapproché de l'emploi de काचमल pour marquer les impuretés expulsées dans ces affections, et aussi pour signifier le « sel noir ». C'est sans doute à cause de sa couleur sale que le verre a reçu le nom de काच. — Au troisième pāda, सदा m'a paru, à cause du voisinage

de गत्ता, dont la ressemblance et la consonnance expliquent sa chute, particulièrement convenable pour remplir la lacune que laisse la tradition.

LIGNE 11. — Sur cette locution et sur चित्ति वग्गी, voy. ci-dessus, p. 399. — Sur वंकावकाशा, etc., conf. ci-dessus, p. 450. Je traduis : « Tu brilles, éloigné de la sphère du mal. » Cela peut faire allusion au privilège d'impeccabilité revendiqué plus haut en faveur des Buddhas et même des Bodhisattvas dans les dernières étapes de leur carrière.

LIGNE 15. — Cette stance, outre la lacune que présente le second pāda, laisse de grandes incertitudes. On remarquera d'abord le mot अरुणसमाधि dont il faut rapprocher la ligne 5 de la page suivante. Dans les deux cas, अरुण paraît employé comme synonyme de अरुण्य « forêt » (l'*āraṇṇakaṅga* est un des *dhutaṅgas*). L'édition du *Lal. Vist.*, 316, 14, paraît bien avoir la même forme dans le même sens, mais le vers montre qu'il faut restituer अरुणे. Les mots शान्तर et निवेशसन्, certainement incorrects, sont plus malaisés à comprendre et à corriger. Je serais bien tenté, dans le premier, de voir un reflet plus ou moins défiguré de *santharim* qui, en pâli, figure dans la locution adverbiale *sabbasantharim* avec le sens de « complètement, au complet ». Quant au second, on pourrait y chercher quelque forme comme निवेशे, et l'on traduirait tout le vers : « A ton gré, ô toi qu'adorent les hommes et les dieux, tu jouis pleinement du samādhi de la solitude, resplendissant comme une guirlande d'or. » Malheureusement, tout cela est fort hypothétique.

LIGNE 19. — On pourrait croire que विरोचनो au lieu de désigner le soleil, forme épithète à चन्द्रमा; la répétition de नभसि, नभे, ne permet guère de l'admettre. Cependant, si le premier pāda institue la comparaison avec le soleil et le second avec la lune, il manque dans le second une particule comparative faisant pendant à यथा. Peut-être faut-il lire °दृष्टो व, en admettant que le thème, sans désinence, fait ici fonction de locatif, ou écrire °दृष्टो, et nous serions en présence d'un de ces locatifs en *im* (*im*) dont nous avons signalé quelques cas sporadiques, surtout dans les féminins en *i*.

PAGE 165, LIGNE 3. — आकाङ्क्षमाणा et विपण्डिता s'expliquent bien : « les êtres ignorants (वि négatif comme dans वितथा, etc.) qui ont des doutes; » mais je ne puis rien faire de विगता ainsi employé absolument; je serais disposé à le changer en विमना, de sorte que आकाङ्क्षमाणा विमना reviendrait à : « troublés par le doute. » Ces êtres « ne connaissent pas tous les efforts de celui qui recherche la solitude et un heureux samādhi »; c'est, à l'état décomposé, l'*अरुणसमाधि* de l'avant-dernier vers.

LIGNE 7. — आलोकिति est de même employé absolument ci-dessous, p. 308, l. 7 : अन्धा आलोकिति « les aveugles voient ». Le verbe paraît seulement être ici passé du

sens physique au moral : « quand tu te livres à la contemplation. » — Le sens général du pāda qui suit est assez clair : « et quand tu as atteint l'autre rive de la mort ; » la forme, en revanche, en est bien douteuse : d'abord, अगत् ne se trouve que dans L, tous les autres manuscrits ayant गत् ; l'absence de अस्ति est d'autre part peu habituelle. Ensuite, मरणाय pour मरणस्य est très singulier, surtout en ce texte : le datif n'y a plus guère de place que dans quelques formules où il s'est immobilisé. Ou bien faut-il croire que मरण soit ici décliné comme féminin ? — गन्त, qui, dans les manuscrits, commence la ligne suivante, ne peut être conservé. Il a été visiblement amené par quelque confusion graphique favorisée par le voisinage de पार् et la fréquence de l'expression पार् गत्. Le composé मतीस्मृतामान् n'est sans doute pas très régulier ; il n'excède pas la mesure des libertés que prend souvent notre texte.

LIGNE 11. — अभिसमेति, dans le sens de « pénétrer, comprendre », s'il n'est pas usité en sanscrit, l'est fréquemment en pâli. J'ai accommodé l'orthographe aux nécessités métriques, sans méconnaître que des formes d'absolutif comme संज्ञनिय par exemple où य est résolu en इय, n'ont qu'une analogie imparfaite avec le cas présent où la désinence est त्य. — Les deux parties du pāda se font antithèse comme le prouve le parallélisme de स्ववं et पुरा ; le sens ne peut donc être que celui-ci : « Ayant reconnu toi-même cette doctrine inconnue auparavant ; » au lieu de अनुश्रुतं, la vraie lecture devrait contenir une négation अनाश्रुतं ou अविश्रुतं, ou quelque chose d'équivalent. La nécessité m'en paraît certaine et nous interdit de songer à un rapprochement par lui-même tentant et curieux avec *anussuta*, cf. *Dhammap.*, v. 400. — Sur la troisième ligne de la strophe, voy. un peu plus loin, p. 167. l. 5. A en juger par इमा, ces vers, qui évidemment n'ont pas été faits pour la place qu'ils occupent dans notre texte, avaient primitivement pour but de demander au Buddha, en lui rendant hommage, la communication de quelque texte de la loi.

LIGNE 16. — इतो . . . अये « dorénavant ». Cf. *Lal. Vist.*, 20, 18, तदयेण « à partir de ce moment » ; 332, 2, तदयेण « dorénavant » ; *Lotus*, fol. 61^b, अद्ययेण « à partir d'aujourd'hui », etc. Le sens est simple : « Cette [misère] dorénavant ne peut plus exister. » La négation que j'ai rétablie est donc indispensable. — अवरोधानमयो est, je pense, fautif ; il faudrait lire *वरोधनं अ° ; on obtient ainsi la mesure ०—०— pour ०—०— que nous avons déjà au pāda précédent, et on arrive à ce sens suffisant, bien que peut-être un peu subtil : « Le déclin de cette [misère] (de la misère des créatures) est au plus bas, » c'est-à-dire que le déclin en est parachevé, préparé qu'il était depuis longtemps par la préparation même de la mission du Buddha ; en d'autres termes : cette misère a complètement cessé. — Les mots qui suivent sont aussi bien obscurs. Je ne puis rien faire de वतान् द्रारे des manuscrits. Ma conjecture, que favorise la leçon de L, ne me satisfait pas non plus entière-

ment; on pourrait penser à écrire वातनश्वरो व (cf. l'exemple du *Kathāsarit*, cité par le *Dict. de Saint-Petersb.*), en admettant la même irrégularité métrique que dans les pādas précédents. Dans les deux cas, le sens demeure essentiellement le même : « La maturité [des actions] s'éteint comme le gémissement du vent; » ou : « La maturité [des actions] s'éteint, fugitive comme le vent. » C'est-à-dire que, grâce au Buddha, grâce aux mérites acquis par le bienfait de son enseignement, toutes les mauvaises actions, dont le démerite restait à purger sur la terre, se trouvent équilibrées; la dette est éteinte et avec elle le retour à l'existence.

LIGNE 20. — Les corrections que j'ai dû introduire dans ces deux lignes se défendront, j'espère, par leur nécessité. Je ferai remarquer seulement que la plus grave, l'insertion de वीरगिरा est considérablement facilitée par le voisinage de चिरो; cette triple répétition de deux syllabes presque pareilles rend bien compte de la chute que j'admets, contraint par le vers et par le sens, de deux de ces groupes. तर्कपथेन निश्चिता, (cette parole) « attachée aux voies du raisonnement », c'est-à-dire fidèle aux lois de la logique. Sur निश्चित, cf. ci-dessus, p. 456. Pour अग्रक्रिया = अग्रक्रिता, dont l'irrégularité et la rareté expliquent l'altération, conf. *asaṃkiyo*, *Jātaka*, 1, 334, 9 et le scoliaste. Pour l'emploi de विरोचते appliqué au son, comp. l'épithète समरुचि donnée à la voix du Buddha, plus bas, p. 210, l. 12. — सुवेत्ता se peut entendre : « qui vient, qui se produit à propos. » On remarquera pourtant le sens de « parole, discours » que prête à वेत्ता un lexicographe cité par le *Dict. de Saint-Petersb.* (s. v. n° 10).

PAGE 166, LIGNE 8. — प्रतिभान reçoit ici cette application spéciale à la parole qui lui est attribuée en pâli. « readiness of speech », dit Childers. ऐश्वर्यशक्ति est en, comme मैत्र, une épithète que l'on peut traduire : « qui a la magie de l'autorité souveraine, dont la puissance est irrésistible. » Il me semble pourtant préférable de comprendre, en se fondant sur l'emploi de ऐश्वर्य, ci-dessous, p. 169, l. 7 : « qui possède, qui exerce le pouvoir merveilleux propre à la souveraineté d'un Buddha. » — ची pour चित्, comme en pâli, et même dans notre texte, *agamā* pour *agamat*, etc., par compensation pour la chute de la consonne finale.

LIGNE 12. — अनोपमी, par la substitution de o pour u qui a été déjà signalée tant en pâli (cf. Kuhn, *Beiträge*, p. 27) que dans le sanscrit buddhique. On peut comparer *Lotus*, fol. 9^a, अनोपलस; fol. 77^b, अनोनोपूर्णता, etc.

LIGNE 16. — कुतोन्नरो pour कुत उन्न°, avec une fusion irrégulière des deux voyelles que nous retrouverons ailleurs, comme p. 189, l. 16, etc. Il faut mesurer ° *ttarō g°*. J'ai, pour obtenir la longue nécessaire, écrit गुणंध° d'après l'analogie de composés comme युगंध°, धुरंध°, etc. Il va sans dire que गुणंधरस्य se rapporte à तै : « Orné de tant de vertus, tu n'as pas d'égal en vertus, moins encore de supérieur. » La comparaison qui suit est exprimée lourdement et sous une forme

embarrassée; l'auteur veut dire : «Tu es le premier entre les *pudgalas*, comme le nirvāṇa le premier entre les *dharmas*.»

LIGNE 20. — Il ne peut y avoir de doute sur la restitution de तस्मिणा, une des orthographes pâlies de तृणा. Il suffit de comparer *Dhammap.*, v. 180, *jālini* . . . *taṇhā* où le commentaire explique *jālini* par *jālāpamā*. La comparaison des passions, de l'ignorance, etc. avec un filet est trop familière, particulièrement aux buddhistes, pour qu'il y ait lieu d'insister.

PAGE 167, LIGNE 4. — «Tu es un grand pont» (on sait qu'il s'agit toujours, dans la terminologie buddhique, de «passer à l'autre rive») que suivent les gens de bien.»

LIGNE 9. — भूतानभि° pour भूतान (नां) अभि°. On approuvera, je pense, la conjecture रवी pour देवी; यथा suppose un objet comparé que ni देवी ni दिवी ne nous fournissent.

PAGE 168, LIGNE 6. — देवकालवप्रा, cf. ci-dessus, p. 480. — वा n'a pas d'autre sens possible que व, pour एव; c'est sans doute la méconnaissance de ce fait qui a amené l'interpolation, après धर्म, d'un second वा que ni le sens ni le mètre ne supportent. — J'entends अभिनिर्वृत्तं, d'après l'analogie du pâli *abhinibbatti*, *abhinibbatta*, dans le sens de «revenu à l'existence», c'est-à-dire : la loi qui reparait dans le monde avec un nouveau Buddha.

LIGNE 8. — Le sens de «conformité» pour अनुवर्तन, spécialement dans l'expression de notre texte, est familier au sanscrit buddhique. Cf. *Lal. Vist.*, 136, 8; 142, 14, etc. On observera seulement que nous avons ici un féminin अनुवर्तना contraire à l'usage classique et que le pâli ne paraît point connaître davantage. — Les deux demi-vers se font antithèse : «Les Buddhas se conforment aux conditions de ce monde, tout en se conformant à la doctrine transcendante.» On comprend qu'une école, qui représente justement les doctrines transcendantes ou de la transcendence du Buddha, insiste sur cette réserve.

LIGNE 10. — «Ils font voir», c'est-à-dire «ils pratiquent» (comme plus bas, p. 169, l. 6). En d'autres termes : «Quoique ne ressentant jamais la fatigue, ils condescendent à s'asseoir, à se coucher, etc., comme font les autres hommes.»

LIGNE 18. — विकोपयति, en pâli et dans le sanscrit buddhique (cf. ci-dessous, p. 236, l. 16; p. 241, l. 10), veut dire : «porter atteinte à . . . , blesser.» Le sens du demi-vers est donc, si ma restitution du commencement est justifiée : «Le vent, [même] s'il enlevait leurs vêtements (même assez violent pour enlever leurs vêtements), respecte leur corps.» वस्त्रं पुरुषसिंहानां est à construire avec एषा लोका-
नुवर्तना.

PAGE 169, LIGNE 6. — Les Buddhas pourraient à tout instant «supprimer toute action», c'est-à-dire entrer dans le nirvâṇa; ils y ont en effet des droits acquis depuis longtemps; ils n'en reculent l'effet que par charité pour les créatures au bien desquelles ils se sacrifient. Pour ऐश्वर्य, s'appliquant spécialement au souverain domaine qui appartient à un Buddha, cf. plus haut, p. 166, l. 8.

LIGNE 9. — उपदार्थः «c'est pour fournir aux hommes l'occasion de leur faire l'aumône [de leur nourriture] qu'ils se conforment en ceci aux conditions ordinaires de ce monde».

LIGNE 12. — Il a déjà été question du vêtement des Buddhas. Ils portent des vêtements, disait-on, quoique ni l'air ni le vent n'aient de prise sur leur corps. Le cas est envisagé ici d'un autre point de vue : «Ils revêtent des robes, et [pourtant] le Jina serait [même sans elles] toujours couvert et aurait le même aspect qu'un dieu.» De toute façon, le commencement du vers devait être corrigé; il est clair que ma conjecture demeure douteuse; on pourrait, par exemple, tout aussi bien lire चोवरणि च धेत्ति; le sens général demeurerait le même.

LIGNE 14. — ओद्वपयति pour अवरोपयति; la substitution de *u* à *o*, sous l'influence du simple ब्रह्मति pour रोहति (cf. ci-dessus, p. 373), est particulièrement digne de remarque. — Je doute fort que उपदेष्टेति puisse être employé comme il le serait au vers suivant; d'après l'analogie des passages précédents, je serais très porté à corriger उपदेष्टेन्ति, ici et dans la suite.

LIGNE 18. — Ici et deux vers plus loin, dans कोटिस्सं°, on voit assez que l'*m* final est l'effet d'un sandhi arbitraire et peu éclairé qui traite l'anuvâra du pluriel, auquel seul nous avons à faire, comme il ferait de celui du singulier.

PAGE 170, LIGNE 1. — समुच्छ्रितं doit avoir ici le même sens que समुच्छ्रय prend souvent dans la langue buddhique, où il signifie «corps». Cf. Burnouf, *Lotus*, p. 355 : «Le corps du Buddha ne résulte pas de l'union sexuelle des parents.» Il semble seulement ici, dans le passage auquel se réfère la note de Burnouf, et dans d'autres encore, que le sens de समुच्छ्रय soit un peu plus large, moins strictement matériel que celui de काय, et que le mot désigne, en quelque façon : «l'existence corporelle» d'une façon générale.

LIGNE 7. — «Quoiqu'ils condamnent dans ce monde et dans l'autre les défenseurs d'opinions mauvaises, ils recherchent pourtant des hérétiques.» J'admets que ceci fait allusion aux enseignements que le Buddha, avant de trouver sa voie, va demander à des maîtres comme Arāḍa Kalāma et les autres. L'application de तीर्थ à des personnes n'a rien de surprenant, étant connue du sanscrit régulier. Ce qui l'est davantage, c'est la forme तीर्थे où je ne puis voir qu'un accusatif pluriel à forme pâlie; les exemples en sont au moins très rares dans notre texte, cf. cependant plus bas, p. 312, l. 10.

LIGNE 9. — बोध्यित्वाम°, avec sandhi irrégulier par insertion de *m*, pour बुद्ध. L'origine de cette forme barbare est assez claire. — L'opposition est entre l'apparente modération des désirs et cette dignité, ce bonheur suprême, en possession duquel se trouvent les Buddhas, d'ailleurs pour le plus grand bien des êtres, ainsi que le texte le remarque expressément.

LIGNE 16. — Scandez "prabhāva va".

LIGNE 17. — J'ai complété la lacune qui restait dans le vers en ajoutant °वर°; la chute s'en explique bien dans le voisinage de °स्वरवा.

PAGE 171, LIGNE 2. — La lecture °प्रपाता de la fin de ce demi-vers ne me satisfait pleinement ni au point de vue du sens, ni au point de vue du mètre; au moins implique-t-elle la lecture विधूत avec & bref. Je l'ai admise, faute de mieux; elle se laisse après tout interpréter : «qui fournit une cascade, une série de sons.» Peut-être préférerait-on °स्वरपाता qui donnerait un sens équivalent, sans impliquer d'anomalies prosodiques. La première partie du composé elle-même n'est pas sans obscurité : ou il faut admettre que अनिलविधूत est épithète de वन्देव, et alors la comparaison portera sur «le bruit d'une forêt agitée par le vent»; mais c'est là une liberté bien forte, même pour notre texte; ou il faut prendre विधूत substantivement : «l'ébranlement par le vent de toute une forêt,» et la construction est obscure et embarrassée. Je ne vois pourtant pas de troisième parti.

LIGNE 4. — Nous trouverons plus bas (p. 194, l. 13; fol. 335^b) l'expression तद्यथापि नाम पञ्चांगिकस्य तूर्यस्य . . . . . घोषो (cf. Childers, s. v. *pañcāṅgiko*); on considèrerait donc un orchestre comme composé de cinq parties ou de cinq instruments principaux. Ces passages inspirent naturellement l'idée de corriger ici पञ्चांगिकतूर्य-रवा; l'autre leçon étant intelligible et s'autorisant d'ailleurs du concours de tous les manuscrits, je n'y ai point touché. — निवृत्त est employé dans notre texte comme adjectif marquant une qualité morale, probablement de «douceur», de «bonté» (cf. p. 350, l. 6; fol. 119^a); et de même en pâli; car, d'après ces analogies, c'est évidemment ainsi et non comme substantif qu'il le faut prendre, *Khuddakap.*, p. 5. Nous sommes naturellement amenés à l'entendre ici dans un sens voisin, quoique avec une application matérielle et physique : une voix «douce, charmante comme celle du paon, etc.». On sait que les Indous ne portent pas sur le cri de cet oiseau un jugement aussi fâcheux que nous faisons.

LIGNE 6. — तल्लधाराणां, etc. «dont le bruit est harmonieux comme la chute d'une ondée». — अविस्तर°, etc. «qui ne devient pas confuse par l'éloignement», c'est-à-dire : que l'on entend aussi distinctement, aussi nettement de loin que de près. Cf. ci-dessous, l. 12 et suiv. des qualifications analogues qui me paraissent confirmer cette interprétation. — Je traduis वरुकिंणीक°, etc. «gracieuse comme le son des clochettes et [en même temps] bien pleine».

LIGNE 10. — घनमन्ती reste nécessairement un peu douteux; il fournit du moins un sens satisfaisant : « elle n'est pas trop pressée et [en même temps] ne fléchit pas. » — गलित, appliqué au discours, doit exprimer la même figure que nous employons en disant « une parole coulante ».

LIGNE 12. — यदि est ici employé comme l'est ordinairement यद्यपि : « même si [cette assemblée s'étend] à des nayutas de mondes ». On sait que de pareilles assemblées, où un nombre incalculable de mondes prennent part, ne sont point rares dans les écrits buddhiques.

LIGNE 14. — Malgré la définition de Manu (x, 45), दस्यु désigne ici clairement ces divers peuples comme ne parlant pas la langue de l'Inde, il est simplement synonyme de Mlechas. Il ne peut, je pense, y avoir de doute sur la restitution des noms propres. — सर्वविषयचारिणी marque, si je l'entends bien, que la parole prononcée d'une seule façon, c'est-à-dire en une seule langue, pénètre, est intelligible aux auditeurs de tout pays.

LIGNE 16. — La voix du Buddha ne laisse personne de côté dans l'assemblée, n'y est perdue pour personne; elle a un rythme uniforme (स्थितलया) qui ne croît ni ne diminue.

PAGE 172, LIGNE 2. — Ce demi-vers étant incomplet, il est impossible d'arriver à aucune certitude sur la lecture de उपतप्यते. — विखलखलखलायति, dont je ne me rappelle aucun autre exemple, paraît être une onomatopée, peut-être rattachée au verbe खल. Le sens doit être : « elle ne tremble pas, elle est sûre. »

LIGNE 4. — Trois fois sur quatre dans ce vers nous sommes obligés de scander çābda°. A शब्दभट्ट, comp. अपभ्रंश.

LIGNE 9. — J'ai complété वाचा qui demeure conjectural mais qui, à coup sûr, comble très bien et très simplement la lacune de quatre mātṛas qui existe ici. — J'hésite, au vers suivant, entre la lecture que j'ai admise dans le texte et une correction वरवासमस्त्रिभयोषा; la dernière s'éloignerait moins de la tradition, mais l'adjectif devrait se résoudre en deux épithètes distinctes : « sa voix au parfum exquis, dont le timbre n'est jamais fatigué. »

LIGNE 12. — शकुन्तलीव्रीवक est séparé du second membre, कनक°, du composé, par un mot étranger, comme nous l'avons vu déjà plus haut. Conf. p. 155, 17, et la note.

PAGE 173, LIGNE 2. — M. Kuhn (*Zeitschr. für vergl. Sprachf.*, xxiv, 100) a relevé en pâli le même emploi que nous trouvons ici de l'ablatif en taḥ, comme *Dhammap.*, v. 12 : *sūraṇ ca asāraṇa nātvā*, etc. Ainsi qu'on le verra par les lignes suivantes, nous avons, à côté de cette tournure, et la construction ordinaire par l'accusatif (अन्नविणो), et la construction par इति (सायवा ति, etc.). Il est bien pos-

sible, il est même vraisemblable que l'une et l'autre ne sont entrées ici que par le fait des scribes; mais, dans le doute, la prudence nous interdit de les éliminer. — On remarquera d'autre part la forme ते employée pour l'accusatif तान्, dans tout ce paragraphe. — धर्म a. comme souvent dans la terminologie buddhique, un sens très vague; nous ne pouvons guère le traduire que par « chose ».

LIGNE 10. — व्याकृत-ग्रन्थाकृत : « Je ne donne pas comme distinctes, les choses qui ne sont pas distinctes, » et *vice versa*.

LIGNE 14. — Tous les manuscrits ont le pluriel °बुद्धः; je l'ai conservé; la forme °वादि, dans les épithètes qui suivent, ne suppose pas, comme exposant du pluriel, वादी (pour वादिनः, les exemples en sont fréquents dans notre texte, comp. simplement, p. 177, l. 2), une irrégularité sensiblement plus forte que comme représentant du singulier वादी.

PAGE 174, LIGNE 2. — Bien que la forme ancienne वाराणसी domine infiniment dans notre texte, je n'ai pas cru, quand elle paraissait soutenue par des autorités suffisantes, devoir éliminer la forme plus moderne वाणारसी que l'on trouve aussi, par exemple, dans la Bhagavati (Weber, *Bhagav.*, p. 412, 222). — Avec संमुखामिः, il faut suppléer माणामिः : « s'adressa au Buddha dans ces stances prononcées en sa présence. » — सप्रतीक्षो est un mot curieux. L'usage sanscrit ne nous en donne pas la clef. Mais nous trouvons en pâli son équivalent *sappatissa*, et le contraire *appatissa* (cf. Childers, s. v., *patissā*), qui paraissent impliquer un substantif *pa-tissam* ou *patissā*. Le sens est approximativement fixé par la synonymie de गौरव (*gāraṇa*, *sārajjā*). Il reste à déterminer quelle est, de l'orthographe pâlie ou de celle de notre texte, la mieux justifiée, quelle est enfin l'origine du mot. Un fragment de commentaire cité par Childers, sans indication d'origine, donne comme synonymes de *patissā*, *patissanā* et *patissava*. Je ne vois pas, malgré leur ressemblance superficielle, comment ces deux mots pourraient être ramenés à une origine commune. *Patissava* est le sanscrit प्रतिश्रव qui a le sens de « assentiment, promesse ». Mais comment faire sortir de प्रतिश्रु une forme *patissanā*? Elle manque à vrai dire, quant à présent, d'autorité, n'étant garantie que par ce passage sans nom d'auteur. Ce n'est pas à dire que je la considère comme nécessairement fausse; au contraire, elle favoriserait une étymologie, à mes yeux fort admissible, du mot qui nous occupe. En pâli, *ss* est assez fréquemment substitué à un ञ्च् sanscrit (*saṇussaya*, *ussāpeti*, etc.), d'autre part, *cch* et *kkh* sont, dans plus d'un cas, équivalents et, en pâli même, subsistent quelquefois parallèlement dans deux formes du même mot (*akkhi*, *acchi*, etc. Kuhn, *Beiträge*, p. 52). Il n'y aurait donc aucune difficulté sérieuse à admettre que *patissā* est pour *paticchā*, représentant le sausscrit प्रतिक्षा, dont le sens de « attention, égard », fournirait à l'interprétation une base convenable. Dans cette hypothèse, *patissanā* s'expliquerait à mer-

veille comme correspondant au sanscrit प्रतीक्षणा (pour le féminin, conf. ci-dessus, अनुवर्तना pour अनुवर्तन). On peut néanmoins songer à une autre origine. Nous avons en pâli l'adjectif *paṭissāvi*, dérivé de प्रति-श्रु, en analogie apparente avec *dassāvi* de दर्श, et correspondant, avec le sens de « docile », au substantif *paṭissava*. Il ne serait en soi nullement invraisemblable que, par une fausse résolution de ce mot en *paṭissā-vi*, à l'instar de मायाविन् et autres, on eût été amené à forger un substantif *paṭissā* (ou *paṭissā*, il n'importe), et même secondairement un substantif *paṭissānā* qui est à *paṭissāvi*, comme *dassana* à *dassāvi*. J'avoue que j'hésite à me prononcer positivement entre ces deux hypothèses; elles ont l'une et l'autre leur difficulté; on jugera peut-être que la première a l'avantage de rendre mieux compte de la forme pseudo-sanscrite de notre texte; l'i long suivi d'une seule s serait la trace d'une forme dialectale en *isa* équivalente, mais non identique, à l'orthographe pâlie. Dans la seconde, on ne voit pas bien pourquoi la tradition aurait substitué arbitrairement la longue suivie de la consonne simple, alors que ce changement ne semble viser aucun jeu étymologique.

LIGNE 4. — साधु est ici, comme dans les vers voisins, pris adverbialement; c'est une sorte d'interjection. Dans l'adjonction d'un r, qui en fait un nominatif en accord avec वाचा, nous surprenons sur le fait la main pédante des glossateurs.

LIGNE 13. — शसन, ici et dans les vers suivants où je n'ai pas hésité à le rétablir, malgré tous les manuscrits, marque, non pas la « loi », en général, ni l'« enseignement », comme « chose enseignée », mais bien comme « acte d'enseigner »; il se peut traduire, par : prédication. Cf., en pâli, l'exemple *imasmim sāsane*, donné par Childers sans référence.

LIGNE 16. — Le mètre oblige à admettre la forme तृत्तिये, ou plutôt la forme pâlie तत्तिये que j'étais disposé à rétablir plus haut.

PAGE 175, LIGNE 3. — मैत्रा, féminin, comme en pâli *mettā*.

LIGNE 10. — Je ne doute guère qu'il ne faille corriger स्वामं qui a pu si aisément, surtout avec cette désinence prācritisante, être perverti en स्वानं par les scribes. A l'appui de la prière qu'il adresse au Buddha, le dieu ajoute : « car ta force, ta puissance est sans bornes. »

LIGNE 12. — अनाकाशा, etc. : « Les cieus, les demeures divines ne sont plus assez grandes, grâce à toi; » c'est-à-dire, tant il y a de créatures qui, grâce à toi, méritent d'y renaître.

LIGNE 13. — Ce śloka et le suivant se rattachent à une distinction de trois *rāgis*, ou ensembles d'idées, corps de doctrine; on peut voir l'explication de Vijesiha, dans Childers, s. v. *rāsi*. Cf. aussi *Lat. Vist.*, p. 448, l. 13 et suiv., et ci-dessous, p. 316, l. 17. Nos vers enseignent que, grâce au Buddha, celui qui n'a que des idées fausses, atteint une part de vérité; celui qui ne possède que la vérité par-

tielle, acquerra la vérité totale. Dans le dernier demi-vers, सम्यक् se rapporte, bien entendu à पूरयिष्यति... राशिः; l'expression revient à ceci : पूरयिष्यति सम्यक्कनियतराशिः. Je pense du moins qu'on approuvera ma restitution de राशिः संबुद्धः de C n'est qu'un expédient pour corriger la faute évidente, et combler la lacune que trahit la lecture सः. — Cette leçon ferait plutôt attendre un texte सो राशिः; mais il n'est guère vraisemblable que nous ayons ici une construction différente de celle du premier śloka, quoi qu'il fût, en soi, fort possible de prendre पूरयिष्यति au sens passif.

PAGE 176, LIGNE 6. — पूर्वान्तनय «une conduite habile au commencement et à la fin», c'est-à-dire toujours, rappelle ces qualificatifs usuels de loi «pure au commencement, pure au milieu, pure à la fin» (आदौ कल्याणं, etc.). — L'épithète कल-ह्णनिष्ठातक paraît continuer l'ordre de métaphores où entre le texte avec उच्छ्रायि-तध्वजा, et signifier : «redoutables dans les luttes et les combats,» par allusion, bien entendu, aux luttes spirituelles et religieuses. Si निष्ठात est exact, je ne vois pas que nous lui puissions attribuer une signification différente de celle que je propose; elle rappelle l'emploi figuré de *scharf* en allemand. — Ce n'est pas sans hésitation que j'écris आयुसा द्यन्ते; si cette lecture est fondée, nous aurions un double prâcritisme dans le verbe द्यति (conf. en pâli) et dans आयुसा, pour आयुषा (nous avons de même ici le pâli *âvuso*, pour आयुष्मन्त्). आयुसा serait employé comme dans un vers du *Khuddakapâṭha* (p. 324), où Childers a eu tort de toucher à l'interprétation de Gogerly, et la locution entière se traduirait : «et dans l'occasion faisant l'aumône au prix de leur vie.»

LIGNE 12. — On remarquera la mesure de *ivā n°*. Il est fort possible que इव se soit substitué, par l'inadvertance des copistes, à un यथा primitif.

LIGNE 17. — Sur les formes comme लिष्य, pour la troisième personne de l'aoriste (de même en pâli), cf. plus haut, p. 378, p. 453.

PAGE 177, LIGNE 2. — L'orthographe चारण pour चरण paraîtra sans doute bien douteuse; je crois qu'il serait préférable de lire °चारिणो. — Au vers suivant, on se souviendra que पर्, dans la terminologie des buddhistes, est un des noms du nirvāṇa.

LIGNE 6. — De la forme आह्वयति, on rapprochera भायति usité et en pâli et dans notre texte. — निर्गयं इदं me paraît désigner aussi le nirvāṇa (d'après l'analogie de termes comme *sivam*, *santam*, etc. qui ont ce sens, *Abhidhānappad.*, p. 1), et, par extension, la route qui y mène, et que proclament (आह्वयन्ति) les Bud-dhas.

LIGNE 13. — Le sanscrit classique ne connaît उपहार qu'au sens d'«offrande, présent»; il ne nous donne pas la clef de son emploi dans le présent passage,

auquel, n'ayant pas noté ailleurs cette application technique, je suis réduit pour l'interprétation. En traduisant étymologiquement, nous trouvons cette signification : « l'action d'amener, d'offrir [aux yeux] d'autres [êtres]; » si l'on compare les répétitions du terme, p. 180, l. 12; p. 188, l. 10-11; p. 192, l. 11, si l'on tient compte du trait caractéristique commun à toutes les légendes réunies sous cette rubrique, cette signification peut sembler satisfaire à toutes les exigences. Elle implique à la fois l'idée du service rendu, du bienfait que vise le vers de la page 188, l. 10, et l'idée d'apparition, de substitution de personnages miraculeux que souligne un autre vers, p. 192, l. 12. Il est cependant possible, probable même, que l'usage du terme *परोपहार* repose sur un autre fondement. *Lotus*, fol. 243^b, nous avons un exemple d'un véritable Paropahāra, futur et hypothétique, peu importe. Or, j'y trouve cette phrase *आगत्वा चैतं धर्मभाषकं उपहरिष्यामि*, qui est traduite par Burnouf : « et y étant arrivé, j'instruirai ces interprètes de la loi. » Si *उप-हर* peut réellement prendre cette valeur que le contexte paraît lui assurer (cf. aussi ci-dessous, p. 207, l. 19, et fol. 108^b, en admettant ma restitution *समुपाहृतं*), *परोपहार* pourrait avoir tout simplement le sens de « instruction d'autres êtres »; il serait fort approprié à tous ces cas particuliers, où il est invariablement question d'une doctrine fautive, rectifiée par l'enseignement du Buddha. — Relativement à *वचनोपहार*, voyez les notes suivantes.

LIGNE 14. — Malgré une lacune et la nécessité de plusieurs corrections, je crois que ces mots, depuis *कलिंगराजः*, doivent être distribués, comme la suite, en une strophe *vaṃśasthā*; le refrain *परोपहारं*, etc., qui reparait dans le vers suivant, et la facilité avec laquelle une grande partie de la phrase s'accommode à cette conjecture, me la paraissent garantir. Il faudrait dans ce cas admettre, avant *युवस्य*, une lacune *ॐॐॐॐॐ*; de toute façon *वचनोपहारं*, qui ne donne pas ici un sens convenable, doit être changé en *च परोपहारं*; il resterait, après correction de *देव्या* en *देविये*, à combler deux fois devant *वृत्तवा* une lacune d'une *mātrā*. Cette lecture *वृत्तवा* est, du reste, peu sûre. Dans les deux cas, les manuscrits, à l'exception de CM, lisent *वृत्तवा* qui ne donne pas de sens. Dans le vers suivant, trois mss., et les meilleurs, ont encore *विवृत्तवा* qui ne s'explique pas et répugne au mètre. Plus bas enfin (p. 180, l. 12), la tradition a (la construction étant passive) *दृष्टं* qui ne se construit pas bien avec le reste de la phrase. Dans l'impossibilité évidente d'accepter purement et simplement la leçon traditionnelle, la correction la plus recommandable au point de vue du sens, sans être violente au point de vue paléographique, est encore *प्रवृत्तवा* dans les trois premiers cas, et *वृत्तो* pour *प्रवृत्ता* dans le quatrième : *प्रवृत्* dans le sens de « exécuter, produire ».

PAGE 178, LIGNE 2. — *वचनोपहारं* s'explique comme une sorte de pendant, sinon d'antithèse, à *परोपहारं* des phrases précédentes. antithèse qui paraît jouer légère-

ment sur les différents sens de उपहार. En effet, le mot reprend ici sa valeur de «présent», ou une signification très voisine. De la valeur étymologique de समुत्कर्षति, se tire aisément le sens de «mettre au jour, produire», et, avec वचनं, «révéler, donner un enseignement». On peut comparer l'expression pâlie *buddhânāṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanā*, où Childers dérive avec toute raison *sāmukkaṃsika* de सम्-उत्-कर्ष, et qui paraît marquer : «l'enseignement qui résulte de la promulgation, de la prédication des Buddhas, le propre enseignement des Buddhas.» En somme j'entends notre vers : Bhagavat produisit, en faveur de tel et tel, diverses apparitions (ou enseignements par des personnages fictifs) (परौषहार), «et il produisit pour Upāli cette apparition (ce présent) de doctrine,» c'est-à-dire que, après avoir produit ces apparitions, il les raconta à Upāli. — Le vers suivant contient un autre वचनोपहार, un autre exemple, postérieur (पर), d'un récit de परौषहार fait par le Buddha. वणिनां वणि वणि, c'est-à-dire : «le Vaçin maître des Vaçins.» Je doute fort de l'exactitude intégrale du dernier pāda où तं इदं pour इदं est, à tout le moins, assez singulier.

LIGNE 15. — Le potentiel pour l'imparfait, pour संनिपातये ou संनिपातयत्, comme souvent. — Pour la correction स्वकां, cf. p. 191, l. 16.

LIGNE 18. — अद्ये, première personne du potentiel en e, pour °धेयं; nous en avons déjà relevé des exemples.

PAGE 179, LIGNE 3. — इत्युक्त्वा porte nécessairement sur la suite : «Il m'en affranchirait en me venant dire : Il y a un autre monde. . . »

LIGNE 6. — महत् peut être pris soit comme portant sur कारुण्यो (cf. l. 14 : दा-रुण्यो महत्) soit comme composé avec विशारदः; dans les deux cas il ne s'explique qu'au sens adverbial de *beaucoup, très*. Il en est de même dans l'exemple cité de la ligne 14 et ailleurs, comme *Lal. Vist.*, p. 274, dern. ligne.

LIGNE 9. — प्रकृतिदर्शनः «son aspect ordinaire», la figure que, vivant, il avait.

LIGNE 13. — La construction de ce vers est, comme on voit, fort incohérente. Je ne sais d'autre moyen de l'expliquer que de suppléer dans le premier demi-çloka, अराज्ञा, tiré du sens général du second; il est clair que cet expédient ne supprime pas l'irrégularité de la phrase. Il donne du moins un sens : «Celui-là n'est pas vraiment roi qui, négligeant ses affaires, ne s'occupe que de celles des autres; [de même] la royauté n'a de la royauté que le nom, quand elle est associée à de fausses doctrines.» — दर्शयिष्यन्ति, au vers suivant, ne s'explique que comme passif : «Et ceux qui seront enseignés par toi,» ceux qui recevront de toi cette funeste doctrine.

LIGNE 17. — Si, comme je le pense, la lecture est exacte, il ne faut pas prendre व्यपत्रप comme équivalent du sanscrit व्यपत्रपा, mais dans le sens de «sans scrupule». वि négatif + अपत्रपा, que nous avons déjà rencontré plus haut sous la forme

pâlie *ottappa*, etc. — Au vers suivant, nous n'avons le choix qu'entre deux difficultés, l'une orthographique, si, avec tous les mss., nous écrivons मार्षे pour मार्षसे, l'autre métrique, si, en adoptant cette dernière lecture, nous allongeons d'une syllabe le second pāda.

LIGNE 20. — मृदु est une orthographe prācrite du sanscrit मृदु.

PAGE 180, LIGNE 1. — «Tu as besoin de voir (de toucher du doigt) l'autre monde [pour y croire]! et pourtant le roi est l'œil de la loi.» — La construction par यः, à la ligne d'après, s'explique en complétant तव comme régime de अस्थानः : «Voilà une chose, ô roi, bien peu convenable de ta part (ou pour toi), toi qui...»

LIGNE 5. — Cf. ci-dessous, p. 184, l. 14 et suiv. J'hésite fort sur la vraie lecture : faut-il lire आस्वादं ou अस्वादं? आस्वाद n'est guère usité que pour marquer une saveur agréable; comme il est pourtant fort possible que le mot soit employé ironiquement, je me suis décidé à le conserver, sur l'autorité unanime des mss. (cf. p. 184, l. 13 et ailleurs). Relativement à निःश्रया ou निःश्रया, voy. ci-dessus, p. 73, l. 6 et la note. — J'ai conservé कामे des mss.; c'est un locatif faisant fonction de génitif, et correspondant à कामानां du passage précité. Je ne vois pas moyen de construire sans la correction तस्य que j'ai introduite dans le texte. Ainsi restitué, ce vers se traduit : «Au contraire, si tu sais t'affranchir du désir, reconnaissant qu'il est coupable et qu'il est sans saveur, je prévois que tu me viendras rejoindre [dans le svarga],» littéralement : je connais ton avenir.

LIGNE 9. — नाथ doit être pris ici dans toute sa valeur primitive : «sois mon protecteur.» On pourrait aussi le prendre comme vocatif : «ô roi!» mais il faudrait alors lire les premiers mots प्रसादीभवः : «Sois-moi favorable, secourable!»

LIGNE 10. — तद् a ici le sens local que nous lui retrouvons dans des expressions comme तद्वत्सार्, etc. : «Demeure ici!» — Je traduis la fin du vers : «par tes enseignements je deviendrai saint, et avec moi un peuple nombreux.» वशिन् est, on le voit, employé dans son sens ordinaire : l'homme qui est maître de ses sens.

LIGNE 17. — धीता, la forme pâlie, est, si je ne me trompe, la seule en usage dans notre texte pour दुहितृ.

PAGE 181, LIGNE 1. — प्रतिसृज्यन्तो «étant renvoyés, délivrés de ce monde». La répétition de इच्छेय a de quoi surprendre; ce procédé de style n'est guère dans les habitudes de notre texte; l'intention n'en peut être pourtant que d'accentuer l'énergie et l'insistance de leur désir. On remarquera la leçon इच्छेय de plusieurs copies.

LIGNE 9. — अयनामयति, le contraire de उपनामयति : «il enlève.» निर्मितो, en quelque sorte «artificiels», produits par sa puissance magique. Ce mot revient plusieurs fois dans ce sens au cours de ce chapitre. — Au vers suivant, la leçon

अपमता de plusieurs mss. est inadmissible; mais आपयति même, que j'ai adopté d'après CM dans le sens : «elle se procure, elle prépare,» n'est guère employé ainsi qu'au figuré, et avec un régime exprimant une idée morale.

LIGNE 17. — «Faites-vous connaître à moi, je vous demande cette faveur.» Au lieu de scander *yadi*, comme le vers l'exige, nous serions peut-être autorisés à lire यद्वा qui, quelquefois, paraît employé dans le sens de यदि; cf. par ex. p. 192, l. 12. Mais यदि revient plusieurs fois à cette place, comme p. 190, l. 8.

LIGNE 18. — Ce śloka se compare nécessairement à un autre qui suit un peu plus loin, p. 190, l. 10, sans pourtant que la ressemblance soit assez complète pour nous tirer ici d'embarras dans notre troisième pāda. Avec les corrections que j'y ai introduites, le second demi-vers se peut comprendre : «Connais quelle est ta faute, et fais ainsi [que nous t'allons conseiller].» La seconde personne du pluriel ज्ञानाय, अनुगृह्य, comme assez souvent en adressant la parole. N'était le poids du rapprochement que je viens de mentionner, il me paraîtrait beaucoup plus convenable d'intervertir les deux demi-vers, c'est-à-dire de laisser dans la bouche de Kusumā le second; il n'exigerait alors que fort peu de changement (*पत्रि pour पत्रि et suppression de मां après अनुगृह्य) et se prêterait à une traduction très simple : «ne tenez pas compte de ma faute, et faites-moi cette faveur.» A la rigueur, on pourrait même, dans ce cas, conserver मां en écrivant अनुगृह्याय मां, et en scandant *grihyd°. Je laisse le lecteur juge entre ces deux hypothèses, quoique je doive avouer mes préférences pour la dernière.

LIGNE 6. — स पार्यितः, c'est-à-dire, nécessairement, le roi Kusumbha, époux de Kusumā. Deux vers plus bas la réponse à ces paroles est expressément attribuée au roi qui entre ainsi en scène fort brusquement, et d'une façon un peu inattendue. A la fin du vers, il manque, comme souvent, un इति qui circonscrive les paroles, de दर्शनि à °दर्शिनः, mises directement dans la bouche du prince.

LIGNE 13. — एमां indiquerait des paroles qui vont suivre; mais, ou il y a une lacune dans le texte après ce vers, ou ceci se rapporte à la formule précédemment indiquée दर्शनमिच्छाम, etc.

LIGNE 15. — J'entends सोमनस्यका, comme un abstrait, synonyme de सोमनस्य; ces genres de formation en का ne sont pas rares dans la langue buddhique, sanscrite et pâlie; cf. *cārikā*, *nirīhakā* (*Lotus*, fol. 9°, dist. 42), *kīṅkaraṇīyaka*, ci-dessous, p. 211, l. 3, etc.; et, dans les inscriptions d'Açoka, *abhīramaka* (*Girn.*, VIII, 2). Voyez aussi *Kaccāyana*, v. 19. सौतिली सोमनस्यका s'explique dès lors : «la joie [de voir le Buddha] (cf. plus bas, p. 188, l. 1) accompagnée de marques de respect [envers lui],» en d'autres termes : «l'hommage que l'homme rend au Buddha, dans la joie qu'il éprouve à le contempler.»

PAGE 183. LIGNE 1. — Dans le premier demi-vers les manuscrits ont partout

le nominatif au lieu de l'accusatif; je n'ai pas cru devoir conserver une incohérence si grossière dans une même énumération de noms propres.

LIGNE 6. — « Notre pied sait aussi marcher dans l'espace; » nous sommes capables, nous aussi, de voyager à travers l'espace.

LIGNE 8. — Cf. p. 187. l. 16, qui permet de restituer ici avec certitude.

LIGNE 10. — « Le chef des créatures prit la forme d'Indra, et dans son esprit il pensa aux troupes des devas; » c'est-à-dire qu'il n'eut qu'à en concevoir la pensée, pour que, aussitôt, elles vinssent lui rendre hommage (vers suiv.).

PAGE 184, LIGNE 2. — मङ्गवीचिं est un exemple déjà cité du locatif en *im*, ou, plus exactement, de l'accusatif faisant fonction de locatif. Dans ce voisinage, il ne m'a pas paru permis, malgré la facilité de la confusion, de changer en नर्के le नर्कं que portent la majorité des manuscrits.

LIGNE 5. — On ne s'étonne pas, dans l'anarchie qui envahit ici l'emploi des cas, de trouver त्रस् construit avec l'accusatif.

LIGNE 7. — « J'étais inspiré par la compassion pour mes parents; quel est le fruit dans l'autre monde pour celui dont l'intention est mauvaise? » c'est-à-dire : si tel est le châtiment qui m'attendait, moi qui pourtant, au fond, étais mue par un bon sentiment, quel sera donc celui des gens qui font le mal avec des intentions perverses?

LIGNE 9. — Voici comment j'entends ce vers : « Celui qui agit ainsi dans une mauvaise intention, ne peut s'affranchir de cette disposition » il ne peut venir à résipiscence, il ne se peut convertir; et c'est ce châtiment même de la violence qui l'attend dans l'autre monde. Dans le cas de Kusumâ, au contraire, la droiture de l'intention est récompensée par les lumières qui lui sont données et qui, amenant sa conversion, la font en somme échapper à toute peine. — Je ne m'explique la forme d'instrumental हिंसया que comme un équivalent, fondé peut-être uniquement sur les nécessités métriques, du génitif que l'on attend seul. Relativement à la lecture सयं, cf. ci-dessous, p. 187. l. 6, les var. et la note.

LIGNE 15. — भाषते n'a plus cette fois tout à fait le même sens que dans le vers précédent. D'abord le Buddha expose l'amertume, les misères du désir, puis il en prêche la fuite. — दर्शिमन्त् est un équivalent anormal de la seule forme régulière, consacrée par l'usage sanscrit (et même pâli), दर्शिवन्त्.

PAGE 185, LIGNE 2. — गृह्यमाना des mss. me paraît impossible à défendre; दृश्येय, par quoi je l'ai remplacé, n'est évidemment qu'une conjecture; on en pourrait aisément produire d'autres; celle-ci a l'avantage de s'appuyer d'assez près, au point de vue graphique, sur la tradition. — Si उपहारे est exact, ce dont il est permis de douter, je ne vois d'autre moyen de l'expliquer qu'en lui attribuant le sens

de «récompense», tiré de l'idée de «don, présent» : «Il faut statuer [pour cet homme] une récompense,» en d'autres termes : il mérite une récompense. J'hésite fort à admettre pour उपहार une pareille acception dont je ne puis citer aucun autre exemple, surtout dans un chapitre où ce mot a un sens technique différent, assez bien défini.

LIGNE 13. — तेषु, etc., encore un locatif faisant fonction du génitif : tu médites leur mort, quand ils deviennent malheureux (par le fait de la maladie et de la vieillesse). Cf. le génitif au vers suivant.

LIGNE 20. — Nous trouvons dans notre texte इमंहि (fol. 133^a où B a इमाहि; fol. 254^b) et même इमस्मि (p. 351, l. 18) à côté de इमहि (fol. 292^a), employé adverbialement dans le sens de इह. Il est possible que la forme primitive soit partout इमहि, d'après l'analogie de तहि, etc., et que les formes इमस्मि et इमंहि ne soient que des restitutions secondaires; conf. pourtant p. 244, l. 14, et la note. En tous cas, ce soupçon seul ne nous autorise point à les éliminer. — एवं . . . वः est une incise : «et puissiez-vous, en récompense, être heureuses!»; एवं, comme οὐτως en grec, dans les souhaits, les imprécations; वा fait seul quelque difficulté; peut-être faut-il simplement lire च. Tout le reste du vers se doit construire avec le vers suivant où se trouve le verbe, विनाशेम.

PAGE 186, LIGNE 1. — ग्रहन्तः : «Qui fait prendre aux autres ses fausses doctrines,» qui y convertit les autres, comme p. 189, l. 3 (où nous avons la construction équivalente par l'instrumental de la chose), etc.

LIGNE 5. — भवति मानसः ne peut être conservé qu'en admettant, d'après plusieurs analogies déjà relevées (p. 155, l. 17; p. 172, l. 12, etc.), que व्रत्तो et मानसः sont les parties disjointes d'un seul mot, le composé व्रत्तमानसः; peut-être, dans cette hypothèse, vaudrait-il mieux du moins lire व्रत्त भ°.

LIGNE 7. — प्रसीदति se construit de même quelquefois en pâli avec le génitif. — Cette forme युष्मे est curieuse par son identité avec les formes védiques अरमे, युष्मे, quelle qu'en soit d'ailleurs l'origine, fort controversée. Ce n'est pas le lieu d'entrer dans les questions soulevées par ces pluriels en *e*. Il suffit de relever une forme qui constitue au pâli *tumhe* (conf. E. Kuhn, *Beiträge*, p. 86) un parallèle digne d'attention. — लेन pour लयन, à la façon pâlie. — A la ligne suivante, मत्थाय est un sandhi pâli pour मत्स्यं अथ. आगच्छेय, première personne, pour °गच्छेयं

LIGNE 15. — A compléter quelque chose comme अश्नुवाच.

LIGNE 20. — विहार se rapporte aux quatre (*Jātaka*, I, 139; *Lotus*, fol. 79^a où Burnouf s'est mépris sur le sens) Brahmavihāras qui comprennent l'exercice des Appamaññās (cf. Childers, s. v. *brahmavihāro* et *appamaññā*).

PAGE 187, LIGNE 5. — Voici le sens de ce vers, tel que je l'ai écrit : «En n'allant

pas (près du Buddha), tu ne mériteras pas le nom de Dhruva, ta fin est proche. Crois notre conseil et mets-le en pratique.» न ध्रुवं प्रतिपत्स्यसे me paraît contenir un jeu de mots, et signifier tout ensemble : tu n'obtiendras pas réellement, tu ne mériteras point le nom de Dhruva, qui, comme on sait, signifie ferme, durable; car ta fin sera proche; et : tu n'obtiendras pas la stabilité, le neutre ध्रुव étant pris substantivement. — Je considère सयं comme une fausse orthographe pour सन्न, écrit comme s'il s'agissait de transposer en sanscrit une forme prâcrite : «prêt, prochain.» — La correction de अद्वातं en अद्वातो est facile, et la forme s'appuie directement sur le pâli *saddhâno*. On pourrait cependant songer à constituer et à expliquer ce texte d'une façon toute différente. à mes yeux moins probable, en conservant आगत्वा, en lisant नै avec B, et en corrigeant ध्रुवं en ध्रुव, et सयं सयं, d'après l'analogie de la p. 188, l. 9, en मधुरं सयं; on obtiendrait ainsi le sens : «En allant près de lui, ô Dhruva, tu entreras en possession de cette vérité pour toi si profitable, etc.» Le rapprochement des deux vocatifs ऐहि et ध्रुव; l'application de इद् à une vérité qui n'est pas énoncée dans le voisinage immédiat de la phrase; le ते en construction avec मधुरं, me paraissent peu vraisemblables et m'ont décidé en faveur du premier parti.

LIGNE 10. — Il est permis de mettre en doute la réelle existence de cet accusatif védique, त्वा, mais non, comme le montrent divers exemples analogues (cf. un peu plus haut गुप्ते), de le supprimer. — Dans la première ligne, il faut suppléer अस्ति.

PAGE 188, LIGNE 3. — Je me suis expliqué plus haut sur les aoristes comme पर्याधगच्छसि. — सुज्ञातदर्शनत्वं : «la connaissance des devoirs d'un bon fils.» — J'entends la ligne suivante : «le Tathâgata connaissant sa faute,» c'est-à-dire sa fausse doctrine.

LIGNE 10. — परिकर्म paraît signifier ici la «préparation à, l'introduction dans la vie religieuse et dans les saines doctrines», ou peut-être d'une façon plus générale : «service, bon office.»

LIGNE 16. — शूद्रब्राह्मणा désigne, par les termes extrêmes, toutes les catégories de la population : «des gens de toute sorte, depuis les çûdras jusqu'aux brâhmanes.» — यो बुभुक्षायमानेति : «Celui qui les affame,» littéralement «qui les amène à la faim». बुभुक्षायम्, locatif à désinence pâlie, au lieu de l'accusatif qui serait la construction régulière.

PAGE 189, LIGNE 1. — उत्तरागमने : «dans un retour subséquent [à l'existence],» c'est-à-dire, quand il revient à la vie dans une existence ultérieure. — Fidèle à mon respect pour toutes les formes possibles, suffisamment garanties par les mss., j'ai gardé ce nominatif कुलवा dont les analogues sont si rares que, vraisemblablement, il ne représente qu'une faute de copiste pour कुलवां.

LIGNE 4. — Le pluriel ते avec महाजन, à cause de la signification collective du nom.

LIGNE 9. — Ici, et à la ligne 1 de la page suivante, भिक्षुवर्षित paraît signifier : « qui répond à la description d'un bhikshu, qui a toute l'apparence extérieure d'un bhikshu. »

LIGNE 16. — On remarquera le sandhi complètement irrégulier de ऋष्यापगम्य pour °यो उपग°. Cf. ci-dessus, p. 166, l. 16. — मन्त्रयति est construit avec l'instrumental (सिद्धि) comme ordinairement, par exemple avec भक्तेन, l. 11 : « invite-les au [repas] prêt, » c'est-à-dire : invite-les à venir en leur annonçant que le repas est prêt.

PAGE 190, LIGNE 3. — Il me semble que, malgré l'accord des manuscrits, nous sommes en droit d'introduire le changement très léger de द्वितीयं ou द्वितीये : « Après avoir passé (laissé passer) encore une fois huit jours, il vient les voir dans cette seconde semaine (à la fin de cette seconde semaine). » Seule cette correction explique les locatifs du vers suivant; ils cessent d'être en l'air et continuent la construction commencée : « [De même] dans la troisième, la quatrième semaine, etc. »

LIGNE 8. — « Faites-vous connaître à moi, si vous me voulez faire une faveur; et que d'autre part (अथ) celui qui désire notre faveur se fasse connaître. » अथ marque, comme ordinairement, une sorte d'antithèse, assez faible d'ailleurs : au nom de la faveur que les rishis peuvent être disposés à lui témoigner, et de celle qu'ils peuvent attendre de lui, le roi leur demande de se faire connaître.

LIGNE 11. — अनुतिष्ठत, la seconde personne du pluriel, en adressant la parole à une seule personne. La désinence régulière en त, qui paraît avoir été conservée ici contrairement à l'usage plus ordinaire de la désinence थ, a pu aisément favoriser la fausse lecture त्ति, न्ति des manuscrits.

LIGNE 14. — Cf. ci-dessus, p. 182, l. 6 et suiv.

PAGE 191, LIGNE 2. — Je crois que nous ne devons pas hésiter à rétablir, malgré sa rareté, cet absolutif à forme prâcrite en तून. Cette désinence explique en même temps le भूत superfétatif qui suit et qui n'en est qu'une répétition accidentelle, तून et भूत étant presque identiques dans l'ancienne écriture. — Si गुरु est exact, et je ne vois pas de raison qui nous force à écrire गुरुं, il le faut rapporter adverbialement à स्तुवन्ति « ils louent fort ».

LIGNE 15. — On remarquera l'association du pluriel et du singulier, que l'on prenne तस्य नो comme = तेषां नो « de nous tous qui sommes ici », ou, ce que je crois préférable, = तस्य मे « de moi qui te viens supplier ».

LIGNE 18. — Sur लामा, cf. ci-dessous la note de la page 226, l. 14.

PAGE 192, LIGNE 4. — Dans ce vers, nous avons encore, si le texte est exact, une alliance incohérente du singulier तस्य avec le pluriel सर्वस्त्वानां : « le Buddha considéra le mérite relatif à la loi de tous ces êtres, » c'est-à-dire le mérite antérieur par lequel tous ces êtres s'étaient assuré le privilège d'entendre la prédication de la loi.

LIGNE 9. — A en juger par ce vers, ce récit aurait été, dans sa première destination, présenté comme adressé à un roi, qui est ici interpellé directement.

LIGNE 15. — Ces deux vers auraient grand besoin d'un commentaire; il reste même quelque doute sur la lecture de un ou deux détails comme तत्पुरे, कालं व. — स्थूला भूमयः ne peut guère désigner les « terres grossières ou matérielles » qu'en opposition avec les « terres des Bodhisattvas, les dix bhūmis ». — Dans तत्पुरे, je considère पुरे comme la forme pâlie de पुरः, dont la présence dans notre texte trouve un analogue exact dans l'emploi fréquent de श्रुवे pour श्रवः. L'expression कालं अतिनामयति ne réclame pas d'autre explication, étant usitée de même en pâli pour signifier « passer le temps ». Ceci admis, je propose de traduire : « Il est irrationnel (impossible) que les Tathāgatas acquièrent l'omniscience auparavant (littéralement : avant cela, c'est-à-dire avant d'avoir passé par les bhūmis des Bodhisattvas, sens qu'implique, dans la suite de la phrase, l'antithèse de परिपूर्णाहि भूमिहि); mais, une fois les [dix] bhūmis parcourues, ils ne perdent pas de temps (ils l'obtiennent sans retard). Voilà ce qu'enseignent les héros de la parole, les Mahā-Purushas. » व qui suit कालं et auquel je suis forcé de prêter une valeur antithétique peu fondée dans sa fonction ordinaire, me laisse surtout quelques scrupules relativement à cette interprétation.

LIGNE 16. — वाराणसी dans ce sens du locatif : à Bénarès.

PAGE 193, LIGNE 2. — Je conserve la forme irrégulière मृयन्ति des manuscrits; c'est une reconstruction maladroite fondée sur l'orthographe pâlie-prâcrite miyyati; on s'en peut convaincre par un passage ultérieur (fol. 114^a) où les manuscrits lisent म्रियते, mais où le vers exige म्रियते (mriyate). — Le Buddha est appelé परमं मित्रं comme étant le कल्याणमित्र par excellence.

LIGNE 5. — Cette observation a pour but d'expliquer comment un Buddha peut déterminer la voie que suivent tous les autres, et les degrés par où ils sont obligés de passer.

LIGNE 8. — La forme prâcritisante मृड a pu être protégée par un souvenir, d'ailleurs intempestif, du sanscrit मृड.

LIGNE 10. — C paraît avec अद्वयान्त्ये être seul ici resté près de la vraie lecture : « Car eux y auront foi, les autres douteront. » Le verbe fini, अद्वयेयुः par exemple, serait encore plus satisfaisant.

LIGNE 12. — On peut douter s'il ne faut pas, pour परिसरं, corriger परिवर्तः le

mot est consacré dans le *Lal. Vist.* pour en désigner les divisions ou chapitres. पुरिस् ne se retrouve point, par la suite, dans les suscriptions du *Mahāvastu*. Si pourtant le mot est exact, il faudrait le prendre dans le sens de « commencement, introduction », qui se laisse dériver de sa signification de « bord, bordure ». Cette théorie des bhūmis ne peut, en effet, être considérée que comme une introduction, dans un livre dont le sujet propre est la description de la vie de Çākyaṃuni.

LIGNE 13. — La légende du Buddha recevant, dans ses parties essentielles et en quelque sorte dogmatiques, une application commune à tous les Buddhas, on ne sera pas étonné que cette histoire de Dīpaṃkara ne soit, dans plusieurs de ses éléments, qu'une reproduction pure et simple, sauf quelques noms propres, des récits que nous retrouvons un peu plus loin rapportés à Çākyaṃuni. Cette répétition a du moins cet avantage de nous aider puissamment dans la restitution de bien des passages. On peut comparer la traduction de la légende de Dīpaṃkara, telle qu'elle est racontée dans le *Fo-pen-hing-tsi-king* chinois, par M. Beal (*Journ. Roy. As. Soc.*, new ser., VI, p. 377 et suiv.). Elle n'a, du reste, avec notre version, que des ressemblances générales.

LIGNE 15. — पौरज्ञानपद, à la façon pâlie. Cf. *Kaccāyana*, v, 62.

LIGNE 20. — La répétition de इमां après धर्मेण est au moins peu vraisemblable; il serait aisé de corriger, par exemple, धर्मेणैव.

PAGE 194, LIGNE 1. — Nous avons ici la description typique de la capitale du roi Cakravartin, ville merveilleuse comme son propriétaire; nous en retrouvons une seconde version (fol. 335^a et suiv.), et il y est fait allusion dans d'autres parties. Plusieurs corrections que j'ai introduites ici dans le texte trouveront leur justification dans la comparaison de ce second passage, comparaison sur laquelle je n'insisterai que dans des cas difficiles ou douteux. Il faut comparer aussi la description pâlie du *Mahā-Sudassana Sutta*, traduit par M. Rhys Davids, *Buddhist Suttas*, p. 248 et suiv.

LIGNE 9. — L'orthographe मुसामल्ल, à côté de मुसामल्ल, est si fréquente dans les manuscrits buddhiques, que je ne me suis pas cru en droit de supprimer une forme qui se peut bien expliquer à titre de déformation populaire.

LIGNE 13. — L'adjectif असेचनक, dont l'orthographe dans les lexiques sanscrits flotte entre असे^० et असे^०, et qui, en pâli, paraît transmis seulement sous la forme *asecana*, a généralement dans notre texte l'orthographe qu'on lui voit ici.

LIGNE 15. — Il est tombé plusieurs mots nécessaires pour compléter la phrase et qui se retrouvent dans le passage parallèle : एवमेव तेषां तालस्कन्धानां वाति-
दितानां, etc. — Quant à la suite, malgré la lecture de B dans les deux passages : नोपडा मनुष्या पेया ते तेना तालपत्र^० et गुणडा मनुष्या पेया ते तेन तालपत्र^०, il me paraît bien difficile de prendre पेय adjectivement, dans le sens actif de : « buveur, ivrogne; »

on pourrait songer à la correction शुषडापेया «qui fait sa boisson de l'eau-de-vie» ou «qui boit dans les cabarets». Il faudrait admettre que, dans les passages ultérieurs, le composé a été coupé en deux comme nous en voyons dans ce texte quelques exemples. Le changement de शुषड en श्रोषड s'expliquerait d'autant plus aisément que, en pâli, *sonḍa* est la forme commune pour l'un et l'autre.

LIGNE 18. — J'entends वेदिकात्राल comme désignant «des balustrades à jour»; cette interprétation à laquelle nous prépare le sens de «terrasse», connu pour वेदिका, s'accommode bien à la suite de la description. Elle m'est inspirée surtout par une version chinoise de la description d'une ville de Cakravartin, dont je dois une communication partielle à l'inépuisable obligeance de M. Beal. J'y trouve, après les murailles, «seven railings»: «All those were carved most exquisitely. . . . . if the balustrade were of yellow gold, then the pillars and the cross-pieces were of gold and the panels (littéralement: windows) and the look-out places (turrets, terraces or galleries) were of silver. . . . .» Bien que les termes ne se correspondent pas rigoureusement dans le détail, je pense que dans les deux cas la description s'applique ici au même objet. La comparaison de *Mahāraṇṣa*, 162, 11, avec la traduction de Turnour, pourrait faire songer à des «réseaux suspendus aux corniches des murailles»; mais la suite de la description contredit à une explication de ce genre. — वर्ण est, à diverses reprises, au cours de cette description, employé comme équivalent de रत्न; la correspondance du passage parallèle interdit de penser à une correction. La substitution est d'autant plus explicable que chacun des termes de cette énumération paraît en effet représenter une couleur différente. — Pour plusieurs des termes techniques qu'amène la suite, nous sommes réduits à des conjectures fondées sur la valeur étymologique. Cependant, en ce qui concerne पादक, nous avons l'analogie de पाद dans le sens de «pilier, colonne». C'est ainsi que dans पादक je vois les piliers, les montants de la balustrade. Cette interprétation est confirmée par le voisinage de सूचिका «l'aiguille»; ce mot, d'après l'interprétation de सूची donnée par le général Cunningham dans les inscriptions de Bharhut (*Stūpa of Bharhut*, p. 139), désigne les barres transversales qui, dans les balustrades buddhiques, relient entre eux les piliers ou *pādakas*. अलम्बनं ne peut être que l'appui de la balustrade, dont अश्विदानकं marquerait le terre-plein, le dallage, à moins pourtant qu'on ne se croie autorisé par le fragment de la version chinoise cité tout à l'heure à une interprétation plus précise. पादक correspond aux *pillars*, अलम्बनं se rapporte assez bien aux *cross-pieces*; on peut dès lors admettre, sans autrement violenter la signification étymologique, que अश्विदानक désigne les *look-out places*, c'est-à-dire, comme semblent l'indiquer les synonymes ajoutés entre parenthèses, des sortes de renflements, d'élargissements de ces terrasses où l'on peut se tenir plus commodément. La concordance entre les deux versions n'est pas assez exacte pour que nous soyons

obligés d'en ramener tous les détails à l'unité; ici, du moins, elles paraissent se rapprocher sans peine.

PAGE 195, LIGNE 5. — Ces *hemajālas* désignent, je pense, des réseaux de matières précieuses jetés comme un ornement sur les balustrades qui viennent d'être décrites. On voit que हेम y a perdu sa force première, puisqu'il va être question de *hemajālas* (littéralement : réseaux d'or) en argent. Cf. plus bas, p. 196, l. 4 et suiv.

LIGNE 10. — Voici les termes principaux de la description des portes dans la version chinoise : « The gates... had white-silver panels (the opening or moveable part of the door)...; the gates... had enemy-resisting towers with storied roofs, at the end of which roofs were suspended net-like fabrics... All these gates again had seven rows of barricades (porte-coulisses)... which could either be let down or raised, but when raised admitted the beauteous light causing delight and gladness... » Elle ne nous fournit malheureusement que bien peu de lumières sur les points obscurs dans notre texte. Nous en pouvons tirer davantage de l'autre description d'une capitale de Cakravartin qui revient plus bas (fol. 335^a et suiv.). Elle n'est pas pourtant entièrement concordante dans ce passage avec la peinture présente. Je n'y vois rien qui corresponde au terme व्यामोत्संगा; je puis dire seulement qu'il se rapporte à la couverture que désigne quelquefois उत्तरी et à laquelle se rapporte aussi तुला, nom de certaines poutres, quoique je ne trouve pour व्याम aucune acception analogue à cet emploi. — अनुवर्ग désigne peut-être des constructions latérales, accessoires, correspondant aux « enemy-resisting towers » de la version chinoise. — Les deux termes que j'ai écrits फटिकफलकानि et फल-कस्तार sont représentés dans l'autre description par les lectures (dans B) फलिक-हलप्राप्ति et फलकस्तार. Ma restitution est fort hypothétique et je ne suis pas en état de déterminer le sens précis de ces mots, quoique leurs éléments (फटिक° pour स्फटिक; फलक + स्तार ou फलकास्तार, फलक + आस्तार) soient clairs et permettent une interprétation étymologique qui semble les rapporter à des détails de revêtement ou de dallage. — La correction पटिमोदक, à la ligne 14, ne semble pas douteuse, malgré l'accord des manuscrits dans la fautive पटिमोका. Dans la répétition, le mot revient deux fois : la première sous la forme पटिमोदक et la seconde sous la forme पटिमोदक, c'est-à-dire à la façon prācrita ou à la façon sanscrita पटिमोदक ou प्रतिमोदक. Nous arrivons ainsi à une dérivation possible de प्रतिमुद् qui, par malheur, ne nous éclaire pas sur le sens technique. — J'écris एत्तुका = एट्टुका d'après la répétition, ce qui nous donne un mot connu; mais le sens de « temple à reliques », admis pour ce terme, est ici assez inattendu, à moins qu'on admette que ces portes contiennent une sorte de petit sanctuaire destiné à les consacrer et à les protéger. — इयिक est le sanscrit इयिका passé au neutre et détourné dans le sens de « colonne » comme son représentant pali *esikā*.

PAGE 196, LIGNE 2. — त्रिपौहणैखन्यानि, c'est-à-dire : « enfoncés en terre de trois hauteurs d'homme; » l'autre version nous indiquait la correction nécessaire par sa leçon « नखन्यानि. L'épithète voisine est beaucoup plus douteuse; nos manuscrits défigurent sûrement la vraie lecture; au fol. 336*, B lit स्त्रीपौहणैखन्यानि qui, même en rétablissant त्रिपौह, ne peut être correct. Les données qui suivent immédiatement sur la hauteur défendent de corriger त्रिपौहणैखन्यानि, comme on y penserait tout d'abord. Il ne reste que la circonférence qui ne soit pas mesurée; c'est cette indication que doit cacher la présente épithète. Tel est aussi le sens que je cherche dans la leçon que j'ai acceptée sur l'autorité des manuscrits. Je reconnais que परिगोक्ष (cf. उपगोक्ष), même परिगूक्ष, dans le sens de « tour, circonférence », ou « qui peut être embrassé, entouré », sens que je conjecture d'après l'analogie de उपगूक्ष, est extrêmement incertain; mais je n'ai pas de conjecture plus probable à mettre en sa place. — उद्ध est habituel dans notre texte avec le sens de son reflet pâli, ubbedha, « élévation, hauteur ».

LIGNE 9. — Il manque ici, comme l'indique एवं, la comparaison ordinaire que nous retrouvons en effet dans la répétition : तद्यथापि नाम पंचमिक्षस्य तृप्त्य, etc.

LIGNE 15. — वल्लुया est encore un mot extrêmement suspect; dans l'autre description, il a la forme वल्लया.

LIGNE 21. — Conf. ci-dessous, p. 357, l. 3 et suiv., et p. 366, l. 9. Dans le second passage, comme dans celui-ci, nous avons la même absence de transition, la même façon de brusquer le récit. Il n'en est pas ainsi dans le *Lal. Vist.* (20, 3 et suiv.), ni dans la vie chinoise (Beal, *Romant. Leg.*, p. 25). — Après च्यविष्यति, il faut suppléer इति qui manque de même à la page 357, mais non à la page 366. Les mots qui précèdent expriment en effet la pensée des Devas Cūdhāvāsas et la cause de leur proclamation. Il en est de même, et plus évidemment encore, à la page suivante, l. 7, après च्यविष्यति.

PAGE 197, LIGNE 1. — रिचय est entendu par les traducteurs tibétains et chinois (Foucaux, p. 21; Beal, *loc. laud.*) dans le sens de « préparer », c'est-à-dire, je pense, plus littéralement : purifier, nettoyer. Malgré l'autorité d'une pareille tradition, je doute fort que cette interprétation soit légitime. Il serait bien plus conforme à la signification fondamentale du verbe रिच् de comprendre : « Videz le Buddhakshetra! Disparaissez du Buddhakshetra! » Si, en effet, les Devas s'adressent aux Pratyekabuddhas, c'est que la coexistence, dans un même Buddhakshetra, d'un Buddha parfaitement accompli et de Pratyekabuddhas, est théoriquement incompatible (cf. Köppen, *Relig. des Buddha*, I, 422, et les sources où il renvoie). D'autre part, cette explication est la seule qui s'accorde avec la suite du récit. En effet, à cette nouvelle, les Pratyekabuddhas ne se mettent pas en devoir d'orner et de pré-

parer le monde pour l'hôte qu'il doit recevoir; ils disparaissent et entrent dans le nirvâṇa.

LIGNE 3. — दशविन्, la forme pâlie *dassavi*. — On voit que, dans le pâda suivant, il reste une lacune de quatre mâtrâs. Elle existe par malheur également dans la répétition. On la comblerait bien, par exemple, en ajoutant च्चवने : « au moment où va y descendre le docteur aux signes excellents. »

LIGNE 6. — Pour les corrections que j'ai introduites, conf., p. 357, वशवर्तिन्, à côté de sa signification ordinaire dans la langue classique : « soumis, docile, » a, dans le style buddhique, une signification toute opposée qui paraît fondée sur l'attribution d'un sens actif à वश. Je ne parle pas seulement du nom des Devas, प-निर्मितवशवर्तिन्, où il demeure quelque incertitude, mais notre expression चित्तव-शवर्तो ne peut certainement signifier que : « maître de son esprit. » C'est du reste l'avis des traducteurs tibétains qui, *Lal. Vist.*, 307, 15, entendent वशिवर्तिन्वात् « par l'effet du pouvoir exercé sur l'esprit » (c'est par inadvertance que le traducteur français dit que ce membre de phrase manque dans le texte sanscrit. Foucaux, p. 234). Cf. ci-dessus, p. 390.

LIGNE 9. — Cette manière de présenter les choses, qui se retrouve du reste dans le *Lal. Vist.*, ne s'accorde pas avec la légende des Āuddhāvāsas venant eux-mêmes tirer l'horoscope; on dirait la première forme de cette légende qui, par une singularité curieuse, n'aboutit pas et manque de dénouement, comme je l'ai précédemment remarqué (voy. l'Introduction) dans les deux ou trois cas où elle reparait dans notre texte.

LIGNE 14. — Dans le *Lal. Vist.* (25, 10 et suiv.), la famille où naît un futur Buddha doit posséder soixante-quatre qualités, soixante seulement, comme ici, dans la vie chinoise (Beal, *Rom. Legend.*, p. 31). Cf. dans notre texte même, une répétition de cette énumération, fol. 105^b et suiv. Il règne du reste entre ces deux listes et entre elles et celles des autres ouvrages des différences qui ne méritent guère de nous arrêter. Je ne les compare ici qu'en tant que ces rapprochements sont nécessaires à la constitution ou à l'éclaircissement immédiat du texte. Les deux énumérations du présent ouvrage ont ce trait commun de ne présenter chacune que cinquante-six termes au lieu des soixante qui sont annoncés. — L'épithète de la ligne 19, स्वयतेयप्रेक्षमाणं, ne reparait ni dans notre seconde liste, ni dans celle du *Lal. Vist.* où अमान्यप्रेक्षित et अमान्यनवेक्षित (car c'est ainsi, je pense, qu'il faut lire *Lal. Vist.* 25, 20, d'après l'analogie de मन्थन, à corriger en मान्यन que je relève, *Lotus.* fol. 37^b) n'ont rien de commun avec elle que la présence du verbe प्रेक्ष्. Elle correspond en revanche au n° 19 de l'énumération chinoise : « not. . . . eager in getting wealth. » Nous avons simplement : « qui ne regarde pas à la richesse. » — Au lieu de अवयमो (p. 198, l. 1), le *Lal. Vist.*, 26, 4, a अवयमो. Notre leçon que paraît plutôt confirmer la lecture, assez incertaine, du fol. 105^b, se peut dé-

fendre dans le sens de : «qui redoute le blâme, qui ne s'expose point au blâme;» tandis que celle du *Lal. Vist.* se peut également traduire : «qui ne redoute pas, qui n'a pas à redouter le blâme.» — On remarquera la forme pâlie चैतिवपूत्रक pour चैत्वपूत्रक. — L'équivalent de लब्धपूर्वापरं, dans la seconde liste, est आत्मपूर्वापरं. La comparaison de लब्धपूर्वापरं, qui seul donne un sens satisfaisant : «qui » de la continuité» (conf. le n° 49 dans Beal), me paraît prouver que cette leçon आत्म° repose sur une fausse restitution d'une forme prâcritisante अन्नपू°; on aura lu आत्म° au lieu de अन्न, qui correspond bien à लब्ध°. — J'ai cité précédemment le composé कुलवशिष्टाग्र comme un exemple de वशि pour वशिता que porte le *Lal. Vist.*, 26, 15 : «qui a la domination sur les [autres] familles.» La répétition, fol. 106°, concorde avec les exemples analogues relevés plus haut pour garantir l'authenticité de cette forme, quoique irrégulière.

PAGE 198, LIGNE 10. — J'ai dû compléter la phrase, tronquée ici, par la comparaison du fol. 106. Elle paraît avoir pour but d'exprimer la réciproque de la phrase précédente. L'expression महाकरुणां प्रतिभमति n'étant qu'un équivalent pour : «revêtir la mission de Buddha,» la phrase signifie que les êtres qui naissent dans une pareille famille sont destinés à cette dignité.

LIGNE 12. — महासंविधानं «le grand préparatif» désigne les divers actes du Bodhisattva avant de quitter le ciel des Tushitas, sa prédication de la loi, la consécration par lui du Buddha futur, etc.

PAGE 199, LIGNE 1. — Il suffit, pour justifier la correction शुचिमात्रा, de rappeler que les ligatures pour *nda* et *nu*, *cu*, se confondent constamment. Cf. du reste, fol. 106°.

LIGNE 7. — महास्मृतिं, comme इमां स्मृतिं, fol. 106, désigne le «dogme» exprimé par le vers suivant.

LIGNE 9. — स्या, malgré स्यान्, pour स्यात्, du passage correspondant, ne se peut expliquer que comme = अस्याः, la construction यस्या अस्याः, comme la construction यो सो, si familière à notre texte, et si connue en pâli (conf. des exemples dans Childers, p. 602^b). Le sandhi °रोष स्या comme quelquefois en pâli. Le sandhi वस्येह pour वस्या इह rentre lui-même dans les irrégularités habituelles à notre texte, la construction devient ainsi aisée : «La femme dont le reste de vie serait de dix mois, etc.» — उस्, que porte le passage parallèle, méritait d'être rétabli ici comme *lectio difficilior*.

LIGNE 11. — «Pourquoi cela? C'est qu'il ne serait pas convenable, etc.»

LIGNE 14. — Ce vers garde quelque obscurité. भिन्नवृत्त est rétabli d'après la répétition dont le témoignage s'accorde avec celui du présent passage pour garantir et मातरि et नयिता. Dans ces conditions, la seule traduction que comporte le texte

paraît être celle-ci : « Si au contraire ils goûtaient le plaisir avec la mère du Sugata, les troupes des dieux ne diraient-elles pas que son père a été contre le devoir ? » Mais il faudrait expliquer le pluriel प्रतिसेवेयुः, avec le sujet पिता au singulier; et surtout cette façon un peu cavalière de désigner le père du Buddha n'est guère dans les habitudes de notre style. On remédierait à tout par une double correction : मातरो, pour मातरि, donne un sujet correct à प्रतिसेवेयुः; नृपति, pour नपिता, en supprimant une forme interrogative assez imprévue, fournit pour le roi une dénomination convenable. Le génitif द्वैसंवानौ, dans la fonction de l'instrumental, ne surprendra plus le lecteur. Je traduis : « si au contraire les mères de Buddha (c.-à-d. la mère d'un Buddha quelconque) se livraient aux plaisirs des sens, les troupes des dieux diraient que le roi a enfreint le devoir. »

LIGNE 17. — Il règne une grande confusion dans la tradition de ce vers, aux deux passages. Ce n'est qu'à titre de conjecture que je propose la présente constitution du texte; le côté faible en est dans la suppression d'un assez grand nombre de mots; la plupart s'expliquent, à vrai dire, par des répétitions accidentelles qui ont pu jeter le désarroi dans ce passage. Ainsi du moins nous obtenons un sens admissible, bien qu'avec une construction elliptique : « Et [pour comparer] ces coffrets à joyaux que l'on trouve dans les palais des princes, les Bodhisattvas sont ici le joyau, et leur mère le coffret. »

PAGE 200, LIGNE 3. — Comp. pour ces vers et les suivants, ci-dessus, p. 143, et les notes afférentes. — Pour l'addition de अच, à la ligne 7, cf. fol. 106.

LIGNE 12. — Le vers exige que nous scandions comme si nous avions la forme प्रवर्षिषु, équivalente, bien que moins ordinaire dans notre texte. — La lecture शुचिं se peut expliquer; mais cette épithète tardive, surajoutée, de °वर्ष est, en soi, certainement moins bonne que la lecture de la répétition : स्तुवन्ता मधुराहि° qui a l'avantage de se relier aux derniers mots du vers. Il est vrai que la mesure exige स्तुवतो; même pour le nominatif, cette forme ne peut, ici, faire difficulté.

LIGNE 14. — « Que tu ne te plaisais point au séjour des immortels, qui n'est mêlé ni de chagrin ni de douleur, qui procure une douce paix, et que tu ne cèdes point au désir, » etc. Si प्रशमन est exact (le passage parallèle a प्रथमतो qui n'est guère explicable), nous ne le pouvons prendre que dans le sens de : « paix, adoucissement, suppression des maux, des souffrances. » Mais ici comme dans beaucoup de ces vers, la variation entre les répétitions du même passage, jette de l'incertitude sur la constitution du texte. — Dans विनिमिश्र, वि équivalait à अ privatif.

PAGE 201, LIGNE 4. — Apratimā.

LIGNE 6. — Pour ce vers cf. ci-dessus, p. 145 et les notes.

LIGNE 11. — आद्वहे, première personne : « Je monterais. » Le régime est dans

le demi-vers précédent, et il faut construire यत्र प्रयनवर् कुसुम", etc., ce qui implique pour le verbe une position passablement irrégulière.

LIGNE 14. — La troisième personne प्रतिवेद्यन्तु, pour dire «on», à côté du करोथ qui suit, n'est guère vraisemblable; il faudrait, ou प्रतिवेद्यतां, au passif, ou प्रतिवेद्याथ.

LIGNE 19. — संघात désigne tout l'ensemble des constructions très complexes et très diverses qui constituent un palais indien.

LIGNE 21. — Je me suis rapproché autant que j'ai pu de la tradition; le passage parallèle conduit à la lecture सकुशलं au lieu de स्वकुलं; et il est bien possible que telle ait été ici la lecture primitive; alors nous aurions, au lieu d'un substantif auquel se rapporte सर्वं सज्जं, une sorte de locution adverbiale : «ayant tout préparé, ils parlèrent au roi en ces termes, après l'avoir salué;» कुशल désignerait les formules de salut par lesquelles on s'informe de la santé de la personne à laquelle on s'adresse, et l'on fait des vœux pour sa prospérité.

PAGE 202, LIGNE 1. — प्रज्ञा, au lieu de श्रायुः, serait plus près de la tradition, et pourrait entrer dans ce vers, moyennant l'introduction, devant महिपाल, de l'interjection भो, que paraît favoriser la lecture, d'ailleurs très corrompue, de ce passage au fol. 106. Mais *Lal. Vist.*, 90, 14; 117, 11, nous trouvons par deux fois l'expression श्रायुः पालयितुं employée dans des formules de salut analogues.

LIGNE 5. — Nous avons eu déjà une version de ces vers, jusqu'à la ligne 20, p. 145, où je renvoie pour les explications nécessaires.

LIGNE 13. — L'orthographe चक्षु est caractéristique. Les scribes ont méconnu la vraie valeur de चक्षु, forme prâcrite de च खलु (*Lassen, Institut.*, p. 192), qu'ils ont prise pour l'orthographe pâlie de चक्षुः. Je relève de même *kshu* pour *khu*, *khulu*, *Lotus*, fol. 108^a. — Ce passage et la répétition du fol. 106 favorisent, au lieu de प्रेक्षस्व, la leçon प्रेषय. Je n'hésite pas à admettre pour ce verbe le sens de : «diriger son esprit sur, faire attention, prendre garde à.» On peut comparer l'expression चित्रं संप्रेषयति construite avec le locatif ou le datif dans ce sens, par ex. *Lal. Vist.*, 215, 3; 216, 15-16. Pour la suppression de चित्रं, comp. धारयति employé seul dans le sens de मनसा धारयति, et ci-dessus उपगत, dans le sens de चित्रमुपगत. — J'ai conservé मम à cause de l'irrégularité si souvent relevée dans l'emploi des cas et de l'impossibilité d'en marquer sûrement la limite extrême; mais on observera que le locatif मयि, seul correct, se trouve dans les deux répétitions.

PAGE 203, LIGNE 2. — «Étendue sur sa couche avec les contours gracieux et flexibles d'une liane qui embrasse un grand arbre.» Pour les termes de cette comparaison, comp. le nom du mètre कुसुमितलतावेजिता.

LIGNE 5. — Le texte des mss. a ici une lacune d'un pied. La tradition du passage

parallèle सर्वे कृष्य कृतान्त°, est elle-même incorrecte. Elle montre au moins où il faut chercher la lacune; j'ai essayé de la combler par la restitution assez facile de कृष्य en हृष्टा.

LIGNE 7. — A ce passage, jusqu'à la ligne 4 de la page suivante, correspond un passage antérieur, p. 146. — Ici et au fol. 106, les manuscrits suggèrent également cette lecture कोतुह्लपरि; पर y est employé pour marquer le plus haut point, le plus haut degré de la chose, du sentiment, qu'exprime le premier membre du composé.

LIGNE 12. — स्थिद्वियमन्त° avec l'm adventice du sandhi irrégulier. — La lecture प्रमदायिमस्य, ici et quelques lignes plus bas, pour प्रमदायि इमस्या, me paraît suffisamment autorisée tant par la leçon que portent ici les manuscrits, que par la leçon assez voisine, प्रमदायिनस्य, de la répétition.

PAGE 204, LIGNE 3. — Le mot वनय dans le sens de «désir, attachement au plaisir», est suffisamment connu par le pâli.

LIGNE 4. — Les deux répétitions de ce vers suffisent à peine pour en laisser établir le texte. अपान्न, la forme pâlie, est hors de doute; elle revient souvent dans notre texte, par ex. p. 227, l. 12; p. 258, l. 7; p. 272, l. 9; p. 356, l. 1. अपान्नि, p. 274, l. 2; p. 350, l. 2; p. 360, l. 10. अपाणपक, p. 361, l. 21, etc. — J'entends असंवर्णा : «rendez sans obstacle toutes les régions du ciel;» c'est-à-dire balayez de tous les points du ciel les obstacles qui s'y pourraient rencontrer.

LIGNE 6. — हेतु est employé ici adverbialement comme en pâli, et représente probablement une atténuation du sanscrit हेतोः (cf. E. Kuhn, *Beiträge*, p. 29). — दिशता pour दिशू ou दिशा n'est pas rare dans le sanscrit buddhique. *Lal. Vist.*, 186, 1 : द्य . . . दिशतो qu'il faut corriger en दिशता; ci-dessous, fol. 107^b : दिशतासु, etc. — वातं पि, etc. : «et dont la colère, terrible comme le feu, s'éveille au moindre vent qu'ils entendent souffler.» Cf. *Dhammap.*, 155, 14 : *kammajavātū calīṃsu*. अग्निस्मो construit avec क्रोधं, le masculin rapproché du neutre.

LIGNE 8. — C'est aussi अपिता, leçon prâcritisante (au double point de vue de la suppression de l's initial et du raccourcissement de la voyelle) que donnent les manuscrits au fol. 106. — Je traduis le second demi-vers : «Éloignez, tenez à l'écart tous les êtres qui seraient dans des dispositions mauvaises, hostiles; mais ne tuez aucun être.»

LIGNE 11. — विपुल° paraît, malgré son éloignement de आरक्ष qui le gouvernerait, devoir être pris comme un génitif désignant le Bodhisattva, non comme un nominatif pluriel appliqué aux Gandharvas. L'épithète convient médiocrement à des êtres de cette espèce; et le passage parallèle tranche la question en substituant, à लक्षणाया, च्यवनक्षणे, qu'il y aurait lieu peut-être de rétablir ici. — A la ligne suivante, on scandera, comme souvent : *parivāreṇa*.

LIGNE 14. — L'orthographe स्थितु, pour स्थितो, est assez rare dans notre texte. Le passage correspondant ne l'a pas; il substitue une incorrection plus pédante, स्थित अतः. Dans ce vers même nous avons अक्रान्तिमाणा सुखं et non °माणु°.

LIGNE 18. — Sur व्यवदान, conf. ci-dessus, p. 504. Ici le terme est employé absolument, mais dans un sens identique au fond à celui que nous lui avons attribué plus haut : «Toi qui possèdes la force des bonnes œuvres accumulées par la purification,» c'est-à-dire accumulées au fur et à mesure que tu avançais dans l'affranchissement du kleśa, du mal moral. — On scandra dūḥkhiuṇ.

PAGE 205, LIGNE 1. — La comparaison des deux passages ne permet pas de combler entièrement les lacunes de ce vers; il y manque quelque nom ou épithète du Bodhisattva, faisant sujet. — सुयिनं, la forme pâlie pour स्वप्नं.

LIGNE 3. — Ce vers se retrouve presque sans variante, Lal. Vist., 63, 7. La répétition ajoute मे; elle place cette indication du rêve dans la bouche de la reine elle-même; ce qui ne s'explique guère; on peut en revanche très facilement corriger, मे en ते, un équivalent de अस्य et même अस्याः (ci-dessous, fol. 108^{ba}) sur lequel j'aurai occasion de revenir. C'est ce parti que j'ai adopté.

LIGNE 7. — Si ces locatifs ne sont pas simplement un trait particulier d'incohérence dans l'emploi des cas, ils se pourraient à la rigueur expliquer, en considérant मातुः कुक्षिमवक्रामन्ति comme une sorte de locution composée, pour dire : «les Buddhas naissent,» expression qui alors se laisserait bien construire avec le locatif. — Dans l'expression सर्वाकारप्रदक्षिणचित्रायां, प्रदक्षिण a le sens de «droit, pur»; c'est l'exacte antithèse de त्राय que nous avons vu employé dans le sens moral de «mauvais, vicieux»; conf. ci-dessus, p. 12, l. 10 et la note. — Conf. प्रदक्षिणचित्रो p. 206, l. 4.

PAGE 206, LIGNE 2 — «Quittez, ô immortels, vos demeures.» पुराणि fait antithèse au जगामर्षापुरं.

LIGNE 6. — क्षणेन «en un instant, en un clin d'œil». Sur l'allongement de l'a final, cf. ci-dessus.

LIGNE 8. — L'adjectif que j'ai écrit अनतिवर्, revient souvent dans notre texte comme épithète du Buddha (conf. par ex., p. 220, l. 8, 14, 16; fol. 108^{ba}, etc.); elle y est écrite tantôt अनतिवर्, tantôt अनतिवर्, अनधिचर्, ce qui s'explique assez par la ressemblance des divers caractères. Je me suis arrêté à la lecture अनतिवर्; je l'entends : «qui n'a pas de supérieur,» un équivalent de अनुत्तर.

LIGNE 12. — Les deux épithètes स्मृतिमां संप्रज्ञातां sont très ordinairement rapprochées, comme dans ce vers et au suivant. Dans le second cas, le remède est aisé : मतिमां et स्मृतिमां ont été dédoublés par un scrupule de régularité; il suffit de rétablir स्मृतिमतिमां; pour le premier il s'offre un double expédient, qu'on lise स्म-

तिमन्तो ou सुसंप्रज्ञानो. Je me suis arrêté à la dernière hypothèse, le voisinage des deux s ayant pu favoriser la perte de l'un d'eux. (Cf. ci-dessus, p. 150, l. 6.)

LIGNE 14. — Les féminins en *ri* sont, dans notre texte, plus irréguliers encore qu'en pâli. Ils passent quelquefois, comme ici माता, dans la déclinaison des féminins en *â*; et nous avons des formes comme les accusatifs धीतरि; cf. ci-dessous, fol. 119^b; fol. 122^a; मातां, p. 213, l. 13; les génitifs धीताये, fol. 119^b, et même धीतर्ये fol. 135^a, etc.

LIGNE 17. — Le terme qui, au fol. 108^a, correspond à निर्वर्णनीयं, est त्रिवर्णणीयं; cette leçon justifiera, je pense, ma lecture निर्वर्णनीयं, qui s'explique bien : « d'une façon digne d'être contemplée. » — En revanche l'épithète que j'écris प्रसर्णीयं n'y a, par malheur, point de parallèle. Ma lecture se rapproche étroitement de la tradition de B avec lequel concordent AN et L; je prends सर्णीय comme l'équivalent du pâli *sārāṇiya*, et je renvoie pour ce mot à une note ultérieure (p. 304, l. 5).

PAGE 207, LIGNE 6. — Ici est intercalé, dans la répétition, le passage qui, dans la version présente, va de 208, 6 à 209, 11. Il est clair, par la suite nécessaire des idées et du récit, que c'est en effet l'autre version qui a raison contre celle-ci.

LIGNE 8. — L'orthographe habituelle tant en pâli qu'en sanscrit est वत्साहक.

LIGNE 9. — Le mot वीरशयन offre un des plus curieux exemples des confusions où sont tombés parfois les rédacteurs de ces textes. वीरशयने ne donne pas de sens satisfaisant, bien que les scribes aient dû se l'expliquer par : « la couche du héros, » la couche où doit descendre, où doit naître le héros. C'est justement ce mirage d'un sens illusoire qui a pu tromper les diascévastes et leur faire méconnaître le mot primitif qui était évidemment वीरासने; l'orthographe prâcrite avec la sifflante unique aidait à cette erreur. Avec वीरासने nous obtenons ce sens : « la reine couchée en haut [du palais] » (cf. les exemples du *Bhâgavata Purâṇa* dans le *Dict. de Saint-Petersbourg*), ce qui est parfaitement conforme à la teneur de la légende qui nous montre toujours la reine établissant sa couche sur le plus haut point du palais où elle se retire. *Virâsaṇa* s'est conservé dans la terminologie des Jainas. Cf. Weber, *Bhagav.*, 286-288.

LIGNE 13. — Les variantes des manuscrits, tant ici qu'au fol. 108^a, concourent vers l'orthographe विपंचनिक; mais le vers réclame la longue वैपं°, et nous la retrouvons dans une autre forme du même mot वैपञ्चिक, consignée dans la *Mahāvūtpatti* (d'après le *Dict. de Saint-Petersbourg*), et effectivement employée, par ex., *Lal. Vist.*, 280, dern. l. L'origine du mot est par malheur trop obscure pour nous fixer sur sa lecture authentique; ce qu'il y a de sûr, c'est que le vers exige la forme वैपंचनिक; je l'ai conservée. Ce terme, synonyme de नैमित्तिक (निमित्तिक au vers suivant), désigne les devins ou les astrologues.

LIGNE 16. — Sur लक्ष्, pour लक्षण, cf. ci-dessus, p. 62, l. 12 et la note.

LIGNE 17. — Dans le passage parallèle nous trouvons भवसि; ici, A porte seul भवसि; néanmoins les autres manuscrits donnant भवसि, je me suis arrêté à cette lecture, à la forme du subjonctif (conf. ci-dessus, p. 499), redoutant surtout d'introduire une uniformité artificielle, et de supprimer légèrement des formes curieuses qui n'ont eu déjà que trop à souffrir du pédantisme des scribes.

LIGNE 19. — *Yāthā māyā* donne la mesure nécessaire; peut-être la lecture originelle était-elle यथ मयि. Je rétablis ici समुपाहृतं que me suggère la leçon समुपाहितं du fol. 108. Sur ce mot et sa signification, conf. ci-dessus, p. 519. Pour ce qui est de son application particulière ici, l'emploi de *āharati*, *āhata* en pâli, offre d'exactes parallèles. Les leçons des manuscrits se prêteraient toutefois mieux encore à une lecture स्वयमुपगृहीतं, qui s'expliquerait de façon analogue : « comme j'en ai reçu moi-même la tradition des anciens maîtres. »

PAGE 208, LIGNE 8. — On remarquera l'orthographe prâcrite सुवर्ण, pour सुवर्ण°.

LIGNE 12. — Le vers exige la mesure, sinon l'orthographe. कोची. pour कश्चिद्. Cf. ci-dessus, p. 511.

LIGNE 18. — Il reste naturellement beaucoup d'incertitude sur la lecture de ce vers que j'ai dû reconstituer à grand'peine, en rapprochant les éléments, certainement altérés, de la tradition dans les deux passages. Voici le sens qui ressort du texte tel que j'ai essayé de le fixer : « La belle ville de Dipavati devient la première des villes; elle est toute brillante de ces troupes d'immortels qui y accourent, les immortels dont la marche est prompte comme la pensée. » Plus exactement, l'épithète मनोमयविक्रमगतिहि doit se traduire : « qui marchent d'un pas immatériel. » L'adjectif मनोमय, dans la langue buddhique, s'applique, non pas aux objets purement spirituels, mais aux objets supérieurs, par une sorte de subtilité miraculeuse, à l'ordre ordinaire de la nature sensible. Ici, par exemple, il n'implique point l'invisibilité, ce qui serait en contradiction avec le verbe अभिविरोचति; il fait allusion à la faculté de demeurer en l'air, de ne pas soulever la poussière terrestre, et encore, soit à la rapidité de la course, soit même (cf. la *manomayā iddhi*) au don de métamorphose soudaine. Voyez plus bas (p. 218, l. 15) la मनोमय रूप que notre école attribue au Buddha.

PAGE 209, LIGNE 8. — Je passe sur diverses particularités prosodiques qui sont familières au lecteur : *subahinī* (l. 4), *nishannā* (l. 6), *sāmmishannā* (l. 8).

LIGNE 12. — Quoique j'aie conservé dans ces vers la forme ददर्श, plus autorisée ici par les manuscrits, je ne doute guère, d'après le fol. 108^b (et la leçon ददर्शि conservée ici même, en est une preuve indirecte), que la forme primitive de

ce texte ne fût अर्द्ध, altérée par de prétendues régularisations. L'autre version qui diffère un peu de celle-ci en ce passage, est en général moins satisfaisante; elle se rapproche moins étroitement de la version chinoise (Beal, *loc. laud.*, p. 38), qui du reste met ces vers non pas, comme nos textes, dans la bouche de Mahābrahmā (amené sans doute uniquement par la description voisine de la venue des dieux), mais, ce qui est beaucoup plus naturel, dans la bouche des Brāhmanes.

LIGNE 23. — Le vers prouve qu'il faut lire बुधित, forme irrégulière de बुध् que les scribes, étonnés de cette irrégularité, ont voulu rapprocher de formations connues, soit en forgeant बुद्धित au mépris de la grammaire, soit en écrivant ब्रुधित au mépris du mètre.

PAGE 210, LIGNE 1. — Cette réponse, répétée dans la stance qui suit, est passablement singulière après l'explication qui précède. Mais la distinction entre le Cakravartin et le Buddha étant secondaire, est un point sur lequel il règne toujours dans les textes quelque confusion et quelque obscurité : le dogme n'a pu supprimer invariablement toutes les traces de la légende antérieure qu'il entend réformer (cf. mon *Essai sur la légende du Buddha*).

LIGNE 9. — On scandera *lokasyā ta°*; *dharesī rā°*. La lecture अमरुच्चि suppose une irrégularité souvent relevée, la mesure °*cakrañ'mararuciñ*.

LIGNE 19. — ओजानां est encore un prâcritisme digne d'être noté; ce mot est en effet le pâli *ojā*; je crois, comme Childers, qu'il le faut rapporter au sanscrit ऊर्ज qui a bien le sens de «suc, essence», etc., équivalant à celui de रस, le seul qui convienne ici (conf. Childers. s. v. *ojā*). Il demeure d'ailleurs fort possible que la coexistence de *oja* ou *ojo*, correspondant au sanscrit ओजः, ait facilité cette transition, légèrement irrégulière du point de vue de la phonétique pâlie.

PAGE 211, LIGNE 3. — किंकरूपीयक est un abstrait formé par le suffixe क (cf. p. 182, l. 15 et la note) il a le même sens que किंकरत्त्व; en sorte qu'il faut suppléer un mot comme वचनेहि, auquel rapporter °*संयुक्तेहि* «ils lui adressent des offres de service». व pour एव.

LIGNE 4. — «Rien, pas même un oiseau, ne passe au-dessus d'elle.» उपरिमेन; l'adjectif उपरिमेन est usité en pâli; l'instrumental dans le sens du locatif, comme si souvent. Sur अन्तमग्नतो, cf. ci-dessus.

LIGNE 7. — ग्रहणी (cf. la définition du Suçruta dans le *Dict. de Saint-Petersb.*) désigne spécialement le feu, la chaleur considérée comme provoquant ou aidant la digestion (त्रिपाकनीयग्रहणी). «Grâce au Bodhisattva, sa mère jouit d'une chaleur digestive toujours égale, ni trop faible ni trop élevée, déterminant une digestion parfaite.» La correction सम्मापरिणामये, pâlicisme pour सम्यक्प°, est, je pense,

mise hors de doute par la comparaison de la locution *saṃmāpariṇāma* que cite Childers, s. v. *pariṇāma*. Dans la répétition, nous avons ऋतुपरिणामये, expression à laquelle nous ne pouvons guère attribuer qu'un sens voisin de celui que nous reconnaissons ici : « provoquant la digestion au moment convenable. »

LIGNE 13. — L'instrumental अर्चिमता fait ici fonction de locatif; en soi, le gératif राज्ञो अर्चिमतो des manuscrits pourrait tout aussi bien être employé de cette façon; mais l'instrumental पुरुषेहि et l'instrumental राज्ञा शुद्धेदेनेन du passage parallèle m'ont décidé à rétablir l'instrumental malgré leur témoignage.

LIGNE 14. — La leçon संपूर्वसमादिव्रानि est protégée par la leçon पूर्वसमादिव्रानि du fol. 108; je n'en puis pourtant tirer un sens bien plausible; on peut entendre, en suppléant व्रित्तानि ou व्रतानि, que ces cinq obligations viennent se joindre à d'autres vœux antérieurement contractés. Mais les cinq *śikṣāpadas* étant identiques aux cinq *śīlas* forment, pour le bouddhiste, la base la plus essentielle de la morale, et résument les devoirs élémentaires de tout croyant; on ne voit pas ce qui, en ce genre, aurait pu les précéder. La lecture de C, संपूर्णसमादिव्रानि, se traduirait mieux : « et elle les observe au complet. »

PAGE 212, LIGNE 5. — L'orthographe de ces locutions adverbiales formées en sanscrit au moyen de कृत्वा, est, dans notre texte, bien flottante et bien difficile à déterminer. Je note successivement et suivant les manuscrits les formes °कृत्वा, °कृत्य, °खन्, °णुत्, (ou °णुन्, car les deux ligatures ne diffèrent pour ainsi dire pas), °लुन्, °लुत्, °खन्तो, °लुन्तो (cf., par exemple, le passage, p. 212, l. 13; 231, 1; 246, 5, 8; 256, 15; fol. 113^a, etc.). Entre ces variantes, il est aisé, en faisant abstraction des simples diversités graphiques, ष ou छ pour ख, न्त pour न्न, etc., de distinguer trois groupes. कृत्वा et कृत्य, qu'il faudrait sans doute écrire °त्वो, °त्यो, reflètent directement la forme régulière; l'orthographe avec un *u* dans la seconde syllabe et qu'il faudrait lire खनु représente la forme pâlie; enfin, les autres variantes se rapportent au type prācrit *khuttam* (*Hemacandra*, II, 158) pour *khuttam*, soit transcrites directement (खन्, खुन्, खुत् qu'il faut uniformément lire खुन्), soit rapprochées par la désinence *o*, dans खुन्ना et dans लुन्ना pour खुन्ना, de la forme classique °त्वः. Je ne crois pas que nous ayons le droit et moins encore le moyen d'introduire une uniformité artificielle dans cette variété caractéristique. Je me contente donc, dans les différents cas, d'éliminer ce que je viens de signaler comme des erreurs purement matérielles, en me rapprochant de préférence de B qui paraît moins influencé que C par la prétention de reproduire l'orthographe classique.

PAGE 213, LIGNE 7. — उत्रानक -étendu sur le dos- fait antithèse à अवकुन्द्रक dont il confirme ainsi le sens indiqué plus haut, p. 393.

LIGNE 13. — Je ne puis voir qu'une répétition accidentelle, certainement redondante et inutile, dans les mots que j'ai enfermés entre crochets.

LIGNE 14. — वेहलिय est la forme prâcrite *veruliam* (*Hemacandra*, II, 133), très voisine d'ailleurs de la forme pâlie *veluriyañ* pour le sanscrit वैर्य; sa présence ici mérite d'autant plus d'être remarquée que le passage correspondant (fol. 108^{bis b}) porte l'orthographe classique. — Cette phrase, dont l'allure est celle des parties versifiées, garde des traces sensibles de distribution métrique. On peut, à la rigueur, restituer un âryâ à trois demi-vers; mais, comme il faut pour cela introduire des mots dont il ne se trouve de restes que dans la répétition, comme d'ailleurs la coupe assez irrégulière des vers jette sur cette restitution une grande incertitude, j'ai craint de violenter le texte en l'y introduisant; je me contente de la proposer ici :

यथ वेहलियस्य मणि स्फाटिकसमुद्गे कटीसमुद्गस्मिं ।

निहितो स्या एवमेव बोधिसत्त्वं पश्यति माता ।

कुक्षिं श्रभासेन्तं विग्रहं एव ज्ञातव्यस्य ॥

«De même qu'un joyau de lapis-lazuli dans un coffret, il repose dans son sein qui est comme le coffret de ce joyau; c'est ainsi que sa mère voit le Bodhisattva, semblable à un corps d'or, illuminant son sein.» — Tel que notre texte est constitué, il est d'ailleurs évident que अस्या n'y peut être (comme il serait ici) le génitif du pronom, mais seulement le potentiel, pour स्यात्.

PAGE 214, LIGNE 2. — Nous avons une série d'adjectifs formés, comme पृच्छक, par le suffixe क, pour marquer l'intention, le but : पृच्छका आगच्छन्ति «ils viennent demander»; p. 253, l. 3 : ओतोहारका प्रेषिता «envoyés pour ronger la force, la substance»; de même, पादवन्दक, p. 300, l. 4; प्रत्यवेक्षक, p. 309, l. 14, etc.

LIGNE 5. — Il y a là un mélange de deux locutions différentes; au lieu de नान्यत्र बोधिसत्त्ववर्णात् किञ्चिद्वापन्ति ou बोधिसत्त्ववर्णमेव भा, nous avons un compromis hybride entre les deux tournures.

LIGNE 8. — J'hésite entre धूपेन्ति et धूमेन्ति qui, graphiquement, peuvent passer pour identiques. Ni l'un ni l'autre (mais seulement धूमायति) ne paraissent usités dans le sanscrit classique au sens neutre que nous attendons.

LIGNE 10. — अभ्याभवति reçoit ici un sens voisin de celui dont le *Dict. de Saint-Petersb.* cite des exemples empruntés aux Brâhmanas, littéralement : «le rire et la conversation arrive, échoit à la mère du Bodhisattva avec les Apsaras;» ce n'est qu'une autre façon de dire : «la mère du Bodhisattva rit et cause avec les Apsaras.» Il n'est pas rare, pour signaler le fait en passant, en attendant que nous ayons à en grouper des exemples, de reconnaître ainsi des affinités, au moins apparentes, entre la langue des Brâhmanas et celle de nos textes.

LIGNE 14. — तस्या est complété d'après la répétition. — On scandera *tasyā* de même que *kathā*.

PAGE 215, LIGNE 2. — Dans ce vers et dans le suivant, le mètre exige que nous mesurions *sādhū*; il est difficile de décider s'il faut, dans les deux cas, écrire साधु comme लघु, en laissant au mot sa valeur interjective, ou écrire ici साधू, plus bas साधु, en le rapportant comme adjectif, d'une part à युति, d'autre part à अवक्रमणं. — Au pāda suivant, on voit qu'il faut suppléer इति. — Le verbe विकसति, s'il correspond vraiment comme la forme autorise à le croire, à l'ordinaire विकसते (on remarquera en passant que, ici et au vers suivant, nous sommes forcés de scander *vikasatē*), impliquerait une façon de parler bien figurée et bien poétique pour un texte comme celui-ci. Il fait penser à la racine कश् donnée par Vopadeva dans le sens de «résonner, retentir», mais dont il ne paraît pas exister d'exemples positifs. La signification du moins en serait ici fort convenable.

LIGNE 5. — Si एतस्मिं est bien exact, comme il y a apparence, on ne saurait le prendre comme se rapportant à परिषम्ये, où मध्ये est une sorte de formatif nouveau du locatif (on le rencontre ainsi employé dans plus d'un cas; cf., par ex., p. 227, l. 18; 282, 12; 285, *passim*, etc.); mais d'après l'analogie de इस्मिं (cf. ci-dessus, p. 524), il peut être considéré comme un équivalent de एतर्हि. — Je propose निरामिषेहि pour les leçons des manuscrits certainement fautives, tant ici que dans la répétition; *Ten Jāt.*, p. 30, *nirāmisā* est donné comme synonyme de *kuṣāla* dans l'expression *kuṣālaṃ dhammaṃ*. Cette épithète s'appliquerait bien de même à ces sortes de litanies en l'honneur du Bodhisattva (सत्तापद) dont il paraît être question dans cette phrase.

LIGNE 16. — वाता est la leçon du fol. 108ter; elle convient mieux que la leçon वृक्षा au verbe सिञ्चन्तु que condamne surtout l'épithète तमालपत्र^o; il est vrai, d'autre part, que शरीर est singulier, ainsi appliqué au vent. On peut hésiter entre deux corrections et lire : soit *गन्धावासितसलिला, accusatif gouverné par सिञ्चन्तु, ou *गन्धावासितसलीला se rapportant à वाता «des vents légers parfumés par la feuille du tamāla». — J'ai complété पलायन्तु d'après la répétition (qui porte, B पल्लयेतु, C पलायतु). मदङ्गना me paraît beaucoup plus douteux; cette traduction : «Et que ceux (les parfums) qui enivrent disparaissent,» me satisfait mal; je ne connais pas d'autre trace d'une pareille distinction entre des parfums enivrants et non enivrants.

LIGNE 18. — समोन्मति, comme le pāli *onamati*, «se baisser, descendre». «Que des nuages tout chargés des fumées de l'agallochus descendent du ciel pour abriter bien vite le jardin plein de poudres et d'essences précieuses.» C'est-à-dire des nuages formés par la fumée des parfums que l'on y doit brûler.

PAGE 216, LIGNE 1. — Pour ce vers, cf. ci-dessus, p. 149 et les notes.

LIGNE 3. — Il serait naturel de penser d'abord que cette phrase est imparfaitement transmise et qu'elle cache des restes de vers altérés. La comparaison du fol. 108ter rend cette supposition peu probable.

LIGNE 5. — *अलीयन्ति* = *अवडीयन्ते* «descendent en volant du ciel». Nous avons *प्रलीयन्ति* un peu plus loin; et le vers semblerait ici même exiger cette correction si l'instabilité prosodique de notre texte ne laissait tant de marge aux libertés métriques.

LIGNE 6. — Je ne sais comment restituer le mot que j'écris *सोरीयो*, non que je croie cette forme correcte, mais c'est celle vers laquelle semblent converger les lectures des manuscrits, tant ici qu'à la répétition de notre passage. Le sens n'est pourtant pas douteux : «Les dieux apportent des vases, des corbeilles pleines de fleurs.» Il ne m'est venu en esprit aucun terme, ni sanscrit ni pâli, de ce sens, qui se rapproche suffisamment de notre tradition. Quelque lecteur sera sûrement mieux inspiré que moi.

LIGNE 8. — Le mètre, qui exige une mesure — — —, nous force à admettre que sous la forme *grihîva* se cache une orthographe antérieure, analogue au pâli *ganhîva*. — *जम्बुद्वीपं अभिमुखीयो* «se tournèrent vers, vinrent dans, le Jambudvîpa».

LIGNE 12. — J'ai supprimé *सुसगलत्र* qui a pu aisément s'introduire après *स्फटिकमणि*; son maintien entraînerait (comme le constate du reste la répétition de ce vers) la suppression de l'épithète *लेपनलेपितैः* dont l'interpolation ne souffre pas une explication si naturelle.

LIGNE 14. — Fol. 108, *गताश्वसनस*°, c'est-à-dire, je pense : «des nuages comparables à la [vapeur de] la respiration des éléphants [célestes]». N'était l'autorité du passage parallèle, je préférerais admettre une simple transposition de *गतागमन*° en *गगनगता*° «des nuages semblables aux éléphants célestes».

PAGE 217, LIGNE 1. — Nous avons eu déjà ce vers, p. 149.

LIGNE 3. — Ce passage est particulier, on verra tout à l'heure pour quelle raison, à la légende de *Dipaṃkara*, il manque par conséquent dans la répétition qui est appliquée à *Çākyaṃuni*. Pour ce commencement, conf. un peu plus loin, p. 227, l. 12 et suiv. — Sur *पुरिम*, conf. déjà page 461. — Je ne puis décider précisément ce que signifie ici *वेदि*, ni dire s'il s'agit soit d'un banc surélevé, placé aux deux bouts de la barque, soit d'une sorte de pont, ce qui, du reste, reviendrait assez au même, disposé à l'avant et à l'arrière. — J'entends l'épithète *वेदिकाजालसंप्रक्षिप्त* «de réseaux et de guirlandes garnissant les bords élevés, en forme de corniche, de la barque».

LIGNE 7. — Non seulement les manuscrits ont ici *कटीय*°, mais nous retrouvons

la forme कद्धिती du participe, fol. 123^a (deux fois). Le sens ne peut être douteux; c'est celui de «traîner, tirer, mettre en mouvement». Il est impossible de ne pas rapprocher ce verbe du pâli *kaddhati*, du prâcrit *kaddhai* (*Hemacandra*, IV, 187), qui paraissent être des dérivations de la racine कृप्. En raison de la facilité avec laquelle les ligatures कृ et कृ se confondent dans notre texte, j'ai cru pouvoir rétablir ici la même forme qu'en pâli.

LIGNE 10. — चतुरङ्गलं, c'est-à-dire, je pense, que cette herbe est si haute et si touffue, que, même sous le poids du pied qui s'y appuie, elle ne se courbe que jusqu'à une hauteur de quatre doigts au-dessus du sol.

LIGNE 14. — Je ne vois pas trop à quel passage se rapporterait le renvoi marqué par याव ou यावद्; je ne doute pas que la vraie lecture ne soit येव, la forme pâlie pour एव; elle est familière à notre texte et serait parfaitement placée ici pour accentuer l'antithèse entre ce membre de phrase et le précédent.

LIGNE 16. — Ces vers, jusqu'à la ligne 6 de la page suivante, excepté le second, nous sont déjà connus de la page 150 où je renvoie le lecteur. — J'écris विस्रति à cause de la finale longue qu'exige le vers. On a eu déjà plusieurs occasions de remarquer, et nous aurons à relever ailleurs l'emploi de formes comme अशीति, नवति, etc. pour le nominatif. — आशुख, ici et l. 6 de la page suivante, est pour आशु एव; ce sandhi fort irrégulier se compare à certains cas de sandhi anormal en pâli, comme *dhiraṭṭhu* pour *dhi[g]atthu*; *vijjareva* pour *vijju[d]eva*, etc. Cf. Childers, *Sandhi in Pâli*, p. 11-12, extr. du *Journ. Roy. As. Soc.*, 1879. Il serait superflu d'insister sur l'origine spéciale, dans le cas présent, de cette insertion de *r*, bien plus facile ici que dans les exemples pâlis allégués, puisqu'elle tire son origine du *y* initial qui se développe dans la langue populaire devant l'*e* ou l'*i* primitivement initial de *era*, *iva*, d'où *yathariva* pour *yathâ eva*, *atiriva* pour *atî iva*, *sâsaporiva* pour *sâsapo iva*, etc. — सत्रिपति, ici et l. 13, de même que dans les passages parallèles, doit être scandé *sānrip*°. J'en trouve un autre exemple, p. 265, l. 18, si ma conjecture est fondée.

PAGE 218, LIGNE 6. — *saparivârâ*. — प्रदक्षिणातो «s'approchèrent de la reine par la droite», c'est-à-dire en tournant autour d'elle par la droite; en d'autres termes, en lui faisant le salut désigné sous le nom de प्रदक्षिणा.

LIGNE 12. — अत्रविहरिणः, d'après fol. 108^{ab}: «les Bodhisattvas sortent du côté droit de leur mère; c'est de ce côté droit qu'ils résident [dans son sein].»

LIGNE 15. — Cet exemple justifie la valeur que j'ai précédemment (p. 539) attribuée à l'expression मनीमय. L'école des Lokottaravâdins, fidèle à ses tendances transcendantes, attribue au Buddha une मनीमय त्रय, ce qui n'implique pas cette contradiction d'une forme immatérielle, mais marque un corps miraculeusement

subtil et assoupli à toutes les transformations, encore que parfaitement visible et tombant sous les sens.

LIGNE 18. — उहति est pour moi fort obscur; non que le sens général qu'il représente puisse être douteux; le Bodhisattva «pousse un grand éclat de rire»; mais le verbe उह् que nous avons eu plus haut dans une signification toute différente (p. 163, l. 4 et la note), ne s'emploie pas, que je sache, en sanscrit de cette façon. Il convient d'ailleurs de rapprocher d'autres passages où paraît une expression analogue. Fol. 190^b et suiv., sont décrits les dix úhasitas de Mâra, où revient à plusieurs reprises la locution मारो . . . . . महाउहसितं उहसे; d'après le contexte où Mâra cherche à décourager le Bodhisattva en opposant les divers éléments de sa force et de sa grandeur à l'apparente faiblesse du Saint, je ne vois pas qu'il y ait d'autre manière d'expliquer ces termes qu'en les tirant de अव-ह्स् d'où ओहसित, puis उहसित. Ce fait, joint à la comparaison même de महाहास dans le présent vers, ne permet pas d'hésiter sur la lecture ni sur le sens de उहससि dans un passage que nous allons rencontrer un peu plus bas (p. 221, l. 20; la répétition fol. 108^{mat. b} est décisive en faveur de cette lecture), nous ne pouvons le traduire que : «il dit en riant,» bien qu'il n'y ait plus trace dans ce cas de l'idée d'ironie, de raillerie qui est propre au verbe अव-ह्स्. D'après cette double analogie nous devons chercher ici une forme de ह्स्, construit avec हास comme Mahābhār., VII, 5582 : प्रहास महाहासं. Il y aurait moyen de l'obtenir en lisant l'aoriste उहसे ou उहसि; mais les présents qui entourent semblent l'interdire; et dans un texte comme celui-ci il faut toujours tenir grand compte des confusions et des barbarismes possibles.

LIGNE 20. — आगमन dans le sens de आगम (cf. p. suiv., l. 10) «texte, citation», est au moins très peu ordinaire.

PAGE 219, LIGNE 2. — Il faut suppléer इति qui, peut-être, était la lecture primitive pour अथ. — भूमौ, etc. : «dès qu'il eut fait sept pas sur la terre, les Devas arrivèrent en volant . . . » Sur la forme निस्तीदथ (le singulier pour le pluriel) conf. plus haut.

LIGNE 14. — La vraie lecture est peut-être plutôt यस्मा que यदा; il ne s'agit point en effet d'un éclat passager qui ne se produit qu'au moment de la naissance du Bodhisattva, mais de la beauté ordinaire et constante du corps où il prend naissance.

LIGNE 16. — J'ai écrit चेतं, estimant que la faute des manuscrits devait s'expliquer par cette orthographe prâcritisante pour चेतं. — La construction est ici assez libre; il est clair que एतं तर्कं निवर्तितुं porte aussi bien sur la première moitié du çloka suivant que sur les trois premiers pādas de celui-ci, et que l'infinitif dépend de निरिञ्जति : «c'est pour être fixé sur ce doute, qu'il explore tous les points de

l'espace. » — अत्रियन्ते est une de ces formes déterminées par la fausse analogie du participe passif. अत्रियन्ते serait pour अर्दियन्ते, si अत्र doit réellement se dériver de अर्द (Benfey); la forme est, en tous cas, influencée par ce participe. Ce n'était pas un motif suffisant pour écrire अत्रि°, d'autant moins que la vraie orthographe serait अत्री°, qui supprime la question.

PAGE 220, LIGNE 3. — मय pour l'accusatif; nous avons plus haut parlé de cette forme dans cette fonction. Ici pourtant le cas est moins certain; on pourrait aussi résoudre le texte en न मय सर्व अभिज्ञानय. Cf. à la ligne 17 : ओभासितभूलोक.

LIGNE 7. — La phrase précédente ferait croire que ce vers est une citation à l'appui. Mais il s'accommode médiocrement de ce rôle; l'adoration, à la première personne, qu'il contient, et le changement de mètre qui, inauguré par lui, se continue dans la description qui suit, tout tend à démontrer qu'il commence un autre morceau, indépendant du précédent à l'origine. — La lecture शालेषु est mise hors de doute par la répétition, qui porte : सुकसुमितेहि शालेहि; et pourtant cette leçon, au moins pour ce qui est de la seconde version, celle qui concerne la naissance de Çākyaṃuni, ne laisse pas que d'être surprenante; on sait que, d'après la légende ordinaire, c'est sous un plaksha et non sous un çāla que le Bodhisattva vient au monde.

LIGNE 9. — धरणि fait fonction de locatif.

LIGNE 11. — Dans les deux versions, je trouve चास्य dont je ne vois pas que l'on puisse rien faire; सामं « d'eux-mêmes », qui, au point de vue graphique, n'est pas un changement bien grave, satisfait pleinement aux nécessités du sens.

LIGNE 13. — Pratigrihṇe, que réclame le vers, semble impliquer une orthographe différente, faisant position après i, sans qu'il soit aisé de la déterminer avec précision.

LIGNE 20. — Nous avons déjà (p. 126, l. 10) rencontré un adjectif पूर, comme en pâli. — उदुपान, pour उदपान, est la forme que portent les manuscrits non seulement ici et dans le passage parallèle, mais encore ci-dessous, p. 308, l. 5; fol. 113^b); le changement de a en u s'explique assez par l'action de la première syllabe sur la seconde. Conf. mes *Inscriptions de Piyadasi*, I, p. 68. — Quant à सुवतो, il le faut prendre comme une sorte de synonyme de पुरतो; c'est du moins ainsi que l'entend une version chinoise qui paraît reposer sur un texte, sinon identique, du moins très étroitement apparenté à celui-ci; elle traduit (Beal, *loc. laud.*, p. 45) : « before the very face of the mother there suddenly appeared, etc. . . »

PAGE 221, LIGNE 5. — J'entends अनायुः : « Qui n'est soumis à aucun effort, » et par conséquent « n'éprouve aucune fatigue ».

LIGNE 6. — *Lal. Vist.*, 109, 7 et suiv. अन्तर्द्विष : « dans l'intervalle qui sépare

les uns des autres les quatre dvīpas dont la réunion forme un monde. — A la ligne suivante, सह est employé absolument, comme adverbe, dans le sens de : « ensemble. » Cf. encore ci-dessous, p. 262, l. 17.

LIGNE 12. — Sandhi irrégulier, pour °गत उत्तमार्थ; comme plus haut, p. 511.

LIGNE 16. — वपुष्मन्तो, nominatif, pour वपुष्मन्तो.

LIGNE 20. — Sur उहसासि, voyez un peu plus haut, p. 218, l. 18; quant à cette forme d'aoriste, c'est la même que dans अगमासि, अदृशासि, probablement une formation avec double désinence, constituée par l'addition de सि à la troisième personne de l'aoriste en ā, comme अगमा, अस्या, etc.

PAGE 222, LIGNE 2. — Le vers exige cet allongement de मणी; en revanche l'ā final de मुक्ता est abrégé pour des raisons métriques.

LIGNE 5. — Il manque sûrement une brève au commencement de ce vers; स, que j'ai introduit par conjecture, n pour lui le voisinage de la syllabe सु: qui en a pu faciliter la perte. — Il est clair aussi que नमे, au commencement du second pāda ne peut être supporté, étant répété une seconde fois; de नयं que porte ici la seconde version, j'ai tiré नवं, sous toutes réserves.

LIGNE 10. — लङ्, la forme pâlie-prācrite pour लघु, « vite, soudain ».

LIGNE 12. — La phrase est assez embarrassée, faute d'un double एका qui en distingue les deux termes : « deux jets d'eau, l'un chaud (सुखोष्णा), l'autre glacé (शुदारानुबद्धा). » — Pour उद्गतासु: , cf. p. 35, l. 6, प्रत्युद्गतासु: et la note. Il va sans dire que je ne donne pas cette forme comme hors de doute, surtout à cause de la facile et assez fréquente confusion des lettres t et m. Elle est au moins possible et digne d'être notée.

LIGNE 14. — Le vrai sujet, qui n'est pas exprimé, mais impliqué par le point de départ et par les qualificatifs, est देवाः. Les deux épithètes de ce pāda ne se prêtent pas à une interprétation certaine. Je les traduis : « Se débarrassant de leurs man-teaux (pour les agiter en signe de joie) et formés de tous côtés en longues lignes. » Sur ce sens de ऊर्मि, cf. les lexiques cités par le *Dict. de Saint-Petersb.* त्रिश्वगन्धा° « accompagnés par l'exhalaison de toutes sortes de parfums ». — दृढ peut à la rigueur se défendre dans le sens de « certainement, sûrement » qu'il a un peu plus bas, p. 223, l. 18. Mais la répétition porte दृढा, qui invite à la correction दृढाः : « ils font trembler la terre, malgré sa solidité. »

LIGNE 17. — A scander °rūpyāna°. Je ne puis de même considérer सतूर्याविवृष्टा « accompagnés du son des instruments », que comme un composé dont le premier membre a sa finale allongée irrégulièrement. C'est un cas dont nous avons déjà relevé quelques exemples. — नुज्ञानानुज्ञात : « né sous d'heureux auspices. »

PAGE 223, LIGNE 1. — महोद्यं pour महोद्यं; on sait l'usage que font les buddhistes

du mot *अथ* dans un sens métaphorique. Le sens général est clair : « ce grand *rishi* traversera les flots de l'océan du monde, et atteindra le *nirvâna*. » — *क्षेमम्* ne s'explique bien que comme adjectif et se rapportant à *दिशम्*, l'*a* n'est écrit bref que pour conformer l'orthographe aux exigences du vers. Cette « unique heureuse ré-gion » est le *nirvâna* que *क्षेम* (*khemam*), seul, peut servir à désigner.

LIGNE 4. — *आवापेसि* est la forme pâlie déjà signalée dans *आवाप्त*, et autres dérivés. — *इमाये व देवीये* est une façon de parler bien vague; on peut tout au plus traduire « de telle déesse »; elle n'est pas dans les habitudes de la légende qui sait tout préciser. Dans l'application de ce récit à Çâkyamuni, la déesse est appelée *अमया*; peut-être faut-il ici même rétablir ce nom et lire *अमयाये देवीये*.

LIGNE 11. — *अकामो* : « Le héros entra contre son gré dans le temple. » Il semble que *चेतिय*, quoique au pluriel, ne peut désigner autre chose que le temple de la déesse en question. — *यदा*, etc. : « Quand ils voulurent le faire saluer de la tête, ce furent ses pieds [et non sa tête] qui parurent. »

LIGNE 16. — *न एषो*, etc. : « celui-là n'est pas fait pour me rendre hommage. » Le sens revient au même que s'il y avait *अनुज्ञो मम वन्दनस्य*. — *दृढं*, je l'ai observé tout à l'heure, ne me paraît ici se pouvoir traduire que : « sûrement, certainement. »

PAGE 224, LIGNE 2. — Il faut mesurer longue la voyelle finale de *paryeshathâ*. Pour des exemples semblables tirés du *Lal. Vist.*, cf. E. Müller, *loc. laud.*, p. 182.

LIGNE 9. — Pour ce vers et les suivants jusqu'à la ligne 2 de la page suivante, voyez la version que nous en avons eue précédemment, p. 151.

LIGNE 18. — Le vers exige que une des deux syllabes, *paçyâ*, soit mesurée brève; fol. 110^a, les manuscrits, portant *पश्यति* et non *पश्यामि*, semblent favoriser la mesure *çyâ*. Il nous reste même le choix entre deux orthographes qui ont chacune leurs difficultés, soit *पश्यमि* par un raccourcissement de la voyelle dont il y a plusieurs exemples dans le *Lal. Vist.* (E. Müller, p. 180), mais peu ou point dans notre texte; soit *पश्यति* pris dans le sens passif comme = *दृश्यते*. *पश्यति* est tellement ordinaire dans le sens actif, que le second parti me semblerait le moins prudent. J'ajoute que, si ma restitution *पश्यासि*, à la ligne 3 de la page suivante, est fondée, comme j'ai peine à en douter, ce serait, là comme ici, la syllabe *pa* qu'il faudrait scander brève.

PAGE 225, LIGNE 3. — Ici encore, nous nous trouvons en présence de *पश्यासि* dans une version et de *पश्याहि* dans une autre; comme plus haut, je restitue la forme subjonctive.

LIGNE 6. — On a le choix de scander *निशामिय* ou *निशान्या*. — Aux lignes 8 et 9, j'ai conservé la lecture *prâcritisante* *दृष्ट*; le vers exige que la première syllabe soit

mesurée brève, ce qui ne s'explique que par le caractère douteux de l'e prâcrit, une forme इदृश étant inconnue du sanscrit.

LIGNE 12. — *Bhavantō* ou *bhavāto*, comme *rapushmāto*, p. 221, l. 16.

LIGNE 14. — Pour ces vers, jusqu'à la page suivante, l. 3, cf. ci-dessus, p. 151.

LIGNE 18. — Sur अनुगमत्, conf. ci-dessus, p. 400. Comme je l'ai remarqué alors, ce passage, quoique versifié, n'est pas décisif pour l'orthographe de ce mot obscur. Entre la lecture अनुगमत् वः स° de B et la leçon अनुगमं भव स° (BC) du fol. 110^b, nous pouvons aussi bien lire अनुगमं वः ou अनुगमत् वः (en scandant °*galām v°*), ou अनुगमं च, ou अनुगमत् च, ou même अनुगमत् भवि. Je reconnais pourtant qu'il y a un peu plus de vraisemblance en faveur de l'une ou de l'autre des deux premières lectures (dans de pareilles formules, on ne peut admettre que difficilement des modifications secondaires comme l'introduction de च, de भवे); la possibilité de toutes laisse en suspens la question qu'il s'agirait d'élucider.

PAGE 226, LIGNE 8. — सुव्यपदेशक्षेम semblerait devoir s'entendre : « qui porte un nom de bon augure; » mais le nouveau-né n'a point encore reçu de nom; nous allons voir tout à l'heure le roi demander aux Devas de lui en imposer un. Cette circonstance me fait admettre que व्यपदेश n'a point ici un sens aussi étroitement défini et se peut traduire : « caractère, signe. »

LIGNE 14. — On voit que लाभ est ici un synonyme féminin de लाभ : « avantage. » Le même emploi est familier au pâli, cf. par exemple, *Dhammap.*, v. 204; et Childers (s. v. *lābho*) a sûrement fait fausse route en y cherchant un datif, pour *lābhāya*. La locution est fréquente dans notre texte, comme page 327, l. 19; p. 329, l. 4, etc. Cf. aussi *Lal. Vist.*, 477, 2, etc.

LIGNE 16. — Ces vers purement mnémoniques sont singulièrement placés dans la bouche des Devas. Le roi n'y doit pas entendre grand chose, et nous serions dans le même cas, sans les listes plus explicites que nous possédons et auxquelles nous devons essayer de rattacher les termes de cette énumération. Il va sans dire qu'elle échappe tout à fait, par son caractère, aux règles ordinaires de la grammaire et de la langue; ce ne sont guère que des tronçons de mots juxtaposés. La liste chinoise (dans Beal, p. 55) peut nous aider dans quelques identifications douteuses. Afin d'abrégier, je prends pour base les numéros de la liste de Burnouf (*Lotus*, p. 558 et suiv.). Voici d'abord les termes de notre énumération dont la correspondance avec des termes de la liste de Burnouf paraît certaine, et ce sont les plus nombreux : हेष्टा (nous sommes autorisés par le passage parallèle que confirme la répétition de मृडु, un peu plus loin, à restituer cette lecture), दीर्घा, आयता, उत्तंग (je ne pense pas qu'il puisse y avoir de doute sur cette correction — le fol. 110^b a : उपसंग — tout au plus pourrait-on suivre l'orthographe pâlie que paraît refléter notre passage, et écrire उच्छंग), रुषि, कोश, न्यग्रोध, मृडु, ताल,

एक, उर्ध्वाग्र (fol. 110^b, nous avons उर्ध्वाग्र, उत्सदा, रस, सुवर्षा, सोह (on remarquera cette forme pâlie conservée exactement dans la répétition), शुक्ला, प्रभूत, ब्रह्मा, नील, गोपक्ष, उर्णा, उष्णीष, représentent respectivement, à n'en pas douter, les n°s 31, 26, 27, 28, 25, 23, 20, 29, 30, 21, 22, 16, 15, 11, 17, 13, 9, 12, 10, 2, 5, 4 et 1 de l'énumération de Burnouf; ils n'ont pas besoin de plus ample explication. Les trois समा que comprend notre liste trouvent trois correspondants possibles parmi les termes de Burnouf: les n°s 3, 7 et 14. Cependant, la comparaison du n° 1 de la liste chinoise, avec le premier समा qui tient la tête dans nos vers mnémoniques, doit faire penser que, dans ce premier cas, समा ne se rapporte à aucun des trois numéros cités, mais plutôt au n° 32; on retrouve en effet सम dans les énoncés cités par Burnouf, encore qu'au second rang; il suit de là qu'un des trois autres termes manque dans l'énumération présente. Cette remarque nous fixe sur la lecture du troisième pāda; pour तिष्ठन्तो, on aurait pu être tenté de lire प्रतिष्ठितो et de le rapporter au trente-deuxième lakṣaṇa, on ne peut dès lors que lire तिष्ठन्तो comme représentant le dix-huitième lakṣaṇa. इति ne fait pas non plus difficulté; il rappelle un lakṣaṇa relatif à la finesse de la peau, confondu avec un autre dans le n° 17 du *Lal. Vist.*; Burnouf le signale, d'après d'autres listes, comme étant ordinairement dédoublé (p. 579). — अक्षय correspond peut-être au n° 4 de la liste chinoise; dans celle de Burnouf, c'est parmi les signes secondaires qu'il faut chercher l'explication et les équivalents de ce terme et de quelques autres; de celui-ci, on pourrait rapprocher le n° 81. हंस, qui est positivement garanti par la leçon, d'ailleurs fort altérée, du fol. 110^b, हंसकान्द ते दश, se compare de lui-même à l'anuvyañjana n° 42. Pour प्रतिपूर्णा, nous n'avons que l'embarras du choix, que nous le rapportions au vingt-neuvième, au soixante-neuvième ou au soixante et onzième signe. Reste बृहत् dont la lecture même est incertaine (plus bas, nous avons बृहपतिष्ठतो), aucun énoncé connu des lakṣaṇas ni des anuvyañjanas ne contenant ce mot. Peut-être faut-il lire बृन् et songer alors au trente et unième, au quarante-quatrième ou au quarante-neuvième signe secondaire; peut-être aussi बृषभ, et le rapporter au trente-septième ou au quarante et unième. Nos sources ne nous mettent pas en état de nous décider d'une façon positive. — C'est ici que s'arrête la correspondance textuelle entre cette légende et les récits ultérieurs sur la légende de Çākyaṃuni.

PAGE 227, LIGNE 5. — On voit le quiproquo. Le nom de दीपकरो est en effet composé de दीप, qui signifie «torche, lumière, lampe»; mais ce n'est pas un दीप dans ce sens, c'est un दीप en pâli, en sanscrit un द्वीप, une île enfin, qui a paru, nous l'avons vu plus haut, au moment de sa naissance. Il est clair que महो घोषभासा n'est qu'une glose arbitrairement introduite dans le texte par un rédacteur peu soucieux de la suite et de la conséquence du récit: il est clair surtout que la légende

étymologique, qui nous a été contée précédemment sur la production miraculeuse d'une île au milieu de l'étang, n'a pu se constituer que sur un texte de forme populaire où l'orthographe ambigu *दीप* a pu amener la confusion de deux mots parfaitement distincts dans l'orthographe classique.

LIGNE 16. — *हनुकामुग्रहियाप* «la joue appuyée sur la main». On a déjà signalé cette forme de l'absolutif. Il semble que *लालाघर* doive désigner un instrument de musique; l'étymologie du mot n'exclut pas cette application; je n'en connais pourtant aucun exemple. Ce sens paraît bien indiqué par le mouvement de la phrase; néanmoins, l'इति final ne s'entend guère. La comparaison de *Lal. Vist.*, p. 251, l. 13, pourrait faire penser que la lecture primitive était *लालाभिग्राह्यन्ति* ou quelque chose d'approchant.

PAGE 228, LIGNE 1. — Cette leçon ne se peut traduire que : «ce lotus se refermant se trouve placé dans un pavillon;» au moyen d'une correction presque insignifiante, *कूटगार्संस्थितं*, on obtient ce sens mieux lié et plus naturel : «ce lotus se referma en forme de pavillon.» — *सर्वं गृहित्विच्छं* «tous les signes extérieurs qui caractérisent un laïque disparurent».

LIGNE 3. — Relativement à cet énoncé sacramentel des quatre dhyānas qu'on retrouve au nord (par exemple, *Lal. Vist.*, 147. 439; *Daṣabhiñṣo.*, fol. 37^b) et au sud dans les livres buddhiques, je renvoie le lecteur aux observations de Burnouf, *Lotus*, 800 et suiv. (dans l'édition de Grimblot, *Sept Suttas*, le passage du *Sāmaññaphalas*. se trouve p. 140 et suiv.). Sa traduction a seulement le tort de ne pas mettre assez en relief le parallélisme qui existe entre la description des divers dhyānas et les termes particuliers qui caractérisent chacun d'eux. On voit en effet que le premier dhyāna est décrit par les épithètes *विविक्तं कामेहि विविक्तं पाप-कैर्कुशलैर्धर्मैः*, *सवितर्कं सविचारं*, *विवेकज्ञं*, *प्रीतिसुखं* (que Burnouf a pris par erreur pour un substantif avec lequel il construit *विवेकज्ञं*). Indépendamment des deux premières qui sont la condition générale et *sine qua non* de tout dhyāna, elles se répartissent en trois groupes dont la suppression successive va constituer l'originalité et les caractères propres de chacun des trois autres degrés. En effet, le passage du premier dhyāna au second est marqué par *सवितर्कविचारानां* (que Burnouf rend à tort comme s'il y avait *सवितर्कानां च सविचारानां च*, et qu'il faut considérer comme un tatpurusha composé d'un adjectif *सवितर्क* et du substantif *विचार* : «des jugements accompagnés de raisonnements») *व्युपश्रमात्*, *अध्यात्मसंप्रसादात्*, *चेतस एकातीभावात्*. Ce qui domine ici, c'est la suppression des *वितर्क* et des *विचार*, en sorte que les deux expressions qui suivent ne peuvent guère être que des équivalents explicatifs de la première. En effet, le second dhyāna est caractérisé comme *अवितर्कं*, *अविचारं*; mais il est encore *प्रीतिसुखं*. C'est cet élément, la *प्रीति*, qui disparaît dans le passage du deuxième dhyāna au troisième : *प्रीतिर्विरामात्*, expression

sur laquelle Burnouf s'est mépris (il constate pourtant, p. 806, que la traduction tibétaine l'entend comme je fais); il voit dans *प्रीतिरु* un ablatif coordonné à *विरागात्*, cela mène à cette interprétation, qui se juge d'elle-même, que c'est par l'effet de la *प्रीति* que ce *dhyāna* est *तिष्णीतिक*. Mais en même temps qu'il dépouille la *प्रीति*, le saint demeure *स्मृतः*, *संप्रज्ञानं* et *सुखं* *कायेन* *प्रतिसंविद्यति*; d'où l'épithète *निष्पीतिकं* qui caractérise le troisième *dhyāna*; elle correspond à l'épithète *उपेक्षक* du sujet, qui est encore, à ce degré, *स्मृतिर्मा* et *सुखविहारी*. C'est la suppression de ce *सुख* qui fait le passage au quatrième *dhyāna* (*सुखस्य च प्रहाणात्*, *दुःखस्य प्रहाणात्*); *पूर्वं सौमनस्यदौर्मनस्ययोरुत्तंगमात्* paraît rappeler seulement le passage précédent du deuxième au troisième degré, en constatant que cette suppression a dû être précédée et préparée par celle de la *प्रीति*. Ce qui, par conséquent, définit le quatrième *ध्यान*, c'est l'absence de *सुख* et de *स्मृति* (le *विवेक* du premier *dhyāna*) qui persistaient encore au degré immédiatement inférieur. On voit, et c'est là le point capital pour l'intelligence du passage, que l'enchaînement est étroit et rigoureux dans cette gradation, la correspondance, précise et voulue entre les termes. Malheureusement, parmi ces termes, il en est dont nous ne pouvons définir les nuances qu'avec hésitation et sous réserve. Sans nous attarder aux subtilités d'un mysticisme toujours un peu puéril, même dans ses hardiesses et dans son plus grand essor, la suite nécessaire des idées nous peut guider. Voici, au résumé, comment je propose de traduire : « Il atteint le premier *dhyāna*, affranchi des désirs, affranchi du mal et de l'immoralité, accompagné de réflexion et de jugement, né de la distinction (c'est-à-dire de la conscience), qui fait goûter un contentement intérieur. — Par la suppression de la réflexion et du jugement, par l'immobilité intérieure (la négation du mouvement d'esprit qu'implique la réflexion), par la concentration (?) de l'esprit, il atteint le second *dhyāna*, affranchi de jugements et de réflexions, né de la méditation, où persiste le contentement intérieur. — Puis, par le détachement de ce contentement intime, il devient indifférent; mais il conserve la pensée et la conscience et demeure capable de percevoir le bien-être physique. Étant [encore] ce que les saints appellent résigné, doué de pensée et percevant le bien-être, il atteint au troisième *dhyāna*, affranchi du contentement intérieur. — [Enfin], par la destruction [de la perception] du bien-être, par la destruction [de la perception] de la souffrance et, antérieurement (c'est-à-dire qui a été précédée par . . .), par la disparition de la satisfaction et du mécontentement (c'est-à-dire de la *प्रीति* et de son corrélatif), il atteint le quatrième *dhyāna* où il n'y a ni souffrance ni bien-être, qui est affranchi de la résignation (n'y ayant plus de conscience et de distinction des choses, la résignation n'a plus où s'exercer) et de la pensée (ou de la conscience). . . » On voit que, dans cette fin de phrase, notre texte améliore la première formule du *Lat. Vist.*, et confirme la seconde en séparant l'adjectif *अदुःखामुत्वं*, à la place du composé *दुःखानुखोपेक्षा*, d'après

lequel Burnouf a traduit; on voit aussi que j'attribue à उपेक्षास्मृतिपरिशुद्धं un sens très différent de sa traduction, dont il a senti lui-même les difficultés grammaticales (806-7), mais qui surtout va contre la marche des idées. — स्मृति, dans la terminologie buddhique, se doit bien plus souvent traduire par «raison, conscience» que par «mémoire» (cf. les observations de Burnouf lui-même, p. 806). Je ne citerai de cet emploi qu'un exemple; il est caractéristique : उन्मत्तैश्च स्मृतिः प्रतिलब्धा «et les fous ont recouvré la raison». En dehors du mot एकोतीभाव, un seul point me paraît douteux dans la version et les explications qui précèdent. c'est la correspondance que je propose de reconnaître entre त्रिवेक et स्मृति; on peut croire que त्रिवेक du premier dhyāna a pour pendant समाधिर्ज्ञ du second; mais, que le quatrième dhyāna soit ou non visé dans l'énoncé du premier, la chose n'a qu'une importance secondaire, et l'incertitude de ce détail n'atteint, à aucun degré, l'ensemble de l'interprétation. — Je ne saurais suivre ici les longs développements, beaucoup trop spéculatifs, où cette classification a entraîné Burnouf; tout ce que je puis dire, c'est que je n'y vois rien qui infirme la traduction que j'ai proposée. — J'ai gardé sous réserve l'orthographe एकोतीभा°, par i long, des manuscrits, malgré l'i bref du *Lal. Vist.* (p. 147, एकामिभाव le suppose également) et du pâli *ekodibhāva*; l'ignorance où je suis de la dérivation du mot ne me permet pas d'être affirmatif sur la manière de l'écrire, non plus que sur sa signification. L'étymologie contenue dans une glose que cite Childers est évidemment absurde; c'est un jeu de scoliaste.

LIGNE 12. — पुरिम a nécessairement ici le sens de प्रथम; c'est ce mot qui le remplace dans le passage correspondant du *Lal. Vist.*, p. 439 et suiv., où je n'ai pas besoin de signaler plusieurs fautes évidentes.

PAGE 229, LIGNE 14. — साकारं सोद्वेष्टं «avec ses détails, avec ses particularités».

LIGNE 6. — Cf. *Lal. Vist.*, 441, 14, et surtout 447, 10 et suiv. où reparait presque textuellement tout ce passage. On retrouve dans la terminologie pâlie la locution équivalente *nandimukhiyā rattiyā*, *Mahāvagga*, 288, 12, etc. Il paraît que les Tibétains entendent l'expression नन्दिमुखियां रत्तियां «à l'heure de la nuit où l'on bat le tambour» (Foucaux, p. 331). Je regrette de ne pouvoir rien ajouter à cette explication dont j'avoue même ne pas pouvoir rendre compte. — La locution सर्वत्रतये est singulière; le pâli nous en donne, je crois, la clef. Les formes adverbiales en *thattā*, comme *yathattā*, *ānāthattā*, etc. (*Kaccāyana*, v, 55, scol.) y sont issues de noms en *ta* dérivés d'adverbes en *thā*; nous avons ici exactement la même formation appliquée à *sarvatra* au lieu de *sarvathā*, le suffixe *ta* étant remplacé par son équivalent *tā*; ce changement a fait substituer la désinence du cas oblique des féminins à la forme de l'ablatif. L'expression revient donc simplement à celle-ci : सर्वतो सर्वत्र. — एकचित्तज्ञा° : une sagesse, une connaissance «produite

par un seul regard de l'esprit », c'est-à-dire une connaissance immédiate et instantanée. — Pour construire la phrase telle qu'elle est ici transmise, il faut admettre que सर्वन्तं sont des accusatifs dépendant de अभिसंबुद्धौ, et dont अनुत्तरं सम्यक्संबोधिं n'est, en quelque sorte, qu'une apposition; cela suppose sans doute une construction bien lourde et bien embarrassée; mais il est évident que nous ne pouvons prendre sur nous de suppléer tous les mots dont l'addition, dans le passage correspondant du *Lal. Vist.*, constitue une phrase régulière et d'une marche normale.

LIGNE 14. — Pour ce passage et la suite, cf. p. 40, l. 14 et suiv.; p. 240, l. 3 et suiv.; p. 333, l. 5 et suiv. On voit l'incohérence qui trouble la construction de cette phrase; il faudrait ou un verbe fini à la place de श्रुत्वा ou, à la place de अभ्युद्गच्छेत्, un verbe ayant pour sujet देवा. Je n'ai rien changé pourtant; la même phrase revient plusieurs fois, et notamment dans les deux derniers passages cités, sous cette même forme, soit qu'il faille admettre que l'absolutif श्रुत्वा a le sens et la valeur d'un verbe fini, d'un aoriste, soit qu'il y ait dans cette formule une faute trop générale et trop ancienne pour que nous ayons le droit d'y toucher.

LIGNE 20. — Sur ce passage, cf. les notes de la page 40.

PAGE 230, LIGNE 5. — On remarquera le passage de अवीचि dans la déclinaison en *a*, à moins que अवीचे ne soit simplement une variante d'orthographe pour अवीचि. — J'admets que la leçon अतिक्रम्य n'est qu'une autre orthographe de अतिक्रमे (nous en avons eu plus haut des exemples) dont l'autre leçon अतिक्रम्ये nous rapproche encore davantage. Il se pourrait néanmoins que la lecture अतिक्रम्य méritât la préférence; nous aurions ici encore l'absolutif dans la fonction du verbe fini, comme nous venons d'être amené à le conjecturer pour श्रुत्वा.

PAGE 231, LIGNE 5. — भरति est pris dans le sens de «remplir» que la langue buddhique ne donne ordinairement qu'au participe भरति «plein de, rempli de».

LIGNE 11. — C'est प्रतिज्ञायसु: ou °त्रिसु: que nous attendrions, car c'est au verbe प्रतिज्ञायति que nous avons ici à faire. — Cette forme प्रतिज्ञमृहंसु:, tout à fait barbare, même pour notre texte, ne s'explique que par une confusion, probablement imputable aux scribes, avec la racine ग्रह. — Pour la correction अट्टापदत्तं, conf. ci-dessous, p. 258, l. 7: «unis comme un danier.» — Burnouf a relevé dans le *Lotus* (fol. 150^b) le mot कलक où il proposait, avec grande vraisemblance, de voir une faute pour कलक, कल *luteur, athlète*, qui est justement employé dans des énumérations très analogues à celle-ci et à celle du *Lotus* (*Dict. de Saint-Petersb.*). On voit du moins, si, comme il y a apparence, la conjecture est fondée, que la confusion n'est pas simplement accidentelle, confinée à un passage ni même à un ouvrage unique. — De पाणिस्त्वर्च, on peut rapprocher le pâli paṇissaraṃ «sorte de

musique». — Au lieu du barbare भूयस्य, on se souvient que, plus haut, nous avons eu l'orthographe encore plus barbare भूयोस्य; voy. la note de la p. 3, l. 14.

LIGNE 12. — Cette formule, avec plus ou moins de variations, d'ailleurs peu importantes, est constante dans les livres buddhiques (cf., par exemple, dans le *Divya Avadāna* cité par Burnouf, *Introduction*, 207). Nous avons pourtant une singularité à noter ici : il n'est question que de *trois* Vedas, et cependant, conformément à une expression bien connue, les *Itihāsa* sont donnés comme le *cinquième* (इतिहासपंचमार्ग). De même Suttanipāṭa, traduit. Fausbøll, p. 98.

LIGNE 19. — संमोदिक «d'accord, en bons rapports mutuels» se rattache à l'emploi fréquent, dans le style buddhique, de संमोदनी, संगोदनीय. संमोदमान. — प्रियमाणा «liés d'amitié». प्रियमाणा a, dans le sanscrit classique, une signification analogue. En pâli, je trouve, *Jātaka*, I, 297, 361, *saṃpiyāyamaṇa*, forme malaisée à expliquer et qui doit probablement être corrigée en *saṃpiyamāṇa*.

PAGE 232, LIGNE 3. — अनुहिमवन्त «la région voisine de l'Himavat» est, dans notre texte, le substantif de forme nouvelle qui correspond au pâli *hinavanta*, *himavantappadesa*. Les exemples en sont trop nombreux pour qu'il y ait lieu d'hésiter sur sa réelle existence. Cf., par exemple, ci-dessous, p. 253, l. 1; 272, 3; 284, 8; p. 350, l. 14; p. 351, l. 5; p. 355, l. 3, etc. P. 283, l. 20, nous avons हिमवन्त au lieu de अनुहिमवन्ते. — J'ai substitué la désinence de l'ablatif ण्ता à celle du locatif, malgré les manuscrits. L'*Anu-himavanta* est, en effet, le lieu de résidence typique des solitaires et des ascètes; c'est là que doit habiter le maître de Megha qui, en le quittant, doit nécessairement s'éloigner de l'*Anu-himavanta*. Cf., quelques lignes plus bas, अनुहिमवन्तातो. Le sens propre de ओकस्त ne s'accommode que de cette forme. Dans tous les cas où j'ai noté ce participe, il a nettement le sens de «descendre, descendu», impliqué du reste par le préfixe; ci-dessous, p. 245, l. 3 : महामुद्रुमोक्स्तो «descendu, embarqué sur l'océan»; fol. 170^a : गिरिनदीमोक्स्तो «descendu au torrent» (pour y puiser de l'eau); fol. 243^a : तेन सोपानेन . . . ओकस्ता «elle descendit par cet escalier». Ce qui est moins clair, c'est la dérivation de ce mot que je ne retrouve point ailleurs. Je ne sais rien de mieux que d'y voir une dérivation de la racine कस्, quoique dans un sens étranger, comme sa combinaison avec अव, à l'usage classique. जनपद désigne la région habitée, par opposition aux solitudes de la montagne.

LIGNE 6. — तेजोधातु est particulièrement employé dans le récit de certains nirvāṇas soudains et miraculeux : तेजोधातुं समापद्य, comme ci-dessous, p. 357; *Lal. Vist.*, 20, 14; *Dhammap.*, 309, 22 (*tejodhātuṃ samāpajjitrā*); *Mahāv.*, 38, 4 (*tejodhāturasena*). Dans ces deux derniers cas, Childers (s. v. *tejo*) entend par *tejo-dhātu* ce degré de méditation extatique caractérisée par le *tejokasina* «la contemplation du feu». Cette interprétation n'est ni celle de Turnour («by the power of

flames engendered within himself»), ni celle des Tibétains («étant entrés en s'élevant dans la région du feu»), ni, semble-t-il, celle des Chinois (Beal, *Rom. Leg.*, p. 25: «causing their bodies to ascend into space and emit all sorts of brilliant appearances»), comme l'indiquent les diverses légendes de nirvânas produits par un embrasement instantané, que raconte Hiouen Thsang (*Mémoires*, I, 186; II, 9, etc.). La forme même de la phrase, dans plusieurs de ces cas, la coordination de वैहायत् (ou un équivalent) अभ्युद्गम्य et de तेत्रोध्यातुं समाप्य me paraît démontrer que dans le second, comme dans le premier, il s'agit d'un élément matériel et sensible du récit, que, par conséquent, la traduction traditionnelle a raison contre l'interprétation de Childers. On comprendrait d'ailleurs assez mal pourquoi le nirvâna serait attaché à ce seul degré du *tejokasîna* qui n'est qu'un terme particulier dans une énumération de dix termes équivalents. Ceci n'exclut pas que l'imagination des mystiques ait pu, par une sorte de jeu de mots secondaire, établir un rapprochement et un lien entre ces deux facteurs d'abord indépendants; l'expression स्वकाये धातूये . . . de la page 357 semble en effet impliquer cette intention. Mais en aucun cas nous n'avons à chercher, dans cette locution, un point d'appui pour l'interprétation de तेत्रोध्यातुभावेन. L'expression, littéralement assez obscure, s'expliquerait si le *tejodhâtu* était compris dans l'énumération des dix-huit dhâtus; mais il n'en est rien. Je crois qu'en effet sa présence résulte ici d'une erreur matérielle. Il n'y faut pas chercher autre chose que ce qu'exprime si souvent le seul तेत्रेन; तेत्रेन a dû être primitivement représenté ici par l'équivalent तेत्रानुभावेन «par l'effet surnaturel de sa puissance, de son mérite, de son influence». Une première corruption en तेत्रातुभावेन aura amené, sous l'influence de souvenirs et de rapprochements peu éclairés, cette prétendue correction तेत्रोध्यातुभावेन qui ne faisait au fond qu'aggraver le mal et en masquer le remède. — विज्ञापयति a ici le sens qu'il prend quelquefois, particulièrement dans la langue buddhique (cf. ci-dessous, p. 363, l. 18; p. 364, l. 1, etc.), de «demander, quêter».

LIGNE 7. — J'ai signalé plus haut l'idée de futur qu'impliquent les formations d'adjectifs par le suffixe क; j'entends अगतको : «tandis que je retournerai» [près de mon maître], c'est-à-dire : «en revenant.»

LIGNE 11. — «Ou bien le roi Arcimat aurait-il entendu dire . . . ?» Il faut suppléer इति après अगमिष्यति.

LIGNE 17. — «Sans doute tu n'es pas d'ici!» De cet emploi de इत्तो, rapprochez, p. 353, l. 18, अहं कपिलवस्तुतो «je suis de Kapilavastu».

PAGE 233, LIGNE 2. — Je ne donne nécessairement l'addition par laquelle j'ai complété ce vers que pour ce qu'elle est, pour une simple conjecture; on reconnaîtra, j'espère, qu'elle est naturelle et, par la répétition कृते-कृत, rend suffisamment compte de l'erreur introduite dans la tradition.

LIGNE 7. — समयतो «à une condition» (p. 370). — Sur ददद्, pour ददेयं, conf. ci-dessus, p. 403. — भवेसि est une forme curieuse de la deuxième personne du potentiel; elle est à la forme भवे pour भवे: ce qu'est, en pâli, *bhaveyyâsi* à *bhaveyya*. Il est du reste possible, et, suivant moi, les traces de subjonctif que nous avons signalées rendent vraisemblable, que les souvenirs du *let* aient influé sur la constitution de cette forme, aussi bien qu'ils se manifestent dans l'*â* long de *bhaveyyâsi*, *bhaveyyâtha*. Cf., p. 323, l. 19, वेदसि et la note.

LIGNE 13. — मे pour मस्य. Cf. ci-dessus.

PAGE 234, LIGNE 8. — Sur la leçon भवेरं, cf. plus haut, p. 476.

LIGNE 22. — Les épithètes ne peuvent convenir qu'au Buddha lui-même, lequel «se met en marche à la tête de l'assemblée excellente»; d'où la correction गगण°. मरीचिता° «le corps couvert d'un réseau lumineux»; भवनत ne me paraît pas soutenable.

PAGE 235, LIGNE 3. — °Nirmitāni.

LIGNE 5. — Il y a beaucoup de इत्र dans ce vers; au deuxième pāda, il ne me paraît guère douteux qu'il ne faille changer °मण्डितच्छत्रं (qui ne peut être conservé comme épithète de इत्रं) en °मण्डितदण्डं. इत्राधरस्य est aussi bien incertain; la forme même n'est pas admissible; tout au plus faudrait-il lire इत्रधरस्य; et comme cette épithète se rapporte au Buddha, il faudrait admettre qu'il est par là décrit comme «celui qui abrite le monde». La métaphore est au moins hardie.

LIGNE 10. — समं doit être construit avec प्रविशन्तस्व; il est employé comme l'est plus ordinairement नह en composition, soit avec un nom, soit avec un participe: Par ex. *Lotus*, fol. 90^b, सहप्रवर्तितं धर्मचक्रं: «au moment où avait lieu le dharma-cakrapravartana;» *Lal. Vist.*, 81, 11, सहदर्शनदिव: «à première vue,» etc. Ici nous traduisons: «au moment même que Bhagavat fit son entrée.»

LIGNE 17. — Le vers force à scander *mahārahāṇi*. — J'ai conservé भगवतो que l'on peut à la rigueur scander *bhagavatō*; on verra pourtant tout à l'heure (p. 336, l. 8) भवतो, garanti par le mètre, là où nous attendrions régulièrement भगवतो. Peut-être faut-il introduire ici la même lecture. — Nous sommes aussi obligés de scander *rāṅga*.

LIGNE 19. — Ce fragment, depuis अलंकृतो, a résisté à mes tentatives de restitution; je ne puis y rétablir une construction, moins encore une mesure régulière; et il s'en faut que tous les mots, même pris isolément, me soient intelligibles. Tout ce que je discerne, partiellement, c'est une énumération de divers vêtements ou étoffes, de soie, de laine, de coton, d'écorce (à la leçon corrompue चिरावा-काइव, comp. *cirobhara*, Childers, s. v. *ubbhara*), écruës, teintes. Il y a même un caractère dans B que je n'ai pas été plus heureux à déchiffrer que le scribe de

A qui l'a remplacé, comme moi, par le signe d'une lacune. Il me paraît bien improbable que ces lignes si altérées, recèlent des vers réguliers; je crois que nous sommes en présence d'une glose plus ou moins complexe, amenée par le vers précédent où il est question d'étoffes.

PAGE 236, LIGNE 5. — Pour खण्डर्, équivalent de खण्ड, conf. *Dict. de Saint-Petersbourg*, s. v. खण्डर्, खण्डल.

LIGNE 9. — Le vers est incomplet et révèle ici une lacune d'au moins cinq mâtrâs; peut-être est-elle cause en partie de l'embarras apparent de la construction. Le sens général est suffisamment assuré : ces fleurs qu'on lance sur le Buddha se forment au-dessus de lui en un dais de cinq couleurs différentes. Mais la façon de le dire : « ces fleurs se tiennent, dais de fleurs, etc. » est un peu dure. Ce vers et les suivants, jusqu'à la ligne 18, sont répétés plus bas, p. 241, l. 3 et suiv., où je prie le lecteur de se reporter. — कञ्चुक, dans le style buddhique, est spécialement employé pour désigner les revêtements en étoffes qui servaient comme d'étuis à certains stûpas (Childers, s. v. *kañcuko*). Peut-être est-ce de là qu'est prise l'idée de cette sorte de vêtement, de revêtement de fleurs qui enveloppe le Tathâgata. La version chinoise de la légende (*Journ. Roy. As. Soc.*, n. s. VI, 393) parle d'un « canopy » suspendu au-dessus de la tête de Dipaṃkara et suivant, comme ici, tous ses mouvements. — Ce second demi-vers souffre probablement aussi de quelque lacune; il manque au moins une mâtrâ pour la régularité du mètre.

LIGNE 12. — Ce demi-vers me laisse quelque incertitude. Pour l'entendre, il faut prendre अमिदक्षिणं substantivement et comme un simple équivalent de प्रदक्षिणं, que le voisinage de प्रादक्षिण्ये a pu conseiller d'éviter. « Les fleurs, pour le saluer quand il s'arrête, se meuvent autour de lui en se dirigeant vers la droite. » स्यात् paraît être le génitif du *nomen agentis* en *tar*, substitué au participe présent. Cependant, à en juger par la forme du locatif स्याति du vers suivant, on serait conduit à penser qu'il a été considéré comme le génitif (pour स्यातो) d'un thème tout à fait barbare du participe présent, substitué au régulier तिष्ठन्त्. — A la ligne suivante, la leçon des manuscrits permet de douter s'il ne faut pas lire मच्छन्तमनु°. Outre que मच्छति se prête mieux à la mesure du vers, il maintient dans les deux pādas l'identité de construction par le locatif absolu.

LIGNE 15. — « Si les vents mêmes de la fin du kalpa emportaient ce grand chilocosme, ils ne sauraient atteindre, encore moins emporter ce berceau de fleurs. » La suppression de तं पुष्पवितानं ne fait pas grande difficulté, ces mots ayant le caractère d'une glose explicative de पुष्पकञ्चुकं. « कञ्चुकं, au lieu de कञ्चुकं न, est d'autant plus vraisemblable, que le diminutif souligne l'antithèse. Malheureusement le passage parallèle reproduit les mêmes fautes compliquées encore de l'addition nouvelle de महासाहसं. En revanche, sa leçon यदि ब्रवेन्नु nous aiderait, en la com-

binant avec celle de notre passage, à restituer, avec यदि विब्रहेन्सु, la lecture la plus vraisemblable à mon gré, parce qu'elle conserve le même verbe ब्रह् dans les deux membres de l'antithèse.

LIGNE 17. — Le passage parallèle, p. 241, l. 11, justifie, je pense, cette leçon. उच्छु est la forme pâlie pour le sanscrit उच्छु : « de la couleur du sucre. » — La fin du vers est d'une restitution fort incertaine; les deux répétitions s'accordent dans les mêmes fautes. Il est clair tout d'abord que मनुत्रगणा ne saurait être exact, puisque la scène est dans l'espace, दिवि; il faudrait au moins मनुत् comme synonyme de देवपुत्र; il est certain aussi que मन्त्रन्सु ne peut être correct; mais le mot auquel il fait penser, मन्त्रहयेन्सु, ne donne pas un sens convenable. On attend un verbe qui signifie : dire, s'écrier. C'est ainsi que j'arrive, en déplaçant तदा (car telle est en effet la leçon dans le second passage), à la conjecture que j'ai, faute de mieux, introduite dans le texte. Quant à अहो धर्म, je ne vois d'autre manière de l'expliquer qu'en prenant धर्म comme l'équivalent abrégé de अद्भुतधर्म : « Ah ! quel miracle ! quelle merveille ! »

PAGE 237, LIGNE 2. — Si ma restitution est fondée, ce vers insisterait sur la présence des fleurs : et sur la terre, et au haut du ciel, et dans l'espace (आकाश) intermédiaire où elles sont représentées par le dais qui se meut au-dessus du Buddha.

LIGNE 4. — *Praviçāntasmin*. — Sur le bruit que font les trésors cachés, dans ces circonstances solennelles, conf. ci-dessus, p. 235, l. 15. C'est un trait qui rappelle l'origine céleste, bien oubliée à coup sûr à l'époque de la rédaction de ces contes, de tous ces trésors ou bijoux cachés dans la terre ou ailleurs, gardés ou non par le dragon atmosphérique du nuage, et qui réduits, comme on le voit, à leur plus simple et plus prosaïque expression, gardent leur rôle typique dans les descriptions des buddhistes.

LIGNE 10. — नामो devrait, avec toutes les épithètes qui suivent, être à l'accusatif, puisque ce sont autant de qualificatifs de दीपेकर; mais notre texte offre trop d'exemples d'incohérences identiques ou analogues, pour que nous ayons le droit de rien corriger ici. Cf. un peu plus bas tous les adjectifs au masculin avec वितानं au neutre. — Le sens de l'épithète कारितकारण, souvent appliquée aux Buddhas, est fixé par l'équivalence de कृतकृत्य, par exemple au début du Lotus, fol. 1, où les Arhats qui entourent le Buddha sont appelés महानामैः कृतकृत्यैः कृत्यकर्णयैः. — अवस्था « force, fermeté », comme par exemple Lal. Vist., 388, 11. « Qui est ferme dans la loi. »

LIGNE 14. — Le mot अद्भुतसंज्ञा laisse prise au doute. Hemacandra donne bien अद्भुत comme nom du Buddha, ce qui permettrait de traduire : « l'idée de Buddha. » l'idée d'être Buddha; mais je ne me souviens d'aucun exemple de cet emploi dans

nos textes. Le Mahāvīyutpatti (I), parmi les noms du Buddha, donne celui de अद्द-यवादिन्. अद्दय caractériserait donc la doctrine buddhique; notre phrase pourrait, d'après cette analogie, s'entendre : « l'idée de la vraie doctrine se produit en lui, » en d'autres termes : « la lumière se fit dans son esprit. »

LIGNE 16. — चिरस्य « après un bien long temps »; le génitif employé adverbialement comme le pâli *cirassa*.

PAGE 238, LIGNE 2. — On approuvera, j'espère, les quelques mots que j'ai dû ajouter ici pour rendre à la phrase et au récit leur mouvement naturel et nécessaire.

LIGNE 4. — Cette distinction des trois Prātihāryas est signalée par le Mahāvīyutpatti, XI.

LIGNE 12. — Ce détail de la légende est raconté avec bien plus de développement et de netteté dans la version chinoise déjà citée (p. 394). Nous y trouvons, je crois, le moyen de corriger जगहि qui est certainement une faute (c'est aussi la lecture de N). जगति ne nous tirerait pas d'embarras, जगत् ne désignant pas la terre au sens matériel de भूमि. Le récit chinois montre qu'il faut lire केजेहि, qui ne paraîtra pas du reste bien éloigné de la tradition aux personnes qui ont l'habitude du caractère népalais.

PAGE 239, LIGNE 4. — Conf. ci-dessus, p. 369. — चेतोप्रविधान équivaut à l'ordinaire प्रविधान ou प्रविधि.

LIGNE 7. — Peut-être pourrait-on demeurer plus près des mss. et lire अपरिम-संख्येय; परिमा serait un substantif formé comme अवस्था, etc., en sorte que अपरिम pourrait signifier : « sans mesure, infini. »

LIGNE 18. — Le composé एकाग्रिकृत, indépendamment de l'ग्र peu régulier, est d'une composition assez irrégulière et toute technique; il équivaut à la phrase ordinaire एकाग्रमुत्तराग्रं कृत्वा : « ayant rejeté son manteau sur une épaule. »

PAGE 240, LIGNE 5. — Cf. ci-dessus, p. 229 et les notes.

PAGE 241, LIGNE 2. — *Kshipiyān'utpala°*; *nipatē kra°*. — Les vers suivants, jusqu'à la ligne 12, font double emploi; nous les avons eus déjà un peu plus haut. p. 236, l. 9 et suiv.

LIGNE 14. — कृत्व correspond à कुर्वि de la première version; cette forme paraît donc être un exemple nouveau de l'absolutif employé pour le verbe fini. (Voyez ci-dessus.)

LIGNE 13. — च, proclitique, porte sur la suite de la phrase.

LIGNE 17. — Le verbe भू est ordinairement employé dans cette formule; à la correction होहिंसि. j'ai pourtant préféré काहंसि, la forme pâlie, qui s'explique sans

peine; elle reste beaucoup plus près de la tradition. Plus bas, nous trouverons la forme en *i* dans le pluriel काहन्ति, p. 256, l. 6.

PAGE 242, LIGNE 3. — Le comparatif, असंख्येयतर्, dans le sens du superlatif, comme souvent. — La restitution de la fin de ce pâda et du commencement du suivant, n'a évidemment que la valeur d'une conjecture; elle me paraît rendre assez bien compte de la corruption du texte, altéré de même dans tous les manuscrits. उन्नयार्थ, pour désigner le but suprême de la sainteté, est bien connu dans le style buddhique; comp., par ex., *Dhammap.*, v. 386, 403, etc.

LIGNE 20. — Je suis très éloigné de donner comme certain le texte de cette strophe; je ne l'ai pu restituer qu'au prix de deux interversions; encore suis-je obligé d'admettre une lacune et de scander *akalmāsh' avraṇaṃ*. La nature métrique du passage étant incontestable, je n'ai pas trouvé de moyen moins violent d'y rétablir quelque régularité.

PAGE 243, LIGNE 5. — प्रेषित n'est pas très satisfaisant. La suite montre en effet que Megha n'envoie pas les cinq cents purāṇas, mais qu'il les remet lui-même; c'est à cette occasion qu'il parle à Meghadatta demeuré près du maître. D'autre part, si प्रेषितानि est exact, il réclame impérieusement un régime आचार्यस्य, ce qui fait commencer ensuite la phrase suivante par निर्व्यतिवृत्ता, construction brusque, qui n'est pas dans les habitudes de ce style surabondant. Enfin, il est peu naturel qu'on parle de l'envoi de l'argent sans nous en apprendre, comme pour la première somme, la provenance. Par ces divers motifs, je serais très tenté d'introduire dans le texte un léger changement et de lire : तेन अग्रपाणि पुराणप्रतानि याचितानि । तानि आचार्यस्य निर्व्यतिवृत्ता . . .

LIGNE 10. — On peut voir par les variantes (N est essentiellement identique), combien est incertaine la lecture de ces deux lignes. Voici comment je les comprends, telles que j'ai essayé de les rétablir : « Comme une charpente [de vaisseau] est mise en pièces sur le grand océan, ainsi, quand ils reçoivent un choc, se brisent les liens de l'amitié. » Pour विवृत् comp. ci-dessus, p. 241, l. 9; p. 236, l. 15. संघट्टित s'applique à la fois et aux pièces de bois ballottées sur l'océan, et à l'amitié choquée, heurtée dans la vie. Cette réflexion atténuerait ce qu'il y a d'un peu décousu et d'un peu sommaire dans cette partie du récit (conf. plus bas), en particulier pour ce qui touche la rupture des deux amis.

LIGNE 13. — अगम्य équivaut à une sorte de locution adverbiale : « grâce à; » plus bas, p. 313, l. 5, elle est appliquée à un cas exactement semblable, où il s'agit également d'un कल्याणमित्र. J'ai indiqué dans l'analyse comment je conçois ici la liaison des idées; elle est trop pénible à établir pour admettre que le texte n'ait pas subi, dans tout ce passage, des altérations plus ou moins profondes. Je ne

se rapporte à rien, et ce n'est que par conjecture que je l'entends comme désignant « les gens qui sont dans le même cas que Meghadatta ».

LIGNE 15. — Je ne sais que faire de यो रूपं qui probablement cache une lacune plus ou moins étendue; il nous faut en tous cas quelque chose pour préparer et expliquer la phrase suivante; elle se peut, à la rigueur, entendre sous la forme que je lui ai donnée, mais sa liaison avec le reste demeure fort obscure. J'admets, faute de mieux, et malgré l'absence d'इति qui, nous l'avons vu, manque fréquemment, que toute la phrase est mise dans la bouche de ces prédestinés dont il est question plus haut; ils seraient représentés comme se disant à eux-mêmes : « Puissé-je, après avoir entendu le . . . . maître des hommes (en admettant que यो रूपं dissimule quelque épithète de नरद्वयसारथि), ne pas entrer dans les éléments de la forme ni reprendre existence. » रूप serait = *upādāyarūpa* (cf. Childers, s. v. *rūpam*) et par conséquent à peu près synonyme de उपादि = उपादान. — S'il y a quelque chose de fondé dans cette liaison des idées, सो qui commence la proposition suivante, doit faire antithèse aux ते dont il est question ici; de là ma lecture तु pour च, dans त्वाह pour चाह; la correction est graphiquement très facile. Dans la phrase qui suit, l'écart entre mon texte et la tradition est trop considérable, pour que je le prétende justifier autrement que par la nécessité, par l'impossibilité, pour moi du moins, de constituer un sens acceptable au prix de moindres modifications. Relativement à la lecture et au sens de शिर्ःप्रणाम, cf. *Ind. Sprüche*, 3254. Meghadatta trouverait Megha trop enclin à courber la tête, c'est-à-dire à accepter les enseignements du Buddha. — La suite du récit est encore rattachée bien maladroitement. Il faut suppléer : « Meghadatta ayant rompu avec Megha se lia avec des amis corrompus, conseillers de vice. » J'écris समंगिताये que je prends comme nom abstrait dérivé de समंगिन् : « grâce à la possession, c'est-à-dire à la fréquentation de ces mauvais amis, il en arriva à commettre cinq crimes consécutifs. » Je conserve चानन्तर्यापि bien que चानन्तराणि fût plus simple tout en ayant le même sens; la première forme est possible et pourrait correspondre au pâli *ānantarika*.

PAGE 244, LIGNE 2. — घातयिष्यति doit être pris passivement; il n'a, dans la phrase, point d'autre sujet possible que Meghadatta lui-même. Cependant, dans ce cas, la construction de कृत्वा est un peu irrégulière; ce verbe aussi aurait besoin d'un sujet; mais on peut admettre qu'il est impliqué dans le régime sous-entendu de घातयिष्यति « craignant qu'il ne soit tué [par le mari] qui le reconnaîtrait pour un séducteur ».

LIGNE 5. — Il est difficile de choisir avec certitude entre les deux orthographes इस्त्रिकाये et इष्टिकाये de B et de C pour स्त्री. L'une et l'autre se retrouvent ailleurs, tant dans notre livre que dans d'autres. Conf. ci-dessous, p. 303, l. 20; fol. 121^r, 121^v, etc.; *Lal. Vist.*, 84, 12; 90, 17; 91, 11; 157, 13 et pass.

LIGNE 7. — आमाच्छसि, aoriste de la forme en *asi*, dont il a été parlé précédemment (p. 372). — Nous avons vu à plusieurs reprises l'accusatif faire fonction de cas oblique en général; il serait aisé de corriger मातरं en मातरे, la confusion étant des plus ordinaires. Nous rencontrerons par la suite une forme पितरे, मातरे (par exemple, fol. 131^a, 131^b, 132^a, etc.) qui sert d'instrumental, mais qui doit tirer son origine du locatif; en sorte qu'on la verrait sans étonnement conservée ici dans cette fonction.

LIGNE 12. — कुलोपको est la forme pâlie (*kulūpaka*) pour कुलोपगो «ami de la famille, familier de la maison».

LIGNE 14. — Le pluriel इमेहि अधिष्ठानेहि des manuscrits n'a aucune raison d'être. Il faut reconnaître d'autre part que la désinence ँहि ou अस्मिह्, après un substantif, est à tout le moins d'une extrême rareté dans notre texte; pour इमेहि cependant, la forme, au moins dans un emploi adverbial, est un peu moins isolée. Le plus prudent serait peut-être de lire इमेहि अधिष्ठाने, des confusions ultérieures expliquant assez la lecture °ष्ठानेहि.

PAGE 245, LIGNE 3. — On voit que ce conte n'est qu'une autre version d'une partie de la légende de Pūrṇa traduite par Burnouf (*Introduction*, p. 255 et suiv.). L'identité des noms rapproche clairement les deux histoires. Au nom de चपकर्पि ou स्यचकर्पिक, que nous avons ici, correspond, dans le *Divya Avadāna* (Burnouf, p. 238), le nom स्तवकर्पिन्. Je ne sais sur quoi Burnouf fonde la traduction de स्तव par «laque». Quoi qu'il en soit, notre première forme est clairement prācrite, et si l'orthographe स्तवकर्पि est exacte, la seconde reposerait sur une restitution sanscrite entièrement erronée de la première.. — Je doute que तेन soit exact; je ne vois pas qu'on le puisse entendre autrement que dans ce sens très elliptique : «par l'endroit où je tenais le monstre marin.»

LIGNE 5. — निर्यात्तुमुष «en sortant sa gueule hors de l'eau». Tel est du moins le sens qui paraît, du point de vue étymologique, le plus simple. Mais dans la suite naturelle du récit, on attendrait plutôt celui-ci : «la gueule ouverte, béante,» le contraire de संमौलितं qui vient plus bas et qui réclame nécessairement une contre-partie.

LIGNE 10. — समन्वाहृति est très employé dans le style buddhique. C'est ce mot que Burnouf traduit par «concevez. . . cette pensée», *Lotus*, fol. 216^a. Nous le retrouverons avec la même signification, par exemple, p. 354, l. 17. Le sens le plus général et le plus ordinaire est : «remarquer, faire attention à. . . , s'aviser de. . . » C'est la signification qu'il a ici même. Cf. fol. 116^a, 129^b, 257^b, 304^a, etc.

LIGNE 15. — J'ai cru devoir conserver, en la régularisant, l'orthographe prācrite de B.

LIGNE 17. — तं peut à la rigueur, dans un pareil texte, être considéré comme

corrélatif de यो, un neutre pour le masculin, et associé avec un masculin ग्रामुलीभूतो. Peut-être vaut-il mieux pourtant considérer तंम्हा° comme = तंम्हासमुद्धे « dans ce grand océan ». ग्रामुलीभूतो « présent, vu face à face » rappelle des expressions familières à la langue buddhique comme स्मृतिं साक्षात्कृत्वा, et surtout l'expression pâlie qui en est synonyme : *parinukhaṃ satim upaṭṭhahanto* citée par Childers, s. v. *parinukhaṃ*. « Être en présence de... , pour être en possession de... » (cf. p. suiv., l. 5). — Ce qui suit est une remarque du narrateur : « Car il est dit que l'audition du nom du Buddha porte nécessairement ses fruits » (conf. p. suiv., l. 13).

PAGE 246, LIGNE 2. — Je réunis न वेदमि dans le sens de « nier » ; et il faut, je pense, comprendre : « Je déclare qu'il n'y a d'autre [cause] que le karman, » c'est-à-dire que tous nos avantages présents sont dus à des mérites antérieurs, comme il arrive pour le monstre marin : il est récompensé immédiatement d'avoir épargné les marchands qu'il se préparait à faire mourir.

LIGNE 5. — यत्तक et तत्तक, qui se trouvent en pâli sous la même forme, sont pour यावत्तक, तावत्तक. Cf. यावत्त que nous avons souvent rencontré précédemment. Comp. केत्तक, एत्तक et la note, p. 416. Le sens est clair : « toutes les fois que... » — On voit nettement ici que चोदेति joint à sa signification ordinaire de « inviter, encourager » une idée de reproche, qu'il a aussi en pâli (cf. Childers).

LIGNE 13. — संवर्तति « il continue [d'exercer son action] ». Comparez plus haut l'emploi très analogue de संवर्तति dans la description des bhūmis.

LIGNE 19. — Ce n'est qu'à titre de conjecture et dans l'impossibilité de maintenir la leçon des manuscrits que j'introduis ici विपरिमुषं ; je traduis : « faisant le brigandage pour me nourrir ». Je ne connais aucun autre exemple à en alléguer.

PAGE 247, LIGNE 3. — En supposant que cet essai de restitution soit fondé, il faut admettre, ce qui ne me paraît pas difficile dans un si grand voisinage des deux mots, que यान et पात्र ont chacun, isolément, le sens qu'ils n'ont ordinairement que ensemble et réunis en composition. — Le mètre exige que nous mesurions brève la première syllabe de वाचम् ; peut-être faut-il rétablir वचिम्, à la façon pâlie.

LIGNE 7. — J'ai conservé l'orthographe pâlie pour श्रुयेन्नु ; elle paraît garantie par l'accord des manuscrits. Du reste, la lecture de tout ce demi-vers demeure d'une fâcheuse incertitude. Tel que le texte se trouve constitué, le sens est celui-ci : « Des myriades de créatures, liées à des existences d'animaux, entendirent ces centaines de marchands ; » allusion, sans doute, aux animaux habitants de l'océan qui, en même temps que le monstre marin, entendent l'invocation. — अणपयेयु, le locatif dans la fonction de l'ablatif : « Alors, grâce au nom du Daṣabala, je sortis

des mauvaises voies. » — Puis : « C'est grâce à ce mérite, ô Bhagavat, qu'a mûri pour moi [le fruit de] ma présente condition humaine. » La métaphore exprimée par *आरोपित* est préparée et justifiée tant par l'image courante des racines de vertu, कुशलमूल, que par celle des fruits et de la maturité du कर्म. — La forme समाज्ञा pour संज्ञा, comme en pâli *samāññā* (que j'ai eu tort autrefois de mettre en doute. *Kaccāyana*, p. 11); elle est garantie pour notre texte par des passages comme p. 354, l. 14; p. 355, l. 13, etc.

LIGNE 11. — Le mètre semble exiger la mesure *hetunā*. Il réclame aussi l'orthographe प्रावचने qui est précisément l'orthographe pâlie *pāvacaṇa*, pour le sanscrit प्रवचन.

LIGNE 17. — उह्यत est un pâlicisme curieux. Ci-dessous, p. 354, l. 2, nous retrouverons dans le même emploi समूह्यत. Le sens est clair : « rejeté, écarté, supprimé. » Nous avons de même āhata en pâli, *Dhammap.*, v. 338, et *samūhata*, ibid., v. 250. M. Fausbøll a (p. 375) dérivé avec raison ce participe de उद् + हन्, précédé ou non de सम्. — La lecture इह, à la fin du dernier pāda, est évidemment fort incertaine; mais अतीता n'est admissible ni au point de vue du sens, ni au point de vue du vers. — Le mot भवनेत्रि est remarquable; ce n'est rien qu'une transcription du pâli *bhavanetti* « concupiscence » dont l'origine, assez obscure, n'est nullement expliquée par ce pendant prétendu sanscrit.

PAGE 248, LIGNE 1. — चेतसावरणा « qui sont des entraves pour l'esprit », pour चेतसो आवरणा. — Cet emploi de उपजनयति est assez comparable à celui de संजनयति qui a été plusieurs fois signalé : « en se pénétrant de l'idée de sa rareté. » — La correction du pāda qui suit est malheureusement fort hypothétique. Cette expression : « la délivrance de la forêt des formes sans substances, » c'est-à-dire du désir des choses matérielles, passagères et sans réalité, s'appuie du moins sur l'emploi métaphorique de *vana*, *vanatha* (*Dhammap.*, v. 283, 344), dans le sens de « désir, concupiscence ».

LIGNE 19. — Le nom श्रीवाली est douteux; on voit que les manuscrits ne sont pas d'accord; plus bas, p. 252, l. 8, BAN lisent comme ici श्रीवालो, C et M ont une lacune, L lit ici श्रीवालो et श्रीवारो dans le second passage. En somme, श्रीवालो a pour soi l'autorité des manuscrits; mais cela ne nous avance guère, ce nom n'étant pas d'une forme admissible. Dans ces conditions, j'ai restitué le nom pâli श्रीवाली (*Jātaka*, 1, 34) qui a, du moins, une forme féminine. — पालितो est la forme donnée plus bas par les manuscrits; c'est aussi la forme pâlie; l'étymologie semble la garantir.

PAGE 249, LIGNE 8. — सोपानफलका, c'est-à-dire, je pense : « les degrés de l'escalier. »

LIGNE 13. — Je ne trouve pas, dans les dictionnaires, le mot वातुष्कार et n'ai point moi-même noté ailleurs ce nom de plante. La lecture en demeure donc provisoirement douteuse. — Pour la description de la ville de Dipavati, à laquelle on nous renvoie, voyez ci-dessus, p. 194 et suiv.

LIGNE 16. — Ces noms du père et de la mère de Maṅgala diffèrent, avec celui d'un des deux principaux Ārāvakas (*Dhammasena* au lieu de धर्मदेव), dans la tradition pâli qui a *Uttara* et *Uttarā* (*Jātaka*, loc. laud.).

PAGE 250, LIGNE 1. — La lacune est évidente; elle est du reste aisée à combler; il suffit de suppléer सत्कृतो गुरुकृतो मानितो पूजितो । भगवन्तं मज्झन्तं सन्नावकसंघं . . . .

LIGNE 5. — Il est fort possible que la lecture ओन्नेण, pour उन्नेण, soit simplement sortie du sandhi régulier दीपकस्वोन्नेण. Conf. cependant ci-dessus, p. 2, l. 2, प्रत्योन्नेण et la note.

LIGNE 8. — Étant données les irrégularités assez fréquentes de la composition dans le sanscrit buddhique (cf., par exemple, *Lal. Vist.*, 68 ult. : अभिप्रायपूर्ति pour पूर्तिभिप्राय; 96, 20 : चामरशुभे pour शुभचामरे; 107, 17 : नृपशाकियानां pour शाक्यनृपानां; 341, 13 : क्रोशविस्तारैकप्रमाया pour एकक्रोशविस्तारप्रमाया; 396, 1 : द्दिशा-दशासु pour दशदिशासु, etc.), je pense que nous sommes autorisés à comprendre कोटिसूर्य comme s'il y avait सूर्यकोटि «effaçant la splendeur d'un koti de soleils». — सहस्रारै, par quoi je propose de remplacer दशसहस्रेहि qui ne donne pas de sens, s'appuie sur la description de la roue aux mille rais de Viṣṇu et du Cakravartin; c'est ainsi que, par un rapprochement analogue à celui qui s'est fait dans notre mot *rayon*, अर pourait ici, appliqué directement au Buddha lui-même, prendre figurément le sens de «rayon lumineux».

LIGNE 11. — देवा peut s'entendre de deux façons, soit comme un thème pluriel sans désinence, pour le génitif, comme paraît être कोटी cinq lignes plus bas, soit comme un accusatif construit avec l'idée verbale impliquée par देशने (cf., par exemple, *Lal. Vist.*, 352, 4, पूतना construit avec l'accusatif) : «dans le premier enseignement adressé aux Devas.» — La correction प्रथमाभिसमयो me paraît assurée par la comparaison de la ligne 16 et de la ligne 2 de la page suivante. Sur l'expression अभिसमय ou धर्माभिसमय, courante en pâli pour marquer la «conversion», cf. Burnouf, *Lotus*, p. 432.

LIGNE 12. — Les vers suivants montrent qu'un demi-vers entier est tombé; c'est évidemment le résultat d'une erreur matérielle ancienne, provenant d'une confusion de यदा du premier pāda avec तदा du troisième. — वरमुन्नां, composé avec insertion de *m*, pour वरोन्नां. — Pour la restitution du vers suivant, comp. les lignes 11-12 et les lignes 1-2 de la page prochaine. Dans ces deux cas, समये ne saurait être pris au sens de अभिसमये, ce qui ferait une répétition intolérable dans un même vers, mais au sens de «réunion, assemblée», comme समिति et comme

samaya même l'est en pâli dans la locution *mahāsamaya* (Childers, s. v. *sa-maya*).

PAGE 251, LIGNE 3. — J'ai dû rétablir cette ligne d'après les vers précédents qui sont répétés ici. La seule différence est dans le nom du *Grīhapati Uttara*, substitué à celui du *Cakravartin Sundara*. Comme une autre version, citée tout à l'heure, donne le nom de Uttara au Cakravartin, père de *Dipaṅkara*, et que cette suite de quatre-vingts *koṭis* convient assez mal à un simple maître de maison, il est probable que cette répétition de quatre vers est une interpolation; elle aura été produite par l'addition du nom de Uttara que quelque glose signalait comme l'équivalent de Sundara, et auquel le titre de *Grīhapati* n'aura été attribué que par le besoin de différencier deux personnages dédoublés par erreur.

LIGNE 10. — On voit que le vers suppose l'orthographe pâlie ततियो; nous avons eu déjà occasion de la signaler ainsi que उतियो.

LIGNE 14. — ब्रह्मे représente nécessairement la première personne. Comp. la ligne 4 de la page 252.

PAGE 252, LIGNE 2. — चिरियं (ou वोरियं) est exigé par le vers, comme plus bas चुरियो (ou सूरियो). — La correction la plus simple serait sans doute स न कंचित्; mais il est difficile d'admettre que le sujet change ainsi à la dernière ligne, et que la première personne y soit remplacée par la troisième. J'ai donc écrit नाहं à titre de conjecture, admettant que le voisinage de deux syllabes nasalisées avait pu favoriser la chute de l'une d'elles, et jeter ainsi quelque trouble dans la lecture du pāda tout entier.

LIGNE 5. — On voit de reste combien ce vers et les suivants sont mal rattachés à ce qui précède; ils paraissent avoir subi une transposition; ils viendraient bien plus naturellement vers le début de cette rédaction versifiée, à la ligne 7 de la page 250. Mais, là même, plusieurs détails (l. 11 et suiv.) feraient difficulté. Il est possible que ce fragment n'appartienne pas originairement à ces gāthās, mais que, emprunté à un autre contexte, il y ait été accolé dans l'intention de les compléter.

LIGNE 9. — उपस्याक correspond à la forme pâlie *upaṭṭhāko* pour उपस्याक que le vers ne permet pas de maintenir ici.

LIGNE 12. — तिष्ठमान « tant qu'il demeura sur la terre ». Conf. *Lal. Vist.*, 364, 10 : तिष्ठन्तिके ऽ निर्वृत्ति (c'est ainsi qu'il faut lire) « au Buddha existant sur la terre et non encore entré dans le nirvāṇa ». — Au vers suivant, on pourrait songer d'abord à une autre correction तारकं कृत्वानुशासनं; elle donnerait, à vrai dire, un sens très satisfaisant : « Il sauva une infinité de créatures en promulguant l'enseignement sauveur ; » mais la comparaison de la formule du *Divya Avadāna*, citée par

Burnouf, *Introduction*, p. 142, où वैस्तारिक est de même rapproché de बाहुन्य, me paraît décisive en faveur de la lecture à laquelle je me suis arrêté. — Je trouve वैस्तारिक employé substantivement, *Lotus*, fol. 17*, où श्रुर्वैस्तारिक signifie la « distribution des reliques ». — La leçon अस्तं गतो des manuscrits, contraire au mètre, ne fournit point un sens admissible, mais exactement le contraire de celui que l'on attend. Le Buddha ne peut être comparé au soleil couché, mais bien au soleil levant; de là ma conjecture समुद्रतो; elle se rapproche assez de la leçon fautive de la tradition pour en expliquer l'origine.

LIGNE 16. — La résolution de अक्षयं en अक्षयि, peu vraisemblable par elle-même, la syllabe précédente étant brève, fournit bien le nombre de syllabes nécessaires au pāda, mais sans le rendre encore régulier; गणयितुं ne donne pas le diuambe final. — Le vers qui suit n'est pas non plus en ordre: संस्कारा ne peut finir le second pāda, peut-être le faut-il remplacer par l'équivalent संस्कृता (cf. Childers, s. v. *saṃkṛhato*). Même en faisant abstraction de cette difficulté, je ne me sens pas entièrement assuré du sens. Voici comme je traduis: « Et le Buddha bienheureux, et la bonne loi et l'excellente assemblée, tous ont vite disparu; la vie a continué d'être. » Je prends ici संस्कार dans son sens le plus large, comme embrassant tous les éléments de l'existence sensible et matérielle, et le vers entier comme une réflexion, un peu mélancolique, succédant à la description du grand nombre des disciples instruits par le Buddha en question; elle aurait pour objet d'expliquer comment, malgré tant de conversions, le Buddha, sa loi et son clergé, n'ayant, d'après la théorie buddhique, qu'une durée d'existence limitée, finirent par disparaître, tandis que, par l'effet persévérant du karman accumulé, l'univers poursuivait le train de son existence et continua de réclamer de nouveaux apôtres, de nouveaux maîtres. On peut croire que संस्कार comporte ici une nuance de cette signification, très voisine de celle de कर्मन्, qu'il a dans des cas définis et que Childers a exactement décrite (p. 454, col. 2). Comp. *asaṃkṛhata*, comme nom du nirvāṇa, dans d'Alwis, *Buddh. Nirv.*, p. 132.

PAGE 253, LIGNE 1. — Pour le locatif °वस्तुके, cf. à la page 2, l. 14. — Le cadre général de cette légende, sinon tous ses détails, se retrouve dans la collection tibétaine; voyez Csoma, *Analyse du Dulva*, dans les *Asiat. Res.*, XX, 62.

LIGNE 2. — समं समं च, orthographe palie pour समं समं च. Le sens paraît aussi un peu détourné de ses origines, et le contexte semble exiger cette traduction: « une année et puis l'autre, » c'est-à-dire deux années de suite; l'addition de च semble avoir pour but de marquer la substitution de ce sens à la signification distributive plus générale de la locution: « tous les ans. » — Relativement à अत्रोद्धारक, cf. ci-dessus, p. 542.

LIGNE 4. — Je considère अर्द्ध comme un dérivé de ऋद्धि « produit par un pou-

voir magique, surnaturel», un équivalent de *अमनुष्य* qui va revenir si souvent dans la suite du récit. Dans *रोगज्ञाता*, *ज्ञात*, quoique employé au masculin comme le montre *रोगज्ञातो* à la ligne suivante, a le même sens qu'aurait, dans la langue régulière, le neutre *ज्ञातं*, comme équivalent de *ज्ञाति* : «il y a deux espèces de maladies produites par des forces démoniaques». — La différence entre les deux maladies consiste en ce que l'une s'attaque à une famille particulière, l'autre, celle qui envahit *Vaiçālī*, dépeuple un pays tout entier.

LIGNE 7. — La forme *वैशालिक*, au lieu de l'ordinaire *वैशालिक* (*vesālīka*), revient fréquemment ici, trop fréquemment pour que l'on puisse songer à la corriger. On trouvera aussi la forme *वैशालिक*, ci-dessous, p. 257, l. 19. — Les exorcistes successivement invoqués sont ces six docteurs hérétiques qui jouent dans l'histoire de *Ġākyamuni* un rôle typique important. Relativement à leurs noms, cf. Burnouf, *Introduction*, p. 162 et suiv. Pour les noms, en partie au moins altérés, que leur donne la tradition méridionale, cf., par exemple, *Cullavagga*, éd. Oldenberg, p. 111. Sur *Nirgrantha* en particulier, voyez Jacobi, *Kalpasūtra*, p. 5 et suiv. — Le verbe *प्रति-अम्*, écrit indistinctement *अम्* et *अम्*, est ici employé dans un sens que ne lui connaît pas le sanscrit classique, mais bien le pâli; à côté du verbe *patippassambhāti* paraissent les substantifs *patipassaddhi*, *patippassambhana*. Il y est aussi spécialement appliqué aux maladies pour marquer qu'elles cèdent, qu'elles se calment, qu'elles disparaissent (par exemple, *Dhammap.*, 434, 20).

LIGNE 16. — J'ai conservé l'orthographe pâlie *वेरुदि* que favorisent tous mes manuscrits.

PAGE 254, LIGNE 1. — Si la forme *तुभ्येहि* est authentique, elle correspondrait à la déclinaison prâcrita tirée du thème *तुङ्क*, Lassen, *Institut.*, 329-330. — Le mot *अशास्त्रावादिन्* sort de l'analogie des composés ordinaires dont *वादिन्* est le second membre, comme *धर्मवादिन्*, etc. Nous ne pouvons en effet traduire que : «qui ne parlent pas comme des maîtres, comme il conviendrait à des maîtres.»

LIGNE 4. — En soi, la leçon *यत्* «tant que» serait tout aussi acceptable; c'est le parallélisme de *तत्र* qui m'a décidé pour la lecture de *C*.

LIGNE 8. — *प्रशमयित*, comme nous avons en pâli *vedayitām*, la lecture régulière *प्रशमितानि* satisferait pourtant au mètre.

LIGNE 11. — La correction *पाण्डुरवर्ण* est très hypothétique. La tradition favoriserait plutôt une lecture *पाण्डुरविकट* où il faudrait prendre *विकट* dans le sens de «beau» («d'une superbe couleur et d'une beauté admirable») qu'il paraît avoir quelquefois dans la langue classique (*Dict. de Saint-Petersb.*, s. v. *d*). — L'expression *वस्त्रुभिर्ग्रीलगन्ध* rappelle exactement certaines locutions qui nous sont familières : «le parfum des vertus, l'odeur de sainteté.» Elle a un pendant dans le «parfum de la résignation» (*ज्ञान्त्या सौम्यसंपन्नाः*, *Lal. Vist.*, 41, 9; la même image

se retrouve dans le *Daṣabhūmiṣvara* et ailleurs) que connaît également le style buddhique.

LIGNE 15. — « Il y demeure pour satisfaire au vœu de Bimbisāra qui lui a demandé d'y fixer sa résidence. » Cf. ci-dessous, p. 256, l. 14. — J'ai eu déjà occasion d'expliquer les formes comme वेदेसि; j'y vois un potentiel à double flexion वेदे + सि, ci-dessus, p. 558.

PAGE 255, LIGNE 4. — On trouve également, dans les sources septentrionales, l'orthographe कलन्तक et कलन्तकनिवास; la forme *kalandakanivāpa* est consacrée par les sources pâlies. — La locution तदहो पोषधे correspond au pâli *tadahuposadhe* où l'on ne peut distinguer si la forme préférable est *tadahe* ou *tadahu*, l'une et l'autre étant usitées en pâli. Quoi qu'il en soit, cette façon de parler explique *tadahe*, avec la forme locative (à cause du voisinage de *posadhe*), à côté de *tadahu*, reflétant तदहो que nous avons ici.

LIGNE 9. — लेच्छवी pour लिच्छवी; on se souvient que l'orthographe ॐ pour ऌ est fréquente en prâcrit et en pâli devant une consonne double.

LIGNE 10. — Je doute de l'exactitude de l'accusatif महेशाख्या, etc.; je l'ai conservé parce que, à la rigueur, il se peut construire avec प्रसक्त « en fendant la foule »; mais la place qu'occupe प्रसक्त est, dans cette hypothèse, surprenante; elle laisserait bien plutôt attendre l'emploi absolu et semi-adverbial du mot : il ne peut parvenir « de force »; mais alors il faudrait, à l'accusatif, substituer ici le locatif absolu महेशाख्यायां परिषयां, etc.

LIGNE 13. — « Pour la pureté, pour la sainteté de ce jour, » c'est-à-dire : à cause de la sainteté, ou, plutôt, pour célébrer saintement ce jour. — देवो est la seule lecture qui donne une phrase correcte; mais on pourrait très bien admettre que देवा त्रिदशान् est une locution irrégulière pour त्रिदशान् देवानां, soit qu'on la considère comme une résolution anormale d'un composé त्रिदशदेवानां, comme plus haut कोटि सूर्यप्रभां (p. 250, l. 8 et la note), soit que l'on préfère considérer देवा comme un génitif sans désinence. Cf. देवा et कोटि, p. 250, l. 11 et la note, et ci-dessous, p. 575. — Pour असक्तसाहि, cf. la première ligne de la page suivante. Le sens précis de l'épithète n'est pas facile à déterminer avec certitude. On peut prendre साहिन् comme une dérivation secondaire équivalant à साह् en composition, et traduire : « qui triomphe de ce qui est invincible; » Ce serait alors une autre expression pour जिन. On peut aussi, et ce second parti me semble mériter la préférence, entendre : « qui sait supporter des souffrances, des sacrifices intolérables [à tout autre] », par une allusion aux mérites péniblement acquis par le Buddha et qui lui valent maintenant ses honneurs et sa puissance.

LIGNE 17. — Le vers serait plus régulier en lisant विराचनो dans le sens adjectif de « éclairant, illuminant [le monde] ». — Le dernier pāda, ते तस्य, etc. se lie à la

strophe suivante et non aux pādas précédents. — अनेलिका est une forme pâlie dont nous retrouverons plus loin le neutre avec l'orthographe अनेउक (p. 339, l. 8) (de même *Daṣabhūmiṣv.*, fol. 7^a) dans l'expression चोदूमधु अनेउकं. que la version singhalaise rend par «miel vierge» (*virgin honey*, Hardy, *Man. of Budh.*, p. 64). C'est clairement un composé du pâli *elaṃ* pour le sanscrit एनः, et le sens en est : «sans impureté, sans fausseté.» Relativement à l'orthographe (par ऋ ou par ल) en pâli, cf. les remarques de M. Kuhn (*Beiträge*, 36-37); elles ne sauraient en aucun cas être décisives pour notre texte; j'y ai conservé côte à côte les deux manières d'écrire par उ et par ल. — Malgré la désinence इका, je ne crois pas qu'il faille admettre ici une forme अनलिका = sanscrit अनलीका «vraie»; le pâli écrit bien *alika*, mais comment rendre compte de l'*ā* long exigé par le vers? अनेउिका s'explique au contraire fort bien comme nom abstrait formé au moyen du suffixe *ka*. — धार्यतो est le nominatif pluriel pour धार्यन्तो, comme ci-dessus, p. 548, 550. — Avant तेषां, il faut suppléer इति; les trois pādas qui précèdent sont mis dans la bouche des pishis; c'est ainsi que le texte peut continuer : «[ce disant], ils reçoivent de toi accueil et bienvenue.» On a déjà rencontré सुलब्ध dans la locution सुलब्धत्ताभा, etc.

PAGE 256, LIGNE 3. — La restitution de ce pāda laisse prise au doute. Cependant, les manuscrits sont d'accord sur le détail qui peut paraître le plus surprenant, je veux parler du génitif pluriel तोमरणां. Plus haut, तोमर nous était donné comme le nom propre de l'ambassadeur. Il est probable que c'est au moins le nom d'une tribu (cf. तोमर comme ethnique dans le *Mahābhār.* et le *Vishṇu Pur.*) prise ici comme représentant tout le peuple des Licchavis.

LIGNE 12. — सदेवक est de même en pâli employé seul pour सदेवको लोको. Cf. Childers, s. v. *sadevako*.

LIGNE 14. — गच्छम् est le pâli गच्छे, dont l'anuvāsa, pour l'*n* final, à la façon prācrita, a été soumis ensuite arbitrairement au sandhi régulier.

PAGE 257, LIGNE 3. — Le हि, tout à fait redondant et qui n'a pas ici son explication dans les nécessités métriques, doit cacher quelque faute. La leçon primitive était peut-être धर्मानुभाविहि, un composé dvandva : «qui s'est mis en route pour la loi et la puissance surnaturelle,» le न aurait été introduit ensuite; il devait venir facilement sous la plume des scribes accoutumés à la locution अनुभावेन. On pourrait songer aussi à corriger धर्मानुभावे तर्हि स°. — L'orthographe, par पा, de लेपा, dans les manuscrits, ne peut guère être considérée ici comme un prācritisme; il est plus probable qu'elle résulte du voisinage des autres substantifs, tous terminés en पा. J'ai cru pouvoir rétablir l'écriture ordinaire.

LIGNE 7. — वैशाल्या s'explique comme une autre orthographe de वैशालिय, forme

équivalant à वैशालिक comme s'équivalent si ordinairement en sanscrit buddhique et en pâli les désinences *iya* et *ika* (ci-dessus, p. 425).

LIGNE 11. — Comp. p. 257, l. 17; N, dans les deux passages, lit comme B. La restitution de अनुयानं n'est pas douteuse, p. 259, l. 1; il n'en est pas de même des mots suivants. Les deux ligatures व्यू et त्स्य se ressemblent assez dans les manuscrits pour qu'on puisse admettre avec certitude que les deux passages correspondent à un texte identique; cette considération écarte l'idée d'une lacune quelconque; elle condamne la conjecture एवं व्यूहं qui, au premier abord, pourrait paraître facile et séduisante. La leçon एत्स्ये हं s'explique en effet si l'on prend एत्स्ये comme troisième personne du futur, d'après l'analogie de भेष्ये (E. Müller, *Beitr. zur vergl. Sprachf.*, VIII, 285). Cependant, ces formes de futur s'emploient surtout pour la première personne, et l'élision de l'a initial de अहं semble indiquer une étroite liaison entre एत्स्ये et अहं; peut-être est-il préférable de rattacher les deux mots et de traduire : «une conduite comme celle que je ferai à Bhagavat tant que je marcherai sur mon territoire;» cependant, cette manière d'insister sur sa marche à lui ne paraît guère en situation.

LIGNE 19. — Il y a ici une lacune probablement peu étendue; on la comblerait à peu près en lisant : तान्दूता एतद्वोचन् ॥ एवं वक्तव्यो वासिष्ठाहो . . .

PAGE 258, LIGNE 9. — नावासकम् «un pont de bateaux». — Bien que l'accusatif parût plus naturel, le locatif गंगायां se peut, à la rigueur, expliquer : «par lequel il traversera sur le Gange.» Il est du reste garanti par d'autres passages, comme ci-dessous, p. 264, l. 1. — A la ligne 11, la lacune me paraît certaine; quant à la façon dont je la remplis, elle ne peut être qu'hypothétique, bien qu'appuyée sur la comparaison de la page 259, l. 5 et suiv.

LIGNE 14. — Cette formule proverbiale revient ailleurs dans notre texte sans variantes caractéristiques, par exemple. fol. 129^a. Le tour en est fort elliptique; verbe et sujet manquent à la fois, et il faut suppléer quelque chose comme : «les volontés s'exécutent : » «celles des dieux par le simple désir, celles des princes, par un ordre, celles des riches rapidement, celles des pauvres par leur [propre] effort.»

LIGNE 20. — अर्धयोजनिकेन, etc. «avec des étapes, des arrêts, à chaque demi-yojana». — On peut entendre la fin de la phrase, en considérant गंगायाः तीरं comme une sorte d'apposition : «jusqu'à la limite de son royaume, jusqu'au bord du Gange.» Néanmoins, la construction deviendrait beaucoup plus nette, au prix d'une correction bien légère, en écrivant स्वकविष्यं «jusqu'à la rive du Gange appartenant à son territoire».

PAGE 259, LIGNE 8. — Sur cet emploi de द्वे, cf. ci-dessus, p. 42, l. 2 et la note. Cette façon d'exprimer un nombre très élevé par la coordination d'une série

de multiples renchérisant l'un sur l'autre est familière au style buddhique. Voyez plus bas, p. 261, l. 15, qui prouve bien que *दे* ne s'accorde pas et doit être considéré comme composé avec *चतुरशीति*. Cf. aussi 271, 15.

LIGNE 13. — Cette peinture des Licchavis, divisés en clans aux couleurs différentes, est typique dans la littérature des buddhistes; cf., par exemple, *Mahāparinibb. S., Journ. Roy. As. Soc., new ser., VII, 70*, où la description est seulement plus condensée. — La formule *तत्रेदमुच्यते* indique invariablement que ce qui suit est une rédaction versifiée; il ne peut donc y avoir de doute sur le droit que nous avons de restituer le mètre ici et dans les cas parallèles qui vont suivre; il faut avouer que cette restitution exige quelquefois des remaniements assez sensibles. — Au premier vers, dans **प्रतोदमुष्णीषा*, pour *प्रतोदोष्णीषा*, nous avons un cas de sandhi pâli souvent relevé.

PAGE 260, LIGNE 11. — J'ai rétabli le vers par l'addition de *न*, d'après l'analogie de la ligne 3 de la page suivante, etc.

PAGE 261, LIGNE 5. — *व्यायुक्त* doit signifier, je pense : « de couleurs variées. » Je n'ai aucune certitude sur ce mot que je ne connais point ailleurs, ni en sanscrit ni en pâli.

LIGNE 12. — *सुर्य*, l'orthographe pâlie pour *सूर्य*.

LIGNE 15. — Contrairement à l'usage ordinaire, *तद्यथा* doit être rapporté à ce qui précède, non à ce qui suit, et se traduire à peu près : « par exemple; » en somme, la locution revient au sens de « et cætera ».

LIGNE 17. — La formation *पारिम*, inconnue au sanscrit classique, est familière au pâli : « sur la rive opposée. » — Il est malaisé de déterminer précisément l'orthographe de la locution *धर्मया कथया*. La forme la plus ordinaire est *धर्मया कथया* (comme ici même, et plus bas, p. 297, l. 16; p. 333, l. 19; p. 334, l. 16, etc.), à côté de laquelle nous trouvons *धर्म्या कथया* (comme page 322, l. 6, p. 329, l. 14. *Lal. Vist., 42, 16*, etc.) ou même *धर्म्या कथया* (par ex., p. 322, l. 6), et aussi la forme *धर्मिकथया* (p. 282, l. 3) et *धर्म्या कथया* (B) (p. 334, l. 5). Ces derniers exemples nous ramènent à la forme pâlie *dharmā kathā* et *dharmīkathā*. En nous réglant sur elle, nous ne pouvons arriver en sanscrit qu'à la lecture *धर्मो*; mais il serait arbitraire de l'imposer à notre texte; ses hésitations et ses inconséquences tendent à démontrer que les rédacteurs ne se servaient pas d'une forme définie, qu'ils cherchaient avec les tâtonnements de l'ignorance à reconstruire, sur la forme populaire, l'orthographe classique qui ne leur était pas directement connue. C'est sous cette impression que, suivant les cas et l'autorité des manuscrits, j'ai conservé dans le texte des formes diverses.

PAGE 262, LIGNE 1. — La même remarque du Buddha se retrouve dans le passage déjà cité du *Mahāparinibbāna S.*, p. 71. La phrase serait mieux construite, si, à l'imitation de ce passage, nous ajoutions येषां dont le corrélatif ते semble impliquer ici l'existence primitive : येषां भित्तवो . . . ; on supprimerait alors la ponctuation après निष्क्रमन्ता.

LIGNE 5. — J'entends प्रसायमान : « Qui vit dans la paix, dans le bon accord. » — Les manuscrits ont le causatif करिन्ति qui est en effet la forme ordinaire dans cette locution ; les exigences métriques nous obligent d'admettre qu'il a été, dans le cas présent, remplacé par le thème simple. — Si la leçon des manuscrits est exacte, et ils sont du moins d'accord sur ce point, il faut entendre इमे लेच्छविमये comme = इमेण लेच्छविनां मये, comme nous avons eu peut-être देवा त्रिदशान (p. 255, l. 13) ; sinon, il ne resterait qu'à corriger en इमां.

LIGNE 17. — Sur l'emploi adverbial de सह, cf. ci-dessus, p. 221, l. 5. — ललक pour अललक, à la façon du pâli *lattaka*.

PAGE 263, LIGNE 1. — Aux lignes 11 et suiv., nous avons l'orthographe ordinaire कम्बलाश्रवत्, que j'ai rétablie ici.

LIGNE 3. — Ce paragraphe coupe sensiblement la suite naturelle du récit ; brusquement introduit, il n'est sans doute qu'une addition secondaire destinée à préparer et à justifier le discours et les récits de la p. 271 et suiv. — शुवेतनाय : « pour le lendemain » (conf. p. 271, l. 14 ; p. 307, l. 2, etc.), transcription sanscritisante d'une forme plus populaire comme le pâli *svātanāya* ; elle s'inspire du reste de la forme prācritisante शुवे pour श्वः, qui est familière à notre texte (voyez tout à l'heure, p. 271, l. 11). Nous y trouvons dans le même sens les formes शुवेदानि (p. 307, l. 7, 11), qui s'explique peut-être par l'analogie de दानि, इदानि, et शुवेतनानि (p. 323, l. 20 ; p. 324, l. 5) qui ne se peut guère défendre et qui paraît issu d'une confusion des deux formes précédentes शुवेतनाय et शुवेदानि, à l'une desquelles il convient de la ramener.

PAGE 264, LIGNE 2. — « Par qui tous ces milliers de parasols portés soit par les devas soit par les hommes seraient-ils surpassés ? » C'est-à-dire : quel être pourrait réunir autour de lui plus de parasols ?

LIGNE 4. — « Les [princes] issus d'une race de rois fidèles à l'accomplissement quotidien des devoirs religieux méritent le parasol ; il le mérite lui aussi ce bienheureux Chef des hommes, » c'est-à-dire le Buddha. — निर्वृत्ताहन्ति pour « वृत्ता अ ». — Le voisinage de अहन्ति explique bien la chute de अहन्ति च dont la restitution rétablit le vers et satisfait au sens.

LIGNE 6. — « Ceux qui, triomphant de l'ennemi étranger, jouissent de royaumes invincibles, ces hommes aussi méritent le parasol. » J'ai été obligé de laisser une

lacune, c'est le substantif qui entrainait en composition avec संपन्ना pour former l'épithète de ces princes; il est probable qu'une certaine ressemblance graphique entre ce mot et les derniers mots du précédent pāda, a contribué à amener le trouble qui est évident dans la tradition; la syllabe त्वा paraît être un débris. N a la lecture de C, et ne nous tire pas d'embarras. — A la ligne suivante, संपन्ना des manuscrits ne peut être exact, ne donnant pas de sens. समन्ता en est graphiquement très rapproché; cette conjecture entraînait forcément la correction, elle aussi très facile, de नितो en तिता; nous ne pouvons nous passer d'un participe signifiant quelque chose comme «détruit, supprimé». — Je respecte la tradition en supposant à la phrase un sens interrogatif; la particule तु est singulièrement placée; il serait facile de la corriger en स et d'obtenir ainsi un corrélatif à येन.

LIGNE 10. — अग्रतिभास «dont l'éclat est sans rival».

LIGNE 12. — Bimbisāro et prishthāṭh. Sur अणवति, voy. ci-dessus, p. 381.

— Les manuscrits ont conservé à demi, dans वत्ति, la forme populaire du nom, vajji pour le sanscrit वृत्ति. Le mètre nous force à lire soit वत्ति, avec l'orthographe pāli, et la finale brève quoique à l'accusatif pluriel, ou वृत्ति avec la finale longue et l'orthographe classique. Je me suis arrêté au premier parti, celui qui s'éloigne le moins de la tradition.

LIGNE 16. — पश्रिया, absolutif avec allongement de la finale comme ग्र्या, उपगम्या, Lal. Vist., 338, 6-7, etc. — «Les Nāgas qui résident dans les montagnes, comme aussi ceux qui font leur résidence dans le Gange...» La comparaison du vers suivant où nous avons distinctement महाबलनिकिता ne peut guère laisser de doute sur la restitution de celui-ci. L'interprétation est moins certaine; l'expédient le plus simple me paraît être de prendre महाबल dans le sens que lui attribue le Mahāvīyutpatti (d'après le Dict. de Saint-Petersbourg), comme désignant un de ces nombres très élevés dont les buddhistes sont prodigues (conf. ci-dessus मृगव, etc.), et de traduire : «qui ont dans les grandes montagnes une multitude de séjours [divers].»

PAGE 265, LIGNE 3. — नटकृतविधमनकरा «dissipant la poussière soulevée par les danseurs», réunis pour la fête. Il faut suppléer पञ्चच्छत्रशता du vers précédent, après धरिन्तु.

LIGNE 5. — जगामस्य est à la rigueur possible, mais ne me satisfait guère. Il est clair que दाम् est répété du pāda précédent et doit disparaître; il est clair aussi qu'il nous faut une épithète du Buddha. Je ne vois pas de lecture certaine à tirer de ति-वेग्रस्य (N a la même leçon), et ce n'est qu'à titre provisoire que j'ai écrit जगामस्य comme j'aurais pu faire नृपामस्य ou quelque chose d'approchant. — Je suis encore plus hésitant sur la conjecture घनपवनगतिस् du vers suivant; si elle est fondée, cette épithète désignerait le Buddha comme «marchant avec la rapidité

d'un vent violent», c'est-à-dire possédant la faculté surnaturelle de traverser l'espace avec la promptitude du vent le plus rapide, ou même ayant la démarche aussi légère que le vent. Cf. plus bas, p. 271, l. 2-3.

LIGNE 9. — Je traduis l'épithète que je restitue संवर्तिवस्मवपु : «qui a pris un corps semblable à ce qui est grossier, matériel.» Il faut se représenter que les devas, pour rendre leur cortège sensible à la vue des hommes, ont revêtu des apparences de corps grossiers et terrestres.

LIGNE 11. — तत्त्व doit, par opposition à दृग् «le manche», désigner le «dais» qui forme proprement parasol.

LIGNE 14. — पवनपथ : «dont le cœur est pur comme le ciel;» l'image nous est à nous aussi familière.

LIGNE 18. — कामावचरो संघ pour °वचरसंघो, ou bien faut-il, une fois de plus, prendre कामावचरा comme faisant fonction de génitif pluriel? — Pour la quantité (sānmi°) que notre correction attribue à सन्निवर्ति, voy. ci-dessus, p. 217, l. 18 et la note.

PAGE 266, LIGNE 1. — «Ils ne voient pas le Buddha l'un de l'autre.» c'est-à-dire les Buddhas qui sont respectivement assis sous le parasol de chacun de leurs voisins. — L'expression ध्वजो तिष्ठति est singulière; on peut douter de cet emploi absolu de ध्वज pour désigner le Buddha, si ordinaire qu'il soit en composition pour former des épithètes appliquées au docteur.

LIGNE 6. — अन्यमन्यस्य est un composé où l'm ne peut se changer en anusvāra; nous sommes pourtant obligés de scander anyām any° comme s'il y avait अन्यं अ°.

LIGNE 8. — *Gatā. — इव यथा, quoique redondant, ne doit pas nous surprendre à côté du pâli yathariva. Il est vrai que l'on décompose yathariva, tathariva en yathā + eva, tathā + eva (Kaccāy., I, 2, 11); il faut tenir compte pourtant de l'analogie de ati viya que nous avons quelques lignes plus bas sous la forme अतिरिव, et où le sanscrit अतीव ne permet pas de voir autre chose que अति + र्व. (Pour l'addition de r devant iva, cf. Childers On Sandhi in pâli, p. 11, qui a tort seulement d'y voir simplement une lettre euphonique.) La confusion était donc, si confusion il y a, très aisée; et elle suffit à expliquer la présence d'une locution comme इव यथा.

LIGNE 14. — अतिरिव forme prâcritisante pour अति रिव = pâli ati viya, sanscrit अतीव. — उदित्य = औदित्य (Burnouf, Lotus, 308) et correspond plus rigoureusement au pâli ubbilla. Comp. encore Lal. Vist., 351, 1; 357, 18. Le sens de «joie, satisfaction» avait été reconnu par Burnouf; il est confirmé par Buddha-ghosha (cité par Childers) qui le paraphrase par pîti; il serait assez indiqué par notre passage même. Childers était évidemment inspiré par sa prévention contre

la tradition septentrionale, quand il méconnaissait la parfaite concordance entre le nord et le midi dans l'emploi de cette expression.

LIGNE 16. — La leçon de C, qui paraît avoir été aussi celle du prototype de B, शुभाम्बरम् est trop longue. On pourrait bien lire मुचे शुभाम्बरम्; cependant l'emploi de गता me paraît plus naturel, il est à coup sûr plus ordinaire, dans une locution comme अम्बरगत «qui se trouve dans l'espace», qu'il ne serait avec अम्बर dans le sens de vêtement.

PAGE 267, LIGNE 1. — Avec B j'écris पारियात्र et non पारिपात्र; je considère que la première orthographe est garantie par la forme पारिज्ञात, qui n'en est que le reflet prâcritisant.

LIGNE 6. — Il est possible que राज्ञानेहि soit employé comme l'instrumental de राज; comp. le prâcrit राजाणेहि (*Hemac.*, III, 54). On pourrait aussi lire राजन्येहि, d'autant mieux qu'il n'y a ici, à proprement parler, qu'un seul roi en scène, Bimbisâra.

LIGNE 9. — Le conditionnel n'étant plus dans l'usage de cette langue, on voit le double expédient par lequel elle y supplée ici, le remplaçant par le futur (भविष्यति), ou créant un potentiel du futur dans la forme कारयिष्येत्.

LIGNE 11. — पूर्वयोगो «une réunion antérieure», c'est-à-dire un cas dans le passé où tu t'es trouvé réuni à Bhagavat, dans la compagnie de Bhagavat. — Si la leçon अगणि est fondée, et j'ai peine à en douter, malgré l'accord de la plupart des manuscrits dans le fautif अगणि, on suit l'envahissement de la désinence «de l'aoriste; elle pénètre ici dans le parfait; elle est devenue l'exposant ordinaire du passé.

PAGE 268, LIGNE 4. — Peut-être aurions-nous le droit de rester plus près de la tradition en lisant स्तूपसि, la forme de locatif du Mâgadhi jaina, qui se rencontre aussi dans les inscriptions d'Açoka (Dhanu et Jaugada). Il est certain que, dans un texte aussi composite, il ne faut pas craindre d'ouvrir la porte même à des formes isolées et exceptionnelles. Celle-ci pourtant étant conjecturale, je n'ai pas osé l'introduire dans le texte. — «Ayant placé un parasol sans tache au haut de la coupole du stûpa,» littéralement «sur le stûpa accumulé, élevé».

LIGNE 11. — Sur l'orthographe चक्रवर्तेसि des manuscrits pour °वर्त्यासि, conf. p. 500. — Le vers suivant se peut traduire tel qu'il est transmis, en prenant क्षत्रिये dans la fonction du génitif : «Le Kshatriya (c'est-à-dire le Cakravartin) possédait des territoires divers, il avait une suite [nombreuse];» mais le sens prêté ainsi à अनुयात्रा et son emploi sans épithète, demeurent assez surprenants. Je ne serais pas éloigné de penser (d'après l'analogie de स्तूपसि) que la leçon primitive ait été अनुयात्रं क्षत्रियैः : «il y eut beaucoup de territoires dans la conduite du Kshatriya,» c'est-à-dire que le Cakravartin traversa, conquit bien des territoires en fai-

sant la conduite au cheval de l'Açvamedha, ce sacrifice qui consacre la domination universelle. — L'orthographe चेत्रिय pour क्षत्रिय est presque invariable dans nos manuscrits.

LIGNE 16. — Si °कम्बल° est exact, ce dont je doute, le sens ne peut être que celui-ci : « revêtu du manteau royal, » du manteau, [insigne] de la souveraineté; mais l'expression n'est rien moins qu'ordinaire.

PAGE 269, LIGNE 1. — On pourrait lire aussi à la rigueur प्रज्ञातासि pour प्रज्ञातो ऋषि; cette lecture qui serait encore plus près de la tradition, a le tort de supposer une irrégularité de plus. En tous cas, le sens serait le même : « il devint. » — J'écris ऋषिज्ञाये, qui nous donne le verbe fini, nécessaire à la construction de la phrase; l'orthographe °ज्ञाय pour °ज्ञाये est la contre-partie de l'orthographe plus fréquente ऋये = ऋय.

LIGNE 4. — Le vers étant ainsi constitué, il faut suppléer ऋषिज्ञानन्ति; mais il est possible que ते चात्र cache une faute plus grave, et qu'il faille corriger quelque chose comme ते गता अतीता°.

LIGNE 6. — हि, ainsi placé, ne peut qu'être suspect; il serait aisé de corriger ये च तद्भिः « les Buddhas qui ici-bas. . . » — Au vers suivant, la troisième personne est d'abord employée avec un sujet de la première; puis अनुस्मेर्त् fait fonction de la troisième personne.

LIGNE 14. — Cf. *Jātaka*, I, 166, 21 : *pañcāṅgulikaṃ datvā*. Dans les deux cas, पञ्चाङ्गुल parait désigner un ornement dont j'ignore la nature exacte. — कुर्यात्, comme कारयेत्, est dit d'une façon générale : que l'on fasse!

LIGNE 17. — असुतोपमा « qui se rapproche de l'amṛita », c'est-à-dire : qui mène son auteur au nirvāṇa. — A la ligne suivante, il me paraît plus simple d'admettre une transposition que d'accepter le barbarisme विशिष्टर्त् exigé pourtant par le mètre. Aussi bien nous sommes encore, dans l'autre demi-vers, forcés d'intervertir l'ordre des mots. Le sens du śloka est assez clair : « Je ne connais pas de culte qui soit égal à celui-là, moins encore qui lui soit supérieur, je ne connais pas d'autre objet dont l'adoration te puisse acquérir un mérite plus grand. »

LIGNE 20. — Ceci n'est qu'un essai de restitution d'un texte évidemment fort corrompu; il s'éloigne par malheur sensiblement de la tradition. Je traduis : « Si quelqu'un adorait continuellement ici-bas toutes ces divinités en leur faisant toutes les offrandes les plus précieuses, il n'en résulterait pas pour lui une récompense proportionnelle. » — अनुकम्पाहितमिता « immenses en compassion et en utilité [pour les créatures] ».

PAGE 270, LIGNE 5. — Les trois derniers termes offrent seuls quelque difficulté. En prenant ज्ञाय dans le sens de ज्ञानि, on peut rendre : « (Si quelqu'un

me loue) pour mon projet (à savoir d'atteindre à la bodhi) ou pour ma noblesse, ou pour le passé (pour les bonnes actions accomplies dans des existences antérieures).» — J'entends अदियवचन «dont on doit retenir, observer les paroles». Cf. les exemples cités par Childers, s. v. *adīyati*.

LIGNE 7. — उत्तरि est la forme pâlie équivalente de उत्तर. किरर pour कच्छ se compare de très près au *kasira* usité en pâli à côté de *kiccha*. Le voisinage de प्रावरण explique, en quelque façon, l'altération de उत्तरि en उत्तरीय ou ०रीयस्य, tandis que किररेण pour किरर se fonde sur l'emploi fréquent de la locution अल्पकच्छेण. Ainsi se justifie la lecture à laquelle je me suis arrêté et que je comprends ainsi : «Pour ceux qui ont, de la sorte, fait croître des racines de mérite, dans la suite, grâce à elles, la prison corporelle ne réserve plus que peu de souffrances,» c'est-à-dire : ceux-là seront bientôt délivrés définitivement de l'existence par leur entrée dans le nirvāṇa.

LIGNE 13. — स्फुटं «plein de». Cf. ci-dessus, p. 406. — Sur l'emploi spécial de निर्मित, appliqué à ces créations passagères de personnages supposés, comp. plus haut.

LIGNE 17. — «Quand le Buddha marche sur les êtres répandus [sur la terre] (littér. : sur un déploiement d'êtres), sous ses pas naît la souffrance.»

PAGE 271, LIGNE 2. — «Le contact des Buddhas est doux comme celui des vents légers qui descendent [du ciel]. Jamais le [contact du] corps des Tathāgatas ne produit une blessure.» आगम्य, adverbialement : «grâce à, par l'effet de.» Ci-dessus, p. 562.

LIGNE 7. — «Bhagavat marche sans obstacle parmi les êtres,» c'est-à-dire que Bhagavat peut marcher sans arrêt, sans précaution, sans crainte de blesser aucun être vivant, grâce à l'immunité qui vient d'être décrite; la suite renchérit encore, puisque ses pas produisent la verdure et le gazon, c'est-à-dire la nourriture, et non la mort, pour tous les êtres.

LIGNE 11. — श्रुवे, pâli *sure*, sanscrit श्रुः. Cf. p. 364.

PAGE 272, LIGNE 7. — वासमुपगतो «il fit halte». — साम्बली (cf. plus loin, p. 273, l. 13) se compare à la forme pâlie *simbali*, bien qu'un peu plus voisin du type sanscrit प्रात्मली. — On remarquera que पत्तियो, comme le montre le participe, est un féminin et remonte par conséquent à un nominalif पत्नी pour पत्तिणी, comme nous trouvons en pâli *hatthi*, équivalent de *hatthinī* (*Kaccāy.*, II, iv, 28).

LIGNE 13. — Nous trouvons la même lecture dans les lignes suivantes. Il faut donc admettre une forme प्राकुन्तिक non usitée dans la langue classique, mais parfaitement probable, étant à प्रकुन्त comme प्राकुनिक est à प्रकुन.

LIGNE 15. — तत्र चरिता «expérimentés dans cette matière».

LIGNE 18. — भव्यानि . . . अग्निर्भेदाय « Ces œufs pourront-ils éclore ? » — J'ai rétabli ओतात्तानि d'après l'analogie de la ligne 14 ; mais la tradition des manuscrits semble remonter à une leçon différente, l'ṇ cérébral, en particulier, s'accorde médiocrement avec cette conjecture.

PAGE 273, LIGNE 4. — On suppléera संस्तृतिव्यं ou निक्षिप्तव्यं après कार्यासं. पोषिष्यति « il les couvrera comme ferait la mère ». Le sens de « comme, à la place de » paraît le seul que l'on puisse ici, contrairement à l'usage ordinaire, attribuer à अर्थ.

LIGNE 9. — « Le plus âgé des ṛishis remplit le rôle de chef de maison. » Pour ce sens de महत्तर, comp. le mot buddhique महत्तक qui n'en est qu'une altération.

LIGNE 12. — यं इच्छामि « de sorte que, de façon que je souhaite ceci . . . ». Cf., p. 364, l. 14 : नास्ति भूयो कोचित्मृगो यं तुवं स्वयमागतो « il ne reste donc plus aucune gazelle, que tu es venu (pour que tu sois venu) toi-même ? » On comparera aussi, un peu plus bas, l'emploi de यं auquel se réfère la note suivante.

LIGNE 15. — On pourrait conserver la leçon यन्तु en ponctuant après ऋषयो et en effaçant la ponctuation après विदितं ; ce qui m'a fait préférer la lecture यन्तं, c'est qu'elle a l'avantage de préparer, par le corrélatif तं, la construction un peu brusque qui suit : « Pour que cette aventure, à savoir que . . . , leur soit connue, il faut que ces ṛishis aient des dons merveilleux. »

PAGE 274, LIGNE 13. — La construction serait moins embarrassée en lisant पृच्छेत्ति et en supplant énti après रहे. Il n'est guère naturel que le roi, après s'être dit d'une façon générale : Je veux les interroger tous trois, un à un, reprenne : Je vais interroger le hibou, et puis que le texte passe sans aucune transition aux paroles mêmes que le roi lui adresse. Cependant, ci-dessous, 277, 17, पृच्छामि reparaît dans des conditions encore plus singulières, et, plus loin, 280, 4 et suiv., nous avons un nouvel exemple de transition abrupte et peu ménagée. La chose est en somme de médiocre importance.

LIGNE 16. — Pour la substitution, graphiquement très aisée, de यत à पुन, cf. ci-dessous, 277, 19.

PAGE 275, LIGNE 1. — « Prêtant [une égale] attention aux deux partis. » C'est du moins le seul sens que je puisse tirer de cette construction irrégulière où, après मनाहित, l'accusatif remplit la fonction du locatif. — Le demi-vers qui suit est d'une construction assez lâche ; le sens est clair : « qu'il n'agisse ni par caprice ni par corruption, etc. »

LIGNE 5. — Je serais très porté à corriger अर्थकारणा ; une nouvelle proposition commence avec यमिउतो, comme l'indique हि grâce à ce changement, le second

pāda fait nettement antithèse au premier : « Il ne va pas à la ruine ; l'habile homme sait sauvegarder ses intérêts, et tout en sauvegardant sa réputation et sa gloire, il suit la voie du salut. » Il est probable que °कार्णो a d'abord été altéré en °कार्णा, d'où les scribes ont fait °कार्णात्.

LIGNE 9. — रञ्जनीय = रज्ज, comme nous avons eu le pâli *phoṭṭhabba* = *sparṇa*. — Je prends अलीयति comme un dénominatif formé de अल, dans le sens de : « acquérir de la force, prendre le dessus. »

LIGNE 13. — Sur l'emploi de अग्निधारयितुं, cf. *Lal. Vist.*, 115, 3, où le sens général, impliqué par les deux passages, est celui de « consoler, plaire ». — J'ai écrit वृद्ध qui, comme je l'ai indiqué plus haut (p. 425), ne me paraît être ici que l'orthographe pâlie de वृत्त dans le sens de « devoir, accomplissement du devoir ». C'est un des cas où il me semble que nous pouvons avec certitude remonter au delà des remaniements des scribes ; à coup sûr, वर्त्तेन ne peut être exact ; il est très invraisemblable, étant donnée la propension des scribes à faire du sanscrit, qu'il représente वृत्तेन. D'où ma conjecture. — अमेघपुरुष « dont on ne peut détacher les serviteurs ».

LIGNE 17. — ज्ञानेसि est une seconde personne du potentiel comme nous en avons déjà rencontré des exemples ; le mélange de la troisième et de la seconde personne, dans cette suite de préceptes, n'a rien qui puisse absolument nous surprendre. Il est d'ailleurs fort possible que toutes ces troisièmes personnes apparentes (en *et*) doivent être prises comme autant de secondes personnes. Il faut que le prince connaisse les vrais sentiments de chacun, son attachement ou son infidélité, parmi les chefs de l'armée, parmi ses serviteurs et dans tout son peuple. Pour cette division de l'entourage du roi en अन्तय et उपजीविन्, cf. ci-dessous, p. 279, l. 18.

LIGNE 20. — « Qu'il montre que c'est la [pratique de la] justice qui mérite la récompense ; » en d'autres termes : que la vertu est la vraie source de tous les biens. — Au vers suivant, il faut, ou corriger आगता जनता वद्ध et suppléer l'accusatif après निवेष्टेय, ou prendre आगता avec une valeur adjectivale : « une multitude immigrante, d'immigrants. »

PAGE 276, LIGNE 6. — पाटिस्त, forme pâlie pour प्रतिस्त, avec allongement de la première syllabe, comme nous en trouvons plusieurs cas, spécialement en pâli (cf. Kuhn, *Beitrage*, p. 30-31) ; un exemple, pour प्रति en particulier, est fourni par *pāṭibhoga* pour *pati*°. Il est clair que प्रतिस्त n'a pas ici le sens rigoureux de « roi hostile, ennemi », mais celui de « roi voisin, rival ». — « A celui qui conçoit de la haine, ses ennemis rendent la haine. » यो वैरी a pour corrélatif un तस्य non exprimé.

LIGNE 10. — « Ne débite pas des choses sans suite sur toutes sortes de sujets ; » la valeur exacte de प्रकीर्णोच्चारण se peut vérifier par l'antithèse qu'exprime le demi-

vers suivant où हेतुकारणसंयुक्तं lui est opposé; il s'agit donc de discours qui manquent de suite et de force logiques, de bavardages légers et frivoles. Cf. plus bas अविकीर्णवाचा, l. 12. De même कालेन fait pendant à सर्वार्थेहि; il ne faut pas parler à tout propos et sur tous les sujets, mais seulement «en son temps» et à propos. On voit ainsi clairement que dans la seconde moitié du vers, मित्रं est certainement corrompu, et que le seul terme possible est un mot signifiant quelque chose comme «parole, discours». C'est ainsi que j'ai écrit मन्त्रं qui rentre bien dans ce sens, tout en le spécialisant et en marquant que le roi doit parler surtout pour manifester ses décisions au moment opportun. — On peut comparer, pour कारणा, l'emploi du mot dans le xive édit d'Açoka à Girnar (*Inscriptions de Piyadasi*, 1, p. 316).

LIGNE 19. — On approuvera, je pense, cette correction en attendant que nous connaissions cette fable des serpents et des scorpions à laquelle le vers fait une allusion qui, provisoirement, reste pour moi obscure.

PAGE 277, LIGNE 3. — Jeu de mots sur बलचक्र et धर्मचक्र; le sens général est : «C'est sous la protection de la force que la justice peut régner sans obstacle.»

LIGNE 6. — La correction de ce vers repose sur la comparaison de *Dhammap.*, 293, 15 et suiv. : *assa taṃ pāpakammaṃ diṭṭhadhamme vā samparāye vā vipākāṃ deti*, etc., दृष्टधर्म désignant, dans la langue buddhique, la vie présente, संपराय le monde à venir. Le sens est donc : «C'est ainsi que les actions accomplies par les hommes vertueux sont une source d'avantages en ce monde et [une cause] de bonheur dans l'autre.» Cf. ci-dessous, p. 281, l. 5 : इह लोकरिप्सिं — संपराये. C'est une idée particulièrement chère aux buddhistes; on en peut juger par l'insistance avec laquelle Açoka y revient dans ses inscriptions.

LIGNE 12. — Cf. p. 279, l. 21; 281, 19 qui mettent hors de doute la forme féminine अनुशासनी.

PAGE 278, LIGNE 1. — राष्ट्रं स्य pour राष्ट्रं अस्य. Cf. encore quelques lignes plus bas et p. 284, l. 15.

LIGNE 6. — प्रवृत्ति entre malaisément dans le vers; il est fort probable qu'il faudrait corriger प्रग्रहे comme nous avons eu ओग्रहत्वा pour ओग्रहीत्वा, p. 280, l. 1. — अनुग्रहृचि «qui se plaît à répandre des faveurs». रूचि est souvent composé dans ce sens. Cf. ci-dessus.

LIGNE 10. — «Ne donne pas pouvoir sur des districts, même à des fils ou à des frères s'ils sont sans scrupule, violents et d'un caractère bas.» Nous trouvons, en pâli, un *chava* dans le sens de «bas, vil» (*lāmaka*, dit l'*Abhidhānapp.*, n° 1026); ce n'est qu'une application particulière, à l'état d'adjectif, de *chava* = द्रव. Dans ce voisinage de साहसिक et ड्रव. द्रव ne peut avoir simplement la valeur de coura-

geux, héroïque, il doit prendre un sens péjoratif au moins très voisin de celui que je lui attribue. Que *sûra* ait, dans la langue buddhique, des nuances de signification assez éloignées de sa valeur originelle, c'est ce que démontrent des expressions comme *sûro hutâ* en pâli (par exemple, *Jâtaka*, I, 320) pour dire : « ayant repris confiance, contenance. » Il faut avouer pourtant qu'il serait aisé de corriger कूरा. — La restitution du vers suivant est malheureusement fort conjecturale. Voici comme je comprends : « Un prince doit étendre sa faveur [même à des coupables] à cause de leurs parents (pour ménager leur famille?); disgraciés et chassés de leur héritage, ils deviennent [de dangereux] ennemis. »

LIGNE 14. — J'admets que « cinq royaumes » est dit pour un nombre indéfini : « Un royaume est divisé, se dissout, où des ennemis cachés exercent leurs pratiques. » — « Ne leur donne pas ta confiance (à ces ennemis dissimulés) et n'entre pas dans une fausse voie (ne te laisse pas égarer par eux) » (cf. *Lal. Vist.*, 411, 7, 11). L'intention est éclairée par le vers qui suit. वशानुग, quoique assez vague par lui-même, ne peut que confirmer cette interprétation : « le roi qui se laisse entraîner dans de fausses voies et qui obéit à des volontés étrangères... »

LIGNE 19. — सुतुलेहि « pèse toutes choses par toi-même ». — समीक्षियान कथय « ne parle qu'avec précaution le jour ou la nuit; car il y a des gens aux écoutes, s'ils entendaient, ils en profiteraient pour te perdre ». Le second ते fait fonction d'accusatif pour त्वाँ comme nous l'avons vu déjà. Cela me paraît au moins beaucoup plus naturel que de prendre विक्रोन्सु sans régime et de corriger en तं le premier ते.

PAGE 279, LIGNE 2. — A la fin du premier śloka, करे ऽर्थं न ते est bien dur; quoique nous ayons eu des exemples comparables, je ne donne cette lecture que faute de mieux. Le jeu de mots antithétique अर्थव्रती — करे ऽर्थं न ते me semble pourtant lui prêter quelque solidité. Voici comment j'entends ce vers : « Celui qui n'a que le courage tombe vite, le riche gagne sans cesse en force; un homme prudent, disposant de beaucoup d'argent, pourrait, s'il se tournait contre toi, te faire beaucoup de mal. » Cette maxime prépare et explique le conseil contenu dans la strophe suivante : « Ainsi exile avec femme et enfants, le brâhmane qui dispose de beaucoup d'argent, et le vaïçya riche et habile; éloigne tout homme faux et perfide, même s'il est dépourvu de moyens. » J'ai rejeté le demi-vers सपुत्रदारे, etc. Le प्र initial du second व्रतं, écrit स par erreur, a pu amener ce que je considère comme une répétition accidentelle de la ligne précédente. Les autres manuscrits l'ont du reste, comme B et C dont ils reproduisent toutes les autres lectures, à quelques détails près.

LIGNE 17. — J'ai conservé la forme des manuscrits; mais परित्रनं et राद्रं, ainsi juxtaposés sans aucune liaison, m'inspirent des doutes. Comme il s'agit ici exclu-

sivement de l'entourage du roi et non du royaume entier, je préférerais, par une correction très légère, changer राष्ट्रं en राष्ट्रि « dans tout le royaume ». — Je prends कृत्याकृत्य comme une forme avec allongement anormal pour कृत्य-कृत्य, comme en pâli *phalāphala*, *bhavābhava*, et je traduis : « dans toutes leurs affaires, dans tous leurs besoins. » Cette traduction me paraît aussi la plus naturelle, plus bas, à la ligne 18. — On remarquera un nouveau cas du subjonctif dans प्रतिपद्यासि du vers suivant. Cf. p. 499.

PAGE 280, LIGNE 5. — यथातथा ne s'explique que dans le même sens adverbial que prend en pâli la locution *yathātathā*, dont nous avons du reste signalé la présence ici même (p. 4, l. 1, etc.). — पृच्छसि doit être pris comme passif au lieu de पृच्छ्यसि, la forme que nous attendrions dans ce texte; sinon, on serait réduit à lire त्वां et पृच्छमि pour पृच्छामि, comme il arrive assez souvent dans le dialecte des Gāthās (cf. des exemples dans E. Müller, *loc. laud.*, p. 280).

LIGNE 14. — क्रुहि «regarde, considère comme...». C'est l'acception de कृ dans la locution si ordinaire इति कृत्वा «en pensant, en réfléchissant ainsi».

LIGNE 17. — Je construis le gémitif एतेषां avec बलवं «cette force a le pouvoir sur les autres», c'est-à-dire : elle est, de toutes, la plus efficace. C'est ce qu'explique le demi-vers suivant, si l'on approuve ma correction : «par la prudence, on embrasse tout ce qu'il y a à faire.» Conf. la note de la ligne 17 de la page précédente.

PAGE 281, LIGNE 1. — A savoir, quand le roi manque d'intelligence, de sagesse.

LIGNE 5. — Complétez तस्यास्ति «il s'assure la gloire en ce monde et le salut dans l'autre;» la construction du vers serait meilleure et les idées mieux liées en lisant, dans le quatrième pāda, धर्मं यो चरेत्.

LIGNE 20. — Dans les répétitions de cette formule, nous avons eu successivement ओमृहीत्स्वान et ओग्रहीत्स्वान; il est difficile de dire laquelle de ces deux formes il convient de rétablir ici. On peut également croire ou que la lecture ग्र n'est rien qu'une autre orthographe pour गृ, ou l'i une autre orthographe pour e; mais on peut aussi admettre que cette forme est, parallèlement aux deux autres, acceptable et légitime dans ce dialecte.

PAGE 282, LIGNE 3. — Sur धार्मिकया, voyez ci-dessus, p. 261, l. 17. — सांप्रयिक «l'utilité pour l'autre vie». — La formule qui suit est de style à la fin des Jātakas versifiés. Cf. ci-dessous, fol. 162^b, 266^b qui consacrent les singularités métriques de la dernière strophe.

LIGNE 12. — Les passages parallèles ajoutent ici un vers ते एकधा. etc. sur le-

quel nous n'avons pas à insister, puisque, dans le présent passage, les manuscrits sont unanimes à l'omettre.

LIGNE 14. — Cet épilogue du Jâtaka précédent est évidemment hors de place; il était probablement mieux motivé dans le contexte d'où le passage précédent a été tiré en dernier lieu pour être introduit ici. — Le *Mahāvvyutpatti* a une énumération de dix वशिता ou Puissances d'un Bodhisattva, reproduite dans le *Dict. de Saint-Petersb.* Les deux listes ne concordent que partiellement. En les comparant, il ne faut pas oublier que la présente énumération a un caractère mnémonique, auquel les nécessités et les scrupules grammaticaux sont entièrement sacrifiés, dans une moindre mesure cependant que nous ne l'avons vu plus haut pour l'énumération versifiée des trente-deux mahāpurushalakṣaṇas. C'est ainsi que dans le premier vers nous avons l'adjectif आयुष्मन्तो au lieu du substantif आयुषि qui, seul, se coordonnerait régulièrement avec प्रतिभाने; de même, dans le vers suivant, nous trouvons rapprochés ऋदिवशिता et अभिप्रायवशित्. Sans insister davantage sur ces détails de forme, nous constatons qu'il y a six termes qui figurent également, bien qu'à des rangs divers, dans les deux classifications; ce sont les suivants, dans l'ordre du *Mahāvvyutpatti* : आयुर्वशिता, चित्तवशिता, कर्मवशिता, उपपत्तिवशिता, धर्मवशिता, ऋदिवशिता. Un autre, l'अधिमुक्तिवशिता du dictionnaire tibétain, se relie étroitement, par la signification sinon par la forme, à notre अभिप्रायवशिता. Restent trois termes de l'énumération du *Mahāvvyutpatti* : परिष्कारवशिता, प्रणिधानवशिता et ज्ञानवशिता. La प्रतिभानवशिता du *Mahāvastu* se compare aisément à la ज्ञानवशिता, à moins que l'on n'aime mieux voir dans प्रतिभान une altération accidentelle de प्रणिधान. Les deux derniers termes de notre liste (कालदेशे वशी), la कालवशिता et la देशवशिता, sur la lecture desquels il ne me semble pas que l'on puisse conserver de doutes sérieux, s'éloignent seuls de l'autre énumération. Il faudrait d'autres secours pour en définir exactement la signification scolastique. Ces deux textes nous permettent au moins de dire que, en suivant l'ordre du nôtre, cette puissance surnaturelle propre au Bodhisattva est considérée comme s'exerçant sur les objets suivants : la vie (c'est-à-dire probablement la durée de la vie); l'intelligence; la naissance (c'est-à-dire, sans doute, le choix de la famille où il s'agit de renaître); les actions; les pensées; la loi (c'est-à-dire, je pense, la manière de l'enseigner); les facultés magiques; la volonté; le temps; le lieu. Les deux derniers objets devraient être remplacés, d'après la liste du *Mahāvvyutpatti*, par : les ustensiles nécessaires à la vie (परिष्कार्) et le vœu d'atteindre l'intelligence parfaite (प्रणिधान).

PAGE 283, LIGNE 1. — वशितादशसु pour दशवशितासु; cf. p. 250, l. 8 et la note.

LIGNE 6. — Le dernier pāda est trop long de deux syllabes au moins. Une lecture गह्वर्यर्गो ne nous tire pas d'embarras; je crains que l'altération ne soit plus étendue. B lit अभिसंगितो, et la lecture अभिसमितो serait en effet très recommandée

par le fréquent emploi, dans la langue buddhique, des locutions : *dharmāñ abhisameti*, *dharmābhisaṃaya*, etc. Or *अभिसमितो* n'a jamais pu faire la fin du vers. Si l'on croyait nécessaire de le rétablir, je proposerais, dans le premier pāda, de supprimer *यापि* et de lire *चतुर्णीतिसह*, puis d'ajouter ici *अभूत्*; nous y gagnerions une césure plus normale.

LIGNE 14. — *कम्पित*, la forme prācrite de *काम्पित्य*, est garantie par la suite.

PAGE 284, LIGNE 1. — Il a été question déjà (p. 430) de l'expression *ब्राह्म मार्ग* comme désignant les pratiques de l'ascèse brāhmanique, par opposition ou plutôt antérieurement au buddhisme. Je veux seulement faire remarquer que la vraie lecture est probablement *ब्राह्मिकमार्गेण* «qui suit la voie extérieure»; elle donne une épithète convenable pour le rishi en question. Dans l'état actuel du texte, nous ne pouvons que rattacher ces deux mots, à titre de déterminatif secondaire, au participe suivant, *पूर्वरात्रं . . . अनुयुक्तेन*, «qui observe, suivant la méthode exotérique»; cette construction n'est ni très naturelle ni conforme à l'emploi ordinairement plus étendu de la locution. — *ज्ञानरिक्तयोगम्*, etc. : «qui s'applique à la pratique de la veille dans la première et la dernière partie de la nuit.» Comparez d'Alwis, *Introd. to Kacc.*, p. xxxiv; il explique le pâli *jāgariyānuyogo* comme consistant à ne donner au sommeil que la veille du milieu de la nuit (*मध्यमयाम*).

LIGNE 4. — «Il touche de sa main le disque du soleil et le disque de la lune,» la plus haute expression de la puissance surnaturelle et magique. — *वशे वर्तेति* «il exerce son empire sur, il soumet à sa volonté, tous les êtres, jusqu'aux Devas brahmakāyikas» qui occupent le plus haut degré dans la hiérarchie.

LIGNE 6. — Plus bas, p. 287, l. 5, *कदाचित्* est employé de même, non pas avec sa signification habituelle «quelquefois», mais dans le sens de : «une fois.»

LIGNE 14. — On peut comparer à ces formules d'exorcisme celles que nous rencontrerons tout à l'heure (p. 290 et suiv.). Il est à peine besoin de remarquer que le caractère même de parcelles conjurations implique, dans le sens et dans la suite des idées, un moindre degré de précision et de rigueur. A la fin de chaque stance, les mots *स्वस्त्ययनं तदाहुः*, qui en forment le refrain, sont sans lien étroit avec l'ensemble de la phrase qui, chaque fois, finit en réalité à *रक्षिता*. Quant à ce mot *रक्षितो*, dont l'identité avec le nom du rishi, héros de cette histoire, semble avoir amené l'insertion de ces exorcismes versifiés, il y désigne l'homme «gardé, protégé», qui, en d'autres termes, est en possession du *स्वस्त्ययन*. — *तत्पन्* pour *तत्पन्*, comme plus d'une fois, p. 256, l. 14, etc. La première stance se traduit ainsi : «Quelles formules murmure-t-il pendant un temps infini, quelle est sa science, quelle est sa charité, quelles actions accomplit-il, l'homme bien gardé qui marche dans la voie du bonheur en ce monde et dans l'autre?»

LIGNE 18. — «Qui dédaigne tous les êtres, hommes et Devas, et les épreuves

poignantes de la vie. » Comme *pajjaitaṃ*, *Dhammap.*, v. 146, प्रवृत्तन est le feu de la douleur et de la passion. L'homme « invulnérable », parfait, le dédaigne, en dédaigne les atteintes, et ne songe qu'à concevoir de la compassion pour tous les êtres.

PAGE 285, LIGNE 2. — «La supportant (la parole outrageante) avec la force de la résignation.» C'est un des sens consacrés par le pâli du verbe *adhivāseti*.

LIGNE 6. — On peut, à la rigueur, construire la strophe en prenant ये comme corrélatif du तौ suivant. Néanmoins, la construction est assez embarrassée pour confirmer la défiance que le nombre anormal des pādas fait d'abord concevoir. — मित्रद्रोहिसमन्त्रिभागी « également généreux envers amis et ennemis ». — On remarquera अनुकम्पिन् construit avec l'accusatif comme le serait le verbe lui-même. — La comparaison des vers suivants nous permet, je pense, de compléter ici la strophe, en toute sécurité, par l'addition des mots सो मित्रमथे.

LIGNE 12. — Du point de vue du sens, la correction वशिता est irréprochable; la difficulté est dans l'i long, वशीता, qu'exige le vers.

LIGNE 15. — « Dont les rois, maîtres de la terre, pleins pour lui de bienveillance, savent que, pour la véracité et le courage, il n'a pas ici-bas et n'a eu jamais son pareil. » L'idée d'avenir qu'implique *अभ्यर्त* doit être comprise comme équivalant moins au futur qu'au conditionnel. Les rois se disent : il ne doit pas exister ni avoir existé jadis [en double].

LIGNE 19. — Les manuscrits ne nous donnent aucun moyen de combler la lacune que le vers déceit et que devait primitivement remplir quelque autre épithète élogieuse de मत्ता. Cette strophe se différencie de ses voisines en ce qu'elle ne présente pas la sécurité dans la famille comme un effet des vertus du sujet, mais qu'elle la met, par une inspiration délicate et d'un accent assez peu indien, sous la sauvegarde des vertus et des qualités de la mère. — वर, la forme pâlie pour गृह.

PAGE 286. LIGNE 1. — Dans ce vers et le suivant, toute la description du sujet est au pluriel; il n'est pourtant pas différent de celui à qui se rapporte रक्षिता; cette incohérence s'explique par cette sorte d'immobilisation et, si je puis dire, d'insensibilité grammaticale qui frappe aisément des refrains tels que notre dernier pâda. आर्ययेण «à la façon des âryas, des buddhistes». उपस्थिता, etc. «s'étant approchés [de lui, du Buddha] pour le servir (l'adorer)». On sait que समान, l'équivalent ordinaire de गत dans la langue buddhique, est souvent employé de la sorte avec le participe passif : *puṭṭho samāno, pabbajito samāno*, etc. Cf. les exemples dans Burnouf, *Lotus*, 409 et suiv. — Il faut sans doute scander *tīrṇakāṁśā* avec la forme ॐॐॐ, comme équivalent de ॐॐॐ, ainsi qu'il arrive souvent dans notre texte.

LIGNE 11. — Ce vers ne se comprend qu'en suppléant इति après गमिष्यथ et en traduisant : « [Celui qui enseigne les hommes en leur disant :] en renonçant au mensonge, etc., vous irez au ciel. » — Le premier mot, वैश्रुन्यं, me paraît suspect. Nous sommes visiblement en présence des cinq commandements essentiels de la morale buddhique, le *pañcasīlaṃ*, comprenant : l'interdiction du mensonge, de l'impureté, de la destruction de la vie, de l'ivresse et du vol. Seulement, le vol est remplacé ici par un commandement relativement secondaire du *daṣasīla* ; il n'est pas vraisemblable que cette substitution soit intentionnelle. Je ne doute guère que la lecture primitive n'ait été चेय्यं (la forme pâlie pour स्तेयं) « le vol » ; le voisinage de मृषावाद् et le souvenir d'autres énumérations ont pu aisément le corrompre en वैश्रुन्यं, qui a le tort de s'accommoder assez mal au mètre. — वेरुद् est le génitif avec l'orthographe plus fréquente dans le *Lal. Vist.*

PAGE 287, LIGNE 13. — ब्रहिः se construit de deux façons ou comme mot indépendant, et alors il est suivi de l'ablatif (de même ब्रह्मि, comme ब्रह्मि नगरातो (ci-dessous, p. 310, l. 15), ou dans une sorte de composition avec son régime, et la locution prend alors le signe de l'accusatif s'il y a mouvement, comme ici, la désinence du locatif, s'il n'y a pas mouvement, comme dans le pâli *bahinagare*, *bahigāme*.

LIGNE 16. — जयेन वर्धयति est la tournure passive, assez fréquemment employée (presque toujours sous la forme वृद्धयति, cf. ci-dessous, p. 289, l. 8), pour marquer la formule de salut qui, d'après les drames, était habituellement adressée aux rois : जयति जयति भवान् : « Victoire. Victoire au roi ! »

PAGE 288, LIGNE 5. — Le titre सिंहसेनापति, qui revient ailleurs, comme p. 289, l. 18, est, je pense, synonyme de धर्मसेनापति « général en chef de la loi, » un des titres de Kātyāyana.

PAGE 289, LIGNE 12. — « Au même moment ce taureau toucha la frontière et tous les esprits malins disparurent, » pour : et au moment même que le taureau toucha la frontière, tous les esprits, etc.

PAGE 290, LIGNE 6. — Il serait infiniment aisé de lire वैज्रालीये; j'ai préféré m'abstenir, tant les confusions sont ici fréquentes entre les cas obliques des thèmes féminins.

LIGNE 11. — Ces stances tirent un intérêt particulier de la comparaison que nous pouvons instituer, pour la plupart d'entre elles, avec une version pâlie qui fait partie du *Khuddakapāṭha* (Childers, *Journ. Roy. Asiat. Soc.*, n. s. t. IV. p. 314 et suiv.).

LIGNE 16. — Le vers exige la leçon व = वा que nous trouvons en effet dans la rédaction pâlie. En revanche, au pāda suivant, वा représente एव.

LIGNE 21. — तं est douteux; le pâli n a na no; on pourrait se tenir plus près des manuscrits en lisant न नु avec नू allongé, comme il arrive si souvent dans la langue védique. — सुस्वस्ति dans tout ce passage est clairement une restitution malencontreuse de l'orthographe populaire *suvatthi* = स्वस्ति par samprasāraṇa (pour d'autres exemples en pâli, cf. E. Kuhn, *Beiträge*, p. 54-55). Il ne peut être question du redoublement parfaitement oiseux de la syllabe सु que supposerait cette forme. — L'addition मनुष्यतो वा अमनुष्यतो वा, qui revient ici à la fin de la plupart des stances, n'a pas d'équivalent dans la recension pâlie; elle semble avoir pour but de préciser le caractère d'exorcisme qui amène ici l'insertion de ces formules : « tant de la part des hommes que des êtres surnaturels. » On se souvient que le fléau conjuré par le Buddha est représenté comme l'œuvre d'esprits nuisibles (अमनुष्यकाः).

PAGE 291, LIGNE 5. — La lacune est ici évidente, la formule finale इदं पि, etc. n'ayant rien à quoi elle puisse se rapporter. Il règne, dans ce début, une correspondance assez exacte dans la suite des idées que formulent les deux versions; elle nous autorise à penser que le sens général devrait être celui de la strophe 4 du Khuddakapāṭha.

LIGNE 12. — Je ne sais ce qui a pu déterminer Childers à chercher ici une forme interrogative, et à prêter à *samādhi* la valeur de « doctrine ». Le sens me paraît le plus uni du monde : « Cette *samādhi* (c'est-à-dire la paix de l'âme, obtenue par la concentration et le recueillement de l'esprit) dont le Buddha excellent a vanté la pureté, que l'on appelle continue, cette *samādhi* est sans pareille. C'est aussi un joyau précieux qui réside dans la loi, etc. » C'est-à-dire que cette *samādhi* entièrement pure et continue ne se trouve que dans l'enseignement du Buddha. On peut voir en effet par des passages comme *Lal. Vist.*, 306, 11; 15, que les bouddhistes faisaient une différence entre la *samādhi* propre aux différents maîtres. — La traduction de *अनन्तरिय* (pâli *ānantarika*) me laisse des doutes. D'Alwis (*Introduct. to Kachchāyana*, p. 87), le traduit : « productive of immediate reward. » Je manque de passages parallèles pour déterminer le sens avec certitude.

LIGNE 16. — « Les huit [ordres d']hommes dont on vante toujours la sainteté forment deux par deux quatre couples. Le Sugata a déclaré qu'on leur doit des présents; et ces dons produisent des fruits immenses. » Je traduis ces lignes parce que la leçon *etesu dinnāni* a entraîné Childers à un faux sens (« in them charity obtains an abundant reward ») qu'a évité d'Alwis. Pour ces quatre couples dont chacun comprend le *maggattha* et le *phalattha* de chaque degré, cf. les notes de Childers.

LIGNE 23. — Conf. *dīṭṭhisampadā* dans l'énumération des cinq *sampadās*, dans

Childers, s. v. — A en juger par le pâli *uyassu*, il faudrait considérer स्य, ainsi que nous l'avons déjà rencontré, comme représentant de स्विद्; mais le texte pâli de ces deux vers n'est guère satisfaisant, et le nôtre, en prenant स्य, pour अस्य, comme corrélatif de यस्य, se traduit nettement et se conforme dans la construction à l'analogie des autres vers : «Celui qui a le bonheur de posséder toutes les bonnes doctrines, s'affranchit des trois conditions [mauvaises], à savoir : . . .» Sur जी-त्तत्रत्, cf. les notes de Childers, et l'art. *śilabbataṃ* de son dictionnaire.

PAGE 292, LIGNE 7. — On remarquera l'avantage que garde ici cette recension sur la version pâlie. ब्रैह्म, désignant les huit ordres d'hommes dont il a été parlé plus haut, à l'exclusion du plus élevé, de l'arhat, qui est au-dessus des passions humaines, est net et précis; il est de tout point préférable au pâli *so* qui ne se rapporte à rien. Il explique le दृष्टव्य qui vient ensuite, puisqu'il s'agit expressément d'hommes entrés dans la voie (मार्ग ou पथ qui sont synonymes), tandis que *ditṭha-pada* du pâli est au moins bien vague. — अमव्या, अमव्यता n'emportent pas simplement l'idée de tort («wrong», Childers), de faute, mais marquent que le sujet est incapable de la chose en question : «il est incapable de dissimuler sa faute; l'incapacité [de la dissimulation] est reconnue à ceux qui ont vu la voie.» *Vutto* du texte pâli ne peut être qu'une erreur matérielle.

LIGNE 14. — Ce pāda est trop long, soit qu'il faille se rapprocher de la leçon pâlie *pathaviṃ sito siyā*, soit qu'on préfère effacer स्या, et mesurer *sānñerito*, comme nous avons eu précédemment *sānñipatito* (p. 545).

PAGE 293, LIGNE 6. — La leçon नैकगमियो est certainement préférable au pâli *nikkāmīno* = निष्कामिनो, qui n'est je pense qu'une altération accidentelle de *nek-khammīno*. Le sens : «qui sont entrés dans la vie religieuse conformément aux ordonnances de Gautama,» est bien plus naturel et mieux lié que celui que fournit l'autre leçon. Sur नैकगम्य et *nekkhamma*, voy. p. 443.

LIGNE 12. — «L'ancien [karman] est épuisé, il n'y a pas de nouvelle accumulation [de karman].» Il est certain que la version pâlie *navam natthi sambhavam*, a le mérite de la *lectio difficilior*, que l'on prenne avec Childers संभवं comme un participe présent, ou, avec Gogerly (ainsi que le montre sa traduction citée par Childers) comme le substantif employé irrégulièrement au neutre, pour *sambhavo*. — J'ai dû remanier les lignes 13-14 en me fondant sur la version pâlie; la restitution m'en paraît certaine, et la leçon अविद्विधर्म, que suggèrent nos manuscrits, est clairement préférable au *avirūhicchanda* du pâli : «dont c'est la condition, la nature de ne plus croître.»

LIGNE 19. — Cette stance n'a pas d'équivalent dans la recension pâlie; je le regrette d'autant plus que le mot निषिदि me paraît, malgré l'accord des manuscrits,

exiger une correction. Si cette leçon était exacte, le mot ne pourrait que faire double emploi avec *शाम्यति*, quoique étant à un autre temps et n'étant relié à ce verbe par aucune conjonction; une pareille construction, sans parler du sens peu ordinaire qui se trouverait par là attribué à *निशेदति*, est fort invraisemblable. Je proposerais de lire *निशीचे*, ce mot assez peu commun ayant pu, par la confusion des sifflantes, prêter ensuite à la déformation en face de laquelle nous nous trouvons. On traduirait alors d'une façon très simple : « comme un feu allumé dans la nuit s'éteint faute d'aliments, après avoir brûlé avec violence. . . » — Le mot *ध्याविनां*, rapproché de la comparaison où il est mêlé, paraît impliquer l'intention d'un jeu de mots entre les termes *ध्या*, *जा*, que nous avons vus plus d'une fois confondus dans ce texte sous la forme commune *जा*. — *अद्गर्जनं*, etc. : « ils échappent à la vue du roi de la mort; » c'est-à-dire, échappent à la mort, en échappant à la vie et aux renaissances; en d'autres termes : « ils entrent dans le nirvâṇa. »

PAGE 294, LIGNE 3. — Pour ces deux premiers pādas, voyez la stance 12 du pāli, d'après laquelle j'ai corrigé *प्रगुल्मा*. Je me sens moins rassuré sur la correction *चैत्रस्मिं*; peut-être serait-il préférable de conserver *चित्रस्मिं*, la forme pālie pour *चैत्रस्मिं*, avec abréviation de *e* en *i* devant la double consonnance. Cette façon de compter le mois *caitra* comme le premier du *grishma*, de l'été, implique la vieille division de l'année en trois saisons seulement, le *grishma* embrassant avec l'été proprement dit, le printemps, *vasanta*, dont, à parler exactement, le *caitra* est le premier mois. — Relativement à l'application de cette comparaison au moral, comp. p. 570.

LIGNE 13. — Cette stance et les suivantes ne correspondent exactement à aucun des vers du Khuddakapāṭha, quoiqu'on en retrouve quelques éléments épars tant dans les derniers vers du chapitre pāli que dans sa deuxième strophe. — Dans le présent pāda, il est curieux que les leçons des manuscrits paraissent dans leurs fautes mêmes refléter la construction du pāli *mānusiya pajāya*, quoiqu'elle ne puisse, surtout avec l'addition de *सद्*, rentrer dans le mètre, quoique enfin elle ne se puisse justifier après *मैत्रीकर्तुं* comme après *mettaṃ kattuṃ* de l'autre texte.

LIGNE 15. — *तं* paraît d'abord moins satisfaisant que le pāli *na* qui s'applique bien aux *मनुष्यका प्रजा*; on le peut entendre pourtant, en le rapportant à la personne ou en général au sujet quelconque sur lequel porte l'exorcisme. Conf. les lignes 1 et 3 de la page suivante.

PAGE 295, LIGNE 5. — J'ai enfermé ce pāda entre crochets; c'est une addition mécanique d'un scribe ancien; rien ne motive ni ne légitime ici sa présence. Il manque dans le passage semblable des lignes 14-17. On pourrait même douter, n'était la répétition, si les deux pādas suivants ne doivent pas aussi disparaître.

Mais on n'a pas le droit dans des textes de cette nature d'être très sévère sur la convenance logique de l'enchaînement.

LIGNE 9. — Les corrections प्रवर्तयति et "भूतनुक" sont exigées la première par le sens, la seconde par le mètre; nous obtenons ainsi la forme — — — équivalant à — — —. Cf. ci-dessous, p. 297, l. 7 : *bhûtānukampi*.

LIGNE 18. — अवहरयितुं «prélever, lever», comme on le dit d'un impôt. — Deux autres expressions sont moins claires : मनुष्यतण्डुल et तण्डुलज्ञाता. On peut traduire la première : «la quantité de riz nécessaire à un homme.» Mais le sens même de तण्डुल laisse quelque doute. En effet, dans तण्डुलज्ञाता, ज्ञात ne peut guère être autre chose qu'un équivalent de ज्ञाति; nous le retrouvons employé de la sorte dans les inscriptions de Piyadasi, *Delhi*, V, l. 2; mais alors तण्डुल désignant non pas seulement le riz, mais des grains en général, il deviendrait plus naturel d'entendre : vingt-cinq espèces, et plus, de grains, plutôt que vingt-cinq espèces, et plus, de riz. Il faut avouer du reste qu'on attend moins l'indication du nombre d'espèces que de la quantité de grain ainsi réunie.

PAGE 296, LIGNE 5. — Il manque la seconde moitié du śloka; elle devait commencer, comme dans les vers précédents, par संयुद्धं पुर्युपासन्ति . . .

LIGNE 6. — Je prends देवसंघां comme un bahuvrīhi : cette assemblée composée de la réunion des Devas. Il s'agit sans doute toujours de ces Devas en nombre incalculable accourus pour porter des parasols au-dessus du Docteur. — On voit ici clairement la confusion qui règne dans l'emploi des cas; ce même verbe est construit concurremment avec le génitif (°तारकापां) et avec l'accusatif (परिषां).

LIGNE 14. — Je ne vois pas que l'on puisse compléter le vers par une autre addition que सूर्यो; et sa ressemblance avec le précédent devient dès lors si complète, la seule différence étant entre les verbes synonymes प्रभवति et प्रतपति, qu'il est permis de se demander s'il ne fait pas double emploi et s'il n'est pas sorti peu à peu d'une simple glose destinée à expliquer प्रभवति.

PAGE 297, LIGNE 11. — J'ignore quelles sont les dix qualités de cette श्री, de cet éclat qui est plus ordinairement exprimé par le terme अवभासो (*obhāso*). La stance est traduite dans l'Introduction, conformément au texte que j'ai cru pouvoir reconstituer. अमृतप्रसाद : «la foi à [la doctrine de] l'amrita», du nirvāṇa, comme *buddhe pasādo*, *sāsane pasādo*, la foi au Buddha, la foi à l'enseignement du Buddha (exemples dans Childers).

LIGNE 15. — Je ne vois que deux moyens d'écarter les difficultés et l'incohérence que cette ligne, comme je l'ai fait sentir dans l'Introduction, jette dans le récit. C'est ou de l'éliminer purement et simplement, ce qui est un procédé un peu violent et arbitraire, ou de comprendre एवं comme s'appliquant non aux paroles qui

précédent : « en ces termes, » mais à l'événement antérieur : « alors, pour cette raison Ānanda se prit à louer Bhagavat. » Dans la seconde hypothèse, cette mention que rien n'appelle et que n'explique pas la reproduction des louanges d'Ānanda, demeurerait encore bien singulière; elle ne serait pas absolument inexplicable.

LIGNE 17. — Le tour est fort elliptique : le verbe est absent. Le sens paraît être : « c'est ainsi que la libéralité des Licchavis de Vaiçālī (leur libéralité envers le Buddha) aboutit [pour eux] à cette approbation [de la loi], » à la foi dans la loi. Cf. धर्मनुमोदना, p. suiv., l. 19.

LIGNE 22. — Il manque un verbe fini pour constituer la phrase; c'est donc ici que doit exister la lacune que décèle le nombre même des pādas. Le zèle du peuple à accumuler des mérites est comparé à l'empressement des abeilles à faire leur miel. — J'admets, par conjecture, que योसो est une autre forme prācritisante pour yūso = sanscrit यूष : « grâce à des efforts communs se produit un suc savoureux et odorant. » — Malgré ce que la construction par le locatif भैषज्यभक्षेण a d'irrégulier, le sens me paraît s'imposer : « il (le miel) entre dans les aliments et les médicaments, » il sert à la fois à la nourriture et à la guérison des hommes.

PAGE 298, LIGNE 5. — एमेव = एवमेव, comme plus haut. On remarquera la forme apocopée ग्राम pour ग्रामेषु pour le besoin du vers. — कल्याणकार्येषु, etc. : « tous animés d'un zèle égal pour les bonnes œuvres, » c'est-à-dire surtout, également empressés à se montrer généreux envers le Buddha et son entourage. — समोद्दिष्ट्वान « en mettant en commun » ce qu'ils ont. Cf. ci-dessus, p. 295, l. 18, 19. le causatif श्रोहायति. — Nous avons cette fois l'orthographe pālie intacte au lieu du compromis च्वाणु entre le pāli et le sanscrit.

LIGNE 19. — वैयवृत्त्यं est un terme consacré, en pāli *veyyavaccam* (conf. Childers), pour marquer les respects rendus par un inférieur à un supérieur. A en juger par la valeur étymologique, ce terme a dû d'abord marquer la réserve respectueuse avec laquelle l'inférieur se sépare, se tient à l'écart de la personne à qui il doit le respect. On peut comparer l'attitude observée par tout auditeur du Buddha : régulièrement, après avoir salué le Buddha एकान्तं गम्यात्, il se retire de côté. — A l'expression धर्मानुमोदना, comp. l'emploi d'अनुमोदयति dans la formule finale de certains textes buddhiques (conf. par ex., dans Burnouf, *Lotus*, p. 256) où ce mot, aussi bien que son synonyme encore plus habituel अभिनन्दति (Burnouf, *ibid.*, p. 434), exprime la satisfaction, mais dans le sens de l'approbation, de l'adhésion et de la foi.

LIGNE 22. — येनैव — येनैत्र ne peut avoir qu'une signification alternative : soit — soit; ou — ou. Le वा qui termine le second pāda est donc trop superflu pour n'être pas suspect; peut-être la lecture originale était-elle सम्मोद्दिष्ट्वाना; notre texte n'emploie guère cette orthographe de l'absolutif; mais elle est assez fréquente dans

les gâthâs du *Lal. Vist.* (cf. E. Müller, *loc. laud.*) pour que sa présence sporadique n'ait rien ici de surprenant. — Pour le sens de समगता « communauté », cf. Childers, s. v. *sabbhâgo*. — Je traduis en somme : « Ces hommes qui font l'aumône, qui accomplissent des œuvres méritoires, soit qu'ils contribuent [à la réception commune] par la parole (par des louanges adressées au Buddha), soit qu'ils s'associent à des actes [d'accueil], ces hommes vont tous au ciel. »

PAGE 299, LIGNE 11. — En proposant de remplacer नदीकृतं dont je ne puis tirer de sens par मधु कृतं, je m'inspire surtout de la comparaison exprimée dans les deux premiers vers de cette série; la comparaison revenant ainsi à la fin encadrerait en quelque façon tout le passage et en ferait l'unité. Je traduis : « Les hommes de bien estiment ce miel [des bonnes œuvres] pris à toutes les fleurs pour notre plus grand avantage. » Je suis obligé, on le voit, d'admettre que सुखावहं, au neutre, a pu être pris substantivement et dans un sens abstrait, ce dont je ne méconnaissais pas la difficulté. — Dans les deux lignes qui suivent, un des deux च est visiblement de trop; on peut lire मनसा च; il suffit de souhaiter les choses.

LIGNE 16. — इति est à suppléer avant संवर्षाये : « C'est en ces termes que les louait (les Licchavis) Bhagavat, etc. . . »

LIGNE 22. — Pour la plupart des noms de lieux cités ici, on peut comparer le Sûtra de Māndhātṛi, dans Burnouf, *Introduction*, p. 74, 75; le *Mahāparinibbāna S.* (*Journ. Roy. Asiat. Soc.*, n. s. VII, p. 74-75), etc. Ces passages garantissent la correction सप्तमचेतिय « le caitya des sept manguiers ». Le lieu appelé बालिकाडवा est probablement le même que le Vālikārāma, voisin de Vaiçālī, dont il est question dans le *Cullavagga*, éd. Oldenberg, p. 308.

PAGE 301, LIGNE 1. — *Cirasthitiko*, comme nous avons eu plus haut वसतिरा, p. 285, l. 12; समार्याको, p. 304, l. 6. — Sur les neuf divisions ou parties de la loi, cf. Burnouf, *Lotus*, 355 et suiv.

LIGNE 7. — Pour plusieurs de ces locutions, cf. Burnouf, *Lotus*, p. 651.

LIGNE 9. — सावदान est un terme curieux (cf. ci-dessous, p. 327, l. 8, etc.) à cause de la différence d'orthographe que présente son correspondant en pâli. *Sapadānaṃ* y est interprété : « successivement (*paṭipatīyā*), d'une façon ininterrompue (*nirantarappavatti*). » Cf. Childers, s. *verb.* Le mot s'y applique, comme ici, à la tournée régulière du moine mendiant, allant de maison en maison sans distinction et sans préférence. Quant à la véritable orthographe, elle est liée à l'explication étymologique; et je crois que notre forme sanscrite mérite la préférence sur la forme pâlie. L'analyse du *Visuddhimagga* citée par Childers n'est certainement pas satisfaisante; il n'est pas croyable que l'on ait pu dire *sa + apadāna* au lieu de *nir-dāna* ou quelque chose d'approchant, dans le sens de : *avakhaṇḍananavirahitaṃ*

-sans division -, d'où «sans interruption». Cette explication a du moins raison en ce qu'elle rapporte le mot au verbe दा, couper, séparer. Je pense en effet que सवदानं se doit dériver de स + अवदान «morceau, partie»; en sorte que ce terme désigne la tournée du Bliksnu comme faite «partie par partie», sans en passer aucune, c'est-à-dire successivement, régulièrement. Il me paraît donc que le pâli *sapadānaṃ* repose sur une confusion, sur une restitution malavisée; elle eut pour résultat ultérieur l'admission de formes comme *padānacārin*, issues d'une fausse analyse d'un mot déjà altéré. L'analyse en स + प्रदान relatée par Burnouf, *Introduction*, p. 310 et suiv., est condamnée non seulement par notre orthographe sanscrite et par l'orthographe pâlie qui, dans cette hypothèse, devrait être *sappadāna*, mais surtout par ce fait, qu'elle est absolument insuffisante à rendre compte raisonnablement de l'usage de l'expression. En revanche, mon interprétation reçoit une confirmation évidente de la traduction chinoise; M. Beal (*The Buddhist Tripitaka in China and Japan*, p. 48) la rend : *Divide the streets*; elle doit donc reposer sur l'orthographe et l'analyse que je propose. — A la ligne suivante, la correction प्रायव्रकालो me laisse bien du doute (conf. deux lignes plus bas); je ne l'ai admise que faute de mieux, dans ce sens : «le temps ordinaire du repas est arrivé;» ce serait une allusion à la règle qui fixe l'heure du repas pour les moines; l'expression serait d'une faiblesse singulière, et manquerait de précision à un degré peu vraisemblable. Du point de vue paléographique, je préférerais une lecture प्रयातो व्रकालो : «le temps du repas est passé;» mais comment construire वर्तति avec le participe passif? Quelque passage parallèle (je n'en ai malheureusement aucun en souvenir) pourra seul mettre fin à toute incertitude.

LIGNE 16. — वाक्त् avec un adjectif : combien. «Combien les hommes sont peu charitables!» Cf. p. 303, l. 8 : वाक्कृतपुण्या दारिका : «Combien cette jeune fille a acquis de mérites!»

LIGNE 17. — La leçon किं उद्दीपयं est évidemment corrompue; les autres manuscrits ne nous tirent pas d'embarras, et j'avoue ne rien avoir de certain à mettre à sa place. On pourrait, à vrai dire, conjecturer इमे किं तद्दीपं न परिभुञ्जन्ति «Est-ce que ces hommes (les villageois) vont être privés de jouir [de la présence] de cette lumière». Mais दीप, appliqué directement et sans préparation au Pratyekabuddha, est, malgré les analogies que l'on sait dans les appellations du Buddha, peu vraisemblable, d'autant plus que les êtres de cette classe sont exclusivement occupés de leur salut personnel, et que l'enseignement est étranger à leur rôle.

LIGNE 19. — Le prâcrit connaît l'interjection अविद्, par exemple, *Mricchakatikâ*, p. 112, l. 15. La différence de la moyenne à l'aspirée n'a qu'une importance secondaire en un mot de ce genre. En tout cas, je devais respecter l'orthographe constante de mon texte (cf. ci-dessous, fol. 242^b).

PAGE 302, LIGNE 1. — Je ne vois pas de sens réellement satisfaisant à tirer de la leçon किं चेमं. Ou je me trompe fort, ou le mot n'est, cette fois encore, que le résultat d'une confusion orthographique; la lecture primitive aurait été किं खिमं, c'est-à-dire किं खत्तिवदं «Qu'est-ce donc que cela»? De खिमं, un premier scribe aurait fait le pâli खेमं, qu'un second, se croyant mieux avisé encore, aurait restitué en चेमं.

LIGNE 6. — स्वयंधीता, comme nous avons eu plus haut स्वयमाश्रम (ci-dessus, p. 284, l. 4). La leçon स्वन्नं धी° s'explique aisément par l'intermédiaire स्वन्नधी°. — दिवसमाहार pour दिवसाहार «la nourriture de chaque jour». — उपस्थित्सि, futur à forme pâlie comme *hohisi*, *kâhisi*, etc.

LIGNE 9. — परिज्ञातभोजनो «dont le repas est accompagné des trois examens ou pensées». Sur le sens exact de cette expression technique, voyez Childers, d'après *Dhammap.*, comment. du vers 92. — सर्वाशुचिपरिक्षीणा est encore un exemple de composition défectueuse; il est clair que la forme correcte serait परिक्षीणासर्वाशुचि «qui s'est affranchi de toute impureté».

LIGNE 11. — Il est singulier que tous les manuscrits s'accordent dans les leçons अन्वोएषि, प्रसन्नाएसा; elles semblent presque remonter à une orthographe अन्वोए et प्रसन्नाए de ces nominatifs pluriels. सो दानि est une formule consacrée, à l'exclusion de एसा (au moins devrions-nous avoir एसा). pour le commencement d'une phrase. Il faudrait admettre alors que ces désinences en एए seraient une autre orthographe pour आयो, et que le féminin aurait, par une irrégularité pour laquelle nous possédons tant d'analogies, été construit avec le masculin ज्ञा.

LIGNE 12. — ध्यायेत्त्वा = कथित्वा «ayant brûlé». Ci-dessus, p. 407. — Burnouf a déjà signalé l'usage dans le *Lotus* (p. 377) d'un adjectif écrit tour à tour खुत्ताक, खुत्ताक et खुत्तीक (et aussi खुत्तीक, par exemple *man. de la Soc. asiat.*, fol. 72*), comme équivalent du sanscrit लुट्क.

LIGNE 14. — Nous avons vu (p. 438) पूजयति construit dans le sens de «donner pour faire honneur» avec l'accusatif de la chose et le génitif de la personne; il n'y aurait donc aucune difficulté à admettre qu'il fût ici accompagné d'un double accusatif, mais le triple instrumental qui suit ne permet pas d'hésiter sur cette correction. — देवसिकं, pâli *devasikaṃ* «tous les jours». — Quant au vase, c'est un vase rempli de parfums ou d'eau parfumée comme il en figure régulièrement dans toutes les pompes buddhiques. — Nous avons déjà rencontré le pâlicisme कङ्क. संकङ्क signifie «recueillir» (*Five Jātakas*, 56, 17 : *dārini saṅkaḍḍhitvā*), et ici, par conséquent : «relever» la guirlande arrachée par le vent. — En écrivant निचितोपचित्ता, j'ai voulu me tenir aussi près que possible de la tradition; il faut avouer que la rédaction en vers, p. 304, l. 16, suggérerait une correction un peu différente.

LIGNE 17. — J'ai conservé la forme prâcritisante de B pour परिवेष्टित. Il s'agit

d'une longue guirlande enroulée tout autour du stûpa. Des guirlandes ainsi disposées sont visibles sur plusieurs stûpas dans les sculptures de Sanchi; conf. les planches de Fergusson, *Tree and Serp. Worsk.*, par exemple, pl. XXVIII, fig. 1 et 2. — « Elle conçut une foi très vive en voyant que cette guirlande, disposée sur le stûpa, continuait d'éclipser toutes les guirlandes par sa beauté et son éclat, et était toujours brillante après avoir épuisé la durée d'une vie divine. » Cette dernière partie de la phrase n'est pas sans difficulté. *देवेषु दिव्यमायुःप्रमाणं क्षपेत्वा* ne semble se pouvoir appliquer naturellement qu'à la jeune fille elle-même, qui, « au bout d'une vie divine tout entière, voit encore sa guirlande toute fraîche de couleur et d'éclat; » mais on ne nous parle qu'ensuite de sa renaissance parmi les Devas, et la façon dont les mots sont placés paraît impliquer qu'ils dépendent de *श्रोमन्ती*. Il semblerait donc que le sujet de *क्षपेत्वा* soit non pas la jeune fille, mais la guirlande elle-même qui demeurerait d'une fraîcheur irréprochable. même après avoir épuisé le temps que *des fleurs* peuvent vivre parmi les dieux. Malgré tout, je doute fort de cette application métaphorique de *आयुः* à des fleurs.

PAGE 303, LIGNE 4. — Bien que, dans quelques cas, nous soyons amenés à admettre un emploi de l'absolutif dans la fonction du verbe fini (comme p. 555), je n'ai pas osé maintenir une si forte anomalie dans un cas comme celui-ci; la correction *रेति* ou *रेसि* la supprime très aisément. — On remarquera *परिवात्यति* construit avec le génitif. Du sens de « suivre, escorter » est tirée l'acception de « servir ». Il n'en est pas autrement du pâli *pavāreti* que Childers a. je pense, mal traduit et qui signifie non pas « offrir », mais « servir » et « rendre service ». Cette interprétation est mise hors de doute par la comparaison de la formule *sahatthā santappesi saṃpavāresi*; *saṃpavāresi* ne signifie pas du tout : « to cause to refuse » (Childers), il représente un synonyme, un équivalent de *santappesi* « il nourrit, il sert [le Buddha] de sa propre main ».

LIGNE 8. — *अधिष्ठानं* « la capitale ». — Sur *यावत्*, cf. p. 596. Il faut, on le voit, suppléer *इति* après *दारिका*.

LIGNE 12. — C'est une liberté contraire à l'usage régulier de la terminologie que d'appliquer le titre de *संबुद्ध* ou de Buddha parfait à un *प्रत्येकबुद्ध*; mais le même emploi reparait à la page suivante, l. 5 et 11. — *तमनं* ne se doit pas ici ni plus bas entendre autrement que nous n'avons fait plus haut, p. 11, l. 7.

PAGE 304, LIGNE 2. — *कोटि* n'est pas facile à expliquer; le mot est peut-être fautif. Tel qu'est notre texte, je ne vois d'autre expédient que de le prendre dans un sens indéfini. En voyant les villageois accourir de tous côtés, le laboureur charitable s'écrie ait : « Eh bien ! mais vous voilà en nombre infini ! mais point, à coup sûr, des gens bien généreux ! » le grand nombre des habitants faisant antithèse avec

एको भिन्नु du demi-vers suivant, et mettant encore plus en lumière leur avarice. — विह्न्यति «souffre, pâtit». Cf. ci-dessus विह्न्यितं et le pâli *vihaññaṃ* (p. 498).

LIGNE 5. — J'ai effacé न qui est en contradiction avec le récit en prose (p. 302, l. 4); d'ailleurs, si on le conserve, पुनःपुनः ne se peut expliquer. सारायणीयं paraît bien l'orthographe authentique de notre texte; nous la retrouverons, par exemple, fol. 129^b, où nous avons de même le neutre सारायणीयं (लुब्धकस्य सारायणीयं कृतं) pour la locution pâlie *sārāṇīyā kathā*. Childers n a dérivé la forme pâlie de la racine स्मृ comme participe futur passif, avec un allongement anormal du second ā. Mais, outre cette difficulté phonétique sur laquelle je ne veux pas insister (M. Trenckner, *Pāli Miscellany*, I, 75, compare *sāmāyika*, *petṭāpiya*, *poroseyya*), outre l'orthographe de notre sanscrit buddhique dont on ne peut pas refuser *a priori* de tenir compte, le sens qui ressort de cette étymologie est bien peu satisfaisant quand il s'agit d'une périphrase qui ne peut signifier que «saluer, donner la bienvenue» ou quelque chose d'approchant; il suffit, ce me semble, à condamner cette tentative. En pâli, la formule *sārāṇīyā kathā* est ordinairement doublée de cette autre expression *sammodaniyā kuthā*. Or Burnouf (*Introduction*, p. 402, note) a, dès longtemps, signalé le voisinage des termes संरंजनीय et संमोदनीय dans les formules buddhiques qui paraphrasent le salut. Ce rapprochement me paraît décisif pour l'explication du mot qui nous occupe : c'est au verbe सं-रंज् qu'il le faut ramener. Dans cette hypothèse, *sārāṇīyā* se tire aisément d'une forme संरंजनीय pour संरंजनीय; *sā* pour *saṃ* a de nombreuses analogies surtout devant r : *sārambha* pour *saṃrambha*, *sārāga* pour *saṃrāga*, *sāratta* pour *saṃratta*, etc.; de **rāṇīya* pour *raṃjñīya*, on peut rapprocher *āṇā* pour आजा. Notre forme pseudo-sanscrite °रायणीय est moins aisément explicable; on la peut pourtant considérer comme équivalant à une forme °रंजनीय pour °रंजनीय, avec une transition de ञ en य, d'autant moins invraisemblable que des dialectes divers ont laissé leurs traces dans cette langue semi-littéraire, et que cette transition est régulière en māgadhī; en pâli même, nous avons *niya* pour *nija* (*Kaccāyana*, I, 2, 9). Il faut d'ailleurs tenir grand compte d'incertitudes et de caprices orthographiques trop fréquents pour ne pas laisser un peu de marge à la dérivation. L'explication reste pourtant hypothétique; le pâli connaît encore une forme *śāṇīya* que Childers dérive de *śvād*, mais qu'il vaut peut-être mieux ne pas séparer de *sārāṇīya*. Pour le changement de r en y, cf. ci-dessus, p. 432.

LIGNE 6. — La leçon समायोको m'a paru suffisamment protégée non seulement par l'accord des manuscrits, mais aussi par des formes comme चिरस्थितोक्त, etc. Cf. ci-dessus, p. 595.

LIGNE 9. — La légitimité d'un aoriste उपस्थोय est d'autant plus suspecte que la confusion avec la forme ordinaire उपस्थाय était, graphiquement, plus aisée.

LIGNE 15. — वगूह्यति pour अवगूह्यति se peut, je pense, défendre dans le sens

de *entrelacer* (cf. l'emploi de उद्गृह् dans le *Dict. de Saint-Pétersb.*) : « Trouvant des fleurs blanches arrachées par le vent, elle les assembla et les entrelaça en une longue guirlande. » — उपनिश्चित a ici, dans une application matérielle, le sens que nous lui avons vu précédemment (p. 102, l. 3, note), transporté au moral : « comme cette guirlande attachée ici (à ce stupa) par mes mains. »

PAGE 305, LIGNE 6. — L'orthographe des manuscrits (cf., p. suiv., l. 2, le cas inverse निर्णीदिय des manuscrits pour निर्णीदाय) et l'existence de ce génitif en pâli me paraissent favoriser la forme °राज्ञिनो de préférence à राजनो, auquel on pourrait du reste comparer मूर्धनि que nous avons rencontré plusieurs fois.

LIGNE 14. — J'entends उत्पन्ति « ils la caressent, la flattent ». Cf. ci-dessus लप, p. 482. — प्राक्केन्द्रिय « qui a les appétits vulgaires des sens », qui, par conséquent, n'est pas, suivant l'expression indienne, maître de ses sens.

LIGNE 17. — On peut comparer l'histoire d'Açoka et de Nyagrodha, *Mahā-caṇḍo*, p. 23 et suiv.; c'est là, semble-t-il, une manière consacrée de présenter une conversion inspirée par la comparaison des brâhmanes avec leurs rivaux budhiques.

LIGNE 21. — Il faut scander *prāsādikenūjītena*. C'est probablement pour cette raison métrique que les manuscrits s'accordent à écrire इत्ति° (B °केन इत्ति°). — Pour l'expression आहितपापा, cf. ci-dessus, p. 431. Si la correction est fondée, et j'ai peine à en douter (cf. à la page suivante, l. 6), on remarquera que la césure régulière fait ici défaut. Mais nous avons déjà relevé, dans notre texte, plus d'un exemple de cette licence.

PAGE 306, LIGNE 1. — *Presheṭi eteshām rishi°*. — Au vers 3, il faut scander soit वृषाम्य (comme वृद्ध्य, etc.), soit *upagamyā*; l'un et l'autre est possible.

LIGNE 5. — उपातिवृत्त, comme en pâli *upātivutta* « échappé à, affranchi de ». Cf. ci-dessous, fol. 352°, où Māra s'écrie : अमणो मे मोतमो विषयातो उपातिवृत्तो.

LIGNE 7. — Ce pāda n'est pas correct, il y manque trois mātrās que nous n'avons aucun moyen de restituer avec certitude; le plus vraisemblable est que quelque autre mot, analogue par sa signification à खट्ठ et अस्ति, est tombé accidentellement; mais on pourrait tout aussi bien conjecturer खट्ठसिद्धैर्गुप्तं, etc.

LIGNE 9. — प्रत्यास्तरण qui ne paraît pas usité en sanscrit, l'est en pâli sous la forme régulière *paccattharaṇam*. — कलन्दक, un nom d'oiseau, n'a rien à faire ici; quant à कण्ठक, on ne voit pas ce que des *coffrets* signifieraient dans la description d'un siège; il peut au contraire fort bien être « brodé de perles ». Il est vrai que l'on pourrait aussi conjecturer नुविचित्रकिलञ्जकं avec la forme pâlie किलञ्ज pour le sanscrit किलिञ्ज.

LIGNE 13. — J'entends ce vers en donnant à *kālaka* le sens que Childers indique

pour le pâli *kālaka* (*a black grain in rice*) : « une bouillie de riz, sans mélange d'aucun grain noir, assaisonnée de divers condiments. » अनेकव्यञ्जनमुपेतं ne forme qu'un composé. Non seulement le plat est assaisonné avec soin, mais on a vérifié tous les grains de façon à n'y en laisser aucun mauvais. — « Elle le leur sert de sa propre main, de façon à être agréable aux Bhikshus. » Tel est du moins le sens que donnent les corrections que je propose de substituer au texte certainement corrompu des manuscrits. — सो est donné par *Hemacandra*, III, 106, comme un des équivalents de वयं pour le nominatif pluriel du pronom de la première personne. Nous trouvons assez fréquemment cette forme dans notre texte, quoique dans un emploi différent. Elle y représente ordinairement, comme ici même, le génitif. Comp. ci-dessous, p. 351, l. 7, et aussi l. 3 et 9; p. 355, l. 4; fol. 121^b; 302^b, etc. J'ai noté au moins un cas où elle fait fonction d'accusatif : न सो भगवन् राजा शुद्धोदनो इच्छति द्रष्टुं « le roi Cuddhodhana ne veut pas nous voir, ô Bhagavat ! » fol. 292^a.

LIGNE 17. — लोकि (exigé par le vers) कुतूहलं = लोकस्य कुतूहलं.

LIGNE 19. — *Avocā*.

PAGE 307, LIGNE 2. — सुवेतना, pour l'ordinaire सुवेतनाय, rappelle certains absolutifs syncopés du pâli, comme *abhiññā*, *paṭisañkhā*, Childers, s. v. *abhiññā*. Pour d'autres exemples, voyez Kuhn, *Beiträge*, p. 56. Conf. ci-dessous, p. 316, l. 15.

LIGNE 7. — पृच्छति ne s'explique guère; je suppose qu'il a remplacé indûment un प्रेषयति antérieur.

LIGNE 10. — अववाद (ou ओवाद), qui a d'ordinaire le sens d'« instruction, avis », signifie ici simplement « décision, acquiescement ».

LIGNE 14. — La marche générale de la phrase paraît bien claire : le Buddha commence par faire le matin sa tournée, en quête d'aumônes, puis, « quand fut arrivée l'heure où la tournée est interdite (c'est-à-dire l'après-midi), le soir, il entra dans Bénarès avec vingt mille moines ». Mais je ne sais comment construire ni comment comprendre les mots मगधे . . . वर्तमाने dont il semble pourtant que la lecture soit certaine. A toute rigueur, on pourrait traduire littéralement : « le déjeuner magadhien étant, » c'est-à-dire : « après avoir déjeuné dans le Magadha; » mais comment le Buddha Kācyapa qui est au Rishipatana, c'est-à-dire à Bénarès, aurait-il déjeuné dans le Magadha; il est vrai qu'on peut se rejeter sur ses facultés surnaturelles et la rapidité de ses voyages aériens. C'est alors d'un autre côté que se produisent les objections. मगधो प्रतराशो, pour « un déjeuner dans le Magadha », n'est pas plus dans les habitudes du langage buddhique que l'emploi de प्रतराश pour désigner le repas unique des moines. वर्तमाने s'appliquant au passé est encore moins admissible. Je ne puis m'empêcher de croire que, malgré les appa-

rences, il y a ici quelque faute que d'autres seront plus heureux que moi à démêler. — Le mot qui décrit l'entrée du Buddha n'est sûrement pas correct. J'ai tenté de restituer °प्रडिनकं, que je prends comme le participe employé avec le sens abstrait que le suffixe *ka* est peut-être destiné à renforcer : « les Buddhas font leur entrée dans le même ordre qu'un vol de flamants. »

PAGE 308, LIGNE 6. — L'orthographe हेष्यन्ति de B mérite certainement d'être préférée au correct द्वेष्यन्ति; elle reflète une forme populaire हेषन्ति ou हिस्सन्ति attestée par Hemacandra (IV, 258 : *hisamaṇaṁ heshitaṁ*).

LIGNE 14. — La lecture पदचक्राणि est, je pense, mise hors de doute par les épithètes qui suivent : सहस्राणि, सनाभिकानि; corrompues elles-mêmes dans les manuscrits, elles n'ont de sens possible que par les restitutions très aisées que j'ai introduites dans le texte.

PAGE 309, LIGNE 7. — « En ce temps-là, la terre était opprimée par les brâhmanes. » — Pour la suite, cf. à la page suivante les lignes 3 et suiv. A एषा येष, etc. « commencent les paroles mises dans la bouche des brâhmanes ».

LIGNE 10. — Le génitif ब्राह्मणानां dans la fonction du locatif : « elle a été chargée par son père [du soin] des brâhmanes. »

LIGNE 13. — परिणामेति « donner, faire présent de », comme उपनामेति. La place qu'occupe ainsi le participe me rend un peu douteuse la correction मान्यन्ति « les honorant », c'est-à-dire : « pour les honorer. » Qu'il faille ou non ajouter इति, il est certain que c'est ici que s'arrêtent les paroles des brâhmanes ou, si l'on veut, l'exposé des motifs de leur résolution contre Mâlini. — « Krikin était précisément (अ) sorti de la ville pour inspecter la campagne. » Cf. p. 569. L'orthographe °वेद्यको des manuscrits doit être fondée sur une forme populaire comme पञ्चवेद्यको qui laissait le champ libre aux scribes dans leurs restitutions.

LIGNE 18. — Il faut admettre que नित्यकं est ici employé substantivement pour नित्यकं भोजनं (conf. नित्यभोजिका à la ligne 3), comme à la ligne 4 de la page suivante. Cette façon de parler rappelle un peu notre expression : « l'ordinaire. »

PAGE 310, LIGNE 4. — तं सर्वं me paraît être une locution adverbiale, dans le sens de « complètement, en détail », comparable à des expressions adverbiales formées par यत्, comme *yebhuyyena*, यद्भुते (ci-dessus, p. 422, 434).

LIGNE 7. — ब्राह्मण्य « le roi est favorable aux brâhmanes, respecte les brâhmanes ». Sur cet adjectif (comme आमण्य), à côté du substantif ब्राह्मण्य que nous avons à la ligne suivante, cf. ci-dessus, p. 413. — क्रिया a ici le sens de « décision ». Comp. *Lotus*, 104', où c'est le même mot que Burnouf rend par *doctrine* dans la

phrase : « et ils entendraient de nouveau cette doctrine; » la traduction : « sentence » serait plus exacte et concorderait de très près avec la signification que nous admettons ici.

LIGNE 9. — La forme इम n'est pas certaine, tous les manuscrits portant इमं qu'on peut aussi corriger en इयं. Mais il est possible que cette langue ait fait passer le thème इम, au nominatif, dans l'analogie de la première déclinaison, d'autant plus possible que le cas est attesté pour le prâcrit (*Vararuci*, VI, 14; le féminin इमा dans *Hemac.*, III, 72), connu pour le mîgadhî jaina (*Bhagav.*, p. 264, etc.). Cf. encore ci-dessous, p. 328, dernière ligne.

LIGNE 18. — पितरि est un exemple nouveau de l'emploi du locatif dans la fonction d'instrumental. Cf. page suivante, l. 3, 4, 7, etc.

PAGE 311, LIGNE 2. — अलीन est la forme pâlie et prâcite (*Hemac.*, IV, 54) pour le sanscrit अलीन. Nous avons ici, comme seconde irrégularité, la formation du causatif अलीपय pour अलीपय, évidemment sous l'action du participe अलीन, la forme la plus usitée de ce verbe. — A la ligne suivante, l'ordre des mots est peu ordinaire, et cet emploi de महाजनकायो peu conforme à son acception courante pour désigner la foule, la masse du peuple. La comparaison de la ligne 17 ne permet guère pourtant de rien changer, et nous force à construire ब्राह्मणानां महन्तो जनकायो « la grande réunion, la corporation des brâhmanes ». — Je considère पितरि comme une simple variante orthographique de पितरि.

LIGNE 4. — अज्ञाकृता ne peut signifier que : « qui est soumis aux ordres, à la volonté de... », comme plus bas, अज्ञगता; la forme est plus douteuse; on attendrait plutôt अज्ञीकृता.

LIGNE 5. — प्रक्षिप्ति « un vœu, une prière ».

LIGNE 8. — परिषायम् est nécessairement pour परिषया, le génitif, en construction avec सकाशातो; सकाशातो lui-même n'ajoute rien à l'idée; nous rencontrons sans cesse ce mot à divers cas; c'est un de ces formatifs de cas périphrastiques si communs dans notre texte. Le sens est simplement : « je souhaite de la part des brâhmanes, je demande aux brâhmanes. »

LIGNE 10. — यं वा वो क्षमति, etc. « ce qui vous plaira, faites-le ». Conf. Childers, s. v. *khamati* : *yathâ te khameyya* « comme il te plaira ». — उत्पन्नं « il vint à la pensée des anciens des brâhmanes ». Cf. तेषां उत्पन्नं, ci-dessous, fol. 119^a, 121^a, etc. Voyez précédemment l'emploi de उपगत, p. 433, etc.

LIGNE 13. — Le verbe मेलति est employé un certain nombre de fois, dans notre texte, dans le sens de « rejeter, repousser, se débarrasser de, se défaire de » (ci-dessous, fol. 241^b, 248^a; cf. peut-être मिलति, p. 363, l. 14). — उत्सृष्टा, restitué d'après la ligne 17 : « Une fois en liberté, ce n'est pas à eux, mais aux brâhmanes seuls qu'elle fera l'aumône pendant cette semaine. »

LIGNE 16. — « La raison même qui avait fait prendre à l'assemblée des brâhmanes cette résolution (de la faire mourir) devenait un motif de la laisser vivre. » En d'autres termes, les brâhmanes ayant résolu de faire disparaître Mâlinî, parce qu'elle avait cessé de leur distribuer des aumônes, étaient conséquents en lui accordant quelques jours de sursis : ils espéraient qu'elle les consacrerait à les combler de présents.

LIGNE 18. — J'entends ici विलुम्पति dans le sens de « perdre », c'est-à-dire « mal employer ». Malheureusement, je n'ai pas d'autre exemple à citer de cet emploi ; il me paraît suffisamment garanti par le premier membre de phrase, अग्रमादा भवेय, de signification analogue.

PAGE 312, LIGNE 1. — यत्र, exactement dans la fonction du locatif : « je souhaite de faire l'aumône à qui bon me semblera. »

LIGNE 6. — « La tuer vivante, » c'est-à-dire : la tuer, elle à qui ils ont accordé la vie ; ce qui revient à dire : la tuer, malgré leur promesse.

LIGNE 10. — Il semble ici que, dans विनीवर्णे धर्मे, nous ayons un accusatif pluriel de forme pâlie. Et pourtant cette orthographe est si rare dans notre texte, que je doute fort de sa légitimité ; les confusions, entre la notation de l'e et celle de l'anuvâra, sont, dans l'écriture népâlaïse, si aisées et si fréquentes, que je n'hésiterais guère à rétablir विनीवर्णे धर्म.

LIGNE 16. — « Puissé-je arriver immédiatement (dès cette existence actuelle) au nirvâṇa. »

PAGE 313, LIGNE 5. — मालिनीमग्न्य « grâce à Mâlinî ». Cf. p. 562.

LIGNE 13. — Il me paraît indispensable de changer le premier des deux उद्धृत-दण्डा ; la répétition n'en donne, que je voie, aucun sens. Le sens général qui s'impose est celui-ci : « Et que cette [Mâlinî], qui avait été condamnée, soit rendue à la vue de son père et voie sa condamnation levée. » Les deux termes, loin d'être identiques, ne peuvent que se faire antithèse. On pourrait, par exemple, corriger la première épithète en अवधृतदण्डा « dont le châtimement est fixé, déterminé ». La confusion avec l'épithète suivante s'expliquerait alors aisément, surtout par l'intermédiaire de quelque forme prâcritisante comme अद्धृत, उद्धृत. — पितरे pour पितरि, que nous avons tout à l'heure dans la fonction de l'instrumental, représente cette fois le génitif.

LIGNE 16. — सहस्रयोगा « capables de mille ruses ». — J'ai dû ajouter प्रेक्षिता : sans lequel la phrase ne se peut construire ; le mot est suffisamment garanti par la suite. — मैत्र्या स्फारित्वा, de même l. 20, et p. suiv., l. 1 : « les ayant remplis d'amitié, de charité. » Sur ce sens de स्फूर et aussi de स्फुट dans la langue buddhique, voyez ci-dessus, p. 41. l. 5. fin de la note. स्फारित्वा est une orthographe irrégulière du

causatif pour स्फुरेत्वा. Pour l'emploi du causatif dans cette acception, on peut comparer, *Lal. Vist.*, 165, 8, स्फुरयति qui a manifestement le même sens.

PAGE 314, LIGNE 3. — आकर्षणायै « grâce à ce don d'attraction ». La forme légitime, même du point de vue spécial de notre dialecte, serait non point आकर्षणायै, un datif qui n'a rien à faire ici, mais °त ये, forme prâcrita de l'instrumental. L'orthographe que nous avons méritait pourtant d'être conservée; rien ne prouve qu'elle repose sur une erreur accidentelle; elle peut aussi bien être une restitution mal inspirée de la seule forme de la déclinaison classique qui, au premier abord, et pour des observateurs peu éclairés, paraisse avoir dû donner naissance à la désinence prâcrita.

LIGNE 8. — Même en faisant dépendre l'infinitif बाधितुं de प्रदृश्य « ne commettez pas le crime de porter atteinte . . . », la phrase demeure obscure. On peut bien construire le génitif भिक्षुसंघस्य avec बाधितुं, mais काश्यपस्यान्तिके s'explique difficilement; il ne s'agit pas pour les brâhmanes de s'attaquer au Saṃgha, ni « en présence de Kâçyapa », ni en se cachant de lui, mais, avant tout, de perdre Kâçyapa en personne. Je suis porté à croire que अन्तिके cache une faute; et qu'il faudrait rétablir काश्यपस्यान्तश्चो भिक्षुसंघस्य, etc. « ne commettez pas ce crime de porter atteinte à Kâçyapa, ni même au Saṃgha ».

LIGNE 11. — Je ne pense pas qu'il puisse y avoir grand doute sur la restitution en féminins de toutes ces désinences neutres; elles échappent à la construction; le cas est particulièrement fréquent dans ce passage. नं च m'est bien suspect; je l'ai conservé avec la pensée que ce pouvait être, à la rigueur, une locution équivalant à च : ननु च; ननु, particule ordinairement interrogative, ne se prête pas bien à cet emploi; mais je renvoie à l'usage de *nañ* dans le prâcrit des Jainas (Weber, *Bhagav.*, p. 422 et plus haut, p. 379). — सखिल se retrouve en pâli; c'est un dérivé de सखि, dans le sens d'*amical*, *agréable*, *aimable* (*freundlich*). — Si la correction तर्पणीया est fondée, il faut prendre le mot, non comme participe passif, mais comme un adjectif dérivé de तर्पण, au sens de « agréable ». निर्वग्हणी est conjectural; il est recommandé surtout par la leçon de B. Ce serait une forme prâcrita à rapprocher du pâli *ramho*, *ramheti*, au sens de *faux* et de *tromper*, par exemple, *Jâtaka*, I, 356, 359. °दाह° douleur morale, comme souvent dans le style buddhique. Je prends नेल comme = pâli *nela* (de *na* + *ela* pour एनः) « sans tache, sans défaut ».

LIGNE 17. — असादिशा = असदृशी avec l'allongement qui, en pâli-prâcrit, se retrouve dans les formes *sârikkha*, *sâriccha*, etc. En écrivant नृवशा, j'entends : « qui exerce son pouvoir sur les hommes. »

LIGNE 20. — Je doute fort de पुन qui s'explique mal; je serais très porté à écrire परमैत्रिचित्ता « charitable envers les autres »; on sait que *r* et *n* se confondent à peu

près dans l'écriture du Népâl. — उपकारे se rapproche autant que possible des leçons des manuscrits; le locatif se peut du reste expliquer comme construit avec le mot suivant : « douée de la plus grande utilité pour l'avantage [des hommes]. » वा = एव, comme si souvent.

PAGE 315, LIGNE 3. — Ce sont les nécessités métriques qui m'ont déterminé à intervertir et à ajouter च. अविष्ट est usité dans le sens de « pénétrant, perçant », appliqué à la voix. J'ai changé en गदितं la leçon गलितं des manuscrits, surtout pour gagner un substantif. Cependant la présence d'un substantif n'est pas indispensable; je serais plus porté maintenant à revenir à la tradition. En effet, nous avons vu déjà गलितं appliqué à la parole (p. 171, l. 11), soit qu'il le faille prendre au sens de « coulant » que j'ai proposé alors, soit qu'on préfère y chercher le sens de विगलित « brillant »; les épithètes qui caractérisent les impressions de la vue se transportent aisément aux sensations de l'ouïe.

LIGNE 7. — La mesure des deux premiers pādas, tels que je les ai constitués, présente quelques difficultés assez légères pour une métrique qui prend des libertés étendues. Le premier se scande ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ —, ce qui implique l'a bref à la fin de कृष्ण et सुदिता. Sur le rapprochement des deux termes, voyez Childers, s. v. *muditābhāvanā*. — Il est aisé de voir que les mots que j'ai dû éliminer, sont primitivement une répétition purement accidentelle du pāda précédent. J'ai le regret de ne pouvoir préciser quels sont les dix fruits, les huit qualités (conf. mon *Essai sur la Lég. du Buddha*, 2e édit., p. 136) et les quatre modes de la voix du Buddha.

LIGNE 11. — वाचां, que je tire de °नां सु°, est nécessairement hypothétique, de même que la correction पंचपुण्यां; elle est, graphiquement, fort aisée; mais je ne puis, pas plus que pour les autres expressions numériques du vers précédent, spécifier les éléments constitutifs. Comme tout à l'heure, पुन ne me satisfait guère ici; je préférerais lire °वा परिच्छि°.

LIGNE 16. — Au point de vue du vers, la meilleure lecture serait peut-être °सुतीगणं च° qui donnerait ॐ — ॐ — pour ॐ ॐ —, comme nous l'allons retrouver plusieurs fois. Au pāda suivant, je suis de même amené à écrire ज्ञातीर°, qui, avec la transposition, rétablit la mesure. Le dernier pāda demeure tronqué; il serait aisé de le compléter en lisant °अभिनिष्क्रमेसि.

LIGNE 19. — Quelque incertitude qui puisse régner sur la restitution de cette strophe, du troisième pāda surtout, il me semble certain qu'elle se rapporte bien à l'aventure du Buddha nourri dans la forêt par la fille du chef de village Nanda. Je traduis : « Voyant complètement changé celui qui se préparait à conquérir le dépôt de l'amrita, l'arbre par excellence, à l'incomparable parfum, la fille de Nanda [lui] fit alors cuire du riz. » Le vers suivant fait donc allusion aux cinq dis-

ceux qui abandonnent le Bodhisattva quand ils le voient renoncer au système des macérations et des austérités. (*Lal. Vist.*, p. 331.)

PAGE 316, LIGNE 4. — Pour l'expression पुरुषात्तानिय, cf. le pâli *purisāṭṭhāno* ou **jāṇiyo*, appliqué aussi au Buddha lui-même, comme *Dhammap.*, v. 193. Mais la mesure est un peu en souffrance, à moins que lisant °नियं व्र°, on n'admette — — — — — comme équivalant à — — — — —. — Le ण et le व्र sont très semblables dans l'écriture de nos manuscrits; d'où ma lecture व्रमिताव्रिं. Je n'ai pas à justifier la forme au point de vue de ce dialecte prâcritisant.

LIGNE 15. — Le mètre exige la lecture विप्रज्ञ et nous force à voir dans विप्रहाणाय (ou plutôt विप्रहाय) une correction, une sorte d'éclaircissement secondaire. En effet, विप्रज्ञ ne peut être considéré que comme une forme synonyme de l'absolutif विप्रहाय. Cf. ci-dessus, p. 307, l. 2, note.

LIGNE 17. — Sur l'expression नित्यत्वनियतराग्नौ, conf. ci-dessus, p. 517, où il est question des trois *raçis*. — La restitution अग्रि यदि est moins certaine; à la rigueur on pourrait concevoir que देष्टव्य est employé comme conditionnel, sans être rattaché autrement à la proposition principale qui suit. Cette façon de parler serait à coup sûr moins naturelle, et ne nous dispenserait pas de modifier अस्त्य. La divergence des manuscrits sur ce mot autorise une correction même un peu forte.

LIGNE 19. — La suite nous montrera plusieurs fois le participe *आभाष्ट* pour *आभाषित* «à qui l'on adresse la parole»; cf. par ex. ci-dessous, fol. 280^a, fol. 362^a. Si ma conjecture est fondée, il faudrait admettre que ce mot a ici un sens un peu plus caractérisé; on traduirait par exemple : «Le Buddha évoqua la déesse de la Terre.» Pour l'idée même de cette évocation, on peut comparer ce passage de la légende de Çākyaṃuni où, appelée par lui, la déesse de la Terre lui vient rendre témoignage contre Māra en personne, *Lal. Vist.*, p. 502 suiv.

LIGNE 21. — निःसृता ne peut guère être maintenu; au moins faudrait-il निःसृत; mais le sens « sorti de la terre », ne serait pas satisfaisant. Il faut, je pense, lire निःश्रिता dont nous avons examiné l'emploi précédemment. La terre réclamerait ainsi comme « ses esclaves, ces hommes tournés vers la terre, attachés à la terre ».

PAGE 317, LIGNE 1. — J'entends ह्यह्याये : « lourdement, » littéralement : « en grande masse. »

LIGNE 6. — Dans le doute qui règne sur l'orthographe véritable du mot वपुः et sur la question même de savoir si les deux orthographes par व et par व ne sont pas également légitimes (cf. le *Dict. de Saint-Petersbourg*, s. v. वपुः); je n'ai pas prétendu déterminer positivement l'orthographe étymologique et j'ai maintenu dans ce passage, à l'exemple des manuscrits, l'usage parallèle des deux lettres pour eux équivalentes.

LIGNE 9. — Il est fort douteux que अद्राक्षीत् soit à sa place; अथ खलु commence régulièrement la phrase; c'est aussi la conscience plus ou moins obscure de cette règle qui a amené après अद्राक्षीत् le signe de ponctuation que portent uniformément toutes les sources.

LIGNE 15. — Nous avons déjà relevé le pālicisme आवुसो (p. 447); ici il est aggravé par l'irrégularité de la désinence. La répétition du mot à la ligne suivante ne peut guère laisser de doute sur l'authenticité de la forme. Quant à son explication, on la peut considérer comme une formation de pluriel en *yo*, comme nous avons vu fréquemment वासिष्ठाहो. Seulement le *य्*, au lieu d'être changé en *ह्*, aurait subi la transformation plus voisine en *व्*; transformation facilitée peut-être par le voisinage de la syllabe वु qui elle-même représente यु et qui sert en quelque sorte de témoin à cette explication.

PAGE 318, LIGNE 1. — On remarquera cette première personne de l'aoriste. अद्राक्षामि se compare à la désinence en *eyyāmi* du potentiel pāli; il est du reste probable que l'emploi des troisièmes personnes du type de अद्राक्षसि l'a dû précéder, et peut-être par une confusion assez naturelle dans un dialecte où les personnes et les nombres se mêlent un peu à l'aventure, a-t-il aidé à la produire.

LIGNE 7. — आगमवस्तु ne donne pas de sens, d'autant moins que, comme le démontre la comparaison de कुटीवस्तु et comme l'implique la teneur du passage entier, वस्तु signifie non pas *histoire*, mais *lieu*, *emplacement*. Je crois que l'on peut, sans grande hésitation, lire आगमवस्तु : « l'emplacement du jardin. » Graphiquement, la confusion est d'une extrême facilité.

LIGNE 10. — चक्रम् ne peut désigner ici que ce qu'il marque en pāli : un lieu réservé à la promenade, une sorte de portique ou de cloître. Quelle peut être la signification de अष्टि en composition avec ce mot? A coup sûr, il ne s'agit pas de soixante cloîtres ou portiques. Le texte doit être fantif; et la conjecture la plus probable qui se présente à mon esprit est चक्रमभूमिः (भूमि comme équivalent de वस्तु) : l'emplacement du promenoir de Kācyapa.

PAGE 319, LIGNE 4. — इमं . . . निगममारभ्य : « touchant ce lieu de Māraka-rāṇḍa. »

LIGNE 6. — A तथत्वाये comp. le pāli *tatthattāya* qui signifie de même : « exactement, » et dont l'influence se fait sans doute encore sentir dans l'orthographe तथत्वाय pour तथात्वाय. Voy. la note suivante.

LIGNE 12. — L'orthographe अत्रन्य (cf. plus bas, p. 321, l. 16; p. 323, l. 7) est digne d'attention; elle ne s'explique que comme une restitution fautive. La forme sanscrite régulière est अत्रानेय ou अत्रा° qui, en pāli, donne *ājāneyyo*, mais aussi, à cause de la double consonnance *ājāniyyo* ou *ājāṇiyo*, qui, à son tour, en

raison de la constante équivalence de *īyy*, *īy*, *īy*, devient *ājāniya*. De là à *ājānya* et *ājāñña* la transition est toute simple, à cause du grand nombre de participes futurs passifs qui s'écrivent également *ya* et *iya* et dans la série desquels une fausse analogie entraîne notre mot. C'est, en dernière analyse, sur cette forme *ājāñña* qu'a été reconstruite la prétendue orthographe sanscrite que nous trouvons dans notre texte.

LIGNE 18. — J'ai respecté la leçon सम्यग् de peur d'enlever au texte aucun trait caractéristique et original; c'est une des confusions les plus frappantes des rédacteurs. Il est parfaitement indubitable qu'ici, comme quelques lignes plus bas et ailleurs encore, elle représente une forme comme le pâli *samma* qui correspond au sanscrit सौम्य «mon ami», mais qu'on a pris par erreur comme = *sammā*, pour le sanscrit सम्यक्.

PAGE 320, LIGNE 3. — Cf. ci-dessous, p. 321, l. 1 et suiv. On ne peut séparer les expressions analogues de la page 321, l. 4, et page 322, l. 3, où la page 321, l. 1, paraît nous autoriser à écrire उपसंक्रमन्त. On pourrait songer ici à une intention ironique : «Pourquoi aller au-devant de ces moines qui viennent bien d'eux-mêmes au-devant des respects?» Mais l'intention est inadmissible quand la formule est dans la bouche du dévot potier. Que ce participe ne soit pas indispensable à la phrase, c'est ce que démontre la comparaison de la page 320, l. 20, et page 321, l. 8. Il ne reste qu'à considérer le participe comme une façon de parler redondante, sans intention particulière définie; la conjecture n'a rien de forcé dans un texte buddhique. La comparaison du premier tout au moins des passages précités interdit en tous cas de voir ici une tournure passive : «Qu'ai-je affaire de ces moines visités pour les voir et les adorer?» pour : «Qu'ai-je affaire d'aller visiter ces moines pour les voir et les adorer?» — द्वितीयं, तृतीयं «une seconde, une troisième fois», comme en pâli, par exemple, *Khudd. Pāṭha*, loc. laud., p. 310. — A la ligne suivante, il y a évidemment ici une lacune dont l'origine accidentelle s'explique aisément, et qui devait comprendre quelque chose comme ces mots : एवमुक्त्वा द्वितीयं तृतीयं पि ज्योतिपालो माणवं घटिकां कुम्भकारमेतदब्रवीत्.

LIGNE 18. — Pour la correction सन्धापयमान comp. *Ten. Jāt.*, 6, 16; où le *keṇa-saṇḥāpāna*, «l'action d'arranger les cheveux» est énumérée parmi les emplois du barbier. La leçon des manuscrits m'a paru reposer directement sur l'orthographe prācritisante que j'ai, conséquemment, adoptée, pour le sanscrit सन्धापयमान.

LIGNE 19. — Il me paraît que, ici encore, dans la leçon इमस्मिं खेव, je veux dire dans l'introduction d'un हि tout à fait redondant et inadmissible, nous saisissons la trace d'une restitution malavisée de la part des rédacteurs; ils se sont laissé tromper d'abord par la forme खेव pour एव, peut-être aussi par quelque ortho-

graphie comme le pâli *imasmīnneva* comparée à l'orthographe *evañhi, tañhi* (*Kaccāyana*, I, 4, 3).

PAGE 321, LIGNE 4. — Cf. la note de la ligne 3 de la page précédente.

LIGNE 10. — «Ce ne peut être sans [une] raison [sérieuse] que Ghaṭikāra le potier me prend ainsi par les cheveux au moment où je viens de me baigner la tête, quoique je résiste et qu'il soit, lui, de basse extraction.» Je conjecture अग्रत्ययं d'après l'expression que nous avons eue tout à l'heure et qui est courante dans la phraséologie buddhique अहेतु अग्रत्ययं; वा serait = एव.

LIGNE 18. — °गमनेहि et °पदेहि représentent des locatifs : «le Buddha l'initia, l'encouragea aux trois refuges et aux cinq règles morales,» c'est-à-dire à accepter la formule de la foi et de la loi morale. On sait que les trois refuges d'une part (बुद्धं शरणं गच्छामि, धर्मं . . ., संघं . . .) et d'autre part les cinq *Çikshāpadas* ou les cinq *Çilas* sont l'expression essentielle et élémentaire de la foi buddhique et comme son décalogue.

PAGE 322, LIGNE 3. — अहं pour अयं. Conf. plus haut, p. 53, l. 2. — Après la phrase suivante, on sent dans le récit une solution de continuité; je l'ai signalée dans l'Introduction.

PAGE 323, LIGNE 1. — अनुप्रपिधिति et les substantifs qui s'y rattachent ne sont pas exclusivement liés à l'idée du vœu, du souhait de la bodhi; nous en avons eu la preuve ci-dessus, p. 312, l. 16; p. 313, l. 1. Le présent a ici le sens du futur : Je vais aller exprimer à Bhagavat le vœu de sortir du monde.

LIGNE 10. — उपसंपन्न s'emploie de même en pâli, dans le sens de «ordonné, admis dans la vie religieuse», qui régulièrement devrait être exprimé par le causatif उपसंपादित. — J'ai corrigé कोशलेहि; en effet, c'est dans le pays des Koçālas qu'est localisée la scène qui précède (p. 317, l. 4 et la suite). Kāçyapa le quitte donc pour entrer dans le pays de Bénarès. Le voisinage de काशीषु explique assez la substitution, dans les mss., de कोशलेषु à l'ablatif कोशलेहि.

LIGNE 14. — Il semble que ce soit la part faite dans cette légende au roi Kṛikin qui ait amené l'insertion de ce récit, à la suite de l'histoire de Mālini; il ne paraît avoir aucun autre titre à figurer dans une vie du Buddha.

LIGNE 20. — On trouve ici, comme dans le *Prātihārya Sūtra*, cité par Burnouf, *Lotus*, p. 426, l'expression सुखस्पर्श résolue en deux termes. Peut-être est-ce toujours ainsi qu'il la faut analyser. En tous cas, on sait que cette manière de dire est plus voisine de la locution pâlie qui porte simplement *phassuvihāratā*. Elle mérite d'être notée à ce titre, quelle que soit d'ailleurs la vraie explication de cette formule. — La première partie de सचास्य est certainement सचे, la particule pâlie :

si. Relativement à अस्य on peut concevoir quelque doute; il n'est pourtant pas vraisemblable, il n'est à coup sûr pas ordinaire, que अधिवासयति soit construit avec le génitif dans ce sens : « consentir à cela. » Mon sentiment est que nous avons devant nous le même अस्य que nous avons rencontré déjà, soit sous la forme अस्य soit sous la forme स्य, par exemple après किं, pour le sanscrit स्विद्; il serait très naturellement placé, après une conjonction qui marque une interrogation indéfinie comme est ici सचे.

LIGNE 22. — एवमुक्ते pourrait à la rigueur passer pour une transition suffisante du moment où le messager reçoit la commission jusqu'à celui où il l'a transmise au Buddha. Mais un pareil laconisme est très éloigné des habitudes de ce style; il est beaucoup plus vraisemblable qu'il est tombé quelques lignes exposant le départ de l'envoyé et la façon dont il remplissait son message. La répétition des termes dont il est porteur, nécessairement identique à la première communication que lui en faisait le roi, a pu produire cette erreur.

PAGE 325, LIGNE 9. — यथासने, etc. : «chaque membre au siège [convenant à son rang].»

LIGNE 11. — एकमेकं, etc. : «Sept hommes servent à chacun des membres de l'assemblée sept espèces de plats (de sauces) et du riz *parṇakula*.» Le mot पर्णकुल se retrouve plus bas, p. 329, l. 12 : पर्णकुलशालिस्य, où il paraît impossible de le prendre autrement que je ne fais ici, comme désignant une certaine espèce de riz. La leçon de C pourrait inspirer une autre correction पूर्णकुपिडकेन शालिना, que, en prenant comme le masculin कुपिडक équivalant au féminin कुपिडका, l'on traduirait : un plein vase de riz. Mais, encore une fois, le passage suivant où tous les manuscrits portent पर्णकुल et où d'ailleurs ce sens hypothétique ne serait plus admissible, me paraît décisif en faveur de la lecture पर्णकुल et de la valeur que je lui attribue. Elle implique nécessairement la correction de शालीनां en शालिना.

LIGNE 17. — Il manque manifestement un régime à कारापयिष्यं; j'ai par conjecture rétabli आरामं dont la ressemblance graphique avec le commencement de कारापयिष्यं explique assez bien la chute, et aussi à cause de la désignation d'आरामिक donnée aux gens qui sont chargés d'en faire le service. On remarquera du reste que le roi parle des agréments de ce lieu de plaisance avec les préoccupations d'un mondain qui veut de belles allées et des chevaux pour s'y promener à l'aise, et non du point de vue du Buddha et des moines que les textes du moins ne nous montrent pas livrés à un luxe de cette sorte.

PAGE 326, LIGNE 1. — Ma conjecture श्रव्यं est nécessairement fort douteuse; je ne l'ai admise dans le texte que faute de mieux; je me sens du moins assuré qu'elle ne saurait s'écarter beaucoup de la signification, sinon de la forme primi-

tive. — Pour la forme pâlie वृत्ति pour वृत्ति, à laquelle les leçons des manuscrits paraissent nous ramener, comp. ci-dessus, p. 34, l. 7 note. — द्वितीयं, etc., c'est-à-dire qu'il faut répéter deux fois en ajoutant la première द्वितीयं, et la seconde तृतीयं, le passage précédent, depuis कृकी काशिराजा भगवन्तं.

LIGNE 12. — Sur केवन्नप, cf. ci-dessus, p. 50, l. 14, note.

LIGNE 19. — La restitution de सामं donne ici encore un sens excellent, je dirais nécessaire : « il ne creuse pas lui-même la terre. » — « Les tas de terre amenés par les souris, ou la terre accumulée par l'eau ou entraînée (creusée) par l'eau, c'est là qu'il prend la terre. . . »

PAGE 327, LIGNE 2. — प्रमित्र doit être ici entendu substantivement dans le sens de : une partie, une certaine quantité de . . . (conf. *jāta* au sens de *jāti*) ; à moins, ce que j'ignore, que प्रमित्र ne désigne une certaine mesure de capacité.

LIGNE 11. — Comp. p. suiv., l. 1, et plus bas, p. 332, l. 9. Le Buddha est souvent représenté parlant de lui à la troisième personne. Il est plus singulier de voir (l. 15) Ghatikāra le potier s'exprimer de la même façon.

LIGNE 19. — Pour यावदेको पि, comp. plus bas, p. 329, l. 5, où les leçons diffèrent encore de celles que nous avons ici. Dans les deux cas N lit comme B ; L porte ici यावदेको पि अतिवि, et dans le second passage यावदेको पि विश्वस्तो. La leçon de C dans le présent passage nous prémunit contre la tentation de réunir les deux parties de la locution en un seul mot, comme serait यावतक. एतेपि, एतो पि ne donne pas de sens. On pourrait au contraire entendre एको पि : « même seul, même en mon absence ; » mais cette façon de parler rapide et un peu elliptique n'est pas dans les habitudes de ce style. Je n'ai gardé cette leçon que pour ne pas m'écarter sans une nécessité absolue de la tradition ; à mon gré, il est probable que la leçon primitive est एवं dont on s'explique mieux que pour एको la corruption en एते.

PAGE 328, LIGNE 6. — La correction अविश्रमशाला me paraît commandée, ici et dans les passages suivants, malgré l'accord et la persistance des manuscrits à lire अविश्रमशाला ; la confusion s'explique par l'intermédiaire de *शाला pour शाला. L'expression et le sens d'*atelier* est on ne peut plus convenable ; on peut comparer कुलालशाला dans le sens d'*atelier de potier*, cité par le *Dictionnaire de Saint-Petersbourg*, s. v. शाला.

LIGNE 16. — यत्र—तत्र : « comme—alors. » — En dépit de la restitution de l'orthographe classique, आयुष्मन्, on sent ici, dans son application à plusieurs personnes, l'influence persistante de l'indéclinable *āvuso* qui s'emploie de même et dont nous avons déjà reconnu dans notre texte des traces beaucoup plus tangibles.

LIGNE 19. — J'ai corrigé उपसंक्रमेसि, malgré la confusion souvent observée dans

l'association des nombres; l'emploi du pluriel pour le singulier est, en effet, beaucoup moins ordinaire et naturellement moins explicable que le cas inverse.

PAGE 329, LIGNE 6. — Cf. p. 327, l. 20. Les durées sont simplement doublées ici.

LIGNE 8. — Le locatif महाग्नि dans la fonction du génitif.

LIGNE 11. — Dans un passage du *Papañcasūdanī*, cité par d'Alwis, *Introd. to Kacc. Gr.* (p. 78, l. 4), nous trouvons : « *Saṅgho . . . dakkhiṇeyyo . . . anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa*, » c'est-à-dire que le saṅgha devient pour les hommes, par les respects, les libéralités dont il est l'objet, un champ de bonnes œuvres ou de mérite. L'expression repose sur la métaphore constante des racines de mérite, de la croissance, de la maturation, du fruit des bonnes œuvres. Le sens de l'expression द्विपादकानि पुण्यक्षेत्राणि est clairement expliqué par cette comparaison : « les hommes, se dit le roi, sont un champ fécond de mérites; » en d'autres termes : « on acquiert de grands mérites par la charité exercée en faveur d'hommes tels que Ghaṭikāra. » C'est donc par une conséquence naturelle de cette pensée qu'il lui envoie incontinent des présents en riz et autres victuailles. — J'ignore quel aliment désigne précisément le terme नञोदकं; la signification étymologique ne suffit pas à nous éclairer.

LIGNE 19. — Cf., par exemple, *Dhammap.*, 118, 24 : *Yāva me anupāddāya āsavehi cittaṃ vimuccati*. J'ai marqué ailleurs la portée du terme अनुपादाय dans la locution अनुपादाय निर्वृत; il y prend, comme correspondant à उपादि, उपादान, un sens technique rigoureux, il marque ce détachement complet de tous les liens de l'existence qui implique, ou immédiat ou à courte échéance, l'anéantissement, le nirvāṇa. C'est ce que fait clairement entendre la fin de ce récit (p. 335, l. 2); nous voyons que chacun des sept mille membres de cette assemblée obtient en effet l'affranchissement spécifié ici, à la seule exception de Jyotipāla; mais s'il est exclu c'est qu'il doit revenir en qualité de Buddha, qu'il ne peut conséquemment obtenir le nirvāṇa immédiat, même en puissance.

LIGNE 21. — Voy. ci-dessous, p. 330, l. 19, et l'expression pâlie correspondante *rahogato paṭisallīno*, par ex. *Mahāvagga*, cité par d'Alwis, *Introduction*, 93, 6.

PAGE 331, LIGNE 8. — भवेय्य, la troisième personne, à forme pâlie, pour la première, comme si souvent.

LIGNE 13. — Il me paraît probable qu'il faudrait lire कृतपुण्यस्य ते : « quand tu auras accompli cette action méritoire. » Sur la nécessité, pour la Praṇidhi, d'être accompagnée d'une action méritoire, et spécialement d'une aumône, cf. la *Rasavahinī*, éd. Spiegel, p. 62-63 où j'ai déjà renvoyé plus haut.

PAGE 333, LIGNE 5. — Voyez ci-dessus, p. 229, l. 14 et la note.

PAGE 334, LIGNE 10. — Nous avons la même orthographe षट्ताल, pour षट्ताल, à la ligne 14; je l'ai gardée, craignant par dessus tout d'effacer un trait original. — L'orthographe चतुस्ताल, entièrement artificielle puisque au moins faudrait-il चतुष्टा; le voisinage de त्रिस्ताल, forme également arbitraire, me décide pour la forme चतुस्ताल qui n'a dû être altérée, sous prétexte de restitution, que par des remaniements tardifs.

PAGE 335, LIGNE 3. — स्थापयित्वा, pâli *thapetvā*, avec le sens de «excepté», est bien connu dans le style buddhique : «excepté l'esprit du moine Jyotipāla.»

LIGNE 6. — Sur cette formule, usitée comme conclusion d'un grand nombre de Sûtras, comp. Burnouf, *Lotus*, p. 434.

PAGE 336, LIGNE 11. — समन्तर्व्याकृतो, etc. est un nominatif absolu. Comp. p. 40, l. 6; 68, l. 17.

LIGNE 17. — Cette nouvelle répétition ne s'explique qu'à titre de version métrique; la nature même du style prouve que nous avons à faire à un texte versifié; dans les premières lignes, les traces d'āryā sont, en effet, assez sensibles pour que l'on ose, au prix de quelques corrections, essayer de rétablir le mètre; il suffit d'admettre quelques libertés prosodiques sur lesquelles il est superflu d'insister. Mais un peu plus loin, la tentative devient impraticable sans des violences téméraires, soit que la prose ait, dès l'origine, été ici mêlée aux vers, soit que des additions secondaires aient altéré la forme primitive. — Pour la restitution de la ligne suivante, elle est garantie par un passage ultérieur, p. 338.

PAGE 337, LIGNE 5. — L'expression manque de précision; il faudrait, après ऋचीचिस्मिं, un premier participe spécialement appliqué aux habitants des enfers; en effet, les six *gatis* ou conditions d'existence (cf. Burnouf, *Lotus*, p. 309) comprennent, entre autres, l'existence dans les enfers.

LIGNE 8. — Ici, Kāçyapa prend la parole sans que rien l'ait annoncé, autre signe du trouble qui règne dans cette partie du texte. — Il est malaisé de décider, au dernier pāda, si la lecture, certainement fautive, des manuscrits, remonte à une leçon प्रणिधि विपाकमेव्यति ou à celle que j'ai reçue dans le texte; le point est de médiocre importance.

LIGNE 17. — Sur la forme प्रष्टव्य, cf. ci-dessus, p. 31, l. 2, qui ne laisse aucun doute sur l'origine et la signification de ce mot, équivalent de स्पर्श. Mais les scribes ne l'ont pas compris; ils l'ont confondu avec प्रष्टव्य, participe futur passif de la racine प्रश्; il paraît même qu'ils ont éprouvé le besoin de le remarquer, de l'énon-

cer expressément. C'est de la sorte seulement que s'explique la ligne qui suit; elle n'est qu'une glose, plus ou moins ancienne, introduite par erreur dans le contexte. इति, qui la termine, semble même n'avoir d'autre intérêt que de marquer la phrase comme un fragment de commentaire. Je l'ai donc enfermée entre crochets, tout en cherchant à en restituer les termes d'une façon intelligible. आपृच्छति, qui signifie spécialement «prendre congé de», doit être employé ici dans le sens un peu plus large de «prendre congé, demander permission»; en sorte que je traduis : «et les autres Devas demandent sa permission, ses ordres, dans tous les cas où il y a lieu de prendre un ordre;» en d'autres termes, c'est lui qui est, parmi les Devas, le dépositaire de l'autorité suprême. Telle est l'interprétation proposée par le scribe pour l'expression दिव्येहि प्रष्टव्येहि. — Le nom de Çvetaketu est aussi celui que le *Lal. Vist.* (11, 12) attribue au Buddha dans sa dernière renaissance comme chef des Devas avant son incarnation dans le sein de Mâyâ.

PAGE 338, LIGNE 1. — Ce sujet, le grand nombre des Buddhas sous la direction desquels a passé Bhagavat dans le cours de sa carrière préparatoire, paraît être particulièrement cher à l'école à laquelle appartient notre texte. Par deux fois déjà (Introd., p. xxv-xxvi) il est revenu sur ce point. — Je n'insiste pas sur l'imperfection prosodique de ces vers, commune à la plupart de ces passages, en quelque façon mnémoniques. Il suffit que leur caractère métrique soit évident. Il ne serait pas difficile d'introduire certaines corrections (par exemple, अपरिमितानि अहन्तकोटिनि नि) qui atténueraient les irrégularités; comme il est impossible de les supprimer toutes, il serait imprudent de décider la mesure exacte dans laquelle il les faut tolérer.

LIGNE 9. — योग, dans des cas comme celui-ci, revient à peu près au sens de भव ou existence : «lien, société,» c'est-à-dire : existence dans un certain milieu, dans une certaine société d'où le nirvâṇa seul affranchit les hommes. Conf. पूर्वयोग, p. 267, l. 11. Comp. *Dhammap.*, v. 41.

LIGNE 13. — La formule analogue, que nous avons rencontrée, soit au début de l'ouvrage, soit au début de l'histoire de Dīpaṃkara et de l'histoire des Parasols, autorise, je pense, la correction रत्नवंशे आदि. — Ce thème de la rénovation du monde, avec les progrès insensibles dans la dégénérescence des êtres humains, aboutissant à l'état physique et à la constitution sociale actuels, est, avec le récit de l'origine spéciale de la famille des Çākya, commun à toute la tradition budhique au nord et au midi. Pour le Dulva tibétain, comp. Csoma dans les *Asiat. Researches*, xx, 73-74, et surtout *Journ. As. Soc. Beng.*, 1833, p. 386 et suiv. Voyez aussi Beal, *Cat. of Buddh. Script.*, p. 109 et suiv.; Sp. Hardy, *Man. of Buddh.*, p. 63 et suiv., et, pour ce qui touche l'histoire particulière des Çākya, p. 130 et suiv., et *Ind. Studien*, V, p. 415 et suiv. .

LIGNE 20. — वं, c'est-à-dire अवं pour इवं.

PAGE 339, LIGNE 3. — नक्षत्रपथा « la marche, le cours des astres ».

LIGNE 8. — जुद्ध représente le pâli *khudda* pour जोद्ध avec raccourcissement de la voyelle devant la double consonnance, comme dans *citta* pour चैत्र, etc. — Sur अनेउक, que je traduis : « pur, sans tache », voyez ci-dessus, p. 572. — सन्तान paraît marquer simplement que la terre a l'aspect d'une immense étendue de lait ou de beurre; c'est à peu près ce qu'exprime, quoique avec plus de détail et de précision, la version singhalaise dans Sp. Hardy : « there was the formation, upon the surface of the earth, of a peculiar substance like the scum that arises upon the surface of boiled milk. »

LIGNE 13. — आलोप s'explique par l'usage du pâli *ālopa* dans le sens de *bouchée*, *morceau*. Ce qu'ils avaient commencé par goûter simplement du bout des doigts, ils le prennent ensuite par bouchées comme un aliment ordinaire (आलोप-कारकमाहारं). Pour cet emploi de कार्, cf., ci-dessous, p. 343, l. 18, सन्निधिकार् (आलि) « en provision, par provision ». — J'ai, dans cette description, laissé subsister côte à côte, suivant la tradition, les formes du causatif et du thème simple dans आह्वेसि et आह्वेसि, l'une et l'autre pouvant également avoir le sens de « manger ».

LIGNE 16. — On remarquera l'orthographe कत्कटत्वं des manuscrits; c'est une restitution intempestive d'une forme कक्कटत्वं mal comprise des rédacteurs. — Un peu plus loin, la forme अन्तर्ह्ये repose aussi sur une confusion; elle est manifestement inspirée par le participe अन्तर्हित (ou अन्तर्हित), d'une part, et par l'aoriste de la racine हा (परिह्रियेन्सु, par exemple, qui revient si fréquemment dans les vyākaraṇas) confondue avec la racine धा. — J'ai dû supprimer quelques lignes évidemment mal placées ici et incohérentes; on distingue mal la cause de leur interpolation. La comparaison de la page 344, l. 18, offrait un point d'appui sûr pour la restitution du passage. Cf. du reste la ligne 6 de la page suivante avec la note.

PAGE 340, LIGNE 6. — Comme tout à l'heure, les manuscrits ont ici une interpolation certaine, partiellement empruntée à un passage suivant de la page 342.

LIGNE 11. — अग्नि, dans अग्निर्वा comme dans अग्निमान du mot suivant, porte en quelque sorte le mot à une puissance supérieure et forme comme un superlatif du substantif : « la couleur, la belle couleur; — l'orgueil, le grand orgueil. » — Ici, comme dans les répétitions suivantes, les manuscrits ont régulièrement पर्यटक (L. पर्यन्तक) dont je ne puis rien faire. Divers lexicographes donnant au contraire पर्यट, non seulement comme nom de plante, ce qui serait peu probant, mais pour une matière odorante, pour une sorte de pâtisserie, et même, ce qui rentre exactement dans l'emploi que nous observons ici, comme une espèce de terre par-

fumée, j'ai cru, non sans quelque hésitation, pouvoir rétablir cette forme dont la confusion graphique avec पर्यटक ne souffre pas grande difficulté. Il m'est d'ailleurs impossible de préciser le sens exact qu'il faut attacher à l'expression. La version chinoise, en particulier, parle de la production d'un nombre de substances parfaitement dissemblables; l'une pareille à un gâteau mince, l'autre à de la viande, etc. (p. 110); je n'ai aucun moyen de décider laquelle se rapporte à l'expression qui m'embarrasse. La version singhalaise parle d'une sorte de champignon, et la version tibétaine, en général très voisine de la nôtre, d'une «fatty substance». — Pour cette phrase, cf. p. 345, l. 6; je rappelle des observations antérieures sur la confusion de l'aoriste et du potentiel. Plus bas, C a seul la forme भवेया, tandis que B porte la forme ordinaire भवे.

LIGNE 14. — उदानमुदानयति, l'expression buddhique bien connue (Burnouf, *Introduction*, p. 5; cf. Childers, s. v.) pour dire : «pousser une exclamation de joie.» Quant à l'exclamation elle-même अहो रसो अहो रसो, elle signifie simplement : «Ah! quel bon goût! Ah! quel bon goût!» — La phrase suivante contient un mot अग्निन्य qui, pour reparaitre plus bas sous la même forme, n'en est pas moins douteux et embarrassant. En admettant même une formation अग्नि + न्य, d'ailleurs inconnue, il ne s'en dégage point un sens satisfaisant. Nous devons être en présence de quelque confusion. Je trouve en pâli un adjectif *aggañña*, composé de *agra* + *jña*, qui a à peu près le même sens que le sanscrit अग्रत. Je ne serais pas surpris que notre अग्निन्य en fût une restitution obscurcie tant par des fautes matérielles que par le souvenir de la forme populaire *aggini* pour अग्नि. Nous obtiendrions ainsi une épithète parfaitement convenable pour cet *udāna* «premier-né» de la parole humaine.

PAGE 341, LIGNE 8. — Ce passage me laisse dans une grande perplexité. Les manuscrits sont unanimes à lire महारसो महारसेति, et non moins unanimes à lire, dans la ligne suivante, अहो वदि qui, pourtant, ne devrait être que la répétition de cette première exclamation. Mais le plus grave, c'est que ni l'une ni l'autre forme ne donne de sens. La première rappelle de bien près l'exclamation antérieure अहो रसो qui, elle, se laissait expliquer; il est possible que le voisinage en ait favorisé la leçon certainement fautive महारसो. Je ne vois pas de restitution plus probable pour notre double formule, dans le cas présent, que अहो वत «ah! hélas!», que des lexicographes consignent expressément comme une interjection marquant le regret, la douleur (वेदे), et qui est en somme assez fréquemment usitée (*Dict. de Saint-Petersb.*, s. v. वत). Il serait du reste possible que वदि, pour वत, fût une forme populaire authentique, que la seconde leçon अहो वदि méritât d'être conservée dans le second cas et substituée dans le premier à महारसो; c'est à ce parti que je me suis arrêté. Cf., p. suiv. l. 4, la forme équivalente अहो वेदे.

PAGE 342, LIGNE 2. — से, forme prâcrite du génitif अस्य déjà signalée.

LIGNE 15. — वुहति est l'équivalent ordinaire, dans notre texte, du classique उहति pour le pâli *vuyhati*. Cf. p. 356, l. 13, 15; fol. 293^a, 313^b, 362^b, etc. — On trouve en effet dans le Kauçika sùtra (cité par Haas, *Heirathsgebräuche* dans les *Ind. Stud.*, V, 267 et suiv.), parmi les cérémonies usitées pour le mariage, une double occasion (p. 379, 391) où une motte de terre (लोष्ट) est jetée dans l'eau; c'est sans doute à cette coutume ou à quelque autre analogue qu'il est ici fait allusion. Quant à l'habitude de jeter un bâton (दण्ड), je ne vois rien, ni dans la description précitée, ni dans celle de Colebrooke, ni dans celle de Ward, qui y corresponde. On pourrait songer, à la rigueur, à un rite qui paraît sanctionné par la Vivâhapaddhati (Haas, p. 300) : la mère de la future bat le fiancé quand il se présente à la porte de la famille de la fiancée; mais, outre que l'instrument consacré dans ce cas est un pilon, il n'est pas dit qu'on le jette (त्तिपति); la correspondance est donc fort problématique. Voici, du reste, l'explication que Csoma donne entre parenthèses, mais qui, je n'en doute pas, appartient à son original tibétain (p. 388) : « de la même manière que maintenant on a accoutumé de jeter sur la fiancée des poudres odorantes, des parfums, des fleurs, des vêtements, du riz grillé, en disant : Puissiez-vous être heureuse ! »

PAGE 343, LIGNE 1. — त्रिगुप्तित tient le milieu entre le pâli *jiguccha* et le sanscrit régulier त्रिगुप्त. — तावदेव serait plus naturel et mieux approprié que यावदेव, dans le seul sens qui paraisse ici possible : « pendant ce temps-là. » — La traduction tibétaine (Csoma, p. 388) est fort utile à l'intelligence de ce passage si concis dans notre texte.

LIGNE 4. — La formation par le suffixe क, que nous avons vue employée pour former des adjectifs marquant l'intention, le but, est, dans प्रालिहारक, transportée au substantif : « étant allée pour recueillir du riz. » — J'ai signalé, dans notre texte, l'emploi de स्य pour représenter le sanscrit स्विद् (cf. p. 412, etc.). On pourrait, dans किं स्य, chercher une maladroite restitution du génitif prâcrite कीस, pâli *kissa*. Mais la comparaison du pâli *kiṃsu*, et surtout le rapprochement, dans notre texte même, de केन स्य, me fait préférer la première analyse. J'ai dit que अस्य correspond à l'orthographe pâlie *assu*. — प्रार्त, pour प्रातः, ne paraît pas usité en pâli; ce n'en est pas moins une forme qui reste rigoureusement dans l'analogie du pâli où nous avons par exemple *punañ* = पुनः.

LIGNE 7. — Pour la restitution de एव après सकृद्, ici et à la ligne suivante, cf. l. 11.

LIGNE 11. — A en juger par les formes suivantes, द्विहिक, त्रीहिक, cette orthographe sanscrite doit être secondaire et substituée à la forme populaire, द्रव्य-हिकं.

LIGNE 18. — A सन्नधिकारं, comp. ci-dessus आलोपकारं et °कारकं, employé de même comme une sorte de locution adverbiale. Voyez surtout le pâli *sannidhikāra-kāṇ* (passages cités par Childers) qui a le même sens : « par provision, en provision, » notamment *Pātimokkha*, éd. Minayeff, 10, 25, où nous avons une tournure exactement analogue à celle-ci. On verra par la comparaison des passages et des prescriptions du *Pātimokkha* que cette idée d'attacher une dégénérescence de la race à l'habitude de réunir à l'avance des provisions a dû être suggérée à l'imagination des moines par l'opposition où elle était avec les règles de la vie cénobitique.

PAGE 344, LIGNE 15. — आदेम et les formes analogues marquent une extension nouvelle dans la confusion de l'aoriste et du potentiel; la première personne du potentiel fait ici, en réalité, fonction de la première personne de l'aoriste. Cf., un peu plus bas, तिडेम.

LIGNE 18. — Il est singulier de voir ainsi तेणं, c'est-à-dire le pronom de la troisième personne, appliqué seul, sans addition de अस्माकं, à la personne qui parle. Nous sommes forcés cependant d'admettre cette anomalie, trouvant un peu plus bas सानं (यतो च सानं . . .) employé exactement de même, sans qu'il y ait place pour aucune conjecture vraisemblable et facile, comme pourrait être ici तायि.

PAGE 345, LIGNE 5. — Les manuscrits répètent deux fois la même phrase sans variante appréciable; un peu plus bas, l. 10, et p. suiv., l. 1, dans la même formule, la phrase ne paraît qu'une seule fois; mais à la ligne 14, les manuscrits la portent aussi deux fois, avec cette seule différence que, la seconde fois, प्रज्ञायिन्नुः est remplacé par प्रज्ञापयेन्नुः. Dans ces conditions, on ne saurait, sans arbitraire, rien retrancher de la lecture traditionnelle, surtout dans ce style prolix où les répétitions se multiplient parfois sans que la raison en soit pour nous bien apparente. Il reste à admettre que l'intention de la phrase est d'objectiver d'abord les êtres avant de les désigner par la première personne; ce qui reviendrait à ceci : « quand le mal fut connu parmi les êtres, quand le mal fut connu parmi nous . . . » Quant à la leçon प्रज्ञापयेन्नुः, que l'un des passages oppose à प्रज्ञायिन्नुः, elle ne peut guère avoir d'importance; si elle est autre chose qu'une faute matérielle (conf. ci-dessous, p. 347, l. 11, où B a प्रज्ञापयति contre प्रज्ञायति de C), tout au plus peut-on construire le mot comme un passif à forme irrégulière du causatif; il ne resterait entre प्रज्ञायिन्नुः et प्रज्ञापयेन्नुः qu'une différence de forme, non d'idée.

PAGE 346, LIGNE 5. — Dans विमंसेम, la désinence *ema* reprend sa fonction normale du potentiel; mais en même temps, elle subit une déformation, peut-être accidentelle, dans नयेमः pour नयेम; et c'est même probablement cette désinence

emah pour *ema* qui a facilité, à la ligne suivante, la confusion de मापयेम en मापयेन्सुः. — Il faut, après अस्माकं et devant मापयेमः, suppléer इति qui, comme si souvent, n'est pas exprimé.

LIGNE 10. — Le mot अन्यातक est trop souvent répété dans ce passage, et l'orthographe en est trop conséquente dans tous les manuscrits pour que nous puissions douter de son exactitude. Il reste à en trouver l'explication. Au point de vue de la forme, je n'y puis reconnaître qu'une orthographe sanscritisante du mot qui, en pâli, s'écrit *aññātaka*, et correspondrait réellement à un sanscrit अन्नात, où *न्नात* serait pour *ज्जाति* «qui n'est point parent»; ou, plus précisément, comme l'explique le commentaire du *Pātimokkha* (éd. Minayeff, p. 77) : «qui n'a aucun lien de parenté jusqu'à la huitième génération.» Il est clair que ce sens n'est pas convenable ici : अन्यातक शालि ne peut guère vouloir dire, dans tout ce passage, que : «le riz d'un autre.» Je pense, en effet, que c'est dans cette acception qu'il a été pris par les rédacteurs. Naturellement peu scrupuleux sur des difficultés de dérivation et de grammaire, ils ont pu être trompés par la fausse orthographe du mot ou plutôt par la fausse étymologie qu'ils lui prêtaient et qui se trahit dans leur orthographe. C'est bien ce qu'indique la version tibétaine (Csoma, p. 389) qui traduit : «that (the rice) of another, not being given to him» (अद्विन्नन्यातकं शालिं). Il faut avouer du reste que le sens original et réel du terme pouvait, dans certains cas, se rapprocher sensiblement de cette acception secondaire ou, du moins, fournir des points d'attache à une confusion de ce genre.

PAGE 347, LIGNE 9. — Un peu plus bas, nous avons, non plus बाहं, mais बाह; ce n'est pas une raison pour éliminer, là où la tradition nous le fournit, le féminin बाहा; il est suffisamment garanti pour le pâli-prâcrit.

LIGNE 12. — आवेष्टित्वा n'est pas pour moi très clair; il paraît certain seulement qu'il faut prendre la forme au sens causatif; on entendrait : «envelopper,» puis «cacher». Sur les plaintes de sa victime, le justicier trop prompt dissimule l'instrument de son méfait et se met, de son côté, à se plaindre et à récriminer.

LIGNE 18. — La lecture देशये चायं, etc. demeure douteuse; j'entends : «et il fixerait [pour soi] une part de riz dans les champs de riz de chacun.» Cependant, tout aussitôt, on nous montre les hommes fixant eux-mêmes sa part à leur futur souverain. Peut-être sommes-nous par là autorisés à tenter une correction un peu différente et à lire, soit देशयेम वयं ou दयाम वयं.

PAGE 348, LIGNE 4. — Je conserve la forme भग्नि de peur de rien effacer des particularités dialectales; mais cet accusatif pluriel pâli est trop douteux et la correction en भग्नि trop facile pour que j'aie beaucoup de doutes sur la nécessité de rétablir शालिभग्नि.

LIGNE 5. — Il y a évidemment une lacune; le titre, dont on prétend indiquer l'origine, manque : il n'est pas croyable que मूर्ध्नाभिषिक्त puisse remplir ce rôle; aussi bien, on ne voit en aucune façon comment les termes de la phrase en fourniraient l'explication. Il faut, je pense, suppléer à peu près, soit °भिषिक्त इति वा राजा ति संज्ञा° en dérivant राजा de रक्षति, ce qui ne serait pas plus étonnant que de le tirer de ग्रहति ou अग्रहति; soit °भिषिक्तः क्षत्रियो ति संज्ञा° en dérivant क्षत्रिय de (र)क्षति, ce qui est préférable, puisque nous obtenons de la sorte une explication ou, du moins, une prétendue explication de chacun des termes réunis deux lignes plus bas. Il est vrai que la dérivation commune de क्षत्रिय le tire क्षेत्र (Hardy, *loc. laud.*); mais on ne saurait limiter si étroitement la liberté de l'imagination scolastique. — On remarquera une différence plus importante; c'est que notre texte, en se bornant à l'étymologie de titres royaux, paraît faire intentionnellement abstraction des castes, tandis que les deux versions, singhalaise et chinoise, en placent ici l'étymologie et l'origine. — Quant au titre suivant, ज्ञानपद°, je dois avouer que je ne comprends pas par quel tour de force on prétend en trouver l'origine dans cette explication; ni la forme ni le sens n'y prêtent à aucun degré. Peut-être la lecture ज्ञानपदस्यावर्यप्राप्त de BAC nous donne-t-elle une indication utile. Si les auteurs de l'étymologie avaient en vue une épithète ज्ञानपदस्यावर्यप्राप्त «qui exerce sur le pays l'autorité de l'âge», on pourrait entrevoir comment ils y découvrent cette valeur originelle : «qui est pour les habitants comme un père et une mère.» L'explication serait tolérable, du moins au point de vue de la signification.

LIGNE 9. — मान्धातो, au lieu de मान्धाता, est protégé par le génitif मान्धातस्य. — Le nominatif pluriel en आये (°पौत्रिकाये, °नप्तिकाये), que portent ici tous les manuscrits, rappelle la forme hypothétique en आए dont il a été question précédemment (p. 302, l. 11). On ne le peut guère, en aucun cas, considérer que comme une variante orthographique; je n'ai pas cru, la voyant si isolée, devoir la garder dans le texte.

LIGNE 11. — La correction de षट् en पञ्च se fonde non seulement sur le nombre des noms propres dans l'énumération qui suit, mais sur un passage ultérieur, p. 352, l. 9 et suiv., où nous trouvons expressément पञ्चानां. — Je n'insiste pas sur les différences qui séparent cette généalogie de celle que donnent les autres versions que j'ai citées; elles n'intéressent pas directement l'interprétation de notre texte, et le lecteur s'y pourra aisément reporter.

LIGNE 13. — Les autres versions ne fournissent rien qui nous éclaire sur le sens du mot वैलासिका que je ne retrouve ni en sanscrit ni en pâli. Il y a bien en sanscrit विलासिनी ou राजविलासिनी qui désigne une concubine royale; on pourrait attribuer la même valeur à वैलासिका. Mais à la ligne 2 de la page suivante, cette वैलासिका est elle-même désignée comme वैलासिकये धीता; si cette leçon est exacte, et nous n'avons aucune raison péremptoire de la modifier, वैलामिका ne peut être

que la désignation d'un métier héréditaire de la mère à la fille : « courtisane, danseuse, » ou quelque chose d'approchant.

LIGNE 16. — « Dès que j'aurai pris l'avis de mes parents. . . »

LIGNE 18. — Le texte de la phrase, तेहि दानि, etc. ne doit pas être en bon ordre. Elle présente une irrégularité qui frappe d'abord; c'est un mélange de tournure passive et active; il faudrait : तेहि . . . मतं तं ब्रूयितुं; mais c'est là une incohérence de construction à laquelle on trouverait facilement des analogies dans toutes les langues. Une difficulté plus grave, c'est que la signification, nécessairement distributive (यस्य वं), de la tournure est contredite par la suite qui ne mentionne qu'un seul conseil, celui de demander un village. Il ne nous reste que ce choix, ou d'admettre une lacune après cette phrase, ou, ce qui me paraît beaucoup plus probable, de reconnaître que la phrase elle-même nous a été transmise sous une forme fautive. On pourrait penser, par exemple, que ces mots font encore partie du discours de la fille, et lire : तहिं (ou तेहिं) यस्य . . . सो तं ब्रूयितुं. « Que chacun de vous me dise ici, dans cette circonstance, son avis. » Encore nous resterait-il ce scrupule, que les paroles suivantes, la réponse des parents, ne se trouveraient point préparées ni annoncées par l'indication, sous une forme ou sous l'autre, du changement d'interlocuteur.

PAGE 349, LIGNE 3. — प्रभवति « avoir pouvoir », d'où ici : « avoir droit sur. . . »

LIGNE 18. — La forme राजकृत्या कोशातो est particulièrement remarquable; la légère incertitude que l'on peut conserver sur l'orthographe qu'il convient de lui donner dans notre texte, ne lui enlève rien de son intérêt historique. Le sens est clair : राजकृत्या représente un génitif et revient à राजः. Nous trouverons de même ci-dessous, fol. 135^b, राजकृत्यं उद्यानं « le jardin du roi », et, fol. 128^b, dans la phrase : राजा मुब्राह्मः राजकृत्यतो ब्रोधतभारी . . . निर्वृतो ब्रह्मसति; il est au moins vraisemblable qu'il faut lire राजकृत्यो ou राज्यकृत्यो « le roi Subāhu, se débarrassant du fardeau [d'un roi ou] de la royauté, demeure tranquille. . . ». Cf. aussi la note de la page 99, l. 15. Ces exemples nous donnent la clef de deux passages au moins du *Lal. Vist.* où les interprètes n'ont rien vu jusqu'ici. P. 30, l. 17, Mâyâ est décrite : मनोरमा मायकृते व बिम्बं, ce qui se traduit aisément dès que l'on reconnaît dans मायकृते une forme de génitif : « charmante comme l'image de Mâyâ » (de son homonymie mythologique); et, p. 41, l. 4, न च स्वकृते सहायाः s'explique très naturellement de même : « et il n'a pas d'amis. . . » Seulement, l'orthographe कृते est fautive et doit être remplacée dans le premier cas par कृत्यं, dans le second par कृत्याः ou कृत्या; la corruption est peut-être purement mécanique et accidentelle; il se peut aussi que les rédacteurs ou les scribes, en présence d'une forme dont ils ne savaient comment se rendre compte, aient eu la prétention, très mal fondée, de restituer du sanscrit régulier en rétablissant la forme कृते; l'emploi classique leur

en était connu, quoique dans un sens tout différent. C'est la comparaison du prâcrit et même des langues modernes qui nous permet d'être ici affirmatifs. Je veux parler des suffixes का, के, की de l'Hindi et des formes correspondantes de plusieurs autres dialectes pour la formation du génitif (cf. Beames, *Compar. Gramm. of the mod. Aryan languages*, II, p. 276 et suiv.; Hörnle, *Compar. Gramm. of the Gaudian languages*, p. 230 et suiv.). Tout le monde est d'accord pour en rapprocher le prâcrit केर ou केरक, employé particulièrement par la *Mricchakaṭī* dans des locutions adjectives, d'où l'on conçoit aisément qu'il soit sorti une formation nouvelle du génitif. Je ne puis avoir la prétention d'entrer ici dans la discussion à laquelle l'explication de ces formes a donné lieu entre MM. Hörnle et Pischel (*Journ. As. Soc. Beng.*, 1872, t. I, p. 124 et suiv.; *Ind. Antiquary*, II, p. 121 et suiv., 210 et suiv., 368 et suiv.); je ferai seulement observer, car ce point intéresse directement la constitution de notre texte, que les considérations diplomatiques et surtout le très clair et très certain राजकृत्य उद्यान donnent beaucoup d'autorité à la lecture कृत्य. On y trouvera sans doute un appui d'autant plus significatif qu'il est indépendant en faveur de la dérivation de केरक proposée par Lassen et défendue par M. Pischel, qui consiste à l'identifier avec le sanscrit कार्य, कार्यक. — J'ai conservé l'orthographe दीष्यति que nous retrouvons ailleurs (cf. p. suiv., l. 1) et que protège la comparaison de स्थीष्यति «il sera établi», ci-dessous, fol. 121^a. C'est une contraction pour दीषिष्यति (plus bas, p. 356, l. 16), futur irrégulièrement formé sur l'analogie du présent दीयते.

LIGNE 20. — मस्त्रियेहि est certainement fautif; C a मस्त्रिये° qui nous rapproche de मेपेहि qui doit être, je pense, la vraie lecture d'où la nôtre est sortie par corruption.

PAGE 350, LIGNE 6. — Le même emploi de निवात se retrouve ailleurs, comme fol. 119^a: निवातो सुखसंस्पर्शो पूर्वालापी. Dans les deux cas, le contexte et les épithètes coordonnées prouvent que सुखसंस्पर्श a une signification morale dont la détermination peut intéresser l'explication de la formule सुखस्पर्शविहारता ou स्पर्शविहारता. Il me semble que l'interprétation la plus naturelle, celle qui s'accorde le mieux avec les adjectifs environnants, est: «qui est d'un contact agréable, de relations aimables et faciles.» Je retrouve le même sens dans सुखस्पर्श employé cette fois substantivement, *Lotus*, fol. 153^b, où nous lisons: इमं धर्मपर्यायं संप्रकाशयमानः सुखस्पर्शं प्रकाशयमानः सुखस्पर्श (corr. °श्रे ou श्रो) विहृत्यविहृति (corr. हेति°) तन्मम धर्मपर्यायं प्रकाशयति. La traduction de Burnouf: «qui... expliquant cette exposition de la loi, et, montrant quels sont les contacts agréables, vit dans ces contacts et explique, sans être en butte à la violence, cette exposition de la loi» ne peut être considérée comme définitive. Nous sortons des ténèbres, et nous obtenons un sens raisonnable et bien lié en appliquant la traduction à laquelle nous a amené notre passage, et

en tenant compte des habitudes générales de la construction sanscrite (Benfey, *Gesch. der Sprachwissenschaft.*, p. 85 et suiv.) : « qui, enseignant la tolérance (littér. : la facilité, la douceur dans les rapports), tout en enseignant cette exposition de la loi, se montre tolérant (souple, facile de relations) et [grâce à cette prudence] enseigne, sans être en butte à la violence, cette exposition de la loi. » Ce qui précède au fol. 153^a (Burnouf, même page 173) et les circonstances spéciales dont il s'agit mettent, je pense, hors de conteste la convenance parfaite de cette traduction.

LIGNE 7. — मूलतः peut être pris dans le sens de « complètement, tout à fait, radicalement », comme on dirait en style buddhique, योनिशः. Néanmoins, me fondant sur l'analogie de cas assez nombreux où मूल se construit avec les substantifs pour paraphraser un cas oblique quelconque, et sur le penchant évident pour ces locutions périphrastiques que révèle l'emploi tout comparable de *antika*, *santika*, *madhya*, *kritya*, etc., je préfère construire तेषां मूलतः pour dire : « par eux, grâce à eux. . . » En un sens, une des locutions les plus naturellement comparables est l'emploi de पृष्ठ पिठ्ठा, qui est devenu, en pâli, un véritable formatif du locatif, comme *Dhammap.*, 172, 15 : *sappo . . . sayanapiṭṭhe nipajji* « le serpent s'étendit sur le lit » ; 192, 22 : *vālukāpiṭṭhe nipajji* « il s'étendit sur le sable ». *Jātaka*, I, 383, 29 : *ābharanāni samuggapiṭṭhesu thapetvā* « ayant déposé les ornements dans des coffrets », etc. De même *matthaka* (मस्तक) : *Jātaka*, I, 406, 28 : *assanamatthake thapetvā* « s'étant arrêté dans l'ermitage ». *Dhammap.*, 148, 21 : *ito sahasahasakappamatthake* « dans cent mille kalpas, à dater de ce jour », etc. D'où l'emploi équivalent de शिरस् dans le sanscrit buddhique, comme *Lal. Vist.*, 439, 3 : रपाशिरसि विजितविजयः pour रणे. etc. : « ayant remporté la victoire dans le combat. »

LIGNE 8. — Suppléiez अभवत् « il en alla pour ce roi, comme le dit Bhagavat dans les questions de Çakra ».

LIGNE 11. — On connaît l'usage de अस्थानं dans le sens de अयुक्तं « qui n'est pas convenable, pas possible, pas raisonnable ». Ici, nous avons la tournure affirmative au lieu de la négative, et dans un sens légèrement différent : « il serait bien possible, ce serait une conséquence naturelle que. . . »

LIGNE 17. — तत्र समनुक्रान्ता « vont, en passant par là. . . », c'est-à-dire : passent par là pour aller dans le pays des Kâçis et des Koçalas.

PAGE 351, LIGNE 2. — Je ne vois rien de certain à tirer de la lecture des manuscrits सो हि ज्ञानन्तेन. अनुहिमन्तं, que j'ai introduit dans le texte, provisoirement et faute de mieux, s'éloigne trop de la tradition pour avoir une sérieuse autorité. On pourrait songer à écrire, en gardant la ponctuation après « खण्डं : तं हि ज्ञानन्ते » « ces marchands savent (ce qui suit, à savoir :) ». Mais दानि, qui suit तेहि, montre que cette phrase continue la trame du récit et n'admet guère cette hypothèse. — La

lecture de la phrase suivante ne saurait davantage, malgré l'accord des manuscrits, ici et quelques lignes plus bas, être entièrement correcte. Je ne sais aucun moyen de construire *मातृयो*. Si l'on compare la version tibétaine (Csoma, p. 39), on voit que Kapila donne aux princes, qui s'y conforment, le conseil de prendre pour femmes leurs sœurs de père, en évitant seulement leurs sœurs de la même mère. Nous pouvons nous autoriser de cette comparaison pour corriger *स्वकस्वका परमाञ्जियो भगिनीयो*, en traduisant : « dans la crainte de compromettre la pureté de leur race, ils épousèrent leurs propres sœurs, chacun en choisissant une d'une autre mère que lui. » L'orthographe de la désinence, *मातृयो* ou *मात्रियो*, fait aussi difficulté. Si nous écrivons **मातृया* avec la plupart des manuscrits dans les deux passages, cette forme ne se peut expliquer que comme une restitution fautive de quelque forme populaire issue du thème *māti* pour *mātā*, usité en composition tant en pâli qu'en prâcrit (*Hemac.*, III, 46); *मात्रियो* ne serait qu'une autre tentative un peu mieux inspirée. D'autre part, il existe en pâli un adjectif *mātiya* qu'on pourrait rétablir ici en lisant **मातिया* au lieu de *मातियो*; mais la première hypothèse me paraît beaucoup plus probable.

LIGNE 10. — L'orthographe *शक्वा* doit être respectée; elle correspond en effet exactement à la construction pâlie par les indéclinables *sakkā* et *labbhā*, quelle qu'en soit au juste l'origine. Cf. Childers, s. v. *sakko*.

LIGNE 12. — *ततो निदानं*, dans cet emploi adverbial : « pour cette raison, de ce chef, » est encore une locution familière au pâli.

LIGNE 14. — On remarquera la leçon *समन्या* des manuscrits qui représente, avec une fidélité trompeuse, le pâli *samaññā*, et équivaut conséquemment au sanscrit *समाज्ञा* dans le sens de *संज्ञा* (conf. ci-dessus, p. 566). Comp. un peu plus loin, p. 355, l. 13, *समज्ञा*, encore pour *समाज्ञा*, qui ne laisse pas de place aux doutes sur la forme ni sur le sens de *समन्या* dans le présent passage.

LIGNE 18. — Sur *इमस्मिं*, *इमस्मि*, *इमस्मिं*, voyez ci-dessus, p. 524.

PAGE 352. LIGNE 11. — La restitution de *निपुत्रो* ne paraît pas douteuse, puisque nous voyons dans la suite de l'énumération que le fils de chacun des frères porte le nom de celui de ses oncles qui est le cadet immédiat de son père.

LIGNE 17. — *न च वनेष्वयति* « et elle ne guérit pas ».

LIGNE 20. — *आइपिय* pour *आरोप्य*, absolutif du causatif, avec l'orthographe *इ* comme équivalent de *o*, probablement sous l'influence et à l'imitation de *इहति* (pâli et sanscrit buddhique) pour *रोहति*. Nous trouverons plus tard une forme fort irrégulière *आहूष* pour *अवर्षति*, par exemple, *आहूषकुण्डल*, fol. 309^a, qui repose sur la même orthographe. — *उत्तमपर्वते* pour *पर्वतात्तमि* (cf. *नगोत्संग. Raghuvar.*, VI, 3) : « sur le haut d'une montagne. »

PAGE 353, LIGNE 2. — तेन निवातेन «grâce à l'absence de vent, à cette réclusion à l'abri du vent».

LIGNE 13. — काष्ठवशेषं, etc. : «de façon qu'il ne restait plus que les pièces de bois [qui formaient la porte].» — Le verbe सकृक्, que je retrouve dans ओसक्कितो, déroute très particulièrement les rédacteurs de notre texte; nous l'avons vu plus haut (p. 389) transformé en सप्प् et सर्प्, ici on a pris un autre détour; en écrivant ओसक्कितो, on a sans doute cru à ce sens : «effrayé par le rishi.» Il est évident que c'est là une invention mal avisée, et qu'il faut rétablir le verbe *osakkati* bien connu du pâli, et qui termine la phrase d'une façon satisfaisante : «il fit retraite devant le rishi.» Mais ऋषिणा, suivi d'un तं que rien n'explique, me paraît lui-même très suspect; je serais très disposé à lire ओसक्कितो अपगतो. L'écriture népalaise rend la correction fort aisée.

PAGE 354, LIGNE 2. — Pour समूहत et अनूहत, cf. ci-dessus, p. 566. — प्रकुप्यति paraît spécialement employé de la sorte comme terme de médecine. C'est exactement la même image dont nous nous servons en disant que le mal s'exaspère, quoique le détour par lequel les deux langues y arrivent soit différent comme sont les points de départ étymologiques. — Le premier mot, तिष्ठ, du dernier pâda ne donne aucun sens; il est sûrement corrompu. La comparaison doit s'appliquer au feu que le bois porte toujours en lui, puisqu'on l'en peut toujours faire jaillir. Je ne m'avise d'aucun mot qui, dans cette donnée, se substitue sans violence à la leçon des manuscrits.

LIGNE 12. — संविधिष्यन्ति «ils vous distribueront, vous donneront des moyens de vivre».

LIGNE 16. — पटिपाटिका est ici substantif (cf. plus haut, p. 3, l. 3, note) : «successivement d'après leur âge.» On approuvera, je pense, la correction यथायुष्माये. — Sur समन्वाहरति, cf. p. 564.

PAGE 355, LIGNE 7. — Si la lecture est exacte, il faut admettre un sandhi irrégulier pour राश्ये ऽभि°, à la façon pâlie. — ऋषिप्रव्रजित est un composé assez irrégulier qui s'explique par l'usage du substantif ऋषिप्रव्रज्या (pâli *isippabbajjā*). Le sens est clair : «sorti du monde pour mener la vie de rishi;» c'est la formule habituelle dans les livres buddhiques, pour marquer la profession religieuse antérieure au buddhisme et par conséquent en dehors de ses règles et de ses croyances propres.

LIGNE 13. — J'ai corrigé व्याघ्रपथे d'après l'analogie du texte pâli (*Ind. Stud.*, V, p. 420); dans les deux sources, l'histoire présente des variantes notables, mais cette étymologie paraît identique dans l'une et dans l'autre, quoique les circonstances auxquelles on la rapporte soient différentes. Il importe peu que le nom soit transmis

comme le nom de la ville, sous la forme *Vyagghapajjāṃ*, ou comme le nom des habitants, sous la forme *Vyāghrapadyā*.

LIGNE 14. — Le passage correspondant dans la version pâlie se termine bien par ce titre; il n'a été précédé du titre de la *Sakyānaṃ uppatti* (p. 147) qui clôt la légende séparée, spécialement relative aux Āśāyas; dans notre texte, elle est peut-être considérée comme finissant p. 352, l. 5 ou l. 9. — Si notre suscription est ici dans son état primitif, si श्राव्य n'est pas tombé accidentellement, elle semblerait se référer à un état du texte un peu différent de ce qu'il est actuellement. — Pour le neutre समाप्तं, cf. plus haut, l. 7-8, l'emploi de प्रकृति : तं प्रकृतिं सर्वं आचिञ्चितं.

LIGNE 16. — Cette tradition, qui donne six sœurs à Mâyâ, et qui distingue Mâyâ et Mahâmâyâ en deux personnes différentes, ne m'est pas connue d'ailleurs; la tradition ordinaire ne donne à Mâyâ qu'une sœur, Mahâprajāpatī. Je regrette d'autant plus de ne pas connaître de passage parallèle, qu'un nom dans cette énumération est bien suspect, un autre évidemment corrompu (कस्तीसोवा).

LIGNE 19. — Cf. ci-dessus, p. 352, l. 13.

PAGE 356, LIGNE 15. — «Quand ces six aînées seront mariées, alors je donnerai Mâyâ au roi.»

PAGE 357, LIGNE 2. — On voit que, par un détour, cette tradition se rapproche de la tradition ordinaire suivant laquelle Mâyâ n'aurait eu qu'une sœur, mariée comme elle à Āuddhodana. Toutes ces généalogies sont du reste dans un désarroi évident : il est question ici de cinq frères du roi; par deux fois, et tout à l'heure encore, on nous le représentait comme n'en ayant que trois.

LIGNE 3. — Nous avons eu déjà ce passage jusqu'à la ligne 9. Voy. p. 196, l. 21 et suiv., où je renvoie pour les notes. Les lignes qui suivent dans la première version (p. 197, l. 7) sont rejetées ici plus loin, après l'histoire du Mṛigadāva, p. 366, l. 9-11.

LIGNE 9. — Ici et quelques lignes plus bas, nous sommes forcés d'attribuer à व्याकरण un sens différent de son emploi technique. Il ne peut être question de «prédictions d'avenir» pour des Pratyekabuddhas qui entrent dans le nirvāṇa. Les व्याकरण en question ne sont autre chose que les sentences, les enseignements dont nous avons un peu plus bas un spécimen dans les बुद्धविषयभाषाः; et c'est ainsi que, aux स्वकस्वकानि व्याकरणानि dont il est question à la ligne 11, correspond l'observation de la page 359, l. 16 : «chacun des cinq cents Pratyekabuddhas récite sa stance,» ou, ce qui est tout un, son व्याकरण.

LIGNE 12. — Cette strophe est certainement transposée; elle ne devrait venir qu'après les deux lignes en prose qui la suivent et qui ne peuvent pas être séparées de ce qui précède, comme on le voit par la comparaison du *Lal. Vist.*, p. 20.

— Ces strophes ne sont, ainsi que l'indique la phrase citée dans la note précédente, qu'un extrait tiré d'un ensemble plus étendu, dont une rédaction pâlie nous est conservée dans le troisième chapitre de la première partie du Suttanipāṭa, le *Khaggavisāṇasutta* (traduit par Coomāra Svāmy, *Suttanipāṭa*, p. 11 et suiv., et depuis par M. Fausböll, p. 6 et suiv.) Voici le texte de la strophe pâlie qui correspond à celle-ci (d'après les mss. 125 et 126 du fonds pâli de la Bibliothèque nationale); elle porte dans les traductions anglaises le numéro 34 :

*Āraddhaviṛiyo paramatthapattiyaṃ
alinacitto akusītavutti |
daḥavikkamo¹ dhānabalopapanno
eko care khaggavisāṇakappo ||*

La différence la plus notable de notre version sanscrite consiste ici dans l'emploi du pluriel; il est contraire à l'analogie des vers suivants, et détermine l'emploi de la forme ॐॐॐ qui est irrégulière, au commencement du dernier pāda. J'ai peine à croire que cette particularité soit originale et primitive; encore est-elle appliquée avec trop de conséquence pour que je l'aie osé supprimer. Je n'ai pas non plus changé अलब्ध° en आरब्ध°, bien que la forme soit consacrée dans cette locution, et que la substitution de *l* pour *r* et réciproquement soit constante; après tout, अलब्ध se défend et s'explique bien. Le pâli *akusītavutti* correspondrait à अकुसीदवृत्ति. La différence la plus remarquable est entre °*balopapanna* et बल्लोपपेत, restitution que les exigences du mètre rendent certaine. Nous trouverons ci-dessous, fol. 224^b रङ्गोपपेता, et de même ailleurs; on peut comparer aussi *Lal. Vist.*, 289, 6, बल्लोपपेता. Une coïncidence achève de mettre cette forme hors de doute, c'est son emploi dans le Māgadhi jaina qui dit : *uvaveya* (conf. Weber, *Bhagavati*, 260, 4. Jacobi, *Kalpasūtra*, 35, 14, et les variantes in 53, 14, et 85, 16). Si irrégulière que soit cette forme उपेत pour उपेत, il ne me paraît pas douteux qu'elle ne mérite la préférence sur l'explication proposée pour la forme māgadhi par M. Weber, et adoptée par M. Jacobi; ils la tirent d'un sanscrit उपेत, forme irrégulière pour उपवीत, de la racine व्या. On peut imaginer que la consonnance du synonyme उपपन्न n'a pas été sans influence sur l'établissement de ce barbarisme.

LIGNE 18. — Stance pâlie, numéro 39 :

*Mettaṃ upekkhāṃ karuṇāṃ vimuttiṃ
āśevamāno muditaṃ² ca kāle |
sabbena lokena avirujjhamāno — eko care . . . .*

La ressemblance n'est pas assez étroite entre les deux versions pour que j'aie osé introduire dans le texte मैत्र ou मैत्रै pour combler la lacune que révèle le mètre;

¹ Les deux mss. ont : *daḥavikkamo*.

² Le ms. 125 n : *mudutaṃ ca*.

j'ai été retenu par la présence de मैत्र pris adjectivement dans le troisième pâda; il n'y a du reste pas de doute sur la valeur approximative du mot qu'il faut suppléer. — Les leçons de notre second pâda sont intéressantes; elles montrent que, sans se préoccuper autrement de la construction, nos rédacteurs ont pris la leçon primitive मुदिता pour le participe मुदित; ils se sont trouvés ainsi amenés à écrire मुदिता et ensuite आसेवमाना. Mais la comparaison du pâli nous apprend que मुदिता n'est autre chose qu'une forme, légèrement altérée par l'analogie dominante des nombreux substantifs en -itā, de l'abstrait mudutā = sanscrit मृदुता. Pour la réelle existence de cette forme en pâli, il suffit de comparer muditābhāvanā dont Childers a eu le tort de prendre, un peu à la manière de nos copistes, le premier membre, comme le féminin immobilisé au sens abstrait du participe मुदित. Il en a d'ailleurs bien indiqué le sens : « bienveillance, douceur. »

PAGE 358, LIGNE 1. — Strophe 1 du pâli :

*Sabbesu bhūtesu*¹ *nidhāya dandāṇi*
avihetthayaṃ aññataram pi tesāṃ |
na puttam iccheya kuto sahāyaṃ — eko . . . .

Notre version paraîtra certainement, au point de vue de la liaison des idées, préférable ici au texte méridional. Relativement à la lecture त्रस्त्यावर्षु, je renvoie au *Dhammap.*, v. 405; sur cette distinction des êtres vivants en *trasa* et *sthāvaras* « faibles et forts », cf. Childers, *Khuddaka pāṭha*, p. 323 et s. v. *tasō*.

LIGNE 5. — Voici les stances pâliées, numéros 10 et 30, que rappelle notre texte :

Oropayitvā gihivyañjanāni
*saṃsīṇapatto yatha*² *koviḷāro |*
chetvāna vīro gihivyañjanāni — eko . . . .

Ohārayitvā gihivyañjanāni
*saṃchaṇṇapatto yatha*³ *pāricchatto |*
kāsāyavattho abhinikkhamitvā — eko . . . .

On peut comparer encore la stance 28; elle nous fournit une occasion de constater un fait bien digne de remarque et souvent frappant dans le rapprochement de recensions parallèles du nord et du midi, à savoir que la ressemblance est plus étroite dans les mots, dans la consonnance générale de la phrase, que dans le détail du sens :

Saṇḍalāyitvā saṃyojanāni
jālaṃ bhettvā salāmbucāri |
aggi va daddhaṃ anvattamāno — ekō . . . .

¹ Les deux mss. ont : *bhutesu*.

² Les deux mss. ont : *saṃsīna* * *yathā*.

³ Les mss. ont : *yathā*.

Relativement au pâli, je ferai observer que la traduction de M. Coomarasvâmi pour la seconde de ces strophes suppose une leçon *sañchannapatto*, qui ne fournit pas un sens satisfaisant; d'ailleurs, nos deux manuscrits ont *sañchanna*° qu'il faut entendre comme une dérivation, d'ailleurs assez irrégulière, de la racine *हृद्*, ou plutôt, ce qui explique la forme, d'une transformation prâcritisante, *हृद्*, de cette racine : *sañchannapatto* se traduit donc, comme *sañsñapatto* : «dépouillé de ses feuilles.» — Pour le texte sanscrit, la seule difficulté réside dans le pâda *श्रित्तिर्यथा*... qui cache sûrement quelque corruption, et où *एकचारी* a dû être amené par le voisinage de *एको चरे*. Tel qu'il est, le texte ne donne guère de sens, et celui qu'on en peut tirer à la rigueur ne constitue pas une comparaison satisfaisante. Il ne peut être question de montrer le feu «résidant seul dans la cendre», mais sortant, jaillissant de la cendre, et s'affranchissant de ce lien. Je proposerais de lire par exemple *भस्मविवेकचारी* : «qui s'isole, se sépare de la cendre.»

LIGNE 13. — Les seules stances qui aient quelque analogie avec les six vers qui suivent, sont celles qui portent les numéros 2 et 7 :

*Saṃsaggajātassa bhavanti snehā¹
snehanvayaṃ dukkham idaṃ pabhoti |
ādīnavaṃ snehajaṃ pekkhamāno — eko . . . .*
*Khiddāratt² hoti sahāyamañjhe
puttesu ca vipulaṃ hoti pemaṃ |
piyavippayogaṃ³ vijigucchamāno — eko . . . .*

Ce texte nous met en état de corriger sans hésitation une faute que les scribes ont répétée dans toute cette série de vers avec une persistance qui prouve qu'ils entendaient mal leur texte et s'appliquaient honnêtement à l'altérer; je veux parler de *स्नेहस्त्वया* ou *°त्वाया* qui revient dans chaque strophe; il est clair qu'il faut lire *स्नेहान्वयं*. Quant à la formule *सियातिस्नेहो*, *प्रियातिस्नेहं* de la ligne 27 montre qu'il la faut résoudre en *सिया अतिस्नेहो*. En somme, la formule initiale se doit traduire : «On prend (exactement : on prendrait, c'est-à-dire : on court danger de prendre) un attachement excessif pour l'homme dans la société duquel on vit; or le malheur ici-bas vient de l'attachement;» d'où la conclusion qu'il faut marcher seul, fuir l'amitié et l'attachement extrême à un ami, etc.

PAGE 395, LIGNE 8. — A ce vers et au suivant, comparez le vers 3 du pâli :

*Mitte suhijje anukampamāno
hāpeti atthaṃ paṭibaddhacitto |
evaṃ bhayaṃ santhave pekkhamāno — eko . . . .*

¹ Les deux mss. ont : *sneho*.

² Les mss. ont : *khiddā*.

³ Le ms. 123 a : *°yoga* m.

Il faut aussi rapprocher les deux derniers pâdas du vers cité à propos de la première strophe de la page précédente. Le sens est clair : « Celui qui a l'âme prise aux liens [de l'affection] manque sa fortune pour le bien de ses fils ou de ses amis. Qu'on ne souhaite donc pas de fils, moins encore des amis. . . » कुतो est simplement un équivalent de la locution को वादः, कः पुनर्वादः. Cf. *Dhammap.*, v. 62, etc.

LIGNE 17. — En dépit de cette étymologie, les deux orthographes du mot, familières à notre texte, sont, non pas ऋषिपत्न, mais ou ऋषिपत्न (ci-dessous, p. 366, l. 8 : पट्टन), ou ऋषिपत्न. J'ai donné la préférence à cette seconde forme (ordinaire aussi dans les gâthâs du *Lal. Vist.*), partout où l'autorité des sources était balancée (cf., par exemple, ci-dessus, p. 43, l. 15; 307, 5; 323, 14, 16; 324, 12; 330, 4, etc.). Cette orthographe populaire et prâcite mérite d'autant plus l'attention qu'elle s'est maintenue contre une étymologie ayant cours, et qui la devait aisément ramener à la forme classique, tandis que la forme °पत्न ne paraît fondée que sur l'analogie illusoire des noms propres formés au moyen du mot पत्न.

LIGNE 18. — La popularité de cette histoire est démontrée par la façon dont le *Lal. Vist.* (*loc. laud.*) y fait allusion comme à un récit que chacun doit connaître. On la retrouvera en effet dans les *Mémoires* de Hiouen-Thsang, I, 361, et une version pâlie, *Jâtaka*, I, 149 et suiv. Conf. Benfey, *Pañcatantra*, I, 183. Ce conte était évidemment très répandu. Le général Cunningham croit en retrouver la trace dans un relief de Bharhut (pl. XLVI, 2) qui est accompagné de cette inscription : *isimigajâtakam* (la pierre paraît porter °*migo jâ*). Mais cette identification a été, à bon droit je pense, contestée par M. Hörnle dans l'*Indian Anti-quary*.

LIGNE 23. — Je ne trouve pas que हार soit ainsi usité, ni en sanscrit, ni en pâli, dans le sens de « fourré, buisson », comme synonyme de गहन, à côté duquel il est employé un peu plus bas, p. 361, l. 5; mais cette signification n'a rien de bien surprenant, quand on compare मुक्ताहार qui signifie, en somme, un *assemblage*, une *réunion* de perles. Le présent passage est du reste décisif, la répétition du mot un peu plus bas ne permettant guère de croire à une altération du texte.

PAGE 360, LIGNE 1. — खड्गन्ति, c'est-à-dire खायन्ति, comme nous l'avons déjà vu. Cf. la ligne suivante.

LIGNE 11. — अन्तरं se doit ici entendre avec le sens de « conjoncture, circonstance ».

LIGNE 20. — Le féminin प्रसवणी ne paraît pas usité en sanscrit. Étant donnée la valeur étymologique du mot, il ne peut signifier que *fleuve* ou, puisque nous avons déjà नदीयो, quelque chose comme *torrent* ou bien *source, fontaine*. — अधि-शान « capitale ». Cf. ci-dessus, p. 303, l. 8.

PAGE 361, LIGNE 9. — अविमत्तयां signifierait littéralement : « non-cessation de nourriture; » je prends वि dans विमत्तया comme exprimant la négation, la suppression. Cf. ci-dessus विपणित, p. 165, l. 3.

LIGNE 18. — De la signification d'*occasion*, *moment favorable*, se dérive, pour अवसर, le sens de *rang*, *tour* (*Pañcatantra*, éd. Kosegarten, 55, 4). Nous avons ici une déviation nouvelle de cet emploi. असरं कृतं signifie : « on tira au sort, » ou, plus exactement : « on fixa le tour de chacun en tirant au sort. » Deux lignes plus bas, nous retrouvons simplement le sens de *rang* : « une fois que c'était le tour du troupeau de Viçākha. » Cf. la suite.

LIGNE 21. — आपाणक dérivé de आपायेति « chargé de donner, de transmettre les ordres ».

PAGE 362, LIGNE 5. — « Celui qui vient après cette gazelle. » Pour cette acception de अन्तरेण « après », cf. *Lotus*, fol. 17^a, où भविष्यते बुद्ध ममान्तरेण est rendu par Burnouf : « il paraîtra un [autre] Buddha après moi. »

LIGNE 9. — अनोसरा est l'ablatif = अनोसरात् et non un adjectif. Voyez tout à l'heure अनोसरेण suivi plus bas, p. 363, l. 11, de अनोसरे et de अनोसस्मि, p. 365, l. 5.

LIGNE 12. — Il est permis d'hésiter sur la lecture du mot que j'écris सन्निपातेन. On pourrait lire, surtout dans ce voisinage de घातयिष्यन्ति : मम सन्निपातेन « étant frappés en même temps que moi ». J'ai préféré सन्निपातेन qui se peut du reste entendre de deux façons, ou : « par leur union avec moi, » ou : « par ma mort, » en prenant सन्निपात dans ce sens de *mort* que Nilakanṭha lui attribue dans un passage du *Mahābhār.*, XII, 7408, cité par le *Dict. de Saint-Petersb.* — घातयिष्यन्ति dans le sens passif, comme nous en avons vu plusieurs exemples.

PAGE 363, LIGNE 6. — तेहि « par eux », c'est-à-dire par ceux de l'autre troupeau « qui lui disent : c'est ton tour, vas-y ! »

LIGNE 14. — L'impératif मित्तेहि est bien suspect. Nous connaissons un thème verbal मित् dans le sens de « repousser, écarter ». La forme मित् pourrait bien en être simplement une autre orthographe; et, par le sens, cette exclamation se comparerait au grec ἀπαις. Mais tout cela est bien hypothétique.

LIGNE 18. — अन्ननेहि ne peut pas être correct; il faut, ou सान्ननेहि ou quelque chose d'approchant : « des yeux noirs comme s'ils étaient oints de collyre. » — Si l'instrumental मृता जनकायेन est exact, il faut concevoir अग्रतो कृतो comme une manière de composé : « mis à leur tête par une grande foule d'hommes. » On attendrait plutôt le génitif मृतो जनकायस्य अग्रतो कृतो, et l'on peut se demander, une correction étant en tout état de cause inévitable, s'il ne vaudrait pas mieux lire मृतो जनकाये pour मृतो जनकायस्य; bien que le locatif y fasse souvent fonction de

génitif, j'ai craint d'introduire une incohérence un peu forte, même pour notre texte.

PAGE 364, LIGNE 1. — गच्छामि peut être entendu dans le sens du subjonctif, d'après l'analogie des secondes personnes en आसि et en आथ.

PAGE 365, LIGNE 6. — ज्ञानामि «je fais cette réflexion».

LIGNE 9. — Nous avons rencontré plus haut, p. 17, l. 5, etc., la forme तिर्च्छ connue du pâli. De la présente forme तिर्च्छि, on rapprochera le prâcrit तिर्च्छि, Hemacandra, II, 143. — On ne peut voir dans उपयेम qu'une première personne pluriel de l'aoriste (forme du potentiel), comme nous avons eu तिष्ठेम, etc., dans le sens du présent, ainsi qu'il arrive souvent.

LIGNE 18. — Ce paragraphe, jusqu'à la ligne 2 de la page suivante, est déplacé. Il fait suite naturellement, quoique par une transition un peu brusque, à la ligne 15; il sépare surtout, d'une façon inadmissible, l'annonce des plaintes des habitants de l'expression même de ces plaintes. Si on le transpose, les mots de la ligne 5, ज्ञानपदा, etc., deviennent inutiles. Ils ont sûrement été ajoutés après coup, alors que la transposition ou mieux peut-être l'interpolation du présent passage était déjà un fait accompli; je dois avertir que l'on en trouve la contre-partie, y compris le çloka, dans la rédaction du jâtaka pâli précité (p. 152).

PAGE 366, LIGNE 7. — भणे, forme déjà signalée de la première personne du singulier du potentiel.

LIGNE 8. — On voit maintenant comment il faut entendre cette étymologie de मृगदाय, qui est fournie par le *Lal. Vist.*, comme elle est donnée ici, quoique en termes moins clairs; l'absence du conte que nous avons ici en avait fait méconnaître à Burnouf (*Introduction*, p. 157, note) la véritable intention. La confusion était d'autant plus aisée que le *Lal. Vist.*, comme les écrits buddhiques du nord en général, et comme notre texte lui-même d'ordinaire, porte l'orthographe मृगदाव, l'orthographe sanscrite véritable. L'étymologie, au contraire, est faite pour et sur la déformation populaire *migadāya*; notre texte met ce point en pleine lumière; j'ai donc cru convenable d'écrire, à titre exceptionnel, मृगदायि.

TABLE

DU PREMIER VOLUME.

	Pages.
PRÉFACE.....	I
INTRODUCTION.....	XXI
TEXTE.....	1
Description des Enfers.....	4
Visites de Maudgalyāyana aux diverses catégories d'êtres vivants....	27
Le Bahubuddhakasūtra.....	46
Les dix Bhūmis.....	63
Histoire de Dipaṃkara.....	193
Histoire de Maṅgala.....	248
Histoire des Parasols.....	252
Histoire de Mālinī.....	300
Histoire de Ghaṭikāra et de Jyotipāla.....	317
Les commencements de l'histoire des hommes et les origines des Çākyas et des Koliyas.....	338
Histoire du Mṛigadāva.....	359
COMMENTAIRE.....	367

Sanskrit Buddhist texts

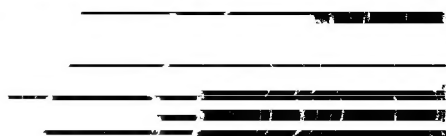
Mathura

Enlightenment - 1000 years

Me $\rightarrow$ CT
10/11/13

Central Archaeological Library,

NEW DELHI.

9302

Time I

Call No

D-6050

BSa2

Mah

Author—

(9302)

Title—

le Mahavastu

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
The Librarian D. H. L. S.	3-3-64	7-1-64